

MIHAIL KOGĂLNICEANU

OPERE

Ediție critică publicată sub îngrijirea lui
DAN SIMONESCU

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

MIHAIL KOGĂLNICEANU

OPERE

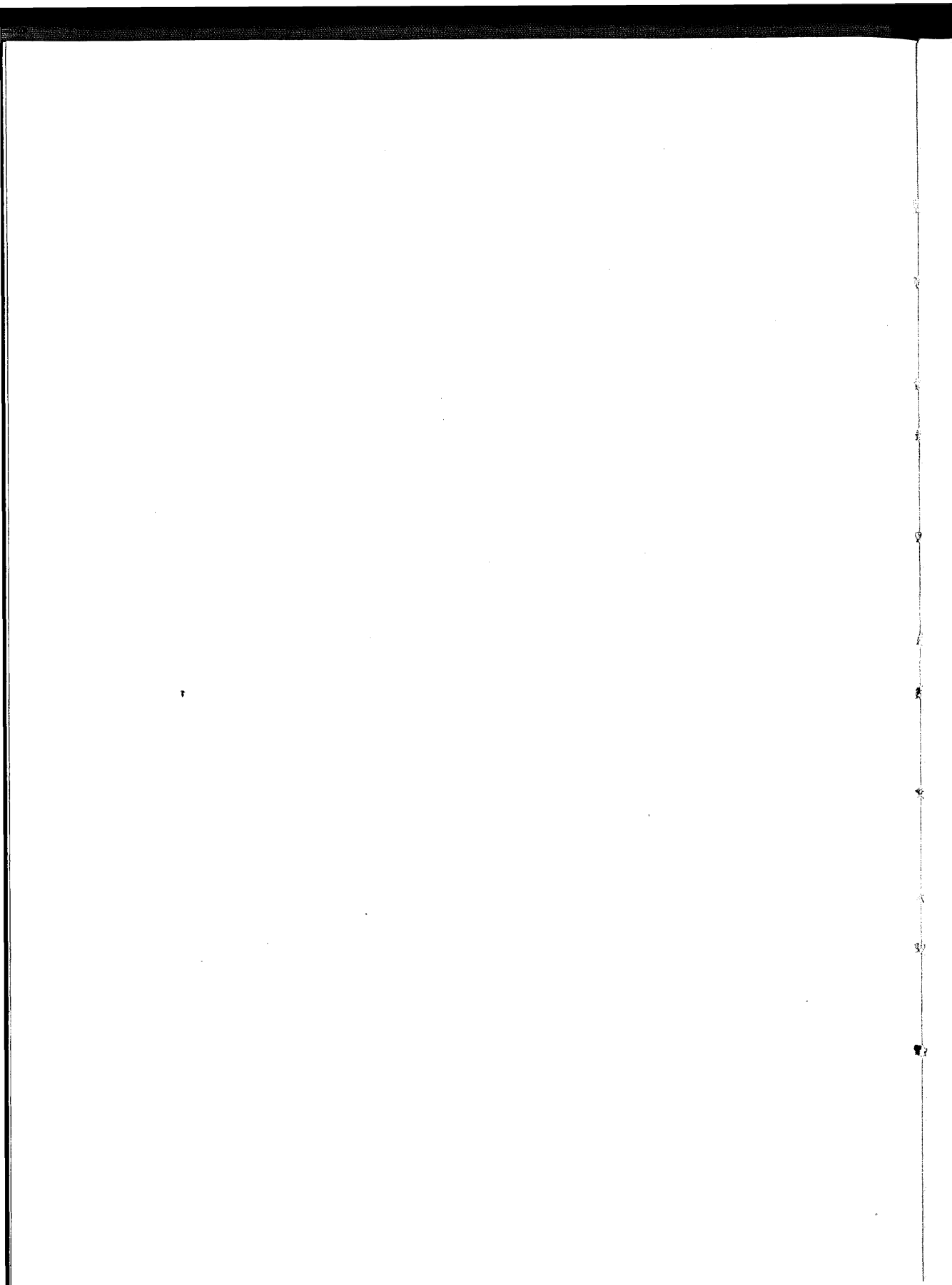
I

Beletristica, studii literare,
culturale și sociale

Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii
de
DAN SIMONESCU

20986

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București, str. Gutenberg 3 bis
1974

P R E F A Ț Ă

Dintre operele scriitorilor noștri clasici, opera lui Mihail Kogălniceanu a avut cele mai puține ediții. Autorul însuși, absorbit de evenimente istorice și politice care au realizat revoluția din 1848, Unirea Munteniei cu Moldova (1859), abolirea privilegiilor de clasă și dezvoltarea României moderne ca stat național independent, după ce și-a publicat în broșuri o mică parte din operele lui, mai ales cele politice și unele discursuri, nu s-a gândit un moment la adunarea lor într-un volum și o ediție mai cuprinzătoare.

Tîrziu, după moartea lui M. Kogălniceanu (1891), a apărut, pentru prima dată, un volum mai întins din opera lui: Scrisori, 1834—1849, București, Editura Minerva, 1913, îngrijit de P. V. Haneș. Apariția volumului a constituit atunci un eveniment literar important, pentru că dezvăluia o latură necunoscută a activității lui literare: „Kogălniceanu epistolierul”. Repede, însă, s-a așternut uitarea și asupra acestei forme beletristice, pentru ca o cercetare literară mai atentă să i se consacre abia în zilele noastre, ca urmare a publicării volumului Catalogul corespondenței lui M. Kogălniceanu, de prof. dr. Augustin Z. N. Pop (Editura Academiei, 1959), și apoi a textelor înseși: Scrisori... (Editura pentru literatură, 1967).

Citeva din discursurile și schițele de moravuri ale lui Kogălniceanu au văzut lumina tiparului pentru prima dată într-un volum, în anul 1930, sub îngrijirea lui N. Cartoian: M. Kogălniceanu, Opere (Editura „Scrisul românesc” din Craiova). Edițiile lui Cartoian (1930, 1936, 1944) au stimulat și pe alții să pregătească și tipărească ediții selective. Astfel, Gabriel Drăgan publică M. Kogălniceanu, Opere alese (1940), Dan Simonescu: M. Kogălniceanu, Scrieri sociale, Editura „Vatra”, 1947, și Al. I. Ștefănescu, Mihail Kogălniceanu, Scrieri alese, București, Editura de stat, 1948 (colecția „Biblioteca de buzunar”).

Volumul din 1947 îngrijit de noi și închinat memoriei lui N. Cartoian, spre deosebire de celelalte ediții, cuprindea din lucrările lui Kogălniceanu pe cele ignorate cu totul de istoria literară: afară de discursurile Îmbunătățirea soartei țăranilor (1862), Jubileul de 25 de ani al Academiei Române (1891), de articolele cu caracter social Despre civilizație (1845) și Despre pauperism (1845), celelalte 12 texte apăreau pentru prima dată de la tipărirea lor în chirilică. Unitatea lor o dă conținutul de idei sociale, democrate și progresiste ale lui Kogălniceanu, care era mai puțin cunoscut sub acest aspect.

Ceea ce făcuse N. Cartoian pentru cunoașterea vieții și operei literare a lui Kogălniceanu, a făcut Andrei Oștea pentru studiul scrierilor lui istorice. În editura

„Fundatia pentru literatura și artă”, colecția „Scriitori români moderni”, acad. A. Oșetea a publicat în anul 1946 vol. I din Mihail Kogălniceanu, *Opere. Scrieri istorice. Era o revelație: lucrarea de tinerete a lui Kogălniceanu, Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens, tipărită la Berlin în 1837 (noua ediție, de titlu și paginile liminare, în 1854), era pusă la îndemina istoricilor într-o ediție bună, științifică, însoțită și de alte scrieri istorice, uitate prin reviste și biblioteci.*

În 1955, sub îngrijirea noastră, Editura de stat pentru literatura și artă publică în „Biblioteca pentru toți” două volume: M. Kogălniceanu, *Scrieri alese. Am înțeles să rupem, în aceste volume, metoda reeditării aceluiași texte literare, cunoscute din edițiile lui N. Cartoian, și să edităm și scrieri mai puțin cunoscute, pentru că nu mai fuseseră tipărite decât o singură dată, în chirilică, în timpul vieții lui Kogălniceanu, cum, de exemplu, Împăratul și braminul, Doă femeii împotriva unui bărbat și alte șapte asemenea scrieri. Cu unele revizuri și completări, ediția din 1955 s-a repetat în 1956 și cu titlul Mihail Kogălniceanu, Tainele inimii, în 1964 și 1973; în 1956 a apărut Kogălniceanu despre literatura („Mica bibliotecă critică”).*

Textele stabilite de noi după edițiile princeps chirilice au fost folosite apoi în edițiile destinate elevilor de liceu, publicate de Editura tineretului, sub îngrijirea lui Geo Șerban (M. Kogălniceanu, *Profesie de credință*, 1962; M. Kogălniceanu, *Scrieri literare, istorice, politice*, 1967, *Lyceum 11*) și *Domnica Filimon*,) *Scrieri alese*, 1956).

Cu prilejul centenarului Unirii, în 1959, Editura științifică publică, sub îngrijirea lui Vladimir Diculescu, Mihail Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii, 22 septembrie 1857 — 14 decembrie 1861. Cu această lucrare intră Kogălniceanu oratorul și omul politic pentru prima dată în cercetarea științifică, dar numai cu o parte a discursurilor lui.*

În 1967 s-a sărbătorit, la nivel republican, împlinirea a 150 de ani de la nașterea lui Kogălniceanu. Cu acest prilej, Editura pentru literatura a scos un elegant volum în colecția „Studii și documente”: M. Kogălniceanu, *Scrieri. Texte îngrijite, adnotate și prezentate de Augustin Z. N. Pop. Note de călătorie. Texte îngrijite, adnotate și prezentate de Dan Simonescu. Editorii publicau, respectiv, mai multe scrieri necunoscute ediției lui P. V. Haneș și jurnalele de călătorie la Viena (1844) și în Spania (1846—1847); ultimul, pentru prima dată este reprodus integral, după manuscrisul autograf al autorului. Textele, firește, au fost întâmpinate elogios în recenzii; studii scrise de Șerban Cioculescu, Al. Piru, Emil Boldan, Al. Paleologu și Olga Tudorică au semnalat activitatea literară a lui Kogălniceanu în forme beletristice până atunci studiate prea puțin: corespondența și memorialistica.*

Cu prilejul aceleiași aniversări din anul 1967, Editura politică a luat inițiativa alcătuirii unei antologii tematice, cu texte care oglindesc gândirea social-politică a marelui patriot. Astfel, munca unui colectiv de specialiști a realizat volumul Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese, îngrijit de Dan Berindei, Leonid Boicu, Nicolae Ciachir, Matei Ionescu și Dan Simonescu.*

Este un volum în realizare unică; deși într-un fel pare a fi tematic, totuși tema, gândirea social-politică a lui Kogălniceanu, este urmărită în toate ramurile lui de activitate: viață (studiul introductiv al celor cinci autori), scrieri, operele beletristice. Este oglinda preocupărilor multilaterale ale lui Kogălniceanu, luminată puternic de o ideologie mereu înnoitoare și progresistă. Adăugăm și alte două lucrări apărute în ultimul timp: Mihail Kogălniceanu, *Documente diplomatice, București. Editura politică, 1972, ediție îngrijită de prof. univ. George Macoveșcu, Dinu C. Giurescu și*

Const. I. Turcu; Mihail Kogălniceanu, *Bătălia de la Războieni*, București, Editura militară, 1973, editor Ileana Manole.

Dacă este cazul să tragem o concluzie din cele relatate mai sus, cred că cea mai potrivită este aceea care întărește afirmația inițială a prefetei. Dacă înlăturăm din discuție broșurile publicate de Kogălniceanu însuși sau de alții după moartea autorului, observăm că în cei 136 de ani scurși de la editarea primei opere a lui Kogălniceanu (1837), pînă în anul 1973, au apărut numai 22 de volume, dintre care numai cinci înainte de anul 1944 și 17 în anii puterii populare; dintre ele, 12 cuprind numai selecțiuni din toate genurile literare în care a scris Kogălniceanu, iar zece sînt ediții limitate numai la anumite teme; că în cei 29 de ani ai puterii populare s-au publicat de peste trei ori mai multe volume decît în cei 107 ani anteriori anului 1944 (nu mai vorbim de studiile numeroase consacrate autorului după 1944). Aceasta arată prețuirea excepțională de care se bucură în zilele noastre opera lui Kogălniceanu, legată, în cea mai mare parte a ei, de idealurile naționale ale poporului român.

Cu volumul de față începe seria M. Kogălniceanu, *Opere*. Opera autorului în forma nouă editată de noi, cu sprijinul unui colectiv de autori specializați în problemele Kogălniceanu, va cuprinde următoarele volume:

Vol. I. *Opera literar-beletristică, originale, prelucrări, traduceri. Studiile de critică și istorie literară. Articole culturale și sociale.*

Vol. II—IV. *Opera oratorică, politică și academică.*

Vol. V—VI. *Opera istorică (indiferent de limba în care a fost scrisă).*

Vol. VII—VIII. *Correspondența literară, socială, politică.*

Vol. IX. *Articole diplomatice.*

Profilul colecției Kogălniceanu, asemănător cu cel adoptat de colecția Al. Odobescu, *Opere* (Editura Academiei Republicii Socialiste România a publicat pînă acum vol. I—II, 1965, 1966), va avea două părți, și anume:

— una, textele inedite sau publicate — deci și corectate — de autorul însuși, în timpul vieții; variantele — cînd este cazul;

— note istorice, bibliografice și comentarii după fiecare text.

Notele lui Kogălniceanu vor fi însoțite întotdeauna de mențiunea: n.a. (nota autorului); notele fără această indicație aparțin editorului și ele vor fi, după nevoie, la text, jos (explicații de cuvinte), sau la sfîrșitul textului (comentariile).

Ediția pe care o îngrijim și edităm noi va fi o ediție definitivă, în ce privește paternitatea operelor (vom vedea că multe opere nu sînt semnate de autor sau semnate cu pseudonime) și stabilirea textului. Nu va fi însă și o ediție completă. Sub acest raport, ea va fi susceptibilă de îmbunătățiri treptat-treptat, pe măsură ce vor fi terminate cercetările bogatelor materiale Kogălniceanu strînse în diferite depozite publice (biblioteci, arhive) și particulare. Cercetarea acestor materiale nu se va putea face prin munca unui singur om, din inițiativă particulară, ci numai printr-o muncă dirijată și colectivă, timp de mai mulți ani. Opera lui Kogălniceanu, analizată în cuprinsul ei, este așa de însemnată, încă proaspătă și de actualitate, încît nu cred că va exista persoană competentă în materie care să spună că ea nu merită o planificare urgentă, operativă și eficientă, în sistemul cercetării științifice naționale.

Lăsînd la o parte răspîndirea operei lui Kogălniceanu peste hotarele țării (pentru că știm numai cercetările a două persoane care s-au ocupat de acest domeniu: D. C. Amzăr și Horia Rădulescu), găsim necesar să susținem afirmația cu date asupra materialelor existente în țară.

Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România deține încă din 1905 colecția „Arhiva Kogălniceanu”, compusă din 70 de mape mari, repartizate printr-o cla-

sificare recentă în „Corespondență”, „Documente”, „Manuscrise” și „Manuscrise școlare”*

Deosebit, aceeași Bibliotecă mai are mss. nr. 1233, 4082 și 5178 cu material, parțial sau integral, tot de la Kogălniceanu (vezi Dan Simonescu, Contribuții la bibliografia operelor lui M. Kogălniceanu, extras din „Studii și materiale de istorie modernă”, I, 1957, p. 453—473, dar în special p. 468—473).

Aniversările din anii 1966 și 1967 (respectiv 75 și 150 de ani de la moartea și de la nașterea lui Kogălniceanu), ultima avînd, prin amploarea ei și participarea maseselor populare, caracter republican, au adus în depozitele publice noi materiale Kogălniceanu, cedate de mulți posesori ai lor, cum de pildă în Biblioteca centrală de stat București, Biblioteca centrală „M. Eminescu” a Universității din Iași, Arhivele statului din Iași și București (dintre aceste instituții, Arhivele statului au pus la îndemîna cercetătorilor un instrument de orientare: Secretariatul de stat al Moldovei, 1832—1862. Inventar arhivistic, București, 1966, 491 p., vezi Indicele sub voce Kogălniceanu M.). Dar aceleași aniversări au descoperit interesante materiale existente încă la persoane particulare. De pildă, prof. dr. Augustin Z. N. Pop a ținut o conferință publică despre un pamflet autograf din colecția sa, scris de Kogălniceanu în 1879, semnat „N. Creținescu, bărbier din Iași”; Al. Bardieru a comunicat textul unei scrisori inedite, proprietatea sa, adresată de Kogălniceanu lui Const. Hurmuzaki, la 21 martie 1840 (publicată în „Ateneu”, nr. 12, decembrie 1967, p. 2: Kogălniceanu inedit). Și cite altele nu vor mai fi existînd!

Publicarea unei ediții cit mai complete a operei lui Kogălniceanu nu se va putea realiza decît de acum înainte pe baza lucrării bibliografice exhaustive a scrierilor autorului alcătuită de dr. Al. Zub, cercetător științific la Institutul de istorie și arheologie al Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Iași: Mihail Kogălniceanu, 1817—1891. Bibliografie, București, 1971. Ea cuprinde 8149 de titluri, dintre care 6379 sînt titluri de opere scrise de Kogălniceanu, celelalte fiind titluri de scrieri referitoare la Kogălniceanu.

Iată cîteva motive care pledează pentru continuarea unei munci încă îndelungate și minuțioase pînă la desăvîrșirea tuturor datelor privitoare la biografia, activitatea politică și de scriitor multilateral a lui M. Kogălniceanu.

Dacă ediția noastră (vol. I) și întreaga colecție (circa 9 volume) vor fi un început bun, deschizător de orizonturi noi și stimulator al unor cercetări în continuare, vom fi împăcați în conștiința noastră.

DAN SIMONESCU

* „Arhiva Kogălniceanu” fiind în curs de reorganizare, pînă la fixarea noilor cote le menținem pe cele vechi.

M. Kogălniceanu literatul

Volumul I din colecția *Kogălniceanu, Opere* (proiectată în 9 volume) prezintă un Kogălniceanu nou, puțin cunoscut cititorilor și cercetătorilor: creatorul de literatură beletristică, povestitorul realist și romantic, autorul narațiunii istorice, dramaturgul și versificatorul; urmează îndrumătorul literaturii naționale prin articole de critică și istorie literară, programe directe scrise în revistele conduse de el și microstudii monografice. Apropiate de acestea prin conținut sînt numeroasele informații bibliografice literare și culturale scrise între anii 1840—1844 în „Dacia literară”, „Arhiva românească” și „Propășirea”. Toate acestea se editează acum pentru prima dată de la apariția lor în chirilică.

În ansamblul preocupărilor lui literare, culturale și sociale sînt articolele, studiile cu mesaj, închinare progresului civilizației și societății naționale (moldovenesti) între anii 1838—1855.

Elaborate cu spirit critic, pătrunse de un fin dar al observației, instructive și întotdeauna scrise cu talent evocator sînt notele lui de călătorie la Viena și în Spania (1844 și 1846).

Deși aceste opere se înfățișează cu un conținut atît de variat, ele au totuși ceva comun, ceea ce imprimă volumului un caracter unitar—concepția că literatura este un mijloc plăcut și eficient pentru îndreptarea societății: „...cînd veneam de la universitate, capul îmi era plin de planuri, unele mai bune decît altele; vroiam prin literatură să prefac năravurile, să introduc în patria mea o nouă viață, noi principii” (*Iluzii pierdute*); convingerea autorului că tot ce este scris cu talent, cu sensibilitate și frumos este receptat de cititori mai ușor și cu plăcere: „Cursurile însă de moral nu plac astăzi; de aceea moralității în secolul nostru sînt siliți, ca spițerii, a polei hapurile ce vroiesc a da bolnavilor. Spre a mă tîlmăci mai bine și ca să intru în gustul cetitorilor mei, voi lua de pildă un scriitor străin. Cînd vestitul Eugène Sue a vroit a interesa clasele bogate în favorul claselor muncitoare, el n-a făcut o carte de moral, ci s-a slujit de un roman; el a scris *Tainele Parisului*” (*Tainele inimei*). Deci particularitatea comună a operelor strînse în acest volum o constituie preocuparea lui Kogălniceanu pe linia literaturii și culturii, cărora le atribuie un puternic rol educativ și instructiv, o influență pozitivă în realizarea progresului.

Scriitorul Mihail Kogălniceanu se afirmă în mai multe genuri și specii literare; nu este adeptul unei specializări. În proza literară, în creații originale (*Nou chip de a face curte*, *Iluzii pierdute*, *Noul acatist a marelui voievod Mihail Grigoriu*, *Tainele inimei*), ca și în prelucrări și localizări (*Filozofia vîstului*, *Adunări dănțui-*

Aga Ilie Kogălniceanu (1787—1856), tatăl scriitorului (după o acuarelă făcută la Viena. „Convorbiri literare”, 47 (1913), p. 582).

toare, *Fiziologia provincialului în Iași*), autorul pleacă de la observația critică a societății de atunci, pe care o descrie cu sentimentul umorului, chiar cu accente satirice, cu sublinierea realistă a moravurilor ridicole ale burgheziei („năravurile biurgherești”). Ca o consecință a metodei literare critice și realiste, se declară cu necesitate ca un Prometeu reformator al societății prin mijlocirea literaturii. Această responsabilitate critică, luată la vârsta de 20—21 de ani, demonstrează maturitatea sentimentelor și ideilor lui puse în slujba patriei, încă de la prima tinerețe.

S-a scris de autor că *Filozofia vistului*, *Adunări dănțuitoare*, *Fiziologia provincialului în Iași* sînt schițe satirice localizate după modele literare franceze, iar mai tîrziu au fost precizate speciile — *fiziologiile franceze* și chiar autorii lor¹. *Fiziologia* unui tip uman prinsă caricatural în literatură este mai mult decît *psihologia* tipului reprezentativ, mai mult decît *caracterologia* gen La Bruyère. Este o creație literară complexă care și-a trăit apogeul în jurul anului 1840, ducînd-o pe treapta cea mai înaltă a artei cuvîntului Honoré de Balzac, prin volumul *Physiologie du mariage par un jeune célibataire* (1834), tradusă parțial și de M. Kogălniceanu (*Bărbați, femei și amorezi*, 1845).

Kogălniceanu a dat titlul obișnuit unei singure opere, *Fiziologia provincialului în Iași* (1844), declarînd obiectiv sursa prelucrării: „Pierre Durand a scris *Fiziologia provincialului în Paris*”². Dar particularitățile speciei (infatuarea și ambiția ridicolă a personajului, umorul tolerant al autorului față de erou, ca tip social și uman, simțul dialogului și prețiozitatea limjbului ș.a.) le găsim — cum just arată Titus

Catinca Stavilă (1802—1831), mama
lui M. Kogălniceanu (Biblioteca
Academiei Republicii Socialiste
România, Stampe, F II 51925)

Moraru — și în alte creații literare ale lui Kogălniceanu. *Filozofia vistului*, localizare după schița scriitorului rus Tadeu Bulgarin³, înfățișează critic aristocrația moldo-veană cuprinsă de pățimașul joc de cărți.

Soirées dansantes (*Adunări dănuitoare*) este un alt fel de fiziologie, fiziologia unui grup, a unei colectivități profesionale sau sociale de genul *Physiologie du théâtre* (de L. Couailliac), *Physiologie de la presse*, *Physiologie du garde national* (Louis Huart) ș.a. Autorul spune că nu va prezenta serata boierească din vremea lui Moruzi sau a lui Calimah, nici pe a micilor oameni de treabă (cojocarii, bacalii) care petrec „într-un chip tare frumos”, ci alege suareaua dansantă a serdăresei A., la care petrec ofițeri, dascăli, spițeri, negustori, cu nevestele și fiicele lor gătite și sulemenite, roșii „ca sfecla din tindă”. Satira, construită pe contrastul dintre aparența și adevărata față a acestei lumi, vizează întreaga adunare, dar mai ales nevestele și fetele, acestea din urmă tipizate în Celestina, nume de eroină în literaturile occidentale ale epocii. S-a găsit modelul francez și al acestei schițe de moravuri, *Les soirées dansantes* a lui Jacques Raphael⁴.

Demn de remarcat este și faptul că M. Kogălniceanu își îngroașă tenta critică în modalitatea usturătoare a ironiei și satirei, inspirându-se din gravurile caricaturale care însoțeau *Fiziologiile* timpului. Este știut că în Franța *Fiziologiile* erau însoțite de gravuri caricaturale, uneori grotești, desenate de mari artiști ai epocii ca H. Daumier, Grandville, Gavarni, H. Emy, Th. Guérin ș.a. Kogălniceanu nu numai că nu a fost străin de ilustrarea fiziologiilor, dar le-a apreciat și a procurat pentru

biblioteca lui personală revistele satirice și umoristice „Caricature” (fondată în 1830) și „Le Charivari” (fondată în 1832). Pe vremea când Kogălniceanu locuia la Lunéville, în casa bătrînului abate Lhommé, acesta nu i-a permis să aibă în casa lui revista „Caricature”⁵. În ultimul timp cercetarea științifică românească a studiat exhaustiv relațiile scriitorului Kogălniceanu cu iconografia satirică franceză care a ilustrat genul literar al fiziologiilor⁶.

În 1850, Kogălniceanu publică numai capitolul I din romanul neterminat *Tainele inimei*: „Confeteria lui Felix Barla”. Amploarea capitolului, cu descrieri amănunțite de cadru și tablouri, cu „fiziologia” (psihologia) eroilor înainte de a intra în acțiune, cu numeroasele paranteze istorice și sociale, cu acel „speech” („adecă românește acest mic cuvînt ieșit din șirul romanului”) moralizator și aspru la adresa societății contemporane — toate sînt calități literare și de compoziție, care îl recomandă pe autor ca fin observator al vremii sale și în același timp un receptor abil al romanului balzacian.

Un loc aparte în creația literară a lui Kogălniceanu ocupă nuvela *Iluzii pierdute. Un întâi amor* (1841). Este o compoziție romantică ce dezvoltă tema iubirii pasionate a autorului, elev de 14—15 ani, pentru colega lui mai în vîrstă și cu mai multă experiență, Niceta. Prima parte a narațiunii, numită „Introducție”, este mai amplă și mai interesantă decît tratarea însăși a temei, „Întăiul amor”. Elementele locale de cadru, moravurile sociale evocate, știrile despre orașul Iași, informația despre metoda memorizării folosită la pensionul de la Miroslava, elementele autobiografice, lipsa de grijă a părinților pentru educația copiilor sînt părți realiste mai prețioase decît intriga epică erotică ce trebuia să formeze miezul nuvelei.

Pamfletul *Noul acatist a marelui voievod Mihail Grigoriu* (1848) este original prin inventivitatea compoziției și a stilului, adecvate unei forme fixe de ritual bisericesc, acatistul. Bogăția limbii, găsirea unor expresii atît de variate, corespunzătoare sentimentelor de revoltă și ură împotriva spoliatorului și egoistului, sînt extraordinare. Nu am citit o imprecizie literară mai zguduitoare, mai completă ca acest *Acatist*.

Pamfletul și schița de moravuri, după 1848, iau în opera lui Kogălniceanu alt aspect. Autorul părăsește elementul general uman, ficțiunea, satira pierde din aplicarea ei la tipurile universale și se referă tot mai mult la persoane politice, pe care le numește, la situații politice speciale, transformînd vechea schiță literară de moravuri în articole polemice cu personalități politice ale vremii. Aceste opere nu-și găsesc locul în acest volum, ci în altele viitoare⁷.

Literatura lui Kogălniceanu în prima perioadă a activității lui are apropieri vădite de literatura orală a poporului. S-au cercetat unele aspecte folclorice și folcloristice, dar numai din activitatea lui Alecu Russo, Vasile Alecsandri și Constantin Negruzzi. Or, s-a arătat că M. Kogălniceanu nu face notă discordantă, în această privință, față de contemporanii lui citați⁸.

Kogălniceanu a folosit folclorul prelucrîndu-l chiar în opera sa literară. Astfel, în 1838, publică o poveste populară, prelucrată după opera romanticului poet german Gottfried August Bürger, *Împăratul și braminul* (*Der Kaiser und der Abt*). Este vorba, în prelucrarea lui Kogălniceanu, de istețimea unui cioban, Ion, care-și bate joc de brahmanul ținutului și de împăratul însuși. Răspunsurile spontane și inteligente ale ciobanului înfrîng îngîmfarea împăratului. Tema povestirii lui Kogălniceanu se găsește și în alte povești populare, ca *Împăratul și popa*, *Mocanul isteț*, *Popa care știe carte*, *Ciobanul*, *Ștefan cel Mare și porcarii* ș.a.

Original este autorul în schița de moravuri *Nou chip de a face curte*. În fond, avem în aceste pagini un mic studiu etnografic și folcloristic despre obiceiurile nupțiale ale țaranului român, expuse într-o formă satirică vie. Sînt reproduse, după un vechi manuscris de familie, toate tipurile de orații de nuntă. Totul se face, însă, pentru a pune în contrast sinceritatea și puritatea dragostei țaranilor cu afacerismul conjugal al burgheziei „civilizate”.

Volumul nostru aduce la cunoștința cititorilor două comedii de intrigă: *Doă femei împotriva unui bărbat* și *Orbul fericit* (ambele, din 1840). Prima este o reușită localizare a comediei *Deux femmes contre un homme* a lui Philippe Dumanoir și Léon Lévy Brunswick, a doua este o traducere literală a unei comedii franceze încă neidentificate.

În *Doă femei împotriva unui bărbat* intriga este simplă: Tinca și tînăra văduvă Săftica, prin diferite viclesuguri, reușesc să-l lecuiască pe Mărtin, soțul Tinchii, de gelozie, tocmai în momentul cînd acesta ar fi avut motive evidente să fie și să se arate gelos. Interesul comediei constă în tendința ei moralizatoare, care pune în lumină, cu mult haz, printr-o serie de situații ingenioase, iscusința și viclenia femeilor. Acestea, dintr-un soț mereu bănuitor, reușesc să facă unul îngăduitor. Personajele create sînt vii, trăiesc, vorbesc jargonul categoriei lor sociale, contribuind la sublinierea culorarei locale. Kogălniceanu vorbește despre teatrul din Iași, repertoriul lui, despre Copou, despre obeliscul care tocmai se ridica atunci în grădina Copoului. Măestria artistică a lui Kogălniceanu de a prelucra modele străine, adaptîndu-le la realitățile sociale moldovenești, este remarcabilă la fiecare pagină. Aparent, caracterul național al acestei comedii nu poate fi discutat.

M. Kogălniceanu era la curent cu mișcarea dramatică a teatrelor occidentale și a vrut să modernizeze dramaturgia română cerînd instruirea artiștilor. A fost exigent cu problemele de scenariu, combătînd anacronismele din punerea în scenă a pieselor. Ca motive de inspirație în literatura dramatică a recomandat satira moravurilor sociale contemporane și istoria eroică. „Teatrul este stabilimentul civiliza-toriu al poporațiunii. Teatrul încheie crîșmele, cafenelele, teatrul dă nutriment spiri-tului”⁹ spune Kogălniceanu. El a socotit literatura dramatică și teatrul ca o tribună de pe care se putea face o mai bună propagandă a ideilor politice noi, democra-te și progresiste. Astfel, în preajma Unirii, Kogălniceanu, ajutat și de V. Alec-sandri, trimite prin țară actori pentru a cînta în fața maselor populare cîntece patrio-tice și mici compoziții dramatice care dezvoltau tema Unirii celor două țări surori. Între artiștii trimiși a fost și actorul Evolschi, care și-a împlinit misiunea, ajungînd pînă la Focșani. Aici însă a fost urmărit de agenții cîrmuirii antiunioniste, a fost arestat și trimis din post în post pînă la București¹⁰.

Între sursele de inspirație ale lui Kogălniceanu care au îmbrăcat haina expresiei literare este și istoria. Era și firesc să fie așa, cînd știm că marea lui pasiune și specialitate au fost lectura și editarea cronicilor și documentelor istorice naționale. Dintre cele șase narațiuni literare istorice cuprinse în volum, patru își iau tema din istoria faptelor vitejești ale lui Ștefan cel Mare: *Bătălia de la Războieni și pricinile ei*, *Ștefan cel Mare arhitect*, *Ioan Albreht și Ștefan cel Mare* și *Ștefan cel Mare în tîrgul Băiei*. Cea de-a cincea povestește despre urcarea lui Petru Rareș pe tro-nul Moldovei: *Un vis a lui Petru Rareș*. Ultima, cronologic vorbind, se inspiră din evenimente ale secolului al XVIII-lea: *Trii zile din istoria Moldaviei*. Primele preamăresc pietatea, vitejia, diplomația, demnitatea voievodului Ștefan cel Mare. Cron-icile sînt adesea consultate, alături de legendele populare și amintirile vechi istorice, transmise din generație în generație. Povestirea despre Petru Rareș este mai mult

tradiție din popor. *Trei zile* . . . , în contrast cu paginile de glorie ale narațiunilor precedente, este povestirea tragică a unor evenimente din istoria Moldovei, când aceasta cobora sub împilarea Porții Otomane. Cuiajul și oțelirea eroilor primelor narațiuni, buna stare a Moldovei, armata permanentă gata pentru apărarea țării sînt înlocuite în *Trei zile* . . . prin descurajarea oamenilor, umilița voievodului, dezbinarea dregătorilor. Cele trei zile sînt sugerate cu discreție: 7 mai 1775, cînd Austria a obținut cu învoirea Porții ocuparea Bucovinii, țara pădurilor de fagi¹¹. A doua zi, 1 octombrie 1777, consecința a primei, cînd Grigore Ghica, domnul Moldovei, a fost ucis la Iași de turci. A treia, consecința și ea precedentei întîmplări, 18 august 1778, cînd vornicul Manolachi Bogdan și spătarul Ioan Cuza, autorii morali ai uciderii lui Grigore Ghica, sînt ei înșiși decapitați din porunca voievodului Constantin Dimitrie Moruzi. Încă de cînd studia la Lunéville și Berlin, Kogălniceanu cerea în repetate scrisori, trimise surorilor lui la Iași, să-i copieze stihurile populare despre moartea lui Grigore Ghica¹². Din 1836, el urmărea tema uciderii acestui domnitor. Evenimentele zilei a treia, în care au fost uciși cei doi dregători moldoveni, nu au mai fost povestite, nuvela este neterminată. Nuvela *Trei zile* . . . , dintre narațiunile lui istorice, are cea mai mare valoare literară. Începe cu descrierea palatului domnesc din Iași și a camerei unde a avut locuciderea. Termenii arhaici au un puternic dar al evocării istorice. Epitetele sensibilizează stilul, imaginile. Caracterul eroilor evoluează logic, reacțiile psihice desfășurîndu-se în deplin acord cu acțiunea la care iau parte. Protagonistul nuvelei, voievodul Grigore Ghica, se arată la început liniștit, chiar bucuros că turcii în frunte cu capigiul îi aduc vești bune. Neliniștea îl cuprinde cînd doamna Catrina, mai prudentă și realistă, îi comunică presimțiri rele, bănuind adevăratul scop al venirii turcilor. Neliniștea se transformă în frică, îndată ce tufecci-bașa izolează soldații însoțitori ai voievodului. Bănuiala unei curse accentuează frica. Prezența haznetarului înarmat, completa lui singurătate îl îngrozesc. Bănuiala devine certitudine. Spaima îngrozitoare, deznădejdea îl fac dîr. Se luptă desperat cu turcii, dar aceștia îl pun jos și gealatul îi taie capul. Se răspîndește vestea că cei doi dregători Bogdan și Cuza sînt condamnați de noul domnitor Moruzi. Autorul privește condamnarea lor ca o răsplată a propriilor lor fapte.

Desfășurarea gradată a nuvelei se sprijină pe sentimentul tragicului, izvorît din tristele evenimente ale istoriei Moldovei. Stilul este grav, maiestuos, colorat de mister și neprevăzut. Terminată, desigur nuvela istorică a lui Kogălniceanu ar fi fost de valoarea lui *Alexandru Lăpușneanu* a lui C. Negruzzi.

Dacă la aceste momente istorice mai alăturăm recenziile critice despre tablourile istorice ale lui Asachi *Dochia și Traian* și *Alexandru cel Bun*, observăm că M. Kogălniceanu a realizat literar bruionul volumului al doilea din *Istoria Valahiei și Moldovei*, din care a tipărit numai volumul referitor la istoria Țării Românești, pînă la anul 1792.

Nu putem formula o judecată de valoare despre Kogălniceanu versificator. Cele două traduceri, *Inelul lui Policrat* și *Împărțirea lumii* (ambele din 1838), subliniază doar o afecțiune pentru balada germană cu sens filozofic și simbolic. Versurile sînt greoaie, se mișcă obositor. În schimb, *Către o călugăriță* este o epigramă glumeață, sprintenă, plină de grație.

Ajungem la modalitățile de afirmare a lui Kogălniceanu ca teoretician al literaturii și îndrumător al culturii naționale. Este drept, despre Kogălniceanu îndrumător al literaturii și culturii noastre s-a scris cel mai mult, adesea în formule stereotipe, care parafrazau *Introducție* la „Dacia literară”. Dar textele publicate aduc

ceva nou și un spor de apreciere mai complexă. Activitatea lui de critic, istoric literar și cultural este ilustrată în volum prin trei categorii de texte: *programele* de orientare și doctrină literară ale revistelor conduse de el; mai multe *articole* eșalonate în timp de la 1837 pînă la 1883; scurtele, dar luminoasele *note de critică, istorie literară, culturală și artistică* publicate la rubrica *Telegraful Daciei* (1840), *Buletin* (1841, în „Arhiva românească”) și *Miscele* (1844, în „Propășirea”) ¹³.

S-a scris: Kogălniceanu este întemeietorul curentului „poporan-istoric” în literatura noastră, pe la 1840; a repudiat imitația și traducerile din literaturile străine, „pentru că omoară în noi duhul național”; a promovat critica literară obiectivă, a cărții nu a persoanei; a urmărit o unire spirituală între „scriitorii moldoveni, munteni, ardeleni, bănățeni, bucovineni, fieștecarele cu ideile sale, cu limba sa, cu chipul său”; a recomandat ca teme literare istoria națională cu faptele ei eroice, frumusețile patriei, obiceiurile noastre „destul de pitorești și poetice”. Toate acestea sînt perfect adevărate, dar a rămîne numai la ele înseamnă a simplifica prea mult rolul lui Kogălniceanu ca teoretician și îndrumător literar și cultural.

Kogălniceanu, în programul „Alăutei românești” (1838), chema pe „tinerii literari” să colaboreze cu „producturile duhului cele mai noă și cele mai interesante pentru cititori”. Produsele spirituale pe placul generației tinere erau și traducerile și informațiile despre ce se publica în alte țări. El s-a declarat în mai multe rînduri categoric împotriva traducerilor, dar numai împotriva acelor opere lipsite de conținut și împotriva traducerilor proaste: „... cum, traducătorii acestor cărți nu pot găsi ceva mai bun de tradus? Pentru ce nu ieu din franțuzește *Esprit des lois* par Montesquieu, [...] din grecește operele clasice ale lui Demosten, a lui Xenofon, a lui Tucidit, iar nu niște maculatură ca *Hariton* și *Columb*...”

El însuși acordă preferință schiței realiste de moravuri, traduce din franțuzește și nemțește și publică *Fată bătrînă, văduvă tînără, Femeile* ș.a., traduce două balade ale lui Schiller.

În „Dacia literară” creează o rubrică specială, *Literatură străină*, la care contribuie personal cu traducerea însemnărilor călătoriei pe care Anatol Demidoff o făcuse prin țările românești. Pe linia descrierilor naturii Moldovei de scriitorii străini, el a mai tradus și publicat două lucrări din limba germană: *Mănăstirile Moldaviei din Carpați* (1844) și *Fragmente dintr-o călătorie în Carpații Moldaviei* (1845). Ambele sînt scrise de Wilhelm de Kotzebue, rus de origine germană, căsătorit cu Aspazia Cantacuzino, proprietara moșiei Băloșeștii (jud. Neamț) ¹⁴. Aceste exemple — și nu le-am dat pe toate — arată că M. Kogălniceanu a debutat ca literat cu traduceri (1838), pe care le-a continuat, pe ales, pînă la 1845. Ele însă nu contrazic, ci dimpotrivă confirmă concepția lui despre necesitatea unei tematici literare naționale și străine clasice, romantice ¹⁵, care să oglîndească tablouri din viața socială a vremii, frumusețile naturii Moldovei, de care s-au îndrăgostit și străinii. „Prin istorism, descoperirea folclorului, replierea pe elementul specific, recomandarea subliniată a originalității [programul „Daciei”] se înscrie net în hotarele romantismului, un romantism cuminte, temperat, național” ¹⁶.

Programul „Propășirii” (1844) și realizarea lui în paginile revistei se prezintă cu un orizont mult mai evoluat. Se accentuează poziția lui de respingere a „literaturii ușoare a franțuzilor și a germanilor”, pentru că „n-au cel mai mic interes pentru români”. Literatura ocupă în revistă abia ultima secție, a treia: în schimb, înțelege să facă loc articolelor de fizică, chimie, istorie naturală, agricultură, silvicultură, geografie (Secția I). Secția a II-a, cu 4 subdiviziuni, va cuprinde — scrie programul — materiale de economie politică, legislație și comentariul legilor, istorie

națională, pe un plan vast: studiul cronicilor, biografiile învățaților români, faptele „slăvite”, ceremonii și etnografie, instituții. Problemele de interes public, *social* (învățămîntul, reformele administrative), ocupă în program un loc însemnat. Atenția acordată de Kogălniceanu îndeletnicirilor practice și de producție materială în 1844 este mai veche, o găsim formulată de el încă din aprilie 1840, în program la „Foae pentru agricultură, industrie și negoț”: „Într-o țară ca a noastră, unde lucrarea pămîntului este cea mai mare și singura bogăție a lăcuiitorilor, învățăturile ce ar aduce într-o stare mai bună și înflorită deosebitele ramuri a agriculturii trebuie să fie îndeletnicirea cea mai de căpitenie a scriitorilor și a publicului”.

La 1 octombrie 1855 apare la Iași „Steaua Dunării. Jurnal politic, literar și comercial”. Kogălniceanu scria în program: „*Steaua Dunării* este jurnalul Unirii”. Acestui țel politic și istoric îi subordona și creația literară ce se va publica în paginile jurnalului. O analiză minuțioasă făcută versurilor publicate dovedește că „Steaua” a publicat o poezie a Unirii¹⁷. Era pentru încurajarea talentelor chiar cînd acestea se ridicau din generația tinerilor fără multă experiență literară, dar „făgăduitoare de un viitor succes”. Poeți ca A. Donici, D. Miculescu, G. Sion, G. Crețeanu, D. Dăscălescu ș.a. au răspuns apelului și îndemnurilor lui Kogălniceanu. După Unire politicienii duc mai departe politica privilegiilor de clasă; dezamăgirea este dureroasă și scoate din pana lui Kogălniceanu aspre pamflete politice (v. mai sus), iar din partea poezilor o lirică elegiacă și descurajată¹⁸.

Mai multe studii și note informative critice publicate acum pentru prima dată dezvăluie un Kogălniceanu democrat constant, susținător al modernizării vieții publice și propagandist al virtuților naționale. Cea dintîi lucrare a lui, *Limba și literatura românească sau valahă* (1837), publicată în limba germană, scrisă apoi și în limba franceză, demonstrează, pentru străinătatea care atunci le cunoștea deformat, calitățile spirituale ale poporului român, apreciază baladele și cîntecele noastre populare. „Sînt unele dintre ele care n-ar face rușine celui mai bun poet”. Cu o intuiție pătrunzătoare, pe care folcloristica științifică o va aplica mai tîrziu, descoperă *sincretismul* folclorului, studiind creația noastră populară în poezie, muzică, arhitectură, costum, ocupații, obiceiuri, jocuri.

O altă idee izvorită din convingerile lui patriotice a fost combaterea xenomaniei (*Introducerea* la jurnalul călătoriei lui Demidoff în țările române). Aristocrația este violent acuzată de Kogălniceanu că manifestă o totală „abnegație de orice este național, de orice este român”. Kogălniceanu folosește procedee atît clasice — interogația retorică —, cît și romantice — întoarcerea spre trecut — pentru a combate cosmopolitismul clasei boierești: „Cum sînt [boierii] așa cu apatie cătră literatura nației lor, care singură poate să le deie idee de faptele strămoșilor lor, de obiceiurile țerei, de gustul, de duhul național”?

Folosirea ridicolă a unor expresii franțuzești în scrierile erotice (proză, poezie, teatru, epistole) ale „boierașilor, gliganilor literari și cotoilor amoreați” a fost stigmatizată de Kogălniceanu și într-un foileton satiric scris prin anul 1849, cu titlul *O scrisoare a unui nou Abilard* (ms. la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, „Arhiva Kogălniceanu”, X, f. 133—136). Autorul imaginează o declarație de dragoste epistolieră între doi iubiți, comică în terminologie ca și în conținut¹⁹.

Un studiu interesant prin caracterul aplicativ al teoriei lui literare este cel despre *Viața lui Hrisoverghi* (1843). Poetul ruinelor de la Neamț face pilda „aristo-

crației meritului"; deși de origine boierească, totuși „nu se mîndrea nicidecum de această deșartă nobleță; el avea destul merit personal”.

În refugiul său din cauza revoluției din 1821, Hrisoverghi vede țărani „deprinși la jug printr-o tiranie mai mult de un veac”. Cu acest prilej Kogălniceanu aduce elogii Eteriei și mișcării revoluționare din Grecia, care voia să dea „slobozenie” popoarelor din Balcani, oprimate de turci, precum și mișcării decembriștilor. Toate aceste considerații, străine oarecum de subiect, arată că Kogălniceanu folosea editarea poeziilor lui Hrisoverghi ca un pretext de a se ocupa de stări contemporane, ca un pretext de a combate formele reacționare feudale.

În cele două articole consacrate periodicelor anului 1855 (*Calendarele anului 1855* și *Jurnalismul românesc*), Kogălniceanu ne descoperă marea lui pasiune ca ziarist și publicist, interesat întotdeauna de evoluția vieții publice actuale. El a subliniat consecvent rolul pozitiv al presei periodice în societate, dar mai ales al presei de popularizare (calendarele, almanahurile); a cerut în repetate rînduri libertatea opiniilor democratice vehiculate prin ziare și reviste progresiste: „Misia almanahurilor, cartea cea mai populară în toate țările, este de a lumina și a moraliza, iar nu de a respîndi prejudețe, superstiții, pseudoprofeții” (din *Calendarele anului 1855*). Susține o părere a vremii, scumpă romanticilor, că poezia, literatura sînt daruri dumnezeiești, adică produse ale vocației și inspirației divine, și că misiunea lor este „celebrarea adevărului și frumosului”. În publicistică, el se afirmă adesea ca un cronicar literar de gust, obiectiv, în discuțiile despre poezie. Multe din opiniile lui critice și istorico-literare au fost reluate mai tîrziu de teoreticienii literaturii noastre. Astfel, constată că poezia munteană are „mai multă nervă” decît cea moldoveană²⁰; că poezia română la începutul secolului al XIX-lea suferă de „mitologie, afectatie și conțetele italienești”. Nuvela lui Asachi *Valea albă* este bine apreciată pentru „episoadele dramatice, eroice din viața lui Ștefan cel Mare”, judecată de valoare artistică, dar aceasta nu-l împiedică să-i arate erorile istorice (v. schița *Bătălia de la Războieni*). Ziarul „*Timpu*” merită admirație cînd apără „driturile românilor”, dar nu o merită cînd „jicnește morala publică [...], acel sentiment al frumosului și al onestului”, aluzie la polemica antifeministă a lui G. Sion cu „moldovencile”. Kogălniceanu a fost întemeietorul polemicii literare (*Domnului Iacob Murășan*...), model de argumentare logică, de vehemență neiertătoare, dar exprimată cu urbanitate și eleganță.

Creatorul și admiratorul desenelor caricaturale în tinerețe, colecționarul tablourilor pictate, clasice, spre maturitate, a scris și un studiu despre artistul popular Radu Zugravu (secolul al XVIII-lea), însoțind textul de ilustrația necesară, în spirit exigent, științific.

Activitatea de îndrumător al literaturii naționale se împletește și se completează simultan cu activitatea de îndrumare a culturii pe același făgaș al specificului național. „*Scrierile culturale*” din volum, multe date la iveală acum în primă ediție, arată că M. Kogălniceanu a fost un admirator al monumentelor istorice, arhitectonice (*Palatul ocîrmuirii din Iași*), al costumelor populare (*Portul național*), al peisajului patriei (*Mănăstirile Moldaviei din Carpați*). Spirit iluminist, a scris un studiu programatic despre muncile agricole (*Casa cîmpească*) și altul mai restrîns despre sănătatea sătenilor; a combătut într-un articol „obiceul ce au mulți din săteni de a crede în vrăji și în descîntece”.

Volumul întii al operelor lui Mihail Kogălniceanu trasează linia generală ce se va continua și în volumele viitoare, de a se edita în forme autentice, textologic

exacte, operele lui clasice și cunoscute, dar și pe acelea necunoscute, needitate pînă acum în cărți curente. Kogălniceanu „înnoitorul” apare și în fiecare din ultimele două categorii de articole: „Memorialistica” și „Scrierile sociale”.

În cele două jurnale de călătorie, la Viena și Madrid (1844 și 1846), găsim reporterul documentat al vieții din cele două centre. *Notes sur l'Espagne*, mult mai dezvoltate și mai încheigate stilistic decît notele despre Viena, se pot desface în variate reportaje suculente și independente (primele în literatura română, deosebite de ale lui Dinicu Golescu) despre istoria, muzica, folclorul, literatura, simbioza spaniolo-arabă, eroismul ostășesc, viața mondenă a spaniolilor. Departe de Moldova (1845—1846), el raporta comparativ natura, folclorul din Spania la cele din Moldova („cîmpiile noastre sînt mai verzi, ape nenumărate le adapă”, satele Moldovei sînt împodobite de livezi înverzite, în timp ce satele spaniole stau pe vîrfuri de munți, ca niște „cuiburi de vulturi”). Ambele popoare au suferit aceleași vicisitudini istorice, românii opresiunea turcă, spaniolii pe cea arabă. În aceste condiții analoage, s-a născut la ambele popoare obiceiul îngropării averii monetare (mai ales aurul) în pămînt. De aici, și o întreagă ceremonie analoagă, magică, a descoperirii și dezgropării comorilor puse „supt paza geniilor și vrăjitorilor”, care le deschid, după credința populară comună celor două popoare, „numai cu iarba herului”.

Scrierile sociale, ultimele din sumarul volumului, sînt unele originale și altele traduceri prelucrate, în special din surse străine (ceea ce se arată în „note”). Lupta pentru propagarea progresului și civilizației în popor, în exprimarea populară pe înțelesul maselor, constituie nota originală și nouă a literaturii sociale a lui M. Kogălniceanu. Deosebirea netă între el și N. Bălcescu este că, în timp ce Kogălniceanu concepea problemele sociale și scrierile consacrate lor ca opere de propagandă populară, Bălcescu a cultivat numai istoria socială științifică, fără tendința popularizării.

Pentru a-și ajunge mai practic scopul propagandistic, Kogălniceanu publică articolele lui sociale în ziarul „Foaie sătească” (1840), în suplimentele periodice ale Foaiei, în *Calendarele* și în *Almanahurile* pe care le-a editat între anii 1842 și 1846, adică în publicații menite a circula mai mult în popor, printre oamenii neștiutori ai unor asemenea probleme, de la țară și orașe. Astfel, în articolul *Holerca* (1843), autorul atrage atenția asupra alcoolismului²¹. Kogălniceanu era așa de convins că o literatură socială trebuie să fie o literatură de propagare a progresului, încît revizuieste și completează ideile articolului *Holerca* într-un alt articol, sub titlul *Despre velnițe și urmările lor*, în *Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845*, apoi în *Calendar... pe anul 1846* și pentru a patra oară în *Album istoric și literar* editat de Th. Codrescu la Iași, dar fără arătarea anului de publicare. Dealtfel, cum am mai arătat, *Calendarele* pe anii 1845 și 1846, în ce privește partea lor literară (*Almanahurile*), precum și *Album istoric și literar* nu sînt decît una și aceeași operă, sau mai bine zis același „tiraj” tipografic prezentat sub trei forme deosebite de publicitate, repetate tocmai pentru a se atrage atenția asupra conținutului lor. La fel sînt repetate, dar numai de trei ori, articolele sociale *Despre civilizație* și *Despre pauperism*, în *Calendarele* pe anii 1845 și 1846 și în *Album istoric*.

Se poate vorbi de un adevărat sistem de cugetare sociologică al lui Kogălniceanu²²; el este expus mai științific și mai doctrinar în *Despre civilizație*, *Despre pauperism* și *Răspunsul unui pamfletist către un moralist* (1855). În primul, autorul privește stările sociale în funcție de economic. În producerea bunurilor economice, rolul principal îl joacă doi factori: natura și omul. Învîngerea naturii formează

civilizația pe plan material; depășirea omului prin cultură formează civilizația pe plan spiritual. „Idea civilizatriiță” rezultă din conlucrarea ambilor factori. Această idee civilizatoare constă în străduința de a stabili just relațiile dintre oameni, ale individului cu societatea și ale societății cu individul: această idee, scrie Kogălniceanu, „cheamă pre toți oamenii să vie să ieie loc la marea obștime socială, în alte cuvinte, ideea că toți trebuie să fie deopotrivă”.

Despre pauperism ridică problema asistenței sociale care incumbă societății. Pleacă de la premise socialiste (Adolphe Gustave Blaise, 1811—1886), pentru a lămuri câteva coordonate ale viețuirii sociale. „Dritul de a trăi” aduce după sine „datoria de a munci”; mijlocul fiștecăruia „de a produce pentru consumația sa” are ca rezultat „condiția[...s]lobozeniei”; exercitarea muncii „este sfințirea egalității”. Ajunge, în felul acesta, la construirea unui întreg plan pentru combaterea pauperismului, atât de răspândit în Moldova de atunci sub forma *calicimei* și în Muntenia sub titlul de *cerșetorie*.

În chestiunea feministă (*Răspunsul unui pamfletist către un moralist*, 1855) are un orizont larg, nou și modern, surprinzător pentru epoca în care trăia și scria. Rolul femeii nu este numai acela de a îngriji copiii, dar și acela de a participa la o viață intelectuală, cu aspirații mai înalte, în afară de cercul închis al gospodăriei propriu-zise.

Textele acestui volum, axate pe preocupările literare, culturale și sociale ale lui Kogălniceanu, sînt în deplină măsură a-i fixa portretul lui spiritual în perioada 1837—1855. În această perioadă, omul de stat de mai târziu a fost un activist exclusiv în domeniul literelor și culturii. Format printr-o intensă lectură literară în Franța, cînd școala literară romantică fascina pe cititori, Kogălniceanu și-a însușit teme romantice și a aplicat metoda de creație corespunzătoare. S-a inspirat din trecutul eroic al poporului (romantismul paseistic), a introdus elemente folclorice și a cîntat obiceiuri tradiționale. Iubirea eroului în *Iluzii pierdute* este asociată de suferință (romantismul erotic). Contactul direct cu civilizația occidentală din Franța și Germania (pe aceasta a cunoscut-o mai bine în perioada de care ne ocupăm) l-a făcut simultan și un profund observator al realităților europene, pe care le compara neîncetat cu stările de la noi. Acest fenomen l-a îndreptat spre o altă specie literară, spre schița de moravuri (realismul critic). Un critic literar cu întinsă experiență face justa constatare că în opera cea mai romantică a lui, *Iluzii pierdute*, trăsătura „specific romantică nu prea [este] concordantă cu badinajul erudit al nuvelei”²³. Aceste ramante istorice, descriptive, morale, psihologice întilnite în operele lui sînt reminiscențe ale culturii sale clasice. Prin urmare, în temperamentul fugos al tînărului moldovean se întilneau toate metodele literare și spirituale contemporane, ca să-i sublinieze și potențeze sentimentele patriotice în legătură cu modernizarea vieții intelectuale și publice românești.

De aici pornește latura principală a personalității lui — mai eficientă decît cea strict literară —, aceea de propagandist al noilor forme de civilizație, de înnoitor și îndrumător literar și cultural: înființează periodice de masă, reviste cu programe antinomice față de ale altor publicații, teatru cu repertoriu național, critica literară obiectivă și științifică. Desfășoară o rodnică activitate de popularizare a științei. La Berlin se interesa de „practica fabricilor”, iar despre agricultura scria, în această perioadă, că „este maica neamului omenesc, care hrănește pe fiii săi”. Formația lui la școala istorică germană a lui Leopold Ranke îl îndruma mai mult

spre cercetarea complexă științifică, iar nu spre creația literară, care a rămas numai un instrument de vehiculare a ideilor democratice și progresiste.

În textele pe care le cuprinde volumul I al ediției Kogălniceanu găsim germele generator al întregii lui activități ulterioare. Pe temelia acumulării cunoștințelor teoretice și aplicării lor practice pînă pe la 1855 avea să amplifice Kogălniceanu, la dimensiunea dezvoltării intereselor naționale și sociale, prodigioasa sa activitate științifică istorică, oratorică, politică și diplomatică, consecvent pînă la sfîrșitul vieții lui.

3 februarie 1974

DAN SIMONESCU

NOTE

¹ Vezi *Prefața* la M. Kogălniceanu, *Scrieri alese*. Ediție îngrijită de Dan Simonescu, București, 1955, vol. I, p. 9–11; Titus Moraru, *Fiziologia literară*, Cluj, 1972 (lucrare foarte bine informată, care urmărește evoluția fiziologiei literare europene (p. 20–83) și române (p. 87–169).

² Pseudonimul scriitorului Eugène Guinot, *Physiologie du provincial à Paris*, Paris, 1841.

³ Sursa a dovedit-o N. Cartoian prin citate paralele, în studiul *Alăuta românească*, în *Omagiu lui I. Bănuș din partea colegilor și foștilor săi elevi*, București, 1927, p. 124–136, la care adăugăm *Tratatul despre whist* de scriitorul polonez O. I. Senkovski (după sugestiile lui Paul Cornea, din „Viața românească”, XIX (serie nouă), 1966, nr. 12, p. 103).

⁴ Titus Moraru, *op. cit.*, p. 119.

⁵ Abatele Lhommé — scrie Kogălniceanu — „m'aimait parce que je savais le grec, et m'abhorrait parce que j'étais abonné à la *Caricature* [...]. Que dira Monsieur le sous préfet, me disait-il rouge de colère, quand il saura que je reçois dans ma maison cette abominable feuille!” (cf. N. Cartoian, *Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară*, București, 1942, p. 76–77).

⁶ Remus Niclescu, *Contemporains de Daumier. rivains Écroumains et caricaturistes français de 1835 à 1860*, extras din „Revue roumaine d'histoire de l'art”, X, 1973, nr. 1, p. 41–104, dar mai ales p. 41–48 și p. 87–90: „Kogălniceanu et Daumier”. Versiunea românească în „Studii și cercetări de istoria artei. Seria artă plastică”, 18 (1971), nr. 1, p. 243–306. Prețioase sînt și cele două anexe cu listele *Fiziologiilor* franceze găsite în Cabinetul de lectură al librarului Adolphe Hennig din Iași și în biblioteca lui Nicolae Ghica (p. 85–87). Ilustrații numeroase — 58 — explică textul.

⁷ Exemplificăm cu două opere: a) în 1860 M. Kogălniceanu înfirciază nestabilitatea guvernamentală, într-o cronică politică vehementă publicată în „Steaua Dunării”. Vezi Al. Zub, *O schiță de moravuri a lui Kogălniceanu necunoscută la noi*, în „Revista de istorie și teorie literară”, 17 (1968), nr. 3, p. 511–515. Schița este semnată sub pseudonimul Civis Bahluensis și are titlul *Curierul Iașilor, 10 februarie 1860*. b) Pamfletul politic din posesia prof. dr. Augustin Z. N. Pop, semnat cu pseudonimul „N. Creținescu, bărbier din Iași”, referitor la unirea liberalilor cu conservatorii, în 1879, an în care Kogălniceanu se desparte de facțiunea liberală brătienistă (comunicare științifică, încă nepublicată).

⁸ Dan Simonescu, *Baza folclorică a operei literare a lui Mihail Kogălniceanu*, în „Limbă și literatură”, XVII, 1968, p. 13–27.

⁹ P. Păltănea, *Legăturile lui Kogălniceanu cu orașul Galați*, în „Studii și articole de istorie”, XII (1968), p. 102.

¹⁰ Remus Ionașcu, *Muzeul Teatrului național din Iași*, în „Iașul nou”, nr. 1, 1952, p. 206.

¹¹ *Tratatul Istoria României*, București, Editura Academiei R.P.R., 1964, vol. III, p. 484.

¹² În 1836: „...envoyez-moi le plus tôt possible dans vos lettres la ballade de la mort de Ghica” (M. Kogălniceanu, *Scrieri, 1834–1849*. Ed. Petre V. Hameș, București, 1913, p. 163, 195, 196, 158, 162, 164. Azi aceste stihuri se află studiate și editate de Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate*. (Sec. XVII–XVIII). Studiu și ediție critică, București, Editura Academiei R.S.R., 1967, p. 165–220).

¹³ Notele — puține — din „Steaua Dunării”, după 1855, nu au fost editate în acest volum pentru că nu sînt siguri de paternitatea lui Kogălniceanu.

¹⁴ În „Arhiva românească”, V, 1940, p. 208–209, importante informații despre Wilhelm de Kotzebue (1813–1887).

¹⁵ D. Păcurariu, *Clasicismul românesc*, București, 1971, p. 69–71.

¹⁶ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972, p. 572.

¹⁷ Ovidiu Papadima, *Literatura din foaia lui M. Kogălniceanu „Steaua Dunării”*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, V (1956), nr. 3—4, p. 495—505.

¹⁸ *Ibidem*, p. 505—521.

¹⁹ Al. Zub, *M. Kogălniceanu: O scrisoare a unui nou Abilard (Note bibliografice)*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXII (Iași, 1971), p. 181—184.

²⁰ Garabet Ibrăileanu avea să spună că muntenii au „temperament de foc”, în timp ce „mișcarea politică cumpătată din Moldova de la 1840 până la 1860” are un singur om reprezentativ, pe Mihail Kogălniceanu. Acesta — continuă criticul ieșean —, „cu cultura lui franceză și germană dinainte de 1848, cu caracterul lui energic, casant, cu mintea lui clară, cu voința lui de fier, a putut deveni reprezentativ, dându-ne pe acel om de stat care a pus bazele României moderne” (*Spiritul critic în cultura românească*, ed. a II-a, Iași, 1922, p. 96).

²¹ Publicat în *Almanah de învățătură și petrecere* (1843).

²² Vezi *Ideile sociale ale lui M. Kogălniceanu* analizate în „Introducere” la M. Kogălniceanu, *Scrieri sociale*. Ediție comentată de Dan Simonescu, București, „Vatra”, 1947, p. 5—32.

²³ Șerban Cioculescu, *Mihail Kogălniceanu*, în tratatul Academiei *Istoria literaturii române*, București, 1968, vol. II, p. 438.

Notă asupra ediției

Cu acest volum se încearcă pentru prima dată în istoria editurii românești publicarea operelor lui Mihail Kogălniceanu într-o ediție cât mai completă și în forma lor autentică.

Volumul de față cuprinde operele lui beletristice, studiile de istorie literară și culturală, informațiile lui referitoare la evenimente literare, culturale și artistice contemporane, care afirmă puterea de creație a „duhului național”. Volumul se încheie cu articolele care dezvoltă teme și probleme sociale.

Vor urma volume cu operele lui istorice și politice, corespondența și discursurile rostite de-a lungul bogatei lui activități științifice și politice.

Editarea operelor lui Kogălniceanu, pornind de la cele scrise în chirilică (manuscrite și tipărite), continuând cu cele în alfabetul de tranziție și terminând cu cele scrise în litere latine, prezintă mari dificultăți tocmai pentru faptul că el a scris aproape 60 de ani (1834—1891), timp în care sistemele ortografice ale limbii române au evoluat neîncetat. Cititorul va întâlni numeroase inconsecvențe ortografice; ele aparțin lui Kogălniceanu, care scria, de exemplu, *intră*, și în rîndul imediat următor *înră*. Adaptarea unui sistem de transcriere interpretativ, unitar și generalizat nu este indicată, de vreme ce el a scris în felurite chipuri, aplicînd regulile ortografice ale limbii literare curente atunci. Sînt particularități ortografice care implică fonetisme și forme morfologice specifice vremii, regiunii; ele trec dincolo de ortografia propriu-zisă și subliniază anumite particularități lingvistice.

De aceea am păstrat în transcrierea textelor toate particularitățile fonetice ale epocii, ale autorului, ale graiului moldovenesc folosite de Kogălniceanu:

a în locul diftongului actual *ea* (*sămănă*, *bat* (= beat), *sara*, *iuțală* ș.a.).

a în locul vocalei actuale *ă* (*macar*, *gazdaș*, *calău*, *șatrariul*).

â în locul diftongului *ea*, întilnit în cazul adjectivului *ră* (= rea).

ă în locul lui *e* urmat de consoanele *j*, *s*, *ș*, *ț*, *z* (*rămăsesă*, *împărțisă*, *jărtfă*, *șătrăle*, *înțălepciune*).

è (deschis), în poziție finală, îl vom transcrie fără accent: *abie*, *me*, *catife*, *canape*, ca și la imperfectele verbelor: *pute*, *făce*, *tăce*.

Una dintre ortografiile specifice lui Kogălniceanu pînă la ultimele lui lucrări este scrierea lui *e* în exemple ca: *reu*, *seu*, *remîne*, *resună*, *țeran*, *țeară*, *țera* (= țara), pe care am păstrat-o ca atare.

i în locul vocalei *e* neaccentuată (*nimine*, *asemine*, *căpitenie*, *ficior*, *moldovinesc*); sau **â** (în cuvinte ca: *părechile*, *blăstămat* ș.a.).

Am păstrat pe *i* după consoanele *r, s, t, ț, z* în cuvinte ca *hotări, riu, omori, ride, sin, singe, așița, zimbet*, fiind ortografia consecventă (probabil și cu un substrat fonetic real) în sistemul ortografic atât de oscilant al lui Kogălniceanu.

Am introdus un *i* înainte de *e* acolo unde avem convingerea că se pronunța: *voie, iepure, femeie, foaie* (iar nu *voe, epure, femee, foae*). Am renunțat de asemenea la ortografia veche *fer, ferbe, ferbinte, perde, pere, pept* etc., transcriindu-le în spiritul ortografiei actuale: *fier, fierbe, fierbinte, pierde, piere, piept* etc.

g corespunzător chirilicului *г* va fi transcris *gi* (*giur, împregiurul*, fără semnul diacritic *ђ*).

Vom păstra și cazurile de asimilație proprii lui Kogălniceanu, sub influența limbii românești vechi. Astfel, vom transcrie *amerința, amărunturi, cu de-amăruntul*.

Am lăsat în transcriere pronunțările regionale: *mîne, mîni, băiet, cîne, înfătoșate, cămeșă, cuptior, minunt, veziteul*, precum și pronunțările arhaice, pentru că ele arată influența limbii române vechi asupra editorului de cronici și creatorului de literatură. Vom transcrie deci: *coronei* (nu *coroanei*, nici *corònei*), *lăcutori, priimirea, poroncă, împrotiva* ș.a.

Neologismele și numele proprii (de oameni, localități etc.) au fost transcrise în forma lor de atunci, nesigură, nefixată: *capitalia, rigat, prințipat, soșietate, demoazele și demuazela, experiență, simțiment, Ovidie, Omir*.

Au fost păstrate și formele morfologice proprii lui Kogălniceanu (*palaturele, pasuri* = pași, *mobilurile*, genitivul *nevrelor*: sistema *nevrelor* = sistemul nervos).

Intenția noastră a fost de a nu face modificări, nici modernizări în limba textelor.

Totuși am transcris în sensul regulilor ortografice actuale, interpretînd ca absurde și arbitrare ortografiile bizare. Am transcris *înțălesă, supune, apare* (iar nu *înțăllesă, supune, appare*).

Se știe că sunetele corespunzătoare literelor chirilice *ш, ѡ* (*ș, șt*) se transcriau în ortografia cu litere latine prin *ss, sh, ș* (*s* cu punct), *sce, sci*. Noi am înlocuit forme ca *Iassi, Iashi, Bucuresci* prin *Iași, București*.

Grupul consonantic *st* l-am transcris *șt* (*Ștefan cel Mare, acești, noștri, voștri*), iar nu *Stefan, acesti, nostri, vostri* ș.a.

Formele duble le-am lăsat ca atare, cu excepția lui *sînt-sunt*, alegînd pe *sînt*, care este formă dominantă.

Inițiala *†* (*în, îm*) am transcris-o orientîndu-ne după pronunția actuală (*împărat, înainte*).

Literele chirilice *ж, ѣ, к* (*ă, î*) au fost transcrise orientîndu-ne după pronunția lor actuală (*cînd, pînă*, nu *când, pănă*); *s* urmat de una din consoanele *b, d, g, m, n, v* sau intervocalic a fost transcris *z* (*zvon, zbor, război, răzvrătit, zgîrie*, iar nu *svon, sbor, răsboi, răsvrătit, sgîrie; organiza, vizitiu, vizită, nu organisa, visitiu, visită*).

Sîntem convinși că, urmînd cu exigență reproducerea exactă a limbii textelor și făcînd puține concesii actualizării în transcriere, vom putea oferi texte autentice, care să poată servi studiilor lingvistice. Transcrierea interpretativă în sensul unei largi modernizări și actualizări ortografice poate fi aplicată cu mai mult succes în situația textelor facsimilate și a transcrierii lor juxtapuse.

Am îndreptat tacit evidentele greșeli tipografice.

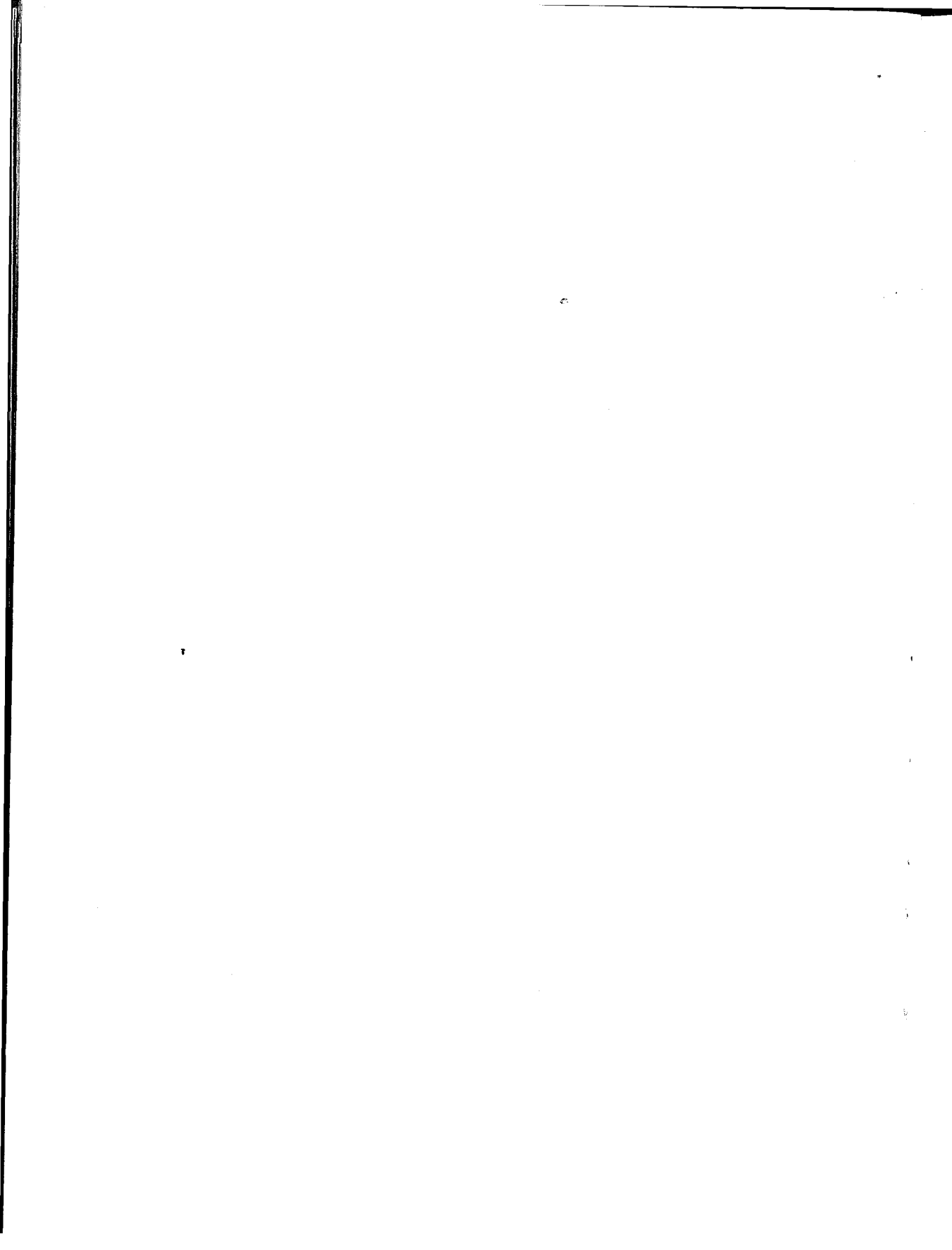
Textele publicate în „Dacia literară” și „Albina românească” au fost reproduse după ediția întâi, respectiv din 1840 și 1840—1841; acești ani reprezintă un moment mai însemnat în evoluția limbii române literare decât anii 1859 și 1860—1862, când a apărut ediția a doua. Redactorul „Daciei literare” din 1840 a fost însuși M. Kogălniceanu, în timp ce imprimarea ediției 1859 a fost lăsată pe seama lui Const. Negruzzi și a editorului Adolf Bermann.

Există texte care au apărut întâi în chirilică, în „Alăuta românească” (1838) și în „Dacia literară” (1840), deci în primele ediții ale respectivelor reviste. Cititorul trebuie avizat că, în mod firesc, textele se mai găsesc exact la aceleași pagini și în edițiile facsimilate și publicate recent, *Alăuta românească* de Cornelia Opreșanu (1970) și *Dacia literară* de Maria Platon (1972).

Editorii acestor reviste au dat, în plus, transcrierea textelor și comentarii, ceea ce în notele ediției noastre nu s-a mai putut adăuga la corectură, din motive tehnico-tipografice. Comentariile Mariei Platon la textele publicate în *Dacia literară* sînt ample și valoroase.

D.S.

Literatură beletristică

Filozofia vistului

Scrisă de un rus, filozof a naturei

Adevărat e că vistul * este numai o îndeletnicire a leneșilor și nevrednic de luare în samă a filozofului și a politicianului? Ce întrebare! Numai duhurile ușoare care caută slava adâncii gândiri au o asemenea socotință. Însă o îndeletnicire obștească, o îndeletnicire căria trii patrimi din lumea civilizată jărtfesc o mare parte a timpului lor, nu poate să fie o deșartă îndeletnicire înaintea ochilor unui luător de samă. Vistul este astăzi una din statornicile așăzămînturi a vieții sociale. Cîți oameni dorm noaptea, se scoală dimineața, întăresc trupul lor cu o întriită hrană, numai ca să trăiască pînă în sară și apoi să joace opt roberi ** la vist? Întru acest chip, vistul s-au făcut scoposul traiului vieții pentru o stare de oameni foarte mare la număr. Și cîți oameni sînt iară carii, măcar că au mari trebi, joacă încă vistul șasă ceasuri pe zi? adecă a patra parte a vieții; și, cu ceva cunoștință matematică, să zicem că, dacă ei ajung la o vrîstă de 80 de ani, apoi fieștecare din ei întrebuițază 20 de ani în îndeplinirea datoriilor sale de vist. Un scriitor vestit rusec, întemeindu-să pe numărul jocurilor de cărți care se fac în Rosia și se întrebuițază la joc și socotind pentru această întrebuițare, în analogie, la fieștecare joc, numai două ceasuri, au dovedit că într-un an se joacă în Rosia patru veacuri. Este cu neputință că o asemenea împrejurare să nu aibă înriurire asupra năravurilor, asupra duhului vieții sociale și însuși asupra haractirului poporului, și cu atîta mai puțin că vistul nu este unul din acele jocuri care nu au nici o hrană pentru minte și inimă. Vistul este, dacă cineva vre, jocul cel mai simplu, dar totodată și cel mai înțelept, cel mai greu și cel mai nobil din toate jocurile de cărți; un joc care poate fi potrivit cu eșecul, care cu toate aceste are mai multe schimbări și mai adînce combinații ca eșecul, pentru care împărații Răsăritului trimetea solii cu pompă în depărtatele și necunoscutele țări a Indiei și se făcea vestiți în istorie, pentru că arăta lumii un mijloc „de a petrece vremea fără de a jîcni binele obștesc”; și în aceasta este cea mai înaltă înțelepciune a tuturor așăzămînturilor ominești; cele de folos vin de la sine: lucru principal este de a opri oamenii ca să întrebuițeze rău ceasurile de odihnă. Și literatura n-are un alt scopu. La Răsărit eșecul și poezia, la Apus vistul și poezia — iată ce păzesc moralul și buna orînduială. O vai, o vai! Pentru ce poezia propoveduiește atît de des învâ-

* Vist (engl. *whist*) — joc de cărți în patru persoane, întovărășite două împotriva celorlalte două.

** Rober — ciclul de două jocuri ciștigătoare la o partidă de *whist* (sau de *bridge*).

fături nepriiicioase și stricăcioase! Vistul, dinpotrivă, ține în lînește poporele cele mai rebele.

Cu dreptate Apusul poate să se mîndrească de aflarea vistului. Începutul lui, ca și tipografia și mai toate biruințele duhului cercetător a omului, care au făcut așa de mari schimbări în ideile și în traiul omenirii, este învălît în mare întunerec; numai atîta este sigur că vistul au ieșit din țara unde s-au aflat legile atracției*, logaritmeele, caloșii de gummi elastic, hultuitul** de vărsat, puternica tîrie a aburului, învățătura cicloforiei*** sîngelui, biftecul și drumurile de fier, în sfîrșit toate cele ce întemeiesc civilizația de astăzi — adevăc patria englezilor, și că el s-au aflat în epoha stăpînirii crăisii Elisabeta¹ și în singeroasa epohă a uciderii nenorocitei Marie Stuart. Nedreptatea ce se rădica pînă la ceriuri a răsplătitoarei Elisabete înfricoșasă inima tuturor patrioților din Londra și era foarte de primejdie a vorbi de giudecata și de soarta ticăloasei Mariei; într-această înfricoșată minută — cînd cea mai mică vorbă putea pricinui pieirea celor mai buni cetățeni — se ivi mîntuitoriul vist.

Cuvîntul vist, *whist*, este în limba englizască un cuvînt de strigare și vre să zică: *taci!* Și, în adevăr, cea mai adîncă tăcere este condiția de căpitenie a vistului, și pre idealul îndeplinirii omenesti îl cîștigă cineva în acest joc numai atunce cînd într-o diastemă**** de patru roberi au șazut ca o icoană mută, fără să zică cel mai mic cuvînt.

În Rosia vistul este astăzi unul din principalele elementuri a vieții sociale: se poate zice că sara, cînd toată Rosia joacă vist, noi nu ne deosăbim în nimică de oamenii cei mai harnici și cei mai civilizați. Vistul este unul din izvoarele cele mai mari a binelui obștesc. De ace[e]a în Rosia, în zilele noastre, un bun curs de filozofia moralului ar trebui să fie început cu o tractație asupra pravililor vistului. Desfătarea vistului, pe lîngă altele, este cea mai statornică și cea mai trainică din toate desfătările ominești; amoriul, spre pildă, care-l prețuim atît de mult, începe de-abie la ani hotărîți și totdeauna se sfîrșește mult mai degrabă decît dorim, în vreme ce cu vistul putem să ne desfătăm de la al optule an pînă la cel mai de pe urmă ceas a vieți.

Unii însă zic că vistul omoară puterile duhului. Noi nu credem nimică din aceste. Dintii avem înaintea noastră 13 cărți de fiștecarea maslă*****: avem dar 13 idei ce putem întinde, potrivi și socoti între ele pînă în nesfîrșit, și din ele putem trage închierile cele mai adînci, mai iscusite și mai strălucite. Și cîți oameni am putea arăta, din cei ce nu joacă vist, carii în căpățina lor n-au 13 idei, de le-ai socoti de idei însuși nevasta, copilul, rangul, starea, pînticile, iubirea de sineși și puricele carele noaptea nu-i lasă în pat în pace! Apoi, dar, cum se poate că vistul să omoare puterile duhului!

Sînt mulți oameni, altfel foarte cinstiți, la carii nimică nu este de omorît. Vom vede mai tîrziu că vistul, dinpotrivă, unui duh iscusit deșchide cel mai minunat și cel mai întins prilej de a lua în băgare de samă inima și haractirul celor de asemenea cu sine, fără să mai zicem și ceva de cărțile ce sînt în mînile protivnicului și care cu ceva iscusință și cu buni ochi, și în adevăr cu mare folos, se pot lua în băgare de samă. Într-un cuvînt, eu nu cunosc nici o priveliște mai

* *Legile atracției* — aici, legile magnetismului.

** *Hultuit* — altoire (moldov.), aici vaccinare.

*** *Cicloforie*, corect *ciclofonie* — gruparea sîngelui în globule și studiul lor.

**** *Diastemă*, corect *diastimă* — interval de timp de mai mare sau mai mică durată (ngr.).

***** *Maslă* — fiecare dintre cele patru culori ale cărților de joc (inv.).

mulțămitoare și mai plăcută decât privirea a patru oameni cinstiți șazănd la o masă de joc, cufundați într-o adăncă tăcere, cu o vrednicie de magistrat, cu față nemișcată, cu o frunte îngreuetă de idei asupra celor patru masle, cu cap cărunțit de ispită, pătrunși de mărimea trebei lor, ca niște stoici nesimțitori pentru toate cele ce îi încunjură, aruncând unul după altul cărțile pe masă și cu simetrie puind dinaintea lor levatele * ciștigate. Atunce și se pare ca cind ai vide patru filozofi din vremea veche, carii, în a lor înaltă înfălepciune, cumpenesc soarta noroadelor și gândesc la legi nemuritoare pentru Grecia.

(*Va urma*)

* *Levată* — totalitatea cărților de joc pe care un jucător o poate ridica de pe masă în baza unei cărți mai mari sau a unui atu.

NOTE

A apărut întâi în „*Alăuta românească. Supplement litteral a «Albinei românești»*”, Iassi, nr. 1, 1 iullie 1838”, p. 5—7 și nr. 5, 1 septembrie 1838, p. 49—51, aici și sub titlul Urmarea filozofiei whistului. Deși la sfârșitul ultimului fragment scrie „*va urma*”, totuși nu a mai apărut nimic. revista fiind suspendată tocmai din cauza acestui articol. Prima ediție, cu litere latine, a publicat-o N. Cartoian, ca anexă la studiul său „*Alăuta românească*”. Întîia revistă literară a Moldovei. Extras din Omagiu lui I. Bianu, București, 1927, p. 109—136. La p. 18—28 ale acestei monografii (paginația extrasului), Cartoian face un mic studiu asupra Filozofiei vistului, din care reiese că Filozofia vistului nu este o operă originală, ci prelucrarea artistică a unei schițe publicate în limba germană de un talentat satiric rus, Tadeu Bulgarin (1789—1859). Textul schiței lui Bulgarin, Von der Wichtigkeit des Kartenspiels, a apărut în „*Magazin für die Literatur des Auslandes*”, nr. 11, din 25 ianuarie 1837, revistă pe care însuși Kogălniceanu o citează la p. 7. J. Lehmann o scoate la Berlin ca anexă la „*Allgemeine Preussische Staats-Zeitung*”.

Dar, în timp ce Bulgarin se menținea într-o atmosferă și atitudine filozofică, prin ideea că moartea seceră cu aceeași indiferență pe sociabilii jucători de cărți, ca și pe stingacii scriitori, ironizați pentru timiditatea lor, Kogălniceanu se avintă în atacuri malițioase la adresa nobilimii rusești care juca cu pasiune cărți. Ironia lui Kogălniceanu a fost așa de vizibilă, încît consulul rus Carol de Kotzebue s-a simțit vizat și jignit. El a cerut lui M. Sturdza, domnul Moldovei, să intervină pentru suprimarea revistei „*Alăuta românească*”, iar autorul, semnat numai cu literele Klmn, dar descoperit de Gh. Asachi, a fost pedepsit cu o lună de închisoare.

¹ Elisabeta (1533—1603) — regină a Angliei.

Împăratul și braminul*

Poveste a lui Buerger

Vreu să-ți povestesc o istorie foarte de râs. Era odată un împărat, împărat ceva cam despot; era și un bramin, un bramin mare mandarin, pre a me lege, păcat numai că ciobanul lui era mai șiret decât el.

Împăratului nu-i păsa nici de cald, nici de frig; de multe ori, el dormea sub cort cu zeoa sa de fier; de-abie avea adeseori pine neagră, apă și cașcaval; mai adeseori încă, el suferea și foamea și setea.

Mult mai bine se căuta braminașul; mult mai viteze îi era purtările la masă și în pat. Fața sa cea rătundă strălucea ca o lună plină. Trii oameni apucându-se de mină nu i-ar fi putut încunjura pînticele.

De aceea, de multe ori împăratul îi căuta pricină. Cînd călărea, o dată, într-o zi de arșiță, cu mare convoi de călărime, el întîlni pre braminul ce se primbla înaintea casei sale.

Bun noroc, bun noroc! gîndi împăratul în sîne. Pe urmă s-au închinat braminului, bătîndu-și gioc:

— Ce faci, umelită slugă a Preaputernicului; bine, tare bine, cum îmi pare; rugăciunea și posturile nu-ți strică. Mi se pare însă că ceasurile îți sînt prea grele; îmi vei mulțami dară, dacă ți-oi da treabă. Se zice că ești omul cel mai viclean din lume; se zice că mai auzi cum crește iarba. Deci, ei, cinstite bramine, spre a-ți îndeletnici amîndoi obrazii cei grași, își dau să strîci trii nucușoare frumușele. Îți las trii luni de zile, de astăzi; la sfîrșitul acestor trii luni, vreau să răspunzi la aceste trii întrebări: dintăi, cînd în mijlocul sfatului domnesc voi șade pe tron cu haine împărătești, îmi vei spune, ca un adevărat cunoscător de monede, cît făc pîn' la cea mai de pe urmă lețcaie. Al doile, îmi vei socoti și îmi vei spune în cîtă vreme pot să merg călare jur-împrejurul pămîntului; nici o minută mai mult, nici o minută mai puțin. Al triile, spre lauda braminească, îmi vei găsi, mai la greutatea unui fir de păr, gîndul ce voi avea, și eu ți-l voi spune pe urmă în adevăr. Însă, în gîndul meu, nu va trebui să fie cel mai mic lucru adevărat. Și, dacă nu vei răspunde la aceste trii întrebări, nu vei mai fi bramin. Te voi lăsa să te poarte în toată țara călare pe un măgar, cu fața spre coadă și țiîndu-o în mină în loc de frîu.

Pe urmă, împăratul se depărtează la treapăd, rîzind. Bietul bramin lucrează cu capul, încît era să și-l rupă; nu era vreun osîndit care să fie năcăjit cu mai multe chinuri lîngă frînghia spînzurătoarei.

* *Bramin* — brahman, preot indian.

El trimete la una, la două, la trii, la patru universități; întreabă una, două, trii facultăți, plătește dreptățile, Dumnezeu știe! nu-i măcar un doctor care să-i dislușească aceste cimilituri.

În vremea ce inima i se boțea și se rupea, ceasurile se schimba iute în zile, zilele în săptămâni, săptămânile în luni. Mai că ajungea vremea; săracul bramin se făcuse cu totul galbăn și verde.

Deznădăjduit, galbăn, slăbit la obraz, el căuta locurile cele mai singuratice, în mijlocul pădurilor și a cîmpiilor. Într-o cărare de-abie umblată, pe scoborișul unei stînce, își întilnește ciobanul, pre Ion Bunduc:

— Cine poate să te supere, stăpîne bramine? îi zice Ion. În adevăr, te-ai făcut slab ca o umbră. De-abie te tirăi. Ți s-au întîmplat, fără îndoială, vreo nenorocire.

— Ah! bade Ioane, ai dreptate să zici că mi s-au întîmplat o nenorocire. Împăratul mi-au dat prea groasă pînză de cusut: mi-au pus între dinți trii nuci care Belzebut însuși cu mare greu ar pute strica. Dintăi, cînd dinaintea sfatului domnesc el va șade pe tron, cu haine împărătești, am să-i spun, ca un adevărat cunoscător de monede, cît el face, pînă la cea de pe urmă lețcaie. Al doile, am să-i socot și să-i spun în cîtă vreme el poate să meargă călare, jur-împrejurul pămîntului, și nici o minută mai mult sau mai puțin; el crede, în adevăr, că toate aceste sînt numai jocării pentru mine. Al triile, o, cel mai nenorocit din braminii, îi voi gîci, mai la greutatea unui fir de păr, gîndul ce va avea și mi-l va mărturisi, în adevăr; și, în acest gînd, nu va trebui să fie cel mai mic lucru adevărat. Și, dacă nu voi răspunde la aceste trii întrebări, n'u voi mai fi bramin. El mă va lăsa să mă poarte în toată țara călare pe un măgar cu fața spre coadă și ținînd-o în mîină, în loc de frîu.

— Nimică mai mult? au răspuns Ion, izbucnind de rîs. Stăpîne bramine, șezi în pace, eu mă îndatoresc să povățuiesc luntrea. Împrumută-mi numai cealmaua *, mătăniile și straiiele și așa făgăduiesc să dau pentru voi adevăratele răspunsuri. Adevărat este că nu înțeleg măcar o buchi din azbucoavna ** sanscrită. Dar, acele ce voi, înalți și preaputernici doctori, nu ciștigați cu banii voștri, eu le-am moștenit din pînticele maicei mele.

Umflat de bucurie, braminul sări ca un ied de capră. Cu cealmaua și cu mătăniile, cu benișul *** și cu clopoțaii, Ion era zdravăn și poznaș de văzut, ca un bramin adevărat; și degrabă se duce la curte la împăratul.

Împăratul era pe tronul său, în mijlocul sfatului domnesc, strălucind de po-doabă, cu sciptrul în mîină, cu corona pe cap și cu celelalte sămne a împărăției.

— Acum spune-mi, cinstite bramine, ca un adevărat cunoscător de monede, cît fac eu pînă la cea mai de pe urmă lețcaie?

— Măria-ta, Hristos au fost vîndut cu triizeci de arginți de Iuda; din pricina aceasta voi da pentru măria-ta, măcar că te lauzi și te socotești așa de înalt, numai douăzeci și noă de arginți tocma. Trebuie să faci măcar un argint mai puțin de cît el.

— Hm, au zis împăratul, răspunsul vorbește și are cu ce să îmblînzească o mîndrie domnească. Pe cinstea mea cea împărătească, nu m-aș fi crezut niciodată așa de ieftin.

* *Cealma* — turban.

** *Azbucoavnă* — abecedar.

*** *Beniș* — haină boierească lungă, cu mineci despicate.

Acum ai să socotești și să-mi spui în cită vreme pot merge călare jur-împrejurul pământului, dar nici o minută mai mult sau mai puțin. Știu că toate aceste sînt numai o jucărie pentru tine.

— Dacă măria-ta vei purcede dimineața tot odată cu soarele și îl vei întovărăși, mergînd călare și tot călare, doară așa de iute ca și dînsul, eu îmi pun rămășag mătăniile și cealmaua că vei încunjura pământul în de doă ori doăsprezece ceasuri.

— Ah! au zis împăratul, rîzind, bun ovăz pre a me lege; îți hrănești caili cu *dacă* și cu *doară*; omul care au aflat pre *dacă* și pre *doară* au făcut, sigur, aur cu paie hăcuită*. Dar, acum adună-ți toate puterile, pentru a tria întrebare, că almintrelea voi fi silit să te pedepsesc cu măgarul. Ce gîndesc și nu-i adevărat? Spune-mi acum îndată, dar nu cu *dacă* și cu *doară*.

— Măria-ta, gîndești că eu sînt braminul de la pagoda de Hanang.

— Fără'ndoială, dar aice nu este nimică de neadevărat.

— Iartă-mă, măria-ta, ideea te înșală; eu sînt numai ciobanul lui, Ion Bunduc.

— Ce! diavole, tu ești braminul de la Hanang, a strigat împăratul cît au putut, ca cînd ar fi picat din cer, dar cu o dișănțare de bucurie; ei bine, dacă nu ești bramin, vei fi de acum. Vreu să fii împodobit cu clopoțaii și cu cîrja. Iar stăpînul tău va merge călare pe măgar și la treapă**. Aceasta îl va face să înțeleagă ce este drept, căci cel ce vre să săcere trebuie să și samine.

— Cu voia mării-tale, voi rămîne cum sînt. Nu știu nici a ceti, nici a socoti, nici a scrie; nu înțeleg cea mai mică buche din sanscrit, viu sau mort; cele ce Ionel n-au învățat, Ion nu poate să mai învețe.

— A! bade Ioane Bunduc, păcat mare; deci cere-mi un alt dar; gluma ta cea șugubeață m-au bucurat atîta, încît și eu vreu să te bucur pre tine.

— Măria-ta, n-am nevoie de atîte lucruri; dar, cum ești gata să-mi faci bine, pentru sîngură mulțămîță, îți cer iertarea stăpînului meu.

— Foarte bine, prietene, tare bine; văz că porți inima ca și capul, cu chipul țel mai drept. De aceea îți iert stăpînul, însă cu tocmelele și condițiile următoare: noi poroncîm braminului din Hanang că de acum înainte să nu mai lase pre Ion Bunduc să-i pască oile, ce să-i împlinescă fără plată toate nevoile, pînă cînd va plăce ceriului să-i trimeată o dulce și mult fericită moarte.

* *A hăcui* — a tăia în bucăți (moldov.).

** *La treapă* — la trap.

NOTE

Publicată în „*Alăuta românească*”, nr. 2, Iași, 15 iulie 1838, p. 9—15, cu mențiunea: „*France littéraire — tradusă de ... L...N.*”.

În bibliotecile din țară nu am găsit revista franceză, pentru a preciza intermediarul.

Originalul este, însă, balada scrisă în vara anului 1784 de poetul german Gottfried August Bürger (1747—1794): *Der Kaiser und der Abt*. Însăși balada lui Bürger este o prelucrare a baladei populare engleze culese de scriitorul englez Thomas Percy (1729—1811), anume King John and the Abbot of Canterbury (cf. Dr. A. Bauer, *Gedichte von G. A. Bürger, Stuttgart, [f.a.]*, p. 247—252).

Această temă folclorică, pe care Adolf Schullerus a rezumat-o astfel (după Anti Aarne): „Hirtenknabe (Pfarrer, Räuber) antwortet statt des Priesters (der Hofweisen) auf die Frage des Königs”, formează subiectul mai multor povești populare străine și române, dintre care multe chiar publicate. Așa, de pildă, Împăratul și popa, poveste culeasă de Gr. N. Coatu din comuna Banca, jud. Tutova, în „Șezătoarea”, IV (1897), p. 185—187; Mocanul isteț, culeasă de N. I. Munteanu, Povești și legende (1914—1918), Bîrlad, 1922, p. 13—15; Popa care știe carte, poveste culeasă de V. A. Ureche în comuna Brănișteni și citită la Castelul Peleş, la 15 iulie 1887. Carmen Sylva a fost surprinsă de asemănarea ei cu balada lui Bürger, ceea ce V. A. Ureche nu știa (cf. V. A. Ureche, Legende române, București, 1891, p. 7—8, 43—62). Alte variante: Ștefan cel Mare și porcariu și Ciobanul, în Simion T. Kirileanu, Ștefan cel Mare și Sfint. Istorisiri și cîntece populare, ed. III-a, Tip. Mănăstirii Neamțu, 1924, p. 151—157.

V. A. Urechia, op. cit., p. 62—88, arată circulația acestei povestiri în folclorul mondial, reproducînd și textele respective. În afară de versiunile engleză și germană, mai publică versiunea spaniolă Gramática Parda (după Antonio de Trudea, Cuentos populares, Madrid, 1875, ed. a V-a, p. 393 sq.) și versiunea franceză L'évêque et le meunier (după Jean François Blade, Contes populaires de la Gascogne, Paris, 1886, t. III, p. 297, p. 297 sq.). Versiunea engleză din culegerea lui Th. Percy este tradusă în românește de Margareta Vlahuță (V. A. Urechia, Legende române, București, 1891, p. 69—73).

Vezi și Adolf Schullerus, Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten nach dem System der Märchentypen Antti Aarnes, Helsinki, 1928, p. 61, nr. 922 (cu bibliografie); Pauline Schullerus, Der Pfarrer ohne Sorgen, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, vol. 33 (1906), p. 537—538, traducerea unei povești române culese de Nicolai Duda.

Pentru cercetătorii dornici să aște circulația întinsă a acestei povești ce-și are originea în cartea istoricului arab Ibn Abd el-Hekem (†871), Cucerirea Egiptului (Eroberung Ägyptens), trimitem la studiul clasic al lui Johannes Bolte și Georg Polivka, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, Leipzig, 1918, vol. III, p. 214—233.

Soirées dansantes (Adunări dănuitoare)

La nouăsprezece ani ne bucurăm de joc ca de o mare desfătare, dar nu este desfătare în lume care să treacă așa de degrabă la bărbați și așa de târziu la femei. Îmi aduc aminte câteodată, cu o oftare de părere de rău, de vremea ce a trecut așa de iute, în care, a doua zi după un bal, mă sculam la amiazăzi, zicînd: bre, bre, cît m-am *înglindisit* * de bine.

Și cu o suvenire desfătăcioasă de gânduri, mă uitam la rămășițele strălucitei mele tualete din zioa trecută, ce era împrăstiată în mijlocul odăii: șacșirii ** cei roșii aruncați pe covor, galbinii papuci dormind pe vatră, ca o mîță ce se încălzește, mănușele aninate de coada unui ibric, cilicul *** cel globos rostogolit supt pat, și taclitul ****, a căruia coadă, în zioa trecută, prin scoborirea sa pînă la pămînt, făcea mirarea tuturor babelor, ședea învăluit pe un scaun. Nu zic nimic de fermeneaua ***** cea roșie care, aninată pe ușă, sămăna la cununele de pipăruși întinse înaintea casei unui bulgar din Huși.

Atuncea, niciodată nu mă desfătam pe jumătate; apropierea unui bal îmi deșărta inima de toate micile supărări ce aveam; aș fi luat la joc pe dracul însuși și aș fi sărit de douăzeci de ori pentru un bal la vrun diac de visterie. Dacă dimineața gîndirea mea necontenită la joc îmi pricinuia de la loghiotatul ***** dascal vreo falangă părintească pe talpa picioarelor, sara dimpotrivă, cînd gazda, încîntată de iuțala pasurilor mele, mă făcea de alergam în dreapta și în stînga, spre a pofti la joc toate bătrînețile ce nu juca, mă socoteam o persoană de mare importenție înaintea damelor și uitam foarte degrabă neplăcerile de la școala Trisfetitelor sau a dascalului Gheorghii.

Ah! acum mă duc la bal numai spre a juca rolul pătimitor de băgător de samă. Picioarele mi se odihnesc într-un ungher întunecat a sălii și ca un soldat bătrîn, invalid, ce-și anină ruginita sabie la căpătîiul său, asămine îmi anin și eu pulpele de bumbac la cerceveaua unei ferești. Căci și eu am lepădat cilicul pentru pălărie și purpuri șacșiri pentru strimții pantalonii. Cînd joc câteodată, mă mișc posomorit ca o cîrțiță ce se întoarce. Cîteodată iarăși zic o vorbă, două la fe-

* *A se înglindisi* — a se distra.

** Corect *ceacșiri* — pantalonii largi purtați de boieri.

*** *Cilic* pentru *ișlic* — căciulă de postav sau de blană de diferite mărimi (arh.).

**** *Taclit* — cingătoare.

***** *Fermenea* — scurteică cu fir.

***** *Loghiotat* — preainvățat.

meile cele bătrâne, și ele mă împacă câteodată și cu cele tinere. În altele, sînt făcut dintr-un aluat destul de nemulțămător și puțin însușit spre a face din mine un om căruia-i zicem că este plăcut.

Plăcut? Ce însemnează acest cuvînt?

Un om plăcut, pentru multe femei, este acela carele într-un bal joacă totdeauna și nu se odihnește niciodată, jucînd deopotrivă cu toate, cu cele frumoase și cu cele urite, bun, tînăr și de treabă, carele face filantropie la mazurcă spre slujba fetelor celor bătrîne și carele crede că are vreo îndatorire cătră gazda ce-l poștește la bal.

Un om plăcut este și acela care face curte mamelor, spre a ave dritul de a face și fetelor, și care are totdeauna două mini, două picioare și o droșcă la dispoziția damelor care n-au nici trăsură, nici bărbat; care strînge mînușile, apărătorile și basmalele acestor dame, poartă șalul și umbrela lor, le trimite lojii la teatrul franțez ca să se mire de frumosul comic a lui Pelier și de țipetile d[emoaze]lei Jenni¹. Un om plăcut este și acela carele își prăpădește banii de cîte ori joacă vist cu damele...

Așa-i că-i plăcut acest elegant care spune complimente, ce amirosă la apă de mintă și nu intră niciodată într-o adunare fără să aibă buzunarul plin de confeturi și capul de cimilituri, calamburguri și șarade, ființă premenită a fi pișcat de fetițe și a purta băieții pe genunchi.

La nevoie, omul plăcut spune și cîte o istorioară. El este un dobitoc prețios pentru educația tinerelor demoazele și pentru mîncarea zarzavatelor. El mîncă multe legume și nu be nici cafe, nici vutcă, dar știe foarte bine a tăie la fripturi.

Omul plăcut se află mai ales între biurgheri sau tîrgoveți. Am cunoscut pînă și spițeri carii era foarte plăcuți. Sînt femei care vorbind de acești oameni zic: „Domnul cutare are totdeauna o vorbă de ris”. În ce colț a spițării oare au învățat ei așa frumușele lucruri? Aceasta nu știu. Dar glumele lor mă bătea la ureche ca clopotul de la Bărnovski² într-o zi de sărbătoare. Mai pune încă și acel ris lancaviu*, ce samănă cu muzica broaștelor.

Și duhurile frumoase de societate, și jucătorii de șarade în faptă, și, mai ales, acei istorisitori de povești fantastice carii totdeauna și se par un tăciune ce fumează în vatră, și, în sfîrșit, îți pică peste picioare.

În vremea cînd un duh nebun de vîrtej și de joc se apucă de toate capitele și picioarele femeiești, omul plăcut, omul mașină, omul ce joacă se face o specialitate, o individualitate, o nevoie; el este neapăratul suarelelor neguțitorești și diecești. Pentru vro cîteva pahare de limonadă și de ceai, el își dă cu chirie picioarele; meșteșug prea puțin cîștigător, dacă nu vei pune în rîndul cîștigului bătăturile, reumatismurile și durerile de piept.

— Neneacă**, zice duduca P. S. ... cătră maică-sa, trebuie să poftim pre A. M. M. la cea de pe urmă suare a mătușai mele; n-au lipsit măcar la o contredansă.

— Vere, să ne aduci cavaleri!

Un cavaler care joacă se poroncește ca o înghețată la Felix: el este tovarășul neapărat a scaunelor și a policandrului ce se împrumută din mahala. Apropo de împrumut, am cunoscut un tînăr carele, fiind îndatorit de rudele sale să împrumute

* *Lancaviu* — viclean, șiret.

** *Neneacă* — mamă.

pentru o nuntă niște argintării și niște scaune, învăța pe de rost numărul scaunelor, cuțitelor și furculițelor scrise în izvod*.

Cavalerul numai să aibă picioare, mâni, o părere sau o măhală** de trup, cu groși posteriori, și să fie înzăstrat cu o păreche de pintini lungi ca sulita urieșului Goliat, este plăcut și poftit la toate balurile; și damele, care obicinuit șed pe scaun, primesc poftirea lui la un joc cu bucurie și, spre mulțămire, îi aruncă câteodată o căutătură dulce prin niște gene afumate de patruzeci de ani.

Cavalerul are toată voia să ieie între vals și contredansă, din vreme în vreme, cite un posmag***. Trebuie să-l vezi pre bietul băiet când își scoate mânușile și-și întinde tremurînda mîină pe tabla**** și, cînd a luat un posmag fără să răstoarne tablalele, cum se trage înapoi în grămadă, ca un cîne ce fuge cu un ciolan în gură. Iată pofta de mîncare a unui cavalier.

Cavalerii ce nu sînt oșteni, carii obicinuit se aud de departe, din pricina tîrîitului săbiei, cavalerii civili, zic, carii întră pentru întîiași dată în adunări, poartă neapărat o jiletcă albă, legătura de gît de atlas neagră și gulerul fracului căptușit cu catife; de-abie la al doile sau al triile an a întrării lui în lume, începe a se deprinde cu pălăria-clacă*****, cu pantaloni *collants****** și cu papuci cu cătărămi de la Miculi³. Dar atunce i s-a dus blîndeța cea dintîi! Picioarul i se strică. Se ostinește, se odihnește, cînd joacă alege damele; se depărtează de bătrînețe și de clădării afumate și, jucînd, stă la gînduri; îndată ce la un banc farao***** va lepăda pe o carte un galbăn, este prăpădit, și jocul îi este urît.

Nu ți-oi vorbi nimică de strălucitele baluri ce se da în vremea lui Muruz⁴ și a lui Calimah⁵, unde se îndesa cea mai bună societate din Iași.

Balurile de atunce nu sîmăna nicidecum cu suarelele de astăzi. Luminăția ce se făcea în ogradă și în ulițele de pinpregiur înștiința tot tîrgul că era bal la cutare și cutare boier. Astăzi, de-abie spre încălzirea vezeteilor, doi-trii tăciuni ard la poartă întocma ca focul din ograda lui Ana și Caiafa. Aceeași pompă întriită era înlăuntrul palatului. Toate strălucea, toate era îndestule. Vinul și laptele curgea, cum zice Scriptura. Gazda ce da balul nu se înjosea la cele mai mici amărunturi ale unei contredanse; nu o vedeai alergînd în dreapta și în stînga spre a scoate la ivală un *vis-à-vis* (vizavi) la joc, carele se ascundea supt perdelele unei ferești. În mijlocul balului ușele se deșchidea ca prin varga unei vrăjitoare nevăzute și o masă desfătăcioasă, ce se înfăușea ochilor supt strălucitele focuri a mii și mii de luminări, făcea adevărate toate încîntările simțualității răsăritene. Cînd astăzi ies de la o suare biurgherească de acum, cu gură plină de posmagi și de pudinci făcute în casă de un bucătar țigan, și că-mi aduc aminte de acele nopți strălucite a căroră toate luminările s-au stins, crez că am visat sărbări din Halima.

Balurile cele mari au trecut cu miile lor de luminări și cu desfătăcioasele mese, dar suarelele dansante trăiesc încă în toată strălucirea, pentru că suareua dansantă este numai și numai a epohăi noastre: ea se întinde de la palaturile de pe ulița Copoului pînă în Armenime și supt Curțele Arse. Boieri, dieci, negustori, toți dau astăzi suarele dansante. Și pentru ce?

* *Izvod* — listă, inventar.

** *Măhală* — matahală.

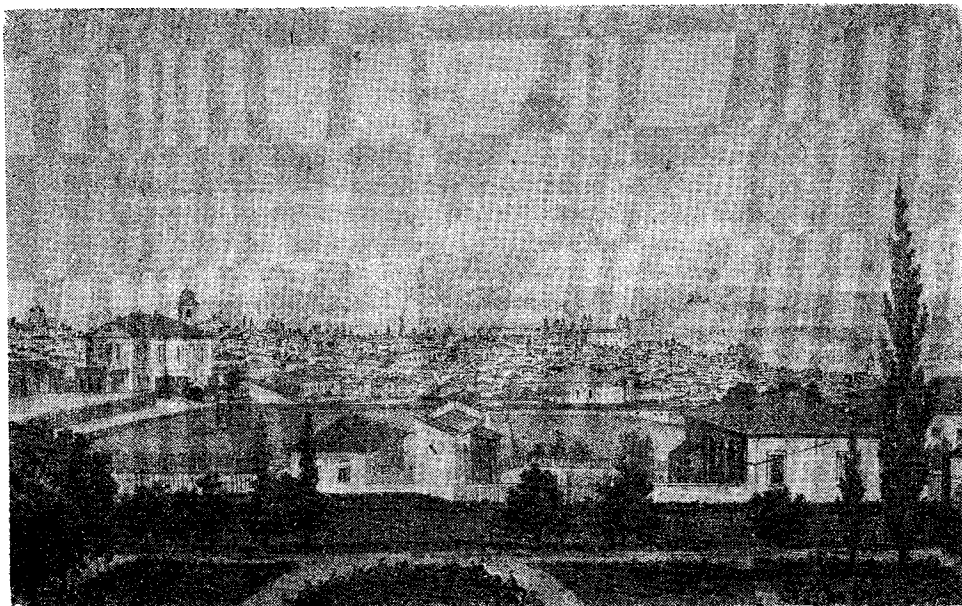
*** *Posmag* — pesmete, biscuit.

**** *Tabla* — tavă.

***** Joben care se poate turti (fr. *claque*).

***** Pantaloni strînși pe picior (fr.).

***** Corect *faraon* — joc de cărți.

Iași, litografie reproducă de M. Kogălniceanu în *Album istoric și literar*, Iași, 1854, pentru articolul lui V. Alecsandri *Iași în 1844*.

O suare dansantă se gătește în două ceasuri. O scripcă, o cobză, câteodată și un nai sau o daiere; vro câteva lavițe, patru poponețe * într-o odaie mărișoară și *suareaua* este gata. Pe urmă niște dulceți cu apă, niște posmagi, apă zăhărită și sărată, împodobită cu numele de limonadă, purtate pe tabla, din ceas în ceas. La mijlocul suarelei, zama de ciorbă numită bulion sau ceaiul cu franzelă prăjită își face intrarea triumfală... și-apoi să mai vezi acolo cincizeci-șaizeci de voinici, jucînd ca niște fericiți, asudînd sînge și apă la sunetul cobzei. Rămășița șede împregiurul odăiei, privește, critică, încuviințează. Alții joacă vist sau preferans, vorbind de cîte corăbii au sosit la Galați și cît să vinde chila de grîu și de păpușoi.

Deci, toată această lume este un adevărat vinograd **, numai că nu-i sărat, alcătuit de pălării de paie și straiie negre, de pelerinuri și capele sau turbanuri stacoșii; scriitori pe la secții, vechili *** pe la divanuri, doftori de dinți și de cai, spițeri, toți alegători la Eforie, toți *cuconi*. Cucoanele destul de frumoase, afară de niște figuri de țuience **** a cărora rumeneală, pară de foc, în mijlocul unor fete tinere și frumusele, samănă cu o floare de mac într-un cîmp de nu-mă-uita.

Bărbații vorbesc neconținut trebi, proșesuri, dinți scoși și potcoave găsite la cai morți. De la un capăt al odăiei la celălalt auzi strigățile lor, lucru foarte interesant, te încredințez.

* *Poponeț* — sfeșnic.

** Autorul folosește acest cuvînt rusesc în sens de „ghiveci”. De fapt: *vinegret* — ghiveci, *vinograd* — strugure. Regional — salată din cartofi și alte legume, cu carne fiartă și maioneză.

*** *Vechil* — profesionist însărcinat de clienți a se ocupa de afacerile lor; mai tîrziu a însemnat avocat (Kogălniceanu însuși a fost vechil, adică avocat).

**** *Țuiancă* — soția unui *țuian*: cioban din Transilvania stabilit dincoace de Carpați.

Ascuns supt umbra deselor *marabouts* * a unei tinere de șaizeci de ani, îmbrăcată în rochie de atlas albă, cu cordele pempe **, cercetez și privesc. Iartă-mi vro câteva portreturi.

Dintii acea tină ră persoană a căria cap este încărcat cu un braț de flori și de spicuri poleite, ca zeița Ceres; fată mare cu pielița palidă și cu zîmbirea netocească ***; care la vârsta de optsprezece ani a ieșit din pansion, unde a cîștigat toate premiile clasei sale. Ea a fost micul Fenix din Tîrgul Cucului; ea dețifără destul de bine muzica, zugrăvește înfricoșat trupuri goale; cu toate aceste, talentul său cel mai frumos este că are douăzeci mii galbini zăstre. La ochii mă-sei, acea femeie groasă, rumână, cu părul bălai, cu rochie de catife alb-albastră și care samănă că mulțamește cu atîta grație acelor ce-i poftesc fata, Celestina este o minune. Dacă mama și fata întră într-un salon, Celestina întră totdeauna dintăi; la Socola sau la Copou trebuie ca Celestina, gătită ca păpușa de la fereastra lui Miculi, să se așeze totdeauna în mijlocul aleelor și să-și arate dosul pentru ca s-o vadă mai bine trecătorii; la teatru, ea se pune totdeauna în fața lojii. Dacă cineva o roagă să cîntē o romanță, maică-sa își ie basmau și face săm n să tacă toți; ea strigă cît poate: „Îi s-o auziți cum cîntă, ca un înger!” Celestina se pune la piano; atuncea, biata femeie, nemaiputîndu-se stăpîni, se scoală de pe scaun și șede în picioare dinapoia scaunului fetei sale, bate tactul, o întovărășește cu jumătate de glas; apoi ochii i se umezesc de lacrimi; are nevoie să plîngă, plînge. Dacă cineva bate din palme sau zice brava, bravissima, ea-și aruncă brațele împregiurul gîtului Celestinei; biata neneacă crapă mai mai de bucurie și de... grăsim e. Mini vei vede-o că se duce să facă vizite spre a ave plăcerea de a povesti în toate casele izbîndele fetei sale.

Cealaltă, îmbrăcată cu rochie pempe, care joacă sau mai bine care sare cu atîta plăcere, ai căria groși obraji sînt așa de rumeni, care rîde necontenit, care purcede înaintea tactului și-și împinge cavalerul cînd stă pe gînduri, este una dintre-acele căria-i zicem că este o fată bună. Ea să îndoapă cu posmagi și cu zaharicale, cu primejdie de a-și strica stomahul; vorbește cu gura plină și-și varsă șampanie pe rochie; povestește cavalerilor săi festile și șiriclicurile ce au făcut la pansion; bufnește de rîs cînd le vorbește și-i strînge de mînă cînd joacă. Întreab-o dacă-i place jocul și ți-a răspunde că se înglendisește frumușel, franțuzește: *je m'amuse joliment*; jumătate tip de grizetă ****, boboc rumân de trandafir din mahalaua Muntenimei.

În fața ei, și spre a face contrast negreșit, pentru că în toate trebuie contrasturi, miară-te de muza biurgherească din Păscărie, împinsă încoace și încolo, cu o rochie largă, albastră, presurată cu stele de argint, cu capul rădicat, trupul înapoiat, aruncînd căutături dulci, suspinînd și vorbindu-și singură, avînd totdeauna chipul ca cînd s-ar trezi din vis, răspunzînd stropșit la toate întrebările ce faci, vorbind buziș despre zugrăveală și despre poezie, citînd pre Lamartine și pre Eliad, pre Victor Hugo și pre Negruți, pre doamna Tastu ⁶ și pre doamna Samboteanca ⁷, și neuitînd mai ales să-ți spuie că a fost la cea întii reprezentație a pieselor *Le fort l'Évêque* și *Un de plus* ⁸ și că la cel de pe urmă examen de la pansionul S. a descoperit

* Pene care împodobeau pălăriile doamnelor (fr. *marabout*—pasăre din India și Africa).

** Cîtește: *pembé* — roz, trandafiriu.

*** *Netocesc* — naiv, prostănac (din *ne* + *tot*, neîntreg).

**** Tină ră cochetă, ușuratică (fr. *grisette*).

o greșală în cuvîntul dascalășului nemțesc. Ea este totdeauna rău încălțată și degetele-i sînt pline de cerneală.

Soră-sa Indiana este un vulcan ce fumează pe gunoiul rîpei *Privighițoaiei*⁹; tînără artistă de cea mai mare nădejde, ce se gătește la cap *à la Ninon*¹⁰, cu o feronieră * pe frunte; cînd se îmbracă ca o jucătoare pe frînghie, cînd se învălește într-o tunică ateniană; cînd cîntă, își întoarce glasul în rulade, se pune ca doamna Malibran¹¹ și vorbește totdeauna cu un accent italian ce samănă limbei vorbite în șatrele de pe șusul Bahluiului.

Vezi încă și acea mare palidă, ce se uită la cavalerii cei frumușei cu ochi murinzi; ea șede în toate zilele trii ceasuri în feredeu **, mistuiește dimineața cîte un roman și sara se îmbată de amor la melodramele teatrului franțez.

Dă-mi voie să nu-ți vorbesc de demuazela de cincisprezece ani, demuazelă clasică a balului, silită să joace cu toți fîncii și pișcarii ce se află la suare și care-ți răspunde cu grație la toate întrebările ce-i faci cuvintele franțuzești ce a învățat la pansion:

— *Oui, monsieur.* — *Non, monsieur.* — *Monsieur, vous êtes bien bon.* — *Monsieur, je ne sais pas.* . . . Vorbire tare înfelurită și cu totul plăcută.

Nu ți-oi vorbi nici de cochetele cele mici de șapte ani, pre care nenecele lor le îmbracă cu rochii scobite la gît și le duc în suarele cu condiție că n-or dormi pe scaun, c-or fi cuminte, că n-or cere zaharicale.

Nici de mii alte specialități femeiești, ce se găesc mai în toate suarelele dansante.

Spre pildă:

Femeile măritate care iubesc a șugui cu holteii.

Acele care la vrîstă de patruzeci și cinci de ani poartă-n sîn un cap de cuc¹², ca să rămîie totdeauna tinere și drăgălașe.

Acele care-și întrebă neconținut cavalerii.

Acele care zic: soțul meu este la Eforie.

Acele a cărora bărbat este căpitan de tîrg sau vătav de șalgăi ***.

Acele care amoroșă a livant și poartă gulere cu falduri, cînd au un gît slab și lung ca a cucoarelor.

Sau scurtecele cu ochi boldiți ca a racului, numai în proporția ochilor de bou — expresia omerică.

Sau ghemurile de grăsime, încărcate de diamanturi, care sar supt policandru ca un balon, asudă de la cap la picioare și zic neconținut: „Este de mirat! nu-s ostenită nicidecum; aș juca toată noaptea fără să mă ostinesc”.

Și femeile sulemenite care joacă, piste patruzeci de ani.

Și fetele de triizeci de ani, care nu mai joacă. . . decît ca să facă plăcere altora.

Mai ales, să te ferească sfîntul înger de gazdele care vin de te apucă pîn' și din odaia cărților.

— Ei bine! Ce! Nu joci? Faci tare rău.

Sau încă:

— Domnule Plete-lungi, trebuie un vizavi. Ai bunătare de poștește pre cucoana cea cu rochie roșie și cu turban alb, care n-a jucat încă nicidecum în astă sară.

* *Feronieră* — lanț de aur cu o piatră prețioasă care se purta pe frunte, în jurul capului (fr. *ferronnière*).

** *Feredeu* — baie.

*** *Șalgău* — muncitor la ocna de sare.

Of! Of! Să te ferească Dumnezeu de damele cu rochii roșii, cărora trebuie să le faci pomană o contredansă.

„De foc, de sabie, de rochii roșii, de războiul între noi, de turbane albe, de ciună, de Ali Tebeli pașa de Ianina¹³”.

Ziceam încet aceste cucernice cuvinte, când, cu colțul ochiului, zării pre gazda casei ce venea spre mine. Făcui ca corăbierii când văd că se rădică o furtună, mă trăsăi spre liman, scoborii vălele și mă pusăi în siguranțe în ietac, unde era așezate mesele de joc.

Un foc bun ardea în sobă și în odaie era un aer mai curat decît în sala danțului. Mă uitam la patru portreturi urite și rele, puse în cadruri frumoase; lucru ce mă făcu să gîndesc la femeile cele bătrîne, care se culcă în crevaturi * negre și se acoper cu o catife neagră, pentru ca cu atîta mai mult să se vadă albeața obrazului.

În vreme ce făceam asămîne fiziologice gîndiri: „La banc **, la banc!” strigă unul din jucători.

„Binecuvîntat fie numele Domnului”, zisăi, apropiindu-mă de masă; arunca un iermelic ***.

— Cît pui pe carte?

— Iermelicul întreg.

— Nu se primește mai mult de cincizeci parale pe carte!

Atunce mă uitai și văzui că tot bancul era de o rubie **** tăietă și de un sorocovăț ***** și jumătate borteliți, și că toți jucătorii *pontarisea* cu cîte un pușor *****.

În viața mea nu m-am aflat în fața unei figuri de banchier așa de nemulțămitoare. El ținea cărțile ca un armășel sabia înaintea porții temniței.

— O, ce joc înfricoșat! strigă un gros și gogoman vechil care se îngrășasă pe la divanuri cu punga mai-marilor gogomani ce-l însărcina cu pricinele lor.

Adu-ți aminte că era în banc o rubie și un sorocovăț și jumătate.

Momița ***** mea de banchier, carele avea, cum se vedea, darul prevederii, cîștiga necontenit. Iermelicul se dusă, și altul, și altul. De la bătrîni nu-și aducea aminte cineva să fi văzut în casa acea atîta bani pe masă — și în buzunare.

— Gazda mi-a spus acum că ar dori să nu se joace atîta bani în casa ei, îmi zise la ureche un prieten a casii cu ochelari albaștri, carele, cum se vedea, era unit cu banchierul. . .

— Ei bine, îi răspund, ș-apoi?

— Apoi, îmi zice, ceva mirîndu-se, fă ce-ți place; de acum nu-mi pasă.

Mi-am împlinit însărcinarea.

— Dacă gazda socotește că jucăm prea scump, zice momița de bancher, puindu-și în buzunar iermelicii mei, *basta* *****, nu vreu să zică că-s jucăuș sau șuler *****!

— Nici eu, zice altul.

* *Crevat, crivat* — pat.

** *La banc, la banc* — formulă prin care se invită jucătorii de cărți la joc.

*** *Iermelic* — monedă turcească de aur sau argint.

**** *Rubie* — monedă turcească de aur.

***** *Sorocovăț* — ban de argint.

***** *Pușor* — monedă măruntă.

***** *Momiță* — maimuță.

***** *Basta* — destul (ital.).

***** *Șuler* — trișor.

— A! Iată galopul, strigă un al triile, și rămăsăi singur la masă, în primejdie că, după ce am prăpădit, apoi să fiu silit de slugi să plătesc și cărțile.

Norocire că cei cu galopul intrară în ietac. Toate fetele sărea pline de bucurie. Șirul trecu rapide dinaintea mea și intră într-o tindă strimțată și întunecoasă ce ducea la... bucătărie.

— Dumnezeu! strigă stăpîna casii, sărind de pe scaun, mi-au stricat ceștele.

În adevăr, auzisem un mare huiet. Ana, grasa bucătăriță, venea în liniște prin tindă cu o tabla plină de cește cu ceai, și dăntuitorii o împinseră așa de frumos, încît, fără voia ei, făcu un pas franțuzesc vestit, numit *ronde de jambe vertical*, așa de rapide, încît tablaua și ceștele zburară în bucăți.

— Nu-i nimic, nu-i nimic, rezicea un sfert de ceas pe urmă gazda, care ieșea roșie ca sfecla din tindă.

— Cu toate aceste, Ana a avut un *galop* frumușel, îmi zice un vecin încîntat să facă un calamburg, și nu m-aș mira dacă mîni biata fată n-a fi silită să plătească ceștele.

— Dacă-i așa, am gînd să fac o subscripție în folosul ei.

Cum îmi căutam șapca, bancherul ce-mi luasă paralele s-a apropiat de mine.

— Cum, te duci, domnule?

— Mă culc totdeauna devreme.

— Ai, fii-mi vizavi pentru viitoarea...

— Cu nepuință, sînt ostenit.

— Dar n-ai jucat.

— Pardon... la începutul suarelei.

— Așa este... două contredanse, cu fata doamnei A... și cu demoazela Celestina...

— Ești prea bun, domnule, că mi-ai numărat contredansurile.

— O, nu le-am numărat eu, *mon cher*, dar sărdăreasa A..., gazda însuși, care-mi zice dineoară: „Ce! căpitanul nu joacă, oare-i bolnav? A jucat numai două contredanse”... *À propos*, trebuie să cîștigi la banc?

— În adevăr, ești curios să-mi faci o asămîne întrebare, după ce mi-ai luat toți banii.

— Cum, ai prăpădit? Îmi pare foarte rău, *parole d'honneur*... Ei bine, *mon cher*, crezi poate că cîștig mult... am pierdut patruzeci de parale, în adevăr. Sînt totdeauna nenorocit la cărți.

— Domnule, am cînst să-ți poftesc noapte bună.

Fui silit să rămîn încă jumătate de ceas, ca să-mi aflu mantaua, ce o găsii, în sfîrșit, adormită ca o momie în mijlocul unei mari piramide de blane și de salopuri*.

Într-un colț a tindei, mă făcui că nu vedeam pre un *fashionable de mauvais ton* — unul dintr-acei păpușeri ce-i întîlnești pe uliță și prin cafenele, cu plete lungi pînă la coate, cu barbă de țap, cu doi coți de postav-roșu legați la gît, cu jălețcă galbănă *à la republicaine*, cu o manta leleachie, scurtă pînă la genunchi —, mă făcui, zic, că nu-l vedeam cum își pune colțuni de bumbac albastru peste colțunii de mătase.

Jos, slugile dormea. Fui silit să-mi deschid singur poarta. La ușă nu era nici o droșcă. Ulița era deșertă și tăcută. Finarele arunca o lumină palidă și slabă. Iașii sîmăna ca o biserică mare, văzută la lumina crepusculului.

* *Salop* — mantie.

Ajunsăi acasă pe jos și dormii bine.

— Vii tare târziu, zisăi a doua zi femeii carea-mi făcea în toate zilele patul.

— Apoi, cuconășule, mă rog să mă ierți. Vezi c-am făcut astănoapte cișlegele *, și asta să-ntimplă numai o dată în an.

— Te-ai veselit bine?

— Ca o împărăteasă. Slugele boierului Curcă au avut voie să deie o horă și am fost poftită și eu. Era într-o odaie mare în beci, unde am jucat toată noaptea. Era o mare adunare și tare frumos. Barbieri, cojocari, croitori, bacali, tot oameni de treabă și cu stare. Boierul Curcă a dăruit pentru masă șaizeci lei, și, pentru ce-a mai trebuit, au plătit slugile. Am jucat pînă dimineață, cînd s-au stins lumînările, și de aceea te rog să-mi dai iertare dac-am venit așa de târziu.

— Nu-i nimic, jupîneasă; și eu am petrecut noaptea la un bal.

— A! dumneavoastră sînteți boieri; a trebuit să fie tare frumos.

„Hm! zisăi în mine, pișcîndu-mi buzele, dacă vrodată voi scrie istoria săr-dăresei A... nu voi da-o s-o cetească jupîneasă din casă”.

* *Cișlegele*, probabil *cișlegile de iarnă*, timpul de la Crăciun pînă la postul cel mare, al Paștilor. În acest timp, la sate se făceau petreceri, nunți, iar la orașe avea loc carnavalul.

NOTE

Autorul a publicat această schiță umoristică de moravuri în „*Albina românească*”, X, Iași, 1839, nr. 81—84, la 12, 15, 19 și 22 octombrie, p. 331—344, cu indicația: „Căpt. Gogălniceanu, din Paris ou le Livre des cent et un”. *Despre această colecție, vezi în volumul de față, p. 63, nota. 6.*

¹ *Péllier și Jenny Hette* — artiști dramatici francezi, el „prim comic”, veniți la Iași în anul 1835. Actorul comic P. Péllier, începînd cu anul 1838 și pînă la 1848, a fost cel mai apreciat artist al teatrului francez din Iași. Spectatorii moldoveni l-au ovaționat fără încetare și i-au arătat o caldă simpatie. Între anii 1846—1848 el a fost și prim-regizor, ajutat de specialiști aduși din Franța. Spectacolele pregătite de el erau solicitate și în Rusia (Odesa și Elisabetgrad). Ion Horia Rădulescu, *Le théâtre français dans les Pays Roumains* (1826—1852), Paris, 1965, p. 236—256; pentru piesele regizate de P. Péllier și jucate la Iași, *ibidem*, p. 392—400.

² *Biserica Barnovschi* — construită de Miron Barnovschi, domnul Moldovei, în Iași la anul 1623. A fost și mănăstire.

În curtea ei, a existat timp de peste un secol, începînd cu anul 1724, o școală pentru învățătura începătorilor, iar tradiția confirmă că în incinta bisericii se află mormîntul cronicarului Nicolae Costin (*Iași. Ghid istoric și artistic*, 1957, p. 34—35).

³ *Cristofor Miculi* (1735—1822), comerciant în Iași de „mărunțișuri”. În „dugheana” lui Miculi se vindea marfă „galanterie” adusă din Leipzig și Brașov. N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie*, ediția a III-a (Prospect), Iași, 1944, p. 11, are stampana „Ulița pavalei de lemn, la 1845”, unde se vede magazinul succesorilor lui Miculi, între ei Carol Miculi, care vindea și instrumente muzicale. Ediția citată se oprește la p. 72, războiul oprind continuarea tipăririi; față de ed. I și a II-a, ea este mult îmbunătățită de A. Pascu, Gr. Scorpan, R. Suțu, C. Turcu, Gh. Ungureanu și Camil Vasiliu.

⁴ *Alexandru Moruzi* a domnit între anii 1792—1793 și 1802—1806. Domnitorul a rămas în amintirea ieșenilor prin multe îmbunătățiri urbanistice inițiate: instalarea conductelor de apă potabilă, pavarea ulițelor, construirea fîntînilor, asanarea bălților pestilențiale, construcții noi arhitectonice, ridicate de arhitecți aduși din Paris. A încurajat modernizarea vieții clasei boierești.

⁵ *Scarlat Calimah* — succesor la domnia Moldovei al lui Alexandru Moruzi. A domnit din august pînă în octombrie 1806, apoi între anii 1807—1810 și 1812—1819. Versuri contemporane cu acești doi domni spun că Scarlat Calimah a fost, de fapt, beneficiarul multelor îmbunătățiri aduse vieții sociale din Iași de Alex. Moruzi:

Că s-au făcut curți domnești,
Saraiuri împărătești;
Și le-am făcut și le-am gătit,
Lui Calimah de șăzut.

⁶ *Amable Tastu* (1798—1885), scriitoare franceză din ale cărei opere (*Poésies* și *Les oiseaux du sacre*) s-a tradus și în românește la începutul secolului al XIX-lea.

⁷ *Catinca Simboteanca* — una din primele traducătoare române din limba franceză.

⁸ *Le fort l'Èvêque*, vodevil de Claude-Louis-Marie de Rochefort-Luçay, zis Edmond și Cognard frères, jucată la Iași în stagiunea 1838—1839. A doua, dramă cu cîntece de Paul de Kock și Dupentez.

⁹ *Ripa Privighetoaei* se afla în Iași în cartierul unde este azi biserica Lozonschi. Unii susțin că este numele vechi al Rîpei Galbene, numele acesteia din urmă, ca și rîpa, existînd pînă astăzi. O schiță istorico-filologică asupra Rîpei Privighetoaei a scris Gh. Ghibănescu, *Din traista cu vorbe. Desaga II*, ediția a II-a, Iași, 1925, p. 142—146: „Pevețoae—Privițoae — Privighițoae”.

¹⁰ *Ninon* — eroină din vodevilul *Nanon, Ninon și Maintenon, ou les Trois boudoirs*, scrisă de Theaulon de Lambert, Dartois și Lesquillon, care se juca pe atunci la Iași.

¹¹ *Malibran* (1808—1836), cîntăreață spaniolă de operă.

¹² În original greșit: *cap de cup* pentru *cap de cuc*. Tradițiile populare românești atribuie capului de cuc puteri vrăjite care aduc fetelor iubirea flăcăilor și prelungirea tinereții (S. Fl. Marian, *Ornitologia poporană română*, Cernăuți, 1883, tom. I, p. 22, 33—37).

¹³ Ali pașa din Tebelena (Albania) s-a răscolat împotriva sultanului și s-a stabilit în Ianina cu partizanii săi. A fost ucis în 1822.

Nou chip de a face curte

*O siècle! était-ce donc là l'oeuvre
Que ton bras s'était imposé?...
Ta hache entame et secoue
Le monument des vieilles moeurs.*

EDOUARD TURQUETY ¹

Nou? Da ce-i astăzi nou subt soare? Nu sînt toate trecute? Nu sînt toate vechi? Nu-i cinstea veche, încît n-o mai găsești pe pămînt? Nu-i patriotismul vechi, încît de-abia îi mai aflî numele în gura procleților? Nu sînt, în sfîrșit, vechi, paragine de vechi, toate virtuțile și toate vîciurile, pîn' și moda? Și-apoi mai ai încă pretenție să ne areți ceva nou, și încă ce? Un nou chip de a face curte! Asta este, zeu, o mare obrăznicie din partea-ți, cînd știi că, în veacul ist de aur, noi am învechit toate chipurile de a face și de a resface curte.

Ei bine! cu toate aceste, chipul meu este nou, pentru că este nevinovat; și că, pentru oameni civilizați ca dumniavoastră, numai nevinovăția au mai ramas încă un lucru nou, nevăzut, neauzit.

Cîteodată ți se întîmplă poate să te duci la țeară; asta n-o faci ca să te miri de frumusețile naturei, ca să privești mărețul resărit a soarelui peste înaltele vîrfuri a Carpaților, ca să resufli curatul aer de pe șesurile Moldovei și a Siretului, ca să auzi desfătăcioasa cîntare a filomelei, ca să zici în sfîrșit cu Văcărescu:

La Carpați mi-am dus jalea,
Lor am vrut s-o hărăzesc;
Răsunetul, frunza, valea,
Apele mi-o îmulțesc. ²

Nu! Dumniata nu ești așa de nebun să te miri de niște asemenea săcături. Ce este natura, ce este poezia pentru dumniata? Ocupațiile dumitale la țeară sînt mai serioase, sau mai *vajnice*, cum ai învățat a zice în dieceasca dumitale limbă. Te duci la țeară să-ți vinzi stogurile de fîn, să-ți vinzi grîul din gropi, popușoi sau porumbul din coșere, cirezele de boi, turmele de oi, rachiul din velnița cu mașină de aburi — în locul căriia ai fi făcut mai bine o școală; aceste toate le vinzi ca să stringi bani, cît vei pute mai mulți de la jidovi, odată plaga Egiptului și acum a Moldaviei; și pe urmă, cu vro cîteva sute de galbeni în buzunar, întorcîndu-te în Iași, să ai cu ce face intrigi, cu ce da rușfeturi *, cu ce lua o lojje de rîndul întîi la teatrul franțez, cu ce cumpăra, pentru cucoana dumitale, *zariflicuri* ** de la Miculi, cu ce tăie stos la domnul Cutare și Cutare, cu ce... cu ce...!

Ei bine, în mijlocul unor asemenea patriotice ocupații, întîmplatu-ți-s-au vroodată să vezi, sau s-auzi măcar, cum fac flăcăii curte fetelor, mai ales la munte? Spusu-ți-au

* *Rușfet* — bacșiș.

** *Zariflicuri* — obiecte de lux.

cineva că la munte, cînd un flăcău apucă pre o fată de peştiman* sau de salba care-i este împregiurul gîtului, este ca cînd şi-ar cere-o de soţie? Nu-i chipul galant? Nu-ţi însuflă nişte suvenire mitologice? Nu crezi că ceteşti romanul colanului zeei Vinerei?

Dacă drăgălaşul nu-i destul de voinic să facă un asemenea pas, aleargă la cimpoieş, care se duce de spune fetei, în versuri întovărăşite de cimpoi, că cutare flăcău moare, pierе pentru dînsa.

Oare acest fel de declaraţie nu-ţi place mai mult decît declaraţiile civilizate de pin capitaliile româneşti, unde tînărul întrebă dintăi cîte mii de galbeni, cîte moşii, cîte *suflete* de țigani are fata? Şi după ce i-au făcut curte — adecă lezei eu galbeni — face în sfîrşit, dar tocma în urmă, şi fetei o declaraţie, ce pute a aur şi a precupeţ doă ceasuri de departe!

Dacă fata de la țeară i-au încuviințat cererea, flăcăul trimite pețitori cu cimpoieşul, în casa fetei. Cimpoieşul adresă cătră părinți următoarea orație:

„Moşii şi strămoşii părinților noştri îmblînd la vînat pin codru au aflat această țeară întru care ne aflăm şi noi acum şi ne hrănim şi ne dezmierdăm cu mie-rea şi cu laptele dintru dînsa. Deci, prin pilda aceasta, fiind îndemnat şi cinstitul flăcău (cutare), au mers la vînat prin cîmpii, prin codri şi prin munți; şi au dat peste o fiară carea, fiind ruşinoasă şi cinstită, nu au stătut faţă cu dînsul, ci au fugit şi s-au ascuns; şi, viind noi pe urma ei, ne-au adus în această casă. Deci dumnia-voastră trebuie să ne-o dați sau să ne arătați unde au fugit fiara aceasta, pre care noi cu atîta osteneală şi sudoare am gonit-o din pustie”.

Cimpoieşul își dezvăleşte atunce toate florile retoricei, împodobindu-şi vorba, zice Cantimir, cu alegorii şi cu metafore, după cum se pricepe.

Părinții respund că acest fel de fiară n-au venit în casa lor. Însă pețitorii silindu-i mai mult, ei aduc la iveală pre bunica fetei.

— Pre aceasta o căutați?

— Nu.

Şi bunica face loc mamei.

— Poate pre asta o vreți?

— Ba nu!

Dupe mama fetei, scot pre o slujnică urită şi bătrînă, îmbrăcată cu straie stremțuroase.

— Ei, asta-i?

— Ba nu, ba nu; pentru că fiara noastră este cu părul galben ca aurul, cu ochii ca de şoim; dinții ei stau ca mărgелеle, buzele îi sînt roşii ca cereşele; la trup este ca o leoaică, la piept ca o gîscă, cu grumazii ca de lebădă. Degitele îi sînt mai delicate decît ceara, şi fața mai strălucitoare decît soarele şi luna.

În sfîrşit, părinții, siliți cu arme, își scot fata împodobită după putința lor. Logodna se face, şi fata intră iarăşi în cămară, de unde n-o scot pin' în zioa cununiei.

Aceste ceremonii care din zi în zi se pierd prin civilizația cea făcătoare de bine, adecă prin acea civilizație care ne face cosmopoliți, dărîmîndu-ne obiceiuri strămoşesti, caracter şi limbă şi... şi... şi alte atîte *fleacuri*; aceste ceremonii, zic, se sfîrşesc prin o cununie. În zioa aceea, dacă mirele şede în alt sat decît mireasa, trimite înainte gazdaşi (conaccii) ca să-i vestească apropierea. Iar rudele miresii stau pe drum aşteptîndu-i; şi, îndată ce se apropie, îi prind şi-i duc robi,

* Peştiman — tulpan.

în casa fetei. La întrebările ce li se fac, ei răspund că ar fi trimiși să vestească război și că oastea sosește după dînșii, ca să iaie cetatea cu asalt. Rudele atunci merg cu găzdașii înaintea mirelui; și, după ce s-au adunat îmbele părți și au ajuns înaintea casei miresei, toți fac o alergare de cai. Acei carii au cai mai ageri, și prin urmare ajung mai întâi la semn, primesc din mîna miresei o năframă cusută cu aur sau cu mătășă.

După aceste exerciții cavaleresti, toți se duc la biserică, la cununie; mirele și mireasa stau pe un covor, sub carele sînt aruncați bani, spre a arăta că calcă în picioare toată mărirea străină, căutînd numai fericirea casnică. La punerea cununelor, un nuntaș aruncă în toate părțile nuci și alune spre a arăta că mirii se leapădă de acum de jucăriile copilărești, avînd a se îndeletnici cu lucruri mai înalte.

Întorcîndu-se acasă, masa este gata; în capul mesei se pun tinerii, iar socrii cu nănașii în dreapta și în stînga. Atunce se scoală un frate, sau, în lipsă, o rudenie a mirelui, și-i face următoarea orăție:

„Iată viind vremea vîrstei căsătoriei și veseliei dumitale, frate, părintele nostru te pune la masă și mire te face, unindu-te de acum și cu alt neam străin; ci pururea să fii neuitător părinților și dragostilor frățești; și toată vremea să fii plecat la toate poroncile părințești, cu toată inima, ca să iei binecuvîntarea lor. Cîstește pre tatăl tău și durerile maicii tale să nu le uiți, că prin ei te-ai născut. Și cu binecuvîntarea părintească, cu bun ceas de la Dumnezeu, să fii pururea în veselii, dumniata. Amin”.

La sfîrșitul mesei, mirele vrînd să se ducă acasă, vătăjelul miresei, ce poartă un baston împodobit cu flori și cu cordele, se scoală și, în numele ei, cere iertăciune de la părinți, zicînd:

„Cînd se socotește fericia veacului acestuia, aflăm că cea mai temeinică este bucuria de fii, cinstiți dumniavoastă părinți; căci această fericie este, cum zic și filozofii, *proprium naturae* *, adevărată și deosebită a firei, că este din singele seu și cum ar fi și singur omul. Această fericie o mărturisește Sînta Scriptură, cînd zice: «Iată femeia ta ca o vie roditoare, întru olaturile casei tale, și vei vede fiii fiilor tei, ca niște tinere odrasle de maslin, împregiurul mesei tale». Așadar, iată astăzi, cinstite dumneta părinte cu nevasta dumitale, se plinește bucuria părințească înaintea dumilorvoastre. Priviți amîndoi cea adevărată și neosebită cu inimă curată fericia fiicei dumilorvoastre; priviți cea însătată de părinți bucurie; de vreme că așa întii, dintru orînduiala lui Dumnezeu și din binecuvîntarea dumilorvoastre, se face soț fericitei vieții dumisale fratelui nostru N. Sosind la această vîrstă a fericitei vieți, fiica dumilorvoastre, dimpreună cu a dumisale soț, are datorie ieșind din casa dumilorvoastre, cătră casa sa de Dumnezeu aleasă, să vă mulțamească, și întii a-și cere binecuvîntarea părințească, că binecuvîntarea părinților asupra fiilor zid nesurpat caselor sale este. De care și fiica dumilorvoastre, dintru acest ceas, are datorie a-și cere părințeasca iertăciune, întru cele ce n-ar fi putut plini poroncile părințești, poftele frățești. Îndeamn-o firea cea bună, din curată inimă, a mulțami dumilorvoastre de toată înțălepciunea și creșterea întru casa dumilorvoastre; miră-se cu ce suspinuri, cu ce lacrimi va cere iertăciune de la dumniavoastă; miră-se cu ce cuvinte dulci de mulțămită va mulțami dumilorvoastre pentru toată mila, paza și grija părințească. Făr' la unul prea bogat în milele lui Dumnezeu, din osîrdia inimei sale aleargă să vă mulțamească cu adăogirea bucuriei a tuturor fraților, și fii de fii a dumilorvoastre, pînă la al triile

* Potrivit naturii (lat.).

și al patrule neam. Rugîndu-se dumilorvoastre, împreună cu a dumisale soț, și de acum înainte să rămîie amîndoi întru neschimbată dragoste a dumilorvoastre, luîndu-și zioa bună, sărută minile dumilorvoastre”.

Părinții răspund cu ochii înlacrimiți:

„De vreme ce dumnezeiasca pronie au orînduit această unire cu fiica noastră, a se da soț vieței dumitale mire, următori sîntem și noi orînduielei dumnezeiești; și macar că binecuvîntarea cea mai desăvîrșită cătră fiecă casă de la unul atotțiatorul Dumnezeu este, dar cit și de la noi părințească binecuvîntare, care am luat-o de la părinții noștri, cu aceea binecuvîntare vă binecuvîntăm și întărim pre fiica noastră, și săvîrșim bună cuvîntarea asupra voastră. Dumnezeu să vă împreune și să vă întemeieze; să plinească toată binecuvîntarea între voi. Numai și dumnea, mire, să păzești, te rugăm, poronca bisericii noastre, de care este poroncit tot omul: «Iubiți pre femeile voastre, să nu le scribiți pre dînsele, petrecînd întru pacea lui Dumnezeu». Iar tu, fiică, iată crescîndu-te în brațele dragostei și a durerii noastre cei părintești, și cu cele dintr-însele învățaturi hrînindu-te, acum sosind vremea cuviincioasă, cu durerea inimei noastre și cu bucurie dizlipindu-te din brațele noastre, împlinim și cea mai de pe urmă datorie a părințeștei dragoste, dîndu-te întru binecuvîntarea soțului. Deci, de acum înainte, dimpreună petrecînd, noi din tot sufletul vă binecuvîntăm și rugăm pe sîntul Dumnezeu să îmmulțească anii vieței voastre, să ocîrmuiască petrecerea voastră întru o dragoste și întru o unire; că, văzînd fericia voastră, să se bucure și sufletul nostru, pre voi numai avîndu-vă sprijineală slăbiciunei noastre și mîngîiere durerilor bătrîneților. Și întărim și întru fiii voștri această a noastră binecuvîntare”

Și tînăra fată se aruncă în tremurînde brațe a părinților. Ce deosebire între nunțile aceste — ce odată era obștești și astăzi se mai află numai în satele unde nebunia înnoirilor n-au intrat încă — și între nunțile bogaților noștri de astăzi, unde căsătoria este o speculație, binecuvîntarea părințească o comedie de ris, fata o marfă adeseori dată pe credit și cununia o profanație. De ginere nu zic nimic, căci el, de se bucură în zioa aceea, se bucură numai de sacii cu bani ce au primit zestre.

În sfîrșit, mirele vre să-și iaie femeia; atunce, frații ei îi stau cu securea curmeziș în ușa — odinioară cu sabiile scoase, pe cînd mai era sabii — și nu-l lasă să treacă, pînă cînd nu se rescumpără cu vreun dar. Fata se suie atuncea sau cu cumnată-sa, sau cu soacră-sa într-un car încărcat cu zestrea-și. Iar mirele îi urmează călare cu toți nunțașii, ce chiotă și dau din pistoale, tot drumul.

Însă chinurile mirelui nu sînt încă sfîrșite. Ajungînd mireasa la casa bărbatu-seu, drugele ** o iau și o închid într-o cămară; nunțașii se apropie atuncea și strigă să le deschidă; văzînd, în sfîrșit, că nu-i ascultă, strică ușa, și fericitul mire își smulge tînăra soție din brațele rudelor — ca romanii pre sabince —, o ridică peste pragul ușii și zboară cu dînsa în camara amorului.

Aceste alegorii încă remase de la romani, aceste idili practice, pre care coasa civilizației le darmă din zi în zi mai mult, și le-am spus, ca să vin, în sfîrșit, la noul chip de a face curte, ce se obicinuește încă mai în toate satele de la munte.

O fată căria i-au plăcut un flăcău din vreun sat îi dă voie să vie s-o vadă o dată pe săptămîină, în noaptea simbetei spre duminică.

Cînd cu nerăbdare așteptatul ceas se apropie, tunetele, fulgerele, furtunile, ploaia, zăpada, nimică nu-l oprește. Ajungînd la casa ibovnicei se ascunde în vrun

* Toate aceste orații s-au copiat întocmai de pe originalul orațiilor ce s-au zis la nunta fetelor răstrebului meu, sătrariul Ioniță Arbure. Red[actorul]. (n. a.)

** *Druge* — fetele care însoțesc mireasa.

coșer * sau în vro poiată **, pînă cînd părinții fetei se duc la culcat, pentru că nimine nu știe că au venit, afară de fată.

Această tănuire nu vă prea place, cuconiților, dumilorvoastre care sînteți așa de nevinovate, dumilorvoastre care faceți toate, zioa mare. Ei, măcar că nu vă este de plac, totuși această tănuire n-au pricinuit mai niciodată fetelor de la țeară aceea ce se întîmplă așa de des dumilorvoastre, care niciodată nu vă primiți amorezii — în taină.

O, cetitorilor mei din Iași și din București, din ținuturi și din județe, cetitorilor mei din veacul al noăsprezecelea, voi carii citiți toată zioa romanele lui *Balzac* și a lui *Paul de Kock* ³, uitați romane, veac și obiceiuri de pen orașe; îmbrăcați-vă cu haina voastră cea mai albă de nevinovăție, haina care o purtați cînd aveți zece ani, cînd aveți cinci ani, spre a auzi, fără să zimbiți de reutate, aceea ce am să vă spun.

Cînd părinții i s-au culcat, fata, dacă este vară, iesă încet-încet, pe vîrfurile degetelor, se duce de-și găsește ibovnicul și, puindu-se pe iarbă verde, subt un păr bătrîn ca veacurile, își vorbesc de dragoste, unul lîngă altul. Dacă este iarnă, fata deschide încet ușa casii, ibovnicul intră, își leapădă gluga pe o laviță și se suie pe cuptior, lîngă amoreză.

Și îndată ce vîrfurile Ceahlăului începe a se albi de lumina zorilor, flăcăul dupe o nevinovată noapte — dar nevinovată! — se scoală de lîngă ibovnica-și, își ia gluga și se întoarce în taină acasă, după ce și-au luat de la amoreză voie să vie și-n simbăta viitoare să-i facă curte *pe cuptior sau subt păr*. Pentru aceasta trebuie să fie cineva de la munte, nu-i așa? Și noi sîntem din Iași, din București. *O tempora, o mores* ***!

* *Coșer* (coșar) — grajd de vite, pățul pentru păstrat porumbul.

** *Poiată* — coteț pentru păsări.

*** O, timpuri, o, moravuri (lat.).

NOTE

Schița a apărut în „Dacia literară”, I, Iași, 1840, p. 51—65, la rubrica „Scene pitorești din obiceiurile poporului”. Ediția a doua, „Dacia literară”, 1859, p. 33—43.

Autorul insistă asupra purității sentimentului de dragoste care stă la baza unei căsătorii în lumea satelor, în contrast cu interesul pentru „zestre” frecvent în orașe. În afară de tendința morală, mai remarcăm valoarea folclorică a schiței prin reproducerea celor patru străvechi orații de nuntă copiate dintr-un manuscris de familie (sec. XVIII), care „s-au zis la nunta fetelor”. Kogălniceanu a mai reproduș și alte vechi orații de nuntă din manuscrisul lui Radu Zugravul, din secolul al XVIII-lea (vezi aici, p. 374), pe care apoi le-a folosit Gh. Dem. Teodorescu, Poesii populare române, București, 1885, p. 183—184. Ca vechime, după referințele lui D. Cantemir din Descrierea Moldovei (1715) despre nunta țărănească, cred că urmează această schiță, un mic studiu folcloristic, a lui Kogălniceanu.

¹ *Edouard Turquety* (1807—1867), poet romantic și bibliofil francez.

² Versuri din poema lui Iancu Văcărescu *O zi și o noapte de primăvară la Văcărești sau Primăvara amorului*.

³ *Paul de Kock* (1794—1871), romancier și dramaturg francez ale cărui opere au fost la noi mult citite și jucate pe scena teatrelor, în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Iluzii pierdute. Un întâi amor

Prefață

Înainte de toate trebuie, ca o neapărată prefață, să mărturisim cu inimă curată și cu duh umilit că toate numele din aceste file sînt închipuite, că n-am înțeles pre nimene, că tot este obștesc și nimic personal.

Această mărturisire o facem pentru siguranța noastră și pentru liniștirea acelor ce s-ar socoti atinși de oareșcare însămnări.

Deci începem:

Introducție

Iluzii pierdute

Într-o seară de iarnă sau de primăvară, zeu nu ți-oi ști spune, pentru că nu sînt astronom, dar știu că era în mart, era adunată o mică societate alcătuită de tineri și de dame asemenea tinere; este de prisos să spun că era și frumoșele. Această societate era în Iași, într-o uliță al căria nume nu ți l-oi spune, fiindcă eu însumi nu-l cunosc. Știut este geograficește și statisticește că capitalia Moldaviei nu samănă în nimic cu celelele capitalii blagoslovite de Dumnezeu. Iașii, oraș vestit prin feredeul turcesc, prin cîrnații lui Carigniani, prin apa de la Păcurari, prin vorba nemțască a lui Regensburg¹ și prin plăcintele răposatii madamii dumisale, prin ruinile lui Ipsilant², prin minunatele păpușe ce tot anul se văd ziua, iar de la Crăciun și pînă la lăsatul săcului și noaptea, prin o berărie nemțască, prin lărgimea și frumuseța uliților, prin o fabrică de chipuri de ipsos, prin arhitectura bordeielor și baracelor sale, Iașii, centrul civilizației, a literaturii și a gunoiului Moldaviei, are ulițe, dar mai nici una cu nume, are optzeci de mii de trupuri, dar nici macar zece suflete, are poduri prea frumoase și n-are măcar un pîrâu; căci, cu toată bunăvoință ce am de a lăuda tot ce-i patrie și a patriei, totuși nepărtinirea mă oprește să numesc Bahluiul altfel decît o mare sau o mlaștină, una și alta după timp sau vreme, după săcetă sau umezală. Iașii, care îi orașul cel mai frumos din lume cînd îl vezi de departe, sau cînd îi întorci dosul, este lăcuit între alte nații de armeni, cai, jidani, cîni, țigani,

boi, din care, după etimologia învățatului Dionisachi Fotino³, se trag și boierii *; mai este lăcuit și de o mîină de claponi carii fac mai mult vuiet — și mai puțin lucru — decît toate celelalte bipede, dar nu ți-o spune numele lor, pentru că am mîncat o dată papara și am hotărît să fiu discret. Iașii este lăcuit de toate aceste noroade, seminții, dobitoace și vietăți, și lucrul cel mai rar ce întîlnești în capitalia Moldaviei este un moldovan.

Ș-apoi trebuie să știți că, pentru scriitorii români, aceste ulițe anonime au un mare folos. Ele te mîntuie de o mulțime de uri moștenitoare ca discordia lui Atreu și a lui Tiest⁴, ca a troadenilor și a elinilor, sau, dacă vrei o comparație mai nouă, ca sfada ghelfilor și a ghibelinilor⁵. Sînt acum vro doi ani cînd, într-un articol scos din *Paris ou le Livre des cent et un*⁶, am tradus *La rue Poissonière*, slovă după slovă, prin Păscărie — nu mi-am aprins paie în cap? Nu s-au sculat împotriva mea lăcuiorii din Păscărie cu pretenție că i-am atacat în cinstea lor și cerea cu topuzul ** ca să fiu spînzurat ca Petrariul⁷, pe șesul Frumoasei? Atîta ar mai trebui bieților literați, să împodobeze cu aeronautica lor, sau mai moldovinește cu plutirea lor în aer, serbarea vreunui iarmaroc și să slujască de pildă pacinicilor lăcuiorii.

Cum îți spuneam, societatea noastră se afla într-o uliță fără nume. Ea se alcătuia de cinci tinere dame și demuazele, de vro trei bărbați însurați și de vro patru tineri, sau holtei, cum se zice la țară. Prin un fenomen neobicinuit în pocita capitalia noastră, societatea aceasta era singură în felul ei. Bărbații nu era zulari *** și nu vedea în fieștecare pre minotaurizatorul lor, cum zice d. de Balzac, adecă, românește, pre împodobitorul capului lor. Tinerii asemenea nu avea pretenția, ca Don Juan, să găsească în fieștecare femeie sau fată o izbîndă a duhului, a frumuseții și a manierelor lor. Declarațiile lor nu zbura în dreapta și în stînga, chipul cel mai nesmintit de a se face nesuferit tutulor femeilor. Damele era îmbunătățite **** — cît se poate, însă nu era prude, plaga societății noastre.

Dacă ești get-beget moldovan, dacă nu ești neologist, dacă nu ești abonat la nici o foaie românească, negreșit că cu un aer oțerit mi-i întreba ce-i *prudă*? Și eu, cu tot respectul ce trebuie să aibă un scriitor dinaintea unui public așa de învățat ca al nostru, ți-o răspunde că pruda, *prude*, este un cuvînt franțuzesc, care românește n-are nume, dar însămnează o femeie a căria numai urechile, rareori și ochii, îi sînt curate, care suferă tot, numai să nu-i zici pe nume, care, cînd vede *Passé-minuit*⁸ la teatru, sau se trage în fundul lojiei, sau își astupă urechile și fuge cît poate, strigînd: „*Ah, ma chère! quelle pièce de cabarêt!*” Și, cînd merge acasă, știți ce face sfînta, curata, îmbunătățita prudă? Scrie amoretului ei, sau amoretzilor ei, pentru că de multe ori se întîmplă că pruda are mai mulți amoretzați, să vie să beie ceai cu dînsa și să...; și pînă cînd amoretzul sau amoretzații vin, cetește: *Les amours du chevalier de Faublas* și *Les liaisons dangereuses*⁹.

Societatea noastră avea încă un mare avantaj asupra tutulor strîngăturilor și adunăturilor ce iașenii binevoiesc a le decora cu nume de societate, care, după ideea mea, este numai produsul civilizației; și, după cum este știut, civilizația este departe de o țară unde se află oameni ce pot zice ziua mare: „Astăzi am vîndut

* Vezi *Istoria Daciei*, scrisă grecește, tom. I, p. 62 (n.a.).

** *Topuz* — buzdugan, măciucă, sceptoru domnesc; *cerea cu topuzul* — cerea cu forța.

*** *Zular, zular* — gelos.

**** *Îmbunătățit* — înzestrat cu calități (inv.).

sau am cumpărat atâte *suflete* de țigani”. Stăpina casei nu era tirană, nu vroia să domneze conversația. Pretențiile sale nu se întindea ca ideile, prejudețele, sentințele dumisale de filozofie, de eleganță, de *bon ton*, de *savoir vivre*, să slujască de pravilă adunării întregi.

După pruderie, prezumția, sau cum aș zice trufia, este cea mai mare rană a societății noastre. Fieștecare bărbat, fieștecare femeie se socoate fenixul sexului său. Bărbații se socot diplomați, administratori, legislatori, oșteni, magistrați, artiști, pîn’ și oameni cu duh, pîn’ și patrioți și oameni cinstiți. Damele asemenea, mai ales acele care au fost pînă la Viena sau și macar pînă la Lemberg, se socot cele întii dame din lume; se socot cu duh, cu frumuseță, cu talent; au mai ales pretenția a cunoaște *à fond* arta salonului, *l’art du salon*, cum zic dumnealor, și cu toate aceste duhul dumilorsale stă în cancanuri de tîrgușoare, în niște proaste clevetiri, în *colibeturi** împrumutate din colecții de anecdote și de *bons-mots*; frumuseța dumilorsale este *postişă*** ca și formele ce subjugă inimile bieților neispițiți; frumuseța și formele le sînt aduse în cutii de la Paris împreună cu capelele și rochiile***, iar talentul dumilorsale este a face manevre cu lorgneta, a lovi două tușe pe piano și a zugrăvi — fața dumilorsale. Cît pentru arta salonului, pentru meșteșugul de a bine primi, puține cuvinte îmi vor fi trebuincioase spre a arăta ce însemnează acest talent de curînd introdus. Arta salonului însemnează în lași pretenția ca fieștecare persoană ce intră într-o casă unde stăpina ține salon să-și depueie la ușă vrednicia, caracterul și opiniile și să se hotărască a nu fi decît papagalul damei de gazdă. Acela care ar îndrăzni să arăte vro idee neatîrnată se pune în primejdie de a vede pre gazdă că-i întoarce dosul: *manière toute neuve de faire les honneurs de son salon*.

Pruderia, dar și tirania stăpînii casei lipsea cu totul din societatea-modelă care o expunem cinstiților și învățaților noștri cetitori, ce se alcătuiesc negreșit dintr-o înaltă nobleță și dintr-un respectabil public, vorbe întrebuintate și puse *à l’ordre du jour*. Fieștecare își spunea slobod opinia sa; împotrivirile nu ieșea nicio dată din regulile armoniei. O conversație interesantă, cu duh, domnea în salon. Însurații, deși însurați, nu lipsea de a fi și oameni plăcuți. Domnișorii neînsurați, într-o rivalitate ușoară, făcea asalt de duh și contribuia la plăcerea obștească; nimine însă nu căuta a domni asupra altuia prin însemnări atingătoare, nimine nu venea la personalități cum îi obiceiul pămîntului. Damele ca castelanele din veacul de mijloc era judecătoare și, prin dulcele lor zîmbet, răsplătea pre acei carii se deosebea mai mult, iar prin reflecțiile lor de bun-gust, fine și drepte, învia societatea.

O adunare cît de bine alcătuită să fie, dacă nu va ave și femei, va fi totdeauna monotona și urită. O adunare fără femei este ca o grădină fără flori, ca un bărbat fără barbă și musteți, ca o zi fără soare, ca o gazetă fără abonați, ca un șes fără verdeață, ca un teatru fără public, ca versuri fără poezie, ca o viață fără iluzii, ca un judecător fără proșesuri, ca un tînăr fără amor și, în sfîrșit, ca toate comparațiile din lume. Femeile singure au talentul să însuflețeze conversația, să-și înalțe închipuirea pînă în al noule cer — dacă este un al noule cer. O adunare cu femei te face

* *Colibet* — glumă ieftină (fr. *quolibet*).

** Falsă, nenaturală (fr. *postiche*).

*** La acest prilej, noi nu putem destul recomanda o nouă magazie de mode și de frumusețe împrumutate. Această magazie, acum de curînd deschisă, este a d-lui Tribu, pe ulița mare. *Avis aux dames qui en usent (n.a.)*.

de-ți uiți grijile vieții, chinurile ambiției, lipsa bogăției, nemulțămirea politice. Fruntea ți se dezbrăcește, te uiți, te socoți în vrîstă de optsprezece ani, fără supărări, fără necazuri, slobod și fericit. Femeile sînt poezia vieții noastre, femeile, zic, dar lucru cel mai rar ce găsești în Moldova sînt femeile. Găsești de ajuns mame, neveste, văduve, fete, slute, șchioape, chioare, vornicese, bănese, pitărese, negustorițe, băcălițe, țagance și alte asemenea creaturi ce se nasc, cresc, se mărită, fac copii și mor. Dar *femei*, asta-i cam greu.

Dar poate mi-a zice un pedant, ce fel de fleacuri vorbesc, și oare tot ce nu-i bărbat nu-i femeie?

Cu respectul ce trebuie să am dinaintea diplomii dumisale, eu voi răspunde: „Nu! Femeia, în lexiconul meu, însemnează o ființă gingașă, slabă, drăgălașă, frumoasă, făcută din flori, din armonie și din razele curcubeului, caprițioasă, ră cîteodată, bună mai multe ori, o ființă făcută pentru amor, menită a pune în lanțuri pe eroii cei mai neînduplecați, care pentru un zîmbet te face de-ți vinzi viața din astă lume și partea din rai din cealaltă lume, care are un suflet ce înțalege tot ce este frumos, care pentru cel mai mic lucru cîteodată plînge și altă dată îi în stare să-și jărtfească viața, care îi destoinică să facă faptele cele mai mari, care cînd îi blîndă ca o turturică, cînd turbată ca o leoaică, care cînd îi crudă, cînd miloasă; femeia este un amestec de grații, de bunătate, de răutate, de duh, de cochetărie, de slăbiciuni și de tărie, a căria mai toată viața se mărginește întru a iubi și a fi iubită; o femeie, în sfîrșit, este un ceva ce nu se poate nici descrie, nici numi, nici hotări matematiceste, un ceva ce este cel mai rar lucru din Moldova, mai rar, dacă se poate, decît cinstea, patriotismul și amorul, care vra să zică foarte mult”.

Dar tot acel pedant, critic, aspru și material, mi-a zice, iarăși, că nici o țară este în lume unde să se vorbească mai mult de cinste, patriotism și amor, că, prin urmare, cum îndrăznesc a zice că aceste virtuți lipsesc în preadulcea țara noastră?

Tocma pentru că se vorbește așa de mult de dînsule, tocma de acea lipsesc, și la zisele mele dau dovezi așa de lămurite ca de doă ori doă.

Sînt mulți carii au necontenit cinstea în gură și palmele pe obraz; și așa hotăresc un problem necunoscut încă în alte țări, adecă de a uni cinstea cu defăimarea.

Vrei să știi acum cît trage un patriot moldovenesc? Cît n-a fi în slujbă, te va asurzi cu numele de patrie, cu jărtfe pentru patrie. Acu pune-l în slujbă, sau, cum zice dumnealui, în chivernisală, și, mult după trei luni, te vei încredința că singura jărtfă și singura îmbunătățire ce a făcut patriei a fost să jărtfească o pungă deșartă pentru o pungă plină și să-și îmbunătățeze echipajul, adecă butca și caii. Și atunce, numai dacă vei avea ceva cetire românească și puțină aducere aminte, vei cînta, cu Donici¹⁰, că are:

Pufușor
Pe botișor.

De amor nici nu ți-oi vorbi, pentru că aș huli. Amorul, cea mai nobilă din toate patimile, care ațîță la fapte mari, care însuflează eroismul și geniul, care dă idei de cinste și de slavă, care înviază, care farmăcă, care aduce pre om într-o lume de visuri, unele mai aurite decît altele, cine-l cunoaște, cine-l slăvește? Amorul, în Moldova este desfătarea simțurilor, dragostea faunilor și a satirilor. A iubi înșăm-

nează la noi a se lua, a se schimba, a se lepăda, a se uita, spre a se îngurlui * și a se despărți iarăși, fără ca patima să lase cît de puțină întipărire în inima acelor ce zic că simțesc amorul.

Dar văd, înalto nobleță și respectabile public, că m-am depărtat cu totul de subiectul meu. În loc să vă vorbesc curat și scurt de iluzii pierdute, mă apuc să vă povestesc de atîte bătăgani, de ulițe anonime, de iarmaroace, de Bahlui, de cinste și de iubire de patrie, ca și cînd dumneavoastră ați avea ceva a face cu cinstea și cu patria. *Retro, Satana**!* Pardon, pardon, iartă-mă. Înainte de a-ți face narațiunea amorului meu, nu este însă bine să urmez modii și să încep prin clasificarea cunoștințelor omenești, sau cel puțin prin cea mai mică definiție a lumii sau a micului nostru glob, care pășește liniștit împregiurul centrului său de atracție? Însă fiindcă, câteodată, nu băgați în samă moda, mai ales cînd se atinge de *pedanterie începătorială*, mă supun dorinții obștești, vă rog să-mi iertați această digresie și *revenons à nos moutons*, adecă ai să ne întoarcem la iluziile pierdute.

Societatea noastră era adunată într-un salon, a căria nu ți-o face descrierea-macar oricît de *à la mode* să fie descrierile saloanelor și a mobilelor din capitalie — pentru provinciale, carii după asemenea descrieri își *oranjarișesc sarlonurile* și-și cumpără *mobilurile*. Doă dame era pe o canape puse în prejma unei mese, alte doă era pe un *lit de repos* așezat într-un colț; a cincea damă, pentru care aveam o slăbăciune ceva cam prea fragedă, ședea pe un scaun lângă masă și cetea cu colțul ochiului o carte, ce cu multe altele era pusă pe masă: *La physiologie du mariage* (meditația XVIII: *Des révolutions conjugales*)¹¹, carte ce este de prisos să recomand fieștecărui însurat și fieștecărui tînăr ce vrea să intre în breasla predestinațiilor. Trebuie să știți și asta, că societatea noastră se îndeletnicea și cu literatura națională; multe baș-dame *** la această *novelă* **** vor zîmbi cu dispreț și vor zice că damele mele negreșit sînt niște bătălițe, căci almintrele cum ar putea să cetească cărți moldovenești? Dumnealor însuși rugăciunile de comunicare — dacă se mai comunică — le fac franțuzește, și cele mai creștine, grecește. Eu, cu toată galanteria ce am totdeauna pentru baș-dame, le voi răspunde că damele mele, macar că cetesc scrieri românești, sînt așa de plăcute și de binecrescute — cel puțin — ca și dumnealor. În primejdie să mă fac de rîs, eu voi zice încă și mai mult, că adecă între aceste dame era și unile care cultiva literatura națională și care nu se roșea a pune pe hîrtie ideile lor. La aceste cuvinte negreșit că mulți *fashionables* ***** vor face un *soubre-saut* ca și caii d-lui Sullier¹², ce, *par parenthèse*, are și nișamul ***** la gît, și vor zice cum poate cineva să se numească damă, cînd s-apucă de meșteșugul autoriei, că rolul femeii este de a iubi și a face bucate, iar nu de a dicta lumii legi și sentenții. Eu sînt de o altă opinie: am slăbăciunea să cred că femeia este făcută pentru altă ceva mai înalt decît a poronci de bucate și a căuta numai prozaicile trebi a gospodăriei; o socot de o misie mai nobilă în societatea europeană. De aceea, macar că entuziasmul meu pentru Napoleon covîrșește toată comparația, totuși nu pot să-i iert nedreapta ură ce avea pentru Doamna de Stael¹³, numai pentru că era o femeie de geniu.

* *A se îngurlui* — a intra în relații de dragoste cu cineva, a se giugiuli.

** *Îndărăt, Satano!* (lat.).

*** *Baş-dame* — boieroaică (ironic).

**** *Novelă* — noutate (it. *novella*).

***** *Fashionable* — elegant, în pas cu ultima modă (engl.).

***** *Nișam* — decorație.

Dar văd că cetitorii mei se oțăresc. Îndată ce cineva hotărăște să scrie, să se tipărească de viu, el nu mai este slobod, este rob; și ca rob trebuie să se supui publicului, ca țiganul armașului — sau nazirului*, după noul așăzământ**. De aceea, cu toate că aş avea încă multe să vă spun de lingușitori, de patrioți pîn-găriți, de scriitori vînduți, de parveniți mai răi decît toți aristocrații din lume, de tinere cochete, de văduve rele și slute încît veninul le iese pe obraz, și de alte atite lucruri vrednice de însemnat, ce caracterisesc moldovenii veacului al nouăsprezecelea, totuși mă văd silit să-mi curm reflecțiile și să-ți povestesc curat anecdota mea.

Conversația societății noastre fu întreruptă de un lacheu care adusă *Albina românească*. O damă, cea mai frumușică, a căria nu ți-oi spune numele, ca să nu se minie celelalte, luă foaia și ceti: *Iluzii pierdute*.

La aceste cuvinte magice, toți, bărbați și femei, răsăriră ca prin o lovire electrică. Iluzii, cine nu le-a avut, cine nu s-a legănat cu înșelătoarele lor făgăduinți!

Ministrul în palatul său, săracul în colțul uliții, de cîte ori nu-și adorm prin năluciri, unul grijile bogăției, altul suferințele foamei și a frigului?

Care fată la vrîstă de șesăsprezece ani nu-și face o lume de iluzii, care nu crede că-și va uni viața cu un tînăr înzăstrat cu toate însușirile trupului, a inimii și a duhului, trii însușiri pre care mai niciodată nu le are adunate un bărbat. Însă vai, saraca fată, iluziile sale se pierd în puțin ca fumul în atmosferă. Vine o vreme cînd deodată, fără știrea, fără vroința sa, se vede jărtfită dumnezeului zilei, *interesului*; mai niciodată inima ei nu este în conglăsuire cu vroința părinților. Cîte fete, dacă ar fi putut alege după placul lor, s-ar fi făcut soții îmbunătățite, mame fragede, podoaba societății? Dar asta nu se-ntîmplă mai niciodată. Poronca părinților le aruncă în brațele unor modîrlani neciopliți, dar prețioși pentru că-s plini de bani, pentru că au moșii, au stare. Iar dacă au însușiri de a face pre o femeie fericită, cine mai întrebă? Saraca fată, ce grozavă zi trebuie să fie pentru dînsa ziua nunții sale, cînd știe că tinerețile sale, că frumuseța sa, că comoarele ascunse a inimii sale are să le jărtfască unui bărbat ce nu-l suferă, cînd sărutările sale pline de desfătare, cuvintele sale de frăgezie, dezmierdările sale, glasul ei, amorul ei, a să fie silită să le arăte, să le hulească cu un modîrlan sau cu un bătrîn; atunce, adio toate visurile ei de aur, adio iluziile sale; în puțin, crinul și rozele feții sale se fac nevăzute, inima i se zbircește, obrazul i se acopere de o pieleță de săftian***, trupul și sufletul ei îmbătrînesc înaintea vrîstei și se face o mașină care mănîncă, merge, doarme, cască, este în stare de a vorbi numai de cîte torturi a făcut, cîte dulceți are, cîți viței i-a fătat, cîți cucoși a claponit; aceasta este soarta fieștecării tinere, aceasta este isprava iluziilor ei. Săracilor fete, voi care sînteți poezia vieții noastre, căci în cărțile poezilor noștri numai poezie nu se găsește, voi, care ați trebui să trăiți numai într-o atmosferă mirositoare, să călcați numai pe roze, să auziți numai cîntece de mirare și de amor, ce a făcut din voi interesul și nedreapta societate?

Care tînăr, cînd intră în lume la vrîsta de douăzeci de ani, nu se socoate a fi odată slava concetașenilor săi, mîndria părinților săi și a iubitei sale; în nălucirea sa el se vede cinstit, căutat, iubit de o femeie, după moarte pentru patrie, cea mai

* *Nazir* — comandant de cetate, de raia turcească.

** La aceasta nu pot să nu vă spun că marca robilor este acum un *luceafăr* cu opt colțuri în cîmp negru (*n.a.*).

*** *Săftian* — marochin.

mare fericire pentru un tînăr; glasul său tună, strică năravurile cele rele, îndreptează abuzurile, pana sa, hărăzită numai adevărului, omoară minciuna și răstoarnă pre lingușitori — și, cînd se trezește, se vede singur, vîndut de prietenii săi, prigonit, lepădat pentru niște dobitoace a căroră limbă nu știe decît a linguși și a căroră trup nu se poate ținea decît în triunghi. Și așa, înainte de douăzeci și patru de ani, el își vede răpîte toate iluziile sale, deznădăjuirea îi rămîne singură tovarășiță credincioasă. Nu mai crede în nimic. Viața atunce pentru dînsul este sfîrșită, căci ce este viața fără iluzii?

Dar simtimentalitatea m-a apucat fără voia mea. Cît pe ce eram să-ți spun o istorie adevărată, cînd m-am îndatorit să-ți spun o anecdotă, născută în închipuirea mea. Eu nu scriu ca să te fac să plîngi. Trebuie să te fac să rizi; și, chiar dacă inima mi-i sacă, dacă risul, expresia fericirii, este depărtat de buzele mele, trebuie să rid, dacă vreau să fiu cetit.

O damă se puse a ceti iluziile pierdute a d-lui V...A...*, un tînăr ce face excepție dintre ceilalți tineri, îndeletnicindu-se cu literatura românească, într-o vreme cînd ea nu înfățișează cel mai mic avantaj adepților ei — dimpotrivă. Dumnealui V... A... era în societatea noastră. Toate damele, după ce căinară neghiobiă bietului Marmon și decepția contesei de N..., începură a povesti fieștecare ceva din iluziile lor; toate aceste povestiri avea o naivitate, o grație ce nu se găsesc în cei mai vestiți scriitori ai noștri. Femeia singură știe a povesti. Toate aceste femei, cînd ne arăta pierdutele lor iluzii, mi se părea că le vedeam iarăși fete tinere, naive, nevinovate, bogate de toate visurile; fața lor lua o expresie de fericire ce le era neobicinuită; dar, în puțin, realitatea se întorcea, fetele se prefăcea în Madam A., Madam B., Madam C., adecă grijile, supărările căsătoriei, decepțiile se așăza iarăși pe fruntea lor. Ochii pierdea focul lor, și uritul, boala ce omoară la noi toate facultățile, se zugrăvea în toate mișcărilor lor.

În sfîrșit, unele din dame hotărîră ca fieștecare tînăr să spuie ceva despre iluziile sale, pe urmă să le puie pe hîrtie și, chiar dacă n-ar fi autor, să le publice.

Cînd rîndul meu veni, iată ce povestii; și să n-am parte de nimic, să nu găsesc niciodată scaun la teatru, capul să nu mi se razime niciodată pe sinul unei femei, să nu-mi vie niciodată droșcă la deal unde șed, soarele să nu aibă raze pentru mine, vînatul să nu iasă niciodată înaintea puștei mele — dacă tot ce spun îi adevărat, sau nu-i adevărat.

Mesdames — am început a vorbi cu un ton profesoral —, iluziile care le-am pierdut sînt de trei feluri: iluzii politice, iluzii literare, iluzii de amor.

De cele dintîi nu vă voi spune nimic, pentru că nimic nu este mai urit de a vorbi damelor decît de politică. Atîta vă voi spune că, înainte de a ajunge încă în Iași, le-am pierdut toate.

Iluziile mele literare au ținut mai mult; cînd veneam de la universitate, capul îmi era plin de planuri, unele mai bune decît altele; vroiam prin literatură să prefac năravurile, să introduc în patria mea o nouă viață, noi principii. În nebuna mea prezumție, ce se putea ierta numai ideilor copilărești ce aveam atunce, mă socoteam c-oi ajunge odată a fi un Prometeu. Dar aceste planuri le făceam la 1 mart 1838, și la 1 mart 1841 ele toate se încheia în publicarea unui „Căalendar” mare de părete,

* Vasile Alecsandri.

Universitatea „Frederica Wilhelma” din Berlin, în vremea studiilor lui Kogălniceanu la Berlin (august 1835—martie 1838). (Vol. Grüsse aus Berlin und Umgebung in Bild und Wort, Berlin — Schöneberg, 1898, p. 31. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe I 192)

pe anul 1841, tipărit cu Patent Hagar-teasc* de fier. Vremea este prea scurtă ca să vă povestesc cum din Prometeu m-am prefăcut în Mathieu Landsberg¹⁴ sau, cum am zice, în călindărar de Buda¹⁵. Atîta vă voi mai zice că acum de curînd am mai publicat — împreună cu d. C.N.¹⁶, un alt Prometeu *manqué* ca și mine — o carte care, răsturnînd toate puterile așezate, călcînd în picioare toate privilegiile priimite de adunare și de obiceiul pămîntului, are să facă o revoluție strașnică în toată Moldova — întru chipul de a face friganele și găluște; vreu să vorbesc de o colecție de 200 de rețete de feluri de bucate**, care are să ne facă cea mai mare reputație — între bucătărițe — și viitorimea recunoscătoare ne va da negreșit frumosul nume de: introducătorii artei culinare în Moldova. Sintem mulțămîți și cu atîta. Acum pregătesc o tractație asupra filozofiei broaștelor Bahluiului. După aceste puteți vede că mă îndeletnicesc cu scrieri vrednice de veacul luminat în care avem norocire să viețuim.

* Denumire dată în derîdere vechii prese de tipar.

** Această carte este tipărită cu cheltuiala unei societăți de iubitori a înaintirii și strălucirii neamului românesc (*n.a.*).

Vă voi vorbi, dar, numai de iluziile mele de amor; și aceste-s de mai multe feluri; în astă sară, vă voi spune numai decepția celui întâiu amor ce am simțit în viața mea.

Întăiul amor

La anul 1833 — după cumplitul bici a holerii, care a trimis înainte de vreme atâte suflete în iad, sau în rai, zeu nu voi ști spune — părinții mei, cu toată familia, să trăsăseră într-un ținut. Eu eram atunce de patrusprezece pe cincisprezece ani, tocma în acea vristă când copilul trece ca să facă loc tînărului. Natura pentru mine începuse a se arăta mai frumoasă; zorile răsăritului și crepusculul apusului sfîntului Soare avea pentru mine un farmec ce nu simțisem încă dinaintea nici unei din mărețele priveliști ce Dumnezeu a așezat; glasul privighitorilor avea note mai melodioase; inima-mi începuse a simți. Când vedeam o femeie, numai ceva să fi fost frumoșică, pentru că totdeauna am avut o mare slăbăciune pentru frumușele, un foc necunoscut îmi aprindea tot sîngele, carele mi se repezea la cap; puțin după acea turburare, mă simțeam stăpînit de un leșin total. Tatăl meu mă pusese atunce într-un pansion, așezat nu departe de scaunul isprăvniceii, pe vîrfurile unui deal romantic, a căruia toată culmea, pînă în vale, era acoperită cu un frumos rediu *, ce odată fusese un parc englez. Pansionul acela atunce se deschisese, și eu fusei cel întâi ajuns dintre școleri. Când, sara, fusei chemat la masă, zării în preajma mea o copiliță frumoșică ca un înger. Ea era fata unui profesor de limbă grecească. Numele ei vă voi spune că era Niceta sau cam pe aproape. Ea era cu un an mai mare decît mine. Pentru un amarez, iubita sa este cea mai frumoasă femeie, podoaba naturei, perla lumii. De aceea vă voi spune și eu că niciodată o ființă mai frumoasă n-a ieșit din mîinile lui Dumnezeu, niciodată soarele n-a văzut o talie mai grațioasă decît a Nicetii; părul ei blond ca aurul a fost singurul păr blond care am iubit în viața mea; părul castaniu este patima mea. Fața ei era rătundă și albă ca puful unei lebede. Comparația îi cam obicinuită, dar mi-ți ierta că alta mai poetică nu-mi vine subț pană. Sprincenile ei era negre și ochii albaștri; judecați, dar, ce minune era. Ce era însă în ea mai fărîmător decît toate era buzele ei mai frumoase decît două frunze de roze. De aș fi Lamartine sau Victor Hugo, tot n-aș fi în stare să vă fac o descriere adevărată de acele buze. Pieptul ei era un paradis, și îngerii însuși nu și-ar fi ales un alt lăcaș, dacă ar avea voie să-și lase vecinicul cer și să caute un *cvartir* mai pămîntesc. Când mă uitam la buzele ei, mă făceam roșu ca un bujor și rămîneam încremenit, înlemnit, împietrit, după cum îți vrea. Piciorul și mîna ei era a unei copile de șapte ani. Glasul ei trebuia să fie mai dulce decît a serafimilor; trebuia, zic, pentru că pînă acum n-am auzit încă glasul unui serafim, prin urmare nu pot judeca dacă-i dulce sau ba. Dar așa spun toți și, cum știți, *vox populi, vox Dei* **. Domnule S **, mă rog iartă-mă că te fur.

Ce am simțit în noaptea cea dintăi ce am petrecut în pansion, puteți singuri să vă închipuiți; toți care ați avut un întâi amor, sau o slăbăciune căria îi dați un asemenea pompos nume, veți judeca dacă am putut închide ochiul. Mîna Nicetiei

* *Rediu* — pădurice.

** Vocea poporului, (este) vocea lui Dumnezeu (lat.).

îmi sta pe piept, ochiul ei era țintit asupra mea cu o expresie nespusă de amor, buzele ei, fărâncătoarele ei buze, îmi zîmbea. O! era o fericire din paradis; păcat numai că era în vis.

A doua zi am început a lua lecții și, *o bonheur, o joie!*, deodată văzui pre fetiță că veni și se puse la masa studiilor în preajma mea; fiindcă numai ea și eu eram încă în pansion și că talia și vrîsta mea nu vădea încă un răpitor de inimi, profesorul — nu tatăl ei — ne pusese într-o clasă. De ce nu mai sînt asemenea pansionoane, cu așa frumoșele camarade. Astăzi, cît de bătrîn sînt, tot aș vroi să mă fac iar școler; și n-aș ieși din asemenea institut — decît ca să mă duc la groapă.

Metoda Jacoto¹⁷ începuse atunce a fi de modă: ea fu introdusă și în pansionul nostru. Așa, îndată ce am intrat în clasă, Niceta și eu am primit de la profesor cîte o carte franțuzască; era evanghelia acestei sisteme de învățatură, *Les aventures de Télémaque, fils d'Ulysse*¹⁸, adecă întîmplările lui Telemah, fiul lui Ulisie. Această carte trebuia s-o învățăm toată pe de rost, ca pe urmă, după metoda ei, să putem face și compuneri. Și așa cele întii ochiri de amor, din partea mea mai rușinoase, din partea Nicetei mai îndrăznețe, le-am schimbat cînd repetam în glas mare începutul cărții întăi: „*Calypso ne pouvait se consoler du départ d'Ulysse; dans sa douleur, elle se trouvait malheureuse d'être immortelle. — Sa grotte ne résonnait plus de ses chants*” etc.

Aceste frumoase linii, după opt ani trecuți, le știu încă de rost, nu adecă pentru că am o bună memorie, dar pentru că *Telemah*, cartea pre care o iubesc mai mult, îmi aduce aminte de cele întăi mișcări de amor ce am simțit în tinerețea mea.

Cînd eu ziceam Calipso, mă uitam la dînsa; cînd ea zicea Telemah, se uita la mine. Săracul bietul Fénelon nu știa el că nemuritorul său poem a să slujască odată de declarații de amor; în puțin, amorul nostru se suia în diapazon, și așa, umindu-ne glasul ca într-o imnă cerească, cu o frăgezie nespusă, strigam în gura mare: „*Calypso ne pouvait se consoler du départ d'Ulisse*” etc., etc.

Damele m-or socoti fat*, lucru ce sînt cel mai puțin din lume, cînd le voi spune că, măcar că Niceta îmi arăta toată bunăvoința, eu tot nu îndrăzneau să-i fac o formalnică declarație a sentimentelor mele, prelude neapărat a amorului fieștecărui colegian. În sfîrșit, tocma după ce am învățat pe de rost cele dintii șese cărți, adecă a patra parte din întîmplările lui Telemah, m-am hotărit să-i scriu și să-i zogrăvesc *văpaia mea*, cuvinte adoptate astăzi în loc de expresia *a iubi*. Dar, pentru că ascultătorii mei și mai ales ascultătoriile mele să nu rămîie în mirare despre un asemenea pas, trebuie să vă povestesc lucrurile de ceva mai departe.

Puțin după sosirea mea, pansionul a început a se împle de elevi, veniți din toate părțile Moldaviei, mulți mai vrîstnici decît mine, mulți mai învățați decît mine în tainele amorului; dar, prin contrast, eu eram cel mai învățat în limbile franțeză, nemțască și elină, măcar că din această de pe urmă nu știu acum măcar două cuvinte; în geografie, gramatică, compoziție și în istorie nimene nu mă întrecea. De aritmetică nu zic nimic; eram cel de pe urmă; și nici pînă astăzi încă nu știu nici a aduna, nici a înmulți. Aceasta mi-a stricat foarte mult, căci tocma adîția și multiplicăția sînt foarte folositoare în țara noastră. Fericit acela carele știe ce în-

* Înfumurat (fr. *fat*).

sămnează semnele + și —; un an de slujbă pentru dînsul este ca trii pentru alții. Eu, la sfîrșitul anului, totdeauna mă trezesc cu — în pungă. Cum vă spuneam, eu eram cel mai întăi din pansion în învățături; și astăzi este știut obștește ce însămnează învățătura în pansioane, instituturi, gimnaze, colegiuri, academii și cum îi vrea să le botezi: a ști mult pe de rost ca un papagal, a scrie o față cu mai puține greșeli de ortografie, asta este învățătura. Cu toate aceste, eu eram tare mîndru de cunoștințele mele; măgulitoarele deosebiri ce-mi făcea profesorii, respectul ce-mi arăta școlerii îmi îmflase trufia; mă socoteam un om mare. Însă această iluzie o aveam numai în clasă; cum ieșeam la recreație, omul cel mare, adîncul învățat, îndată se vedea foarte mic. Cei mari vorbea [despre] femeii, vînat, amor, cai, cărți, o limbă ce nu cunoșteam decît prin auz; cînd mă apropiam de dînșii și vroiam să mă amestec și eu în vorbă, îndată mă vedeam cinstit cu defăimătorul nume de *gamin* sau pișler*, numele cel mai înfruntător pentru un copil care vra să se arate mare. Văzîndu-mă, dar, aruncat din societatea celor mari, eram silit să mă amestec cu cei mici și să mă joc a mîngea, a baba oarba, a puia-caia, eu care simțeam emoțiile amorului. Nu pot să vă spun ce sufeream; mic de trup și de vrîstă și mare de inimă, simțeam amorul și mă temeam să nu fiu tractat de copil dacă l-aș exprima. În sfîrșit, o împregiurare de căpitenie în viața unui școler îmi veni în ajutor. La examenul solenal** ce se făcu, cîștigai cel întăi premiu de limbă franțeză. În sunetul muzicii și dinaintea unei adunări numeroase, fui proclamat laureat și coronat cu o cunună de frunze de stejar, făcută chiar de mîinile Nicetii. Dulcinea mea fu față la acea ceremonie. Zioa aceea fu cea de pe urmă a copilăriei mele. A doua zi vrui să fiu și mă trezii bărbat. Jocurile, ideile copilărești se făcuse nevăzute. Nou ducă de Richelieu¹⁹, vrui să arăt *sur ma parole d'honneur* că eram bărbat. Premiile priimate la examen îmi dedură curajul să-mi arăt amoriul persoanei iubite. Însuflat de mîndrie, socotindu-mă un orator de căpitenie, m-am apucat și, pe o coală întregă, am scris Nicetei o declarație de amor, în termenele cele mai înfocate. Toate comparațiile lumii, toate cuvintele tehnice de filozofie, de retorică, de geografie, de istorie, pîn' și de astronomie, figura într-acest *vinograd epistolar*. Biletul dulce — dacă o coală de hîrtie se poate numi bilet — se încheia cu o cerere tremurîndă a unui *rendez-vous*, o cerere care m-a costat trei zile de muncă și de sudoare. La vrîsta mea să cer eu un *rendez-vous*? Da, cerul trebuia să se acopere cu nouri, soarele trebuia să se întunece, pămîntul trebuia să se cutremure, casa să pice asupra mea! Din toate aceste nu s-a întîmplat nimic; cerul a rămas senin ca și mai nainte, soarele și-a aruncat obicinuitele sale raze, pînă cînd i-a venit ceasul să asfințască, pămîntul și-a urmat liniștita sa călătorie, și casa a rămas așa de temeinică ca și înainte. Atîta numai că un fecior a căruia îi cumpărasem credința cu doi galbeni luă declarația mea și o dete unii cameriste, cu care era într-o relație cît se poate de strînsă. Credincioasa cameristă dusă îndată biletul la stăpîna-sa.

Niceta, cum am spus, era cu un an mai mare decît mine, și o fată de patru-sprezece ani știe mai mult decît un tînăr de optsprezece. Femeia se *dezvălește* mai degrabă decît bărbatul. Ș-apoi în pansion era mai mulți elevi de optsprezece, de doăzeci de ani, carii nu cerea mai bine decît să arăte bunei Nicete toate tainele amorului.

Iubita mea, dar, nu era la cel întăi amor — în teorie. Însă patima orbește. În zădar camarazii mei îmi vorbea de *rendez-vous* date și priimate, de bilețuri trimise

* Figurat: mucos, copil.

** Solemn (fr. *solemnel*).

și răspunse, eu eram ateul cel mai nătîng. Credeam numai în cuvintele Nicetei. Niceta era pentru mine nevinovăția personificată, era un înger scoborit din cer ca să-mi înfrumusețeze viața.

Femeia iubită este totdeauna un înger. Să te ferească însă Dumnezeu de acești îngeri mai răi decît toți scaraoțchii; da unde poți? În orice vreme, în orice vîrstă, în orice poziție să te afli, numai o femeie să vrea să-ți strice liniștea, să fii sigur c-a isprăvi. Cît de înțelept, cît de cumpenit și de ispitit să fii, femeia cea mai proastă poate încă să te robească și să-ți arăte că ești numai un școler. Aduceți-vă aminte de povestea iadeșului*. Eu din partea mea mărturisesc că niciodată n-am rămas biruitor în asemenea lupte. De cîte ori o femeie — se înțelege, frumușică — a voit să mă aibă în lanțurile sale, totdeauna a găsit în mine omul cel mai domol. Ca mielul întind gîtul; în zădar mintea mă sfătuieste să fiu tare, în zădar lumea îmi arată metehnele acei femei. O iubesc și n-ascult nimic. Acesta este tot răspunsul meu. Ea poate să facă din mine tot ce va voi. Faptele, gîndurile, viața mea is a ei. Însă tocma pentru că-mi simțesc slăbăciunea, tocma de aceea sînt așa de ferit pe lîngă dame. Un presimțiment îmi arată primejdia și, fiindcă știu că rar aş găsi o femeie care să știe a prețui abnegația ce-i fac de neatîrnarea mea, de aceea trăiesc deoparte și, cu cît alții caută intrigi de amor, cu atîta eu le fug. Pentru dînșii, a iubi este o petrecere, o vreme plăcută, pentru mine, a iubi este a suferi.

Însă iar egoismul m-apucă, iar îmi vine să vorbesc de *eu* și de *mine*. Dar ce să fac; așa am hotărit din începutul povestirii, să vă vorbesc numai de persoana *mea*. De cîte ori am vorbit de alții, chiar adevărat, totdeauna am pățit pozna. De aceea egoismul, fără voia mea, m-a pus în lanțuri și am jurat să nu mai vorbesc decît de mine. Poate așa nu s-a mînia nimene și m-a lăsa să spun adevărul de *mine*, dacă nu pot să-l spun de alții.

Niceta, cum am zis, nu era la cea întăie declarație. Nu vreu să zic că simțise amorul înainte păn' a o cunoaște eu; iubirea mea de sine ar suferi prea mult de aceasta. Dar ațita am aflat că vro doi-trei tineri îi făcuse declarații pre care le primise destul de bine; și numai vina ei a fost dacă n-a vrut să afle și mai mult. Dacă în practică ea nu știa nimic, în teorie cunoștea toate finațele amorului. Pentru dînsa era un lucru curios să vadă cum un copil de patrușprezece ani, rușinos pot zice mai mult decît o fată, știa să facă amorul.

Niceta primi declarația de amor mai bine decît putui nădăjdui; prin același mesager care-mi deduse biletul, ea îmi răspunse că-mi dă un *rendez-vous* la două ceasuri după-miazăzi în odaia cameristii sale.

Expresiile îmi lipsesc ca să vă arăt ce bucurie am simțit la această novelă; fericirea mea era mai mult decît mare. Un *rendez-vous*, eu să am un *rendez-vous* la vîrstă de patrușprezece ani. Ce trebuia, dar, să fiu, cîte inimi trebuia, dar, să răpesc cînd aş fi avut douăzeci de ani. Toate femeile trebuia să fie a mele și, ca un sultan, aş fi avut numai să-mi arunc năframa pentru ca să aleg. Însă și aceasta a fost una din cele mai scumpe iluzii pre care n-am întîrzieret a o pierde.

În puțin, am văzut că în veacul nostru, și mai ales în capitalia-miniatură a noastră, în acest oraș de steclă, unde se știe tot ce se face și însuși ce nu se face,

* Vezi sfîrșitul tomului al doilea din *Physiologie du mariage* par Balzac (n.a.).

Rişilieiii și Lovelasii²⁰ nu mai pot fi învățătorii tinerilor noștri în arta de a face jzbînzi și că femeile sînt mai cinstite decît ne sînt înfătoșate prin romanuri.

Aprins de cetirea unor asemenea cărți, unde mai totdeauna amorul se înfătoșează biruitor, unde obicinuit femeia este zugrăvită slabă și subjugată, fieștecare june cînd intră în lume socoate că are numai a dori, spre a-și vede împlinite toate dorințele, că are numai să se arăte, pentru ca o femeie să-și uite cinstea, bărbatul, copiii, și să i se arunce în brațe. Însă lacrimi de sînge varsă cînd vede că lumea pozitivă să deosebește foarte mult de lumea ce a văzut în Paul de Kock și în Ricard²¹.

La ceasul hotărit, cînd intrai în odaie, sîngele îmi clocotea, vinele tîmplelor mi se îmflase. Socoteam că fruntea a să mi se disfacă. De emoție nu puteam să mă sprijin pe picioare; așteptam cel întăi *rendez-vous* din viața mea. Niceta nu venise încă. În puțin însă auzii fișietul unei rochii de mătasă; cunoscul pasul. Inima-mi bătea așa de tare, încît părea că vra să saie din loc; pusei mîna ca doar aş putea s-o stăpînesc. Ușa se deschise și Niceta se arătă. Atunce nu mai știai ce face; mai mult din neputință, decît din voință, genunchile mi se îndoără și picai dinaintea ei.

Cît ținu aceasta nu știu; atîta numai îmi aduc aminte că mă trezii în brațele iubitei mele. Cu o expresie nespūsă de fericire, mă uitam la frumoșii ei ochi, țintiți asupra mea. Ea se plecă și mă sărută pe frunte — era cu un an mai mare decît mine — și cu mîna sa îmi da părul de pe cap în laturi.

În sfîrșit, după o contemplare mută de vro cîteva minute, eu rostii aceste cuvinte — tot din întîmplările fiului lui Ulisie: „*Ma Calypso*”; și ea, cu un glas dulce ca zefirul primăverei, îmi răspunse: „*Mon Télémaque*”.

O! era o poziție cu totul florenească, căci, după Telemah, cartea cea mai plăcută pentru noi era Florian. Păstorii lui îmbrăcați în straie de matasă, cu peruci cu pudră, purtînd iarna și vara cununi de *rosae centifolia**, vorbind într-o limbă mai corectă decît a filologilor noștri, păstoriiile lui cu rochie de gază** și de blondă***, cu ciuboșele de prunelă****, cu noduri de cordele cumpărate de la Miculi de pe atunce, povătuind niște miei cu o lînă mai delicată decît matasa, carii mînceau numai livand*****, rosmarin și se adăpa numai cu apă de roze și de *mille fleurs*, îmi părea oamenii cei mai fericiți din lume. Dacă n-ași fi fost amozul Nicetei, aş fi dat tot în lume ca să fiu Nemorin, amozul Estelii²².

Atîta iubeam pre Florian, acest adevărat poet a naturei, încît la un Sfîntul Vasilie, cînd tată-meu mă întrebă ce daruri vroiam să-mi cumpere, îi răspunsei cu un aer pedant ca cînd aş fi fost docent în vro universitate: *Les oeuvres complètes de M. de Florian, mon père!*

Amorul meu, odată împărtășit, făcu mare pasuri. După un *rendez-vous*, o sută altele îi urmară. Însă amorul meu era platonice; numai acest fel de amor îmi plăcea — poate pentru că eram numai de patrusprezece ani.

Spre a nu fi numit lehău***** îmi voi scurta povestirea.

* Varietate de trandafiri.

** *Gaz, gază* — țesătură foarte subțire, voal (fr. *gaze*).

*** *Blondă* — dantelă de mătase.

**** *Prunelă* — ștofă de lînă (fr. *prunelle*).

***** *Livand* — levănțică.

***** *Lehău* — flecar (moldov.).

Nu vă voi spune, dar, întâlnirile noastre pline de sărutări dulci și de conversații interesante asupra istoriei, asupra geografiei și mai ales asupra iubitorilor noștri Fénelon și Florian. Nu vă voi spune de câte ori așteptam pre Niceta, ascuns într-un poloboc cu orz, ce era pus într-o tindă a pansionului.

Nu vă voi spune plimbările romantice ce făceam amândoi în marele parc al pansionului. Asfințitul soarelui mai ales era pentru noi — precum pentru toți simțitorii amorezi — o priveliște de care nu ne puteam sătura. Muți, strângându-ne de mână, lipiți unul lângă altul, priveam la globul de foc carele măreț și sfânt se culca în dosul unor dealuri roditoare și acoperite cu vii; cele de pe urmă raze a lui venea de murea pe fruntea noastră. Așa, într-o contemplație mută dinaintea acestei mari priveliște, rămâneam pînă cînd, pe de altă parte, priveam răsăritul lunii, care, ca o mare portocală de foc, se înălța răpide pe bolta cerească. Atunci ne ziceam un fraged adio, ne făgăduiam să ne întâlnim iarăși și ne duceam la culcat. Aceste toate nu vi le spun, dintăi, pentru ca să nu vă fie urît, și al doile, pentru că vreau să fiu discret; și discreția este un pașaport care deschide inimile femeilor și ușile bărbaților.

Însă zilele, săptămînile, lunile trecea; Niceta nu era făcută pentru altă ceva, decît numai pentru a se mira de asfințitul soarelui și de răsăritul lunii, oricît de frumoase sînt aceste priveliști. Ș-apoi și eu mă apropiam de cincisprezece ani!!

Amorul nostru ar fi luat o turnură mai întreprinzătoare. Mai că Platon * ar fi fost uitat, dacă o întâmplare nepilduită, nevăzută, neuzită, n-ar fi venit să-mi răpească iluziile celui întăi amor.

Eram în dimineața Anului Nou, sau a Sfintului Vasile, cum se zice. Mă găteam să mă duc în tîrg să-mi văd rudeniile. În vreme ce-mi puneam antereul, pentru că atuncea purtam încă straie asiaticesti, văzui că intră în odaie cameriera Nicetei, de curînd tocmită. Trebuie să știți că acea camerieră era o creatură grozavă, scîrnăvă, gheboasă, șchioapă, numai cu un ochi și *par dessus le marché* era și mută. Această arătare, de câte ori o vedeam, îmi pricinuia o oțărîre de care mă simțeam cu săptămîna. Muta dracului se apropiă de mine și prin semne îmi arată că avea să-mi deje ceva din partea *duducăi*.

Bucuria se zugrăvi pe fața mea; după ideile floranești ce aveam atuncea, socoteam că trebuia să fie ori un buchet făcut după limba florilor, ori vrun suvenir cusut de mîna Nicetei, ori în sfîrșit vrun medalion cu o viță de părul ei.

Întinsei brațul.

Muta își virî mîna în scîrnăvul său sîn și scoasă, ce?... o zaharica înfătoșînd o inimă, învălită în gaz și străpunsă cu două bolduri mari în loc de săgeți.

Mi-i cu neputință să vă spun turbarea ce am simțit într-acei grozav minunt. Amorul meu atît de curat, de platonice, pre care în imaginația mea îl făcusem așa de poetic, să-l văd spurcat prin o aluzie așa de prozaică, prin o zaharica scoasă din sînul unei mute, unei arătări! Niceta pre care o socoteam așa de îngerească, așa de înaltă în idei, așa de delicată, să se slujască de o figură întrebuițată, cel mult, de băcălițele de pe Podul Lung.

Vro cîteva minunte nici nu văzui, nici nu auzii, nici nu simții nimică.

Însă cînd mă trezii, amorul meu era dus pentru totdeauna; și pentru Niceta, pentru fata ce o iubisem așa de curat, așa de sfînt, pre care o poetizasem în închipuirea mea, nu mai simții decît dizgust și dispreț.

* Platon (429—347 î.e.n.) — filozof grec; aici metonimie: concepția despre „amorul platonice”.

De atunci n-am mai văzut-o.

Iată, *mesdames*, cum am pierdut, prin o zaharica, iluziile celui întâi amor. Altul, și eu astăzi aș face-o, ar fi mâncat inima și pe urmă s-ar fi dus și ar fi strins pe Niceta în brațe tare și zdravăn. Dar atunci eram de cincisprezece ani; poezia și delicatetea inimei era încă pentru mine o religie.

Eu am sfințit.

NOTE

Reproducem textul chirilic publicat sub titlul: *Illuzii pierdute. Un întâiu amor de M. Kogălnicean. Iași. La Cantora Foiei sătești. 1841, broșură de 11 × 17,50 cm, cu coperte de hîrtie verde, 83 pagini. Primele 2 pagini (titlul) sînt numerotate, iar pe pagina 1 este titlul „Prefață”; p. 3—4 textul ei. P. 5, „Introducția”; la p. 7 începe textul nuvelei (Iluzii pierdute, iar la p. 48 „Întăiul amor”). Titlul pe copertă este înconjurat de un chenar cu ornamente în spirală.*

Ediții: *Mihail Kogălniceanu, Iluzii pierdute. Schițe. Ediție îngrijită de Em. Gîrleanu, București, 1908, p. 7—50 (Biblioteca românească. Enciclopedia „Socec”); Dan Simonescu în edițiile citate, 1955, vol. I, p. 89—117, ed. 1956, p. 91—119 și ed. 1964, p. 61—89; M. Kogălniceanu, Profesie de credință. Antologie, prefață și note de Geo Șerban. Text stabilit de Dan Simonescu, București, [1962], p. 44—69.*

¹ *Regensburg* era patronul hotelului „Sf. Petersburg” din Iași.

² Ruinele palatului lui Alexandru Ipsilanti, domnul Moldovei (1787—1788).

³ *Dionisie Fotino* (1769—1821), istoriograf grec stabilit în București de la 1804. A scris în grecește *Istoria Daciei vechi, acum a Transilvaniei, Valachiei și Moldovei*, tipărită la Viena, 1818—1819, în trei volume.

⁴ Ura dintre acești doi frați a rămas celebră în mitologia greacă: Atreus, aflînd că Thyestes este amantul soției lui, îi omoară copiii și apoi îl cheamă la un ospăț, oferindu-i la masă carnea propriilor săi copii uciși. Atreus este pedepsit de zei, fiind ucis de Aegist, fiul lui Thyestes.

⁵ Două partide politice dușmane din Italia secolelor XII—XV (au apărut în 1216 la Florența): guelfii erau partizanii micii nobilimi, ai marii burghezii financiare și ai papei, în timp ce ghibelinii formau partidul împăraților „germani de origine romană” și al marilor nobili feudali.

⁶ *Articolul scos* din colecția „Paris ou le Livre des cent et un” este schița *Soirées dansantes (Adunări dănuitoare)*, publicată în „Albina românească”, 1838 (v. în acest volum p. 34—42). Colecția „Paris ou le Livre des Cent et un” a apărut la Stuttgart, „Au bureau des nouveautés de la littérature française”, începînd cu anul 1831—1833 (12 volume). Cu același titlu a mai apărut și la Paris (1831—1832) o colecție; aceasta, pe copertă, are numai titlul „Le livre des cent et un”, iar în interior „Paris ou le Livre des cent et un”. Comparînd sumarele celor două colecții (cea de la Stuttgart în biblioteca noastră personală, cea de-a doua în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, dar în ambele biblioteci colecțiile nu sînt complete), constatăm că textele se repetă. Totuși credem că M. Kogălniceanu a folosit colecția publicată la Paris.

⁷ *Ion Petriariul* (sau Petreanu) a fost un haiduc spînzurat din porunca lui Mihail Sturdza. Poporul i-a închinat multe poezii lirice (doine, cîntece), iar V. Alecsandri a scris o scurtă notă despre viața lui. *Poezii populare ale românilor adunate și întocmite de...* Ediție critică întocmită de G. Vrabie, București, 1965, vol. I, p. 325—326 și vol. II, p. 218—220 (variantele). O amintire despre generozitatea lui Ion Petriariul a scris și Al. Russo, *Studii naționale* (1840). Alexandru Russo, *Scrieri* publicate de Petre V. Haneș, București, 1908, p. 178—180. Un portret al lui, la Gheorghe Vrabie, *Balada populară română*, București, 1966, p. 401.

Vezi și în volumul de față p. 557.

⁸ *Passé-mîniuit* — piesă licențioasă de Lockroy (1803—1890), jucată la Iași în stagiunea 1840—1841, sub titlul *După miezul nopții*.

⁹ *Aventurile de dragoste ale cavalerului de Faublas* de Louvet de Covray și *Legăturile periculoase* de Choderlos de Laclos sînt printre primele opere literare galante aduse în Iași de librarul A. Emanuel.

¹⁰ *Alecu Donici* (1806—1866), fabulist moldovean, apreciat în mod deosebit de către Kogălniceanu, care i-a tipărit fabulele la „Cantora Foiei satești”, în două volume (2 ediții: 1840, 1842). Versurile citate sînt extrase din fabula *Vulpea și bursucul*.

¹¹ *Fiziologia căsătoriei*, scriere de Honoré de Balzac (1799—1850), din care M. Kogălniceanu a tradus și tipărit fragmente în 1845, sub titlul *Bărbați, femei și amorezi* (v. în acest volum, p. 578 — 590).

¹² *Sullier* — conducătorul unei trupe de saltimbanci pe cai, care au dat spectacole în Iași prin 1837.

¹³ *Madame de Staël* (1766—1817), scriitoare franceză, persecutată de Napoleon I, pentru că operele ei cuprindeau idei progresiste.

¹⁴ *Mathieu Landsberg* (sec. XV—XVI), anticar, librar în Leipzig.

¹⁵ Aluzie la *Calendarele românești* tipărite la Buda, începînd cu anul 1806 pînă după 1830.

¹⁶ C[ostache] N[egruzzi] în colaborare cu M. Kogălniceanu a publicat lucrarea *200 rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești*. Iași ..., 1841. Ediția a II-a, 1842. Nu cunosc. a treia ediție (1846), indicată de unii bibliografi (G. Baiculescu, *Cartea de bucate a lui M. Kogălniceanu și C. Negruzzi*, în „Arhiva românească”, VI (1941), p. 431—432). Este o prelucrare a cărții lui A. Brillat-Savarin, *Physiologie du goût ou méditations de gastronomie transcendante*, Paris, 1825, cu prefață de H. de Balzac.

¹⁷ Pedagogul francez *Jean Joseph Jacotot* (1770—1840), a cărui metodă se baza pe memorizare.

¹⁸ *François de Salignac de la Mothe-Fénelon* (1651—1715), autorul operei *La suite du IV-e livre de l'Odyssee, ou Les aventures de Télémaque* (1699), roman cu caracter educativ destinat a forma educația elevului său, ducele de Bourgoigne.

¹⁹ Aluzie la *Armand de Vignerot du Plessis, duce de Richelieu* (1696—1788), mareșal francez renumit prin aventurile lui galante.

²⁰ *Rişilieu și Lovelasii*, nume de personaje din piesa *La jeunesse de Richelieu*, denumită și *Lovelace français*, scrisă de Alexandre Duval.

²¹ Scriitori francezi din secolul al XIX-lea, autori de romane fanteziste și sentimentale.

²² Eroi pastorați *Estelle și Némorin* a scriitorului francez Jean-Pierre Claris de Florian (1755—1794).

Doftorii lui Molier în Moldova

Andreas Volf, carele mai mulți ani au fost doftorul și prietenul, pe urmă și biograful mitropolitului Iacov, într-o carte prețioasă pentru starea politică, morală și istorică a Moldovii pe la sfârșitul veacului trecut, publicată la Brașov la anul 1805 sub titlul de *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*, vrînd să ne deie o idee despre ignoranța șarlatanilor greci, carii pe atunce era singurii doftori în țara noastră, ne spune următoarea anecdotă:

La anul 1780, un beizade de șese ani a lui Constantin Muruz, domnul de atunce a Moldovii, se îmbolnăvise de niște friguri rele. Doftorul Curtii Testabusa, fiind chemat și cunoscînd poate că era ceva primejdie, se făcu bolnav. Un alt doftor grec, Costa, fu atunce dus la curte; acesta zisă că frigurile era neînsemnătoare și se făgădui a îndrepta pre pruncul domnesc în cîteva zile. Însă îndreptarea mergea ca racul; siliți de nevoie, părinții micului beizade trimiseră o trăsură și aduseră pe doctorul Volf la miezul nopții în curtea domnească, unde el găsi pre bolnav luptîndu-se cu moartea. Costa, care avea încă ceva nădejde de lecuire, povesti acestui doctor fazele boalii în următoarea limbă latinească: *A multissimo tempore infirmus iste Principinus a febre botutus est, intelligitisne? sunt duos menses. Ego non scio, quod alter medicus factus, ille etiam infirmus est, intelligitisne? Si ille hic esset, poteret dire, quomodo morbus accedit, et quomodo morbus progredit et quid factus est cum medicamentis, intelligitisne? Ego tantum scio, quod audivi ex foeminis, quae sunt apud principinum, intelligitisne? Principinus habuit febrem, intelligitisne? et ab isto febre botutus est cum multissima ardore, sitis magnus, intelligitisne? Nihil comedit. Vesperi calor semper multissimus erat, sed mane non tanto multus erat, intelligitisne? facuta febris putrida, crisin non potebat fare, intelligitisne? Crisis non facuta, nec per sudorem, nec per urinam, intelligitisne? Materia peccans facuit metastasin in fauces, in larynge et pharynge, intelligitisne? et non potest deglutere. Ego hodie ordinavi duos clysteres, multissimi foeces egrediverunt et puterunt horribilissime, intelligitisne? Etiam injeximus per nares decoctum Ordei cum melle rosato, et spalavimus etiam os et palatum et linguam, intelligitisne? et venae sublinguales etiam umflatae sunt, et glandulae sub cute, et non potest deglutere, intelligitisne? Venutus est ad magnissimum periculum, quid debemus fare? Ego etiam duo vesicatoria posui in pedes, intelligitisne? si istae non agere poterent et non attrahunt urinam extra ille moriet.*

Acel *intelligitisne* pre care-l repeta în tot minutul, doftorul Costa îl întrebuința în toate limbile pre care le putea vorbi, ca și latinește. Românește zicea *înțalezi*, grecește *καταλαβαίνετε*, turcește *anadenic*.

Astăzi am făcut un pas mai mult: câțiva doftori, ca să nu vorbească latinește, ca Costa, nu vorbesc această limbă nicidecum.

NOTE

A apărut în „Propășirea”, nr. 32, duminică, 20 august 1844, p. 256.

Această glumă la adresa prețișilor doctori în epoca veche și a limbajului lor pedant a fost inspirată din cartea lui Andreas Wolf, Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau, Hermannstadt, 1805, vol. I, p. 208—210, operă care, prin descrierile ei pitorești din moravurile moldovenilor, a fost folosită și imitată de scriitorii epocii lui Kogălniceanu. Al. Russo, de pildă, o citează în Jassy et ses habitants en 1840 (ed. P. V. Haneș, Alexandru Russo. Scrieri, București, Edit. Acad. Române, 1908, p. 238). Wolf, care a trăit în Moldova între 1780 și 1782, două luni în 1788 și între 1794 și 1795 (februarie), a imaginat acest consult medical între doctorii Testabuza și Costa, care ar fi avut loc în 1780. Dar doctorul Testabuza a murit, ucis de turci, încă din 1730.

Cartea lui Wolf a fost tradusă, în parte, de T. Pamfile, Pagini vechi de viață moldovenească. Traducere din nemțește, Chișinău, 1919, în 8°, 43 pag. Pasajul care a inspirat pe Kogălniceanu a fost tradus și de Livius A. Seraciu, Medicina în Moldova între 1780—1800, după descrierea doctorului Andreas Wolf, Cluj, 1927, p. 22—23, de unde l-a reprodus Dr. Pompei Gh. Samarian, Medicina și farmacia în trecutul românesc, București, 1938, vol. II, p. 452—453.

Fiziologia provincialului în Iași*

Dar dintăi să ne înțelegem. Acest titlu de *provincial* sau *ținutaș* este foarte mare; împărăția lui se întinde, în Moldova, de la barierele Iașilor — socotind afară de bariere mahalalele Păcurariul, Tătarașul, o bucată din Sărărie și partea orașului zidită pe șesul Bahluiului — și pînă la marginile principatului; această împărăție a provincialului este hotărîtă la nord prin Bucovina, la sud prin Valahia și Turcia, la est prin Besarabia și la vest prin Transilvania; ea cuprinde deci toată populația țerii, afară de Iași, unde sînt iașeni, lăcuiitori capitaliei; așadar cuprinde peste un milion și o sută de mii de trupuri — nu zic suflete — de toată vrîsta, de toată starea și de toată mîna, un milion și o sută de mii de bătrîni, de femei, de copii și de oameni copti, carii se subîmpărtesc în oameni cu capital, în lăieși, în dvorenini ** mari și mici, în negustori, în slujitori, în jidani, comisari, săraci, privighitori, surugii, advocați, pojarnici ***, proprietari, țărani și cinovnici ****.

Ar fi un lucru foarte greu pentru noi dacă într-un biet călindar, care trebuie să cuprindă de toate, am vroi să zugrăvim toate aceste varietăți a soiului provincial. Departe de noi nebuneasca pretenție de a ne crede în stare să arătăm toate aceste nenumărate figuri. Ar fi o sarcină mai presus de puterile noastre și vrednică de a fi numărată între cele douăsprezece fapte eroice a voinicului Ercul.

Tot ce putem face este să alegem între o mie — sau mai bine între un milion și o sută de mii — un tip pre care să-l poată cunoaște fieștecine și care să samine cu majoritatea provincialilor pre care fluxul harabagiilor, al căruților de țară sau de poștă în toată ziua îi aduce calzi și-i trîntește liop pe paveoa Iașilor, cum zicea prietenul meu Carl Nervil¹, iarăși într-o descriere ce face despre provincial — însă despre provincialul evghenist *****.

Pentru ca să putem ajunge la această alegere și să putem găsi așa de bine pre individul nostru, încît oricine să-i poată ceti pe frunte cuvîntul de provincial, ca un blăstăm strămoșesc, noi vom începe dintăi a scoate dintre ținutași pre bătrîni, pre copii și pre dame.

* Pierre Durand au scris *Fiziologia provincialului în Paris*; noi am căutat ca trăsăturile lui să le micșorăm în proporția cadrului convenit provincialului în Iași (n.a.).

** *Dvorean, dvoreanin* — boier, la origine din suita curții domnești (rus.).

*** *Pojarnic* — pompier.

**** *Cinovnic* — funcționar de stat.

***** *Evghenist* — nobil.

Pagină din *Fiziologia provincialului în Iași* (*Calendar pentru poporul românesc*, Iași, 1844). (Compară textul cu *Prologue* din figura de la p. 71.)

ФИЗИОЛОҢИЯ

ПРОВИНЦІАЛЪІ ІІІ ІАШІ *

Дар дінтеі сѣ не днцхлѣем. Ячест тѣлѣ де про-
внціала елѣ цннѣтѣш кѣте фолрте маре; дмнх-
рхннѣ аѣ се днтнде дн Молдова де ла варнрне
Іашлор — сокотнда афарѣ де варнре махлалелѣ Нх-
кѣррнѣлѣ, Тѣткрашѣлѣ, о еѣкѣтѣ дн Оѣрхрннѣ ш^о пар-
тѣа орашѣлѣлѣ зѣдѣтѣ не шѣсѣлѣ Блхѣбнѣлѣлѣ — шн нннѣ ла
марнннѣлѣ прннцпалѣлѣлѣ; ачѣстѣ дмнхрхннѣ о про-
внціалаѣлѣлѣ кѣте хѣтарнѣтѣ ла нора прнн Бѣскѣнѣлѣ, ла
сѣдѣ прнн Баллѣхнѣ шн Тѣрчнѣлѣ, ла ост прнн Бнсараннѣ,
шн ла кѣст прнн Транснлваннѣ; еѣ кѣпрннде дѣчн тоѣтѣ
пѣнѣлауца нѣрнѣ, афарѣ де Іашн шн де сѣнт Іашннѣ, ак-
кѣтѣорѣ каннѣтааннѣ; ашн дѣр кѣпрннде нѣстѣ шн мнлаюн
шн о сѣтѣ де мнѣ де трѣнѣсрнѣ — нѣ знѣ сѣфѣлѣтѣ — де
тоѣтѣ вѣрѣстѣ, де тоѣтѣ старѣа шн де тоѣтѣ мѣнѣ,
шн мнлаюн шн о сѣтѣ де мнѣ де пѣтрхннѣ, де фѣлѣнѣ, де
копнѣ, шн де оамннѣ копнѣ карнѣ се сѣнт дмнхрхннѣскѣ

* Pierre Durand aŝ scrie fiziologia provincialășii din Iași, nu
am găsit ca traducător al ei ca de micșorăm din provincia
la Iași și scrie în provincia Iași.

Din categoria bărbaților carii plutesc pe râul vieții de la douăzeci și cinci ani cel puțin și pînă la cinczeci de ani cel mult, o analiză adîncă și făcută cu o scumpătate ne silește să tragem un mare număr de oameni carii, la cea întii vedere, sãmănă a fi provinciali, dare care în faptă nu sînt nicidecum provinciali.

Așa ținutașul, fie din Țara de Sus, fie din Țara de Jos, care a fost în Iași de douăsprezece ori și în fieștecare oară a șezut cite douăsprezece săptămîni, nu se poate socoti de provincial. În atîta petrecere în clima capitaliei el și-a pierdut caracterul primitiv, prostia de ținutaș. Adunarea noastră l-a cioplit; pîcla noastră i-a schimbat văpseaua; colbul nostru l-a înălbit; tina noastră i-a văcsuit ciubotele. Trăsurile iașenilor sau l-au călcat pe picioare și așa l-au mîntuit de bătături, sau l-au stropit din creștet pînă în talpe. El a fost la teatru, la cel franțuzesc, la cel nemțesc sau la cel românesc, nu-i nimic. El a auzit cîntînd din gură pre d. Bruker, din scripcă pre d. Stiulțer. El a văzut jucînd pre d. Greceanu sau pre d[emoaze]-la Șiler. El a văzut dănțuind pre d[emoaze]-la Töhman sau pre d[emoaze]-la Dolores, spanioala cea cu ochii negri și frumoși. El a rîs de comicul d-lui Pelier². El a fost la bal masche, el s-a îmbrăcat în domino și a avut o mulțime de aventuri cu o

Pagina de titlu a lucrării lui Pierre Durand (= Eugène Guinot) *Physiologie du provincial à Paris*, 1841.

Physiologie DU PROVINCIAL A PARIS.

Pierre Durand (du *Siecle*).

VIGNETTES

DE GAVARNI.

PARIS,

AUBERT ET C^o.

Place de la Bourse

LAVIGNE

Rue du Foin - La Voûte

cucoană mare, în mască, care, neavînd trăsură, l-a rugat s-o ducă acasă. El a jucat la bilard în casino lui Nicolet, el și-a făcut straie la un jidan din Iași; nu vorbesc de d-nii Ortgies, Derigo și Bogdanovici³, la care lucrează numai ursoșii* provinciali evgheniști, cu a căroră descriere, cum am mai zis, s-a însărcinat Carl Nervil. Prin toate aceste întîmplări el păstrează undeva pecetea capitalei; el nu-i încă iașan, dar nu mai este provincial; prin urmare, cum s-ar zice, nu-i nici copou, nici ogar.

Asemine acel ce are mai mult duh decît șese capitaliști de rangul lui nu poate fi numit provincial. Geniul nu este lipit locului; el zboară peste deșertăciunile și dobitociile ținuturilor; mintea sa îl face lăcuior a lumii civilizate și, orișunde se înfățișează, are drit de împămîntenire.

* *Ursosii* — boierii îmbrăcați în șubă de urs.

Cinovnicii ocîrmuirei, socotind de la ispravnic și pînă la slujitor, n-ar merita să fie numărați în starea vrednică de toată cinstea a ținutașilor de soi curat. Dumnealor n-au patrie. Soarta lor îi face cosmopoliți; povățuiți de Dumnezeirea *Chivernisală*, dumnealor merg și vin în dreapta, în stînga, înainte și înapoi. Frecătura treburilor publice le rădică tot felul de individualitate. Dumnealor n-au gînd, cuvînt, pasuri, conștiință și duh decît numai gîndul, cuvintele, pasurile, conștiința și duhul nacealstvii*. Dumnealor sînt lipiți de niște ațe a cărora vîrfuri se trag în Iași.

Tot cu același rezon prin care amploiații nu se pot socoti de provinciali, tot cu același rezon, zic, și acei ce au fost în slujbă în capitalie, în vreme de trei ani, potrivit Reglementului, nu învrednicesc acea numire. Aseminea și născuții în capitalie, mutați pe urmă în ținut, nu se pot numi provinciali, ci *provincializați*, o numire care cît pentru mine o urăsc mai mult decît toate poreclile din lume și pre care, pe sfîntul meu, n-aș vroi a o avea. Mai bine aș prefera să car apă pe la jidani, să fac cărbuni, să lucrez la drumuri publice, să fiu pus preste arături, decît să fiu numit provincializat: fui, ce scîrnăv nume!

Țăranii, adecă muncitorii de pămînt, asemenea nu pot să-mi slujască tipului meu; viața lor este așa de ticăloasă în privire cu a noastră, caracterul lor este așa de firesc, *compătimirea* mea pentru dîșii este așa de mare și de dreaptă, încît mi-aș imputa ca o neleguire cea mai mică glumă ce aș putea face asupra unei stări de oameni asupra căria razimă toate sarcinile, afară de cele folositoare, și care ne hrănește pre noi, leneșii și trîndavii orașelor.

Fericiții acestei lumi, carii au un venit de zece mii galbini pe an sau rangul de logofăt mare, nu pot fi provinciali. Cum zicea Sertorius:

„Rome n-est plus dans Rome, elle est toute où je suis”⁴.

Așa și d-lor pot zice:

Iășii nu mai sînt în Iași, ci sînt unde sîntem noi.

Aseminea nu putem da titlu de provincial boierului ținutaș, care vine în Iași cu caretă și cu doisprezece cai de poștă la dînsa. Atîta putem face; căci cu opt cai cine nu merge astăzi la drum, cînd cu patru cai merg atîta în Iași la plimbare. Toți perucherii, toți bacalii la drum își iartă astăzi cheltuiala de doi surugii și douăzeci și patru picioare de cal, socotind de cal cîte trei picioare.

Damele asemenea — negreșit cele frumusele — de la cinsprezece și pînă la patruzeci de ani, să trăiască măcar în Sulițoaie sau la Odobești, în Herța sau la Adgiud, în Mamorniță sau la Podul Eloaiei (Pont d-Aloës, după expresia unui parfumat sau afumat traducător), sînt din născare iașence, adecă vrednice de iubit. Cît pentru cucoanele trecute peste patruzeci ani, însă care au fost frumoase odată, ele se șterg din catalogul provincialelor, pentru *hatîrul* trecutei lor frumusețe. Iar cele slute, fie de cincisprezece ani, fie de cincizeci ani, sînt cu drept cuvînt și fără cît de puțină tăgăduire vecinică și nestrămutată proprietate a provinciei, acum și pururea și în vecii vecilor.

Noi, dar, scoțind dintei cei mai *sus pomeniți*, din rămășiță vom lepăda încă și pre provincialul evghenist, văr, cumnat sau nepot cu toți logofeții și vorniciei cei mari din Moldova, carele să pofteste de sine la bal la curte, este față la toată nunta aristocratică și se cernește la moartea fieștecărui boier sau cucoană mare, subt cuvînt că răposatul sau răposata au fost văr sau vară a triia cu sora mătușii moșului său de văr premare. Carl Nertil a zugrăvit cu condei de maestru acest biped curioz, pre care Buffon⁵ a uitat să-l treacă în *Istoria naturală*. Neiubind a avea a

* *Nacealstvã* — autoritate, conducere (rus.).

Paul Gavarni, *Le provincial*, gravură în lemn din Pierre Durand, *Physiologie du provincial à Paris*, 1841 (apud Remus Niculescu, *Contemporains de Daumier. Écrivains roumains et caricaturistes français de 1835 à 1860*, Bucurest, 1973, p. 65).

Prologue

ais d'abord, entendons-nous.

Ce titre de *Provincial* est bien vaste; — son domaine s'étend de la banlieue de Paris, des forts détachés, jusqu'aux frontières de la France; — il est borné au nord

par la Manche et la Belgique, au sud par la Méditerranée, à l'est par la Suisse et l'Allemagne, à l'ouest par l'Océan Atlantique: — il englobe donc toute la population du pays, moins les habitants de la capitale, c'est-à-dire à peu

face cu evgheniștii, noi lăsăm deoparte această clasă animală și ne alegem tipul din acei provinciali, clucerași sau slugerași, care n-au nici o rudenie între oasele sfinte, care nu poartă urs în spate și curcan în coadă și care nu trag la gazdă la moșu logofătu și la vâru vornicu sau la Thița logofeteasa. Noi îl alegem dintr-acei carii vin în Iași sau cu căruța lor cu trei mirtoage și cu un ficior boieresc înaintea, sau cu căruța de poștă, sau cu harabagiu jidan, și, neavînd nici o cunoștință între aristocrați, trag sade* la han.

Deci începem. Scoateți-vă pălăriile și vă închinați. Provincialul intră în scenă.

Iată omul nostru. Ce ne pasă de unde vine, să fie de departe sau de aproape, de la miazănoapte sau de la miazăzi, dintr-un târgușor sau dintr-un oraș, de la Adgiud sau de la Focșeni, de la Galați sau de la Cotnar, de la Herța sau de la Bîrlad, el n-a fi, nu este decît un provincial. Iată-l. Să-l luăm îndată după ce simte cea întâi

* *Sadea* — aici în sensul de: precis, fără șovăire.

impresie. Îndată ce harabagiul sau surugiul i-a spus că se zăresc turnurile, întocmai ca patru fesuiri, a mitropoliei, provincialul își freacă ochii, își întinde vederea, dacă este în căruță acoperită își scoate capul afară, întocmai ca un pui de lăstun din cuibul său, și se înalță, dîndu-se cu totul priveliștii ce așteaptă să se destindă dinaintea privirii sale. El vine pe drumul de la Păcurar, spre pildă. Iașii de departe se arată în cea mai frumoasă poziție; bordeile nu se văd, palaturile albesc, turnurile bisericilor strălucesc cu o mie de raze. Atunci inima-i zvîcnește, mai că-i sare din loc, pulsul său bate o sută douăzeci de ori pe minută; nu se poate ținea în trăsură, mai că-i vine să sară jos și, în entuziasmul său, strigă: „În sfîrșit, iată-mă în cel mai frumos oraș a Principatului Moldaviei sau a Cnejeii!”

Dar se apropie de barieră; și ce vede? Două rînduri de bordeie acoperite cu paie, nevăruite, lăcuite de un roi de jidani stremțuroși. Ajunge la barieră. Harabagiul sau surugiul stă. Un fel de amfibie, îmbrăcat jumătate turcește și jumătate căzăcește, vine și întreabă pre provincial: cine-i, de unde-i și unde trage? Voinicul nostru nu știe ce însemnează și pentru ce i se fac asemenea întrebări. În sfîrșit, răspunde că-l cheamă Oboroc sau Poloboc, că vine de la Herța sau de la Bacău și că trage la gazdă la hanul cutare, că acolo l-a trimes protopopul ținutului. Zice să pornească; dar n-a scăpat cu atîta. O altă amfibie vine și-l întreabă de n-are marfă cu dînsul. Minunat de o asemenea întrebare care-i dovedește că oamenii îl socot de bacal sau brașovean, el nu știe ce să mai zică. Amfibia nu mai așteaptă, îl pofteste jos, îi scoate geamantanul și lada, pentru că adevăratul provincial nu merge niciodată la drum decît cu ladă de Brașov. În zădar el strigă împotriva acestei călcări a pravilii, în zădar el cheamă în ajutor *Reglement* și *Noul Așezemînt*; cinovnicul îi împunge geamantanul cu niște vergi de fier, îi scormonește prin ladă și, în sfîrșit, dă peste cîteva lucruri ce samănă a niște potcoave de cal, învălite cu cea mai mare sîrguință în hîrtie vînată.

— Ce-s aieste? întreabă el.

— Aieste, răspunde provincialul, cu nevinovăția sa obicinuită, îs niște cîrnați uscați și cu usturoi, care la noi se fac tare buni și i-am cumpărat înadins să-i duc prezent unui prietin ce am în Iași.

— Prieteșugul, răspunde amfibia, este un sîmțiment ce-l prețuiesc ca om; dar, ca cinovnic a Eforiei, nu trebuie, nu se cuvine să uit că cîrnații nu pot avea slobodă intrare în capitalie, ca unii ce sînt făcuți din carne; și carnea, precum știi sau trebuie să știi, este dată în oțcup*. Deci cîrnații se opresc la barieră și se vor predstavlisi** locurilor mai înalte.

Provincialul nu înțelege nimică din oțcupuri și monopoluri; el știe atîta că carnea îi lăsată de Dumnezeu ca să fie mîncată; și că, sau fiartă, sau friptă, sau în cîrnați, poate fi mîncată oriunde-i foame cuiva. El nu se poate, dar, hotări a lăsa cîrnații săi să se alătoreze la delă*** sau să se predstavliscă la nacealstvă. Provincialul, de felul său, îi zurbagiu și gata la bătaie, mai ales cînd are a face cu un iașan. El s-apucă la sfadă cu cinovnicul Eforiei; de-abia un comisar de poliție poate să-l oprească să nu vie la pumni, o faptă care, în loc să-l ducă la han, l-ar duce drept la Agie. Bietul ținutaș îi prost din născare și din creștere, ca unul ce n-a fost încă în Iași. Numai acei norociți ce au petrecut mai multă vreme în capitalie știu cîtă pagubă se poate pricinui veniturilor Eforiei prin ascunderea sau sloboda trecere a unui cîrnaț din ținut în oraș.

* *Oțcup* — antrepriză, arendă.

** *A predstavlisi* — a înainta, a preda.

*** *Delă* — dosar.

În sfârșit, cîrnații rămîn la popreală și provincialul are slobodă intrare în mult așteptații Iași. El măsură, în toată lungimea ei, șoseaoa Păcurariului; și atunci buza sa cea de jos se lungește ca semn că este înșelat, în vreme cînd sprincenile sale ieu forma a două perispomene* grecești. El nu poate înțelega cum niște case așa de urîte, cele mai multe acoperite cu paie sau cu șindilă putridă, fără nici o arhitectură, pot să alcătuiască acel oraș de care a auzit atîte în copilăria sa. Mai că-i vine să creadă că harabagiul l-a înșelat și că, în loc să-l ducă în Iași, l-a dus în Vaslui. Dar, în puțin, această grozavă îndoială trece; provincialul ajunge în prejma temniții statului; atunce, dinaintea ochilor săi se dizvălește ulița aristocratică a Copoului, cu frumosele sale palaturi. Atunci marea capitalie i se arată; își găsește iarăși Iașii ce i-a văzut în visuri. Îi mulțămît și strigă: „Slavă ție, Dumnezeuule, slavă ție, că nu fusei înșelat!” Cu ce privire se uită la lucrurile ce trec dinaintea lui! Cu ce regegiune îi bate inima cînd vede încă ceva necunoscut! Cu ce sfîntă văpaie pizmuieste norocita soartă a unui iașan! Toate îi pricinuiesc mierare; toate sînt pentru dînsul izvor de nouă senzații și de nouă întrebări. — Da asta ce-i? — Da casa ceea a cui-i? — Da turnul cela? — Da tabla ceea?

În sfârșit, îl întreabă harabagiul:

— Cucoane, unde vrei să te duc?

— Zău, nu știu încă unde, se întîmplă să răspundă cîte un provincial, carele a uitat să întrebe pre bunul său sau pre soacră-sa, pe vremea lor cînd mergea la Iași, unde trăgea la gazdă.

Cea mai mare nesocotință ce poate face un ținutaș este să sosească în capitalie fără să știe unde are să tragă. Alegerea gazdii este un lucru foarte mare și care trebuie făcută de mai înainte și în urmarea cercetărilor celor mai cu de-amăruntul și cu scumpătate. Ai auzit negreșit de o mie de istorii groznice, întîmplăte pe la ratoșe** și cricime, în codrurile Herții sau în alte atîtea codruri și păduri sădite cu stejari și cu tilhari, cu brazi și cu hoți. Ei bine, toate întîmplările de noapte din acele locuri nu se pot potrivi cu primejdiile ce așteaptă ziua mare pe nesocotitul călător carele se rătăcește în tractirul*** de frunte din Iași.

Provincialul, neștiind unde să tragă, harabagiul, cumpărat de Regensburg, îl duce la ospătăria de „Sant-Petersburg”. Îndată ce trage la scară, un lacheu vine îmbrăcat, iar nu în cămeșă și izmene cum se obicinuieste pe la tîrgușoarele de țară, se înfătoșază și apucă de subsioare pe domnul călător, carele într-un minut de deșărtăciune iertată mai că se crede logofăt mare. Lacheul îl duce într-un apartament frumos, decorat și mobilat mai bine decît odăile ce a văzut la ispravnicul sau la prezidentul ținutului său. O altă slugă cu *livre* vine și-i zice cu cel mai mare respect:

— Cînd veți avea ceva de poroncit, mă rog să trageți clopoțelul. Eu stau la ușă, gata a vă sluji. Veți mîncă în sală sau poftiți să se puie masa în apartamentul mării voastre?

Măria sa va mîncă în sală. Merge în sufragerie și ochii îi sînt orbiți de noile frumusețe ce descopere. Păreții sînt zugrăviți și samănă cu acei descriși de Nervil. Masa îi bine acoperită și luminată cu lampe, lucru cam rar obicinuit în provincie; șervetele numai sînt cam negre, dar așa-i moda în ospătărie. Talgerile sînt de farfurie fină. Provincialul, carele n-a văzut încă nimică asemenea, se socoate în palaturile

* *Perispomeni* — numele grecesc al accentului circumflex.

** *Ratoș* — han.

*** *Tractir* — han, birt, hotel.

din Halima. El se pune la masă, uimit, între un lord englezesc și o contesă leșească. Bucatele sînt tot befecuri, anghemahturi *, budinci și blamanje **, bucate favorite în ținuturi și care de unii se mîncă cu sardele, ca să nu fie prea dulci și să strice dinții. Văzînd că toți beau șampanie, cere și d-lui de acest vin; și așa, îndopat și adăpat, putîndu-se de-abia ținea în picioare, se întoarce în apartamentul său și pică pe o canape de adamască *** în brațele lui Morfeu — adecă a somnului, pentru cei ce nu știu mitologia, o stare de oameni foarte numeroasă în ținuturi.

În cursul somnului, nimene nu-l trezește; dar a doua zi, cînd se deșteaptă, cînd fumurile vinului i-au ieșit din cap, provincialul care nu-i de tot prost vede în închipuirea sa un șir de gînduri posomorîte.

„Toate aceste-s tare frumoase; dar toate aceste pot fi și tare scumpe”.

El întreabă și află că socoteala sa se mărginește în mica somă de o sută șeptzeci și nouă de lei, afară de bacșișuri pe la slugi.

O sută șeptzeci și nouă de lei pentru o masă și un pat! Adevărat că patul era moale, masa bună și vinul cu spumă. Adevărat că străinul a fost priimit cu cel mai mare respect și ca un logofăt mare purtat de subsiori cînd s-a scoborit din trăsură; lacheii i-au zis măriia ta. Nu-i nimic, dar îi prea scump. Provincialul, lovit în ce are mai scump în lume, în punga sa, strigă. Dar Regensburg se arată cu pîntecetele său cel gros. La dînsul nu-i de tîrguit. La dînsul trebuie să dai ziua fără împotrivire aceea ce în codrii Hertii ar trebui să dai noaptea. Nenorocitul călător n-are încotro să facă, decît scoate punga și plătește această întăi lecție. Ispita este un profesor care se plătește mai scump decît cei mai scumpi profesori din Iași.

Provincialul se hotărește să-și schimbe gazda. El iese și caută în tîrg un han destul de bun și de ieftin, în care să nu tremure pentru punga lui, și, în sfîrșit, dă și se așază la hanul lui Coroi, dacă este din Țara de Sus, sau la hanul lui Evangheli, dacă este din Țara de Jos.

Pînă aici; la anul viitor, cu darul și învoirea cerescului împărat, dacă vom trăi, vom arăta mai departe odiseea provincialului nostru. Cetitorii noștri îl vor vedea pe uliță, la bal, la teatru, la muzeu, pe turnurile Trii-Sfetitelor și a Goliei; îl vor vedea mîncînd, dăntuînd, făcînd curte și, în sfîrșit, înturnîndu-se în provincie cu o barbă de țap, cu plete de un cot, cu haine făcute la Ortgies și cu o mie de galbini datorie. Tot atunce va duce în buzunar și *Foaia satească*, în care va fi publicată scoaterea în mezat a o a patra sau a opta parte de moșie ce are clironomie **** de la părinți, în trupul cutare și cutare.

Toate aceste le vor vedea cinstiții cetitori numai dacă îmi vor cumpăra destule călindare ⁶ pe anul 1844, ca să pot cu acel cîștig publica călindare și pe anul 1845.

* *Anghemaht* — mîncare din carne (obișnuit, de pasăre), pregătită cu sos de lămie (germ. *Eingemachtes*).

** *Blamanje* — prăjituri din zahăr, migdale, apă și gelatină (fr. *blanc-manger*).

*** *Adamască* — stofă de calitate bună, importată din Damasc.

**** *Clironomie* — moștenire.

NOTE

S-a publicat în Calendar pentru poporul românesc pe anul 1844, anul III, Iași, 1844, și anume în anexa literară a calendarului: Almanah de învățătură și petrecere pe anul 1844, p. 60-74. Kogălniceanu, în această schiță umoristică, prinde realist trăsăturile psihologice tipice ale

unui boiernaș de provincie, care vine pentru prima dată în Capitală, la Iași. Burghezia cu pretenții de civilizație era demnă de satiră și ridiculizare. Dimpotrivă, spune Kogălniceanu, „șăranii, adecă muncitorii de pământ [...], nu pot să-mi slujască tipului meu”. Viața lor este prea grea, pe ea apasă numai sarcinile; clasa țărănească, continuă M. Kogălniceanu, „ne hrănește pre noi, leneșii și trîndavii orașelor”, încît tipul și caracterul șăranului nu pot trezi decît admirație, dar nu și gluma ironică a literaților. Ironia autorul și-o îndreaptă împotriva boiernașilor și negustorilor, care-și cheltuiesc averea și vremea încercînd să prăvălească.

Asemenea specii literare, „fiziologiile”, au fost importate din Franța și imitate pe o scară întinsă în literatura română. H. de Balzac în beletristică, H. Daumier, Paul Gavarni, Henri Monnier în plastică au ilustrat genul. Ele sînt adevărate opere de documentare asupra societății franceze, în epoca 1830—1840. În literatura românească, asemenea „fiziologii” (= psihologii) au fost traduse și localizate stărilor de la noi de I. Eliad, C. Negruzzi și mai ales M. Kogălniceanu (între anii 1839—1850).

¹ Carl Nervil este pseudonimul scriitorului C. Negruzzi. Semnată cu acest pseudonim a apărut schița descriptivă *Provințialul* în „Albina românească”, nr. 25 (1840), reeditată în volumul *Păcatele tinerețelor* (Iași, 1857) cu titlul *Fiziologia provințialului* (ciclul scrierilor *Negru pe alb*). Schița lui Kogălniceanu are multe asemănări cu aceea a lui Negruzzi, deși acesta face portretul provințialului evghenist (nobil), iar Kogălniceanu pe al boiernașului burghez. Costache Negruzzi, *Păcatele tinerețelor*. Ediție comentată de V. Ghiacoiu, Craiova, 1937, p. 430—431 (nota introductivă) și p. 432—438 (textul).

² Cunoscuți artiști ai vremii, angajați la Teatrul de varietăți din Iași.

³ *Orgies* (citat și de C. Negruzzi în schița sa), *Derigault și Bogdanovici*, croitori de haine moderne, „nemțești”, din Iași.

⁴ Vers celebru din tragedia lui Pierre Corneille *Sertorius* (1662).

⁵ *Histoire naturelle*, opera lui Buffon (1707—1788), se compune din 30 de volume, publicate între anii 1749—1788, în colaborare cu mai mulți savanți francezi, dintre care amintim numai pe celebrul anatomist Louis Daubenton (1766—1800). Kogălniceanu se referă la partea a doua a lucrării, care tratează despre „Quadrupèdes” (partea întâi: „Théorie de la Terre”).

⁶ Este un fel de reclamă pe care o face autorul pentru vînzarea *Calendarelor* pe care le-a publicat în propria-i editură și tipografie, la „Cantora Foiei sătești” (1842—1846).

Proorocii curioaze pe anul 1844

Ianuarie

Iarnă cum n-a fost niciodată. Soarele va arde ca în luna iulie. Toți vor crede că timpurile s-au schimbat și că iarna anului 1844 era vara anului 1843. Florile îmbobocesc în toate grădinile. Dendii sau eleganții se plimbă la grădina publică în pantaloni albi noi, în surtuțe de prună. Baluri cîmpestre sau pe iarbă verde în toate viile. Plimbarea la Bucium se face iarăși: promenada favorită a iașenilor.

Dascălul Anton, traducătorul *Noului Erotocrit*¹ și a muzicii lui Dionisachi Fotino², se face sftenic de taină a măriei sale craiului de Tumbuctu.

Februarie

Frumoasa Pomare, regina insulelor O-Taiti, va trece prin Paris și de acolo va veni la Iași. Va trage la otelul de San-Petersburg și grosul Regensburg nu va cere alta de la Dumnezeu decît sosirea insularilor. D. Păscărescu îi face complimentui în stihuri; regina îi trimete o ciubeică * de lut alb și un os de pește. D-lui din pricina stihurilor sale se numește mădular Academiei de Stanislau.

Un autor bine cunoscut lasă să-i crească barba și hotărăște a intra în trebile politice. Îi ales cilen ** la eforie *** într-un tîrg fără isprăvnicie.

Mîțile de la teatru mor de foame; și carnavalul îi foarte trist, pentru că toți posesorii de lojii sînt duși la țară sau la Karlsbad și Grefenberg, iar mascele fac feredee la Prut sau la strungă, ca să se îndrepteze de reumatismurile și răcelele prinse în iarna anului 1843.

D. Păscărescu, mădularul Academiei de Stanislau, se măscărește, vreu să zic se măscuiește în broasco-sie-taurie, și lucru curios nu-l cunoaște nimene.

* Ciubeică — lulea mai mică.

** Cilen — membru (al unei societăți) (rus.).

*** Eforie — consiliul de conducere al unor instituții de stat (al școalelor, al spitalelor etc.).

D *** hotărăște a se trage din lume și a se face pustnic.

O elegantă de la Biserica Albă se sinucide de amor, pentru domnul Știulțer.

Frumoasa purtare a d-lui Știulțer, care nu priimește mina reginei Pomare, numai ca să nu lase teatrul nemțesc și rolul croitorului Kakadu.

Mart

Anotimp timpuriu cum zice un iscusit filolog. Mazire, harbuzi, fragi, fasole verzi, zarzăre, piersice și mai ales bostani. O mulțime de friguri și de stricări de stomah primejdioase. O mulțime de doftori fac o mulțime de trebi foarte bune.

D. Rotșild se va face riga jidovilor și va întemeia un nou Ierusalim. Unde? Poate și la noi.

Omăt nu va fi nicidecum și prin urmare nici dezgheț și prin urmare nici glod. Ulițile Iașilor sînt foarte uscate. Un vînt cu puțintică ploaie vine de stropește și mătură toate ulițile. Eleganții se plimbă pe jos cu botine de prunelă și damele n-au trebuință să-și rădice poalele. Pantofii albi sînt la modă.

Mademoazela Ernestina, din pricina bucelor și a triluilor sale, se numește guvernantă a domnițelor mării sale craiului de Tumbuctu. Zioa bună uimitoare ce-și ia de la camaradele sale și de la d.d...

April

Un popor de sălbatici din America cer pre d. Brucher de împărat, trași fiind de reputația colosală a nasului și a științei politice a acestui bărbat mare. D. Brucher priimește această cinste și face un cuvînt frumos la deputații ce-i aduc vestea alegerii sale. Purcede după ce au îmbrățoșat pre toți actorii, figuranții, muzicanții și mașiniștii teatrului. Ia cu dînsul pre actorul Greceanu ca să-i slujească de avocat-jeneral, pre d-la Suller ca mareșală a curții; ar dori să ieie și pre d. Știulțer ca ministru învățaturii publice, de care au dat dovadă că este vrednic în piesa (nu știu care), dar acesta nu priimește. Purcederea d-lui Brucher și a miniștrilor săi pricinuieste și voaie de lacrimi în mahalaoa nemțească. Un ciubotar se cernește * chiar.

D. Fenelon, carele au dedicat scrierile sale craiului de Tumbuctu, alcătuieste pentru teatrul național o tragedie în cincisprezece acte și în versuri, numite *bouts-rimés*. Subiectul piesii este ceaiul în luptă cu cîrnații.

Sosire în Iași a o mulțime de milorzi englezi. Ploaie de ghinee între horistele operii nemțești. Plum-pudincile și cucoșii se scumpesc în tîrg. D-la *** se fură de un răpitor necunoscut.

Țiganii se fac români în toată Moldova, și mulți boieri sînt siliți să-și facă singuri curechiul cu slănină.

Mai

Mare strînsură în rădiu ** de toți bondarii, cărăbușii, forfecarii și gîndacii din Moldova. O armie de băieți de la Trisfetitele merge împotriva lor. Bătălie sîngeroasă. Bondarii, cărăbușii, forficarii și gîndacii se șterg de pe fața pămîntului.

* Se cernește — se îmbracă în doliu.

** Rădiu, rediu — pădurice.

Scrierea cea de pe urmă a d-lui Aristia³ se traduce hinezeste și se cetește înaintea Curții de la Peking. Împăratul Fiș-ton-can, ca o dovadă de mulțămirea sa pentru adevărul exprimat în acea scriere, trimite d-lui Aristia o gaiță împăiată.

Iunie

Ploaie mare. Bahluiul varsă. Iașii se înecă în glod. În Sfînta Vinere oamenii se plimbă cu șăica. D. Fenelon se suie într-o luntre ca să caute un editor pentru poeziile sale. Se lovește cu capul de turnurile Mitropoliei și luntrea i se răstoarnă. Îi scăpat de un negustor de cîrnați; spre mulțumire începe a-i lăuda cîrnații în versuri și-i trimite o elegie ce se începe cu aceste cuvinte poetice și gastronomice:

Mangeons des saucisses etc.

Negustorul de bucurie începe a plînge. D. Fenelon îi uimit pînă la suflet și-și șterge nasul.

Papa trimite cavaleria* pîntenelui de aur d-lui Pralea, traducătorul psalmilor în stihuri⁴; pîntenul se întoarce înapoi, pentru că autorul îi mort.

Moartea multor jurnaluri și nașterea altor mai în mare număr.

Iulie

Rezmiriță mare la Podul Eloaei. Jidanii se scoală împotriva căpitanului de tîrg; doi slujitori și un cioclu supun orașul. Începe a ninje, jer mare; săniile și zurgălăii se scumpesc.

Autorul *Mîinii lui Damaschin*⁵ nu înțelege nimic la acest fenomen, totuși scrie o broșură de douăzeci coli și o tipărește la d. Carcalechi. Lupii iesă din păduri și urșii se scoboară din munți. Un cerb se prinde în grădina publică.

Velnițele încep a lucra și holerca se vinde cîte trii lei vadra. Moldovenii fac propășiri strașnice, apa îi îmbată și holerca îi dezbată.

August

*Vestitorul românesc*⁶ capătă 100 000 de abonați. D. Carcalechi, redactorul acestei foi, cumpără palatul baronului Meitani.

Septemvrie

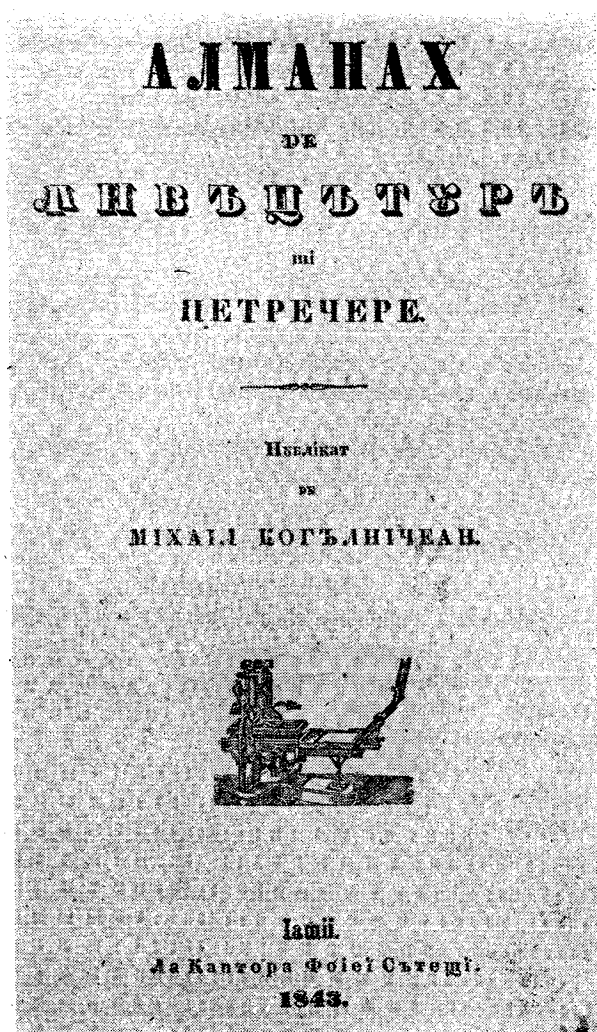
Vremea cea geroasă trece, vara se face caldă. 10,399 de corăbii vin la Galați și chila de grîu se suie la 299 de lei, treizeci și două de parale și doi bani.

Octomvrie

Împărăteasa Pomare, încîntată de frumuseța Iașilor, hotărăște să împartă insulele sale între englezi și franțuzi, ca să nu strice pacea Europei, și se mărită

*Cavalerie — ordin, decorație.

Pagina de titlu la *Almanah de învățătură și petrecere*. Publicat de Mihail Kogălnicean. Iașii, La Cantora Foiei sătești, 1843.

cu-d. Fenelon, își cumpără niște domenii foarte mari pe apa Bistrița, și palatul său se face locul de adunare a societății cei mai alese. D. Anton Pan cîntă această fericită însoțire. Împărăteasa îi trimite o buclă din părul ei. D. Anton Pan se spînzură de ciudă.

Călindarul de Buda vestește la sfîrșitul acestei luni un comet. Cometul nu-i nicăiri.

Noiemvrie

D. Aristia reprezentează la București un dram, unde paște și se paște. Îi coronat pe scenă, cu o cunună de stejar sau ghindar, și are prin urmare ce paște.

Hinezii trec prin Moldova și se duc să se bată cu englezii; eu, Londra și toți țirgoveții citiei sînt siliți să beie pe zi zece oacă ceaiu.

D.E. *** hotărăște iarăși a scrie românește.

Mare triumf a d-lui Știulțer la teatrul nemțesc în piesa *Lumpaci-vagabondus*, dată de 1 200 de ori. Aplausuri mari cînd zice: *Aber, Schneider! du bist a hunds-gemaner Ker!* *

Dechemvrie

Mare cutremur de pămînt. Iașii se fac nevăzut. Altă nu se vede nimică, decît pe o crăpătură, lingă crucile Mitropoliei, nasul sănătos și drept a d-lui Fenelon.

Subscripție în toată Europa în favorul Iașilor. Cînd subscripția, în *Vestitorul românesc*, se suie la soma colosală de treizeci lei parale, o mare nenorocire lovește lumea întregă!

Potop mare și obștesc!!!! Fugă cine poate!

Noul Agataggel **.

Cu un sfert de cias înaintia morții sale.

Preziceri obștești.

Românii vor urma ca și pină acum a fi vitejii strănepoți a romanilor!!

* Dar, croitorule, tu ești un flăcău mîrșav! (germ.)

** După ortografia și fonetica limbii grecești se citește Agatanghel.

NOTE

S-a reproduș din Almanah de învățătură și petrecere, publicat de Mihail Kogălniceanu, Iașii. La Cantora Foiei sătești, 1844, p. 96—102. Almanahul este continuare, chiar și de paginație, la Calendar pentru poporul românesc pe anul 1844, care se cuprinde din 366 zile, întocmit pe clima țerilor românești și împodobit cu 24 stampe. Anul III. Iașii. La Cantora Foiei sătești. 1844. Titlul Almanahului se află la p. 31.

Este semnat, în glumă, Noul Agataggel cu un sfert de cias înaintia morții sale. Nu trebuie să ne îndoim că M. Kogălniceanu se ascunde în dosul acestui nume. Agataggel este un nume afecționat de autor și despre el a scris des (v. aici p. 324 — 325). În fond, articolul cuprinde glume spirituale, cum mai întîlnim în acea epocă la Kogălniceanu, la adresa scriitorilor epocii (Pralea, A. Pann, C. Aristia, G. Asachi = Fenelon). Altele ironizează fin defectele societății ieșene, cu tipuri de oameni și expresii întîlnite și în alte opere ale lui: „dendii sau eleganții se plimbă”, „trage la otelul de San-Petersburg și grosul Regensburg”, Ernestina — nume fatal (în Adunări dănțuitoare: Celestina), „velnișele” și efectele lor, romanomania etc.

Autorul se arată cititor al cărților vechi: Psaltirea lui Prale, Mina lui Damaschin; atacă teatrul nemțesc din Iași și artiștii străini. Toate acestea îl arată pe Kogălniceanu ca autor al ironicelor pronosticuri.

¹ Anton Pann (c. 1796—1854), scriitorul muntean, este amintit cu romanul său versificat (*Noul Erotocrit*, Sibiu, 1837, 5 volume), după o prelucrare a lui Dionisie Fotino, Νέος Ἐρωτοκρίτος, Viena, 1818, 2 vol.

² *Fotino*, la care se referă Kogălniceanu, nu poate fi altul decât Dionisie Fotino, istoric și versificator grec stabilit la București, ale cărui opere (*Istoria Daciei* și *Erotocritul*) s-au tipărit la Viena, 1818. Dionisie Fotino, însă, nu a fost teoretician al muzicii (psaltice); credem că Kogălniceanu l-a confundat cu Petru Efesiul, care se ocupa de muzica psaltică (1820–1830).

³ *Costache Aristia* (1800–1880), scriitor muntean; s-a făcut cunoscut ca întemeietor, împreună cu I. Heliade Rădulescu, al Societății filarmonice (1835), ca actor și ca profesor de dicțiune și artă dramatică.

⁴ *Ioan Prale* (1769–c. 1847), scriitor moldovean, amintit de Kogălniceanu pentru *Psaltirea ... în versuri alcătuită*, Brașov, 1827.

⁵ Aluzie la cartea *Mîna lui Dumnezeu*, tipărită la Iași în 1830, de mitropolitul Veniamin Costachi; este un fel de calendar pentru mulți ani trecuți și viitori.

⁶ „*Vestitorul românesc*”, ziar condus de Zaharia Carcalechi, a apărut la București la 24 aprilie 1837, dar sub titlul de „Cantor de avis și comers”, iar la 13 februarie 1843 și-a schimbat titlul în „*Vestitorul românesc*”.

Noul acatist a marelui voievod Mihail Grigoriu

Înainte cuvîntare

Mare nedreptate să poate face a lăsa în tăcere pomenirea faptelor care cinevași în viață au săvîrșit; iară cît pentru a lor calități, ori în ce parte fie, aceasta nu rămîne îndoială că acea persoană nu va putea iubi o laudă potrivită cu urmarea sa, că, precum a iubit a face, va iubi și aplauza lucrărilor sale. Asemene dreaptă judecată singur Hs. ne-o propune în două ziceri; cea întâi: „Cu ce măsură vă vor măsura, măsurați și voi lor” și a doua: „Vor învie cii ce au făcut bine întru moștenirea fericirii; iară cei ce au făcut rele, întru osînda vecinică”. Apoi cu cît mai virtuos noi, oameni fiind, să nu păzim o așa sfîntă dreptate? Eu, nefiind îngrijit despre aceasta, fără muștrare am alcătuit următorul Acatist, întru cinstea celui ce au vroit a se face vrednic unei asemenea cuvîntări.

Începutul facem cu zicerea: „Doamne, răsplătește”.

Acatist

Icosul 1

Învîngerile cele adese cătră pierzare vestindu-ți-să prin Îngerul cel purtătoriu de nedreptate și gata fiind în tot ceasul a le priimi, nu te-au muștrat nici o datorie să nu întinzi crimele pe soarta compatrioților tăi; pentru aceasta după vrednicie auzi de la noi unile ca aceste:

Bucură-te, zid în care se sprijinesc relele nenorociților!

Bucură-te, liman în care se oploșesc relele dureri a osîndiților!

Bucură-te, Maică din care izvoresc păraile * cele otrăvitoare!

Bucură-te, inimă care porți lăcomie de prisos!

Bucură-te, suflet purure însătat de strîmbătățiri!

Bucură-te, minte totdeauna neabătută spre obșteasca fericire!

Bucură-te, electricitate care înrîurezi fără-de-legile amployaților!

* În original: *părele*.

Bucură-te, machină care prefaci minciuna în adevăr!
Bucură-te, luceafăr ce întuneci lumina folosinței!
Bucură-te, mare făcătoriule de rele!

Condacul I

Niciodată mai bine decît în parte-ți n-ai cugetat, și nici ai gîndit a te face priitoriu obștescului bine, ca prin aceasta să-ți ciștiți buna laudă a postului în care soarta te-au aruncat; deci au ramas numai un singur mijloc, lui Dumnezeu să strigăm *Aleluia!*

Icosul 2

Mai înainte de întronare, abătîndu-ți cugetul cătră cele de față propășiri a feliuritelor osîndiri și ca pre Iuda favorisindu-te norocul a te face vînzătoriu fericirii compatrioților tăi, gata sintem și noi spre mulțămire a-ți zice unile ca aceste:

Bucură-te, cea ce ți-ai înălțat numele spre obșteasca ocară!
Bucură-te, cea ce priimești hula drept cinste!
Bucură-te, cea ce-ți speli caracterul cu sîngele celor săraci!
Bucură-te, cea ce amara cuvîntare a norodului o bei cu plăcere ca pe un nectar!

Bucură-te, că, împietrit de iubire de argint fiind, nici o defăimare nu simțești!
Bucură-te, că nici o hulă a meritului nu te abate de la uritele tale fapte!
Bucură-te, haos neputut a să împle cu toate averile poporului!
Bucură-te, ghevghir * încăpători a jăcuirilor!
Bucură-te, cămară în care lucrurile răpîte se păstrează!
Bucură-te, lăcată care încui poarta norocirii noastre!
Bucură-te, pecete pe care este scrisă litera mîrșăviei!
Bucură-te, mare făcătoriule de rele!

Condacul II

Cine va pute cuprinde subt poala hulei toată demoralizația ta, că, oricît ne vom sili în faptă și în izbîndă, totuși nu cumpește pre cît meritul cere căzuta răsplătire a călcărilor datoriei tale. Deci, dară, lăsîndu-te în giudecata Creatorului, strigăm cu umilință lui Dumnezeu *Aleluia!*

Icosul 3

De vom lăsa în părăsire acele ce-ți vădesc urmările mîrșăviei tale, vom fi cu dreptul mai mîrșavi și mai necunoscători a celor ce ne fac rău sau bine, deci, pentru ca în viitorime șazătorii pe scaunul tău să se ferească de a să face și ei părtași aceștii

* *Ghevghir* — beci (sau cămară) boltit, construit în piatră, ca să fie ferit de incendiu; în el se păstrau giuvaericalele.

cuvîntăi, strigăm cu înăsătare:

Bucură-te, cauză a căria efect stînge bucuria muncitorilor de pămînt!

Bucură-te, mană ce îndestulezi cu amărăciune pre cei atîrnați de tine!

Bucură-te, gata despărțitoriu dreptății celor slabi!

Bucură-te, cela ce lași în necazuri pre cei despoiați!

Bucură-te, că fără milă privești pre acei ce i-ai împlîntat în durere!

Bucură-te, că nici un ceas nu te-a lăsat cugetul a te face apărători drepturilor fraților tăi!

Bucură-te, cela ce ai mutat soarta celor din codri în palaturi înalte!

Bucură-te, că instrucțiile tale sînt mai vătămătoare decît sabiile hoșilor!

Bucură-te, cela ce ne-ai așăzat obșteasca nevoie!

Bucură-te, că ni-ai stins siguranța avutului, cinstei și a vieții noastre!

Bucură-te, mare făcătoriule de rele!

Condacul III

Întru ce vom mai fi nădăjduindu-ne, cînd în toată ziua îți aduci o noă izvodire de rău și, în loc de a te preface, mai mult te înălănești întru fără-de-legi; ajungă acum întîmplările și vie vremea a ne face și pre noi învingători, ca să strigăm lui Dumnezeu Aleluia!

Icosul 4

De-ai simți cît este de frumoasă lauda gubernatorilor celor buni și de-ai cunoaște iarăși cît de înjositoare este a celor răi, poate că fără îndoială ai protimisi * să-ți iei mai strălucitoare urmări. Însă pentru că înăsătoșarea iubirei de avere și-a ponegrit moralitatea și cu greu este a și să spăla rugina lăcomiei, primește fără drept de imputare unele ca aceste:

Bucură-te, învechitule în fapte rele!

Bucură-te în răpire fără muștrare, întinatule!

Bucură-te, pizmuitoriul acelor ce caută adevărul!

Bucură-te, cela ce te măgulești cu falsele bunc-cuvîntări a lingușitorilor!

Bucură-te, cela ce te legini în leagănul celor de o sistemă cu tine!

Bucură-te, că nu suferi în cuprinsul stăpînirii tale pre acei iubitori de dreptate!

Bucură-te, izgonitoriule a celor ce-ți descriu vredniciile fără minciună!

Bucură-te, cela ce îmbraci magarii în porfiră, iară pe oameni în harare **!

Bucură-te, cela ce legi la gîtul porcilor cinstiri și la a dreptilor lanțuri de fier!

Bucură-te, cela ce întrunești în caracterul tău obiceiurile cele mai mîrșave de la nord și miazăzi!

Bucură-te, mare făcătoriule de rele!

* *A protimisi* — a vrea cu precădere, a prefera (grec).

** *Harare* — pînză groasă, ordinară, din care se fac sacii (turc).

Condacul IV

Nicum osăbindu-te de dobitoacele care se îngrijesc numai pentru îndestularea pîntecelui și sărac de fapte bune fiind, ce te putem numi mai mult decît un necunoscători a însuși dreptului și însărcinării tale; deci, ca asupra unui nevrednic spre bune urmări, strigăm lui Dumnezeu *Aleluia!*

Icosul 5

Și ce este mai prețios decît lauda guvernatorilor și decît a simți cinevași dulceața bunei cuvîntări a norodului, căci toate alte fericiri cu moartea odat' să ruinesc, iară acest Templu înalt în veci rămîne neșters de pe buzele urmașilor veacurilor viitoare; însă, tu mai mult decît lăcomia neestimînd alta, nu tăcem spre plăcere-ți a striga:

Bucură-te, cea ce sameni chibzuirii spre scurgerea pungelor de monetă, fără de rușine!

Bucură-te, mare ce mistuiești averile călătorilor pe dînsa!

Bucură-te, soare care usuci îndăminările săracilor!

Bucură-te, furtună care sfărâmi nădejdea fericirii noastre!

Bucură-te, magnet care tragi strînsurile de prin cele mai tainice locuri!

Bucură-te, cea ce te faci proprietariu pe pămînturile cele străine de neamul tău!

Bucură-te, iconomule fără de voie a agonisirilor omenești!

Bucură-te, Ideă spre jăcuire abătută!

Bucură-te, cea ce în cuget trebuie să te tăvălești ca rîmătorul în tină!

Bucură-te, rădăcină ce ai odrăslit ramurile ticăloșiei!

Bucură-te, că prin sateliții tăi ți-ai însușit drepturi fără de lege!

Bucură-te, mare făcătoriule de rele!

Condacul V

Întrucît ți-au lipsit persoane a te face vrăjmaș înaintirei împilatului cotun *, ai dat prilej celor de o aplicație cu tine a îndeplini ticăloșia soartei cei mai înainte menite; deci, spre izbăvirea noastră, strigăm lui Dumnezeu *Aleluia!*

Icosul 6

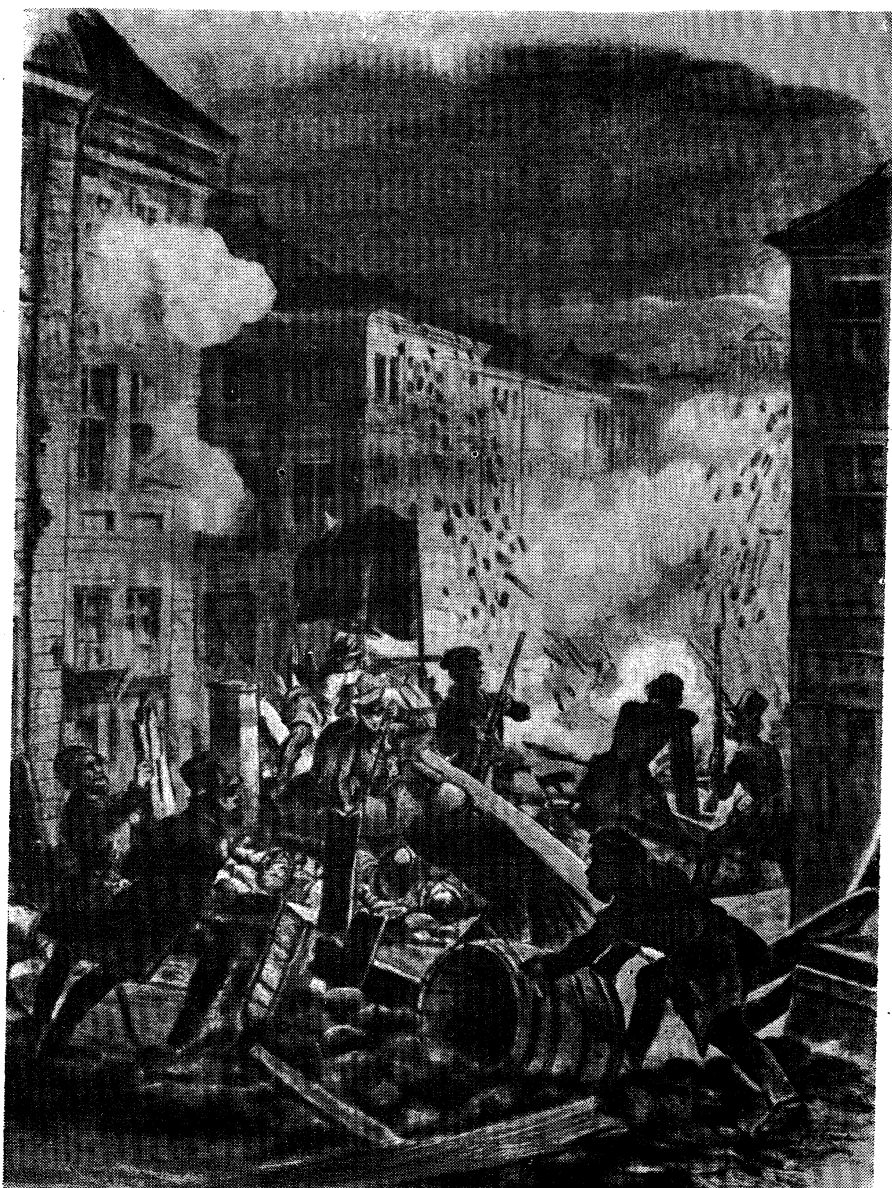
Spre mai mult a spori rodirile neomeniei tale și mai cu înlesnire a te sui pe treapta strîmbătățirii, tras-ai întru ajutoriul tău pe acii ce i-ai deprins să fie vrednici sprejinitori osinditoarelor tale abuzuri; pentru aceasta împreună cu dînșii priimește a auzi:

Bucură-te, munte ce umbrești pre cei făcători de rele prin politii **!

Bucură-te, Duh ce însuflețezi mărinima acelor tilhari!

* *Cotun* — ostaș, cătană.

** *Politie* — stat, oraș, dar și manieră de a te purta (aci poate fi folosit oricare sens).

Marea țarică la Berlin, în noaptea de 18/19 martie 1848, cartierul Johann Iacobkirchhoff (Hans Ludwig, Berlin von Gestern, Verlag Das neue Berlin, [1957], p. 69. În lioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe III 8088).

Bucură-te, vreme ce încorajarisăști aplecările jăfuitorilor!
Bucură-te, negură ce întuneci adevărul!
Bucură-te, armă ce înfricoșezi pînși deșteptarea celor deprinși a răbda!
Bucură-te, lopată care vînturi tînguirile ca pleava!

Bucură-te, lipitoare ce sugi singele fericirii norodului!
 Bucură-te, credinciosule întru neschimbare de aceia ce ai apucat!
 Bucură-te, cela ce mituirile le-ai sfințit astăzi ca o jărtvă binepriimită.
 Bucură-te, piatră care nu te cioplește nici un feliu de rezon!
 Bucură-te, osîndă trimasă pentru păcatele noastre!
 Bucură-te, mare făcătoriule de rele!

Condacul VI

Toate cu vreme își ieu schimbare, iară voi cei ruginiți în vicleșuguri nu vă mai prefaceți. Urmași ați fost totdeauna crimelor strămoșăști și întru răutăți vă veți săvârși. Nici lunei bine nu v-ați deprins a face, nici lui Dumnezeu cu inimă curată a cînta *Aleluia!*

Icosul 7

De-ai fi pogăritoriu din neamul lui Iuda vînzătoriul, totuși în urmă te-ai fi căit de urmarea cea mai crudă decît a lui, eăci acela au vîndut pe Hs., ce au fost omorît pentru adevăr; iară tu ai ucis pre singurul* adevăr. Și cine din voi s-a arătat mai vrednic spre a căpăta răsplata cunoaște singur și primește de la noi astfel de urări:

Bucură-te, cela care domnești între sfetnicii care pricinuesc cangrena Nației!
 Bucură-te, care iscălești drăceștile socotințe!
 Bucură-te, Șef care povățuiești banta ** călcătorilor de lege!
 Bucură-te, masă care ospetezi pomenitele nesățioase fiare!
 Bucură-te, hrană ce însătozezi acei cîni mușcători!
 Bucură-te, blîndețe care zîmbești cu plăcere lingușitorilor!
 Bucură-te, magazin în care se spicularisește soarta publicului celui osîndit!
 Bucură-te, foc care mistuiește osîndirile vinovaților!
 Bucură-te, molie ce nemicnicește lucrările sfîntei pravile!
 Bucură-te, cela ce vinzi drepturile fraților la izgoniții de prin alte țări străine!
 Bucură-te, cela ce ți-ai uitat datoriile ce ai cătră noi!
 Bucură-te, nevrednicule de bune fapte!
 Bucură-te, mare făcătoriule de rele!

Condacul VII

De-ai purta și în inimă-ți sentimentul Marcei***, care ți l-ai intituluit, totuși n-ai rămîne în defăimarea care astăzi urmarea ta ți-au scris; pentru aceia nu te vei scuti de răspunderea răsplăfitoare, măgulindu-te că și tu strigi lui Dumnezeu *Aleluia!*

* *Singurul adevăr* — adevărul însuși. Mai jos, *singur* are același sens arhaic: însuși.

** *Bantă* — potrivit pronunției grecești se citește *bandă*.

*** *Marcei* — probabil, emblema heraldică a domnului M. Sturdza.

Icosul 8

Nu vei pute subt nici o închipuire a-ți găsi siguranție împotriva răspunderii, care ești datoriu, și, dacă tot aceste întimplări te vor favorisi și în viață nu-ți va veni răsplătire, urmașii tăi tot vor fi nescuțiți de dreapta judecată, a căria hotărîre s-au încheiat în judecata adevărului, spre nădejdea celor ce strigă:

Bucură-te, cela ce ne-ai înstrăinat de dreptele moșteniri a suitorilor noștri!

Bucură-te, cela ce ne-ai făcut săraci de drepturile cîștigate cu sîngele strămoșilor noștri!

Bucură-te, cela ce ne-ai îngiosit în pîivirea tuturoi națiilor!

Bucură-te, satană care tragi inimele de la frătasca îndatorire!

Bucură-te, fantomă ce îngrozești pre cei mici la suflet, să-ți fie credincioși!

Bucură-te, tun care sfarmi unirea fericirii!

Bucură-te, metal ce otrăvești masa desfătării!

Bucură-te, vrăjmaș ce izgonești pre prunci de la țitele mumești!

Bucură-te, dușman ce ai gătit amărăciune și celor încă nenăscuți!

Bucură-te, cela ce împingi patria în ticăloșie, pentru îndeplinirea spurcatului tău interes!

Bucură-te, vicleanule voitori de rău!

Bucură-te, că pentru a-ți înălța netrebnicia ființă — puțin * și ne vei pune subt vecinicul giug al varvarismului!

Bucură-te, hobot ** ce acoperi neînțelegerea norodului!

Bucură-te, mare făcătoriule de rele!

Condacul VIII

• Răutatea faptelor tale ades lovindu-ne simțirile, n-am putut niciodată a face lumii cunoscut, dar de tine totdeauna fiind nebagate în samă — și pentru a nu rămîne pînă în sfîrșit neajutorăți — unim astăzi pentru a noastră izbăvire glasurile de cîntare lui Dumnezeu: *Aleluia!*

Icosul 9

Precum odinioară Diavolul s-au întins a răsipi toate averile dreptului Iov, în neosăbire și tu ai fost trimes de aceeași soartă; dar, aducîndu-ne aminte și privind la pildele ce nu prea tîrziu se întimplă a răsplăti și că dreptul pînă în sfîrșit nu pierie și pagubele lui i se adaog întru sporire, nu lepădăm nădejdea în așteptarea pilduirii tale; iară pre tine după vrednicie te încununăm cu aceste laude:

Bucură-te, cap ce ne porți pe cărările curselor de tine împletite!

Bucură-te, povața fierilor ce ne sfîșie binele vieții!

Bucură-te, duh ce însufli cu răceală înveștezele flori a patriei!

Bucură-te, cela ce înghiți îndestularea timpurilor!

Bucură-te, piept de care este aninat ordinul vădătoriu răutăților!

* *Puțin* [a mai rămas] și...!

** *Hobot* — tulpă de mătase sau de lînă care acoperă capul miresei după cununie.

Bucură-te, cununa blăstămaților!
Bucură-te, podoaba mînjiților de necurăție!
Bucură-te, cea ce totdeauna îți îndreptezi picioarele pe calea ticăloșilor!
Bucură-te, vierme ce rozi rădăcina vlăstariului înaintitoriu publicului!
Bucură-te, cea ce întristezi inimile norodului!
Bucură-te, mare făcătoriule de rele!

Condacul IX

Au nu-ți este în privire a acelor trecuți înalta slavă care pe pămînt au avut, iară acum abie să pomenește numele lor, și aceasta după fapte care în priința obștească au săvîrșit? Dar ție ce-ți rămîne după moarte? Negreșit, blăstămul cel fără de număr de la toți aceia carii cîntă lui Dumnezeu *Aleluia!*

Icosul 10

Nici datoria, nici răspunderea, nici dreapta răsplătire a lui Dumnezeu nu-ți poate muia inima din învîrtoșarea iubirei de argint; socotește, dar, că împreună cu bogăție lași fiilor tăi ura spre moștenire și vor zice:

Bucură-te, Părinte pre care te-a silit lăcomia de ne-ai despărțit de dragostea fraților noștri!

Bucură-te, cea ce ne-ai făcut a clironomisi* ocară!

Bucură-te, pom a căruia roadă nici porcii nu o mănîncă bucuroși!

Bucură-te, că ne-ai lăsat săraci de bune cuvîntări și cu defăimări a trăi în lume!

Bucură-te, că încungiurați de năvodul ocărilor omenești ne-ai lăsat a trăi în ură pe pămînt!

Bucură-te, că cu purtarea ta pre toți compatrioții ne-ai făcut în despreț să ne privească!

Bucură-te, că asudînd în veci nu vom pute spăla întinarea cu care ne-ai văpsit!

Bucură-te, că ne-ai sădit în adăpostul defăimării!

Bucură-te, că pietre ne-ai născut, a măcina batjocurile urmărilor tale!

Bucură-te, că fii de jăfuitori purure vom fi numiți!

Bucură-te, că roada faptelor tale, oricît ne vom sili, nu ne va fi cu puțință a o șterge din aducerilor aminte a celor ce cu dreptul strigă:

Bucură-te, mare făcătoriule de rele!

Condacul X

Nu lăsa în lipsă de a întrebuița minutele ce ți-au mai rămas pentru a-ți petrece în cugetare toate nelegiuirile și crimele ce ai făptuit, ca să te afli vrednic de dreapta și înfricoșata judecată ce ți se pregătește și neapărat te va sfărma împreună cu călăii tăi de fii¹! Nu lăsa de a lua aminte că nu ai putut omori barbații patrioți, deși ai plătit pe Duca vînzătoriu² ca să-i ucidă. Mîna Domnului i-au apărat, ca să nu să împuțineze numărul răsplătitorilor ce să rădică asupra ta și care vor fi înmul-

* A clironomisi — a moșteni.

țiți de toți ce au pățimit de la tine! Nu socoti că să v-ar pute spăla arzitoarele pete a crimelor cu singele nevinovaților și că cruzimea ar pute vindeca ranile lăcomiei! În zădar, așa tu și fiii tăi călăi, vă acoperiți spre apărare inimile cele de tigru și hienă cu piele de bivol, și în zădar pe pământ veți căuta lăcaș adăpost! Ți s-au închiet minciunile cu care pîn' acum ai înșălat Curțile Protectoare³! Nu îți mai rămîne decît a te găti spre osînda ce Ț-au tras fără-de-legile tale asupra-ți și a suferi în răbdare toate chinurile cugetului tău, așteptînd apropietul ceas a judecării. Îmbracă hainele negre a morții, pune-ți cenușă pe cap, bătîndu-ți pieptul — comoara nespusele păcate —, și roagă grăbirea judecării! Nu-ți da însuși sufletul diavolului spînzurîndu-te singur, *pentru ca viu să vezi numeroasa petrecanie ce te va duce spre moarte! Pentru ca murînd să auzi blăstămul Patriei și a fiilor Ei, de tine nedreptății! Pentru ca să vezi răsăpîndu-să ca pleava aurul ce de la țară ai prădat! Pentru ca să vezi că din casa ta piatră pe piatră nu a rămas! Pentru ca murînd să auzi glasul poporului ce strigă, izbăvindu-să de tine, lui Dumnezeu: ALE LUIA!*

NOTE

Text reproduș după broșura tipărită în chirilică cu titlul: Noul acatist a marelui voievod Mihail Grigoriu. Nu se arată locul de imprimare, nici anul, dar-se știe că broșura s-a tipărit la Cernăuți, în 1848, în timpul exilului.

Condacul X este încadrat, în broșură, într-un chenar negru, de doliu. În Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România se află și două manuscrise (nr. 2365, f. 1—12 și nr. 3303, f. 35—42), copii în chirilică ale textului tipărit.

Nici unul nu este în scrierea autografă a lui Kogălniceanu. Ms. 2365 are numai acest text, iar ms. 3303 mai cuprinde pagini scrise de D. Bolintineanu și rugăciuni.

Ca și în pamfletul Crezul moldovenilor, publicat în acest volum la p. 591, Kogălniceanu imită compoziția unui imn religios cu formă fixă, pentru a-și arăta cu măiestrie stilistică toată indignarea, disprețul și ura pentru domnitorul Mihail Sturza, care înăbușise mișcarea revoluționară de la Iași, din 1848. Vehemența invectivei se unește cu umorul unei fine exprimări ironice, totuși necruțătoare.

Imnul „acatist”, compus de patriarhul Constantinopolului Serghie (†638) pentru slăvirea Maicii Domnului, are 25 de fragmente poetice: 13 condace, fiecare terminîndu-se cu formula „Aleluia”, și 12 icoase, care folosesc formula „Bucură-te, Fecioară...”.

Ediții: Noul acatist al marelui voievod Mihail Sturza de Mihail Kogălniceanu, Cernăuți, 1848. Reeditat din nou de Vasile M. Kogălniceanu, București, 2 iulie 1894; Satire și pamflete (1800—1849). Ediție îngrijită de Gh. Georgescu-Buzău, București, 1968, p. 186—196.

¹ Fiii lui Mihail Sturza: Dimitrie și Grigore. Kogălniceanu îi numește „călăi”, pentru că ambii au reprimat cu cruzime adunarea răsculaților de la casa lui Alexandru Mavrocordat, de la Copou (28 și 29 martie st. v., 1848). Dimitrie era chiar general-inspector al miliției moldovenești, în care calitate ordonase ca Costache Moruzi — scăpat nearestat — să fie prins „viu sau mort”.

² *Duca* — nu putem identifica acest personaj! Din cea mai amănunțită lucrare despre participarea lui M. Kogălniceanu la revoluția din 1848, aceea a lui N. Corivan, *Preciziuni în legătură cu revoluția de la 1848* (extras din „Arhiva românească”, IX, 1943, p. 27, 30—37), rezultă că trădătorul a fost un oarecare Skeletti, care a denunțat ispravnicului de Neamț că M. Kogălniceanu se afla ascuns la Bălțătești. Kogălniceanu aflînd de denunț a părăsit Moldova la 19 august, „îmbrăcat în straie țărănești”. Recompensa oferită de guvernul lui M. Sturza celui care ar fi predat pe Kogălniceanu ocîrmuirii era de 700 de galbeni.

³ Țările protectoare erau Rusia și Turcia.

Tainele inimei

Cap. I

Confeteria lui Felix Barla

Toate orașele care au ambiție de a se numi capitala unei țări mari sau mici, fie imperiu, rigat sau chiar prințipat, au câte o primblare favorită; aceasta este locul plăcut unde se adună gloata de bogați sau de acei carii vroiesc a fi crezuți de bogați, de tîrîie-brîu, de curiozi, de alergători după *havadișuri* * (puristii limbei noastre¹ binevoiască a-mi ierta această expresie barbară), de femei *à la mode*, de *lorete* **, de oameni de lume, de tineri anglomani, *dandis* și *gentlemen*, *riders* ***, de *lei* **** și *paralei*, și în sfîrșit acea gloată care prin o generală convenție (ierțați-mi că nu zic *conveniune*) se numește obicinuit *societate aleasă*, cînd de multe ori ea este foarte amestecată. Așa Parisul are Cîmpii Elisei și Redul de Bolonia, Viena are Praterul, Berlinul Tier-Garten, Madridul El-Prado și Atocia. Prin urmare și Iași, ca o capitalie, trebui și ea să aibă o primblare pentru societatea aleasă a sa. Această primblare este *Copoul*, care se deosebește de toate primblările din lume. În adevăr, Cîmpii Elisei merită de a fi primblare prin frumoasa perspectivă ce într-un capăt se începe cu Palatul și Grădina Tuileriilor, trece prin piața măreață a Concordii, cu obeliscul de Luxor, și, între mărețe alee de copaci, se sfîrșește cu Arcul de triumf a Stelii, rădicat de Napoleon celebrităților imperiului. Praterul și Tier-Garten au un alt feliu de podobă: frumoasele lor alee de castani și fagi umbroși îți arată în mijlocul unor populose orașe codrii druizilor², și mulțimea de cerbi, ce în tot minutul trec în dreapta și în stînga, îți sporesc iluzia, crezînd că în tot minutul să zărești vreun poet bătrîn sau vreo fecioară profită ***** a vechilor germani, dacă caleșcele strălucite, pline de femei elegante, nu Ț-ar arăta că ești în secolul al nouăsprezece. El-Prado a Madridului merită asemenea a se numi una din cele mai frumoase primblări a Europei. Cînd duminica, pe o frumoasă după-

* *Havadiș* — noutate.

** *Loretă* — femeie de moravuri ușoare (fr. *lorette*).

*** *Riders* — nobili călăreți (engl.).

**** *Lei* — denumire dată în romanele lui Balzac tinerilor (bărbați și femei) îmbrăcați după ultima modă și cu pretenții de eventuale aventuri.

***** *Profită* — în loc de profeteasă, preoteasă (sacerdotă).

amiazăzi, ieși pe la șapte ceasuri, și de la fântâna Cibeli³ pîn' la statua lui Neptun, între patru alee de copaci seculari, vezi tot pe acel loc încungiurat de grile defier și numit salon, vezi, zic, frumoasele madrilenice cu părul negru ca penele corbului, cu ochii scîntiitori ca doi cărbuni aprinși, învălitate în mantele negre, care le fac încă mai pătrunzătoare ochirile, cu talia clătinată ca o trestie bătută de zefir, cu picioruțele de copil, și deasupra capului au un cer albastru ca al Napoli, atunce înțelegi că Prado trebui să fie un loc minunat și că un spaniol ș-ar vinde mantaua și un străin cibotele mai bine de a lipsi la ora primblării.

La Copoul nostru însă nu găsești nimic de aceste; a sa frumuseță este lipsa de toate frumusețele, și tocma aceasta face că Copoul este o primblare singură și unică în felul său, între toate primblările, de la Cîmpiile Elisee a Parisului pîn' la grădina Kisseleff din București. Poetul care a cîntat:

Frunze verde de bostan,
Pe dealul Copoului
Rău mă dor călcăile!

a înțeles foarte bine frumuseța primblării Iașilor. În adevăr, închipuiește-ți spinarea lată ca un șes a unui deal gol, această spinare păscută de bivolii boierilor, vacele jidovilor, caii slujitorilor agiilor și magarii băieșilor, mărginită de o parte cu valea Cîrligului, de cealaltă cu valea de cătră Păcurari, avînd în dosu-i, ca hotar, bariera Copoului și stîlpul răsăpiti a grădinei publice, și înainte-ți redul în fund ca corp de armie, și, ca aripi, viile domniei Regensburg⁴ și alte acum plătate — iată Copoul, iată primblarea favorită a concetățenilor noștri, adecă un loc întins, primăvara verde, vara galbăn, toamna negru de glod și numai iarna mai curat, adecă alb, fără nici un copac, fără o șose cît de ră, avînd ca singură varietate grămăzile de gunoi, ce cotiugele boierești aruncă în toată ziua.

Cetitorii mei binevoiască a-mi ierta această digresis: trebui însă ca să păstrez viitorimei descrierea primblării iașenilor în anul 1849, pentru că aud că părintele Treierarhitul are de gînd să schimbe Copoul într-un oraș, venit de a da tifla Iașilor vechi. Prin urmare Copoul cum este acum în curînd nu va mai fi, va trece și se va uita, ca chedrul Libanului⁵, ca floarea cîmpului, sau, dacă vroiți comparații mai puțin biblice, ca fostul club [al] vînătorilor, sau ca Soțietatea istorico-naturală. Mai aud încă și alta. Se zice că Departamentul Lucrărilor Publice s-ar pregăti să facă pozna de a plînta la Copou o primblare cu alee de copaci după pilda Cîmpiilor Elisee și a Praterului. De aceea, iubiților mei cetitori, dacă mai vroiți a mai apuca Copoul cum este descris aice, grăbiți-vă de a vă arvoni de pe acum droșce ca să-l puteți vedea încă în astă primăvară, căci la toamnă nu știu dacă-l veți mai afla în haina sa goală, de astăzi.

La această frumoasă primblare, precum este încă pe fața pămîntului în minutul ce v-o descriu, înalta aristocrație a Moldovei, boieri de baștină veche sau nouă, voinicii noștri ofițeri, damele noastre cele mai elegante, cuconașii instanțiilor administrative, giudecătorești și bisericești, măicuțele în concedie, tinerii alumniei* a Academiei, cîți să mai află, floarea patriei rămasă de douăzeci de ani tot floare, loretele logofătului A., a vornicului V., a postelnicului S. și a comisului D., clasă de dame neapărată într-un oraș civilizată, clasa care, slavă libertății de importăție, din zi în zi se mărește, parte din Paris, parte și din Colomea — toate aceste stări a mult treptăluitei noastre societăți au obicei de a ieși de la patru sau cinci ceasuri

* Alumniei — discipol începător.

dup-amiază în lungi șiruri de carețe de Viena, moda 1849, de butce * din vremea lui Ipsilant ⁶, de droșce lipovenești, de daradaice ** de la Rădăuți; trec pe ulița mare, înghițind nouri de colb și agiungînd la bariera orașului, aruncînd o ochiute asupra obeliscului grădinei publice ⁷, ies la Copou. Unii atunce, cei mai puțini, să scoboară, călcînd iarba roasă de vite și ciolanele cailor morți a poștei; alții preferă a petrece vremea în trăsură, picior peste picior, lăsînd alte dobitoace să facă mișcare pentru dînșii.

Aceasta este vremea să facem observațiile noastre. Domnul A. să uită la doamna V.; viteazul ofițer S., gloria miliției și groaza civililor, aleargă în droșca lui Ivanușca după loreta domnului G.; cuconița E. ia sama că echipajul ei nu este așa de frumos ca balonul *** d-nei F. și mai că-i pare rău că soarta n-a merit-o să trăiască din spatele clerului și din colivele mitropoliei. Primblarea și observațiile țin pînă cînd înnoptează, pînă cînd tunul (zic tunul pentru că scena se petrece la 1844, cînd artileria națională nu putea încă zice tunuri) colibilor militărești, numite lagăr, face bum-bum. Atunce, toate trăsurile, baloanele, butcele, caretele, brișcele, droșcele, daradaicele și tilbiuriul **** d-lui..., în două șiruri, întră în oraș și, trecînd prin ulița mare, alfa și omega a Iașilor, ca prin o lungă arteră, se răspîndesc în dreapta și în stînga, întrînd în ulițele lăturașe. Acei însă carii vroiesc a povesti ce știu și a afla ce nu știu, carii doresc a auzi încă un dulce cuvînt din gurița iubitei, se adună la confetăria d-lui Felix Barla. Dar poate nu știți ce este confetăria d-lui Felix și se poate încă să nu știți și cine este însuși domnul Felix Barla, deși aceasta ar fi greu de crezut din partea unui moldovan, dacă ai cinste a te număra în această nație.

Omul, începînd de la strămoșul Adam, purure a voit a ști ce nu știe și, deși eu nu sînt în stare ca să vă fac să gustați din pomul științei, care nu se află decît în grădina raiului, unde nici d-voastră, nici eu nu cred că vom intra prea lesne, totuși sînt în stare a vă da novelele cele mai pozitive și mai complete asupra confetăriei și persoanei d-lui Felix Barla.

Iașii, cu toate atributele și pretențiile sale de capitalie, n-a putut încă introduce obiceiul cafelelor. În Paris sînt: *Le Café de Paris*, *Le Café Cardinal*, *Le Café Foy*; în Viena este *cafeul Dam*, și pentru români *Le Café Grec*; în Berlin, *Josty*, *Fuchs* și *Stehely*; în Madrit *El Café Suizo*. În aceste cafele, sara se adună mai toți locuitorii ce n-au altă petrecere pentru acele oare; ei ieu ceva, altă dată nimică, spun, rîd, vorbesc moral și, mai multe dăți nemoral, politică, cînd nu-i stare de asedie, literatură, anecdote; jurnalele mai ales fac materia conversației (cît pe ce eram să zic conversațiunii), care se prelungește pînă cînd, după legi, stăpînul este silit să stîngă gazul și să înceapă a închide obloanele și ușile, și atunce încă mulți ies cu mare greu și după întriite îndemnări. Atunce fieștecare își ia pălăria și, poftindu-și noapte bună, se duce la casa sa și cîteodată și la casa altuia. În Iași cafelele, botezate sub numele disprețuitor de *cafenele*, nu sînt vizitate decît de canalie *****, adecă de negustori, de vataji, de cițiva scriitori, de tot ce, în sfîrșit, nu se numără între rangurile aristocratice sau care au pretenție de aristocratice. Grecii singuri au făcut o cafe pentru evgheniștii lor. Lipsa cafelelor se îndeplinește iarna prin restaurantul

* *Butcă* — caleașcă, trăsură boierească (moldov.).

** *Daradaică* — trăsură veche și hodorogită (reg.).

*** *Balon* — cupeu sferic.

**** *Tilbiuriu* — un fel de cabrioletă (engl. *tilbury*).

***** *Canalie* — gloată, mojiçime (fr. *canaille*).

Catinca (Ecaterina) Kogălniceanu, născută Jora, soția scriitorului, 10 noiembrie 1852 (Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, colecția lui Gh. Sion).

franțezului Nodet, fecior lui Jean Nodet din Cvartirul Latin din Paris, care a venit să hrănească cu biftecuri în Iași pe acii pe care tatăl i-a hrănit cu omlete în Paris. Vara, lipsa se înlocuiește prin confeterii, în care societatea aleasă de ambe sexele obicinuieste de a veni, după primblarea Copoului, să ieie înghețată, ținându-se cii mai mulți în trăsurile lor denaintea dughenii, oprind comunicația orașului întreg, și alții, între care și unele din damele cele mai civilizate, adecă mai leoaice *, după moda Parisului⁸ și a Vienei, se scoboară în confetărie. Cea mai vizitată confetărie este cea din ulița mare, în prajma uliței ce duce la palatul domnului Sturdza; în

* *Vezi nota **** la p. 91*

această confetărie adeseori soțietatea este așa de numeroasă, că gustătorii nu-și pot apropie lingurița cu înghețată de la farfurie la gură, și scaunele se caută cu nu mai puțină râvnă decât posturile statului; lungi șiruri de trăsuri stau dinainte; și nu este rar de a vedea un ministru sau o damă de sferă înaltă ocupînd locul unde cu cîteva minute mai înainte șezuse un simplu șef de masă, un laureat a Academiei, un actor românesc, preuteasa cutare, ori băcălița cutăruia. Această confetărie sau cel puțin localul ei, în minutul cînd vă scriu, nu mai este.

D. Felix își așază acum magazinul de bomboane într-o casă frumoasă, zidită de curînd de d-lui, tot pe ulița mare, ceva mai la vale, cu antrelele mari și cu ferestri largi. Lăuntru are să fie împodobit cu stîlpuri polițiți, cu oglinzi mari, cu bufeturi de mahon sculptate, cu mobile de catefe, încît Iașii nu va mai avea nimic de piz-muit luxului confetăriilor Parisului și a Vienei, orașele ce-i stau zi și noapte în ochi. La anul 1844, însă, cînd se petrecea istoria ce am a vă desfășura, confetăria d-lui Felix era cu totul altfel, și încă astăzi acei ce se vor grăbi vor pute-o vedea, de nu întregă, dar măcar în ruinele sale; grăbească-se însă, căci publicația în contra baracelor îi amerință pieire la viitoarea primăvară. Magazinul era alcătuit de o singură cameră tăiată în două prin un bufet, în dosul căruia era dulapuri de lemn boit negru și pline cu gavanoase de steclă cu cofeturi, lise*, fructuri condite, zaharicale și caramele. Întrînd, vedeai în dreapta două-trei mese proaste, cu scaune și lavițe și mai proaste; în stînga aveai o ușă cu geamuri, ce ducea la o altă așezare industrială a domnului Felix: pentru că d. Felix, ca mulți bărbați de stat ai noștri, nu se mulțemește cu o singură profesie, iubește a cumula, și pe lîngă confetar este încă și... marșandă de modă. De-a lungul magazinelor de bomboane și de modă se întindea un fel de balcon, soi de tîrnaț**, în care mușterei putea lua înghețată și totodată a arunca ochiri prea puțin înghețate la aprinzătoarele modiste, ce se vedea prin geamuri lucrînd la capele și bonete. Așa d. Felix avea totodată marfă de răcorit stomahul și de aprins inimile: *înghețată și modiste*.

Dar, bine, pînă acum noi știm că d. Felix este preocupat de zaharicale și de modă; nu ne-ai spus însă nimic despre celelalte ale lui? Și încă mai puțin despre istorie? — Răbdare, răbdare, cetitorilor, chiar lui Dumnezeu i-au trebuit șese zile ca să facă lumea. Dați-mi, dar, și mie macar șese oare, ca să vă spun această adevărată istorie.

Domnul Felix Barla este piemontez, supus prin urmare a spadei Italiei; are meritul să fie cel mai vechi confetar din Iași, decanul înghețatelor și părintele lisei. El a avut privilegiul să îndulcească balurile și mesele celor de pe urmă domni fanarioți; el a introdus în Moldova biscotele***, lisele, pastilele, dragelele, pralinele, marțipanele, caramelele, orjatele, limonadele și înghețatele; pentru că înainte de el părinții noștri nu cunoștea decât curmale, nohot, smochine, coarne de mare****, alune; singurele zaharicale era pe atunce ceva confete boite pe migdale și simburi de zarzare, ce se vindea la Panaiti Butcariu de pe Podul Vechi. În loc de înghețate, orjate, limonade se întrebuița sorbetele***** turcești și braha moldovinească; în loc de lisă, gugoășele, în loc de marțepan, simiții*****, în loc de torte, plăcintele cu carne sau cu brînză și în loc de pîne de Spania, covrigii... trii la para. Domnul Felix a introdus,

* *Lise* — dulciuri făcute din zahăr fiert și apoi legat (întărit) (fr. *lissé*).

** *Tîrnaț* — un fel de prispă ridicată în fața sau împrejurul casei.

*** *Biscot* — pișcot, pesmete din făină, zahăr și ou (it. *biscotto*).

**** *Coarne de mare* — fructe roșii, uscate; se fac ca stafidele.

***** *Sorbete* — băutură răcoritoare din suc de fructe și alcool.

***** *Simit* — un fel de covrig.

în sfârșit, în Moldova toată literatura zaharului. Judecați, dar, din ce barbarie ne-a scos d. Felix Barla, el care a dat confeturi maicelor noastre, femeilor noastre și acum dă și copiilor noștri. Cu toate aceste iașenii îi sînt prea puțin recunoscători; el le-a îndulcit viața și ei se silesc a i-o amări în tot felul. Cine, în adevăr, nu figurează în catalogul domnului Felix și cine îi plătește la vreme? Chiar eu, care mă ocup cu biografia sa, vă mărturisesc că îi sînt dator și că eu nu știu cînd îi voi putea plăti. În zădar bietul om se minie, se roșește, numește pre datornici gogomani; născuții de la Gogomănești fac urechea surdă, mănîncă la confeturi și înghețată pe datorie și plătesc cînd n-au alta ce face. Dar aceasta nu este nimic pe lîngă pacostea ce poliția a făcut domnului Felix în anul 1844, în urma grozavului foc ce a prefăcut în cenușe a patra parte din Iași. După catastrofă, viind în gînd municipalității să fie prudentă, ea s-a hotărît a obori* toate acoperemintele de sindilă. Domnul Felix a căzut jertfa acestei măsuri; confetăria și magazinul de mode s-au trezit într-o zi fără acoperemînt și expuse unei grozave ploii, ce se vede că se unise cu poliția spre a-i face disperăția mai mare. Atunce să fi văzut acadelele și cordelele, confeturile și boneturile, budincele și blondele** sale în ce stare ajunseră; făcea un vinograd babilonic ce nu se putea vinde nici ca obiect de mîncare, nici ca obiect de modă. De atunce domnul Felix s-a hotărît a-și face casă cu două rînduri, cu acoperemînt de fier și cu magazii cu bolte. Prin aceasta, confetele și modele d-sale au cîștigat siguranța că nu vor mai face cunoștință cu ploaia, și ulița mare a dobîndit o frumoasă casă mai mult. Acesta este domnul Felix, roșu la față, cu părul cărunt, scurt, și bun ca toți oamenii de lume, cu tot tonul său răstit și cu tot catalogul său de datornici.

Locul și proprietarul confetăriei fiind descriși, dați-mi voie a începe acum și istoria.

Într-o seară de toamnă a anului 1844, împregiurul unei mese ce era în fața ușei despre ulița mare, ședea cinci tineri, carii înfătoșa adunarea cea mai eterogenă ce-și poate cineva închipui, prin poziția, figura și caracterul lor.

Cei dintîi trei era: un avocat ce-și făcuse studiile la facultatea dritului de Paris, numit N. Măcărescu, băiat bun, prieten nefățarnic, lipit îndatoririlor sale, urmînd un drum sigur și hotărît de la întoarcerea sa în țară, cu mai mult spirit decît mulți carii se socotea mai înțelepți decît dînsul, iubind a fi epigramatic, însă pururea cu gust și cu măsură. Al doilea, un văr al lui, student de umanități în Paris, care însă, în loc de a-și face studiile în cărți pulberoase, preferasă a le face asupra cei mai frumoase jumătăți a neamului omenesc. Pentru aceea tatăl său, vrednic boier moldovan, rechemase pre fiul său din orașul periciunei, cum îi plăcea să numească Parisul, și, aducîndu-l în țară, îl luă cu dînsul în ținutul Fălciului, unde îi dădu moșia părintească spre căutare. Al treile era fiul unui cinstit și bun franțez, vechi soldat a lui Napoleon, pre care întîmplările anului 1814, de la țermurile încintătoare a Seinei, îl azvirliră pe malurile glodoase a Bahluului, și unde, deschizînd cel întîi institut franțez, formă o generație întregă, contribuind mai mult decît oricare altul a răspîndi în Moldova limba, literatura și ideile marelui sale patrii. Astăzi soldatul împăratului-rege este bătrîn, sărac, uitat, și nimene nu-i întinde o mîna de ajutor! Pensiile nu sînt pentru acest fel de oameni⁹. Fiul său, născut în Iași, nu avea de franțez decît numele. Băiat bun, supus de trup și de suflet

* *A obori* — a desființa, a doborî.

** *Blondă* — dantelă de mătase (mold.).

nedespărțitului său prieten N. Măcărescu, el era jertfa nevinovată și răbdătoare a epigramelor, păcăliturilor și șegilor ce protectorul său îi făcea asupra maniei ce avea de a spune în tot minutul proverbe, cimilituri și paremii *, și asupra mustețelor sale de grenadir, ce făcea un contrast deșănțat și curios cu talia sa mai puțin decît mijlocie.

Cele de pe urmă două persoane cer o explicație mai largă și un examen mai mănunțuș, fiind menite a fi eroi principali în povestirea noastră.

Unul era un elegant, un dandi, un leu, cum îi vrea să-i zici, și toate aceste în largă întindere a cuvîntului. Era militar și, prin urmare, cea mai mare mîhniciune a sa era că nu putea purta haine civile, spre a da drum gustului și eleganței sale. Portul său însă era de cea mai mare delicateță; cea mai mică meteahnă nu se vedea în epoletele sale aduse de la San-Petersburg, perspectiva Nevei **, în eghiletele sale împletite în Paris, ulița Rișelieu, în surtucul și pantalonii săi tăiați de însuși mina lui Ortgies. Sămăna în totul cu acele stampe coloriate ce se alăturează pe lîngă jurnalele de modă a Parisului și care înfățișează uniforma nouă a ofițerilor gvardiei naționale. Era un tînăr ca de douăzeci și șesă de ani; fața sa însă, deși de un tip nobil și frumos, era palidă și veștejită de excesuri timpurii. Favoriții săi și mustețele sale răsucite era toate drese cu o afecțatie de a-i da un aer de oștean bătrîn. Purta o sabie turcească, fecioară de orice vărsare de sînge. Postura sa pretențioasă și studiată arăta în el dorința de a se deosebi de alții. El se ținea departe de masă, sprijinindu-se cu o mîna de mănunchiul sabiei și cu cealaltă din cînd în cînd purta la gură o linguriță de înghețată de portocale. O manta frumoasă, cenușie deschis, era aruncată cu neglijință pe dosul scaunului. Spre a completa această descripție, vom zice că purta epolete de ștab-ofițer și un nișam *** turcesc la gît; dar atît titlul cît și decorația le cîștigase mai puțin prin activitatea și meritul său decît prin protecția unor dame de vrîstă, deși nu și de purtare respectabilă. Acest elegant era colonelul Leșescu.

Individul ce-i sta împotriva era reversul medaliei. Zdravăn, roșu la față, cu o figură francă și deschisă, el era în totul contrastul vărului său, d. colonel Leșescu. Precum acest de pe urmă prin afecția sa, așa cel dinii se deosebea prin naturaleța sa în vorbă, port și maniere, încît de toți era numit un bun băiat în toată puterea cuvîntului. Purta o păreche de pantaloni suri căzăcești, o jăleacă de postav negru închisă pînă la gît, o basma roșie ca legătoare de gît și un surtuc masliniu, lung mai jos de glezne, cu bumbi mari. În loc de pălărie avea o șapcă de postav negru cu cozoroc lat. Mînele sale încă nu făcuseră cunoștință cu mînușele.

Domnul Stihescu era un proprietar din Besarabia, ținutul Benderului, vestit prin mărimea harbuzilor săi și prin eroica apărare a lui Carl XII¹⁰. El se înțelegea mai mult în sămănarea grîului și vînzarea lui în portul Odesei decît în manierele evropene. Trei luni trecuseră de cînd venise de peste Prut în capitalia Moldovei și se zicea, în general, că el întrase în Iași, dar nu Iași în el, atîta de mult păstrase încă naivitatea provincială, pre care civilizația iașeni o numesc prostie în acei ce nu sînt născuți în încîntătoarea capitalie și legănați de prismele dohotite **** a pavelor d-lui Barbero¹¹. Neînvățat, nedeprins cu fașionul***** englezesc (*fashion*), de multe ori naiv, el era însă cinstit, îndatoritor, neputincios de a face vreo răutate

* *Paremie* — proverb.

** *Perspectiva Nevei* — traduce rusescul *Nevski prospekt*, Bulevardul Nevei.

*** *Nișam* — decorație.

**** *Dohot* — păcură (mold.).

***** *Fașion* — modă (engl. *fashion*).

sau vreo mîrșăvie; toți acei ce începuseră a-și bate joc de dînsul sfîrșiseră de a-l stima și de a-l iubi. Așa de îmbii veri se putea zice că unul era *moldovanul civilizată* și celalalt *moldovanul necioplît*, get-beget coada vacii. Spre a face un contrast mai mare, să zicem că, în vreme cînd vărul militar, deși toamna era cam înaintată și destul de răce, lua înghețată, vărul basarabean bea un puș * fierbinte dintr-un pahar urieș.

— Ce facem în astă sară, Dimitrachi? întrebă avocatul pre tînărul student.

— Eu mă duc la teatru.

— Dacă dau în astă-sară *Cuconu Iorgu*¹², vin și eu cu voi, răspunsă domnul Stihescu, iar dacă și astăzi aveți operă șvăbească sau comedie franțuzească¹³, cale bună dumilorvoastre.

Și zicînd aceste cuvinte, sorbi a tria parte din paharul său, arzîndu-și gura.

Toți ceilalți izbucniră de rîs; el însă nebăgînd sama, întinsă brațul pe lîngă gîtul vărului său, zicîndu-i:

— Și tu, cu gheața ta. Dracu să te ieie cu dînsa, cînd eu cu pușu ista de-abia mă pot încălzi.

Colonelul nu răspunsă nimic, scuturîndu-se numai spre a se mîntui de brațul vîrtos ce-i strîngea gîtul.

— Bunăoară ca și cu masa lui, urmă benderliul. Închipuți-vă, fraților, că dăunazi ne-a poftit la prînz, și știți cînd am început a mînca? La șese după asfințitul soarelui! Cu luminările aprinse ca la nuntă, numai că mireasa nu-i era acasă. Auzit-ați, boieri? Și la masă știți ce mi-a dat? În loc de un potroc bun de curcan, de un stufat de clapon, de o rață cu curechi, de gîscă friptă, de niște alivence cum mi le face vătăjița la moșie, mi-a trîntit niște blide cu bulion, bifteacă **, volăvai *** și alte multe chisălițe, sta-ar în gîtul șvabilor ce le-au născocit. Da vinațele? În loc să-mi deie niște pelin amar ca fierea, de care a băut tată-meu și bunu-meu, în loc de niște Odobești vechi din vremea lui Muruz, de niște Cotnar de care bea Ștefan vodă după ce bătea pre tătari și pre căzaci, știți ce mi-a vărsat în pahar? Vin de Borto, de Lăfăiet și șampanie, ca cînd eu aș avea trebuință de doftorii și burcuturi ****. Slavă Domnului, sînt, și la trup și la suflet, român verde și vîrtos.

Un rîs omeric izbucni din gura tuturilor, afară de colonelul nostru, carele se mărgini a zice, mușcîndu-și buzele:

— Ce ai, vere, astăzi? Socoteam că ai început a te dezvăța de obiceiile provinciei, care te fac așa de...

— Domnul să mă ferească! Niciodată nu m-oi hotărî să mîninc seara la aprinsul lumînărilor, să mă culc în faptul zilei și să mă scol cînd oamenii se pun la masă, ca cînd Dumnezeu ne-a dat frumusețile dimineței, cîntecul privighitorilor și răsăritul sfîntului soare ca să nu le vedem niciodată. Ziua îi pentru a fi deșteptat și noaptea pentru dormit. Dacă nu de la oamenii, ia pildă de la dobitoace. Socoti poate că și în straie m-oi schimba? Pune-ți pofta în cui. Niciodată nu m-oi dizgruma cu *crevaturi* (cravate), nu mi-oi plesni pielea în mînușe de Brandmaier (Maier), nu mi-oi înfășura trupul în *paltoane sac*, curat sac cu fîină, și nu mi-oi stropși pi-

* *Puș* — băutură din rom sau alte alcooluri tari, amestecate cu zahăr, lămie, fructe și diverse mirodenii (engl. *punch*).

** Friptură la cuptor (fr. *fricassée*).

*** Pateu cu ciuperci, smîntînă și carne sau pește (fr. *vol-au-vent*).

**** *Burcut* — apă minerală.

cioarele în pantaloni de *golan* (*collants*), cum îi numești tu. Nu, nu, asta-i treaba voastră, carii vă prăpădiți averile ca să aveți odăi cu *patiserii* (*tapiserie*), dara-daice mai jos decât ulița și ciocoi în coadă, cu epoleturi de gheneari, și în pungă tufă. Cît pentru mine, eu port și voi purta nădragi largi, un strai îndămănat, cald iarna și răcoritor vara, și cibote ca să mă pot mișca. Prea mult încă am făcut că m-am hotărît să-mi las portul vechi, care l-au avut bunii și străbunii mei, și să mă îmbrac cu scurtuc și flustuc*, jăletcă și bernevici**! Socotiți tu, poate, că cu straiile nouă ne-am făcut mai buni și mai puternici? Vai de capul nostru, măi fraților!

Nu credeți însă, urmă domnul Stihescu, că urăsc tot ce este străin. Nu, că, chiar dacă sînt prost, nu sînt însă neghiob. Dar urăsc tot ce nu se cuvine țării noastre, toate acele parascovenii și bazaconii pre care voi le luați de la străini cu ochii închiși. Știu că europcii au multe lucruri bune; știu asemenea că românii nu sînt desăvîrșiți și că, prin urmare, ei au toată dreptatea de a se împrumuta de la cei dintăi; dar socot că le-am putea lua altăceva decât straiile, butcele și luxul desfrînat, care vă pregătește un viitor de ticăloșie. Vă mirați poate că mă auziți vorbind așa; nu puteți crede că un biet dvoreanin*** din Besarabia să vă spuie verde în ochi asemenea adevăruri, voi, carii vă socotiți nici mai mult, nici mai puțin decât franțujii Răsăritului și carii în faptă nu sînteți la cele rele decât momițile, iar la cele bune decât chinezii Europcii. Nu vreau să mă întind prea mult asupra acestei vorbe, că m-aș teme să nu ating toată cinstita tagma voastră; dar vă voi face o singură întrebare. Voi ați văzut Viena și Parisul? Spuneți-mi, dară, cită deosebire este între națiile străine, atîta de aprinse întru de a întrebuița toate talentele spre fala și puterea patriei, și între voi, carii lăsați să se piardă și să se mistuiască în zădar geniul, ispita**** și vrednicia a tuturor acelora carii nu sînt scoboriți cu hîrzobul din cer. Cînd ați și cită neunire, cită ură, cite nenorociri pregătiți prin aceasta țării voastre! De aceea și țara voastră este prichită*****, ca și civilizația voastră. Ce aduceți, în adevăr, din țări străine, voi europcii cei noi? Straie de Paris, lornete în nas, datorii în pungă, și în adevărate cunoștințe și în folositoare aflări, tufă!

De babacii voștri nu zic nimic, căci nici n-am ce zice. Dar de voi mi-i ciudă, floarea țării și care tare mi-i teamă că n-a să aducă vrodată rod. Bunăoară tu, vere Leșescule, care ai vînturat opt ani de zile toată Europa civilizată, mult mai bine ai fi făcut dacă ai fi adus vreun plug bun, vreun soi de moară care să facă mai curată făină, vreo născocire de a îmbunătăți sămînța grîului și soiul vitelor, adevăratele noastre bogății. În loc de aceste, ți-ai adus o marcă de conte, cînd știi că tatăl tău n-a fost nici ducă, nici baron, decît, ce era mai bine, un cinstit și vrednic boier moldovan; și, în loc de a te întovărăși cu vreun dascăl învâțat sau cu vreun meșter iscusit, ai venit cu un șvab care stropșește caii supt cuvînt că-i drege*****, îi face ca niște motani leșinați și merge călare ca o prăjină spintecată în doă. Nemții și chiar rușii noștri aud că au făcut drumuri de fier, pe care și oamenii și mărfurile merg fiind trași de aburi de foc, în loc de cai. La Odesa am văzut vapoare. Ian, de este noutăți, adă-ne, vere; atunce podvozile***** ar fi mai ieftine, grîul s-ar vinde mai lesne și atunce și țara voastră ar însemna mai mult; atunce și tu t-ei putea să te

* *Flustuc* — haină ușoară.

** *Bernevici* — pantaloni largi, pentru iarnă.

*** *Dvoreanin* — boier, la origine din suita curții domnești (rus.).

**** *Ispită* — experiență.

***** Pronunție regională, corect — *pripită*.

***** *A drege* — aici are sensul de a dresa.

***** *Podvadă* — aici: transport.

fălești cu drept că porți epoleturi de colonel pe umere și nișan la gît. Iar pînă atunce, cu marcele voastre de conți și viconți, cu fuduliile voastre de scoboriți cu hîrzobul din cer, cu straiile dișențate și cu mințele și mai dișențate, duceți-vă la dracu tu și cu toți cuconașii ce-ți seamănă!

Aceste cuvinte aduseră un al doilea zbuchet de rîs în toată adunarea. Eu, însă, care mă aflam într-un colț al confetăriei, lăsînd tot ce era estravagant în zicerile basarabeanului, găseam că el în multe avea dreptate. În adevăr, curioasă și nedreaptă mi se pare civilizația ce pretindem a adopta. Fie-mi iertat aice o mică digresis.

Niciodată n-am fost contrar ideilor și civilizației străine. Dimpotrivă, crescut și trăit o mare parte a tinerețelor mele în acele țeri care stau în capul Europei, am fost și sînt de idee că în secolul al XIX-lea nu este iertat nici unei nații de a se închide înaintea înriurilor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta și de la străini. Aceasta astăzi nu este iertat chiar chinezilor. Propășirea este mai puternică decît prejudețile popoarelor; și nu este zid destul de nalt și de tare care să o poată opri în drumul său. Românii, prin poziția geografică, politică, morală și etnografică, sînt datori mai mult decît orîșicare altă nație de a nu rămînea străini la tot ce face gloria și puterea secolului. Mici și slabi, ei nu se pot face mari și tari decît prin civilizație, adecă prin îmbunătățire intelectuală și materială a țării lor. Din nenorocire însă, noi n-am vrut a înțelege în dreptul simț puterea acestui cuvînt; și cum mă tem, luînd un drum strîmb, avem să ajungem la calea răstăcită. Civilizația nu izgonește nicidecum ideile și năravurile naționale, ci numai le îmbunătățește spre binele nației în particular și a omenirii în general. Noi, însă, în pretenție de a ne civiliza, am lepădat tot ce era bun pămîntesc * și n-am păstrat decît abuzurile vechi, înmulțindu-le cu abuzurile nouă a unei rău înțelese și mincinoase civilizații. Așa, predicînd ura a tot ce este pămîntesc, am împrumutat de la străini numai superficialități, haina din afară, litera, iar nu spiritul, sau, spre a vorbi după stilul vechi, slova, iar nu duhul. Prin aceasta am rupt cu trecutul nostru și n-avem nimic pregătit pentru viitor, decît corupția năravurilor. O nație însă nu poate decît prin o amenințare de mare și cumplită pedeapsă a-și renega trecutul; căci adevărata civilizație este aceea care o tragem din sinul nostru, reformînd și îmbunătățind instituțiile trecutului cu ideile și propășirile timpului de față. Aceasta o simțesc și o practică chiar națiile care se află în capul luminilor. Franția, Anglia, Germania simțesc neapărata nevoie de a lega lanțul timpurilor și de a urmări în trecut propășirea năravurilor publice, origina instituțiilor lor, leagănul libertății lor; de aceea le vedem cheltuind milioane spre a face cercetări asupra începuturilor istoriei, legislației, vieții publice și locale a acelor populații care le-au dat născare și le-au pregătit era de fericire, de bunăstare și de libertate, de care strănepoții lor se bucură astăzi.

Cînd Ecaterina II, clironoamă ** vrednică a marelui Petru, vroi în Rosia a lărgi și mai mult calea civilizației deschisă de gloriosul ei predecesor, ea nu gîndi nici într-un chip de a izgoni obiceiile și credințele țerei; dimpotrivă, simțimentul național fu cel întîi mobil a planurilor sale! Literatura, poezia, istoria națională fură reinviate; și, spre încurajarea lor, lăzile visteriei împărătești era purure deschise; numai culegerea și publicarea cronicilor naționale costară peste un milion de ruble ¹⁴.

* *Bun pămîntesc* — are sensul de bun autohton, băstinaș, al țării.

** *Clironom* — moștenitor.

Noi de aceste n-am făcut și nu facem nimică. Când, după izgonirea domniilor străine, am fost chemați să ne dăm noă instituții, ne-am purtat ca cînd ne-ar fi fost rușine de tot ce era al nostru; am aruncat tot ce era esențial pămîntesc, ne-am lepădat de trecut ca Petru de Hristos, ne-am lepădat de toate acele instituții vechi cari făcuseră puterea strămoșilor noștri, ca de o haină puturoasă, cînd trebuia numai să izgonim abuzurile ce se vîrșiseră în legile și viața noastră prin lungi ani de tirănie și de războaie, păstrîndu-le însă spiritul și potrivindu-l cu timpul de față. Noi am socotit că, lepădînd tot și împrumutînd tot, am face mai bine și am merge mai departe. Ce am isprăvit? Am adus în țeara noastră plante străine, nepotrivite cu clima și pămîntul nostru, și care nu ne vor da niciodată roduri coapte, în loc de a ne mîrgini a curăți și a vultui * plantele înrădăcinate de sute de ani în țeara noastră. Așa am schimbat abuzurile pămîntești cu abuzurile străine; dintr-o țeară patriarhală, ne-am făcut țeară feodală.

Am luat luxul, corupția și formele exterioare a Europei, dar nu și ideile de dreptate și deopotrivă îndrituire, bunăstarea materială și descoperirile geniului, care astăzi fac fala seculului. Ce am isprăvit că avem, cum am zis, litera, iar nu spiritul? Ne pretindem nație civilizată și avem robi; civilizația noastră se mărginește în lux, în mărfurile europene, care ne exportează toată bogăția, în caritele și juvaerele femeilor noastre și în cunoștința superficială a unei sau două limbi streine, care ne dau înlesnire de a înțălege romanele doamnei Sand și vovedile domnului Scribe¹⁵. Propășirea noastră intelectuală se mărginește în șesespzece școli publice! Iar bunăstarea materială este închisă între părății poleiți a cîteva palaturi boierești. Burjuazie, adevăc stare de mijloc, puterea cea mai de căpitenie a unui stat, nu avem, căci prea o disprețuim pentru ca cineva să vroiască a rămînea în ea și să nu se silească, la cel întii prilej și cu orice preț, de a se preface în boier. Țăranul trăitor în vizunii, căci numai case nu le putem zice, îmbrăcat în stremțe și îngenunchiat, este tot așa ca și cînd era silit de a fugi înaintea hunilor și tătarilor. Orașele noastre sînt numai niște sate mari. N-avem drumuri, n-avem canaluri, producturile noastre putrezesc pe loc, comorile noastre minerale zac necunoscute în vinele pămîntului. În mijlocul celor mai mari bogății, cu pămîntul cel mai roditor, cu apele cele mai vii, cu pădurele cele mai frumoase, sîntem săraci; și pentru ca să ne putem îndestula nevoile civilizației ce ne-am dat, adevăc straiile europene, trăsurile lui Brandmaier¹⁶, mobilile de lux a Parisului, poftele aprinse ce am dobîndit în țeri străine, ne sărăcim prezentul și ne ruinăm viitorul. Cît de departe însă am merge, cîtă fericire ne-am pregăti, cînd, în loc de a ne cheltui în deșert activitatea și capitalurile noastre, le-am întrebuița în sporirea buneistării materiale a țerii noastre, singură care ne poate duce la bunăstarea intelectuală, adevăc la adevărata civilizație. Politica noastră nu trebuie să fie în chēstiile din afară; adevărata noastră politică este cu totul în reformele dinlăuntru. Să răspîdim luminile și bunăstarea materială în clasele de jos, care astăzi zac în neștiință și în sărăcie, să îmbunătățim agricultura și creșterea vitelor, țitele statului, cum a zis un mare ministru a Franței, să deschidem noă comunicații și noă căi de esportație productelor noastre, pentru că, cum a zis odinioară în foasta Academie un bun prieten al nostru și profesor¹⁷ de economie, importanța noastră politică nu poate spori decît prin numărul chilelor de grîu ce vom exporta. Să ne unim, mai ales, toți într-un singur și mare țăl, fără deosebire de stări, de tarafuri **, de partide, țălul de a scoate țeara noastră din haosul, din

* A vultui, a hultui — a altoi (arh.).

** Taraf — aici, clică politică.

ignoranța și demoralizația de astăzi; atunce vom avea adevărată politică, atunce vom fi adevărați bărbați de stat!

Soarta m-a menit de a călători o a trie parte din viața mea. Nu este țară din Europa în care să nu fi călcat piciorul meu, nu este stare a societății să nu o fi observat de aproape. De la insulele Scandinave pînă la patria lui Temistocles și a lui Solon, de la vchea Bizanție, rezidența mărească a sultanilor, pînă la coloanele lui Ercul, am îmblat toate țerile, am trăit cu luxul celor mari și cu lipsa celor mici¹⁸. Prin un șir de deosebite împregiurări mi-a fost iertat, mie celui fără titluri, fără avere, fără vreo însemnătate, de a străbate acolo unde mulți puternici a țerei mele au găsit ușele închise. Ani întregi am putut observa de aproape domnia celui de pe urmă din cei trei aliați a anilor 1814 și 1815¹⁹, Fridrih Vilhelm III²⁰ a Prusiei, mai blînd și mai simplu în traiul său decît cel mai neînsemnat al său general.

Am studiat Franția supt rigatul lui Ludovic-Filip²¹, care, cu toate strigățile, a dat patriei sale optsprezece ani de pace, de bogăție și poate și de adevărată libertate. Am cercetat Spania²² atît în palaturile Isabelii²³, cît și în vechile sale catedrale, în ruinele care îi acopăr orașele, în obiceiurile poetice a poporului său zdravăn și puternic ca și în timpurile lui Carl Cvint și Filip II, și căzut numai pentru că a părăsit bogățiile pămîntului său și s-a dus să caute altele în băile de aur a lumii nouă. Ei bine, cu cît am călătorit, cu cît am observat națiile străine, cu atîta mai mult m-am încredințat că popoarele nu pot ajunge la adevărata civilizație decît prin cultivarea și dezvoltarea facultăților naționale și sporirea bunei stări materiale; că toate acele instituții, menite spre a da claselor de jos un trai mai bun, un confort mai mare, spre a le înlesni îndestularea trebuințelor, sînt totodată însușite de a izgoni și ignoranța și de a îmbunătăți și soarta morală a oamenilor și, prin urmare, a le pregăti o adevărată civilizație. Pururea, dar, am avut rîvnă de a studia de aproape toate acele instituții formate de Europa, spre a da claselor de jos folosurile de care pînă acum se folosia numai clasele înstărite.

Spre a pute izgoni ignoranța și corupția care îi este urmarea, spre a împuțina crimele și spre a așeza moralitatea, am cercetat, dar, cu de-amăruntul, pe de o parte, așezemintele menite de a răspîndi învățătura, de a stîrpi viciurile și a înălța inima, adecă școlile, casele penitenciare, instituturile pentru tinerii osîndiți, pentru cerșitori, pentru orbi, surzi și muți, casele de nebuni, adăpostirile pentru orfani și bătrîni, spitalurile pentru deosebitele pătîmiri, și, pe de alta, așezemintele menite de a răspîndi bunăstarea, precum drumurile de fier și canalurile ce favorizează comunicația lucrurilor și a ideilor, companiile de siguranție și de împrumut, bancele care înlesnesc comerțul, casele de cruțare care apără bătrînețele de chinurile sărăciei și, în sfîrșit, spiritul și tainele asociației, singura dumnezeire care astăzi face minuni, pentru că poate tot, pentru că adunînd pîrticelele pierdute în gloatele indivizilor, formează din ele o putere concentrată, la care nimene nu este în stare de a se împotrivi. Cînd cercetam toate aceste instituții, agenți puternici și neapărați a civilizației, și cînd cu jale descopeream că țeara mea nu are nici una din ele, atunce vedeam ce deosebire este între Europa și între noi și ce drum mare mai avem a face spre a o ajunge macar de departe.

Cetitorii mei binevoiască a-mi ierta acest *speech*, cum zic englezii, adecă, românește, acest mic cuvînt ieșit din șirul romanului. Cursurile însă de moral nu plac astăzi; de aceea moralității în seculul nostru sînt siliți, ca spițerii, a polei hapurile ce vroiesc a da bolnavilor. Spre a mă tîlmăci mai bine, și ca să întru în gustul

cetitorilor mei, voi lua de pildă un scriitor străin. Când vestitul Eugène Sue²⁴ a vroit a interesa clasele bogate în favorul claselor muncitoare, el n-a făcut o carte de moral, ci s-a slujit de un roman; el a scris *Tainele Parisului*. Așa și mie, fie-mi iertat, între descrierea confetăriei lui Felix și o declarație de amor, a vă zice două cuvinte în contra maniei ce avem de a ni întipări numai modelele rele și abuzurile străine și de a mijloci totodată și pentru o nenorocită stare, cea mai neapărată pentru puterea și înflorirea unei țeri, starea cărie într-un mare moment i s-a făcut o solenă făgăduință: *îmbunătățirea soartei* etc. și căreia ar trebui să ni aducem aminte că *mărinimia* a doi auguști monarhi i-a închizeșluit fericirea*.

— Da, da, frățică, urmă a vorbi d. Stihescu, român sînt și român vreu să mor. Nu vreu să mă șonțesc**; cine mă iubește, așa să mă ieie; cine nu, să mă lesă.

— Dar, dar, răspunsă N. Măcărescu, asta a fi pînă cînd t-ei amoreza de vro domnișoară de a noastră; și atunce cum o să te aud ceripind *bonjour* și *mon cher*.

— Ferească-mă Dumnezeu și Maica Preacurată, strigă benderliul, făcîndu-și semnul crucii. Da sînt sigur că asta nu mi s-a întîmpla, pentru că niciodată n-oi suferi ca *cîrpa* să mi se puie mai sus decît *căciula*.

— Bine, bine, vom vedea, urmă băiatul franțezo-român, *l'homme propose et Dieu dispose*, sau *qui compte sans son hôte compte deux fois*, sau...

— Destul cu proverburile tale; și uită-te mai bine cine vine, îl întrerupse avocatul...

Într-acel minut, un balon-brișcă elegant și tras de doi cai negri se opri dinaintea confetăriei. Lacheul în livră simplă dar elegantă, fără acele cusuturi și bande de fir care pururea vădesc un provincial sau un ciocoi înnobilat, țindu-și pălăria în mîină, deschisă oblonul. Un tînăr sări mai mult decît se scobori din trăsura, dînd brațul unia după alta la două dame tinere, și pe urmă le dusă la o masă în confetărie, aproape de masa unde șădea cunoscuții noștri. Tînărul se deosebia prin frumuseța și espresia figurei sale, prin focul ochilor și prin eleganța simplă, dar de bun-gust a portului.

După ce întrebă șocotînța damelor, poronci să le aducă înghețată.

Ochirea prietinelor noștri se opri curînd asupra noilor-veniți, mai ales asupra damelor, îmbe tinere și frumoase, dar de deosebite feluri: pentru că una avea o figură oacheșă și melancolică, iar cealaltă avea o față bălaie și veselă și care nu cerea mai bine decît chiar din tristeță să-și facă o armă de cochetărie.

— Cine-s oare? întrebă franțezul pre avocat.

— Aga Tachi Mătiescu și cu femeia sa, munteni, veniți de la București, de curîndă vreme, răspunsă acesta.

— Care-i femeia lui, întrebă d. Stihescu, acea din dreapta?

* „Birnicii lucrători de pămînt, ca unii ce prin a lor muncă și strădanie revarsă îmbelșugarea în adunările omenesti, se cuvine a fi *mai cu samă* privigheji și luați aminte, pentru ca starea lor să cîștige din zi în zi îmbunătățire” (Reglementul organic, Anexa, lit. G, art. XXXIV).

„Ei se folosesc cu apărarea de tot felul de havalele”* (idem, art. XI). „Însușirile ministerului dinlăuntru se află în primirea măsurilor cuviincioase spre buna statornicire și îndămănică petrecere a locuitorilor prin odihnătoare case a locuinței lor, trebuincioasele heiuri** și semănarea legumelor, răsădirea pomilor și mai ales a aguzilor” etc., etc., etc. (Regl. organ, cap. IV, art. 130 G) (n.a.).

** *A se șonți* — aici: a se înstrăina (de la *șonț*, poreclă dată în trecut străinilor).

* *Havalea* — aici: obligațiile țaranului către boier, constînd din podvezi, clăci etc.

** *Heiuri* — acareturi.

Și zicînd arăta la dama bălaie, care rîdea în hohot, puindu-și batista la gură și căutînd în toate părțile cu cine să înceapă telegraful ochilor.

— Nu, ceealaltă, răspunsă colonelul, care samănă scoborîtă din ceruri și soră cu îngerii.

Această laudă nu era în adevăr exagerată. Elena era tipul cel mai ideal a frumuseții. Închipuiți-vă o femeie de talie de mijloc, cu o față virginală și frescă *, care nu semăna nicidecum a fi măritată de cinci ani. Un cap oval cu cele mai pure și corecte linii; un păr negru ca pana corbului, o frunte largă și albă ca alabastrul Italiei și pe a căria tîmple se vedea vînățul celor mai fine vine, doi ochi din care, prin o curiozitate rară a naturii cît și încîntătoare, era unul albastru plin de dulceață, ca a zînelor Nordului, și celalalt negru, sculptor de toate razele meridionale ce se văd numai în ochii unei andaluze, două sprincene încordate, care, cum ar zice un poet din școala lui Conachi, forma cel mai frumos arc a amorului, obrazii acoperiți de acea albeață palidă ce dă atîta expresie unei figuri de femei, un nas de romană, o gură, lăcașul grațiilor, a căror buze, tot după cum ar putea zice poetul sus-pomenitei școale, sămăna a două foi de roze; cît pentru dinți, nu cred că oceanul să aibă mîrgăritare care să fi putut a li întrece albeața. Închipuiți-vă, pe lîngă aceste, un zîmbet nevinovat și îngeresc, un gît alb și mlădios ca a lebedei, un piept și niște umere precum le-a visat numai Fidias, o talie de baiaderă, să o stringi între două degete, forme care aduna toate condițiile estetice și a voluptății, picioarele unei sevilane și un mers de zeiță plimbîndu-se pe nouri, iarăși după expresia poetului mai sus prenumit. Era cu neputință ca o asemenea ființă să nu lese, odată văzută, o impresie neștersă și ca acea impresie să nu se schimbe în curînd într-un amor viu în orice inimă de tînăr, cînd însuși bătrîni văzînd-o regreta anii juneții lor. Tot în ea era de o perfecție neimitabilă și ce contribuia mai mult a-i lipi inimile era aerul de melancolie ce-i acoperia figura.

Tovarășa care-i sta aproape, Laura, vară-sa și tînără văduvă, cum sînt la noi, adecă despărțită de bărbat, făcea un contrast desăvîrșit. Tot de o talie ca și Elena, dar bălaie, cu trăsăturile lungărețe, cu obrazi albi, grabnici de a se roși, însă nu de rușine, figura sa nu era în stare de a răbda analizul unui cunoscător; ochii săi, carii făgăduiau toate voluptățile amorului material, avea însă un ceva crud în căutarea lor, iar buzele subțiri, semn de un caracter calculator și nu prea ușor; ea avea în totul un nu știu ce diavolesc, la care, dacă cineva nu se păzea bine, era cu neputință de a se împotrivi. Căutătura sa ades avea puterea magnetică a șerpelui atrăgînd pre nevinovata păsăruică. Viața sa era o singură și întregă cochetărie. Se pretindea virtuoasă și purta trii-patru intrigi deodată, unuia dîndu-i vîrfurile degetului de atins, altuia numai o ochire făgăduitoare de tot și neîmplinind nimic, unui al treile buzile de sărutat, la altul piciorul și la un al cincele genunchiul. Se pretindea virtuoasă, și unul avea voie de a o stringe de mîna sau de a o călca pe picior, cînd ea nu se însărcina mai întai cu aceste practice, și altul de a o apuca de talie. Știa tot; cînd platonică, cînd cu aerul nevinovat a unei vergure de cincisprezece ani, cînd cu pozele unei lorete din Paris, ea era din acel număr blestămat de femei care în amorul cuiva văd numai un mijloc de a petrece vremea și de a produce jărtfe nenorocite, din acele femei, tip rar, ce nu se găsește decît la noi și care nu s-a tratat încă de nici un romanțier a Europii, adecă femeia măritată care caută o a doua nuntă, care, cu bărbat, vroiește a-l schimba cu alt bărbat cu un mai mare rang, mai strălucită poziție, mai întinsă bogăție, și cu nepăsarea

* Frescă — proaspătă, tinerească (it. fresco).

unui ateu leapădă soț și copii și, într-un adulter neconținut, schimbă la bărbați ca stăpînii cei răi la slugi, și se primenește cu cununiile ca elegantele cu capelele. Pe lîngă aceste, mai avea și grozava răutate de a-și alege cu preferință jărtfele între însurați; a smomi pre un bărbat, a fura unei femei inima soțului său, a se făli cu izbînda acestuia, a introduce în părechile cele mai fericite și mai potrivite ura, lacrimile și grozava despărțenie, acesta era țalul cochetărilor sale; și în aceste exerciții era atît de înaintată, încît, deși de doăzeci și doi de ani de-abia, ea stricase mai multe case din cele mai bine nimerite. Femeile nu o vedea decît cu grozăvie, iar bărbații urma a se arde la flacăra ochilor săi, ca fluturii de noapte la para lumînărei. Avusă un bărbat care îi dase tot, rang, bogăție, mulțămirea tuturor dorințelor și chiar a caprițelor sale, și ea, spre răsplătire, după cinci ani de o necredincioasă căsătorie, îl lasă într-o dimineață, fără a-i zice macar adio. Acum alerga în toate balurile, în toate concertele și plimbările, clocind un al doile măritș, și pînă atunce făcînd o goană de arapi între curtezani, nelăsînd nimic în pace, de la adolescentul de șesespzece ani și pînă la adoratorul octogenar. Cînd veselă pînă la nebulie, cînd melancolică pînă la disperatie, cînd împopoțată ca o madoană catolică, cînd înnegrită și jălindă ca văduva lui Mausol²⁵, ea era în toată puterea cuvîntului un demon cu fața de inger, adevărat cameleon, luînd toate formele, jucînd toate rolele, sunînd toate gamele simtimentului, imitînd toate virtuțile și cunoscînd toate vîțiurile, fiind blestămată și menită de a aduce nenorociri, lacrimi și jărtfe pretutindene unde i se întindea ochirea, unde îi călca piciorul.

În cît de aga Tachi Mătiescu, el era ca de triizeci de ani, cu o figură expresivă, cu ochii pătrunzători, cu mûsteți și favoriți negri. Deși îmbrăcat simplu, totul vădea în el gustul unui om de lume. Conversația sa, deși nu vie și grabnică, era plăcută, arătînd în toate un bun-simț firesc, multă logică și un caracter energic, dar neapabil de a se împotrivi la cea întăi ochire a unei femei ceva frumușele.

NOTE

Acest fragment de roman s-a publicat în „Gazeta de Moldavia”, 9 ianuarie—23 martie 1850, p. 1—2, 5—6, 11—12, 15—18, 21—22, 53—55, 65—67, 73 și 81—83. Înșușirile stilistice, limba, elementele autobiografice, precum și opt pagini scrise de mîna lui — acestea descoperite în Biblioteca Academiei, „Personalități. Arhiva Kogălniceanu”. Manuscrise, 10, f. 156—157 și „Personalități. Arhiva Kogălniceanu”. Documente, 29, f. 421—422 — sînt dovezi sigure că, deși nesemnată, opera a fost scrisă de M. Kogălniceanu.

Autorul a apucat să scrie numai capitolul I. Frămîntările politice și activitatea lui ca ziarist l-au împiedicat să termine romanul, atît de prețios pentru zugrăvirea moravurilor sociale din Moldova anului 1844, cînd localizează acțiunea.

Paginile scrise dovedesc apartenența și simpatia autorului pentru burghezie, care însă, spune Kogălniceanu, nu există în Moldova: „burjuazie, adecă stare de mijloc, puterea cea mai de căpitenie a unui stat, nu avem, căci prea o disprețuim”.

Kogălniceanu, cercetînd clasele sociale pentru a fixa cadrul acțiunii romanului, constată, de o parte, clasa boierească, putredă de corupție, de lux și amețită de „formele exterioare a Europei”, iar de altă parte „șăranul trăitor în vizunii, căci numai case ru le putem zice, îmbrăcat în stremțe și ingenunchiat...”.

Astfel, acest început de roman social este un prilej pentru Kogălniceanu să-și arate ideile democratice și progresiste în legătură cu dezvoltarea societății românești de la jumătatea secolului al XIX-lea.

Ediții: N. Cartoian, Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară, în „Analele Academiei Române”, s. III, t. XI, nr. 3, p. 23–84 + VII planșe, a publicat prima ediție în alfabetul latin și un studiu amănunțit despre valoarea literară a romanului. Au urmat apoi edițiile îngrijite de Dan Simanescu (1955, 1956, 1964, 1973) ș.a.; Pionierii romanului românesc. Antologie, text stabilit, note și prefață de Șt. Cazimir, București, 1962, p. 23–48.

¹ Puriștii limbei noastre la care se referă Kogălniceanu, după exemplele care urmează în textul său ceva mai jos (conveniciune etc.), sînt *ciuniștii*, a căror școală o reprezintă bucovineanul Aron Pumnul (1818–1866). Ei susțineau ca terminația *-iune* (<lat. *ionem*) să se scrie și să se pronunțe în neologismele introduse în limba română *-ciune*, prin analogie cu *rugăciune* (<*rogationem*): *năciune*, *ocupăciune* (în loc de *națiune*, *ocupațiune*). Ei mai doreau îmbogățirea limbii române prin cuvinte compuse, pe care Ovid Densusianu, marele romanist al lingvisticii noastre, le califică drept „monstruoșități”: *cîntămînt* (poetică), *cuvîntămînt* (retorică), *stelămînt* (astronomie), *binescriînță* (ortografie) etc. Aluzia lui Kogălniceanu dovedește poziția lui justă, orientată de bun simț și de vorbirea populară, în ce privește dezvoltarea limbii literare române.

² *Druzii*, preoți ai triburilor celtice din vestul Europei (Franța de azi), descrise, cu temperamentul și obiceiurile lor, în *De bello gallico* a lui Caius Iulius Cesar, care consacră druzizilor mai multe pagini la începutul lucrării sale. *Codrii druzizilor* erau codri de stejari.

³ *Fîntîna Cibeli*, din *Madrid*. Cybele era socotită în mitologia poporului roman ca „mama tuturor zeilor”; în plus, era și protectoarea vegetației.

Fragmentul *Tainele inimii* cuprinde, în comparație cu alte opere ale lui Kogălniceanu, cele mai multe amintiri din călătoria lui în Spania (1846–1847).

⁴ *Villea domniei Regensburg*. „Domniei”, spune autorul în ironie, pentru că Regensburg, proprietarul hotelului St. Petersburg din Iași, pe la 1844, era nu numai foarte bogat, dar avea și o mare trecere în societatea contemporană. Pe locul unde a fost clădirea hotelului, astăzi este o placă cu următoarea inscripție: „Pe acest loc, unde se afla hotelul Petersburg, s-a desfășurat, în ziua de 27 martie/8 aprilie 1848, adunarea populară a revoluționarilor din Moldova, care a dat semnalul începerii revoluției burghezo-democratice din 1848 în Țările Române”.

⁵ *Cedrii din pădurile Libanului* erau vestiți prin mărimea lor. Solomon, împăratul evreilor, vorbind despre vegetația universală, a început „cu cedrul Libanului” (*Biblia*, Cartea întâi a regilor, V, 13). Cînd a ridicat casă de închinare, a poruncit să se aducă „cedri din Liban” (*ibidem*, V, 20). Același împărat-poet, în opera sa lirică *Cîntarea cîntărilor*, amintește adesea de cedrii măreți ai Libanului.

⁶ *Constantin Ipsilanti* (1799–1801), domnitorul Moldovei.

⁷ Este vorba aici de *Obeliscul leilor* din mijlocul grădinii Copoului, ridicat după planul lui Gh. Asachi și sub conducerea arhitectonică a colonelului Sunogurov. Obeliscul a fost construit de orașeni în 1834, ca „să amintească binefacerile proaspetei legiuri a Regulamentului Organic” (de aceea se mai numește și „Monumentul Regulamentului Organic”), iar grădina Copou a fost și ea înființată tot prin dispozițiile Regulamentului Organic. Piedestalul monumentului este dintr-un singur bloc de piatră din cariera de la Scheia, iar lei din piatră de la Iacobeni. *Iași. Ghid istoric și artistic*, p. 43 (autorii acestui ghid sînt Gh. Ungureanu, p. 3–53, și Const. Turcu, p. 54–117. De redacție a răspuns și Virgil Ioil, din partea Sfatului popular. În anexă, o hartă a orașului Iași).

⁸ Tipul „leoaicelor” — „fiziologia” lor ca tip social care a servit literaturii — este înfățișat de Émile Augier, *Les lionnes pauvres* (1858, în colaborare cu E. Foussier).

⁹ Întregul pasaj, după cum a arătat N. Cartoian, *Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară*, București, 1942, p. 57, nota 1, este o aluzie la Victor Cuénim, profesorul francez care a întemeiat la Iași primul pension public, în 1826, la care a învățat însuși M. Kogălniceanu.

¹⁰ După înfrîngerea de la Poltava (1709), regele suedez Carol al XII-lea (1697–1718), împreună cu ofițeri și soldați devotați, s-a retras la Bender, cetate pe Nistru (R. S. S. Moldovenească),

Numele mai vechi al Benderului a fost Tighina (Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 293—295).

¹¹ *Barbero* — proprietarul unei fabrici de pavele de lemn, din Iași, cu care se acopereau străzile principale ale orașului. Kogălniceanu a publicat în „Dacia literară” o stampă care reprezintă interiorul fabricii lui Barbero.

¹² *Iorgu de la Sadagura* — titlul comediei lui V. Alecsandri, care s-a jucat prima dată în seara zilei de 23 ianuarie 1844. Despre succesul reprezentației, la care a asistat însuși domnitorul Mihail Sturdza, vezi Elena Rădulescu-Pogoneanu, *Vasilie Alecsandri*, Craiova, 1940, p. 73—77 (introducere la Vasilie Alecsandri, *Poezii*, vol. I, Craiova, 1940, colecția „Clasicii români comentați”; s-a publicat și ca extras).

¹³ *Opera șvăbească, comedia franțuzească*. Prima, în realitate, este teatrul de operă german de la Iași, sub conducerea cîntăreței Maria-Tereza Frisch, care a preluat prin contract, de la direcția teatrală „triumvirală” (Alecsandri, Negruzzi și Kogălniceanu), noua direcție în luna mai 1842. Directoarea germană a continuat să prezinte piese românești, făcînd însă tot felul de greutăți trupei artistice moldovene. Ocîrmuirea a trebuit să intervină pentru rezilierea contractului (începutul anului 1845).

Informații exhaustive despre Maria-Tereza Frisch, care a condus, ca directoare, spectacolele teatrale ale trupelor germană, franceză și română de la 1 septembrie 1842 la 1 mai 1844, vezi în Ion Horia Rădulescu, *Le théâtre français dans les Pays Roumains (1826—1852)*, Paris, 1965, p. 200—216; pentru stagiunea 1844 — 1 februarie 1845, *ibidem*, p. 217—232; repertoriul complet al pieselor jucate la Iași sub direcția ei, *ibidem*, p. 358—382.

Sursele de mîna întîi pentru urmărirea spectacolului teatral francez în România în prima jumătate a secolului al XIX-lea sînt: A. Gallice, *Théâtre français de Jassy*, în „Le glaneur moldo-valaque”, Janvier-Février, Yassi, 1841, p. 91—103. Autorul, el însuși unul din fondatorii acestui teatru, aduce știri variate. Teodor T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, Iași, 1915—1922, 2 vol. Al treilea volum, manuscris. Autorul (1839—1923) a fundat vasta sa operă pe o colecție unică de afișe teatrale originale, pe care le-a dăruit apoi Bibliotecii Academiei Române. Studiul cel mai complet și mai științific l-a dat Ion Horia Rădulescu, *Le théâtre français dans les Pays Roumains (1826—1852)*. Préface de M. Raymond Lebègue, membre de l'Institut, Paris, M. J. Minard [editor], 1965, 671 p. Opera s-a tipărit după moartea autorului (1902—1962), la Santa Cruz de Tenerife (Spania), în colecția „Bibliothèque de littérature et d'histoire”, no. 4. Alături de prețioasele capitole interpretative, autorul, specialist profund al istoriei teatrului românesc, a introdus în lucrarea sa numeroase reconstituiri biografice ale artiștilor, strîns din Arhivele Statului din Iași și București, din Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Archives Nationales (Paris), cum de exemplu: lista alfabetică a artiștilor și activitatea lor desfășurată înainte de a veni în România, în și după plecarea lor din România (p. 295—309); lista alfabetică a titlurilor pieselor jucate în premieră, la Paris și în România (p. 429—453), lista pieselor, alfabetică după numele autorilor (p. 454—467), repertoriul spectacolelor de muzică (operă, dramă lirică, operă comică), cu titlul operelor, numele compozitorilor și libretiştilor, datele premierelor la Paris și Iași (p. 468—480).

Autorul nu se ocupă de piesele jucate în limba română, nici cînd acestea sînt traduceri.

¹⁴ *Ecaterina a II-a*, împărăteasa Rusiei (1762—1796), a încurajat într-o vreme inițiativele liberale ale lui Nicolae Ivanovici Novikov (1744—1818), care a înființat editura „Societatea care ostenește cu tipărirea cărților”. Deși viața acestei edituri a fost scurtă (1773—1774), totuși Novikov a reușit să publice 19 mari lucrări, istorice și literare, ca: Mably, *Cugetări despre istoria Greciei*, în traducerea lui A. N. Radiscev, opere și reviste satirice. Colecția de documente, amintită de Kogălniceanu, este *Vechea bibliotecă rusă* (10 vol., 1773—1775) și *Continuare la vechea bibliotecă rusă* (11 vol., 1786—1801). După anul 1789, iluministul Novikov suferă persecuția Ecaterinei, care poruncește să fie arestat socotind că ideile lui democratice și progresiste ar fi putut aduce un vînt revoluționar în Rusia. Din închisoare, Novikov a fost eliberat după moartea împărătesei.

¹⁵ *Eugène Scribe* (1791—1861), dramaturg francez ale cărui comedii au fost traduse și jucate la noi încă din anul 1840. I. Horia Rădulescu, *Scribe sur la scène roumaine*, București, 1940.

¹⁶ Mai sus (p. 98) autorul a amintit de „mănușe de Brandmaier”!

¹⁷ Bunul prieten este Ion Ghica. Într-adevăr, Ion Ghica a predat ca profesor la Academia Mihăileană, încă din februarie-martie 1842, geologia, geometria, mineralogia și economia politică. D. Păcurariu, *Ion Ghica*, București, 1965, p. 48—81, capitolul: „Profesor și inspector la Academia Mihăileană. Colaborator la «Propășirea». Alte preocupări și inițiative”.

¹⁸ Nu cunoaștem documente care să confirme o călătorie a lui Kogălniceanu, făcută pînă la anul 1850 (cînd a publicat *Tainele inimei*), „în patria lui Temistocles și a lui Solon”. În ce privește „insulele scandinave”, desigur că autorul se referă la insula germană Rügen (în Marea Baltică), pe care a vizitat-o condus de romancierul Wilibald Alexis (1798—1871) în anii de studiu la Berlin.

¹⁹ Aluzie la coaliția Angliei, Prusiei și Rusiei împotriva lui Napoleon I.

²⁰ *Friedrich Wilhelm al III-lea* — regele Prusiei între anii 1797—1840.

²¹ *Ludovic Filip* — regele Franței între anii 1830—1848.

²² M. Kogălniceanu a călătorit în Spania (1846—1847). Vezi jurnalul călătoriei lui. p. 498—534 (textul), p. 534—542 (notele).

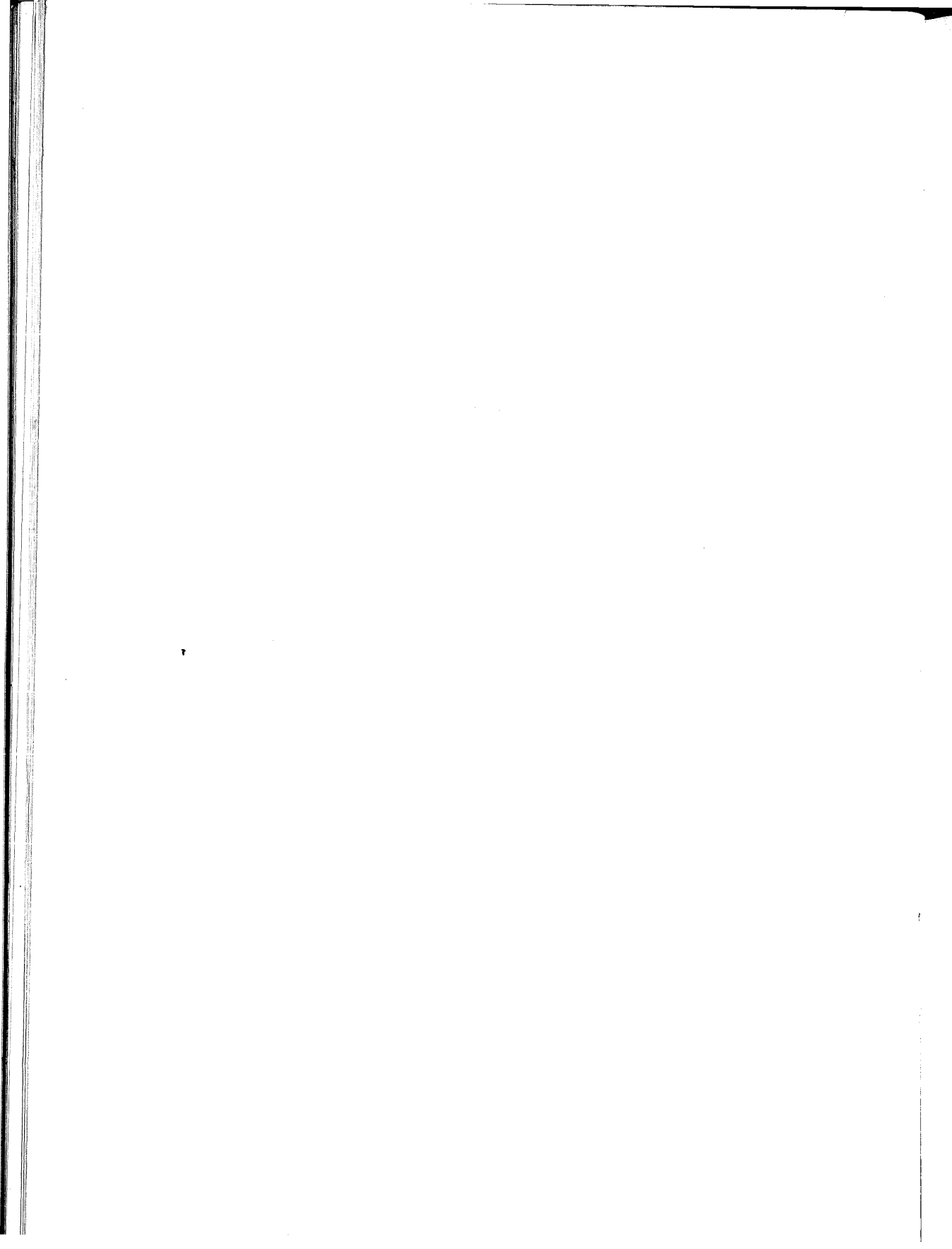
²³ *Isabela* (1451—1504), regina Castiliei.

²⁴ *Eugène Sue* (1804—1857), scriitor francez. Romanul său *Les mystères de Paris* (1842—1843) a avut un așa mare răsunset la vremea lui, încît aproape pentru fiecare oraș mare din Europa se scriau romane pe tema misterelor orașului respectiv.

Caracterul democrat și social al romanului *Les mystères de Paris* fiind pe placul opiniei publice de atunci, l-a determinat pe Eugène Sue, în colaborare cu Diniaux, să dramatizeze acțiunea într-o piesă cu același titlu, care s-a jucat la Paris, Porte-Saint-Martin, (premiera la 13 februarie 1844). Jucată și la București, în iunie—iulie 1849, drama a fost pe gustul spectatorilor din cauza realismului ei „puțin cam crud” (Ion Horia Rădulescu, *Le théâtre français dans les Pays Roumains* (1826—1852), Paris, 1965, p. 405).

²⁵ *Văduva lui Mausol*, regele Cariei (377—353 î.e.n.), țară la coasta Mării Egee, în Asia Mică, a fost Artemiza. Aceasta la moartea soțului i-a ridicat un monument așa de măreț, încît era considerat printre cele șapte minuni ale lumii antice (de aici numele de *mausoleu*). Cînd cavalerii din insula Rodos au distrus monumentul (1522) ca să construiască din pietrele lui altă clădire, englezii au ridicat materialul, l-au dus la Londra și l-au reconstruit (British Museum).

Teatru

Doă femeii împotriva unui bărbat

PERSOANE

Mărtin, telalbaşa * *d. Pandeli*
Tinca, femeia sa *d-ei Smaranda*
Cucoana Săftica, tinăra văduvă, megieşa lor „ *Pulheria*
Creangă, telal bătrîn, slugă în casa lui Mărtin *d. Greceanu*

Scena se trece în Iaşi.

(Teatrul înfăşoază o odaie mare. Uşă în fund. În stînga ietacul Tinchei. În dreapta odaia lui Mărtin.)

Scena I

Tinca, Creangă

TINCA (*şăzînd la o masă şi cusînd*): După ce-i merge la cusătoriţă, t-ei duce la Tatos şi mi-i cumpăra un buchet de flori, care l-am ales ieri.

CREANGĂ (*cu mîhniciune*): M-oi duce, cucoană. (*Deoparte:*) Tot lucruri noue!

TINCA: După-aceia, t-ei duce la stoler** şi-i zice să-mi gătească mai degrabă măsuţa ce i-am dat să-mi facă.

CREANGĂ: M-oi duce, cucoană. (*Deoparte:*) Iar lucruri noue.

TINCA: Ei bine! Ce şezi pe loc?... Da du-te.

CREANGĂ: Cucoană, dă-mi voie să-ţi zic şi eu doă cuvinte.

TINCA: Ce cuvinte?

CREANGĂ: Îi destul acum de cînd răbd, de cînd mă năduş; slavă lui Dumnezeu c-acum pot vorbi. Cum se poate, cucoană, că dumnetă mă trimeţi să-ţi cumpăr tot lucruri noue cînd ai trebuinţă de cumpărat ceva? D-ta, femeia unui telal-

* *Telal* — negustor ambulant (de haine vechi); aici persoană care făcea strigările la un mezat (licitaţie). *Telalbaşa* — şeful telalilor.

** *Stoler* — tîmplar, dulgher.

başa! Ai trebui să-mi zici numai: Creangă, îmi trebuie un buchet pentru un bal, dar frumos, după cea de urmă modă. Îndată mă duc la telălie, apuc de acolo un buchet de trandafiri şi fuga... (*strigînd ca telalii*) 5 lei buchetul, 5 lei, 10, 20, 25, 30, 35, 40, 50, 75, 6 lei? Nimene nu zice nimică? Dar că nu le las vremea să mai răspundă... hareci*. Asemine ți-aş face şi pentru băsmăluţe, rochii şi alte lucruri de *tauletă*.

TINCA: Ai nebunit? Cum, eu să port lucruri purtate?

CREANGĂ: Da, cucoană; îs noue încă şi ieftine.

TINCA: Bine, bine, om vedea. (*Sculîndu-se:*) Dar astăzi să nu schimbi nimică la ce ți-am zis.

CREANGĂ: Mă duc, cucoană... (*Întornîndu-se:*) Dar mă rog să mă ierți dacă am fost așa de obraznic să-ți vorbesc adevărul. Îi starea mea. Iată, acum sînt patruzeci de ani de cînd sînt telal şi, chiar acum cînd nu mai sînt în slujbă, tot îmi vine să hareciluiesc**. (*Vre să iasă.*)

TINCA (*chemîndu-l*): Ei, Creangă... Cînd t-ei întoarce, să-mi aduci tot ce-i cumpăra, în odaia mea, pe scara de din dos. Auzit-ai? Pentru că vreu ca bărbatu-meu, fără să ştie, să mă vadă deodată gătită. De atîta vreme de cînd port o capelă liliechie şi un şal roşu. Du-te.

CREANGĂ: Hareci.

Scena II

Cii dinainte, **cucoana Săftica**

SĂFTICA (*îmbrăcată galant, cu o umbrelă în mînă, vorbind afară*): Aşteaptă-mă; m-oi întoarce acasă la vreme de masă. (*Întrînd în scenă:*) Ei, bună dimineaţă, Tincă... Ce! Creangă se duce în tîrg?

TINCA: Se duce să-mi cumpere nişte lucruri.

SĂFTICA: Cît de bine îmi pare. Aşteaptă puţinţel, dragă Crenguţă. Mă duceam să ieu nişte marfă care am cumpărat ieri şi care nu vroiam s-o dau în mîna slujnicei. Crenguţă o să mi le aducă şi eu rămîn cu tine.

CREANGĂ (*deoparte*): Asta-i bună! Trebuie să slujesc mahalaua întregă. O să vedeţi că curînd o să fiu silit să le cumpăr şi cărbuni şi verdeţe.

SĂFTICA (*dîndu-i un izvod*): Iată însămnarea ce ai să faci.

CREANGĂ: Da, cucoană Săftică.

TINCA: Ei, du-te de fă ce-ţi zice.

CREANGĂ: Hareci (*Deoparte:*) Lua-te-ar dracu, cucoană Săftică.

Scena III

Tinca şi Săftica

TINCA: Ce norocire îi să petreci toată dimineaţa cu mine. Scoate-ţi capela.

SĂFTICA (*puîndu-şi capela pe masă*): Vezi bine... Dar bărbatu-tău unde-i?

* Hareci -- strigăt cu care se oprea dreptul de a mai supralicita la mezat.

** A harecilui -- a striga hareci.

TINCA: S-au dus să facă izvodul unei averi și pe urmă la un mezat în ulița mare.
Toată zioa n-a să vie acasă. Iată-mă văduvă ca tine și-i să rămii toată zioa cu mine.

SĂFTICA: Numai dacă Costachi n-a veni să mă vadă.

TINCA: Ce, atunci m-ai lăsa?

SĂFTICA: Vezi bine! Tu ești văduvă numai pînă desară și numai de ris, în loc că eu sînt văduvă de atîta vreme și în adevăr; nu pot să-mi închid ușa unui amarezat care peste cincisprezece zile a să-mi fie bărbat.

TINCA: Vra să zică că toate îs puse la cale?

SĂFTICA: Toate, și am să fiu măritată. Nu-i mai bine decît văduvă?

TINCA (*mîhnită*): Și pe urmă, după ce te-i mărita, mă vei uita, nu te-oi mai vedea așa de des și-mi voi pierde singura și cea mai bună prietină.

SĂFTICA (*cu rîvnă*): Să te uit eu... Ce zici? Bărbatu-tău ne-au despărțit? Pre noi nedespărțitele, cum ne numia la școala fetelor. Măcar că eram mai mare decît tine și c-am ieșit mai înainte să mă mărit, nu ți-am jurat să-ți fiu prietenă pentru totdeauna? Și știi că jurămînturile din școală nu sînt ca cele din lume; îs trainice și pentru toată viața. Poți, dar, fii sigură de prieteșugul meu și mai bine m-oi strica cu logodnicul meu decît...

TINCA: Ce bucurie îmi fac aceste cuvinte.

SĂFTICA: Știi cît te iubesc... ș-apoi simțesc că-ți sînt folositoare, trebuitoare... pentru că, măcar că ești măritată de doi ani, tot ești blindă și neînvățată ca o școlerită. În loc că eu mi-am cîștigat ispita cu bărbatu-meu cel dintăi. Am aflat toate tainele casei și a bărbatului, un soi de lighioaie pre care noi femeile nu-l cunoaștem mai niciodată bine și pre care-l hățuim mai totdeauna reu. Eu mă însărcinez să-ți muștraluiesc bărbatul. Dintăi știi că să teme de mine, pentru că-mi bat joc de dînsul că-i zular*.

TINCA: Zular? Bărbatu-meu! Asta-i prea mult.

SĂFTICA: Știu tare bine că zulea nu-i vine totdeauna; ea-l apucă cîteodată ca toanele, ș-apoi îl lasă iară. Dar ș-asta nu-i bine. Și mă îndatoresc să ți-l fac blind ca un miel. Asta-i treaba mea!

TINCA: Dar! da caută să nu mi-l faci și cam prea molatic.

MĂRTIN (*afară*): Bine, bine, să le dai lui Creangă.

SĂFTICA: Ce! Iată-l că vine.

TINCA: Se vede că nu s-au dus la mezat!

Scena IV

Cei mai denainte, Mărtin

MĂRTIN**: Iată-mă, iată-mă. (*Zărand pre Săftica:*) A! cucoană mahalagiță, dă-mi voie (*îi sărută mîna*), cît pentru nevastă-mea, am obicei, cînd vin acasă. Nu t-ei mînia? (*Își sărută femeia.*) Fără asta nu mă pot pune la masă.

TINCA: Dar nu pot înțelege; te socoteam la mezat.

MĂRTIN: Ba nu... Mezatul s-au schimbat să fie joi... și cum mi-am sfîrșit descrierea averei... Ah! cumătră, ce poznaș lucru este averea unei femei tinere, după

* Zular — gelos

** Tinca, Mărtin, Săftica (*n.a.*).

ce moare! Nu poți să-ți închipuiești plăcuta neorînduală a lucrurilor și a straielor. Ai crede că într-un saltar de masă am găsit triizeci de șupuri cu livand, un portret a unui untr-ofițir de miliție, patru corseturi și un calup * de cibote?

SĂFTICA (*rizînd*): Toate aceste într-un singur saltar?

MĂRTIN: Judecă de celalante.

SĂFTICA: Și toate aceste au să se vîndă?

TINCA: Și portretul?

MĂRTIN: Vezi bine; portretul înfățișază un bărbat foarte frumos; și numai uniforma și mustețele... O femeie a unui scriitor de la judecătoria ajutătoare vroia să-l cumpere, nădăjduind că va găsi originalul la vrun răzvod de la Copou. (*Cătră Săftica:*) Îs vesel? Ei, ce zici? Da-mi pare atît de bine c-o să pitrec o zi întreagă cu nevasta.

TINCA: O zi întreagă? (*Deoparte:*) Și eu i-am zis...

SĂFTICA: Dacă-i așa, vă las împreună.

MĂRTIN: Ba nu, ba nu, rămii; știi că ridem numai cînd ești cu noi, cînd ne spui povestele, novitalele din mahala. Și eu mor după acest fel de novitale. Șezi de fă zacuscă ** cu noi.

SĂFTICA: Tare bine... Mă duc numai să-mi las capela acasă și să zic slujnicei să mă cheme dac-ar veni Costachi. Mă duc și vin. (*Se duce*).

Scena V

Mărtin, Tinca

MĂRTIN: Sînt minunte cînd îți iubesc prietina. Îi așa de veselă și de dragă; numai nu cînd își bate joc de mine, lucru ce i se-ntîmplă cam prea des.

TINCA: Ba zeu!

MĂRTIN: Ce, socoți poate că nu pricep? O, atunce o uresc ș-aș fi în stare!... Da nu, ar fi prea mult. Ș-apoi mi-i zice că ride de toată lumea; alaltăsară, cînd ne plimbam... (*Înterumpîndu-se:*) A! Îmi vine o idee... După zacuscă, ai să mergem tustrei la grădina publică.

TINCA (*iute*): La grădina publică?

MĂRTIN (*mierîndu-se*): Vezi bine, la grădina publică. Ce ai de te-ai spăriat? Ai răsărit ca cînd ți-aș fi zis c-om merge la Golia¹ sau la agie***. Ș-apoi îți place să te plimbi la grădina publică... De vreme ce ieri...

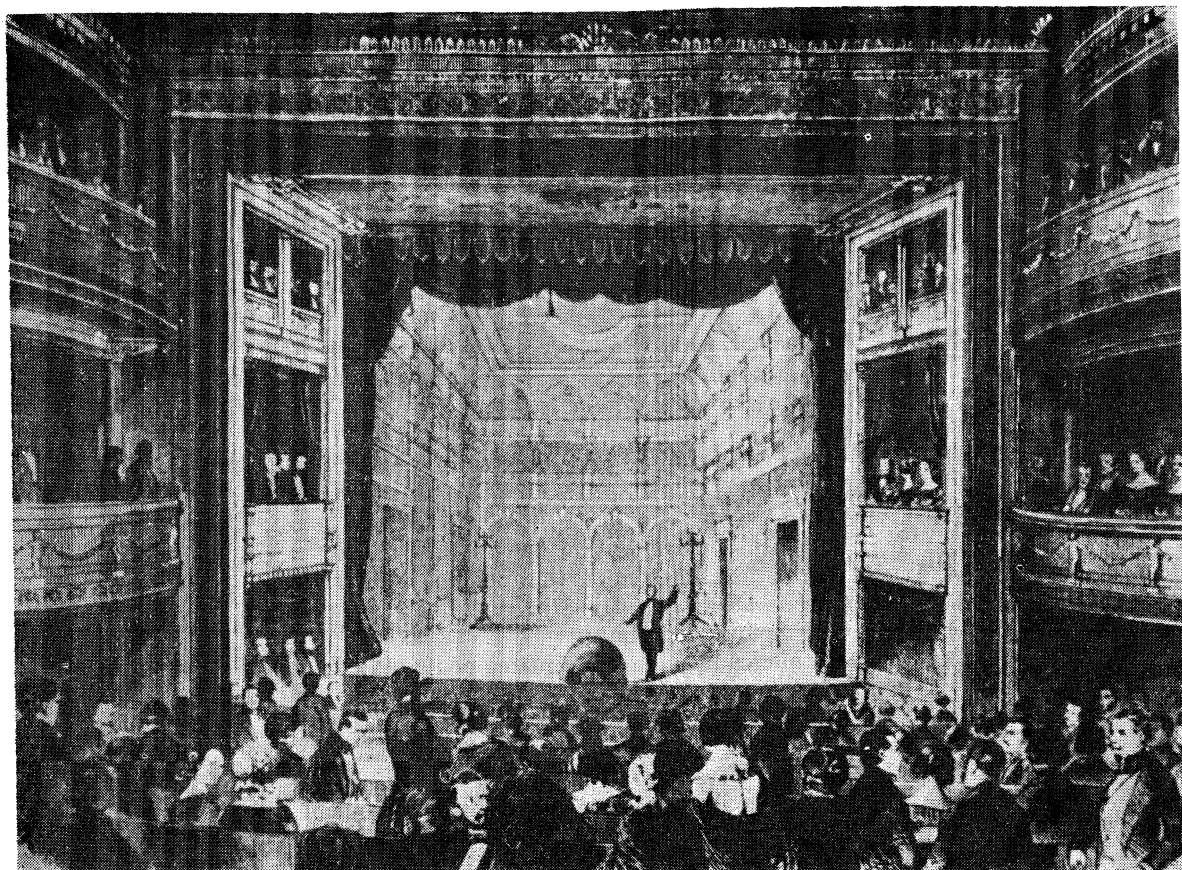
TINCA (*spăriată*): Ieri! Cum! Ce știi? O, oare m-au văzut?...

MĂRTIN: Da ce ai astăzi? Ce te apucă istoricale? Dacă-ți spun că te-ai plimbat ieri în grădina publică, negreșit că te-au văzut cineva... La doă ceasuri după

* Calup — calapod.

** Zacuscă — gustare, aperitiv.

*** Agie — poliție.

Teatrul Friedrich-Wilhelm din Berlin, descris de M. Kogălniceanu în scrisorile sale (Hans Ludwig, Berlin von Gestern, Verlag Das neue Berlin. [1957], p. 98. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe III 8088).

masă, pe lângă locul unde are să se facă monumentul... Unul te-au văzut... Te primblai tot în lung și în larg, ca cînd ai fi așteptat pe cineva. Și încă erai cu șalul cel roș și cu capela ta cea liliechie. Vezi bine că nu m-au înșelat.

TINCA: Îi adevărat, dar ce strică?

MĂRTIN: Nimică, drăguță. Știi că ești curioază, nevăstuică dragă. Unde ai găsit astfel de idei? Femeile cele mai cinstite, soțiile cele mai credincioase se duc se resufe aerul grădinei publice... Îi o grădină foarte morală, în care nu intră nici cîni, nici mîțe.

TINCA: Ei bine, pentru că am fost ieri, de aceea nu vreu să mă duc și astăzi.

MĂRTIN: Ai capriții astăzi.

TINCA: Te înșeli!

MĂRTIN: Ba, ce-ți zic eu. Ai capriții. Pentru că de unde să-ți schimb în toate zilele grădinile? Destul c-avem și pe asta! Poate ai vre să mergi la Sprăvale Babă...

Scena VI

Tinca, Mărtin, Săftica

SĂFTICA (*rizind cu hohot*): Ha! Ha! Ha! (*O slugă vine după dînsa și aduce pe masă un cușchebac* *.)

MĂRTIN (*uitîndu-se la dînsa și rizînd*): Ha! Ha! Ha! Trebuie să fie foarte de ris. Da ce-i?

SĂFTICA: Știi bine! Logofețelul care șede peste drum de la mine; ei bine, gîci pre cine am văzut că ieșia de la dînsul? Pre femeia bacalului ** din colțul uliței.

MĂRTIN: Cum dracu! O! O! Bietul bacal. Nevastă-sa i-a zice că-i ducea strafide... O! O! Da haideti la masă. (*Toți să pun la masă* ***) Ai, și-au început moara de vînt. Ai, urmează. Spune-ne o mulțime de novitale. Nu știi cît îmi pare de bine. Îs copil, dar ce să fac! Mai vrei încă cușchebac?

TINCA: Rizi de nenorocirea altora. Asta nu-i bine. (*Cătră Săftica:*) Și tu, iar, cît ești de ră.

MĂRTIN: A! Așa! Acest fel de nenorociri toată lumea ride de dînsese... Cușchebacul îi cam pipărat. (*Cătră Săftica:*) Altă ceva nu mai știi?

SĂFTICA: Așa! Cîte mai știi încă! Slujnica mea care cetește *Cantorul*² mi-au spus mai multe întîmplări, dar îs lucruri de politică.

MĂRTIN: Dacă-i așa, mulțimesc de politică *Cantorului*.

SĂFTICA: (*scoborîndu-și glasul*): Știu ceva mai frumos...

MĂRTIN: Ce? Spune degrabă!

SĂFTICA: Nu-i nimică încă, dar întîmplarea poate să fie frumoasă. O cumătră bătrînă din mahala mi-au spus că ieri au văzut ceva poznaș în grădina publică; și astăzi s-au dus să vadă sfîrșitul.

MĂRTIN: La grădina publică?

TINCA (*deoparte*): Tremur de frică...

SĂFTICA: Era pe la două ceasuri, aproape de monument...

MĂRTIN: Aud.

SĂFTICA: Valeo! M-ai călcat pe picior, prietene...

MĂRTIN: Ce, eu te-am călcat pe picior? Da nu vezi că picioarele-mi sînt subt scaun?

TINCA (*deoparte*): Și nu pot s-o fac să tacă.

MĂRTIN: Dar nu băga-n samă; urmează, mă rog.

SĂFTICA: Era acolo o damă tînără foarte frumoșică, după cum mi-au spus mahala-gița, și care de mai multă vreme se vede că aștepta pe cineva; în sfîrșit sosi...

MĂRTIN (*iute*): Un domnișor tînăr...

SĂFTICA: Ai gîcit; tocma așa; căci zioa mare numai tinerii se plimbă în grădina publică. Bătrînii aleg noaptea.

MĂRTIN (*silindu-se să ridă*): Da, da, bătrînii merg numai noaptea... Ei, spune, spune înainte.

TINCA: Nu, nu, destul ai spus; nu vreu...

SĂFTICA: Cum?

MĂRTIN: N-o asculta, spune, mă rog.

TINCA (*deoparte*): Ce pedeapsă!

MARTIN: Ș-apoi...

* *Cușchebac* — frigăruie de berbec sau de miel.

** *Bacal* — băcan.

*** Săftica, Mărtin în mijloc, Tinca (*n.a.*).

SĂFTICA: Domnișorul sosește, dar nu îndrăznește să-i vorbească... Ş-aşa, dama de o parte, și el de alta, trec de doăzeci de ori unul pe lângă altul.

MĂRTIN: Cum fac totdeauna... Înainte, înainte.

SĂFTICA: În sfârșit, tinerelul prinde la curaj...

MĂRTIN: Prinde la curaj; of, blestematul!

SĂFTICA: Se apropie de damă, i se închină, îi dă brațul și dama scoborîndu-și vualul...

MĂRTIN: (*intrerumpîndu-o*): Scoborîndu-și vualul de pe o capelă liliechie și învălîndu-se într-un șal roșu...

SĂFTICA (*mierîndu-se*): Cum! Vra să zică c-ai văzut-o, știi, dar, istoria?

MĂRTIN (*dînd un pumn mesei și sculîndu-se*): Era femeia mea.

TINCA: Îs pierdută.

SĂFTICA (*sculîndu-se*): Cum se poate?

MĂRTIN (*chemînd*): Ei, n-auzi, măi, măi! (*O slugă întră.*) Ie masa și să vii pe urmă să te trimet în tîrg. (*Cătră Tinca cu un glas răstit *:*) Ai auzit, madamă; nici un cuvînt, nici o slovă. Am să scriu maicii dumitale... Dumneei îți dă totdeauna dreptate și mă numește capchie **, ca cînd aș fi un gogoman... Încaltea pentru astă dată i-oi dovedi că ai vrut fără știrea mea să mă faci și gogoman și... (*deoparte:*) Bravo! aspru și dîrz, așa trebuie să fie toți bărbații. (*Mărtin iesă.*)

SĂFTICA (*mîhnită*): Ah! Era Tinca; ce-am făcut?

Scena VII

Tinca, Săftica

TINCA (*cu jumătate de gură*): Ah! Dumnezeule, ce-ai făcut!

SĂFTICA (*asemine*): Da de ce nu mi-ai spus tot? Asemine lucruri se spun între prietene. Ei, spune-mi, ce randevu ai dat și cărui tînăr?

TINCA: Of, nu-s vinovată, pot să-ți jûr... Am fost nebună, îi adevăr, dar...

SĂFTICA: Iată un *dar* care mă liniștește.

TINCA: Da, i-am spus că nu se poate, că nici nu trebuie să gîndească; că nu vreau să-l mai văd. Atunce mi-au jurat că s-a omori...

SĂFTICA (*zimbînd*): O! Nu te teme! Toți amoretzii vorbesc așa. Fieștecare se face apostol. Pentru noi se omoară astăzi și a doua zi învie pentru alta.

TINCA: Astăzi iar mă așteaptă la grădina publică; dar nu vreau să mă duc...

SĂFTICA: Și tare bine-i face. Dar tot nu-i putea să arăți bărbatului tău că... (*Înălțîndu-și glasul:*) Cum n-oi putea să-i arăt...

TINCA (*iute*): Pentru numele lui Dumnezeu, taci; nu striga așa de tare, că s-aude tot din odaia lui.

SĂFTICA: Dacă-i așa, i mai bine... (*Începînd a ride cu hohot*) Ha! Ha! Ha! Săracul Mărtin. (*Ușa odăii se deschide pe jumătate. Mărtin vra să între, țîind un răvaș în mîină. Auzînd cele de pe urmă cuvinte, se oprește fără vuiet.*) Cum au picat

* Mărtin, Tinca, Săftica (*n.a.*).

** Capchiu, capiu — năuc, zăpăcit.

în cotețe *! Cît era de mînios cînd au zis: „Madamă, mă duc să scriu maicii dumitale!” Nu puteam să mă țin de ris...

TINCA (*încet*): Cum?

SĂFTICA (*încet*): Da taci. (*Tare:*) Cînd îți spuneam că-i un zular de frunte! Are niște ochi de tigru.

TINCA (*încet*): Dar...

SĂFTICA (*încet*): Da taci! (*Tare și apropiindu-se de ușă:*) Cît îmi pare de bine că l-am înșelat. Acu n-a să mai poată zice că nu te teme. Și i-am dat o bună învățătură... Dar nu-i spune încă nimică. Lasă-l mînios, lasă-l să scrie mîne-ta; și cînd a avea pîn' la grumaz, atunce om vedea.

Scena VIII

Cei de mai nainte, **Mărtin**

MĂRTIN (*puindu-se între dinsele*): Of! Destul! Destul! Fie-vă milă de mine. Îndurați-vă.

SĂFTICA: Ah! Cum se poate, ai auzit?

MĂRTIN: N-am pierdut o slovă...

SĂFTICA: Ah! Ce nenorocire. (*Către Tinca:*) Și de ce nu mi-ai spus că din această odaie se aude tot? Păcat mare! Iată toate-s degeaba. Îmi vine să plîng de ciudă.

MĂRTIN: Da! Vezi bine. Ai fi vrut ca să m-afund pînă la urechi; ți-ar fi părut bine, nu-i așa? Ce complot scîrnav! Se poate o femeie așa de crudă, de nemilostivă. Să aducă pe un biet bărbat în deznădăjduire.

SĂFTICA: Și încă nu-i destul, cînd ești așa de zular.

MĂRTIN: Ei bine, dar, așa-i; îs zular, am ochi de tigru, îs un tigru. Să prepun că femeia mea ar putea să mă facă... Ține, vină să te sărut, asta singură poate să mă liniștească. (*Sărută pre Tinca*) Iată-mă liniștit.

SĂFTICA: Și răvașul ce vroiai să scrii mîne-sa?

MĂRTIN: Iată răvașul. (*Deschide mîna și aruncă o mulțime de hîrtiute rupte.*) Nu știi cîte patime, cîte dureri sînt cuprinse în aceste bucățele de hîrtie! (*Luînd vreo cîteva bucățele și cetînd:*)

(*Întîiul fragment:*) Vinovata de mîne nu-mi mai poate lăcui casa.

(*Al doile fragment:*) Un cuțit îmi străpunge inima...

(*Al treile fragment:*) Iașii, 24 dechemvrie.

(*Al patrule fragment:*) Tremură, tremură, căci furia...

(*Al cincile fragment:*) Care-ți va aduce acest răvaș...

(*Al șesele fragment:*) Soția care-mi făcea fericirea iubește astăzi pre un scîrnav înșălător...

(*Al șeptele fragment:*) Cu care am cinste să fiu...

SĂFTICA: Ei bine, așa-i că te-am înșelat?

MĂRTIN: Spune singură dacă ar fi putut cineva să nu se înșele. Duhurile cele mai înalte, mădulări a Academiei ar fi crezut. Cum vrei, dar, că eu, un biet telalbașa, să nu cred aceia ce un doctor, de una și cu una fac trei, ar fi crezut? Și-apoi erai așa de bine în rolul dumitale, parc-ai fi jucat la Teatrul Național din

* A pica în coteț — a cădea în cursă.

iarna trecută. A! Bravo! bravo! drept să spun, femeia mea însă n-a fost așa de bine, îi lipsia ceva; se vedea că nu spunea adevărul. De aceea, când nu vrea să meargă la grădina publică, nu știu, dar nu era tonul unei femei care nu vre să se primble. O! Dacă ar fi fost numai femeia mea, aș fi înțales-o îndată. Dar nu-i nimic, mi-oi aduce aminte; și când mă veți prinde încă să fiu zular...

SĂFTICA: Dumneta? Numai să vreu.

MĂRTIN: Pun rămășag că nu.

SĂFTICA: Și eu pun rămășag că...

MĂRTIN: Ei bine, ce pui?

SĂFTICA: Ce vrei.

MĂRTIN (*căutînd*): Așteaptă, așteaptă. O... ba nu... aș vrea mai bine un... ba nu! Ei, hai o lojie la Teatru Românesc.

SĂFTICA: Fie o lojie, o primesc.

MĂRTIN: Bravo, o să mergem la teatru; și dumneta ai să plătești.

SĂFTICA: Bine, bine. Om vede cine a cîștiga.

Scena IX

Cei mai denainte. Creangă, încărcat cu bucele și cu cutii

CREANGĂ (*puindu-se pe un scaun*)*: Uf! nu mai pot, am ostenit de tot. Să mă ieie dracu, dacă de acum înainte m-oi mai duce în tîrg pentru alții.

TINCA: Bravo, Creangă; du lucrurile cucoanei Săftiții acasă la dumneei.

CREANGĂ: Acum, cuconiță. (*Tot stă-n loc.*)

MĂRTIN: Ei bine, da ce șezi?

CREANGĂ (*sculîndu-se și încet lui Mărtin*): Nenorocitul telalbașa, da nu vezi că am să-ți spun ceva? Da nu vezi că toate merg pe dos în casă?

MĂRTIN: Ce spui?

CREANGĂ: Iată un răvaș care un pușchi mi-o zis să-l dau într-ascuns nevastei dumitale.

MĂRTIN: Ei bine, ș-apoi?

CREANGĂ: Nevastei dumitale. Da nu-nțalegi?

MĂRTIN (*tare*): Moș Creangă, dacă t-ei mai apuca d-aceste fleacuri, te dau afară. Auzitu-m-ai?

CREANGĂ (*mierîndu-se*): Dar, stăpîne...

SĂFTICA: Da ce-i?

TINCA: Ce ai, frate?

MĂRTIN: Că dumnevoastră, cuconițelor, să vă apucați să faceți complot, spre a mă lecui de zulă, înțăleg și iert; dar că și Jupînu Creangă să se amestece, asta n-oi suferi-o...

CREANGĂ (*deoparte*): Să mă ieie dracu dacă înțăleg ceva. (*Cătră Mărtin:*) Dar, stăpîne, îți jur...

MĂRTIN: Taci!

CREANGĂ: Te pot încredința...

MĂRTIN: Destul, taci!

* Tinca, Săftica, Mărtin, Creangă (*n.a.*).

CREANGĂ: Când...

MĂRTIN: O dată, de două ori...

CREANGĂ: Hareci.

SĂFTICA: Dar nu știe nimica.

MĂRTIN: Dați-mi pace. Știu și eu a gici lucrurile. V-ați sfătuit după cea întâi cercare, om zice lui Creangă să vie să-i deie un răvaș, în taină, pentru cucoana.

Bine, bine, pricep.

SĂFTICA: Dacă vrei numaidecît...

MĂRTIN: A! în sfârșit, mărturisești. Creangă, dă-mi răvașul...

CREANGĂ (*dîndu-l lui Mărtin*): Iată-l stăpîne.

MĂRTIN (*rizînd*): Ba nu, ba nu, dă-l nevestei, nevestei însuși. (*Tinca îl ia.*) Cetește-l nu te-ngriji.

TINCA (*care au deschis biletul și l-au cetit din ochi, încet către Săftica*): Ce obrăznicie! Cere un randevu.

MĂRTIN (*cătră Săftica*): Ei bine, așa-i că v-am bătut? Ei, Creangă, du lucrurile acasă la cucoana Săftica și vină îndată, că ai treabă. (*Creangă iesă.*)

TINCA: Ce, te duci, frate?

MĂRTIN: Numai vro cîteva minute, ș-apoi trebuie să vă las să mai iscodiți vrun plan asupra mea.

TINCA: Veselia ta mă supără.

MĂRTIN: A! A! Ce, vrei să te lepezi? Îi prea tîrziu. Parola-i dată, rămășagul schimbat.

SĂFTICA: Și dumneta îi să-l pierzi.

MĂRTIN: Ba nu l-oi pierde; că n-am să cred nimică. (*Mărtin iesă.*)

Scena X

Tinca, Săftica

TINCA (*bofînd biletul și aruncîndu-l*): Ah! Dacă bărbatu-meu n-ar fi fost de față, mai că-mi venia să leșîn.

SĂFTICA: Și de ce?

TINCA: Cum poți să mă mai întrebi? Încrederea sa! Veselia sa! În minutul cînd primesc un răvaș; și ce răvaș încă!

SĂFTICA: Trebuie să fie foarte strașnic acest răvaș de te sparii așa.

TINCA: Nu-i pute să crezi? Îndrăznește să se jăluiască că nu m-au văzut astăzi la grădina publică. Știind că bărbatu-meu a să meargă la un mezat, îmi scrie c-a veni să-mi facă o vizită la trei ceasuri și că s-a sui pe scara de din dos.

SĂFTICA: Ardă-i focul pre bărbați, cum știu de bine drumurile.

TINCA: Dar n-am să-l primesc. Mijlocul cel mai bun este să spun tot bărbatu-meu; dumniului va ști tare bine să-i arăte ușa.

SĂFTICA: Știi bine că ești cu cap! Da nu vezi c-atunce s-ar pricinui un duel moldovinesc. Ce, vrei să pui parul în mîna unui telalbașa, carele n-au ținut în viața sa decît un condei.

TINCA: Ce să fac, dar? Trei ceasuri îs aproape. A să vie acum. O să-l fac s-aștepte în uliță?

SĂFTICA: Și asta-i bună. Să-l lași în uliță. Da nu știi ce primejdie este de a lăsa pre un cavaler în uliță! Pînă cînd a pute să între în ogradă la tine, a să se plimbe dinaintea casei tale în lung și în larg, uitîndu-se tot la ferestrele tale.

Mahalagițele, care șed toată zioa la fereastră sau pe pragul ușei, vor căuta să știe pentru ce un tinerel umblă la caraul dinaintea ogrăzei tale. El, care n-a videa nimică, își va ținea capul tot în sus, îndreptat spre odaia ta și mâni toată mahalaua a să vorbească că ai un amorezat.

TINCA: Ce să fac?

SĂFTICA: Un singur mijloc îți mai rămîne. Trebuie să-l primești.

TINCA: Să-l primesc!

SĂFTICA: I-i zice cu un glas spăriet că bărbatu-tău știe toate; că te-au urmărit la primblare, că răvașul de ast' dimineață i-au picat în mâni, în sfîrșit c-ar fi bine să nu vă vedeți o bucată de vreme. Și știi că cuvîntul de bărbat strică totdeauna într-un randevu. El n-a să știe ce să facă, decît să-și ieie pălăria și să iasă pe ușă. El ți-a cere un alt randevu, tu îi răspunde că i-i face cunoscut vremea...

TINCA: A cere să-i făgăduiesc...

SĂFTICA: Cel cu minte făgăduiește și cel nebun trage nădejde. Dacă a fi cu minte, peste opt zile te-a uita și s-a duce să facă curte altia. Cuconășii noștri nu-s prea statornici...

TINCA: Asta n-ar face cinste frumuseții mele.

SĂFTICA: Ia să văd, îți aduci aminte de cînd jucai la teatru, cînd erai la școala fetelor. Cum ai să-ți joci rolul. (*Luînd un aer spăriet:*) „Ah Domnule! pentru numele lui Dumnezeu, du-te degrabă, mă tem că bărbatu-meu știe tot”.

TINCA (*asemene*): Trebuie se ne despărțim degrabă spre a depărta o mare nenorocire.

SĂFTICA: Bravo, destul de bine. Numai glasul nu-ți tremură destul. *Ma chère*, trebuie să tremuri cînd vorbești.

TINCA: Dacă ai veni cu mine, tu, care ai obiceiul.

SĂFTICA: Ba nu, ba nu. Trebuie să țin de vorbă pe bărbatu-tău, i-oi vorbi de dagherotipie, de fizică, i-oi spune ciți străini au intrat și au ieșit din capitalie, i-oi arăta prețul curent a productelor și-n sfîrșit... politica iertată. Pe urmă i-oi ceti *Estella*, *Papagalul*, *Columbul*³ și alte asemenea istorii soporifice; în jumătate de ceas îți făgăduiesc c-a dormi ca morții. Du-te, du-te, zece minute is destule ca să-i arăți ușa. Eu niciodată n-am avut trebuință de mai multă vreme.

TINCA: Mă supun sfaturilor tale. (*Între în odaia din stîngă.*)

Scena XI

Săftica, pe urmă Creangă

SĂFTICA: Biata Tinca. Cît îi de spăriată. Se vede că nu-i încă deprinsă ca mine. (*Ză-rind răvașul aruncat pe pămînt:*) Iaca! Ce ziceam. Lasă răvașul. Ce nesocotință. Dacă Mărtin l-ar fi găsit. Cuvintele se șterg, dar scrisorile rămîn... (*Uitîndu-se pe cupertă și dînd un țipet mic:*) Ah! Ce-am văzut... Nu mă-nșăl... nu... și fără iscălitură; dar nu-i nimică... Această scrisoare este, dar este a lui Costachi, a logodnicului meu. Ce neomenire! Dar mă duc să le stric randevuul. Mă duc să-i arăt Tincăi nevrednica purtare; să-mi smomiască* amarezul... Și el... Pe dînsul o să-l tractez cu vrednicie, o să mă port ca o cu-

* *A smomi* — a ademeni.

coană mare. O să-i dau o păreche de palme ș-apoi am să-l dau cu țiganii pe poartă afară. (*Merge spre ușa din stînga și pe urmă să oprește.*) Dar ce eram să fac? S-arăt că-s *picarisită* *, că-s minioasă. Nu! jupînul Costachi ar vedea în purtarea mea un semn de dragoste, de dragoste pentru un om ca dînsul!... Nu pot pricepe cum Tinca, care are gust, au putut să se îndrăgească de un om ca dînsul. La față nu-i frumos, vorba lui îi de nimică. Cînd vorbește, zice tot gogomăanii. Zău, în adevăr, eu singură nu pricep cum am putut să nebunesc pentru un asemenea crai. Mă duc să-i scriu că să nu-l mai văd în casă la mine; m-oi strica cu Tinca și toate s-or sfîrși. Dar bietul Mărtin, un bărbat așa de detreabă, trebuie să-i descopăr tot. Nu din răsplătire, o, nu! Dar vreu să scap de mustrarea cugetului. (*Zărînd pre Creangă:*) Ah! Creangă! (*Aruncă degrabă răvașul într-un paner pe masă și iesă pe ușa din fund.*)

Scena XII

Creangă singur

(*Se uită la dînsa și, îndată cum au ieșit, aleargă la masă și ia răvașul :*) A! bine că l-am apucat! Ce taină! Stăpînul meu în zădar strigă. Merge reu, merge reu. Mi se pare că cucoana Tinca gătește iubitului său soț un fel de scufie cam poznașă. Căci almintrele cucoana Săftica n-ar fi făcut (*imitînd mișcarea Săfticăii*). O, femei, femei, pui de draci ce sînteți...

Scena XIII

Creangă, Mărtin

MĂRTIN (*întrînd*): Creangă, Creangă.

CREANGĂ (*ieșind din vis*): Aud, cucoane.

MĂRTIN: Ce făceai cînd am intrat?

CREANGĂ: Gîndiam asupra vicleniei femeilor.

MĂRTIN: Ba, și pentru ce?

CREANGĂ: Ține, cucoane, pentru acest răvaș.

MĂRTIN: Încă un răvaș; și-ai avut obrăznicie?...

CREANGĂ: Eu, cucoane! eu tainic ca un mormînt!... care nu cetesc măcar afișurile din colțul ulițelor... (*Încet:*) Răvașul era deschis, ia colo pe masă.

MĂRTIN: Deschis!... Creangă, tu nu poți înțălege tot ce este delicat și frumos în purtarea femeii mele.

CREANGĂ: Drept să-ți spun, nu-nțăleg tot ce este delicat și frumos în purtarea cucoanei, femeii dumitale.

MĂRTIN: Azi-dimineață, cînd ai adus celalalt răvaș și am zis să-l dai femeii mele, între noi, între bărbați, știu tare bine ce era într-acel răvaș. Dacă l-aș fi deschis, aș fi găsit o bucată de hîrtie albă. Și cine ar fi primit sfîrla peste nas? Eu,

* *A se picarisi (pichirisi)* — a se supăra.

Mărtin, fiul tătine-meu. Dar am arătat încredere și n-am vrut să-l citesc. Ei, bine, spre a mă mulțami, știi ce au închipuit iubita mea soție?

CREANGĂ: O închipuit ceva?

MĂRTIN: E mare prost mai ești! Au lăsat acest răvaș deschis pe masă, pentru ca să-l pot ceti în tot huzurul meu.

CREANGĂ: Cum, dumneta crezi că pentru aceasta?...

MĂRTIN: Vezi bine! Mi-aș pune capul în foc că-i așa. Dar, dragă soție a vieții mele, și-am înțeles vrednicul de toată lauda plan... Dar și eu m-oi arăta marinimos. Nu și-oi ceti răvașul. (*Îl deschide încet, uitându-se totodată spre ușa din stînga.*)

CREANGĂ: Ei bine, aș pune rămășag că cucoanei i-a părea rău că nu l-ai cetit.

MĂRTIN: Oare așa să fie, Creangă?

CREANGĂ: Mai c-aș zice pre [a] me lege.

MĂRTIN: Dacă-i așa, nu vreu s-o supăr. Îl cetesc... dar ca s-o îndatoresc. O soție ca care nu mai este* în toată Moldova! (*Cetește răvașul încet.*) Creangă, Creangă, vin' de mă ține. Mă desfac în patruzeci de bucăți.

CREANGĂ: Pentru numele lui Dumnezeu, ce ai? Ce te-au apucat?

MĂRTIN: Creangă, mă-nădușesc.

CREANGĂ: Ai mâncat prea mult cușchebac dimineață. Îți stă piperul în gît.

MĂRTIN (*plimbîndu-se cu mînie*): Să-și bată joc de mine! Ce blăstămăție! Ce nelegiuire! Să-și aducă ibovnicul tocma în odaie la dînsa.

CREANGĂ (*deoparte*): Oare nu l-au apucat ducă-se pe pustie?

MĂRTIN: Arăcan de mine! La trei ceasuri, zice nelegiuitul bilet. (*Să uită la ceasornic:*) Trii ceasuri și zece!

CREANGĂ: Merge înapoi, cucoane!

MĂRTIN: Cum dracu, merge încă și-napoi! De grabă! Dar, dac-oi intra, el m-a auzi, și-a fugi hoțul și n-oi putea avea dovezi ca să cer carte de dispărătanie. A! Creangă! Du-te fuga, du-te de-nchide cu zăvorul ușa de la scara de din dos...

CREANGĂ (*vrînd să intre în odaia din stînga*): Pe aici?

MĂRTIN: Ba nu, prin ogradă. Du-te și-i ședeă acolo la ușa și să nu lași să iasă ni-mene; auzitu-m-ai, pre nimene!
(*Creangă se face a ieși.*)

CREANGĂ (*înturnîndu-se*): Dac-aș pune uniforma mea cea veche de căzac a Eforiei, s-ar teme mai mult de mine, nu-i așa?

MĂRTIN: Da du-te mai de grabă.

(*Creangă iese iute.*)

Scena XIV

Mărtin, un minut singur, pe urmă Săftica

MĂRTIN: A, ce cărămidă mi-au picat peste cap! Ei, acu-i vremea să-mi arăt vrednicia și sînge[le] răce. Mai ales fără vuiet.

SĂFTICA (*întrînd, deoparte*)**: A! Iată-l. (*Zărînd răvașul în minele lui Mărtin:*) Ce am văzut? (*Tare.*) Cum! Acest răvaș l-ai cetit?

* Probabil: o soție ca ea nu mai este.

** Mărtin, Săftica (*n.a.*).

MĂRTIN: Dar, l-am cetit, slavă Domnului, și mă duc. (*Se duce spre ușa din stînga.*)

SĂFTICA (*cu căldură*)* Și să n-ai slăbăciune. Ei ți-or jura că-s nevinovați, că părerile singure îi învinovătesc; dar să nu crezi nimic. O! acum îs cu totul în partida dumitale și aș vrea...

MĂRTIN (*În vremea acestei tirade, Mărtin s-au uitat dintăi cătră Săftica, ca un om cu mierare, pe urmă se lovește pe frunte ca un om ce gîcește deodată; în sfîrșit, îi cad brațele și izbește un hohot de ris*): Ei bine! Un minut mai mult și eram să pierd rămășagul. Dar bine că m-am oprit la vreme.

SĂFTICA: Ce vrei să zici?

MĂRTIN: La dracu! cam prea amesteci lucrurile. Îmi trîntești strașnice lovituri. O! da nu-mi pasă... M-am înarmat bine. Și poți face ce-i vre. Aide, urmează-ți rolul.

SĂFTICA: Rolul?

MĂRTIN: Mărturisește că și eu l-am jucat bine pe al meu. Cînd ai întrat, cu ce ton firesc ți-am zis: „Dar! cucoană, l-am cetit, slavă Domnului, și mă duc”! Ha! Ha! Așa-i că te-am înșălat?

SĂFTICA (*cu nerăbdare*): Da ascultă, prietine, nu șugui... Du-te de-ți mîntuie femeia. Minutul este grozav, înfricoșat!

MĂRTIN: A! mi-aduci aminte. Spune-mi tînărul pe unde a să poată să iasă?

SĂFTICA: Pe scara din dos...

MĂRTIN: Cu neputință! Creangă o păzește la caraul.

SĂFTICA (*deoparte cu bucurie*): A! oi fi răsplătită.

MĂRTIN: Dar bietul cavaler nu poate să rămîie închis în odaie pînă la Florii.

SĂFTICA: Bine, n-ai gînd să întri în odaie?

MĂRTIN (*deoparte*): Șireata, vrea numaidecît să-i plătesc lojia... (*Tare:*) Ei, nici gîndesc. Îs un bărbat foarte bun. Mă mulțămesc să zic că, dacă înșălătorul nu poate să iasă pe scara din dos, ei bine, să iasă pe scara cea din față.

SĂFTICA: Da-i rămînea aici ca să-l vezi cînd a ieși.

MĂRTIN: Eu nicidecum. Aș pute să-l supăr, să-i stric cheful. (*Deoparte:*) Vreau să-i arăt că nu mă poate birui. (*Tare:*) Mă duc, să-i las locul slobod... Ține, iată că nu mai vād nimică (*își pune mînile pe ochi*); spune, în adevăr, văzut-ai vrodată un bărbat mai bun decît mine?

SĂFTICA: Da-ți jur că...

MĂRTIN: O, așteaptă altă idee! O idee minunată. Așteaptă, așteaptă. (*Ia un scaun, îl aduce cătră ușa din dreapta și se pune cu dosul spre ușa din stînga.*)

SĂFTICA: Da ce faci?

MĂRTIN: Un lucru foarte firesc, îmi întorc dosul, închid ochii și-acum poate trece fără să-l vād. Ia ascultă, mahalagiță dragă, te sfătuiesc să nu mai pui rămășag cu mine.

SĂFTICA: Dobitocul!

MĂRTIN: Ce-ai zis?

SĂFTICA: Nimică.

MĂRTIN: Ei bine, da nu mai trece? Da zi-i să treacă, iată minutul.

SĂFTICA: Ce aud? Pasuri în odaie. El îi, negreșit...

* Mărtin, Săftica (*n. a.*).

Scena XV

(Ușa odăii se deschide, un tânăr îmbrăcat cu eleganță iese. Brațul drept îl are în eșarpă; văzînd pre Săftica, i se închină și iese pînă la fund.)

SĂFTICA: Nu-i Costache! Ce vra să zică?

MĂRTIN (*deoparte*): Bine, bine! fă-te că mergi; îți cunosc pasurile de femeie. (*Tare:*) Ieși, domnule, ieși. Bărbatul nu vede nimic, nu vede nimic, dobitocul. A trecut? Îi bălan, nu-i așa? Toți acum îs bălani! (*Se așază pe scaun mai bine și ride cu hohot.*)

Scena XVI

Cei mai dinainte, **Tinca**

TINCA (*zărînd pre Mărtin în scaun*)*: O, cerule! bărbatu-meu. Poate că l-au văzut.

SĂFTICA (*încet și iute*): N-au văzut nimic... Nu știe nimic... Dar eu l-am văzut... De ce-i legat la mîină?

TINCA: L-au trîntit calul!

SĂFTICA: Și răvașul?...

TINCA: L-au scris un prietin a lui!

SĂFTICA (*deoparte*): Bietul Costachi! Și eu care credeam...

MĂRTIN: Ei bine, ei bine! Toți mă lăsați aice; ce, mai este vreunul?

TINCA (*încet către Săftica*): Ce știe?

SĂFTICA: Taci, nici un cuvînt. (*Cătră Martin:*) Sîntem biruite. Ai cîștigat.

MĂRTIN (*sculîndu-se și cu un aer sumeț*): Cumătră, am cînste a-ți face acest prezent** (*îi dă un afiș*).

SĂFTICA: Ce prezent?

MĂRTIN: Afișul din astă-sară. (*Legănîndu-se:*) Ei, mergem la teatru?

SĂFTICA: Vezi bine! A! În astă-sară joacă Filozoful însurat.

MĂRTIN: Tocma bine cade. Și-i plăți?

SĂFTICA: Oi plăți, c-ai cîștigat.

Scena XVII

Cei de mai nainte, **Creangă**

CREANGĂ (*pe deasupra antereului cu un mîntean de slujitor a Eforiei — încet lui Mărtin*): Cucoane, n-au ieșit nimene pe scara de din dos.

MĂRTIN (*încet*): Taci, ardi-te-ar urgia lui...

SĂFTICA (*rizînd*): Ei, de ce această uniformă?

CREANGĂ: O! nimic! Am vrut să fac chef. (*Încet lui Mărtin:*) Dar am văzut în ogradă un tânăr oareșcare!

MĂRTIN (*tare*): Iar îi să-ncepi?

* Tinca, Săftica, Mărtin (*n.a.*).

** *Prezent* — cadou (fr. *présent*).

CREANGĂ (*urmînd*): Care-mi pare...
MĂRTIN (*strigînd*): Taci cînd îți zic.
CREANGĂ: Hareci, pe astăzi am isprăvit mezatul.

NOTE

Titlul interior:

„Repertoriul Teatrului Național din Iași, No. 5. Doă femei împotriva unui bărbat. Comedie într-un act, prelucrată de L. *** N. *** Înfișoșată pentru înteași dată pe Teatrul Național din Iași, simbătă în 7 dechemvrie 1840. Prețul 2 1/2 lei. Iași. La Cantora Foaiiei sătești, 1840”.

Pe copertă același titlu, dar fără textul „Comedie... 1840”; în plus, are monograma „M. K.”, încadrată în coroană de flori.

Comedia este o localizare după comedia de moravuri a lui Léon Lévy Brunswick și Philippe Dumanoir, *Deux femmes contre un homme*, Paris, 1834. Vezi I. M. Rașcu, *Convingeri literare*, București, 1937, p. 126, simplă mențiune. Un studiu mai folositor a publicat I. Horia Rădulescu, Mihail Kogălniceanu traducteur de Dumanoir, în „*Revue de litterature comparée*”, 27 (1953), p. 340—343. Analizează împrejurările care au determinat pe Kogălniceanu, teoreticianul tradițiilor literare, să recurgă la un model mediocre al vodevilului francez.

G. Călinescu, Kogălniceanu dramaturg?, în „*Lumea*”, nr. 18 din 27 ianuarie 1946, p. 1 și 3, aduce o interesantă documentare în favoarea paternității lui Kogălniceanu: ortografia (*salla*, *insufflă*, *sufflet*), lexicul (*ră*, *simtiment*), stilul; lectura lui Mărtin este Estella (*Estelle et Némorin de Florian*), amintită și în *Iluzii pierdute*, *Columbul*, calificat ca „*maculatură*” și în „*Dacia literară*”; *mîncăruri amintite sub influența cărții lui de bucate (cușchebac)*. Cu toată documentarea, totuși autorul se îndoiește că M. Kogălniceanu este traducătorul sau prelucrătorul (semnul de întrebare din titlu și sfîrșitul articolului).

Nu poate fi nici o îndoială, Kogălniceanu este autorul traducerii. Inițialele L. *** N. *** din titlu, „M. K.” de pe copertă sînt ale lui, folosite și în alte împrejurări.

Ediții: M. Kogălniceanu, *Scrieri alese*, I (1955) și în edițiile citate la p. 6. Primii noștri dramaturgi. Ediție îngrijită și glosar de Al. Niculescu, studiu introductiv de Florin Tornea, București, 1956, p. 421 — 442.

¹ Pe la 1840, mănăstirea Golia din Iași era ospiciu pentru nebuni.

² „*Cantor de avis și comers*” — ziar de știri politice și economice, condus de Zaharia Carcalechi (București, 1837—1855).

³ *Estella*, *Papașalul*, *Columbul* — opere literare străine, de calitate mediocră, ce se traduceau în limba română.

Orbul fericit

PERSOANE

Teodor *D. Caragiali*
Berto *D. Idieru*
Adrian *D. Burghillion*
Fanni *D-ei Smaranda*
Doamna de Bradel *D-ei Pulheria*

Scena se trece la Paris, în casa lui Teodor.

Teatrul înfățișează o odaie foarte simplă. Uși laterale. Ușe în fund. Masă, scaune, un jălz ș.c.

ACTUL I

Scena I

Fanni, Adrian

(Adrian șede pe un scaun fiind în mână o mătură de scuturat. Adorme. Fanni intră.)

FANNI: Adrian! Adrian!

ADRIAN (*sculîndu-se iute*): Hein? Ce-i? S-au întîmplat ceva? A! Dumneta ești!

FANNI: Ce șezi aice? De ce nu ești lângă d. Teodor, lângă stăpînu-tău?

ADRIAN: Stăpînu-meu!... Stăpînu-meu! Trebuie să fie departe dacă tot doarme... și ce, ar strica dac-aș face și eu ca dînsul...? M-au făcut să mă culc destul de tîrziu asară!

FANNI: Adrian! reu faci că vorbești așa! Arăți că ai o inimă ră!

ADRIAN: A! pardon, mademuazelă... vezi... eu nu-s un înger ca dumneta! Nu pot suferi și răbda.

FANNI: Ce, starea lui Teodor, caracterul, blîndeța, veselia sa însuși nu-ți însuflă un interes?...

ADRIAN: Dar!... dar! Îi adevărat, el nu samănă tovarășilor săi, orbilor...; îi mai vesel, mai fericit decât toți carii văd curat. Trebuie însă să zic că și vede mai curat decât mulți carii au doi ochi teaferi subt sprincene... Vede toate, afară de averea sa. Zeu, trebuie cineva să fie orb ca să se creadă bogat, neavînd nimică toată.

FANNI: Taci, Adrian! Nu vezi cît mă superi cînd îmi vorbești așa?

ADRIAN: Mă rog, iartă-mă, am greșit mademuazelă; fii sigură de mine, l-oi sluji ca dumneta, și, dacă vrei, oi spune și minciuni. Multe slugi am văzut care-și înșală stăpîinii, dar pînă acum n-am văzut nici unul care, ca mine, să fie plătit spre a spune minciuni.

FANNI: Și mai ales să nu spui nimăru!...

ADRIAN: Fii liniștită! Cînd d. Teodor îmi vorbește de nemăsurata sa avere, de frumoasele mobile, de covoare, de argintăriile sale, sau cînd sîntem împreună într-un fiacru care ne scutură de ne zdrobește ciolanele... și că-mi zice blăstămînd perinile: „Adrian, trăsura struncină prea tare..., să dai să prefacă perinile”, nu mă pot stăpîni de ris..., dar nu zic nimică.

FANNI: Vezi bine! Au fost deprins cu casă, cu slugi, cu trăsuri, cu avere mare...

ADRIAN: Așa! Dar blăstămatul proșes ce au pierdut! Eu, zeu, mă mier cum se pot afla oameni carii au o așa putere mare încît să hotărească că un copil nu este fiul tătâne-său! Dumnezeu! Dumnezeu! Ce lucru nedrept este dreptatea în zioa de astăzi!

FANNI (*uitîndu-se împregiurul ei*): Taci!... Și spune-mi, Adrian, cînd au intrat asară, era mulțămît?

ADRIAN: Nu prea mult! Se pare că la Conțertul public, unde el se credea că era într-o adunare de nobili, n-au venit nimene să-i mulțamească. Și era furios! Ș-avea dreptate, c-au cîntat așa de bine!

FANNI: Ce cîntare frumoasă! Dar eu m-am spăriat un minut. O damă s-au apropiat și se vede că l-au cunoscut... Negreșit vreo prietină vechie a familiei sale.

ADRIAN: Dar a familiei sale care nu mai este familia sa.

FANNI: Totdeauna tremur că nu cumva să-i vorbească cineva și să-i descopere că l-am înșelat... și iată, tocmai acum un răvaș de la d. Dersi, notarul tatîne-său..., zice că are să-i vorbească. Am să-i răspund că-i mai bine să-i scrie... Să-i duci răspunsul, Adrian!

ADRIAN: Aud, mademuazelă, mă duc îndată!

FANNI: Și dac-ar veni cineva?

ADRIAN: Nu te teme, îi spun numai de oameni însemnați, adecă cum îi numești dumneta... Și iată, tocma unul pre care-l aud că vine, d. Duca de Meris!

FANNI: Duca?

ADRIAN: Adecă calfa din dugheana de mătăserie.

FANNI: A! Bine! Îl rugasăm să vie azi dimineață... Așteaptă! Am să-ți dau răvașul (*se pune la masă și scrie*).

Scena II

Fanni, Adrian, Berto cu un pachet subt braț

ADRIAN: Bună dimineață, domnule Ducă.

BERTO (*mierîndu-se*): Ducă! A! aveți vrun Ducă aice; și eu îmi țineam pălăria în cap... (*se întoarce*). Ha! ha! de mine vorbești. Te-ai apucat, zi, de șuguit... Ce văd, demuazela Fanni?

FANNI (*fără a conțeni de a scie*): Bună dimineață, domnule Berto. Acuși îndată.

BERTO: Mă rog, nu te supăra pentru mine! Zeu, îi lucru de mierat; cînd te văd, nu văd pre nimene.

FANNI (*scriînd înainte*): Începeam a crede că nu-i veni.

ADRIAN: Așa! ți-ai găsit! D. Berto îi parolist și știu pentru ce!

BERTO (*cu mînie*): Hei, ce spui! (*Schimbîndu-și tonul:*) Iată ce-i pricina, mademuazelă, de-am venit ceva firziu. Stăpînu-meu mi-au zis: „Berto”... Ar fi putut să zică „Monsiu Berto”. Dar nu-i nimică. Stăpînu-meu îi un om care s-au îmbogățit, prin urmare nu știe a fi politicos. „Berto, mi-au zis, du probele aceste la barona de”... Zeu, i-am uitat numele..., dar nu-i nimică: eram mulțămit că eram trimis la o baronă... Dar să nu crezi că... O, cînd iubesc... toate baronele din cele patru părți a lumii...

ADRIAN (*deoparte*): Cum se uită la mademuazelă!

FANNI: Spune mai departe.

BERTO: Îmi pun părul în hîrtie, încălzesc fierul în foc, adecă cleștele de luat cărbuni, și cu capul încrețit mă duc la barona... Ce văd? Durdulia cea mai urită și cea mai neplăcută. Nu mi-au zis măcar să șad... Norocire că n-au cumpărat nimică pentru că nu-i plăcea nimică. Poftim! mai fă-ți altă dată zulufi. Și eu carele nu mai puteam sta de nerăbdare să te văd...

FANNI (*sculîndu-se*): În sfîrșit, bine c-ai venit. Ține, Adrian, iată răvașul... du-te la d. Dersi... și cînd te-i întoarce să vorbești numai cu mine..., cu mine, auzit-ai?

ADRIAN: Am auzit, mademuazelă, și mă duc; rămii sănătos, domnule Ducă.

BERTO (*alergînd după dînsul*): Ei n-auzi, măi fărtate, ia ascultă, „Ducă” tu, dacă-ți place. Auzitu-m-ai? (*se duce să-l lovească cu piciorul pe dinapoi. Adrian iesă*).

Scena III

Berto, Fanni

FANNI (*oprindu-l*): D. Berto!

BERTO: A! Vezi dumneta, mademuazelă Fanni, nu iubesc ca să-și bată cineva joc de mine! Pentru dumneta, adecă pentru d. Teodor, bine, sînt un graf, un ducă, un princip, ce-i vre; dar pentru ceilalți îmi ieu adevăratul titlu: sînt calfă într-o dugheană de mătăsării și vreu ca toată lumea să mă cinstească! A!

FANNI: Ei, dar, așa-i! Ai dreptate! Nu te mînia! Ești așa de bun!

BERTO: Bun!... Nu șuguiesti! (*Deoparte:*) Iată pulsul începe să-mi bată de două sute de ori într-o secundă.

FANNI: Știu tare bine că totdeauna pot să nădăjduiesc în dumneta, în bunătatea dumitale.

BERTO: Dacă poți să nădăjduiești! Mi se pare, mademuazelă, că totdeauna m-ai găsit gata a te asculta, a-ți face toate vroințele. Drept să spun, că-mi pare bine și că n-astept totdeauna ca să mă chemi.

FANNI (*întrerumpîndu-l*): Bine, bine, îți mulțămesc pentru săracul nostru artist.

BERTO (*deoparte*): Nu vrea să mă înțaleagă.

FANNI: Ascultă-mă... Îi să vezi pre Teodor... trebuie să tocminim toate.

BERTO: Dar toate.

FANNI: Ieri, asară, nu te-ai prea purtat bine cu dînsul.

BERTO: Eu nu m-am purtat bine cu dînsul! Ieri, asară! Mă rog, să mă ierți. Toată sara am măsurat cu cotul maltin... Ce, oare maltinul nu-i place?

FANNI: Nu vorbesc de dumneta; vorbesc de Duca de Meris.

BERTO: A! înțăleg! gogoman ce sînt. Ducă, calfă — amestec totdeauna. Aici îmi uit nobleța, și-n dugheană, cu cotul în mîină, m-aș socoti un om mare, dacă n-ar fi înaintea mea o oglindă, ce-mi spune că nu-s mai mult decît o calfă.

FANNI: Bine, bine, dar aici ești totdeauna cum am vorbit, Duca de Meris, un nobil tînăr, bogat, iubitor de arte, la care Teodor merge să cînte cu alți nobili de starea lui.

BERTO: Bietul om! Nu știe seracul că merge într-un conțert public unde cîntă pentru bani.

FANNI: O! Să nu cumva să-i spui aceasta.

BERTO: Nu, nu! Măcar că mă tem cîteodată să nu mă înșăl și să-i spui tot. Zeu, că mă-ncurcă. Tot îmi vorbește de muzică, de arte, și eu nu-nțăleg la aceste cît îi negru subt unghie.

FANNI: Da ascultă-mă. Ieri încă ai dat o suare, dar, din pricina mulțimii de poftiți ce era în sala dumitale, ți-au fost cu neputință să te apropii de dînsul și să-i mulțămesti... De aceea ai venit astăzi să-l rogi să te ierte.

BERTO (*apropiindu-se*): Să mă ierte! Ba nu, niciodată!

FANNI: Ce, nu vrei?

BERTO: Ei bine, vreu, vreu, l-o-i ruga să mă ierte.

FANNI: Și li-i pofti la o altă suare muzicală, ce ai să dai mîni.

BERTO: Da, ascultă, mă rog! Nu pot să dau în toate zilele suarele muzicale. N-am destulă avere pentru aceasta.

FANNI: A! d. Berto, nu ride! Îi mai serios decît gîndești.

BERTO: Dacă nu mă lași măcar să șuguiesc, zeu nu știu ce o să mai fac!

FANNI: Dumneta, care ai fost totdeauna așa de bun!

BERTO: Oi fi și de acum înainte... Oi fi totdeauna. (*Deoparte:*) Cînd se uită la mine cu ochii sei cii frumușei, uit cap, minte, uit tot.

FANNI: Ce zici?

BERTO: Zic, mademuazelă..., că, dacă eu îți fac tot ce-mi poroncești, ai trebui și dumneta să faci...

FANNI: Tot ce-i vre..., d. Berto.

BERTO: Nu cer atîta... Și dac-ai vre numai să răspunzi (*Fanni se uită la dînsul posomorit, el se tulbură*) la simtimentul... ce...

FANNI: Ce vrei să zici?

BERTO (*tulburat*): Pardon!... Vezi că... dumneta n-ai primit niciodată nimică de la mine... Și cu toate aceste am aici, la inima mea, o basma de matasă de cel mai frumos gust... Și ziceam, a, cît ar merge de bine mademuazelei Fanni.

FANNI (*cu vrednicie*): Domnule Berto!... Te înșeli.

BERTO: Mademuazelă! (*Deoparte:*) Am greșit... Aș fi trebuit să o pun colo (*pune basmaoa pe masă*).

TEODOR (*cîntînd în culisă*): „Zori de ziuă se răvarsă”.

FANNI: A! Îi el! Îi Teodor (*se duce în fund*).

BERTO: A! Iubitul Teodor! (*Deoparte:*) Îi de mierat. Cînd se uită la mine cu aerul seu cel mare... sara bună, mă pierd cu totul. Zeu, am mintea unei oaie merinos!

Scena IV

Teodor, Fanni, Berto

TEODOR (*cîntînd vesel*): „Zori de ziuă se revarsă”... Ei bine, astăzi se vede că nu facem zacuscă! Și am o foame diavolească! (*Apucînd de mîină pre Fanni, care-i în fund:*) A! Tu ești Fanni! Tu ești zorile, făclia mea. Tu îmi slujești de povață; și niciodată n-aș dori alta (*vrea s-o sărute*).

FANNI: Teodor!

TEODOR: Ei, bine? Ce ai? Tremuri, te depărtezi de sărutarea mea de dimineață! Tu știi că-i o datorie, o datorie sfîntă... Și sînt un creditor foarte neîndurat (*o sărută*).

BERTO (*deoparte*): O sărută... Dracu să mă iaie!

FANNI: Ai dormit bine, Teodor?

TEODOR: Dar! cu ajutorul tău, povața, surioara mea. Ieri un conțert urit mă ostenise și mă supărase de tot. Cînd am adormit eram cu totul mîhnit; dar te-am văzut, așa te-am văzut în vis, și de aceia cum m-am sculat am început a cînta... (*Sprîjinindu-se de dînsa, o pipăie pe la frunte:*) A! a! ți-ai făcut părul după moda englizască... Îți merge tare bine.

BERTO: Vra să zică, că vezi! că-i frumoșică ca un amoraș.

TEODOR: A! Cineva.

FANNI: Dar d. Duca de Meris care te aștepta.

TEODOR: L-am cunoscut tare bine.

BERTO (*îndreptîndu-se deoparte*): A! îi drept. Îs Duca de Meris.

TEODOR: D. Ducă de Meris, ce poștești?

BERTO: Dar, *mon cher* Teodor, am venit să te rog să mă ierți, (*aparte*) să-l rog să mă ierte pe mine, un Ducă!

TEODOR: Îi cam tîrziu.

FANNI: Nu-i nimică, mai bine tîrziu decît niciodată.

TEODOR (*stringînd de mîină pe Fanni*): Dragă Fanni!

BERTO (*cu un aer important*): Ce vrei, *mon cher*... Am primit atîta lume... încît nu puteam să ajung în dreapta și-n stînga..., voiam să vin pîn la dumneta..., dar m-au întîlnit o damă care m-au silit să-i întind...

TEODOR: Ce zici... ai întins ce?

BERTO: Toată limbuția mea, spre a-i dovedi că ce auzise fusese glasul unui om... pentru că credea că era cîntarea unui heruvim. (*Încet Fanniei:*) Nădăjduiesc că m-am tras bine din vorbă.

FANNI (*încet*): Taci.

TEODOR: Domnule Ducă, ești un lingușitor.

BERTO: Ba nu, *parole d'honneur*... Dacă spun minciuni, să nu-mi treacă niciodată pin mîni o bucată de halastincă* (*Fanni îi face semn. El ride deoparte*).

TEODOR: O bucată de... De ce autor ai zis?

BERTO: O! de Halevi¹, de cel întii compozitor... De tot felul de compozitori. În sfîrșit, mă rog încă o dată să mă ierți.

TEODOR: Destul, destul.

BERTO: Și vin să te rog să mă cinstești și mîni...

TEODOR (*întrerupîndu-l*): O nu, o nu! Mulțămesc... Nu vreau să cînt o bucată de vreme.

BERTO: Cum?

TEODOR: Nu, nu mă simțesc dispozat... Nu pot înțeleg cum se găsesc oameni carii totdeauna sînt gata să cînte... Eu, spre pildă, dac-aș fi silit să-mi fac din cîntec meșteșugul meu, simțesc că n-aș mai putea cînta, că mi-ași prăpădi glasul. Cînt de plăcere, pentru prietini. Asta-mi vine și de aceia cer ca prietini să fie recunoscători.

FANNI: Și ai dreptate cu atîta talent.

TEODOR: A! Și tu îi să începi cu lingușiturile tale. Ce-i drept, ieri eram în zi bună.

BERTO: Cred și eu. Era cîntecul cel frumos care începe... Zeu, am uitat.

TEODOR: Acel cu *ut majeur*, vrei să zici?

BERTO: Tocma acela. Cît era de frumos!

TEODOR: Mă strică pe mine însă. Îi cam prea nalt.

BERTO (*cu o mare siguranțe*): Dacă-i prea nalt, de ce nu-l pui în *ut mineur*?

TEODOR (*rizînd*): O! o! Știi că nu ești prea tare asupra muzicii?

BERTO: E! E! N-am jucat niciodată decît din fluiet..., din flaut vreau să zic.

FANNI: Ce ai cîntat mai frumos din toate, Teodor, au fost aria lui Gretri².

TEODOR: A! Acela! Cred și eu! Cine nu s-ar simți uimit la acea arie, care pătrunde pînă la suflet! Nici un vuet, nici o notă zgomotoasă. Simplu și plăcut. Ah! domnule Ducă, ce plăceri însuflețează muzica, muzica cea bună mai ales. Eu nu o aud, nu o cînt decît cu lacrimi în ochi... Inima mi se distinde, înflorește; toate năcazurile, toate părerile de reu le uit. Îs norocit, în sfîrșit. Muzica este soarele meu... A! vezi că eu simțesc mai mult decît dumnevoastră. (*Întrerupîndu-se*.) Fanni, da unde ești? Nu te simțesc lîngă mine, fata mea.

FANNI: Iată-mă.

TEODOR: Iartă-mă, domnule Ducă... Asta-i fata mea. Măcar că sîntem mai tot de o vristă, dar nu-i nimic... Îmi poartă de grijă așa de bine. Și ține, ieri, însuși pre dumneta te apăra. Mi-au spus că-mi făceai cu mîna spre a-mi mulțămii. (*Rizînd*.) Cu mîna, biata Fanni! Pentru voi bine... Dar pentru mine! De mi-ai face pînă mîni, tot n-aș înțeleg nimic... (*În vreme ce vorbește, caută mîna Fanniei, care avea degetul pe buze spre a face semn lui Berto se tacă.*) Cui faci tu semn să tacă?

FANNI: Eu? nimăru. Te încredințez.

BERTO (*deoparte*): Vede, bată-l vina, orbul!

FANNI: Făceam semn domnului Ducă să rămîie.

TEODOR: A! te duci, de ce așa degrabă?

BERTO: Am o treabă grabnică, tare grabnică. Iată ceasul zăcuștii... Ș-or începe fără mine.

* *Halastincă, halastîncă, alestîneă* — țesătură de bumbac, stambă (moldov.).

TEODOR: Cum, Dumnezeu, ar îndrăzni?

BERTO: O, și prea bine încă. (*Tare și uitînd ce zice:*) Cîteodată îmi lasă numai un măr în tot, sade.

TEODOR: Ce zici? (*Fanni face semn lui Berto.*)

BERTO: O! Zic c-oai ajunge tocma între măr și între brînză. (*Deoparte:*) Noi, calfele, avem de zacuscă numai niște brînză împuțită și niște mere putrede.

TEODOR: Domnule Ducă, dac-aș îndrăzni să te rog să binevoiești a face zacuscă cu noi. (*Fanni face semn lui Berto să nu primască.*)

BERTO (*făcîndu-se că n-o vede*): Ai dreptate, îi o idee minunată.

TEODOR: Vra-să-zică că primești?

BERTO: Negreșit și bucuros.

FANNI: Vezi că primești tocma la vreme ră. Neștiind că ni-i face această cinste, n-am gătit decît șocolada lui Teodor.

TEODOR: Ei, bine, ne ducem să facem zacusca la tractirul* de piste drum... și-mi place tare mult să mănînc la tractir. Așa, cu tineri. Ei, ce zici?

BERTO: Dacă vroiești numaidecît... Dar *sans facon*, fără țeremonie. Numai șampanie de ajuns.

TEODOR (*rizînd*): A! Așa-mi placi... Se vede că ești un berbant și eu asemenea. Și-i vede cît îs de vesel.

BERTO: Om be (*uitîndu-se spre Fanni*) la sănătatea frumoaselor.

TEODOR: Și ți-oi cînta ceva de ris. (*Încet:*) Fanni n-a fi de față.

BERTO: E! E! nu te știam așa de crai.

TEODOR: A! nu-i așa. E! E! (*Se pune la strajă ca la duel și-l lovește în piept:*) Te-am lovit.

BERTO: Valeu!

TEODOR: Pardon.

BERTO: Nu-i nimică. nu-i nimică. (*Deoparte:*) Dracu ist de orb lovește ca un surd.

TEODOR: Ai, degrabă... Să-mi fac tualeta. Dă-mi punga; și trăsura să fie gata.

BERTO: Pînă atuncea eu dau fuga la dugheană.

TEODOR: Ce zici? (*Fanni face un semn.*)

BERTO: Dar! La dugheana din față... Unde am cumpărat mai multe lucruri... Și am să plătesc o socoteală mare... O să-mi prăpădesc toată averea. Dar nu-i nimică, dumneta plătești zacusca. Adio.

TEODOR: Da vină îndată.

BERTO (*încet Fanniei*): Alerg să duc la dugheană marfa ce barona cea nesuferită n-au aflat de gustul ei

FANNI (*tot încet*): Dar gîndește la conțertul de mîni!

TEODOR: Aud! Ce zici?

BERTO: O! zic că trebuie numaidecît să te silesc să vii mîni la conțertul ce dau.

TEODOR: Nici nu gîndesc.

BERTO: Eu tot nu pierd nădejdea că-i veni. Dar pînă atuncea pune să gătească zacusca. Însă o zacuscă *sans facon*, fără multă cheltuială. Stridii, pătîrnichi, trufe, vin bun, zaharicale. Căci, măcar că-s Ducă, cînd sînt la masă mănînc ca o calfă de dugheană (*iesă*).

* *Tractir* — ospătărie, birt (inv.).

Scena V

Teodor, Fanni, Adrian

TEODOR (*chemînd*): Adrian! Adrian! (*Murmuind*:) Să gîndiască încă c-oi merge la conțertul lui!

FANNI: Și de ce nu?

TEODOR: Ba zeu! nu... îi destul atîte conțerturi. (*Chemînd*:) Adrian! Unde dracu-i?

FANNI: Pe Adrian l-am trimes eu în tîrg.

TEODOR: Ei, bine; și cine a să-mi deie ce-mi trebuie?

FANNI: Bine, da nu-s eu aice?

TEODOR: Tocma. Da n-am slugi, îi adevărat că încă alaltăieri te-ai apucat de ai dat pe unul afară; și acum am rămas numai cu unu singur și de ce, mă rog, atîte iconomii? Ce nu-s bogat? Nu pot să am mai multe slugi? Ș-o să mă mîinii, în sfîrșit.

FANNI: A! nu-i bine ce zici!

TEODOR (*schimbîndu-și tonul*): A! Te superi! (*Apropiîndu-se de dînsa și luîndu-o de mînă*:) Iartă-mă, draga mea Fanni. Vezi, n-aș vrea să ai atîta de lucru.

FANNI: Da, dacă-mi place să am de lucru! Ce, nu vrei mai bine să mă ai pe mine decît pe altul?

TEODOR: Ah! de o mie de ori. Cînd sînt lîngă tine, lîngă îngerul meu, cînd mîna mea te stringe de mînă, o atunce îs cel mai fericit din oameni. Sufletul meu de bucurie adoarme liniștit și nu-i pasă de mîhniciune. Dar, cînd îs singur, toate se schimbă, toate-s triste. O pasăre să zboare pe lîngă mine, mă grăbesc îndată să te chem, crezînd că este îngerul meu, care m-au părăsit și au zburat. ... Dar degrabă... vreau să mă îmbrac.

FANNI: Îndată.

ADRIAN (*care au intrat, zice încet Fanniei, ce aduce un frac*): Mademuazelă...

TEODOR: Ai venit, Adrian? Vină să mă-mbrac.

FANNI: Ba nu vreau eu, domnule. Asta-i treaba mea.

TEODOR: Dacă vrei, fie și așa. Pînă atunce Adrian să se ducă să zică să-mi puie caii la trăsura mea. Vreau numaidecît să mă plimb în trăsura mea, după ce am o trăsură!

FANNI: Bine, bine! Adrian, ai auzit poronca; du-te (*încet*) de adă fiacrul obicinuit.

ADRIAN (*încet*): Notarul era dus la țară la d. de Lusi.

FANNI (*asemene*): La d. de Lusi?

ADRIAN (*asemene*): Pentru că-i tare bolnav

TEODOR: Ei, da ce vorbiți încet?

FANNI: Nu-i nimic, îi ziceam că te jăluiești că perinile trăsurei îs prea vîrtoase.
— Ai Theodore, iată-ți fracul.

TEODOR: Nu-i fracul cel albastru care-l port totdeauna?

FANNI: Na! îi fracul cel negru.

TEODOR (*pipăînd straiul*): Minunat lucru! Îmi pare... trebuie să arăte tare frumos un strai negru! Vezi, îs foarte cochet, nu pentru mine, că mi-i tot una, dar pentru alții... pentru tine.

FANNI: Îți vine tare bine; să-l pui mîni ca să mergi la d. de Meris.

TEODOR: Nu mă duc.

FANNI: Da de ce?

TEODOR: Pentru că nu mă duc, ș-apoi tot să cînt, să cînt... Aș vrea mai bine un bal... Și cît îmi place jocul... mai ales cînd joc cu tine, cînd tu mă porți, mă

povățuiești. Jocul îmi place, mă odihnește... și nici nu joc prea reu, nu-i așa? (*Face vro câteva pasuri și sare.*) Zeu, sînt niște oameni carii se miera de asta. Ți-aduci aminte, cînd vâlțuiam cu tine la cel de pe urmă bal, am auzit pe unul care zicea lîngă mine... Ia uită-te, un orb cum joacă! Gogomanii!

FANNI: Poate c-a fi joc la Duca...

TEODOR: Ce tot ai cu Duca al tău. Ascultă, știi că domnul Duca-i un gogoman și jumătate?

FANNI: O! Un Ducă n-are trebuință să aibă duh.

TEODOR: Ș-apoi n-are nicidecum ton bun. Nu! Și la dînsu întîlnesc o mulțime de oameni foarte curiozi. Mai că n-ai crede că ieri... unul din domnii acei s-au apropiat de mine și mi-au zis: „Cît ai cere ca să cînti la teatru?” Mi se pare că la tată-meu adunarea avea mai bune maniere. Îmi aduc aminte de o mulțime de oameni însemnați, carii toți m-au uitat. Aș dori, însă, să mă întîlnesc cu cîțiva dintre ei.

ADRIAN (*vestind*): Barona de Bradel.

TEODOR (*cu bucurie*): A! Barona... acest nume... Îmi aduc aminte, o prietenă a familiei mele!

FANNI (*iute*): Spune că d. Teodor nu-i acasă.

TEODOR: Ba, dinprotivă. Poftește-o să între.

Scena VI

Teodor, d-na de Bradel, Fanni

D-NA DE BRADEL: Negreșit c-o să întru... Unde-i dragul meu Teodor de Lusi?

TEODOR: A! Îi cunosc glasul. Doamna de Bradel... A! multă vreme au trecut de cînd nu te-am văzut. Prin ce norocită întîmplare ți-ai adus aminte de mine...? Adrian, adă degrabă scaune. Socoteam că m-ai uitat cu totul (*sed*).

D. DE BRAD.: Știi, iubite Teodor, ce greutate este de a găsi pe cineva în Paris.

TEODOR: Ei, nu-i așa de greu cum zici. Palatul meu este cunoscut în tot Parisul.

D. DE BRAD.: Palatul d-tale?

FANNI (*iute*): Negreșit (*face semne, d-na de Bradel se uită cu mierare*).

TEODOR: Zi mai bine că v-ați unit toți cu vărul meu... și c-ați voit să mă pedepsiți că am cîștigat proșesul ce aveam cu el.

D. DE BRAD. (*neînțelegînd*): A! Dumneta ai cîștigat proșesul?

TEODOR: Da, ce, nu știi? Vărul meu cel bătrîn... au vrut să-mi răpească titlul și averea... pornise un proșes în care defăima cinstea maicăi mele. M-am apărat și am cîștigat! Dar am vrut să-i fac o pensie și n-au primit-o... De aceea îi mînios asupra mea și nu vine niciodată să mă vadă.

D. DE BRAD.: În minutul acesta îi tare bolnav.

TEODOR: El, văru-meu îi bolnav?... și nu știam nimic. O să mă duc astăzi să-l văd. Eu nu-s mînios asupra lui și nici n-am fost vrodată. Dar înainte mă iubia... îmi aduc aminte și mai c-aș pune rămășag că iarăși ne-am împrietenit, dacă vro cîțiva prietini s-ar pune la mijloc ca să ne împace... spre pildă dumneta, doamnă baronă, ai putea să-mi faci această slujbă.

D. DE BRAD. (*uitându-se la Fanni*): Să vă împac?... dar negreșit. Mai ales acum că te-am găsit iarăși. Pentru că dacă n-aș fi crezut a te cunoaște, ieri, asară la conțert, unde eram și eu cu fiică-mea *...

TEODOR: Fiica dumitale! Ia așteaptă... Mademuazela Laura... o nebună... o copiliță care se juca cu mine... trebuie să fie mare acum...

D. DE BRAD.: Dar și tare frumoasă.

TEODOR: Îi măritată?

D. DE BRAD.: Ba nu încă. Noi te ascultam cînd cîntai dinaintea publicului...

FANNI (*iute*): Dar! la suareaua Ducăi de Meris.

D. DE BRAD.: Ducăi de Meris?

TEODOR: Ce, dumneta ai fost la conțertul lui. Vra-să-zică că și dumneta îl cunoști?

FANNI: De vreme că dumneiei merge la conțerturile lui, negreșit că-l cunoaște.

Mi-aduc aminte c-am văzut pre Duca de Meris cînd vorbea cu dumneiei.

D. DE BRAD. (*deoparte*): Și ea încă. Se vede că jucăm în astăsară la șarade.

TEODOR: Ei, bine! Îi să-l vezi?

D. DE BRAD.: Pe cine, pe Duca?

TEODOR (*sculîndu-se*): Dar... pe Duca. A să vie să mă ieie ca să facem o zacuscă împreună... Ei... dragă baronă, da ce ai? Ar zice cineva că nu poți pricepe cum cunosc pre Duca de Meris... de vreme ce ieri încă am cîntat la dînsul.

FANNI: Negreșit!... D. Teodor merge la toate suarelele lui... a să meargă și mîni.

TEODOR: Ba te-nșeli, asta n-am zis.

D. DE BRAD.: Dar, dar... un conțert... am luat și eu bilețuri.

TEODOR: Bilețuri?

FANNI: Ca și dumneta... un bilet de poftire... îl am aice.

ADRIAN (*vestind*): Duca de Meris.

Scena VII

Aceși. **Berto, Adrian** mai tîrziu

BERTO (*Fără să vadă pe barona*): *Merci, mon cher, merci...* Dragul Teodor... l-am făcut s-aștepte... dar nu-i vina mea... căci mor de foame. Am o foame de lup. (*Încet:*) Nu-mi lăsașă nimică, nimică decît un măr și trei nuci.

TEODOR: Ei bine, domnule Ducă. . .

D. DE BRAD. (*deoparte*): Ei, aista-i calfa care l-am dat astăzi dimineață afară.

TEODOR: Ce nu cunoști pre barona?

FANNI (*încet*): Zi c-o cunoști.

BERTO (*trecînd lîngă baronă*): Negreșit, pre doamna barona de... (*deoparte:*) A! aceasta-i barona mea de dimineață.

TEODOR: Ei bine?

BERTO: Doamno baronă, negreșit, sînt foarte norocit să te văd... la dragul meu Teodor.

D. DE BRAD. (*izbucînd de ris*): Ha! Ha! Ha!

TEODOR: De ce ai acest ris!

D. DE BRAD.: Nu-i nimică, domnul Ducă este obicinuit la asemenea risuri. Știe că nu pot niciodată să mă uit în față-i fără să gîndesc la o sămănare curioază.

* În original, *fiicăi mea*.

TEODOR: O sămănare!

BERTO: Dar! cu văru-meu... colonelul de cavalerie. (*Deoparte:*) Îi subtofițer de grenadiri.

D. DE BRAD.: Ba nu; te înșeli; știi, cu o calfă de mătăsărie.

TEODOR: A! Cum se poate?

D. DE BRAD.: Care-mi aduce adeseori marfă și pre care astăzi dimineață mai l-am dat afară.

BERTO: Da, baronă...

D. DE BRAD.: Tocma, tocma. Ha! Ha! Ha!

TEODOR (*rizind asemene*): Zeu, în adevăr ha! ha! Ce lucru poznaș.

BERTO (*silit, începe și el a ride*): Ha! Ha! Ha! Îmi vine să rid și eu (*Fanni neli-niștită face un semn lui Adrian carele se arată în fund*). Are un ris de satană barona dracului.

ADRIAN: Trăsura, stăpîne, îi gata.

D. DE BRAD. (*mierîndu-se*): Ei... Trăsura cui, zici?

FANNI: Trăsura d-lui Teodor.

TEODOR: Pardon, baronă... Nu mă așteptam la plăcuta dumitale vizită și eram să mă duc aici aproape să fac zacuscă cu d. Ducă.

D. DE BRAD.: Cu dumnealui?

FANNI (*încet și oprindu-o*): Pentru numele lui Dumnezeu, fie-ți milă... Ți-oi spune tot (*d-na de Bradel se uită la dînsa s-o înțelegă*).

TEODOR: Fanni, dă-mi punga!

FANNI: Acuși, îndată.

TEODOR: Pălăria (*Adrian îi aduce pălăria*). A! uitasăm... (*are mîna pe basmaoa ce Berto o au fost pus pe masă și vre s-o puie în buzunar*).

BERTO: Ei, da ce faci?

TEODOR: Îmi ieu basmaoa.

BERTO: Dar! (*încet cătră Fanni, care-i face semn să tacă:*) Ba nu, îi basmaoa cea de dimineață care o adusesăm pentru dumniata.

FANNI (*încet*): N-am vrut s-o primesc.

BERTO (*asemene*): Dumneta nu primești nimic, nici măcar două minute ce ți-am cerut să-mi dai ca să-ți vorbesc ceva.

FANNI: Bine, bine! Numai duceți-vă acum, îndată.

D. DE BRAD.: Ce au de vorbesc așa împreună! Trebuie să fie ceva între fată și între calfă.

BERTO: Aidem degrabă, *mon cher* Teodor, caii așteaptă cu nerăbdare.

TEODOR: Îmi dai voie, baronă.

D. DE BRAD.: Te rog încă; eu rămîn aice... poate că me-i găsi încă. Am să vorbesc cu mademuazela.

BERTO: D-no baronă de Bradel, am cinste...

D. DE BRAD.: *Adieu*, domnule Ducă de Merinos.

BERTO (*deoparte*): Ce am de zis, o mai zic încă, că-i o baronă nesuferită.

TEODOR: Pînă cînd m-oi întoarce, îți recomand pre Fanni; pentru tot binele ce primesc de la dînsa, mă rog să-i dăruiești prieteșugul ce ai pentru mine. Îi o tovarășiță sirguitoare și blîndă; îi sînt dator cu liniștea și încă mai mult, cu acea veselie ce o au numai oamenii fericiți.

BERTO: Ei bine, *mon cher* Teodor, te aștept, vină mai degrabă (*iesă*).

Scena VIII

Fanni, d-na de Bradel

FANNI (*deoparte*): De-abia pot să mă țin.

D. DE BRAD.: Ei bine, mademuazelă, ți-am făcut voia, am tăcut... dar mi-i spune și dumneta ce-însemnează toate aceste?

FANNI: Ce, nu gîcești încă, doamna mea?

D. DE BRAD.: Nu gîcesc nimică, nici măcar poziția dumitale cătră un tînăr pre care știi a-l înșăla.

FANNI: Ah! doamna mea..., negreșit, îl înșăl... după ce sînt silită.

D. DE BRAD.: Nu-nțăleg, cum ești silită?

FANNI: Teodor rămăsese singur, săriman de părinți, cînd văru-seu, d. de Lusi, precum știi, l-au tras la judecată.

D. DE BRAD.: Și au izbutit să-l hotărască fiu nelegiuit. Asta nu era prea frumos, dar Lusi era sărac și prin acea judecată el au cîștigat o avere însemnată.

FANNI: Dar, averea lui Teodor, carele au rămas fără nici o închipuire de trai; noi îl măguleam încă cu cîștigarea proșesului. Tot fericit, tot cîntînd, el trăia într-o nepăsare deplină. Și mai multă vreme, spre a-și urma traiul bogat la care era deprins, el n-au avut decît economiile unei sluge bătrîne a tatîne-seu. Au trebuit să părăsească palatul tatîne-seu, mobilile, trăsura, slugile sale, și să-l aducem într-această lăcuință proastă, fără ca să poată pricepe schimbarea stărei sale. Dar cum puteam să prelungim multă vreme acest fel de bogăție fără o idee ce au avut un prietin a moșu-meu, idee care ne-au scăpat?

D. DE BRAD.: Sărăcul tînăr; mă rog, spune-mi mai departe. Nu știi cît mă interesează să-i cunosc toate întîmplările.

FANNI: Știi că Teodor are un glas foarte frumos. Acel prietin ne-au sfătuit să-l facem să cînte într-un conțert public. Dar, judecă singură, ce durere ar fi suferit dacă ar fi aflat că au pierdut toate... toate, pîn'și numele tatîne-seu! Și mai ales eram la îndoială dacă ar fi vrut să cînte pentru bani, el care-i așa de mîndru. Atunce moșu-meu au socotit să-l ducă la conțerturi, ca la niște suarele, unde era poftit să cînte cu alte persoane de starea lui. Talentul lui se făcu, fără să știe, un izvor de o avere care i-au cruțat mai multe supărări, ce l-ar fi omorit, negreșit. Într-acest chip, doamna mea, nenorocirea și sărăcia n-au putut să-i risipească veselia. Fără să prepuie nimică, eu i-am rămas singurul sprijin.

D. DE BRAD.: A! acum înțăleg; el poate să cînte și să ridă, căci dumniata suferi pentru dînsul. Dar acel Duca de Mēris la care el crede că merge de cîntă?

FANNI: Îi un fin a moșu-meu... o calfă din dugheana din față, un tînăr foarte de treabă.

D. DE BRAD.: Dar un gogoman. Dar moșu dumitale unde-i?

FANNI (*ștergîndu-și o lacrimă*): Au murit.

D. DE BRAD.: Ș-ai rămas singură aice?

FANNI: Și fără mine ce ar fi făcut bietul Teodor, el prietenul, fratele meu... pentru că mă numește soră... numai pe mine mă avea în lumea asta.

D. DE BRAD.: Înțăleg; dar singură în această casă, lîngă un tînăr care deși este orb tot are o inimă... aceste toate pot naște idei.

FANNI (*privindu-o cu naivitate*): Doamna mea, nu te-nțăleg.

D. DE BRAD.: Lumea iubește a vorbi și prieteșugul de multe ori îl numește amor. Crede-mă; nici unul, nici altul nu mai sînteți în vrîstă de a vă bate joc de opinia lumii... și mai c-aș zice c-au și început unii și alții a se folosi de această poziție echivocă spre a căuta să-ți cîștige dragostea... Berto, spre pildă.

FANNI: În adevăr, astă dimineață...

D. DE BRAD.: Reul nu-i așa de mare... dinpotrivă, băietul îi bun... dar Teodor îi alta. Aflarea dumitale lîngă dînsul poate să vă comprometeze pe amîndoi. O despărțire îi neapărată.

FANNI: Ce zici, doamna mea? Și ce ar face el fără mine?

D. DE BRAD.: De asta nu te-îngriji. Pentru dînsul pot toate să se schimbe. D. de Lusi va pute face ceva pentru vîru-seu, cu condiție că va primi o însoțire cinstită; și, dacă va primi ce am să-i propun, răspund de fericirea sa, pre care șederea-ți lîngă dînsul ar face-o cu neputință.

FANNI: Fericirea sa... O, cu acest preț m-oi duce, doamna mea, m-oi duce. (*Se aude Teodor cîntînd.*)

D. DE BRAD.: Îi Teodor, rămii să-mi ajuți.

Scena IX

Aceșii, Adrian, Teodor

TEODOR (*rizînd*): A! a! a! gogomanul cela care, fără să se uite înaintea lui, îmi striga: strică-cap, strică-cap! și-au turtit nasul de trăsura mea. Așa pățesc acei care nu-și au ochii pe vîrfurile degetelor. (*Cătră Adrian:*) Îți mulțumesc Adrian.

Ce vin bun el avea,
Nobilul castelan,
Toți megieșii bea
La sănătatea sa.

A, tu ești Fanni? (*Îi întinde mîna, barona îl apucă.*) Ba nu, nu ești tu.

D. DE BRAD.: Eu-s, *mon cher* Teodor.

FANNI (*cari-și ștergea lacrimile*): Îs aici, iată-mă.

D. DE BRAD.: Degrabă ți-ai sfîrșit zacusca.

TEODOR: Așa-i. (*Rizînd:*) A! a! a! Ce om poznaș îi Ducă ista de Meris. Doă minute nu putea șede în loc. De-abia ne pusesem la masă, și au venit unul să-l chema din partea unui, mi se pare Leblas.

D. DE BRAD. (*deoparte*): Stăpînu dughenii.

FANNI: Vro treabă, se vede.

TEODOR: Dar vro treabă foarte mare, cum se pare... căci de-abia au avut vreme să mă roage să-l iert... au purces ca o săgeată... după cît am putut înțeleg de pe resturnarea a vro doă-trei scaune..., încît și eu, cînd m-am sculat, eram să fac ca ele.

D. DE BRAD.: Obraznicul!

TEODOR: Nu-i așa... dar îi tare vesel... A! a! a! mi-au spus o mulțime de nebunii de care rid încă... în sfîrșit, am prins atîta chef, încît i-am fâgăduit să cînt mîni la suareaua ce vre să deie.

FANNI: A! cît de bine ai făcut!

D. DE BRAD.: Și mîni încă! Bine, da nu gîndești? (*Fanni îi face semn să tacă.*)

TEODOR: Dacă Fanni vr^e numaidecît... ș-apoi astăzi mă simțesc în stare să cînt... am vrut să mă întorc îndată acasă, spre a învăța cu tine o nouă alcătuire a lui Auber³... îi așa de frumoasă, și se cîntă așa de bine. Cît duh îi în muzica aceasta!... Cînd om fi singuri împreună. (*Încet Fanniei:*) Da, n-a să se ducă barona asta?

D. de BRAD.: Dar, *mon cher* Teodor, toate aceste sînt niște plăceri foarte monotone pentru dumniata... muzică și tot muzică. Mi se pare că ai putea să te bucuri de o fericire mai puțin negativă... ai putea să te amesteci mai mult cu acea lume pre care o cunoști așa de puțin... și pre care o vezi numai în vis.

TEODOR: Ai dreptate, dar cum? Sînt douăzeci de ani de cînd m-am născut, sînt douăzeci de ani de cînd sînt orb; cum vrei să gîndesc la un lucru, la vedere, ce n-am avut niciodată? Ce pot face mai bine este să fiu mulțămît cu starea mea de astăzi.

D. DE BRAD.: Și reu faci. Eram ieri la conțertul, la suareua unde cîntai, lîngă un doftor sau hirurg, mai știu eu cine, în sfîrșit un doftor tînăr, foarte plăcut foarte iscusit...

TEODOR: A! a! ați vorbit de mine... înțăleg.

D. DE BRAD.: Negreșit, și el îmi zicea că dacă ai vrea să-ți deie vederea...

TEODOR (*cu nerăbdare*): O destul, doamna mea, aceste-s bune pentru teatru și pentru romane. Numai acolo se află leacuri la toate pătimirile omului. Minuni peste minuni. Muții cîștigă vorba, surzii auzul, orbii vederea. Dar în lumea adevărată mutul rămîne mut, surdul surd, orbul orb. Lăsați-mă cum sînt, îs mulțămît.

FANNI: Și de ce să nu primești o facere de bine?

TEODOR (*iute*): Și dacă nu vreu!... dacă-s fericit și cum sînt!

D. DE BRAD.: Fericit?

TEODOR: Și de ce nu? Dar fericit! Negreșit asta nu poți s-o crezi dumneta care, deprinsă la niște plăceri ce-mi sînt necunoscute, nu înțălegi nimic în acele ce eu mi-am făcut. Singur, cu mine însumi, îmi închipuiesc o lume de o mie de ori mai frumoasă decît aceea în care lăcuiți... plăceri ce n-aș putea găsi în plăcerile dumnilorvoastre! Eu cunosc numai figuri curate și frumoase și, dacă răutatea și dobitocia le face cîteodată urite și proaste, sufletul meu n-are de ce se spăria, căci nu le văd. Dar, dacă un glas dulce face de-mi bate inima, atunce îi un înger lîngă mine, o femeie ce-mi place a o înzestra cu toate frumusețile ce-am visat! Mi se pare că ceriul s-au deschis pentru mine și că în inima mea au trecut o rază din acel soare pre care nu-l văd, dar pre care-l simțesc... așa de frumos, așa de încîntător, încît negreșit ar pierde dacă l-aș vedea... după cît cred... O muzică vie sau fragedă să vie să-mi smulgă ris sau lacrimi... o povestire să deștepte în mine un interes uimitor... glasul Fanniei, a sorei mele, să împrumute frumuseța sa filelor unui roman, atunce nu pierd nici o slovă măcar, și, cînd luare-aminte a dumnevoastră se rătăcește pe lucrurile ce vă împregiură, eu singur, cu nălucirea care-mi stăpînește toată ființa, mă dedau cu totul întipăririlor ce am primit... și multă vreme după aceia găsesc încă în fundul gîndului meu acele icoane ce am înviat, acele uitări, acele plăceri ce am simțit, și pre care vuietul lumii, săriturile unei momițe sau cuvintele unui prost v-au făcut să le uitați. Toate acele simtiminte de care sînteți așa de mîndri le simțesc și eu, dar curate și credincioase. Am un suflet, dar un suflet de foc, care se deschide cu bucurie la plăcerile așa

de dulci a prieteşugului, la înflăcărătele visuri a amorului!... Iată soarta mea, baronă; îs norocit şi mulţemit cu dînsa şi n-aş vre s-o joc împotriva unor dureri nefolositoare, unor nădejdi neîmplinite. Pentru mine, ce aş câştiga dacă m-aş schimba? Cît pentru alţii... (*Apucînd pre Fanni de mînă.*) O, sînt sigur că Fanni mă iubeşte ş-aşa.

FANNI: O, te iubesc, şi pentru totdeauna!

D. DE BRAD.: Îi bine... Dar trebuie pentru prietînii dumitale să ai alte idei... Şi dacă ei ar vrea să-ţi deie o tovarăşită...

TEODOR: Am una.

D. DE BRAD.: Să te însori.

TEODOR (*rizînd*): Să mă însor! Îs multe lucruri ce bărbaţii nu trebuie să vadă. Ştii dar c-aş fi un bărbat foarte bun?

D. DE BRAD.: Dar, să te-nsori. Cunosc o partidă vrednică de dumneta, de familia dumitale.

FANNI (*deoparte*): Familie? Da unde are?

D. DE BRAD.: De averea dumitale.

FANNI (*deoparte*): Ce vra să zică?

D. DE BRAD.: Cît pentru Fanni, ar fi nemulţămire dacă i-am uita grijile şi slujbele ce are pentru dumneta. Să-i facem o soartă fericită.

TEODOR: Asta-i treaba mea.

D. DE BRAD. (*apăsînd*): O soartă care n-a coprometa pre nimene... Şi dacă iubeşte pre cineva?

TEODOR (*iute*): Pre cine?

D. DE BRAD. (*incet şi zimbind*): Duca de Meris ţi-a spune pre cine. (*Tare:*) Dar mă duc... la notarul meu. Şi-ndată ce-oi afla novela ce-aştept, oi veni să ţi-o spui, şi vom fi toţi fericiţi.

TEODOR: Nu ştiu ce tulburare simţesc.

D. DE BRAD. (*uitîndu-se la Fanni*): Nădăjduiesc că fieştecare îşi va face datoria sa.

FANNI: Negreşit. (*Deoparte:*) Să-mi ascund întristarea ce prin norocire el nu poate s-o vadă. (*Îşi acoperă faţa cu basmaoa. În urmă întovărăşeşte pre d-na de Bradel.*)

TEODOR (*întristat*): Ea iubeşte pre altul!

Sfîrşitul actului I

ACTUL II

Scena I

Fanni (singură)

O! Să nu ştie niciodată că l-am iubit, să nu ştie că pentru dînsul mi-am jărtvit toată fericirea vieţii mele. Dar iată-l că vine. Să-mi ascund întristarea.

Scena II

Teodor, Fanni

TEODOR: Fanni! Fanni!

FANNI: Aud! Teodor.

TEODOR (*cu durere*): Fanni, pentru întâiași dată te chem de două ori și nu vii (*îi întinde mâna*). O, cum îți tremură mâna!

FANNI: Mîna mea... Nu, te încredințez.

TEODOR: Dar, dar... Și eu însuși... Nu știu ce simțesc. Ce dracu mai trebuia să vie barona cea, să-mi vorbească de șarlatan, de măritat. Da ce ai de plîngi?

FANNI (*iute*): Eu?... Nu cred.

TEODOR: Ba plîngi... Ce-i Fanni? Nu-i adevărat ce zicea barona că iubești?

FANNI: Asta n-am zis-o niciodată.

TEODOR: Așa că nu? Nu-i așa? Cum ai putea să mă lași, să te duci. Ce-oi face eu singur, orb, părăsit de lumea toată, de tine? Nu cred că să ai o inimă așa de ră, sau nu mă mai iubești?

FANNI: O, nu mă întreba... lasă-mă. Îi fi norocit, Teodor, norocit (*cu silă*) și eu asemenea (*iesă iute*).

Scena III

Teodor (singur)

Ei bine! se duce, mă lasă singur. Fanni vre să se mărite... Și cu cine? Duca de Meris îți va spune cu cine, mi-au zis barona. O, unde-i, să-mi spuie, să-mi descopere tot. Vreau să știu pre cine iubește, pentru cine vrea să mă lase.

Scena IV

Berto, Teodor

BERTO (*cu o pană de scobit dinții în mîină*): Lua-l-ar dracu pre stăpîn... Zeu, nu știe cum să se poarte cu oamenii. Să mă cheme tocma cînd mă pusesem pe stridii.

TEODOR: A! Domnule de Meris, dumneta ești, dacă nu mă înșal?

BERTO: Frumos m-ai așteptat! Mă întorc la tractîr ca să sfîrșesc istoria ce o începusem cu plăcinta cea bună de maiuri * grase, și nu găsesc pre nimene. Purceșăși, și plăcinta asemenea.

TEODOR: Bine, bine...

BERTO: Cum bine?... Dar mie nu-mi era prea bine... Dumneta ai plătit pentru doi, am zis, dar, să-mi aducă de mîncat și am mîncat cît patru.

TEODOR (*cu nerăbdare*): Dar ascultă-mă...

BERTO: Ci-i drept nu-i păcat, am făcut o zacuscă năstrușnică.

TEODOR (*răcnînd*): Mi-i asculta în sfîrșit, domnule?

BERTO: Da ce-i, ce ai? Ai un aer cu totul deosăbit.

TEODOR: Dar, nu știu ce am, ce simțesc, mă-nădușesc. Nu pot sta pe picioare.

BERTO: Poate te-au struncinat, ca și pe mine, trăsura. Dumnezeule, Dumnezeule, ferește-te de fiacrul de ast dimineață, îi în stare să-ți strice toate ciolanele din trup.

TEODOR: Răspunde-mi... Știi, pentru că așa mi-au spus unul, știi că Fanni iubește pre cineva?

* Mai — ficat (mold.).

BERTO: Fanni, mademuazela Fanni, iubește pre cineva, s-ar putea?

TEODOR: Ce, te mieri de asta?

BERTO: Ba, nicidecum. (*Deoparte:*) Eram sigur că-n sfârșit tot o să mă iubească.

TEODOR: Ea iubește pre cineva, și eu nu știam nimic!

BERTO: Cred și eu! Fetele au totdeauna tainele lor.

TEODOR: Nu știi cine au căutat să o înșele, să o scoată din minte... Și eu n-am putut să privighez asupra-i...

BERTO: Mă rog, mă rog...

TEODOR (*oprindu-se deodată și ca când ar gândi*): Vreun nobil mare, poate.

BERTO: Nu cred.

TEODOR (*liniștit*): A! Dacă-i așa, nu gicești cine-i?

BERTO: Nu, dar prepun...

TEODOR (*luându-l iute de mână*): Pe cine, pe cine, spune degrabă!...

BERTO: Aleu! da ce dracu ai, frate, de mă stringi așa de mână?

TEODOR: Pardon, dar acel care îndrăznește s-o iubească...

BERTO: Îi un tânăr, calfă într-o dugheană de starea întii.

TEODOR: O calfă? Dar unde au văzut-o? Cum i-au făcut cunoștință?... o calfă, un blăstămat, aș pune rămășag... un gogoman!

BERTO: Ba nu, ba nu, are duh, foarte mult duh.

TEODOR: Destul.

BERTO (*juțindu-se cu scobitoarea*): Îi un tânăr foarte plăcut... cel mai frumos din Paris.

TEODOR (*răcnind*): Destul, destul... Să-mi răpească prietina, surora, toată familia mea. Ce-o să mă fac fără dînsa!

BERTO: Cît ești de tulburat... Îmi vine să cred că ești zular.

TEODOR: Eu zular! A! Aceasta-i dar zulea... Dar cu ce drit aș opri-o eu... să iubească pe altul... care i-a plăce... un cotar * de tarabă.

BERTO: Domnule, atacarisești negoțul!

TEODOR: Ei, și dacă-l atac, ce-ți pasă dumitale... Dar, ține, n-am avut dreptate?... Ea n-au putut gici... ba au trebuit să gicească! Îi vorbeam cu atîta prieteșug!... și, cînd era aici lîngă mine, cîntam cu atîta frăgezime... Nu, nu, ea n-au înțales nimic. Bine, să iubească pre celalalt, să-l iaie.

BERTO: Pardon, pardon, să iaie pe cine?

TEODOR: Pe cine, pe calfă. Berto trebuie să se însoare, s-o iaie de femeie.

BERTO: E! e! zeu, cam nu știi.

TEODOR: Vra să zică, că nu iubește pre Fanni?

BERTO: O iubește, dar; dar iubește și banii. Se-mparte în două.

TEODOR: Banii!... fui! se vede că-i bogat?

BERTO: Îi bogat în frumusețe și în duh! Astă bogăție ajunge pentru multe lucruri; dar pentru de a se așeza, de a cumpăra o dugheană și marfă, sara bună. O, dacă fetița ar avea vreo zăstre... dar n-are nimic.

TEODOR: Și cine ți-au spus asta? Fără zăstre!

BERTO: Dar îmi pare...

TEODOR: Are o zăstre, domnule... și încă prea frumoasă.

BERTO: A! dacă-i așa, oi lu... a lua-o.

TEODOR: Îl cunoști?

* Cotar — cel ce măsoară cu cotul, vînzător de magazin.

BERTO: Prea puțin... Știi, cum o persoană de starea mea poate cunoaște o calfă de teapa lui... Dar l-am zărit câteodată pe pragul dughenii sale, aici peste drum.

TEODOR: Ce! el lăcuiește peste drum?

BERTO: Ș-apoi îl văd și la dumneta.

TEODOR: Cum! la mine! aice, el îndrăznește să vie?

BERTO: Nu te mînia; i-oi vorbi lui... și fetei...

TEODOR: Dar! și dacă a vrea s-o iaie...

BERTO: Eu respund pentru dînsul.

Scena V

Aceși, d-na de Bradel

D. DE BRAD. (*lui Berto*): Ce, dumneta ești încă aici! (*Deoparte*.) Trebuie numai-decît să știe, să hotărească (*lui Berto*): Domnule, ieși.

BERTO: Doamnă baronă!

TEODOR: Baronă, de ce vorbești așa domnului Ducă?

D. DE BRAD. (*cu dispreț*): Domnul Ducă, aista? Ieși afară, Berto.

TEODOR: Ce-nsemnează aceasta?

BERTO: Nimică, o nimică. Între dumneei și între mine sînt acest fel de familiarități (*Doamna de Bradel se uită la dînsul cu minie*). Mă duc să văd pe Fanni, să-i vorbesc și vin îndată. (*Cînd îi ceva departe, se întoarce și zice deoparte, uitîndu-se spre baronă.*) O, baronă (*barona se întoarce*). Nesuferită (*iesă*).

Scena VI

D-na de Bradel, Teodor

D. DE BRAD.: Ai! trebuie numaidecît să-i spun tot... desară ar fi prea tîrziu.

TEODOR: În sfîrșit, baronă, mi-i spune ce însemnează toate aceste... Nu pot înțălege nimic.

D. DE BRAD.: Cum, nu poți înțălege că te înșală?

TEODOR: Mă înșală, și cine ar îndrăzni?

D. DE BRAD.: Toți!

TEODOR: Ce zici?

D. DE BRAD.: Dar, toți afară de mine, de mine care n-am un minut de pierdut în interesul dumitale, (*deoparte*) precum și în interesul meu, ca să-ți arăt adevărul.

TEODOR: Dar vorbește, vorbește mai degrabă.

D. DE BRAD.: Dar trebuie să ai curaj, prietine; îmi făgăduiești?

TEODOR: Dar, dar... numai vorbește.

D. DE BRAD.: Te crezi bogat, fericit, înavuțit...

TEODOR: Așa cred și eu; și mi se pare că tot ce mă încungiură...

D. DE BRAD.: Ei bine, nu! Acel lux ce crezi că te împregiură nici nu este pe lume.

TEODOR: Cum se poate, Dumnezeule!

D. DE BRAD.: Domnul de Lusi, câștigînd proșesul, ți-au luat toată averea și însuși numele.

TEODOR: El au câștigat proșesul? Dar, dacă-i așa, nu mai am nimic, nimic! Și cine m-au sprijinit, cine m-au hrănit... O, negreșit că-i Fanni care cu lucrul seu...

D. DE BRAD.: Ba nu, ba nu. Ești dumneta singur; talentul, glasul dumitale care strălucește în conțerturi publice.

TEODOR: Și ce, mă plătia?

D. DE BRAD.: Cîntai...

TEODOR (*picînd pe un scaun*): Spre a trăi, spre a-mi cîștiga pînea de toate zilele... O, Dumnezeule, Dumnezeule, ce soartă!

D. DE BRAD.: Și Fanni înșălfîndu-te...

TEODOR: A! Cruțare pentru dînsa, doamna mea... Dacă n-ar fi numai asta, aș ierta-o... Ea mi-au scăpat viața; nu vedeam nimic, nimic decît nălucirile mele, visurile mele de fericire. Nu eram atunci nenorocit. O, nu! Dar acum, cînd îmi rădici vîlul ce-mi era asupra ochilor, cînd îmi arăți tot tristul adevăr, o, acum sînt vrednic de căinat. A! mărturisește singură că de multe ori îi bine să nu vadă cineva.

D. DE BRAD.: Dar înțăleg... într-o asemenea împregiurare...

TEODOR (*gîndind*): Un conțert public, un teatru poate... Acum îmi aduc aminte... Înțăleg o mulțime de lucruri ce-mi scăpa atunci... Oamenii acei carii îmi prețelua glasul... Fanni, care totdeauna mă silia să cînt... Și Duca acela. (*Ca lovit de o idee năprasnică:*) A! Duca acela! Spune-mi... și el mă înșăla... Îi poate... Așteaptă! Dar era... ba nu! ba nu! sau ar fi un grozav lucru!

D. DE BRAD.: Duca de Meris îi curat o calfă din dugheana din față.

TEODOR: Destul, destul!

D. DE BRAD.: Berto.

TEODOR (*cu minie, sculîndu-se*): Berto, a! prepuneam... blăstămatul! Aici, lîngă mine, el se folosia de nenorocirea mea spre a-mi fura singura avere ce-mi era scumpă. Baronă, dimineață, îmi ziceai ... îmi vorbeai ... (*Oprindu-se ca cum și-ar regăsi ideile:*) Așteaptă... Săracul meu cap! sufăr atît de mult... Dar îmi vorbeai de un doctor care ar putea, poate, să-mi deie vederea...

D. DE BRAD.: Poate... Dar n-ai primit.

TEODOR: N-am primit... Negreșit... Dar ascultă, dimineață nu eram fericit? ... Obicinuit cu soarta mea pre care mi-o făcusem așa de liniștită, și așa de frumoasă... Nu pizmuiam, nu zavistuiam nimic! Nu aveam o avere, prietini, nădejdi?... Ș-apoi o femeie spre a-mi povățui pasurile, o femeie, credincioasa mea tovarășită, prietina mea, soră-mea... O femeie, în sfîrșit, pre care o iubeam?

D. DE BRAD.: Se poate? Cum, o iubeai?

TEODOR: Acum nu mai iubesc! Uresc! O uresc din tot sufletul! Sînt singur în lume! Sînt nenorocit!... Acum poți să-mi dai vederea!... Nu mă mai tem că fața sa să fie mai puțin frumoasă decît în visurile mele... Fața sa... îmi va răpi poate amoriul meu. Dar îi așa, prieteșug, încredere, năluciri, le pierd toate deodată. Nenorocirea mea au început de astăzi. Dar nădejdea încalte iarăși am cîștigat-o. Niște nemulțămitori m-au înfruntat. O, dă-mi vederea, dă-mi vederea, nu ca să văd, ci ca să mă răsplătesc.

D. DE BRAD.: Prietinel meu, Teodor, liniștește-te! Nu ești așa de nenorocit pe cât crezi!...

TEODOR: Ce, Fanni?

D. DE BRAD.: Ascultă-mă... Proșesul ce d. de Lusi au cîștigat i-au adus nenorocire. El au pierdut pre fiiul seu. El însuși în acest minunt, singur, fără familie, mi-au adus aminte de dumneta... Căci dreptatea, zică ce a vre, dumneta tot ești vărul lui, singura rudenie ce mai are în lume... Asta o știe tare bine și purtarea sa cătră dumneta îi o muștrare de cuget care-i roade inima.

TEODOR: Eu îl iert din tot sufletul.

D. DE BRAD.: În zilele trecute l-am văzut. I-am vorbit de dumneta... I-am zis tot ce prieteșugul cel mai fraged au putut să-mi însufle.

TEODOR: O! Îți mulțemes. Pre dumneta te cred.

D. DE BRAD.: Fiică-mea era lîngă mine... Și ea ți-a spune toate aceste, ți-am înțales că el îi hotărit să-ți deie o parte din averea dumitale, însuși numele... Numai dac-ai vrea să te-nsori.

TEODOR: Să mă-nsor?

D. DE BRAD.: Cu o fată de starea dumitale.

TEODOR: Ei... Cine m-ar vrea în starea care mă aflu?... Nimene.

D. DE BRAD.: Ba se prea poate... Numai, dac-ai vre să te lași pe mînele doctorului.

TEODOR: Dar, dar... nu ți-am spus... că vreu... Vreu tot. Acest întunerec este acum pentru mine o pedeapsă, o temniță în care nu mai vreu să mai șad mai multă vreme; vreu să văd pre acel Berto... Și pre Fanni!

D. DE BRAD.: Bine!... În jumătate de ceas oi veni să te ieu ca să te duc la mine, unde fiicăi mele i-a părea așa de bine să te primască... Iubitul meu Teodor, ce serbare o să fie pentru noi. Să ne vedem degrabă... prietinel meu.

TEODOR (*ascultînd de ceea parte*): Adio, adio!

D. DE BRAD. (*deoparte*): Dacăș-ar cîștiga vederea și averea, ce bărbat bun ar fi pentru fiică-mea. (*Iesă și îndată întră Berto.*)

Scena VII

Teodor, Berto

BERTO (*încet în dreapta*): Pîndiam să iasă, ca să nu-și bată iar joc de mine.

TEODOR (*aparte*): Îi el.

BERTO (*asemine*): Voi să știu dacă zăstrea îi cam măricică.

TEODOR (*tare*): Domnule Ducă.

BERTO (*aparte*): Ține! ca cînd m-ar vede.

TEODOR (*mai tare*): Domnule Ducă.

BERTO: Iată-mă, iată-mă, *mon cher* Teodor.

TEODOR (*mai blînd*): Apropie-te, domnule Ducă de Meris, mi se pare... Așa te chemi! Frumușel nume.

BERTO: Îți place... Și mie-mi place.

TEODOR: Ai fost colo?

BERTO: Vin de la mademuazela Fanni.

TEODOR (*stăpînindu-se*): A! Fanni... ei bine!

BERTO: Ei, ea cam face marafeturi... Dar tot a să primască în sfîrșit. (*Uitîndu-se la sineși*.) Îi cu neputință ca să nu primască.

TEODOR: Și el! Amorezatul... Celalalt?

BERTO: A! Tînărul Berto?...

TEODOR: L-ai mai văzut?

BERTO: Dar, l-am văzut... Și tot cu o nouă plăcere... L-am cercetat în tot feliul, și pre me lege nu l-aș fi crezut așa de treabă.

TEODOR: Îl lingusești.

BERTO: Ba, nu, dracul să mă iaie!

TEODOR: Îl lingusești, pentru că-i un ticălos.

BERTO: Aud?

TEODOR: Un mișăl!

BERTO: Ce zici?

TEODOR: Un destrămat!

BERTO: N-aud bine...

TEODOR: Căruia ar trebui cineva să-i taie amîndouă urechile.

BERTO: Ce spui, frate... Dar atunce nu i-ar mai rămîne nici una... Ș-apoi, ia dă-mi voie, iartă-mă, mă rog, dar mi se pare că l-ai ocărit?

TEODOR: Și chiar de l-aș și fi ocărit, ce-ți pasă dumitale, domnule Ducă?

BERTO: Îmi pasă, îmi pasă... (*Aparte:*) Are dreptate să mă-ntrebe ce-mi pasă de vreme ce nu mă cunoaște.

TEODOR: Ce zici?

BERTO: Zic că eu mă interesez de acel tînăr cavalier și că nimene nu poate să-l ocărească pe dînsul fără să mă ocărească pre mine și să aibă a face cu mine!

TEODOR: Cu atît mai bine! Asta voiam și eu! Am să mă răsplătesc de dînsul... înțalesu-m-ai?... De acel Berto care au pătruns aici în casa mea, spre a înșăla o fată tînără, pre care trebuia s-o cinstească... Spre a-și bate joc de mine, spre a mă înșăla! (*Stringîndu-l tare de mînă:*) Vreau să mă răsplătesc de acel Berto care au mințit!

BERTO (*Vrînd să-și tragă mîna*): Domnule!...

TEODOR: Da de ce tremuri așa, domnule Ducă?

BERTO: Eu să tremur! Ba, se poate, îi cu puțință, tremur dintîi de frig... ș-apoi de minie.

TEODOR (*deoparte*): De minie?!

BERTO (*asemîne*): Zeu mă mier cum am putut tremura, (*arătînd la ochii lui Teodor*) cînd nu poate fi nici o primejdie. (*Tare:*) Negreșit că clocotesc de minie... Și dacă nu ți-aș cruța poziția în care te afli... Acel Berto, cum îl numești... Acel Berto ți-ar răspunde...

TEODOR: Poziția mea... Numai atîta-i greutatea. Ei bine, fii mulțămît... Știu și eu ce-i un pistol, și ce-i a trage cu dînsul. Omor sau sînt omorit, asta-i tot. Ei bine, domnule Ducă?

BERTO (*aparte*): Domnule Ducă, domnule Ducă, ce dracu are de tot apasă așa de tare asupra numelui de Ducă?

TEODOR: Trebuie într-un ceas ca unul din noi să contenească de a trăi... Acel Berto, sau eu... sau dumneta! Pentru că, dacă el n-a primi să se bată, dumneta vei primi numaidecît, domnule Ducă.

BERTO (*aparte*): Vede ca toți cei cu ochi...

TEODOR: Te-i bate, că singur ai zis așa...

BERTO: Fie, dar la șeptezeci de pasuri. (*Aparte:*) Prinde-o dacă poți, orbule.

TEODOR (*apropiindu-se de dînsul*): Nu, nu! Dar așa! Vezi... îi pune... ce zic... el a pune pistolul seu, ține, aici la acest loc care bate așa de tare... Și eu voi pune pistolul meu... aici (*puindu-i mîna pe inimă*).

BERTO (*retrăgîndu-se*): Dar ar fi o ucidere! Nu mă bat!

TEODOR: Cum, dumneta, domnule Ducă!

BERTO: Nu mă bat... Nu-ți vreu sîngele... Ține-ți sîngele în vine și dă-mi pace.

TEODOR: Da stăi, ce strigi așa?

BERTO (*strigînd mai tare*): Îi o nelegiuire, o blăstămăție! Nu m-oi bate, să știu c-oi păți orice!

Scena VIII

Aceși, Fanni, Adrian

ADRIAN (*intrînd pîn stînga*): Da ce-i!

FANNI (*intrînd prin fund*): Ce vuiet! Ce țipete!

BERTO (*tremurînd de frică și neputînd vorbi*): Nu-i nimică... Mademuazelă... Îi dumniului, care... care-mi zice... care pretinde... că... (*Aparte:*) Zeu nu știu ce să mai zic.

TEODOR: Dar, făceam o chemare cinstei domnului Ducă...

FANNI: Cum?

BERTO (*cu un aer dîrz*): Și cinstea lui îți va răspunde. (*Deoparte:*) Bravo, țapăn dinaintea ei... Ea m-a opri, poate, să mă bat. (*Tare:*) Îți va răspunde! Dar, mademuazelă, și toată lumea va ști ce-i în stare să facă un cavaler care vrea să fie vrednic de dumneta. (*I se închină.*)

FANNI: Domnule.

ADRIAN: Ce, oare știe?

BERTO (*aparte*): De ce dracu mai sînt orbi pe pămînt, dacă și ei se bat la duel ca și cei cu ochi?

FANNI: Dar spune-mi pentru ce?

BERTO (*fudul*): Mă întorc îndată cu arme (*iesă*).

Scena IX

Teodor, Fanni, Adrian

FANNI: Cu arme!

TEODOR: Dar, ți-oi spune tot... Te așteptam ca să cîntăm... Adrian dă-mi un scaun.

ADRIAN: Dar, stăpîne...

TEODOR: Fă ce-ți zic.

ADRIAN: Vezi că jos este, într-o trăsură, un tînăr care vine să te iaie, ca să te ducă la notar.

TEODOR: Un notariu? Și ce vre? Nu mă duc!

FANNI: Se vede că este pentru vro treabă mare... te-au căutat de două ori.

TEODOR: Eu n-am trebi mari... Du-te dacă vrei... Eu rămîn.

ADRIAN: Eu?

TEODOR (*cu nerăbdare*): Îți mai spun o dată că nu vreau să mă duc de acasă. Du-te și dă-mi pace (*Fanni îi face semn să se ducă și să nu-l supere*).
ADRIAN (*Încet*): Fii liniștită, mă duc degrabă (*iesă*).

Scena X

Teodor, Fanni

TEODOR: Ce-i?... Ce i-ai spus?

FANNI: De ce nu vrei să te duci la notariu... Poate că-i pentru averea dumitale.

TEODOR: Și pentru ce?... Nu-s bogat? Tare bogat? Ce-mi lipsește? N-am tot ce-mi poate da luxul? Ce pot nădăjdui mai bine? Nimică. Îs bine cum sint... (*Cu uimire*). Și mai ales în dispoziție de a cânta... Ai, vină, de mă du la piano.

FANNI (*ducându-se să-l iaie de mână*): Iată-mă.

TEODOR (*luîndu-o de mână*): A! (*Tac amîndoi o minută, pe urmă vorbește vesel*): Ei, bine! Acea muzică nu vrei s-o cânti cu mine?

FANNI: O! Ești tare tulburat... Ș-apoi acum... Nu mai trebuie... Îi de prisos poate!

TEODOR: Dinprotivă... Muzica! Îmi trebuie acum mai mult decît totdeauna... Îmi trebuie ca să mă mîngîi!

FANNI: Ca să te mîngîi?

TEODOR (*Iar vesel*): Ș-apoi la acea suare unde-am făgăduit să mă duc... dacă s-ar găsi vreun nemulțămît, cine știe... Sînt oameni așa de reu crescuți, așa de grubiani... carii cîteodată îndrăznesc multe lucruri... și o șuierătură...

FANNI: A, ce idee!

TEODOR: Vezi bine, după ce plătesc la ușă. Și Duca tău de Meris, pre care-l cred de o nobleță ceva cam roasă, vinde, poate, bileturile de poftă.

FANNI: Teodor.

TEODOR: Le vinde... Și tare reu face, de tot reu! Să mă deie așa în priveliște, înaintea unor oameni ce vin de m-ascultă numai pentru că nu știu ce să facă cu vremea lor... Carii îmi bat în palme de milă, cum altă dată m-or șuiera din capriție... Fanni, surioara mea, nu ești tu pre care te-nvinovățesc. Nu! Tu niciodată nu m-ai fi dus la acele serbări, la acele conțerturi, fără să mă întrebi dintii... Care ai fi cerut milă pentru mine...

FANNI: Iartă-mă, iartă-mă! Moșu-meu au avut această idee... Am vrut să te lăsăm să crezi încă în fericire și să oprim toate năcazurile pentru noi... Aveai talent; rudeniile te părăsise, și mai bine decît să întinzi mîna la pragul caselor lor...

TEODOR (*cu entuziasm*): Niciodată, niciodată, de o mie de ori mai bine moarte. Dar, dar aveai dreptate... Acel talent care ceriul mi l-au dat... era averea, binele meu. Ah! de astăzi simțesc, și mă mîndresc... Sînt artist! N-am trebuință de nimene. Sărac, dar slobod, neatîrnat, n-am nevoie să trăiesc din facerile de bine a altora, să mă rușinez de mila lor, să calicesc, să mă-ngenunchi înaintea idolilor lumii. Sînt mai bogat încă... mai bogat decît ei toți, ceriul este al meu. Sînt artist.

FANNI: Teodor, mă ierți, dar?

TEODOR: Și pentru ce să te iert? Pentru o minciună care mi-au prelungit visurile așa de înșălătoare, dar și așa de frumoase! Prieteșugul, iubirea unei surori

care, încungiurându-mă cu îngrijiri bune, îmi ascundea lacrimile poate, și mă făcea să cred în fericire, când ea păstra pentru dînsa numai întristarea și nenorocirea.

FANNI: O! ba nu! ba nu! Și eu eram fericită! Și dacă mă ierți...

TEODOR: Dar tot, îți iert tot, auzita-i?

FANNI: Ce vrei să zici?

TEODOR: De ce mi-ai făcut o taină din amoriul tău?

FANNI: Nu te pot înțalege.

TEODOR: Iubești pre Berto.

FANNI: O! nu crede nimică; cum aș putea să dau o inimă care nu mai este slobodă.

TEODOR: Ce am auzit?

FANNI: Lasă-mă, lasă-mă.

TEODOR (*cu bucurie*): Dar, dacă-i așa, apoi cine? Dacă un altu?

FANNI: O nu! nu!

TEODOR: Ba așa! Și când ai ști ce nădejde mi-au trecut pin inimă!

FANNI: O, taci!

TEODOR: Mîna îți arde... Tu vrei să fugi! Nu! șezi, și... (*Înjosindu-și glasul:*)

Dacă-s eu pre care iubești, o, vorbește-mi, vorbește-mi, și chiar de aș muri de bucurie (*oprindu-o în brațe*). Căci și eu... (*Ascultînd:*) Dar, nu tremura așa, sîntem singuri... Și eu te iubesc... te iubesc ca un nebun.

FANNI: Teodor!

TEODOR: Și tare am suferit, când acea blăstămată baronă mi-au zis că iubești pre Berto, (*cu veselie*) sau mai bine, nu! Nu vreu s-o blastăm; căci fără dînsa, fără gelozia mea, n-aș fi gîcit că ce simțiam aici era amoriul.

FANNI: O, nici eu!...

TEODOR (*iute*): Tu ai zis... (*Țiindu-o de mînă:*) Ai, iată că vrei să te duci încă!...

(*Zimbînd și în taină:*) Ei bine, dar ne iubim! Tu vei fi prietina, soția, femeia mea! N-avem nevoie de nimene... Sînt artist... voi cînta... adeseori... în toate zilele... și voi cînta și mai bine încă... Tu mă iubești! Voi fi totdeauna mulțămînt, totdeauna vesel ca acum... și nu te teme nimică... Sara, m-oi întoarce acasă cîntînd ceva vesel, ți-oi aduce o pungă cu aur... și ți-oi zice sărutîndu-te: Ține, dragă femeie, ești mulțămîntă?

FANNI (*trăgîndu-se din brațele sale*): O nu! nu! nu-mi vorbi așa... ar fi prea multă fericire.

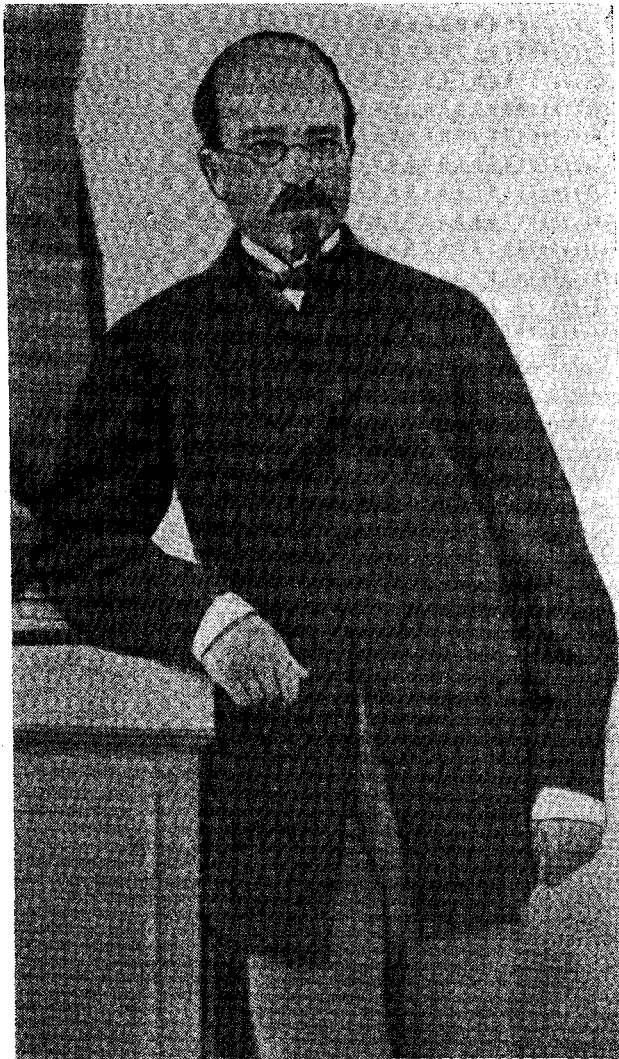
TEODOR: Ce, nu vrei?

FANNI: Așa trebuie să fac. Îți poți cîștiga averea, numai dacă îi lua o fată bogată... Și eu sînt săracă. Am numai amoriul meu! Rămii sănătos, Teodor.

TEODOR: Vrei să mă lași?

FANNI: O, nu pot! n-am curajul... genunchile îmi tremură... Nu mă pot sprijini.

TEODOR (*sprijinîndu-o în brațe:*) Fanni, o ceriule!... Ce nu-mi răspunzi... (*Căutînd cu mîna ce i-au rămas slobodă:*) Da în partea aceasta trebuie să fie un jălț (*o pune în jălț*). Fanni! Și nimene nu vine!... A! îmi pierd mințile... Pe unde să mă duc?... Ușa trebuie să fie aice... Ba, nu în partea ccea. (*Chemînd:*) Adrian, Adrian! (*În vreme ce vorbește și cheamă, merge, împinge masa, restoarnă notele, un scaun.*) Dar veniți, mai degrabă. Îi Fanni, îi... (*se lovește tare*).

M. Kogălniceanu, portret, Paris, f.a. (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe, F 140046).

Scena XI

Acești, d-na de Bradel

D. DE BRAD. (*intrînd cu bucurie*): În sfîrșit, iubitul meu, Teodor, vin în toată graba...
TEODOR (*carele în acel minut se află lingă d-na de Bradel, o apucă iute de mînă:*)
Baronă, vină, vină degrabă, Fanni au leșinat.
D. DE BRAD. (*apropiîndu-se*): Mademuazelă!

FANNI (*deșteptîndu-să*): Nu-i nimică.

D. DE BRAD.: Da ce-i; ce s-au întîmplat?

TEODOR: Ce, nu știi? Acel Berto, calfa ceea; ea nu l-au iubit niciodată! Pe mine, pe mine mă iubește!...

D. DE BRAD. (*aparte*): Am venit prea tîrziu!

TEODOR: Dar și eu o iubesc! și o iau de femeie!

FANNI: Nu crede nimică, doamnă baronă; mă duc!

D. DE BRAD. (*cu luare-amînte*): Și-i face tare bine... căci acum nu mai trebuie să crezi în bogatele nădejdi ce am dat lui Teodor... el nu mai trebuie să mai aștepte ceva de la bunăvoința și de la facerile de bine a domnului de Lusi, vărul său, care au murit astăzi.

TEODOR: Lusi au murit fără să-l pot vede?

D. DE BRAD.: Toate-s sfîrșite, acum poți să te duci de lîngă Teodor.

FANNI: Ba tocma acum, doamna mea, rămîn. Cînd Teodor îi sărac, cînd n-are pe nimene în lume decît pe mine, cum socoți c-aș putea să-l las, să-l părăsesc. O nu! doamna mea, rămîn spre a-i împărtăși soarta... El acum are trebuință de mine. De astăzi înainte nu mă mai despărțesc de dînsul. Acum pot să-l iubesc și să-i mărturisesc amoriul meu dinaintea lumii.

TEODOR: A! mai că mor de bucurie.

D. DE BRAD.: Ba nu; te ieu cu mine... doctorul te-așteaptă.

Scena XII

Aceși, Adrian

ADRIAN (*Întrînd și cu mare bucurie*): Mademuazelă Fanni, stăpîne! a, bine că v-am găsit. (*Zăbind pre barona:*) A! doamna barona, au și venit... Ai venit tare degrabă.

D. DE BRAD. (*aparte*): Gogomanul.

TEODOR: Ce vrei să zici?

ADRIAN: Ei bine! am găsit pre doamna barona la notariul... Îi de-abia un minut de atunce cînd mi-au spus o întîmplare mare!

FANNI: Ce întîmplare?

ADRIAN: Cum, nu știi... Dumneei nu v-au spus? Vărul dumitale, carele, spre a îndrepta nedreptățile dreptății, ți-au lăsat în diata sa toată averea ce-ți luase.

TEODOR: S-ar putea!

D. DE BRAD. (*aparte*): Iată de ce mă temeam.

TEODOR (*către Fanni care voia să se ducă, oprindu-o*): A! a! îți am parola.

Scena XIII

Aceși, Berto

BERTO (*cu două pistoale lungi în mînă și cu un aer posomorit*): Iată-mă, iată-mă, eu vin să-ți dau satisfacție.

D. DE BRAD.: Da ce-i aceasta?

FANNI (*alergînd către Berto*): Ah! domnule! Ce vrei să faci?

BERTO (*aparte*): Nu-mi pasă; îs încărcate numai cu praf.

ADRIAN: Da ce vrea calfa asta?

BERTO: N-am a face cu tine, slugă proastă, dar cu stăpînu-tău; dacă mai are încă inimă. (*Deoparte arătînd pistoalele:*) Îs pistoalele stăpînului dughenii; n-au tras niciodată cu dinsele.

TEODOR: O, acum! Îți mulțemesc, fătul meu.

BERTO: Aud! ce zici? fătul meu?

TEODOR: Acum m-oi bate, numai dacă ți-ar veni în gînd să vroiești să-mi ceri pre Fanni, care nu te iubește... care n-are zestre... și cu care mă însor.

BERTO (*furios*): Cum, te însori cu dînsa?

TEODOR: Dacă nu mi-i omori.

BERTO (*îmblînzit*): O iei? Dacă-i așa, apoi se schimbă lucrurile... Mă poftesc de pe acum la nuntă.

ADRIAN (*mierîndu-se*): Cum, te-nsori cu mademuazela Fanni? Dar cu fata doamnei barone ce-i să faci?

TEODOR: Ce zici?

D. DE BRAD.: Obraznice!

ADRIAN: D-apoi așa-i! N-ai zis notariului că d. Teodor o să-ți iaie fata și...

D. DE BRAD.: Îi să taci în sfîrșit?

BERTO (*deoparte*): Crapă de ciudă, barona dracului.

D. DE BRAD.: Tot ce voiam, tot ce vreu este ca să fii fericit, Teodor; am văzut pre doftorul și te așteaptă.

TEODOR: Mulțănesc, mulțănesc. Eu împing de la mine și durerea și nebuneasca nădejde. Lasă-mi veselia mea. Singur, părăsit prin ură și prin respătire, cîrtiam împotriva soartei mele. Dar astăzi nu mai am nici o mîhniciune, căci iubesc și sînt iubit. Nu pizmuesc nimică acestei lumi ce n-o cunosc. Îngerul meu au venit iarăși lingă mine. Vezi, dar, că și chiar de sînt orb tot sînt fericit.

D. DE BRAD.: Dumneta fericit?

TEODOR: Și de ce nu? Nu-mi pare reu de nimică, nici măcar că nu pot vede în acest minut figurile triste, lungărețe, a acelor cărora le pare reu de fericirea mea.

ADRIAN (*uitîndu-se la baronă*): Zeu, are dreptate.

D. DE BRAD. (*uitîndu-se la Berto și silindu-se a ride*): Dar! dar! Domnule Ducă!

BERTO: Eu? Ba nu, nu. (*Aparte:*) Ai! vād c-am zis bine că-i o baronă nesuferită.

Sfîrșit

NOTE

*Acum pentru prima dată reeditată și transcrisă cu litere latine, după originalul chirilic apărut la Iași, 1841: „Repertoriul Teatrului Național din Iași. No. 6. Orbul fericit. Comedie în două acte, de A *** N ***. Înfășoșată pentru înteași dată pe Teatrul Național din Iași, simbătă în 14 dechemvrie 1840. Prețul 5 lei. Iași. La Cantora Foaiei sătești, 1841”.* Pe coperta interioară, după „doă acte” urmează: „tradusă de [L***N***”.

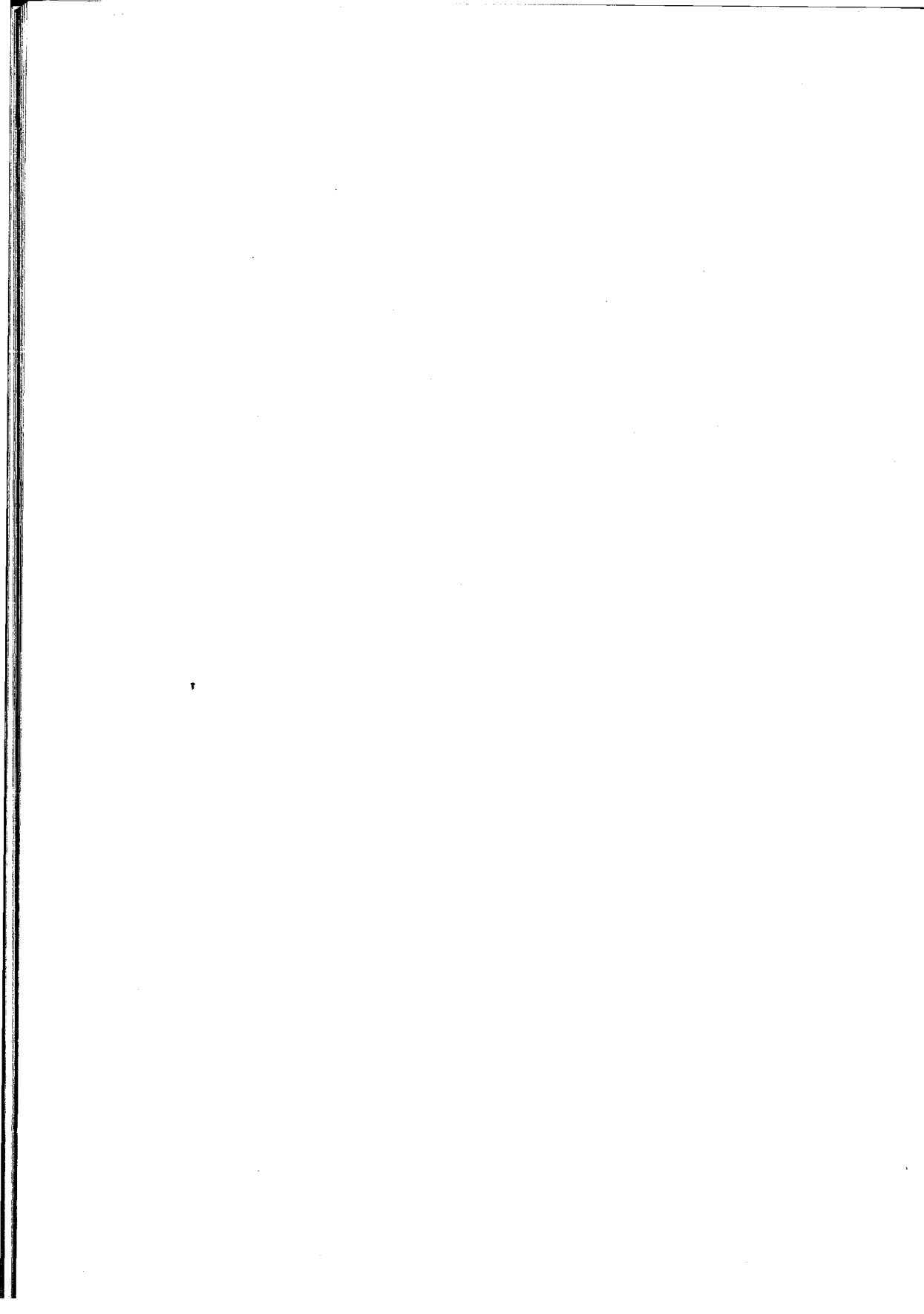
Admisă de cenzură a se juca și la Bacău. Catalogul pieselor admise (17 ianuarie 1849) este publicat de Radu Rosetti, Despre cenzura în Moldova, II, București, 1907, p. 110, nr. 12.

¹ Jacques Fromental Halévy (1799—1862), compozitor francez. Opera lui mai de seamă — *La juive*, 1835.

² Aria lui Gretri — André Ernest Modeste Grétry (1742—1813), compozitor francez, descendent dintr-o familie belgiană.

³ Daniel François Esprit Auber (1782—1871), compozitor francez, a cărui principală operă, *Fra Diavolo*, a fost mult apreciată și jucată la noi.

Narațiunea de inspirație istorică

Bătălia de la Războieni și pricinile ei*

26 iulie 1476

Una din bătăliile cele mai însemnate din istoria Moldaviei este negreșit lupta eroică de la Războieni, între moldoveni sub Ștefan cel Mare și între otomani sub padișahul Mohamed II. Doi scriitori au tractat această bătălie, domnul Cantimir și aga Asaki; însă și unul și altul s-au înșălat în mai multe locuri.

Cel dintîi zice că Ștefan cel Mare a domnit de la 1390 pînă la 1504, adică 114 ani, pretinde că lupta de la Războieni s-au întîmplat la 1390, în vremea împăratului Baiezet I, pre care-l amestecă cu Mohamed II **. D. aga G. Asaki, cunoscînd foarte bine anacronismul lui Cantimir, a căutat să-l dezvinovățească făcînd din Baiezet I Baiezet II, dînd, cum se vede, toată greșala asupra tipografului, carele în loc de II a pus I; însă dumniaului iarăși a văzut că Baiezet II a venit în Moldavia de abia la anul 1484; și, dar, d[umnea]lui a schimbat epoha bătăliei și de la 26 iulie 1476 d[umnea]lui a mutat-o la 26 iulie 1484. D[umnea]lui prin aceasta a amestecat lupta de la Războieni, întîmplată, precum am zis, la 26 iulie 1476, sub povăța lui Mohamed II, cu o altă campanie turcească făcută de cătră Baiezet II, la 1484, campanie care s-au mărginit numai în luarea cetățîilor Chilia și Akermanul. Dar aceste greșele nu sînt nimică pe lîngă altă rătăcire mai mare, în care iarăși a picat și domnul Cantimir și d. aga Gheorghie Asaki. Amîndoi pretind, tot cu acele cuvinte, că, după ce Ștefan vodă s-au fost împins de cătră mumă-sa Elena de dinaintea zidurilor Neamțului, el și-a ascuns drumul prin căi lăturalnice „și, a tria zi după bătălie, a ajuns noaptea la satul Negrești pe riul Almaș. Turcii, după crunta lor biruință, se împrăstiesă, parte rămîind la tabără (la Războieni), parte prădînd tîrgurile și satele de pinpregiur. Atunce Ștefan neașteptat iesă din codruri, face un așa puternic atac asupra turcilor, încît, fără a li lăsa vreme de a se întruni, îi înfrînge și-i alungă. Numeroasă mulțime pierde de sabie, alta se îneacă în Moldova și în Siret ș.a.” ***. Aceste nu s-au întîmplat niciodată. Ștefan vodă o dată s-au luptat cu turcii la Războieni și atunce a fost biruit. Niciodată n-au mai fost o a doua luptă tot la Războieni. — Dacă s-au întîmplat așa, cum toți hronicarii țării și istoricii străini au păzit tăcerea cea mai absolută asupra a douei lupte de la Războieni, ei carii scriu cu atîta amărunt întîia luptă? Cantimir a vrut să facă un roman, d-lui aga Asaki, în entuziasmul seu pentru principul autor și în lipsă de acturi mai auten-

* Extract din *Istoria Moldaviei ce se compune de cătră redactorul Arhivei (n.a.)*.

** *Vezi Histoire ottomane*, tom. I, p. 137 (n.a.).

*** *Vezi Histoire de l'Empire ottoman*, tom. I, p. 139 și descrierea cadrului întîi din istoria Moldaviei (n.a.).

tice, l-au copiat întocma. Sîntem siguri că d. Asaki nu ne va lua reu însemnările noastre; după săcerători fieştecare are voie de a spicui. Singurul nostru merit este norocita descoperire ce am făcut de mai multe izvoare istorice, care d-sale i-au trecut din vedere. Ajutorat de dîsele, ne vom sili a arăta faptele de la Războieni atît de adevărat, cît cu putinţă; şi așa începem:

Mohamed II, de mai multă vreme avea ochii ţintiţi asupra Moldaviei, a căria putere din zi în zi creştea prin ostăşeştele talente a veteazului Ştefan. Prevăzînd că acel stat născînd va putea să fie o mare stavilă la planurile sale de izbîndă, el hotări să se folosească de prilejul războiului ce era atunci între Moldavia şi Valahia şi, dar, ca aliat a acestuia de pe urmă principat, el porni război asupra ţerei noastre. La sfîrşitul anului 1474, o sută douăzeci de mii de turci, afară de urdia tatarilor şi de oştile munteneşti, sub povaţa lui Hadim Suleiman paşa, beglerbeg * de Rumelia, după mărturisirea domnului de Hammer ¹ cel mai bun general de atunci a Imperiei otomane, întrară pentru întîiaşi dată în Moldavia. Ştefan cel Mare, simţînd că nu va putea birui un asemenea vrăjmaş înfricoşat decît prin vicleşug, ştiu a trage armia turcească într-o pădure numită de otomani Agajdenici, adecă marea pădurilor, pe apa Racovăţul, lîngă riul Bîrlad. Puterile domnului Moldaviei era alcătuite numai de patruzeci de mii de oameni, din care cea mai mare parte era ţerani cu coase şi cu topoare, armele cele mai înfricoşate în mîna poporului, cînd îi adus în deznădăjduire. Pe lîngă aceste patruzeci de mii moldoveni, mai era încă două mii călăreţi leşi, triimişi într-ajutor de cătră Cazimir, riga Poloniei, şi cinci mii săcui triimişi asemenea de cătră Mătieş Corvinul, stăpînitorul Ungariei. La 17 ghenarie 1475, pe apa Racovăţului, se dădu o bătălie însemnată. „Ştefan le-au ieşit (turcilor), zice Ureche vornicul, înainte, din sus de Vaslui, la Podul Înalt; pre carii i-au biruit Ştefan vodă nu așa cu vitejiia cum cu meşterşugul, că întîi au fost învăţat de au fost pîrjolit iarbă peste tot locul de au slăbit caii turcilor cei gingaşi, şi apoi, agiutînd şi puterea cea dumnezăiască, cum să vrea tocmi voia lui Dumnăzău cu a oamenilor; așa i-au cuprins pre turci o negură cît nu se vedea unul cu altul, şi Ştefan-vodă tocmise puţinei oameni, despre lunca Bîrladului, ca să-i amăgească cu bucine şi cu trîmbiţă dînd semne de război. Atuncea oastea turcească, întorcîndu-se la glasul bucinilor, şi împiedicîndu-i şi apa şi lunca, şi acopirindu-i şi negura, tăia şi sfărîma lunca să treacă la glasul bucinilor; iar din dos i-au lovit Ştefan vodă cu oaste tocmită, în 17 zile a lui ghenari, unde nici era loc de a-şi tocmirea oaste, nice de a să înde-reptarea; ce așa ei în de sine tăindu-să, mulţi au pierit, şi mulţi prinsără vii pedestri-me, ce şi pre aceia pre toţi i-au tăiet, unde mulţi paşi şi sangiaci ** au pierit şi pre feciorul lui Isac paşa, după ce l-au prins viu, l-au slobozit, şi puştile le-au dobîndit şi steaguri mai mult de o sută au luat. Dacă i-au bătut pre turci, au luat în gios de la Podul Înalt pen pădure şi au ieşit unde porceade apa Smilii, în ţinutul Tutovei; în leagea lor au dat laudă lui Dumnezeu că s-au văzut ieşiţi la lume. Iară Ştefan vodă pornitu-s-au după dînşii cu moldovenii săi şi acei două mii de leşi şi au gonit pre turci pîn' i-au trecut Sireatiul la Inăşăşti, unde să chiamă Vadul Turcilor şi pîn' astăzi, şi acolo, diasupra Sireatiului, la movila cea mari a Tecuciului, au odihnit trii zile” ².

* *Beglerbeg* — guvernator general egal în grad cu marele vizir sau cu un paşa cu 3 tuiuri

** *Sangiac* — guvernator mai mic în grad, posesorul unui steag.

În această campanie, una sută de mii de turci pieriră pe câmpul bătăliei sau în valurile Racovățului, a Bîrladului și a Dunării. Patru pași muriră în diznădăjduita luptă, toată tabăra cu bogățiile sale, cu o sută de steaguri picară în minile moldovenilor. Leșele turcilor fură arse și din oasele lor se făcură mai multe movili, monumenturi trainice de slava și de vetejia strămoșilor noștri. Stricovski, istoriograf leșesc, spune că trecînd prin Moldavia la anul 1575³, adecă tocmai o sută de ani după bătălia de la Racovăț, au văzut încă tot locul luptei alb de oase. Pe movilele ce acoperia oasele bine-credincioșilor moldoveni, Ștefan au așezat trei cruci mari de piatră, care se află pînă astăzi.

Ștefan, recunoscător pentru ajutorul dat de Cazimir, regea Poloniei, îi trimisă treizecișesă steaguri turcești, împreună cu patru pași robi; asămîne daruri au trimis și lui Mătieș Corvinul și lui Sixt IV, papa Romei, lucru ce ne face să credem că domnul Moldaviei au primit de la înaltul pontif ajutoruri bănești, pentru ținerea războiului cu otomanii*. La această luptă, Ștefan, carele știa a răsplăti curagiul oriunde-l afla, boieri mai multe sute de țerani, carii pe câmpul bătăliei se purtasera mai bine decît mulți boieri ruginiți.

Toate puterile străine se bucurară de biruința cîștigată de cătră moldoveni asupra turcilor. Roma serbă în toate besericile pre *Apărătorul Creștinătății*, nume ce Ștefan își cîștigase prin neobosita lui sabie. Mătieș Corvinul, în luna lui april 1475, trimisă cătră domnul Moldaviei pre Gaspar de Hatvan, episcop de Stulwaisemburg, poftindu-l ca să urmeze un război început sub auspîții așa de fericite. Ștefan era silit să-l urmeze și fără de voia lui, căci Mohamed II, turbat de mînie pentru neștearsa rușine suferită de armile sale, hotări o a doua campanie asupra Moldaviei, mult mai înfricoșată decît cea dintei.

La înștiințarea pregătirilor ce făcea sultanul, Ștefan trimisă un sol cătră Cazimir, carele era atunce, în iulie 1475, la Dieta de Lublin⁴; solul acela era poroncît să facă cunoscut rigăi Poloniei marele pregătiri ce făcea otomanii asupra Moldaviei și să ceară ajutor. La acea înștiințare, toată Dieta fu în tulburare; toți leșii și litvanii cerea ca riga să pornească îndată rezboi asupra Porței. „Moldova, zicea ei, este păretele Poloniei; interesul republicii cere ca să nu suferim ca acea țeară să pice subt jugul turcilor”. Toate fură în zădar. Cazimir IV era unul din acei domni carii, slabi și fără patriotism, aduc mai totdeauna și pieirea patriei lor și pieirea lor însuși. El stătu doue săptămîni la îndoială ce trebuia să facă și, cu toate aceste, curieri peste curieri venia de la Ștefan, înștiințînd republica în ce primejdie el se afla. Toată Dieta se sculă asupra rigăi. Voievodul de Cracovia, castelanul de Sandomir și marșalul țerii îi ziseră însuși: „Neiertata nepăsare a tătîne-tău, a frate-tău și a ta ne-au adus în slăbăciunea de astăzi. Republica era odată în floare, puternică și cinstită; astăzi nici străinii, nici aliații noștri nu ne bagă în seamă. Provinciile noastre măresc staturile vecinilor noștri, și noi din zi în zi ne apropiem de pieire”**. Toate fură în zădar. Cazimir se mărgini de a trimite cătră sultanul soli, rugîndu-l ca să nu lovască pre domnul Moldaviei, carele era, după pretenția leșilor, vasal Poloniei. Dar acești soli puseră atîta vreme întru a purcede și întru lunga lor petrecere în tabia*** otomană, încît se întoarseră în Polonia de-abia după un an, cînd toate era trecute. Mohamed II, fără a băga de samă la propunerile solilor

* Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reichs*, T. 1, p. 523; Fessler, *Geschichte der Ungarn*, T. 5, p. 315; Engel, *Geschichte der Moldau*, p. 139; *Letopisiul lui Ureche Vornicul (n.a.)*.

** Vornicul Ureche și logofătul Miron Costin (n.a.)⁵.

*** *Tabie* — redută întărită.

leșești, strinsesă toate oștile sale; și cu o flotă de trei sute de vase, care cuprindea patruzeci de mii de luptători, au mers de au pus asedia înaintea cetății Caffa, în Crimea, piața de căpitanie pentru negoțul Moldaviei și a genevezilor. Caffa pică în minile otomanilor la 4 iunie 1475 *. Acest oraș era, cum am zice, o parte a Moldaviei; căci, de la începutul principatului, genevezii, stăpîni a Caffii ⁶, simțiră că nu se vor putea ține multă vreme în Crimea, din pricina popoarelor barbare ce-i învecina. Ei, dar, căutară a se uni cu moldovenii, nația cea mai puternică și mai policiată **. Alexandru cel Bun fu cel întei domn carele se uni cu genevezii într-un țal comercial. Moldovenii, carii din vremile cele mai vechi se îndeletnicia cu navigația pe riurile plutitoare a Principatului, pe Dunărea, pe Nistru, privind bunătatea țarmurilor ce avea pe Marea Neagră, începură a dura corăbii, dinteii pentru siguranța porturilor, pe urmă pentru un negoț întins. Așadar, prin aliația lor cu genevezii, moldovenii în puțină vreme avură o flotă destul de mare și de puternică ca să se poată întări în Marea Neagră. Subt Ștefan cel Mare, mai ales, înriurirea maritimă a Moldaviei fu așa de mare, încit domnii în titlurile lor se numea *stăpîni a Mărei Negre* ⁷. Caffa se făcuse întrepozitul comerțului Răsăritului, ce se făcea atunce numai de genezezi și de moldoveni ***. Mohamed II judecă, dar, foarte bine, că, luînd Caffa, el lovea Moldavia tocma în inima sa; și așa fu, că de atunce noi n-am mai avut, nu o flotă, dar măcar o corabie. După asaltul Caffei, toți neguțitorii moldoveni ce se afla în oraș fură uciși prin poronca sultanului.

Cinci sute tineri nobili genezezi, carii se mîna la Constantinopol pe corăbii turcești spre a fi înrolați în șirurile ianicerilor sau spre a sluji la scirnavele desfătări a seraiului, se rescollară în drum și, apucînd corăbiile, se traseră în portul Cetății Albe, unde fură priimiți foarte bine de pîrcălabul moldovinesc. La azul acei rescoale a genevezilor și a bunei priimiri ce le se făcuse de cătră ocîrmuitorul Akermanului, Mohamed II nu și mai putu stăpîni mînia. El trimisă îndată în Basarabia o parte a armiei sale, care luă prin capitulație orașul ce slujisă de azil fugiților de la Caffa.

La apropierea armiei turcești, Ștefan, simțindu-se în neputință de a sta împotriva ei, se trăseseă înlăuntrul țerei, așteptînd ajutor de la leși; dar, cînd văzu că Cazimir făgăduia și nu ținea nimic, el mersă numai cu puterile sale, luă iarăși Cetatea Albă și trasă subt ascuțișul sabiei tot garnizonul turcesc. La auzul acestei noue biruințe, mînia lui Mohamed II nu mai avu margini. La începutul anului 1476, el chemă la arme toate puterile Europei și a Asiei, hotărît ca să sfarme un

* Hammer, T. 1, p. 524 (n.a.).

** *Policiată* — din context, organizată statal.

*** „Dès que les Moldaves se joignirent par confédération avec les Genoïs, ils firent construire des vaisseaux de mer et se déclarèrent maîtres de la Mer Noire. C'est ce qu'on trouve dans leurs titres: «princes souverains de la Moldavie, maîtres de la Mer Noire». L'impératrice Cathérine II, durant la première guerre contre la Porte, fut convaincue de cette vérité par le comte Feldmaréchal Romanzof, qui avait eu l'ordre d'examiner les droits de la Moldavie sur la Bessarabie et la Mer Noire. Etienne-le-Grand a senti qu'une marine militaire devait avoir pour base une marine marchande. L'abondance de ses munitions navales, le volume et la qualité de ses productions l'appelaient à une navigation plus vive et plus étendue. Il connut la marche naturelle des choses, il tourna ses premiers regards à des navigations lucratives qui auraient formé une armée, maintenu le commerce et multiplié des escadres qui ne pouvaient manquer ni d'instruction, ni d'expérience. C'est ainsi que les Moldaves restèrent maîtres de la Mer Noire jusqu'à la prise de Constantinople par le Sultan Mohamed II, qui fonda bientôt après sur la Crimée, chassa les Génois de Caffa et commença la guerre contre les Moldaves". Vezi: *Fragments de L'état de la Moldavie depuis qu'elle a été démembrée de l'Empire romain, jusque et compris le règne de Stephan, dernier prince indépendant de Moldavie*, scrisă în l. franceză de d. de Balș. Manuscript (n.a.).

vrăjmaș ce singur îi arătasă că și otomanii putea fi biruți. În zădar Ștefan ceru încă o dată ajutoruri de la Cazimir. Acest rigă ticăit se mulțemi, ca și înțea dată, de a trimite pre Martin Vuroțiemoviețki, castelan de Cracovia, sol la sultanul pof-tindu-l să nu se pornească asupra Moldaviei. Dar solul întâlni în drum toată armia otomană, care și ajunsesă la Varna. Mohamed respunse la propunerile leahulului că cea mai de pe urmă a sa condiție de pace era ca domnul Moldaviei să se facă birnic Porței, să deie cetatea Chilia împreună cu tinerii genovezi carii scapasă în Akerman. Ștefan împingînd aceste condiții înjosoitoare, armia otomană nu mai întîrziă de a intra în Principat*. Iar Cazimir, la auzul că sultanul nu-i primisă propunerile de pace, jărtfi Moldavia și însuși interesele patriei sale, netrimetînd nici un ajutor lui Ștefan și poroncînd numai ca oștile Podoliei și a Belțului să stea de strajă la marginea Poloniei**.

Mohamed II, ajutat de Radul III, domnul Țerei Muntenești, nu mai întîrziă a trece Dunărea peste cinci poduri. În zădar Ștefan vodă se nevoi a opri pre turci să treacă acel riu apărător a Moldaviei; toate îi fură cu neputință. Puterile otomanilor era prea mari. Și, spre mai mare nenorocire, turcii intra în țară pe de o parte și tătarii pe de altă parte. În o asemine grea împregiurare domnul dedu cale deodată turcilor și se apucă de tătari, pre care, biruindu-i, îi goni pînă dincolo de Nistru.

Ștefan era de socotință ca să lovască și chiar pe sultanul însuși. Dar boierii chemați la sfat, văzînd nenumăratele puteri a vrăjmașilor, au fost de socotință ca, deocamdată, să le lese șesul slobod, că doar i-ar putea trage la locuri strimte, unde să le fie cu neputință de a-și întinde puterile și, prin urmare, să le fie și fuga mai grea. Atunce tot șesul fu părăsit; bătrînii, femeile, copiii și averile cele mai scumpe fură ascunse în cetăți, în păduri sau în peșterile Carpaților. Familia și muma lui Ștefan vodă, împreună cu cuviosul mitropolit Teoctist și cu visteria țerei se așezară în Cetatea Neamțului, apărată de un mare garnizon și întărită de oameni și de natură. Iar Voichița, doamna lui Ștefan, fată a lui Radu III, a unui domn creștin carele, prihănind legăturile de prieteșug, de rudenie, de religie, se lupta fără de rușine în șirurile otomanilor împotriva ginerelui său și a unui popor creștin și tot de un singe, fu izgonită cu defăimare de cătră veteazul său soț și trimisă lîngă apostatul său părinte.

După ce toate s-au fost pus în siguranție, Ștefan nu mai întîrziă de a-și pune în lucrare planul, unul din cele mai frumoase a geniului său; prin poronca sa, toată Țeară de Jos fu pustiită, grîiele, sămănăturile, iarba fură arse, pentru ca armia vrăjmașilor într-o țeară îmbelșugată să sufere toate chinurile foametei și a lipsăi. Pe de altă parte, despărțituri cu oșteni moldoveni îi strîmtora pe de laturi; și numai în aceste harțaguri otomanii pierdură treizeci de mii de ai lor.

Măcar că armia dușmanilor suferea toate grozăviile războiului, pentru că pe de o parte din zi în zi se împuțina prin lovirile lăturalnice a moldovenilor, iar pe de altă parte lipsia hrana trebuincioasă oamenilor și cailor, fiindcă toate locurile pe unde trecea era arse și pustiite și că o furtună cumplită împrăstiasă pe Marea Neagră toată flota care îi aducea provizii și muniții, totuși Mohamed II, împins de setea răsplătirii, se înaintia grabnic înlăuntrul țerii, urmînd țarmurile Siretiului. Așa el ajunsă pe apa Moldaviei, la un loc care pe urmă se numi Valea Albă sau Războienii. Acest loc, așezat în strîmturi, era foarte nepriincios oastei turcești, pentru că nu-și putea întinde numeroasa cavalerie, partea cea mai de căpitenie în

* Hammer, p. 527 (n.a.).

** Miron Costin (n.a.)⁸.

armile otomanilor. Ștefan cel Mare, carele de mult aștepta un prilej bun, se folosi de poziția locurilor și, la 26 iulie 1476, în zori de zi, începu bătălia de la Războieni, bătălie neuitată de poporul Moldaviei. Înainte de a începe lupta, veteazul domn și-au pedestrit toată călărimea, ca nimene să nu poată gândi la fugă, și deodată ca fulgerul ieși din pădurile dese ce împregiura pe atunce locurile Războienilor. Ianicerii, deprinși a lua cu sabia goală pozițiile dușmănești și obicinuiți la locuri largi, se spărieră deodată de focul moldovenilor, care îi ajungea din toate părțile codrului; toți se aruncară la pământ, nevrind a se supune nicidecum la poruncile căpitaniei lor, *segban-bași* * Mohamed, aga de Trapezunta. Mohamed II, văzind aceste, strigă: „Mișeii, cum au picat de grabă, așa trebuie să se lupte cineva?” Își ia pavăza în mână, dă pintonii calului și se aruncă cel întâi în codru. Ianicerii, îndemnați de pilda sultanului, se scoală de la pământ și toți se ieu după dînsul. Moldovenii și turcii îi sfădesc mai multă vreme cinstea biruinții. De la răsăritul soarelui și pînă în de sară, războiul ținu neînfrînt de îmbe părțile **. În sfîrșit, otomanii, adăogîndu-se cu oaste proaspătă, au obosit bieții moldoveni, neavînd ajutor de nicăiri; biruința îi părăsi. „Moldovenii, zice vornicul Ureche, au picat, nu fieștecum, ce pînă la moarte se apara, nice biruiți din arme, ce stropsîți de mulțimia turcească; au rămas izbînda la turci, și atîta de mulți au pierit, cît s-au nălbit poiana de trupurile celor pieriți unde au fost războiul; și mulți din boierii cei mari au picat, și viteajii cei buni au pierit cu totul atunce, și fu scîrbă mare în toată țara și tuturor domnilor și crailor de pinpregiur, dacă au auzit că au căzut moldoveanii supt mîna păgînilor”⁹. În zădar Ștefan se aruncă în mijlocul vrăjmașilor, ca doar ar reîntocmi lupta; el pică de pe cal jos. Boierii, deznădăjduind de biruință, se strinseră pinpregiurul domnului lor, îi făcură un zid cu piepturile lor și-l traseră în fugă, fără voia lui.

Ștefan, gonit de turci, numai cu o mică suită, merge toată noaptea; în zori de zi ajunge înaintea Cetății Neamțului și poronțește ca să i se deschidă porțile. Maică-sa, doamna Elena, la auzul desfacerii moldovenilor, care vestia robia patriei, se înarmează cu un curagiu mai presus de sexul ei, oprește pre fiul său să între în cetate și, înfătoșîndu-se deasupra zidurilor, îi zice aceste cuvinte, neșterse din aducerea-aminte a fieștecărui bun moldovan: „Ce, trebuie să te văd astăzi întors de la război, fără să fii întovărășit de biruință? Pentru înțeași dată, fiule, mi-ai înșălat nădejtile, uitat-ai oare că porți nume de veteaz? Fugi departe dinaintea me și să nu te întorci decît biruitor. Mai bine-i să te știu mort de mîna dușmanului, decît să văd că ți se împrută drept defăimare că o femeie ți-au scăpat viața”¹⁰.

Aceste cuvinte deșteaptă în inima domnului curagiul deznădăjduirii. Întovărășit de douăsprezece mii moldoveni carii mai rămăsesă încă de la măcelăria de Războieni, el se întoarce de la cetate mai iute încă decît venisă și aleargă să-și spele rușinea ***.

Aici începe însă deosăbirea noastră. Cantimir și cu aga Asaki pretind, cum am arătat mai sus, că Ștefan, de la Cetatea Neamțului, s-au dus drept la Războieni, unde găsinđ pre turci i-au biruit de tot. Toți istoriografii străini și hronicarii țerei, adecă vornicul Ureche, logofătul Miron și mai ales hatmanul Ioan Neculce, sînt

* *Segban-bași* — comandantul corpului de ieniceri (*segban* sinonim cu *seimen*).

** *Hammer*, T.I, p. 528 și 529. Vornicul Ureche (*n.a.*).

*** Cantimir, t.I, p. 138 și 139. Carra, *Histoire de la Moldavie*, p. 37 și 38. Ștefan vodă cel Bun, bătînd turcii la Războieni, au mers să între în Cetatea Neamțului, și fiind mumă-sa în cetate nu l-au lăsat să între, și i-au zis că „pasărea în cuibul său piere. Ce să se ducă în sus să strîngă oaste, că izbînda va fi a lui”. Și așa, pe cuvîntul mîne-sa, s-au dus în sus și au strîns oaste. — Aceste le zice hatmanul Ioan Neculce în *Letopisețul* său (*n.a.*).

de o altă socotință, mult mai adevărată, de vreme ce se potrivește și cu inscripția de la mănăstirea Războienilor, care se va arăta mai jos.

După mărturisirea tuturilor istoricilor, atît străini cît și pămînteni, după fugirea lui Ștefan vodă, „turcii s-au întors spre Suceavă și au ars tîrgul, și apoi s-au învîrtejit înapoi, prădînd și arzînd țara” *. Hotinul însuși fu asediat, dar în zădar; mai multe sate însuși a Podoliei leșești fură arse, fără ca Cazimir să-și iasă din vinovata sa apatie **. După aceea, zice hatmanul Ioan Neculce, carele decît toți hronicarii arată mai cu amărăntul întîmplările venite în urma luptei de la Războieni, „împaratul turcesc au venit cu toată puterea lui la Cetatea Neamțului și au suit pușcele deasupra unui munte pe dispre Moldova și au început a bate Cetatea Neamțului foarte tare. Iar pe acea vreme era închis un neamț în cetate și văzînd că bat cetatea au zis păzitorilor să spuie mumei lui Ștefan să-l sloboadă de la închisoare, de la temniță, pre dînsul, că el va mîntui cetatea de acel greu. Deci slobozindu-l pre acel neamț de la închisoare, s-au și apucat de au îndreptat pușcele din cetate asupra turcilor unde sta acolo în munte de avea nevoie cetatea și au și lovit în gura unii pușci turcești de au sfărmat-o și au început a bate în corturile turcilor, cît și bindul *** de la cortul împărătesc l-au sfărmat. Deci n-au mai putut sta turcii întru acel munte, de unde avea cetatea nevoie, ce numai au căutat a se da în lături de la acel loc.

Iar Ștefan vodă, mergînd de la Cetatea Neamțului în sus spre Moldova, au mers pînă la Voroneț, unde trăia un părinte sahastru, pre anume[sic!], Daniil, și, bă-tînd Ștefan vodă în ușa sahastrului să se descuie, au răspuns sahastru să aștepte Ștefan vodă afară, pînă își va istovi ruga. Și, după ce s-au istovit ruga, sahastru au chemat pre Ștefan vodă în chilie, și s-au ispoveduit Ștefan vodă la dînsul; și au întreat Ștefan vodă pre sahastru, ce va mai face, că nu poate să se mai bată cu turcii, închi-na-va țeara la turci sau ba? Iar sahastrul i-au răspuns să nu se închine, că războiul este al lui****. Numai, după ce va izbîndi, să facă o mănăstire acolo în numele Sf[întu-lui] Gheorghie, să fie hramul acela. Deci au și purces Ștefan vodă în sus, pe la Cernăuți și pe la Hotin, și au strîns oaste feluri de feluri de oameni, și au purces în jos. Iar turcii, înțelegînd că va să vie Ștefan vodă cu oaste în jos, au lăsat și ei Cetatea Neamțului de a o mai bate și au început a fugi spre Dunăre. Iar Ștefan vodă au început a-i goni în urmă și a-i bate, pînă i-au trecut de Dunăre. Și întorcîndu-să Ștefan vodă s-au apucat de au făcut mănăstirea Voronețul și au pus hramul Sf[întul] Gheorghie” *****.

Vornicul Ureche, împreună cu Costineștii, asemine zic că, „după potica-la ***** lui Ștefan vodă ce au pierdut războiul, de sîrg au strîns oaste ce-au putut

* Vornicul Ureche, Miron Costin. Engel, p. 142, Hammer, p. 530 (n.a.).

** Engel, idem (n.a.).

*** Bind — din context, legătura metalică, sferică, ce concentra foile laterale ale cor-tului (germ.).

**** Și necrologul lui Ștefan cel Mare, tipărit în broșura I a „Arhivei”, p. 50 și 51, pome-nește de această întîmplare: „Au nu vă aduceți aminte că în noaptea cea despre bătălie, la acel om care lepădîndu-se de lume și de poftele lumești, în pustiu, numai spre a lui Dumnezeu laudă se închisese, în acel loc, zic, necălcat de urme” ș.c. (n.a.)¹¹.

***** În adevăr, Ștefan vodă zidi pe urmă mănăstirea Voronețului, precum mărturisește următoarea inscripție ce se află la începutul pomelnicului vechi din acea mănăstire în limba slavonă: „Cu voința Tatălui și cu sporirea Fiului și cu lucrarea Sfîntului Duh, Ioan Ștefan VV, fecior lui Bogdan VV, au început și au săvîrșit această sfîntă beserică întru numele sfîntului și slăvitului marelui mucenic și purtătorului de biruință Gheorghie, lingă părul ce se chiamă Voronețul; și au zidit-o în anii de la zidirea lumii 6996, iară de la Hristos 1488 în al 32-lea an a domniei Măriei-Sale” (n.a.).

***** Poticală — supărare (slav.).

degrabă, și s-au dus după turci și i-au agiuns trecînd Dunărea, în vreme de miazăzi, și, lovindu-i fără veaste, i-au spăriat de au plecat a fugi, lăsînd plianul și tot ce au fost prădat, iară Ștefan vodă le-au luat plianul tot și s-au întors înapoi cu izbîndă”¹².

„În goana turcilor, zice Cantimir, Ștefan cîștigă însuși cortul împărătesc a sultanului și avu slava să biruiască pre acel împărat carele era odinioară groaza lumii, și acum fusesă prea fericit că putu să scape teafăr la Adrianopol, întovărășit numai de o mică suită”^{*}.

După desăvîrșita fugire a neprietinilor din țară, Ștefan cel Mare pusă să stringă trupurile moldovenilor morți, în cîmpul cinstii pentru patrie și lege. Oasele lor fură îngropate cu mare pompă în mai multe movili ce se văd și astăzi. Iar locul unde s-au dat crunta bătălie se numi de atunce Războienii sau Valea Albă, pentru că era înălbit de oasele strămoșilor noștri. Cînd pacea se așază în țară pentru o mică vreme, Ștefan se folosi de acel scurt răpaos spre a zidi în acele locuri mănăstirea Războienii, cu următoarea inscripție slavonească ce se află deasupra ușii și pre care noi o alăturăm aice, într-o traducție românească, făcută de p. ieromonahul Isaia.

Inscripția pietrei de la Războieni

„În zilele bine-credinciosului și de Hristos iubitorului domn Ioan Ștefan vv, cu mila lui Dumnezeu domn pămîntului Moldovii, fiul lui Bogdan vv, în anul 6984, iar al domniei lui 20 anul curgînd, s-au rădicat puternicul Mohamed, împăratul turcesc, cu toate puterile oștilor sale ale Răsăritului; încă și Basarab vv, chemat fiind la război, au venit cu dînsul cu toate puterile pămîntului lui. Și au venit să robească și să iaie pămîntul Moldovii și au ajuns pînă aice, la locul ce se cheamă Valea Albă, și noi Ștefan vv, cu fiul nostru Alexandru, am ieșit înaintea lor aice și am făcut cu dînșii mare război în luna lui iulie, în 26 de zile. Și după slobozirea lui

^{*} *Histoire de l'Empire Ottoman*, vol. 1, p. 139. De această bătălie pomenește și o scriere grecească foarte rară astăzi și de care ne-am mai folosit încă o dată (vezi *Arhiva*, pagina 13)¹³. În această carte numită *Néa σύνωψις διαφόρων ιστοριών* la prilejul campaniei întreprinsă de Baiazet, la anul 1484, se zice: 'Ο δε σουλτάν Μπαγιαζήτης έκαμε φουσατά και ύπήγε κατά της Μολδοβλαχίας. Καί έπήρε τὸ Κελί, τὸ 'Ασπρόκαστρον, και ήφερε τήν αιχμαλωσίαν εις τήν πόλιν. 'Ο δε Πογδάνος ὁ πρώην αυθεύτης (?) έκαμε πόλεμον με τὸν σουλτάν Μεχμέτην και ένίκησεν τον: και έκατέλυσε πολὺ φουσατόν από τοὺς Τούρκους, και δια τοῦτο ύπήγε κατ' αὐτοῦ ὁ Μπαγιαζήτης.

De această carte sînt mai multe ediții, unele mai depline, altele mai scurtate. Într-o traducere românească veche, care se găsește la d. căminariul Gherasim Hîncul, în folio, la cap al 219, în împărăția lui sultan Baiazet, fiul lui sultan Mehmed, se găsește asemine: „Iar în al doile an de împărăția lui, făcut-au cale cu oști grele: spre țara Moldovei și s-au lovit cu Ștefan voivod, domnul Moldovei, și și-au dat război foarte iute; și se sprijiniră vetejii moldoveni de n-au putut străbate turcii mai înlăuntru țerei, fără numai ce au apucat de au robit satele pe margini, de la Cetatea Albă și de la Chilie, iar mai mult nu putură. Și pricina era căci domnul Moldovii și cu moldovenii s-au fost bătut cu sultan Mehmet împărat, tatăl acestui împărat a lui sultan Baiazit, și l-au înfrînt moldovenii foarte reu și i-au tăiat oastea cît abia au scăpat împăratul cu o samă de oaste în vase peste Dunărea. Deci sultan Mehmed au lăsat cuvînt la moarte să se facă răscumpărare despre moldoveni, singelui turcilor ce s-au vărsat și rușinii ce i-au făcut. Pentru aceea venisă fii-său, sultan Baiazit, și alta n-au putut face nimică, fără cît au lovit marginea de au luat o samă de robi, precum mai sus am arătat” (n.a.).

Dumnezeu biruți au fost creștinii de păgîni și au căzut aice multă mulțime din ostașii Moldovii. Atunce au luat și a tria parte din pămîntul Moldovii, despre ceea lature*.

Pentru aceea, bine au voit Ioan Ștefan vv, cu a sa bună vrere, și au zidit biserica aceasta întru numele arhistratigului Mihail, și întru rugăciunea luiși și a doamnei sale Maria și fiilor săi Alexandru și Bogdan, și întru pomenirea și pentru sufletele pravoslavnicilor creștini, care aici au pierit. În anul 7004, iar a domniei lui anul 40 curgînd, luna lui noiembrie, în 8 zile”.

Aceste au fost împregiurările bătăliei de la Războieni, bătălie cruntă în care au curs sîngele cel mai scump a Moldaviei, bătălie neștearsă din aducerea-aminte a românilor. Iar cît pentru campania făcută de Baiazit II, la anul 1484, fiindcă este scrisă pe larg de toți istoriografii străini și pămînteni, și că isprăvile ei sînt foarte mici și cunoscute, apoi nu ne vom întinde și cu povestirea ei. Datoria noastră au fost să așezăm bătălia de la Războieni în tot adevărul; aceasta am făcut-o după putință, neputînd nimică de la noi și nepriimind decît fapte autentice, însemnate de cei mai vrednici de credință istoriografi. Alții au descris și vor descrie aceste întîmplări mărețe cu mai multă pompă, cu mai frumoase văpsele; dar nici unul nu ne va întrece în iubirea pentru adevăr.

Septembrie, 1840.

* Subt a tria parte a Moldovii despre ceea lature, Ștefan înjălege orașele de pe țărmurile Mării Negre (n.a.).

NOTE

Narațiunea istorică Bătălia de la Războieni și pricinile ei. 26 iulie 1476 a apărut nesemnată în „Arhiva românească. Subt redacția lui M. Kogălnicean”. Tom I, Iași, 1840—1841, p. 93—120; ediția a II-a, 1860, p. 70—89 (noi am reprodus versiunea din 1840—1841). Autorul datează la sfîrșitul narațiunii: „Septembrie 1840”. Alte ediții: M. Kogălniceanu, Opere. Tomul I. Scrieri istorice. Ediția Andrei Oțetea, București, 1946, p. 619—634; Mihail Kogălniceanu, Bătălia de la Războieni. Ediție îngrijită și cuvînt înainte de Ileana Manole, București, Editura militară, 1973, p. 106—132 (cu omisiuni).

Kogălniceanu prezintă în narațiunea sa etapele luptelor din iulie 1476 dintre moldoveni și turci în lumina izvoarelor noastre interne. În contradicție cu acestea, din memoriile lui V. Angiolello (Historia turchesca, trad. de I. Ursu, București, 1909) și din cronica polonă Historiae Polonicae a lui Jan Dlugosz (1415—1480), ca și din Chronica Polonorum a lui Matei Miechowski, „reiese că Ștefan a suferit înfrîngere, dar n-a avut dezastru și și-a putut salva oastea aproape întreagă”. Pierderile lui Ștefan au fost de cca 200 morți, în timp ce turcii au pierdut 30 000 luptători (I. Ursu, Ștefan cel Mare domn al Moldovei..., București, 1925, p. 134—140).

Kogălniceanu polemizează cu D. Cantemir și Gh. Asachi, îndreptînd erorile lor de cronologie, făcute de primul în Istoria imperiului otoman, creșterea și scăderea lui (traducerea română de dr. Iosif Hodosiu, București, 1876, p. 177—178), de al doilea în nuvela sa Valea Albă (1855), reeditată de P. V. Haneș (Gh. Asachi, Nuvele istorice. București, Minerva, 1915, p. 97—135, dar în special p. 120—126).

¹ Iosif Hammer Purgstall (1774—1856), orientalist austriac, autorul lucrării istorice *Geschichte der osmanischen Reiches*, 1814 (4 vol.). Despre istoria românilor există multe știri în opera sa, pentru că în 1806 a avut sarcini diplomatice (consul) la Iași. N. Iorga caracterizează lucrarea

mai sus amintită „un rezumat fără ordine și stil al cronicelor orientale” (N. Iorga, *Manualul pentru istoria universală* . . . , I, *Evul mediu*, București, 1933, p. XXXIX).

² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită . . . de P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 91—92 (editorul socotește ultimele rânduri: „Dacă i-au bătut pe turci . . . trei zile” ca interpolare a lui Misail Călugăru).

³ Autorul nu a luat știrea direct din cronica lui Jan Strikowsky, ci din *Letopisețul țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601* al lui Nicolae Costin, editat de Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 261—262: „Scrie cronicariul Ian Stricovschii, cartea XX zač. III, la 100 000 de trupuri să fie căzut într-acel război, precum zice Stricovschii că au văzut singur, la anul de la Hristos 1575, cu ochii săi grămezi de oase, viind el din Țara Turcească, și trei cruci de piatră puse intru semnele acei biruințe a lui Ștefan vodă . . .”.

⁴ *Dieta de Lublin*. — Începînd cu secolul al XVI-lea voința și puterea regilor poloni încep să scadă. Adevărata forță politică și administrativă în stat o deținea *dieta* sau *seimul*. Se introduce „*liberum veto*”: un aristocrat din dietă se putea opune hotărîrii regale. Nobilii care alcătuiau *dieta* sau *seimul* constituiau organul conducător al statului polon. Lublin, oraș situat la sud-est de Varșovia, era centrul conducerii politico-administrative în Polonia.

⁵ Pasajul citat de Kogălniceanu nu este din *Cronica* lui Ureche, nici din a lui Miron Costin, ci din *Letopisețul țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601* al lui Nicolae Costin, editat de Ioan Șt. Petre (București, 1942, p. 267—268). Istoriografia polonă veche acuză vehement pe regele Cazimir (1445—1492) pentru lipsa lui de curaj și fermitate față de politica antiotomană a lui Ștefan cel Mare. Jan Dlugosz și Matei Miechowski acordă meritul de apărător al creștinătății lui Ștefan cel Mare, iar nu lui Cazimir.

⁶ *Genovezii, stăpîni a Caffei*. — Într-adevăr, portul Caffa din Crimeea a fost întemeiat de negustorii genovezi încă din primele decenii ale secolului al XV-lea. Din Caffa, negustorii și mărfurile genoveze porneau spre orașele Europei Centrale prin Țara Tătarilor, sau pe *drumul moldovenesc*, prin Cetatea Albă, Chilia, Galați, Bîrlad, Suceava. Genovezii au mai întemeiat și alte centre comerciale la Marea Neagră: Lycostomo, Chilia Nouă (— Vilcovul), Maurocastron (— Cetatea Albă). P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 270—278; Ion Const. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, în „Cercetări literare”, III (1939), p. 250—255. În această cronică studiată și editată de prof. I. C. Chițimia (cunoscută și sub numele de „Cronica moldo-germană”) există chiar un pasaj care povestește de niște tineri italieni (= genovezi) roșiți de turci, dar care, evadînd, au găsit protecție și ajutor la curtea lui Ștefan cel Mare. Pasajul este folosit de Kogălniceanu în narațiunea sa.

⁷ Amintim în sprijinul afirmației lui Kogălniceanu titlul „de factură imperială” al lui Mircea cel Bătrîn în documente dintre anii 1402—1408. „Eu [. . .] singur stăpînitorul Ion Mircea, mare Voievod și Domn [. . .], stăpînind și domnind toată Țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți, încă și spre părțile tătărești, și Amlașului și Făgărașului herțeg și Banatului de Severin domn și pe amîndouă părțile, pe toată Podunavia [părțile de-a dreapta și stînga Dunării. D.S.] pînă la Marea cea Mare și cetății Dîrstorului stăpînitor” (Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. IV, 1942, vol. I, p. 463).

⁸ Informația nu este din cronica lui Miron Costin, cum arată Kogălniceanu, ci din *Letopisețul* lui Nicolae Costin, citat mai sus, p. 270—271. De cîte ori Kogălniceanu citează pe Grigore Ureche împreună cu Miron Costin, trebuie să înțelegem compilația lui Nicolae Costin, în ediția deja citată.

⁹ Vezi Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*. Ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 95.

¹⁰ Un foarte documentat studiu de istorie literară comparată, în legătură cu legenda mamei lui Ștefan cel Mare, a scris Laetiția Cartoian [-Turceanu], *Legenda „Mama lui Ștefan cel Mare”*. D. *Cantemir, izvorul baladelor din secolul al XIX-lea*, în „Cercetări literare”, V (1943), p. 65—95. Autoarea, la începutul studiului, combate erorile istorice ale lui Cantemir și Asachi cu privire la lupta de la Războieni.

¹¹ Autorul trimite la articolul său, *Necrolog a lui Ștefan cel Mare*, publicat în „Arhiva românească”, I, 1840—1841, p. 34—71.

¹² „Vornicul Ureche, împreună cu Costineștii, asemenea zic că . . .”: este singura dată cînd Kogălniceanu intuiește just ceea ce cercetările cronicilor au dovedit mai tîrziu, că *Letopisețul*

Ńării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 al lui Nicolae Costin (ediția Ioan Șt. Petre, București, 1942) este o compilație făcută de Nicolae Costin, după cronicile lui Ureche și Miron Costin. Pasajul citat este din cronica lui Ureche (ed. citată P. P. Panaitescu, p. 95–96).

¹³ Str-adevăr, în „Arhiva românească”, I, 1840–1841, p. 13–16, Kogălniceanu folosește hronograful lui Matei Cigala din Cipru, *Néa σύνοψις διαφόρων ιστοριών* (Nou compendiu de diferite istorii), tipărit la Veneția, 1650, pentru a reproduce din el documentul grecesc al lui Antonie, patriarhul Țarigradului, din 1389, referitor la românii din Maramureș, sub cîrmuirea lui Balița și Dragoș. La p. 13 Kogălniceanu scrie: „Această carte este foarte importantă pentru istoria Moldovii”, apoi continuă afirmînd că volumul a fost proprietatea lui Dosoftei, mitropolitul Moldovei, care a scris multe însemnări pe el. Acest volum se găsește azi în Biblioteca Academiei R.S.R. (ms. nr. 1828).

În istoriografia literară română mențiunea lui Kogălniceanu este prima referitoare la hronografele grecești și importanța lor pentru istoria românilor. Un studiu exhaustiv informat, *Cronograful lui Cigala*, a publicat D. Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, București, 1939, vol. I, p. 87–91. Însemnările lui Dosoftei de pe hronogradul Cigala, citate de Kogălniceanu în 1840, au fost publicate de Ioan Bianu, *Însemnările autografe scrise într-o carte veche de Dosofteiu, mitropolitul Moldovei (1663–1686)*, București, 1915.

Un vis a lui Petru Rareș

Petru v[odă], domn Moldaviei, poreclit Rareș și Majă, era fiiu bastard a lui Ștefan cel Mare. După moartea lui Ștefăniță vodă, fiiu a lui Bogdan vodă, întâmplată la Hotin în 14 ianuarie 1527, Adunarea obștească¹ se strinsese pentru numirea unui nou domn. Alegătorii era în mare neînțelegere, pe cine să puie cap țerii, căci din familia lui Ștefan cel Mare nu rămăsese nici un urmaș știut, tragerea lui Petru Rareș nefiind încă cunoscută de nimine. Ambițiile private a boierilor celor mai mari era, dar, cu totul întărtate; fieștecare, dupre obiceiul vechi și nou, se credea vrednic și vroia să ocupe tronul Moldaviei.

În vreme cînd deosăbiții pretendenți cu partidele lor era să vie la arme, ca prin lupte sîngeroase să hotărească cine era să fie stăpîn, se arătă o femeie, muma lui Petru, cu un hrisov a lui Ștefan cel Bătrîn, prin care el cunoștea pre fiiul ei de fiiu al seu, iar pre maică-sa, fiind țerancă, o ierta de bir pe toată viața ei. Atunce urele dintre partizani se împăcară, ambițiile boierilor tăcură și toți, în conglăsuire, ca un tribut de respect memoriei lui Ștefan cel Mare, hotărîră să aleagă pre Petru Rareș de domn Moldaviei.

Acesta nu era de față la Adunare. Nefiind bogat, el se îndeletnicia cu speculația * peștelui, ce se zicea pe atunce la moldoveni măjărie, de unde i s-au dat și porecla de Majă **. Tocma în vremea alegerii, el era dus la Galați cu măjile sale, ca să prindă pește. Îndată ce numirea sa de domn fu declarată, mitropolitul și cu boierii trimiseră mai multe steaguri *** de slujitori și curteni cu rădvane de a curții și cu haine domnești, cu poroncă ca, oriunde vor întîmpina pre noul voievod, să-l aducă mai în grabă la Suceava ca să-l puie pe tron. Petru Rareș se întorcia atunce de la Galați și ajunsese la Docolina, ca să mîie acolo peste noapte, cu zece care cu pește, fieștecare cu cîte șese boi. Peste noapte Petru visă că dealurile, și cel de dincolo de Birlad și cel de dincoace, era de aur cu dumbrăvi cu tot și că tot sălta, juca și i se închina lui. Deșteptîndu-se din somn, a doua zi dimineața, el au spus visul ce au avut argaților de la care; unul din aceștii, vrînd să i-l talmăcească, i-au zis:

— Bun vis ai visat, Jupîne, că, cum om sosi la Iași și la Suceavă, cum om vinde peștele tot.

* *Speculația* — cu sensul de prinderea peștelui și comerțul cu pește.

** *Majă* — măsură de 100 de oca (a trecut în terminologia pescărească, pentru că marii negustori de pește vindeau de la majă în sus — cantități peste 100 de oca); căruță de transportat pește.

*** *Steag* — mică unitate militară.

Cînd, după ce se înjugă ră boii, Petru Rareș, înaintea carelor, se scoboria în vadul Docolinii, unde atunce nu era pod, iată l-au întîmpinat și slujitorii trimiși de la Suceavă; și, începînd a i se inchina și a-l ura de domn Moldaviei, l-au îmbrăcat cu scumpele haine ce aduseseră cu dînșii. Noul voievod, atunce, zimbînd, le zisă că de mult îi aștepta și, suindu-se în rădvan, poronci să plece la scaunul țerii.

— Da noi ce om face, doamne, cu carele cu pește? îl întrebă ră argații.

— Să fie carele cu pește, cu boi, cu tot a vostru, le răspunse Petru v[odă], și veniți după mine la Suceavă, să vă fac cărți de scuteală, ca să nu dați nimică în zilele mele.

NOTE

Publicată în „Propășirea. Foate științifică și literară”, nr. 1, duminică, în 9 ianuarie 1844, p. 8, cu semnătura: „M. K.”.

Este vorba de visul „măjarului” Petru, din noaptea petrecută la Docolina, pe malurile Btrladului, în ajun de a fi uns domn al Moldovei, unde a stăpînit de la 20 ianuarie 1527 la 14 septembrie 1538 și din februarie, 1541 pînă la 3 septembrie 1546.

O simplă comparație între această legendă și pasajele referitoare la Petru Rareș din Cronica lui Gr. Ureche și O samă de cuvinte a lui Neculce ne arată că M. Kogălniceanu a urmat de aproape vechile cronici moldovenești, uneori reproducîndu-le textual (vezi Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei, ed. M. Kogălniceanu, București, 1872, tomul I, p. 190, pentru cronica lui Gr. Ureche și mai ales tomul II, p. 182, pentru legenda povestită de Ion Neculce). S-a spus (Gh. Șincai, Gr. Tocilescu) că Petru Rareș a stat, înainte de a fi domn, în Polonia, de unde a venit ca domn adus de boierii pribegi și ei în Polonia, din timpul răscoalei din 1523, sub Ștefăniță vodă. Confuzia aceasta, dintre Petru Rareș și un „Petru pribegul” din Polonia, a fost înlăturată de G. Coriolan în studiul său făcut sub direcția istoricului D. Onciul, Petru Rareș înainte de urcarea sa pe tron și Petru Pribegul, București, 1909.

„Legenda că a trăit ca pescar în Moldova — ne spune însă istoricul I. Ursu — nu e admisibilă, întrucît (Petru Rareș) s-a arătat de la începutul domniei versat în chestiile statului. Din modul cum a condus afacerile statului se capătă impresia că a avut pregătirea cerută. De aceea înclinăm a crede că tinerețea și-a făcut-o la vreo curte străină”, și anume la Constantinopol, la curtea sultanului. Ursu citează în sprijinul părerii lui afirmația medicului venețian Leonardo da Massari, care spune că Ștefan avea un fiu la Constantinopol, pe care turcii ar fi voit să-l pună pe tron în locul lui Bogdan. Bogdan (1504—1517) și urmașul lui, Ștefăniță (1517—1527), n-au putut lăsa în țară, în timpul domniilor lor, pe un frate al lor, fie el și natural, „de teamă ca boierii să nu țeasă intrigi cu el și să-i smulgă tronul”. Dealtfel, acesta era și obiceiul țării (I. Ursu, Petru Rareș, București, 1923, p. 5—6).

Totuși, tradiția despre îndeletnicirea de pescar a lui Petru Rareș a fost și este pînă azi foarte puternică: în regiunea Galaților circula legenda că Petru Rareș era de prin părțile locului, „născut [...] pe lângă lacul Brateș, într-un sat, azi desființat, din grindul ce e în fața Vadului lui Isac, de pe Prut” (M. Pacu, Cartea județului Covurlui, București, 1891, I, p. 82, n. 1). Era mai natural pentru popor ca un pescar să se fi născut lângă lacul Brateș decît la Hirău, ceea ce s-ar înțelege din interpretarea cuvintelor lui I. Neculce. Tradiția nu exclude, însă, ipoteza lui Ursu, ca Petru Rareș să-și fi petrecut tinerețea și la Constantinopol. Șederea lui, în parte, într-un mediu țarigrădean reiese din cuvintele spuse de marele vizir Ibrahim unor soli moldoveni, care reclamaseră pe Rareș, prin aprilie 1531, că stîrnise război în Polonia; atunci Ibrahim, mîniat, le-a spus: „Nu s-a mulțumit Petru că

sultanul l-a lăsat să ocupe tronul, *deși el nu este decât un țăran prost?*" (N. Iorga, Studii de istorie și istorie literară, în „Literatură și artă română”, IV (1899–1900, p. 138). *Ar fi lăsat sultanul „un țăran prost” să ocupe tronul, dacă nu ar fi cunoscut adevărata lui origine, dacă nu l-ar fi cunoscut mai de aproape?*

¹ *Adunarea obștească*, numită și Sfatul Țării, și *soim* (seim), era un fel de parlament alcătuit „de toate stările, astfel cum era în vechime și cum de atunci n-au mai fost, căci divanurile ce fură după aceea pînă la Regulament, deși urma a se numi pe sine Obștească adunare, dar erau toate deosebite de cele dintîi și prin compoziția și prin atribuțiile lor” (N. Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, în N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, București, Edit. Acad., 1953, p. 140).

Forma veche a Adunării obștești a încetat însă de prin secolul al XVI-lea. La români, Adunările obștești n-au fost instituții permanente (ca *seimul*, *parlamentul*), ci au fost adunări convocate în împrejurări extraordinare. P. P. Panaitescu, *Marea Adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în țările române*, în „Studii. Revistă de istorie”, X, 1957, nr. 3, p. 153–165, și C. Cihodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova (sec. XV–XVIII)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, I, 1964, p. 76–84.

Trii zile din istoria Moldaviei

I

25 februarie 1777

Und so kam doch wieder ein Fleck von Europa von einer willkürlichen und aussagenden Herrschaft unter eine ordentliche, beglückende, erhaltende schützende Regierung.

Engel's *Geschichte der Moldau*, pag. 304 *1.

La 25 februarie 1777, Poarta Otomană, uitînd aceea ce cu 78 ani înainte, la 26 ianuarie 1699, la congresul de Karloveţ, respusesă solilor poloni carii cerea Moldavia: „cum că ţara Moldovii nu poate să le o dea să le fie lor podană **, fiindcă este volnică şi turcilor este închinată, iară nu cu sabia luată ***, au iscălit după mijlocirea baronului Tugut, c. c. **** internunţiu la Constantinopol, diploma prin care Bucovina se da Austriei. Atunce ţinutul Cernăuţilor, jumătate din ţinutul Sucevei, cu vechea capitalie a Moldaviei, Cîmpulung cu administraţia sa cea republicană, episcopia Rădăuţilor, mănăstirile Putna, Suceviţa, Solca, Voroneţul şi alte atîte lacaşuri sfinte, toate zidite, împodobite şi înzăstrate de vechii şi vetejii noştri domni, s-au dezlipit de Principat. Atunce Bucovina, adecă 178 mile patrate de pămînt strămoşesc, trii tîrguri şi doă sute cincizeci sate priimiră o stăpînire străină; atunce şeptezeci mii moldoveni fură siliţi a îmbrăţoşa o altă naţionalitate decît cea românească.

Zioa aceasta de 25 februarie ar trebui să fie în vecinicie pentru moldoveni o zi de jelanie, o zi ră; pentru că într-insa ne-am văzut răpiţi de locurile slavei strămoşeşti, locuri înrodite cu sîngele eroilor noştri, locuri ce cuprind sfintele oase a lui Ştefan şi a Elenii. Într-acea zi Moldova îşi pierdu cea mai frumoasă piatră a coronei sale.

Un singur bărbat protestă împotriva dării Bucovinei. Acesta fu Grigorie Ghica voievod, domnul Moldovei.

* Şi astfel, o parte din Europa, dintr-o stăpînire recunoscută ca despotică, redeveni, sub o stăpînire normală, fericită, ocrotită şi apărată.

** *Podană* — supusă.

*** Vezi *Hronica* lui Ioan Neculce (*n.a.*).

**** c.c. — chezaro-crăiesc, prescurtarea germ. *Kesaro-Kaiserlicher*.

II

1 octomvrie 1777

Iar delibaşa * zice
 Vrînd reul ca să-l strice:
 „Măria ta, ar fi bine
 Să mai ieu oameni cu mine!”
 El i-au răspuns: „Sînt destui
 În coadă doi idiclii...
 Că n-am să fac bătălii”.

Stihul lui Ghica vodă²

Sîmbătă la 1 octomvrie 1777, pe vremea chindiei, într-o odaie a Beilicului, casă zidită pentru priimirea turcilor trecători pin Iași și a căria de-abia-i mai zărim temeliile lîngă Sfîntul Ioan, pe un loc stărp ce se numește încă La Beilic, în acea odaie, zic, decorată după moda orientală, ședea pe un divan de postav roșu, rezemîndu-se pe niște perini de porfir cu canafuri de fir, un bătrîn măreț, cu barba albă, cu o figură mîndră și deosebită; în ochii sei însă fizionimistul ar fi descoperit viclesugul crud a tigrului. El era îmbrăcat în frumosul costum a marilor Porței Otomane, costum ce din nenorocire s-au izgonit astăzi de cătră portul meschin și urit a europilor. Deși sultanul Mahmud, de fericită aducere aminte, au făcut în imperia sa atîte reforme vrednice de toată lauda, tot nu pot să-l iert că au stricat costumul național și au întrodus în locul lui caricatura cea mai de ris, straile strimte și șonțite a europilor. Au lepădat turbanul, carele împodobia capul ca o diademă, pentru greșosul fes ce acopere pînă subt sprincene fruntea, pre care tot barbatul ar trebui s-o arăte slobodă și curată. Au izgonit blanele cele de mult preț și antereele cele cu aur pentru surtucul albastru, din care, cum zic turcii, înainte n-ar fi vrut să facă macar harșele ** la cai. În locul bogatului șal cașemir, ce încingea mijlocul cu atîta grație, au dat supușilor sei doi coți de șişitori *** ca să le slujască de bretele, și pentru vîrfurile inovației i-au silit să-și radă barba, semnul cel mai caracteristic a bărbăției!

O blană frumoasă de samur învălia antereul și șalul adevărat cașemir a aceluia bătrîn. Capul seu era acoperit de un turban alb, împodobit cu un surguciu înalt legat în brilanturi. La picioarele lui pe covor era o narghile de cristal bătută cu pietre scumpe; și, cînd trăgea cîteodată din ea, tot apartamentul se împlia de o atmosferă mirositoare.

Acel bătrîn era Kara Higorzadec Ahmed-beg, capigibaşa și imbrohor **** a marelui și preaputernicului sultan Abdul Hamir, padişahul otomanilor. El venisă într-acea zi în Iași subt cuvînt că mergea la Hotin să facă revizia cetății și totodată să aducea lui Grigorie Ghica v.v., domn Moldaviei, un ferman împărătesc vestitor de o mai mare statornicire a păcii închietă între Poarta Otomană și Rusia, la Cainardge, în 17 iulie 1774. Grigorie Ghica, avîndu-l de mai multă vreme prietin, îl priimisă cu cea mai mare cinste. Toți veliții boieri cu slujitorimea și cu breslele neguțitoresti fuseseră trimiși înaintea lui pînă la Șanta, și de acolo îl aduseră cu alai în Iași și-l întovărășiră pînă la Beilic.

* *Delibaşa* — șeful deliilor (al corpului de gardă).

** *Harșele* — sing. *harșa*, pătură care se pune pe cal, sub șa (turc.).

*** *Șişitori* — din context, pînă mai ordinară.

**** *Imbrohor* — dregător turc, care, de obicei, anunța maziirea domnului.

Acest capigibaşa, cum au ajuns la gazdă, au trimis la vodă, şi cum zică *Stihul* lui *Ghica vodă*:

Au spus că-i bolnav de moarte,
Au cerut doftor să-l caute,
Trimeţind la vodă în ştire
Că au slăbit peste fire;
Ar vra să meargă la curte,
Avînd să-i vorbească multe,
Trebî mari şi lucruri înalte,
Şi ferman ca să-i arate.
Dar nu poate pentru boală,
Că nici din pat nu se scoală³.

Dar să ne întoarcem iarăşi în odaia Beilicului. Capegibaşa era în vorbă tainică cu doi boieri moldoveni veniţi la dînsul într-ascuns. Nimene nu era de faţă la această vorbire. Numai la perdeaoa den afară păzia doi arapi, negri ca abanosul şi înarmaţi din cap pînă în picioare; ochii lor steclea ca un lucafar în întunericul nopţii. Cînd îşi arăta dinţii albi şi ascuţiţi, scotia cineva că vedea doi zăvozi mari şi cumpliţi, gata de a se arunca asupra trecătorilor.

Boierii sta într-o postură umilită, în genunchi, pe un covor întins pe parchet, departe de divan. Capigibaşa înota într-un ocean de fum mirositor; faţa sa măreaţă păzia o nemişcare absolută; cîteodată îşi îndrepta barba albă ca omătul.

— Ei, boieri, zisă el în sfîrşit, tăind tăcerea, pica-va oare vulpea în cursa vînătorului? Va veni oare ghiaurul?

— Va veni, slăvirea ta, îi răspunsă unul din boieri. Să nu fii la îndoială; va veni, că-i dîrz; îi place primejdia.

— Va veni, efendi, adăogă celalalt boier, pentru că n-are de unde şti scopul venirei tale. În Țarigrad numai luminatul vezir şi Muruz⁴, în Iaşi numai slăvirea ta şi noi ştim că zilele lui Ghica s-au numărat. Şi mai degrabă s-ar deschide mormintele decît gura noastră.

Capegibaşa zîmbi de bucurie; trăsurile sale se mişcară şi faţa sa posomorită se învia pentru o minută.

Un rob intră în odaie; boierii răsăriră, dar, cînd văzură cine era, se liniştiră. Robul se închină pînă la pămînt.

— Slăvirea ta, zisă el, Bogdan-beg* au trimis doftori se te vadă.

Boierii se făcură galbini ca ceara, mai că nu se putea ţine pe genunchi. Se uita cu spaimă din toate părţile şi căuta unde s-ar ascunde.

Capegibaşa zîmbi clătind din cap; în sfîrşit, le arătă o perde lăturalnică ce da într-altă odaie şi le făcu semn să se ducă. Boierii se rădicară şi se făcură nevăzuţi.

Imbrohorul bătu din palme. Haznetarul** seu se apropiă. După ce stăpînu-seu îi zisă două-trei cuvinte turceşti, el luă de pe alt divan un contuş*** greu şi o basma de burungiucul cel mai subţire. Imbrohorul îşi dezvăli braţul drept şi haznetarul îl strînsă tare cu basmaoa mai jos ceva de cot. După aceea îşi lepădă turbanul şi rămasă numai cu un fes mic, elegant, legat împregiur cu un nemetez**** subţire verde. Pe urmă îşi plecă capul pe perinele de porfiră şi se învăli în contoşul de samur.

* *Bogdan-beg* — domnul moldovean. Turcii numeau Moldova, Bogdania.

** *Haznetar* — vistier al sultanului, al paşei, al domnului.

*** *Contuş*, *contăş* — haină luxoasă, lungă.

**** *Nemetez*, *nemeteş* — vâlul pe care îl pune mireasa la nuntă (mold.). Aici, vâl.

Haznetarul ieși și se întoarsă după o minută cu doftorii lui vodă, Gavrilachi și Fotachi.

Capegibașa se făcuse galben la față, toate trăsurile îi era suferitoare, o slăbăciune mare domnia în toate mișcărilor sale, se resufla greu. Trebuia cineva să-l socoată în cele de pe urmă ceasuri a vieții. Numai ochii sei cei vicleni steclia subțor somoritele sale sprinceni; în zădar căutasă să le astîmpere focul.

Fotachi se apropiă și-l luă de mîna dreaptă. Pulsul lui mai că nu bătea. El crezu că-i bolnav de moarte.

Gavrilachi se apropiă și el, îl apucă și el de aceeași mîna, uitîndu-i-se drept în ochi. Turcul nu putu suferi această căutătură, ce cerca să-i pătrundă gîndirile cele mai tainice, și se făcu că leșină. Gavrilachi clăti din cap.

După puțin, copegibașa deschisă iarăși ochii și cu un glas slab ca de mort zisă:

— Spuneți stăpînului vostru să se grăbească să vie; poronci mari de la împărăție am cătră dînsul. La curte vedeți că nu pot să merg. Pot să mor. . . . Să vie. Și iarăși leșină. Doftorii se depărtară.

Dar să lăsăm pre mîrșavul capegibașa să-și sfîrșească scîrnava comedie și, pînă ce doftorii vor merge să-și deie stăpînului lor raportul despre starea bolnavului, să aruncăm o căutătură asupra împregiurărilor politice ce se mișca atunce în Moldavia, ca mai lesne să putem pregăti cetitorii la strașnica privelește ce au să vadă. Grigorie Ghica voievod, ce domnia atunce în țara noastră, se trăgea din a doua linie a Ghiculeștilor; el era fiul dragomanului Porței Alexandru Ghica, carele prin poronca marelui vizir Nișandgi Ahmed pașa, după o închisoare de două săptămîni, fusesă tăiat înaintea chioșcului Seraiului, în 19 februarie 1741. Înainte de a primi domnia, el ocupasă de la 17 avgust 1758 vechea însărcinare a tătine-seu de dragoman a Porței. La anul 1764, în 29 mart, prin favorul marelui vezir Mustafa Bahir, el primi tronul Moldaviei; însă după trii ani, la anul 1768, în vreme cînd Turcia se gătia de război asupra Rusiei, hanul tatarilor, vestitul Crimghirai *, în divanul împărațesc, arătă cum că în asemine grele împregiurări tînărul Alexandru Ghica, fiul lui Scarlat Ghica, nu avea destule însușiri și încredere ca să i se lase domnia Țarei Românești și că Grigorie Ghica, vărul lui, ar fi mult mai destoinic pentru apărarea țerei. Sfătuirea hanului fu primită de sultanul Mustafa III; în luna lui noiembrie 1768, Alexandru Ghica lăsă, dar, tronul Valahiei lui Grigorie Ghica, iar tronul Moldaviei îl ocupă în a doua domnie Grigorie Calimah, fiul lui Ioan Calimah, om tînăr și învățat.

Grigorie Ghica nu avu multă vreme de domnit în Țara Românească, căci, înainte încă de a primi el investitura, rezboiul fusesă declarat între Turcia și Rusia, la 6 octomvrie 1768, prin închiderea rusescului rezident Obrescof în Edecule. Rușii se și porniră; și în vara următorului an, 1769, luără sub stăpînirea lor toată Moldavia, prinzînd rob pre însuși domnul acei țeri, Constantin Mavrocordat, carele domnisă în viața sa de șese ori în Țara Românească și de patru ori în Moldavia** și în sfîrșit muri în Iași la 4 dechemvrie 1769. Operațiile rezboiului după

* *Crimghirai* nu este un nume propriu, ci un titlu dat de tătari hanului Crimeii.

** Constantin Mavrocordat fusesă numit domn Moldaviei în locul lui Grigorie Calimah, care fu mazilit și tăiat în Constantinopol la 29 ianuarie 1769. Deasupra capului lui era scris: „Acesta-i capul blăstămatului ghiaur Grigorie Calimah Bogdan-beg, carele au furat o sută pungi de bani ce i s-au fost trimis să cumpere pine pentru urdie și au vindut Împărăția”. — Tot atunce, prin poronca sultanului, s-au tăiat și capul marelui vizir Mohammed Emin pașa și a dragomanului Porței Neculai Dracu, subț cuvînt că era uniți cu domnul Moldaviei, spre a vinde Împărăția (n.a.).

această izbîndă se întinseseră și în Valahia. La 7 octomvrie 1769 în zori de zi leitenantul-colonel Carozin⁵, cu patru sute de ruși și întovărășit de mai mulți români povățuiți de arhimandritul de Argeș⁶, carele avea două pistoale la brîu și medalia Caterinii II la gît, și de spatarul Pervu Cantacuzino⁷, numit de împărăteasa ghegeneral-maior, întră în București și se îndreptă spre curțile domnești. În toate ulițele Bucureștilor se auzia numai ostășescul strigăt de „stupai, stupai!”*. Turcii ce era în capitalie fură omoriți și curțile picară în mîinile rușilor. Grigorie Ghica, carele nu știa nimică de venirea vrăjmașilor, la auzul acelu zgomot sări peste zidurile grădinei și se ascunsă într-o băcălie, fiind părăsit de toată gardia sa. După trii zile fu însă găsit, luat rob de război și dus la Petersburg.

În capitalia Rusiei fostul domn avu prilej mai mult decît în orice alt loc să-și arăte meritele. El vorbia turcește, rusește, franțuzește și italienește, afară de românește și grecește, ce era limbele sale. Vorba sa era învățătoare, ideile sale bogate; toate în el arăta un bărbat înalt. Reputația sa ajunsă pînă la urechile marei împărătese, care dori să-l vadă. Caterina II îl pofti de mai multe ori în societatea sa și știu prețui ce era bun în Ghica**. Așa, acesta prin manierele și talentele sale știu a ciștiga într-atîta protecția autocratorîței Rusiei, încît la congresul de la București ce se făcuse pentru încetarea rezbouului, la 15 februarie 1773, Cabinetul de Sanct-Petersburg, între condițiile păcii, ceru ca Grigorie Ghica să primească domnia Moldaviei pentru vecinicie din tată în fiiu, ca bir să deie numai la trii ani o dată, după pilda republicei Ragusa, și că să aibă dreptate de a ave la Poartă un aghent sub siguranția dritului ghintelor. Deși aceste ceriri nu se putură împlini din pricina desfacerii congresulu, totuși, cînd pacea se închiă între Rusia și Turcia la Cucuic-Cainardge (17 iulie 1774), Ghica primi tronul Moldaviei, măcar că dragomanul Porței Constantin Muruz făcusă tot felul de intrigi, ca să primească el domnia acei țeri.

Grigorie Ghica, cum ajunsă în Iași, se îndeletnici de a închide ranele războiului, micșoră și regulă birul țaranilor, ușură boierescul, reîntocmi dreptatea, încuragiă agricultura. Atît în întîia, cît și în a doua domnie a lui, cea întii faptă a ocărmuirii sale fu să numească pre boierii cei mai cinștiți ispravnici ținuturilor, „dîndu-le poronci, cum zice un hronicar naiv de-ai noștri, ca să fie cu mare dreptate săracilor, neîngăduind pe nimene ca să-i calce și să-i năpăstuiască; căci, de ar auzi cît de puțin că au păzit hatîrul cuiva și va veni vreun sărac să se jăluiască, atunce cu mare pedeapsă îi va pedepsi, făcînd mari dreptăți tuturor, arătînd tuturor boierilor ca să se păzească fieștecare de a lua mită de pe la săraci, cît de puțin; și, de va veni la urechile mării sale, să fie în știința tuturor că se va pedepsi cu mare pedeapsă, necăutîndu-i nici chip de hatîr, de va fi și boier, și mare om, și rudă; de vreme că Dumnezeu l-au trimis într-acest pămînt, ca să păzească pre săraci și să-i fie milă de dînșii”. Însă Ghica în zădar făcea aceste îmbunătățiri; Constantin Muruz nu putea să-i ierte că fusăse mai fericit decît dînsul.

În zădar Ghica se făcu ocrotitorul științelor și a artelor, așăzînd școli domnești în Mitropolie⁸, în Sfînt-Neculai⁹ și prin ținuturi, înfrumuseșînd Iașii prin zidirea de acheducuri și fîntini publice, precum cele de la poarta Sf. Spiridon și de la Golia

* *Stupai* — înainte (rus.).

** Într-o scrisoare cu data din 18 fevr. c[alendar] v[echi] 1770, Caterina II scria lui Volter: „Le hospodar de Moldavie (Constantin Mavrocordat) est mort; celui de Valachie (Grigorie Ghica) qui se trouve ici a beaucoup d'esprit”. Volter, în 10 apr. c[alendar] n[ou], răspundia împărătesii: „Je plains fort le hospodar de Moldavie. Ce pauvre Gête n'a pas joui longtemps de l'honneur de voir Tomyris. Pour le hospodar de la Valachie, puisqu'il a de l'esprit, il restera à votre cour” (n.a.).

prin ajutarea cu bani la rădicarea bisericii Sf. Gheorghei, hotărîtă să fie mitropolie, prin aşezarea celor întii podele pe uliţile capitaliei.

În zădar Ghica vru să introducă în ţară industria, întemeind cea întii postăvirie cu lucrători nemţi, la Chipăreştii de pe Jijia, şi întocmind în apropierea Iaşilor o colonie de protestanţi, ce se îndeletnicia cu fabricaţia ceasornicilor¹⁰; Muruz nu dormia.

În zădar Ghica, atît în viaţa sa cea publică, cît şi în traiul său cel privat, vru să deie supuşilor săi numai pilde bune, încît spre a obori * luxul straielor, care şi atunci ca şi acum era risipa multor familii, se arată în divan într-o zi de ceremonie mare îmbrăcat cu libade ** şi giube *** de postav făcut în ţară, ca să ruşineze pre curtezani, din carii cel mai de pe urmă era cu straie mai bogate decît a domnului. În zădar Ghica se silia să se facă din zi în zi mai vrednic de iubirea norodului, singura răsplătire ce principii cei buni ambiţionează, şi într-atîta cîştigă această dragoste, încît cea dintei a lui mazilie fu socotită ca o nenorocire obştească. În zădar „cuvîntul ce grăia era grăit, zice acelaş hronicar, şi era lăudat de cătră toţi şi plăcut prostimii; boierii nu-l putea suferi, căci ei nu putea să mînce pe cei mici şi săraci, că nu-i suferia domnul nicidecum”. Constantin Muruz în Țarigrad şi boierii evghenişti în Moldavia hotărîră, dar, fieştecare îndeosăbi peirea bunului domn; cel dintei pentru ca să se poată sui pe tronul rivalului său, cei de-al doile pentru ca să scape de un stăpînitor care le amerinţa dărmarea aristocraţiei prin dragostea şi ocrotirea ce da norodului.

Doi ani după suirea sa pe tron, înalta Poartă dădusă, cum am spus, Bucovina austrienilor. Grigore Ghica nu vru, nici nu putu să tragă asupra sa blăstămul moldovenilor din toate veacurile viitoare şi protestă împotriva sfîşierii bieteii ţeri, şi prin urmare a călcării tractatului închiat de Bogdan vodă cu Poarta, prin care Moldavia cunosc suzerenitatea Turciei numai cu condiţie că i se vor păstra şi apăra în întregime vechele sale hotare¹¹. Constantin Muruz se folosi îndată de acest prilej spre a înnoi prigonirile sale asupra patriotului domn, pre care-l zugrăvi ca un prietin a ruşilor şi, prin urmare, ca un hain a Împărăţiei turceşti. Poarta, totdeauna lesne crezătoare şi fricoasă, mai ales cînd auzia de ruşi, în orbirea sa nu văzu că tocma acea protestaţie a lui Ghica era cea mai mare dovadă a supunerii şi a credinţei sale cătră Împărăţie şi începu a da ascultare pîrelor dragomanului său. O nouă furtună mult mai groznică, pentru că era stirnită de vrăjmaşi casnici şi ascunşi, veni de împlini dorinţele lui Muruz şi aruncă într-o prăpastie fără sfîrşit pre bietul Ghica vodă împreună cu toată familia sa. Boierii moldoveni, de la fugirea lui Dimitrie Cantemir în Rusia la 1711 şi de la venirea fanarioşilor pe tronul Moldaviei, îşi întrebuiţa energia ce le mai rămăsesă numai întru a pricinui cît se putea mai des domnii noue, ca prin aceasta fieştecare din ei, cu partida sa, să ajungă la putere. Spre a-şi împlini mîrşavul lor scop, ei se slujia cînd de domn spre a prigoni pre bietul norod, cînd de norod spre a pîri pre stăpînitor. Un domn nu-şi putea, dar, păstra tronul multă vreme decît cu condiţie că va fi reu, crud şi nemilostiv; şi, dinpotrivă, domnul bun era sigur, din pricina lor, să cadă în puţin, şi de multe ori îşi pierdea însuşi viaţa. Asemine fu şi cu Grigorie Ghica, om bun carele căuta în

* *A obori* — a doborî, a desfinţa.

** *Libadea* — haină bărbătească lungă pînă la genunchi, un fel de anteriu.

*** *Giubea* — haină lungă boierească, se îmbrăca peste libadea.

toate chipurile să apere norodul de apăsarea boierilor*. Aceasta fu peirea sa. O partidă de boieri din cei mai de frunte, povățuită de logofătul Bălănescu, vornicul Manolachi Bogdan, spatarul Ioan Cuza, spatarul Canta, căminarul Romano și Dărmănescul, se sculă asupra lui Ghica și asupra sfetnicilor lui, logofătul Razu, visternicul Balș și mai ales asupra logofătului Ioan Canta, subț cuvînt că acești boieri invita pre domn a haini**¹². Această partidă să înțalesă cu Muruz, și Poarta nu mai întirziă de a hotărî moartea lui Grigorie Ghica, căci de la fugirea lui Cantimîr*** Moldavia nu mai fu un stat și norodul ei o nație, pentru ca domniile ei să fie tratați în suverani. De la 1711, toți domniile fură aleși între grecii Fanarului, raiiele a împărăției, și ca raiiele tratați asemenea și cînd era pe tron. Ei era în totul asămăluiti ca ceilalți pași, numai cu atîta deosăbire că era mai umiliți, fiind ghiauri. Cel mai prost pascar sau hamal din Constantinopol, ajungînd a fi mare vezir, îi punia, îi schimba, îi prefăcea, îi închidea, îi tăia după capriții și după interes; cea mai mică umbră de suveranitate, afară de dritul tiraniei, nu mai era în ei. Acela era domn carele plătia mai mult și, îndată cum altul da mai mult, cel dintei, fără forme, fără vină, se vedea resturnat de pe tronul cumpărat, și mulți avură numai un pas să facă de la domnie la moarte. Moldovenii toate aceste catastrofe le privia cu apatie, căci pierduseră vechea lor energie spre a putea aduce o altă stare de lucruri; se mărginea numai în niște dorinți deșerte, așteptînd de la cer o norocire ce ei nu avea curagiul să și-o pregătească singuri; tristă și zadarnică așteptare, căci cerul ajută numai acelora ce-și ajută singuri. Guvernul Moldaviei, cu totul robit, era o mașină a căria resorturi se mișca de vezir și adeseori și de cel mai ticălos al lui favorit. Toate priimele viața lor din Constantinopol, toate se făcea prin fermanuri. Domnul era numai executorul vroințelor vizirești și din prerogativele suveranității avea numai tristul drit de a se întitula „Cu mila lui Dumnezeu”. Iar Adunarea obștească, cea care în zilele domnilor pămînteni era singura putere dătătoare de legi și denaintea căria însuși domniile se supunea, dezbrăcată de toate dreptățile sale, înjghebată numai

* Pricina de căpitenie a urii și a nemulțămirii boierilor asupra lui Grigorie Ghica v.v. au fost *pontul boierescului*, adecă legiuirea statornicitoare relațiilor între proprietari și între lăcuitorii moșiilor. Prin anafora din 14 april 1775, mitropolitul și șese boieri mari, îndrăznind a se numi *Adunare obștească* și criticînd dezrobirea vecinilor rostită în 6 april 1749 de o adevărată Adunare obștească, de vreme ce era alcătuită de mai mult de una sută șeptezeci deputați, aleși din toate stările țerii, acești șese boieri, zic, propuseră domnului Ghica, ca (vecinătatea neputîndu-se iarăși așeza) să binevoiască a hotărî macar ca „lăcuitorii să lucreze la stăpînii moșiilor pe care se hrănesc și se chivernisesc din zece zile una (adecă 36 zile pe an!), dînd și dejma din roduri, din a zecea, după obicei. Și această rinduială de slujbă a lăcuitorilor, zicea acei șese boieri filantropi, socotim că nu numai nu le va fi lor de stricăciune, ci încă și spre îmbelșugare și fericirea țerii și a tuturor de obștie”!!! Vodă aruncă acea anafora asupritoare și nedreaptă; și nu numai se ținu de hrisovul ce-l publicase încă în întiia domnie, în 1 ianuarie 1766, ci încă îl întări prin un al doile hrisov din 1 april 1777. Prin aceste acturi, domnul ușură sarcina lăcuitorilor încă mai mult decît cum fusesă hotărîtă prin legiuirea Obșteștii adunări din 6 april 1749, în care boierescul fusese așezat în 24 de zile lucru pe an; în loc că Ghica îndatoria prin hriscavele sale pre țerani să lucreze proprietarilor numai 12 zile pe an. Nemulțămirea boierilor fu nemărginită; domnul însă rămăsă statornic în vroința sa. De-abia cu o zi inaintea morții sale, cînd văzu că furtuna era să spargă asupra capului seu, de-abia atunce se hotărî a face ceva spre a-i împăca. Prin hrisovul seu din 30 septembrie 1777, el așază ca, pe lîngă acele 12 zile de lucru, lăcuitorii să mai deie încă stăpînilor două zile de clacă și o podvoadă* pe an și să întocmească acareturile de pe moșii, însă numai pre acele vechi. Dar această măsură era luată prea tîrziu și nici nu putea mulțami pe boieri (n.a.).

** *A haini* — a trăda, a se răscula împotriva cuiva (turc.).

*** Cantimîr închiă cel de pe urmă tractat ca domn suveran (n.a.).

* *Podvoadă și podvadă* — transport gratuit cu carul (formă de bir în natură).

de vro cîțiva boieri mari, seizi* jurați a domnului, aleși și chemați cu țidule domnești, iar nu slobod alesă și alcătuită de toate stările ** țerei ca în vremele vechi ***, răpită însuși de numele seu și subt turcescul titlu de divan, slujia numai a da o umbră de putere legală acturilor răpitoare a stăpînitorilor. Apărarea dreptăților țerei nu era de competența ei.

În Moldavia prefăcută în provincie turcească, nu mai era nici domn, nici stat, nici nație. Era numai un arendar cu puteri întinse, o turmă de robi și cîțiva privilegiați. De aceea, de la 1711, istoria Moldaviei nu mai este istoria unui stat, ci numai a unii provincii supuse, iar viața domnilor numai ticăloasa biografie a unor mari ispravnici, în care nu vedem decît tiranie, ucideri, jacuri, morți cumplite și alte asemenea groznice nelegiuiri, care au pustiit țara mai mult de un veac. În toată această epohă nu întîlnim în istoria națională decît două fapte mari, adecă dezrobirea vecinilor rostită de boierii moldoveni, în biserica Sfinților Trei Ierarhi, la 6 aprilie 1749¹³, faptă vrednică de o nație, și protestația lui Grigorie Ghica voievod pentru darea Bucovinei, faptă vrednică de un domn. Toate celelalte sînt din partea domnilor tiranie și cîteva faceri de bine mărunte — căci ei putea face mult reu și numai atîta bine cît ar putea astăzi face un bun ispravnic —, iar din partea norodului vedem numai suferințe și deznădăjduire.

Poarta, cînd hotări moartea lui Ghica, știu foarte bine că nu-și va putea împlini grozavul scop decît prin ascuns vicleșug, căci cunoștea vetejia domnului. Pentru aceea, dar, alesă pre Ahmed-beg capegibașa, cel mai bun prietin a lui Ghica, dîndu-i și ferman de mazilie și de ucidere. Iar pentru celelalte, îl rîndui să se povățuiască după instrucțiunile lui Constantin Muruz și a boierilor nemulțămîți.

Capegibașa, după ce-și puse toate la cale ca să-și poată împlini strașnica poroncă, purcesă spre Iași, întovărășit de patruzeci bostangii **** și mai mulți robi, și întră în capitalia Moldaviei cu ceremonialul ce am văzut. Îndată după sosirea sa, se întălese cu căpiteniile partidei nemulțămite; neîndrăznind să-și îplinească însărcinarea chiar în curtea domnească, din pricina vetejilor delii ***** și copii din casă carii slujia de gardie domnului, se făcu bolnav, ca să poată mai bine înșala pre Ghica și să-l tragă în vizunia sa; spre aceasta el se sluji de scîrnavul chip ce am arătat.

În zădar prietinii lui Ghica vodă din Constantinopol îi făcuseră cunoscut adevărul țal a venirii lui capegibașa, în zădar domnul Țerei Românești, Alexandru Ipsilant, îl înștiință tocma în zioa sosirei turcului în Iași ca să se păzească de cursele acestui oașpe; Ghica nu putea să creadă că prietenul seu Ahmet-beg ar fi atîta de mîrșav ca să-i ascundă adevărul soliei, chiar de ar veni însuși asupra lui; el nu știa, nenorocitul, că acolo unde tirania poroncește priteșugul este mut. Dumnezeu îl orbisă, el alerga fără cea mai mică pază înaintea soartei sale. Atîta luă asupra-și, de trimisă dinte pre doftori, să vază dacă capegibașa era adevărat bolnav.

Grigorie Ghica era în harem***** cu doamna și cu domnițele, cînd vornicul despre doamnă veni de-i spusă că doftorii curței se întorseseră de la palatul Beilicului.

* *Seizi* — oameni de serviciu la grajdurile domnești (turc.).

** *Stările țerei* — clasele sociale: clasa stăpînitoare (domnul, clerul, boierii), țărani liberi (răzeșii), țărani iobași, robii (țigani, de obicei). După cum se știe, nici „în vremele vechi” Adunarea obștească nu cuprindea reprezentanți „din toate stările țerei”. Abia Divanurile ad-hoc (1857) au cuprins deputați și din țărănime.

*** Cea mai de pe urmă Adunare adevărat obștească fu adunată spre dezrobirea țeranilor. Vezi „Arhiva românească”, tom. I, pag. 126 (n.a.).

**** *Bostangii* — soldați din garda sultanului, îngrijeau, de obicei, de grădinile seraiului.

***** *Delii* — ostaș din corpul de gardă al palatului domnesc.

***** *Harem* — partea din palat locuită de doamnă și suita ei.

— Ei, le zisă Ghica, după ce doftorii întrară, ce are prietinel nostru? Îi bolnav tare?

— Îi bolnav, măria ta, răspunsă Fotachi, doftor străin, care căuta să izgonească din favorul lui vodă pre Gavrilachi, doftor bătrîn, casnic a Ghiculeștilor, îi bolnav tare și nu-i dau o zi de viață. Dorește să te vadă, căci mi-au zis că are un ferman pentru măria ta.

— Să mergim, dar, să-l vedem. Bietul turc, să vie tocma din Țarigrad ca să moară în Iași.

— Măria ta, adăogă celalalt doftor, Gavrilachi, te-am purtat în brațe, ți-am fost credincios în domnie, ți-am fost și mai credincios în robie. Am îmbătrînit în slujba familiei măriei tale. Niciodată nu m-ai aflat nemulțămitor și necinstit. Ascultă-mă astăzi, doamne; nu te duce la capegibașa; nu te încrede în turci, că viclean neam este!

— Da de unde această frică? Ce, nu-i bolnav?

— Era galben la față, pulsul lui era foarte slab. Dar tot te rog, măria ta, nu te duce, ochii lui m-au spăriat.

— Biete Gavrilachi, vedem că ai îmbătrînit; te-ai făcut muiere și te sparii de niște deșerte năluciri.

Aceste le zisă vodă, doftorul străin birui și credinciosul Gavrilachi nu fu ascultat.

— Trimete, adăogă domnul cătră vornicul despre doamnă, să spuie prietinelui nostru, lui capegibașa, ca să nu se supere, că vom merge să-l vedem la gazda sa. Și zi să gătească careta, dar degrabă, că-i sară.

Vornicul despre poartă ieși.

Doamna auzisă cuvintele protomedicului * Gavrilachi; inima i se îngheță. De mai multă vreme niște grozave presimțimente îi turbura liniștea nopților. De cîte ori adormia, visa sînge. Ea cunoscă că o mare primejdie amenința capul iubitului seu domn. Se apropia de vodă și prin cuvinte dulci căută să-l întoarcă de acea vizită.

— Ce ai astăzi? îi răspunsă vodă. De ce nu mă lași în pace? La război am fost, rob am fost, subț urgia împărătească am picat, și niciodată nu te-am văzut așa de îngrijită. Ești nebună că ascuți povestele lui Gavrilachi. Liniștește-te, ceasul morții nu mi-au venit încă. Steaoa mea strălucește în toată lumina sa la amiază-noapte.

— Da nu poți să zici că ești bolnav? Dacă nu ascuți sfătuirile inimei mele, ascultă măcar pre prietînii tăi din Țarigrad, ascultă pre domnul Ipsilant și pre credinciosul Gavrilachi, carele totdeauna te-au slujit cu cinste. Inima mea, care nu m-au înșălat niciodată, îmi spune că mergi înaintea unei mari primejdii. O, iubitul meu domn, nu te duce, adă-ți aminte de soarta lui Grigorie Calimah¹⁴. Fie-ți milă de mine și de domnițele tale. Gîndește că Muruz îți vrea moartea și că, dacă-i muri tu, voi muri și eu, și copiii tăi vor rămîne calici pe la ușile creștinilor.

— Numai cu femeile să n-aibă cineva a face, zisă vodă în mînie. Ce, eu nu sînt în Moldova, nu sînt în scaunul domniei, nu-s puternic? Marea împărăteasă nu mă ocrotește? Cum ar îndrăzni Poarta să-mi vrei moartea! Destul, știi că sfatului muierești nu-mi plac!

* Protomedic — „întîiul” (gr. *protos*) medic, șeful medicilor.

Vodă își luă gugiومانul * și vru să iasă; dar, văzînd că doamna și cu amîndoa domnițele, Elenca și Ruxândița, începuseră a plînge, se potoli puțin, se apropiă de doamna, o sărută pe frunte și ieși în spătărie.

În vremea domnilor fanarioți, curtea era locul de înîlnire a tuturilor boierilor. Cu treabă sau fără treabă, toți se aduna acolo, în toate zilele, ca să auză novități sau havadisuri, cum se zicea atunce, ca să aibă ce spune pe la casele lor și ce scrie pin ținuturi. Atunce gazete nu era, teatru asemenea nu era iarna; și vara foarte puțini mergea la țară să-și caute de interesele casnice. A trăi la moșie era ca cînd ar fi fost surgunit.

Cînd vodă intră, spătăria era plină de boieri; toți se sculară în picioare și-și strinseră benișele ** pe piept. Între dînșii, era și acei doi boieri pre carii i-am văzut mai înainte în odaia turcului la Beilic.

— Boieri, le zisă vodă, capegibașa care au sosit astăzi cu ferman de la prea puternicul nostru împărat trage de moarte. Ne ducem să-l vedem.

La aceste cuvinte acei doi boieri răsăriră de bucurie. Fața lor sămăna cu a lui Mefistofeles, cînd, prin un contract iscălit cu sînge, au cîștigat sufletul doctorului Faust ¹⁵.

— Da n-au tras încă, întrebă vodă cu minie?

Delibașa se apropie.

— Măria ta, n-ar fi bine să mai ieu oameni cu mine?

— Ce vorbești și tu? răspunsă vodă. De cînd te-ai făcut așa de mișel? Ia-ți doi idiclii *** în coadă și doi delii călări dacă-ți trebuie numaidecît alai. Dar să tragă mai degrabă. N-avem doară să facem bătălii. Rămîneți sănătoși, boieri, în urmă domnul ieșind.

— Să trăiești, măria ta, răspunseră boierii. Iar acei doi boieri, ce sta mai ascunși, adăogără încet cu o zîmbire satanică: „Cale bună, măria ta”!

La scară era trasă o caretă domnească cu doi harmasari ungurești, negri și iuți. Patru masalale **** ardea înaintea trăsorei, căci înnoptasă. Vodă se sui, meterhaneoa începu a cînta și caii purceseră la galop.

Dar, cînd ajunseră în poarta Beilicului, caii se opriră deodată. În zădar vezeteul le sfîșia coastele cu biciul, în zădar idicliii se scoboriră din coadă și-i trăgea de zăbală, în zădar deliții îi împungea cu săbiile; caii se lățiseră pe pămînt și sta nemișcați. Ghica putea încă să se întoarcă, dar orbit de soartă, prin o îndrăzneală nebunească, nu vru să vadă un sămn înștiințător în stătutul cailor; se scobori și-și urmă drumul pe jos pînă la palat.

La scară doisprezece robi arapi aștepta pre domn; unii îi lumina drumul cu făclii de ceară albă, alții îl tămîia cu cățui de argint, alții îl stropia cu apă de tran-dafir. Cînd Ghica, la lumina făcliilor, luă sama la fizionomia sălbatică și crudă a acelor arapi, carii sămăna cu diavoliții din „Pedepsile iadului” ¹⁶ zugrăvite pe pereții bisericii Sfîntului Nicolai din Iași, și văzu că toți acei robi era înarmați cu cîte un hangiar, lucru împotriva pravilei primită în Turcia, prin care numai oamenii slobozi au dreptate de a purta arme, cel întei prepus de moarte îi intră în inimă. El se pipăi

* *Gugiومان* — căciulă de blană de samur (un fel de jder care trăiește în Siberia); avea fundul alb (pentru domn) și roșu (pentru boieri).

** *Beniș, biniș* — haină îmblănită pe margini, lungă pînă la tălpile picioarelor; o purtau boierii, negustorii și lăutarii, la solemnități.

*** *Idiclii* — servitori în palatul domnesc.

**** *Masalale* — torțe formate din sfoară unsă cu rășină (ngr.).

la brîu și văzu că uitasă să iaie hangerul ce-l purta neconținut cu sine, zioa și noaptea, la masă și în somn, pe tron și la altar. O sudoare rece îi cuprinsă tot trupul. Atunce își adusă aminte de scrisorile prietinelor sei din Constantinopol, de sfătuirile domnului Țerei Românești și a lui Gavrilachi, de lacrimile doamnei și a domnițelor, de întrebarea lui delibașa, de stătutul cailor în poarta Beilicului. Un vâl i se rădică de peste ochi și văzu tot groznicul adevăr — moartea. El, carele cu atîta oameni mari credea în fatalitate, se mira singur cum rămasă orb la atîte semne ce-i arăta vederat pieirea sa. A se mai întoarce înapoi era prea tîrziu. Cel întei pas era făcut, trebuia să-și urmeze drumul. Se hotări, dar, să moară, dar să-și vîndă încăltea viața cît s-ar putea mai scump.

Ușile atunce se deschidea, și domnul intră în odaia lui capegibașa, carele, făcîndu-se a-și birui slăbăciunea, se sculă în genunchi înaintea lui. Ghica se dusă de-l îmbrătoșă, îi ajută să se culce iarăși și se pusă lîngă dînsul pe divan.

Îndată cum vodă intrasă la capegibașa, veteazul delibașa împreună cu deliții și idicliții fură poftiți la cafine*, în vreme ce domnul era cîstit cu ceremonialul pompos obicinuit la mării Porții. Dulcețele, cafelele, cibucul**, sorbetele*** se urmară cu cel mai mare lux. Tablalele****, chiselele era de argint, felegelele***** și lingurițele de aur, cibucul împodobit cu brilanturi. Robii era unii îmbrăcați în haine albe de cașimir, alții în costume bogate de catife roșie și albastră cusute cu fir și cu mărgăritari. Cine cunoaște cît era luxul de mare, în vremele de atunce, pe la pașii Imperiei otomane, va socoti aceste de nimică. Fieștecare pașă însuși, cînd mergea la drum, avea cu sine o armie întreagă de robi, slugi, bucătari, vezetei și comori întregi de argintării pentru slujba sa.

În sfîrșit, după aceste ceremonii, prelung neapărat la orice vizită dată unui turc, cît de sărac să fie, capegibașa începu a se jălui de boala sa, a da domnului noutăți de prietini lui din Țarigrad, a-i spune deosebitele schimbări întîmplante la Poartă. De țalul venirei sale însă nu-i zicea nici un cuvînt. Domnul însă aștepta din minut în minut să se vadă atacat; se uita în toate părțile, loc de scăpare nu era. În mijlocul conversației, capegibașa ceru de la vodă tabacherea sa. După ce luă o priză*****:

— Tabacul, beg*****, îi zisă, nu țî-i bun, să-ți dau eu altul de fabrică împărătească! Și bătu din palme.

Atunce perdeaoa, prin care cu cîteva ceasuri mai înainte ieșiseră boierii moldoveni, se mișcă deodată și patruzeci de bostangii povățuiți de haznetarul intrară în odaie și se răpeziră asupra bietului domn. Tocmai în minutul acela capegibașa scosesă o năframă de mătășă neagră și o aruncă pe umerile lui Ghica strigînd: Mazil! Hain!*****

Domnul sări în picioare. Haznetarul se apropia pe din dos și găsi vreme de-l lovi drept între umere, făcîndu-i o rană de moarte. Ghica răcni ca un leu rănit și se smuci. Atunce o luptă amarnică se ațîță: unul împotriva a patruzeci, două brațe fără arme împotriva a patruzeci de hangiare. Dar, mîinile nenorocitului domn,

* *Cafine* — camera palatului domnesc unde oaspeții erau serviți cu cafea.

** *Ciubuc* — pipă cu țevă lungă (turc.).

*** *Sorbete* — suc de fructe amestecat cu alcool; se bea rece, la gheață (fr. *sorbet*).

**** *Tablale* — tăvi (moldov.).

***** *Felegene* — cești fără coadă (turc.).

***** *Priză* — cantitate de tabac luată pe degete, ca să fie trasă pe nas (fr.).

***** *Beg* — vocativ: stăpîne, voievodule!

***** *Mazil! Hain!* — Destituit! Trădător! (turc.).

întărite prin curajul deznădăjduirii, se făcuseră mai înfricoșate decît cuțitele acelor ticăloși robi. De o mare putere fizică, el se luptă la început cu calăii sei, smulge din mîna unuia hangiarul, împinge pe ceilalți, îi restoarnă prin lovituri voinicești și omoară opt din ei, carii aruncați la pămînt, în cele mai de pe urmă minute, se învîrtesc în pîngăritul lor sînge. Capegibașa, în toată vremea aceasta, ședea pe divan și se uita liniștit la cruda priveliște, ațîțind numai cu gura pre mîrșavii bostangii.

Dar, simțind că pierdea prea mult sînge din rana din spate, nenorocitul domn începe a striga, chemîndu-și slugile în ajutor; în zădar, veteazul delibașa și tovarășii sei, amăgiți, era trași într-o cafine, și acolo închiși sub o pază numeroasă. Ei era surzi la glasul stăpînului lor. Însă în zădar se lupta Ghica ca un leu; scăpare nu era, trebuia să moară, căci într-o luptă așa de nepotrivită ce poate vitejia singură împotriva numărului? El se trasă lîngă o fereastră, căutînd să saie în ogradă, nădăjduind că va fi ajutat de slugile sale. Cerceveaoa însă era prea strîmtă; și, în minutul cînd strica geamurile cu pumnul, bostangii, o bucată de vreme împinși, dar iarăși ațîțați de capegibașa, se apropieră de el și-i implîntară în trup toate cuțitele lor. Fapta nelegiurii era sfîrșită, Ghica pică mort lîngă fereastră, și turcii strigară: Allah! Atunce ceasornicul turnului de la Trii-Sfetitele bătui trii ceasuri și jumătate de noapte.

Așa muri bietul Ghica vodă, jărtfă a patriotismului și a bunătății sale. Trupul seu dezbrăcat de cabanița * rigală, gol însuși de cămeșă, făr' de cap, fu aruncat în ogradă, unde zăcu mai multe zile batjocorit de turci. Averea lui toată fu confiscată în folosul Împărăției; doamna și cu domnițele cernite fură purcese în robie la Constantinopol. Asemine și capul seu sîngerat fu dus de împodobi mai multe săptămîni poarta padișahului otomanilor.

Deasupra capului lui ar fi trebuit, ca la capul lui Grigorie Calimah, să se scrie o țidulă purtînd că: „Acesta-i capul blăstămatului ghiaur Ghica Gligori, Bogdan-beg, carele, fără voia sultanului, au vrut să păstreze Împărăția în întregime”.

★

Boierii carii au pregătit moartea lui Grigorie Ghica în odaia Beilicului era vornicul Manolachi Bogdan și spatarul Ioan Cuza. Celelalte căpitenii a nemulțămîților nu se afla în Iași în vremea acei tragedii, căci încă mult mai înainte fugiseră la Hoin, ca sub ocrotirea pașei acei cetăți să poată pîri mai în siguranție pre bietul domn.

III

18 avgust 1778 ¹⁷

Capitele le-au pus în poarta domnească,
Tot norodul să le privească,
Să vază cei ce pre domn pîresc
Cum de grabă se vădesc
Și își ieu căzuta plată.

Stihul lui Bogdan și lui Cuza ¹⁸

Cea mai vechie, cea mai însemnată, cea mai frumoasă zidire din Iași era odată curțile domnești. Încă în timpurile cele mai înapoiete, cînd Traian își așezase aice rezidenția sa, în vremea rezboiului seu împotriva lui Decebal și a pre-

* *Cabaniță* — mantia îmblănită și împodobită cu pietre scumpe, pe care o primea domnul în dar de la sultan, la investitura sa ca voievod.

facerii Daciei în provincie supusă vulturului împărătesc, acest palat, după tradiție, cuprindea peste o mie de apartamente. După ce Moldavia, din colonie romană, în urma multor veacuri, se prefăcu în principat neatârnat, această antică cetate, căci merita numele, fu prada unui cumplit foc, care la anul 1460, sub marele Ștefan, prefăcu în cenușă tot orașul. Cinci ani în urmă, îndată ce eroul domn găsi odihna din partea dușmanilor străini, el o rezidi iarăși; și poporul, iar nu el, o numi Ștefanovița. La anul 1491 rezidența domnească în mare parte fu iarăși arsă, încît după cîțiva ani ea număra numai șese sute odăi, care și aceste, prin nepăsarea următorilor stăpînitari și prin dărmarea vremii, se împutînară tot mai mult, și sub Constantin Muruz v.v. mai cuprindea de-abia o sută de lăcuințe *. Dar încă și cu această reducere tot era curțile un monument vrednic de văzut; din toate părțile alerga străinii să-l viziteze, și moldovenii, prin o fală națională ce nu se poate discuti, îl privia ca marturul secular, ca păstrătorul istoriei lor. În adevăr, această zidire era plină de suvenir prețioase inimii românilor, aducîndu-le aminte de niște timpuri mai fericite și mai slăvite. Pe locul unde cu doi ani în urmă era poarta domnească, rădăcată în starea ce am văzut-o și noi de către Alexandru Muruz, în capul Uliții Mari era atunce un turn cadrat, în felul celui ce este și astăzi deasupra porții Goliei. În el se afla paraclisul domnesc, în care se făcea toate ceremoniile religioase a curții; pe părțile lui, în rînd hronologic, era așezate portretele domnitorilor Moldaviei, începînd de la Bogdan-Dragoș. Însă toate aceste comori, împreună cu partea ce mai rămăsese în țară din Arhiva națională dusă în Polonia de către mitropolitul Dosoftei, sub Sobiețchi, împreună cu odoarele domniei, toate fură prada unui al triele foc, mai cumplit decît cele dintîi două, carele la anul 1783, sub Alexandru Mavrocordat, din toată curtea domnească nu lăsă piatră peste piatră. Domnul se mută atunce în casele Mitropoliei, care și ele fură prefăcute în cenușă; Mavrocordat urmat de pojar se trasă în cetățuia Galata²⁰, și de acolo fu iarăși silit a ieși prin un foc ce izbucni în mănăstire și a se trage în casele hatmanului Costachi Ghica, astăzi a hatmanului Alecu Roset-Rosnovanu, care slujiră de rezidenție voievozilor pînă la anul 1804, cînd Alexandru Muruz, din ruinele vechi, cu cheltuielile țerii, rădică iarăși curțile domnești, în proporțiile ce le vedem și astăzi, însă foarte departe de mărirea și de bogăția celor de mai înainte.

Din toate aceste prefaceri ce au suferit vechiul lăcaș a domnilor Moldaviei, un singur turn se putuse păstra pînă în zilele noastre. Cînd și se întîmplă de treci pe Ulița Mare și, ajungînd în fața foastei porți domnești, lași paveoa și iei în dreapta șoseoa ce duce la Socola, îndată ce te vei afla în prejma caselor răposatului logofăt Grigorie Ghica, uită-te în stînga, și în zidul cazarmiei grenadirilor vei vedea un colț ce iesă în uliță. Pe acel loc, înainte de 1834, se înălța acel turn, rătund, cu ferestruici mici săpate în piatră, pe care de-abia intra mîna și care putea sluji mai bine de metereze apărătoare decît de ferestri aducătoare de lumină. Acel turn de o arhitectură mai mult decît simplă, dar masiv, zdravăn, în forma turnurilor ce se mai văd (poate pînă mîni) la cele patru colțuri a mănăstirii Goliei, se trăgea, cel puțin emeliile sale, încă din vremea romanilor; el sute de ani fusese respectat de furia

* Vezi pentru aceste cartea foarte rară astăzi „*De obște gheografie pe limba moldovenească scoasă de pe gheografia lui Bufier*, după orînduiala care acum mai pre urmă s-au așezat în Academie de la Parizi, acum întîi tipărită în zilele pre luminatului și pre învățatului domnului nostru Alexandru Ioan Calimah v. vd., cu blagoslovenia și cu toată cheltuiala preosfințitului mitropolit a toată Moldavia, chirio chir *Iacov*, întru a preosfinției sale tipografie, în sfînta Mitropolie în Iași, let 1795, avgust 22”. Această carte este tradusă din italienește românește de învățatul arhieru a Ho tinului Anfilohus (n.a.)¹⁹.

focurilor care de atâte ori au pustiit și pustiesc nenorocita capitalie a Moldaviei; fusese respectat de furia și mai cumplită a poporului, ades adus în deznădăjduire; fusese respectat chiar de coasa timpului; și veacurile trecînd peste dînsul îl lăsasera în picioare, ca cînd l-ar fi uitat. Compasul unor ingineri sacrilegi, carii și-au luat de datorie să ne dărme toate monumentele și zidurile vechi rămase de la domnii noștri *, au venit tocma în vremele noue de l-au șters de pe fața pămîntului, și în locul lui au zidit niște cazarmii efemere ca și ei.

Turnul acela, împreună și cu o altă zidire vechie care asemine era în zidiul curților și pe a căruia loc astăzi este rădăcată o casă a unui Gheorghii Arnăutu, în dosul cazarmiei cavaleriei, din timpurile cele mai vechi și pînă la 1832, au slujit de temniță domnească. Generalul Kiselef, un nume pre care românii îl găsesc în toate întreprinderile filantropice și mîntuitoare patriei noastre, privind și în vinovați oameni, îndurîndu-se de soarta lor și pentru înțiași dată rostind în Moldova cuvîntul necunoscut pînă atunce de „reformă penitențiară”, poronci de se părăsi acel mormînt, în care ticăloșii se îngropa de vii, și o lăcuință încăpătoare, luminoasă, lăcaș adevărat pentru oameni, fu hotărîtă bieților osîndiți; iar turnul, priveliște a atîtor dureri și a atîtor lacrimi, fu păstrat ca un martur grozav a cruzimilor, dar și a zdrăvăniei unor timpuri mai barbare decît a noastre.

În acel turn, în partea subpămînteană, unde niciodată lumina zilei nu răzbătea, vineri, în 18 august 1778, tocma acum șese zeci și șese de ani o grozavă tragedie se pregătea. . . ** Pe un pat de scînduri, acoperit numai cu un mindir de paie mucedu, ședea doi nenorociți ferecați în obeze, ce era legate cu lăcăți de fier de patru belciuge înfipte în păreți. O [o]paiță palidă, neputînd răzbate deasa întunecime, slujia numai a mări grozăvia locului.

Acei nenorociți era vornicul Manolachi Bogdan și spatarul Ioan Cuza, uci-gașii lui Grigorie Ghica vodă. Păcatul îi ajunsese; ei picasera sub ghearele de oțel a lui Constantin Muruz, pre care ei singuri îl suiseră pe tronul Moldaviei.

O asemine catastrofă, care de pe treptele puterii aruncase în fundul temniții pre îmbii boieri, cei mai cu înriurire de pe atunce, pentru ca să fie bine înțăleasă, trebuie să fie precedată cu o mică ochire asupra întîmplărilor petrecute în țara noastră după tăierea lui Ghica vodă.

Îndată ce Grigorie Ghica v.v. se ucisese în casele Beilicului, imbrohorul împărătesc trimisese ca să caute pre boierii cei mai înții. Nici unul însă nu avu curajul de a se arăta, ci toți se ascunseseră prin pivnițe și prin podurile caselor. De-abia după îndelunge cercetări, turcii izbutiră a găsi pre logofătul Razu. Acesta, adus la trimisul sultanului, dinaintea trupului stăpînu-seu întins pe pămînt, fu numit căimacam a țerii, cu poroncă aspră ca să ție norodul în liniște și supunere, pînă la numirea domnului.

Acest domn se și orînduise în Constantinopol. Și cine putea fi altul decît Constantin Muruz, dușmanul și ucigașul lui Ghica? Tronul Moldaviei fu prețul singelui nevinovat vărsat în odaia Beilicului. În 11 noiembrie 1777, noul voievod fu primit de cătră sultanul, în palatul seu, și de cătră Mușir-aga, împodobit cu cuca ienicerească, în semn de întărirea vredniciei sale; dus pe urmă în biserica patriarhală

* Cu o durere nespusă, asemine am văzut dăunăzi dărmîndu-se frumoasa ceșmea de lîngă palatul Societății istorio-naturale, și aceea și mai frumoasă încă de la poarta Trii-Sfetitelor. Dacă și aceste puține monumente, singurele ce le avem din timpuri vechi și care toate zidite în stil turcesc da orașului un caracter oriental, dacă și aceste se strică, care, dar, vor mai fi frumoșele Iașilor? (n.a.).

** Punctele de suspensie sînt în original.

spre a se unge cu sf. mir, el purcese de acolo spre Iași; și în 24 a aceeași luni întră în capitala principatului și precedat de alaiul obicinuit se așeză în scaunul domniei.

Nădejdiile măgulitoare ce boierii partizani lui Muruz făcuseră asupra lui, că adecă ei vor ocîrmi țara cu fapta și domnul numai cu numele, se împrăstieră îndată ce acesta luă cîrma stăpînirii în mînă. De-ndată ce-și isprăvi planul seu, noul stăpînitor nu mai avea trebuință de trădători și, neavînd pentru ce aștepta de la dînșii mai multă credință decît predecesorul seu, el căută cît mai în grabă a depărta de lîngă sine niște oameni carii în tot minutul îi aducea aminte sîngeroasa slujbă ce-i făcuseră și respłata ce aștepta de la el. Ochiul seu de vultur privind starea Moldaviei, văzu din toate părțile numai intrigi, siluiri, neunire și o venalitate ce răzbătuse pînă în cele de pe urmă clasuri a societății; aurul era singurul mobil a tuturilor faptelor și el singur prezida la darea dreptății, a slujbelor și a rangurilor. Cangrena era obștească și Muruz însuși, tremurînd, se puse a cerceta pricina unei asemenea dezorganizații și corupții; în curînd fu și el convins de ispita întărită de veacuri, că mai tot reul venia din intrigile și neunirea boierilor; atunce, fără să vrea, el trebui a da dreptate lui Grigorie Ghica v.v.; și povățuit atît de interesul seu în parte, cît și de binele țerii, el se hotări a răsplăti vremile trecute și viitoare, și, nou Lăpușnean, jură ură și dărmare unei aristocrației care prin surpare isprăvise a se face asupritorea domnilor și noroadelor. El se făgădui a urma planului lui Ghica, numai cu atîta deosăbire de predecesorul seu că dinaintea sa slobozenia individuală, viața unui om nu însemna cît un grăunte de muștar, cînd se atîngea de mîntuirea statului. El simți că, în corupția obștească în care ajunsese Moldavia, guvernul patriarhal, măsurile blînde nu se mai potrivea și că trebuia o ocîrmuire de despot, un toiag de fier pentru ca să poată cuceri boierimea.

Îndată, dar, după suirea sa pe tron, Muruz slobozi cele mai aspre poronci în tot principatul, pentru a se introduce iarăși în țară împărăția pravelilor; și, ce este mai greu, știu a le pune și a le păzi în lucrare. Boierii fură privighiați mai cu deosăbire, și cea mai mică greșală, cea mai slabă nesupunere era strașnic pedepsită de un domn ce în gura mare declara că, în împregiurările de față, singurul simțiment ce vroia să însufle moldovenilor era spaima.

Boierii, cum se văzură înșelați în socotințele lor, începură a căina pre bietul Ghica, carele, chiar cînd se împrotivia la asupririle lor, era bun și blînd. Jurară, dar, și noului domn ură și îndată se și apucară de obicinuita lor meserie, „intriga și pîra”, singurele conjurații ce le mai rămăsese curajul să facă împrotiva stăpînitorilor de carii era nemulțămiiți. Dar și în aceasta fură înșelați; ei avea a face acum cu Constantin Muruz, în a căruia mîni sabia și buzduganul, date de Poartă, nu era numai niște simple jucării și care era hotărit a le întrebuița în tot minutul, spre apărarea persoanei și tronului seu.

(*Va urma*)*

* Textul nuvelei s-a întrerupt aici, la p. 254 (nr. 32 din „Propășirea”).

NOTE

S-a publicat în revista „Propășirea. Foaie științifică și literară”, nr. 27—29, 30 și 32 (16 iulie — 20 august 1844, Iași), respectiv p. 213—215, 221—224, 225—229, 237—239, 251—254. Semnează: „M. K.”. Nuvela este neterminată. Kogălniceanu mărturisește într-o scrisoare din

26 august 1844 că toate „măririle oraşului” au socotit nuvela ca „incendiară și că nu urmărește nimic mai puțin decât să facă o revoluție”. Nuvela conține părți antiaristocrate, ceea ce nu a plăcut ocîrmuirii și se pare că din această pricină Kogălniceanu nu și-a putut termina opera.

Ediție nouă a dat M. I. Kogălniceanu în „Arhiva românească”, X, 1945—1946, p. 158—176. Editorul publică (p. 153—154) și o scrisoare a lui M. Kogălniceanu către dr. Ludovic Steege, al cărei final interesează acest text: „... À propos, lisez donc dans notre feuille scientifique l'article Trois jours de l'histoire de Moldavie. Cet article a incité l'indignation de tous les grands bonnets de la ville. Ils prétendent que c'est un article incendiaire et qu'il ne tend à rien moins qu'à faire une révolution. C'est trop d'honneur pour M. Kogălniceanu”.

În fond, narațiunea reconstituie peripețiile dramaticei ucideri de către turci a domnitorului Grigore Alexandru Ghica, a cărui moarte poporul a plîns-o, spunînd că a fost „nenorocirea bieților săraci a locuitorilor”.

Informațiile date de cronicile rimate amintite, de cronică atribuită lui Enache Kogălniceanu s-au mărit cu cele din izvoare străine (Wolf, Sulzer), s-au contopit cu descrieri pitorești de sugestivă culoare locală, s-au înglobat în pagini uneori retorice, altele patetice, menite a sublinia dramatismul stărilor psihologice; autorul a mai strecurat și câteva idei democratice și antiaristocrate scumpe epocii — și astfel a dat o nuvelă istorică de talent, din nefericire neterminată, care a fost pe nedrept ignorată de cei ce s-au ocupat de editarea operelor sale. Despre valoarea literară a nuvelei a scris numai C. Damianovici, Nuvela istorică în literatura română, în volumul Artă și literatură, București, 1914, p. 147—153.

¹ Johan Cristian Engel (1770—1814), istoric maghiar, a scris și despre români. *Istoria Moldovei*, citată de Kogălniceanu, a apărut în anul 1804, la Halle, sub titlul *Geschichte der Moldau und Walachey* (2 vol.). Kogălniceanu evocă stipulațiile păcii de la Carlovitz (26 ian. 1699) dintre austriece și turci, în lumina cronicii lui Neculce, din care reproduce chiar un pasaj (Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1959, p. 142), și a *Istoriei* lui Engel, care socotea că pacea a adus o parte a Europei (sud-estul ei) dintr-o stăpînire arbitrară (cea turcească) la o guvernare ordonată, fericită și protectoare (cea austriacă). Subliniem patriotismul lui Kogălniceanu, care a reținut din răspunsul turcilor dat polonilor că Moldova este *fară volnică*, adică liberă, independentă. În ediția lui Kogălniceanu din 1872, vol. II, p. 262, aceste cuvinte sînt chiar subliniate de editor.

² Versurile citate sînt extrase din cronică rimată despre uciderea lui Grigore Ghica, domnul Moldovei (24 sept. 1774 — 1 oct. 1777). Vezi Emil Turdeanu, *Contribuțiuni la studiul cronicilor rimate*, în „Cercetări literare”, II, 1936, p. 1—26; Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII)*, București, Edit. Academiei, 1967, p. 165—179 (studiul), 179—196 (textele). Kogălniceanu însuși ceruse prin scrisori trimise de la Berlin surorilor lui de la Iași manuscrisul cu „Stihuri asupra domnului Grigore Ghica”, pe care le-a și publicat mai tîrziu în *Cronicele României*, București, 1874, vol. III, p. 275—280.

Unele amănunte din nuvela lui M. Kogălniceanu, neexistente în vechea cronică rimată, autorul le-a luat din Andreas Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Sibiu, 1805, vol. II, p. 194—196 (nota din josul paginilor). Pasajul lui Wolf a fost tradus în românește și publicat în „Codrul Cosminului”, IV—V, 1927—1928, p. 441—443. Wolf descrie mișcător ultimele clipe ale domnitorului, așa cum îi povestise Ruxandra, fiica domnitorului ucis.

³ Și aceste versuri sînt modificate de Kogălniceanu; compară cu originalul, Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 181—182, vers. 77—86.

⁴ Constantin Dimitrie Moruzi, dragoman al Porții (1774—1777), devine domn al Moldovei (30 sept. 1777 — 29 mai 1782).

⁵ Polcovnicul Nazarie Carazin — comandantul unei armate rusești care a desfășurat acțiuni militare în țările române (1769). Despre „operațiile războiului”, cum zice Kogălniceanu, din 1769, un cronicar a scris o cronică versificată din care Kogălniceanu a împrumutat în nuvela sa câteva date. Cronică, atribuită lui Nicolae (unii îl numesc Ștefan) Rusinescu din Craiova,

a fost studiată și publicată de curînd de Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 123—140: „Răzmerița la intrarea rușilor în București (1769)”.

⁶ *Arhimandritul de Argeș* — Damaschin, egumenul m-rii Argeș, partizan al rușilor, găzduie în mănăstire pe Nazarie Carazin încă din anul 1768.

⁷ *Pîrvu Cantacuzino* — organizatorul mișcării naționale de eliberare, cu ajutorul rușilor. A căzut eroic în lupta dintre ruși și turci dată în decembrie 1769, în pădurea Comana.

⁸ *Mitropolia Moldovei* își avea sediul la biserica Sf. Gheorghe, la sud și lângă mitropolia actuală.

⁹ *Sfînt-Neculai*, biserica domnească, de lângă palat.

¹⁰ Eforturile și realizările lui Grigore Alexandru Ghica de a aduce apă în Iași, de a face fabrică de postav și școli în Iași, precum și caracterul democrat al domniei sale (mazilirea lui a fost socotită drept „nenorocirea bieților săraci a locuitorilor”), toate au fost împrumutate de M. Kogălniceanu din *Letopisețul Țerei Moldovei... (1733—1774)*, atribuit lui Enache Kogălniceanu (*Cronicele României*, București, 1874, vol. III, p. 250—254: „Domnia lui Grigorie Alexandru Ghica vodă”). Vezi și Const. I. Andreescu, *Știri noi asupra aducerii apei în Iași în cursul sec. XVIII și la începutul sec. XIX*, în „Arhiva românească”, III (1939), p. 207—210.

¹¹ Despre „tractaturile” încheiate de Bogdan, urmașul lui Ștefan cel Mare, cu turcii, pentru a le închina Moldova, azi se știe că ele constituie o simplă legendă ce a început să se formeze în cursul veacului al XVII-lea, pătrunzînd și în operele cronicarilor (Gr. Ureche, N. Costin, I. Neculce).

Vezi discuția problemei la Const. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană. Studiu istoric*, București, 1908; N. A. Constantinescu, *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, București, 1914, p. 66—71.

¹² Aici și în paginile următoare autorul face o evocare istorică a cadrului unde au fost omorîți Manolachi Bogdan și Ioan Cuza, ca o pedeapsă dumnezeiască, pentru că trădaseră pe Grigore Ghica; locul uciderii era în preajma palatului domnesc, zis al ocîrmuirii. Toată această parte, Kogălniceanu a repetat-o, cu unele amplificări, în articolul intitulat *Palatul ocîrmuirii* (reprodus la p. 478—484), publicat în 1845.

Tragica moarte a celor doi boieri condamnați de domnitorul Const. Moruzi a fost înfățișată într-o cronică versificată, pe care Kogălniceanu o cerea, pe cînd studia în Franța (1834), surorilor lui de la Iași. Cronică a fost apoi publicată de M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, 1874, vol. III, p. 281—295. O ediție critică și un studiu asupra cronicii a publicat Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 197—220: „Stihuri asupra pieirii vornicului Manolachi Bogdan și a spătarului Ioan Cuza (18 august 1778)”.

Cunoaștem și un portret al lui Manolachi Bogdan pictat de un pictor anonim la puțin timp înainte de uciderea lui: boierul este îmbrăcat în haine europenești. Vezi Remus Niculescu, *Eustatie Altini*, în „Studii și cercetări de istoria artei”. Seria artă plastică, 12 (1965), nr. 1, p. 15.

¹³ Autorul se referă la hotărîrile lui Const. Mavrocordat, domnul Moldovei, de a desființa șerbia. Cu trei ani mai înainte, la 5 august 1746, același domn, dar pe atunci în Țara Românească, hotărîse desființarea șerbiei în Valahia. Ambele hotărîri ale Adunărilor obștești respective au fost apoi studiate și publicate de N. Bălcescu, *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri* („Magazin istoric pentru Dacia”, II, 1846, p. 238—242 și anexele, p. 280—292). Dar ambii istorici au arătat că „măsura ce s-au luat atunci [...] fu greșită și anulă cu totul folosul ce ar fi adus acele acte” (N. Bălcescu, *loc. cit.*, p. 240).

¹⁴ *Grigore Calimah*, domnul Moldovei (1761—1764 și 1767—1769), fusese ucis de turci la Constantinopol, la 23 august 1769.

¹⁵ *Mefistofeles* și *Faust*, eroi ai legendelor populare germane din secolul al XVI-lea. Potrivit cu aceste legende, cei doi eroi au încheiat legămîntul de a se ajuta reciproc în acțiunile lor magice. Acest motiv folcloric german a pătruns apoi și în literaturile populare sau culte ale altor popoare. Suprema creație literară cultă, axată pe puterea magică Mefistofeles-Faust, este *Faust* al lui Goethe (1806 și 1832, două părți). Un bun studiu asupra legendelor faustiene a publicat Tudor Vianu ca „prefață” la Johann Wolfgang Goethe, *Faust. Tragedie*, în românește de Lucian Blaga, București, E.P.L.U., 1955, p. 5—30.

„*Pedepsele iadului*” — scene care închipuiesc chinurile păcătoșilor în iad; ele sînt zugrăvite pe perețele exterior al bisericilor, în dreapta ușii de intrare. Sînt inspirate din cartea populară *Călătoria Maicii Domnului la iad* (în texte mai vechi are și alte titluri). Vezi N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, 1929, p. 71—81: „Apocalipsul Maicii Domnului” și planșa a II-a: „Muncile iadului (mănăstirea Hurez)”.

¹⁷ 18 august 1778 — această a treia zi din istoria Moldovei este data cînd capetele boierilor Manolache Bogdan și Ioan Cuza cad sub lovitura călăului Pavel Soroceanu, în închisoare la Iași, din porunca domnitorului Const. Dimitrie Moruzi.

¹⁸ Vezi mai sus nota nr. 12. Versurile citate de Kogălniceanu ca motto sînt din finalul cronicii rimate. Dan Simonescu, *ediția citată*, vers. 609—613.

¹⁹ *Anfilohus*, arhiepiscopul Hotinului, este episcopul Amfilohie Hotiniul, a cărui viață nu este cunoscută, încă, în amănunt. A călătorit în Italia (1772) și a fost episcop la Hotin prin 1782. O reconstituire biografică întemeiată pe prețioase informații bibliografice a publicat P. V. Haneș, *Scriitorii basarabeni*, București, 1920, p. 58—93. Autorul *Geografiei* este iezuitul Claude Buffier (1661—1737), francez de origine, care a trăit însă în Polonia. Amfilohie, cum spune el însuși în prefața *Geografiei*, n-a tradus-o din limba franceză (a originalului), ci din traducerea ei italiană: „*Geografia universale del P. Buffier*. Edizione prima romana, aumentata, corretta e ridotta in miglior forma. Con un nuovo trattato della Sfera, e d'una dissertatione sopra l'origine e progresso della Geografia dal P. Francesco Jacquier. In Roma MDCCLXXV”. Vezi Claudio Isopescu, *Il vescovo Amfilohie Hotiniul e l'Italia*, Roma, 1933, p. 18—36 (extras din „*Europa Orientale*”, fasc. IX—X, 1933). În *De obște gheografie*, p. 229—230, se afirmă că palatul și curtea domnească din Iași au avut „16 000 de odăi” (în epoca romană), mai târziu „la 20 000 de odăi”, pentru ca, după focul din anul 1491, să se rezidească, dar numai cu 600 de camere. Din aceste știri și din altele de același gen, care nu există în opera lui Claude Buffier, rezultă că Amfilohie mai mult a prelucrat *Geografia universale*.

²⁰ *Cetățuia Galata* — mănăstirea Galata, cu ziduri de cetate, ridicată de Petru Șchiopul în 1583, pe dealul cu același nume de lângă Iași.

Ștefan cel Mare arhitect

Ștefan cel Mare, eroul Moldaviei, când vroia să răsplătească pre vetejii * tovarăși a strălucitelor sale biruințe, dăruindu-le moșii, el nu-și bătea capul să le măsoare cu odgonul ** numărul fâlcilor și a stînjinelor ***, ci, nou inginer, se suia pe un deal și de acolo le hărăzia cît vedea cu ochii, însemnîndu-le de hotar zările și riurile. Precum era curios inginer, el nu era mai puțin curios și arhitect.

La anul 1466, el hotărîse să rădăce mănăstirea Putna, în aducere aminte a doă campanii slăvite ce făcuse în Ardeal și în Bugeag, pre care-l smulsese din mîinile turcilor; această mănăstire fu asemîne menită să slujească de lăcaș rămășiților muritoare a eroului. Cînd, dar, veni vremea că să se aleagă locul unde era să se înalțe această frumoasă zidire, Ștefan cel Mare se sui pe vîrfurile unui munte ce este lîngă mănăstire, împreună cu doi copii din casă **** și cu vataful lor, poroncîndu-le să tragă fieștecare din arc. Săgeata celui întăi slujitor ajunsă într-un delușel ce se cheamă pînă astăzi Sion și este lîngă mănăstire. Acolo, după poronca domnului, se făcu o bisericuță de lemn, care, risipîndu-se, în locul ei se așeză un stîlp de piatră spre aducere aminte. Săgeata al doelui copil din casă căzînd într-o întindere mai dreaptă, la locul acela tocma se rădică clopotnița cea mare, în care pînă astăzi sînt cinci clopote din deosebite timpuri. Pe urmă, au luat și vataful arma, și acolo unde i-au lovit aruncătura se așeză poarta mănăstirii. În sfîrșit, au tras și Ștefan cel Mare cu arcul și, „unde i-au ajuns segeata, acolo au făcut pristolul în altar, și este mult loc de unde au tras pînă în mănăstire”, zice hatmanul Ioan Neculce, care ne povestește această anecdotă despre eroul pre care moldovenii nu-l plîng încă îndestul.

Ștefan cel Mare vroia să împodobească cît se putea mai mult această mănăstire, în care, cum am zis, vroia să fie îngropat. Spre aceasta, el întrebîntă o mare parte din bogățiile ce cîștigase de la dușmanii, iar nu de la lăcuiitorii țerii sale. „Pre

* *Vitejii* formau o unitate militară încă de pe vremea lui Bogdan „descălicătorul” Moldovei. Pe vremea lui Ștefan cel Mare „vitejii” se recrutau dintre țărani liberi (răzeși), iar cronicile contemporane scriu despre ei ca despre o castă militară pusă mai presus decît boierimea, care „se eschiva de la purtarea războiului împotriva turcilor” (Anton Balotă, *Vitejii lui Ștefan cel Mare*, în culegerea „Studii și articole de istorie”, IX (1967), p. 43—64).

** *Odgon* — funie care servea la măsurarea ogoarelor în lung și în lat, ca să se afle suprafața lor.

*** *Falcă, stînje* — unități vechi de măsură, falca pentru suprafața terenului, stînjeul pentru lungimi (un stînje era de aproximativ 2 m).

**** *Copii de casă* — feciori de boieri care pe la vîrsta de 15—18 ani se angajau să slujească ca paji la curtea domnească.

Ștefan cel Mare, litografie care a ilustrat articolul Ioan Albreht și Ștefan cel Mare, în *Calendar pentru poporul românesc*, Iași, 1844.

„dinnuntru și pre din afară aurul era mai mult decît zugrăveala”, ne spune același hronicar¹. Biserica era acoperită cu plumb. Policandrul, hora, sfeșnicile cele mari și cele mici era de argint. Unul însă din numeroșii domni ripitori ce urma să bunului Ștefan — Despot Heraclidul² — le luă și făcu din ele bani, iar la mănăstire trimisă altele de spijă* sau bronz, pe care le văzu și Neculce. Însă și aceste se pierdură cu vreme, pentru că la anul 1760, crăpînd clopotul cel mare, numit Buga³, făcut de Ștefan la 1484, mitropolitul Iacov Putneanul pusă de-l vărsă a doua oară și atunci se strică și sfeșnicile și celelalte lucruri de spijă, spre a face clopotul mai mare**.

Spre vecinică aducere-aminte, Ștefan lăsă în mănăstire arcul care-i slujise de plan, împreună cu un pahar de iaspis*** din care domnul obicinuia să beie apă în vremea războaielor.

Acel arc, carele, zice Neculce, se trăgea cu vîrtej și prin urmare era o *arquebuse*, cum o numesc franțuții, se păstră în visteria mănăstirii pînă în vremele lui Constantin

* *Spijă* (arh.), *schijă* — metal dur, rezistent la temperatură înaltă, aliaj din fier și carbon; numele ei industrial: fontă. Nu are sonoritate ca să servească la confecționarea clopotelor.

** Acest clopot, la anul 1793, iarăși crăpă, și la anul 1818, prin silința egumenului Filaret Bendeveschi și cu ajutorul nobililor de Bucovina Ilie Ilșchi, Dimitrachi Costin și Vasilie Vasilco, iarăși se revărsă. În starea de astăzi, el este greu de 1230 ocă și trebuiesc doi oameni pentru ca să-l tragă. Vezi în *Arhiva românească*, t. 2, un articol despre odoarele și inscripțiile Putnii, împărțit de ecleziarhul mănăstirii Sev. Gheorghiescu⁴ (n.a.).

*** *Jasp* — piatră semiprețioasă.

Cantimir v.v., tatăl domnului Dimitrie Cantimir, carele hainindu-se *, cum se zicea pe atunce, au pribegit în Rosia, la anul 1711, și prin fapta sa au pricinuit întemeierea fanarioților pe tronul Moldaviei. Subt domnia bătrînului Cantimir, cînd Poarta era în necontenite dușmăanii cu leșii, povățuiți la biruință de veteazul Sobiețki, o bandă de volintiri, ce se numea atunce joimiri **, alcătuiți de cazaci, leși și moldoveni și înrolați mai mult pentru prăzi decît pentru războaie, veniră să încungiure mănăstirea Putnii, trași de vestea bogățiilor închise în ea. Aceste, în adevăr, se afla într-un turn tare din zid, pre care călugării nevoind a-l da de bunăvoie, joimirii, spre a-i sili la aceasta, puseră foc mănăstirii. Igumenul, văzînd biserica în primejdie, le deschisă ușele turnului, cu condiție că vor stinge focul. „Atunce îndată, zice Neculce, avînd pușce de apă ***, acei cazaci, leși și moldoveni au stins focul. Deci atunce au jăcuit **** tot din turnul ce au fost a boierii și neguțătorii; iar din a mănăstirii, nu au luat nimic, fără numai arcul lui Ștefan vodă”. Acei joimiri prin aceasta n-au făcut nimic mai mult decît ce au făcut și Napoleon cu spada lui Frederic cel Mare.

Păharul lui Ștefan au avut un sfîrșit mai prozaic. Călugării, singurii carii, spre lauda lor, au fost și sînt încă păstrătorii puținelor monumente, odoare și documente ce ne-au ramas de la vechii noștri voievozi, isprăviseră a păstra acest vas prețios pînă la a tria domnie a lui Mihai Racoviță v.v. (1716—1727)****. Atunce însă un egumen nebun, anume Mihail Chisăliță ⁵, „scoțindu-l din turn, adaoge Neculcea în limba sa cea pitorească, vrînd să se fălească, au băut la masă cu acel pahar a lui Ștefan vodă, cu niște slugi boierești ce era zlotășii *****; și, bînd mult cu acel pahar, s-au îmbătat, și fiind beți au stricat un lucru scump domnesc și de minuni ca acela”.

* *A se haini* — aici: a se răzvrăti (împotriva turcilor).

** *Joimir* — soldat mercenar (plătît). Se învoiau ca joimiri mai ales polonezii, iar ciștigul lor creștea din jafuri.

*** Așa se numia pe atunce tulumbele sau pompele, și aceasta este cea întăia oară cînd istoria Moldaviei pomenește de ele (*n.a.*).

**** *A jăcui* — a jefui.

***** Mihai Racoviță este singurul moldovan carele s-au suit pe tronul țerii după fugirea lui Dimitrie Cantemir în Rusia și-aceasta vine că de pe atunce această familie era *grecisită*. Nu vedem chiar astăzi unii din Racovițești carii nu știu macar limba românească? (*n.a.*). Anii exacți ai domniei a treia, în Moldova, a lui Mihai Racoviță nu sînt cei indicați de Kogălniceanu, ci 25 decembrie 1715 — 25 septembrie 1726.

***** *Zlotășii* — încasator de biruri.

NOTE

S-a publicat în „Propășirea. Foate științifică și literară”, nr. 33, duminică 27 august 1844, p. 262—264, sub semnătura „M. K.”.

¹ Această narațiune din istoria Moldovei este inspirată lui M. Kogălniceanu de legenda mănăstirii Putna, cum o povestește Ion Neculce în *O samă de cuvinte (Cronicele României, Bucu-rești, 1872, t. II, p. 179—180)*, care este urmat de aproape.

² Ion Neculce (*op. cit.*, p. 179) spune numai că sfeșnicele, policandrelor din argint, date de Ștefan, „să le fi luat un domn și să fi făcut altele de spijă”, în timp ce Kogălniceanu numește

pe acest domn: dintre „numeroșii domni ripitori ce urmară bunului Ștefan — Despot Heraclidul — le luă și făcu din ele bani”. Afirmatia pare a fi sugerată de cronica lui Ureche: „Iară Tomșa cu multe cuvinte l-au mustrat [pe Despot Vodă], aducându-i aminte de multe lucruri fără de lege ce făcea, că nu numai țara pustiește, ci și bisericile dezbracă și-și rîde de lege” (*Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă...*, ed. de Const. Giurescu, București, 1916, p. 202—203).

³ Clopotele de la mănăstirea Putna au diferite nume: Buga, Ușerul, Siluan, Blăgovist, Miul. Dintre ele, Buga e cel mai vechi, făcut de Ștefan cel Mare în 1484; prefăcut de mitropolitul Iacob Putneanu, în 1760, și de boierii „Ilie Ilschi, Dimitrachi Costin, Vasilie și Vasilco”, în 1818; după aprecierile ecleziarhului Putnei, Gheorghiescu (v. nota următoare), Buga „trage la cîntar 1230 ocă, pre carele totdeauna doi oameni îl trag”.

⁴ Sev. Gheorghiescu, *Mormintele, odoarele, inscripțiile și clopotele mănăstirii Putna din Bucovina*, articol publicat în „Arhiva românească”, tomul II, Iași, 1845, p. 399—422.

⁵ Egumenul care a spart paharul de marmoră rămas de la Ștefan este Misail Chiselită, egumen al mănăstirii Putna între anii 1716—1724, ajuns apoi episcop de Rădăuți (cf. Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 119).

Din istoria patriei.

Ioan Albreht și Ștefan cel Mare

Ioan Albreht, riga Poloniei, cum se sui pe tron la 17 august 1492, hotări să ripască Moldavia din mânele lui Ștefan cel Mare și să o deie frăține-seu, prințului Sigismund. Acest plan era așa mare pentru nedestoinicia unui rigă ca Albreht și pentru puterile unei țări așa de rău organizate ca Polonia. Ștefan, fiind înștiințat de scopul leșilor prin prietini ce-i avea în Ungaria, se pregăti într-ascuns de război. În anul lui mai 1497, riga își strinse oastea în număr de 80 000 oameni, supt cuvînt că primise știri că turcii venia împotriva sa, vrînd prin aceasta ca să surprinză pre moldoveni. Ștefan, carele știa toate, în zădar îl sfătui să nu înceapă dușmănia, căci se va căi. Acesta nu vru să asculte, ci prinse pre solii domnului, împotriva dritului ghintelor, și-i trimise în fiere la Lemberg. Leșii se îndreptară împotriva Sucevii, care se apără vetejește, în vreme de trii săptămîni; și, văzînd că nu pot isprăvi nimic și că dimpotrivă era ocoliți de dușmani, plecară înapoi la 19 oct[ombrie], după ce încheieră cu Ștefan cel Mare o armistiție, îndatorindu-se a se întoarce în Polonia pe același drum pe care veniseră. Dar Albreht nu se ținu de această condiție și luă alt drum, pe unde socoti a găsi mai multă hrană. Văzînd aceasta, domnul Moldaviei în zădar îl sfătui cu inimă curată să nu calce alte drumuri, fiindcă el singur nu putea răspunde de ura moldovenilor asupra leșilor. Riga nu ascultă nimic și-și urmă marșul pin Bucovina și armia sa batjocuria în tot felul pre bieții lăcuitori. Dar cînd fu în mijlocul Codrilor Cozminului se văzu deodată atacat din toate părțile de pedestrime de țărani, ce striga: „Ucideți, ucideți!”. Și, luîndu-i toată artileria ce mergea înaintea sa, îi închiseseră drumurile cu oborirea copacilor tăieți de pe la rădăcină.

A doua zi, la 26 oct[ombrie], Ștefan, deși bolnav, veni în sanie cu multă oaste călăreață și așa leșii fură cumplit bătuți, deznădăjduind de viața lor, chemînd într-ajutor unii pre Născătoarea de Dumnezeu de la Censtohov, alții pre Sfînta Cruce și alții făgăduindu-se mormîntului [lui] Iacov¹. Niciodată leșii n-au suferit o desfacere așa de mare. De-abia riga au putut scăpa cu puțini călăreți. Iar cea mai mare parte a nobilimii pieri în codrii sau pică în robie. Cei mai nenorociți fură acești din urmă, căci mai toți fură spînzurați în copaci de pletele lor pre care le-avea foarte lungi. De atunci leșii au început a purta părul foarte scurt sau însuși a-și rade capul de tot, nelăsînd decît în virf o viță mică de păr. Tot de atunci Bucovina se numi de însuși leșii *Tumulus Polonorum** și Stricovskii², hronicarul lor, mărturisește că pînă la anul 1574, cînd trecu prin Moldavia, au văzut în Codrii Cozminului movile foarte mari de oasele celor ce au pierit în răsboi.

* *Tumulus Polonorum* — mormîntul polonilor (lat.).

Albreht, bolnav, de-abia putu de a fugi la Cracovia, uitînd, zice Cromer³, ce vrăjmaş întărtase asupra sa. Dar Ştefan nu uitase! În anul viitor, 1498, vrînd să se răsplătească, el intră în Polonia, prădă toată Podolia şi Rusia, pînă la tîrguşorul Vanciuga, mai sus de Lemberg, şi pînă la apa Vistula în lung şi lat şi arse oraşele Przemisl, Radzinim, Iaroslav, Landshutul şi alte multe tîrguri şi sate. Leşii fură aşa de înpăimîntaţi, încît întăriră şi Cracovia cu başte *, cu ziduri şi cu şanţuri pre care le împlură cu apă. În această expediţie Ştefan vodă făcu un foarte mare număr de robi, din carii 20 000 îi înjugă la pluguri şi în arătura ce făcu cu dîşii sămănă ghindă şi locurile acele în urmă se numiră Dumbrava Roşie; iar ceilalţi fură aşezaţi vecini în ţară sau ca turme de oi peste 100 000 fură vînduţi turcilor şi tătarilor, încît Turcia, Macedonia, Crîmul, Grecia, pînă şi Eghiptul şi Asia Mică fură împoporate cu asemenea sclavi leşeşti.

Albreht fu silit să ceară pace; şi aşa, la 20 iulie 1498, frate-seu, riga Vladislav de Ungaria, mijloci o pace vecinică între domnul Moldaviei şi între riga Poloniei şi în april 1499 un tractat formal fu iscălit la Cracovia între aceşti doi principii.

Ioan Albreht nu putu niciodată să se îndrepte din ruşinea ce pătimi în Codrii Cozminului, căci nobleţa polonă socotia că riga înadins pornisă război asupra moldovenilor, pentru ca să o trimată la moarte şi de aceea era în necontenită opoziţie cu dînsul, pînă la cel de pe urmă ceas a vieţii sale, sfîrşită la 17 iulie 1501. Iar Ştefan cel Mare trăi încă pînă la 2 iulie 1504, urmînd a face slava patriei sale şi mirarea străinilor.

* *Başte, baştie* — întărituri din pietre mari (pol.).

NOTE

A apărut în Calendar pentru poporul românesc pe anul 1844, care se cuprinde din 366 zile, întocmit pe clima Țerilor românești și împodobit cu 24 stampe. Anul III. Iași. La Cantora Foiei sătești, 1844, anume în partea literară: Almanah de învățătură și petrecere. Publicat de Mihai Kogălnicean. Iași. La Cantora Foiei sătești, 1844, p. 53—56, nesemnat.

Alte ediții: volumul Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională, București, 1909, p. 55—59, și în volumul Privire asupra istoriei românilor, București, Cartea românească, f.a., p. 29—31.

Autorul s-a inspirat din cronicile vechi ale Moldovei contopite în Cronica lui Grigore Ureche și a lui Nicolae Costin. În 1844, nu erau cunoscute încă letopisețele slave. Se știe că planul regelui Albert era „extirparea” lui Ștefan cel Mare de pe tronul Moldovei și înscăunarea fratelui său Sigismund. Expediția împotriva turcilor a fost numai un pretext. Cronicarii poloni Ioachim Bielski, Kronika Polska, Wapowski, dar mai ales însuși medicul regelui Albert, cronicarul Miechovita, au demascat tratatul secret de la Leutschau (1494), prin care se punea la cale alipirea Moldovei la regatul polon.

Kogălniceanu narează faptele urmînd pe Nicolae Costin, vezi Nicolae Costin, Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601. Ediție cu o introducere de Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 286—311; Grigore Ureche, Letopisețul Țării Moldovei. Ediția P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 100—106.

Pentru reconstituirea științifică a evenimentelor vezi I. Ursu, Ștefan cel Mare domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504, București, 1925, p. 217—243.

¹ La Nicolae Costin, *Censtihov* sau *Censtohov*, mănăstire veche în Polonia, unde se afla, scrie cronicarul, „icoana Preasfintei Născătoare de Dumnezeu” (p. 297).

^{2,3} *Stricovskij* și mai jos *Cromer*, cronicari poloni citați după N. Costin (respectiv, p. 297 și 295).

Ștefan cel Mare în târgul Băiei (Vezi alăturatele litografii)

Toate popoarele au câte un bărbat în care au personificat idealul virtuților și însușirilor ce ar dori să găsească în domnitorul lor; numele și faptele acestor bărbați îndumnezeiți se fac o fală, o proprietate națională și, din neam în neam, din veac în veac, aureola de slavă ce-i încungiură crește și se sporește mai mult, și tot ce este mare, frumos, eroic se atribuie geniului și brațului lor. Un asemenea bărbat au avut și Moldavia; și acesta este Ștefan cel Mare.

Nici un domn, înaintea sau în urma lui, n-au ajuns la vînta* și celebritatea sa; nici unul nu și-au păstrat între moldoveni, și pot zice între români, un nume așa de drag, așa de curat, așa de popular ca al lui; încă astăzi, aproape de trii veacuri și jumătate după moartea sa, Ștefan cel Mare este idealul poporului nostru; el personifică patriotismul, vetejia, dreptatea, bunătatea**, în sfîrșit, toate însușirile a unui mare domn, a unui geniu scutitor. Numele seu nu mai puțin resună astăzi decît în frumoasele timpuri cînd steagurile sale filfîia falnic din virful Carpaților pînă la țermurile Dunării și a Mării Negre; încă astăzi, pe înaltul munților și în adîncul văilor, în orașe și în sate, în palaturi și în bordeie, pretutindene numele seu se pomenește cu mîndrie și recunoștință de tot acela ce se zice român. Lăcuiitorul ce nu știe rugăciunea duminicii îți va spune toate isprăvile sale; și, ce este mai mult, va atribua lui tot ce-i pare curios, mare, vetezesc și chiar neînțales în pămîntul nostru. Orice cetate, orice zid, orice val, orice șanț, întrebă-l cine le-au făcut, el îți va răspunde: Ștefan cel Mare. Orice pod, orice biserică, orice fîntînă, orice curte sau palat vechi, el le va raporta eroului seu! Orice bunătate, orice așezămînt a căruia rămășițe se mai trăgănează pînă astăzi, orice legiuire ominească, orice puneri la cale înțelepte, Ștefan vodă le-au urzit, îți va zice el, și iar Ștefan vodă. În sfîrșit, acest domn, pentru moldoveni, rezumă toate faptele istorice, toate monumentele, toate isprăvile și instituțiile făcute în cinci veacuri de atîta stăpînitori, precum elinii atribua lui Ercul toate lucrările de vetejie făcute de sute de eroi. Mormîntul acestui mare domn nu este mai puțin venerat de cătră români decît al lui Mahomed de cătră musulmani, și cultul ce românii îi păstrează s-au întins pînă acolo încît mulți îi zic sfîntul Ștefan, chiar și astăzi, întocmai ca și arabii carii au îndumnezeit pre Napoleon sub numele de *Bunaberdî*.

* Faimă, laudă (fr. *vanter*).

** Pildele de strășnicie ce au fost silit să deie cîteodată nu-i pot întuneca bunătatea firească; veacul și greaoa poziție în care se afla trebuie să-i slujească de dezvinovățire (*n.a.*).

Și în adevăr, Ștefan cel Mare în nimică nu s-au arătat mai jos de colosala sa reputație. El era adevărata căpitanie de noroade, adevăratul domn, în toată puterea cuvântului. Nici una din însușirile cu care poezii s-au plăcut a împodobi pre poroncitorii națiilor nu-i lipsia: vetejie, duh înalt, iubire de dreptate unită cu o cuvenită energie spre a însufla totodată respect și dragoste, adevărata înțelegere a duhului poporului și a trebuințelor sale, iubirea patriei mai mult decât a tronului său și, în sfârșit, și acele virtuți private, acea umilință ce raportează toate isprăvile nu șieși, ci Dumnezeuului atotputernic, acea blîndeță ce trage inima supușilor, acea dărnicie ce vine în ajutorul fieștecărui lipsit și pătimaș. Istoria a patruzeci și șapte de ani a domniei sale dovedește prin vii fapte toate aceste drepte laude. Numele său din numele tuturilor domnilor Moldovii este singurul care de cătră străini nu este mai puțin slăvit decât de pămînteni. Pontiful Romii l-au declarat valul creștinătății, toți rigii și stăpînitorii Europii în viață-i încă i-au mărturisit și i-au recunoscut meritul și puternica lucrare în respingerea barbariei turcești și, prin urmare, în apărarea civilizației Europii. Un autor de o nație rivală cu moldovenii, Dlușoș¹, totuși nu poate a tăce despre strălucitele fapte a acestui domn și, în entuziasmul său, strigă: „O, bărbat vrednice de mirat, cu nimic mai prejos decât eroicii povăuitori de carii noi atît ne mirăm, carele, în vremele noastre, dintre toți stăpînitorii lumii mai întii ai ciștigat o biruință atît de însemnată asupra turcilor! Tu ești cel vrednic, dupre judecata mea, căruia se cuvine să și se dea domnia și povăuirea a toată lumea* și mai ales vrednicia de voievod mai mare împotriva turcilor, după primirea și hotărîrea tuturilor creștinilor, lăsînd pre ceilalți împărați și prinți catolici să se tăvălească în lenevire, desfrînări sau în războaie civile”.

A scrie toate isprăvile mărețe, biruințele strălucite, toate așezămînturile înțelepte, toate faptele bune a lui Ștefan cel Mare, ar trebui tomuri întregi; strimtorirea unui almanah nu ne iartă de a ne lăți condeiu. Din miile sale de fapte strălucite, vom lua cea întii ce ni se va înfătoșa în gînd, căci într-o viață așa de bogată este cu greu de a alege. Pentru astă dată ne vom propune a scoate ceva din viața sa militară; pentru că este bine că din vreme în vreme să aducem aminte moldovenilor că ei odinioară era un popor vestit în războaie, și așa să gîndească la cuvintele d-lui Bălcescu că, Țara Românilor de își va lua vreodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europii, aceasta o va fi ea datoare mai mult regenerației vechilor ei instituții ostășești**.

Întîmplarea militară ce voim a povesti este *bătălia de la Baia*, un nume care trebuie să ne aducă aminte atît de vetejia strămoșilor, cît și de starea înflorită în care se afla odată acest tîrg, astăzi sat, și pre care, după atite veacuri, îl vedem astăzi încercîndu-se a se reîntoarce prin industrie la vechea sa celebritate.

De la întemeierea Principatelor Românești, Ungaria au făcut pretenții de suzerenitate asupra lor. Încă astăzi vedem un jurnal din Peșta, *Jelenkor****, puind sub rubrica Ungariei Moldavia și Valahia, ca și cînd ar face parte din acel stat. Această pretenție de supremație a maghiarilor asupra țărilor noastre se razimă mai ales pe temeiul că cei întii domni români cu svitele ș-o mare parte a nordului se trăgea din Făgăraș și din Maramurăș, în Transilvania, și prin urmare, înaintea descălecării lor în îmbele principate, era supuși coronii Ungariei. O ase-

* Sublinierea autorului.

** *Vezi Puterea armată și arta militară*, de N. Bălcescu, Iașii, la Cantora Foiei satești, 1844 (n.a.).

*** *Jelenkor* — Contemporanul (ung.).

mine pretenție mai puțin decît oricare altul o putea părăsi Matei Corvinul, riga rigilor, cum l-au numit papa Romii, sau Mătieș Craiul, cum îi zice hronicarii noștri în limba lor cea pitorească. Din norocire însă pentru Moldavia, ea atuncea avea de domn pe Ștefan cel Mare, cel Bun sau cel Sfînt, cum îi zice poporul în deosebite feluri, toate adevărate; departe de a suferi sporirea înrîuririi ungarilor asupra țerii, el era în stare de a nimicnici cu totul, și aceasta brațul seu au și isprăvit-o.

Matei Corvin, dinaintea căruia se retreseră riga Boemiei, Podiebrad, împăratul Germaniei, Frideric, și chiar Mohamed II, cuceritorul Constantino-polului, spaima Europii, cum se înțalege de la sine, nu puteau să sufere în apropierea sa, un domn ce nu vroia a cunoaște de stăpîn decît pe împăratul cerului. „Bizuindu-se puterii sale, zice vornicul Urechi, și meștersugului seu, cu carele pre mulți din vecinii sei i-au surpat și i-au supus, carele de multe ori făcea război cu turcii, și cu noroc izbîndia, neavînd nici o pricină dereaptă asupra lui Ștefan vodă, ce numai ca să-l supuie să fie subt ascultarea lui, ca să-i fie cuvîntul deplin, cînd de multe ori se lăuda Mătieș Craiu că, cîte războaie face Ștefan vodă, toate cu puterea lui le face și de subt ascultarea lui face izbîndă; și vrînd de ce să lăuda, ca să arăte că-i adevărat, au trimis soli la Ștefan vodă să i se închine, iar Ștefan vodă n-au primit”². Un al doile hronicar, Miron Costin, adaoge că, „la mesele și sfătuirile sale, Mătieș se fălia că Ștefan vodă îi era ispravnic, pus de dînsul în Moldova”³. La aceste lăudări, Ștefan cel Mare răspunsese prin o cumplită năvălire făcută în Ardeal, mai ales în țeara săcuilor (1461), și prin luarea cetății Chilia (1462), ce era dată maghiarilor de cătră Petru vodă⁴, fiul lui Ștefan v[oie]v[od]⁵, în recunoștință de ajutorul ce primise de la Ioan Huniad împotriva vărului seu Roman, fiul lui Ilieș v[oie]v[od]⁶, în vremea războiului civil⁶ din 1447 și 1448.

Matei Corvin se hotări, dar, a pedepsi pre Ștefan al nostru de nesupunerea și mai ales de rădicarea armelor în contra lui. El însărcină pre Hroiote, general vestit din Transilvania, ca să între în Moldavia, în capul unei armii numeroase. Domnul, înștiințat de năvălirea dușmanilor în țeară, poronci a se bucia de război și, în curînd, stringîndu-și slujitorii și gloata, întîlni pre maghiari, zic unii la Cașin, iar alții la Șcheea, pe Siret. În vremea bătăliei, Ștefan alerga unde primejdia era mai mare, încît, în minutul cel mai aprins, calul seu lovit căzu mort subt dînsul. Ungurii, socotindu-l ucis, și începuseră a suna de biruință, adunîndu-se pre lîngă dînsul, dar vetejii sei aprozi*, făcîndu-i un zid cu trupurile lor, îi dedură vreme ca să se rădice. Atunce un aprod, numit Purice, descălecînd, dedu calul seu domnului; Ștefan, fiind însă om mic și neputînd a se arunca pe să: „Doamne, îi zisă aprodul, eu m-oi face o moviliță, și vino de te suie pe mine și încalecă!” Voievodul, așa ajutat de slujitorul pus în brînci, încalecă și, dînd pînteni: „Sărace Purice, îi răspunse, de vom scăpa, eu și tu, îți voi schimba numele și, din Purice, te voi face Movilă”⁷. Ștefan, dar, călare, îmbărbătă iarăși pre ostașii sei, spăriați de vestea

* Aprozii în vremea lui Ștefan cel Mare era toți feciori de boieri și alcătuiau, cu copiii din casă, gardia domnului; ei era îmbrăcați, zice Ioan Neculce, cu șavanele* și cu chibinițe***. În vremea războiului; ei era pururea străjuitori pe lîngă persoana domnului, iar în vreme de pace era purtători poroncilor stăpînitorului, bunăoară ca feldiegherii de astăzi în Rusia (n.a.).

* Șavanele (la Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1955, p. 11—șarvanele), haină purtată de copiii de casă ai domnitorului și de aprozi.

** Chibiniță (la Ion Neculce, *ibidem*, *cabanite*), manta cu fireturi pe care o primeau domnii de la sultan, la instalarea lor. Forma diminutiv-peiorativă este creată de Kogălniceanu, ca să arate că aprozii nu purtau chiar cabanițe ca domnii.

morții sale. Fața bătăliei se schimbă; Hroiote, rănit, căzu în minile unui oștean, carele, tăindu-i capul, îl pusă într-o sulită, purtându-l în semn de izbîndă. Această priveliște isprăvi de a arunca spaima între dușmani și pusă capăt luptii. Ungurii fură deplin împrăstiați și luară drumul țerii lor, mai cu grăbire decît veniseră. Ștefan biruitor nu uită pre aprodul Purice; după ce mulțemi Dumnezeului armiiilor pentru norocitul sfîrșit a rezbouului, el făcu pre Purice armaș mare și-i schimbă numele în Movilă; noul boier merită într-atît bunătățile domnitorului, încît ajunsă la cele întii ranguri a țerii și fu trupina familiei Movelești, care în urmă au dat Moldovii și Poloniei atîția principii, și astăzi o vedem iarăși căzută în ticăloasa stare a răzășilor *.

Războiul însă nu era pentru totdeauna precum; desfacerea suferită de Hroiote și mai ales ajutorul ce Ștefan făgădui ardelenilor, carii subt judele sașilor din Brașov, Benedict Vörös, și subt voievodul Transilvaniei, Ioan graf de Poesing, se sculară cu arme împotriva rigăi Ungariei, îl aduseră pre acesta la marele pas ca el singur să se oștească împotriva domnitorului Moldaviei. După ce izbuti a domoli rebelia în Ardeal, el poronci gătiri mari de oaste și, vrînd a da expediției sale o coloră națională, ca doară ar trage în partea sa facția nemulțemiților din principat, declară că venia să puie iarăși pe tron pe Petru Aaron, ce fusese odată domn a Moldovii și carele, izgonit de Ștefan cel Mare, cu un alt pretendant numit Berendel⁸, se retrelese dinteii în Polonia. Riga Cazimir⁹, ce era legat cu voievodul prin un tractat de pace și de negoț, neprimindu-se însă a da acestor doi competitori vreun fel de ajutor, ei se duseră în urmă lingă Matei Corvin, la care era siguri să găsească ocrotire, ca la un dușman a stăpînitorului Moldovii. Și așa și fu. Afară de oștile sale, riga mai strinsă cu leafă și o mulțime de străini. Brașovul fu însemnat pentru adunarea armiei, iar zioa de Sf. Ecaterina (25 noemvrie c[alendarul] n[ou] 1467) fu hotărîtă pentru purcederea expediției.

Oastea se îndreptă spre pasurile Ghimeș și Oituz. Ea era tare de patruzeci mii oameni și povățuită, sub poroncile rigăi, de generalii Mihail Orșág, Niclas Ciupor, Ioan Pongraț, Ștefan Báthori, Niclas Bánfi, Ioan Giskra, Iov de Gara, Ladislav de Kanisa, Ludovic de Marot și Ioan de Daroț. Ioan Cesinghe, episcop de Finf-Kirhen (Cinci biserici), poet cunoscut subt numele de Janus Panonus¹⁰, întovărăși expediția, nu ca să războiască, dar, cum zice el însuși, în poemul făcut la acel prilej **,

* D. Negruții a făcut un poem asupra lui *Aprodul Purice* (n.a.).

** În poemul său, episcopul zice aceste:

*Belligeri proceres, me regia castram sequentem,
Ne frustra ignavi carpite, quaeso, metus.
Quod nunquam adversos decurro armatus in hostes,
Scando nec absessi, moenia celsa loci,
Sed spectator iners aliena pericula miror,
Non timor hoc; vestri, credite, cura jubet.
Gloria nempe, Viri, petitur longissima vobis
Haec faciles plagas, funera grata facit.
Quod si pugnans, rapiat sors ulla poetam,
Quid vestras mortes, funera vestra, canet?*

(n.a).

(Frunțași războinici, pe mine, care urmez oastea regească, mă rog să nu mă socotiți zadarnic cuprins de neputințioasa frică, pentru că eu niciodată nu alerg înarmat împotriva inamicului, nici nu urc înaltele metereze, ci, spectator nevinovat, mă minunez doar de pericolele altora — de aceasta nu mă tem. Grija de voi, credeți, îmi poruncește. Negreșit, vitejilor, de la voi se așteaptă o glorie îndelungată, care produce răni ușoare și, poate, și doliu onorabil. Dacă vreo fatalitate l-ar răpi și pe poetul luptător — în cazul în care ar lupta — cine va mai cînta moartea voastră, solemnele voastre ceremonii de înmormîntare?).

ca să cînte isprăvile eroilor Ungariei. Matei Corvin intră în Moldova prin Oituz, pe la Grozești; la Trotuș ajunsă în 19 noiembrie c[alendarul] v[echi]. Trimețînd către Ștefan soli ca să i se supuie, domnul nu-i dădu nici un răspuns; el, dar, se înaintă în țeară; și, la 29 a aceeași luni, ajunse în Roman, unde șezu șapte zile, așteptînd în zădar propuneri de pace din partea moldovenilor. Povestirea ce ne face vornicul Ureche despre isprăvile ungarilor este atît de interesantă, încît ne-ar părea rău ca să o înlocuim cu a noastră; noi, dar, lăsăm să vorbească pre însuși hronicarul. „A opta zi, zice el, dechemvrie în 6, Mățiaș craiu au aprîns tîrgul Romanul și au purces spre Suceavă să apuce scaunul, și mai apoi socoti să nu rămîie vrun unghi nepipăit de dînsul; au lăsat calea despre Suceavă, unde-l aștepta Ștefan vodă, și au luoat spre Baie, unde au sosit luni, dechemvrie 14, și acolo la Baie, cum n-ar avea nici o grijă, de nice o parte, lăsîndu-și oastea, fără nice o pază, la băuturi, la jacuri, de care lucru avînd Ștefan vodă știre și prinzînd limbă*, marți, dechemvrie în 15, au aprîns tîrgul asupra lor, cînd ei era fără de nice o grijă; și fiind ei beți, i-au lovit Ștefan vodă cu oaste tocmită în răvărsatul zorilor, de au făcut multă moarte și perire în unguri, căce, nefiind tocmiți de război, nemică de arme nu s-au apucat, ci de fugă, nice urma să ia care scăpa, că fiind noapte, de nu știa încotro vor face, în toate părțile rătăcia; deci îi vîna țeranii în zăvoaie și prin munți, unde vro 12 000 (iar nu 1200, cum zice istoricul neamț Engel) periți s-au aflat”¹¹.

Hronicarii leșești, toți în conglăsuire cu acei moldovenești, mărturisesc de adevărată povestirea lui Urechi; istoricii unguri caută însă a slăbi biruința lui Ștefan cel Mare, zicînd că Matei Corvin, înștiințat de mai nainte de năvălirea voievodului, își pregătise apărările și că, prin urmare, izbînda luptii au rămas nehotărită între îmbele oști. „Într-o seară, zice chiar Fesler, cel mai pătînitor istoric a Ungariei¹², cînd riga vroia a se pune la masă cu generalii sei, străjile îi aduseră un săcui așezat în Moldova, carele arată că 12 000 moldoveni și leși era în drum ca să lovească pre unguri, noaptea, în Baie. Matei îndată așeză pe piața tîrgului pedestrima; călărima fu împărțită pin ulițe; straja dinainte și paza întrărilor fură întărite. Niclas Bánfi, cu două sute războinici deprinși la biruințe, rămaseră ca gvardie lîngă persoana rigai. După miazănoapte, cunoscînd drumurile, fără vuiet, acoperiți de întunerec, moldovenii ajunseră la avanposturile ungurești, le sparseră în cea mai mare parte, căpătară cîteva steaguri și dedură foc tîrgului spre a lumina locul bătăliei; Baia se aprinde din trei părți; și, la lumina flacărelor, ei rezbat cu furie și îndrăzneală pînă în piață; acolo se întartă o luptă ucigătoare; lovirea și apărarea se înnoiesc necontenit; călărima ungurească vine în ajutor; o ploaie de săgeți a moldovenilor le îngreuiază răzbaterea pe din dos. Matei singur se aruncă în locul cel mai cumplit a bătăliei; împotriva lui cei mai iscusiți arcași își îndreptează arcele trimețitoare de moarte; mai multe săgeți menite lui se opresc de către Neculai Bánfi; însă, în vreme ce el alerga după o ceată din ai sei, ce slăbise, fu rănit în spate, și fierul îi rămasă adînc împlîntat în spinare-i. Vestea primejdiei rigai aprinde pe unguri; cu foc sălbatic ei se aruncă în toate părțile în șiragurile dușmanilor, lovesc șiucid, și, într-o cumplită baie de sînge, apără pretențiile lor asupra biruinții”. Aceste, cum am arătat, le zice chiar Fesler; oricum să fie, urmările campaniei dovediră că biruința rămasă a moldovenilor. După chiar mărturisirea lui Engel, alt scriitor pătînitor ungarilor, riga păstră fierul săgeții patru ani, și de-abia după atîta timp, după mai multe puroieri** și coaceri, îl putu scoate, și rana nu i se tîmădui decît

* *Limbă* — iscodă (arh.); *a prinde limbă* — a culege informații, a spiona.

** În original — *punoieri*.

cu moartea. Berendel, pretendentul, pierdu viața în câmpul bătăliei, asemenea Ioan Daroș și doi Batori, a căroră morminte încă pînă astăzi se găsesc la Baie. Matei Corvin însuși de-abia ieși din tîrg și se socoti norocit că, chiar rănit, puțu a trece Carpații cu o mică rămășiță a armiei sale, pentru că cea mai mare parte sau rămasă ucisă în locul luptii, sau căzu sub loviri de coase, de topoare, de lănci cu care era înarmați țeranii ce păzea poticile munților ca să ție calea ungarilor*. „Mai apoi și singur craiul, zice Urechi, rănit de săgeată foarte rău, abia au hălăduit** prin potici de au ieșit la Ardeal. Așa norocoște Dumnezeu pre cei mîndri și falnici pentru să arăte lucrurile ominești cît sînt de fragede și neadevărate; că Dumnezeu nu în mulți, ce în puțini arată puterea sa, ca nime să nu se nădăduiască în puterea sa, ce întru Dumnezeu să-i fie nădejdea, nice fără cale războaie să facă, că Dumnezeu celor mîndri se pune-mpotrivă!”¹⁸

Petru Aaron cu primejdia vieții se retrase în fundul Poloniei, unde pe urmă Ioan Albreht, următorul lui Cazimir, îi tăia capul înaintea solului Moldaviei.

Matei Corvin, furios de desfacerea sa, îndată ce se revăzu în Sibiu, pusă de tăia capul unui boier al lui Ștefan, numit Mihail, ce picase în mîinile sale, și, sub cuvînt că ardelenii fuseseră uniți cu moldovenii, îi lovi cu o contribuție de 400 000 galbini, somă foarte mare chiar astăzi. Domnul nostru biruitor se răsplăti despre năvălirea făcută de unguri într-un chip mai vrednic de caracterul seu. După ce trimise rigăi Cazimir, aleatului seu, cîteva din steagurile luate de la dușmani, în vreme cînd Matei era încurcat în războiul Bohemiei, intră cu oaste de două ori în Transilvania, desfăcu trupele rigăi și-i luă mai multe cetăți, după care se reîntoarse în Suceava. Corvin se gătia să facă o a doua expediție în Moldova, însă războiul cu Podiebrad îl opri. Pe de altă parte, amîndoi domnitorii, și Matei și Ștefan, era prea înțelepți, prea mari, prea iubitori țerilor lor și creștinătății, ca să nu înțaleagă că prin luptele lor ei nu făcea decît a se slăbi unul pe altul și a întări pre dușmanul obștesc. Letopisițele noastre pre care străinii le desprețuiesc, din pricină că nu le cunosc, se rădică ades la cele mai înalte considerații despre politica ce ar fi trebuit să păzească domni români și rigii creștini din vecinătatea lor. Adevăratul interes a ungarilor și a românilor, precum și sistema de pace și de unire ce ar fi trebuit să o urmeze, pentru ca îmbele nații să rămîie tare împotriva dușmanilor din afară și dinlăuntru, nimine nu ni le înfătoșează mai bine decît vornicul Urechi. „Nu peste multă vreme, zice acest puternic hronicar, au încetat vrajba între craiul unguresc și între Ștefan vodă, că văzînd ei că vrăjmașul lor și a toată creștinătatea, turcul, le stă în spate, și asupra volniciei tuturor întinde mrejele sale ca să-i cuprinză și arătîndu-se prieten cu multe cuvinte înșălătoare și cătră unul și cătră altul, ca să-i zădărească și să afle cap de price să înceapă zarvă, socotînd că între acele amestecături i se vor închina lui, pentru să le dea ajutor, și mai apoi îi va pleca sub jugul seu. Ce văzînd aceste înșălăciuni, Mățiaș craiu și cu Ștefan vodă s-au împăcat și s-au așezat, și încă, după pacea așezată și legături tari ce făcură amîndoi, au dăruit Mățiaș craiu pre Ștefan vodă cu două cetăți mari la Ardeal, anume Balta și Ciceul”.

Îmbii domnitori au păzit pînă la moarte legătura lor și toate silințele le-au fost îndreptate împotriva dușmanului obștesc. Ei bine înțalegea că interesul de căpitanie a îmbelor nații, și a ungarilor și a românilor, este să fie strins unite și, dacă și urmașii lor ar fi vrut să păzească același mîntuitor drum pre care au mers acești

* Scriitorii unguri pretind că și moldovenii la această bătălie au pierdut 7000 oameni (*n. a.*).

** *A hălădui* — a fugi (de cineva), a scăpa cu viață (*inv.*).

principii mari, negreșit că nenorocirile care au lovit pre amîndoă popoarele, făcute așa de bine de a se înțelega, încă astăzi ar fi fost departe de orizontul lor.

Astăzi, după atîte veacuri, duhul dușmăniei între unguri și între români au trecut; și unii și alții, mai luminați prin ispită și lungi nenorociri, au început a-și înțelega mai bine adevăratele lor interese. Bătălia de la Baia în noi nu trebuie să deștepte, dar, alt simțiment decît acela a mirării pentru o faptă strălucită a strămoșilor noștri și dorința de a ne purta ca și ei în asemenea împregiurări. Pentru unguri, ea nu poate să fie o pricină de umilință: numele *maghiar* în atîte dăți s-au acoperit cu o slavă nemuritoare, sabia *maghiară* au fost biruitoare în atîte războaie, încît desfacerea de la Baia nu trebuie să le slujească decît ca o cumplită învățătură, că chiar națiile cele mai puternice, cînd uită regulile cumpănirii și legile vecinicii dreptăți, ades se pedepesc strașnic de cătră prevedință pentru nesocotința lor.

Bătălia de la Baia în tot chipul însă este una din cele mai însemnate din analele ungarilor și românilor și pînă astăzi încă ocupă cercetările istoricilor îmbelor nații. În anul acesta, Academia ungurească din Pesta au trimis pre mădularul seu, d. Iablanți, ca să cerceteze în persoană locurile vestitei lupte. Acest învățat au șezut doă săptămîni la Baia; rezultatul lucrărilor sale nu este încă publicat; știm însă cu încredințare că au făcut mai multe descoperiri, mai ales în inscripții, foarte interesante, pre care le așteptăm cu nerăbdare să le vedem ieșite la lumină.

De la bătălia din 15 dechemvrie 1467, Baia nu s-au mai rădicat din ruinele sale; cu toate aceste, multă vreme încă ea au urmat a-și păstra titlul de *bogată*, ce-i este înlăturată în vechele urice; băile sale de aur și de argint, deschise încă din vremea romanilor, s-au lucrat pînă în cea de pe urmă jumătate a veacului XVII, în socoteala ocîrmuirii, de o colonie de sași aduși înadins și carii avea deosăbita lor administrație. Pînă astăzi încă se găsesc la Baia mai multe pietre funerare a șefilor acestii colonii, cu inscripții germane și latine.

D. Mihalic de Hodocin¹⁴, fostul director a școlii de meșteșuguri din Iași, a cercetat cu de-amăruntul minele părăsite din apropierea acestui țîrg; atît d-lui cît și alți mineralogi au aflat urmele vechelor băi și făgăduiesc rezultaturi foarte folositoare. Lipsa capitalurilor s-au împotivit pînă astăzi la reînceperea lucrărilor; d. Dimitrie Cantacuzino, proprietarul de acum a Băiei, își propune, se zice, a le redeschide; tot ce este sigur este că d-lui se silește prin industrie a reîntoarce Băiei vechea ei înflorire. Mai multe fabrici, precum una de cordovane*, mori de făină picluită**, ce pînă dăunăzi ne venia de peste hotar, o cășărie de brînză pizantină*** — de ce trebuie să zicem și o velniță mare¹⁵ — sînt pînă acum întreprinderile industriale așezate de d. proprietar.

Din vechile zidiri a Băiei, pînă în zioa de astăzi au rămas încă trii biserici; doă ortodoxe, din care în una încă se slujește, și a triia protestantă, pentru sașii băiași. Această de pe urmă, risipită, se află cuprinsă în grădina d-lui Cantacuzino și este singura ruină bine păstrată în toată Moldavia. Noi îi înlăturăm**** aice vederea rădicată de d. Kaufman, zugraf însemnat ce-l avem de cităva vreme în Iași. Pietrele funerare ce acoperia mormintele băiașilor se află așezate de-a lungul păreților dinlăuntru templului, care este prefăcut într-o grădină de flori, și acolo, unde fumega

* *Cordovan* — piele fină (se fabrica odinioară la Cordoba, în Spania).

** *Picluit* — cernut.

*** *Brînză pizantină* (bizantină) — din context, brînză orientală, făcută la Constantinopol; cu boabe de piper în ea.

**** *Înlăturăm* — pentru alăturăm.

Casa lui M. Kogălniceanu din Constanța (azi demolată; era vis-à-vis de Cazinoul comunal. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe, fond necatalogat).

odinioară tămîia și smirna, astăzi miroasă roză și iasomia. Un cerdac cu scări este așezat pînă în vîrfurile clopotniții, de unde se vede frumosul șes a riului Moldovii.

Baia mai are încă o particularitate destul de interesantă; numai acolo se mai găsesc *aurari*, carii string prețiosul metal din mănoasele piraie ce udă acest bogat pămînt; și d. Cantacuzino este singurul în țeara noastră ce se poate încă fâli că poartă pe degetele sale aur moldovan.

NOTE

Fără să semneze, autorul a publicat această schiță literară de inspirație istorică în Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845, Iași, 1845, și anume în anexa literară a Calendarului, intitulată Almanah de învățătură și petrecere, p. 42–56. Almanahul s-a reeditat întocmai, ca anexă, și la sfîrșitul Calendarului ... pe anul 1846, Iași, 1846, precum și în Album istoric și litteraru de M. Cogălniceano. Ilustratu cu 12 litografii. Iașii. Libraria Noua [1854] – astfel că schița lui Kogălniceanu a apărut și în publicațiile amintite (1846 și 1854). „S-a reeditat” este un termen exact din punct de vedere bibliografic, dar poligrafic lucrurile s-au întîmplat astfel: în 1845, Kogălniceanu a imprimat multe exemplare din Almanah, care au rămas nevîndute în acel an. Pe acestea le-a anexat și la Calendarul ... pe anul 1846. În anul 1854, încă mai erau exemplare nevîndute, astfel că „Th. Codresko et Cie.” le-a pus în librărie pentru a treia oară, sub titlul amintit de Album

istoric și litteraru... *Justificarea lui este clară: „Calendarul pentru poporul românesc pe anul 1845, publicat de d. colonelul M. Cogălniceanu, în tipografia sa (Cantora Foaiei sătești), nu era o carte efemeră, menită de a trăi numai un an, căci cuprindea articule importante în feliurite obiecte, cum și litografiile de dd. Kaufman și Rei, reproducând portreturi și situri românești. De aceea Libreria Nouă, voind a îndatori pe acele persoane care încă nu și-au procurat această frumoasă colecție, o pune în vânzare sub forma de față. Th. Codresko et Cie”.*

Articolele scrise de M. Kogălniceanu în cele trei publicații, dar tipografic vorbind culese o singură dată, în Almanah de învățătură și petrecere, urmează astfel: Despre civilizație, Ștefan cel Mare în târgul Băiei, Bărbați, femeii și amorezi, Despre velnițe și urmările lor, Catolicii în Moldova, Portul național, Un tilhar cinstit, Palatul ocîrmuirii din Iași, Despre pauperism (semnat „M. K.”). Unele dintre ele erau însoțite de litografii.

Schița este remarcabilă prin unitatea ei armonioasă dintre patriotismul cel mai fierbinte și obiectivitatea evidentă, care acordă învinsului rege Mateiaș meritele cuvenite, științei arheologice maghiare valoare netăgăduită, iar relațiilor româno-maghiare promițătoare perspective de prietenie și colaborare.

Ediții: singura, după publicarea ei chirilică din 1845, a dat-o Andrei Oțetea în Mihail Kogălniceanu, Opere. Tomul I. Scrieri istorice. Ediție critică adnotată, cu o introducere și note de..., București, 1946, p. 655–666.

¹ Jan Długosz (1415–1480), cronicar polon. De la vârsta de 17 ani până în anul 1455, a împlinit funcția de secretar al episcopului Cracoviei, Zbigniew Olesnicki. A avut mai multe sarcini diplomatice în Ungaria, unde, pe de o parte, a luat cunoștință de bogata literatură istorică a ungarilor, dar, pe de altă parte, a adîncit ura între statul polon și cel maghiar. *Historia polonica...*, opera sa, editată înii în anul 1614, tratează cu amănunte istoria Poloniei până în anul morții lui (1480). Știrile referitoare la români sînt discutate critic de Ilie Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Długosz*, Iași, 1926; cele referitoare la lupta de la Baia, folosite de Kogălniceanu, sînt discutate de Minea la p. 44–51.

² Grigore Ureche, *Letopiseșul țării Moldovei*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 85.

³ Pasajul citat nu este din *Cronica* lui Miron Costin, cum scrie Kogălniceanu, ci din Nicolae Costin, *Letopiseșul țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*. Ediție îngrijită de Ioan Șt. Petre, București, 1942. p. 245, rîndurile 7–10. Confuzia este îndreptățită pentru vremea cînd scria Kogălniceanu, pentru că ineseși manuscriptele cronicii lui Nicolae Costin induc în eroare pe cititor, copisti nefăcînd distincție între ce este al lui Nicolae Costin și ce este al lui Miron Costin. Nicolae Costin are în cronica sa un capitol întreg despre „Războiul lui Matiaș craiul unguresc cu Ștefan vodă” (ed. cit., p. 244–251), în timp ce Miron Costin n-a scris nimic despre epoca marelui domnitor.

⁴ Petru al II-lea — domn al Moldovei, iulie-septembrie 1447 și 1448–1449.

⁵ Ștefan al II-lea — domn al Moldovei în trei rînduri, între anii 1435–1447.

⁶ Aluzie la cearta dintre Iliăș și Ștefan al II-lea, fiii lui Alexandru cel Bun. Se știe din vechile cronici că cearta s-a terminat cînd Ștefan vodă „l-au prinsu [pe Iliăș] și i-au scos ochii, după ce au domnit țara amîndoi șapte ani” (Grigore Ureche, ed. cit., p. 76).

⁷ Pasajul folosit de Kogălniceanu este din *O samă de cuvinte* a lui Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită de Iorgu Iordan, București, 1959, legenda a V-a, p. 11.

⁸ I. Minea în lucrarea citată mai sus (nota 1) a dovedit că Berendel (numele corect ar fi Berendei) este aceeași persoană cu Petru Aaron vodă.

⁹ Cazimir Jagelonul — regele Poloniei (1447–1492). Politica lui față de Moldova lui Ștefan cel Mare a fost studiată de P. P. Panaitescu, *Istoria Poloniei*, București, 1937, p. 201–219 (curs universitar litografiat).

¹⁰ *Ioannes Pannonius* — numele maghiar al lui János Csezmicei (1434–1472), episcop de Pécs și poet liric în limba latină. Operele lui: *Carmen in mortem Wladislaw Warnensis regis Poloniae* [Cîntec la moartea lui Vladislav de la Varna, regele Poloniei], 1444, și *Carmina pulcherrima* [Cele mai frumoase cîntece].

¹¹ Lung pasaj din Gr. Ureche, *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. cit., p. 85.

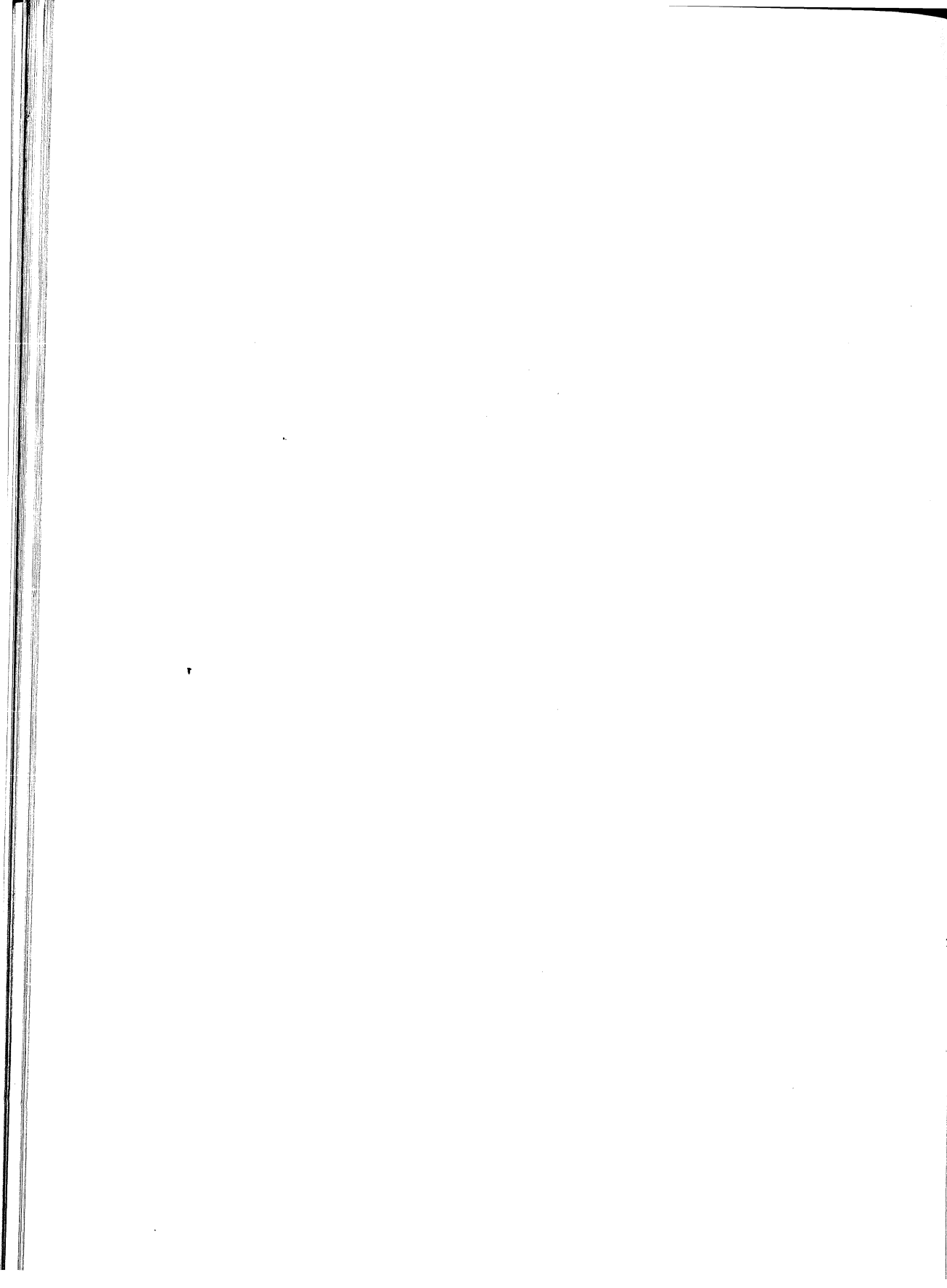
¹² *Ignaz Aurelius Fessler* (1756–1839), istoric maghiar în limba germană (a fost protestant). Opere: *Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen*, 10 vol., Leipzig, 1815–1825; *Mathias Corvinus König der Hungarn und Herzog von Schlesien*. Zweite vehrbesserte Auflage, Breslau, 1806. Această din urmă lucrare a fost folosită de M. Kogălniceanu. *Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen*, von dr. ... este cea mai întinsă istorie a poporului maghiar scrisă într-o limbă străină dintre cele apărute pînă la anul 1815. Materialele referitoare la români sînt importante în toate volumele. Titlurile lor sînt reproduse de A. Veress, *Bibliografia română-ungară*, vol. II, București, 1931, p. 201–203, nr. 1060.

¹³ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 85–86.

¹⁴ *Carol Mihalic de Hodocin* (1800–după 1861; în acest an vinde o fabrică de praf de pușcă, pe care o avea la Tarcău, în asociație. Este ultima lui acțiune pe care o cunoaștem). A fost un tehnician-inginer, cu activitate foarte variată, venit la Iași puțin înainte de anul 1839. Nici originea lui nu este sigură: ceh sau ungur. Un studiu documentat despre el a scris Constantin Turcu, *Activitatea tehnico-economică desfășurată de Carol Mihalic de Hodocin în Moldova*, în culegerea „Studii și articole de istorie”, III, 1961, p. 185–201.

¹⁵ Kogălniceanu a combătut cu vehemență practica velnișelor pentru fabricarea rachiului de cereale (vezi în acest volum, p. 562–568).

Versuri

Inelul lui Policrat

Baladă

El sta pe foișorul casei
Și se uita cu mulțămire
La Samos unde-împărătea.
„Toat-aste sînt mie supuse,
Zisă el cătră craiul d-Eghipt,
Mărturisește c-am noroc!”

„Tu ai simțit favorul de sus!
Pe cei d-asemine cu tine,
Acum îi calcă schiptrul tău;
Îns-unul încă-i spre răsplată;
Cît ochiul de dușman clipește
Nu pot să te chem norocit”.

Craiul de-abie au zis aceste,
De la Milet, trimesu-i iată,
Cătră tiran, un curier;
„Să se gătească, doamne, jărtfa
Și cu a dafinului creangă
O! cunună-ți slăvitul cap!

Pre dușman biruitu-l-am;
Cu veste bună mă trimete
Căpitanul tău Polidor” —
Și ie din o traestă neagră,
Încă cu sînge, spr-a lor frică,
Un cap prea bine cunoscut.

Craiul napoi se trage-n spaimă:
„Tot încă la noroc nu crede!”
Îi zice cu ochiu îngrijet.
„Pre nestatornicele valuri,
Cît de ușor le strică vîntul,
Flota-ți îi încă p'Ocean”.

Și pînă să sfîrșească vorba
Strigătul i-au tăiet cuvîntul,
Ce de la șchele resuna.
Pline c-odoare depărtate,
Nalta pădure de corăbii
Se întorcea la Samos iar.

Îi înspaimă crăiescul oaspeț:
„Picatu-ț-au norocul bine
Az; nestatornic însă-i tot.
Cetele Cretei cei viteze
Îți pregătesc, vai! mari primejdii;
Iată-le, mai agiung la mal”.

Vorba de-abie din gură-i pică,
Iată răsună din corăbii
Mii glasuri ce strigă: „triumf!
De neprietin nu ne pasă,
S-au săvîrșit războiul, doamne!
Pre cret furtuna l-au zdrobit”.

Oaspețul ast-aude-n spaimă:
„Zău, mare-ți este norocirea,
Dar, pentru tine, tot mă tem;
Mi-i frică d-a ceriului pizmă;
N-amestecată bucurie
Nu au avut vrun pămîntean!

Și mie toate mi-au mers bine;
La toat-a mele nalte fapte,
Avut-am un noroc ceresc;
Zei un prea scump fiu mi dasă,
Pre el luatu-mi-l-au moartea —
Naturei birul am plătît.

De vrei, dar, să n-ai mîhniciune,
Roagă-te cătră prea puternic,
Vrun chip s-ajute la noroc.
Pre nici unul din cei ce Joe
Împovăra cu daruri nalte
Nu l-am văzut cu bun sfîrșit.

Și dacă Joe nu t-ascultă,
Fă ce-ți zic eu, o prietine,
Și sîngur cheamă soarta ră;
Și ce din comoarele tale
Inima-ți mai presus iubește
Ie și aruncă-n Ocean!”.

Tiranul, spăimîntat, răspunde:
„Din toate ce insula poartă,
Acest inel mi-i cel mai scump,
Pre el, dar, l-oi jărtfi lui Joe,
C-apoi norocul să mi-l ierte”.
Și-n ap'arunc' odorul rar.

Ș-a doa zi de dimineață
Vine cu o veselă față
La tiranul un prost păscar:
„Doamne! cest pește prins-am astăzi,
Așa frumos nu am prins încă,
Iată, ție-l aduc în dar”.

Tăind peștele bucătarul,
Degrab-au alergat la prințip
Și cu mirare i-au strigat:
„Iată-ți inelul! Găsitul-am,
Doamne-n a peștelui pîntece;
O, făr-de margini ai norocul!”

Atunci s[e] întoarce-n grabă craiul:
„Nu pot să mai rămii aice,
Prietin tu nu-mi mai poți fi.
Zeii vroiesc a ta pieire,
Mă duc ca să nu mor cu tine”.
Și-n corabie s-au și dus.

NOTE

A apărut în „Alăuta românească”, nr. 4, Iași, 15 august 1938, p. 39—42, cu mențiunea la sfîrșit: „(Schiller tradus de klmn)”.

Este o traducere după balada Der Ring des Polykrates, apărută pentru prima dată în Musenalmanach für das Jahr 1798. Herausgegeben von Schiller. Tübingen, in der J. G. Cottaischen Buchhandlung, p. 24. Pentru a se putea face, eventual, o cercetare asupra lui M. Kogălniceanu ca traducător, reproduc balada germană:

Der Ring des Polykrates

Ballade

(1797)

Er stand auf seines Daches Zinnen,
Er schaute mit vergnügten Sinnen
Auf das beherrschte Samós hin.

„Diess alles ist mir untertänig,
Begann er zu Aegyptens König,
Gestehe, dass ich glücklich bin“.

„Du hast der Götter Gunst erfahren!
Die vormals deines Gleichen waren,
Sie zwingt jetzt deines Zepters Macht.
Doch einer lebt noch, sie zu rächen;
Dich kann mein Mund nicht glücklich sprechen,
So lang des Feindes Auge wacht“.

Und eh' der König noch geendet,
Da stellt sich, von Milet gesendet,
Ein Bote dem Tyrannen dar:
„Lass, Herr, des Opfers Däfte steigen,
Und mit des Lorbeers muntern Zweigen
Bekränze dir dein festlich Haar!

Getroffen sank dein Feind vom Speere,
Mich sendet mit der frohen Mähre
Dein treuer Feldherr Polydor —“
Und nimmt aus einem schwarzen Becken,
Noch blutig, zu den beiden Schrecken,
Ein wohlbekanntes Haupt hervor.

Der König tritt zurück mit Grauen.
„Doch warn' ich dich, dem Glück zu trauen,
Versetzt er mit besorgtem Blick.
Bedenk, auf ungetreuen Wellen —
Wie leicht kann sie der Sturm zerschellen —
Schwimmt deiner Flotte zweifelnd Glück“.

Und eh' er noch das Wort gesprochen,
Hat ihn der Jubel unterbrochen,
Der von der Rhede jauchzend schallt.
Mit fremden Schätzen reich beladen,
Kehrt zu den heimischen Gestaden
Der Schiffe mastenreicher Wald.

Der königliche Gast erstaunet:
„Dein Glück ist heute gut gelaunet,
Doch fürchte seinen Unbestand!
Der Kreter waffenkund'ge Schaaren
Gedräuen dich mit Kriegsgefahren;
Schon nahe sind sie diesem Strand“.

Und eh' ihm noch das Wort entfallen,
Da sieht man's von den Schiffen wallen,
Und tausend Stimmen rufen: „Sieg!

Von Feindesnoth sind wir befreiet,
Die Kreter hat der Sturm zerstreuet,
Vorbei, geendet ist der Krieg!"

Das hört der Gastfreund mit Entsetzen.
„Fürwahr, ich muss dich glücklich schätzen!
Dich, spricht er, zitt'r'ich für dein Heil.
Mir grauet vor der Götter Neide;
Des Lebens ungemischte Freude
Ward keinem Irdischen zuteil.

Auch mir ist alles wohl gerathen,
Bei allen meinen Herrscherthaten
Begleitet mich des Himmels Huld:
Doch hatt'ich einen theuren Erben,
Den nahm mir Gott, ich sah ihn sterben,
Dem Glück bezahlt'ich meine Schuld.

Drum, willst du dich vor Leid bewahren,
So flehe zu den Unsichtbaren,
Dass sie zum Glück den Schmerz verleihn,
Noch keinen sah ich fröhlich enden,
Auf den mit immer vollen Händen
Die Götter ihre Gaben streun.

Und wenn's die Götter nicht gewähren.
So acht' auf eines Freundes Lehren
Und rufe selbst das Unglück her;
Und was von allen deinen Schätzen
Dein Herz am höchsten mag ergötzen,
Das nimm und wirf's in dieses Meer".

Und jener spricht, von Furcht bewegt:
„Von allem, was die Insel heget,
Ist dieser Ring mein höchstes Gut,
Ihn will ich den Erinnen weihen,
Ob sie mein Glück mir dann verzeihen".
Und wirft das Kleinod in die Flut.

Und bei des nächsten Morgens Lichte,
Da tritt mit fröhlichem Gesichte
Ein Fischer vor den Fürsten hin:
„Herr, diesen Fisch hab ich gefangen,
Wie keiner noch ins Netz gegangen,
Dir zum Geschenke bring ich ihn".

Und als der Koch den Fisch zerteilet,
Kommt er bestürzt herbeigeeilet

Und ruft mit hoherstauntem Blick:
„Sieh, Herr, den Ring, den du getragen,
Ihn fand ich in des Fisches Magen,
O, ohne Grenzen ist dein Glück!“

Hier wendet sich der Gast mit Grausen:
„So kann ich hier nicht ferner hausen,
Mein Freund kannst du nicht weiter sein.
Die Götter wollen dein Verderben,
Fort eil'ich, nicht mit dir zu sterben“.
Und sprach's und schiffte schnell sich ein.

(După ediția Gedichte von Friedrich Schiller. Zweite von neuem durchgesehene verbesserte und vermehrte Auflage. Erster Theil, Leipzig, bey Siegfried Lebrecht Crusius, 1804, p. 202.)

Oprirea lui M. Kogălniceanu la această baladă are o semnificație deosebită pentru preferințele lui literare la tinerețe: se îndreaptă spre balada supranaturală, romantică, în care forțele magice conduc eroii spre deznodăminte fatale.

Împărțirea lumii

„Iată lumea! v-o dau voă oamenilor” —
Joe din ceriul nalt au strigat;
„Voă eu v-o dăruiesc spre moștenire,
Însă împărțiți-o în frați!”

Tot ce are mîn' aleargă spre dobîndă,
Toți se mișcă, tînăr și bătrîn;
Rodurile țarinei își ie țaranul,
Și boierii să duc la vînat.

Ce dugheana îi cuprinde, ie băcalul;
Papa tron își ie în Vatican,
Craiul își închide toate: drumul, podul,
Că a trecerii drit îi al lui.

Tocma după ce-mpărțala se făcuse,
Pe gios și poetul au venit.
Ah! nimică nu mai rămăsesă slobod.
Toate își avea a lor stăpîn!

„O! vai mie, rămîne-voi uitat, sîngur,
Eu fiul tău cel mai credincios!”
Au strigat el, cătră cer nălțîndu-și glasul,
Dinaintea lui Joe, picînd.

„Dacă tu petreci în țara visurilor —
Zis-au zeul — nu te jălui.
Und-ai fost tu, cînd s'împărțea toată lumea?”
„Lîngă tine — poetul vorbi.

Ochiul meu era țîntit pe a ta față,
Și urechea l-armonia ta;
Iartă-mi duhul car'uimit d-a tale ceriuri
Au uitat cele de pe pămînt!”

„Ce să fac! — vorbește Joe. Lumea-i dată.
N-am nici toamnă, țară sau vînat.
Dac-însă vrei să trăiești în cer cu mine,
Oricînd vei veni, ți-a fi deschis”.

NOTE

A publicat-o în „Alăuta românească”, nr. 5, Iași, 1 septembrie 1838, p. 51—52, cu mențiunea, la sfîrșit: „(Schiller, tradusă din nemțește de Klmn)”.

Originalul este balada germană Die Teilung der Erde, apărută întii în Die Horen. Eine Monatsschrift. Herausgegeben von Schiller, Tübingen, in der J. G. Cottaischen Buchhandlung, 1795, p. 27. Pentru a se putea compara traducerea lui M. Kogălniceanu cu originalul, dăm versiunea germană (Gedichte von Friedrich Schiller. Zweite von neuem durchgesehene verbesserte und vermehrte Auflage. Erster Theil, Leipzig, bey Siegfried Lebrecht Crusius, 1804, p. 30).

Die Theilung der Erde

(1795)

„Nehmt hin die Welt!” rief Zeus von seinen Höhen
Den Menschen zu. „Nehmt, sie soll euer sein!
Euch schenk ich sie zum Erb' und ew'gen Lehen;
Doch theilt euch brüderlich darein”.

Da eilt, was Hände hatte zu, sich einzurichten,
Es regte sich geschäftig jung und alt.
Der Ackermann griff nach des Feldes Früchten,
Der Junker birschte durch den Wald.

Der Kaufmann nimmt, was seine Speicher fassen,
Der Abbt wäht sich den edlern Firnenwein,
Der König sperrt die Brücken und die Strassen
Und sprach: „Der Zehente ist mein”.

Ganz spät, nachdem die Teilung längst geschehen,
Naht der Poet, er kam aus weiter Fern'.
Ach, da war überall nichts mehr zu sehen,
Und alles hatte seinen Herrn.
„Weh mir! so soll ich denn allein von allen
Vergessen sein, ich, dein getreuster Sohn?”
So liess er laut der Klage Ruf erschallen
Und warf sich hin vor Jovis Thron.

„Wenn du im Land der Träume dich verweilet,
Versetzt der Gott, so hadre nicht mit mir.
Wo warst du denn, als man die Welt getheilet?”
„Ich war, sprach der Poet, bei dir.

Mein Auge hing an deinem Angesichte,
An deines Himmels Harmonie mein Ohr;
Verzeih dem Geiste, der, von deinem Lichte
Berauscht, das Irdische verlor!"

Was thun? spricht Zeus. Die Welt ist weggegeben,
Der Herbst, die Jagd, der Markt ist nicht mehr mein.
Willst du in meinem Himmel mit mir leben:
So oft du kommst, er soll dir offen sein".

S-ar putea crede că poetul german a condamnat aici lipsa de spirit practic a poetului, trăitor în lumea viselor, sau că Schiller socotea poetului un rol mesianic deosebit, nerealizabil decât alături de zei. În orice caz, Kogălniceanu, prin traducerea acestor două poezii chiar în anul întoarcerii lui din Berlin, se situează pe linia romantismului imaginar, înlocuit mai târziu prin romantismul vizionar. În nu mai mult de doi ani, Kogălniceanu avea să-și schimbe fundamental ideile sale despre literatură, poet și rolul lui în societate.

G. Bogdan-Duică, Schiller la români. (Scrisoare către redactorii „Luceafărului”), în „Luceafărul”, IV, Budapesta, 1905, nr. 9, p. 187—194. La p. 190, fragment din traducerea lui „Klmm”. „Poezia aceasta — notează G. Bogdan-Duică — a mai fost tradusă de G. Asachi, I. I. Mány, G. Melidon, Al. Radu ș.a.”.

[Versuri către o călugăriță]

Cînd la sfîntul paraclis
Cu glasu-ți cel îngeresc
Împăratului ceresc
Te rogi pentru paradis,
Pe un tînăr pomenește
Care, dacă-i păcătos,
Este pentru că rîvnește
Miresele lui Christos...

Monastirea
18...

Mihail Kogălniceanu

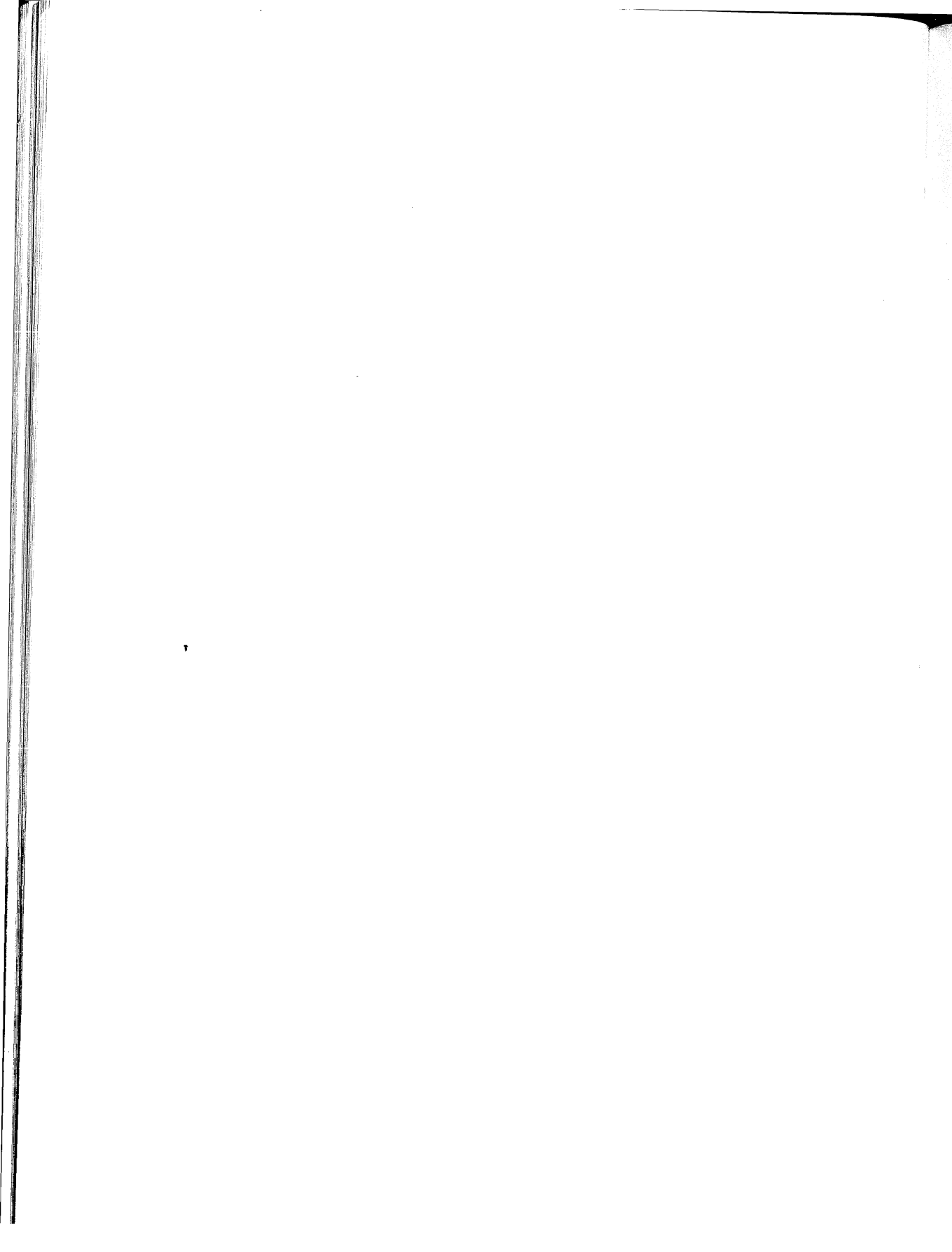
NOTE

Versurile se găsesc copiate de mîna lui Al. Papadopol Calimah, prietenul lui Kogălniceanu, în ms. Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România nr. 5178, f. 57°. După versuri următoarea notă: „Unica poezie care au făcut-o Kogălniceanu, cum singur mi-au spus de multe ori...”. Iscălește: „Al. Papadopol Calimah”.

Manuscrisul citat este, de fapt, un fel de album elegant, legat în marochin roșu, împodobit cu aur. Albumul a rămas în cea mai mare parte nescris. La f. 1—14 sînt însemnările autografe ale lui M. Kogălniceanu despre călătoria lui la Viena, din mai-iunie 1844 (vezi ed. de față, p. 487 — 494).

N. Iorga, în „Floarea darurilor”, I, 1907, nr. 1, p. 20, le publică sub titlul Versuri de Mihail Kogălniceanu (Copiate dintr-un album, de George G. Orleanu).

Critică și istorie literară. Programe.
Studii biografice și autobiografii

Programe literare

[Programul revistei „Alăuta românească”]

Din partea Redacției

Redacția *Albinei românești* nu au cruțat în curs de nouă ani nici o jărtfă spre a-și mulțami abonații. Dorind să li deie o noă dovadă de buna ei voință, ea au luat măsurile cuviincioase ca *Alăuta românească*, care pînă acum se da nehotărit, să iasă în viitorie regulat de două ori pe lună, la 1 și la 15 a lunii, cuprinzînd numai lucruri literale, precum acest întîi număr. Redacția se va sirgui ca *Alăuta* să răsune producturile duhului cele mai noă și cele mai interesante pentru cetitori. Ea își va împlini scoposul cu ajutorul multor tineri literari, carii au binevoit a făgădui lucrările lor acestei publicații periodice.

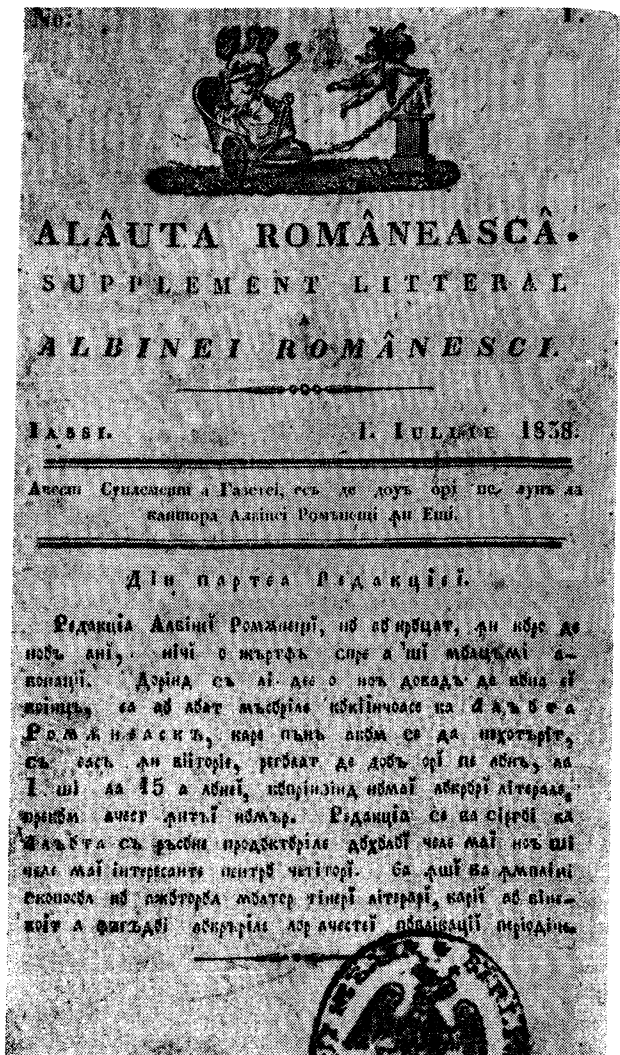
NOTE

Programul a apărut în „*Alăuta românească. Supplement litteral a Albinei românesci. Iassi. 1 iullie 1838.*”

Acest Supplement a Gazetei esă de două ori pe lună la Cantora Albinei românești în Eși”. Formatul 11 × 18 cm; au apărut 5 numere: 1 și 15 iulie, 1 și 15 avgust și 1 septevrie 1838, fiind suspendată din cauza articolului lui M. Kogălniceanu Filozofia vistului (cf. documentata monografie a lui N. Cartoian, „*Alăuta românească*”. — Întîia revistă literară a Moldovei, București, 1927, extras din Omagiu lui I. Bianu).

Manuscrisul miscelaneu nr. 3740 din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România are f. 3—12 scrise de M. Kogălniceanu, cu prospectul numărului 1 al revistei „*Alăuta românească*”, cu data de „1 iunie 1838”. Imprimarea a zăbovit și s-a făcut la „1 iulie 1838”. În plus, prospectul manuscript are o bucată literară tradusă de M. Kogălniceanu, sub titlul Varietăți (incipit: „Un gascon ce era chirurg de piele asculta odată pre un ghenear, carele spunea că omorise într-o bătălie, numai cu mîna lui, șesă vrăjmași...”). Cu Varietăți, se termină prospectul, dar în „*Alăuta...*” tipărită a apărut și Edeș, „istorisire orientală” inspirată din Sindipa filozoful. În prospectul manuscript, articolul program are următoarea variantă față de forma tipărită:

litteral]literar românesci]românești Iassi]Iași 1. Iullie 1838]I^o iunie 1838 a Gazetei omite două]doă Românești]românești Eși]Iași Românești]românești curs]vreme nouă]noă voință]vroință măsurile]măsurele Românească]românească în viitorie]de acum înainte două]doă După cifra 15 omite a lunii, apoi urmează: În acest chip acest suplement literar a Albinei, avînd a sa paginație, va fi, putem să zicem, o foae deosăbită cuprinzînd]ce va cuprinde literale] literare sirgui]sili Alăuta]alăuta să răsune]să cuprîndă interesante]înterisante scoposul]scopul literari]litterați (cuvînt corectat) au binevoit a făgădui]au făgăduit.

Primul număr al revistei „Alăuta românească”. Iași, 1 iulie 1838.

„Alăuta românească” a lui Kogălniceanu nu trebuie confundată cu „Alătura românească – Supplement literal” al „Albinei românești”, scoasă de Gh. Asachi în 7 numere, la 14 martie, la 25 aprilie, 24 iunie, 7 noiembrie, 25 și 30 decembrie 1837 și la 3 februarie 1838. Asachi a mai publicat, și după 3 februarie 1838 suplimente cu titlul „Alăuta românească”, dar ele nu mai erau literare, ci economice și politice. Cum revista lui Gh. Asachi are un bogat cuprins literar, ea trebuie socotită ca „înflia revistă literară a Moldovei”, „Alăuta românească” a lui Kogălniceanu fiind a doua.

Dar chiar „Alăuta românească” a lui Kogălniceanu a fost mult discutată ca paternitate, unii (Eug. Lovinescu, Gh. Adamescu, N. Iorga) atribuind-o lui Asachi.

Este meritul lui N. Cartoian de a fi rezolvat în mod definitiv problema paternității în favoarea lui M. Kogălniceanu, în studiul citat mai sus. Manuscrisul nr. 3740 din Biblioteca Academiei, autograf al lui M. Kogălniceanu, este dovada cea mai nedeazămintă.

V. și G. Istrate, Observații lingvistice pe marginea „Alăutei românești”, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXIII (1972), p. 157–160.

Introducție [la „Dacia Literară”]

La anul 1817, d. Racocca, c. c.* translator românesc în Lemberg, publică prospectul unii foi periodice ce era să iasă pentru întâiași dată în limba românească. Planul seu nu se putu aduce în împlinire¹. La anul 1822, d. Z. Carcalechi, în Buda, cercă pentru a doua oară a asămine întreprindere², dar și aceasta fu în zădar. În sfârșit, la 1827, d. I. Eliad vru și ar fi putut, pe o scară mult mai mare, să isprăvească aceea ce Racocca și Carcalechi nu putură face. Ocîrmuirea de atunce a Țării Românești nu-i dădu voia trebuincioasă. Așa, pușinii bărbați carii pe atunce *binevoia* a se mai îndeletnici încă cu literatura națională pierdură nădejdea de a vede vreodată gazete românești. Numai doi oameni nu pierdură curagiu, ci așteptară toate de la vreme și de la împregiurări. Aceștii fură d. aga Asachi și d. I. Eliad; unul în Moldavia, altul în Valahia păstra în inima lor focul luminător a științelor. Așteptarea lor nu fu înșelată. Împregiurări cunoscute de toți le veniră întru ajutor. Așa, la 1 iunie 1829 în Iași, ALBINA ROMÂNEASCĂ văzu lumina zillii pentru întâiași dată. Pușin după ea se arată și CURIERUL ROMÂNESC³ în București. De atunce, unsprezece ani sînt aproape; între alte multe înaintări ce s-au făcut în îmbele principaturi, literatura n-au rămas în lenevire. Ajutată de stăpînire, apărată și îmbogățită de niște bărbați mari și patrioți adevărați, a căroro numi vor fi trainice ca veacurile, înlesnită prin miile de școli ce s-au făcut în târgurile și satele Moldo-valahiei, literatura noastră făcu pasuri de urieș și astăzi se numără cu mîndrie între literaturile Europei.

După *Albină* și după *Curier*, multe alte gazete românești s-au publicat în deosebitele trii mari provincii a vechei Dacii. Așa, în pușină vreme, am văzut în Valahia: *Muzeul național*, *Gazeta teatrului*, *Curiozul*, *Romania*, *Pămînteanul*, *Mozaicul*, *Curierul de îmbe sexe*, *Vestiitorul bisericesc*, *Cantorul de avis*; în Moldova: *Alăuta românească*, *Foaia satească*, *Oziris*; în Ardeal: *Foaia Duminiceii*, *Gazeta de Transilvania* și *Foaia inimii*⁴. Unele dintr-însele, adecă acele care au avut un început mai statornic, trăiesc și astăzi; celelalte au pierit sau din nepăsarea lor, sau din vina altora. Cele mai bune foi ce avem astăzi sînt: *Curierul românesc*, sub redacția d. I. Eliad, *Foaia inimii* a d. Bariș și *Albina românească*, carea, în anul acesta mai ales, au dobîndit îmbunătățiri simțitoare. Însă, afară de politică, care li ia mai mult de jumătate din coloanele lor, tustrele au mai mult sau mai pușin o coloră locală. *Albina* este prea moldovenească, *Curierul*, cu dreptate poate, nu

* c(ezaro) c(răiesc) — pleonasm: translator imperial al împăratului (de la Viena).

prea ne bagă în seamă, *Foaia inimii*, din pricina unor greutăți deosebite, nu este în puțință de a avea împărtășire de înaintirile intelectuale ce se fac în îmbele principaturi. O foaie, dar, carea, părăsind politica, s-ar îndeletnici numai cu literatura națională, o foaie carea, făcând abnegație de loc, ar fi numai o foaie românească și prin urmare s-ar îndeletnici cu producțiile românești, fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune, această foaie, zic, ar împlini o mare lipsă în literatura noastră. O asemenea foaie ne vom sili ca să fie DACIA LITERARĂ; ne vom sili, pentru că nu avem sumea pretenție să facem mai bine decât predecesorii noștri. Însă urmînd unui drum bătut de dînșii, folosindu-ne de cercările și de ispita lor, vom avea mai puțin greutăți și mai mari înlesniri în lucrările noastre.

Dacia, afară de compunerile originale a redacției și a conlucrătorilor sei, va primi în coloanele sale cele mai bune scrieri originale ce va găsi în deosebitele jurnale românești. Așadar, foaia noastră va fi un repertoriu general a literaturii românești, în carele, ca într-o oglindă, se vor vedea scriitorii moldoveni, munteni, ardeleni, bănățeni, bucovineni, fieștecarele cu ideile sale, cu limba sa, cu tipul* seu.

Urmînd unui asemenea plan, *Dacia* nu poate decât să fie bine primită de publicul cititor. Cît pentru ceea ce se atinge de datoriile redacției, noi ne vom sili ca moraliul să fie purerea pentru noi o tablă de legi și scandalul o uriciune izgonită. Critica noastră va fi nepărtinitoare; vom critica cartea, iar nu persoana. Vrajmași a arbitrarului, nu vom fi arbitrari în judecățile noastre literare. Iubitori a păcei, nu vom priimi nici în foaia noastră discuții ce ar pute să se schimbe în vrajbe. Literatura noastră are trebuință de unire, iar nu de dizbinare; cît pentru noi, dar, vom căuta să nu dăm cea mai mică pricină din carea s-ar pute isca o urită și neplăcută neunire. În sfîrșit, țalul nostru este realizația dorinții ca românii să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți.

Dorul imitației s-au făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul național. Această manie este mai ales covîrșitoare în literatură. Mai în toate zilele ies de sub teasc cărți în limba românească. Dar ce folos! că sînt numai traducții din alte limbi și încă și acele de-ar fi bune. Traducțiile însă nu fac o literatură. Noi vom prigoni cît vom pute această manie ucigătoare a gustului original, însușirea cea mai prețioasă a unii literaturi. Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre țeri sînt destul de mari, obiceiurile noastre sînt destul de pitorești și de poetice, pentru ca să putem găsi și la noi subiecturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuință să ne împrumutăm de la alte nații. Foaia noastră va primi cît se poate mai rar traduceri din alte limbi; compunerile originale îi vor umple mai toate coloanele.

Dacia, ce prin urmare va cuprinde toate ramurile literaturii noastre, va fi despărțită în patru părți. În partea dintîi vor fi compunerile originale a conlucrătorilor foaiei; partea a doua va avea articole originale din celelalte jurnale românești. Partea a treia se va îndeletnici cu critica cărților nou ieșite în deosebitele provincii a vechei Dacii. Partea a patra, numită *Telegraful Daciei*, ne va da înștiințări de cărțile ce au să iasă în puțin, de cele ce au ieșit de sub tipar, relații de adunările învățaților români, știri despre literaturii noștri și, în sfîrșit, tot ce poate fi vrednic de însemnat pentru publicul român.

Iașii, 30 ghenarie 1840

Redactorul răspunzător
M. KOGĂLNICEANU

* În ediția a II-a chipul.

NOTE

„Introducția” s-a publicat în „Dacia litterara sub redactia lui Michail Kogălnicean. Tom I. (Ianuarie-iunie 1840.) Iași. La Cantora Journalului”, 1840, p. 1—8. La 1859: „ediția a doua. Cu trei stampe: Michail Kogălnicean — Constantin Negruzzi — Basile Aleksandri. Iași, 1859. Tipograf-Editor Adolf Bermann, Podul vechiu, nr. 79”. Ambele ediții au Supplement musical la Dacia litterară. Quadrille pour le Piano-forte sur des thèmes moldaves composée et dédiée à Son Altesse Sérénissime La Princesse regnante de Moldavie par F. G. Rouschinski, Eșii, Litografia Albinei, 1840 (9 pagini). În ed. a II-a, cadrilul este închinat, „à son Altesse Serenissime Le Prince Regnant de Moldavie”, iar litografia este a lui „Parteni”. În tabla de materie a ediției din 1859 numele compozitorului este scris „F. G. Rujinski”.

În plus, ediția I (1840) are la sfârșit (p. 1—47) Unele documente din Moldova, care, după cum s-a dovedit în ultimul timp, nu sînt altceva decît o colecție de documente nemțene culese, după mărturia lui Alex. Hașdeu, de Al. Hrisoverghi, iar după aceea a lui Th. Codrescu, de N. Istrati (vezi Dan Simonescu, Manuscrisele literare din Biblioteca Universității „Cuza Vodă”, Iași, în „Scriptum. Buletin bibliologic”, I, Brașov, 1943, p. 33—34; Laetiția Cartoian, Legenda „Mama lui Ștefan cel Mare”. D. Cantemir, izvorul baladelor din secolul al XIX-lea, în Cercetări literare, V (1943), p. 80). Cererea lui Kogălniceanu către Secretariatul de Stat și răspunsul acestuia către M. Kogălniceanu, în legătură cu apariția revistei, au fost publicate de G. Zane în „Arhiva românească”, VI (1941), p. 62—63.

Din „Dacia literară” au apărut numai 3 numere, cu paginația în continuare. Se crede că ar fi fost suspendată după 2 luni de la apariție, din cauza introducerii ce a scris M. Kogălniceanu la traducerea operii lui A. Demidoff (v. introducerea la p. 297—302 și traducerea, p. 427—450. Aici autorul ataca vehement pe boierii care aveau mania de a desconsidera producțiile naționale și de a arăta, în schimb, cea mai mare admirație și cel mai larg sprijin autorilor străini. În special, condamna pe aceia cari își trimeteau copiii „îndată în pansion ca să învețe franțozește”. Apoi continua: „Pilduirea după cei mari este în toate, de aceea caracterul național nu se poate mai bine înțelege decît dintr-un proverb cunoscut de toți: P.... etc.” (Peștele de la cap se împute). Domnitorul M. Sturdza, care încurajase învățămîntul francez din Moldova, s-a simțit jignit în aceste rînduri și a ordonat suprimarea revistei (N. Cartoian în introducerea la M. Kogălniceanu, Scrieri și discursuri, ed. a II-a, Craiova, Editura „Scrisul românesc”, 1939, p. 13 și p. 73).

Dealtfel, o afirmă Kogălniceanu însuși într-un protest scris la 19 ianuarie 1856, publicat de N. Cartoian în „Convorbiri literare”, 41 (1907), p. 1215—1216. Se știe că, drept pedeapsă, domnitorul Mihail Sturdza l-a scos din postul de aghiotant al său. În orice caz, sensul proverbului a fost pătruns de contemporani mai tîrziu, dovadă că au mai apărut de atunci încă 2 numere. Exemplarul Bibliotecii Academiei n-are titlurile n-relor 2 și 3, dar existența lor se vede din distribuirea notelor din „Telegraful Daciei” (vezi nota 34 de la p. 389 ș.a.) în cinci părți finale distanțate între ele și cu litere mai mici decît s-a tipărit restul fasciculelor. Maria Platon, „Dacia literară”. Monografie. Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1968, 56 p. (Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, Facultatea de filologie. Multiplicare litografică); George Ivașcu, Din istoria teoriei și a criticii literare. 1812—1866, București, 1967, p. 291—293.

¹ S-a adus la îndeplinire numai în anul 1820, cînd Teodor Racocce a publicat *Chrestomaticul românesc*, un fel de crestomație, care trebuia să apară periodic, în „mănușchiuri” (fascicule). A apărut numai fascicula întâi. Asupra autorului și cuprinsului cărții, vezi studiul lui Teodor Bălan, *Teodor Racocce și Chrestomaticul românesc*, în „Codrul Cosminului”, II și III (1925 și 1926), p. 349—370; Teodor Racocce, *Chrestomaticul românesc din anul 1820*. Ediție critică îngrijită de Teodor Bălan, Cernăuți, 1930; Ioan Bîanu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, III, fasc. III—VIII, București, 1936, p. 327—328, nr. 1067.

² Zaharia Carcalechi a vrut să scoată în 1817 „Gazeta românească”, dar a reușit s-o publice abia în anul 1821, sub titlul „Biblioteca românească”. În continuare, a reapărut în 1829–1830 și 1834. Vezi Ioan Bianu și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 372–373, nr. 1114 și p. 618–619, nr. 1410; I. Lupaș, *Cea mai veche revistă literară românească*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, I (1921–1922), p. 120–137, articol retipărit de autor și în *Studii istorice*, vol. III, Sibiu, 1941, p. 129–149.

³ Adevărul este că mai întâi a apărut „Curierul românesc” (București, 8/20 aprilie 1829) și apoi „Albina românească” (Iași, 1 iunie 1829).

⁴ „Muzeul național”. Gazetă literală și industrială, București, 1836–1838 și „Gazeta Teatrului național”, București, 1835–1836, la ambele redactor I. Eliade Rădulescu; „Curiosul”. Gazetă de literatură, industrie, agricultură și noutăți, București, 1836–1837, redactor C. Bolliac; „România”, București, 1837–1838, redactor Florian Aaron; „Pămînteanul”, București, iulie-septembrie 1839; „Mozaicul”, Craiova, 1838–1839, redactor Const. Leca; „Curier de ambe-sexe”. Jurnal literar, București, 1836–1847, redactor I. Eliade Rădulescu; „Vestitorul bisericesc”. Gazetă religioasă și morală, Buzău, 1839–1840, redactor Dionisie Romano; „Cantor de avis și comers”, București, 1837–1857, redactor Zaharia Carcalechi; „Alăuta românească” — sub acest titlu au apărut la Iași două reviste literare: una, de la 1 iulie la 1 septembrie 1838, condusă de M. Kogălniceanu, cealaltă, de la 14 martie 1837 la 1 septembrie 1838, condusă de Gh. Asachi; „Foaie sâtească a Prințatului Moldaviei”, Iași, 1839–1851, condusă, între 1840–1845, de M. Kogălniceanu; „Oziris” se pare că n-a apărut, era proiectată ca revistă pentru „economia cîmpului și de tehnologie rurală”; „Foaie Duminecii”, Brașov, 2 ianuarie — 25 decembrie 1837, redactor Ioan Barac; „Gazeta de Transilvania”, Brașov, 1838 și urm.; „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, Brașov, 1838–1865, redactor Gh. Barițiu. Pentru toate aceste publicații periodice, vezi Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești (ziare, gazete, reviste). Descriere bibliografică*. Cu o introducere de Ioan Bianu, București, 1913. Catalogul este alfabetic, după titlul publicației. Articolele tuturor acestor publicații periodice, orientate de M. Kogălniceanu, împreună și cu ale altora, în total 78 de periodice, sînt azi indexate într-un excelent indice, întocmit de Ioan Lupu, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima, *Bibliografia analitică a periodicelelor românești*, 1966–1967, vol. I, cu 3 părți și vol. II, 1970–1972, cu alte 3 părți, indexînd articolele publicate între anii 1790–1858. Sînt bibliografiate periodicele dintre anii 1790–1858, iar criteriul de clasificare a celorlalte 42229 titluri este cel al clasificării zecimale universale.

Datele lui Kogălniceanu despre primele publicații periodice imprimate pe teritoriul patriei noastre („Curierul românesc” și „Albina Românească”, ambele în 1829) trebuie corectate în lumina ultimelor descoperiri. Azi se știe că prima publicație periodică imprimată pe teritoriul românesc este „Courier de Moldovie”, nr. 1, Iași (18 februarie 1790, din care se cunosc 7 numere, al șaptelea, în aprilie). Vezi Dan Simonescu, *Primul ziar tipărit pe pămîntul țării noastre*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1956, p. 343–351. S-a tipărit în tipografia de campanie, ambulăntă, a mareșalului rus Grigore Alexandrovici Potemkin. Ștefan T. Eșanu, *Știri noi despre „Courier de Moldavie” („Limbă și literatură”*, 20, 1969, p. 218–220), susține că tipografia lui Potemkin era, de fapt, tipografia lui Dimitrie Cantemir, din 1722, din timpul campaniei militare a lui Petru cel Mare în Caucazia și Persia. Anterioară înregistrărilor lui Kogălniceanu este și „Fama Lipschii pentru Dația”, Lipsca, 1827 (nr. 7, singurul cunoscut pînă acum). Mariana Cristea, *Primul ziar românesc: Fama Lipschii*, în „Gazeta literară”, 3 februarie 1966, p. 3.

[1]

[Program la
„Foaie sătească a Prințipatului Moldaviei”.

Anul II* no. 1, Iași 7 april 1840]

Înștiințare de la redacție

În urma ofisului preainălțatului domn din 31 noiembrie 1839, subt no. 59, Sfatul Administrativ au binevoit a închie cu jos iscălitul un contract cu no. 571, pentru tipărirea *Foaiei sătești* de la 1 april și pînă la 1 april următor zilei sfîrșirei privilegiului dat d-sale agăi Gheorghii Asachi, pentru particularnica tipografie a *Albinei*. Acest contract prin anaforoa statului din 19, cu no. 516, s-au înfășoșat înălțimei sale și la 23 a trecutei luni mart au și primit încuviințarea preainălțatului nostru domn.

Condițiile sînt tot acele care au fost încheiate cu d. aga G. Asachi. Prețul asemine este tot același. Așadar, satele care au mai mult de 50 lăcuitori vor plăti pe sfert, cîte 2 sorocoveți și jumătate, iar satele care au mai puțin de 50 lăcuitori vor plăti numai un sorocoveț și a patra parte. Particularii se pot abona cu 14 sorocoveți pe an. Prețul pentru înștiințări particularnice în 2000 de exemplare este 60 parale pe rînd, iar cerînd trebuința de o grabnică publicație, atunce, pe lîngă aceste 60 de parale, se va plăti și hîrtia, îndeosăbit.

Plicurile se vor trimite satelor de cătră privighitorii ocoalelor. Prenumerăția pentru particulari se face în Iași, la Cantora Daciei literare; în ținuturi pe la dd. sameșii ** cinstitei visterii.

Deci, în puterea articol[ului] 8 din contract și a următoarei poronci a cinstului departament din 1 april 1840, subt n° 6382, toate instanțiile administrative și judecătorești sînt rugate a trimite hîrțile ufițiale ce au a se tipări prin *Foia sătească* de-a dreptul la următoarea adresă:

Cătră Redacția *Foaiei sătești*, fără a le adresa prin caialul *** Institutului *Albinei*, precum acest Institut publicarisește prin no. 53 a *Foaiei sătești*, anul I, căci noa redacție a *Foaiei sătești* va fi răspunzătoare numai pentru tipărirea hîrtilor ce se vor trimite de-a dreptul.

Iași, 7 april 1840.

Adiotantul înălțimei sale,
căpitan M. KOGĂLNICEANU

* În anul I, 1839, ziarul a fost condus de G. Asachi. Vezi notele care urmează după programele [1] și [2].

** *Sameși* — contabili, casieri, strîngători de biruri.

*** *Caial* — din context: secretar de redacție (?).

[2]

[Program la nr. 1.

„Foaie pentru agricultură, industrie și negoț”.

SUPLEMENT

la „Foaia sătească” pe luna lui april 1840.

Iași, 7 april 1840]

Înștiințare de la redacție

Prin articolul 2 din contractul închiet cu stăpînirea pentru tipărirea *Foaiiei sătești* de la 1 aprilie curgător, noi ne-am îndatorit ca, la neajungere de materii trimise de către Ocărmuire, să îndeplinim numerile *Foaiiei sătești* cu științi folositoare lăcuiitorilor de prin sate. Spre împlinirea, dar, unii asemenea măsuri atît de priincioase, noi am cerut și am primit învoire de la Stăpînire ca suplementul ce sîntem datori a da o dată pe lună să cuprindă numai cunoștințe practice, metodeuri economice, învățături despre agricultură, morală și istorie, înștiințări despre negoțul dinlăuntru și din afară, și alte asemenea știri folositoare.

Acest suplement va purta titlul de *Foaie pentru agricultură, industrie și negoț*. Într-o țară ca a noastră, unde lucrarea pămîntului este cea mai mare și singura bogăție a lăcuiitorilor, învățăturile ce ar aduce într-o stare mai bună și înflorită deosebitele ramuri a agriculturii trebuie să fie îndeletnicirea cea mai de căpitenie a scriitorilor și a publicului. De aceea cuprinderea cea mai însămnată a acestui suplement va fi o prelucrare care va da bunilor și cinștiilor săteni o învățatură înțeleasă despre lucrarea pămîntului, creșterea vitelor, îndreptarea pomilor și a viilor și altele. Aceste învățături sînt scoase dintr-o carte franțozască vestită, numită *Casa cîmpească* (Maison rustique).

Pentru acum vom arăta mai dintii de ce mare trebuință este pentru un sătean cunoștința climei și a deosebitelor schimbări ce se pricinuiesc în atmosferă sau văzduh.

Pe urmă vom pași la învățatura aratului, a sămănatului, a săceratului; și așa, încet cîte încet, supt titlul de *Casă cîmpească*¹, vom da o povățuire întregă despre toate îndeletnicirile cîmpești.

Iași, 1 april 1840

Redactorul *Foaiiei sătești*

NOTE

„Foaie sătească a Prințipatului Moldaviei”. Anul 1. Nr. 1. Eșii, în 2 april 1839, este titlul unui ziar săptămînal scos de G. Asachi în tipografia Institutului Albinei. Dar, de la 1 aprilie 1840, ziarul devine proprietatea lui M. Kogălniceanu, care semnează „Redactorul *Foaiiei sătești*”. În

această calitate, Kogălniceanu nu mai tipărește „Foae satească” în tipografia Institutului Albinei, ci în „Tipografia Sf. Mitropolii”, în apropiere de care avea și un birou de redacție: Cantora Foaei satești, care s-a contopit apoi cu Cantora „Daciei literare”, revista lui Kogălniceanu.

Ziarul era foarte răspândit, pentru că publica toate măsurile oficiale ale Sfatului Administrativ (un fel de Minister al Internelor, pentru Moldova), precum și știri politice și practice, acestea din urmă privind agricultura, industria și comerțul țării.

Trecerea „Foaei” din mâinile lui Asachi în acelea ale lui Kogălniceanu nu a fost așa de ușoară și ea este originea unei constante animozități între cei doi scriitori moldoveni, deși, cel puțin în scris, își arătau unul altuia admirație, iar în scrierile lor polemice, urbanitate (cf. G. Zane, O concurență tipografică și o polemică literară între M. Kogălniceanu și Gh. Asachi, în „Arhiva românească”, VI (1941), p. 31—71). Ea s-a făcut pe baza unui contract între Sfatul Administrativ al Moldovei și „adiotantul înălțimei sale, căpitan M. Kogălnicean” (așa semnează contractul, care a fost publicat de G. Zane, loc. cit., p. 54—57), și în ciuda protestelor lui Asachi, publicate tot de Zane (ibidem).

În articolul 3 al contractului se spune: „Această foae eu mă îndatoresc a o da afară o dată în săptămână, în ziua de duminică, și va fi întovărășită de un supliment o dată pe lună”. Aceste suplimente au purtat diferite titluri:

Foae pentru agricultură, industrie și negoș, de la 7 aprilie la 8 decembrie 1840.

Adaos la Foaea satească, de la 19 ianuarie 1841 la 24 iunie 1851, cu varianta: Foae de învățători folositoare, de la 16 ianuarie la 24 decembrie 1844, și:

Adaos extraordinar la Foaea satească, de la 25 februarie 1845 la 17 iunie 1851; dar, începînd cu nr. 50 din 16 decembrie 1845, Kogălniceanu încetează de a mai fi redactor, fiind numit în acest post Const. Rolla, iar de la 2 iunie 1846, iarăși G. Asachi, pînă în 24 iunie 1851, cînd „Foaea satească” își încetează apariția.

(Vezi și manuscrisele B.A.R. nr. 2243, Registrul hîrtilor oficiale pe anii 1840—1842; ms. 2244—2246, Condicele de expediție pe anii 1840—1843.)

Programul al doilea, ce publicăm mai sus, este semnat de „Redactorul Foaei satești”, deci de M. Kogălniceanu.

La 2 aprilie 1839, cînd a apărut „Foae satească a Prințipatului Moldaviei”, G. Asachi a publicat și el următorul program, însoțit de textul anaforalei de recomandare a Sfatului Administrativ către domn:

„Ocărmuirea acestui pămînt, plină de îngrijire de a întemeia și a spori binele tuturor treptelor de lăcuitori, au socotit de cuviință a să înființa această Foae numită satească, ca prin a ei mijlocire să se facă cunoscute sateților toate poroncile și povățuirile ce să slobod pentru plinirea îndatoririlor legiuite, buna petrecere și pentru îndăminarea lăcuitoților. Părintele parohul, adecă preotul satului, în toate duminicile, după ieșirea din sfînta liturghie, va aduna pe poporâni la un loc convenit și va ceti în auzul tuturori cuprinderea acestei foi, pentru ca să înțaleagă fieștecarele și să urmeză celor poroncite. Cătră aceste uneori să vor adăogi sfătuirii înțelepte și folositoare pentru păstrarea sănătății atît a oamenilor, cum și a vițelor lor, și povățuirii pentru cîte privesc la fericirea lăcuitoților.

Această lucrare s-au înființat pe temeul acului următor”.

Pentru preluarea tipografiei de la Asachi, pe lîngă studiul lui G. Zane citat mai sus, vezi și Dan Simonescu, Mihail Kogălniceanu ca tipograf și editor la Iași, în „Studii și cercetări de bibliologie”, II (1957), p. 167—184, și recenzia cu completări a lui Const. C. Angelescu publicată în „Studii și cercetări științifice. Istorie — filologie”, X (1959), fasc. 1—2, p. 232—234 (Academia Republicii Socialiste România, Filiala Iași).

¹ Vezi articolul *Casa cîmpească*, publicat la p. 453—463 a volumului de față, în cadrul textelor culturale.

[Programul revistei „Propășirea. Foaie științifică și literară”]

[Românii au început a prețui facerile de bine a publicității. Deosebite foi politice și literare, subț deosebite numiri și cu deosebite tendințe, s-au înființat în tustrele provincii a vechii Dacii. Fieștecare din ele își împlinește scopul mai mult sau mai puțin; însă toate au greșala capitală că prea se îndeletnicesc cu cele din afară și prea puțin cu cele dinlăuntru. Cele politice cuprind numai un extract uscat a întâmplărilor de zi, scoase din jurnaluri străine, și care multe n-au cel mai mic interes pentru români; cele literare nu se ocupă pentru cele mai multe dăți decît cu literatura ușoară a franțezilor și a germanilor; rareori ele cuprind un articol original românesc, mai rareori încă un articol de științe sau de interesuri a țărilor noastre. Lipsa, dar, a unei foi care, lăsînd deoparte toate noutățile din afară și discuțiile politice de zi, precum și toate acele traducții de articule ușoare și de anecdote franțuzești și nemțești, s-ar îngriji numai cu adevăratele interesuri materiale și intelectuale a românilor, lipsa unei asemenea foi publice, zic, este obștește simțită. Această lipsă, într-atît încît împregiurările din afară o vor ierta, se va sili a o împlini *Propășirea*.]

Lepădînd din coloanele sale tot ce se înțalege subț strinsul cuvînt de *politică*, neocupîndu-se nicidecum cu discuțiile și noutățile politice din afară și dinlăuntru, precum și cu întâmplările zilii, izgonind orice traduceri din scrieri străine, care neavînd nici un interes pozitiv pentru noi nici nu ne pot îmbogăți literatura, *Foaia* noastră nu va cuprinde decît compuneri originale românești, împărțite în trei secții :

[1. științele exacte, 2. științele morale și politice și 3 literatura românească, silindu-se prin toate aceste a deștepta un interes mai viu pentru știință și nație.]

Secția I va cuprinde articule originale de fizică, himie, istorie naturală, agricultură, ținerea pădurilor, igienă publică, știri despre descoperirile și lucrările învățaților.

Secția II va trata mai ales *: 1. întrebările cele mai interesante a *economiei politice*, precum drumurile, canalurile, vămile, bancele, tranzacțiile comerciale și industriale; 2. *jurisprudența*, adecă deosebite articule despre dritul românesc ** în deosebitele timpuri, [comentarea asupra codicilor de legi a Valahiei și a Moldaviei, lipsele și îmbunătățirile driturilor civil și penal;] 3. *istoria națională*, sau*** priviri asupra anelelor patriei, biografia celor mai însămnați români, înfătoșarea întâmplă-

* „mai ales” lipsește în nr. necenzurat.

** În nr. necenzurat: „adecă istoria dritului românesc”.

*** În nr. necenzurat: „adecă”.

ШИНЦИФІКЪ ШІ ЛІТЕРАРЪ.

АНА I.

Дзмінікъ лн 9 Іанваріе

1844.

Анунціанд дін кодзале сале тот че се анунціе сзет стрінса кзынт де політікь, пе-
оклудасе нічї де кам на діенсіле шї постыде політіе дін афарь шї дін лзынтрє, прекш
шї лє жлтыльїрїе зїшї, ісгонїнд опї че традечерї дїн скїерї стрїне, кзє пе анунці нічї на
їнтерес постїв нєнтрє ної нічї на не потї жлхотї літературь, Фоаїа нєастрь нє на кзырїаде
де кїт коншєрї оріїнале ромънєдї, жлшърїге лн треї секцїї:

Секцїа I на кзырїаде артїкзле оріїнале де фікшї, хїміе, історїе натуралє, агрїкултурь, шї-
перєа нздрїлор, іїенз нвлїкї, шїрї десре дескнєрїїле шї лзырїле жлшнцїапор.

Секцїа II на тратє маї алес: 1° жлнрєвїрїе чеас маї їнтересанте а екннмієї політіче,
прекш фрншрїле, каналрїле, азїшїе, банчєле, трансакцїле комерціале шї їндустрїале, шї
рїєнрзденда, адезъ деосєнїте артїкзле десре дїтїл ромънєск жл деосєнїтеле тїаїнрї; 2°
їєсторїа націналє, сзл прївїрї асшра анделор натрїєї, біографїа чєлор маї жлшнцїапї
Ромъї, жлфїонарєа жлтыльїрїлор чєлор маї сзлїте, оїнєшїрїе, преждєнїле, черємонї-
ле, їстїтїзїле нєкїлор пострї стрїшої.

Секцїа III, а літературєї, кзє на фі чеа маї нєагъ, на кзырїаде тот феазл де артїкзле
орїїнале, прозл шї поезїе, меаца чєлор маї канєскїї асторї, традечерї шї екстрактерї дїн
кларїле нвлїкєтє жл дерї стрїне, лар акърора сзжєт се атїнчє де ної, прївїрї асшра лїмїї,
вжкїї жторїєтїе, шї лн сфърїнї критїка шї жлшнцїарєа тэтлор скїерїлор нєзє ромънєдї.
Ачєастрь партє а фолєї нєастрє на фі мєнїгъ кз сз жлшнрїлнєаскъ чєтїторїлор о іїєє дрєан-
тъ шї жлїєстзлзтєарє а мїнскїї літераре дїн Молдавїа, Валачїа шї Трансїлванїа.

Ачєастрь фоаїє се на нвлїка сзлї редакцїа респнзлзтєарє а D.D. В. Александрї, П. Болш,
І. Гїва шї М. Козлнчєан. Ажкторь чєлор маї жлшнцїапї літераторї дїн Валачїа шї
Молдавїа нє єсте фьгьїлїт, шї де не азм нзтеш жлшнцїапї, кз чєтїторї пострї нєр гзсї
адеєсє опї жл нєаолєєє єї нєтєє канєскєтє а D.D. Александрєскї, Болєак, Болєєскї, Домїї,
Маїорєскї, Нєгрїдїї ш. а. Опї че артїкзле потрївїте нз дїхлї Фоїел, трїмїєє де опї шї чїеє, се
нєр прїмї кз режнцїонїт, тєндрїа нєастрь де кзынїтєнє фїнд андємнл шї респндрїєа кз-
нїнцїлїлор шї літературї.

Primul număr al revistei „Propășirea”, cuvînt cenzurat, rămîniind numai titlul „Foaie științifică și literară. [Iași, Anul I, 1844”.

rilor celor mai slăvite, obiceiurile, prejudețile, ceremoniile, instituțiile vechilor noștri strămoși[; și 4, în sfârșit, felurite articule de un *interes social*, precum despre învățătura publică, despre reforma temnițelor ș.a.].

Secția III, a literaturii, care va fi cea mai bogată, va cuprinde tot felul de articule originale, proză și poezie, viața celor mai cunoscuți autori, traduceri și extracturi din cărțile publicate în țeri străine, dar a cărora subiect se atinge de noi, priviri asupra limbii, bucăți umoristice și, în sfârșit, critica și înștiințarea tuturilor scrierilor nou românești.

Această parte a *Foiei* noastre * va fi menită ca să împărtășească cetitorilor o idee dreaptă și îndestulătoare a mișcării literare din Moldavia, Valahia și Transilvania.

Această *Foie* ** se va publica sub redacția răspunzătoare a dd. V. Alecsandri, P. Balș, I. Ghica și M. Kogălnicean. Ajutorul celor mai însemnați literatori din Valahia și Moldavia ne este făgăduit și de pe acum putem închizășului că cetitorii noștri *** vor găsi adeseori în coloanele ei numele cunoscute a dd. Alexandrescu, Boleac, [Bălcescu,] Voinescu, Donici, Maiorescu ****, Negruții ș.a. Orice articule potrivite cu duhul *Foiei* ***** trimise de orișicine, se vor primi cu recunoștință, tendința noastră de căpitanie ***** fiind îndemnul și răspîndirea cunoștințelor ***** și literaturii [naționale].

Această publicație periodică va ieși ***** într-o coală în 4°, o dată pe săptămână, în Iași la *Cantora Foiei satești*; formatul, literile și hîrtia vor fi întocma cu acest [întii] număr.

Prețul deocamdată este, pe an, doi galbini. Dar, sporind numărul abonaților ca să se poată acoperi cheltuielile tiparului, atunci prețul se va scădea în proporție.

Prenumerarea se face în Iași, la *Cantora Foiei satești* și la toate libreriile; în ținuturi pe la dd. învățători publici; în București, la librerie d. Valbaum.

* În nr. necenzurat: „*Propășirea*”.

** În nr. necenzurat: „*Propășirea*”.

*** În nr. necenzurat: „*Foiei noastre*”.

**** „*Maiorescu*” fusese omis în nr. necenzurat.

***** În nr. necenzurat: „*Propășirea*”.

***** În nr. necenzurat: „tendința de căpitanie a *Foiei noastre*”.

***** În nr. necenzurat: „ideilor”.

***** În nr. necenzurat: „*Propășirea se va publica*”.

NOTE

Revista „*Propășirea*” a ieșit în 42 numere, de la 9 ianuarie la 29 octombrie 1844, după care dată a fost suspendată din ordinul guvernului. Programul este, probabil, compunerea comitetului de conducere, compus din M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Ion Ghica și Panaioti Balș.

La data de 11 noiembrie 1844 guvernul suspendă apariția „*Propășirea*”, sub cuvînt că în coloanele revistei spătarul Costache Negruzzi a publicat, „cu titlu de Toderică, o alcătuire imoralicească și netrebnică”. Dar nuvela a apărut în nr. 10 și 12 din 12 martie și 2 aprilie, și, dacă acesta ar fi fost adevăratul motiv, „*Propășirea*” n-ar mai fi supraviețuit pînă la 11 noiembrie. S-au arătat ulterior și adevăratele motive: Gh. Asachi acuza „*Propășirea*” de a fi publicat atacuri asupra învățămîntului, pe care-l conducea el. Dar articolele incriminate nu sînt numai acelea ale lui Ion Ghica despre Învățămîntul public, ci și ale lui Ion Ionescu de la Brad asupra învățămîntului și stării noastre agricole. M. Kogălniceanu a protestat că profesorilor li se ia libertatea de cugetare. Nu mai puțin

a contribuit și publicarea, în n-rele din 24 septembrie și 1 octombrie, a Cuvîntului pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană. Cert este că atitudinea curajoasă și democratică a colaboratorilor părea din ce în ce mai periculoasă ocîrmuirii, care a suspectat de la nr. 1 patrioticele intenții ale comitetului de redacție al revistei, cuprinse chiar în titlul „Propășirea”, pe care l-a înlocuit cu acela de „Foie științifică și literară”.

Ultima lovitură dată revistei a fost surghiunul la mănăstirea Rîșca al lui M. Kogălniceanu, care la 13 octombrie 1844 tocmai rostise înaintea Divanului domnesc o puternică filipică contra clerului și a guvernului, ca avocat în procesul mănăstirii Popăuți cu călugării greci încurajați în jafurile lor de însuși beizadeaua Grigore Sturdza. Ocîrmuirea a ordonat arestarea lui Kogălniceanu, în urma ordinului lui Mihail Sturdza, domnul Moldovei.

În Biblioteca Academiei se păstrează un exemplar din nr. 1, cu titlul „Propășirea”, datat 2 ianuarie 1844, necenzurat. Între paranteze drepte publicăm părțile textului necenzurat, consemnînd totodată în aparatul critic și alte formulări ale variantei necenzurate.

Ediții: Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, Publicațiunile periodice românești (ziare, gazete și reviste), București, 1913, p. 525—527; I. Hangiu, Presa literară românească, I (1789—1901), București, 1908, p. 98—101; M. Kogălniceanu, Scrieri alese, Ediție îngrijită de Dan Simonescu, I, București, 1955, p. 195—198 (idem, ed. 1956, p. 196—199; idem, Tainele inimii, ed. 1964, p. 170—173); M. Kogălniceanu despre literatură. Culegere... de Dan Simonescu, 1956, p. 131—135; George Ivașcu, Din istoria teoriei și a criticii literare românești. 1812—1866, București, 1967, p. 325—327.

Studii: Radu Rosetti, Despre cenzura în Moldova, II, în „Analele Academiei Române”, s. II, t. 29, ist. (1907), p. 24—29, 113—116; N. Cartoian, Soarta unei reviste literare în 1844, „Propășirea”, în „Convorbiri literare”, 41 (1907), p. 197—204, 416—429, și Documente noi privitoare la suprimarea „Propășirii”, în „Revista istorică”, XII (1926), p. 341—346; N. Iorga, Mihail Kogălniceanu. Scriitorul, omul politic și românul, București, [f.d.], p. 69—80.

[Programul ziarului „Stéoa Dunării”¹⁾

Steaua Dunării iese într-o epohă din cele mai însemnate ale lumii moderne.

Un rezel mare, un rezel de eroi, întreprins pentru emanciparea Orientului și a Principatelor îndeosebi, se urmează chiar în apropierea marginilor noastre, ce încă astăzi răsună de vuietul căderii Sebastopolii²⁾.

Telul politic al *Stelei Dunării* este de a ținea pre publicul român într-o cunoștință lămurită și continuă nu numai despre întâmplările cele mai importante ale zilei, dar totodată și despre spiritul și tendințele marilor luptători.

Acest jurnal este *Steaua Dunării române*; prin urmare, politica sa nu poate să fie decât *politica seculară a românilor*, politica națională care — spre onoarea publicistilor noștri — se urmează și se sprijine de întreaga presă românească, cu mai mult sau mai puțin talent, însă fără excepție, și cu aceeași neobosită râvnă și călduros patriotism, politică care se rezumă în aceste cuvinte: *autonomia Principatelor, unirea Principatelor*.

Simpatiile noastre sînt din tot sufletul, din toată inima pentru Franța și Anglia; căci ele mai întii au scris pe gloriosul lor steag emanciparea și dezvoltarea Principatelor. Dar recunoștința noastră este de mai înainte cîștigată *oricăriia Puterice*: la viitoarea pace va apăra mai cu energie, mai cu nepărtinire, mai cu neinteres exclusiv driturile patriei noastre și va stărui ca de cătră marele Areopagiu al Europeii să se hotărească, în sfîrșit, soarta politică a românilor într-un chip statornic și conform legilor sîntei Dreptăți și respectului naționalităților. Un popul omogen de cincii milioane — înțelegem numai populația îmbelor Principate — ce secolii întregi și prin atîtea catastrofe și-a păstrat existența și istoria, populul român poate și trebuie ca odată să trăiască cu însuși viața sa națională, prin singura păstrare a legăturilor seculare cu Înalta Poartă și sub singura Protecție colectivă a Europeii, care ni s-a recunoscut de către toate Puterile adunate la conferințele din Viena. Numai această Protecție este dorită de români; singură ea va răspunde la interesul nației noastre, la interesul fiecăria puteri îndeosăbi, la interesul Europeii.

Unirea Principatelor a fost visul de aur, țelul isprăvilor a marilor bărbați ai României, a lui Iancu Huniad, ca și a lui Ștefan cel Mare, ca și a lui Mihai Viteazul, a lui Vasile vodă, ca și a lui Matei Basarab. Unirea Principatelor a fost țelul gîndirilor și a celor mai străluciți dintre domnii fanarioți; și, cu toată apăsarea străină, totuși legislatorii noștri din 1830 au înscris în art. 425 al legii fundamentale de atunci³⁾ aceste cuvinte repetate din secol în secol pînă astăzi de toate inimile române:

Elena și Alexandru I. Cuza (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe F III 54604).

„Art. 425. Începutul, religia, obiceiurile și asemănarea limbii lăcuitorilor acestor două Principate, precum și trebuințele a îmbelor părți, cuprind din însuși descălecarea lor elementele *nedespărțitei uniri*, care s-a împiedicat și s-a întârziat din întâmplătoare împrejurări. Mîntuitoarele folosuri a rodului ce s-ar naște din întrunirea acestor două țări sînt netăgăduite!” etc. etc.

Unirea Principatelor este, dar, dorința vie și logică a mării majorității a românilor. *Steaua Dunării* este jurnalul Unirii. Prin aceasta ea nu urmează unei utopii; ea apără numai interesul vital al patriei. Unirea Principatelor este singurul mod în stare de a consolida naționalitatea românilor, de a le da demnitate, putere și mijloace pentru a împlini misiia lor pe pămîntul ce de cătră Cel de Sus li s-a dat spre moștenire. Noi avem înaintea ochilor noștri exemple la ce grad de libertate și de civilizație, sub domni regenți, au ajuns Sardinia și Belgia, staturi a căroră întindere este mai mică decît acea a Principatelor.

Unirea Moldaviei și a Valahiei singură va depărta conflicte viitoare pe țărmurile Dunării și ale Mării Negre, singură va consolida pacea în Orient.

Politica noastră dinlăuntru va fi cu totul de *legalitate* și de *bună rînduală*.

Sîntem convinși că, în mijlocul provizorului de astăzi, trebuie să fim cătră guvern cu un respect demn și neinteresat; că trebuie să ne folosim de liniștea de față spre a ne pregăti pentru a asămăna prin chipuri legale instituțiile noastre cu instituțiile Europei civilizate, în familia căria voim a fi numărați; că, dacă nu ne este încă iertat a ne schimba situația politică, nimene nu ne oprește de a ne înțelege de pe acum asupra chestiilor sociale, precum emanciparea și îndrituirea claselor muncitoare, desființarea sclăviei⁴, această pată neagră a omenirei, care de pe tot

pământul european s-a păstrat încă în singurele Principate, modificarea sistemului fiscal, răspîndirea instrucției primare etc. etc. Nu credem că voind a ne ocupa cu aceste reforme, ce de mult în Europa s-au și operat și care mai toate, trecînd prin Bucovina și Transilvania, au și ajuns la granițele noastre, s-ar găsi cineva care să ne conteste autonomia.

Cînd declarăm că sîntem pentru buna rînduială, prin aceasta nu pretindem a recomanda ceva nou în țările noastre. Românii, într-un lung șir de ani și chiar în mijlocul conflagrației din 1848, au respectat această bună rînduială. De atunce pînă la 1854, ei au trecut sub felurite forme de guvern, ba chiar au fost cîteodată și fără guvern, și cu toate aceste niciodată anarhia n-a înlocuit ordinul public. Românii au dovedit că sînt demni de Libertate.

Politica, după nimerita expresie a unui publicist francez, a ajuns a fi astăzi sufletul lumii moderne; la dînsa țintesc și largile tendinți ale literaturii, ce formulează și împrăștie ideile, și propășirea industriei, care asociază, organizează, produce și răspîndește. Politica este puternica circulație ce așîță toată gîndirea și toată fapta. În politică se învîrtește astăzi toată ideea. Din ea izvoresc toate acele valuri de teorii, de proiecte, de sisteme care bat neconținut în opinia publică și împing activitatea mulțimei spre căi nouă.

Studiul politicii s-a făcut, dar, cea întîi și cea mai nobilă din toate științele și a ajuns a fi de o necesitate neapărată. Românii din zi în zi mai mult simțesc această necesitate. Soarta Principatelor nu atîrnă de politică? *Steaua Dunării* își va face o datorie specială de a iniția pre cititorii săi la elementele acestei științe. Ne vom sili, dar, în limbajul cel mai lămurit, a da publicului mijloacele de a avea îndată o idee exactă despre toate chestiile cele mari care astăzi mișcă lumea, și așa a cunoaște simțul fiecăruia cuvînt al politicii, care, după expresia lui Garnier Pages⁵, este știința organizației sociale și a direcției societății către bunastare morală și materială a tutulor prin ordin și prin libertate. Spre a populariza această știință, vom avea recurs mai puțin la cunoștințele noastre decît la opiniile și la scrierile acelor bărbați ai Franței, Angliei și Germaniei, carii în viața publică, în Parlament sau în presă au cîștigat dritul de a fi numiți fondatorii ei.

Ca jurnal literar, *Steaua Dunării* chiar din început se pune alături cu opiniile și tendințele *României literare*⁶. În deplin acord cu popularul nostru poet și redactorul ei, credem că literatura românească trebuie să se adape la izvoarele naționalității, adică în istoria, moravurile și credințele țării noastre. Vom combate, dar, din toate puterile noastre direcția falsă ce o parte din scriitorii de astăzi se încearcă a da limbii și literaturii. Spre aceasta ne păstrăm dritul absolut de a ne exprima opinia asupra orice scrieri dată la iveală. Persoana autorului va fi pururea sacră pentru noi, dar opera, fiind a publicului, va fi și a noastră. Supuind scrierile noastre la apreciația altora, și aceasta fără restricție, vom judica și noi scrierile altora; căci critica s-a făcut neapărată mai ales în timpul de față, cînd limba românească este răstignită pe fel de fel de cruci, stropită prin fel de fel de sisteme, întunecată prin fel de fel de ortografii, unele mai absurde decît altele. Sîntem pentru dezvoltarea limbei; aceasta este o convicție a juneții noastre; cu optsprezece ani mai înainte am scris despre regularea și purificarea ei. Încă la 1837, fiind pe bancele Universității din Berlin, am fost pentru introducerea literilor latine; și astăzi, dacă am ști că cu ele *Steaua Dunării* s-ar ceti și s-ar înțelege mai mult — lucru neapărat mai ales pentru un jurnal popular —, de îndată am și adopta aceste litere, care, fiind ale vechilor noștri strămoși, cuînd sau tîrziu vor fi și ale noastre. Însă, precum în politică nu sîntem pentru utopii, așa și în literatură nu sîntem nici pentru pedantism,

nici pentru șarlatanism; sîntem pentru adevăratul progres. Urim confuziile babilonice, urim ignoranța și mediocritatea ascunse sub cuvinte răsunătoare, dar seci de simț; socotim că ne trebuie o literatură originală, nobilă, națională, însușită de a ne forma mintea și inima, o literatură de care să ne putem fâli și înaintea străinilor. Aceasta nu ne va da-o niciodată *pacotila** de versuri fără poezie, de romane traduse și de tratate anabatisto-limbistice** a celor mai mulți din scriitorii noștri de astăzi!

Nimene mai mult decît noi nu prețuiește meritele legiuit cîștigate în literatura românească: cu o vie bucurie vom aplauda orice talent nou ivit, orice încercare făgăduitoare de un viitor succes. Vom face ades partea juneței și a neexperienței. Dar vom păși hotărîtor în contra tuturilor semizeilor, pătrimilor și optimilor de zei, carii fără nici un titlu, fără nici o capacitate, din autoritatea lor privată, s-au constituit succesorii muzelor, năvălind Olimpul și Parnasul. De interesul public, de datoria noastră va fi de a-i combate și de a-i răsturna din pozițiile uzurpate; și, drept arme în această luptă, nu ne vom servi decît de însuși scrierile lor. Noi de pe acum ne așteptăm la urgia și la invectivele d-sale. În contra acestora nu vom răspunde înșă decît prin disprețul nostru, ce sîntem siguri că va fi întărit și de disprețul publicului. Libertatea presii nu o iubim numai pentru noi, o iubim chiar și în contra noastră, o iubim pînă și cu excesele ei.

O specialitate a *Stelii Dunării* va fi de a împărtăși publicului român în traducție sau în estrat articolele cele mai importante — și ele sînt multe și cu deosebite tendințe — ale presii străine despre Principatele Românești, fie în privire politică, fie în privire literară. Aceste articule au un interes real pentru noi, cînd ele provin din pana vreunui barbat însemnat în politică sau în literatură, ori cînd figurează în vreun jurnal cunoscut de a avea o mare influință asupra opiniei publice a Europei.

Ca jurnal comerțial, *Steaua Dunării* se va ocupa cu chestiile cele mai principale ale agriculturii, ale industriei, ale comerțiului nostru. Dacă pretutindenea interesele materiale țin astăzi cel întîi loc în viața populilor, aceste trebuie mai cu deosebire să preocupe pre români, a căror importință politică, după expresia nimerită a lui Ion Ghica, atîrnă de la numărul chilelor de grîu ce exportă peste marginile lor⁷. Căile de comunicație, așezămintele de credit, casele de asigurare, societățile de agricultură, alimentația publică, mijloacele de a dezvolta născînda noastră industrie, înlesnirile pe care comerțul este în dreptate de a le pretinde, în sfîrșit, chestiile cele mai mari ale economiei politice vor afla în foaia noastră o apreciație demnă și practică, căci îmbunătățirea materială ne va da și perfecționarea morală, și așa vom putea ajunge la adevărata civilizație, la adevărata libertate.

Dacă ne-am răzâma numai pe slabele noastre mijloace, puține am putea ținea din cele făgăduite. Înșă noi facem un apel leal și călduros la toți confrății noștri, la cunoștințele, la talentul, la patriotismul lor. Unindu-se toți, dîndu-ne fiecare concursul său în măsura putinței sale, avem convicția că *Steaua Dunării* — cu toate greutățile nedespărțibile de o asemenea întreprindere — va putea ajunge a fi un organ central folositor patriei, un mijloc de publicitate serioasă, în stare de a înfățișa și a apăra și înlăuntru și în afară drepturile, interesele, speranțele românilor din Principate. Nu pretendem a critica nici o foaie politică din acele ce există; dimpotrivă, voim a ține seamă de greutățile particulare ale fiecăria; dar

* *Pacotilă* — marfă de proastă calitate (fr. *pacotille*).

** *Anabatisto-limbistice* — anabaptist, literal, înseamnă botezat din nou; aici: tratate de gramatică anarhice care desconsideră tradiția.

totuși avem prezumția de a crede că, prin concursul general al publiciștilor și al literaților noștri, prin o voință energică, prin multă moderație și mai ales prin mult tact — izgonind personalitățile și ocupându-ne numai de principii —, s-ar putea face și mai bine. Această ambiție o hrănim pentru *Steaua Dunării*. Jurnal menit numai triumfului unei idei, ocupându-se de ziua de mâini mai mult decât de ziua de astăzi, nefăcînd parte din nici o coterie, nemergînd în suita nimărui, ci avînd drept singur țel viitorul nației, *Steaua Dunării* va respecta toate persoanele, toate cuviințele. Prin urmare, ne măgulim de a crede că nu vom găsi nici o ostilitate, nici o piedică sistematică, mai ales cînd coloanele noastre vor fi pururea deschise la orice idee nobilă, la orice faptă generoasă, la tot ce va fi proiectat sau executat pentru binele comun al românilor, fără privire cătră steag sau partidă.

Publicul nostru, care pururea a știut a recunoaște sacrificiile făcute pentru dînsul și chiar simplele bune intenții, îmi va ținea seamă și de buna mea voință și de greutățile ce voi întîmpina; el va judica chiar din început că interesul sau vreun motiv personal nu este țelul întreprinderii mele. Că am păzit o îndelungă tăcere, asta nu va să zică că n-am meditat nimic. Fac parte de o generație care s-a deprins din tinerețe cu studiul. Activitatea spiritului este o condiție vitală a acestei generații; de aceea, la vîrsta noastră, cu greu am putea să ne decidem la o tăcere, ce mai ales în timpul de față o privim ca o crimă. „Retragerea, zice Saint-Marc Girardin⁸, nu este inerția, și acelui căruia acția nu-i mai este învoită, sau nu-i mai place, îi rămîne încă observația. Mă acomod foarte bine de a vedea lucrînd pre alții și nu mă revoltz nicidecum în contra deselor schimbări ale figurei lumii. Bătrînii marinari, chiar acei ce n-au fost decît simpli matrozi, iubesc a vedea pregătindu-se corăbiile ce purced, a urma din ochi manevrele tinerilor marinari, și le doresc din toată inima atît sau mai mult noroc decît au avut ei însuși. Aceste sînt simțimentele mele cînd privesc la prefacerile lumii politice a noastre.

N-am nici ciudă, nici pizmă, dar asemenea n-am nici o umilitate în suvenirile mele”.

NOTE

Publicat în „Stea Dunării. Jurnal politic, literar și comercial”, Iași, 1 oct. 1855.

Această publicație, mai mult politică și comercială decît literară, apără mai ales pentru a pregăti unirea moldovenilor cu muntenii. Programul, spune Kogălniceanu, se rezumă în aceste cuvinte: autonomia Principatelor, unirea Principatelor.

Ziarul a fost suspendat la 17 ianuarie 1856, de vornicul Petre Mavrogheni, însărcinat cu cenzura jurnalelor. Motivul suprimării, după cercetările lui N. Cartoian, a fost un articol al lui M. Kogălniceanu, în care „strecurase, în numărul din 17 ianuarie, cîteva păreri asupra situațiunii nepotrivate, creată presei în Moldova”. Kogălniceanu a protestat contra măsurii arbitrare, printr-un mușcător protest din 19 ianuarie 1856. Guvernul anulează suspendarea și face chiar un proiect de lege pentru „libertatea” presei. „Steaua Dunării” continuă astfel să apară cu mici întreruperi pînă la 2 ianuarie 1859, cînd fuzionează cu ziarele „Zimbrul” și „Vulturul”.

Din punct de vedere literar, ziarul se situează pe linia tradițional-istorică: „literatura românească trebuie să se adapte la izvoarele naționalității, adică în istoria, moravurile și credințele țării noastre”. Totodată, Kogălniceanu vrea să imprime mișcării literare și culturale a epocii mai mult spirit critic.

Ediții: *Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu*, Publicațiunile periodice românești (ziare, gazete, reviste), *București*, 1913, p. 695–701; *M. Kogălniceanu*, *Scrieri alese*, ed. îngrijită de *Dan Simonescu*, vol. II, *București*, 1955, p. 96–104 (*idem*, ed. 1956, p. 295–303; *idem*, *Tainele inimii*, 1964, p. 255–263); *I. Hangiu*, *Presa literară românească*. Articole-program de ziare și reviste, vol. I, *București*, 1968, p. 153–161 (*fragment*); *George Ivașcu*, *Din istoria teoriei și a criticii literare*, 1812–1866, *București*, 1967, p. 491–493 (*fragment*).

Studii: *N. Cartoajan*, Un episod din istoria cenzurei în Moldova, în „*Convorbiri literare*”, 41, 1907, p. 1211–1220; *Ovidiu Papadima*, Literatura din foaia lui Kogălniceanu „*Steaua Dunării*” și, același, *M. Kogălniceanu și unirea țărilor române*. „*Steaua Dunării*”, în „*Studii și cercetări de istorie și folclor*”, respectiv, V, 1956, nr. 3–4, p. 495–521 și VII, 1958, nr. 3–4, p. 401–408.

¹ „*Steaua Dunării*” a fost al doilea titlu la care s-a fixat Kogălniceanu, primul fiind „*Unirea*”. Proiectul și Programul „*Unirii*”, cu data 29 august 1855, au fost publicate de *N. Iorga*, *Mihail Kogălniceanu – Scriitorul, omul politic și românul*, *București*, 1921, p. 17–18.

² „*Rezbel de eroi*” – este războiul Crimeii dintre Turcia și Rusia (1853–1856), încheiat prin Tratatul de la Paris (30 martie 1856). Turcia a fost ajutată de aliați: Anglia, Franța, Austria și regatul Sardiniei. Pentru români se prevedea, între alte condiții ale Tratatului, constituirea „divanurilor ad-hoc”.

³ „*Legea fundamentală*” este „*Regulamentul organic pentru Moldova*”, început din 1829. „*Regulamentul*” era gata în 1830.

⁴ Încă din 6 februarie 1855 Kogălniceanu publicase în „*România literară*” articolul *Sclăvie, vecinătate și boieresc*, o privire sintetică „asupra împilării omului prin om, pată neagră ce figură în istoria socială a tuturor popoarelor și pre care, cu toate luminile seculului, o păstrează încă nații ce se zic cristiane” (*loc. cit.*, p. 69).

⁵ *Garnier Pages* (1803–1878), publicist și revoluționar francez.

⁶ „*România literară*” – revistă literară și culturală condusă de *V. Alecsandri*. A apărut la Iași, nr. 1, 1 ianuarie 1855, ultimul nr. 47, 3 decembrie 1855 (540 p. + IV p. cu sumarul).

⁷ Ideea aceasta a lui *Ion Ghica* este împrumutată de Kogălniceanu din lecția lui *Ion Ghica* ținută la Academia Mihăileană în ziua de 23 noiembrie 1843, când a deschis cursul de economie politică, publicată apoi în „*Propășirea*” (1844): „*Greutatea noastră în cumpăna Europei se va mări cu numărul chilelor de grâu ce vom putea scoate peste hotar. Siguranța și mijloacele noastre de propășire stau în puterea roditoare a pământului, care cere să fie curățit de mărăcini și lucrat*”.

⁸ *Marc* (zis și *Saint-Marc Girardin*) (1801–1873), profesor de literatură la Sorbona, scriitor și om politic francez. A participat activ la revoluția din 1830. În 1836 a făcut o călătorie de studii arheologice în Țara Românească și și-a publicat impresiile de călătorie (1852–1853). În mai multe rânduri, ca deputat și ziarist, a susținut cauza românească. Parlamentul român i-a acordat cetățenia de onoare a Principatelor Române (1867).

Moldau und Wallachei

Romänische oder wallachische* Sprache und Literatur

Von einem Moldauer

„Le Valaque, parlé dans un coin de la Turquie d'Europe, est aussi un débris de la langue romane qui, par son mélange avec le slavon, a adopté une forme toute spéciale, mais qui n'offre que peu de culture et par conséquent peu d'intérêt"!!! (*Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde*, par F. G. Eichhoff, Paris, 1836.)

„Il faudrait regretter la langue moldave, parce qu'elle est la dernière trace de l'inflexibilité du caractère romain. Elle s'est enrichie des mots de toutes les langues du Nord et du Midi, sans changer ni ses anciennes expressions, ni son génie primitif; elle est encore la langue romaine, non celle de Cicéron et du siècle d'Auguste elle date beaucoup de plus loin. La langue moldave est celle des soldats de Romulus, elle a conservé la *dureté de leurs moeurs et toute la grossièreté de leurs manières*' (Le comte d'Hauterive, *Tableau de la Moldavie* etc., Paris, 1824).

„Durch Zartheit und Wohlklang ausgezeichnet, scheint sie (die moldauische Sprache) zum Gesang geschaffen, und was die Süsse und Weichheit anbelangt, kann sie fast der italienischen zur Seite gestellt werden" (F. J. A. Schneidawind, *Taschenbibliothek der Reisen*, von J. H. Jäck, 85. Bändchen, Nürnberg, 1832).

Welche Verschiedenheit des Urteils!

Von allen Ländern des orientalischen Europas sind die Moldau und die Wallachei fast am wenigsten bekannt, und dennoch verdienen diese Fürstentümer in keiner Hinsicht eine solche Vernachlässigung. Die Geschichte dieser Länder ist voll heroischer Taten, die den Griechen und Römern zur Ehre gereichen würden; man erinnere sich nur an die Siege Stephans des Grossen, Fürsten der Moldau, an den Mut Helenas, seiner Mutter, an das ganze Leben von Michael dem Tapferen, Fürsten der Wallachei. — Die moldauischen und die wallachischen Regierungen haben den orientalischen Völkern Europas das erste Beispiel von Freilassung der Leibeigenen gegeben. In Polen, in Russland und in anderen Ländern sind die Bauern noch heute Leibeigene, während sie bei uns alle seit dem Jahre 1740 sich des Zustandes der Freiheit erfreuen. — Dieselbe Geringschätzung hat auch die romänische Sprache getroffen, obgleich sie eine Tochter der lateinischen ist und von mehr als fünf Millionen Menschen geredet wird; denn sie ist die Mutter-

* In der Moldau, und selbst in der Wallachei, ist das Wort „wallachisch" unbekannt. Die wallachische und moldauische Sprache ist dieselbe und wird von denen, die sie reden, die Romänische genannt. [Notele de subsol fără nici o mențiune ale versiunei germane sînt ale lui Kogălniceanu — D.S.]

sprache nicht nur der Wallachen und der Moldauer, sondern sie wird auch in Bessarabien, in der Bukowina, in Siebenbürgen, in dem Banat von Temeswar, in Mazedonien, Thrazien, und selbst in mehreren Kolonien der Ukraine gesprochen. Drei Viertel derselben bestehen aus römischen Wörtern, und nur ein Viertel ist aus slawonischen, gotischen, türkischen und griechischen zusammengesetzt.

„Vor der florentinischen Kirchenversammlung hatten die Moldauer, nach dem Beispiele aller übrigen Nationen, die ihre Sprache aus der römischen verdorben haben, lateinische Buchstaben. Als aber auf dieser Synode der moldauische Metropolit sich zu der Partei der Lateiner schlug, so hat sein Nachfolger, namens Theocistus, Diakonus des Markus von Ephesus, von Geburt ein Bulgar, um den Sauerthum der Lateiner aus der moldauischen Kirche auszurotten und den jungen Leuten die Gelegenheit zu benehmen, die Trugschlüsse der Lateiner zu lesen, Alexander dem Guten geraten, nicht nur die Leute, welche in der Religion anderer Meinung waren, sondern auch die lateinischen Buchstaben aus seinem Fürstentum zu vertreiben und die slawonischen an ihre Stelle zu setzen“ *. Der Fürst genehmigte diese Bitte des Metropoliten, liess alle mit lateinischen Buchstaben geschriebenen Bücher verbrennen und befahl, dass man sich von nun an nur der zyrillischen oder slawonischen Buchstaben bedienen solle. Wer diesem Gebote zuwider handelte, wurde von dem Metropoliten mit dem Banne belegt; man verbrannte sogar die Privilegien und selbst die wichtigsten Dokumente, nachdem man sie in slawonischen Buchstaben abgeschrieben hatte.

Die Wallachen und die anderen Romäner ahmten den Moldauern nach, indem sie die lateinischen Buchstaben verwarfen, so dass bis zu Ende des 18. Jahrhunderts alle Bücher mit zyrillischen Buchstaben gedruckt wurden. — Im Jahre 1780 gaben Georgius Sinkay und Samuel Klein eine romänische, zuerst wieder mit lateinischen Lettern geschriebene Sprachlehre heraus, in welcher sie jedoch viele Fehler gegen die Orthographie begangen haben. Diese Sprachlehre ist zum zweiten Male gedruckt worden unter dem Titel: *Elementa linguae Daco-Romanæ sive Valachicæ*, per Georgium Sinkay. Budæ, 1805. — Seit Sinkay und Klein haben sich viele Gelehrte damit beschäftigt, die romänische Sprache wieder mit lateinischen Buchstaben zu schreiben und gute Bücher darin zu verfassen: z. B. Peter Major de Ditsö Sz. Márton: *Orthographia Romana sive Latino-Valachica; Dictionarium quadrilinguum* a Rev. D. D. Samuele Klein et Basilio Kolosy; aber das beste Werk in dieser Art ist die: *Grammatica Daco-Romana*, studio Joannis Alexi, Viennæ, 1826, obgleich auch noch in dieser einige bedeutende Fehler enthalten sind. Im Jahre 1830 hat der Bischof Bob in Ofen ein grosses lateinisches, romänisch-ungarisches Wörterbuch in drei Bänden drucken lassen. — Jetzt druckt man in Siebenbürgen und in dem Banat von Temeswar im allgemeinen die Bücher mit lateinischen Lettern, und die Romäner der Wallachei und der Moldau haben auch angefangen, dem Beispiel ihrer Brüder von Transsylvanien zu folgen; ausgenommen sind nur noch die Wallachen von Mazedonien und Thrazien, welche sich im Schreiben der griechischen Buchstaben bedienen.

Um die Ähnlichkeit der romänischen Sprache mit der italienischen zu zeigen, mögen hier die acht ersten Verse des *Orlando furioso* im italienischen Original mit romänischer Übersetzung folgen.

* Cantimir in seiner Beschreibung der Moldau.

Canto primo

Le donne, i cavalier, l'arme, gli amori,
Le cortesie, l'audaci imprese io canto,
Che furo al tempo, che passaro i Mori
D'Africa il mare, e in Francia nocquer tanto,
Seguendo l'ire, e i giovenil furori.
D'Agramente, lor re, che si dié vanto
Di vendicar la morte di Trojano
Sopra re Carlo, imperator Romano.

Cântecul ánteiu

Dómne-le, cavaleri-i, arme-le, amori-i
Curtesie-le, indrázneçe-le întreprinderi io cántu,
Que furó in tempu-l, quánd trecuró Mori-i
Mare-a d'Africa si in Francia stricaró atótu,
Urmádu urgia, si teneresce-le furori
A lui Agramente, riga loru, quare se lauda
De a resplátu mórté-a lui Trojanu
Asupra rigei Carolu, impératu Romanu.

Adelung hat in seinem *Mithridat* mehrere rumänische *Vater Unser* aus verschiedenen Provinzen mitgeteilt, aber unter diesen kein einziges ohne bedeutende Fehler; einige enthalten viele falsche Wörter, andere sind ohne alle orthographische Richtigkeit. Es folge hier also eins, das in der jetzt gültigen Orthographie abgefasst ist.

Tată nostru quarele Isci in ceruri sántiască-se numele túu, vie împárátia ta, fie voia ta, precum in ceriu si pe páméntu. Páne anoastră quea de pururea da-ne noi astádi, si ne értá gressalele noastre, precum si noi ertámu gressitiloru nostri, si nu ne duce pre noi in ispitá, qui ne isbávesce de quel reu.

Die gotischen oder deutschen Wörter, die sich in der rumänischen Sprache finden, sind sehr wenige; z. B. *Becher*, Bachar oder Pachar; *gelb*, galben; *Panzerträger* (Curassier), paņceru, usw.

Griechische Wörter sind in grösserer Zahl in derselben vorhanden: παιδευσis, pedépsa; Κυβέρνησις, kivernisire; βλασφημῶ, blastemu, etc.

Die türkischen sind: *afirim*, bravo; *alai*, Gefolge; *odae*, Zimmer; *zaraf*, Geldwechsler, usw.

Der slawonischen Wörter gibt es nach den lateinischen am meisten in der rumänischen Sprache. *Sluga*, Diener; *priczestanie*, Die Kommunion; *blagoslovit*, gesegnet.

Schon vor dem 11. Jahrhundert findet man einige kleine in der rumänischen Sprache geschriebene Dokumente, und die Bibliotheken der Klöster bewahren viele bis jetzt noch unbekannte alte Chroniken. Privilegien von den wallachischen und moldauischen Fürsten existieren seit dem 13. und 14. Jahrhundert. Aber das erste in rumänischer Sprache gedruckte Buch ist eine *Cazania* oder Predigtbuch von dem Stadtrichter Kresstel Lukatsch, einem Lutheraner, herausgegeben und zu Kronstadt in Transsylvanien 1580 erschienen. Ausser dieser *Cazania*, den Chroniken und noch anderen wenigen Werken waren seit dem florentinischen Concilium alle Bücher,

welche in Siebenbürgen, in der Moldau und Wallachei erschienen, in der slawonischen Sprache verfasst und gedruckt. Die Liturgie sogar wurde in dieser Sprache abgehalten, welche weder die Priester noch das Volk verstanden. Erst im Jahre 1643 wurden die heiligen Bücher wieder in die rumänische Sprache übersetzt.

Georgius Rakoczi, Fürst von Siebenbürgen, hatte sich zum evangelischen Glauben, den in jener Zeit auch ein grosser Teil von Ungarn und alle siebenbürgische Sachsen angenommen hatten, bekannt, und da er wünschte, dass auch die Rumänen seines Fürstentums seinem Beispiele folgen, so liess er, um dieses zu erreichen, die heiligen Bücher aus dem slawonischen in die rumänische Sprache übersetzen. Er errichtete eine wallachische Druckerei in Belgrad und beauftragte mit der Übersetzung Simeon Stephan, den neugewählten Bischof der Rumänen, indem er ihm ein Privilegium verlieh, in welchem sich folgende Worte befinden: „*Quod sacrosanctum Dei verbum juxta sacros Bibliorum codices tam Dominicis, quam aliis diebus festivis in Ecclesiis suis tum ad funera, tum vero alibi ubicumque locorum desiderabitur, vernacula sua lingua praedicabit praedicarique per quosvis alios quoque pastores procurabit ac faciet*“.

Dieser Schritt war eine Anregung für die Moldauer und die Wallachen. Basilius der Albaner, Fürst der Moldau, liess im Jahre 1648 gleichfalls den Gottesdienst rumänisch halten, und im Jahre 1697 folgten auch die Wallachen diesem Beispiele.

Ein Beweis, dass die Rumänen sich mit der Literatur beschäftigt haben, sobald sie nicht durch äussere Kriege oder den Druck der Tyrannei daran verhindert wurden, liegt auch darin, dass sie schon von sehr alten Zeiten her viele Rechts-Codizes in ihrer Sprache besessen haben.

Die älteste Gesetzsammlung ist ein geistliches und politisches Buch der Rumänen, von welchem der Abt Pray spricht in seinem Buch: *Dissertationes historicae, criticae in Annalibus veterum Hunnorum*. etc. (Dissert. 7 § 3, pag. 139). Sie ist aus dem griechischen in die rumänische Sprache und von dieser in das lateinische übersetzt; in der letzten Form trägt sie den Titel: „*Regula legis voluntati divinae accomodata*“. Wann diese Gesetzsammlung des Johannes Jomninus, der von 1118 bis 1143 regiert hat, ins Rumänische übersetzt worden ist, weiss man nicht, es ist jedoch zu vermuten, dass dies geschah ehe die Wallachei und die Moldau als Fürstentümer bestanden und als sie noch dem griechischen Kaiser unterworfen waren, also zu Ende des 12. oder zu Anfang des 13. Jahrhunderts. Die rumänische Übersetzung dieser Gesetze ist jetzt sehr selten, da sie nur im Manuskript vorhanden war.

Um Jahre 1401 veranstaltete Alexander der Gute, Fürst der Moldau, eine Sammlung von Gesetzen nach den Basiliken und bestimmte sie für sein Fürstentum. Dieser Kodex wurde auf Befehl Basilius des Albaners in rumänischer Sprache bearbeitet und zu Suczawa 1646 gedruckt. Der genannte Fürst, einer der grössten Wohltäter der Moldau, liess in Suczawa eine bedeutende rumänische Druckerei errichten, in welcher alle kirchliche Bücher, die Gesetzsammlung und andere Schriften gedruckt wurden. Diese Druckerei wurde später nach Jassy gebracht. — Da der *Kodex Basilianus* nicht sehr verbreitet war, so liess Alexander Murusi durch Thomas Jarrhas den *Harmenopulus*, 1804, in die Landessprache übertragen, und der Fürst Callimachi, welcher in der Moldau allen Dingen einen griechischen oder vielmehr einen phanariotischen Zuschnitt geben wollte, liess einen neuen Kodex in griechischer Sprache abfassen, welcher in Jassy 1816 unter dem Titel: *Κόδεξ πολιτικός τοῦ Πριγκιπάτου τῆς Μολδαβίας* mit vieler Pracht gedruckt worden ist. Ein Exemplar dieses Kodex wurde durch den britischen Generalkonsul, W. Wilkinson, an die Universität zu Oxford geschickt.

Auch der Fürst der Wallachei, Mathei Bassarabu, besorgte eine Gesetzsammlung für sein Land, im Jahre 1633 — 1644, und in der neueren Zeit folgte der Fürst Caradja dem Beispiele Callimachis, indem er eine Revision der Gesetze vornahm.

Während der Besetzung der Moldau und Wallachei durch die russischen Armeen wurde ein Comité von vier moldauischen und vier wallachischen Bojaren eingesetzt, unter dem Vorsitze des russischen Staatsrats Minciaki, um eine Constitution für das moldo-wallachische Volk zu verfassen. Die moldauischen Mitglieder dieses Comité waren G. Catargiu, C. Conachi, C. Passcanu und M. Sturdza, der jetzige Fürst; die wallachischen waren G. Filipescu, A. Vilara, C. Baleanu und St. Balaceanu. Diese Versammlung hielt ihre erste Sitzung in Bukarest am 29. Juli 1829. Das moldo-wallachische Volk erhielt am Schlusse derselben, im Jahre 1830, eine liberale Verfassung: es wurde für beide Fürstentümer eine ausserordentliche Generalversammlung oder Deputierten-Kammer gebildet, welche aus den grossen Landesbesitzern besteht, und jedes Jahr drei Monate in der Hauptstadt versammelt bleibt. Die Bestimmungen des Comité, welche *organisches Reglement* genannt wurden, erhielten durch die Kammer, durch den Kaiser von Russland und durch den Sultan ihre Bestätigung.

Im Jahre 1833 fühlte die Deputierten-Kammer der Moldau das Bedürfnis einer neuen in der romänischen Sprache geschriebenen Gesetzsammlung; sie beauftragte damit den hochverdienten Justizminister Costachi Sturdza: der *Kodex Callimachi* wurde übersetzt und nach vielen Veränderungen von der Kammer bestätigt und zu Jassy im Jahre 1834 *in folio* gedruckt.

Was die nationale Geschichtsschreibung betrifft, so haben die Romänen in diesem Zweige der Literatur keinen bedeutenden Mangel. In Siebenbürgen, in der Walachei und in der Moldau finden sich eine Menge romänischer Chroniken aus verschiedenen Zeiten, von denen die ältesten aus dem 13. Jahrhundert herrühren; sie werden mit dem serbischen Namen *Letopis*, d. i. Chronik bezeichnet. Ihre Verfasser sind grösstenteils unbekannt. — Ausser diesen *Letopis* haben die Moldauer drei grosse alte Geschichtsschreiber, unter welchen der grosse Vornicu Ureche der älteste ist. Er lebte am Ende des 16. Jahrhunderts, aber leider ist bis jetzt sein Werk noch Manuskript geblieben. De Peyssonnel spricht von diesem Schriftsteller in seinen: *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont Euxin*, Paris, 1765.

Auf Ureche folgt der Kanzler Miron Costin, welcher ungefähr in der letzten Hälfte des 17. Jahrhunderts lebte. Seine Geschichte der Moldau fängt, wie die Chronik des Nestor, von Adam an und endigt mit der Regierung des Fürsten Stefanizza, Sohn Basilius des Albaners, 1660. Sein Werk ist ein Manuskript in Grossfolio von 460 Seiten.

Demetrius Cantimir, Fürst der Moldau, der in ganz Europa bekannt ist, hat gleichfalls eine Geschichte der Moldau geschrieben, welche erst im Anfang dieses Jahrhunderts zu Jassy gedruckt worden ist. Seine übrigen Werke in romänischer Sprache sind folgende:

1) *Die Welt und die Seele*, in griechischer und romänischer Sprache, gedruckt in Jassy. — 2) *Geschichte der beiden Häuser Brancavanu und Cantacuzenus*, eine Handschrift. — 3) *Einleitung zu der türkischen Musik*, Manuskript.

Cantimir, 1673 geboren und 1723 gestorben, hat viele andere Werke in fremden Sprachen geschrieben.

1) *Geschichte von dem Anwachsen und Abnehmen des Osmanischen Reichs*, lateinisch geschrieben und in das Französische von dem Abt de Jonquières über-

setzt und 1743 in 4 Bänden zu Paris gedruckt. Es ist die beste Geschichte der Türkei, nach der von Herrn von Hammer. 2) *Systema oder Zustand der türkischen Religion*, in russischer Sprache, Petersburg 1722 in folio gedruckt und dem Kaiser Peter dem Grossen gewidmet. 3) *Der gegenwärtige Zustand der Moldau*, in lateinischer Sprache, von Dr. Büsching ins Deutsche übersetzt und unter dem Titel: *Beschreibung der Moldau*, in Frankfurt und Leipzig 1771 gedruckt. 4) *Geschichte der Schöpfung*, Manuskript in lateinischer Sprache, mit der Aufschrift Theologo-Physica. 5) Ein Buch türkischer musikalischer Gesänge in quarto.

Eine in griechischer Sprache verfasste ausführliche Geschichte der Moldau und Wallachei, welche von Dionysius Photinos, einem Griechen, herrührt, ist zu Wien 1818, in 3 Bänden, unter dem Titel erschienen: Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας τὰ νῦν Τρανσυλθανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, παρὰ Διονυσίου Φωτεινοῦ.

Es ist die vollständigste Geschichte Daziens, die bis jetzt gedruckt ist.

Ein gewisser Georgius Vida gibt jetzt zu Jassy eine Geschichte des alten und neuen Daziens heraus, die einen schon verstorbenen Schriftsteller zum Verfasser hat, dessen Name mir jedoch entfallen ist. Dieses Werk ist die Frucht einer dreissigjährigen Arbeit und soll ein Meisterstück der Geschichtsschreibung sein. Bereits ist zu Jassy die zweite Ausgabe von einem sehr guten nationalen Buch erschienen; dieses ist die *Geschichte des Ursprungs der Romäner in Dazien*, von Peter Major von Ditsö Sz. Márton, zuerst in Ofen 1812 gedruckt.

Die römischen Alterthümer von Damascenus Th. Bojinka, 2 Bände, Ofen 1832, geben eine vergleichende Schilderung der Sitten der Römer mit den jetzigen romänischen, jedoch in einer nicht sorgfältigen Schreibart.

Gregori Plessoianu, Professor in Bukarest, hat sich viele Verdienste um die romänische Literatur erworben, indem er mehrere Werke theils übersetzt und theils verfasst hat. In seinen *Ersten Kenntnissen der Jugend* (Bukarest, 1824) gibt er unter anderem einen interessanten Überblick der Geschichte und der Geographie der Wallachei und der Moldau.

Zwei Bücher haben sich im ganzen romänischen Lande einen grossen Ruf erworben, nämlich: die *Geschichte von Alexander dem Grossen*, aus welchem man einen übernatürlichen und wunderbar kühnen Helden gamacht, und dessen Taten man ohne Rücksicht auf die Reihenfolge derselben mit der kühnsten Vermischung von Wahrheit und Dichtung auf eine abenteuerliche Weise zusammengestellt hat. Man findet z.B. darin erzählt, dass Alexander Athen mit Kanonen belagerte, als er jung war, die Psalmen lernte, sich nahe an das Paradies hinwagte und von da zur Hölle ging*. Dieses Buch ist sehr anziehend, da sich darin viele romänische Sitten geschildert finden; es ist vor ungefähr hundert Jahren verfasst, aber der Name des Verfassers ist auf dem Titel nicht genannt. Es findet sich in den Händen aller Romäner, welche lesen können, und wird fast alle Jahre wieder abgedruckt; auch verdient es diese Teilnahme wegen der einfachen Schönheit der Gedanken und der kindlich poetischen Anschauungsweise, die sich besonders in den Episoden zeigt.

Das zweite Nationalbuch ist die *Geschichte des schönen Argir und der schönen Helena mit goldenen Haaren* oder Allegorie von der Eroberung Daziens durch Trajan. Dieses kleine, in vier Bücher geteilte und in achtsilbigen Versen geschriebene Gedicht ist dem ungarischen nachgeahmt. Es enthält viel Schönes: der Ver-

* Ähnliche Fabeln über Alexander den Grossen existieren bekanntlich auch in anderen Ländern und Sprachen. Vom Indus bis zu den Säulen des Herkules haben Nationen und Weltalter den mazedonischen Helden in abenteuerliche Mythen gekleidet. Zu den abenteuerlichsten dürften unter anderen wohl die Erzählungen des Pseudo-Josephus (Josippon) gehören.

fasser ist ein Siebenbürger, Johann Bárac. — Ein drittes kleines Werk, das gleichfalls grosse Popularität erlangt hat, ist ein zwischen einem betrunkenen Mann und seiner Frau erdichteter Dialog.

Von allen Gattungen der romänischen Literatur aber ist die Poesie die reichste. — Eine Übersetzung der Psalmen in Versen von Dosoftei, Erzbischof der Moldau, welcher im 17. Jahrhundert gelebt hat, ist ein Meisterstück der Verskunst.

Poesien des Aga G. Asaki, Mitglieds der Akademie von Rom, Jassy, 1836. Dieser Aga Asaki, welcher in Italien und in Deutschland seine Studien gemacht hat, ist der grösste lebende Poet, den die Romäner besitzen. Er war früher Redakteur der *Romänischen Biene*, eines romänisch-französischen Journals, in welchem er viele Züge aus der vaterländischen Geschichte mitgeteilt hat. Jetzt ist er Direktor des öffentlichen Unterrichts und Grossarchivist des Staates (ein höherer Posten als der des Archivars). Er hat die Fabeln von La Fontaine, viele Oden von Lamartine, Lieder von Anakreon und Sonette von Petrarca in sehr schöne romänische Verse übersetzt. Aber in seinen originalen Poesien besteht sein grösster Ruhm, und ich kann nicht umhin, hier ein Gedicht von ihm in einer Übersetzung beizufügen.

Ode an Italien. 1812

Ich begrüsse euch, des alten Ausoniens schöne Küsten,
Von zwei Meeren umgeben, vom Apenin durchfurcht,
Wo nahe beim grünen Lorbeer der Friedensölbaum wächst,
Wo die Blume nicht verschwindet unter stets heiterem Himmel,
Wo stolze Andenken beseelen und vor die Erinnerung führen
Tausend Bilder des weltherrschenden Volkes.

Ich begrüsse euch!... denn wer kann ohne Ehrfurcht und Rührung
Diesen Staub, das Grab der Heroen mit Füßen treten,
Welche während eines Tausend von Jahren im Siegen verharret sind
Und heute noch leben durch ihrer Tugenden Werk und durch ihre Reden,
So dass, unter welchem Namen es seyn mag, niemals
Glorreicherer oder Gewaltigeres, seit Menschen die Erde bewohnen, gelebt hat.

In des Tibers Ebene gelagert ist Rom wie ein Berg,
Von zertrümmerten Palasten und Gräbern gebildet.
Unter ihnen erhebt seine alte Stirn das Kapitol,
Das von den Barbaren und von der Zeit verschont worden ist.
Dort erblickt man ein Volk von Statuen, Meisterstücken des Phidias,
Die Roms und Griechenlands Ruhm durch ihren Anblick verkünden.

Zwischen Tempeln, Obeliskten und gestürzten Säulen
Erhebt sich, wie ein eiserner Turm, noch unversehrt die Säule Trajans;
Auf dieser erblickte ich, wie der Ister sich der Legion Jassia unterwirft,
Wie des Dezebalus Krieger mit seinem Vaterlande stirbt,
Und wie im verwüsteten Dazien ein neues Volk sich niederlässt,
Dem Sprache, Gesetze und Name die Romäner den Ursprung verdanken.

Ist in dem Walde die alte Eiche vor Alter gestorben,
So wachsen aus ihrer befruchteten Erde tausend schöne Blumen hervor;
So auch sind nach dem Falle von Rom, in ausgesuchtester Schönheit,

Gleich neuen glänzenden Gestirnen, Ariosto, Raphael,
Galileo, Kolumbus Italien geboren, und ihrem Genius
Spendet die Welt, wie den Tagen der Vorzeit, einen ununterbrochenen Tribut.

In diesen Garten Europas, wo das Wort so süß ist,
Wo die Malerei und der Wohlklang unterworfen und bezaubert haben
Die Fürsten und die Sklaven der Erde, die stets sich dort versammeln
Von Norden und Westen, voll von der Bewunderung Leidenschaft,
Kommt ein Romäner von Dazien zu seinen Vorfahren, um zu umarmen
Die Asche ihrer Gräber und um ihre Tugenden zu lernen.

Auch Herr Eliade, Redakteur des *Romänischen Couriers*, welcher zu Bukarest erscheint, nimmt einen der ersten Plätze unter unseren Dichtern ein. Er ist bis jetzt durch gute poetische Übersetzungen französischer Werke bekannt, indem er namentlich Lamartines *Méditations* und Racines *Phädra* dem Publikum mitgeteilt hat; jetzt beschäftigt er sich mit einem grossen nationalen Gedicht, dessen Hauptheld Michael der Tapfere, Fürst der Wallachei, ist, der im 17. Jahrhundert gelebt hat.

Der moldauische Bojar Stamati hat viele schöne Poesien gedichtet, von denen etliche in Jassy gedruckt worden sind. Eines von seinen schönsten Gedichten ist: *Der romänische Soldat und Stephan der Grosse*.

Nach ihm verdient die nächste Erwähnung Christovergi, ein junger Adjutant des Fürsten der Moldau, welcher, von der Liebe zur Vaterlande begeistert, eine von den schönsten Oden, die in der romänischen Sprache vorhanden sind, verfasst hat, sie heisst *Ode an die Ruinen von Niamtzu* (Niamțiu).

Der wallachische Bojar Johann Vacarescu, mit dem Beinamen Anakreon der Romäner, hat ausser seinen originalen Poesien mehrere Bücher von Tasso's *Befreitem Jerusalem* übersetzt. Jedoch ist er als Dichter nicht so bedeutend als der verdiente moldauische Postelnicu oder Minister der auswärtigen Angelegenheiten Beldimann, der zwei Jahre nach der griechischen Revolution von 1821 gestorben ist. Er hat viele französische Werke und namentlich Tragödien in romänische Verse übersetzt. Z.B. den *Orest* von Voltaire und selbst die *Odyssee* und die *Illiade* nach dem griechischen Original, welche letztere Werke leider noch nicht gedruckt worden sind. Er hatte auch ein grosses Gedicht über die Revolution von Ypsilanti von 1821 verfasst; aber da sich noch am türkischen Hofe manche Personen befinden, die in demselben eine schlechte Rolle spielen, so haben die Erben des Dichters für gut befunden, zu beschliessen, das Gedicht erst nach dem Tode derselben drucken zu lassen. Derselbe Verfasser hat auch eine malerische Reise in die Karpaten beschrieben.

Ausser diesen Dichtern ersten Ranges besitzen wir noch viele andere von untergeordnetem Werte, die wir, der Kürze halber, mit Stillschweigen übergehen.

Was die dramatische Poesie betrifft, so haben die Romäner keine originale Stücke; alle sind Übersetzungen von Racine, Voltaire, Molière, von einigen kleinen Stücken von Florian und Gessner * und *Moses* von Chateaubriand; einige Tragödien von Sophokles und Euripides sind auch übersetzt. Gegenwärtig befindet sich in der Wallachei eine romänische Schauspielertruppe, welche zu der Hoffnung berechtigt, dass man bald auch originale romänische Schauspiele aufführen wird,

* Unstreitig ist hier der *Tod Abels* gemeint, der wohl auch erst durch das Medium des Französischen den Weg in das Romänische gefunden hat.

denn bis jetzt existieren nur zwei Akte im Manuskript von einem Originalschauspiel in Versen, mit dem Titel: *Stephan der Grosse*, Fürst der Moldau, und ein kleines Vaudeville, die *Soldatenfeste*, welches von einigem moldauischen jungen Edel-leuten an dem Namenstage des Fürsten der Moldau auf dem Theater zu Jassy aufgeführt worden ist. Der Aga Asaki hatte zwar eine Tragödie geschrieben, *Michael*, der Held der Romäner, aber das Manuskript ist nebst zwei anderen aus dem Französischen übersetzten Tragödien, *Alzire* und *Saul*, einer Geschichte des römischen Kaisertums und einem Kursus der Mathematik in der grossen Feuersbrunst zu Jassy 1827 verbrannt.

Die periodische Literatur ist sehr unbedeutend, indem nur vier Zeitschriften, erscheinen: 1) Der *Romänische Courier*, eine politische und literarische Zeitung, welche, von Eliades redigiert, zweimal die Woche ausgegeben wird. 2) Die *Romänische Bibliothek*, ein literarisches Jahrbuch, erscheint unter der Redaktion von Karkaleki in Transsylvanien zu unbestimmten Zeiten. 3) Die *Romänische Biene*, redigiert von dem Aga Asaki, erschien bis 1836 in Jassy zweimal die Woche. Es war ein französisch-romänisches, politisches und literarisches Blatt; sie wird bald wieder von neuem zu erscheinen anfangen. Endlich 4) das *Offizielle Blatt der Moldauische Regierung*, welches alle Gesetze und Befehle enthält. Ausser diesen Zeitschriften erscheinen jährlich etwa zwölf Almanache in romänischer Sprache, welche Gedichte und prosaische Aufsätze verschiedenen Inhalts bringen.

Die Bücher für das Kriegswesen, die wir haben, sind hinreichend für die wenigen regulierten Truppen unseres Landes. Diese Bücher, welche zur Ausbildung der Infanterie wie der Kavallerie bestimmt sind, sind aus dem Französischen und Russischen übersetzt und 1833 zu Bukarest gedruckt.

An Elementar-Büchern für niedere Mathematik, für Rhetorik, für den ersten Unterricht in der Jurisprudenz, für die Naturgeschichte, für die geographische Wissenschaft, für die griechische, lateinische, französische und deutsche Sprache fehlt es nicht; sie sind meistens in Jassy und Bukarest gedruckt, wo sich die grossen Gymnasien und die Romänische Akademie befinden.

Wir besitzen auch viele gute Werke sowohl über allgemeine Geschichte als für einzelne Völker, aber sie sind meistens Übersetzungen aus anderen Sprachen, die ich, da hier nicht ein Bücherverzeichnis gegeben werden soll, nicht einzeln nennen werde. Aber populäre Bücher sind geworden: *die Geschichte von Napoleon* und *von Mentchikof*; die Taten des grossen Kaisers wie des grossen Ministers sind allen Romänern bekannt und werden von Mund zu Mund wie Märchen fortgepflanzt.

In dem belletristischen Fache haben wir, ausser den Übersetzungen mancher guten Werke der übrigen europäischen Nationen, auch einige originale Satiren, die viel Schönes enthalten. Z.B. *Die Wahrheit und die Lüge*, von einem anonymen Verfasser.

Aber was den Kern unserer nationalen Poesie bildet, sind die Balladen und die Volkslieder. Es gibt unter ihnen einige, die den besten Dichtern keine Schande machen würden; und die interessantesten sind folgende: *der Tod Chandjerlis*, Fürsten der Walachei, *die Eroberung der Festung Chotin*, *der Tod Ghikas*, Fürsten der Moldau, usw.

Was die Volkslieder betrifft, will ich hier anführen, was ein deutscher Schriftsteller sagt:

„Wuk Stephanowitz hat durch seine serbischen Volkslieder die Aufmerksamkeit des gebildeten Europa erregt; manche Blicke wandten sich unwillkürlich nach dem düsteren Norden, und bald überzeugte man sich, dass die heilige

Flamme der Poesie auf schneebedeckten Felsen und unter ewig unwölktem Himmel nicht verglühe; sondern dass ihr alles belebender Odem auch die schwermütigen Herzen der Nordländer mit heiliger Glut durchhauche. Noch mancher kostbare Edelstein liegt in den tiefen Schachten der karpatischen Urgebirge vergraben; noch manche duftende Blume blüht und verblüht auf den gesegneten Fluren der Bukowina ungesehen, unbeachtet, sehnsüchtig dem Augenblicke entgegenharrend, da auch ihre Sonne sich heben und deren Strahl Blume und Stein mit leuchtenden Farben beglänzen wird.

Die wallachische Sprache, wie sie durch die ganze Bukowina gesprochen wird, ist eine Tochter der Lateinischen. Der Umstand, dass die Wallachen sich der slawischen Buchstaben bedienen, erregte manche Zweifel an dieser Verwandtschaft; doch alle Gründe dieser Art liessen sich leicht widerlegen. Schon der Umstand, dass die Wallachen sich seit undenklichen Zeiten *Románi* * und ihre Sprache *limba romanésca* benennen, und die auffallende Ähnlichkeit beider Sprachen scheint jeden Zweifel zu benehmen. Überdies ist bekannt, dass die Moldau, zu der die Bukowina früher gehörte, und die Wallachei römische Kolonien waren. Die Verbindungen, in denen sie mit den Ungarn, Illyriern (von welchen sie die Schriftzeichen zu ihrem Gottesdienst entlehnten), Griechen und Türken standen, bereicherten ihre ursprünglich äusserst arme Sprache mit vielen neuen Ausdrücken. Durch Zartheit und Wohlklang ausgezeichnet, scheint sie zum Gesang geschaffen, und was die Süsse und Weichheit anbelangt, kann sie fast der italienischen zur Seite gestellt werden. Das Volk fühlt es und sehnt sich beständig nach Sang und Klang. Kaum erscheint ein neues Lied, so durchtönt es mit Blitzschnelle das ganze „Gottgesegnete Land“ (*Bogdana*, wie es die Wallachen nennen) und dieselben Lieder, die bei der Begleitung der Guitarre von den glühenden Lippen einer reizenden Moldauerin sich ergiessen, ertönen sehnsuchtsvoll bei den melancholisch-schmelzenden Horn-Akkorden in den niederen Hütten der Bauern, auf den kahlen Felsenspitzen und durch Steppen, beim matten Scheine des aufsteigenden Halbmondes, oder verklingen im Rauschen nördlicher Stürme. Die meisten dieser Lieder sind Erzeugnisse des romantisch-poetischen Geistes des gemeinen Volkes, vor allem der Hüter der Gestüte und der Herden. Unter freiem Himmel werden Lieder der Liebe gedichtet, und der Anblick majestätischer Naturszenen weckt den Funken der Poesie und facht ihn zur Flamme an. Wenn mit dem herannahenden Winter die Hirten mit den Herden in die häuslichen Umzäunungen zurückkehren, bringen sie gewöhnlich einen reichen poetischen Schatz mit. Viele dieser Lieder verdanken ihren Ursprung der glühenden Phantasie geistreicher und gebildeter Bojarinnas; so ist das herrliche Lied: *Din ciasul dispar-tirei*, von einer Fürstin gedichtet, eines der schönsten Liebeslieder aller Sprachen. Liebesklagen sind der gewöhnliche Gegenstand ihrer Poesie; doch auch wichtige, auf seine poetische Existenz Bezug habende Ereignisse begeistern den sanglustigen Wallachen mit dichterischem Feuer. So hat man manches schöne kräftige Lied aus den Zeiten des Aufstandes des wallachischen Hospodars Brankowanu, und das zarte, düstere Lied des fliehenden Hetäristen: *Nu-i, nu-i nadejde, nu-i*, kann als Seitenstück zu der himmlischen Hymne des Thessaliers Riga: Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων angesehen werden. Die höchst einfachen Melodien haben einen eigentümlichen Reiz; sie bewegen sich meistens in Molltönen in einem feierlichen Rhythmus sehnsuchts- und empfindungsvoll. — Die Zigeuner, diese Kinder Ostindiens, diese ausgebreitete Kaste der Hindus, überall wuchernde Schösslinge, die bald an den Ufern des Nils als Zauberer und Almis, bald an dem Ganges als Seiltänzer und Bajaderen,

* Ich habe die Orthographie der romanischen Wörter verbessert.

dbal in Aegypten als Schlangen-Anbeter erscheinen, sind auch hier in grosser Anzahl. Die von ihnen verfassten Melodien tragen sie mit ungemeiner Geschicklichkeit und Empfindungen vor. Der Name eines Angelo, Giorgi und Suczawa ist weit und breit in der Bukowina bekannt. Die Instrumente, mit denen sie sich beim Absingen der Stanzen begleiten, sind Violinen, Papageno-Pfeifen und eine Art Guitarre, auf der sie mit einem Federkiele spielen (*Cobzá*). Sind Musik und Poesie die Grundakorde in der Seele, die bei einzelnen wie bei ganzen Nationen in so mannigfaltigen Abwechselungen hervorströmen, so sollen wir auch diesen Tönen der Natur ein aufmerksames Ohr leihen; mit ihrer Hilfe sollen wir bis zur Quelle dringen, aus der sie so reich hervorsprudeln. Dieser Gesang, so einfach und monoton er erscheinen mag, ist stets als ein heiliger Naturhymnus zu betrachten. Fehlt auch dem Gesange des Nurdein * die Glut und Frische des Südens, so ist die Sehnsucht danach um so rührender ausgesprochen.

Wie oft, wenn die Mondscheibe den Rücken schneebedeckter Karpaten mit blassem Schimmer übergoss, horchte ich dem Liede eines einsamen Wanderers, der durch die öde Heide in der Stille der Nacht dahintrabte! Wie oft, in dem dunkeln Schatten eines düsteren Eichenwaldes, oder am wärmenden Feuerherde in der Höhle einer Zigeunerfamilie, versenkte mich das geisterhafte Trillern eines alten Schyle in trübes Sinnen. Die schauerliche Erzählung des Griechen in der Cafferia * zu Botoschani (Botossáni) war von fernen, schwermütig fallender Guitarre-Akkorden begleitet**.

Hier muss noch hinzugefügt werden, dass man auch historische Lieder über verschiedene Fürsten und berühmte Räuber findet, wie über *Jamandi*, *Bujoru*, den *Sohn der Romänca* usw.

Um einen vollständigen Begriff von dem literarischen Streben der Moldau und Wallachei zu geben, sey es erlaubt, einen kurzen Bericht von den wissenschaftlichen Instituten derselben zu erstatten. In Bukarest und Jassy sind zwei grosse Gymnasien, in welchen man Unterricht in den alten und neuen Sprachen und in den übrigen Schulwissenschaften erteilt, zu welchen nicht allein die Mathematik und die Naturgeschichte, sondern auch die Jurisprudenz gerechnet wird. In jedem dieser Gymnasien werden mehr als hundert Söhne von Bojaren und Beamten unentgeltlich erzogen.—Neben diesen beiden Gymnasien ist in der Hauptstadt der Moldau eine grosse Unterrichts-Anstalt von dem Fürsten Sturdza, 1835, unter dem Namen *Romänische Akademie* errichtet und bestätigt. Die Mitglieder derselben bilden eine gelehrte Gesellschaft und halten regelmässige Zusammenkünfte; zugleich dient das Gebäude, in welchem diese stattfinden, zu einer wissenschaftlichen Anstalt, in welcher hundert junge Edelleute als Pensionäre leben und grösstenteils von Mitgliedern der Akademie unterrichtet werden. In allen übrigen Städten der Wallachei und Moldau und in vielen Dörfern sind Schulen von der Regierung errichtet. Zu diesem Zwecke ist die Einrichtung getroffen, dass jeder Beamte nur neun Zehntel seines Gehaltes beziehe, und die eine Hälfte des auf diese Weise gewonnenen Zehnteils für die Besoldung von Lehrern und die andere für den Druck guter Bücher verwendet wird.

Ausserdem besteht als gelehrte Gesellschaft noch in Jassy der *Verein für Naturwissenschaften und Medizin*, zu welchem die ausgezeichnetsten Ärzte und noch manche andere Gelehrten des In- und Auslandes gehören; er erhält vom Staate

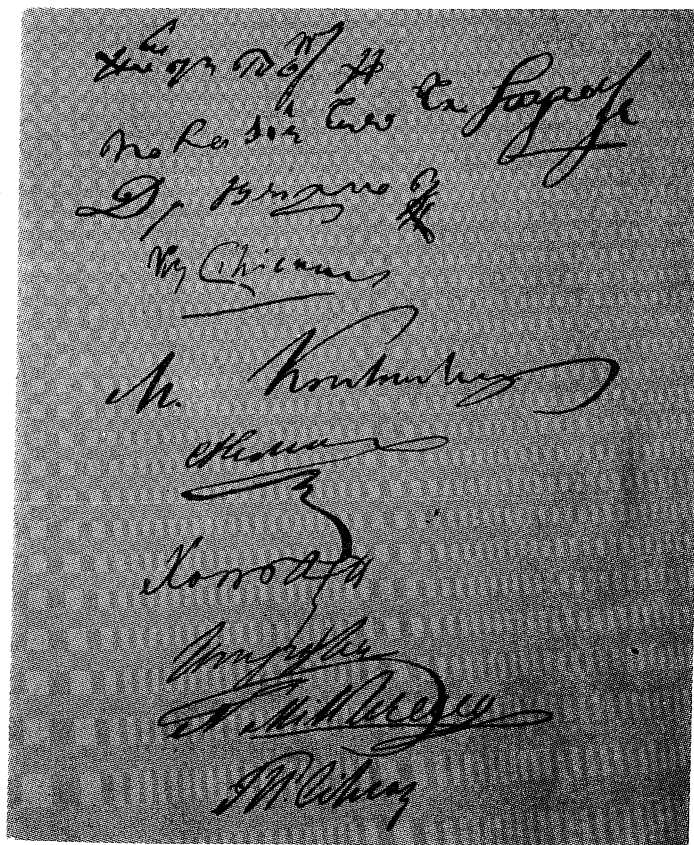
* Greşeli de tipar. Corect Nordens, *Caffenia*. (— D. S.)

** F.J.A. Schneidawind, *Taschenbibliothek der Reisen*, von J. H. Jäck, 85-stes Bändchen, Nürnberg, 1832.

wesentliche Unterstützung und steht mit den gelehrten Gesellschaften Württembergs und des Grossherzogtums Baden in lebhaftem Verkehr. Das Naturalien-Kabinet oder Museum ist jetzt ziemlich bedeutend und enthält manche seltene Gegenstände, z.B. sehr schöne antediluvianische Fossilien, merkwürdiges und der Moldau eigentümliches Erdwachs, welches wir französisch *cire vierge* benennen, u.dgl.

Die hauptsächlichsten Buchdruckereien der Romäner sind die von Kronstadt, Belgrad und Suczawa, welche als die ältesten zuerst genannt zu werden verdienen; aber bedeutender sind jetzt die in Petersburg, Wien, Ofen, Pest, Hermannstadt, Temeswar, Klausenburg, Jassy, Kloster von Niamtzu, Bukarest, Kraiowa, Czernowitz, Kissinow, usw. Nach dieser grossen Anzahl von Pressen, welche für die romanische Literatur in Bewegung sind, lässt sich darauf schliessen, wie weit verbreitet jetzt die Teilnahme für dieselbe ist und welche Tätigkeit sich darin offenbart.

Ein Moldauer

Mihail Kogălniceanu printre semnatarii *Dorințelor românilor*, Dorohoi, 1856. (Colecția Elena dr. Popescu, Piatra Neamț.)

Moldova și Muntenia Limba și literatura română sau valahă*

„Le Valaque parlé dans un coin de la Turquie d'Europe est aussi un débris de la langue romaine, qui, par son mélange avec le slavon, a adopté une forme toute spéciale, mais qui n'offre que peu de culture et par conséquent peu d'intérêt!!!” (*Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde*, par F. G. Eichhof, Paris, 1836) ¹.

„Il faudrait regretter la langue moldave, parcequ'elle est la dernière trace de l'inflexibilité du caractère romain. Elle s'est enrichie des mots de toutes les langues du Nord et du Midi, sans changer ni ses anciennes expressions, ni son génie primitif: elle est encore la langue romaine, non celle de Cicéron et du siècle d'Auguste, elle date beaucoup de plus loin. La langue moldave est celle des soldats de Romulus, elle a conservé la dureté de leurs moeurs, et toute la grossièreté de leurs manières” (*Le Comte d'Hauterive, Tableau de la Moldavie, etc.*, Paris, 1824).

„Durch Zartheit und Wohlklang ausgezeichnet, scheint sie (die moldauische Sprache) zum Gesang geschaffen und was die Süsse und Weichheit anbelangt, kann sie fast der Italienischen zur Seite gestellt werden” (F.J.A. Schneidawind, *Taschenbibliothek der Reisen von J. H. Jäck*, 85-stes Bändchen, Nürnberg, 1832) ^{**}.

Ce deosebire a judecății!

Din toate țările Europei orientale, Moldova și Muntenia sînt aproape cele mai puțin cunoscute și totuși aceste principate nu merită în nici o privință o asemenea nepăsare. Istoria acestor țări este plină de fapte eroice, care ar fi putut fi spre onoare chiar grecilor și romanilor; să ne aducem aminte numai de izbînzile lui Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, de curajul Elenei ², mama sa, de întreaga viață a lui Mihai Viteazul, domnul Munteniei. Guvernele moldovenesc și muntenesc au dat popoarelor orientale din Europa cel întîi exemplu de dezrobire a robilor. În Polonia, în Rusia și în alte țări sînt țărani și pînă în ziua de azi robi, pe cînd la noi ei cu toții se bucură de starea libertății încă din anul 1740 ³. De aceeași desconsiderare este lovită și limba română, cu toate că este o fiică a celei latine și că este vorbită de mai bine de cinci milioane de oameni, căci ea este limba maternă nu numai a muntenilor

* În Moldova și chiar în Muntenia (Valahia) cuvîntul *valah* nu este cunoscut. Limba muntenească (valahă) și moldovenească este aceeași și se cheamă, de cei ce o vorbesc, „românească” (*n. a.*).

** „Distinsă prin finețe și armonie, ea (limba moldovenească) pare a fi creată pentru cîntare, iar în privința tonului dulce și moale mai că poate fi pusă alături de cea italiană” (F.J.A. Schneidawind, *Biblioteca de buzunar de călătorii*, de J. H. Jäck, volumașul al 85-lea, Nürnberg, 1832).

Wöchentlich erscheinend drei
Malen, Preis 20/2 (1/2 Thlr.)
vierteljährlich, 3 Thlr. für
das ganze Jahr, oder 60
Sollung, in allen Buchhandlungen
des Preussischen Reichs.

Magazin

für die

Literatur des Auslandes.

Man abonnirt auf dieses
Magazin bei Hrn. Dr. Gesselt
Büchlung in Berlin in der
Grabenstr. (Nebenstr. Grabstr.
Nr. 24) in der Provinz bei
den Buchhändlern und bei den
Postämtern.

Nr. 8.

Berlin, Mittwoch den 18. Januar

1837.

Moldau und Wallachei.

Romänische oder Wallachische*) Sprache und Literatur.
Von einem Moldauer.

Le Valaque n'est dans un coin de la Turquie d'Europe,
ce n'est ni, de la langue romane, ni par son mélange
avec le slavone, et c'est une langue toute spéciale, mais qui
est née que par un mélange et par conséquent par un lé-
gitime mélange de toutes les langues de l'Europe et de l'Asie, par
F. G. Schott, Paris, 1836.

Il faudrait recueillir les langues moldave, parcequ'elle est la
dernière trace de l'indivisibilité du monde slave. Elle est
enrichie des mots de toutes les langues du Nord et du Sud,
sans changer ni ses anciennes expressions, ni sans perdre primi-
tivement, elle est encore la langue romaine, avec celle de l'Europe et
de l'Asie d'aujourd'hui, elle date beaucoup de plus loin. La langue
moldave est celle des soldats de Romulus, elle a conservé le
drame de sa langue moderne, et toute la grandeur de sa
langue moderne. (Le comte d'Alban, Tableau de la
Moldavie etc. Paris, 1824.)

Durch Freiheit und Wohlstand ausgezeichnet, scheint sie
die Moldauische Sprache zum Gelingen gekommen, und was die
Chirilische anbetrifft, kann sie sich bei den Russen schon
von jeher beliebt werden. (S. J. K. Schwanau, Taschen-
Rechnung der Reichen, von J. H. Jac. 1827, 2te Aufl. Wien,
1827.)

Welche Beschreibungen der Welt?

Wenn alle Länder der orientalischen Europa's in die Moldau
und die Wallachei sein am wenigsten bekannt, und dennoch die besten
die Weltkenntnis in seiner Sprache eine solche Vermischung. Die
Moldauische nicht bloß, sondern auch herab der Chirilischen, die den Russen und

schon bekannt, in welcher sie jedoch nicht bloß gegen die Orthographie
behalten haben. Diese Beschreibungen ist zum zweiten Male gedruckt,
worden unter dem Titel: *Manuale linguae Daco-Romanicae sive
Valachicae*, per Georgium Stucky, Budae, 1806.

Die Moldau und die Wallachei haben sich viele Gelehrte damit befaßt,
sind, die Romänische Sprache wieder mit Lateinischen Buchstaben zu
schreiben und gute Bücher darin zu veröffentlichen; J. M. Perot Major de
Digne St. Martin; Orthographie Romane sive Latino-Valachica;
Dictionarium quadrilinguae a Rev. P. D. Sennone Klein et
Dessille Kolony; aber das beste Werk in dieser Art ist die: *Grammatica
Daco-Romanica*, studio Joannis Alexi, Viennoe, 1826, obgleich
auch noch in dieser einige interessante Bücher erschienen sind. Im Jahre
1830 hat der Moldauisch in Paris ein großes Lateinisch-Romänisch-
Ungarisches Wörterbuch in 3 Bänden drucken lassen.

Man druckt man in Griechenland und in dem Saizen von Amster-
dam im Allgemeinen die Bücher mit Lateinischer Letzter, und die Moldauer
der Wallachei und der Woiwoden haben auch angefangen, dem Beispiel
ihrer Väter von Transilvanien zu folgen; ausgenommen sind nur
noch die Wallachen von Bessarabien und Abacien, welche sich im
Schreiben der Griechischen Buchstaben behalten.

Um die Wichtigkeit der Romänischen Sprache mit der Italiänischen
zu zeigen, mögen hier die acht ersten Verse des Orlando furioso im
Italiänischen Original mit dem Wallachischen Uebersetzung folgen.

Canta primo.

Le donne, i cavallier, l'armata, et moi,
Le cortège, l'andalei impreso i nostri,
Che fare al tempo, che parare i miei
P'addio il mondo, e in Francia appozer tanto.

Moldau und Wallachei. Romänische oder wallachische Sprache und Literatur. Von einem
Moldauer. Începutul articolului,

publicat în „Magazin für die Literatur des Auslandes“, nr. 8, Berlin, 1837.

și moldovenilor, ci ea se mai vorbește încă și în Basarabia, în Bucovina, în Ardeal,
în Banatul Timișoarei, în Macedonia, Tracia și chiar în mai multe colonii din Ucraina.
Trei sferturi din cuvintele ei provin din latinește și numai un sfert este compus cu,
cuvinte din limba slavă, gotică, turcă și greacă.

Mai nainte de soborul bisericesc florentin moldovenii aveau litere latine după
exemplu celorlalte popoare care și-au tras limba lor din cea latină. Atunci însă
când mitropolitul Moldovei s-a dat la acest conciliu de partea latinilor, urmașul
său Teoctist, diaconul lui Marco, episcopul de Efes, de viță bulgar, ca să stîrpească
din biserica moldovenească influența latinilor și ca să ia tinerilor prilejul de a ceti
amăgiturile latinilor, a sfătuit pe Alexandru cel Bun ca nu numai să scoată din
principatul său pe oamenii astfel gînditori în privința religiei, dar chiar și literele
latine să le înlocuiască prin cele chirilice*.

Domnul încuviință această rugăminte a mitropolitului, puse de se arseră toate
cărțile scrise cu litere latine și porunci ca de aci înainte să nu se mai întrebuițeze
alte litere decît cele chirilice sau slavone. Cine ar fi călcat acest ordin era afurisit
de mitropolit; ba se arseră chiar privilegiile și chiar documentele cele mai importante,
după ce fură transcrise cu litere slavone. Muntenii, precum și ceilalți români, imitară
pe moldoveni, lepădînd și ei literele latine, așa încît pînă la sfîrșitul secolului al

* Cantemir în a sa *Descrierea Moldovei* (n.a.).

XVIII-lea se tipăreau toate cărțile cu slove chirilice. În anul 1780, publică mai întâi Gheorghe Șincai și Samuel Klein (Micu) o gramatică scrisă iarăși întâi cu litere latine, în care comiseră însă multe greșeli în contra ortografiei. Această gramatică se tipări pentru a doua oară sub titlul: *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, per Gorgium Sinkay, Budae, 1805 *. De la Șincai și Klein (Micu) încoace s-au silit mulți învățați ca să scrie în limba română iarăși cu litere latine și să publice într-aceasta cărți bune; de pildă, Petru Maior din Diciu St. Martin, *Orthographia Romana sive Latino-Valachica. Dictionarium quadrilinguum* a Rev. D. D. Samuele Klein (Micu) et Basilio Kolosy **, dar cea mai bună lucrare în felul acesta este *Gramatica Daco-Romana*, studio Ioannis Alexi, Viennae, 1826 ***, cu toate că și într-aceasta încă se găsesc unele greșeli însemnate. În anul 1830, a publicat episcopul Bob la Buda un dicționar mare latin-român-ungar, în trei volume. Acum se tipăresc, în Ardeal și Banatul Temișoarei, cărțile în genere cu litere latine și românii din Muntenia și Moldova au început și ei a urma după exemplul fraților din Transilvania, excepție fac încă numai românii din Macedonia și Tracia, care se servesc în scriere de literele grecești.

Spre a arăta asemănarea limbei române cu cea italiană lăsăm să urmeze aci cele întâi opt versuri din *Orlando furioso* din italienește și cu traducerea română.

Canto primo.

Le donne, i cavalier, l'arme, gli amori,
 Le cortesie, l'audaci imprese io canto,
 Che fure al tempo, che passaro i Mori
 D'Africa il mare, e in Francia nocquer tanto,
 Seguendo l'ire, e i giovenil furori
 D'Agramente lor re, che si dié vanto
 Di vendicar la morte di Trojano
 Sopra re Carlo, imperator Romane.

Cîntecul înteu⁴

Dómne-le, cavaleri-i, arme-le, amori-i,
 Curtesie-le, îndrăznețe-le întreprinderi io cântu,
 Que furó in tempu-l, quánd trecuró Mori-i
 Mare-a d'Africa și in Franția strícaró atótu,
 Urmándu urgia, si teneresci-le furori
 A lui Agramente, riga loru, quare se lauda
 De a respláti mórte-a lui Trojanu
 Asupra rigei Carolu, impératu Romanu.

Adelung ne-a împărțășit în *Mitridat* al său ⁵ mai multe *Tatăl nostru* în românește din diferite provincii, dar dintre aceste nici unul fără greșeli mari: unele conțin multe cuvinte false, altele sînt fără exactitate ortografică. Urmează aci, dar, unul scris după ortografia folosită acum: *Tată nostru quarele esci in ceruri, sántiască*

* *Elementele limbii daco-romane sau valahe*, de Gheorghe Șincai, Buda, 1805 (lat.).

** *Ortografia romană sau latino-valahică*. Dicționar în patru limbi de revizorii domnii Samuel Clain (Micu) și Vasile Coloși (lat.).

*** *Gramatica daco-romană*, alcătuită de Ioan Alexe, Viena, 1826 (lat.).

se numele tău, vie imp ratia ta, fie voia ta precum in ceriu si pe p m ntu. P ne a nóstra quea de pururea da-ne noi ast di si ne  rt  gressalele nóstre, precum si noi  rt mu gressitiloru nostri, si nu ne duce pre noi in ispit , qui ne isb vesce de quel reu.

Cuvinte gotice sau germane sînt foarte pu ine în limba română, de exemplu *Becher*, *bachar* sau *pachar*; *gelb*, *galben*; *Pantzirtr ger* (Curassier), *pan ter* etc.

Cuvinte grece ti conține limba română un mai mare număr: *παίδευσις*, *pedeapsă*; *χιβ ρνησις*, *chivernisire*; *βλασφημ *, *blestem* etc.

Turce ti sînt: *afirim*, *bravo*; *alai*, *suită*; *odaie*, *cameră*; *zaraf*, *schimbător* de bani,  .a.m.d.

După cele latine, cuvintele slave se găsesc în limba română în cel mai mare număr: *slugă*, *servitor*; *pricestanie*, *imp rt sanie*; *blagoslovit*, *binecuvintat*.

Se găsesc unele documente mici scrise în rom ne te încă înainte de secolul al XI-lea  i bibliotecile mănăstirilor păstrează multe cronici vechi, încă necunoscute până acum. S-au găsit asemenea hrisoave de la domnii moldoveni  i munteni încă din secolele al XIII-lea  i al XIV-lea. Cea întii carte tipărită în limba română însă este o *Cazanie* sau carte de rugăciune, editată de judele Bra ovului, luteranul Cristel Lucaci, apărută la Bra ov  n Transilvania,  n 1580⁶. Afară de această *Cazanie*, de cronici  i încă de c teva pu ine alte scrieri, celelalte cărți ce au apărut în Ardeal,  n Moldova  i în Muntenia, de la conciliul florentin  nceace, au fost redactate  i tipărite slavone te. Chiar liturgia se sluzea în limba aceasta, pe care n-o  ntelegeau nici preo ii, nici poporul. De-abia în anul 1643 cărțile bisericești se traduc iară în limba română.

Gheorghe Rákóczi, principele Ardealului⁷,  mbr i ase credința evanghelică, ce pe atunci era primită de o mare parte din Ungaria  i de to i sa ii din Ardeal,  i, fiindcă el dorea ca  i românii din principatul său să urmeze exemplul său, impune deci pentru a ajunge la aceasta a se traduce cărțile bisericești din slavone te în rom ne te. El  nfiin  în Alba-Iulia o tipografie română  i însărcină cu traducerea cărților pe Simeon  tefan, noul mitropolit ales al românilor, d ndu-i un privilegiu în care se găsesc următoarele cuvinte: „*Ouod sacrosanctum Dei verbum juxta sacros Bibliorum codices tam Dominicis, quam aliis diebus festivis in Ecclesiis suis tum ad funera, tum vero alibi ubicumque locorum desiderabitur, vernacula sua lingua praedicabit, praedicarique per quosvis alios quoque pastores procurabit ac faciet*”^{*}.

Acest pas a fost o îmboldire pentru moldoveni  i munteni. Vasile Lupu, domnul Moldovei, porunci de asemenea în anul 1648 a se face slujba în biserici în limba română, iar în anul 1697 urmară  i muntenii acest exemplu.

O dovadă că românii s-au ocupat cu literatura, ori de câte ori nu erau  mpiedica i într-aceasta prin războaie externe sau prin apăsarea tiraniei, constă într-aceea că ei, încă din timpuri foarte vechi, au avut în limba lor mul i codici de drept. Colec iunea cea mai veche de legi este o carte canonică  i politică a românilor, despre care ne vorbește abatele Pray în cartea sa *Dissertationes historicae, criticae in*

* „At t duminicile, c t  i în alte zile de sărbători, la  nmorm nt ri, c t  i în alte locuri unde s-ar cere, în toate bisericile sale, va predica în limba sa maternă cuv ntul sf nt al lui Dumnezeu, după cărțile sfînte ale Bibliei,  i se va îngriji  i va face ca să se slujească a a și de către to i ceilal i preoți”.

Annalibus veterum Hunnorum etc. Dissert. 7, § 3, pag. 139*. Ea este tradusă din grecește în românește și din aceasta în latinește; în ultima formă poartă titlul *Regula legis voluntati divinae accommodata*** . Nu se știe când s-a tradus românește această colecție de legi a lui Ioan Comnenul, care a domnit de la 1118—1143, dar este de presupus că aceasta s-a întâmplat mai înainte ca Muntenia și Moldova să fi existat ca principate și pe când erau încă supuse împăratului bizantin, așadar pe la finele secolului al XII-lea sau pe la începutul secolului al XIII-lea. Traducerea română a acestor legi este acum foarte rară, deoarece ea nu a existat decât în manuscris.

În anul 1401, Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, întocmi o colecție de legi după *Basilicale* și o destină pentru principatul său. Acest codice fu prelucrat în românește din porunca lui Vasile Lupu și tipărit la Suceava, în anul 1646. Pomenitul domn, unul din cei mai mari binefăcători ai Moldovei, înființă în Suceava o mare tipografie română, în care s-au tipărit toate cărțile bisericești, de legi și alte scrieri. Această tipografie fu strămutată mai târziu la Iași. Codicele basilian nefiind prea răspândit, Alexandru Moruzi porunci lui Toma Carra în 1804 să traducă *Harmenopulos*⁸ în limba țării, iar domnul Calimah, care voia să dea tuturor lucrurilor în Moldova o croială grecească sau mai bine zis fanariotică, porunci a se face un codice nou pe grecește, care se tipări cu mare lux la Iași, la 1816, sub titlul: *Κόδεξ πολιτικός του Πρυγκιπάτου της Μολδαβίας*⁹.

Un exemplar din acest codice fu trimis universității din Oxford prin consulul general englez, W. Wilkinson¹⁰.

Și Matei Basarab, domnul Munteniei, întocmi în anii 1633—1644 o colecție de legi pentru țara sa, iar în timpuri mai noi domnul Caragea urmează pilda lui Calimah, revizuiind legiuirea. În timpul ocupației Moldovei și Munteniei de către armatele ruse se institui un comitet compus de patru boieri moldoveni și de patru munteni sub președenția consilierului de stat rus Minciaki, cu misiunea de a elabora o constituție pentru poporul moldo-român. Membrii moldoveni din acest comitet erau R. Catargiu, C. Conachi, C. Pașcanu și M. Sturdza, actualul domn, iar cei munteni erau G. Filipescu, A. Vilara, G. Băleanu și Șt. Bălăceanu. Această adunare ținu întâia ei ședință în București, la 29 iulie 1829, iar poporul român, la închiderea sesiunii în 1830, se alese cu o constituțiune liberală; se înființă în amîndouă principatele o adunare generală extraordinară sau o cameră de deputați, care este compusă din marii proprietari rurali și se adună în capitală, în fiecare an, timp de trei luni. Dispozițiunile comitetului, numite *Regulamentul organic*, își căpătau întăritura de la Cameră, de la împăratul Rusiei și de la sultan.

În anul 1833, Camera deputaților din Moldova simți nevoia unei noi colecții de legi în limba română; ea însărcină cu aceasta pe preastimatul ministru de justiție Costachi Sturdza; codicele lui Calimah fu tradus și aprobat după multe modificări de Cameră și apoi tipărit *in folio*, în Iași, la 1834.

În ce privește istoriografia națională, românii nu au o însemnată lipsă în această ramură a literaturii. În Ardeal, în Muntenia și în Moldova se găsesc o mulțime de cronică române din deosebite vremi, dintre care cele mai vechi datează din secolul al XIII-lea și se cheamă cu numele sîrbesc *letopis*, adică cronică. Autorii lor sînt cei mai mulți necunoscuți. Afară de aceste letopisețe, moldovenii au trei mari istorici vechi, între care cel mai vechi este marele vornic Ureche. El trăi pe la finele secolului al XVI-lea, dar din nenorocire scrierea sa a rămas pînă acum

* *Disertații istorico-critice privind vechile anale ale hunilor*. Disert. 7, paragraful 3, p. 139.

** *Articole de lege potrivite vouăței divine*.

tot manuscript. De Peyssonnel¹¹ vorbește despre acest scriitor în cartea sa: *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont Euxin*, Paris, 1765. După Ureche urmează logofătul Miron Costin, care a trăit cam în jumătatea din urmă a secolului al XVII-lea. Istoria sa despre Moldova începe, ca și cronica lui Nestor, de la Adam și se termină la anul 1660 cu domnia domnitorului Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu. Scrierea sa este un manuscript *in folio*, mare, de 460 file.

Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei, care este cunoscut de întreaga Europă, a scris de asemenea o istorie a Moldovei, care a fost tipărită de-abia la începutul acestui secol, în Iași. Celelalte scrieri ale sale în limba română sînt următoarele:

1. *Lumea și sufletul*, tipărită în Iași în limba greacă și română. 2. *Istoria celor două neamuri, Brîncoveanu și Cantacuzin*, în manuscript. 3. *Introducerea la muzică turcă* (manuscript).

Cantemir, născut la 1673 și mort la 1723, a scris multe alte scrieri în limbi străine:

1. *Istoria înfloririi și decadenței Imperiului otoman*, scrisă latinește și tradusă în franțuzește de abatele de Jonquières și tipărită la Paris, în 1743, în patru volume. Ea este cea mai bună istorie a Turciei, după aceea a d-lui de Hammer. 2. *Sistemul sau bazele credinței mahometane*, tipărită *in folio* la Petersburg în limba rusă la 1722 și dedicată împăratului Petru cel Mare. 3. *Starea actuală a Moldovei*, în latinește, tradusă nemțește de dr. Büsching și tipărită în anul 1771 în Frankfurt și Lipsca, sub titlul *Descrierea Moldovei*. 4. *Istoria creațiunii*, manuscript latinesc cu însemnarea *Theologo-Physica*. 5. O carte de cîntece muzicale turcești, *in quarto*¹².

O istorie a Moldovei și Munteniei, prelucrată în grecește cu de-amănuntul de grecul Dionisie Fotino, a apărut la Viena în 1818, 3 volume, sub titlul: Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας τὰ νῦν Τρανσυλβανίας καὶ Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, παρὰ Διονυσίου Φωτεινοῦ*. Ea este cea mai completă istorie a Daciei ce s-a tipărit pînă azi.

Un oarecare Gheorghe Vida publică acum în Iași o istorie a Daciei vechi și noi, care a fost scrisă de un autor mort de mult, al cărui nume însă îmi scapă din memorie¹³. Această lucrare este rodul unei munci de treizeci de ani și se zice a fi un cap de operă de scriere istorică. Deja a apărut în Iași ediția a doua a unei cărți naționale foarte bune; aceasta este *Istoria originii românilor în Dacia*, de Petru Maior din Diciu St. Martin, tipărită întîi în Buda, la 1812.

Antichitățile romanilor de Damaschin T. Bojinca, 2 volume, Buda, 1822, ne dau o descriere comparativă a moravurilor romane cu ale românilor de astăzi, dar într-un stil puțin îngrijit. Grigore Pleșoianu, profesor în București, și-a cîștigat multe merite pentru literatura română, traducînd și compunînd mai multe scrieri. În scrierea sa *Cele dintîi cunoștințe ale tinerimei* (București, 1824), ne dă între altele o ochire interesantă asupra istoriei și geografiei Munteniei și Moldovei.

Două cărți și-au căpătat în întreaga țară română un mare renume, anume: *Istoria lui Alexandru cel Mare*, din care s-a făcut un erou supranatural și minunat de îndrăzneț și ale cărui fapte fără nici o privire la șirul lor sînt înșirate într-un mod aventuros, cu un amestec cutezător de adevăr și fantezie poetică. Găsim într-însa, de exemplu, povestit că Alexandru a asediat Atena cu tunuri, că învăța psaltirea ca copil, că

* *Istoria Daciei vechi, acum a Transilvaniei, Valahiei și Moldovei*, de Dionisie Fotino.

îndrăzneala a se apropia de rai și cum se duse de aci în iad *. Această carte este foarte atrăgătoare, fiindcă se găsesc descrise în ea multe moravuri românești; ea este compusă cam aproape de o sută de ani, dar numele autorului nu este însemnat pe titlul cărții. Ea se găsește în mâinile tuturor românilor care știu ceti și se retipărește mai în fiecare an; ea și merită acest interes din cauza frumoasei simplități a gândirii, a modului de privire poetic și naiv care se găsește mai ales în episoade.

A doua carte națională este *Istoria frumosului Arghir și a frumoasei Elena cu părul de aur* sau alegoria cuceririi Daciei de Traian. Această mică poemă, împărțită în patru cărți și scrisă în versuri de opt silabe, este o imitație după cea ungurească¹⁴. Ea conține multe lucruri frumoase; autorul ei este un ardelean, Ion Barac. O a treia mică scriere, care a căpătat de asemenea o mare popularitate, este un dialog versificat¹⁵ între un bărbat bețiv și nevasta sa.

Dar din toate genurile literaturii române poezia este cea mai bogată. O traducere a psalmilor, în versuri, de Dosoftei, mitropolitul Moldovei, care a trăit în secolul XVII, este un adevărat cap de operă de versificare.

Poeziile lui aga G. Asachi, membru al Academiei din Roma, Iași, 1836. Acest aga G. Asachi și-a făcut studiile sale în Italia și în Germania și este cel mai mare poet al românilor din cei ce trăiesc.

El era înainte redactorul *Albinei românești*, un ziar româno-francez, în care a istorisit multe întâmplări din istoria națională. Acum el este directorul învățămîntului public și mare arhivist al statului (un post și mai mare decât acel al arhivarului). El a tradus în foarte frumoase versuri românești fabulele lui La Fontaine, multe ode ale lui Lamartine, cîntece de-ale lui Anacreon și sonete de-ale lui Petrarca, dar renumele său se întemeiază pe poeziile sale originale și eu nu mă pot opri ca să urmez aici o poezie a lui, în traducere¹⁶.

Către Italia. 1912

Vă urez frumoase țărături ale Auzonei antice,
Conjurate de mări gemeni, împărțite d-Apenin,
Unde lingă dafin verde crește olivul cel ferice,
Unde floarea nu să trece sub un ceriu ce-i tot senin,
Unde monumenturi mîndre-a lumii domnitoare ginte
Înviază mii icoane la aducerea aminte.

Vă urez!... că cine poate, fără sevas ** ș-umilință,
Acea pulbere că calce, al iroilor mormînt?
Ce în curs de ani o mie au stătut în biruință,
Ș-astăzi vii sînt prin exemple de virtute și cuvînt,
Încît, în asemănare, nu au fost sub orice nume
Mai măreț nimic, nici trainic, de cînd omul este-n lume.

Pe a Tibrului șes Roma tăbărită-i ca un munte,
Din palaturi surupate și mormînturi adunat,

* Fabule de felul acestora asupra lui Alexandru cel Mare există, precum este cunoscut, și prin alte țări și în alte limbi. Toate națiunile, de la Indian și pînă la columnele lui Hercule, au îmbrăcat în toate timpurile pe eroul macedonean în mituri aventuroase. Printre cele mai aventuroase este desigur povestirea lui Pseudo-Iosefus (Iosippon) (*n.a.*).

** *Sevas* — venerație, evlavie (neogr.).

Între care Capitolul o cărunță-naltă frunte,
Ce de barbari și de timpuri cu respect i s-au păstrat,
Unde un popor de statui, a lui Fidias urzire,
Vînta * Greciei ș-a Romei îmi arată la privire.

Între sfărimate temple, obeliste și coloane,
Ca un turn de fier întregă stă coloana lui Traian;
Pre ea văd Istrul, să pleacă iassienei legheoane,
Cum cu patria sa piere a Decebalului oștean
Și cum în deșarta Dacie popor nou să-ntemeiază,
De unde limba, legi și nume a românilor derază **.

Cînd în codru, vechi stejarul e răpus de bătrînețe,
Din a sa mănoasă țărna cresc plăcute floricele,
Așa dup-a Romei paos ***, în alese frumusețe
Răsărit-au noi luceferi prin Ariost și Rafaele,
Galileu, Colomb ș-Italiei, ce prin genia lor luce,
Ca-n vechime, lumea astăzi necurmat tribut aduce.

În grădina ast a Europei, unde rostul dulce sună,
Zugrăveala și-armonia prin un farmec au supus
Pe a lumii domni și slavii, carii purure s-adună,
Plini de dorul ammirărei, de la Nord și de l-Apus,
Un român a Daciei vine la strămoși ca să sărute
Țărna de pe-a lor mormînturi și să-nvețe a lor virtute!

Și d-l Eliade, redactorul *Curierului românesc*, care apare în București, ocupă unul din cele dintii locuri între poeții noștri. El s-a făcut cunoscut pînă acum prin bune și poetice traduceri din scrieri franceze, mai ales prin publicarea *Meditațiilor* lui Lamartine¹⁷ și a *Fedrei* lui Racine. Acum se ocupă cu o mare epopee națională al cărui principal erou este Mihai Viteazul, domnul Munteniei, care a trăit în secolul al XVII-lea [sic!].

Boierul moldovean Stamati a făcut multe poezii frumoase, din care unele au fost tipărite în Iași. Una din poeziile lui cele mai frumoase este *Ostașul român și Ștefan cel Mare*.

După dînsul merită îndată mențiune Hrisoverghi, un tînăr adjutant al domnului Moldovei, care, însuflețit de dragostea patriei, a compus una din odele cele mai frumoase din cîte sînt în limba română; ea se cheamă *Odă la ruinele cetății Neamțul*.

Boierul muntean Ioan Văcărescu, poreclit Anacreontele românilor, afară de poeziile sale originale, a tradus mai multe cărți din *Ierusalimul eliberat* al lui Tasso. Cu toate acestea, ca poet el nu este așa de însemnat ca merituosul moldovean, postelnicul sau ministrul afacerilor străine Beldiman, care a murit doi ani după revoluția grecească din 1821. El a versificat românește multe scrieri franceze și mai ales tragedii. De exemplu, pe *Orest* al lui Voltaire, și chiar *Odiseea* și *Iliada* lui Omer, după originalul grecesc, care scrieri din urmă din nenorocire nu sînt

* *Vîntă* — glorie.

** *Derază* — derivă.

*** *Paos* — cădere.

încă tipărite. El a făcut și o mare poemă despre revoluția lui Ipsilante din 1821, dar, fiindcă la curtea turcească se găesc încă unele persoane care joacă într-însa un rol urît, de aceea moștenitorii poetului au socotit deocamdată mai bine și au hotărît a nu se publica poema decît numai după moartea acestora. Același autor a mai descris și o călătorie pitorească în Carpați.

Afară de acești poeți însemnați, mai avem mulți alții de valoare inferioară, pe care, din lipsă de spațiu, îi trecem cu tăcerea.

În ce privește poezia dramatică, românii nu au scrieri originale; toate sînt traduceri din Racine, Voltaire, Molière și din unele bucăți mici de Florian și Gessner* și *Moise* de Chateaubriand; mai sînt traduse cîteva tragedii de Sofocle și Euripide. Acum se află în Muntenia o trupă de actori care dă speranță că în curînd va juca și spectacole originale române, căci pînă acum există numai în manuscris două acte în versuri dintr-o piesă originală sub titlul *Ștefan cel Mare, domnul Moldovei* și un vodevil mic *Serbările ostașilor*, care s-a reprezentat în teatrul din Iași de cîteva tineri boieri moldoveni la ziua onomastică a domnului Moldovei. Adevărat că aga Asachi a scris o tragedie, *Mihai, eroul românilor*, dar acest manuscris a ars în incendiul cel mare din Iași, la 1827, alături de alte două tragedii traduse din franțuzește, *Alzira* și *Saul*, de istoria Imperiului roman și de un curs de matematică.

Literatura periodică este foarte neînsemnată, deoarece nu apar decît patru reviste: 1. *Curierul românesc*, ziar politic și literar redactat de Eliade și care apare de două ori pe săptămînă. 2. *Biblioteca românească*, anuar literar, care apare în mod neregulat în Transilvania, sub direcția lui Carcalechi, 3. *Albina românească*, redactată de aga Asachi, apărut în Iași pînă la 1836 de două ori pe săptămînă; era o foaie franco-română, politică și literară; în curînd ea va începe să apară din nou. În fine, 4. *Foaia oficială a guvernului moldovenesc*, care conține toate legile și ordonanțele. Afară de aceste reviste apar douăsprezece calendare românești, care cuprind poezii și compoziții în proză, cu conținut variat.

Cărțile ce avem despre știința războiului sînt îndestulătoare pentru puținele trupe regulate ale țării noastre. Aceste cărți destinate pentru instrucția infanteriei și a cavaleriei sînt traduse din franțuzește și rusește și tipărite la București, la 1833. Cărți elementare pentru matematica inferioară, pentru retorică, pentru primele noțiuni de jurisprudență, pentru istoria naturală, pentru geografie, pentru limba greacă, latină, franceză și germană nu lipsesc, cele mai multe sînt tipărite în Iași și București, unde se află gimnaziile cele mari și Academia Românească.

Mai posedăm și multe lucruri bune, atît despre istoria universală, cît și despre unele popoare în special, dar cele mai multe sînt traduceri din alte limbi, pe care eu însă nu le voi numi una cîte una, deoarece aci nu este vorba de un inventar de cărți. Însă *Istoria despre Napoleon* și *despre Menciocof* au devenit cărți populare; faptele acestui mare împărat, precum și acelea ale marelui ministru, sînt cunoscute de toți românii și se transmit din gură în gură, ca poveștile.

În ramura beletristică avem, afară de traducerile unor scrieri bune ale celorlalte națiuni europene, și cîteva satire originale, care conțin mult frumos, de ex.: *Adevărul și minciuna* de un autor anonim.

Dar ceea ce formează sîmburele poeziei noastre naționale sînt baladele și cîntecele populare. Sînt unele între ele care n-ar face rușine celui mai bun poet, iar cele mai interesante sînt următoarele: *Moartea lui Hangerliu*, domnul Munteniei; *Cucerirea cetății Hotinului*; *Moartea lui Ghica*, domnul Moldovei, ș.a.m.d.¹⁸.

* Indiscutabil este vorba de *Moartea lui Abel*, care de-abia și tot prin intermediul limbii franceze a trecut în cea română (n. a.).

În ce privește cîntecele poporane, voi cita aci ceea ce zice un scriitor german: „Vuc Ștefanovici a atras atenția Europei culte prin cîntecele sale poporane sîrbești. Privirile se îndreaptă fără voie spre Nordul cel posomorît și îndată se conving că sfînta flacără a poeziei nu se stinge pe stîncile omătoase și sub cerul cel pururea înnourat, ci că suflarea ei de viață dătătoare animă cu focul ei sacru inimile melancolice ale locuitorilor nordici. Încă zac multe comori prețioase îngropate în straturile adînci ale Carpaților străvechi, multe flori mirositoare încă înfloresc și se scutură nevăzute, neobservate pe binecîvîntatele cîmpii ale Bucovinei, așteptînd cu dor momentul cînd și soarele ei se va ridica și razele lui vor lumina flori și pietre cu culori strălucitoare. Limba românească, așa cum se grăiește în toată Bucovina, este fîca celei latine. Împrejurarea că românii se servesc de slovele chirilice a stîrnit oarecare dubiu în privința acestei înrudiri, dar toate argumentele de soiul acesta s-ar nimici ușor. Chiar și împrejurarea că românii din timpuri memorabile se cheamă români * și numesc limba lor limba românească, dar chiar și uimitoarea asemănare a acestor două limbi înlătură orice îndoială. Afară de aceasta este cunoscut că Moldova, din al cărei trup făcea parte înainte și Bucovina, precum și Muntenia au fost colonii romane. Prin relațiile lor cu ungurii, cu ilirii (de la care au adoptat literele pentru serviciul divin), cu grecii și turcii, s-a îmbogățit limba lor, din început săracă, cu multe cuvinte noi. Distinsă prin finețe și armonie, ea pare a fi creată pentru cîntare, iar în privința tonului dulce și moale mai că poate fi pusă alătura de cea italiană. Poporul simte aceasta și-i este dor necurmat după cîntece și armonii.

Abia apare un nou cîntec, că răsună cu iuțea fulgerului în toată binecîvîntata țară de Dumnezeu (Bogdana **, cum o numesc românii), și aceleași cîntece care se revarsă cu acompaniamentul cobzei de pe buzele arzătoare ale moldovencei încîntătoare răsună pline de dor sub acordurile duioase și mișcătoare ale flautului prin săracile colibe țărănești, pe piscurile goale ale stîncilor și prin pustiuri, la lumina bălaie a răsăritului semilunei, sau se pierd în vijelia crivățului. Cele mai multe din aceste cîntece sînt creația geniului romantic poetic al poporului de jos, dar mai ales a hergelegiilor și a ciobanilor. Sub bolta cerului se compun cîntecele de dragoste, iar privește natura maiestuoasă deșteaptă scînteia poetică și o așîță pînă la flăcări. La apropierea iernei, cînd se întorc ciobanii cu turmele pe la stînele lor din sate, aduc mai totdeauna cu dînșii o bogată comoară poetică. Multe din aceste cîntece își au izvorul în arzătoarea fantezie a cucoanelor spirituale și culte; așa este minunatul cîntec *Din cîasul despărțirii*, compus de o domniță, unul din cele mai frumoase cîntece de amor din lume. Chinul amorului este subiectul obișnuit al poeziei, dar și întîmplări însemnate atingătoare de existența sa poetică însufleșesc încă cu duh poetic pe veselul român verde. Așa avem cîteva cîntece frumoase și energice din timpul răscoalei lui Brîncoveanu, domnul Munteniei; gîngașul și întristătorul cîntec al eteristului fugar: « *Nu-i, nu-i nădejde, nu-i* » poate concura alătura de cîntecul divin a lui Riga Tesalianul: Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων¹⁹. Cele mai simple melodii au un farmec particular, sînt pline de dor și de simțire și sînt făurite mai totdeauna în sunete molatice și într-un ritm impunător.

Țiganii, acești copii ai Indiei răsăritene, această castă răspîndită a hinduilor, aceste vlăstare ce se înmulțesc pretutindeni ca buruiana, care apar cînd pe malurile Nilului ca vrăjitori și dăntuitori, cînd pe lîngă riul Gangelui ca jucători pe funie

* Am îmbunătățit ortografia cuvintelor românești (n.a.)

** *Bogdana* — dăruită de Dumnezeu (în slavonește). Cu acest nume era cunoscută Moldova.

și baiadere, cînd în Egipt ca închinători la șerpi, se află și pe aici în mare număr. Melodiile compuse de ei le cîntă cu abilitate și simțire extraordinară. Numele lui Anghel, Gheorghe și Suceavă sînt pretutindenea cunoscute în Bucovina. Instrumentele cu care se acompaniază cîntă sînt scripcele, naiurile și un fel de chitară, cobza la care cîntă cu o pană (Cobza). Dacă muzica și poezia sînt acordul primordial al sufletului, care se arată în atîtea chipuri de la indivizi pînă la națiuni întregi, atunci și la aceste sunete ale naturii trebuie cu atențiune să tragem cu urechea și cu ajutorul lor să pătrundem pînă la izvorul de unde țîșnește cu atîta bogăție. Această cîntare, oricît de simplă și monotonă ni s-ar părea, totuși trebuie totdeauna să o privim ca un imn sacru al naturii. Măcar că lipsește cîntecului de la miazănoapte vîpaia și vioiciunea celui de la miazăzi, cu atît mai mișcător este exprimat dorul după ele.

De atîtea ori, cînd își revarsă discul lunii razele sale argintii asupra coamelor Carpaților acoperite cu omăt, am fost atras de cîntecul unui singuratic drumeț care gonea în a nopții tăcere pustiul pădurei! De cîte ori căzui pe gînduri triste la umbra întunecoasă a vreunei păduri de stejari firoși sau la focul scînteietor de la vatra unei șatre de țigani, la auzul unui vechi fluieraș fermecat! Istoria înfiorătoare a greului din cafeneaua din Botoșani era acompaniată din depărtare cu niște acorduri impresionînd melancolic” *.

Acii mai trebuie adăugit că se mai află și poezii istorice despre diferiți domni și haiduci renumiți, ca despre *Iamandi*, *Bujor*, *fiul româncei* ș.a.m.d.

Spre a da o idee deplină despre năzuințele literare ale moldovenilor și muntenilor, să ne fie permis a da o scurtă dare de seamă despre instituțiile lor de cultură.

În București și Iași sînt două gimnazii mari, în care se predau limbile vechi și moderne, precum și celelalte materii școlare, între care se numără nu numai matematica și istoria naturală, dar și jurisprudența.

În fiecare din acele gimnazii se dă învățatură în mod gratuit la mai bine de o sută fii de boieri și slujbași. Pe lîngă aceste două gimnazii s-a mai înființat și aprobat în 1835 în capitala Moldovei, de către domnul Sturdza, un mare institut de cultură, sub numele de Academia Românească²⁰.

Membrii ei formează o adunare de oameni culți, care țin întruniri regulate, totodată clădirea în care se țin aceste ședințe servește și ca institut de învățămînt, în care se întrețin ca interni o sută de feciori de boieri, care își capătă instrucțiunea în mare parte de la membrii Academiei. În toate celelalte țirgușoare din Muntenia și Moldova, precum și în multe sate, sînt școli înființate de guvern. În acest scop s-a orînduit ca fiecare slujbaş să primească în mîină din salariul său numai nouă părți din zece și ca o jumătate din această zecime, cîștigată prin această orînduială, să se întrebuișteze pentru plata învățătorilor, iar cealaltă jumătate pentru tipărire de cărți bune.

Afară de aceasta mai există în Iași ca instituțiune cultă *Societatea de științe naturale și medicină*, căreia îi aparțin cei mai buni medici și alți mulți învățați din țară și din străinătate; ea este subvenționată de stat și este într-o vie corespundență cu institutele culte din Württemberg și din marele ducat Baden.

Cabinetul de științe naturale sau muzeul este acum destul de însemnat și conține unele obiecte rare, de ex. fosile antediluviene foarte frumoase, curioasa ceară de pămînt proprie Moldovei, pe care o numim în franțuzește *cire vierge*, ș.a.

* F. J. A. Schneidawind, *Taschenbibliothek der Reisen*, von J. H. Jäck, 85-stes Bändchen, Nürnberg, 1832 (*Biblioteca de buzunar de călătorii*, de J. H. Jäck, volumașul al 85-lea) (n.a.)

Tipografiile principale ale românilor sînt cele din Braşov, Alba-Iulia şi Suceava, care fiind cele mai vechi merită a fi citate mai întîi, dar mai însemnate sînt acum cele din Petersburg, Viena, Buda, Pesta, Sibiu, Timişoara, Cluj, Iaşi, Mănăstirea Neamţului, Bucureşti, Craiova, Cernăuţi, Chişinău ş.a.m.d. După acest număr mare de tipografii care lucrează pentru literatura română, putem conchide cît de tare este răspîndit acum interesul pentru dînsa şi ce activitate se manifestă în ea.

ANEXĂ

[Ciorna unui discurs despre istoria culturii şi a literaturii române]

Bien des écrits ont été publiés sur la Moldavie et la Valachie; les uns ne s'occupant que de politique, n'ont été que de circonstance, ils sont tombés bien vite en oubli; d'autres, prenant pour tâche soit la statistique, soit l'histoire des deux Principautés, resteront sans cesse autant que leurs assertions seront vraies, et qu'elles n'auront pas été inspirées par les différentes passions qui agitent notre époque. Plusieurs écrivains consciencieux ont excellé dans cette dernière partie. Nous ne citerons que Del Chiaro, Raicevitch, de Bawr, général distingué de Catherine la Grande, Gebhardi et surtout Engel qui, par son histoire de la Moldavie et de la Valachie, le premier a fait connaître à l'Europe les annales des deux Principautés. Mais aucun encore, que je sache, ne s'est occupé à décrire les progrès intellectuels que les Moldo-valaques ont fait dans la littérature, surtout dans les dernières dix années. Certes, Messieurs, ce serait une belle tâche qui donnerait de graves résultats, et prouverait ce que peut faire une volonté ferme et immuable. Mais une pareille tâche demanderait de vastes connaissances, une longue persévérance, et une grande connaissance de l'histoire et des moeurs des deux Principautés. Je n'ai ni les moyens, ni le temps nécessaires à une pareille occupation. Je m'efforcerai cependant, Messieurs, à vous donner dans un cadre étroit, une petite esquisse de ces progrès, et vous verrez, Messieurs, ce que peut en attendre celui qui à un pareil travail vouerait ses veilles.

Certes c'est une grande audace à moi que d'oser élever la voix dans une société qui compte pour membres les personnages les plus distingués de l'empire de Pierre le Grand. Mais, Messieurs, vous êtes autant généreux et indulgents que vous êtes grands et connaisseurs de ce qui est beau. Vous excuserez, j'en suis sûr, mes défauts en faveur du motif, et dans mes faibles accents vous ne verrez qu'un ardent désir à vous faire connaître deux pays dont les travaux se lient nécessairement à vos travaux.

Messieurs, les mêmes Daces, Gètes, Kozares, Avars, Alains, Avars *, Huns, Goths qui ont sillonné du sabot de leurs chevaux les plaines de la Nouvelle Russie, ont parcouru les montagnes parfumées et les riches campagnes de la Moldavie et de la Valachie. Les mêmes tumulus — pour me servir d'une expression de l'illustre vice-président de cette société qui, nous en sommes fiers, a vu le jour dans notre Moldavie —, qui couvrent vos plaines aux prestigieux mirages d'une armée de tombeaux, se retrouvent en quantité innombrable à chaque pas dans nos deux provinces. Nos fouilles nous récompensent par la découverte des objets qui ont beaucoup d'analogie avec les découvertes de vos fouilles. Vos travaux si louables, Mes-

* Repetiția în original.

sieurs, ne seraient qu'incomplets s'ils n'étaient liés intimement avec la marche intellectuelle qu'à lieu aujourd'hui en Valachie et en Moldavie. Trop d'intérêts ont lié dans les anciens temps la Moldavie et la Nouvelle Russie, pour qu'aujourd'hui encore, ces deux pays soient séparés, surtout sous le rapport scientifique. Même climat, même sol dans beaucoup de contrées, mêmes moeurs et langue, mêmes événements. Ainsi pour bien connaître l'histoire de la Bessarabie, il faut nécessairement être guidé dans celle de la Moldavie.

La Moldavie et la Valachie, Messieurs, y compris la Boucovine et la Bessarabie, par une fatalité inconcevable ont été destinées, dès les plus anciens temps, à servir de théâtre aux luttes les plus sanglantes: sous le nom de Dacie, ces lieux ont vu flotter les drapeaux de Darius, d'Alexandre et de Lysimaque. Trajan conquit la Dacie et la peupla de colonies romaines. Mais bientôt les romains, maîtres du monde, se virent esclaves là où ils avaient commandé en maîtres. Les colonies de la Dacie furent dispersées sans être anéanties. Toutes les nations barbares, à commencer par les Alains, les Avares, les Gotes, les Huns qui au moyen âge changèrent la face de l'Europe, passèrent et repassèrent sur les deux Principautés. Il en fut de même dans les temps modernes. Les Hongrois, les Polonais décidèrent dans nos deux pays la plupart de leurs querelles avec la Turquie. Les Impériaux, successeurs des Hongrois, conquièrent la Moldavie et la Valachie qui, plus tard, furent aussi le théâtre où figura Pierre le Grand, et les plus illustres généraux de la Russie. Ainsi, Messieurs, toutes ces nations ont laissé sur le sol de la Principauté des vestiges de leur passage, des monuments de leur existence, des bénédictions ou des malédictions, pour leurs bienfaits, ou pour leurs calamités. Pierre le Grand, le grand homme par excellence, a laissé, Messieurs, en Moldavie un souvenir qui ne s'effacera jamais. Nos chroniques sont pleines des traits qui montrent sa grande âme et son génie surnaturel. Elles fourniraient de belles pages à celui qui écrirait l'histoire du grand empereur. Il n'y a que dix ans, Messieurs, que nos deux provinces jouissent d'une paix heureuse — bienfait de l'Auguste protecteur de la Moldavie et de la Valachie —, et déjà la face des pays est presque changée. Tout est progrès. Une administration paternelle y est établie, des lois sages ne font plus trembler l'innocent, des écoles, des gymnases sont établies dans les villes et dans les villages, les sciences et les belles lettres sont en honneur; plusieurs jeunes gens à talent s'y unient; des fouilles, quoique insignifiantes encore, sont entreprises et leurs produits ont étonné, par leur richesse, l'Europe.

Rien que dans une petite fouille on a découvert, aux environs de Galatz, une ville romaine entière, des statues, des lampes, des tombeaux sculptés, des inscriptions du plus grand intérêt, et 3700 médailles dans un seul pot. Toutes les nations passées reviennent, pour ainsi dire, au jour. En Valachie les découvertes n'ont pas été moins grandes. On a découvert dans un seul endroit des vases, un diadème, des bracelets, tout en or pur, et d'un poids de plus de vingt livres. Dans un autre endroit, encore en Valachie, on a découvert des tablettes en airain, donnant droit de naturalisation romaine à plusieurs soldats dont les noms sont cités et qui s'étaient distingués dans les guerres contre les barbares. Ces tablettes sont uniques. Mais je me borne à ces trois exemples, ils suffiront, Messieurs, pour vous convaincre des lumières qu'on pourra obtenir, lorsque des fouilles régulières seront entreprises. Combien de doutes, combien de lacunes seront éclairées dans l'histoire. De retour à Jassy, je ne manquerai pas de vous envoyer copie, ou description détaillée de ces découvertes, et de celles qui ont lieu chaque jour, persuadé qu'elles sont de la plus grande importance pour votre société.

Mais revenons à un autre point, non moins intéressant, je veux parler de la littérature moldovalaque, ou, pour mieux dire, române, comme nous autres indigènes l'appelons. Toutes les littératures, grandes ou petites, ont eu l'honneur d'une biographie, si je puis m'exprimer ainsi, notre littérature seule en a été privée injustement. Il est impossible, Messieurs, dans un simple discours, de réparer cette lacune, mais en peu de mots je tâcherai, Messieurs, de vous en donner un aperçu général, et vous vous convaincrez aisément, Messieurs, qu'elle ne mérite pas tout-à-fait un pareil oubli et qu'elle possède de bons et excellents ouvrages. Notre langue avant tout, Messieurs, est latine, les deux tiers de ses mots, de ses constructions, de ses tours de phrases sont latines. L'autre tiers est un composé de mots goths, slavons, turcs, grecs et français. Elle s'est enrichie de toutes les nations qui ont parcouru le sol de l'antique Dacie, mais la construction principale en est toujours restée latine, et c'est pour cela aussi, Messieurs, qu'elle approche plus que le français de la langue mère. Elle en a conservée encore le nom, elle s'appelle langue române — *limba română* ou *românească*. Il serait difficile de prouver quand, comment, dans et d'après quels principes notre langue s'est formée peu à peu, dans son état d'aujourd'hui. Ce sera une difficulté que je ne tâcherai point de déssoudre.

Je ne suis non plus de ces littérateurs fanatiques qui prétendaient qu'Ovide était un poète român parce qu'il était romain et qu'il avait habité la ville de Tomis. Non, notre littérature n'est pas si ancienne; telle que nous la connaissons aujourd'hui a commencé dans le quinzième siècle, un siècle après la fondation de la Principauté de Moldavie et deux après celle de la Valachie. Les plus anciens documents româns que nous connaissons ne datent que de ce siècle. Ce sont des chants populaires, quelques petites chroniques. Car les affaires du pays, les annales du pays, le service divin, tout était en slavonne, suite du long séjour des Bulgares et de la haine des Româns contre les catholiques. À la fin du seizième siècle commença la littérature proprement dite. Quoique déjà dès l'année 1500 il y eut en Moldavie des imprimeries, on n'y imprimait pourtant que des ouvrages slavons; la bible, le plus ancien monument de la littérature slavonne, est imprimée en Moldavie en 1506. En 1580 un luthérien juge de Cronstadt en Transylvanie imprima dans cette ville un livre de sermons; ce fut notre premier livre român imprimé. À peu près dans le même temps, fleurissait en Moldavie le vornic Ouréké, premier historien moldave, car je ne compte pas comme historien le moine Missaïl, son prédécesseur, mais dont les ouvrages peu importants ne sont guère connus. Ouréké, homme instruit dans les langues grecque, latine, slavonne, polonaise et hongroise, élevé de Peutzer — qui avait été appelé à être professeur à l'université de Cotnar, établie par le Despote Héraclide —, écrivit avec un talent consciencieux la vie des princes de Moldavie jusqu'à Aaron. Son ouvrage en forme de chronique contient aussi l'histoire de l'ancienne Dacie, les conquêtes de Trajan, les invasions des Barbares, et donne beaucoup de détails sur les peuples contemporains. Ouréké ouvrit la carrière. Miron Costin le père, second historien de la Moldavie, le suivit au milieu du dix-septième siècle. Il refondit le résumé de l'histoire nationale d'Ouréké et le continua jusqu'aux princes dont il était contemporain. Occupant le premier poste de son pays, celui de grand chancelier de la Principauté, il fut à mesure de pénétrer le secret de toutes les actions importantes du prince. Les détails qu'il donne sur la cour des hospodars peuvent * encore servir comme modèle de narration. Aussi les étrangers eux-mêmes le regardent comme un grand historien. Ses ouvrages

* În textul original: *peut*.

furent traduits en grec, par ordre du prince Grégoire Ghica. Le manuscrit en a été porté par Monsieur de Peyssonnel dans la bibliothèque royale à Paris. On en trouve des extraits dans le onzième volume de *Notices et extraits des manuscrits de la bibliothèque du roi*. Un long éloge de Miron y précède son ouvrage. Dans le même temps, en 1640, une grande révolution favorable à la littérature nationale, dont les Moldaves ont été les premiers à s'en occuper, eu lieu en Transylvanie, Valachie et Moldavie. Le premier Racotzi, prince de Transylvanie, ayant embrassé la religion protestante, et voulant que les Româns, qui feraient et font encore les deux tiers de la population de la Transylvanie, adoptassent la même religion, ordonna la traduction des livres saints en langue române. Bientôt ces ouvrages, remplis de citations en faveur des protestants, passèrent les Carpathes et inondèrent la Valachie et la Moldavie. Tous ceux qui jusqu'alors n'avaient entendu le saint service qu'en slavon, s'empressèrent de lire la parole de Dieu et de la comprendre dans leur langue. Les princes de Moldavie et de Valachie, Basile l'Albanais et Mathieu Bassarab, pour remédier au mal, s'empressèrent vers l'année 1640 de faire traduire aussi les livres saints, mais conformément au texte primitif et nullement défiguré. Les codes des deux Principautés furent imprimés en même temps dans des imprimeries românes nouvellement créées, et la littérature prit enfin son essor. Basile établit alors dans le couvent des Trois Saints un gymnase célèbre. Plusieurs hommes distingués s'y formèrent, tels que le logothète Evstrati, légiste distingué, le spatar Cîrnul Milescoiu, précepteur de Pierre le Grand, etc., etc. Dosoftei, métropolitain de la Moldavie, le poète par excellence, traduisit en vers les psaumes de David, et ce livre encore sert de modèle à nos poètes. Grave, majestueux, et en même temps simple, il a su produire mieux que tout autre la noble poésie du roi-prophète. Après lui vint bientôt en Moldavie Nicolas Costin, fils du vieux Miron; il assita au règne de Cantemir, le dernier prince moldave, vit le grand homme de Russie, se plût à écrire dans son admiration tout ce qui se rapportait au civilisateur de la Russie, vit et pleura les malheurs qui commencèrent à accabler notre pauvre patrie, dès le commencement du règne du premier prince fanariote, Nicolas Mavrocordat.

En même temps que lui, Cantemir contribua tant aux progrès de la littérature moldave. Ses ouvrages sont connus de toute l'Europe. Historien, philosophe, homme d'état et de piété, musicien, il écrivit et se distingua dans toutes les branches. En même temps que Cantemir, et que Costin Miron, le hetman Neculce consacrait ses veilles aux annales de sa patrie. Guerrier célèbre, il fut grand historien. Après la paix de Prouth, il suivit son maître en Russie, où Pierre le Grand donna un asile au prince Cantemir et à cent familles nobles de la Moldavie. Il y resta dix ans et de retour de nouveau en Moldavie, éloigné des affaires politiques, il assita en spectateur désolé au règne tyranique des Mavrocordats, et écrivit ces pages qu'on ne peut lire sans pleurer.

La Valachie jusqu'alors n'était nullement occupée de littérature, qui était en entier le domaine des Moldaves. Mais sous le prince Brancoveanu, contemporain de Cantemir et aimant les belles lettres, se montra tout-à-coup Radu de Greceano. Enflammé d'un ardent amour pour la patrie, il marcha sur les traces de Ouréké et de Costin, et écrivit dans un corp d'ouvrages l'histoire des princes de Valachie, depuis 1241, établissement de la Principauté de Valachie. Mais alors eut lieu cet événement funeste dont les plaies après un siècle passé ne sont pas encore guéries dans les deux Principautés. Démètre Cantemir, prince de Moldavie, se sauva en Russie en 1711, Démètre Cantacuzène, prince de Valachie, fut étranglé

dans le four de Bostandgii à Constantinople, en 1716. À leur place furent nommés des princes fermiers, fanariotes. Toutes les institutions tombèrent en décadence. Les Moldaves et les Valaques, pleurant sans cesse pendant plus d'un siècle les malheurs de leurs pays, ne songèrent plus à la littérature nationale. Ce n'est que de temps en temps qu'on voyait encore sortir de sous presse quelques pâles ouvrages et encore ceux-là venaient de la Transylvanie, qui, à son tour, s'était emparée du droit de fournir des livres aux peu de gens qui s'occupaient encore de la littérature române. C'est dans ce temps que paraît l'histoire fabuleuse d'Alexandre le Grand, écrite par un moldave; elle date du commencement du dix-septième siècle, puisque Miron Costin la sache déjà, mais elle ne fut imprimée que vers 1780. *Argire et la belle Hélène aux cheveux d'or*, poème allégorique, représentait la conquête de la Dacie par Trajan. Cet état de choses malheureux dura jusqu'en 1812.

Alors apparut en Transylvanie Ditzio St. Martin, son ouvrage de l'origine des Româns en main. Il ranima le courage abattu des Moldovalaques, leur prédit que de beaux temps allaient revenir, leur rappela dans un style chaud, énergique, la grandeur de leurs ancêtres. Le livre fit des merveilles et intérieurement et à l'extérieur. Son style est une arme tranchante qui blesse, tue les préjugés et l'ignorance, qui luit * et, comme un signe de victoire, réunit tous les patriotes. Chacun commença à connaître ses droits, et les sacrifices qu'en demandait la patrie. À côté de lui s'éleva Sinkay, autre transylvain. Il travailla pendant trente ans à une chronique immense comprenant tous les faits et gestes de la nation române. C'est un ouvrage immense d'érudition. Les gens de lettres pourront en jouir bientôt car il est maintenant sous presse à Jassy dans l'imprimerie de la Métropole. Les Moldaves et les Valaques commencèrent alors à ne plus avoir doute du nom de român, nom que par mépris ils donnaient à leurs paysans au lieu de manants. Plusieurs fréquentèrent les universités étrangères; la révolution de 1821, quoique tout-à-fait étrangère aux intérêts moldovalaques, contribua cependant immensément à réveiller le caractère abattu. Comment pouvions nous rester étrangers et froids à cet enthousiasme qui enflammait tant de nobles coeurs, à ce cri de liberté qui retentissait depuis la sommet des Carpathes jusqu'aux rives de l'île de Minos? Le calme se rétablit, mais après beaucoup de sang innocemment versé. Les Moldaves et les Valaques regagnèrent le droit des princes indigènes. Leur premier devoir fut d'instituer des écoles nationales. Le collège de Saint Sava fut établi à Bucarest et le gymnase des Trois Saints, établi en 1640 par Basile l'Albanais, sortit de ses cendres. Une jeunesse ardente de s'instruire accourut sur les bancs, des professeurs furent requis de la Transylvanie.

Des talents se montrèrent. En Valachie, Jean Vacaresco, surnommé avec raison l'Anacréon des Româns, se montra par ses belles poésies aussi douces que le miel, digne de son épithète. Lazar, directeur de gymnase, enseignait la philosophie allemande. En Moldavie, le postelnic Alexandre Beldiman par sa traduction d'*Oreste*, son voyage dans les Carpathes et plusieurs autres ouvrages, rappela aux Moldaves qu'on pouvait être noble et homme de lettres. Jean Teutou, traducteur des *Ruines* de Volney et poète suave, ne fit que se montrer. Il mourut à Constantinople, presque en même temps que Daniel Scavinski. Ce jeune homme, né en Bucovine, ayant un talent rare pour la poésie, comme il l'a prouvé par un poème *Voyage au Slanic*, éprouva le même sort que Gilbert. Ne pouvant supporter la misère, il mourut empoisonné. Ceux qui lui refusèrent du pain pendant sa vie, lui payent aujourd'hui un vain tribut d'admiration. Bientôt après, le traité d'Adrianople vint

* Luit — lecțiune nesigură.

rendre aux Moldovaques tous leurs anciens droits; nous eûmes une patrie, nous comprîmes ce que nous devons à cette patrie, et à l'Auguste protecteur qui venait de nous la rendre. Depuis lors, tout fut progrès. Nous avons fait plus dans ces dernières dix années que nous n'avons fait dans cinq siècles. Des talents inconnus se montrèrent dans tous les genres. Et aujourd'hui nous avons une littérature jeune, mais forte, enthousiaste. Son but n'est pas encore assez claire, mais il le sera car nous avons de la bonne volonté, et un ferme espoir dans l'avenir. Tout nous sourit. Des académies, collèges, gymnases sont établis dans les capitales, des écoles commerciales dans toutes les villes chefs-lieux, plus de trois mille écoles lancasteriennes sont établies en Moldavie et surtout en Valachie. Une société d'antiquités et d'histoire naturelle est établie à Jassy, deux musées, l'un à Jassy, l'autre à Bucarest, des écoles des arts et métiers, des séminaires.

Notre littérature se partage en trois grandes divisions: la littérature ancienne qui comte pour derniers auteurs Radu Greceanu et Radu Popescu en Valachie; en Moldavie, Démètre Cantemir, Nicolas Costin et la hetman Neculce. La littérature de la décadence ou fanariote; elle date depuis 1711, jusqu'en 1812. Hors quelques ouvrages parus en Transylvanie et la suite aux annales de Moldavie écrites par Elie Karp, tout est pâle, sans couleur, la langue est corrompue, ce n'est plus la naïveté d'Ouréké, le style chaud, le nerf, le ton noble des Costin. Les auteurs s'empressent de faire de leur langue un mélange ridicule de tous les mots albanais, turcs et grecs faisant le fonds du langage grec du Constantinople. Tout cela forme une langue inintelligible, affectée, vague, courtisanesque, incapable de rien produire de bon. Aussi cette littérature est-elle tombée bien vite en oubli, avec les noms de ceux qui l'ont formée. Le littérature nouvelle commence en 1812, époque de la publication de l'*Origine des Româns* par Ditzio St. Martin, et de son *Histoire ecclésiastique*. Ditzio St. Martin est l'auteur de notre littérature moderne. Son ouvrage ranima, comme je l'ai déjà dit, le courage abattu des Româns et purifia leur langue, il voulait avant tout être român. Son ouvrage produit un tel bruit qu'une querelle littéraire s'excita entre lui et un savant viennois; la querelle dura presque dix ans.

Jusqu'en 1830 il n'existait que deux imprimeries dans toute la Principauté. Asaki en établit une troisième qui encore aujourd'hui est la meilleure. Le besoin d'un théâtre national s'était fait sentir, il fut le premier à s'en charger. Avec peu de moyens il composa une troupe de jeunes gens, et les Moldaves, qui la plupart croyèrent impossible de voir une pièce dans leur langue, assistèrent aux représentations nationales. C'est encore lui qui coopéra puissamment à la formation de la société et du musée d'antiquités et d'histoire naturelle. Voila, Messieurs, l'homme qui sacrifia toute sa vie aux progrès intellectuels de sa patrie. Ses oeuvres le jugeront. Eliad s'éleva bientôt en Valachie. Élève du fameux Lazar, il mit en pratique toutes les leçons de son maître. C'est le meilleur poète de la Valachie, il mérite d'être connu et traduit dans toutes les langues. Surtout le *Séraphin et le Chérubin* est un chef d'oeuvre. Ce qu'Asaki fit pour la Moldavie, lui le fit pour la Valachie. Il publia des livres élémentaires, rédigea le premier journal valaque, le *Courrier*, établit une magnifique imprimerie, créa le théâtre valaque, se mit surtout à réformer la langue et accueillit [et] encouragea plusieurs jeunes gens à talent. César Boliak, Grégoire Alexandrescou se montrèrent ses dignes élèves. Le premier, connu par ses méditations, se voua au théâtre. Le second se plaça par ses poésies à côté de son maître. Tantôt satyrique et mordant, il frappe les vices du siècle, tantôt doux et naïf, il chante

des vers aussi doux que le miel. À côté et peut-être plus haut qu'eux vient se placer le professeur Aristia, par sa traduction de l'*Iliade* [de] Homère. Jusqu'à présent il n'en a publié que six livres, mais ils suffisent pour le placer au premier rang des poètes româns. En le lisant on croirait lire Homère. Il a su créer une langue à lui, toute chaude de poésie; au premier coup d'oeil il étonne, au second il ravit; un seul reproche peut lui être adressé justement: il imite trop Ronsard, le chef de la Pleïade française, il recherche trop les épithètes homériques; il greffe trop le român sur le grec. Voilà les premiers poètes de la Valachie. Parmi les poètes secondaires méritent d'être cités Paris Mumuleano et surtout Pano, qui publia un recueil de chants populaires, et la traduction en vers du *Nouveau Érotocrite*, roman grec.

Revenons maintenant aux poètes moldaves. Dans l'espace d'un lustre nous avons perdu, Messieurs, trois jeunes poètes qui donnaient les plus brillantes espérances. Jean Teoutou, traducteur des *Ruines* de Volney et auteur d'un recueil de poésies aussi suaves que le parfum de la rose, mourut à Constantinopole, tandis que Daniil Scavinski se suicidait à Jassy, comme Gilbert. En 1835, mourut aussi Alexandre Hrisoverghi, aide-de-camp de son altesse notre prince régnant. Ce jeune poète n'eut que le temps de montrer son génie; son ode aux ruines de Neamtzo, la forteresse d'Étienne le Grand, excite l'enthousiasme des coeurs les plus froids. Mais d'autres poètes, jeunes et pleins de foi dans l'avenir, se sont élancés dans l'avenir. Constantin Negruzzi s'est fait connaître du public littéraire par l'*Aprodu Purice*. Son style fait pour le combat est enthousiaste, piquant, fécond, vif, poétique. Depuis, une foule d'auteurs se succédèrent dans toutes les branches, surtout dans la poésie. George Asaki en Moldavie et Jean Vacaresco en Valachie introduisirent les premiers une prosodie dans la poésie române. Tous les deux nourris dans la littérature de Pétrarque, en reproduisirent les constructions et les idées. Vacaresco passe aujourd'hui à Bucarest une vie de poète gentilhomme. Un petit poème *Une nuit à Vacaresco* tient la première place entre ses oeuvres. L'aga George Asaki au contraire est un homme universel. De retour dans sa patrie en 1812, il ne vit que ténèbres et ignorance. Il eut le courage de combattre corps-à-corps les ennemis de la civilisation. Il débuta par des poésies qui présentaient ses talents. Puis au collège grec établi par le prince Callimaki, il tint un cours de mathématiques en langue nationale; après la nomination de Jean Sturdza à la Principauté de Moldavie, il insista pour que les écoles nationales fussent rétablies. Ses efforts furent récompensés. Il fut nommé en 1826 référendaire de l'instruction publique, et il tient cette place jusqu'aujourd'hui. Bientôt il eut le bonheur de voir établies des écoles normales dans toutes les villes de la Principauté.

Comme il y avait avant tout besoin de livres élémentaires, il s'occupa aussi de cette branche, publia des traités d'arithmétique, géométrie, algèbre, l'histoire de Russie, un recueil de fables; le premier journal moldave apparut en 1828 sous sa rédaction. Il continue encore aujourd'hui par la traduction des balades de Victor Hugo, de plusieurs élégies et pièces de Chénier et de Pouchkine. George Krupenski c'est un talent poétique tout-à-fait original. Le peu qu'il a publié jusqu'à présent dénote du génie et l'espoir que, pourvu qu'il le veuille, il pourra devenir notre premier poète. Rien ne lui manque hors l'application. Alexandre Donitsch, versé dans la littérature russe, nous a fait connaître le premier les fables de Kriloff. La fable c'est un talent, c'est son fait. Quoique Asaki, Eliad, Alexandrescou aient publié chacun des fables, lui les a tous surpassés par sa bonhomie, sa naïveté; c'est enfin, nous ne craignons pas de le dire, notre La Fontaine. Quant à notre poésie dramatique elle est toute à faire, bien que Beldiman, Eliad, Asaki, Aristia, Negruzzi,

Hrisoverghi s'y soient appliqués, ils n'ont publié que des traductions de drames français et allemands. Ce sont des traductions où ils ont montré du talent mais nullement montré rien de neuf, mais nullement une littérature dramatique. Un seul, Mathieu Millo de Moldavie, nous a fait connaître quelques bluettes, étincellantes de verve comique et de gaîté: La *Cucoana Măriutza* nous fait espérer qu'il lui est réservé de poser les fondements de notre poésie dramatique.

Mais, Messieurs, nous ne devons pas passer sous silence un genre de poésie qui nous est particulier; ce sont les chansons populaires, elles sont par milliers, un grand nombre ont toute la suavité des fleurs. Le pâtre et le chasseur sur le sommet des Carpathes, le laboureur dans les plaines de la Basse Moldavie, en font ressentir les airs. La musique en est si tendre, si pure, elles s'adressent tout au coeur, qu'on ne peut les entendre sans être ému. Plusieurs sont du temps d'Etienne, d'autres du temps de Cantemir, surtout cette marche:

Allons frères, vivons bien,
Vivons nous entre nous,
Voilà les temps qui arrivent
De l'infortune et des tourments.

Il n'y a que Pan qui en a donné un petit recueil, mais on pourrait en faire de gros volumes. La plupart de ces chansons sont élégiaques et érotiques, d'autres racontent la vie des brigands célèbres, tels que Boujor, Iamandi [qui ont]* laissé dans les villages des souvenirs ineffaçables. Le grandiose, le terrible étonne toujours. Plusieurs de ces chansons sont faites par des simples paysans; elles sont sans art, tout est nature rustique mais aussi les idées en sont si poétiques, si naïves; que de beautés mâles et originales. D'autres sont faites par de jeunes gens, par de grands boïards, par des dames. Dans ces derniers temps les chansons du grand logothète Konaki ont obtenu une réputation populaire aussi étendue que l'ancienne Dacie. Qui est-ce qui ne connaît pas [...]**. Plusieurs ballades populaires existent; les unes dans la bouche du peuple, les autres en manuscrits, mais généralement répandues, tels que la mort du prince Grégoire Ghica, le supplice des boïards Bogdan et Couza, la prise de Hotin, la sentinelle et l'ombre d'Etienne le Grand, faite par Stamati. Si notre poésie est riche, elle le deviendra encore plus, car pour nous c'est notre période poétique maintenant, la prose l'a surpassée. Nous comptons de bons ouvrages dans toutes les branches.

En Théologie, son éminence le métropolitain de Moldavie, Benjamin, consacre tout le temps que lui laissent ses occupations archiépiscopales*** à enrichir cette science chrétienne. Il a traduit ou composé plus de vingt volumes, dont plusieurs in folio. Plusieurs autres saints évêques ont enrichi cette science des temps les plus reculés surtout le métropolitain de Moldavie [...]****, contemporain de Basile l'Albanais, qui a imprimé même un cathéchisme orthodoxe, pour répondre au cathéchisme luthérien imprimé en Transylvanie par ordre du prince Racotzi. Ditzio St. Martin a imprimé une histoire ecclésiastique. Nous possédons en outre plusieurs traductions des pères de l'église orthodoxe, de mêmes que des grands orateurs, Massillon, Bourdaloue, Bossuet, Fléchier, etc.

* Qui ont — șters în textul original.

** Fraza neterminată în textul original.

*** În original: *archiepiscopales*.

**** Loc liber în text.

Le docteur Cuciureanu et [...] * se sont occupés de la médecine. Le premier a écrit en latin un traité sur l'infanticide, le second une anthropologie, le dernier *Le Miroir de la santé*. Albinetz, professeur à l'Académie Michel de Jassy, a traduit la *Macrobiotique* du célèbre Hufeland. Dans les sciences naturelles, s'est distingué le docteur Czihac, médecin en chef des hopitaux moldaves, et vice-président de la Société d'antiquités et d'histoire naturelle. Il a publié en 1807 une histoire naturelle pour servir au cours qu'il tient de cette science. En Valachie le docteur a décrit les eaux minérales de cette Principauté. Le professeur Poënaró a publié plusieurs livres de mathématiques. Florian Aaron, professeur au collège de St. Sava, et le paharnick Seoulescu se sont montrés les premiers dans l'histoire. Le premier a publié trois volumes de l'histoire de Valachie jusqu'à Mathieu Bassarab. Tout est dans ce livre. Style, idées, philosophie de l'histoire, science **, pragmatique. Son histoire est le meilleur ouvrage român en prose [entre plusieurs autres ouvrages]***. Seoulescu, homme orné d'une vaste érudition, a publié une histoire universelle. Bojinca, jurisconsulte d'état, a écrit l'histoire des antiquités romaines, la vie de plusieurs princes valaques et moldaves.

Dans la philosophie notre littérature est très pauvre: il n'y a que Campeano, professeur de philosophie connu par quelque discours philosophiques imprimés à Jassy, qui puisse nous en enrichir.

Flechtenmacher et Bojinca, déjà connus par ses antiquités romaines, s'occupent du droit; le premier publie un cours du code Basiléen; le second un manuel du droit romain. Gianoglo a publiée une géographie de l'Europe et particulièrement de la Dacie. Scriban, élève de l'Académie Michel, tout jeune encore, a débuté dans le monde littéraire avec une géographie de la Moldavie et de la Valachie. Un autre a publié en Transylvanie une géographie universelle. Il n'y a presque pas de moldave et de valaque un peu à son aise que n'eût pas voyagé plus ou moins. Les uns en Turquie, autres en France, en Allemagne, en Italie, en Russie. La plupart des jeunes gens d'aujourd'hui ont fait leurs études à l'étranger. Cependant, dans toute notre littérature, nous ne possédons que deux voyages. L'un dont nous avons déjà parlé a été entrepris par [...] * en Morée, lors de la conquête de ce pays sur les Vénitiens par les Vénitiens. L'autre est un voyage en Allemagne, par Radu Golesco de Valachie. La raison est que tous ceux qui, voyageant, étaient en état de publier leur voyage ont préféré à une occupation qu'ils regardaient comme futile de consacrer leurs veilles à quelque ouvrage plus sérieux et plus utile. Il en est de même de romans. Nous en possédons d'original que les récits historiques tirés des annales du pays par Constantin Negruzzi. C'est lui qui le premier s'est occupé de cette branche de la littérature. Jusqu'à présent il a publié *Zoë*, anecdote de Jassy, *Olga de Bessarabie*, *Alexandre Lepusneano* prince de Moldavie, *Manda, fille du prince Radu Mihne*, *Hospodar* du même pays. Negruzzi, qui excelle dans tout ce qu'il entreprend, ya déployé un talent varié, beaucoup d'imagination et ses récits pourraient amuser même des esprits accoutumés aux nouvelles de Dumas. Mais en revanche nous possédons en traduction les meilleurs romans étrangers, comme de Lord Byron, de Lesage, de Voltaire, de Fénelon, de Cervantes, le fameux roman chevaleresque *Erotocritos*, qui en grec remonte au seizième siècle. Parmi les romans on pourrait aussi placer *La Vie d'Alexandre le Grand* dont nous avons déjà parlé.

* Loc liber in text.

** Cuvîntul *science* e şters în text.

*** Cuvintele cuprinse de noi între paranteze sînt scrise deasupra rîndului.

Quant aux ouvrages de philologie ce sont les plus nombreux. La langue qui n'avait pour règle que l'usage, ce tyran des langues qui à chaque moment changeait, faute de règles écrites, d'après le caprice des auteurs, fut d'abord corrigée par Paul Iorgovitsch. Cet homme né en Transylvanie s'est acquis une reconnaissance éternelle par ses observations sur la langue române imprimées en 1780. En même temps, dans le même pays, Samuel Klein publiait sa grammaire avec des caractères latins, voulant ramener la langue à ses anciennes lettres. A la même époque, Jean Vaccaresco imprimait à Buzeo sa grammaire. Ces trois ouvrages servirent de modèles à plusieurs grammaires publiées depuis, telles que celles de Molnar, de Seoulesco et d'Eliad, qui est la meilleure. Plusieurs dictionnaires parurent aussi, les uns imprimés avec des caractères cyrilliques, d'autres avec des caractères latins. Je ne citerai que les dictionnaires român-latin, hongrois et allemand de Sinkay, imprimé à Bude en 1830; celui de Bob, imprimé à Clausenbourg en 1824; celui de Vaillant român-français, et celui de Mitranco français-român. Ils sont sous presse, le premier à Bucarest, le second à Craiova.

Il ne faut pas croire, Messieurs, que ce sont nos seuls auteurs; je ne vous ai cité que les principaux, que ceux qui méritent d'être connus des étrangers. Les ouvrages de plusieurs autres, moins brillants, en enrichissant la littérature plus ou moins, ont bien mérité de la patrie. Chacun a porté une offrande. Des dames mêmes sont entrées en lice. Ainsi Madame * a publié en 1820 une pièce pastorale de Gesner, dans un temps où les hommes mêmes ne daignaient pas s'occuper de la littérature de leur pays. Madame Catinca Asachi a publié l'histoire romaine de Goldsmith, Madame Sambotianca, en Valachie, *Le diable boiteux*, Madame Hermione Muruzi, née Asachi, *Ruth* et *Noëmi* traduit de l'allemand de Madame Pichler, plusieurs contes de Basilli **, une histoire sainte à l'usage de l'institut de jeunes filles de Jassy.

Quant aux auteurs d'un ordre secondaire ce sont en Valachie le capitaine Stoïka, le colonel Filipesco, Leca, Maioresco, Carcalechi, Plechoïano, traducteur de *Télémaque* et de plusieurs autres ouvrages; en Moldavie le docteur Stamati, Michel Cuciureano et Raletti, qui ont publié des recueils de poésies; Fabian, premier professeur de géographie au gymnase Basilien après sa restauration en 1825, il a laissé plusieurs poésies qui dénotent du talent. Jean Buznea, traducteur de *Paul et Virginie*, le spatar Basile Pogor, traducteur de la *Henriade* en vers, l'Aga Dragotsch, qui a publié un ouvrage sur l'économie rurale.

Il me reste à vous dire encore un peu sur la presse périodique de la Moldavie et Valachie. Dans la première Principauté où il y a quatre imprimeries, il paraît en ce moment trois journaux, l'un politique et littéraire rédigé par l'aga George Asachi, un autre, feuille officielle du Gouvernement, et enfin une feuille communale publiée par le ministère de l'intérieur et distribuée à tous les villages. Cette feuille, outre les ordonnances concernant les communes, contient des morceaux de littérature facile, des notins sur l'apiculture et l'éducation des bestiaux, le tout à la portée des classes des citoyens à qui elle s'adresse. En Valachie, où il y a dix imprimeries, paraissent à Bucarest: une feuille officielle du gouvernement, le *Courrier român*, journal quotidien littéraire et politique, le *Courrier des deux sexes*, journal littéraire hebdomadaire, rédigé par Eliad, le *Comptoir d'avis*, feuille politique et commerciale sous la rédaction de Sacharie Carcalechi; à Buzeo, le *Moniteur*

* Nu figurează nici un nume în text.

** Lectiune nesigură.

ecclésiastique, journal religieux sous l'inspection de s.e. l'évêque de Buzeo; enfin à Craiova, le *Mosaïque*, journal littéraire par Lecca. En Transylvanie paraît à Cronstadt une feuille littéraire et un journal politique român sous la rédaction de Dr. Baritz, l'homme qui a le plus contribué à la civilisation intellectuelle des Româns dans ce pays. Les deux feuilles rédigées par lui tiennent l'une des premières places dans notre presse périodique.

Voilà, Messieurs, notre littérature; elle n'est pas riche, mais si nous avons fait tant dans dix années, que doit-on attendre de nous dans un siècle, pourvu que nous jouissions de l'état des choses d'aujourd'hui?

NOTE

Publicat pentru prima oară în limba germană sub titlul Moldau und Wallachei. Romänische oder wallachische Sprache und Literatur. Von einem Moldauer, în „Magazin für die Literatur des Auslandes” (Magazin pentru literatura din străinătate), Berlin, nr. 8 din 18 ianuarie 1837, p. 29—30, nr. 9, p. 34—35, nr. 10, p. 39—40. Semnează „Ein Moldauer” (Un moldovean). Noi reproducem într-o formă revizuită și traducerea lui Vasile Kogălniceanu, Moldova și Valahia. Limba și literatura românească sau valahică de M. Kogălniceanu, Berlin, 18 ianuarie 1837, București, 20 iunie 1895; p. 3—23 cuprind textul în limba germană, iar p. 25—44 traducerea română. Înainte de publicarea acestei broșuri, I. G. Sbiera, profesor la Universitatea din Cernăuți, publicase la îndemnul lui Al. D. Xenopol, o altă traducere, adnotată, sub următorul titlu: M. Kogălniceanu. Limba și literatura românească sau valahică, 1837, în „Arhiva”, V (Iași, septembrie și octombrie 1894), nr. 9 și 10, p. 237—260. Vasile Kogălniceanu a folosit, fără să citeze, traducerea lui Sbiera, stilizând propriu unele forme greoaie ale ei. A mai apărut o singură ediție: Moldova și Muntenia. Limba și literatura română sau valahă, în M. Kogălniceanu despre literatură. Culegere, note și cuvînt înainte de Dan Simonescu, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 19—50.

Materialul acestui articol scris și publicat în limba germană în 1837 a fost prelucrat de Kogălniceanu în limba franceză, sub forma unei ciorne de discurs academic ce trebuia rostit în fața unui auditoriu de savanți ruși. După cercetările lui Paul Cornea, redactarea franceză s-a realizat în anul 1839, probabil între lunile aprilie și septembrie. Argumentele prof. Cornea în susținerea datării sînt logice și convingătoare: „Societatea de istorie și antichități” din Odesa (Société odessienne d'histoire et d'antiquités) a luat ființă în 23 aprilie 1839. Alexandru Sturdza, vicepreședintele Societății și vărul domnitorului Mihail Sturdza, într-o scrisoare datată 6 mai 1839, îl anunță pe acesta că a fost ales membru al Societății. Trebuia, în această calitate, ca noul ales să susțină în fața forului de savanți ruși un discurs de intrare. Tema discursului a fost aleasă consultînd probabil și pe Kogălniceanu, atunci aghiotanțul lui: o privire sintetică asupra dezvoltării literaturii, științei și limbii române, cu stăruință specială asupra realizărilor mai noi, de după anul 1829.

„Bruionul” a fost făcut de Kogălniceanu și se păstrează în B.A.R., Arhiva Kogălniceanu, mapa XI, f. 255—266; însoțit de foarte utile și esențiale note și comentarii ale prof. P. Cornea, a fost publicat sub titlul: Mihail Kogălniceanu [1839. Ciorna unui discurs despre istoria culturii și a literaturii române] în culegerea Documente și manuscrise literare. Alese, publicate, adnotate și comentate de Paul Cornea și Elena Piru, vol. II, București, Edit. Acad., 1969, p. 211—242.

Asemănarea dintre versiunea germană și cea franceză este mare, totuși ele nu se suprapun. Astfel, în versiunea franceză Kogălniceanu n-a mai intercalat lungul excurs despre literatura populară în care autorul german exprima unele păreri despre poporul român. Exemplele din literatura română

(beletristică, științifică, lingvistică) sînt mai numeroase în versiunea franceză, iar aprecierile mai critice.

După textul românesc, reedităm, ca anexă, versiunea franceză (bruionul), dar pentru comentarea ei trimitem pe cititor la exhaustivele note ale prof. P. Cornea (loc. cit., p. 225–242). Textul german s-a reeditat și în volumul Mihail Kogălniceanu, *Opere, tomul I: Scrieri istorice, Ediție critică, adnotată, cu o introducere și note de Andrei Oștea, București, 1946, p. 535–555.*

¹ Friedrich Gustav Eichhoff (1799–1875), filolog francez, era socotit de K. Marx ca autor de „carte cu adevărat mizerabilă”, iar F. Engels îl numea „un șarlatan în filologie” (vezi K. Marx și F. Engels, *Despre artă*, vol. I, București, Editura politică, 1966, p. 537, 539 — autorii se referau la cartea lui Eichhoff, *Istoria limbii și literaturii slave*).

² Soția lui Bogdan al II-lea, domnul Moldovei (1449–1451), s-a numit Maria, nu Elena (Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, partea întâi, București, 1940, p. 28).

³ Afirmția lui Kogălniceanu este greșită; el face aluzie la reformele lui Const. Mavrocordat din Muntenia (1746) și Moldova (1749), care n-au dus la desființarea iobăgiei, țărani continuînd să rămînă în situația de șerbi.

⁴ M. Kogălniceanu n-a respectat — în scrierea traducerii — regulile ortografiei italiene și ale limbii române din vremea lui, pentru a demonstra marea asemănare dintre limbile italiană și română. Noi am reprodus întocmai traducerea lui M. Kogălniceanu.

⁵ Johann Cristoph Adelung (1734–1806), filolog german. A început în 1806 opera sa fundamentală *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde* (Mithridate sau știința generală a limbilor).

⁶ „Cea întâi carte tipărită în limba română” nu este *Cazania* lui Coresi, tipărită la Brașov, 1580–1581, cu ajutorul material al lui Lucas Hirscher, ci *Catehismul* tipărit la Sibiu în 1544, probabil de tipograful Filip Moldoveanu.

⁷ Gheorghe Rákóczi, principe al Ardealului (1630–1648). — „Credința evanghelică”, mai precis: credința calvină.

⁸ Const. Harmenopol (sec. XIV), jurist bizantin ale cărui opere au servit la tipărirea primelor legiuri în românește.

⁹ *Codul civil al Principatului Moldovei*, în 3 volume, a apărut la Iași, 1816–1817.

¹⁰ W. Wilkinson, consul al Angliei în Principate, a publicat la Londra, în 1820, o carte despre țările române. Afirmțiile lui Kogălniceanu despre literatura juridică românească sînt prea generale și în mare parte greșite, din cauza studiilor insuficiente în acea vreme asupra acestei probleme. — Corectările lui I. G. Sbiera, loc. cit., p. 245–246, nota 11, sînt și ele depășite.

¹¹ Charles-Claude de Peyssonnel (1727–1790), consul francez pe lângă Poarta otomană și în Crimeea, pe lângă hanul tătăresc.

¹² Lista operelor lui D. Cantemir este cu totul incompletă. O listă mai completă a întocmit P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, p. 259–261. Dar și de aici lipsește indicația că manuscriptul latinesc cu însemnarea „Theologo-Physica” — cum îl numește Kogălniceanu — este, de fapt, *Monarchiarum physica examinatio*, a cărei traducere și studiu s-au publicat în „Studii”, IV, 1951, nr. 1, p. 218–222, și de I. Sulea-Firu, *O scrisoare inedită a lui D. Cantemir: Monarchiarum physica examinatio*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, V, 1963, p. 267–276.

¹³ Autorul „mort de mult” al cărui nume îl uitase Kogălniceanu este istoricul Gheorghe Șincai (1754–1816). Ediția pe care „Gheorghe [recte: Gherman] Vida o publică acum în Iași” a apărut abia în 1843. Titlul nu este cel dat de Kogălniceanu, ci „Hronica românilor care începe din anul 86 după nașterea Domnului Hs. așa merge”. Vezi ultima ediție: Gheorghe Șincai, *Opere. I. Hronica românilor*. I. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoș, tom. I–III, București, 1967–1969.

¹⁴ În afirmația lui Kogălniceanu că poema *Arghir și Elena* „este o imitație după cea ungu-rească”, este o parte de adevăr. Însă trebuie să amintim că însuși autorul maghiar Albert Gergey

a împrumutat motive folclorice mai vechi existente în folclorul popoarelor din sud-estul Europei și în special la românii din Transilvania. Împrumuturile lui Gergey și metoda prelucrării lui Barac au fost arătate de Ion Colan, *Viața și opera lui Ioan Barac*, București, 1928, p. 10–24 (Acad. Rom., lit., s. III, t. IX, m. 1).

¹⁵ „Dialogul versificat” este opera lui Vasile Aaron, *Vorbire în versuri de glume întru Leonat, bețivul din Longobardia, și întru Dorofata, muierea sa*, Sibiu, 1815.

¹⁶ Reproducem chiar poezia lui G. Asachi, *Poezii*, Iași, 1836, p. 11–12.

¹⁷ *Meditații poetice dintr-ale lui A. de la Martin*, București, 1830.

¹⁸ *Moartea lui Hangerliu* etc. sînt cronici versificate scrise de autori anonimi, dar nu sînt balade și cîntece populare, cum scrie Kogălniceanu. Au fost publicate și studiate de Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII–XVIII)*, București, 1967.

¹⁹ „Să mergem, copii ai elinilor”, începutul imnului național grec. Imnul național grec care începe cu versul Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων era cunoscut în Moldova, pentru că se publicase la Iași, în 1821, împreună cu alte cîntece patriotice grecești care proclamau libertatea poporului elin. Pe coperta cărții, pentru a se pierde urma localității de imprimare, s-a scris însă numele unui oraș imaginar, Cosmopolis (Ἐν Κοσμοπόλει), care a fost identificat cu orașul Iași (vezi Ἄσματα καὶ ποιήματα διαφόρων. *Chansons et opuscles patriotiques publiés à Iassy en 1821 par un hétairist*. Réédition, avec une étude introductive par Nestor Camariano, București, 1966, 88 p.; la p. 49–53, imnul citat în textul lui Kogălniceanu).

²⁰ „Academia Românească” — este vorba de „Academia Mihăileană”, numită astfel după numele lui Mihail Sturdza, întemeietorul ei.

Catihis séu Învățeturi de căpitenie ale Bisericei Resérite,

de sîngelul Neofit Scriban.

Iassi. În tipografia S. Mitropolii, 1838

Vechea împărăție a romanilor să sfîrșisă; o noă împărăție grecească să făcusă de Constantin¹ în Bizantia, și aceasta încă era aproape să pice; slabul ei stăpînitor Ioan Paleolog II² împărătea numai în Constantinopol; din palaturile sale el putea să vadă focurile taberilor turcești, carii să apropieasă pînă supt zidurile capitalei. Murad al II³ era atunce padișahul osmanilor și unul din cei mai puternici prințipi a lumii. Cînd toată Europa tremura de el, doi mici domni să sculară asupra jugului său cel de fier: Ioan Huniadi⁴, voievodul Transilvaniei, și Scanderberg⁵, domnul arnauților. Biruințele acestor doi vetezi a creștinătăței începură a însufla iarăși nădejdea de a depărta pe turci la țermurile Mării Caspice. Slabul Paleolog, neputînd cu armele în mîna a-și apăra umbra de împărăție ce îi mai rămăsese, căută a-și împlini scopul prin unire cu alți prințipi, și mai ales cu papa de la Roma, carele avea încă putere de a poronci crailor și domnitorilor de la Apus. Pe scaunul Sfîntului Petru era atunce Eugenie IV⁶. Acest papă făgădui împăratului grecesc ajutor, cu condiție că îl va cunoaște de cap al bisericei, punct pentru care să făcu dizbinarea bisericilor apusane și răsăriteane⁷. Paleolog făgădui și soborul de la Florența⁸ au hotărit. Cea întii seanță fu în 26 februarie 1439. Cum acest sobor interesa toată lumea ortodoxă, din toate părțile creștinătăței veniră mitropoliți și arhierie. Din partea voievodului Țării Românești, Vlad Dracu⁹, să afla la această adunare doi mitropoliți greci, unul de la București și altul de la Tîrgoveștea; ei să iscălea Macarie arhiepiscopul Nicomediei și Iosif arhiepiscopul Amasiei. Prințul Moldaviei, Alexandru cel Bun, care împărțisă țara sa între amîndoi fiii sei și trăia acum tras din domnie, trimisă pe Damian¹⁰, mitropolitul Moldovlahiei.

În a zecea seanță, la 6 iulie, arhieriei grecești, siliți de Paleolog, iscăliră uni rea cu catolicii, afară de Marcu Eugenie Efeseanul¹¹. Însă, după ce fieșcare episcop se înturnă în eparhia sa, atuncea lumea văzu că legea drept credincioasă avea mai mari rădăcini în inima oamenilor decît în iscălitura arhierilor. Împăratul grecesc nu putu să între în capitalia sa pînă cînd nu se lepădă de unire, asemene fu și în Moldova și în România. Mitropoliții de București și de la Tîrgoveștea trebură să se despartă de papistași. În Moldavia fu încă mai rău, Damian cu preoții catolici fu aiungat de popor. Alexandru cel Bun au nevoit să aleagă un alt mitropolit, pre Teoctist¹², diaconul lui Marcu Efeseanul. Acest nou arhiepiscop, de neam bulgar, în învăpăierea sa cea mare pentru religia ortodoxă, îndemnă pre domnul Moldaviei să lepede limba latinească cu care să slujea românii și boierii români în trebile politicești și totodată să arunce și scrierea latină care ei întrebunțea în lucrările

particulare. În locul acestora, să priimi în biserică și în stat limba slovenească, care se afla numai pe la mănăstiri unde era adunați călugări slavi. Iar în locul acelor romane, să adoptară litirile ciriliene.

Această rea schimbare se făcu spre a depărta pre români de apuseni, cu carii pînă atunce ei ave asemenea scrisoare. Toate documenturile latine fură arse; și numai puține fură dintii prifăcute slovenește. Domnii nu mai scrieră latinește, ci slavonește și liturghia se făcea numai în această de pe urmă limbă sau grecește. O asemenea măsură o luară și românii din Valahia și din Ardeal, și rezultatul ei fu întunericul și neștiința care ne-au acoperit patria în cursul multor veacuri, fiind strămoșii noștri depărtați de toată comunicația cu Europa luminată.

De la 1439 pînă la 1580 toate trebele politicești și bisericești s-au scris în limba slavonească; numai cînd și cînd se scria vro cîteva hronografe a Țerei Românești, însă și acele cu litere ciriliene. La 1580 luteranul Creștel Lucaci¹³, giudecător din Brașov, tipări cea dintii carte românească. Această carte ce era o cazanie, deși era tipărită cu haractir slavonesc, tot au pricinuit dipărtarea limbei sîrbești și introducerea limbei românești în biserică și în stat; Gheorghie Rakoți, voievodul Ardealului, după ce îmbrățișă legea evangelică¹⁴, vroi să îndemne și pe românii ardeleni a fi de o asemenea religie cu el. Spre a-și împlini scopul, prin un hrisov din 10 octomvrie 1643, el poronci arhiepiscopului românilor drept credincioși din Ardeal, Simeon Ștefan, de a traduce românește Sfînta Scriptură¹⁵, fiind, zicea el, că însuși domnul nostru Isus Hristos au poroncit apostolilor săi să propoveduească Evangelia în toate limbile.

Îndată ce cărțile sfinte fură tipărite românește în Cetatea Albă a Ardealului, ele picară în minile tuturor românilor din Transilvania, Valahia și Moldavia, învăpăiet fiind orișicare de a înțalege cuvîntul adevărului evanghelicesc, care pînă atunce era necunoscut din pricina limbei slavonești. Însă această Biblie tipărită prin poronca unui luteran avea o mulțime de greșeli antiortodoxe. De aceea clirul bisericesc a Valahiei, subt domnia lui Șerban Cantacuzino, să adună la 1686 spre o noă tălmăcire a cărților lui Dumnezeu. Amîndoi frații Greciani le adusără pe românie subt privigherea mitropolitului și a episcopilor și la 1697, în vremea lui Brancovan voievod, Sfînta Scriptură au ieșit la lumină¹⁶ din tipografia ce făcusă atunce arhiepiscopul Valahiei, Antimie¹⁷, și în care era stempe turcești, arăpești, slavonești, grecești și latinești.

Cît pentru trebile politicești, limba românească să făcusă încă de mai înainte limba statului, căci Matei Basarab tipărisă în București, încă la anul 1652, o codică de legi¹⁸. În Moldavia introducerea limbei românești în trebile statului și a bisericei se făcu încă mai înainte decît în Valahia, căci Vasilie vodă, îndată după traducerea Biblii în Ardeal, așeză la 1644 o tipografie românească în Suceava¹⁹, vechea capitalie a Moldaviei. De atunce din limba slovenească rămaseră în țările românești numai literile ei, cu care s-au tipărit cărțile în Ardeal, în Valahia și în Moldavia, pînă în zioa de astăzi, afară de vro cîteva.

Catolicii au fost pricina lepădării slovelor strămoșești; ei însă le-au introdus iarăși; la anul 1677 iisuitul Vito Pilutio tipări la Roma cea întii carte românească cu litere latinești²⁰; această carte era un *Catilis* pentru a aduce pe români iarăși la unire cu ei *; pilda iisuitului fu urmată de-abie o sută de ani pe urmă. La 1780, doi preoți ardeleni, Samuil Klein și Gheorghii Șincai, au dat la lumină o gramatică

* Titlu acestei cărți este *Dottrina christiana tradotta in lingua Valacha dal padre Vito Pilutio*, Roma, 1677 (n.a.).

românească cu litere latinești *. Pe urmă mulți alți ardeleni au mers după pasurile lor, și așa episcopul Ioan Bobb au tipărit la Cluj un dicționar românesc, latinesc și unguresc **, Ioan Alecsi o gramatică românească și latinească, din cele mai bune care avem pînă acum, la Viena ***; Societatea românească, un alt lexicon, la Buda, iar foarte bun ****. Aceste cărți au împrăștiat și au ațîțat interesul obștesc, încît însuși europcii luminați au început a se îndeletnici cu limba românească; și așa au ieșit *gramatica lui Diez* ***** 21.

Însă pînă acum numai ardelenii merita lauda că au cercat de a introduce iarăș scriptura romană; noi românii din Valahia și din Moldavia ne țineam tot la vechele litere cirilice. Acum s-au ivit și la noi buna inovație, prin evlavioasa grijă a părintelui singhel Scriban, carele au publicat un *Catihis* scris cu litere latinești pentru ușurința catihumenilor *****. Noi mulțămim sfinției sale părintelui pentru lucrarea sa și dorim din toată inima ca mulți să-l ieie de pildă. Părintele Neofit ar fi trebuit numai să urmeze ortografia primită de Alecsie în gramatica sa. Spre pildă, în loc de *sh* (ș) ar fi trebuit să puie un *s* cu un punct didesupt, la începutul cuvintelor, iar la mijlocul lor doi *ss*, cum scriu românii piste Dunăre. Așa, cuvintele Iași, moșie, groși trebuie să se scrie *Iassi*, *mossie*, *grossi*, iar nu *Iashi*, *moshie*, *groshi*. Tot asemenea la cuvintele *ce*, *cel*, *cere*, *cine*, au trebuit să scrie *que*, *quel*, *quere*, *quine*, iar nu *ce*, *cel*, *cere*, *cine*, pentru că haractirul limbei cere ca *qu* înainte de *e* și *i* să se rostească ca *ci*. Așadar, totdeauna cînd în limba-mumă, adecă latinească, este *qu*, noi trebuie să punem *qu*, iar nu *c*; încît să scriem cinci ***** *quinqi*, iar nu *cinci* *****, ș. a. Cu toate aceste greșeli, cartea este bună, pentru că va face epohă în literatura Moldaviei. Spre a încuraja o asemenea inovație și spre a înlesni streinelor cetirea limbei noastre, noi vom cerca a da mai în urmă prin foile *Alăutei*: dintii regulile cetirei cu litere latine, și mai apoi însuși perioade întregi. Rugăm numai pre cetitorii noștri să nu să sparie de greutatele ce vor afla la schimbarea aceasta; să gîndească că aceste greutateți vin numai din nedeprindere, că literele latine sînt mai puține la număr, mai ușoare, mai potrivite cu haractirul limbei noastre, și că fără ele niciodată nu vom pute ave o gramatică bună și regulată.

* *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, Vienna, 1780 (n.a.).

** *Dictionariu rumânesc, latinesc și unguresc*. In Clus, 2 tom., 1825 (n.a.).

*** *Gramatica Daco-Romana sive Valachica, studio Ioanis Alexi*, Vienae, 1826 (n.a.).

**** *Lesicon românescu-lătinescu-ungurescu-nemțescu*, Buda, 1825 (n.a.).

***** *Gramatik der romanischen Sprache von Friderich Diez*, Bonn, 1836 (n.a.).

***** *Catihumen, catehumen* — școlar care învață *Catehismul*; școlar la învățătură. În limbajul teologic: cei ce se pregătesc să primească botezul (la catolici).

***** *Cinci* — în litere chirilice.

***** *Cinci* — în litere latine.

NOTE

Recenzie-studiu publicată în revista „Alăuta românească”, nr. 3—4 din 1 și 15 august 1838, p. 31—32, 45—48. Semnează Klmn.

Neofit Scriban, care învățase în Rusia, a publicat la Iași în 1838 o broșură cu conținut religios tipărită nu cu litere chirilice, cum era tradiția clericală pentru cărțile bisericești, ci cu litere latine ceea ce era un act de curaj față de tradiția ortografică chirilică.

Titlul interior (cel de pe copertă e mult abreviat): „Catihis seau Învățeturi de căpitenie ale Bisericii réseritene, parte compuse, iar parte culesse shi printr-un nou Metod scrise cu literile strémosesti, de Singelul Neofit Scriban.

Apoi acum Întăia dată tipărit cu bine cuvântarea shi cu toată cheltuiala înalt presfințitului Arhiepiscop al Moldavii shi Mitropolit al Sucevii D. D. Veniamin Costachi, Cavalierul mai multor ordinuri ect. ect.

Iassii. In Tipografia S. Mitropolii 1838”.

Sînt tipărite cu litere latine cele două titluri și p. 1—48 (sfrîșitul). Sînt tipărite cu litere chirilice p. III—XIV (paginile liminare). Pe două pagini (I—II, tot liminare, după cele XIV anterioare), în chirilice: „Scurtă povățuire în scrierea cu literile romane seau latine”. „Cu nesunătoarele seau consonantele... Cu sunătoarele seau vocalile”.

Neofit Scriban (1808—1885), teolog, profesor și scriitor, autor al multor lucrări foarte variate în conținutul lor: morală, filologie, istorie, teologie, politică. În lucrările lui apare inovator și adesea pe poziții protestatate, în formă vehementă.

D. Lascar, Viața și activitatea arhierelui Neofit Scriban, București, 1898.

Recenzia lui Kogălniceanu nu se ocupă de fondul dogmatic al broșurii, ci discută critic încercarea lui Scriban de a crea un nou sistem ortografic pentru limba română.

Notele care vor urma vor dovedi că M. Kogălniceanu a făcut multe erori, în parte, explicabile la acea dată (1838), cînd investigațiile de istorie literară și culturală erau abia în faza începutului. Rămîne totuși valoroasă ideea că limba română trebuie să îmbrace haina alfabetului latin. În articolul-program la „Steaua Dunării” Kogălniceanu mărturisește că „încă la 1837, fiind pe bancele Universității din Berlin, am fost pentru introducerea literilor latine” (vezi în volum, p. 235). O altă idee valoroasă a autorului este că numai după ce limba noastră va adopta ortografia cu litere latine vor putea lingviștii elabora o gramatică sistematică și completă a limbii române.

Se publică acum pentru prima dată după ediția princeps (1838). Studii: Dan Simonescu, Contribuția lui M. Kogălniceanu la dezvoltarea și îmbogățirea limbii literare, în Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea, vol. I, București, 1956, p. 67—87.

¹ *Constantin cel Mare* (c. 273—337), cezar (grad mai mic decît împăratul) al imperiului roman (308), apoi împărat (312). A întemeiat în Byzantion, sediul vechii colonii grecești din Imperiu, noua capitală a Imperiului roman, sub numele de Roma Nouă, și apoi Constantinopol (= orașul lui Constantin, inaugurat la 11 mai 330).

² *Ioan Paleolog II*, în realitate Ioan al VIII-lea Paleologul (1425—1448), penultimul împărat al Imperiului bizantin.

³ *Murad al II-lea*, sultan, a domnit de la 1421 la 1444 și a doua oară de la 1445 la 1451.

⁴ *Ioan Huniadi* (Iancu de Hunedoara) (1446—1453), guvernator al Ungariei și voievod al Transilvaniei, viteaz comandant de oști în luptele armatelor creștine împotriva turcilor. Teodor Nicolau, *Ioan Huniade Corvin*, București, 1925.

⁵ *George Scanderbeg* (Gyergj Kastrioti) (1414—1468), patriot albanez, a luptat eroic împotriva turcilor, începînd cu anul 1443 și pînă la moarte; oștirea albaneză a repercutat mai multe victorii sub comanda lui Scanderbeg, care a devenit erou popular, cîntat în folclorul albanez.

⁶ *Eugeniu al IV-lea* (1383—1447), papă al Romei (1431—1447). A vrut să anuleze schisma care despărțise biserica în catolică și ortodoxă și să unească cele două biserici. A stimulat și ajutat campaniile militare antiotomane (de exemplu, lupta de la Varna, 1444). Vezi și notele următoare 7 și 8.

⁷ *Dizbinarea bisericilor apusane și răsăritene*, aluzie la schisma din 16 iulie 1054, cînd s-a separat biserica Răsăritului (ortodoxă, pusă sub jurisdicția Patriarhiei ecumenice din Constantinopol) de cea a Apusului (catolică, rămasă sub conducerea Scaunului papal din Roma). Patriarhul bizantin Mihail Kerularios și papa Leon al IX-lea se excomunică reciproc și declară schisma celor două biserici.

⁸ *Soborul de la Florența* (conciliul sau sinodul de la Florența) s-a ținut începând cu data de 6 iulie 1439, în vederea unirii bisericii constantinopolitane, ortodoxă, cu biserica romană, catolică. Discuțiile începuseră încă din 1437, la Constantinopol, și au continuat în martie 1438 la Ferrara (Italia). În septembrie 1439, delegații căutau fonduri pentru întoarcerea în țările respective. Scopul sinodului n-a fost atins, pentru că cele două biserici nu numai că nu s-au unit, dar dezbinarea s-a accentuat chiar în timpul dezbaterilor de la Florența. Informațiile lui Kogălniceanu despre sinod sînt bogate și exacte, cu excepția că la 1439 delegați la sinod nu putuse trimite Alexandru cel Bun (mort la 1 ianuarie 1432). Conciliul a avut loc în timpul domniei fiilor lui Alexandru cel Bun, Iliș și Ștefan, asociați la domnie (1435—1442). Greșeala o datorează cronicarilor noștri, care au confundat sinodul de la Constanța (Elveția) dintre anii 1414—1418 cu cel florentin. Cei doi arhiepiscopi, Macarie și Iosif, amintii de Kogălniceanu, sînt atestați de istorie. Macarie este citat printre primii mitropoliți ai Moldovei. N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. a II-a, vol. I, București, 1926, p. 75. Corectarea datelor cronicărești (mai pe larg la D. Cantemir) a făcut-o Al. Elian (vezi p. 284) și Gheorghe I. Moisescu, *Istoria bisericii române*, București, 1957, vol. I, p. 225—236. Unele corectări în „Mitropolia Olteniei”, nr. 9—12/1959, p. 644 sq.

⁹ *Vlad Dracul*, domnul Țării Românești (1436—1442 și 1443—1446).

¹⁰ *Damian*, mitropolitul Moldovei, grec de origine. A păstorit după Macarie (vezi nota 8), de la c. 1429 pînă la anul 1451. (Gh. Moisescu, *op. cit.*, în nota 8, p. 226—231.) Damian a fost între delegații care au iscălit pentru unirea bisericilor, ceea ce a produs nemulțumire la Constantinopol.

¹¹ *Marcu din Efes*, teolog, adversar al unirii celor două biserici în sinodul de la Florența (1439).

¹² *Teoctist*, mitropolitul Moldovei (1451—1477), primul mitropolit de origine română.

¹³ Numele corect: *Lucas Hirscher*. Cartea s-a tipărit de Coresi cu cheltuiala lui Hirscher. *Evanghelie cu învățătură* a apărut la Brașov, în iunie 1581, dar munca de tipărire se începuse în decembrie 1580; în nici un caz nu este „cea întii carte românească”. Cea mai veche carte tipărită în românește, cunoscută pînă acum, este *Catehismul* publicat la Sibiu în 1544 de Filip Moldoveanu. Cum acest *Catehism* îl cunoaștem numai din relatările unor contemporani, cea mai veche tipăritură în limba română cunoscută, ce poate fi citită și studiată, este *Evanghelia slavo-română* publicată de Filip Moldoveanu tot la Sibiu, pe la 1551—1553. L. Demény, *O tipăritură slavo-română precocesiană*, în „Studii. Revistă de istorie”, 18 (1965), nr. 5, p. 1001—1038. Editată de E. Petrovici și L. Demény (1971).

¹⁴ *Gheorghe Rakoți (Rákoczi I)*, principe al Transilvaniei (1630—11 octombrie 1648, cînd a murit). N-a fost „de religie evangelică” (= luteran) — cum spune Kogălniceanu —, ci calvin.

¹⁵ *Simion Ștefan*, mitropolit ortodox al Transilvaniei (1643—1656, cînd a murit). Nu a tradus *Sfînta Scriptură (Biblia)*, ci numai *Noul testament*, care s-a tipărit la Alba-Iulia (Bălgăradul Transilvaniei) în anul 1648. În realitate, traducerea a început-o Silivestru, monah venit de la Govora, dar, murind cînd lucra, Simion Ștefan a continuat și terminat traducerea.

¹⁶ Pasajul referitor la *Biblia de la București* trebuie corectat astfel: frații Radu și Șerban Greceanu n-au fost singurii traducători, ci ei împreună cu Ghermano de Nissis, stolnicul Const. Cantacuzino ș.a. Pentru *Vechiul testament* s-a folosit o traducere ceva mai veche făcută de spătarul Nicolae Milescu din Moldova. *Biblia* s-a tipărit la București în anul 1688. Tipărirea ei s-a început în vremea voievodului Șerban Cantacuzino (de unde numele de „Biblia lui Șerban”), dar s-a terminat la începutul domniei lui Const. Brîncoveanu.

¹⁷ *Antimie* (corect *Antim*) *Ivireanul*, mitropolitul Țării Românești (1708—1716), nu venise încă în țară la 1688, cînd a apărut *Biblia*.

¹⁸ *Îndreptarea legii cu Dumnezeu, care are toată judecata arhierească și împărătească de toate vinile preoțești și mirenești* [...], Tirgoviște, 1652. Titlul arată că este o pravilă care cuprinde infracțiunile preoților, dar și ale laicilor. Nu este prima carte juridică tipărită la noi, prima fiind *Pravila* lui Coresi, tipărită la Brașov pe la 1568. Gh. Cronț, *Îndreptarea legii din 1652*, în „Studii. Revistă de istorie”, 13 (1960), nr. 1, p. 57—82. Ediție nouă: *Îndreptarea legii, 1652*. Ediție întocmită de „Colectivul de drept vechi românesc” de pe lângă Academia Republicii Socialiste România, București, 1692 (Colecția „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris”, VII).

¹⁹ *Tipografie la Suceava, în 1644*. Cercetările întreprinse pînă acum n-au dovedit existența unei tipografii la Suceava în secolul al XVII-lea. În anul 1644, citat de Kogălniceanu, s-au tipărit cărți la Iași.

²⁰ *Pilutio* „tipări la Roma cea întii carte românească cu litere latinești [...] *Catihis*” – afirmația lui Kogălniceanu rămîne justă pînă azi. Titlul cărții este în italienește – îl reproduce însuși Kogălniceanu în notă –, iar restul textului este în limba română, dar într-o ortografie ciudată, care face lectura anevoioasă.

²¹ Pentru cărțile indicate de Kogălniceanu în primele cinci note se pot face completări-anexe consultînd *Bibliografia românească veche. 1508–1830*, de Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, București, 1903–1944 (4 vol.), la anii respectivi. Este necesar să arătăm că *Dictionariu rumanesc, latinesc și unghuresc...* al lui Ioan Bobb a apărut în „Cluj”, în 2 tomuri, în anul 1822 (nu 1825). *Lexiconul* din 1825 este lexiconul zis „de la Buda”. „Societatea românească” vrea să spună că autorii sînt români, un colectiv. Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, București, 1966, p. 28–33.

Pentru *Gramatica* romanistului german Friedrich Cristian Diez (1794–1876), semnalată de Kogălniceanu în nota *****, vezi Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, 1962, p. 15–16. Din opera lui Diez, Kogălniceanu n-a putut cunoaște în 1838 decît vol. I. *Grammatik der romanischen Sprachen* a apărut în trei volume (1836–1843). Cu această gramatică „ia ființă lingvistica romanică în sensul strict științific al cuvîntului”.

Descriere istorică a tabloului ce înfățișează pre Alexandru cel Bun primind corona de la ambasadorii împăratului Ioan Paleolog II.

De d. aga G. Asachi, Iași, Institutul Albinei

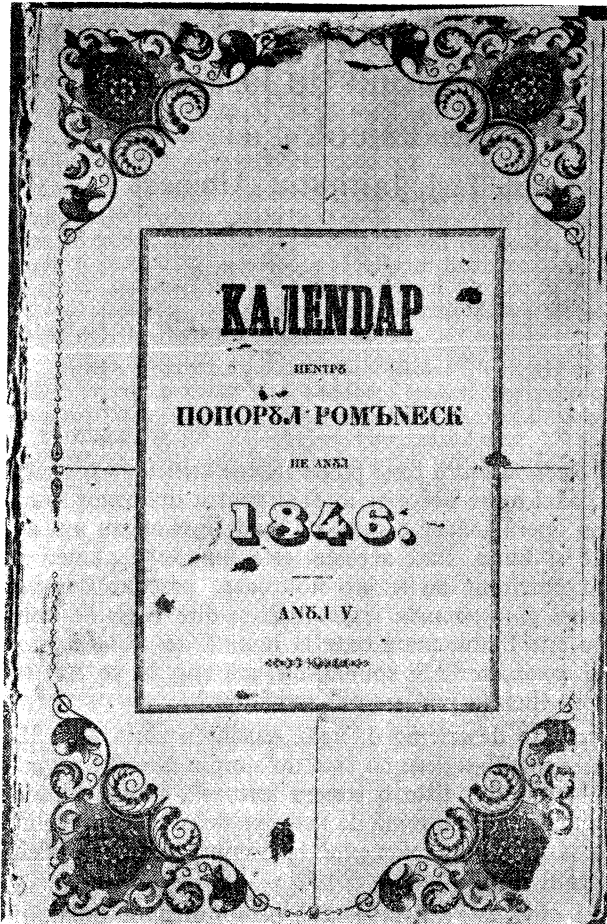
Mare norocire este pentru *Dacia literară* că-și poate începe critica cu o scriere ce face lauda autorului și nației. Mai mare norocire ar fi și pentru literatura românească de s-ar ivi câte o asemenea operă măcar o dată pe lună; într-un an am avea douăsprezece compuneri originale și bune. Însă aceasta este un rar fenomen pe orizontul nostru literar, acoperit obicinuît cu scrieri nouroase, precum *Românul vesel*, *Hariton și Polidor*, *Povestiri din spaimele vrăjitoarești* și alte asemenea compuneri, toate traduse din nu știu câte limbi, toate date la lumină de niște iubitori și doritori de înaintarea neamului românesc*. Și spuneți-mi, mă rog, în ce *Hariton și Polidor*, în ce *Românul vesel* pot înainta pre neamul românesc?

O asemenea rară compunere este descrierea d. agăi Asachi a căria i-am dat titlul la începutul acestui articol. Această scriere nu este un simplu *libretto*, nu este numai o povată talmăcitoare a tabloului. Este o scriere serioasă, înaltă, plină de erudiție și de talent; o scriere ce ne arată cu o mină de maestru deosebătele revoluții ce au zgduid biata Dacie, de la venirea lui Traian pînă la domnia lungă și fericită a lui Alexandru cel Bun, pe tronul Moldaviei.

Și Alexandru cel Bun știți cine este? Este geniul personificat a bunătății, îngerul scutitor a Moldaviei, numele cel mai frumos din istoria noastră. În persoana lui Alexandru vodă era adunate cele cinci temelii de căpitenie a unui stat: Bunătatea, Dreptatea, Religia, Vitezia și Puterea. Alexandru vodă au fost bun, pentru că subt lunga și fericita sa domnie supușii săi s-au odihnit de dese schimbări și de asprele ocîrmuiri a domnilor celor mai dinainte. Au fost bun, pentru că niciodată n-au lăsat neșterse lacrămile văduvelor și a sârmanilor, carii avea în el un părinte duios. Au fost bun, pentru că finanțele statului era în bună stare, încît însuși riga Poloniei se împrumută din visteria Moldaviei cu o mie de ruble în argint, sumă mare pe atunce și pentru care Pocuția cu tîrgurile Snetinul și Colomea măriră întinderea Principatului. De aceea zice Miron Costin: „*multe lucruri bune au făcut aice în țară, pentru carele îl numesc toți lăcuitorii țerii noastre și-i zic Alexandru Vodă cel Bun*”¹.

Alexandru vodă au fost drept, pentru că, ca Ludovic IX a Franții², da o nepărtinitoare dreptate subt un stejar măreț, ca faptele lui; pentru că judecățile lui nu se vindea; pentru că așezînd cele întîi școli de jurisprudenție, cele întîi tribu-

* Vezi prefața de la *Hariton și Polidor*, București, Tipografia lui C. Pencovici, 1840 (n.a.)

Pagina de titlu la Calendar pentru poporul românesc pe anul 1846. Anul V. Iași, 1846.

naluri regulate, și introducînd în țeară *Pravilele împărătești*, au zis că legea va fi un princip, un adevăr, iar nu o pînză de painjăni în care să se prindă numai muștele cele mici, iar bondarii să scape.

Alexandru vodă au fost cucernic, pentru că înțelegînd că un stat, că o nație nu poate fi fără religie, fără cult public, au așezat clerul într-o stare cinstitoare și vrednică de chemarea sa; pentru că el au făcut episcopiile de la Rădăuți și de la Roman, pentru că el au rădicat mitropolia Moldaviei la rang de patriarhie; pentru că el au adus moaștele Sf. Ioan de la Trepizona, ca să fie păzitorul Moldaviei; pentru că el, în sfîrșit, au urzit cele întii școli de teologie și de moral³.

Alexandru vodă au fost erou nebiruit, pentru că însuși cei răi se tem de cei buni; pentru că, deși nu începea războiul, era totdeauna gata a împinge cu putere pre vrăjmașii ce ar fi cutezat a călca sfîntul pămînt a Moldavii; pentru că triumfătoarele lui steaguri de la Pontul Euxen pîn' pe țărmurile Mărei Baltice au fîlfîit cu mîndrie; pentru că ungurii, polonii, tătarii tremura numai la auzul numelui lui; pentru că vitejii lui, pîn' dincolo de marginile Prusiei, s-au luptat cu bărbăție și au biruit pre biruitorii saracenilor, pre cavalerii teutoni; pentru că Marienburg, vechea

și puternica capitală a acestor cruciați sau grijici, cum le zice Miron Costin⁴, n-au putut să se împotrivescă furiei lor, ci au fost silită să le deschidă porțile sale.

Alexandru vodă au fost puternic, pentru că, din toți principii Răsăritului Europei, el avea cea mai mare influință; pentru că Ringala, sora rigăi Iaghellon, se făcu femeia domnului Moldavii, numai ca Moldavia să se facă aliata Poloniei; pentru că Ungaria își curmă nedreptele pretenții de supremație asupra țerii noastre; pentru că Bizanția căuta toate prilejurile spre a dobîndi prieteșugul moldovenilor; pentru că, în sfîrșit, Moldavia era tare și mare și că numai Dumnezeu și sabia lui Alexandru era protectorii acestui pămînt*.

Curtea Bizanției simțind, în starea sa cea critică, de ce folos ar fi pentru dînsa alianța unui stat care-și întindea stăpînirea de la vîrfurile Cărpților pînă la termurile Nistrului, de la Pocuția pînă la Marea Neagră, se socoti norocită că putea, în schimbul prieteșugului lui Alexandru Vodă, să-i deie singurul lucru ce-i mai rămăsese, adică: dritul de a se numi despot și darul coronei, hlamidei și alurghidei** rigale.

Tocma acest minut l-au ales d. aga Asachi pentru tabloul seu, minut mare, frumos, minut ce trebuie să intereseze pre toți acei ce au o inimă de moldovan.

La vederea acestui tablou, laudele au fost universale; pîn' și cei ce nu l-au văzut îl laudă. Adunarea obștească *in corpore* au mulțămît dumisale agăi pentru sporul ce tinerii moldoveni au făcut, subt privighierea dumisale, în frumoasele arte.

Pe lîngă asemenea înalte laude, ne este oare și noă iertat să zicem ceva? Am pute fi numiți papagal! Nu vom zice, dar, ca alții, că acest tablou face cinste d. agăi Asachi, care, pentru a treia oară⁵, ne-au îmbogățit cu o asemenea compunere istorică; nu vom zice că ideea, că înfășoșerea, că grupele sînt minunate de adevăr, că figurile sînt pline de expresie; nu vom zice, puind deoparte tot binele, toate propășirile ce s-au făcut de treizeci de ani literaturii noastre prin d. aga Asachi, că singură această operă este destulă spre a-i face numele nemuritor. Dar vom zice că execuția, adică litografierea tabloului, este proastă; și aceasta ne-au adus în mirare cu atîta mai mult, că știm că d. Hoffman, carele au litografiat această compunere, este un foarte bun maestru; dovadă avem portretul lui Vasilie vodă, care este tot de dumniului scris pe piatră⁶. Vom mai zice că cu părere de rău am văzut trecute subt tăcere numele tinerilor moldoveni carii au compus acest tablou⁷. Deviza prusacă este și a noastră: *Suum cuique****.

Vom mai zice, în sfîrșit, pentru ce d. aga Asachi, din descrierea sa, almintrele foarte bine tipărită, n-au lepădat pre bicornatul ń, carele în o asemenea frumoasă compunere seamănă ca o pată neagră pe o haină de atlas alb?

* Cuvinte zise de Alexandru vodă către împăratul Ioan Paleolog II (n.a.).

** *Alurghidă* — manta de purpură (gr.). Vezi studiul lui Alex. Elian citat la p. 284, p. 137.

*** *Suum cuique!* — fiecăruia ce este al său (lat.).

NOTE

Publicată în „Dacia literară”, 1840, p. 102—108 (ed. a II-a, Iași, 1859, p. 72—76), cu semnătura: Redactorul, la rubrica Critică.

Critica se referă la lucrarea lui Gh. Asachi publicată sub titlul: Descriere istorică a tabloului ce înfășoșază pe Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, cînd au priimit corona și hlamida de la

ambasadorii împăratului Ioan Paleologul II, de aga G. Asachi, mădular a mai multor Academii. — Description du tableau qui représente Alexandre le Bon [...], Iassy, à l'Institut de l'Abeille, 1839. *Stampa, separată de explicația istorică, a fost reprodusă de Gh. Oprescu, Grafica românească în secolul al XIX-lea, București, 1942, vol. I, planșa 45. Cercetările mai noi ale lui Gh. Oprescu (op. cit., p. 100—101 și Pictura românească în secolul al XIX-lea, București, 1937, p. 92—93, nota 3) au dovedit că desaturile erau executate de elevii Academiei Mihăilene, dar pe baza proiectului lui G. Asachi; F. K. Hoffmann era numai litograful.*

Tabloul reprezintă, reproducind chiar cuvintele lui Asachi, op. cit., p. 12, „actul solenel prin care ambasadorii greci aduc darurile împărătești. Alexandru se vede pășind de pe tron spre întâmpinarea lor. Doamna umblă de asemenea să se rădice. Spre dreapta stă cel mai mare fiu, Elieș vodă, logofătul cel mare și hatmanul, de altă parte mitropolitul țării. Unul din ambasadorii înfășoșază hrisovul împărătesc, iar celălalt arată corona și hlamida purtată de doi dregători. În sala cea gotică, înfrumusețată de trofee militare, se văd întruniți boierii țării, iar în fund, răzimat pe un baston, stă marele ușer cu un nepot al său, alături un ostaș lăncer”. Scena are oarecare substrat istoric, ceea ce a făcut pe Asachi să revie asupra acestei teme în nuvela lui istorică Alexandru cel Bun (Gh. Asachi, Nuvele istorice, ed. P. V. Haneș, București, 1915, p. 49—51).

După unele izvoare istorice, se zice că împăratul Bizanțului Ioan al VIII-lea Paleologul, întorcându-se dintr-o călătorie întreprinsă în Occident, a trecut prin țara noastră și s-a imbarcat la Chilia pe o corabie ce l-a dus la Bizanț; aceasta cam prin 1424 (v. P. P. Panaitescu, Alexandru cel Bun. La cinci sute de ani de la moartea lui, București, 1932, p. 28—29). Dar acest adevăr istoric a fost mult prelucrat și amplificat, încât s-a ajuns la forma legendei de la care pornește imaginația lui Asachi. Elian, Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea, în Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. Culegere de studii îngrijită de M. Berza, București, 1964, p. 97—110, face un amplu examen critic al tuturor izvoarelor străine și române în legătură cu preiinsa trecere a împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul prin Moldova.

¹ Kogălniceanu confundă operele celor doi cronicari Costini: nu în cronica lui Miron Costin găsim pasajul citat, ci în Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*. Ediție îngrijită de Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 211. Confuzia este explicabilă pentru că studiul comparativ al manuscriselor, pe acea vreme, nu permitea să se deosebească copiile de originale și nici variantele diferitelor copii.

² *Ludovic al IX-lea*, zis și „cel Sfînt”, regele Franței (1236—1270), prezintă într-adevăr multe asemănări cu Alexandru cel Bun, voievodul Moldovei. El a instaurat o domnie de pace cu popoarele străine și liniștea internă; a dat bisericii prestigiu, apărînd-o de abuzurile funcționarilor regali; el a susținut „justiția absolută”, făcînd legi aspre pentru toți cei care se făceau vinovați, fie ei chiar cei mai înalți demnitari și nobili.

³ Meritul lui Alexandru cel Bun pentru dezvoltarea învățămîntului în Moldova, intuit de D. Cantemir și de Kogălniceanu (acesta bazat tot pe afirmațiile lui Cantemir), a fost dovedit documentar de prof. Petru Rezuș, *Din istoria învățămîntului teologic în Moldova*. 1. *Școala domnească de grămătică din Suceava*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XLV, 1969, nr. 3—4, p. 166—175.

⁴ Kogălniceanu citează greșit pe Miron Costin pentru vești în legătură cu Alexandru cel Bun, cum, de exemplu, pentru lupta de la Marienburg: „puternica capitală a acestor cruciați sau griji, cum le zice Miron Costin”. În realitate, Nicolae Costin, în *Cronicele României*, ed. M. Kogălniceanu, București, 1872, vol. I, p. 387—388: „Pe ce vreme s-au arătat acești crijați neprieteni leșilor și cînd le-au trimis agiutor Alexandru vodă”. Nicolae Costin, *op. cit.*, ediția Ioan Șt. Petre, p. 199—211, are un întreg capitol: „Pentru crijeci ce niam au fostu și de unde s-au izvodit în Țara Leșască”.

⁵ Activitatea lui Gh. Asachi începe cu asemenea povestiri și descrieri istorice, în care pornește de la scene istorice caracteristice, imaginate de el plastic; cele două tablouri anterioare, amintite de Kogălniceanu, sînt: *Descrierea cadrului întii din istoria Moldovii. Description du premier*

tableau de l'histoire moldave (La mère d'Etienne le Grand refuse à son fils l'entrée à la forteresse de Neamtzo en 1484), Iassy, 1833, și *Descrierea cadrului al doile din istoria Moldovii, înfățișător pe Ștefan cel Mare cuvîntînd al său testament politicesc. Description du second tableau de l'histoire moldave [...]*, Iassy, 1834, (ambele în colecția: *Tableaux de l'histoire moldave*). Sînt scrise pe două coloane, în românește și franțuzește, avînd ca frontispicii desene. Aceste descrieri explicau însă niște tablouri mai mari (stampe), imaginate de G. Asachi pe baza izvoarelor istorice; ele erau lucrate apoi de elevii moldoveni și, în sfîrșit, litografiate de F. K. Hoffmann, în Iași.

⁶ Despre litografia lui Hoffmann reprezentînd pe „Vasilie [Lupu], domnul Moldovei, urzitorul și înzestrătorul shoalelor naționale”, vezi și Gh. Oprescu, *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, București, 1942, vol. I, p. 100—101: „Desenul e corect, cu oarecare naivități, dar bine imprimat de Albina, la 26 iunie 1839”. Aprecierea lui Kogălniceanu, care spune că e compunerea unui „foarte bun maestru”, anticipează pe aceea a lui G. Oprescu.

⁷ Kogălniceanu califică drept „proastă” litografia cu Alexandru cel Bun; adaugă apoi că ar fi trebuit semnate „numele tinerilor moldoveni cari au compus acest tablou”.

Asachi și însuși Hoffmann răspund acuzărilor, precizînd că desenul s-a stricat la aplicarea pe piatră, dar că fiul lui Asachi, Alexandru, a folosit mai departe „această piatră nenimerită”. Reproducem în întregime răspunsurile lui Asachi și Hoffmann, din „Albina românească”, anul XI (1840), nr. 23 (joi 21 mart).

ANEXĂ

Foileton. Dacia literară

Foie periodică publicată de redactorul respunzătoriu d. capt. M. Kogălniceanu.

Această foaie în octavu se compune din trii pînă la patru coale pe lună și se tipărește în tipografia sf. Mitropolii, aflătoare sub direcția d-sale redactorului.

Prețul pe un an este doi galbini pe hîrtie albă de tipariu, iar pe velină trii galbini. Abonația se face la cantora jurnalului și la librărie d. Bell și Nica, în ținuturi pe la dd. profesorii publici, iar în București la redacția *Curierului românesc*.

Doă numere ale *Daciei literare* au ieșit pînă acuma pe ianuarie și februarie, forma ei este plăcută, elegantă și tiparul frumos și curat.

Programa *Daciei literare* răsufală principiile vrednice de toată lauda și fac cinste redactorului ei.

Privighietă, povățuită și stimulată duple legile ce ș-au propus acea redacție și întru care „moralul va fi pure tablă de legi, iar scandalul o urăciune izgonită”, credem că literatura națională va face propășiri mari și „nu se va tulbura între literatori unirea” atît de trebuincioasă pentru un asemenea scop, potrivit cu înțeleapta divisă „în unire stă puterea”.

Noi nu vom face observații asupra articulelor acestei foi, fiind cele mai multe scoase din alte efimeride periodice, afară de compunerea originală a d. spat. C. Negruții despre Alexandru Lăpușneanul și scenele pitorește a d. redactorului.

Neavînd plecare a critica lucrul altora ci s-au produs prin talent și osteneală, totuși ne vedem nevoiți a ne propi puțin la rubrica intitulată *critică*, asupra tabloului și descriere domnului Alexandru cel Bun. Această întîmplare măreață și strălucită din istoria Moldovei, prin simțirile vrednice de respect a compatrioților, au aruncat oarecare merit asupra autorului ce au înmprospătat asemenea faptă istorică în aducerea aminte a contemporanilor.

Dacia literară, ca iubitoare de nepărtinire, referînd aceste cetitorilor sei, giudică că litografia tabloului este proastă și nevrednică de d. artistul Hofman, cunoscut de litograf iscusit, încît, nedînd crezare celor cuprînsă în descrierea istorică „că tabloul s-au lucrat de tineri moldoveni”, impută autoriului neadevăr de cele zise și descurăjează pe o tinerime vrednică de a fi îmbărbătată.

Dorind fericitul rezultat ci se-au propus *Dacia literară* și o folositoare înriurire a criticeii sale, plăcă-i a asculta maxima unui barbat înțelept, principiei căruia am urmat și noi și carea caracterază pe un adevărat critic:

„Das Gefühl menschlicher Beschränktheit und die Einsicht dass das vollkommenste nur Ideal ist, lehert den Kritiker bei Beurtheilung menschlicher Erzeugnisse nachsichtig zu sein, ja selbst, um seines eigenen Genusses willen, der Beurtheilung im Leben eine Gränze zu setzen, um nicht mit Recht gehasst zu werden” adevă:

„Cunoștințele ci avem despre mărginirea ominească și încredințarea că lucrul cel mai perfect este numai un ideal învață pe critici a fi îngăduitori în giudețul producerilor ominești, ba încă, chiar și pentru a sa mulțemire, trebuie să mărginească în viață critica spre a nu se face cu dreptul urit”.

Iar pentru lămurire, cum și de cine s-au făcut acel tablou, sîntem îndatorați a împărtăși în original scrisoarea ce au adresat d. Hofman cătră această redacție.

*Domnule Redactor **,

În *Dacia literară* no. 1 și 2 să cuprinde un articol prin carile să critică, socotindu-se ca un lucru al meu, o litografie tipărită la Institutul Albeii, îmfițășitoare de Alexandru cel Bun cu ambasadorii împăratului Paleologul. Fiindcă o asemenea greșită părere s-au răspîndit prin un canal public al arătatei foi, poftesc de asemenea să se publice prin *Albină* lămurirea următoare:

Mai înainte de a cuvînta despre numita critică trebuie să cer mărturia d-tale, carile știi că întru adivăr eu am prelucrat acest obiect istoric, însă cunoscutu-ți este că desenul sevărșit de mine, prin aplicația mijloacelor himice pe piatră, s-au stricat și s-au făcut nevrednic a fi tipărit.

Domnule redactor, nu vei fi uitat cîtă supărare mi-au fost adus această daună și cîtă mîngiere am avut mai în urmă făgăduindu-mi că fiiul d-tale Alexandru se va folosi de această piatră nenimerită spre a-i fi de model pentru o nouă litografie. Foarte m-am bucurat a vide înviind istoria, de mine în zedar prelucrată, prin mînule unui tînăr fiitoriu artist, și niciodineoară nu aş fi crezut că părerea greșită, cum că eu aş fi autoriul acestei a doua litografiri, va pute trage o așa gre certare precum este aceia în *Dacia literară* asupra unui talent vrednic de laudă ce acum să dizvălește, cînd spre înformarea tînărului artist să cuvîne însuflețire, iară nu categoric pentru a-l impuțina.

Ci se atinge de critica chiar a lucrului, știutu-ți este, domnule redactor, că o critică în totul osinditoare precum este ace[e]a vădește mai puțină agerime decît virtute în științe de a pute produce în artă un lucru cît de mic, și acestea s-au adiverit din nou la prilejul criticeii făcute în acea foaie, în care au plăcut autorului a discuviința ca pe un lucru cu totul nenimerit copia făcută de fiiul d-tale de pe desenul meu cel nimicit, și n-au socotit vrednic de a arăta măcar temeiul criticeii sale cei aspre, prețuitorilor de arte, carii, precum din mai multe mărturisiri știu, au priimit cu plăcere această norocită cercare a unui artist începătoriu, pârîndu-i-se d. critic a fi destul ca să încheie sentenția cea aprigă, ca pe o bine giudecată și potrivită, cu „suum cuique”. Așadar, fieștecăruia ce i se cuvîne, dupre cum zice înțelepțește proverbia, s-ar fi cuvenit obiectului acestuia, dat prin numita foaie în critica publică, o giudecată mai dreaptă, și foaia care, diparte de rezultatul producerilor sale, ni lasă în întuneric despre meritul seu, ar fi fost mai potrivit să nu întindă umbra de care ea încă se încungiură preste lucrările cele pline de nedejde ale moldovenilor.

Eșii, 19/31 martie 1840

Hoffman.

* Scrisoarea se publică pe două coloane: în dreapta textul german și în stînga traducerea.

*His ego gratiora dictu esse scio;
sed me vera pro gratis loqui, et
si meum ingenium non moneret, ne-
cessitas cogit. Vellem equidem vobis
placere, quiritis; sed multo malo
vos salvos esse, qualicumque erga
me animo futuri estis **

TITUS LIVIUS

Dochia și Traian,

dupre zicerile populare a românilor, cu itinerarul muntelui Pionul**, de aga G. Asachi, mădular a mai multor academii. Compunere românească și franțeză. Eșii, la Institutul Albinei, 1840.

Nepărtinitoarea critică ce în n. 1 și 2 a acestii foi am făcut asupra tabloului ce înfățișează pre Alexandru vodă primind corona rigală¹ mi-au tras un răspuns nemeritat din partea d. agăi G. Asachi, întovărășit de o scrisoare defăimătoare pentru *Dacia literară*, iscălită de d. Hoffman, carele, din neștiința limbei, se vede că au luat laudele ce-i dam în loc de ocări. Lesne mi-ar fi să răspund acelu articol cuprins în n. 23 a *Albinei românești*². Însă din asemenea răspunsuri și contra-răspunsuri s-ar pricinui niște vrăjbi urite ce în puțin s-ar schimba în atacuri personale. Aceasta nu este nicidecum scopul meu, pentru că, mai înainte de toate, vreu să rămân credincios făgăduinței ce am făcut în introducția *Daciei* de a nu primi niciodată în coloanele ei discutii ce ar putea să se schimbe în vrajbe; încă o dată mai zic, literatură noastră are trebuință de unire, iar nu de dezbinare. Aceasta voi dovedi-o și în faptă, depuind jos tot resimtiment iscat prin acel articol și ascultînd numai glasul conștiinței, ce-mi zice că d. aga Asachi este bărbatul acela care în vremi grele s-au străduit pentru luminarea neamului său, că d-lui este acel carele pentru literatură Moldavii au făcut singur mai mult decît toți moldovenii împreună și că, prin urmare, trebuie să-l cruțăm însuși cînd d-lui nu ne cruță. Nemulțămire ar fi din partea noastră cînd am ațîța chiar o dreaptă polemică împotriva d-sale, polemică din care nu poate ieși decît vătămarea literaturii noastre. Povățuit, dar, de această conștiință, prefer să trec cu vederea cele trecute și să-mi aduc aminte numai de meritele d-sale. Nimene mai mult decît mine nu prețuiește slujbele d-sale agăi, nimene nu cunoaște mai mult cîte jărtfe au făcut pentru propășirea și înflorirea literaturii principatului nostru. Cu d-lui, dar, doresc a trăi în pace și niciodată nu voi rădica condeiul asupra d-sale. Însă cu aceasta nu zic că voi avea totdeauna aceeași socotință cu d-lui. Dar, oricît să ne deosebim în opinie, oricît să fiu de o altă părere, niciodată nu mă voi depărta de tonul respectuos ce i se cuvine. Critica mea va fi o adevărată critică, adică va lauda în conștiință ce este bun, va discu-

* Știu bine că există lucruri mai plăcute de vorbit; însă, chiar dacă nu mă îndeamnă plăcerea, nevoia mă silește să rostesc lucruri adevărate în locul celor plăcute. Aș dori, într-adevăr, cetățeni, să vă fiu pe plac; dar ceea ce doresc mult mai fierbinte este să vă știu întregi, indiferent de sentimentele pe care le veți avea față de mine în viitor (lat.).

** *Muntele Pion* — Ceahlăul.

„Vasilie V. V.” [Lupu], litografie
din *Calendar pentru poporul românesc*, Iași, 1844.

viința ce este rău, va înlesni propășirea literaturii, nu o va împiedica. Totdeauna moderația va prezida la judecățile ei. Prin asemenea critică, prin asemenea discusii în credință, mărginite în hotarele moderației, s-ar cinsti și autorii și literatura și într-acest chip s-ar putea uni pacea și adevărul, lucru greu pe lumea aceasta. Într-alt chip, am fi nevredenici de a fi redactorii unii foi românești dacă ne-am întrebuința pana spre a ni mulțami patimi personale, simțiment ce nu este nicidecum în mine. Încă o dată, doresc a trăi în pace cu d. aga Asachi.

Însă tot acea conștiință, tot acel simțiment de dreptate ce mă face a prețui meritele d. agăi, îmi poronțește ca judecățile mele literare să fie întemeiate pe adevăr și că adevărul să-mi fie singurul ideal. *Dacia* nici nu este, nici nu vrea să fie simbrietă de nimene, pentru ca să aibă trebuință a mări vițiul, a serba mîndria și proclețenia *, a lăuda minciuna, a publica idei antipatriotice. Înainte de toate *Dacia literară* este neatîrnată și supusă numai legelor adevărului.

Plin, dar, de încredere în curățania conștiinței mele. fără frică, fără scrupul îmi voi urma drumul prescris, adevă de a spune adevărul, de a prigoni minciuna și de a lăuda numai ce este de laudat. Nu mă tem de nimene, pentru că cugetul îmi este curat și că singura voința mea este de a face bine. Tot de aceea nu cer de la nimene laude plătite, dar nici nu mă înfricoșez de ocări nemeritate. Așadar,

* *Proclețenie* — blestem.

d. aga Asachi, d. Hoffman ocărască-mă, batjocorească-mă; nu-mi pasă, nu voi ieși din drumul prescriș; fără patimă, fără părtinire îi voi critica și în viitor, adevărat îi voi lauda și îi voi discuti, una și alta, după merit; pentru că de-ndată ce cineva au dat în public o compunere, fie literară, fie artistică, au dat voie fieștecăruia de a le judeca lucrarea și s-au supus criticei.

Dar poate să mă întrebe cineva ce este critica și pentru ce avem trebuință de această damă? La întrebarea dintei, voi răspunde în numerele viitoare prin un articol înadins compus³. Iar la cea a doua mă voi mărgini a zice că înainte de zece ani, când era rușine de a lua condeiul în mână spre a compune ceva românește, critica ar fi fost cu totul de prisos și nepriincioasă literaturii născînde. Astăzi s-au schimbat lucrurile; care n-are mania de a fi autor? Înșuși țincii de pe lavițele școalelor au pretenții de a publica scrierile lor, pîn' și tractaturi de filozofie. Ei bine, într-o asemenea epohă, când se publică atîte cărți, afară de bune, nu este de neapărată nevoie că o critică nepărtinitoare, aspră, să le cerceteze pre toate și ca într-un ciur să le vînture, laudînd cele bune și aruncînd în noianul uitării pre cele rele, și una și alta după principiile sale și fără a lua sama la persoana și la starea autorilor?

Cetitorii noștri se binevoiesc a-mi ierta această digresie; știu foarte bine cît este de urit de a vorbi de *mine* și de scrierile *mele*; însă trebuiau să arăt publicului că cea dintei datorie ce mi-am pus este de a zice adevărul, că niciodată vreunul din cei ce mă critică au putut sau vor putea să mă dovedească de mincinos, că mult, mult ce pot face când adevărul nu-i bun de zis este să tac, atîta și nimică mai mult. Însă să lingușesc, ba nu; nici n-am făcut-o, nici n-oi face-o. Voi mai zice încă că eram dator d-sale agăi Asachi cu un răspuns; profesia de credință mi-am făcut-o, răspunsul mi l-am dat, acum încep.

Într-o vreme când mania de a fi autor este obștească, când cei mai mulți din scriitorii noștri caută care din care să producă mai ră proză și încă mai ră poezie, când vedem că mai toate publicațiile de astăzi sînt numai fleacuri, spuma altor literaturi, fără principii, fără tendență, fără vreun plan patriotic și numai și numai ca să se înnegrească niște hîrtie cu numele autorilor sau a traducătorilor, în o asemenea vreme, zic, trebuie să ne bucurăm când vedem că iesă la lumină și cite o scriere bine compusă, originală și, ce este mai mult, hărăzită istoriei, tradițiilor și locurilor noastre.

Această scriere este *Dochia și Traian* de d. aga Asachi; se alcătuieste din trei părți; 1) Descrierea istorică a tabloului împreună cu Balada 2) Itinerarul muntelui Pion și 3) Tabloul ce înfățișează pre Dochia prefăcîndu-se în piatră în minutul de a fi prinsă de Traian. Ca supplement, vedem la sfîrșitul scrierei balada pusă în muzică.

Scrierea începe cu următorul motto:

Între arinele arzătoare crește-umbros și nalt fenic*,
Viermele-și urzește-o lume numa-n sinul unui spic.
Vulturului place zborul pe-a furtunelor aripe,
Bucură-se fiara crudă în adîncul unei ripe.
Așa firea înțeleaptă, prin un farmăc minunat,
Pre zidire cu simpatie cătră un lucru au legat.
Pentru omul este patria a Eliziei cîmpie,
Unde toate-i se arată și-i răsună-n armonie.

* *Fenic, finic* — curmal.

O, de s-ar găsi adeseori asemenea verse, asemenea simtimente în literatura noastră de astăzi, românii ar prețui mai mult ce este patria și ce datorii cere de la noi acest nume sfânt. Însă, de câte ori am cetit chiar în unile din foile românești simtimente împotrivoitoare interesurilor și cinstei patriei noastre, ce însuși cei mai cumpliți vrăjmași ai noștri n-ar fi îndrăznit a arăta în public!

D. aga Asachi ne zugrăvește cu un talent deosebit însușirile și frumusețile munților noștri; următoarea bucată este mai ales cu totul interesantă prin coloritul stilului:

„Acestor munți (Carpaților) sînt românii datori pentru a lor păstrare de la epoha căderii Imperiei apusane, căci au fost un timp plin de nenorociri în care numai un car sau un cal rapide putea feri pre lăcuiorul șesului de armele sau de fierele barbarilor.

În sinul acestor munți s-au păstrat oarecare monumente din epoha restatornicirii statului român în aceste părți ale Daciei. Evlaviosul află biserici întemeiate de domnii cei buni, spre închinarea creștinilor, monastirile hărăzesc nenorociților o mîngăiere, iar călătorului un adăpost; ostașul vizitează cîmpurile de războaie și de vînta strămoșilor sei; geologul cercetează minele încă ascunse, a cărora producturi, precum ceara de pămînt, sînt însușite acestei țări, iar artistul se bucură de prospectul pitoresc carele se întrece în frumuseță cu ale Alpelor Elveției. În mijlocul unui șir de munți acoperiți de codri străvechi, se înalță Ceahlăul sau Pionul, în asemănarea unui urieș așezat întru paza patriei noastre. Plutitorul de pe Marea Neagră descopere înaltul seu pisc de la Capul Mangalin pînă la Cetatea Albă, lăcuiorul Nistrului vede soarele apuînd după dosul seu, iar păstorul nomad susuian, după ce și-au iernat turmele în cîmpiile Buceacului, înturnîndu-se, își îndreaptă pasurile dupre măgura Pionului, ca un vas povățuit cătră liman de lumina farului”.*

Frumos, foarte frumos.

Asemene în itinerarul Ceahlăului, origina numelui pîrăului Serafin este o elegie întregă foarte bine scrisă:

*„Numirea acestui pîrău nu este veche. În cursul tulburărilor anului 1821, care au născut multe catastrofe (nenorociri) particulare, o tînără necunoscută, în negru îmbrăcată, au pribegit în aceste locuri selbatice. Ea petrecea iarna prin vizunii, iar vara în gavanul** copacilor găunoși. Adeseori schimba locul lăcuinței sale și se ferea de întîlnirea săhaștrilor și a păstorilor, cari, mirîndu-se de această misterioasă arătare și înduioșiți de a ei evlavie și melanholie, o cinștia și adeseori depunea merinde pe lingă lăcașul ei. Cîteva cuvinte care rostisă în cursul unei boale au aruncat oarecare lumină asupra acestei străine, pre carea muntenii de atunci o numiră Serafina; se vede că ea au sosit acolo de departe, străbătînd Carpații României. Vreo nenorocire grea sau pătîmîri ale inimei au aruncat-o în asemenea mizantropie. În acest chip ea au viețuit 5 sau 6 ani împregiurul muntelui; locul unde se părea petrecînd mai cu plăcere era un riurel, a căruia murmurare melanholică răspundea la a ei suspinuri.*

Într-o zi de vară, niște gemete străbătătoare din fundul codrului au ademenit pre un păstor carele trecea cu turma. Sosînd la acel loc, cu înspăimîntare văzu pre Serafina împlîntată în sînge! După deprinderea sa, ieșisă la răsăritul soarelui ca să-și strîngă bureții și din întîmplare căzu în o cursă ce întînsese vînătorii pentru prinderea unei vulpe; fierul i-au sfărmat tot piciorul. Atunci era aproape de ameazăi și sîngele nu încetasă de a curge. Lîngedă și desîngerată, înteia oară au făcut o rugămintă de a fi

* Susuian, fușuian — nume dat ciobanilor din Transilvania.

** Gavan, găvan — scobitură.

ajutată și dusă la doritul ei pîrău. Păstorul au rădicat-o în brațe; și cum multă osteneală, coborînd-o pe niște țurane *, au depus-o pe malul pîrăului, unde au pus-o pe un strat de mușchi. Spun că, îndată ce au băut de această apă, au adormit și nu s-au mai deșteptat! O cruce de lemn, înfiptă pe stîncă, înseamnă locul unde răposă trupul Serafinei; sufletul ei, lămurit ** prin pătîmîri, va afla poate repaos în lăcașul îngerilor, a cărora nume au purtat pe pămînt, unde singurul pîrăul păstrează suvenirea soartei sale!”

În credință, iată adevărată poezie, pentru că este simplă, firească, fără nici o podoabă străină.

Poezia nu are nimic a face cu istoria. Norodul, ce are mai multă poezie decît mulți din poeții noștri, schimbă întîmplările trecute dupe plac și dupe capriții. Aceasta s-au întîmplat și cu tradiția Dochiei; iată ce zice d. aga:

„Pionul este încă mai faimos pentru români în privirea *** istorică și în zicerile poporene. Aceste păstrează tradiția că în vizuniile muntelui s-ar fi mistuit odinioară doamna Dachia, fiica lui Decebal ⁴, cînd după subjugarea patriei sale și moartea părintelui ei, spre a scăpa de prigonirea romanilor, ar fi petrecut aice în forma unei păstorite și pășunînd o turmă de oi. Duple aceste ziceri, Dachia urmărită fiind de Traian, carele să aprinsesă de amor, cu toată turma s-au prefăcut în stîncă, în minutul cînd avea să se răpească di acest biruitor. În epoha lui Cantemir încă se vedea o asemenea figură, dar timpul dărăpănător ni-au păstrat numai oarecare rămășițe și o istorisire fabuloasă.

În timpurile mai nouă, numele Dachiei s-au schimbat în Dochia, care este a unei sfînte a bisericei, a căria zi se serbează la începutul lui mart, ce este și începutul de primăvară, cînd soarele intră în semnul berbeciului. Aceste împregiurări însușesc Dochiei și turmei sale o înriurire asupra celor întii zile a timpului, care aice se numesc zilele Dochiei”.

Înainte de a arăta ce se știe istoricește despre numele Dachiei, socotim de a arăta, duple d. aga Asachi, ce se numește astăzi Dochia și unde și cum este această stîncă.

„Trecînd pîrăul Sirbenii, după un ceas ajunge la bîtca**** numită Piciorul Să-hastrului, și în urmă la Pîrăul Alb, carele curge într-o vale îngustă în a căria mijloc se înalță chipul antic al Dochiei. Din această strimtoare suflă un vînt puternic și, precum zice balada, plutesc în aer o mulțime de vulturi, carii ies din stîncile învecinate numite Stratul seau Tabăra vulturilor. Numele cel faimos al acestui loc au îndemnat a se zidi aice un schit, carele au fost pînă la anul 1704; dar în zioa de Paști, pe cînd se serba în biserică Sf. Înviere, un munte de omăt desfăcîndu-se din vîrful Pionului și surupînd stîncile manine ***** a îngropat schitul cu toți săhastrii și a prefăcut forma acestui loc. O icoană ce au scăpat din acea catastrofă au însemnat locul fostului schit și mai în urmă au pricinuit facerea schitului Ciribucul ⁵, unde se păstrează pînă astăzi.

La acea întîmplare, chipul Dochiei, deși era de stîncă puternică, au suferit o simțitoare stricăciune, partea susnică, carea înfătoșa capul, umerile și sinul, s-au spart și se vede zăcînd în oarecare depărtare. Această masă compusă de aglomerații (pietricele între sine închegate) putea să fie partea feții și a părului. Trunchiul și coapsele figurei sînt din stîncă îndesată de bazalt; prundișul adunat între părțile ce închipuia fluierele abie lasă un deșert de a pute trece un om; pe acolo curge Pîrăul Alb, de unde

* Țurană — coastă de deal răpoasă și stearpă (reg.).

** Lămurit — purificat.

*** În privirea — din punct de vedere.

**** Bîtcă — deal, dîmb.

***** Manine — mari, namile.

are a sa obârșie, precum zice și Cantimir⁶. Alte pietre de asemine aglomeratice, ce închi-
puiesc oile Dochiei, zac pinpregiurul acelui chip, iar alături se află singuratică o altă
piatră, îndestul de mare, care se numește Vulturul lui Traian, căruia, dupre zicerea
predaniei*, acest împărat ar fi încredințat paza Dochiei”.

În scriitorii vechi noi vedem că dacii, ca și toate popoarele anticității, iubia
de preferință vîrfurile munților celor mai înalți spre închinarea zeităților lor. Așa,
care loc ar fi fost mai potrivit dacilor decît Pionul, muntele cel mai nalt a patriei lor?
Pe de altă parte, vedem iarăși că Dacia își avea zeul sau geniul său, *genium Da-*
*ciarum*⁷, precum ne spune următoarea inscripție aflată în Ardeal: „*Coelesti Augustae*
et Aesculapio Augusto et Genio Cartaginis et GENIO DACIARUM”** etc. etc.
Oare acest geniu să nu fi fost stinca ce se vede încă astăzi, care prin poeticele
tradiții s-au prefăcut cînd în baba Dochia noastră, cînd în frumoasa și patriotica
fată a lui Decebal, a căruia baladă ne facem o plăcere de a o împărtași cititorilor
noștri. Noi nu stăm nicidecum în îndoială de a zice că această compunere este una
din cele mai nemerite a d-lui aga Asachi și că se deosebește atît prin idei, cît și prin
ușurința, eleganța și armonia verselor. Un alt motiv și mai puternic trebuie să ne
facă această baladă încă mai plăcută, adecă simtimentul de virtute, de slavă și de
patriotism ce domnează în ea. Puține fete s-ar găsi astăzi care, ca fiica lui Decebal,
ar prefera să se schimbe în *bolovan* decît să pice în brațele biruitoarelor.

Baladă

1

Între Piatra Detunată
Și-al Săhastrului Picior,
Vezi o stîncă ce-au fost fată
De un mare domnitor.
Acolo de rea fortună
E lăcașul cel cumplit,
Unde vulturul resună
Al seu cîntec amorțit.
Acea doamnă e Dochie,
Zece oi-s a ei popor!
Ea domnează-n vizunie
Peste turme și păstor.

2

La frumsețe și la minte
Nici o fată-i sămăna;
Vrednică de-a ei părinte,
De Decebal ea era.
Dar cînd Dacia au împilat-o
Fiul Romei cel mărit,
Pre cel care-ar fi scăpat-o
De-a iubi, au juruit.

* *Predanie* — tradiție (sl.).

** Augustei cerești și lui August Esculapius și geniului Cartaginei și geniului dacilor
etc.

Traian vede astă zină,
Diși e biruitor,
Frumuseței ei se-nchină,
Se subjugă de amor!

3

Împeratu-n zădar cată
Pe Dochia îmblinzi;
Văzînd patria ferecată
Ea se-ndeamnă a fugi.
Prin a codrului potică
Ea ascunde al ei trai;
Acea doamnă tinerică
Turma paște peste plai.
A ei haină aurită
O preface în șaiag*;
Tronu-i iarba înverzită,
Schiptru-i este un toiag.

4

Traian vine-n astă țară
Și, de-a birui deprins,
Spre Dochia cea fugară
Acu mîna au întins.
Atunci ea, cu grai fierbinte:
— *Zamolxis*, o zeu! — striga,
Te jur, pe al meu părinte,
Astăzi, rog, nu mă lăsa!
Cînd întinde a sa mînă
Ca s-o stringă-n braț Traian,
De-al ei zeu scutita zină
Se preface-n bolovan.

5

El pietroasa ei icoană
Nu-ncetează a iubi,
Pe ea pune-a sa coronă,
Nici se poate despărți.
Acea piatră chiar vioaie
De aburi copere-a ei sin,
Din a ei plîns naște ploaie,
Tunet din al ei suspin!
O ursită o privighează
Și Dochia, deseori,
Peste nouri luminează
Ca o stea, pentru păstori.

* *Șaiag* — postav de lînă țigaie, lucrat de călugărițe pentru hainele lor.

În general, noi nu găsim decît laude pentru această noastră scriere a d-lui Asachi. Tot este bun, frumos, subiectul, ideile, stilul; cu îndrăzneală putem zice că este una din producțiile cele mai însemnate din anul acesta.

Păcat numai că vedem o mare confuzie în transcripția numelor proprii în litere latine: mai mult decît toate, ne-au lovit cuvîntul romounis (adică români), ce are o terminație ce nu este nici franțozască, nici românească⁸. Este știut că terminația românească *-an*, sau *-în*, ce este numai o apăsare a literii *a*, se schimbă în franțozește în *-ain*, *-an*, *-en*, precum: italian — italien, german — german, roman — romain; pentru ce, dar, *român* să nu facă *romain* sau spre deosebire de vechii romani — *rumain*, întrebunțînd, în locul lui *o*, litera caracteristică *u*, precum zic muntenii, *rumâni* în loc de *români*. Terminația ar fi dreaptă și consecventă. Asemenea pre litera *u*, ce nu este decît italianescul *c* înainte de *e*, *i* (*ci*, *ce*), d. aga o schimbă în patru feluri, scriind: cînd *tch* (Tchetate Alba — Cetatea Albă), cînd *tz* (Scaritzica — Scăricica), cînd *cz* (Czeribouco — Ceribucul), cînd *ci* (Bistriciora — Bistricioara), în vreme ce numai această de pe urmă transcripție este bună. Celelalte nume proprii sînt asemenea reu transcrise, spre pildă: Plăieși — Plajessi, Bisericiani — Bissericani, Pîngarați — Pangaraze, Dealul Doamnei — Dialou Doamnăi, Dărmăneștii — Darmanesti, Mitocul lui Balan — Mitoco lui Balan, Cracăoanii — Cracaone, Nemțușorul — Nemzisorii, Sgheabul gardurilor — Sgiabo gardourilor și altele. De dorit ar fi ca și d-lui să adopte ortografia latină primitivă de toți literatorii Valahiei și a Transilvaniei, ortografie rațională și întemeiată pe ortografia italiană.

Însă aceste sînt lucruri mici pe lîngă marele frumusețe ce se găsesc în mulțime, în toată scrierea. „Cea mai bună critică, zice un vestit critic franțez, nu strică frumusețile cînd arată greșalele. De aceea cineva nu trebuie să se teamă decît de critica ce arată lipsa frumuseților”.

Sîntem, dar, siguri că d. aga Asachi nu va vede în aceste observații decît dragostea literaturii și a adevărului și că numai aceste simțimente ne-au povățuit în critica noastră.

Însă acum ne vine rîndul să vorbim și de tabloul însuși; dar aice tremurăm. Oare d. Hoffman n-a mai scrie încă un adres către d. redactorul *Albinei*, adres scris nemțește și românește și în care nu ni va cruța nici *Foaia*, nici persoana? Dacă d-lui, pentru un lucru ce mărturisește că n-ar fi de d-lui, se mînie și ni numește *Dacia* 'o foaie încungiurată de umbră, ce va zice acum, cînd numele d-sale este scris în toate literile în josul tabloului? În critica tabloului lui Alexandru cel Bun (no. 1 și 2 a *Daciei*), noi am zis că ideea, că înfățișarea, că grupele sînt minunate de adevăr, că figurile sînt pline de expresie, că d-lui este un foarte bun maestru și încă d-lui s-au mîniat și au zis că o critică în totul osinditoare, precum este a noastră, vădește mai puțină agerime decît vîrtute în științe de a pute produce în artă un lucru cît de mic*. Dar acum, cînd ne vedem siliți în conștiință de a zice că nici peisajul nu-i bine însemnat, că nici perspectiva nu-i păzită, că nici espresia *Dochiei* nu este multămitoare, și că din tot tabloul numai figura lui Traian este destul de bine, ce va zice d. Hoffman? De aceea noi ne temem, noi tremurăm, și de aceea tăcem⁹.

* Critica noastră n-au fost nicidecum osinditoare, ci mai vîrtos în totul lăudătoare; ce-tească-o și vadă. *Cît pentru nevîrtutea noastră de a putea produce în artă un lucru cît de mic*, noi îl întrebăm pe d-lui dacă este trebuință ca omul să producă lumina și întunericul pentru ca să poată zice că iubește lumina și că urește întunericul, orișunde îl găsește? (*n.a.*)

NOTE

Publicată în „*Dacia literară*”, 1840, p. 279—296 (ed. a II-a, 1859, p. 202—215), la rubrica „*Critică*”; semnează: M. Kogălniceanu. Este mai mult decât o polemică cu desenatorul litograf Hoffmann și în parte cu G. Asachi; este exprimarea unei ideologii critice și a unei atitudini obiective și urbane.

Critica lui Kogălniceanu se referă la opera „*Doquie et Trajan, légende populaire des Roumounis, suivie d'un itinéraire au mont Pion, par l'Aga G. Asaky, membre de plusieurs Academies. — Dochia și Traian, duple zicerile populare a românilor, cu itinerarul muntelui Pionul, de aga G. Asachi, mădular a mai multe Academii. [...] Eșii, la Institutul Albinei, 1840*”. *Stampa e mai mare și independentă de volum; a reproduș-o Gh. Oprescu, Grafica românească în secolul al XIX-lea, vol. I, București, 1942, planșa 46.*

Tabloul, după însăși mărturia lui Asachi, op. cit., p. 66, a fost compus de N. Schiavoni și litografiat de F. K. Hoffmann. Reprezintă un colț din natură și pe Dochia păstorită: „*În minutul de a fi prinsă (de Traian), continuă Asachi, cere ajutor de la Zamolxis, care o preface în piatră, precum și pe turma ei. Traian se pare spăriet, lângă el se vede vulturul*”.

¹ Articolul despre tabloul lui Alexandru cel Bun este publicat la p. 281 — 283.

² Răspunsul lui Asachi și scrisoarea lui Hoffmann, publicate în „*Albina românească*” nr. 23 din 21 martie 1840, sînt publicate la p. 285 — 286. Kogălniceanu aduce laude lui Gh. Asachi pentru literatura lui descriptivă din *Itinerarul muntelui Pion* (=Ceahlăul). Descrierea munților noștri, a pămîntului țării, ca și a moravurilor și istoriei naționale, intra în programul „*Daciei literare*” Ceahlăul, îndeosebi, și împrejurimile lui au fost pe rînd descrise în literatura epocii, de Alecu Russo (*Fragments d'un voyage dans la haute Moldavie en 1839. La Pierre du Tilleul, légende montagnarde*), de V. Alecsandri (*O prîmbulare prin munți*, 1844), de poetul M. Cuciureanu (poezia *Seara la Ceahlău*, 1840) ș.a.

³ Articolul făgăduit n-a mai fost scris.

⁴ Legenda istorică, cum că Dochia s-a numit Dachia și că a fost fiica lui Decebal, pare a fi o amplificare de Gh. Asachi, dar pe baza unei legende din popor. Gr. C. Buțureanu, *Tradițiunile poporane ale românilor*, în revista „*Asachi*”, Piatra, I (1881), p. 14—24. Poporul are însă și alte legende despre Baba Dochia și cojoacele ei, cf. Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, vol. II, București, 1899, p. 94—136 (cu bibliografia studiilor lui At. Marienescu, S. Manguica, L. Șăineanu); Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, vol. I, partea I și a II-a, Mihalcea lângă Cernăuți, 1903, p. 739—741.

Legenda istorică imaginată de Asachi, cum că Dochia, fiica lui Decebal, s-a transformat într-o stîncă de pe Ceahlău, tocmai în momentul cînd Traian cuceritorul voia s-o prindă, a plăcut și a fost versificată în limba română de S. Pelimon, *Trajan en Daciea* [...], București, 1860, și în limba franceză de Frédéric Damé, *Le rêve de Dochia. Poème dramatique. Musique de M. Aug. Cauné*, Bucarest, 1877. Poemul a fost tradus în românește de C. D. Ollănescu și Th. Șerbănescu, sub titlul *Visul Dochiei. Poemă dramatică de Fr. Damé, cu traducerea în versuri române de d-nii D. O. și T. S.*, București, 1879, ed. a III-a a apărut în 1894 (pe copertă scrie: „*quatrième édition*”?).

Legenda a avut răsunet în studiile istorice, dovadă articolul lui Gr. C. Buțureanu, *Încă o dovadă la stăruința românilor în Dacia traiană*, în „*Arhiva Societății științifice și literare*”, II (1890—1891), p. 470—485, și articolul lui I. N., *Legenda Dochiei*, în „*Gazeta săteanului*”, VIII (1891), p. 183—192, care consideră legenda drept o plămuire a lui Asachi. Manualele de *Citire* ale cursului primar de pe vremuri au răspîndit-o și mai mult. Din manualul lui P. Puchianu a reproduș-o Ilie Mîrea, *Legendele păsărilor, animalelor, florilor, arborilor, religioase, istorice, geografice* etc., București, [1937], p. 154—155.

⁵ *Schitul Ciribucul* de pe Ceahlău s-a construit cam în 1710, pe locul unui alt schit, schitul Sahastru, peste care, prin 1704, s-a prăvălit o piatră din masivul Ceahlăului, ce l-a ras de pe fața pămîntului. Vezi Const. Turcu, *Schiturile de sub Ceahlău: Sahastru și Cerebucu*, Iași, 1943 (cu bibliografie, la p. 12, nota 1).

⁶ D. Cantemir, *Descrierea Moldaviei*, trad. A. Papiu Ilarian, București, 1875, p. 24, spunea despre virful Ceahlăului că e „o statuă de piatră, foarte veche, de cinci coți înaltă, care reprezintă o babă înconjurată de 20 oi”.

⁷ *Dacismul lui M. Kogălniceanu*. Autorul îi admiră pe daci, care „iubia de preferință virfurile munților”, pentru vitejia și spiritul lor de sacrificiu.

Dacismul, acest sentiment de simpatie și admirație pentru puritatea fizică și morală dacică, se găsește la mai toți scriitorii epocii 1840—1848, care socoteau pe munteni (locuitorii de la munte) ca descendenți mai curați ai dacilor și înzestrați, deci, cu virtuți și calități mai mari decât cei de la șes. Așa, Al. Russo a scris cu accente de simpatie pentru daci: *Decebal și Ștefan cel Mare* (publicată abia în 1868, în traducerea, probabil, a lui V. Alecsandri), *Fragments d'un voyage dans la haute Moldavie en 1839. La Pierre du Tilleul, legende montagnarde* (vezi Alecu Russo, *Scrieri postume*, publ. de P. V. Haneș, Craiova, Editura „Scrisul românesc”, p. 24—25), *Iassy et ses habitants en 1840* (aceeași ediție, p. 66).

⁸ La acest pasaj se referă mai târziu M. Kogălniceanu când, în discursul rostit la jubileul de 25 de ani al Academiei Române (1891), spune: „Bătrînul Asachi toată viața lui n-a putut găsi potrivita terminațiune franceză la cuvîntul român, vorbind și scriind *Les Roumounis*. Să-mi fie permis a-mi face un merit, afirmînd că eu cel întîiu am întrebuițat în limba franceză cuvintele de *Roumain* și *Roumanie*” (M. Kogălniceanu, *Scrieri și discursuri*, ed. a II-a, Craiova, Editura „Scrisul românesc”, 1939, p. 120; compară cu ce spun Andrei Oțetea în introducerea la *M. Kogălniceanu, Opere*, Tomul I. *Scrieri istorice*, București, 1946, p. 41; I. M. Rașcu, *M. Kogălniceanu*, în lucrarea *Convingeri literare*, București, 1937, p. 127—128).

⁹ Pentru a înțelege ironiile adresate litografului F. K. Hoffmann, trimitem la articolul lui Kogălniceanu pentru tabloul lui Alexandru cel Bun (v. p. 281 — 283) și la notele noastre anexate articolului lui M. Kogălniceanu (v. p. 283—286).

[Literatură străină]
[A. Demidoff¹ în Banat, Valahia și Moldavia —
Introducere]

[1]

Din zi în zi, prințipurile noastre țintesc mai mult luarea-aminte a politicilor și a literaților. Cei dintii caută să ne pregătească o soartă mai bună sau mai ră, una și alta după interesurile și patimile lor. Cei de al doile sînt mai neinteresați. Caută în noi noă facturi, noă idei, noă uimiri, noă sugeturi de științe sau de petrecere. Unii se înalță pe vîrfurile Carpaților sau se scoboară în adîncurile văilor, ca să afle tainele pămîntului, ca să învețe însușirile plîntelor, ca să descopere bogăția văilor noastre, încă vergure, ca să reproducă pe pînză sau pe piatră frumoasele noastre situri *; alții petrec nopți întregi pe manuscripturile noastre, ca să se convingă că noi am avut vremi frumoase, eroi nebiruiți, bărbați mari și făcători de bine, și pe urmă să arăte în fața Europei mîndrele figuri a lui Alexandru cel Bun, a lui Ștefan cel Mare, a lui Mihai Veteazul, trilogie minunată de bunătate, mărire și vetejie. Alții se mărginesc numai cu învățarea stărei noastre de astăzi și cu băgarea de samă a năravilor noastre, atît de stricate în orașe, atît de nevinovate în sate. Alții, în sfîrșit, se mulțămesc într-o trăsură largă și comodă să lese în urmă-și mirositoarele noastre șesuri, să treacă îmbelșugatele noastre ape, roditoarele și romanticele noastre cotunuri și, apoi, întorcîndu-se în patria lor, să păstreze de noi o suvenire, confuză dar neștersă, de plăceri și de senzații necunoscute în civilizatele lor țeri.

Noi, și unora și altora, trebuie să le fim cunoscători, și cu atît mai mult că toți au început a ne da dreptate, că toți cunosc că în noi este ceva mare, ceva statornic, pre care nici vremea, nici nenorocirile nu ne l-au putut smulge, și că ne trebuie numai un bărbat mare ca să fim iarăși un popor mare.

Au trecut vremea aceea și nu se va mai înturna cînd un Filstih², cînd un Sulțer³, cînd un ticălos convențional ca Carra⁴ îndrăznea a ne ocări, fără rușine, înaintea Europei... Și pentru ce? Pentru că n-am știut a lăuda micile lor patimi, pentru că n-am știut a ne pleca genunchele înaintea auritului vițel a mîndriei lor... și noi tăceam?

Mulți franțezi de talent s-au îndeletnicit în anii trecuți cu starea politică, morală, comerțială și literară a noastră. Teascurile din Paris mai în toată luna publică cite o scriere noă asupra Principaturilor. Un autor de merit, neamț, subt

* Sit — peisaj (fr. site).

literile F.W.L., au dat la lumină, prin jurnalul *Didascalia*, un roman întreg asupra lui Mihai Veteazul, această figură largă și măreață care domnește în istoria Țării Românești. Mich. Czaykowski, unul din cei mai însemnați autori a literaturii polone, s-au împrumutat cu multe din întâmplările și legendele noastre pentru compunerea frumoaselor sale romane; unul din ele reproduce viața romantică a lui Cîrjaliu⁵. Această scriere, îndată după publicația sa, s-au tradus în limbele franceză și germană.

Luare-aminte a rușilor la tot ce se atinge de noi este cunoscută obștește. În *Almanahul Odesei pe anul 1840**, un autor umoristic, câteodată și prea satiric, și-au împrumutat însuși numele de la noi — Radul Curălescu — spre a scrie pre *Tunza* sau *Tunsul*, tîlhariul muntenesc⁶.

Și cîți poeți mari și mici se îndeletnicesc cu noi? Lamartine adresează ode către tinerele moldovence⁷, Levitschnigg sârbează prin versuri dulci ca mierea frumusețele Florei, florărița româncă**. Mai multe din cele mai frumoase compuneri a lui Pușkin cuprind sugeturi din obiceiurile și întâmplările românești.

Și, în sfîrșit, să venim la d. A. Demidoff, cel mai mare a nostru partizan, fără însă a ne cruța cînd sîntem vinovați. Întovărășit de o societate întreagă de învățați și de artiști streini, el au făcut în vara anului 1837 o călătorie științifică prin țările noastre și, înturnîndu-se în patria sa, au publicat suvenirile și recercările sale într-o carte care este scrierea cea mai însemnată pentru noi, pentru că cuprinde priviri înalte, un mare prieteșug pentru noi și, ce este mai mult, iubirea adevărului***.

Cînd în *Introducția Daciei literare* noi am zis că vom publica traducții cît se poate mai rar, prin aceasta n-am înțeles că vom trece sub tăcere și acele scrieri streine care se ating de noi. Noi am vrut numai să zicem că tot ce nu va fi românesc și pentru români nu va intra în coloanele foaiei noastre și că nu vom da niciodată traducții a căror sugeturi să ne fie streine și prin urmare să n-aibă un interes național. Scrierile însă care vorbesc de noi, de istoria noastră, de obiceiurile noastre, deși compuse în alte limbi, se cuvin cu dreptate *Daciei literare*.

Așadar, foaia noastră, din cînd în cînd, va reproduce traducerea celor mai frumoase din asemenea scrieri atît de interesante pentru noi. Pentru acum vom da vro cîteva fragmente din călătoria d. A. Demidoff. În alt număr, vom publica pre *Tunsul* sau *Tundza*, ce ni s-au trimis de către d. A. Donici, traducătorul *Țiganilor* lui Pușkin⁸.

[2]

Ca o neapărată înainte-cuvîntare, trebuie să arătăm cetitorilor noștri că d. Demidoff este mai puțin mulțămît de Moldavia decît de Valahia. Această nemulțămire de care, *par parenthèse*, ne pare foarte reu, nu vine din pricina că noi românii din Moldavia înțălegem și prețuim mai puțin decît frații noștri de dincolo de Milcov ce este bun și frumos. Nu! noi, ca și ei, avem aceeași dorință de a spori, aceleși virtuți, aceleși vițuri. Nici unii, nici alții nu sîntem mai buni sau mai rei.

* *Almanah Odeskii na 1840 godi*, Odessa, vi gorodskoi tipografii (n.a.) (*Almanahul Odesei pe anul 1840*, Odesa, în tipografia orășenească).

** Vezi *Telegraful Daciei* a acestui număr (n.a.). Este vorba de poezia poetului german Levitschnigg, tradusă în românește de C. Negruzzi sub titlul: *Floarea, florărița româncă* (v. aici p. 386—387 și p. 389—390).

*** Este vorba de jurnalul lui Demidoff despre călătoria lui prin Banat, Valahia și Moldova, tradus din limba franceză de Kogălniceanu. Vezi în acest volum p. 427—450.

Pricinile însă care au nemulțămît pre d. Demidoff au fost dintei ploaia care i-au îngreuiat tot drumul și al doile primirea ce, după socotința d-sale, i s-au fost făcut cam *cavalièrment*... Boierii noștri, oameni pozitivi dacă s-au mai dat, s-au îngrijit prea puțin să-i gătească palaturi de marmure, prînzuri alese și baluri încîntate. D. Demidoff au venit numai într-un țel științific și de aceea au pricinuit așa puțină senzație. Noi știm că ocîrmuirea noastră au făcut toate cele după puțință ca d-lui să se placă în capitalia noastră. D-lui însă este cam greu la drum. Într-o țară ca a noastră, care de-abie se odihnește de lungele sale suferinți, cum poate cineva găsi palaturi de marmură, mese de cristal, tacîmuri de aur și, în sfîrșit, confortul englezesc pre care de-abia am început a-l cunoaște din nume?

Pe de o parte ne pare foarte reu că d. Demidoff ne-au lăsat nemulțămît; noi punem un preț foarte mare la estima d-sale, un barbat carele este cunoscut în toată lumea ca un învățat și făcător de bine și carele n-au venit în țările noastre decît să se bucure de fericitele noastre înaintiri și să se mîhnească de tristele noastre înapoieri. Pe de altă parte însă, nu putem a nu ne opri de a face întrebarea, de unde vine această pretenție a străinilor ca îndată la venirea lor să le dăm casele, mesele, cînstirile noastre? De unde vine? Din scîrnăvul obicei ce am luat de o bucată de vreme de a ne estazia înaintatea orișicărui vînturatic străin.

Au fost o vreme cînd am fi preferat să ne dăm bucățica din gură decît să suferim ca un străin să lasă țara noastră nemulțămît. Aceasta am face-o și astăzi, însă numai pentru d. Demidoff. Acest înalt călător este din numărul acel mic a străinilor care vin în țările noastre numai cu un simțiment nobil.

Însă în vremea acea ospitalitatea era la români o virtute, astăzi este un vițiu de căpitenie; atunce era o însușire națională, astăzi este o disprețuire a naționalității. Strămoșii noștri, în adevăr, priimea pre străini, îi îmbrătoșa, ușa lor era totdeauna deschisă nemernicului * și drumetului, fără a-l întreba cine este, de unde vine. Însă ei nu împingia pre compatrioții lor, nu arunca tot ce este pămîntean pentru ca să alerge, cum facem noi, după mode, obiceiuri și oameni străini. Era mîndri de naționalitatea lor. Astăzi s-au schimbat cu totul starea lucrurilor. O abnegație de naționalitate domnește obștește și în toate. Numai cele străine sînt bune, frumoase și plăcute. Cele vechi, cele strămoșești, cele pămîntești sînt toate abuzuri, *catahrisuri*** , obiceiuri varvare.

Rolul străinilor au venit astăzi. De vre, dar, cineva să-și facă cariera, de vre să se îmbogățască, să-și lepede neamul, să-și uite limba, să se facă arman, sîrb, jidan și mai ales franțuz. O, atunce, numai la auzul neamului seu, porțile celor mari a pămîntului îi vor fi deschise, masa lor îi va aștepta, punga lor îi va ajuta. Fieștecare din boierii noștri îi va fi protector, fieștecare îl va lăuda, îl va sprijini, se va bucura de cariera sa. Străinul, mai ales fiind franțez, trebuie numai să dorească, pentru ca toate să i se împlinească. Iară de bietul român, vai de dînsul; moare de foame chiar în patria sa, pentru că boierii noștri, după multe altele, nu mai au pretenția de a fi români. Unul din cei mai mari boieri n-au zis odată într-o adunare strălucită? „Cînd aș ști că în trupul meu este o singură picătură de sînge român, mi-aș tăia brațul ca să scap de dînsa!!!”

Ei bine, de la un asemenea patriot, și asemenea patrioți sînt mulți, ce este de așteptat? Ocroti-va el vrodată pre vreun român carele, sfiit, nu-și va arăta în gura mare meritele și nu va fi deprins a linguși patimile altora, cum fac șarlatanii ce vin

* *Nemernic* — străin (arh.).

** *Catahris* — abuz de putere (gr.).

în tot anul și ca lăcustele se lasă pe țările noastre? Și să nu gîndească cineva că acești străini carii se arată atît de gata a lăuda ce este de ocărit, a sui pîn la cer ce este de scorbit pîn la iad, sînt în ceva podoaba patriei lor și că, dacă vin la noi, vin înzestrați cu vro însușire bună. Nu! căci care este străinul, om de merit și de cînstă în patria sa, ce și-ar lăsa locurile unde au văzut ziua, ca să vie să-și găsească pînea în alte țeri? O mare nevoie, o revoluție poate să silească pe un asemenea om de merit ca să hărăzască slujbele sale unei alte țări decît patriei sale. De acești fel de străini sînt și la noi cîțiva, dar și ei, nedepriși fiind a linguși, a se prostitua, rareori sînt norocîți și sufer ca și pămîntenii.

Nu vreau să zic nimic ce triste consecuențe urmează în toate dintr-această abnegație de orice este național, de orice este român. Aceasta este treaba politicilor și nu a mea. Voi vorbi, dar, numai de înriurirea pierzătoare ce se trage din aceasta și asupra literaturii noastre de-abia născîndă.

Xenomania ne-au stricat sistemul național, sistemul politic, sistemul moral. Acum ne amărîntă spre pieire și sistemul literar, care, slab, tînăr, de-abia începe a se ivi și pe la noi.

În vremele cele dintei a culturii românești, cei mai însemnați din boierii pămînteni au așezat temelial literaturii noastre. În Moldavia, vornicul Grigori Ureche, logofătul Eustratie, mitropolitul Dosoftei, logofătul Miron Costin, vornicul Neculai Costin, hatmanul Ioan Neculce; în Valahia, logofătul Radul Greceanu, vornicul Radul Popescu au fost tot bărbați însemnați, tot sftinici de căpitanie în ocîrmuirea statului. Însuși mulți domni nu s-au rușinat de a se îndeletnici cu literatura sau de a fi însuși ei autori. Vasile vodă, Duca vodă, Dimitrie Cantimir, Neagu vodă, Matei vodă, Neculai Mavrocordat îmi slujesc de pildă. De atunci, toate s-au prefăcut și s-au uitat. Care este *eughenistul* * ce ar *catadicsi* ** să se îndeletnicească cu literatura nației sale? Care este măcar acela ce ar ceti o gazetă sau o scriere românească? Mulți au biblioteci de două-trii mii de tomuri, dar într-însele nu se găsește măcar o carte scrisă în limba patriei.

Toți *eugheniștii* noștri știu franțozește, și unii și nemțește; mai toți cunosc literatura acestor nații, mai ales pre autorii romancieri. Care oare sînt acei ce cunosc numai ceva limba și literatura românească? Poate doi-trii. Și aceasta ne aduce cu atîta mai mult în mirare. Fiind în stare de a prețui științele, producțiile duhului omînesc, cum sînt așa cu apatie cătră literatura nației lor, care singură poate să le deie idee de faptele strămoșilor lor, de obiceiurile țerei, de gustul, de duhul național? Poate socotesc că literatura noastră n-are nimic vrednic de însemnat? Se înșală; deși puțin, dar tot are îndestul ca să răsplătească pre acel ce și-ar jărtfi o parte a vremii sale întru cultivarea ei. Și chiar de n-ar avea încă nimic bun, tot ar trebui s-o ocrotească ca să producă măcar în viitor. Genuiul se află în toate națiile și în tot pămîntul; are trebuință numai de slobozenie, ocrotire și prilejuri, ca să se arăte. De datorita celor mari este ca să i se deie aceste. Poporul are nevoie de două feluri de trebuințe, trebuințele fizice și trebuințele intelectuale. Un popor în care trebuințele intelectuale se dezvălesc se face o nație mare; dinpotrivă, acela la care aceste trebuințe se înădușesc se face o nație brută, se îndobitoceste și se întoarce la starea sa cea sălbatică. Ferice de acela care înlesnește dezvoltarea inteligenței; vai de acela ce omoară duhul unei nații. Dacă Ludovic XIV n-ar fi ocrotit științele, dacă nu și-ar fi încungiurat tronul cu literaturii cei mai însemnați, niciodată el și veacul lui nu

* *Eughenist* — de origine nobilă (gr.).

** *A catadicsi* — a găsi de cuvîntă, a socoti vrednic (gr.).

s-ar fi numit mare. Este frumos ca căpiteniile popoarelor să ocrotească științele și literatura. Toți eroii, toți principii cei vestiți sînt datori cu o mare parte a slavei lor numai protecției ce au dat producțiilor duhului!

Ei bine, cînd cei mari fac așa, ce este de așteptat de la stările cele mai mici? Norodul nostru este ca momița; iubește a se pildui în toate după căpiteniile sale⁹. De aceea, fieștecare caută a se dezrobi de limba românească. Îndată ce copiii lor încep a gîngăvi două-trei cuvinte numai, numai să aibă ceva mijloace, îl pun îndată la pansion ca să învețe franțozește. Pentru românește n-au trebuință, vor învăța-o de la țigani. Numai acei ce n-au închipuiri de a învăța o altă limbă, numai acei vorbesc astăzi românește, cetesc astăzi cărți românești, dacă știu a ceti. Pilduirea după cei mari este în toate; de aceea caracterul național nu se poate mai bine înțelege decît dintr-un proverb cunoscut de toți: P... etc.¹⁰.

Un autor franțez, numai să aibă puțin merit și multă șarlatanerie, este cetit de la un pol la altul, tradus în toate limbile. Toate drumurile îi sînt deschise. Cinstiri, răsplătiri naționale, posturi, bogății, slavă, toate le are; se poate apropia pîn de treptele tronului. Pe lingă al lor, cît rolul nostru este mic, de neînsemnat! Scriem într-o limbă necunoscută altor nații civilizate, pentru un public așa de mic, încît nu se poate numi public, netrecînd peste înteaia sută; scriem, și, dacă vroom să ne publicăm scrierile, trebuie să facem prenumerații *, adecă să cerem un fel de pomană, spre a le tipări. Și, după ce le publicăm, ce răsplătiri avem sau putem aștepta? Nimică, pentru că fama ** nu are încă trîmbițe pentru noi, sau mai bine pentru că urechile publicului sînt surde pentru producțiile literare ieșite în pămîntul seu. Fericit acela care-și poate scoate măcar jumătate din cheltuielile tiparului. Literatura noastră la ce cinsti, la ce reputație, la ce bogăție duce? Care literator român, și sînt mulți ce au merit, s-au îmbogățit și-au făcut vreo carieră numai prin producțiile sale? Nici unul. Mare, dar, trebuie să fie curagiul nostru pentru că încă muncim cînd nu vedem nici un fel de răsplătire pentru muncele noastre! În inima omului este totdeauna un fond de interes; fieștecare așteaptă vreo mulțămire pentru lucrul seu. Cînd oare vom ave-o și noi? Astăzi, dinpotrivă, acel ce se deosăbește prin idei mai înalte, acel ce spune adevărul și vra să arăte vrednicia neamului este prigonit, adus în deznădejduire.

Cîte triste pilde avem de aceasta; cîți autori, cîți poeți, tineri, plini de merit și de viitor, au murit sau și-au părăsit drumul prescris de cătră natură, numai pentru că, în patria lor, n-au găsit nici slavă, nici acea *aurea mediocritas* *** ce fieștecare scriitor, zice Horație, ar trebui s-o aibă, nici macar pînea de toate zilele. Ionică Tăutul moare în ticăloșie****, departe de patria sa, în Țarigrad, la vrîsta de 25 ani¹¹, moare în deznădejduire că scrierile sale atît de frumoase se vor pierde cu dînsul. Cîrlova în cea mai fragedă vrîstă ne părăsește și moare, lăsîndu-ne numai vro cîteva schinteie a geniului seu, dovezi nemuritoare de ce ar fi putut să facă. A. Hrisoverghi, bat de slavă ca un adevărat poet, vîzînd că în vremea de față nu este slavă întru a fi poet român, se face om de lume, curtizan de muieri, și, după ce vede că nu poate fi slavă întru a înșăla niște slabe femei, se duce dintr-acest cer plin de draci¹². D. Scavinschi¹³, suferind de foame, neavînd cu ce-și mulțami nevoile zilnice, se otrăvește și moare ca un alt Gilbert¹⁴. Și-apoi mai zică încă lumea că literatura

* *Prenumerajie* — abonament.

** *Famă* — faimă, renume.

*** *Mediocritatea* cea de aur sau „sfînta mediocritate” (lat.).

**** *Ticăloșie* — sărăcie, mizerie (arh.).

românească n-au avut martirii sei, carii și-au plătit cu zilele mica slavă ce n-au putut-o câștiga în viață, și au dobândit-o de-abia după moarte.

Și acei carii mai trăiesc, ce răsplătire, ce încurajare pot aștepta pentru muncile lor, cu atât mai vrednice de laudat, că sînt neînteresate? Nimică și nimică, căci sînt români, căci vreu binele și nu sînt străini.

Dar să lăsăm aceste triste idei la care durorile de față ne-au adus. Să lucrăm, să muncim cu slaba nădejde că poate vor fi odată și pentru noi timpuri mai fericite și să ne întoarcem iarăși la d. Demidoff*.

* După aceste cuvinte Kogălniceanu trece la traducerea pe ales a jurnalului lui Demidoff, publicată aci la p. 427—450.

NOTE

Articolul este cunoscut în cercetările de critică și istorie literară mai ales după tema lui: *combaterea tendințelor de xenomanie ce cuprinseseră clasa boierească din țările române pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. A apărut în „Dacia literară”, ed. 1840, p. 135—140 și 408—420, ed. 1859, p. 97—100 și 294—302, ca introducere la traducerea ce o făcuse Kogălniceanu la jurnalul de călătorie al lui A. Demidoff prin țările române.*

Neavînd titlu, i-am dat titlul „Literatură străină”, adică titlul rubricii în care revista înscribe traducerea. Partea a doua are titlul: D. A. Demidoff în Moldavia.

Ediții: N. Cartoian (1930, 1936, 1944), Dan Simonescu (1955, 1956, 1964, 1967 și 1973), antologiile lui Geo Șerban, în edițiile ale căror titluri se găsesc în prefața acestui volum.

¹ Despre *Anatolie Nikolaevici Demidoff* (sau *Demidov*) vezi notele de la p. 450—451.

² *Ioan Filstich* (1684—1743), profesor și directorul Gimnaziului evanghelic din Brașov; a fost istoric și traducător în limba germană al mai multor fragmente din cronicile muntene (din cronică Bălenilor, a lui Radu Greceanu ș.a.).

³ *Frantz Ioseph Sulzer* (mort la Pitești, în anul 1791), istoric austriac, profesor al copiilor domnitorului Alexandru Ipsilanti, care l-a adus în Țara Românească, în 1776. Kogălniceanu se referă la opera lui *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Viena, 1781—1782, 3 volume. Pentru volumul al 4-lea, inedit, care se află însă în Biblioteca Academiei Române, vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, București, 1902, vol. I, p. 385—396; Polixenia Popescu, *Manuscrisele Academiei Române în limbi străine (limba engleză, franceză, germană, italiană și spaniolă)*, București, 1936, p. 88—89. O analiză a operei lui a făcut-o N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, București, 1928, vol. II, p. 228—239. Combaterea ideilor sale eronate privind continuitatea elementului romanic în nordul Dunării au făcut-o Al. Xenopol, D. Onciul și Ovid Densusianu.

O traducere parțială din opera lui: Fr. Jos. Sulzer, *Localități din județul Ilfov*. Traducere din limba germană de Oniciu Grațiana. Cu o introducere de Dan Simonescu, București, 1935 (extras din „Raze de lumină”, VII (1935), nr. 1—2, ianuarie—iunie).

⁴ *Jean-Louis Carra* (1745 — ghilotinat în anul 1793). Om politic și scriitor francez, cu o viață foarte aventuroasă. Voievodul Grigore Ghica (1774—1777) l-a adus în Moldova din Rusia, ca secretar al lui, în 1774. Din Moldova a făcut o călătorie și în Țara Românească, însușindu-și limba română în măsura de a o putea folosi în lucrările lui. Dintre acestea, Kogălniceanu se referă la *Histoire de la Moldavie et de la Valachie...* În locul numelui său, Carra pune numai inițialele „M [onsieur] C... qui a séjourné dans ces Provinces”. Anul de imprimare este M.DCC. LXXVI (= 1776), iar locul indicat este fals: „A Jassy. Aux depense de la Société Typographique des Deux-Ponts”. Adevărul este că autorul și-a imprimat cartea la Paris; ea cuprinde multe neade-

văruri referitoare la țările române, care au fost analizate critic de N. Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, ed. II-a, București, 1928, vol. II, p. 221—224. V. Mihordea, *Contribuții la biografia lui Jean-Louis Carra*, în „Revista istorică”, XXV (1939), nr. 7—9, p. 229—242. Edițiile cărții le-a urmărit Virgil Cândea, *Poate fi inclusă cartea lui Carra: Histoire de la Moldavie et de la Valachie* în „Bibliografia românească veche”, în „Studii și cercetări de bibliologie”, I (1955), p. 243—246*.

⁵ *Mihail Czaykowski* (1808— se sinucide în 1886), scriitor polonez. S-a înrolat în armata turcă luind numele de Sadyk pașa. Romanul amintit de Kogălniceanu este intitulat *Kirdjali* (1839), cu subtitlul (îl dau în traducere română): *Poveste de pe Dunărea de jos*. Eroul, Cîrjali, haiduc albanez, devine în roman un luptător polon în Eteria lui Ipsilanti (1821). Ca șef al haiducilor și pandurilor, jefuiește și incendiază orașe și sate românești. Prins de turci, este condamnat la moarte, dar evadează. Moare în 1824, chinuit de rănilor căpătate în luptele lui revoluționare. Stanislaw Lukasik, *Relațiunile lui Mihail Czaykowski—Sadyk pașa cu românii*, în „Revista istorică română”, II (1932), p. 232—261; Tr. Ionescu-Nișcov, *Kirdjali dans la littérature universelle*, în „Romanoslavica”, I (1958), p. 105—123 (studiu perfect).

⁶ Ion I. Nistor, *Un povestitor basarabean, Radu Curălescu*, în „Junimea literară”, 15 (1926), p. 241—246 (pseudonimul literar al unui boier scriitor din Cișmeaua Văruită, jud. Ismail). Nuvela *Tunsul*, neterminată în „Propășirea”, a fost republicată completă în traducerea lui A. Donici în „Almanahul” lui Kogălniceanu, 1845, p. 83—110.

⁷ *Ode d'Alphonse de Lamartine, adressée à une jeune Moldave*, publicată în franceză și română în „Le Glaneur Moldovalaque” (Spicuitorul moldo-român), aprilie-iunie 1841, p. 64—67, cu răspunsul: *A. Mr. de Lamartine par un jeun moldave*, p. 68—73, de V. [asile] A. [Ieșandri].

⁸ *Țigani*, poemă de Al. Pușkin; A. Donici o traduce în 1824 și o publică în 1837. Alex. Epure, *Poema „Țigani”*, în „Arhiva”, 38 (1931), p. 107—140.

⁹ Evident, autorul se referă la anumite categorii sociale: boieri, vechili, arendași, vătăfi, desprinse de popor și care împrumutau moravurile și apucăturile claselor exploatare.

¹⁰ „Peștele de la cap se-mpute”. Aluzie la domnitorul Mihail Sturdza, care favoriza dezvoltarea învățămîntului francez în dauna celui românesc. Pentru folosirea acestui proverb, revista „Dacia literară” a fost suspendată din ordinul domnitorului.

¹¹ *Ion Tăutu* (1798—1830), poet și scriitor moldovean progresist. Despre el vezi D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 416—418 și 427—428, cu o bibliografie bogată, la care mai adăugăm: N. Cartoian, *Alăuta românească*, în vol. *Omagiu lui I. Bianu din partea colegilor și foștilor săi elevi*, București, 1927, p. 121—122; Gh. I. Georgescu, *Un vechiu propovăduitor al democrației: Comisul Ionică Tăutu*, București, 1943.

¹² *Al. Hrisoverghi* (1800—1837), poet moldovean. Despre el M. Kogălniceanu a scris un studiu mai întins în 1843, reeditat aici, p. 314—321.

¹³ *Daniil Scavinski* (mort c. 1830), poet și traducător din limba franceză (comedia *Democrite* (1700) de Jean Regnard (1655—1709), dramaturg talentat, imitator și continuator al lui Molière).

¹⁴ *Nicolas-Joseph-Laurent Gilbert* (1751—1780). Istoria literară franceză a stabilit că Gilbert n-a fost nici „poète malheureux”, nici nu a sfârșit „mort de faim”, nici nu s-a sinucis.

* Credem că nu! Ea nu îndeplinește nici măcar cel mai concesiv criteriu care s-ar putea invoca: pa-tronajul național român, moral și material, la baza publicării ei.

Gheorghie Șincai

Nemuritorul Gheorghie Șincai de Șinca, doctor de filozofie și teologie, s-au născut în Ardeal, la 28 februarie 1753¹, dintr-o familie cinstită, a căria nume figură adeseori în analele clerului românesc. Puțin se știe despre viața lui atît de măreață, lucru ce-i este comun cu atîta bărbați mari din vremea veche și noă. Atîta știm că și-au săvîrșit învățăturile în Roma, unde, de la 1774 pînă la 1779, au fost secretar vestitului colegiu *De Propadanda Fide*, sub protecția cardinalului Ștefan Borgia². La anul 1780, înturnîndu-se în patria sa, ținti îndată luare-aminte a ocîrmuirii asupra sa. Fu numit director școalei românești din Blaj, mai pe urmă director școalelor naționale unite din tot prințipatul Ardealului, post cinstitor ce au ocupat doisprezece ani; în sfîrșit, fu orînduit corector a cărților românești din tipografia Universității Ungariei. Talentul său, înaltele sale cunoștințe, sirguinta sa de a aduce nația românească într-o stare mai fericită îi ațîțară mai mulți vrăjmași. Niște scîrnavi clevetitori, soi de oameni ticăloși și fricoși, îl zugrăviră ca un om primejdios statului. Alții ar fi căutat să se disvinovățască. Șincai era prea mare spre a se înjosi la aceasta. Se lepădă de toate slujbele sale și se trase pînă la sfîrșitul vieții sale în Sinnea, satul comitatului Aba Uivar din Ungaria, lîngă fiii contelui Daniil Vaș, pe lîngă care se adăpostia, cum zice el însuși, „ca la niște ucenici ai sei pînă să săvîrșască munca scrierei hronicei românești, pentru folosul românilor, dintre care unii l-ar fi vrut mort decît să scrie aceste”.

Într-această retragere, iubit de școlerii sei, cinstit de toți cei ce-l cunoștea, în relații prietinoase cu învățații Ardealului și a Europei, cu Engel, Samuil Clain³, cu Vulcan⁴, cu Gheorghie Lazar, cu Petru Maior, cu Daniil Cornides⁵, decît carele, după mărturisirea lui, mai învățat n-au avut corona ungurească în vremea sa, cu Katona⁶ istoriograful, cu Țichindeal fabulistul, cu Covacici⁷, Șincai petrecea o viață hărăzită numai binelui omenirii și neamului românesc, cu a căria istorie el se îndeletnicia de mai mult de treizeci de ani. Bibliotecile Vaticanului și a acelorlalte orașe din Italia, a Vienei, a Budei, a Transilvaniei, îi dezvăliseră comoarele lor cele mai ascunse. Așa Șincai adună cea mai mare colecție de documenturi românești care putu fi vreodată, de vreme ce se alcătua de mai mult de treizeci tomuri *in folio*. Îmbogățit cu asemenea prețioase odoare, se pusă la lucrarea *Hronicii românilor*, despre care el însuși, într-un răvaș din 25 februarie 1804, scria prietenului său Engel: „*Meum quippe est Annales universae Nationis Valachicae, proinde etiam Kuzzo-Valachorum, quos Czenczaros vocant, conscribere, quod et feci inchoando a Trajano vel potius primo Decebali contra Romanis bello usque ad.an. 1660. Opus*

in dies continuo, locupletus et polio, neque prius de editione cogito, quam quidquid potero ad annos congessero *.

Acest monument măreț pentru români îl urmă de la Traian pînă la 1808, cînd era gata să-l deie la tipar sub titlul de:

HRONICA ROMÂNILOR

ȘI A MAI MULTOR NEAMURI, ÎNCÎT AU FOST ELE AȘA DE AMESTECATE CU ROMÂNII, CÎT LUCRURILE, ÎNTÎMPLĂRILE ȘI FAPTELE UNORA FĂRĂ DE ALE ALTORA NU SE POT SCRIE PE ÎNȚELES, DIN MAI MULTE MII DE AUTORI, ÎN CURSUL DE 34 DE ANI CULEASĂ.

În minutul ce era să publice această comoară, la 1808, moartea veni de-l răpi nației românești, a cărui el fu podoaba.

Șincai, afară de *Hronica* sa, publică un șir de calindare de Buda⁸, în care se găsesc mai multe articule alcătuite de dînsul, și cea întei gramatică românească cu litere latinești, la care lucră împreună cu Samuil Clain și care ieși de subt tipar subt titlu de: *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, Viennae, 1780.

Din *Hronica* sa se mai află două exemplare, după cît știu; unul, ce este originalul lui Șincai, se află în Biblioteca gimnasului de la Blaj, ce au fost înainte a răposatului episcop Vulcan; și al doile este proprietate a păr[intelui] arhimandrit Ghermano⁹, în Iași. Noi nădăjduim că curioșia sa se va grăbi, în puțină vreme, a înzestra pre publicul românesc cu acest cap d-operă a erudiției.

Hronica lui Șincai este un lucru atît de mare, atît de prețios, încît cuvintele îmi lipsesc spre a-mi arăta mirarea. Mii de documenturi necunoscute, rare, se află adunate; și nu stau la îndoială de a zice că, cît *Hronica* aceasta nu va fi publicată, românii nu vor ave *Istorie*¹⁰.

Spre a arăta ce rărități se află într-această *Hronică*, voi publica mai jos două documenturi neprețuite pentru istoria Moldavii, pentru că luminează o epohă ce pînă la Șincai era cu totul în întunec și că face o revoluție totală în cunoștințele ce aveam pînă acum despre așăzarea principatului Moldavii și despre descălecarea lui Dragoș în această țară¹¹.

* Traducerea rîndurilor latinești ale lui Șincai către Engel: „Într-adevăr (planul, idealul) meu este să scriu Analele întregii Națiuni Valahe, prin urmare chiar și (istoria) cuțovlahilor, care se mai numesc și țințari, ceea ce am și făcut, începînd cu Traian, mai bine zis de la primul război al lui Decebal împotriva romanilor, pînă la anul 1660. Zilnic continui lucrarea, o îmbogățesc, o îmbunătățesc, dar nu mă gîndesc la o editare (a ei) mai înainte de a putea să adun (datele) pînă la zi”.

NOTE

Acest articol pe care-l poate revendica istoria, ca și istoria literară și culturală, a apărut în „Arhiva românească”, vol. I, Iași, 1841, p. 1—5 (ediția a II-a, Iași, 1860, p. 1—4). Autorul l-a reproduș și în „Dacia literară”, Iași, 1840, p. 217—221 (ediția a II-a, Iași, 1859, p. 156—160), la rubrica „Alegere din alte foi românești”. Această „Alegere...” poate fi o dovadă că „Arhiva românească” apăruse încă din 1840, anterior „Daciei literare”, sau măcar că la ambele sumarul se făcuse simultan, pe două profiluri deosebite.

Comparînd cele două versiuni din ultimele ediții, „Dacia literară”, 1859, și „Arhiva românească”, 1860, nu găsim decît simple variante ortografice de genul acesta (A = Arhiva româ-

nească”, *D* = „*Dacia literară*”): *căria A căreia D, viața A vieța D, săvârșit A sevârșit D, învățaturile A învățeturile D, patria A patriea D, nația A națiea D, omenirii A omenirei D, Bibliotecile A Bibliotecile D, dee A deie D, întâi D întei A, gimnasului A gimnasiului D, în fine: Gheorghe Șincai de Șinca A Gheorghe de Șincai D, Siniea A Sinnea D. Cum în sistemul de transcriere aplicat în ediția de față intră și actualizarea ortografiei, aparatul de variante pentru cele două versiuni devine inutil.*

¹ Anii nașterii (1753) și morții (1808) lui Șincai, dați de Kogălniceanu, sînt greșiți. Cercetările ulterioare au stabilit 1754 și 2 noiembrie 1816. Vezi Gheorghe Șincai, *Opere*, I, *Hronica românilor*. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoe, tom. I, București, 1967, p. XXI și p. XLV. Ediția aceasta (tom. III) se oprește la evenimentele anului 1741.

² Ștefan Borgia (1731–1804), cardinal italian. A fost secretarul Congregației *De propaganda fide* timp de 18 ani, în care calitate l-a ajutat pe Șincai să cerceteze bibliotecile și arhivele Italiei.

³ Samuil Clain (1745–1806), istoric transilvănean; spre deosebire de Șincai, care-și făcuse studiile la Roma, Clain și le completează la Viena, în două colegii: Pazmanyán și Sf. Barbara.

⁴ Samuil Vulcan (1758–1839), episcop român la Oradea, a patronat cu mult curaj activitatea științifică și culturală a românilor din Transilvania.

⁵ Daniel Cornides (1732–1787), istoric învățat ungar care a scris, între altele, despre vechimea românilor în Dacia transalpină (Transilvania). Este autorul unei bibliografii referitoare la Ungaria (*Bibliotheca Hungarica*, 1794), citată de Șincai.

⁶ Ștefan Katona (1732–1811), istoric maghiar, autorul unei colecții istorice de 42 vol., *Historia critica regum Hungariae* (1778–1817). Persecutat de conducerea politică habsburgică, Katona a părăsit catedra universitară, luînd profesiunea de bibliotecar.

⁷ Josephus Nicolaus Kovachich, istoric maghiar în ale cărui lucrări (din anii 1817 și 1818) se găsesc date despre români, semnalate de Andrei Veress, *Bibliografia română-ungară* II, 1931, p. 215 (nr. 1087) și p. 222 (nr. 1103).

⁸ *Calendarele de la Buda* — autorul se referă la calendarele românești tipărite de S. Clain, Gh. Șincai și P. Maior la Buda, începînd cu anul 1806 pînă la 1821, continuate apoi în același spirit de Z. Carcalechi, Ioan Theodorovici, Șt. Neagoe ș.a. În aceste calendare istoricii și scriitorii transilvăneni și-au publicat fragmente din operele lor. Mircea Tomescu, *Calendarele românești (1733–1830). Studiu și bibliografie*, București, 1957, p. 66–78: „Calendarele de la Buda”.

⁹ Călugărul transilvănean arhimandritul Gherman Vida, stabilit la Iași, a avut în bibliotecă sa 4 volume manuscrise cu *Hronica* lui Șincai. Numele copistului este indicat pe ultima pagină a volumului al II-lea: „Scrisu-s-au Hronica aceasta a românilor în Roit, satul comitatului Bihărei, prin mine Petru Marcușia, în timpul cînd eram de cea mai mare și stricătoare întristare pătruns. Anul 1821, iunie 16” (azi, în Biblioteca Centrală „M. Eminescu” a Universității din Iași, ms. IV, 1). Gherman Vida a fost primul editor (după ediția fragmentară din Buda, 1808) al *Hronicii* lui Șincai (Iași, 1843).

¹⁰ Edițiile au urmat astfel: Buda, 1808 (în *Calendar*, editor autorul însuși); Iași, 1843, editor („afarădătătoriu”) Gherman Vida; Buda, 1844, editor Alex. Gavra; Iași, 1853–1854, prima ediție integrală, în grija unei comisii, în care Aug. Treboniu Laurian a avut sarcina transcrierii; București, 1886, editor Grigore Silași; București, 1967–69, editori Florea Fugariu și Manole Neagoe.

¹¹ Într-adevăr, Kogălniceanu publică la p. 6–9: „Hrisov a lui Béla IV, craiul Ungariei, 1247” dat cavalerilor Ioaniți. Diploma nu privește Moldova, ci Țara Românească (Bărbat, Seneslau, cnezii ai „olachilor”). În continuare, p. 9–12, publică „Hrisov a lui Ludovic I, craiul Ungariei, 1365”, în care se scrie despre moșia Cuha (Maramureș), pe care regele Ungariei o dăruiește românului Balc.

Necrolog a lui Ștefan cel Mare

[I]

Noi sîntem mai mult decît norociți că putem da cetitorilor noștri o scriere care, afară de numele ce poartă, este în ea însuși un cap d-operă de elocuenție și singurul cuvînt din limba noastră care să poată fi compărat cu compunerile lui Bossuet. Noi sîntem datori cu darea la lumină a acestui odor d. C. Hurmuzaki¹ din Bucovina, care cu o rivnă, cu un patriotism vrednic de pilduit, se îndeletnicește cu descoperirea documenturilor ce se ating de patria sa.

Așa, afară de acest cuvînt, noi am priimit încă de la dumnealui lista hîrtilor ce se află în arhiva Moldavii, dusă în Galiția sub Sobiețki de cătră mitropolitul Dosoftei, și care arhivă se află astăzi în biblioteca prințului Radzivil la Jolkiev². Noi nădăjduim că dumnialui nu se va mărgini în aceste trimiteri și că va îmbogăți multe din coloanele *Arhivei românești* cu producturile descoperirelor dumisale, vrednice de toată lauda.

Înainte de a publica acest cuvînt, noi lăsăm pre d. Hurmuzaki să ne spuie însuși cum și unde l-au găsit și ce socotință are despre dînsul.

„Socotința mea este, ne zice d-lui într-o carte * din 5 april, că cuvîntului acestui domn se cuvine cu toată dreptatea onorul publicărei, i se cuvine, zic, cea mai mare lățire, pentru că unește toate însușirile care se pot cere de la un necrolog. Pe lîngă acest merit mai are încă și meritul naționalității și trebuie să fie foaiei d-tale cu atîta mai mult bine venit. Cum că cuvîntul acesta nu este product a unui scriitor nou, nu poate tăgădui nime. Dar a crede că se trage tocma din vremea slăvitului voievod, sau s-ar fi rostit chiar la îngroparea lui, nu mă pot îndupleca nicidecum, mai ales că manuscriptul în care se află cuvîntul acesta este scris de o singură mîină și cuprinde și multe lucruri noă**”. Părerea mea se întărește și de paragraful cuvîntului ce începe cu: *Șiți, auzitorilor, că de mai multe ori cei temători de Dumnezeu ș.c.*, pe care-l recomînd d-tale, spre deosebită luare-aminte, măcar că locul acesta nu este așa de lămurit încît să depărtez toată îndoiala.

Ce se atinge de locul nașterii manuscriptului acestuie nu este îndoială că se trage din Moldova și, după cum am aflat, din Mitropolie. Eu însă l-am găsit la d. cavalerul Costachi Stamati”³.

* Carte — cu sensul de scrisoare.

** Adecă 1) Cuvînt a unui țeran cătră boieri. 2) Cuvînt pentru răbdare. 3) Corespondenție între doi străini asupra obiceiurilor românești și alte documente ce vin pină la 1770 (*nota lui Kogălniceanu*).

După aceste orice alte noă ipotezuri ar fi de prisos; lăsăm cetitorilor noștri facultatea de a prețui după cuviință acest monument al elocuenței, iar filologilor noștri, nobila sarcină de a afla numele necunoscutului nostru Bossuet.

[II]

Despre necrologul lui Ștefan cel Mare și despre manuscriptul în care s-au aflat.

Necrologul lui Ștefan cel Mare publicat în *Arhivă*, pag. 34, au pricinuit o mare senzație între românii ce se mai îndeletnicesc cu istoria și cu adevărata literatură națională. Nu vorbim nimic de dd. jurnaliști, din carii, afară de d. Bariț⁴, nici unul n-au binevoit a insera în dosul foilor dumilorsale măcar o banală înștiințare a publicării *Arhivei românești* și a rarelor documente ce cuprinde. Cînd eram redactorul *Daciei literare*, niciodată n-am fost așa de scump* pentru alții; și scrieri încă și mai puțin interesante decît colecția noastră s-au văzut laudate mai mult încă decît după merit și recomandate publicului. Aceasta o zicem, *en passant*; fără a învinovăți cît de puțin pre dd. jurnaliști, căci tăcerea dumilorsale se înțălege de la sine. Necrologul lui Ștefan cel Mare, cît de prețios să fie, actele pentru începutul principatului Moldaviei, pravila lui Vasilie vodă nu le dau nici un folos bănesc prin vestirea lor. Însă succesul *Arhivei* n-au pătimit nimic prin tăcerea d-lor sale și, deși prin împregiurări grele ne-am văzut siliți să-i schimbăm modul publicației, totuși n-am fost împinși prin adevărații români, carii dinprotivă ne-au îndemnat să ne urmăm greoa dar nobila sarcină de a aduce în o nouă viață vechele documente a patriei noastre. Îndemnarea lor ne-au resplătit îndestul de apatia unora ce au numai numele de români; și, puindu-ne toată încrederea în razimul celor dintei și în curățenia cugetului nostru, vom urma cu rivnă publicarea *Arhivei*, care după mărturisirea tutulor ține cel întei loc în mica literatură originală ce astăzi merită să se numească românească.

Din mai multe părți am priimit cea mai vie îmbrătoșare. Mulți literatori ne-au trimis documenturi rare, care toate, rînduri-rînduri, vor îmbogăți coloanele *Arhivei*. Pentru acum alăturăm aice o scrisoare a d-sale spatr. Antohi Sion⁵, care va da oareșcare lumină asupra manuscriptului ce cuprinde necrologul lui Ștefan cel Mare, fără însă a rădica vâlul ce acopere numele necunoscutului nostru Bossuet. Nădăjduim însă că din cercări în cercări vom ajunge la descoperirea marelui orator.

„Domnului redactorului *Arhivei românești*.

Cătră sfîrșitul scrisorii d. Hurmuzaki din 5 april 1840, atingătoare la locul nașterii manuscriptului trimis de d-lui și publicat prin *Arhiva românească*, fila 36, d-lui zice cu îndoială că ar fi aflat că acel manuscript se trage din Mitropolia Moldaviei. Aceasta este fără îndoială; pentru că la anul 1806, fiind vel visternic răposatul Alecu Balș, m-au însărcinat de l-am prescris acasă la răposatul cluceriul Iordachi IIschi subt a sa privighiere, aflîndu-mă eu scriitor în vistierie, de pe o codică vechie scrisă cu mîna vechiului logofăt a Mitropoliei Moldaviei Grigoraș. Într-acel manuscript, afară de documenturile însemnate de dumneta în notă, era trecute și toate corespondențele divanurilor Moldaviei și Valahiei cu curtea Rosie și cu ocîrmuitorii armiiilor, începătoare de la 1768 pîn la închierea păcii, jaloba din partea țerii cătră împărăteasa Ecaterina II, trimisă la 1770 dechemvrie cu deputații din partea țerii:

* *Scump* — cu sensul de zgîrcit (arh.).

episcopul de Huși, Inochentie, doi igumeni de mănăstirile Solca și Putna, logofătul Ioniță Paladi (carele în mergerea pe drum bolnăvindu-se s-au săvârșit la târgul Nijna, unde s-au și îngropat) și spatr. Ianacachi; era însemnat și bătrînul logofăt Lupul Balș, dar din pricina slăbiciunei bătrînețelor n-au putut merge. Iar din partea Valahiei au fost mitropolitul Grigorie, logofătul Nicolai Brancovanu și vist. Mihail Cantacuzin⁶. Tot acolo mai este trecută și o jalobă către veziriul din partea țării, la închierarea păcii, pentru locul ce-au auzit că să ia de austrieni, rugătoare ca să nu se rășluiască țeara, însemnată deasupra că este alcătuită de spatr. Manolachi Bogdan și triimiscă cu banul Iancu Razul.

Odată cu săvîrșirea însărcinării pusă mie, am prescris și pentru mine o copie de pe acel manuscris, pe care l-am avut pînă la anul 1831, cînd după cunoșcutele de atunci împregiurări, rădicîndu-se toate hîrțile din casa mea, între care era și acesta, s-au pierdut împreună și cu alte interesante documenturi vechi și noă, între care am avut și copia tălmăcirii hatîșerifului dat țării prin Tăutul logofătul⁷, scris chiar de Miron logofătul și iscălit de dînsul. Pre care, după toată stăruința ce am întrebuițat, nu le-am putut afla, rămîind cu neștearsă măhniciune pentru pierderea lor. Acum, după ivirea *Arhivei românești*, nădăjduiesc că vor renvia asemenea documente, ce socotesc că se vor fi aflînd păstrate pe la alți compatrioți. Totodată împărtășesc dumitale și descrierea mergerii deputaților din Moldova la Petersburg, la anul 1770, pe care, după ce vei culege din ea aceea ce vei ave trebuință pentru *Arhiva românească*⁸ sau pentru istoria Moldaviei, vei binevoi a mi-o întoarce. După care nu voi rămînea odihnit de a-ți găsi și alte documente vechi, vrednice și pentru una, și pentru alta, și a-mi împlini o sfîntă datorie ce are fieștecarele către patria sa, de a nu rămînea lucrurile vechimei îngropate în adîncul neștiinții. Primește și c... Spatr. Antohi Sion.

Iașii, 26 iulie 1840.

Din scrisoarea d. spatr. A. Sion am putut să ne încredințăm că manuscrisul ce cuprinde necrologul lui Ștefan cel Mare este din Moldova; cu anevoie însă ne este a crede că autorul aceluia cuvînt să fie vechiul logofăt al Mitropoliei, Grigoraș. Necrologul ne pare de o dată mult mai înapoietă și, judecînd de pe celelalte compuneri a aceluiași scriitor, trebuie să fie de pe la anul 1740. Logofătul Grigoraș au fost fără îndoială numai copistul manuscrisului în care, afară de cuvintele 1) asupra morții lui Ștefan Vodă, 2) a unui țaran către boieri, 3) despre cinste, 4) despre răbdare, și de corespondența între doi străini asupra obiceiurilor românești, toate producturi a unui singur autor, au alăturat și cele mai de căpitenie documenturi din vremea ocupației Moldaviei și Valahiei de armile rusești, de la anii 1769—1774. Numele acestui mare autor ne rămîne încă necunoscut. Toate acele documente de care d. spatr. Sion ne vorbește, le-am priimit prin bunătatea d-lui C. Hurmuzaki, carele în adevăr este netrudit întru aflarea a orice acte interesante pentru istoria și literatura națională. Pînă acum am priimit de la d-lui mai multe teancuri de documente, unele mai scumpe decît altele, care toate se vor publica prin *Arhivă*⁹.

Un singur document numai, și cel mai interesant, nu l-am priimit: vreu să vorbesc de protestația țerii pentru darea Bucovinei de care ne vorbește d. spatr. Sion. Nădăjduim însă că-l vom priimi și pre acela.

Noi, dar, începem cu tipărirea acestor prețioase documenturi, urmînd rînduiala păzită în manuscrisul pomenit. Numai cuvîntul unui țaran către boieri și corespondența între doi străini nu se vor publica pentru astă dată, din pricina unor stavili cam grele ce se împrotivesc la tipărirea lor.

NOTE

Aceste două articole sînt publicate în „Arhiva românească”, I, Iași, la Cantora Daciei literare, 1840 (acest an de apariție * în exemplarul necomplet, cu VIII + 92 p.), p. 34–36 și 133–139. În ediția a II-a a „Arhivei românești”, I, Iași, 1860, p. 27–28 și 100–104. Articolele nu sînt semnate și apar ca introduceri la texte reproduse de Kogălniceanu, primul la Cuvînt de îngropare vechiului Ștefan v. v. domnul Moldaviei (I, p. 37–71), al doilea la Cuvînt pentru răbdare (I, p. 140–151) și Epistolie către Evagoras pentru cinste (I, p. 152–171). Alte două texte din același manuscris, Cuvîntul unui țeran către boieri și Corespondenția între doi străini asupra obiceiurilor românești, nu au putut fi publicate din cauza cenzurii, sau cum zice însuși editorul (M. Kogălniceanu) „din pricina unor stavili cam grele”. Ele au fost publicate mai tîrziu de Const. Erbiceanu, în „Arhiva”, Iași, IV, 1893, p. 327–332 și p. 437–445. Toate cinci au fost atribuite de N. Iorga și alții lui Vartolomei Măzăreanu (c. 1710–1790). I. Bianu publicînd Cuvîntul de pomenire... (București, 1904) adaugă chiar în titlu: „făcut pre la 1762 de Vartolomeiu Măzăreanu, egumenul mănăstirii Putna”.

Alți istorici literari (Ovid Densusianu, în „Vieța nouă”, V, 1909, p. 278–285, și Sextil Pușcariu, în Istoria literaturii române. Epoca veche, ediția a doua, Sibiu, 1930, p. 241–242) consideră greșite afirmațiile lui Iorga și Bianu și dovedesc prin studiul limbii că necrologul este „o plămuire din întîia jumătate a veacului trecut”, ba chiar că unele părți ale lui sînt traduse sau inspirate din predicile funebre ale oratorului religios francez E. Fléchier (1632–1710).

În ce privește Cuvîntul unui țeran..., el este socotit opera lui Ionică Tăutul (Al. Piru, Literatura română veche, București, 1961, p. 524) și cred că și Corespondenția între doi străini... este opera aceluiași Ionică Tăutul.

În fine, Cuvînt pentru răbdare și Epistolie [...] pentru cinste nu sînt lucrări originale, cum le socotește Kogălniceanu, ci traduceri și compoziții din literatura ascetică bizantină.

* „Arhiva românească” a apărut cu 2 foi de titlu deosebite: una are indicat anul 1840, iar prefața este datată de autorul ei „30 mart 1840”; alta are anul 1841, iar prefața, aceeași, nu mai are dată. Tirajul în anul 1840 are VIII + 92 p., cel cu anul 1841 are VIII + 376 p. + 6 p. neenum., cu Scara tomului întîiu. Tirajul întîii se incheia la p. 92, avînd jos indicația „redactor respunzător M. Kogălniceanu”. George Baiculescu, Cînd a apărut „Arhiva românească” a lui Kogălniceanu?, în „Revista bibliotecilor”, XIX, 1966, nr. 2, februarie, p.112–113.

¹ Constantin Hurmuzaki (1811–1869), fiul lui Eudoxiu Hurmuzaki – bătrînul (1782–1858); patriot și om politic român din Bucovina. Deputat în Divanul ad-hoc și în Adunarea electivă a Moldovei (1859), ministru (1859, 1861) și președinte la Curtea de casație (1862 și 1868), a fost prieten și colaborator al lui Kogălniceanu.

² În anul 1686, după victoria lui Ioan Sobieski de la Viena, regele polon trece prin Moldova spre țara lui. Mitropolitul Dosoftei al Moldovei l-a însoțit, se pare de bunăvoie, temîndu-se de turci, și s-a stabilit la Stryj și apoi la Zolkiew, unde a rămas pînă la moartea lui, 13 decembrie 1693. În exilul său, Dosoftei a luat cărțile, arhiva și odoarele mitropoliei din Iași, printre care și racla cu moaștele Sf. Ioan cel Nou de la Suceava. Moaștele și parte din odoare au fost restituite în anul 1783, în timp ce din arhiva și cărțile mitropoliei s-a pierdut cea mai mare parte.

³ Costachi Stamati (1786–1869), scriitor, după tată, Toma Stamati, de origine transilvăneană. Stabilit în Rusia, „patria cea nouă”, din anul 1812, a primit chiar în acest an decorația de „cavaler al ordinului Sf. Ana”.

⁴ Gheorghe Barițiu (1812–1893) a fost, ca istoric patriot și publicist, cel mai apropiat dintre ardeleni de preocupările lui M. Kogălniceanu. Constatarea aceasta rezultă și din lucrarea exhaustivă a lui Vasile Netea, George Barițiu și activitatea sa, București, 1966.

⁵ *Antohi Sion* (1787—1848), un iubitor de carte, posesor al unei frumoase biblioteci, colecționar de cronici și documente referitoare la istoria Moldovei, pe care le transcrie cu grijă. Vezi Gh. Ungureanu, *Familia Sion. Studiu și documente*, Iași, 1936, p. 11—31.

⁶ Dintre delegații moldoveni participanți în solia de la Petersburg (dec. 1769 — ian. 1770), neidentificați de Sion și Kogălniceanu: Benedict, egumenul Solcăi, Vartolomei Măzăreanu, egumenul Putnei, Ianacachi Milu. Din delegația Țării Românești sint omiși episcopii Chesarie și Filaret.

⁷ Este vorba de hatșeriful cuprinzător al așa-ziselor capitulații față de Poarta otomană, care, însă, s-au dovedit ca false (vezi nota 11, p. 187).

⁸ Din manuscriptul împrumutat de Antohi Sion, M. Kogălniceanu a publicat în „Arhiva românească” jurnalul de călătorie la Petersburg al lui Benedict, egumenul mănăstirilor Solca și Moldovița (I, p. 335—352), și al lui Vartolomei Măzăreanu, egumenul Putnei (I, p. 352—360).

⁹ „Multe[le] teancuri de documente” ale lui C. Hurmuzaki, foarte importante materiale istorice și diplomatice referitoare la relațiile românilor cu Rusia (1768—1774), au fost publicate de M. Kogălniceanu în „Arhiva românească”, I, 1841, p. 172—326. O listă bibliografică a lor a publicat Iulia Frumuzache, *Bibliografia revistelor redactate de M. Kogălniceanu*, în „Arhiva românească”, IV, 1940, p. 332—342.

Avertissement de l'Imprimeur

[la *Études religieuses, morales et historiques*
par Alexandre de Stourdza.

Imprimées au frais de M. Constantin de Stourdza, grand Logothète de Moldavie,
Iassi, Au bureau de la feuille communale¹, 1842]

L'ouvrage que nous sommes si heureux d'offrir à la méditation des âmes chrétiennes n'était pas dans le principe destiné à la publicité; il a été fait par occasion, au commencement de 1837. L'auteur se trouvant à cette époque à Berlin, le composa, ou, pour mieux dire, l'improvisa, dans un cours de religion et de morale qu'il fit à ses neveux, les jeunes Princes Démètre et Grégoire Stourdza, fils de S.A.S. le Prince régnant de Moldavie.

Ce sont ces simples leçons qui, improvisées et dictées sur le champ, sont devenues l'ouvrage important que nous présentons aujourd'hui, sous le titre d'*Études religieuses, morales et historiques*.

Plusieurs personnes avaient dès lors engagé l'auteur à publier son travail, mais le départ de Mr. de Stourdza pour Odessa, et quelques autres circonstances s'y étaient opposés, ce n'est que l'année passée que Mr. le Grand-Logothète de Moldavie Constantin de Stourdza parvint à obtenir le manuscrit et l'autorisation de l'imprimer.

Ainsi c'est encore à un oncle des jeunes Princes Stourdza que nous devons nos remerciemens pour avoir écarté les difficultés qui s'opposaient à la publication d'un ouvrage aussi intéressant qu'indispensable à tout chrétien, et par conséquent pour avoir mis toute la jeunesse orthodoxe à même de profiter d'un écrit que peu de personnes jusqu'ici avaient eu le bonheur d'apprécier.

J'avoue que j'ai besoin de faire tous les efforts sur moi-même, pour ne pas m'étendre sur le mérite d'un ouvrage dont les principes respirent la morale la plus pure et la plus chrétienne, dont les idées sont aussi justes que faciles à comprendre, les preuves aussi évidentes que naturelles, et dont le style brillant et simple à la fois est à la portée de toutes les classes des lecteurs. Mais la plume et le talent de Mr. de Stourdza étant connus et appréciés en Europe, par tout ce qu'il y a de plus distingué dans les lettres et les sciences, mes éloges en cette occasion ne seraient que superflus.

Je me bornerai donc à quelques mots qui regardent l'exécution matérielle de ce livre. Monsieur le grand Logothète Constantin de Stourdza, après avoir obtenu le manuscrit, en a bien voulu me confier l'impression, qui est faite à ses frais. M'estimant trop heureux de m'occuper d'un écrit aussi intéressant, je me suis appliqué à le mettre au jour le plus tôt possible; chacun comprendra quel zèle et quel respect j'ai mis à m'acquitter de ma tâche. Mes soins particuliers se sont surtout portés sur le texte; j'ai fait tous mes efforts pour le conserver dans toute sa pureté

et pour éviter autant que possible les fautes d'impression; chose bien difficile, quand on pense que dans notre pays l'imprimerie commence à peine à suivre de loin les progrès immenses qu'elle a faits en Angleterre et en France. Je prie donc le lecteur d'être indulgent; il doit avant tout se rappeler que c'est le premier ouvrage français d'une aussi haute importance sorti des presses moldaves.

12 mars 1842

NOTE

A apărut în 1842, la cartea cu titlul reprodus complet mai sus (p. 312), ca prefață, semnată „M. Kogălnicean”.

Însuși autorul, în discursul rostit la jubileul de 25 de ani al Academiei Române, ne arată împrejurările în care s-a compus și tipărit această carte. Alexandru Sturdza era vărul lui Mihail Sturdza și consilier de stat al Rusiei. Ținea în căsătorie pe fiica lui Hufeland (1762—1836), consilierul intim și medicul regelui Prusiei, iar de la 1809 era profesor la Universitatea din Berlin. Hufeland era rudă și cu pastorul Ionas, cel care îngrijea, după însăși recomandafia lui Alex. Sturdza, educația lui M. Kogălniceanu, a lui Alex. Vogoridi și a beizadelelor Grigorie și Dimitrie Sturdza. Alexandru Sturdza, ne spune Kogălniceanu, „în timpul petrecerii sale în Berlin — și aceasta era mai neîntreruptă — era unul din vizitatorii cei mai deși ai casei pastorului. El priveghea de aproape studiile noastre, ba devenea chiar profesorul nostru de religie. Sub dictarea lui am scris în limba franceză: Études historiques, chrétiennes et morales, pe cari le-am tipărit apoi în Iași și s-au tradus și în limbele română, greacă și rusă” (M. Kogălniceanu, Tainele inimii, ediție comentată de Dan Simonescu, București, 1973, p. 416).

Într-adevăr, traducerea română a apărut în 1844: Învățăături religioase, morale și istorice, alcătuite în limba franceză de E. S. Tainicul Consilier de Stat Alexandru Sturza. Traduse românește de Arh. Filaret Scriban [...], Iași, la Cantora Foaiei Sătești, 1844. Această traducere a folosit ca manual didactic pentru elevii Seminarului „Veniamin Costachi” din Iași. Este un scurt (21 de lecții) tratat de apologetică ortodoxă, ieșit din grija ca nepoții autorului să nu fie ademeniți la altă confesiune.

Punctul de vedere ortodox este arătat ca superior, iar celelalte ca rătăcirii. Exprimarea e simplă, fără citări pedante din izvoarele dogmatice.

Tipăritura franceză arată preocupările editoriale ale lui M. Kogălniceanu, o ocupație puțin cunoscută din bogata lui activitate. Avea ambiția ca la editura lui să apară cărți în cât mai multe limbi și din domenii cât mai variate: proză, versuri, teatru, filozofie. În franțuzește a mai publicat el însuși, ca autor, două volume din Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques (1845).

În nemțește, a publicat un roman pastoral, Die Alpenschäferin (1842), scris de Paul Körnbach, profesor vienez adăpostit la Iași prin anii 1840—1848 (Sanda Diaconescu, O veche istorie a literaturii române necunoscută, în „Arhiva românească”, X (1945—1946), p. 453—471). Vezi și N. D., Alexandru (de) Sturza, consilier intim al țarului și episcop (curator) al Seminarului Veniamin, între anii 1843—1848, în „Mitropolia Moldovei”, XVI (Iași, 1940), p. 501—517; Costache Buzdugan, Alexandru Scarlat Sturza (1791—1854) și rolul său în Biserica ortodoxă, în „Studii teologice”, XXIV, 1972, nr. 3—4, p. 255—265. Asupra lui Alexandru Sturdza, născut la Iași la 18 noiembrie 1791, mort la Odesa la 13 iunie 1854, vezi importanta notă (nr. 3) a lui Paul Cornea, în Documente și manuscrise literare. Alese, publicate, adnotare și comentate de Paul Cornea și Elena Piru, vol. II, București, 1969, p. 230—231.

¹ *Au bureau de la feuille communale traduce titulatura editurii lui Kogălniceanu: „La Cantora Foaiei sătești”.*

Viața lui A. Hrisoverghi

ALEXANDRU HRISOVERGHI ca și Andrei Chénier, modelul său, murind nu lăsase decît un nume făgăduit slavii: în viață, talentul său nu fusese cunoscut decît prin o singură odă: *Ruinele cetății Neamțul*. Puțini prietini știa că poetul mai avea și alte compuneri; dar, nefiind date la lumină, ele rămăsăseră străine la cea mai mare parte a publicului. După moartea lui, familia sa, încurcată în profeșuri, nu putu să se îndeletnicească cu tipărirea scrierilor rămase; de-abia acum șese ani după ce l-am pierdut, frate-său cel mai mic, d. Manolachi Hrisoverghi, au găsit vreme să îplinească dorința obștească prin publicarea acestei ediții, care cuprinde toate operele poetului, atît cele originale cît și cele traduse. Recunoștința tuturilor iubitorilor de poezie națională îi este dinainte cîștigată.

Această colecție este mică. Puține bucăți pot găsi har înaintea unei aspre critice; dar trebuie gîndit cît de scurtă au fost și viața autorului și cît de puțin împregiurările, nenorocirile și durerile l-au lăsat slobod, pentru ca să poată cultiva poezia, pre care el o iubea atîta! Spre a-l dezvinovăți de lenevire, să ne fie, dar, iertat de a da o idee rapide despre viața sa.

A. Hrisoverghi s-au născut în Iași, la 27 februarie 1811; el era al doile născut din patru fii a vornicului Neculai Hrisoverghi, ce se trăgea din o familie vechie, venită de mai multe veacuri din Constantinopol în Moldavia și care figură în lista ce ne dă domnul Dimitrie Cantimir de familiile boierești a țării noastre, cele mai cunoscute din vremea sa.

Hrisoverghi nu se mîndrea nicidecum de această deșartă nobleță; el avea destul merit personal, fără să aibă trebuință și de cel de la părinți. El trăia tocma într-o vreme cînd în toate zilele i se înfățișa pilde că virtutea și meritul pot fi și fără strămoși. Armiiile rusești, care cuprindea destui bărbați mari suiți așa de sus din așa de jos, fiind în Moldavia, rupseseră vâlul prejudecăților care ne ascundea civilizația Europii și ne puseseră în contact cu ideile drepte și liberale a Apusului. Atunce aristocrația priimi cea întii lovire, și astăzi nu mai sîntem departe de pieirea ei cu totul. În adevăr, înțeleptul principiu, adoptat de cătră Reglement, și după care fieștecare moldovan poate să ocupe slujbe publice și apoi să priimască și ranguri răsplătitoare, trebuie neapărat să sporească din zi în zi numărul boierilor; o aristocrație însă care tot urmează a se îmmulți va sfîrși negreșit a se amesteca și a face una cu norodul. Pe de altă parte, aristocrația pînă acum au putut ținea, pentru că păstra asupra celor mici superioritatea banilor, a puterii și a educației, care toate astăzi încep a se răspîndi și în celelalte stări. Așadar, trecerea bogățiilor, și prin

urmare și a puterii, de la cei puțini la cei mulți, de la cei mari la cei mici, împrăștiera în clasele mai de jos a luminilor și a ideilor, care pînă dăunăzi era monopolul numai a boierilor celor mari, toate aceste reforme ne vestesc în puțin zioa frumoasă cînd aristocrația nașterii va pieri, făcînd loc aristocrației meritului, singura aristocrație ce de acum va mai fi putincioasă. Și această revoluție pacinică, fără sînge și cu totul în folosul omenirii și a regenerației lumii, o vor săvîrși-o vaporul * și tipariul, propoveditorii cei mai puternici a civilizației. Tipariul va omori prejudecățile, va împrăștia în norod luminile și științele morale, politice și sociale, iar vaporul, oborînd depărtările **, va amesteca oamenii din toate țările și din toate stările, le va împărtăși ideile nouă, va da în mîna obșteii descoperirile geniului și, prin urmare, va nivela toate clasele societății.

Educația lui A. Hrisoverghi fu nenorocirea, cum zice un biograf a lui ***. La 1818, cînd era de-abia de șapte ani, pierdu pre tată-seu. Patru ani în urmă, la 1821, trebui să lase cu familia sa locurile unde văzuse zioa și să fugă în Besarabia, pentru că atunce izbucnise Eteria în patria sa. Moldovenii, deprinși la jug prin o tiranie de mai mult de un veac și amestecînd în aceeași ură pre prigonitorii lor și pre eteriști, nu vrură să se pătrundă de adevărul că planul lui Rigas¹, afară de slobozenia Greciei, cuprindea și dezrobirea tutulor popoarelor creștine din Turcia; ei, dar, fură surzi la chemarea de frăție ce li se făcu și se ținură departe de această revoluție, pre care nu o credea că ar fi pentru naționalitatea lor. De nu cătră patrie, dar negreșit cătră Poartă, ei rămaseră credincioși; însă oștile turcești, întrînd în principat, nu făcură deosebire între vinovați și nevinovați și bieții lăcuitori, părăsiți de acei ce ar fi trebuit să stea să-i apere în primejdie, plătiră cu viața și cu averea lor o prea mare credință cătră sultan. Însă măcar că românii nu știură a se folosi de prilej, totuși Eteria, în rezultatele sale, le fu folositoare; îi deprinsă iarăși cu cuvîntul *ελευθερία*—slobozenie—pre care-l uitaseră de mai mult de un veac; și mavroforii **** le dădură pildă cum trebuie să moară pentru patrie. Revoluției, dar, de la 1821 îi sîntem datori cu cel întii impuls ce am primit spre a ne îndrepta în căile patriotismului și a civilizației!

În vremea acea plină de nenorociri pentru biata patria noastră, tînărul Hrisoverghi începu a lua cele întii principii de limba grecească vechie, de la un dascal din Chișinău, anume Constantin. Învățătura sa fu superficială; dar aceasta nu fu din vina sa, ci din lipsa așăzămînturilor de instrucție, ce se simțea atunce în Moldavia. Domnii fanarioți, deși într-un duh străin naționalității românești, tot făcură mult pentru luminarea poporului; Mavrocordații, Ghiculeștii, Ipsilanții, Muruzeștii, Călimăheștii³, Suțeștii întemeieră în Iași și mai în toate tîrgurile ținutale***** școli domnești, din care au ieșit mai mulți bărbați însemnați pe vremea lor, ce figură cu cinste în istoria și în literatura noastră. Dar toate acele izvoare de luminare pieriră la 1821, cu cel de pe urmă domn fanariot, Mihail Suțul; și, pînă la 1828, Moldavia fu cu totul lipsită de școli, căci de-abia în cel de pe urmă an a domniei sale Ioan Sturza vv. se îngriji a restatornici Gimnaziul Vasilian⁴, în Trii-Ierarhi. În toată

* Energia aburului.

** Oborînd depărtările — desființînd distanțele.

*** Precuvîntarea d-lui C. Negruții la *Antoni*², dramă tradusă de A. Hrisoverghi, București, tipografia lui Eliad, 1837 (n.a.).

**** Nume colectiv derivat din Mavros: eroi greci, luptători pentru libertate la 1821.

***** *Tîrguri ținutale* — orașele județului și chiar capitalele de județe.

acea vreme, învățătura se da sau în pansioane private, sau cu ceasul, de niște oameni carii cei mai mulți nici nu fuseseră pregătiți pentru nobila sarcină de a fi luminătorii junimii; numai nevoia îi silisă a fi profesori și a arăta niște cunoștințe ce ei singuri nu înțelegea. Toată instrucția pentru tineri se mărginea atunce într-o a-și bate capul vro zece ani cu limba grecească, fără în sfârșit a o pute înțelege încă, și într-o învăța a vorbi franțuzește. Asemine obiceiul de a-și desăvârși educația în țerile luminate a Europii nu se priimise încă de cătră tineri. Hrisoverghi, dar, se folosi numai de îndemînările ce găsi în patria sa și urmă și el metodel priimit atunce obștește de toți dascalii. După ce doi ani întregi învăță τὸ Ἀλφάβητον, τὸ Ὀκτώηχον, și τῆν Ἀποθήκην τῶν παιδῶν*, la 1824 se întoarsă din Besarabia în patria sa, în care liniștea se așezase în sfârșit. Ajungînd în Iași, familia sa îl puse la anul următor în pansionul grecesc a păr[intelui] singhel**, carele, cu al lui Kiriac⁵, era cele de căpitenii izvoare de învățatură pe atunce. În acel pansion, tînărul nostru poet urmă metodel obicinuit, adecă trei ani întregi învăță gramatica τοῦ Πάπα Εὐθυμίου*** și tălmăci de rost din Ἑλληνικά**** în ἀπλά***** fabulele lui Esop, cuvîntul Sfîntului Vasilie pentru post, Νεκρικοὶ διάλογοι τοῦ Λουκιανοῦ*****, cuvîntul Sf. Ioan Gură de Aur pentru închinăciune, Ἑρωδιανός⁶, *Epistolarium* lui Sinesie⁷ și ceva din Θεουκιδίδης*****. Rămășița cursului de învățaturi era Δημοσθένης, Σοφώκλης, Εὐριπίδης și Ὀμηρος*****; de aceștii, Hrisoverghi nu se folosi, pentru că la 1827, ieșind de la păr[intele] singhel, într-o în pansionul lui Muton⁸, franțez, om destul de învățat pentru atunce, carele, predîndu-i principiile limbii franțeze, îl pusă în stare de a ceti cărțile moderne și folositoare scrise în această limbă și de a pute, prin mijlocirea lor, cîștiga ceva idei despre geografie, istorie, literatură și poezie moderne, care în pansioanele grecești nici nu se pomenea. La 1829, după ce învăță destul de bine limba și literatura franțeză, Hrisoverghi lăsă pansionul lui Muton și mai luă acasă cîtăva vreme lecții de la Franguli, unul din cei mai buni profesori greci de pe atunce și care se deosebea prin un metodel simplu și rațional de ceilalți dascalii. Acesta îl făcu cunoscut cu frumusețile literaturii clasice a elinilor, și prin cetirea lui Euripidie, Sofocles și Omer dezvoltă în el duhul poeziei. Franguli fu cel de pe urmă profesor al lui. Hrisoverghi se apropia acum de douăzeci de ani; vremea îi venise ca să lase îndeletnicirile adolescentului și să între în luptele barbatului.

Familia sa era cu totul încurcată în profesuri, de la moartea părintelui seu. Într-o așa fragedă vîrstă, el fu, dar, silit să caute interesurile casii care-l chema, fu silit să se lupte, cum zice d. Negruții, cu cursele șicani și cu nedreptățile oamenilor; să bată la ușa celor mari — el care nu știa ce este lingușirea și minciuna — ca să poată dobîndi dreptățile sale.

În anul 1830, se publică poronca înformării oștirii naționale, sub nume de strajă pămîntească. Entuziasmul carele se ațîță atunce nu se poate astăzi descrie. Din toate părțile, din toate stările, junimea alergă la arme, pre care moldovenii uitaseră de a le purta de mai mult de un veac. A. Hrisoverghi era tînăr și poet; în formarea miliției el vedea o eră nouă pentru țara sa; și ar fi fost el vrednic să cînte

* *Abecedarul, Octoiul și Magazinul copiilor.*

** *Singhel — preot, monah.*

*** *A lui Popa Eftimie.*

**** *Elina cultă.*

***** *Greaca populară.*

***** *Dialogurile morților de Luchian.*

***** *Tucidide.*

***** *Demostene, Sofocle, Euripide, Homer.*

patria, dacă n-ar fi îmbrătoșat tot ce putea contribua la regenerația ei? Măcar că nevoile familiei sale cerea toată vremea sa, totuși el fu unul din cei întâi carele încinsă sabia în cavaleria Moldaviei. Dar, în puțin, iluziile sale se pierdură; miliția nu putea să-i deie slava ce dorea și aștepta. Tot ca Andrei Chénier, el se făcuse oștean și, tot ca și dînsul, el se dezgustă de viața monotonă a ofițerilor în vreme de pace; pe de altă parte, nevoile casii sale îl chema numaidecît; căci, afară de supărările judecăților, într-această vreme pierdusă doi frați și el rămasă acum singurul sprijin a maică-sa și a unui frate încă mic în vrîstă. Așadar, la sfîrșitul anului 1832, el reîntră în viața privată, urmat de părerile de rău a șefilor și a tovarășilor săi, de carii era prețuit și iubit.

În noua sa poziție, Hrisoverghi întrebuiță cea mai mare parte a vremii sale în dezbaterile nesfîrșitelor profeșuri a familiei, iar ceasurile slobode le petrecea în îndeplinirea studiilor, care, cum am zis, îi era superficiale. Închipuirea sa cea vie cerea impresii vii; aceste le avu în cetirea romanticilor franțezi și mai cu deosebire în Andrei Chénier, în a căruia viață găsea atîte asemănări cu însuși a sa viață; scrierile acestor autori dezvăliră în el încă mai mult simțăciunea adîncă ce o avea din fire și pre care acum o arătă în prieteșug și amor. Tocma în vrîsta cînd în vine circulează foc în loc de sînge, cînd tot porul răsufală energie și putere, cînd tot gîndul în cap este cînstă și slavă, el era silit să trăiască în nelucrare, nevăzînd nici în arme, nici în vreo altă carieră slava de care era bat, sau macar chipul de a se face folositor patriei sale. Se dedu, dar, cultului sexului frumos; și așa amorul, simțiment care are atîta analogie cu poezia, îi stăpîni toate mișcările inimii.

Însă boala, care în sfîrșit îl și scobori fără vreme în mormînt, începuse de pe atunce a i se arăta amerințitoare; era dîntei niște colici cumplite. Doctorii îi sfătuiră mișcarea și aerul curat. Această împregiurare și o speculație ce vroia să facă cu boi îl îndemnară, la avgust 1833, să întreprindă o călătorie în Turcia, pînă la Adrianopol. Viața patriarcală a bulgarilor, obiceiurile lor atît de deosebite de ale altor nații mai civilizate și prin urmare mai prozaice, priveliștea măreață a Balcanilor plini încă de suvenirile biruinților rusești, toată acea natură primitivă lăsă în memoria lui întipăriri neșterse și deșteptă în el geniul poetic.

După întoarcerea sa în Moldova, publică, în 1834, cea întîi compunere a sa: *Oda ruinelor Cetății Neamțu*. Această odă avu o înriurare ce rareori poezia capătă în țara noastră. Lăcuitorii din Neamț, negîndind nici la respectul ce tot omul trebuie să aibă pentru antichitățile patriei, nici la strigările ce vandalismul stirnește orișunde se află bărbați ce-și iubesc slava strămoșască, ci povățuiți numai de un mîrșav interes, se silea care din care să șteargă de pe fața pămîntului cetatea lui Ștefan, și, cu pietrele scoase, să rădîce zidiri în tîrgul lor. Între toți, unul, anume Beli-Bou, se deosebea prin furia sa cea dărămătoare; acesta, numai din pietrele trase din zidurile pe care odată se înfățișasă Elena⁹, rădică un ratoș* întreg, cel mai mare din Neamț. Hrisoverghi, auzind de această nelegiuire, exaltat de o sfîntă ură asupra barbarilor ce necînstea numele de român, într-o singură noapte compusă frumoasa odă în care strigă:

O, fraților moldoveni, bătrîni, tineri, de-a valmă,
Veacurilor viitoare nu gîndiți că-i să dați samă?
Și puteți cu sînge rece privi ace daramare?
Nu opriți barbara faptă, nu nălțați toți o strigare?

* *Ratoș* — han la drumul mare.

Iară voi care pacatul nu vă sumețiți a-l face,
Ci patimii vă-nchinați, cugetul poate vă tace?
Lăcomia de voi însuși și de a voastră avere
Bucure-se, aibă parte, stăpînesc-o în putere,
Iar blăstămul cu-a sa mină în firea toată să săpe
A voastre nume urite! ș.c...

Entuziasmul ce aceste frumoase și energice versuri ațițară fu obștesc. Las' că ocîrmuirea de-ndată, aspru, opri barbara faptă, cum zice poetul, dar tot publicul se simți electrizat. Literatura, în Moldova, pe atunce de-abia începuse a renvia, dar slabă, neînsemnată și alcătuită numai din proaste traducții sau imitații și mai rele încă de originaluri străine; poezia era mai mult în formă, în cuvinte, decît în idei. Mitologia părăginită, afectajia și conțetele italienești era de modă; la fieștecare rînd a compunerilor din vremea aceea nu găsești decît muze și iar muze, Apolon, Orfeos, Belona, cînd Mars, cînd Aris, Aheron, Dafnis, Tirsis și toți zcii din Olimp și Tartar. Toate acele compuneri era ode imitate, versuri anacreontice, imne, fabule și mai ales sonete, felul de poezie favorit a Orfeilor * carii ne asurzea urechile pe atunce. În Țara Românească poezia avea mai multă nervă și începuse a se îndrepta după gustul național; multe bucăți de o adevărată poezie se și publicară de Văcărești, Eliad, Cîrlova; cele întii cercări a lui Alexandrescu ieșiseră asemenea de subt tipar¹⁰ și vestea românilor un mare poet. Dar, din nenorocire, scrierile lor sau nu pătrunseseră încă în Moldavia, sau era cunoscute numai de un mic număr de cetitori; Milcovul este o stavilă destul de mare, care încă astăzi oprește sau cel puțin întîrzie sloboda trecere a rodurilor duhului din o țară în alta. Publicul nostru, dar, nu cunoștea decît pre autorii moldoveni, carii, din pricina mediocrității lor, lăsa pre cetitor răce, căci nu avea nimică cu ce să-l intereseze. Cu atîta mai mare fu senzația produsă de Hrisoverghi prin ideile sale drepte și patriotice, prin versurile sale — cîteodată aspre și nesupuse regulelor versificației, dar totdeauna energice, firești, uimitoare, pline de o grație deosebită în mai multe locuri și toate scrise într-un ton simplu și lesne de înțales.

Negreșit că poetul nostru, îndemnat prin via îmbrătoșare ce priimi cea întii a sa compunere, ar fi urmat în cariera trasă lui de cătră geniu și s-ar fi silit să cîștige slava literară la care-i era dat să ajungă; dar un amor viu, mare, vecinic, de vreme ce se sfîrși numai cu viața sa, veni de-l răpi ocupațiilor sale. El era tînăr, frumos, avea tot ce poate plăce unei femei, socotea că avea încă multe zile de trăit; toate aceste îi pot sluji de dezvinovățire, pentru că conteni de a lucra pentru public; și dacă mai fu poet, dacă mai luă condeiu în mină, aceasta o făcu numai pentru ca să slăvească pre aceea care-i realizase toate voluptățile ce visase în nopțile sale de tînăr. Viața noastră este atît de scurtă, atît de monotonă, atît de plină de supărări și de năcazuri, încît, cînd ne se înfătoșază un minut de fericire, ar fi o nebunie pentru noi dacă l-am lăsa să treacă, fără să ne bucurăm de dînsul. Inima lui Hrisoverghi era plină de iluzii, precum sufletul îi era plin de poezie; și precum el era adevărat poet, asemenea era și adevărat simțitor. Cînd el iubea, iubea din toate puterile sufletului, și lumea pentru dînsul se mărginea în amoreza sa. Amorul nou ce simți fu mai ales hotărîtor pentru dînsul; această plăcută și misterioasă legătură avu o prea mare înriurire asupra vieții sale ca să o putem trece subt tăcere, fără însă a o dezvăli mai mult decît ne iartă cuviința. Era o femeie tînără, frumoasă, cu o închipuire vie, ce-și

* Orfei — cîntăreți, poeți.

păstrasă încă toate iluziile copilăriei sale și care, tremurînd la cuvintele de foc a tînărului poet, îi răspusesă: iubește-mă, fii norocit; fă-ți un nume strălucit între oameni, ca să mă acoperi și pre mine cu slava ta. Hrisoverghi află idealul eroinelor ce văzuse în Biron, Dumas și în atîta romancieri; el cîștigă un suflet ca să-i înțaleagă sufletul, o inimă pentru inima sa, o stea pentru orizontul seu. El uită, dar, tot, slavă, cinstiri, viitor, ca să trăiască numai pentru iubita sa. De aceea, mai în toate poeziile ce pe atunce au compus sau au tradus, el nu-ți arată decît starea inimii sale; îl vezi cînd vesel, pentru că-i fericit — atunce chipul ei îl vede în cristalul pîrăului, numele ei îl aude în murmura naturii, glasul ei în adierea zefirului; cînd trist, pentru că ceasul întîlnirii întîrzie a veni; cînd deznădăjduit, blăstămînd cerul și pămîntul, pentru că o prepune necredincioasă; îi hotărit să fugă, să o lase, îi pare rău că au jărtfit pentru dînsa pîn' și slava ce ar fi putut s-o cîștige, se căiește de zilele ce a pierdut; și strigă:

Nici o zi din ale mele vrun suvenir n-au lăsat;
Numele meu încă este subt umbră acufundat.

Și, după puțin, uită tot și își aduce numai aminte de fericirea ce a gustat, se întoarce iarăși la picioarele ei, mai blînd, mai supus decît totdeauna, zicîndu-i:

Te iubesc, s-au sfîrșit toate; dragostea margini nu are;
Te iubesc — îi rugăciunea ce înalț cătră altare!

Negreșit, bătrîinii, filozofii sau acei carii n-au simțit fericirea de a fi iubit de o femeie ce-ți vorbește și simțurilor și inimii vor zice că amorul nu trebuie să înjosască pre om, că poetul, a căruia menire este de a iubi numai idealitatea, nu trebuie să-și piardă vremea întru o dragoste simțuală și că numai oamenii de rînd îngenunchează înaintea unei femei. La aceste, mulți — între carii și eu — sînt de o altă socotință; ei zic că nimică nu poate în lume îndemna la fapte mari, înseta pentru slavă, deștepta geniul, mai mult decît femeia, ființa cea mai poetică; și cînd n-am numai decît pre Petrarca, Dante, Taso, a căroră capodopere le-au fost însuflate prin amor, încă am dezvinovăți pre Hrisoverghi că s-au dedat unei fericiri pentru care noi tinerii, în vremele monotone și triste în care trăim, n-ar trebui să-l muștrăm, ci încă să-l pizmuim.

Dar, precît poezia sporește încîntările amorului, tot atît și amorul deșteaptă gustul poeziei. Hrisoverghi, mulțămînt de fericirea sa, era dator publicului, șieși, să nu-și adoarmă geniul într-o vinovată trîndăvie, ci să se silească a agonisi slava ce o iubea ca un adevărat poet. Luă, dar, iarăși condeiul; și așa compusă *Oda pentru venirea i. s. domnului stăpînitor* — în care cea întîi strofă mai ales este minunată —, bucățile originale *O viță de păr*, *Ei* și traducțiunile *Lampa* cu *Adaosul*¹¹ făcut de dînsul, *Neera*, *Mina*¹², care toate vădesc senzațiile inimii sale, și mai ales drama lui Alexandru Dumas, *Antoni*, în care el vedea, ca într-o oglindă, toate desfătările, toate tulburările și îndoielile, toate nălucirile și deznădăjduirile amorului, ce el singur le simțea. Negreșit că talentul seu s-ar fi dezvălit, s-ar fi copt, cu cît ar fi înaintit în vîrstă; negreșit că reputația sa din zi în zi s-ar fi întemeiat pe adevărate titluri; dar slujba în care întră și boala de care am vorbit, arătîndu-i-se iarăși, nu-l lăsară multă vreme slobod, ca să-și urmeze îndeletnicirile poetice de care se apucasă de nou.

După venirea i. s. domnului stăpînitor din Constantinopol, bucurîndu-se cu toți moldovenii pentru așezarea unui guvern național și pentru existența politică

închizăsluită țerei prin numirea unui domn pămîntean¹³, A. Hrisoverghi se hotări a intra de nou în slujbele statului. La 16 august 1834, el îmbrătoșă iarăși cariera militară, ca lieutenant și adiotant a hatmanului¹⁴, și tot în același an, la 24 dechemvrie, înălțimea-sa îl numi domnesc adiotant. În acest de pe urmă post, el cîștigă în curînd încrederea prințului, fu orînduit în mai multe însărcinări importante și, pentru bunele sale slujbe, la 1 ianuarie 1836 fu numit căpitan.

Dar boala care-l rodea înlăuntru nu-l lăsă să-și urmeze cariera. Zdravăna sa constituție luptasă mai multă vreme împotriva reului; însă el se grăbea să trăiască și de aceea nu știa ce este paza și dieta. El era înșălat prin puterea sporitoare a duhului său; și așa nu-și cunoscua starea decît cînd nu mai era chip de a o îndrepta. În luna lui februarie 1836, la un bal măscuit, dat de curtea Iașilor, tocma la acela în care o damă însemnată zicea lui Hrisoverghi, îmbrăcat într-un bogat costum de templier: „Ești frumos ca un soare ” — la acel bal, el avu nenorocire să răcească tare și nu se păzi. A doua zi, pe o vreme viscoloasă, se duse la Pribești, într-o comisie la care era rînduit; după cîteva zile se întoarse de acolo reu cu totul și de atunce nu mai văzu zi bună. Boala se complică și doftorii singuri nu mai fură în stare de a o cunoaște; neputîndu-i folosi, îl sfătuiră să caute ajutor străin. La 2 iunie 1836 el se porni cu frate-sau la Viena; doftorii de acolo îl trimeseră la băile de Ișel. Cura aceasta, asemine, nu-i prii, și așa, tot în același an, în octomvrie, se întoarse în Moldova, mai slab încă decît se dusesese și numai cu micul folos ce poate aduce un aer curat și un trai departe de intrigile și de tulburările lumii. Puțin după sosirea sa în Iași, pică la pat, din care nu se mai sculă decît ca să meargă la groapă. Boala se făcu mai amerințitoare decît totdeauna; puterea trupească era pierdută și, văzîndu-l în acea ticăloasă stare, nimene n-ar fi putut crede că avea dinaintea sa unul din cei mai frumoși tineri din Moldova; el ajunsese a fi numai umbra sa. Moartea sa fu precedată de luni de nedormire și de dureri, în care însă își păstrasă toată agerimea duhului și toată veseliea caracterului. Dinpotrivă, cu cît puterile trupești îi scădea, cu atîta facultățile intelectuale îi sporea; numai dacă avea vreun menut de odihnă, îndată lua condeii sau dicta altuia; și așa, slab, bolnav, la două degete de moarte, compusă cîteva fragmente de poezie, ce sînt adevărate scînteii de geniu. Dar suferințele din zi în zi se înmulțea, și așa, în 9 martie 1837, pe la patru ceasuri de dimineață, își dădu sufletul, fără agonie, dar cu căință că murea tînăr, plin de viitor și că nu putusă adevărate nădejdiile ce compatrioții pusese în el. Cu cîteva ceasuri înaintea morții el făcuse aceste versuri:

Gata a lăsa viața, plîng, suspin nemîngăiat,
A tristelor mele zile nădejdea s-a-mprăștiat.
C-o privire tînjitoare mi-e drag a mă mai uita
La fericirile lumii ce nu le-am putut gusta.

A. Hrisoverghi, întovărășit la lăcașul seu de pe urmă de frații cei de arme și de toată tinerimea, s-au îngropat lîngă tată-sau, în biserica Sf. Neculai de la Deal. Tocma după moartea sa, la autopsia ce i se făcu, doftorii cunoscură că boala-i fusese oftica la măduva spinării sau, cum se zice cu terminul tehnic, *tabes dorsalis*.

Așa muri, de-abia de 26 ani, acest tînăr favorit a muzelor, rîdicat prea devreme veacului, pre care negreșit că, viind într-o vrîstă mai coaptă, l-ar fi îmbogățit și strălucit cu producțiile genului său. El era de o talie naltă, bine proporționată; figura sa smolită era frumoasă și bărbătească; fizionomia sa atît de expresivă, încît, dacă o vedea cineva o dată, nu o mai putea uita; înfătoșarea sa era slobodă și plăcută. Înșușirile inimii nu-i era în nimică mai jos decît ale trupului. Patria o iubea

mai mult decât viața; ideile sale era liberale și potrivite cu veacul; prejudecățile nu l-au avut niciodată de partizan. Sufletul seu era îndurător și deschis la toate întipăriile nobile; și pentru prietinii sei el era de miere, cum zice un proverb românesc. Părerile noastre de rău că l-am pierdut cu atîta trebuie să fie mai mari, cu cît vedem în ce lipsă se află patria noastră de barbați cu însușirile lui.

Nu ne rămîne acum decât a arunca o mică ochire asupra acestei ediții, ce cuprinde toate scrierile lui A. Hrisoverghi, afară de traducția dramei *Antoni*, care, în același an după moartea lui, s-au publicat la București, în tipografia lui Eliad. Cele mai multe din bucățile poetice ce se cuprind în această colecție nu sînt decât niște eschise *, niște cercări neîndeplinite; după opinia noastră, *Fragmentele*¹⁵ sînt cele mai vrednice de însemnat; multe din aceste sînt adevărate țanduri de pietre scumpe. Autorul singur cunoștea greșele și neîndeplinirile lucrărilor sale; pe bucățelele de hîrtie împrăștiate, pe care el le scrisese, se văd în mai multe locuri versuri subliniate, cuvinte șterse, sămne de indoială. Negreșit că criticii vor găsi ades ideea reu înfășoșată, noima neînțeleasă, expresiile nu prea alese, rima reu păzită. Noi singuri mărturisim că privim aceste poezii nu ca modeluri de perfecție, ci numai ca o dovadă că tînărul avea geniu și ca o probă de ce ar fi putut face, dacă nu l-ar fi răpit moartea așa de timpuriu, căci, înainte de toate, trebuie gîndit că el n-au petrecut din cariera omenească decât vrîsta patimilor. Iar acelora carii, fără a lua samă la împregiurări, s-ar sili a arăta numai greșelele lui Hrisoverghi, le vom zice tot acele cuvinte ce și biograful lui Andrei Chénier le adresază criticilor poetului francez, mort asemenea în floarea tinereții: „Dacă vroți de la dînsul o corecție absolută, duceți-vă de-l cereți mormîntului, care s-au închis asupra lui la vrîstă de douăzeci și șese de ani. Iar pînă atunce, nu pretindeți de la rodul timpuriu picat înainte de a se coace, prin lovirea fulgerului, dulceața poamelor de toamnă!”.

1 ianuarie 1843

* *Eschisă* — schiță, încercare (fr. *esquisse*).

NOTE

Reproducere din volumașul tipărit în chirilică Poezii a lui A. Hrisoverghi. Ediție completă. Iași. La Cantora Foaiei satești, 1843, p. IX—XXXI: Viața lui A. Hrisoverghi. La sfîrșit: „1 ianuarie 1843. M. Kogălnicean”.

Exemplarul Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România are 83 p. și, anexat în fața paginii de titlu, portretul litografic al lui A. Hrisoverghi, desenul lui Gh. Asachi.

Ediții: M. Kogălniceanu, Scrieri alese. Ediție îngrijită de Dan Simonescu, 1955, I, p. 178—194; idem, ed. 1956, p. 180—195; idem, Tainele inimii, 1964, p. 154—164; M. Kogălniceanu despre literatură, 1956, p. 107—130; M. Kogălniceanu, Tainele inimii, ed. 1973, p. 159—176.

¹ *Rigas Velestinlis* (1757—1798), patriot și poet grec. A condus mișcarea de eliberare a poporului grec de sub ocupația otomană, activînd conspirativ în mai multe țări din centrul și estul Europei, între care și Țara Românească (1791—1796). După cucerirea insulei Corfu și

a altor insule Ioniene (1796–1797), Rigas răspindește 3000 de manifeste tipărite la Viena, cu *Proclamația Republicii Elene*. În noaptea de 17 decembrie 1797 este arestat într-un hotel din Triest, de autoritățile austriece, fiind acuzat că a expediat 3 lăzi mari cu arme, deghizate ca „mărfă”, Casei comerciale Niotis din Triest. În „Proclamația” sa se spunea: „Poporul conduce totul în Stat, fără excepție de religie sau naționalitate: greci, albanezi, valahi, armeni, turci ... toți au aceleași drepturi în Republica Elenă”.

După o anchetă sumară, guvernul austriac hotărăște extrădarea lui Rigas și a altor 7 arestați greci autorităților otomane. Chinuiți timp de 40 de zile la închisoarea din Belgrad (Serbia), cei 8 patrioți greci au fost executați prin strangulare și trupurile lor aruncate în Dunăre. La câteva zile se publica în presă că cei 8 deținuți politici au reușit să evadeze. Leandros Vranousis, Πήγας Βελεστινλής (1757–1798), Atena, 1963. În această prețioasă monografie sint arătate documentat acțiunile revoluționare ale lui Rigas în timpul anilor petrecuți la București și la o moșie a sa din jud. Vlașca, unde locuia cu mama și fratele său.

² Este vorba de *Antoni*, dramă în 5 acte de Alexandre Dumas, tipărită la București, 1837, cu o precuvântare de C. Negruzzi.

³ *Călmăheștii*, corect Călmășeștii sau cu numele grecizat Calimachii, nu au fost greci ci români din Bucovina (a dovedit-o N. Iorga), dar 4 dintre ei (Ioan, Grigore, Alexandru și Scarlat) au domnit în epoca fanarioșilor (între 1758 și 1821).

⁴ „*Gimnazia Vasiliană*” a funcționat cu mici întreruperi de la 20 februarie 1829 până la 1835, când i-a luat locul Academia Mihăileană. Dan Simonescu, *Școala vasiliană*, în „Cuget moldovenesc”, XII (1943), p. 97–103.

⁵ *Kiriak Triandafilos*, directorul Institutului grecesc din Iași (1811).

⁶ *Herodian* (170–240), istoric de limbă greacă. Opera lui, *Istoria împăraților romani de la Comodiu până la Gordian* (180–238), era studiată în școlile grecești de la noi.

⁷ *Sinesius* (c. 370–415), scriitor și filozof grec. „Epistolarul” este o parte, cea mai însemnată, din lucrarea sa *Imnuri*.

⁸ Pensionul lui Mouton a funcționat la Iași începând cu anul 1826–1827. Profesorul Mouton a fost mai târziu agent consular al Franței pentru Moldova.

⁹ *Elena* — mama lui Ștefan cel Mare. Pasiunea lui A. Hrisoverghi pentru trecutul istoric nu s-a limitat numai la poezia ruinelor, ci se pare că a adunat și mai multe documente vechi, pe care le-a publicat într-o broșură devenită foarte rară. N-a fost pusă în vânzare „din motive deosebite” (scrie Alex. Hasdeu), totuși cunoaștem câteva exemplare. Unul este legat la sfârșitul revistei „Dacia literară” a lui Kogălniceanu, cu titlul *Unele documenturi*. Pentru o copie a broșurii, v. Dan Simonescu, *Manuscrisele literare din Biblioteca Universității „Cuza Vodă”*, Iași, în „Scriptum”. Buletin bibliologic, I. Brașov, 1943–1944, p. 33–34. Un alt exemplar tipărit se află în ms. B.A.R., nr. 966 (G. Bariț), f. 166–189. Broșura tipărită are paginile 1–47, iar la p. 12 se spune despre poezia *Ruinelor Cetății Neamtsu* a lui Hrisoverghi că a fost pusă pe note muzicale, pentru a servi ca imn muzical militar. Laetiția Cartoian, în *op. cit.* mai jos, socotește că N. Istrati este „colectorul” documentelor, iar nu Hrisoverghi. Pentru litografiile legate de ruinele Cetății Neamțul executate de Gh. Asachi, Josef Müller, A. Kauffmann și K. F. Hoffmann și despre poezia lui Hrisoverghi, vezi Remus Niculescu, *Gheorghe Asachi și începuturile litografiei în Moldova*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, I, 1955, p. 67–112. Laetiția Cartoian, *Legenda „Mama lui Ștefan cel Mare [...]”*, în „Cercetări literare”, V, 1943, p. 65–84, în special p. 80. Dan Mănuță, *Ionică Tăutu, traducător al „Ruinelor” lui Volney*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXIII (1972), p. 109–120, și *Ionică Tăutu — pagini inedite*, în „Revista de istorie și teorie literară”, XV (1966), nr. 1.

¹⁰ Într-un *Inventar de toate cărțile ce s-au tipărit la Cantora Foiiei sâtești de la 1840–1845, iulie 5*, scris de Kogălniceanu însuși, figurează la nr. 28 „Poeziile lui Gr. Alexandrescu. Ediție miniatură”.

¹¹ *La Lampe* poezie elegiacă de A. Chénier și *Adaos la lampă* poezia lui Hrisoverghi (*Poezii*, p. 49–54 și p. 55–56).

¹² *Neera*, idilă de Chénier, și *Mina* de Schiller (*Poezii*, p. 57–60 și 65–68).

¹³ Domnul pământean moldovean cîntat de Hrisoverghi este Mihail Sturdza (1834—1849). Poezia amintită de Hrisoverghi (și într-un pasaj anterior) este Î[nălțimii] S[ale] Domnului Moldaviei Michail Sturdza V[oie]v[od]. *Oda* (*Poezii*, p. 13—16. Nota de la p. 15: „Această odă a fost compusă pentru arcul de triumf rădîcat de către obștia moldovană la prilejul venirii din Constantinopoli a înălțatului domn” (desigur nota lui Kogălniceanu)). Ceremonia intrării domnitorului în Iași a fost pregătită de Gh. Asachi. O. Lugoșianu, *O serbare la Iași în 1834*, Craiova, 1896.

¹⁴ Hatmanul (ministrul de război) era colonelul Teodor Balș, căruia Hrisoverghi îi închină poezia *Dedicație E[xcelenții] S[ale] D[omnului] Hatman i Cavaler Teodor Balș*. Nota de la p. 12: „Isprava aceștii *Ode* fu că de-ndată se opri răsăpirea Cetății, care pînă atunci se făcea cu o mină vandală” (desigur nota lui Kogălniceanu).

¹⁵ Sub titlul de *Fragmente*, Kogălniceanu a publicat în volumul îngrijit de el XXX scurte strofe, epigrame și cugetări datate „8 mart 1837” (*Poezii*, p. 37—46).

Agataggel

Totdeauna omul au vroit a gici viitorul; în nerăbdarea sa de a rădica acest vâl misterios, firea întregă au tras-o spre ajutor. Meteorele atmosferei, paserile cerului, vietățile pământului, visurile nopților; toate întâmplările, în sfârșit, i-au slujit de tâlcuitoare vremii viitoare. Folosindu-se de această dorință, mulți oameni s-au pus prooroci chiar în vremile nouă, vroind a înșela gloata noroadelor. Unii, ajutați de o mai mare agerime de duh și de oareșicare împregiurări care prin un curioz joc a soartei s-au fost împlinit, au izbutit a-și face un nume mai popular decît a bărbaților celor mai însemnați. Între aceștii, cei mai vestiți sînt Nostradamus¹ la apuseni și Agataggel la răsăriteni, și mai ales la greci și la români. Noi nu vom vorbi decît de acest din urmă. El este alcătuitorul unei cărți de proorocii numită *Hrismos*, și care au avut mai multe ediții grecești: traducerea românească s-au tipărit pentru întiași dată în Iași, la anul 1818, și mai curînd în Transilvania la 1838, fără arătare însă de loc și de tipografie. Acest prooroc popular, dupre precuvîntarea cărții saie, se născu la 1200 în insula Rodos și îmbrătoșă monahiceasca stare a marelui Vasilie, la vrîstă de 28 ani. Cînd fu bătrîn de 79 ani, și la 51 ani a singuraticii sale vieți, adecă în luna lui mart 1279, aflîndu-se în Mesinia Siciliei, el pretinde că adeseori au fost tulburat de feluri de vedenii în nopți și că, în sfârșit, în zioa duminicii pravoslaviei, care este cea întii săptămîină a postului mare, despre faptul zilii, au auzit un glas carele, viînd din partea răsăritului, îl chemă pe nume și-i poronci să se ducă la o grădină de lîngă mare și orice i se va descoperi să le scrie pe table. În urmarea acestei chemări, Agataggel au început a scrie proorociile sale numite *Hrismos*, ce se împart în zece capete și care sînt mai lesne de înțăles decît centuriile rimate a lui Nostradamus. Mai multe din prezicerile sale sînt întemeiate pe nume propii și pe daturi hotărîte. Așa el pretinde că: Constantin au început și Constantin va pierde Împărăția Bizantină cînd se va împlini ca la al 4-lea sută a 52 pînă la al triele (1452), și că subjugarea Constantinopolului subt saracineni (turci) va ținea pînă la a patrule sută deplin, adecă pînă la 1852, cînd atunce un al cincele Petru a Rusiei are să între în Bizantia și va pierde puterea ismailtenilor. În alte locuri proorociile sale nu sînt așa de lămurite; așa, spre pildă, despre principaturile Dunării este foarte întunecos, cînd prezice că au auzit un glas strălucit viînd despre munți cătră țarmurile Dunării așa zicînd: un cinci și cincizeci este hotărit sfârșitul necazurilor Iemny.

Agataggel se vede a fi numai un pseudonim; și această scriere curioasă ceretîndu-o cu o critică pătrunzătoare este mult mai nouă, pentru că se pare a fi fost compusă în Italia pe la 1739, în vremea Mariei Teresiei, despre care vorbește în

mai multe locuri, măcar că editorii cei mai noi pretind că scrierea s-au tipărit pentru întâiași dată în închipuitul oraș de Agatopol, la anul 1379, când tipărirea încă nu se aflase, dar toată superșeria * este mutarea țifrelor, făcînd 1379 din 1739.

* *Superșerie* — șmecherie, fraudă (fr.).

NOTE

A apărut în „Propășirea”, nr. 13, duminică în 9 aprilie 1844, p. 103—104, sub semnătura „M.K.”.

Datele istorico-literare din acest sumar articol sînt luate din cunoscuta carte Hrismos, adecă prorocie a fericitului iaromonah Agathanghel..., traducere din grecește tipărită la Iași, 1818 (vezi I. Bianu și Dan Simonescu, Bibliografia românească veche, vol. III, București, 1936, p. 213—214).

Agataggel, după cum foarte bine observă Kogălniceanu, este un pseudonim. Ultimele cercetări au dovedit că adevăratul nume este Theoclitos Poliidis, un cunoscut propagandist al lumii ortodoxe, care a trăit în secolul al XVIII-lea. Literatura prevestirilor a fost foarte răspîdită și gustată la noi, dovadă numeroasele ediții românești și chiar grecești, dintre care Kogălniceanu amintește pe cea tipărită în 1838, la tipografia lui Eliade și Hristide: Χρισμοί τοῦ Ἀγαθαγγέλου (vezi N. Cartoian, Cărțile populare în literatura românească, București, 1938, vol. II, p. 133—134 cu indicații și note bibliografice).

Profețiile lui Agataggel, în acea epocă de prefaceri și înnoiri, erau speculate (ca și alte profeții, de exemplu ale lui Cazamia), uneori cu umor, de scriitorii vremii, prin calendare și almanahuri. Însuși Kogălniceanu le mai amintește în Calendarele anului 1855, din „România literară”, nr. 2 din 8 ianuarie 1855, p. 25—26, și în Proorociri curioaze pe anul 1844, din Almanah de învățătură și petrecere, Iași, 1844, p. 96—102.

¹ Michel de Nostradame (1503—1566), medic și astrolog francez, despre care se credea că are puterea de a face profeții. *Centuries*, tipărită la Lyon, 1555, este lucrarea lui cu preținsele preziceri.

[Prefață la *O repetiție moldovenească*
sau *Noi și iar noi*]

D. Costachi Caragiali, acel tânăr actor român pe carele l-am văzut pe născînda noastră scenă jucînd cu atîta talent *Cuconul Iorgu de la Sadagura*, înainte de a se întoarce în Țara Românească, ca un adio al seu, ne-a lăsat această piesă compusă de d-lui: *O repetiție românească*. Cuprinsul ei răspunde cu totul la titlul ce poartă; această nemerire este îndestulă laudă pentru iscusința d-sale, autorului. În adevăr, cetînd cineva această cărticică, cu neputință îi va fi de a nu cunoaște natura, jocul, manierele, metehnele fieștecărui actor, ca actor jucînd o rolă pe scenă și prin urmare atîrnînd de critica publicului. Pe lîngă acest merit, *Repetiția* d-sale Caragiali ne poate sluji pentru trii considerații destul de însemnate. Întîi, ea ne arată cu colori atît de vii, cît și adevărate, starea teatrului național sub direcții străine. Al doile, ea ne dovedește că nu vom putea avea actori români, pînă cînd nu vom avea un conservatoriu național, o dorință pe care o vedem rostită și de cătră frații noștri de dincolo de Milcov; și al trielea, această piesă poate sluji de un document foarte important pentru viitorii cercetători ai începutului teatrului național. Un autor a căruia scriere împlinește atîte condiții poate să fie mîndru de opera sa; și, în această privire, noi dăm toată dreptatea d-sale Caragiali de a se fâli de scrierea sa și, prin urmare, a nădăjdui pe recunoștința tuturilor iubitorilor literaturii și a scenii naționale.

NOTE

Articolul s-a publicat ca „prefață” la comedia lui C. Caragiale *O repetiție moldovenească* sau *Noi și iar noi*, tipărită la Iași, 1845, în editura lui M. Kogălniceanu, la Cantora Foiei sâtești.

Piesa lui C. Caragiale s-a jucat pentru prima dată pe scena Teatrului național din Iași, la 1844. Comedia reflectă cu multă satiră înseși deficiențele organizatorice ale vieții artistice moldovenești din acea vreme. Artiștii ieșeni, indignați că această „farsă teatrală iau numele noastrii și a direcției în ridicolul cel mai îngiositor” [bătaie-de-joc — D.S.], reclamă, printr-o jalbă adresată domnitorului Mihai Sturdza, „Cantora Foiei sâtești”, adică pe M. Kogălniceanu, conducătorul Editurii, care tocmai se pregătea pentru tipărirea piesei. Artiștii ieșeni, indignați și pe Caragiale, acuzau însăși cenzura pentru motivul că lăsase „slobodă” o asemenea „farsă”. Cu toată opoziția ocirmuirii, Kogălniceanu publică chiar în acel an (1845) comedia lui Caragiale, ceea ce a constituit un triumf al ideii despre

realismul în artă, în creație, ca și în scenariu, teză pentru care a luptat Kogălniceanu. Această jalbă se află la Arhivele statului din Iași, transport nr. 1764, opis 2013, dosar nr. 4336, foaia 10.

Ediții: prefața a fost publicată de Dan Simonescu în edițiile scrierilor lui Kogălniceanu (1955, 1956, 1964 și 1973), citate în prefață, și în M. Kogălniceanu despre literatură, București, 1956, p. 136—137 (colecția "Mica bibliotecă critică", nr. 43).

Academia Republicii Socialiste România, Institutul de istoria artei, Istoria teatrului în România, vol. I. De la începuturi pînă la 1848, București, Edit. Acad., 1965, p. 318—328; la p. 323, două facsimile, de pe copertă și de pe pagina cu distribuția personajelor la prima reprezentație (1844, Iași) a comediei O repetiție moldovenească..., ambele din manuscrisul care s-a dat la tipar. Ion Diacu-Xenofon, Viața și opera unui nedreptățit: Costache Caragiale, București, 1940; F. Tornea, Costache Caragiale — un artist cetățean, București, 1954.

[Însemnări autobiografice]

C'était à la fin de Juillet 1834. Il y a avait à peine une année que je me trouvais au collège de Lunéville avec les fils du Prince régnant de Moldavie et trois autres jeunes moldaves. Après avoir fait mes classes, je devais aller à Paris, la ville féerique, l'Eldorado, le Paradis de tout Moldovalaque.

Un journal français, je ne me rappelle plus lequel, n'ayant rien de mieux à faire, eut la fantaisie de publier sur notre compte un canard. Le Prince de Moldavie, disait cet estimable journal, avait envoyé à Lunéville ses fils, deux cents autres jeunes gens pour y faire leurs études. Voilà, que tous les autres journaux reproduisent l'énorme canard, et de là des commentaires, des éloges pour le hosphodar qui ne voulait rien moins que planter tout-à-coup sur les bords du Danube et du Prut la civilisation européenne et faire de la Moldavie une seconde France. Cette fausse nouvelle inquiéta en Iassi quelques hauts personnages sur les tendances libérales du chef de l'État; celui-ci, pour leur donner un éclatant démenti, ne trouva rien de mieux que de nous enlever de Lunéville et de nous faire conduire à Berlin, comme si en Prusse aujourd'hui les idées ne travaillent pas tout autant qu'en France.

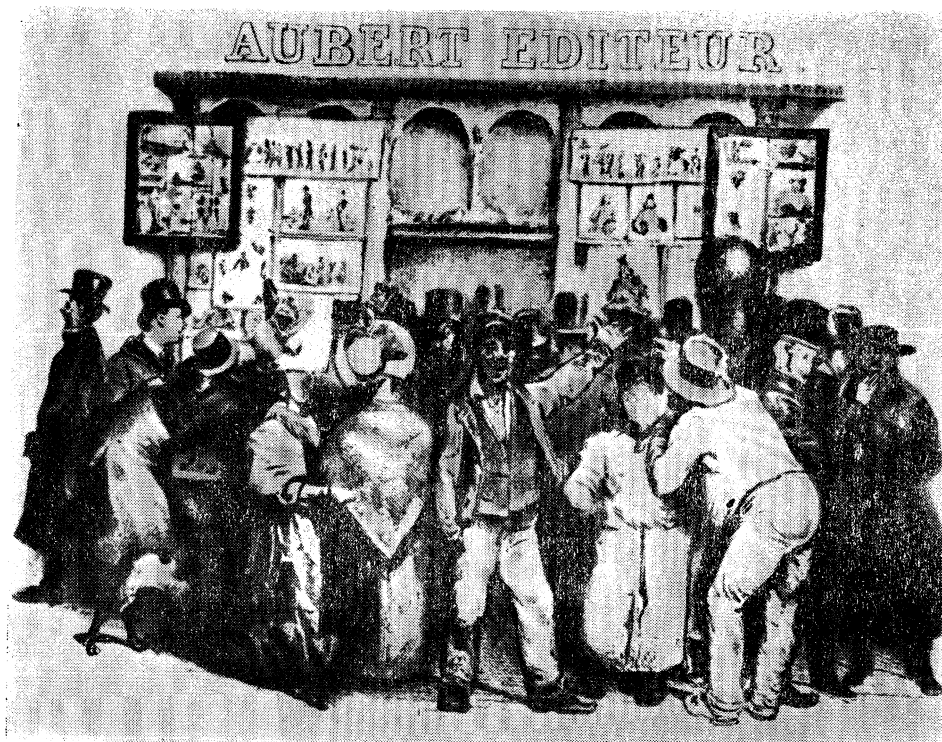
Je dus donc prendre congé de la ville favorite de ce bon et dernier duc de Lorraine, Stanislas Lesczynski, du bon abbé Lhommé, respectable ecclésiastique qui m'aimait parce que je savais le grec, et m'abhorrait parce que j'étais abonné à la *Carricature*¹ (c'était avant les lois de Septembre). Que dira Monsieur le sous-préfet, me disait-il tout rouge de colère, quand il saura que je reçois dans ma maison cette abominable feuille! Je dus donc quitter Lunéville; je revu à Strasbourg le monument de Kléber, ce général si beau, si gracieux, si républicain; je repassais le pont de Kehl, je dis adieu à la France sans avoir vu Paris, Paris la ville enchantée qui de l'âge de six ans, lorsque je balbutiais les fables de Lafontaine, était le mot cabalistique qui enfiévrerait tout Iassi: Apprenez bien, me disait mon maître, et vous irez voir Paris. J'allais à Berlin, mais ne voilà-t-il pas que moi qu'on retirait de la France pour me prévenir de la contagion des idées révolutionnaires, et où je n'avais pas vu le moindre émeute, j'arrivai dans la capitale de la Prusse juste pour assister à une grande émeute qui ne s'en fallut que de bien peu pour devenir une révolution. J'y entrai le 3 août, la fête de Guillaume III. Tout le peuple était en révolte parce que la police lui avait défendu de tirer des pétards en l'honneur de son souverain. Je parvins par la rue de Sous les Tilleuls; on brisait les bancs de pierre, on dévastait les magasins des confiseurs plutôt que ceux des

Mihail Kogălniceanu, portret (după o acuarelă semnată și datată „N. Cobas, 1835”. „Convorbiri literare”, 47 (1913), p. 712).

armuriers. On priaît les sentinelles de se retirer de côté pour que le peuple puisse casser les réverbères et les braves soldats se retiraient. Enfin on dut faire avancer la garnison, et ce n'est trois jours qu'on parvint à faire rentrer dans le devoir ce brave peuple de Berlin qui se disait gêné: est-ce que notre roi ne vaut pas même un peu de poudre (Ist denn unser Koenig nit mer à* Schuss pulver werth.). Voilà la première impression, voilà la première leçon d'absolutisme et d'idées conser-

* *Nit mer a* — expresie populară corespunzătoare lui „nicht mehr einen”.

C. I. Traviès, *Cetățeni care privesc stampele editorului Aubert, relative la tema „Faut avouer que le gouvernement a une bien drôle de tête”* (apud Remus Niculescu, *op. cit.*, p. 43, reproducere din „La Caricature”, 1832).

vatrices que je reçus dans la capitale de la Prusse. J'y passais quatre ans de ma vie. Gans², qui du haut de sa chaire avait eu le courage de dire devant un public d'étudiants et d'employés prussiens: „Messieurs, la révolution française était une nécessité”, Gans fit pour moi ce qu'aurait pu faire en France le grand enseignant du collège de France, il développa dans mon cœur ces idées de liberté, cette ardente foi dans un meilleur avenir qui ont fait ma force et mon salut dans toutes mes persécutions. En 1838, je dus retourner en Moldavie; il serait superflu et ennuyeux de raconter au grand public de Paris toutes les déceptions, toutes les souffrances que j'ai éprouvées dans ce coin de terre malheureux, qu'on appelle la Moldavie. Sept ans ma poitrine y fut comprimée, sept ans j'y ai dû respirer l'air fétide de la corruption qui tue ce pauvre pays. Puis, après bien des efforts, après d'immenses sacrifices, pendant lesquels une seule idée venait me soutenir, comme l'étoile qui guide le nautonnier, l'idée de revoir Paris. En 1844, je crus que je pourrais réaliser mon projet; j'avais mon passeport, j'étais à Vienne, j'étais presque à Paris; mais la fatalité devait une seconde fois, Messieurs, m'arrêter dans ma route. Deux jours après mon arrivée dans la capitale de l'Autriche, un Monsieur se présenta chez moi; c'était le baron de Philippsborne, agent du Prince de Moldavie et d'une foule d'autres princes meklembourgeois, serbiens, saxons, valaques et que sais-je encore. Il venait m'intimer l'ordre de ne plus avancer et de retourner en Moldavie;

Paris m''était défendu. J'y pouvais écrire dans les journaux, j'y pouvais raconter comment en Moldavie on m'avait interdit trois revues³, l'une parce qu'elle avait dit qu'un diplomate russe devait savoir le wist, une autre parce que j'avais cité un proverbe moldave, une troisième parce qu'elle s'appelait *Progrès*. J'eus beau crier, j'eus beau aller voir et l'ambassadeur de Turquie, et l'ambassadeur de Russie, et la chancellerie du Prince Metternich. On me renvoyait comme une balle de l'un à l'autre; mais le résultat de toutes mes démarches fut qu'après deux mois d'ennuyeux séjour à Vienne je dus me décider à renoncer encore une fois à Paris, à la France et à prendre le bateau à vapeur, pour retourner en Moldavie par le Danube.

Voilà la suite d'événements auxquels nos lecteurs devront le petit voyage sur le Danube que je compte leur exposer. Il a fallu que le canard public par les journaux de Paris aille réveiller l'attention des cabinets sur mon séjour à Lunéville, et il a fallu que la diplomatie autrichienne, russe et ottomane, se mette à la disposition de l'Agent du Prince de Moldavie pour m'empêcher de venir à Paris voir danser la Grisi, admirer Rachel, prendre mes glaces chez Bortoni [?] et dîner au café de Paris, pour que je sois obligé de faire le voyage du Danube. Autrement je serais arrivé à Paris, je n'aurais pas navigué sur le Danube, et aujourd'hui les charmantes lectrices de la revue n'auraient pas été obligées de lire les pérégrinations étranges d'un Moldave⁴. Heureusement que ... *

* N-am găsit restul în „Arhiva Kogălniceanu”.

NOTE

Aceste însemnări autobiografice autografe. se găsesc în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Documente MCCCXV, nr. 95, f. 221 — 223. Au fost scrise, cum însuși Kogălniceanu spune, la 7 ani după întoarcerea lui de la studii, deci în anul 1845. Le-a publicat întâi N. Cartoian, Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară, în „Analele Academiei Române”, lit., s. III, t. XI, 1942, p. 76—79. La p. 72—75, N. Cartoian întreprinde un studiu asupra însemnărilor din manuscris, catalogat atunci în Biblioteca Academiei Române „Arhiva Kogălniceanu” sub cota 1175.

¹ „Caricature” — ziar francez republican în care artiști plastici vestiți, ca Daumier și Philippon, prezentau, între altele, portrete și caricaturi ale unor personalități contemporane, multe ale regelui Ludovic Filip ș.a.

² *Gans (1798—1839)*, profesor de drept natural la Universitatea din Berlin, ale cărui cursuri le-a audiat și M. Kogălniceanu. În discursul său autobiografic, rostit la Academie în 1891, Kogălniceanu spune despre Gans că „era de o elocuență atât de mare, de un liberalism în idei atât de larg, încât din toate părțile Germaniei și chiar din alte țări alergau cu miile studenții ca să-i asculte vorbirea și elocuența sa dulce ca o melodie” (Mihail Kogălniceanu, *Tainele inimei. Scrieri alese*, București, 1964, p. 338).

³ Cele trei reviste sînt: „Alăuta românească”, 1838, „Dacia literară”, 1840, și „Propășirea” (*Progrès*), 1844. Vezi în ediția de față notele respective despre cauzele suspendării lor.

⁴ Jurnalul de călătorie la care face aluzie, intitulat *Voyage sur le Bas-Danube*, se pare că n-a mai fost scris, în orice caz el nu se găsește în „Arhiva Kogălniceanu”. În schimb, confirmarea lui Kogălniceanu din *Însemnări autobiografice* referitoare la dorința lui de a vedea Parisul în anul 1844 se repetă în notele lui de călătorie la Viena (v. ediția de față, p. 490 și 495), ca și în *Notes sur l'Espagne*.

Calendarele anului 1855

Anul nou ne-a adus, după obicei, mai multe *Calendare* și *Almanahuri*. Avem dinaintea noastră și din Moldova, și din Bucovina, și din Valahia, și din Transilvania. Basarabia singură ne lipsește! În această provincie de mult nu se mai publică calendare românești.

Calendarul domnului Bariț din Brașov se deosebește prin articole de folosință publică.

Acel al d-lui Ekhard din Cernăuți își păstrează forma *ab antiquo* și cuprinde *tarifa timbrului, rînduiala poștelor, lista iarmarocelor* din Galiția și câteva povestiri care se deosebesc prin un stil latino-polono-ruteno-ungaro-germano-românesc ce a caracterizat totdeauna literatura Bucovinei, afară de o singură excepție, jurnalul *Bucovina*, răposat la 1849.

Calendarul d-lui Gorjeanu¹ din București e bogat în traduceri și poezii de ținută *à la san fasson* (vezi bucata de poezie ce poartă acest titlu, împodobită cu o ortografie adevărat *sans façon*). Numitul calendar mai este încă ilustrat și cu două litografii reprezentînd: una pe m.s. sultanul tratat de alteță — traducere *san fasson* de cuvîntul *hautesse* — și alta, planul cetății Sevastopol, pe care un năstrușnic poet tot din acest calendar îl rimează cu Constantinopol. Chestia Orientului, pe lângă alte isprăvi fericite, a înavușit dicționarul poeziilor români cu rimele nu mai puțin fericite: Sevastopol — Constantinopol, mulțămîită d-lui Gorjeanu, care prin această iscodire a adus o armonioasă împreunare între două orașe ce pînă acum nici visa de a se întîlni și a rima împreună.

Calendarul Buciumului român din Iași a hotărît în anul acesta să sparie babele, împărtășindu-le profețiile lui Cazamia² și povestindu-le pentru anul 1855 plîngeri, grozava corupere al Asiei, focuri, conjurări și războaie. Norocire însă că cuprinde și profețiile unui Agatanghel, mai proaspăt, scris de d.V. Alesandrescu. Acest articol plin de umur biciuește ridicolul acelor care au crezut că cel mai bun chip ca să iasă în undă este de a-și anina un *ovici* în coada numelui. Un alt articol interesant este: *Mînușile lui Omer pașa*.

Dintre poezii, cele mai însemnate sînt: a) *Ce-mi place*, de autorul mai sus citat; b) *Apa trece, pietrele rămîn*, de d. Dăscălescu; c) *Un toast*, de d. Gusti; d) *Stejarul singuratic*, de cavalerul C. Stamati, cel de pe urmă poet din deznaționalizata Basarabia; e) *Osul de ros*, fabulă adresată de d. Negulici lingușitorilor, și în sfîrșit: *Mărgerilă și Stelița*, baladă populară a căreia autor n-am trebuință să-l numesc; este destul de a o ceti, spre a ști că provine din aceeași pană care ne-a dat *Doinele și Lăcrămioarele*.

Cu părere de rău videm că în anii aceștia unii editori de almanahuri române s-au înșelat a publica asemenea proaste compuneri ca *Profețiile lui Cazamia*. Misia almanahurilor, cartea cea mai populară în toate țerile, este de a lumina și a moraliza, iar nu de a respîndi prejudețe, superstiții, pseudoprofeții. Agantangelul vechi a făcut îndestul rău; n-avem trebuință și de Cazamia!

Aceasta a înțeles-o d. G. Asachi, a căruia *Calendar pentru români*³ și în anul acesta ocupă cel dentii loc în literatura almanahelor, dîndu-ne deosebite articole de un merit ce va ținea mai mult de un an.

Valea Albă, novelă din istoria Moldovei, de d. Asachi, compunere de un mare preț pentru români, cuprinde epizodele cele mai dramatice și mai eroice din viața lui Ștefan cel Mare. Această novelă singură ar forma un uvraj însemnat în literatura națională și aș dori să o văd reproducă într-o colecție de-mpreună cu novelele istorice a d. Asachi din almanahurile anilor trecuți. Mai recomînd cetitorilor mei *Starea de față a Institutului filantropic grigorian* de dr. A. Fătu⁴ și *Testamentul lui Nicolai Roșca Codreanu*⁵, un vrednic român carele și-a lăsat toată averea pentru fundația în Bîrlad a unei școli de fete, a unui spital, a unei biserici și sporirea școlii publice întemeiată mai înainte de frate-seu Gheorghii⁶, tot în acest oraș. Între articolele traduse, menite de a respîndi ideii morale și religioase între popor, se deosebesc: un extract din *Maximele lui Laroș Fucold*⁷ de N. Istrati și *Viața ome-nească* de A. Obregia⁸. În colecția de poezii ce încheie *Calendarul*, am zărit *Patria* de d. Ioan Ivanov, ce face un curios contrast cu odele publicate de acesta și în *Gazeta Moldaviei*⁹ din anul trecut, nr. 24 și altele. Poezia este un dar dumnezeiesc care trebuie întrebuițat pentru celebrarea adevărului și a frumosului, iar nu a fi prostituată politicei și personalităților. Sfirșind, nu mă pot opri de a nu chema luarea-aminte asupra *Cînticului păstoresc*¹⁰, cu care se încheie novela istorică a *Valei Albe*, una din cele mai frumoase bucăți de poezie ce au ieșit din pana d-lui Asachi.

NOTE

A apărut în „România literară”, nr. 2, Iași, 8 ianuarie 1855, p. 25—26, cu semnătura „M.K.” *Literatura calendarelor și mai ales conținutul lor informativ-comercial sînt, la începutul secolului al XIX-lea, elemente apreciate și căutate de burghezia în ascensiune, care le folosea pentru informarea opiniei publice despre țîrguri, mijloace de transport, case comerciale, rețete medicale și despre literatură. De aceea, mulți dintre literații români și-au publicat operele lor în Calendare și Almanahuri.*

M. Kogălniceanu, încă din 26 iunie 1840, intenționa publicarea unui „almanah a statului” pentru „tot Prințipatul Moldaviei” („Arhiva românească”, VI, 1941, p. 66), dar intenția lui s-a realizat abia în 1842. Convins de serviciile ce pot aduce calendarele și almanahurile în opera de educare a păturilor de jos, a publicat el însuși 5 calendare pentru anii 1842—1846. Exemplarele pentru anii 1842 și 1843 se numesc Almanah de învățatură și petrecere. Publicat de Mihai Kogălniceanu. Iașii. La Cantora Foiiei sâtești, 1842 sau 1843. În acestea, partea propriu-zis calendaristică lipsește. Începînd cu 1844, Almanahul continuă ca paginație textul precedent, Calendar pentru poporul românesc pe anul 1844 (sau 1845, 1846).

Calendarele lui Kogălniceanu sînt modele de muncă organizată, de conducere inteligentă, de gust în alegerea bucăților literare, de bun simț în tendința de a orienta publicul în domeniul problemelor economice și sociale. Cu o asemenea experiență, Kogălniceanu nu putea fi decît critic pretențios în paginile scrise despre Calendarele din 1855, alcătuite de alți scriitori.

Calendarele, almanahurile sînt publicații periclice puțin studiate de istoriografia literară română. Singurul studiu științific despre ele, dar și acesta limitat la epoca veche, l-a scris Mircea Tomescu, *Calendarele românești, 1733—1830. Studiu și bibliografie, București, 1957.*

Calendarele de care se ocupă Kogălniceanu sînt următoarele:

a) Călimdar pentru poporul român cu privire la mai multe cerințe ale lui, pe anul normal 1855, care este de 365 zile. Întocmit de Gheorghe Barițiu. Anul IV, Brașov. În tipografia și provăzătura lui Römer & Kamner, în 8°, 9 foi nenum. (partea calendaristică) + 80 p. Calendarul are articole „de folosință publică”, cum zice Kogălniceanu, dar și un bogat material cultural: „Date istorice și statistice din Turcia” (p. 1—15); „Care este caracterul românului?” (p. 15—20); „Dumneata, Domnia Ta, Măria Ta” (p. 20—25); „Adaos la sărbătorile noastre bisericești” (p. 25—28); „Bogăția trupului” (p. 28—33); „Cunoștințe economice” (p. 33—38); „Muzica la noi” (p. 38—43); „Despre Călimdar” (p. 43—46); „Avem noi școale?” (p. 46—49). De la p. 49 la 68 avem „Poezioare”, semnate de V. Alecsandri, Dim. Bolintineanu, autori semnați în inițiale, „Cimelituri” culese de dr. Stamati. Urmează „Femeile bune”, „Din maximele de statu ale Romanilor”, o notiță despre „Împărțeala definitivă a Transilvaniei”, „Tîrgurile de țeară în Transilvania”, date despre cursul poștei, stațiunile de poștă și instrucțiuni despre timbrarea corespondenței prin telegraf.

Este un conținut bogat, variat, care ar fi meritat mai multă atenție decît un rînd, cît i-a închinat Kogălniceanu.

Ion Mușlea, *Calendarele lui Barițiu (1852—1865)*, cu documente inedite privitoare la editarea, tipărirea și difuzarea lor, în „*Studii și cercetări de bibliologie*”, II (1957), p. 255—261; Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa, București, 1966*, p. 237—239.

b) Calendarul pentru ducatul Bucovinei pe anul mîntuirii 1855, care este an de rînd de 365 de zile. Cernăuți, tipărit de Ioan Eckart și Fiiu, în 4°; exemplarul Bibliotecii Academiei Române este defectuos. După partea calendaristică, urmează Calendarul de petrecere (exemplarul Academiei are o singură pagină din articolul Un monument străvechi — este vorba de mănăstirea Putna).

c) Calendar cu prevestirile adevăratului astrolog antic Cazamia pentru anul 1855 de I. G. Gorjan. A doua edițiune mai corectă și cu adaos. Librariu-editoriu G. Ioannide. București. Tipografia bisericească din sfînta Mitropolie. Răsfoindu-l, observi cît de îndreptățite sînt ironiile lui Kogălniceanu: astfel lipsa de plan (partea calendaristică, pe p. 1—79, are și bucăți literare, cum, de pildă, poezia nesemnată Magestăței sale Augustului Suzeran Sultan Megid, tipărită în fața unei stampe reprezentînd pe Abdul Megid cu suita spre Sfînta Sofia). Din mai multe bucăți reiese accentul filoturc. Urmează (p. 80—95) pagini cu articole generale avînd ca teme creștinismul și civilizația, educația tineretului, maxime, prețurile diamantelor. Partea așa-zisă literară începe cu „Calendar de petrecere” (p. 97—144), dar și aici se amestecă articole despre prevestiri (din cărți, zodii) cu poezii nesemnate și fără valoare literară: Anul nou, San-Fasson, O întrebare, Soldatul român, Povață de la amic, O mătușică, În zori de zioă, Haidău, La Romanie, Proclamație, Un pirat și Sevastopol.

d) Calendar pentru români pe anul 1855. Anul al XIV. Iașii. Tipografia: Institutul Albinei, 1855, în 8°, 8 foi nenum., cu partea calendaristică nenumărată + 177 p. + 1 foaie muzicală cu Doina de la Valea Albă.

Kogălniceanu se referă la ceea ce urmează Calendarului, cu titlul: Almanah de învățătură și petrecere. Ilustrații cu 9 stampe. Iașii. Tipografia: Institutul Albinei. 1855.

Atenția lui Kogălniceanu rămîne mai mult asupra materialului literar din Almanah: nuvela istorică Valea Albă de Asachi (p. 93—136), care se încheie cu Valea Albă. Cîntec păstoresc (p. 136—137).

Poeziile fără talent ale lui Ioan Ianov sînt: Anul 1855 (p. 163—164) și Patria (p. 165).

Asemenea proaste poezii se găsesc și în Almanah, cum e, de exemplu, La mormintul lui Porfiriu. Răposat la Paris (p. 169—170). Poezia din nr. 24 din 25 martie 1843 al „Gazetei de Moldavia” este La ocazia trecerii armiei imperiale a Rossiei preste Dunăre, în 11 martie 1854.

¹ Ion Gherasim Gorjan (1800–26 oct. 1857), institutor la școala din Vălenii de Munte. A fost elevul lui I. Heliade Rădulescu la Sf. Sava, unde a terminat studiile în 1825. Știa limba franceză, din care a tradus *Halima*, „povestiri mitologicești arăbești” (4 vol., 1835–1838), cu multe adnotări și comentarii personale, interesante pentru cunoașterea epocii lui. *Calendarele* lui au apărut astfel: *Calendar pentru 11 ani* [...] (1850–1860), București, 1850; *Calendar pentru următorii trei ani* (1851, 1852, 1853), București, 1851; *Calendar cu povestirile adevăratului astrolog antic Cazamia* (București, 1855, 1856 și 1857). Vezi Gheorghe Adamescu, *Contribuțiune la bibliografia românească*, fasc. I, București, 1921, p. 63; N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea. De la 1821 înainte*, București, 1907, vol. I, p. 143–144; G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne. Întâii poeți munteni*, Cluj, 1923, p. 223–226; Gh. Moisescu, *Istoria școalelor din Vălenii de Munte*, Vălenii de Munte, 1931, p. 101–114.

² *Cazamia* – personaj (fictiv) căruia calendarele populare îi atribuiă darul prevestirii.

³ G. Asachi (1788–1869), scriitorul moldovean pe care Kogălniceanu l-a concurat și depășit în multe acțiuni de ordin cultural. Calendarele lui au continuat pe ale lui Kogălniceanu începînd cu anul 1847 pînă la 1876, dar după 1869 le-a continuat Alexandru Asachi, fiul său. Sumarul *Calendarului pe anul 1870* a fost întocmit chiar de Gh. Asachi. P. V. Haneș în „Prefață” la Gh. Asachi. *Nușele istorice*, București, „Minerva”, 1915, întocmește o bibliografie a articolelor din *Calendarele* lui Asachi. E. Lovinescu, *Gheorghe Asachi. Viața și opera lui*, București, 1921, p. 195–205.

⁴ Anastasie Fătu (1815–1886), fost medic al orașului Iași; consecvent colaborator la *Calendarele* lui Asachi, cu articole de igienă publică, apoi membru al Academiei Române, din anul 1871.

⁵ Este vorba de *Niculăe Roșca Codreanu* din Bîrlad. Articolul lui Asachi este intitulat *Memoriei lui Niculăe Roșca Codreanu* și este urmat de textul testamentului generosului filantrop.

⁶ *Gheorghe Codreanu* – boier din Bîrlad, despre care Asachi a scris un articol *Codreanu*, în *Calendarul pentru români pe anul 1849* (Anul VIII).

⁷ François duce de La Rochefoucauld (1613–1680), scriitor moralist francez. Operele care l-au făcut celebru sînt *Mémoires* (1662) și *Sentences et maximes de morale* (1665). În istoriografia noastră literară Elena Vianu i-a consacrat un studiu minuțios în *Moralistii francezi*, București, 1963, p. 200–244, capitolul „La Rochefoucauld, dezamăgitul”; o formă mai concentrată a studiului a publicat aceeași autoare în *Cours de littérature française. Le dix-septième siècle*, București, 1962, p. 294–314.

⁸ A. Obreja – scriitor din Iași, colaborator statornic la *Calendarele* lui Asachi, cu versuri originale și traduceri (*Femeia la pîrau*, *Scaul*, 1853; *Advocatul compătîmîtor*, 1855 ș.a.).

⁹ Corect „*Gazeta de Moldavia*” – a apărut la Iași de la 9 ianuarie 1850 la 24 noiembrie 1858, sub conducerea lui G. Asachi, continuatoare a „Albinei românești”. Schimbarea titlului este anunțată printr-un „Prospect”. Vezi I. Hangiu, *Presa literară românească*, I, București, 1968, p. 30–31.

¹⁰ *Valea Albă* este și titlul unui dialog versificat între „Păstorul” și „Rîul” care încheie novela lui Asachi *Valea Albă*, publicate ambele de P. V. Haneș (Gh. Asachi, *Nușele istorice*, București, „Minerva”, 1915, p. 95–135).

Jurnalismul românesc în 1855

În zilele noastre spiritul a agiuns a fi o putere atît de mare și cîteodată chiar și mai grozavă decît oricare alta. Spiritul acesta se manifestă prin opinia publică, iar unul din organele cele mai principale ale opiniei publice este *presa* în general, și presa periodică sau jurnalismul în special.

Presa este ebul * prelungit a graiului omenesc, este tribuna în care glasul mulțimei resonă pînă la marginile lumii civilizate; prin presă tot ce se zice, tot ce se descopere în vreo parte a lumii se răspîndește pe toată întinderea globului și se face proprietatea omenirii întregi. Nu nedrept s-a zis, dar, că: „presa și mai ales presa periodică gioacă în dominiul inteligenței rolul ce mașina de aburi, aplicată la drumurile de fier, gioacă în lumea materială; ea lucrează a uni popoarele prin legătura puternică a ideilor, precum drumurile de fier la unele prin legătura intereselor; ea zguduie și surpă în fiecare zi vechea barieră a urelor naționale și pregătește așa triumful fraternității universale, care, într-o zi viitoare, are a face din tot neamul omenesc o singură familie mare” **.

Presa periodică, care, în țările libere, se numește o *a patra putere în stat* și care pretutindene, pînă și în părțile pămîntului cele mai despotice ocîrmuite, a agiuns a fi o necesitate și pentru guverne și pentru popoare; căriia și unele și altele îi fac complimente și-i solicitază aplauzele, această presă, la români, este o inovație a căriia origină datează de-abia de ieri. Nu sînt cincizeci de ani de cînd în Principate nu străbătea poate cinci jurnaturi franceze și două germane; și aceste încă de-abia se cetea în casele a cîțiva boieri și cu deosebire în cabinetul domnilor, carii era îndatorîți de cătră Poarta otomană de a aduna știri din toate părțile Europei și de a le împărtași la Constantinopol.

Nu sînt treizeci de ani cînd românii n-aveau încă o singură foaie periodică în limba lor¹. În anul 1817, d. Racoccea, c.c. *** translator românesc în Lemberg, publică, în adevăr, prospectul unui jurnal ce era să iasă pentru întîiași dată *românește*; însă planul său nu se putu aduce la împlinire². La 1822, dl. Z. Carcalechi, decanul jurnaliștilor români de astăzi, cercă pentru a doua oară, în Buda, o asemenea întreprindere, dar aceasta era mai mult o revistă literară și care curînd și căzu³. În 1828, C. Rosetti din Valahia publică în Saxonia cîteva numere a unui jurnal politic românesc numit *Fama Lipțcâi*⁴; în sfîrșit, Eliad, la 1827, ceruse asemenea

* *Ebul* — ecoul.

** Artaud: *Encyclopédie des gens du monde* (n.a.).

*** „c. c.” — cezaro-crăiesc, adică numit de curtea imperială.

voie de a publica o foaie românească în București, dar ocîrmuirea de atunci nu-i încuviință cererea. Și așa ceilalți puțini bărbați ce pe atunci ar fi putut coopera la introducerea presei periodice între români pierdură mai sperarea de a-și realiza planul. Numai doi bărbați păstrară încă curagiul, așteptînd toate de la timp și de la împregiurări.

Eliad în a doua cercare fu mai norocit; în 1 april. 1829 *, el publică întiiul numer a *Curierului românesc*, jurnalul cel mai bun pe care au avut românii pînă acum și care a exercitat cea mai mare înriurire asupra opiniei publice, asupra ideilor, literaturii și chiar gustului românilor, jurnal care s-a scufundat în catastrofa anului 1848.

Puțin după aceea, G. Asachi, în 1 iunie aceluiași an, a publicat în Iași *Albina românească*, prefăcută astăzi în *Gazeta Moldovei*, veteranul jurnalelor, de vreme ce, fără întrerupere în timp de 26 ani, s-a ținut și se ține pînă astăzi.

Aceste jurnale, ieșite în timpul ocupației rasiene și sub cenzura impusă pentru întiiși dată Principatelor prin ocîrmuirea provizoră, fură însă o adevărată revoluție între români. Ele le deschidea o lume nouă, puindu-i în contact cu celelalte popoare mai civilizate, arătîndu-le faptele, propășirile și mai ales driturile.

Amvon mai înalt decît toate amvonele, auditorul lor era pretutindene, și glasul lor străbătu în palaturile bogaților și în căsușile rezeșilor și a posesorașilor. Politică (precît aceasta le era iertată), științe, arte, literatură, morală ... **, ele, deși în scurt, deși necomplet, au tratat toate. Clase întregi fură prin ele deșteptate, luminate și chemate la viața publică. Și așa putem zice că *Curierul* și *Albina* au răspîdit, în starea de mijloc mai ales, mai multe idei, mai multe nobile credințe, mai multă învățătură decît însuși școalele naționale, care, reorganizate încă înaintea introducerii presei periodice, au costat țerii atîte și atîte milioane! Și cu toate acestea, au produs pînă astăzi rezultaturi atît de mici!

Drumul inteligenții odată deschis de *Curier* și de *Albină*, noi campioni a civilizației și a naționalității se iviră în curînd în toate puncturile țărilor românești. Chiar în întia decenie (1830—1840) ieșiră la lumină în Transilvania: *Foaia Duminiceii*, *Gazeta de Transilvania*, *Foaie pentru minte* etc.; în Valahia: *Muzeul Național*, *Gazeta*, *Curiozul*, *România*, cea întii gazetă zilnică, *Pămînteanul*, *Mozaicul*, *Mercurul*, *Curierul de imbele sexe*, *Cantorul de avis*, prefăcut apoi în *Vestitoriul românesc* de astăzi, etc. În Moldova: *Alăuta românească*, *Foaia satească*, *Osiris*, *Dacia literară*, *Arhiva*, *Spicuiorul*, *Dunărea* etc. Mișcarea intelectuală era pretutindene mare și neobosită. Atunce era epoha cînd riouri de tineri, plini de entuziasm, crezînd în viitorul patriei lor și al lor, uniți toți, cu curagiul juneței ce nu se îndoiește de nimic și pentru care stavilă nu este, se apucaseră de lucru. Astăzi, greutățile, împregiurările politice care au trecut peste țerile noastre, materialismul vîrstei coapte, visurile ambiției neîmplinite sau orgoliul pozițiilor cîștigate ne-au despărțit, au pus între noi diversități de interese și de idei; dar cu toate acestea, cînd ne aducem aminte de unirea frățească și tinerească care, pe la 1840—1847, lega într-un singur trup și suflet toată tinerimea Principatelor ... ***, la un asemenea suvenir, toate discordiile se uită, o mîna caută pe a altuia; și dacă am vrea, împreunați ca odinioară într-o singură și aceeași vroință, încă am putea face mari lucruri.

* De fapt, nr. 1 din „Curierul românesc” a apărut „Luni, april 8/20, 1829”.

** Punctele de suspensie sînt în original.

*** Punctele de suspensie sînt în original.

Neștersă este încă din aducerea-aminte a românilor acea rivnă care învăpăia tinerimea, sînt acum zece ani. *Propășirea* a fost organul ei cel mai însemnat; cu toate împiedecările unei cenzuri aspre, care, în sfîrșit, a izbutit a-i precurma existența, această foaie izbutise a exertia o mare înriurire asupra întregii dezvoltări a vieții sociale. Ea este încă matură și dovadă a puterii ce tinerimea exertia atunce asupra opiniei publice, și chiar asupra ocîrmuirii, căci numai tinerimea a isprăvit *emancipația țiganilor*, clerului și a statului, votată de Adunarea obștească și întărită de domnul Mihai Sturza, în 31 ianuarie 1844 *.

Dar cenzura, plîntă necunoscută în pămîntul românesc și impusă prin o ocîrmuire străină, din zi în zi se făcea mai aspră. În Țeara Românească, Eliad avînd curagiul a ataca cenzura în chiar persoana censorului, adresindu-i în public și prin tipar aceste cuvinte care în veci se vor păstra în istoria presei noastre: „*Dar, Domnule! te pălmuiesc, și palma mi se sfințește!*”, *Curierul românesc* fu suspendat pe o bucată de vreme. În Moldova, *Dacia literară* și *Propășirea* avură o soartă și mai tristă! Și una și alta fură definitiv oprite. Curagiul prin aceste nu se pierdea; un jurnal se opria, altul, sub alt titlu, ieșia mai zdravăn și mai energic decît cel oprit. *Propășirea* închisă, în locu-i se ivi în București *Magazinul istoric pentru Dacia*, care, sub redacția lui N. Bălcescu, *tînăr* în care era numai inimă, trată chestiile istorice și sociale cu o vervă, cu o bărbăție, cu un stil necunoscut încă în jurnalistica românească; și aceea ce *Magazinul* nu putea publica se reproducea de *Gazeta de Transilvania*, care, sub redacția capabilă și națională a lui Bariț, pîn' la 1847 a fost neobositul campion a dreptăților Principatelor Românești.

Anul 1848, cu efervescenta sa ce, de la un capăt a Europei la celălalt, a dominat popoarele, a exertiat și asupra presei românești înriurirea înmulțitoare ce a avut asupra presei din toate țările. Mai multe jurnaluri au ieșit și în Transilvania, și în Valahia, și chiar în Bucovina. În Moldova singură efectul fu contrar! ... Zioa de 29 mart⁵ pusese capăt influenței tinerimei, spartă și izgonită din țeară; o ordonanță princiară statornici o cenzură care nu putea decît a sugruma orice jurnal, chiar străin politicei. Numai *Albina românească*, organ a guvernului, putu a se păstra; însă jurnalul *Bucovina*, redigat de exilații din Cernăuți **, *Gazeta de Transilvania*, *Organul luminării din Blaj*, *Pruncul român*, *Poporul suveran* etc.... din București, proclamațiile, broșurile, pamfletele care ploua din toate părțile și chiar și în Moldova străbătea, cu toate măsurile guvernului de atunci, au rădicat presa românească la o înălțime ce pînă atunce îi fusese necunoscută. Nici un drit, nici o chestie nu remase fără a fi tratată, cu patimă, în adevăr, ades și cu exagerație, însă pururea într-un ton demn și conform cu misia tiparului.

Dar toată mișcarea intelectuală, toate aceste jurnaluri luară sfîrșit odată cu ocupația Principatelor de către armia rusiană. În Valahia remase în picioare singurul *Vestitorul românesc*, mărginit a publica numai actele ocîrmuirii și a da, sub foarfeca celei mai aspre cenzuri, oareșicare mici notiții despre întîmplările străine. În Moldova, *Albina românească* nu se putea fâli cu mai multă libertate.

Prin Convenția de Balta-Liman⁶, care a fost consecvenția ocupării rosienesti din 1848, autonomia Moldovei și Valahiei — închizeșluite prin tractatele încheiate

* Vezi suplimentul la n. 5 a *Propășirei*, *Foaie științifică și literară* redijată la anul 1844 (n.a.).

** *Jurnalul Bucovina redigat de exilații din Cernăuți* — Kogălniceanu acuză tipografia că a omis mai multe cuvinte din text, care trebuie restabilit astfel: „*Bucovina* redigată de frații G. și A. Hurmuzaki, avînd de colaboratori pre emigrații din Cernăuți”. Vezi mai jos, p. 342, *Rectificația* proprie a lui Kogălniceanu.

cu înalta Poartă de către vechii domni Mirce, Vlad, Bogdan și Petru Rareș și pre care și Rosia a recunoscut-o prin toate tractatele sale cu Turcia — fu înlăturată! Toate driturile izvoritoare din ea fură unele desființate, altele suspendate. Domnii, rînduiți de-a dreptul și numai pe șapte ani⁷, fură mărginiți de-a proceda la cea mai mică și neapărată reformă în țeară fără învoirea a comisarilor și apoi a consilierilor rusești⁸. O asemenea stare de lucruri care era negația a orice dezvoltări nu putea să exerceze decît o tristă înfriurire asupra presei în general și a presei periodice îndeosebi. Toată mișcarea intelectuală fu suspendată.

În Valahia, de la 1849 pînă la 10 septembrie 1854, cu greu am putea cita o singură producție literară de o oareșcare valoare, toată activitatea mărginindu-se în simple traduceri, cea mai mare parte *romanuri*, căci, cea mai mare parte din junime fiind silită a se deștera, cu dînsa emigrase și toată viața intelectuală a Țerei Românești. În străinătate, proscrisii au produs o literatură specială și pînă și încercări de o presă periodică, precum: *Albumul peregrinilor* de Bolintineanu, *Junimea română* și *România viitoare* de N. Bălcescu; însă sefestruierea acestor scrieri revoluționare la granița Principatelor și strimtoritele mijloace a redactorilor, din început le amerința pieire; de aceea și existența lor n-a fost decît efemeră. Afară de *Vestiitorul românesc*, nu știu ca să se fi publicat vreun alt jurnal; cel puțin meritul seu nu l-a făcut să strebată dincoace de Milcov.

În Moldova, care nu inspira aceleași îngrijiri revoluționare, apăsarea spiriturilor fu mai blindă. De aceea și inteligența a dat mai mult semn de viață. Ca cărți istorice, au ieșit colecția deplină a *Letopisișilor Moldovei*, editată de M. Kogălniceanu⁹; trei tomuri a *Uricarului*, de T. Codrescu¹⁰; *Istoria românilor* de T. Laureanu¹¹; *Cronica* lui Șincai, tipărită de Departamentul instrucției publice după un manuscris hărăzit de domnul stăpînitor¹². Poezia care disprețuiește și amenință lanțurile cele mai grele, cu toate restricțiile unei aspre cenzuri, a înălțat glasul libertății și ne-a vestit viitoarea deșteptare. *Baladele și Doinele lui V. Alecsandri*, *Poeziile* lui Bolintineanu, alte poezii a lui G. Sion s-au publicat în acest period. *Teatrul lui Alecsandri* și-a lui Milo ne-a dovedit asemenea că în Moldova viața intelectuală nu pierise și nu aștepta decît resărirea soarelui popoarelor spre a se deștepta zdravenă, frumoasă și națională. Presa periodică a făcut și ea oareșcare timide propășiri. În Iași, *Zimbrul* redigat de dd. Gusti, Codrescu și Fotino, *Septămîna*, foaie sâtească de d. C. Negruți; în Galați, *Patria* de d. Vrabie, au înmulțit numărul jurnalelor românești, însă ce folos! ... cea mai mică încercare de a ieși din strinsele mărginiri împuse de cenzură, și care făcea din aceste foi simple *efimeride**, era aspru pedepsită. *Zimbrul*, deși organ a guvernului, pentru un articol religios împrumutat *Gazetei de** Transilvania*, fu închis; *Patria*, ce nu putea publica nimic patriotic, căzu pentru că nu avea pentru ce a fi sprijinită. *Septămîna* care nu se ocupa decît cu articole *pastorale*, deși avea un redactor care odată scrisese pre *Alexandru Lăpușneanu*, conțeni odată cu subvenția ce i se da din venitul școalelor.

România literară, ce de pe atunce încerca de a se ivi, fu oprită înainte de a-și respîndi cel întii numer. Crima sa înaintea diplomaților străini era pentru că purta titlu de *Românie*; remase, dar, iarăși singură și autocrată *Albina românească*, care, lepădîndu-și adjectivul *românesc*, se transformă în *Gazeta de Moldavia*.

* Făcea din aceste foi simple *efimeride* — foi înseamnă gazete sau chiar reviste, *efimeride* înseamnă ziare.

** De — în original din.

Neste Rareș și
tinerimea. Jăturată!
toate în Domni;
tența, a la cea
a vieții su-
asupra nu
emancipate
de

această foaie, odinioară agent puternic de naționalitate, rosienesci din 1853—1854 nu-l vom spune¹⁸. L-am vădit despre injuriile ce dimineața trebuia să publice mai mari a Evropei, carii luaseră în mină apărarea profanându-se credințele, simpatiile, interesele aceasta de bărbați cari odinioară se fălia mul.

Conținut. Vîntul Apusului a început a strebate ca cel puțin a ne înăduși mișcarea intelectuală. Naționalismului românesc; pretutindene resar organe a asupra driturilor, asupra intereselor, asupra viitorului de frică și înnoindu-se dacă poate și cît poate,... a început astre, cînd nu cu mult mai înainte pentru orice aspirație a ai bună soartă, pentru apărarea a orice împilări, pentru espu- t, românul, sub vălul celui mai strict anonim, era nevoit de a avea ale Franției și a Germaniei.

să vedem cum publiciștii români au conștiința misiei lor, cum ei se folosesc atatea ce li se dă și, prin urmare, cum ei își îndeplinesc datoria lor, într-acest unde nimene nu trebuie să șează cu brațele încrucișate, unde, ca în timpul Solon, nimărui nu este iertat de a rămînea neutru?

Românii au astăzi șese jurnaluri politice; două în Moldova, *Gazeta de Moldova* și *Zimbrul*; două în Valahia, *Vestitorul românesc* și *Timpul**; două în Ardeal, *Gazeta de Transilvania* și *Telegraful*.

Gazeta de Moldavia și *Vestitorul* sînt jurnaluri de un caracter semi oficial; ele comunică novelele curței, măsurile adoptate de ocîrmuire; articole de fond și discuții politice întră foarte rar în coloanele lor; iar rămășița paginilor înșiră noutăți de afară, traduse din jurnaluri străine. În ele se reproduc, ca într-un daghereotip, toate întîmplările, toate opiniile zilei, fără nici un sistem, fără credință politică. Nu este, dar, treaba noastră de a le spune defectele sau calitățile, de vreme ce ele nu cearcă a intra pe o cale propășitoare nici măcar în privința regulilor gramatice.

Telegraful român, ce iese în Sibiu sub redacția d-lui Vasici, are ades bune articole, mai ales de comerț și agricultură. Acția politică a sa pînă acum e însă foarte mărginită. Cu interesele Prințipatelor se preocupă numai ca de o chestie secundară. Este oare aceasta din lipsă de corespondenți, ori din neputință? Nu o putem hotări.

Gazeta de Transilvania, redigată acum de dl. Iacob Murășeanu, este în mare decadentă. Renumele ei a fost mare numai pînă la 1848, cînd a dirijat-o pana lui Bariți. Cele mai bune articole despre driturile și interesele românilor ieșea odinioară în acest jurnal, în care publiciștii cei mai însemnați își deduseră rendez-vous. *Gazeta de Transilvania* se ocupă, pre cît îi este învoit, cu interesele materiale a românilor de peste Carpați, iar în cît privește Prințipatele, ea se mărginește în extracturi din *Gazeta* de la Iași și din *Vestitorul* din București. Cînd cîteodată înșiră vreun articol original, aceasta este negreșit un panegiric ce i s-a trimis din Moldova sau din Valahia. În această privire, *Gazeta de Transilvania* se poate

* Mai avem înaintea noastră prospectul unei noue foi ce are a ieși în București, *Patria*; prospectul e bine scris (*nota autorului*, care însă a uitat să plaseze asteriscul în text).

lăuda că acum ocupă cel întâi loc în jurnalismul românesc, căci a îmbucată trîmbița renumirii * cu mult curaj și, adesea, cu foarte puțin tact¹⁴.

Mai rămîn, dar, *Zimbrul* și *Timpul*. *Zimbrul* este cam spăriat; deși își arată cornițele în toate zilele, el s-a făcut cu totul mititel. Proverbul: *paza bună trece primejdia rea* l-a înțelepțit; de aceea îi și menim o viață îndelungată. Suplementul literar ce-l întovărășește o dată pe săptămîină îi întrece cu mult partea politică.

În sfîrșit, mai avem a vorbi de *Timpul* din București, redigat de d. Bosueceanu, ce, altă dată, ie și numele de G. Ilariu.

Timpul este o nouă înfățișare în jurnalistica noastră; sprijinit de casele cele mari de negoț din București, el este menit de a reprezenta și-a apăra viața și interesele *stărei de mijloc*, stare astăzi atît de importantă în Europa, și la noi de-abia născîndă. Așa s-a judecat această foaie și de *Presa de Orient*¹⁵.

Timpul este singurul jurnal care a abordat discuția politică; el are opinie, o sprijină, se silește a o face să prevaleze asupra ideilor contrare. El singur pînă acum a îndrăznit a scrie pe steagul său: *driturile românilor*, cînd celelalte foi periodice se tîresc în vechiul hogaș a tăcerii despre orice chestie politică privitoare cîtră Prințipate.

Redactorul său pare a fi plin de bunăvoință la lucru și de încredere în viitorul cauzei sale, două însușiri neapărate unui bărbat ce pretinde a fi organul unei opinii. — Prin urmare, ne place a crede că partea defectuoasă a acestei foi provine numai din neispita redactorului într-o purta o armă atît de ascuțită ca presa. Așa, cu părere de rău am văzut că d. Bosueceanu nu este îndestul de aspru în alegerea articolelor; cu chipul acesta, jurnalul său jicnește *morala publică* și, mai ales, acel simțiment a *frumosului* și a *onestului*, care trebuie pururea să povățuiască pana unui scriitor și mai ales a unui publicist; vroim a pomeni de articolul ce a ieșit în suplementul *Timpului* cu n. 4, iscălit de G. Sion, care pînă acum a aspirat de a-și face un nume prin alte merite decît prin *succese de scandal*. Articolul d-sale, adresat *femeilor moldovene*¹⁶, care dovedește că cunoaște atît de puțin acest sex, cu toate că pretinde că ele i-au *înălbit părul*, a produs un efect cu totul desplăcut. Nimic mai nedrept, mai arogant și mai puțin nemeritat decît învinovățirile d-sale Sion! Femeia este încă cea mai nobilă parte din societatea noastră, ea întrece cu mult pe bărbați. Pentru ce, dar, d-lui din excepții să facă regulă? pentru ce în acest articol, pre care, dacă nu l-ar fi iscălit, nici am pute crede că este a lui G. Sion, atît de mult se deosebește, și prin idei, și prin stil, de scrierile sale de mai înainte! pentru ce în acest articol, adaog, să mustre atît de aspru generația de față? Și chiar drepte să fie muștrările sale, este acum timpul de a dezvăli străinilor, tocmai în acest moment grav și critic pentru viitorul țerii, metehnele noastre? Socoate d-lui că cu aceasta ne-ar face mai recomandabili? D-lui, ca poet, nu și-ar pute alege alte sugeturi mai potrivite sau socoate că femeile moldovene sînt responsabile de nenorocirile sale amoroase? — G. Sion era pînă acum, și ca poet și ca *caracter*, unul din tinerii cei mai bine văzuți în Iași. Articolul său, care este nu numai o *neiscușință*, dar și o vină *leşe-moralită*, a jicnit coardele cele mai delicate a unei nații, *lovind-o în onorul mamelor, soțiilor și a fițelor*. Cu adevărată întristare mă văd silit de adresa unui prieten și poet ce-l iubesc aceste linii, foarte blînde, potrivindu-le cu nemulțemirea generală ce a produs și de care sînt sigur că d. Sion s-a și încredințat, atît prin reclamațiile ce a trebuit să primească și de-a dreptul, cit și prin acele ce s-au trimis redacției *Timpului*.

* *Renumire* — derivat din renume: faimă, glorie.

România literară singură a priimit pînă acum mai multe, pre care însă nu le-a dat publicității, numai ca să nu deschidă un cîmp mai larg unui scandal de jălit.

Somă totală. Noi am avut și avem încă publiciști. Eliad, Murgu, Maiorescu, C. Roset, Brăteanu, Bălcescu, frații Hurmuzăchești și alții¹⁷... au onorat jurnalismul românesc. Dar pînă acum n-avem încă un singur jurnal care să răspundă la trebuințele nației; și, cu toate aceste, în fața epoei serioase de astăzi, în mijlocul gravelor împrejurări ce se adună înaintea presei străine care zilnic se ocupă de români, însă mai totdeauna într-un chip ignorant sau ostil, cea mai mare nevoie pentru noi este de a avea un jurnal serios, neatîrnat, supus numai legilor adevărului, care zilnic să proclame și să apere driturile Prințipatelor, recunoscute astăzi în principiu de Europa întregă, care, dînd ocîrmuirei un sprijin credincios și neinteresat, să-i dezvălească abuzurile ce se fac fără știința sa și spre paguba țerei; care să-și puie de singur scop a stăruințelor sale de a forma nu numai educația noastră politică, dar încă de a ne cultiva natura morală, întemeind nobilile credințe, dezvoltînd în inimile noastre simțimentul frumosului și a onestului și fiind în toate apărătorul și sprijinitorul bunelor moravuri. Rezultatul muncii unui asemenea jurnal ar fi că ar lumina clase întregi, care astăzi n-au nici o instrucție și care nici ar avea unde să o găsească aiure; ar fi că atunci am găsi mai mult decît astăzi idei sănătoase și impresii mintuitoare într-un popor, pentru a cărui viață spirituală s-a făcut pînă acum atît de puțin! ... Binele ce un asemenea jurnal ar produce ar fi peste măsură. Negreșit că greutățile de a realiza un asemenea program sînt mari, și mai ales la noi unde libertatea tiparului este încă atît de mărginită! Dar, totuși, nu socot că ar fi peste putință de biruit. Trebuie numai ca bărbatul ce s-ar hotări să ieie asupra-și o asemenea importantă însărcinare și răspundere, totodată să ție seamă de împrejurările locale, de piedicile care sînt în poziția de față și mai ales de nepregătirea poporului pentru a primi, deodată și în mari doze, hrana vecinicului adevăr. Spre a ajunge la aceasta, jurnalismul trebuie să se ieie după pilda lui Franclin*, carele a practicat cu atîta iscusință arta de a populariza adevărele folositoare și de a înfățișa sfaturile moralei practice sub forme atrăgătoare și ușoare de înțeles pentru numărul cel mare a cetitorilor, transformînd în mică monedă, pentru trebuința mulțimei întregi, isprăvile ce învățatul sau gînditorul descoperă în fundul cabinetului seu.

Rectificație

În articolul *Jurnalismul român* publicat în numerele 4, 5 și 6 a *României literare*, s-a tipărit că jurnalul *Bucovina* a fost publicat de emigrații din Moldova. Aceasta este o neexactitudine provenită din scăpare de vedere a cîteva cuvinte a manuscrisului. Adevărații redactori a acestei foi au fost d[umnea]lor frații Gheorghii și Alexandru Hurmuzaki. Frazul, dar, trebuie să se cetească precum a fost compus, adică: *Bucovina redigată de frații G. și A. Hurmuzaki, avînd de colaboratori pre emigrații ... etc.*

Deși în acestăși articol a *Jurnalismului*, la concluzia cuprinsă în numărul din 6 februarie, am aprețiat, după cuviință, talentul d-lor frați Hurmuzaki, înscriin-

* Artaud, *Encyclopédie des gens du monde*. Tom 15 (n.a.).

du-le numele, precum și merită, în rîndul întîilor publiciști a românilor, totuși sînt dator adevărului a face și această rectificație.

M. K.

NOTE

Articol publicat în „România literară”, Iași, 1855, nr. 4, 22 ianuarie, p. 52–54; nr. 5, 30 ianuarie, p. 66–67; nr. 6, 6 februarie, p. 77–78, iar Rectificație în nr. 7, 13 februarie, p. 92.

Prin acest articol și prin cel precedent, Calendarele anului 1855, Kogălniceanu este primul bibliograf al presei române, iar metoda lui este nu numai semnalarea, ci și aprecierea, adnotarea critică a presei. După Kogălniceanu bibliografia presei române a făcut progrese meritorii. Astfel, periodicele semnalate de Kogălniceanu pot fi urmărite și verificate, în toată existența lor, în următoarele lucrări bibliografice:

C. D. Aricescu, Progresul ziaristicii în România, în „Columna lui Traian”, IV (1873), nr. 9, p. 156–163; Alexandru Pop, Bibliografia publicațiilor periodice românești și a celor publicate în limbi străine în România sau de români în străinătate, 1817–1887, București, 1888; Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, Publicațiile periodice românești. (Ziare, gazete, reviste). Descriere bibliografică. Cu o introducere de Ioan Bianu, tomul I: Catalog alfabetic 1820–1906, București, 1913; George Baiculescu, Georgeta Răduică și Neonila Onofrei, Publicațiile periodice românești, tom. II: Catalog alfabetic 1907–1918. Supliment: 1790–1906, Eucurești, 1969; Ioan Lupu, Nestor Comariano și Ovidiu Papadima, Bibliografia analitică a periodicelor românești, volumul I, 1790–1850, București, 1966–1967 (3 părți); aceiași autori și Dan Eerindei, vol. II, 1851–1858, București, 1970–1972 (3 părți).

¹ În stadiul cercetărilor actuale se știe că prima publicație periodică apărută pe pămîntul țării noastre a fost „Courier de Moldavie”, Iași, 18 februarie 1790 (se cunosc 7 numere, ultimul fiind din 1 aprilie). Dan Simonescu, *Primul ziar tipărit pe pămîntul țării noastre*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I (1956), p. 343–35. Textele celor 7 numere au fost publicate de C. Ciuchindel, *Despre începuturile presei românești: „Courier de Moldavie”*, în „Limbă și literatură”, II (1956), p. 349–366.

² Cunoștințele despre Teodor Racoce sînt astăzi mai complete; despre „Prospectul” lui din 1817 vezi Ioan Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, III, București, 1936, p. 195, nr. 954 și p. 327–328, nr. 1067. Publicația lui T. Racoce nu este un periodic, ci o cress-tomație; textul ei a fost publicat de Teodor Bălan, *Crestomaticul românesc din anul 1820, ediție critică îngrijită de...*, Cernăuți, 1930.

³ Publicația lui Zaharia Carcalechi a luat ființă și s-a tipărit la Buda, cu titlul „Biblioteca românească”, 1821, 1829–1830, 1834. Vezi Ioan Bianu și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 372–373, nr. 1114 și p. 618–619, nr. 1410.

⁴ Titlul acestui periodic este „Fama Lipschii pentru Dația”. Numărul 7 din „luna lui No-emvrie”, 1827, s-a descoperit recent în Biblioteca Brukenthal din Sibiu. Marina Cristea, *Primul ziar românesc: Fama Lipschii*, în „Gazeta literară”, 3 febr. 1966, p. 3.

⁵ 29 martie 1848 – data izbucnirii revoluției în Iași, reprimată chiar în aceeași zi.

⁶ *Convenția de la Balta-Liman* – localitate azi în U.R.S.S. – a fost încheiată între Rusia și Turcia la 19 aprilie/1 mai 1849; ea a fixat o serie de măsuri politice în Principate, valabile pe termen de 7 ani.

⁷ Cei doi domni numiți pe baza Convenției de la Balta-Liman au fost Barbu Știrbei în Țara Românească și Grigore Al. Ghica în Moldova. Domniile lor încetează în octombrie 1853,

dar, sub control țarist și turcesc, iar în Țara Românească și austriac, ei continuă a governa țările până la Unire (1859).

⁸ Convenția de la Balta-Liman a hotărât, între altele: „pe timpul cât avea să dureze ocupația turco-țaristă, cele două curți continuau să aibă în Principate câte un comisar extraordinar însărcinat cu urmărirea mersului lucrărilor și politica domnilor” (articolul 5).

⁹ Este vorba de cele trei volume *Letopisișile țării Moldovii publicate pentru întâiași dată de M. Kogălniceanu*, tom. I, Iași, 1852, tom. II, Iași, 1845, tom. III, Iași, 1846 (ediție în litere chirilice). Ed. a II-a, 1872–1873 (3 vol.) are titlul *Cronicele României*.

¹⁰ *Teodor Codrescu* (1819–1894), scriitor din Iași, autorul mai multor lucrări literare (originale și traduceri). Colecția „Uricariul” amintită de Kogălniceanu are 25 de volume (1852–1895) și cuprinde „hrisoave, anaforale și alte acte din suta a XVIII^a și XIX^a”. Despre viața și activitatea lui, v. „Uricariul”, vol. XXV (1895), p. I–XVIII.

¹¹ *August Treboniu Laurian* (1810–1881), istoric, colaboratorul lui N. Bălcescu în publicarea „Magazinului istoric pentru Dacia” (5 vol., București, 1845–1847). *Istoria românilor*, amintită de Kogălniceanu, a apărut la Iași, în 1853 (3 părți).

¹² Vezi nota 10 de la p. 306

¹³ Această ocupație a armatelor țariste a durat de la 17 octombrie 1853 la 19 iulie 1854 (în Țara Românească) și de la 18 octombrie 1853 la 4 septembrie 1854 (în Moldova).

¹⁴ Pentru polemica lui M. Kogălniceanu cu Iacob Mureșanu (1812–1887), vezi articolul lui Kogălniceanu *D-lui Iacob Mureșanu, redactor respunzător a Gazetei de Transilvania* și notele respective publicate în acest volum, p. 345–354.

¹⁵ *La Presse d'Orient* — ziar care a apărut la Constantinopol.

¹⁶ Pentru polemica lui M. Kogălniceanu cu Gh. Sion pe tema moralității „femeilor moldovene”, vezi articolul lui Kogălniceanu *Răspunsul unui pamfletist către un moralist* și notele respective publicate în acest volum, p. 603–611.

¹⁷ Dintre „publiciștii” amintiți, cred că sînt mai puțin cunoscuți cititorilor următorii:

Eftimie Murgu (1805–1870), scriitor progresist și om politic din Banat. În 1834–1835 a predat la Iași filozofia; în 1836, la București, a fost profesor lui N. Bălcescu. În timpul revoluției, la 1848, a susținut solidarizarea românilor cu ungurii, împotriva autocrației habsburgice. A colaborat la ziarul românesc „Concordia” (1861–1870), care apărea la Pesta, unde se retrăsese în ultimii ani ai vieții. Eftimie Murgu, *Scrieri*. Ediție îngrijită, cu introducere și note de I. D. Suciu, București, 1969.

Ion Maiorescu (1811–1864), transilvănean venit în Țara Românească (1837) și apoi la Iași (1842). A avut merite însemnate în conducerea învățămîntului ca profesor, inspector școlar și director al Eforiei Școalelor. La 1848, Comitetul revoluționar din Muntenia l-a trimis la Frankfurt am Mein să susțină în fața dietei germane cauzele revoluției.

Ion Brătianu (1821–1891), om politic care a jucat un rol pozitiv în mișcarea revoluționară munteană de la 1848, fiind membru al guvernului din 11 iunie. Kogălniceanu amintește pe Ion Brătianu și C. A. Rosetti, dar nu amintește periodicul lor politic „Republica română”, apărut la Paris (1851) și Bruxelles (1853), care a fost mai radical decît presa amintită a „proscrișilor” („Albumul peregrinilor”, „Junimea română” și „România viitoare”. Cred că a fost omis din cauza titlului).

Domnului Iacob Murășanu, redactor respunzător a *Gazetei de Transilvania*

Domnule, partizan a libertății tiparului, jurnalist românesc de la 1839, redactor a *Daciei literare*, a *Arhivei românești*, a *Foaiei sătești*, corector a *Propășirei*, colaborator a *Alăutei*, a *Albinei românești*, a *Bucovinei* ș.a., nimine mai mult decât mine nu cunoaște cât jurnalele sînt neapărate învățaturii și îmbunătățirii poporului, libertății publice și private, progreselor civilizației, într-un cuvînt.

Cînd, dar, în *România literară* am publicat reflecțiile mele asupra *Jurnalismului românesc*¹, eu nu am avut de țel de a atinge personalități, de a lovi în merite întemeiate, dar nici de a tîmîia idoli, și mai ales pigmei.

Scopul meu a fost mai mare. Arătînd trecutul și prezentul jurnalismului nostru, piedecile și defectele sale de față, am vroit prin aceste să-i arăt și ce trebuie să facă și pe ce cale are să urmeze în viitor, dacă vroiește să ajungă la acea culme înaltă la care a izbutit presa periodică în alte țeri, mai civilizate. Povățuit de legile trase jurnalismului prin cele întii pene al Europei, neinteresat în chestie prin nici un motiv personal — de vreme ce prin interes nu sînt legat cătră o foaie publică —, ci avînd în privire numai cauzele care împiedică pe organele publicității noastre de a esercia o înriurire sănătoasă asupra poporului, m-am silit ca să arăt d-lor redactori convicția mea, că, dacă vroiesc a vede trudele lor respunzînd la misia ce au luat asupra-și, dumnilor trebuie prin o activitate neconținută să se silească de a-și îmbunătăți jurnalele, de a se pune în capul, iar nu în coada ideilor seculului și mai ales de a fi organul luminat a trebuințelor, a libertății și a civilizației românilor, iar nu de a fi instrument a partizelor și a persoanelor. Am trebuit, dar, să trec în revistă deosăbitele foi periodice de astăzi. Reflecțiile ce am făcut asupra *Gazetei de Transilvania*, a cării redactor de acum ești dumneta, au fost următoarele: „*Gazeta de Transilvania*, redigată acum de d. Iacob Murășanu, este în mare decadință! Renumele ei a fost mare numai pînă la 1848, cînd a derigat-o pana lui Bariț. Cele mai bune articole despre driturile și interesele românilor ieșia odinioară în acest jurnal, în care publiciștii cei mai însemnați își dăduseră *rendez-vous*. *Gazeta de Transilvania* se ocupă, *pre cît îi este învoit*, cu interesele materiale a românilor de peste Carpați. Iar în cît privește Prințipatele, ea se mărginește în extracturi din *Gazeta* de la Iași și din *Vestitoriul* din București. Cînd citeodată înșiră vreun articol original, acesta este negreșit un panegiric ce i s-a trimis din Moldova sau din Valahia. În această privire *Gazeta de Transilvania* se poate lăuda că acum ocupă cel întii loc în jurnalistica românească, căci a îmbrucat trimbița renumirei cu mult curagiu și ades cu foarte puțin tact”.

Aceste reflecții care nu ating în nimică persoana d-tale, nepuind în chestie decît tactul d-tale ca redactor, nu sînt numai un product al giudecării mele individuale; ele sînt rezultatul opiniei publice din Moldova asupra jurnalului d-tale. Dumniata însă te-ai mîniat și te-ai hotărît ca să-mi respunzi!

Dritul apărării este tot atît de sfînt ca și al atacului; prin urmare, dritul d-tale de a dovedi publicului — giudecător între d-ta și între mine — că critica mea este nedreaptă și neîntemeiată este întreg și necontestabil. Însă să vedem cum ai întrebuițat acest drit și să vedem asămîne dacă cu refutația d-tale ai izbutit a slăbi ori încă a întări apreciația ce am făcut despre *Gazeta de Transilvania*, încredințată redacției d-tale; într-alte cuvinte, dacă această renumită foaie povățuită de d-ta a mers în propășire sau în decadință.

Vechii romani, domnule Murășianu, cerea de la acel ce-și alegea [profesia] de apărător calitatea de bărbat de bine și de elocuință², adică: îndoita garanție a patriotismului și a talentului. Ca să-mi răspunzi ai socotit de cuviință să-ți alegi un apărător: pre un asemenea te-ai dus în imaginație și l-ai căutat în fundul Ungariei și, ca să dovedești lumii că ești restrenepot de roman, l-ai botezat un roman bun^{*}; și așa i-ai publicat întîmpinarea în contra-mi în nr. 20 și 21 a *Gazetei* d-tale.

Înainte de toate îmi vei da voie ca în contra calificației de *roman bun* să protestez. Român bun este acela care sprijină cu numele seu aceea ce scrie, fie atacînd, fie apărîndu-se. Român bun nu poate fi acela care se ascunde în tufe și de acolo, mișelește, aruncă tină asupra trecătorilor. Judecata ce am purtat-o asupra foiei d-tale am iscălit-o cu numele meu; și negreșit că, atunci cînd m-am hotărît a critica pre alții, m-am și pregătit a fi și eu contracriticat.

Însă pre cît atacul meu a fost loial, mărginit în regulile bune-cuviințe, ferindu-ți persoana, am fost și sînt în dreptate de a cere de la d-ta aceeași reciprocitate. Altmintrele nici ești demn de a ține pana publiciștilor în mînă, nici meriți ca să fi tratat ca publicist.

Dumniata, în loc de a mă întîmpina fătîș, adică cu francheta ce se cere neapărat de la un bărbat care, puindu-se în fruntea unui jurnal, prin aceasta însuși afișează pretenția de a fi povățuitorul opiniei publice, dumniata, zic, ai recurs la un anonim, plăsmuit poate de însuși dumniata, o ființă imaginară, a căriia nu-i cunosc nici antecedentele, nici meritele cătră țeară și literatură, pentru ca lumea să fie datoare de a-i recunoaște calificația ce-i place de a-și da din autoritatea sa privată, adică de *român bun*.

Cu un asemenea român bun, poate, dar *ascuns în tufe*, vei afla, dar, de cuviință ca să nu intru în luptă. În timpul de mijloc asemenea luptători carii lovia cu viziera peste ochi, fără a-și arăta mai întîii fața și numele, se respingea din arena onorului și se numeau *chevaliers félons* **. Însă articolul unui asemenea cavaler rău l-ai priimit în coloanele foiei d-tale, dumniata, domnule Iacob Murășianu, redactor respunzător a *Gazetei de Transilvania*, d-ta, dar, ai a-mi răspunde pentru acest articol, fabricat nu în Ungaria, ci în oficina d-tale. Cu d-ta, dar, am a face și cătră d-ta mă și adresez. — Am zis, domnule, că apreciația mea asupra jurnalismului românesc n-a avut de țel de a tîmîia pre d.d. redactori și de a le adresa complimentele vulpei cătră corb. N-am trebuință de cașul d-voastră, mi-am rostit, dar, franc opinia, și despre *Timpu*, și despre *Gazeta de Moldavia*, și despre *Telegraf*,

* *Român bun* — așa semnează Iacob Mureșanu articolul care îl atacă pe Kogălniceanu.

** *Chevaliers félons* — erau ceva mai mult decît „cavaleri răi”, erau cavaleri trădători ai suzeranilor lor.

și despre *Vestitor*, ca și despre foaia d-tale. Dacă am fost indulgent am fost pentru d-ta, căci așa fi trebuit să zic multe, *tocma acele ce am tăcut*. Dacă am fost aspru, am fost pentru redactorii *Zimbrului* și a *Gazetei de Moldavia*, foi care se găesc în împregiurări mult mai grele decât jurnalul d-tale. Redactorii pentru care am fost aspru — deși drept — nu s-au mîniat asupra-mi, chiar acei cătră care mi-ar fi fost iertat de a fi indulgent, spre exemplu: decanul jurnaliștilor și a literațiilor noștri, acela care a fundat în Moldova cea întii tipografie sistematică și cea întii foaie periodică, pre care o povățuiește de 28 de ani, care a povățuit ani întregi școalele noastre naționale, care ne-a dat cele întii cărți elementare, care a rechemat la viață prin poezie, prin pictură, prin descrieri istorice figurile uitate a vechilor noștri domni și eroi, a căruia nume îl găsim în toate începuturile culturale, intelectuale și industriale a Moldovei; cu toate defectele sale, campion neobosit al inteligenței în timp de giumătate de secol. Și totuși bărbatul acesta, G. Asachi, nu mi-a vroit reu pentru critica mea, pentru că știe de mult că prețuiesc adevărul, pentru că știe că apreciația ce am făcut despre *Gazeta de Moldova* nu-i împuținează în nimica meritele ce și-au dobîndit în istoria începutului literaturii românești.

Însă, dacă n-am cruțat defectele redacției *Gazetei de Moldavia*, pentru ce să cruț pre acele a redacției *Gazetei de Transilvania*, cătră care nu este nici un motiv de deosăbită indulgență? Cine ești, domnule Murășianu? Care sînt pînă acum meritele d-tale în literatura românească, unde sînt precioasele d-tale scrieri?

Numește-mi jertfele ce ai făcut, luptele ce ai sprijinit, prigonirile ce ai suferit, pentru ca să fii singur mai presus de critică, pentru ca să pretinzi ca noi, jurnaliști și public, să primim *Gazeta* d-tale ca un nou decalog dat nouă spre mu[]tă închinăciune din munții Brașovului?

Capitele cele mai mari al Europei, geniile cele mai strelucite, publiciștii cei mai însemnați recunosc autoritatea criticei și d-ta, de-abia neofit în jurnalismul românesc, nu! Pentru că am zis că *Gazeta de Transilvania* este în decadință, ți-am jignit orgoliul! *Inde irae!* * Dar vina mea este dacă în oara cînd Bariț ți-a trecut *Gazeta* nu ți-a trecut și capacitatea sa?

Vina mea este dacă Bariț, retrăgîndu-se din redacție³, și-a aninat pana atît de sus, încît d-ta cu toate acățăturile n-ai putut a o agiunge? Dacă așa fi căutat numai interesul meu privat, țelul ce atribuiezi articolului meu, interesul meu privat ar fi fost, domnule Murășianu, ca să te înalț la ceruri; căci atunci negreșit că m-ai fi respălătit, dîndu-mi și mie, după obicei, unul din acele decrete de imortalitate cu care, în coloanele d-tale, ești atît de generos cătră toți acei ce-ți adresează vreun compliment. Mă înțelegi, domnule redactor. *À bon entendeur salut*, zice francezul. Eu, domnule, am preferat adevărul laudelor d-tale. Am plătit tributul cuvenit unor publiciști ca Eliad, Murgu, Maiorescu, Bariț, C. Roset, Bălcescu etc. Am dovedit că știu a fi drept și a da fără interes privat fiecăruia ce i se cuvine. *Suum cuique* **, spre a mă sluji de o espresie întrebuintată și de d-ta; căci unii din aceștia sînt morți, alți sînt proscrise și nici unul dintre ei nu mai are în dispoziția sa vreun organ a publicității, pentru ca să pot aștepta de la dîșii reciprocitatea camaraderiei. Că nu te-am pus și pre d-ta în numărul acestor publiciști, vezi, domnule, că nu *interesul meu privat* este vina, ce meritul d-tale, pre care, în ignoranța mea, mărturisesc că nu-l pot prețui încă.

* *Inde irae!* — de aici minia!, așa se explică ura! (lat.).

** *Suum cuique* — fiecăruia (să i se dea) ce e al său; a i se recunoaște meritele.

Dacă întimpinarea d-tale n-ar atinge decît persoana mea, te încredințez că oricît ea este de murdară (întrebuințez o expresie favorită a d-tale) aș fi lăsat-o fără răspuns. În redacția d-tale ai dizvălit atît de puțin tact, atîta puțină cunoștință a oamenilor și a lucrurilor din Prințipate, încît te încredințez că-ți preferez ingiuriile înaintea laudelor. Însă d-ta afișezi pretenții mai mari, generalizezi chestia. După zicerile d-tale, *Gazeta de Transilvania* este paladiul naționalității noastre; în anii de pe urmă ea a avut monopolul de a fi apărătoarea driturilor Principatelor; ea singură a arătat Europei suferințele lor; căci „în anii 1853 și 1854 pămîntul Principatelor era părăsit de condeile fiilor săi și numai la *Gazeta de Transilvania* românii în disperare năzuiau ca la un înger mîntuitor, strigînd la poalele Alpelui (gramaticeste se zice Alpi, Pirenei, Carpați, în plural): *agiutor, agiutor!*” Vai, saraca Patria noastră, dacă în acele timpuri nefaste Moldova și Valahia n-ar fi avut alt apărător decît pre d. Iacob Murășianu din Brașov! Și vai de voi, tinerilor români din Moldova și Valahia, carii între anii 1853 și 1854 [cu]lțriați Europa spre a găsi apărători țerii voastre și carii, neobosiți în stăruințele voastre, băteați la ușile miniștrilor și a publiciștilor din Paris, Londra și Viena, arătîndu-le driturile și suferințele Principatelor! Vai și de voi, românilor, acei carii, în țeară însuși și în fața împilării străine, predicați unirea, hrăniți focul naționalității și, cu pericolul libertății voastre, împărtășiți presei Europei și fraților voștri din străinătate isprăvile puterei asupritoare! Voi n-ați lucrat pentru țeara voastră, ci pentru d. Murășianu.

Vouă nu vi se cuvine nici o laudă, căci totul s-a făcut numai de *Gazeta de Transilvania*, pentru care anii 1853 și 1854 au fost o epohă de aur (cred și eu!).

Meritul este, dar, a d-sale Iacob Murășianu și Principatele nu-i datoresc mai puțin decît de a-i rădica o statuă pe vîrfurile cel mai nalt a munților Brașovului!

Sic vos, non vobis etc. a zis de mult Virgil!⁴

„Numai din *Gazeta de Transilvania* și din pana meritațiilor ei corespondenți, cu mult necaz se știe despre Regulii și despre Fabricii⁵ în oarele ieșirii dușmanului din țeară!” Citez, d-nule, textual. Bilbochet⁶ n-ar fi zis mai bine! Și în umilită mărturisesc că Transilvania a făcut mari progrese în acele ce la noi de mult se numesc *brașoave*. Cît pentru aserția d-tale, adresată mie în special, adică că eu sînt nemulțemit de redacția *Gazetei de Transilvania* numai din cauza că în anii trecuți am tăcut, cînd ca bun patriot eram chemat a scrie tot ce nu s-a scris de alții, vei afla, domnule Murășianu, de cuviință ca să nu mă laud cătră d-ta cu cele ce am scris.

Cînd am fost în corespondință cu *Presa* din Paris, cu *Independința* din Bruxela și cu *National Zeitung* din Berlin, socot că n-am avut trebuință de a cere pașaportul d-tale. Iar ca dovadă că sînt informat de driturile Principatelor și că le-am și espus și apărat ceva mai binișor și mai multișor decît d-ta, te rog să cetești *Dorințele partizei naționale*, din care ți-am trimis un exemplar prin poșta de astăzi. Dar poate îmi vei zice că opiniile ce esprim în această scriere nu se potrivesc cu acele ce am rostit în vreo două pasagiuri ce mi s-au impus *ex officio* (și fără care nici mi s-ar fi învoit tipărirea) în *Istoria Principatelor*⁷ ce am publicat în limba franceză la Berlin, în 1837. Îți voi răspunde că, chiar acele opinii să fi fost ale mele, încă este mai bine ca să greșesc prin neispită la vrîsta de 18 ani, ce aveam cînd am lucrat *Istoria Principatelor*, și să mă întorc pe calea dreaptă la vrîsta de 30 ani, decît să fiu liberal la 18 ani și la vrîsta coaptă să ajung mai absolut decît țarul Rosie, renegînd toate nobilele credinți ale frumoasei junete, precum au făcut mulți eroi cîntați de d-ta.

Ș-apoi, domnul meu, protecția rusească alta era de la 1829 pînă la 1836 cînd am scris *l'Histoire de la Valachie* și alta a fost de la 1837. Tractatul de

Adrianopol⁸ ne închizeşlulia capitulațiile noastre. Nota contelui Neselrode⁹ din 1848 ne nega chiar naționalitatea! Deosebirea este mare între aceste două epohe!

De la 1838, cînd am lăsat bancile universității din Berlin, sînt trecuți șeptesprezece ani. În tot acest timp, cu mici întrerupții, am fost în arena presii. Te defiez, domnule, și pre toți românii cei buni a d-tale, ca, în toate scrierile ce ca editor, ca redactor și ca autor am publicat — și ele sînt în destul de numeroase —, să-mi arătați un singur pasagiu, o singură linie în care să nu resufe simțimîntul cel mai curat a libertății și a naționalității românești, ura despotismului și a privilegiilor de caste — cu toate că mă numești aristocrat —, interesul cel mai viu pentru luminarea și chemarea la viața publică a claselor neîndrituite și asuprite, într-un cuvînt amorul țerei și progresului!

Mă silești, domnule, să-ți vorbesc de mine, cînd ar trebui să vorbesc numai de d-ta și de meritele d-tale. Dar ce să fac, domnule, dacă ai adus discuția pe calea personalităților? Mă învinovățești, domnule, că fac ca aristocrații din țeara d-voastră și că nu cetesc *Gazeta*. Păcatul n-ar fi așa de mare. Însă învinovățirea este nemeritată; cetirea la mine s-a făcut fire, o știu acei carii mă cunosc. Te încredințez, dar, că și pre foaia d-tale, ca și pre celelalte jurnale românești, o cetesc regulat. Și, ca dovadă că apreciația ce am făcut despre redacție am făcut-o cu toată maturitatea spiritului și în deplină cunoștință a cauzei, te rog, ia d-ta în Brașov un exemplar a *Gazetei* și a *Foiei pentru animă* etc. ... și eu în Iași voi lua un alt exemplar; și aidem amîndoi să frunzărim cele de pe urmă șese luni.

Ce vedem în *Gazetă*? Articule unele bune, altele practice, altele de un interes local pentru Ardeal. Ce critică am făcut eu? „*Gazeta de Transilvania* se ocupă, pre cît îi este învoit, cu interesele materiale a românilor de peste Carpați”. Aceste sînt cuvintele mele. Așa-i, domnule, că ți-am dat deplin dreptate, în aceea ce formează sfera de activitate în care astăzi este mărginită *Gazeta*, adică interesele românilor din Austria? Așa-i, domnule, că am recunoscut și piedicile care le ai întru de a te întinde și mai departe, adică, cum singur d-ta zici, „legile presii în cercul căroră ai *obligațiune* a te cumpăni”.

Spune-mi, dar, unde este strimbătatea ce ți-am făcut și care te-a dus la o așa mare mînie? Un redactor nu poate de nimine a fi silit de a da jurnalului seu o mai mare întindere de orizon decît vroește sau au făgăduit.

Nimine, dar, domnule, nu te poate sili ca să te ocupi de Principate mai în special decît te-ai ocupa de Galiția sau de Serbia.

Dacă eu m-am rostit și asupra activității d-tale în privirea Moldovei și a Valahiei, aceasta este numai că, fără să vreau, am fost adus de a face o comparație între rolul ce a giucat *Gazeta* în timpul lui Bariț și între acel ce-l gioacă acum, în timpul d-tale.

D-ta singur nu vei nega că pînă la anul 1849 *Gazeta de Transilvania* a fost apărătorul cel mai înfocat a Principatelor, stimulatorul neobosit a naționalității lor, protivnicul neîmpăcat a înriurilor din afară și a abuzurilor dinlăuntru, care le împiedica propășirea. La *Gazeta de Transilvania* alerga toți publiciștii români, cari în patria lor nu putea găsi organ pentru a-și publica ideile. *Gazeta de Transilvania* era pentru Principate *presa liberă, organul opiniei publice*. *Gazeta* lui Bariț a făcut mult bine, a oprit mult rău și în tot chipul a exerciat o mare înriurare în Iași și în București, atît asupra guvernelor, cît și asupra poporului.

Cu mîna pe cuget, poți sprijini că *Gazeta* lui Murășianul a izbutit a se păstra în aceiași înălțime și că are în Principate aceiași importință? Sînt sigur că însuși vei mărturisi că nu. Îmi vei pune înainte oprirea din 21 dechemvrie a.tr. Recunosc

că de atunci ai putut mai puțin zice; însă dacă 21 dechemvrie te-a mărginit de a trata oareșicare chestii speciale, eu socot că nu te-a îndatorit de a zice și aceia ce nu vroiești; a putut să-ți impuie tăcerea, iar nu de a te face ehul tuturor panegiriștilor din Principate.

Adevărata, dar, cauză a miniei d-tale este că te-a lovit unde te doare; și aceasta singur o recunoști când în întimpinarea d-tale atingi toate părțile apreciației mele despre rolul *Gazetei*, afară decît pasagiul panegiricii, a curajului și puținului tact cu care ai îmbucac trîmbița renumirii.

D-ta vei înțelege că asupra acestii chestii nu mă pot întinde mai departe. Mă voi mărgini de a-ți zice numai că gospodarul se laudă toamna, după ce a adunat în hambare și în coșere rodul holdelor sale, iar nu primăvara cînd încă n-a sămănat. Noi încă nici am deschis brazdele în care avem a depune semința viitorului nostru. Pentru ce, dar, panegirice?

Schimbîndu-ți drumul, te încredințez că ai nimeri mai bine; și aceasta o zic în interesul d-tale, căci ai avea mai mulți abonați în Principate și atunci nu ai avea a te lupta, cum singur zici, cu deficitul speselor tipăririi. Cît pentru *Foia inimii* etc., care sub direcția d-tale s-a prefăcut în *Foia animei*, că n-am zis nimic, ai trebui să-mi mulțimești. Ce puteam zice?

Aidem să o frunzărim și pe dumniaei.

Văd în ea o mulțime de articole pentru limbă și ortografie, unele mai biscor-pate * decît altele, scrise într-un stil greu, tăiat din topor și însușit de a dezgusta pentru eternitate de o asemene limbă! Văd apoi ode și acrostihide în care se găsesc toate afară de poezie. Fac o excepție pentru d. Andrei Murășianu, care însă, din nenorocire și pentru foaia d-tale și pentru noi, este mai mult decît scump cu frumoasele sale compuneri. Mai văd laude exagerate a unor reputații cu totul locale, care nici macar peste Carpați n-au trecut. În privirea Transilvaniei, aceste din urmă articole pot avea folosul lor; însă aceste nu constituiează fondul unui jurnal literar. Pardon, cît pe ce era să uit și o specialitate, cea mai interesantă, a *Foiei pentru inimă* etc. Vroiesc a vorbi de acele compuneri în proză și în poezie pre care redactorii din Iași și din București, aristocrați fără inimă, se refuză de a le primi în jurnalele lor.

Foaia d-tale ca adevărată foaie de inimă, ca bună mamă, este însă mai generoasă; sinul ei este pururea deschis pentru acești fii smintiți a lui Apolon.

Dar de ce să mă apuc de poeziile d-lui Seulescu și companie? De ce să nu mă țin de însuși producțiile muzei d-tale, nenorocită muză, care țipă în următorul mod:

Odă seculară

la

*Încheierea seclului Gimnasiului din Blajiu
Dedicată de Iacob Murășianu, an 1855¹⁰*

Descende din cer, musă, îmbrăcate-n porfire,
Adună-ți corul pindic, grăbește, vin' la noi!
O! Febe! 'ntindeți arcul, acordă ton suptire...

* *Biscor-pate* -- fără unitate (din părți nu bine legate între ele).

Noi știm că porfirea este o piatră roșie; și nu ne putem închipui o muză îmbrăcată în haine de porfire. Asemine muză nu poate fi decât împietrită; cum, dar, or putea acorda *ton suptire*? Și ce vra să zică acel ton suptire?

Vra să zică că avea nevoie să rimeze cu haina de porfire. Ce galimatias, o! Feb Apolon! O asemine muză singură, piatră de porfire, cum ar putea să îndeplinească dorința din versul al patrule? Să farmece și piatra ce nu ști de nevoi! Mai departe cetim tot în *Oda seculare* a d-lui I. Murășianu:

Cît teneret ce roată se dea în giur de tronu-și,
În timpuri de cutrier, lucia din este scoli?
Ce bucin cu resunet făcu martiri la tonu-și
Mai bravi decît ce Blajul crease-n cimpu-și soli?

Și mai departe:

Bătut-am cred amarul, cel crunt pocal de soarte
Ce-și fipse-a sa săgeată în pept, dar n-a pătruns;

.

Auzit-ați un pocal care înfige în pept o săgeată! Și încă bine că însuși autorul ne spune că o asemine săgeata n-a pătruns! etc., etc., etc.

Această curioasă elucubrație a crierilor d-lui Iacob Murășianu se află publicată în *Foiea pentru animă* din 2 martie 1855!!

N-am avut, dar, dreptate, domnule, de a sprijini că *Gazeta de Transilvania* este în mare decadință? A întrecut-o *Telegraful*, a întrecut-o *Patria*. Și pentru că am zis aceste cuvinte care răsună în gura fiecăruia ce citește *Gazeta* d-tale și o compară cu alte foi publice, d-ta te-ai mîniat, aruncînd asupra-mi invective cu glas de apostol ridicol, strigînd la perfidie, la neunire, la spiritul draconic, care sapă sub picioarele frate-seu etc.

Pre a me lege! curiozi sînt frații noștri, românii își buni din Ardeal!

De pildă, unul din d-lor naște cîte o idee, cîte o sistemă de limbă! Logica cam se luptă cu ideia; forma odată trasă a limbei, armonia care nu este de disprețuit, simțul bun se împotrivesc sistemii.

Nu face nimică. Orgoliul ardelenesc pretinde că românii din Principate și pre unele și pre altele, deși venite din Brașov, deși *brașoave*, să le priimească ca evanghelii. Discuție nu încape. Moarte celui ce ar îndrăzni a scrie ceva în contra! El este un frate fals, el este ușor de caracter, el este îngîmfarea personificată, fiptă întipuire, unilateral, spirit draconic etc. etc., protivnic a nației și a țerei. Carpații Brașovului trebuie să cadă asupra capului lui!

Domnilor români buni din Brașov! Dacă este că unirea stă în șerbie, în oprirea liberei discuții, în oarba îmbrățișare a elucubrațiilor minții d-voastre, în prosternarea noastră dinaintea sistemilor de limbă a d-voastre, d-voastră carii după mărturisirea a însuși întîiului vostru publicist, Bariț, *n-ați început de a scrie românește decît de cîțiva ani*, în măgulirea orgoliului vostru și în admirarea neîntemeiatelor d-voastre pretenții, atunce noi nu sîntem uniți, atunci ne retragem „de a urma cu voi pavilionului ce se înalță cu multicolorarea perspectivelor de progres, ce ne surid ca o virgină maritabilă, atrăgîndu-ne cu nurii cei de zeină, ca să ne îmbrăcăm în tualața ce ni-o poștește în preț de a da mîna cu noi” *.

* Cuvinte cu care romanul bun încheie corespondința sa (*n.a.*).

La o asemenea nuntă noi nu sîntem nuntași; și dorim că, dacă în îmbrățișarea unei asemenea proze, care mai că întrece poeziile *Foaiei pentru inimă* etc., stă unirea, apoi Carpații ce ne dispart să fie încă o dată mai nalți.

Cît pentru injuriile grosolane și murdare ce-mi adresezi, domnule Murășianu, vei afla de cuviință ca să nu le rădic. În timpul de mult trecut a lui Melanhton¹¹ și a lui Erasm¹², învățații sprijinia discuțiile filozofice și teologice prin schimbarea expresiilor de vită, asin, catir, satana etc., etc. Și cînd aceste rezoane nu izbutia de a convinge pre contrazicători, atuncea drept *argumente irezistibile* întrebuița și călămările și scaunele ce găsia sub mîină. Acela care avea chica mai tare remînea biruitor! Mă aflu în anul 1855 și secolul al nouprezecele bate în inima mea. De aceea o asemenea discuție nu o pot priimi; de aceea toate injuriile cîte le găsesc în gazeta d-tale le și las d-tale, fără a mă atinge de ele, ca niște expresii ce sînt necontestabila d-tale proprietate, adică stilul d-tale. Și Buffon¹³ știi că de mult a zis *Le style c'est l'homme*, domnule Murășianu!

NOTE

Publicat în „România literară”, nr. 14, Iași, 16 aprilie 1855 și nr. 15, 23 aprilie 1855, p. 173—175 și 183—187. Semnează M. K. numai după prima parte (p. 175), „M. Kogălniceanu” (p. 187), iar în Scara de la sfîrșit (p. II), articolul este pus între articolele lui Kogălniceanu.

În nr. 6, 6 februarie 1855, al „României literare” M. Kogălniceanu, în cadrul articolului Jurnalismul românesc în 1855, afirmase despre „Gazeta de Transilvania” că „este în mare decadentă” sub direcția lui Iacob Mureșanu și că „renumele ei a fost mare numai pînă la 1848, cînd a dirijat-o pana lui Bariși” (v. mai sus, p. 340). Această afirmație, precum și altele mai puțin tari au provocat revolta lui Iacob Mureșanu, care a răspuns lui Kogălniceanu, în „Gazeta Transilvania”, nr. 20 din 12 martie 1855, p. 77 și nr. 21 din 16 martie 1855, p. 81, într-un articol intitulat Din Ungaria și semnat Unu romanu bunu. Răspunsul lui Iacob Mureșanu e violent și rău scris. Ca fond, autorul se concentrează asupra rolului pe care l-a jucat „Gazeta de Transilvania” în lupta de apărare a drepturilor politice și naționale, în ambele Principate, ori de cîte ori acestea au fost în primejdie. M. Kogălniceanu îi răspunde într-o logică strînsă, cu argumente de orator și fine ironii.

Răspunsul lui Kogălniceanu trece peste marginile unei polemici; el cuprinde judecăți critice și literare, pe care le va dezvolta, ceva mai tîrziu, Titu Maiorescu.

Polemica însă nu s-a sfîrșit aici! Iacob Mureșanu răspunde lui Kogălniceanu într-o notiță publicată sub semnătura R (= Redactorul), în „Foaia pentru minte, anima și literatura” din 22 iunie 1855. Odată cu această notiță, publică și un răspuns mai dezvoltat, mai documentat („Foaia pentru minte...” 22 iunie 1855, p. 142—146), pe care spune că l-a trimis redacției un moldovean (ce semnează „E.I.A.”?), cu titlul D-le Mihălache Kogălnicene! Acest răspuns, judecînd după limba lui, pare a fi scris de un moldovean de origine bucovineană („național jurnal”, „atît de național”, „în ce limbă să rădige Zimbrul”, „toate națiunile Europei” etc.). Cuprinde învinuiri puternice contra lui M. Kogălniceanu, care este acuzat că desconsideră rolul național al „Gazetei de Transilvania”, că ironizează un om ca Iacob Mureșanu, căruia i se face un frumos portret moral, înfățișîndu-i-se personalitatea în lumina faptelor lui culturale și politice (p. 144); îi mai reproșează că nu cunoaște limba vechilor cărți bisericești, cînd găsește o lipsă de simț literar lui Mureșanu pentru că a întrebuițat expresia „îmbrăcat în porfiră”, etc. Spre sfîrșit, autorul se face ecoul opiniei publice din Moldova, opinie publică pe care în zadar pretinde că o cunoaște Kogălniceanu: „Dacă d-ta te exprimi în numele întregului public moldovan, aceasta este o manieră murdară din partea d-tale, care

nu merită a-ți protesta. Și nu te mai visa că ai fost organul publicului moldovan, zic, nu crede că toți moldovenii Ț-au vîndut d-tale în arendă onoarea și auctoritatea lor și cu atîta mai puțin cugetul. Nu te mai încerca a te călări pe conștiința, cugetul și simțămintele întregului public moldovan, și o fă aceasta numai pentru complicitățile d-tale. Iar în cît pentru alții, e cu totul altumintrilea. Eu am petrecut la zi întei mai cu 12 amici, toți boieri și parte proprietari, carii fac o parte din întregitatea publicului moldovan, și crede că s-au exprimat cu mare indignăciune asupra aceluia respuns al d-tale” (pag. 146).

¹ *Jurnalismul românesc în 1855*, titlul articolului scris de Kogălniceanu în ianuarie 1855, publicat tot în „România literară”; este reeditat în volumul de față, p. 336–342.

² *Bărbat de bine și de elocuință*, traducerea din latinește a definiției oratorului după Cicero: *homo bonus dicendi peritus* (bonus = desăvîrșit, virtuos).

³ Cu privire la înlocuirea lui G. Barițiu din postul de director al gazetelor lui, I. Lupaș ne spune: „După potolirea revoluției, Barițiu se întoarce iarăși la Brașov, dar după 2 luni, în 25 februarie 1850, i se interzice din partea guvernului a mai scoate foile sale, deoarece începuse a publica raportul lui Iancu, și ordinului de a sista publicarea n-a vroit să-i dea ascultare. Cînd reapar foile în toamna anului 1850, ele nu mai au pe Barițiu ca redactor, ci pe blajinul Iacob Mureșanu” (Gheorghe Barițiu, *Studii și articole*, cu o prefață de Dr. Ioan Lupaș, Sibiu, 1912, p. 9). Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, București, 1966, p. 232–242, tratează mai dezvoltat despre împrejurările în care a venit Iacob Mureșanu la direcția „Foaiei pentru minte...”. Dacă M. Kogălniceanu ar fi cunoscut aceste împrejurări, desigur n-ar mai fi fost așa de aspru în răspunsul lui.

⁴ *Sic vos, non vobis* — astfel voi munciți, dar roadele muncii nu sînt ale voastre (lat.); cuvinte atribuite lui Virgiliu, care le-ar fi scris pe zidul palatului împăratului August. Virgiliu a completat aceste patru cuvinte scriind continuarea lor în patru versuri, numai cînd a trebuit să-și dovedească paternitatea asupra lor, contestată de un poet mărunt, Bathil, care, firește, n-a putut ntregi versurile

Versurile întregite sînt următoarele:

Sic vos non vobis indificatis, aves;
Sic vos non vobis vellera fertis, oves;
Sic vos non vobis mellificatis, apes;
Sic vos non vobis fertis aratra, boves.

(Astfel, voi păsărilor, clădiți cuiburi, dar nu pentru voi; astfel, voi oilor, produceți din belșug lîna, dar nu pentru voi; astfel, voi albinelor, faceți miere, dar nu pentru voi; astfel, voi boilor, duceți plugurile, dar nu pentru voi).

⁵ *Regulii și... Fabricii*, eroi romani celebri prin bravură, patriotism și loialitate. Regulus s-a distins în timpul primului război cu Cartagina, căzînd totuși prizonier. A fost consul în două rînduri (267 și 257 î.e.n.), Fabricius a luptat împotriva regelui Pirus al Epirului, care a încercat zadarnic să-l cîștige prin mari daruri, ca partizan al lui. A fost consul în anul 282 î.e.n. Exemplele lor, prin generalizare, servesc azi ca să arăți demnitatea, patriotismul și loialitatea cuvîntului dat.

⁶ *Bilbochet* (fr. *bilboquet*), jucărie compusă dintr-o minge și un băț care se termină cu un virf ascuțit; în argot, om care spune fleacuri (sensul acesta îl are și în contextul lui Kogălniceanu).

⁷ *Istoria Principatelor*, titlul abreviat al operei lui M. Kogălniceanu: „Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des valaques transdanubiens. Tome premier. Histoire de la Dacie, des valaques transdanubiens et de la Valachie (1241–1792) par Michel de Kogălnitchan”, Berlin, sept. 1837. Ed. a II-a, Berlin, 1854. Volumul al 2-lea, care avea să cuprindă istoria Moldovei pe aceeași durată de timp, n-a mai apărut; nici al treilea volum n-a apărut, dar el era conceput să cuprindă istoria evenimentelor ambelor țări românești de la 1792 pînă în zilele autorului.

⁸ *Tractatul de Adrianopol* s-a încheiat între turci și ruși la 2/14 septembrie 1829; țările române au cîștigat libertatea navigației și a comerțului pe Dunăre și Marea Neagră; se institua o supraveghere strictă din partea Rusiei țariste a treburilor interne și externe din țările române și obligația

de a se alcătui un Regulament (organic), care să cuprindă articole privitoare la conducerea țărilor din toate punctele de vedere. Generalul Pahlen, la început, apoi generalul Kiseleff au fost numiți guvernatori din partea Rusiei, fiind însărcinați cu executarea condițiilor stipulate de tratat.

⁹ *Contele Carol Nesselrode* (1780—1862), diplomat rus, devotat țelurilor țariste. Fiind cancelarul Rusiei în timpul anului 1848 în Principate, a luat măsuri aspre de suprimare a revoluției.

¹⁰ Este vorba de poezia lui Iacob Mureșanu, publicată în „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, nr. 8, 2 martie 1855, p. 39—40, cu titlul: *Oda seculară la încheierea secolului Gimnasiului din Blasiu*, scrisă cu prilejul împlinirii a 100 ani (în realitate 1754—1854) de la întemeierea lui de către episcopul Petru Pavel Aaron. Criticilor lui Kogălniceanu referitoare la poezie le răspund atât Iacob Mureșanu, cât și moldoveanul „E.I.A.”.

¹¹ *Filip Melancton* (1497—1560), teolog german, fruntaș activ, alături de prietenul său Martin Luther, în mișcarea protestantă antipapală (Reforma, 1517—1555). El este autorul *Confesiunii de la Augsburg*, respinsă vehement de Reichstagul din Augsburg (1530). Pacea confesională de la Augsburg (5 febr. — 25 sept. 1555) a acordat însă libertate practicii cultului protestant în spiritul *Confesiunii*.

¹² *Erasmus din Rotterdam* sau *Desiderius Erasmus Roterdamus* (c.1469—1536), umanist olandez, a scris în limba latină. Din contextul lui Kogălniceanu deducem că acesta citise opera lui Erasmus, în special *Colocviile* și *Elogiul nebuniei*, ambele necrutătoare față de moravurile sociale contemporane.

¹³ *Georges-Louis Leclerc, comte de Buffon* (1707—1788), naturalist francez. „Le style c'est l'homme même”, cuvinte celebre din „Discours sur le style”, cuvîntul de recepție rostit la intrarea sa ca membru al Academiei Franceze (1753). Prin acest discurs, Buffon a rupt cu tradiția, care impunea să se facă în asemenea împrejurări numai elogiul membrului precedent, și a dezvoltat o temă despre stil și calitățile lui.

Iacov Stamati, mitropolit Moldovei

Odinioară mănăstirea Neamțul împărția cu mănăstirea Putna privilegiul de a da Moldovei, Valahiei și câteodată chiar Transilvaniei pre cei mai mulți și mai însemnați mitropoliți și arhierei, podoaba religiei ortodoxe și fala patriei românești. Sinodicul manuscris sau Pomelnicul cel mare, compus la 1754 de mitropolitul Iacov Putneanul, în zilele lui Matei Ghica v.v., ne arată că, numai din șirul mitropoliților Moldovei a cărora metanie * este cunoscută, mănăstirea Putna ne-a dat șeseprezece *arhipăstori*, și mănăstirea Neamțul cu Secul¹ doisprezece. Acest privilegiu frumos și o mănăstire și alta l-au pierdut! Soborul ** Putnei este ca și desființat; puținii călugări ce au mai ramas, a cărora număr nu trece peste zece, ruine vii între ruinele de piatră, odinioară monumente mărețe a domnilor noștri și lăcașuri a tagmei monahale cea mai numeroasă, mai bogată și mai luminată din Moldova, nu ating macar pentru slujba altarelor; de-abia ei pot păzi și păzesc cu rîvnă și credință mormîntul lui Ștefan cel Mare.

Mănăstirea Neamțul cu soborul seu de o mie de părinți, cu nenumeratele sale mitoace ***, cu veniturile sale de milioane, cu toate stăruințele ocîrmuirii civile și ecleziastice, nu s-au hotărit încă a rădica Academia spirituală, acel institut care stă în așezemîntul său și singurul care o poate îndritui de a mai fi și a se numi în viitoriu: școală de mitropoliți!, nume care în timpurile trecute l-au avut și l-au meritat. Părinții nemțeni, în contra misiei lor, au îmbrățișat alte ocupații; dedați agriculturii, industriei și mai ales politicii străine, nu mai au timpul de a se lumina și încă mai puțin de a lumina pe alții.

Unul din cei mai de pe urmă mitropoliți pre care ne-au dat mănăstirea Neamțul este Iacov Stamati, bărbat mare, carele au purtat în Moldova cîrma arhipăstorească cu dignitate, cu iubire de Patrie și fără abatere din simțul religiei lui Hristos, lăsînd un nume rîvnit de toți urmașii sei și neuitat între români.

Născut în Transilvania, în anul 1748, din părinți români ortodocși, dar foarte săraci și foarte proști ****, Iacov mitropolitul, șeful spiritual și, în timpul acela, și chiar politic a Moldovei, carele cu atîta bărbăție prezida corpul boierimei, nu era decît un fiu de porcar, ca Sixt V². De această origine, care, în secolele trecute, nu era un titlu de escluzie sau cel puțin o piedică pentru candidații la treptele

* *Metanie* — prima mănăstire în care un cleric a primit harul călugăriei.

** *Sobor* — adunare, aici totalitatea călugărilor dintr-o mănăstire.

*** *Mitoace*, sing. *mitoc*, *metoc* — schituri mici subordonate din p.d.v. administrativ și religios unei mănăstiri centrale.

**** *Proști* — născuți din păturile sociale de jos: țărani etc. (arh.).

înalte a clerului, Iacov nu se rușina nicidecum, ci, dinprotivă, de multe ori mulțămia Provedenței, în ființa boierilor, pentru că se născuse în rîndurile de gios a poporului, ca cu atîta mai bine să-i poată cunoaște durerile și nevoile, și așa a vindeca pe unele și a îndeplini pre altele.

Prostia nașterii sale care atît de mult adaoge la meritul său personal, o privia ca o datorie mai mult pentru a fi smerit, făcător de bine, șerb credincios a religiei și a țarei care-l înălțase în fruntea ei. Origina sa, onorînd pe persoana sa, onorează și pe ocîrmuirea care, alegîndu-l din șirurile poporului și puindu-l în capul uneia din cele mai importante mitropolii a bisericei ortodoxe, au dovedit că desprețuia prejudețul: că Provedința n-ar fi merit pentru posturile cele mari geniul născut în rîndurile comune a societăței. Și așa, dacă părinții noștri nu ar fi desprețuit pretențiile deșărtăciunei omenești, Moldova ar fi fost lipsită de un mitropolit, făclie luminoasă a bisericei, părinte a poporului român și neobosit apărător a dreptăților sale.

Din frageda copilărie simțindu-și o vie plecare pentru viața ascetică, în vîrstă de 12 ani, Iacov își părăsi părinții și țeara și trecu în Moldova, ce se privea ca leagănul și soarele religiei ortodoxe de românii din Ardeal, unde dogmele noastre erau încă în lanțurile netoleranței, de care l-au liberat numai Maria Tereza și Iosef II. Agiuns la un schit din Carpați, viitoriul mitropolit intră ucenic la un călugăr, care-l învătă tot ce știa și el: a ceti și a scrie. El era înzestrat de natură cu mari talente; nicăiuri însă nu le putea cultiva, căci atunce Moldova sîngerată și obosită se făcuse sclava străinilor; întunericul se întemeiase peste toată țeara. Din toate așezemintele de instrucție create de domnii pămînteni nici unul nu mai era în picioare. Vechea Academie Vasiliană³ de mult era desființată, și părinții egumeni de Trierarhi, epitropi necredincioși, izbutiseră chiar a-i șterge numele dintre moldoveni. Domnul Grigorie Ghica II⁴ se încercase, în adevăr, de a reîntemeia în Iași școli eline, slavoane și române, însă existența acestora nu fu decît efemeră. Mănăstirile Putna, Neamțu și Dragomirna de-abia mai păstra încă scînteia nepieritoare, deși înădușită, a luminei și a naționalității, căci numai din aceste străinii nu izgoniseră pre români. Cu cîțiva ani mai înainte, în 1740, chiar mitropolia Moldovei căzuse în mîinile grecilor. Sub cuvînt de a se acoperi numele de hain a mitropolitului Antonie⁵, carele întovărășise pe moscali în retragerea lor din Moldova și agiunsesse în Rusia a fi arhiepiscop de Cernigov și apoi de Bialograd, fanarioții găsiseră prilejul de a înlătura pre episcopii români și încredințară cîrja lui Teoctist⁶ și a lui Dosoftei în mîinile moraitului* Nichifor⁷, călugărit în Neamțu. Și abuzul cît pe ce să se facă lege, „căci, după ce pe acel mitropolit l-a supus vîrsta bătrînețelor de a slăbit din fire, atunce, fiind îndemnat de oamenii săi, l-a supus ca să ieie o somă de bani de la unul din străini, grec, carele se încerca cu mare somă de bani să încapă la mitropolie, și să-l așeze pre acela mitropolit, care cu puterea banilor, afară din hotărîrea pravelei, a venit să se facă. Ci stîndu-i împrotivă pămîntenii, apărîndu-se cu obiceiul țerei, s-a apărat scaunul de alți străini. Dar destul că, pînă a se îndrepta sfînta mitropolie, a sosit la mare pagubă și datorie și cu totul lipsită, remăind numai piatra**.

Aceste cuvinte cuprinse în cartea de afurisenie făcută de mitropolitul Iacov, spre a împiedica o nouă numire de mitropolit grec în Moldova, ne arată cît de departe agiunsesse răul. Mitra arhipăstorească se făcuse respătirea aceluia ce da mai mult. Blăstemul clerului moldovenesc⁸ cuprins în patru cărți

* *Morait* — din Moreea.

** *Vezi Arhiva și Uricariul*, tomul II, pag. 236 (n.a.).

arhieresti păstrate pînă astăzi în arhivele mitropoliei și a episcopilor de Roman, Huși și Rădăuți, plîngerile țerei către Poartă, fermele împărătești * feriră în viitor scaunul arhipăstoresc a Moldovei de ocupația grecilor.

Tînărul Iacov intră, dar, în mănăstirea Neamțului, unde călugării chiar înaintea marelui lor reformator, starețul Paisie⁹, ce pe atunce se afla încă în Dragomirna, se ocupa pre cît cu cultul, pre atîta și cu învățătura; dovadă sînt numeroasele scrieri teologice, morale și chiar istorice, parte compuse și parte traduse, carele pînă astăzi se păstrează în biblioteca acestui sfînt locaș, comori necunoscute însuși sfîntilor părinți din el. Acolo Iacov învătă limba elină și slavonă, și prin ajutorul acestora se inițiază și în literatura sacră și profană. Sporul ce făcu în învățatură și purtarea sa, care se asemăna cu a monahilor celor mai bătrîni și mai pioși, îl făcură vrednic de a primi podvigul** călugăresc în vîrstă de 17 ani. Membru al unei comunități care și atunce numera peste 500 frați în Hristos și căreia, pentru purtarea sa, i se putea aplica cuvintele lui Bossuet: toți sînt supuși și nimene nu le poruncește***, Iacov avu ocazie de a arăta aplecările sale firești pentru organizare bună, orînduială și economie; și așa, fără a ajunge în vîrsta de 20 de ani, fu numit econom mare a mănăstirii.

Acest post fu pentru dînsul un nou mijloc de a se deosebi, încît, reputația sa de bărbat religios și de administrator ajungînd la urechile mitropolitului Gavriil Calimah¹⁰, acesta îl chemă în Iași la anul 1774, adică după încheierea păcii dela Kainargi, și-l numi protosinghel****, încredințîndu-i ocîrmuirea casei și priveghierea asupra zidirei biserice Sf. Gheorghe, prefăcută mai tîrziu în Catedrală¹¹. Mitropolitul Gavriil Calimah era fiul lui Teodor Calmășul din ținutul Orheiului, din clasa mazililor de jos, și frate cu Ioan Teodor v.v., carele înainte de a fi domn, în timpul cînd se afla în Constantinopoli, pe lîngă dragomanul împărătesc Ioan Mavrocordat¹², își schimbase porecla din Calmăș în mai poeticul și elinescu nume de Calimah*****. Înainte de a purta cîrma arhipăstorească în Iași, el fusese arhiepiscop Salonicului 18 ani; numit mitropolit Moldovei la 1759, adică îndată după intrarea în domnie a frăține-seu, deși petrecuse o mare parte a vieții sale în țările grecești, el niciodată nu uită că era moldovan și se purtă pururea ca moldovan, apărînd dreptățile biserice și patriei sale; căci în împregiurările de pe atunce numai mitropolitul singur avea curaj, puțință și drit de a vorbi în numele Moldovei. Pre dînsul boierimea îl asculta și-l respecta ca pre capul țerei. Domnul fiind străin, către dînsul sultanul adresa fermele sale atingătoare de neamul Moldovei; în toate ocupațiile oștirilor străine, la Mitropolie se îndrepta generalii ce le comănda, acolo se aduna boierii, acolo la vreme grele alerga gloatele. Mitropolia era, dar, centrul nu numai a trebilor bisericești, dar și a trebilor statului. Pre cît, dar, Gavriil găsi în protosinghelul Iacov un vrednic ucenic, pre atîta și acesta află în mitropolitul un protector înțelept și luminat, carele se ocupa de a-i pregăti viitorul, inițîndu-l în trebile ecleeziastice și politice a țerei, trebi a căroră centru, cum am zis, era mitropolia. Gavriil Calimah sevîrșindu-se din viață (29 fevr. 1776), în locul seu se alese episcopul de Roman Leon¹³. Și sub acest mitropolit Iacov urmă a fi protosinghel, folosindu-se de poziția sa pentru a-și spori reputația între

* *Uricariul*, tom. III, pag. 129 (n.a.). Vezi și nota 7 și 8, p. 366.

** *Podvig* — chin, muncă impusă de cineva, pentru a i se ierta păcatele; harul călugăresc primit pe baza acestui principiu.

*** *Tout le monde y obéit, sans que personne y commande* (n.a.).

**** *Protosinghel* — ierarhie monahală, între singhel și arhimandrit.

***** Spatarul Ioan Canta, în *Letopisițele Moldovei*, t. III, p. 183 (n.a.).

boierime, prin agerimea spiritului seu, prin neprihănită sa viață, prin înțelepciunea sfătuirilor sale, iar între săraci prin pietatea și binefacerile sale. În anul 1784 murind episcopul de Huși Inocenție¹⁴, boierimea și cu domnul Alexandru Constantin Mavrocordat, în astă împregiurare ascultînd glasul țerei întregi, îi încredințară scaunul vacant al acei eparhii¹⁵.

Codica civilă a Moldovei, în conglăsuire cu dritul canonic și cu acel roman *, zice (§ 769):

„Monahii n-au voie să orînduiască pentru cele cîștigate din *alte prilejuri*, după alegerea vieței monahicești, căci acele toate se cuvîin monastirei”. Sub nume de monahi de la sine se înțeleg și treptele mai înalte a acestei tagme, adică mitropolii și egumenii. Iar sub nume *din alte prilejuri*, legislatorul înțelege toată averea, afară de acea venită monahului prin moștenire de la rude (§ 766 din C.C.), și care se cuvîine mănăstirei unde monahul și-a avut metania, căci de unde aiurea ar fi putut el a o dobîndi? Iar metania mitropolitului, a episcopilor și a egumenilor fiind statul, căci el orînduiește la asemenea posturi înalte, apoi tot statul le și este clironomul¹⁶.

În timpul fanarioților fiecare domn zicea ca Ludovic XIV: *L'état c'est moi!* (Statul sint eu). Tot înălțimea lor, dar, se și constituară clironomii ** universali a mitropolilor, a episcopilor și a egumenilor din Moldova, ca unii ce se socotia metania lor.

Aceste *obicinuiți* au contenit numai în anul 1843; de atunce moștenitorul marilor dignitari a Clerului este Departamentul bisericesc. Slăbiciunea de a aduna bani, slăbiciune care n-ar trebui s-o aibă acei ce ca singură familie au numai familia lui Hristos, adică săracii!, o avea cu deosebire episcopul de Huși Inocenție, predecesorul lui Iacov. În timpul de 15 ani, cît el cîrmuise această eparhie, el nu se ocupase decît de a aduna bani, într-o ladă de fier ce ținea sub crevatul seu și pre care o vizita mai des decît altarul episcopiei. Cînd el, dar, se săvârși din viață, mare bucurie avu clironomul seu, domnul Alexandru C. Mavrocordat, și mare-i fu și clironomia! În renumita ladă se găsiră trei sute de mii de lei, cari, în acel timp, cînd galbenul era șese lei, făcea 50 000 galbini. Episcopul Iacov sub ochii căruia se rădică lada și se trimise la domnie, cu deosebire uimit de această scenă, se hotări ca să-și dezmoștenească pre clironomul seu, încă în viață fiind, adică: că la moartea sa să-i lese numai datorii. De aceea în episcopatul seu el făcu totul din contra de ce făcuse Inocenție. Acest din urmă, în tot timpul cît fusese în Huși, nu bătuse un cuiu nici la biserica catedrală, nici la rezidența sa. Toate zidirile era numai ruine. Acareturile de pe la moșii era încă în mai ticăloasă stare, de se putea. Episcopia era fără preoți, fără diaconi, fără psalți, fără veșminte. Masa episcopului nu avea hrană pentru cel flămînd și mîna sa era închisă pentru cel lipsit. Iacov se apucă de îndată de reinnoit catedrala, și rezidența episcopoească, o încungiură cu un zid ș-o înfrumuseță cu o grădină care se ține și astăzi.

Catedrala se împoporă cu slujitori și cîntăreți aleși. Veșmintele cele mai scumpe se aduseră de la Veneția; toate bisericile din eparhie primiră cărți în dar de la episcop. Moșiile episcopiei se înzestrară din nou cu acareturi gospodărești; viile, care era cu desăvîrșire părăginite, se ridicară iarăși la harag ***. Dar ce era mai

* *Apostoleștile canoane* 38 și 40, din *Sinodul* IV 22 al VI 35. Acel din Cartagina 30, 40, 897, 102. *Novelile lui Iustinian*, 123, cap. 51 (n.a.).

** *Clironomii* — moștenitorii (gr.).

*** *Harag* — stîlp sau băț pe care se ridică vița de vie (sau alte plante agățătoare).

vrednic de laudă și mai rar pe atunce fu școala publică înființată de Iacov pentru luminarea bisericășilor * și a mirenilor. Flămînzii învățară din nou a cunoaște drumul episcopiei. Și așa Iacov izbuti că la începutul anului toate veniturile sale era cheltuite, neaducînd la sfîrșitul anului decît binecuvîntările săracilor. Deosebirea era că episcopul Inocentie se închina zeului Mammon **, iar episcopul Iacov adora numai pre Dumnezeuul facerilor de bine.

Iacov, dar, slăvit de cei lipsiți, nu putea decît să fie urit de cei din tagma sa ce nu-i semăna. Purtarea sa hristiană era un ghimpe și un scandal; și unul și altul trebuia scos din biserică lui Hristos! Prilejul se înfățișă în curînd.

În 24 avgust 1787, un nou rezboiu izbucnișă între Poarta Otomană și Rusia. Curînd după aceea (februarie 1788), împăratul Iosef II își unise armele cu ale împăratului rusesc și Principatele se făcuseră centrul luptelor. Pe țeară veniră iarăși beilicurile ***, recuzițiile de producturi, jafurile, omorurile, bejăniile, serăcia și toate acele nenorociri care de la 1711 i-au fost ticăloasa parte în toate rezboaiele ce au existat între Turcia și ambițioasa sa megieșă. Austro-rușii sub generalii prinții Coburg și Hohenlohe, Suvarov și Potemkin, cu toată eroica apărare a domnului Țerei Muntenești, Nicolai Mavrogheni, și a marelui vizir în persoană, fură pretutindene biruitori.

Domnul Moldovei, Alexandru Ipsilant, fu prins în Iași și trimis la Cernăuți, iar ocîrmuirea țerei fusese încredințată unui divan alcătuit din boieri sub prezidenția generalului austriac Elmpt. O mulțime de turci prinși din rezboiu la bătăliile de Ismail, Brăila și altele, se trimiseră la Huși. Iacov nu văzu în aceștia decît niște nenorociți și soldați a sultanului, suzeranul, pre care și preotul și moldovanul se simți dator de a-i agiuta. Socotind că veniturile episcopiei nu le poate mai bine întrebuița decît întru a le veni în agiutor, el amanetă unui jidan, pe doi ani, veniturile moșiei, fiindcă, cum am spus, el avea lăudatul obicei de a cheltui chiar în ianuarie cîștiurile **** anului viitor, și mai scurgînd și pungile arhidiaconului, a preoților și psalților, adună 16 000 lei; cu această somă rescumpără din mîinile rușilor cinci sute de turci, pre carii, îmbrăcîndu-i mai întii și dîndu-le și bani de drum pînă la Constantinopoli, îi trimise peșcheș sultanului Selim III ¹⁷, care tocma atunci (7 april. 1789) urmasa lui Abdul Hamid pe tronul padișahilor. O asemenea faptă era încă nepilduită! La cel întii auz despre ea, mitropolitul Leon convocă boierimea și cu sfatul obștesc se hotări pe de o parte a se face cătră generalii armiei o jalbă de închinăciune, cum se zicea pe atunce, protestînd în numele țerei în contra a orice pîrtășie la simțirile și purtarea episcopului de Huși; iar pe de altă parte, a se cere arestarea apostatului Iacov, care-și înțălegea așa de puțin datoriile de *preot hristian și de patriot moldovan*. Iacov fu, dar, smuls din mijlocul seracilor și de la poalele bisericii și, încungiurat de o numeroasă și aspră escortă, fu trimis în lagărul de la Hotin. Norocire însă că la Hotin se gîndea almintrele decît în Iași. Înfățișat dinaintea prințului Coburg, generalisimul armiei austriane, bărbat de rezboiu și de inimă, episcopul nici avu trebuință de a se dezvinovăți. Coburg, affind cauza arestării lui, se mărgini de a-l urca pre dînsul pentru creștineasca sa faptă, și pre clerul Moldovei pentru că avea un asemenea arhiereu. Pus de îndată în libertate, tratat la masa prințului, complimentat de toată generali-

* *Bisericășii* — cei destinați a intra în profesii clericale.

** *Mammon* — nume dat diavolului. În *Biblie*, acest drac personifică lăcomia de bani.

*** *Beilicuri* — corvezi (arh.).

**** *Cîștiuri* — ratele unei datorii (aici, arendă), care se achită la anumîți termeni.

tatea austriană și apoi întovărășit de o escortă care acum era *de onor*, iar nu de pază ca la venirea sa, Iacov se înturnă curînd în eparhia sa, unde fu obiectul primirii cei mai entuziaște și unde, apărat de noue pîri și prigoniri, prin un decret autograf a generalisimului, petrecu în liniște pînă la închierea păcii, care se făcu cu Austria la Șistov la 4 april, c.n. * 1791, și cu Rusia la Iași în 29 dechemvrie aceluiași an. Nici o faptă fără plată! zice o proverb românesc. Acest adevăr niciodată nu se dovedi mai bine decît în ocazia de față. Între prinșii de rezboiu turci rescum-părați de Iacov, se afla și fiul unui din ragealele ** Porței, care, după suirea pe tron a lui Selim, agiunsesse a fi favoritul cel mai mare a sultanului. Acest tînăr, păstrînd cu recunoștință în inima sa numele făcătorului seu de bine, îndată ce agiunsesse în Constantinopol, avu de cea întii datorie de a aduce frumoasa purtare a episcopului de Huși la cunoștința împăratului, carele se și hotări a o resplăți într-un chip vrednic de un împărat. Deci chemînd pe patriarhul, Selim îl întrebă care era postul cel mai înalt în biserica Moldovei?

Părintele ortodocșilor arătîndu-i că cea mai mare dignitate era de a fi mitropolit: *Ei bine!* îi respunse sultanul, *Iacov episcopul de Huși, liberatorul soldaților mei, să fie mitropolit Moldovei!* Ocazia era de față. Leon mitropolitul se sevîrșise din viață, în mijlocul rezboiului. Rușii pusesse în locu-i locotenent sau *vechil*, cum se zicea atunce, pre Ambrosie, arhiepiscop de la Pultava; iar odată cu retragerea lor se hotărîseră a rîndui și chiar mitropolit statornic. Și așa și numiră pre un arhieru Gavriil¹⁸, om învățat și cu purtări bune. Însă nici învățătura sa, nici neprihănită sa viață nu era de agiuns pentru a-l păstra pe tronul spiritual a Moldovei, pe care îl pusesse un guvern străin.

Cum, dar, pacea se închieă, Selim III iscăli doue hațișerifuri: cel întii rînduia domn Moldovei pre Alexandru Moruz, și cel al doile numia pe Iacov, episcopul de Huși, arhiepiscop Sucevei și mitropolit Moldovei.

Îndată după sosirea în Iași a noului domn, alesul de cătră ruși, Gavriil, fu pus în fiere și trimis la Constantinopoli, unde numai talentele și curățenia vieței sale private putură a-l feri de o pedeapsă și mai rea, pentru că din mîni străine priimise ocîrmuirea spirituală a unei țeri vasale sultanului. Pus în libertate, numai după stăruințele sinodului patriarhicesc, care dorea a-l vedea în sinul seu, Gavriil se retrase în Crîm, unde protectorii sei îl rînduiră arhiepiscop Gotiei, cu o leafă de 12 000 ruble de argint pe an, numindu-l mai tîrziu și cavaler ordinului Sf. Andreiu.

Iar în Iași, potrivit hațișerifului sultanului Selim III, se statornici Iacov mitropolit Moldovei!

Iacov, avînd odată în mîină toiagul arhipăstoresc a Moldovei, își aduse aminte că el din copilărie fusese deprins a mîna turme, care, deși mai puțin cuvîntătoare, însă negreșit că era cu mult mai ușoare de povățuit decît corupta și îndărătnica turmă omenească ce i se încredinșase spre a o duce pe calea mîntuirii. La marea sa chemare, el se dedu, dar, cu toate puterile sufletului seu, știind de mai înainte că în această muncă de toată zioa, în luptele ce trebuia să aibă cu domnii străini și cu boierii pămînteni, el nu putea decît a-și pierde viața.

Negreșit că numai mitropolitului Iacov contimpuranii sei sau posteritatea n-au fost în drit de a-i împluta că el s-au folosit de dignitatea de cap bisericei Moldovei pentru a-și îndestula patimile animale și a remîne surd și trîndav la grelele îndatoriri la care postul acest înalt îl chema.

* c[alendarul] n[ostru], spre deosebire de calendarul oriental al turcilor.

** *Rageale* — demnitari ai Porții otomane.

Negreșit, nu mitropolitului Iacov s-au putut aplica cuvintele pe care prințul Antioh Cantemir le adresa episcopilor timpului său:

De vrei să fii episcop, cu-o mantie vargată
Înfășură-ți trufia; îți pune-un lanț de aur,
Sub mitră aurită ascunde-ți capul sec,
Și sub o barbă lungă stomahul îmbuibat.
Diaconul se-ți meargă cu cirja înainte;
Te-ntinde-ntr-o caretă și tot blagoslovește
În dreapta și în stînga, cînd ești plin de venin.
Din aste te-i cunoaște că ești Arhipăstor,
Și toți cu umilință ți-or zice preasfințite!

.....
Ce iesă din știință și ce folos aduce
Bisericei? Aceia carii sermonuri fac,
A sfințelor lăcașe averea nu sporesc,
Cînd numai din venituri mărirea lor se vede.
La noi n-au sosit vremea în care-nțelepciunea
Prezidiua în toate încununînd știința
Și meritul oricărui, cînd toți se sirguia
Cătră înaintare prin mijlocirea ei.
Departa sîntem încă de veacul cel de aur.
Trufia, lenea, banii opresc înțelepciunea,
Și ignoranța ține a-nvățăturei loc!
Ea-n haine aurite, sub mitră se fălește etc.*

Iacov mitropolitul lucra via Domnului cu hărnicie și cu cunoștință. Și ca membru a marelui omenesc, și ca preot a lui Hristos, și ca barbat de stat a Moldovei, el au binemeritat și cătră omenire, și cătră biserică, și cătră patrie. Înainte însă de a vă spune ce au săvîrșit în viața sa bărbatul de stat, lăsați-mă să vă spun ce au făcut omul și preotul. Întru descrierea faptelor sale filantropice și creștinești, voi întrebuița chiar espresiile contimporanului, amicului și medicului său, doctorul Andreas Wolf, care ne-au păstrat schițele cele mai interesante din viața sa **.

„Obiceiu moldovenesc îi era cunoscut, că domnul stăpînitor, pururea după moartea unui mitropolit și a celorlalți episcopi, se privia ca veselul lor moștenitor; de aceea el nu ținea nicidecum ca să adune mari avuții din însemnătoarele sale venituri anuale; ci, dinprotivă, avea cea mai mare mulțumire pretutindene numai unde știa și putea de a respândi binefaceri. Mai multe sute de văduve și de orfani, dărnicia sa i-au smulț pieirei de foame. La cîte fete de boieri sărace, dar virtuoaase, le-au dat el zestre de la 10 pînă la 20 punți de bani, și care, fără acest ajutor, ar fi ramas nemăritate! Oriunde el întîlnea un nenorocit, ajutorul său nu-i lipsia! Pre cîți flămînzi n-au hrănit el? Pre cîți goli n-au îmbrăcat? ... Și toate aceste el le făcea în taină, fără vuiet, fără a-și da aerul unui făcător de bine sau a aștepta recunoștința îndatoriților. Din aceste numeroase dovezi a generozității sale, se poate lesne înțelege că veniturile sale era mai mult decît strimtorite. Dar cea mai înaltă plăcere a lui Iacov era o dată pentru totdeauna

* Vezi *Satirile prințului Antioh Cantemir*, traduse de Donici și C. Negruții, Iași, 1844. *Satira cătră mințea sa* (nota lui M. Kogălniceanu).

** *Beschreibung des Fürstenthumes [sic] Moldau von Andreas Wolf*, Herrmanstadt [sic], 1805, partea I, pag. 176-186 (n.a.).

de a face bine și în chipul că *mîna stîngă să nu știe ce-i făcea mîna dreaptă*. Pre lîngă aceste, el întrebuița și mari sume în rădicarea de bisericesti zidiri. Așa, el, prin recunoștință, au făcut un rînd de chilii frumoase și zdravene în mănăstirea Neamțul, unde el petrecuse odinioară ca călugăr. Asemine și mitropolia, care la anul 1797, sub domnul Alexandru Calimah, prin un foc grozav se prefăcuse în cenușe, au făcut-o din nou, însă cu mult mai frumoasă. Tipografia mitropoliei, singura din țeară, au reorganizat-o, îmbogățind-o cu noue feliiuri de litere. Spre a depărta viitoarele primejdii de foc, sau cel puțin a le face mai puțin cumplite, el au pus de au dat jos dughenile mitropoliei ce era de lemn și le-a zidit la loc în piatră, întărindu-le cu bolți zdravene. Întru aceste dugheni au așezat ș-o nouă spișerie, care pînă atunce în locul acela nu fusese. Nemulțemit cu atîte, el mai adăogi cu multe odăi și Școala publică care era lîngă casa lui Paladi *. O biserică de lemn din Iași care cădea de putredă ce era și care se numia, în deobștie, *Biserica calicilor*, au rezidit-o în piatră cu cheltuiala sa la anul 1799, numindu-se aceasta de atunce *biserica Mitropolitului* **. Aceste dovezi nădejduiesc că vor ajunge spre a asigura acestui vrednic bărbat un deplin drit la numirea de filantrop și de general făcător de bine, pînă în timpurile cele mai tîrzie, etc.”.

Pre lîngă aceste fapte citate de Volf, însemnăm și altele și mai însemnate, pre care le găsim adăogite în *Sinodicul*¹⁹ de care am vorbit la începutul acestei biografii ***. Atît mitropolia veche Stratenia²⁰, în locul căriia este redicată neisprăvita și pustia catedrală de astăzi²¹, cît și mitropolia nouă, adică: Sf. Gheorghie, zidită de mitropolitul Gavriil Calimah, Iacov le-a acoperit din nou.

Rezidenția — în care și domnul și mitropolitul lăcuia de la cumplitul foc întîmplat în 1783 și care prefăcuse în pămînt și cenușă vechea curte domnească cu sutele de odăi — întîmplîndu-se asemine a arde prin un alt foc ce au izbucnit curînd după cel dintîi, Iacov o rezidi din temelie și, ca să nu mai vie idee vreunui despot grec de a se așeza într-însa, au pus de a rădicat-o în proporțiile modeste de astăzi, și numai cu numărul de apartamente trebuitoare pentru slujitorii mitropoliei. Paraclisul din această rezidență tot de el este întemeiat. La tipografie el au adus literele și patru teascuri de lemn, care pînă astăzi se păstrează — însă neîntrebuițate. Școala din Sf. Nicolae cel Mare, dughenile și pivnițele mitropoliei din Fălțiceni și Botoșeni, casele de la Vlădiceni, biserica de la Stornești ... ****, tot de Iacov sînt făcute. Odoarele mitropoliei le-au înmulțit cu mai multe rînduri de epitrahile arhieresti, cusute, cu un aer în aur și mărgăritare, cusut iarăși la Veneția, cu mai multe rînduri de veșminte arhieresti și preoțesti de ștofă grea, cu evanghelii, cadelnițe, candelile și policandruri de argint. Nemulțemit cu atîte dărnicii și contrar altor mitropolii, carii chiar dreptele moșii a bisericei ori le-a înștrăinat, ori le-au stors veniturile, Iacov, cu însuși banii sei cîștigați cu epitrahilul *****, au cumpărat, zice Sinodicul, „două moșii, anume: *Rotarii* și *Prisacanii*, la ținutul Iașilor, lîngă altă moșie a mitropoliei, *Costulenii*, și le-au aferosit ***** sf. mitropolii

* Din ruinile casei lui Constantin Paladi, arse în 1827, s-au redicată magaziile de astăzi a lui Zamfirovici, Maierhofer, Leiba Cahana (nota lui M. Kogălniceanu).

** Astăzi *Biserica Banului* (nota lui M. Kogălniceanu).

*** *Sinodic* — hotărîre luată într-un sobor bisericesc și transcrisă în condica mănăstirii. Vezi și nota nr. 19.

**** Punctele de suspensie sînt în textul original; ele vor să arate că Iacov a mai ridicat și alte construcții, dar că autorul renunță a le mai enumera.

***** *Epitrahil* — veșmînt bisericesc pus de preot în timpul slujbei; *bani cîștigați cu epitrahilul*, adică prin muncă preotească (diferite slujbe).

***** *A aferosi* — a închina, a dărui.

spre vecinica pomenire a părinților ș-a neamului seu". Un asemenea arhipăstor ar fi fost rar, chiar în alte țeri unde clerul era pe o treaptă mai înaltă de cultură și de morală hristiană. Cu cât, dar, trebuia se fie mai rar și, prin urmare, și mai prețuit în Moldova, unde, din nenorocire, și atunce tagma bisericească zăcea în întuneric, practica numai faptele egoismului și îndeplinia atât de puțin legea lui Hristos, care este lumina, morala și binefacerea. Cu toate aceste, domnii Fanărilor nu putea să vadă fără adîncă părere de rău că veniturile mitropoliei — în loc de a se aduna în misterioase lăzi de fier pentru a le se pregăti o scumpă și mult dorită moștenire — se întrebuița în zidiri bisericești, în școli și alte asemenea binale de folos, în tipografie, în mile, în înzeestrări de fete serace, în hrana flămînzilor, în îmbrăcămîntea golilor; toate fapte prea frumoase, prea evanghelice, prea folositoare țerii, dar care domniei nu aducea nici un câștig. Ciuda domnilor era cu atât mai mare, cu cât ei se schimba mai des și că în scurtul timp a trecătoarelor ocîrmuii fiecare se silia a stoarce mai mult și mai iute averile bisericești. Cetitorii mei (dacă împregiurările aceste n-ar fi de ieri) n-ar crede că le citez istorie, spuindu-le că în mai puțin de unsprezece ani, cît Iacov au fost mitropolit, Moldova au schimbat șapte domnii! și ce domnii! ... Unul din acești stăpînitori străini, Alexandru Ioan Calimah — care, deși boierii îi făcuseră la instalația sa un cronostih *, *numindu-l fiul și părintele patriei* **, însă în faptă n-au fost nici unul, nici altul — se hotări a cerca aceea ce predecesorii sei nu îndrăzniseră, adică: a izgoni pe Iacov din mitropolie! Chiar în anul dintîi a domniei sale, în 1796, un arhimandrit îi făgăduise opt mii galbini dacă va izbuti a-i da cîrja arhipăstorească a Moldovei. Soma era mare, pofta domnului și mai mare și neispita sa încă și mai mare. Alexandru Calimah nu știa cine era Iacov Stamati; cu îndrăzneala nepășiților, el trimise, dar, pre cămărașul cel mare să ceară de la mitropolitul demisie, sau paretisis, cum se zicea pe atuncea. La întîile cuvinte a propunerii, Iacov strinse din sprincene și lăsă pe curtean se-și urmeze vorba cu toate figurile retorice pre care trimisul le socotea capabile de a convinge inima îndărătnică a mitropolitului. Camarașul își închieă însărcinarea cu întrebuițarea a tot feliul de făgăduințe pre care curtezanii le facu numai spre a ajunge la scop, rămîind ca apoi să nu le fie. Pungi de bani, scutiri, mile, cinstiri, toate i se puseră înainte; Iacov se mărgini de a-i respunde că el era deprins a fi supus ocîrmuirii și că de aceea și astă dată nu va ieși din cuvîntul stăpînirii. Însă, după legea țerii, mitropolitul nu poate da demisia sa decît însuși țerei.

De aceea măria-sa să cheme Adunarea obștească *** și înaintea țerei va împlini dorința ocîrmuirii. Plin de bucurie, camarașul alergă la curte spre a da domnului samă despre buna isprăvă a misiei sale. Plin și de mai mare bucurie, Alexandru Calimah, prin țidule domnești, chemă toată boierimea cea mare și cea mică, ca să alcătuiască Adunarea obștească înaintea cării mitropolitul Iacov avea să deie paretis și prin care avea a se alege un alt arhipăstor.

(Va urma)²²

* Cronostih, corect acrostih.

** *Venit Alexander Calimachus patriae nostrae filius, pater futurus (n.a.)*; a fost domnul Moldovei (1795—1799).

*** Istoria Moldovei ne-au păstrat în toată cruzimea adevărului toate mijlocirile și vicleniile care se întrebuița de domnii greci cînd vroia a se desface de un mitropolit.

Domnul Constantin Mihai Racoviță în a două a sa domnie desființase cu blăstem a patru patriarhi ortodocși a lumii ș-a patru arhierei a Moldovei *văcăritul*, dare pe vaci, cite 92 parale

pe cap, ce se stringea de două ori pe an. Unui din urmașii sei, Ioan Teodor Calimah, vroia reașeza acest bir. După ce căpătă carte de la patriarhi, el se apucă și de mitropolitul Iacov Putneanu ca doar l-ar îndemna și pre el la aceasta, acesta ferindu-se hotărîtor de a dezlega un bir ce el singur îl legase. „Domnul — zice Letopisișul — au socotit ca să-l facă se facă paretis* mitropolitul și se facă [mitropolit] pe fratele domnului și el atunce va dezlega văcărîtul. Socotind pe cine se puie se isprăvească această slujbă, au găsit cu cale ca se puie pe Vasilie Ganea și, așa învățîndu-l, s-au apucat de această treabă, adevărindu-i că, de va isprăvi, multă căutare și cinste va ave de la domnul. Și apucîndu-l Ganea pe mitropolitul Iacov, *de zi, de noapte*, nelăsîndu-l în pace, îndemnîndu-l ca se facă paretis, *care nu-i da resuflare*, arătîndu-i care nici prin gînd nu-i trecea, îndemnîndu-l se ia cîteva pungi pentru paretis *peșin*; și după aceea și domnul și boierii îl vor căuta cu redicături**, cu scutiri și alte mili, petrecîndu-și viața în liniște, păzîndu-și biserica, neavînd cu nime a împărți nimică, și-l vor avea toți în cinste și evlavie ca pre un mitropolit vechiu și bătrîn ce au fost acestui pămînt a Moldovei. Aceste și altele ca aceste auzînd, mitropolitul Iacov au priimit și dîndu-i banii paretisiei, după cum zic: 30 pungi de bani ... și așa făcînd paretis, și-au luat zioa bună de la domn și de la toți boierii pămînteni, cerîndu-și iertăciune de la toți, rugîndu-se ca să nu-l uite, zicîndu-le: Iată că m-am lepădat și de mitropolie și de cinstea lunei; numai focul jurămîntului se nu-l ieu în cap și suflet... Și socotiți că sîntem toți musafiri acestei lumi; și în ceea lume avem a trăi și a respunde la toate faptele noastre și fiți sănătoși! — zic că mulți din boieri și din giupineze au fost plîngînd și îndată au purces la mănăstirea Putna”****.

* *Paretis* — demisie.

** *Redicături* — aici are sensul de anulări de biruri și impozite.

*** Enachi Kogălniceanu, în *Letopisișile Moldovei*, tom. III, pag. 250 (n.a.).

NOTE

Publicat în „România literară”, I (Iași, 1855), nr. 3, 15 ianuarie 1855, p. 29—32, nr. 4, 22 ianuarie, p. 41—44, nr. 5, 30 ianuarie, p. 57—60. Deși se termină cu „(va urma)”, articolul a rămas neterminat.

O a doua ediție a publicat Vasile Alecsandrescu (Urechia) în „Ateneul român”, iulie-august 1861, p. 81—94, în ortografia epocii, cu următoarea notă:

„D. M. Kogălniceanu a binevoitu a ne onora cu tramiterea închierii frumoasei biografii ce a fost început în 1855 a publica în „Romania literară”. Ne grăbim de a reproduce în no. acesta partea deja imprimată din această biografie, avînd a urma în no. venitoriu continuarea needitată. — Redacțiunea”. Dar sfîrșitul nici de data aceasta n-a apărut.

Articolul, în afară de titlul de mai sus, mai are și un titlu general: Bărbați însemnați a Bisericei românilor, care arată că autorul începea un ciclu de asemenea biografii. Știm că din 1843 Kogălniceanu pregătea un dicționar biografic-istoric (N. Cartoian, M. Kogălniceanu la Paris în 1846, în Omagiu lui M. Dragomirescu, București, 1928, p. 523), pe care intenționa a-l publica în colaborare cu N. Bălcescu. Propunerea lor a fost adresată Comitetului Asociației literare din București la 24 iulie 1846, dar planurile istoricilor români nu s-au realizat decît în parte, Bălcescu scriînd patru biografii, iar Kogălniceanu una singură, și aceasta neterminată. Despre proiectul lui N. Bălcescu și M. Kogălniceanu, vezi Anul 1848 în Principatele Române, București, 1902, I, p. 53.

Sursa acestei biografii este, în cea mai mare parte, studiul scris nemțește de Andreas Wolf, Einige biographische Züge aus dem Leben des verstorbenen moldavischen Erzbischofs Iacob, publicat în cunoscuta lui carte Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau, Hermannstadt, 1805, vol. I, p. 276—286. Doctorul A. Wolf a stat în Moldova, cu oarecare întreruperi, din 1780 în 1797, servînd mulți domnitori și boieri bogăți. A fost însă un admirator și apoi un prieten devotat al lui Iacov Stamati, fiind considerat de toți ca „omul lui”. În fruntea

cărții lui despre Moldova, a pus o stampă care reprezintă un frumos portret al mitropolitului Iacov, după o pictură a lui M. Töpler. Admirația și prietenia devotată a gravorului și a lui Wolf pentru Iacov se văd în culorile exagerate prin care înfățișează portretul lui moral în acea schiță biografică și în inscripția latină gravată sub stampla mitropolitului: *Dignum laude virum Musa vetat mori**.

M. Kogălniceanu citează o singură dată sursa de inspirație: „Întru descrierea faptelor sale filantropice și creștinești, voi întrebuița chiar espresiile contimporanului, amicului și medicului său, doctorul Andreas Volf, care ne-au păstrat schițele cele mai interesante din viața sa”. Alți, după care reproduce, în traducere, un fragment, pe care-l găsim în opera citată a lui Wolf, la p. 280—281. Dar, în afară de aceste rînduri mărturisite, Kogălniceanu împrumută mai toate datele articolului său, cu greșeli, cu exagerări, uneori nefăcînd decît o traducere din Wolf (compară A. Wolf, op. cit., p. 145—209, 210, 277—278, 279—280 cu articolul lui Kogălniceanu).

Astfel sînt datele referitoare la mitropolitul Calimah, la răscumpărarea prizonierilor turci, la durata păstoriei lui Inochentie, ca episcop al Hușilor (15 ani, în loc de 30 de ani și 4 luni, cît a păstorit în realitate); la pretinsa avariție și neglijență a lui Inochentie, care „se închina zeului Mammon”, în timp ce Iacov adora numai pe „Dumnezeul facerilor de bine”; la moștenirea averilor prelaților de către domnii fanarioși — toate sînt luate din Wolf.

Alte știri sînt luate din cronici și documente interne citate de Kogălniceanu însuși. Partea de la începutul articolului, în care arată originea țărănească a lui Iacov și totuși ascensiunea lui pînă la treapta de mitropolit al Moldovei, cuprinde idei semnificative pentru fixarea ideologiei democratice a lui M. Kogălniceanu.

Înainte de Kogălniceanu, personalitatea mitropolitului Iacov Stamati a mai ispitit și pe G. Barișiu, care a publicat articolul Mitropolitul Iacov al Moldovei. Cîteva trăsături din viața lui, după descrierea doctorului de medicină Andreiu Wolf din Sibiu, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, V, 1842, nr. 47, p. 369—373.

Articolul lui Kogălniceanu a fost folosit și, mai mult, corectat de Melchisedec, în *Chronica Hușilor și Episcopiei* cu asemenea numire, București, 1869, cînd face biografia episcopului Inochentie și a succesorului acestuia, Iacov. Evită însă să dea precis titlul articolului și numele autorului, crușîndu-l probabil pentru greșelile lui. Astfel, îl corectează în ce privește pretinsa cultură a lui Iacov, ceea ce nu afirmă nici chiar apologistul Wolf. „Din spusele lui Volf despre foarte mărginita educațiune a lui Iacov, cad de sine toate cele ce s-au vorbit de unii din scriitorii moderni despre erudițiunea lui Iacov” (Melchisedec, op. cit., p. 343, nota). Într-altă parte (ibidem, p. 344), Melchisedec afirmă: „Este locul a observa aici că în biografia modernă a Mitropolitului Iacov sînt multe exagerări și neexactități istorice”. Aluziile sînt evidente la adresa studiului lui Kogălniceanu. O dovadă în plus este că Melchisedec citează uneori din Wolf, dar nu într-o traducere personală, ci în traducerea lui Kogălniceanu, fără să-l amintească (vezi Melchisedec, op. cit., p. 342—345.)

* Pe bărbatul demn de laudă muza îl oprește de a muri (lat.).

¹ Mănăstirile Neamț și Secu, apropiate una de alta, au avut multă vreme aceeași egumeni,

² *Sixt al V-lea* (1521—1590) a fost porcar; ales papă în anul 1585, a dus o luptă aprigă împotriva protestanților.

³ *Academia Vasiliană* — colegiu înființat de Vasile Lupu în 1640, pe lângă biserica Trei Ierarhi din Iași. Dan Simonescu, *Școala Vasiliană*, în „Cuget moldovenesc”, XII, 1943, p. 97—103.

⁴ Grigorie Ghica al II-lea — domnul Moldovei între anii 1726—1733, 1735—1739, 1739—1741, 1747—1748. Meritele lui pentru învățămîntul din Moldova au fost arătate de Ștefan Bîrsănescu, *Academia domnească din Iași 1714—1821*, București, 1962, p. 46—51, 342—345.

⁵ Este vorba de *Antonie Putneanul* făcut mitropolit în 1730, care în noiembrie 1739 a plecat cu oștile rusești, ajungînd mitropolit de Bielograd și Oboian (1741), mort în Rusia la 29 ianuarie 1749.

⁶ *Teoctist* — mitropolitul Moldovei de la 1458 pînă la 18 noiembrie 1477, data morții lui. Kogălniceanu evocă vremea lui Ștefan cel Mare.

⁷ Mitropolitul *Nichifor Peloponezianul* sau *Moraitul*, primul mitropolit străin al Moldovei; a păstorit din noiembrie 1739 pînă în noiembrie 1750. Succesorul lui a fost Iacob I Putneanul (13 noiembrie 1750—februarie 1760), care a luat măsuri pentru reînvierea unui vechi obicei al țării, de a se numi episcopi și mitropoliți numai dintre români.

⁸ În „Arhiva românească”, II, 1845, p. 369—376 (ed. a II-a, p. 279—284), însuși Kogălniceanu publicase în acest sens o carte sobornicească a clerului moldovean convocat la 1 ianuarie 1752 de mitropolitul Iacov Putneanu: *Blăstăm sobornicesc pentru neprimirea străinilor la tronurile mitropoliei și a episcopiiilor Moldaviei*. Același document în „Uricariul”, II (1852), p. 236—241 și Const. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei*, București, 1888, p. 24—26.

⁹ *Paisie Velicovskii* (1722—1794), născut în Rusia (Poltava), a venit în Moldova (1742), unde a fost reformatorul vieții monahale în Moldova și Țara Românească. A inițiat la mănăstirile Dragomirna, Secul și Neamț revizuirea vechilor traduceri românești din literatura pioasă și alcătuirea altelor noi. O literatură bogată a fost consacrată lui Paisie, „generalul copiștilor și traducătorilor, izvoditorilor și tîlcuitorilor” (N. Iorga). Pentru o parte din ea, vezi prof. Gh. I. Moisescu și alți colaboratori, *Istoria bisericii române*, București, vol. II (1632—1949), 1958, p. 297—307, la care se adaugă o schiță mai puțin cunoscută a lui Mihail Sadoveanu, *Verbila*, în „Almanahul 1969 editat de Parohia ortodoxă”, Viena, p. 137—140 (Verbila este o mănăstire în jud. Prahova, unde a fost stareț Paisie).

¹⁰ *Gavriil Calimah* — călugăr la Putna, mitropolit al Salonicului, apoi mitropolitul Moldovei (1760—1786), fratele lui Ioan Teodor Calimachi, domnul Moldovei (1758—1761).

¹¹ Se știe că biserica Sf. Gheorghe, din curtea Mitropoliei din Iași, a fost zidită de mitropolitul Gavriil Calimachi în 1761. Biserica a slujit drept catedrală mitropolitană de la 1766 pînă la 23 aprilie 1887, cînd actuala mitropolie, începută încă din 3 iulie 1833 de Veniamin Costachi, fu complet renovată în urma deselor ruinări survenite din cauza unei rele arhitecturi (N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, ed. II-a, Iași, 1914, p. 187—188; C.C.A. a județului Iași, Biblioteca municipală Iași, *Monumente din municipiul și județul Iași. Ghid bibliografic*, Iași, 1969, p. 36).

¹² *Ioan Mavrocordat* — interpret (dragoman) și înalt demnitar la Poarta otomană (1709—1716), apoi domnitorul Țării Românești (1716—1719).

¹³ *Leon Gheuca* — boier de neam, fu ales mitropolitul Moldovei în februarie 1786. În „Uricariul”, III (1853), p. 129—132, Teodor Codrescu publicase firmanul împărătesc care încuviința alegerea ca mitropolit al Moldovei a lui Leon, deși fusese pîrit de patriarhul Țarigradului, pe nedrept, ca nelegiuit. Același firman îl publicase și Kogălniceanu în „Arhiva românească”, II, 1845, 365—366 (ed. II-a, p. 276—279). Alexandru I. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni: Leon Gheucă (episcop de Roman, 1769—1786; mitropolit al Moldovei, 1786—1789)*, Chișinău, 1942.

¹⁴ Rectificăm datele greșite ale lui Kogălniceanu: Gavriil Calimachi n-a murit în 29 februarie 1776, ci în 1786; Inochentie, episcopul Hușilor, n-a murit în 1784, ci în 1782; nu sub păstoria mitropolitului Leon a ajuns Iacov episcop de Huși, ci în timpul mitropolitului Gavriil Calimachi, la anul 1782.

¹⁵ *Alexandru Constantin Mavrocordat*, zis și Deli-bei (= Prințul nebun), este domnul Moldovei (mai 1782 — ianuarie 1785).

¹⁶ Pentru o interpretare mai justă a canoanelor bisericești în legătură cu spolierea averii episcopiei de Huși, vezi Melchisedec, *op. cit.*, p. 336—342.

¹⁷ *Selim al III-lea* (1761—1808), sultan al Turciei (1789—1807), a introdus în armata otomană o organizare modernă, europeană.

¹⁸ Gavril Bănulescu — mitropolit pus de ruși (ianuarie-aprilie 1792), dar neagreat de turci, care îl și arestară și-l duseră la Constantinopol, punînd în locul lui pe Iacov Stamati. Gavril Bănulescu ajunge, cu protecția rușilor, în Crimeea și, apoi, arhiepiscop al Gotiei. Andreas Wolf, *op. cit.*, p. 145—146 (nota).

¹⁹ „Sinodicul” de la Putna, din care Kogălniceanu a ales aceste cîteva date, a fost scris în mai 1754 de mitropolitul Iacob I Putneanu și a fost publicat de Const. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei...*, București, 1888, p. L—LV, completat de editor cu *Catalogul cronologic al mitropolișilor Moldovei pînă în prezent* (p. LV—LIX).

²⁰ *Stratenia* sau *Mitropolia veche* azi nu mai există; ea a fost zidită în 1682 pe locul catedralei mitropolitane de azi. A fost mitropolie pînă la 1766, cînd sediul mitropolitan se mută în biserica Sf. Gheorghe, iar biserica cu hramul Întîmpinarea Domnului (*Stretenia*) a rămas biserică pentru elevii Academiei lui Grigore Al. Ghica vodă (N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ediția a II-a, București, 1914, p. 187).

²¹ „Neisprăvita și pustia catedrală de azi” îi zice Kogălniceanu actualei mitropolii de la Iași, pentru că piatra fundamentală s-a pus la 3 iulie 1833; la 1839, construcția era pe terminate, cînd se surpă cupola cea mare. Abia în 1880, la propunerea lui Kogălniceanu, a început reclădirea ei și s-a terminat în 1887, cînd s-a și sfințit (23 aprilie). Cf. N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, p. 188—189.

²² Deși M. Kogălniceanu a promis de 2 ori (la sfîrșitul ediției I, 1855, și la sfîrșitul ediției a II-a, 1861) că va completa această schiță biografică, totuși nu cunoaștem sfîrșitul ei. O biografie completă a lui Iacov Stamati, decedat la 9 martie 1803, au scris Michail I. Michăileanu, *Viața și activitatea mitropolitului Moldaviei și Sucevei, Iacob II Stamate*. Teză pentru licență, București, 1895, 83 p., și Alexandru I. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni: Iacov Stamati (1749—1803)*, Iași, 1946, XXVI + 257 p. (cu bibliografie). Vezi și: Al. Zub, *Preocupări de istorie ecleziastică la M. Kogălniceanu*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XLIX (1973), nr. 3—4, p. 234—238 (analiza critică a articolului). Autorul caută să explice întreruperea studiului: cauza ar putea fi intervenția mitropolitului Sofronie Miclescu. Acesta susținea că salvarea țării vine din afară, iar Kogălniceanu „denunța această conduită, temîndu-se de ingerințele prea insistente ale marilor puteri în Principate”.

Profesie de credință

1. Sînt și voi fi toată viața mea pentru Unirea Principatelor Române. Voturile din 5 și 24 ianuarie 1859, prin care am înălțat pe Alexandru Ioan I pe tronul Principatelor Unite, nefiind decît sublima expresie a eternei dorinți a românilor, voi susține cu orice preț tronul la a căruia fundare am participat și eu. Voi reclama îmbunătățirea guvernului, voi combate orice act al miniștrilor care mi se va părea contrariu principiului ce reprezintă domnitorul în ochii nației, dar voi prigoni cu toată energia orice plan, orice partidă ținătoare de a aduce resturnare, căci, dacă sînt pentru îmbunătățire, nu sînt și nu voi fi pentru resturnare.

2. Sînt pentru întemeierea guvernului constituțional reprezentativ în toată puterea și întinderea cuvîntului, precum și pentru toate libertățile care-i sînt sufletul și consecința: libertatea conștiinței, a presei, a întrunirii, a petiției. Sînt pentru statornicirea legilor care, din apărarea onoarei, vieții și proprietății fiecăruia cetățean de orice clasă ar fi, să facă un adevăr pre care nimine să nu îndrăznească a-l călca. Sînt pentru supremația Adunării, pentru că numai o Adunare neatîrnată poate introduce în țară libertatea, legalitatea și siguritatea, pentru că numai o Adunare neatîrnată poate da puterii executive tăria și energia trebuitoare spre a face binele și a stavila răul, făcînd din puterea executivă organul legii și expresia voinței naționale.

3. Sînt pentru reforma legii electorale actuală, care este defectuoasă și esclude de la reprezentarea națională majoritatea nației.

4. Sînt pentru legea necompatibilităților, neputînd cineva fi totodată bun deputat și bun funcționar, și fără o asemenea lege ar fi confundate puterile executive și legislative.

5. Sînt pentru așazarea dărilor pe un sistem de dreptate pentru toți cetățenii, adică ca fiecare să ieie parte la sarcinile statului în proporție cu averea sa. Sînt însă totodată pentru sporirea dărilor numai într-un chip ușor, treptat, și numai întrucît se va cere de adevăratele interese ale statului. Sînt pentru controlul cel mai aspru asupra întrebuințării banilor țerei.

Dări mari și împrumuturi nu înțeleg decît atunci cînd mijloacele ordinare nu ar fi îndestulătoare, decît atunce cînd s-ar atinge de un mare interes al țarei.

6. Cu atîta mai mult sînt pentru întemeierea de Bancă și de institute de credit, fiindcă numai aceste pot rădica agricultura, comerțul și industria.

7. Sînt pentru organizarea marilor lucrări publice: drumuri de fier, canaluri, porturi, cît aceste vor îndoii avuția națională și prin urmare și averea fiecăruia particulariu.

8. Sînt pentru cea mai mare răspîndire a învățătorei publice, astfeliu încît fiecare oraș să-și aibă gimnaziul său, și fiecare sat să-și aibă școala sa primară, astfel încît fiecare român să știe scrie, ceti și, prin urmare, a cunoaște și a apăra drepturile sale.

9. Sînt pentru cea mai întinsă dizvoltare a instituțiilor municipale. Socotesc că nimine nu cunoaște mai bine interesele locale decît localii; de aceia sînt pentru ca toate interesele locale să se caute de autoritățile locale; de aceia sprijin neatîrnarea municipalităților urbane și rurale.

10. Sînt pentru libertatea industriei și a comerului, care astăzi și sînt așa de libere, încît străinii au ajuns a fi mai favorizați decît toți pămîntenii. Însă întrucît vom fi încunjurați de staturi cu sistemuri protecționate, întrucît vom ave iurisdicție consulară, voi stărui pentru ocrotirea comerului și a industriei naționale, care, de-abia născînde, au trebuință de o deosebită îngrijire din partea guvernului. Au însuși copacii și florile, cînd sînt tinere, cînd se răsădesc, nu se ocrotesc de grădinaru, nu se udă, nu se apără în contra arșitei sau a gerului?

11. Sînt pentru emancipația țeranilor prin desăvîrșita lor împruprietărire pe pămînturile astăzi în stăpînirea lor, aceasta însă cu întreaga și deplina înainte plătită despăgubire a proprietarilor de moșii.

12. Sînt pentru neatîrnarea și neamovibilitatea corpului judecătoresc; sînt pentru întroducerea juriului în procesele criminale, de presă și politice.

13. Sînt pentru reforma și îmbunătățirea clerului.

14. Sînt, în sfîrșit, pentru cea mai strictă și temeinică responsabilitate a miniștrilor și a tuturor funcționarilor statului, fiindcă, fără o reală responsabilitate a acelor care au puterea și legile în mînă, este cu neputință de a ave legalitate.

Iată principiile care le-am profesat de-apururea și pe care și în viitoriu le voi apăra în orice ocazie și în orice poziție mă voi afla.

M. Kogălniceanu

14 februarie 1860

Tipografia Buciumului român.

NOTE

A fost publicată în Iași, probabil ca foaie volantă, în tipografia „Buciumului român”, pe care o conducea cunoscutul istoric Theodor Codrescu (1818—1894). Asemenea „profesii de credință” erau obișnuite în epocă, dovadă că și A. Panu publică una, tot ca foaie volantă, în legătură cu candidatura sa la scaunul de deputat al Iașilor (B.A.R., Foi volante, nr. 545, din 12 februarie 1860).

Th. Codrescu a reproduc-o în „Uricarul”, VIII (1886), p. 225—229, însoțind-o de această notă lămuritoare:

„Reproducerea acestei Profesii de credință este făcută în amintirea zilelor de 7 și 9 octombrie 1857; ca tînăr cu iluzii, am avut o bucurie nespusă cînd am auzit pe geniul Moldoviei în Divanul ad-hoc. Toți tinerii carii, ca și mine, fărmațați de dorul renașterei țerei noastre au pășit cu bărbăție pe calea

trasă ei de binefăcătorii săi. Din nenorocire, sfântul avânt al Unirei, molipsit de egoistele patimi, au apucat o cale cu totul în dauna țerei. Dacă d-nul Mihail Cogălniceanu, sufletul încarnat al tinereții, ar fi știut să aleagă cu precizie neghina din grîul cel frumos, de bună samă că lucrurile nu ar fi ajuns acolo, ca toți acei care au avut o înfocare sfîntă să se căiască de cele trecute, numai din cauză că le-au lipsit căpitenia. Eu, ca unul ce am jucat un rol destul de însemnat, aș pute să zic multe, însă aceasta fiind treaba unui istoric, lui se va cuveni să spuie și sfîntul adevăr. Eu unul sunt dator să spun că numai politica cea adeseori greșită a d-lui Cogălniceanu m-a făcut se părăsesc sfera acțiunii politice în 1868 dechemvrie și să mă retrag în viața privată unde vegetez și azi.

Th. C."

Profesia de credință a fost concepută de Kogălniceanu cîtva timp înainte de numirea lui ca prim-ministru și ca ministru la interne (30 aprilie 1860) de domnitorul Alexandru Ioan Cuza. Reacțiunea și opoziția împotriva Unirii erau încă puternice. Vocile marilor boieri conservatori se ridicau violent contra reformelor progresiste. În aceste împrejurări, Kogălniceanu scrie Profesia de credință, în care își menține loial ideile politice și sociale democrat pe care le susținuse în Divanul ad-hoc.

Colecțiune de modeluri de pictură religioasă de dascălul Radu Zugravu

În muzeul meu posed câteva monumente sau mai bine zicînd probe ale *vechii arte românești*, cari din nenorocire dispar din ce în ce mai mult.

Unul din monumentele cele mai interesante pentru amatorii artei române este un caiet în 4° mic cuprinzînd pe 83 pagini modeluri de *icoane bisericesti* și pe două-trei pagini o mică școală de desemn arătînd mîni, ochi, urechi și alte părți ale corpului uman! O altă pagină reproduce figura unei *doamne* sau *domnițe române*, în haine de *vînătoriță*, purtînd pe umeri cucura * cu săgeți și țîind arcul în mînă ** Costumul este acel ce se uzita la noi în secolul al XVII și XVIII și de pe care în vechile noastre familii boierești se mai păstrează încă reproducțiuni interesante. Alte cincisprezece pagini cuprind rugăciuni și tropare bisericesti, *canoane duhovnicești* pentru *deosebitele păcate comise* de slaba omenire și o orațiune de nuntă. O altă pagină cuprinde notițe despre cutremure întîmplate și despre morți de ciumă, care în câteva luni au răpit mai multe persoane din familia zugravului.

Numele autorului acestei colecțiuni se găsește reproduș pe mai multe pagini, cînd cu litere puse pe aceeași linie, cînd cu scaun *** cum se zicea în timpul dominațiunii *slovelor cirilice*, adecă unele puse peste altele. El subscrie cînd *Radu Zugravu*, cînd *Dascălul Radu Zugravu*.

Această precioasă colecțiune ne dovedește încă o dată adevărul cît erau de strîns legate de biserică știința și arta în România. Dascălii și diacii, întocmai ca în Franca „les clerics de la Bazoché”¹, erau învățători, erau zugravi, erau cîntăreți, erau chiar actori, reprezentînd misterile religioase, ce pretutindene au fost începutul teatrului modern și din care remășițele ni sînt păstrate încă prin *irodul* sau *betleemul nostru*, care din ziua de Crăciun și pînă în Lăsatul secului parcurg stradele orașelor noastre și care se reprezentă mai cu deosebire de cîntăreții de la biserici. La începutul încă al acestui secol irozii erau ținuți în onoare mai mare; fiii boierilor celor mai nați, îmbrăcați în haine de ștofă aurite, mergeau la curtea domnească și la casele boierești cele mai însemnate de reprezentau scenele religioase. Aci este loc să esprim un regret că, încă cît este timpul, nu ne îngrijim să păstrăm ultimele remășițe ale ierozilor, cari seculi întregi, cu păpușele, au fost teatrul nostru popular!²

* *Cucură* — tolbă, geantă.

** Vezi tab. nr. 8 (n.a.).

*** *Scaun* — este vorba de scrierea chirilică suprapusă, „columnată”, cum îi zicea B. P. Hasdeu, sau scrierea „cu caturi”.

Înainte de a ne rosti asupra *meritului* colecțiunii noastre, în punctul de vedere artistic, voim a comunica cititorilor noștri ce am putut descoperi despre viața *zugravului Radu*. Din nenorocire avem puțin de zis³. El este bucureștean, activitatea sa se începe după anul 1720, și din unele note ale sale rezultă că el a trăit pînă în lungi bătrînețe, avînd o familie numeroasă.

M. Kogălniceanu, Paris, 22 martie 1885 (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe, F II 21222).

Iată notițele și datele privitoare la dînsul și pre care le găsim răspîndite în înseși colecțiunea sa:

„Să se știe de cînd ne-am luat noi, în luna lui aprilie, în 9 zile la leat 7272 (1764) (iscălit) Radu Zugravu”.

„Să se știe cînd ni s-au născut fii-meă Stanca, în august 6 la leat 7273 (1765)”.

„S-au născut fiul nostru Constandin, în iulie 20 zile la leat 7277 (1769)”.

„S-au născut fiica noastră Safta, la octomvrie 21, 1771”.

„S-au născut fiica noastră Sultana, la marte 31, 1773”.

„S-au născut fiul nostru Nicolae, la aprilie 22, 1776”.

„S-au născut fiul nostru Stroie, la iuniu, în 23, 1779”.

„S-au născut fiul nostru Tudorache, la noiembrie 1, 1781”.

an Angéle de la Chapelle Expiatoire B. Haussmann

(HOTEL PRINCE ARGENSURI)

PARIS

(Annonciement Boulevard des Capucines)

Dedicație autografă a lui Kogălniceanu scrisă pe verso-ul portretului lui din figura precedentă: „Bărbatului de știință și de inimă, medicului și amicului, bolnavul său recunoscător. M. Kogălniceanu. 22 mart. 1885” [Paris].

„S-au născut fiica noastră Soara, februarie 8, 1786”. Și acum încep nenorocirile:

„Să se știe de când au murit frati-meu Iordachi de ciumă, în luna lui iulie 9 zile, leat 7278 (1770)”.

„Și soră-mea Eana tot atunci, în luna octomvrie 5 zile, leat 7279 (1770)”.

„Să [se] știe de când au murit suru-mea a mijlocie, Ița, tot atunci, de ciumă, în luna lui octomvrie 27 zile; și soră-mea au murit, a mică, tot atunci, de ciumă, și tată-meu tot atunci au murit de ciumă, noiembrie 10 zile”.

În unele pagine găsim apoi câteva notițe istorice:

„Să se știe de când au venit măria sa Ștefan Gehan voievod în luna lui april, în 26, la 7 ceasuri din zi, și au tăiat pe Băjăscu și pe Ștefănache l-au spinzurat, la leat 1764” *.

În josul Madonei ce o reproducem (tab. no. 7), cetitorii noștri vor ceti următoarea semnătură: *Radu Zugravu*, iulie 17, 1775. Acesta este unul din puținele deseme românești din timpul trecut ce avem purtînd numele pictorului și data.

* Fotino, 'Ιστορία, τῆς πάλαι Δακίας, τόμος β', p. 331: « Ελθάν οὖν ὁ ἡγεμὼν εἰς Βλαχίαν ἐν ᾧ ἔμεινε μετὴν συνήθη λαμπρῶν παρατάξιν ἐν Βουκουρεστίῳ. ἔδωνε προσαγῆν ἄμεσως περὶ τοῦ φόνου τῶν δύο ἀρχόντων, καὶ τὸν μὲν ἕνα καλούμενον Στόλνικον Στεφανάκην ἐκέρασαν εὐθύς εἰς τὴν κάτω πόρταν τῆς ἡγεμονικῆς κούρτης, τὸν δ' ἔτεπον Γεώργιον Μπαζέσκον τὸν τῶν Ἀπρύδων Επατάχου, ἐν τῇ κάτω πόρτᾳ ξίφει ἀπέτερον κατὰ τὴν κατ' τοῦ μηνὸς Ἀπριλλίου (π. α.)⁴.

Iată acum ce, cu ocaziunea notării cutremurilor întimplate, găsim însemnat sub capul Sintului Ioan care-l reproducem sub no. 6.

„S-au cutremurat pământul în zioa de vinerea mare, la 6 ceasuri din zi, pe la prînz⁵, foarte rău, căci s-au surpat sfintele biserici și Colția din București. Octomvrie în 14, 1802 (dascălul Radu Zugravu)”.

Iar alături de figura domnișii vinătoare, mai găsim următoarea notiță:
„S-au cutremurat pământul luna martie, în 14 zile, pe la trei ceasuri din zi, fiind la liturghie în biserică, duminică, la leat 1798, martie 14 (Radu Zugravu am scris)”.

Pe o altă pagină reprezentînd pe Sabaoth pus pe un medalion în formă de stea înconjurată de cheruvimi, găsim alte două notițe, tot despre cutremure:

a) „1793. S-au cutremurat pământul la luna lui noiembrie în 26, duminică spre luni, la două ceasuri din noapte, la cină. S-au cutremurat foarte tare cît ne-am ...” (șters).

b) „S-au cutremurat pământul la luna lui martie în 26, într-o marți seara spre miercuri, la cina a mare, în septămîna luminată, în zilele principului Némțului, 1789” *.

Înainte de a intra în descrierea picturilor și desemnurilor ce cuprinde colecțiunea zugravului Radu, reproducem de curiozitate orațiunea meritoare de care am făcut mențiune. Poate că această felicitare se citea pe la nunți de însuși zugravu, el și dascăl totodată.

Iat-o:

„Marele și puternicul Dumnezeu din ['] ceput au făcut cerul și pământul și au infrumusețat cerul și pământul cu soarele și cu luna și cu stelele de luminează zioa și noaptea, iar mai pe urmă au luat Dumnezeu din pământ și au zidit pe stremoșul nostru Adam, și, văzînd Dumnezeu că nu este bine să fie omu singur, l-au adormit cu somn firesc; și, luînd o coastă dintr-însul, au zidit pe stremoșa noastră Eva. Iar dacă s-au pomenit Adam din somn, au zis: iată os din oasele mele și trup din trupul meu. Drept aceea, zise Eva, că va lăsa omul pe tată-său și pe mamă-sa și vor fi amîndoi un trup. Din acel cuvînt remase și se trase din neam în neam pînă ajunse (vremea) și la vîrstea acestor doi tineri, cari și-au plecat genuchile la pământ și se roagă d-voastră, cinstiți socri, ca să-i iertați și să-i blagosloviți, precum au blagoslovit Dumnezeu pe Avram cu Sara, și pe Isac cu Reveca, și pe Iacov cu Rahila. Și Iacov au blagoslovit pe cei 12 patriarși, pentru că blagoslovenia părinților întemeiază casele feciorilor. Și iarăși se roagă d-voastră ca să-i iertați și să-i blagosloviți precum au blagoslovit Dumnezeu apa în Cana Galilei, de s-au făcut vin, care bucuria să fie în casa cuconilor acestora care a avut-o fericită Elena, cînd au aflat cinstita cruce. Și să le dăruiască Dumnezeu roua cerului de sus, și din grăsimea pământului pe jos (rupt) lor de grîu, de vin și de untdelemn. Și să ne învrednicească Dumnezeu a vedea și a vă bucura de fii și de fete. Iar d-voastră să rămîneți cu dragostea lui Dumnezeu, amin” 7.

Vin acum la înșeși desemnurile și aquarelele (căci cele mai multe sînt aquarele) făcute în colori naturale scoase din plante, negreșit de însuși Radu Zugravu. Culorile predominante sînt roșu, albastru palid, verde palid, verde închis, galben matu.

Altele d'asemenea sînt reproduse în sepia; altele, și cele mai multe, numai cu cerneală, și unele chiar în condei de plumb.

* Negreșit, ducele de Coburg⁶, generalisimul oștirea austriace din Principate (n.a.).

Colecțiunea întregă formează o adevărată școală a picturii religioase pentru bisericile ortodoxe. Stilul este acel bizantin, pe care îl găsim mai în toate bisericile noastre, mai ales acele din sate. Unele din aceste deseme înșă se văd inspirate de stilul bizantin-german sau de acel al vechilor maistri italieni.

De exemplu, aquarelele care reprezintă moartea călare luptându-se cu trei arcași, din care unul ține arcul, altul sabia și al treilea cumpăna, călcînd peste trupuri omenești (tab. no. 5), este negreșit inspirat din una din faimoasele gravuri ale lui Albert Dürer. Cetitorii noștri vor găsi anexată aicea această remarcabilă lucrare.

Regretăm că mijloacele revistei nu-i permit a reproduce în întregul său colecțiunea interesantă a dascălului Radu Zugravul. Ne propunem în viitoarea sesiune a Academiei Române a-i cere puternicul său concurs, pentru a putea păstra istoriei artei române această precioasă colecțiune.

Noi, pentru acum, punem sub ochii cetitorilor noștri opt reproducțiuni din lucrarea zugravului Radu. Fiecare din ele se esplică prin înșăși ea.

O singură observațiune pentru reproducțiunea no. 4. Alătura cu desemnul zugravului nostru, am pus o variantă a aceluiași subiect scoasă de pe o *icoană* ce se află tot în Muzeul nostru. Această icoană are două fețe; una reprezintă pre *sînții Constantin și Elena* în ornate împărătești, avînd în mijloc crucea. Pe cealaltă față se află același subiect ca și al lucrării zugravului român. Icoana este făcută pe un carton de hîrtie învîrtoșat cu clei. Colorile sînt foarte vii și fundul este curat. Dînsa denotă o artă bizantină mai perfecționată decît cea din colecțiunea lui Radu și este și mai vechie, astfel încît sîntem în drept a crede că icoana a servit de model lucrării zugravului nostru. Această icoană se datorește probabil unui din pictorii religioși cari au păstrat arta bizantină la umbra mănăstirilor, și în special a celor din Muntele Athos.

Tabelele no. 2 și 9 reproduc două din cele mai remarcabile deseme ale colecțiunei; ar fi un pleonasm de a spune că întiul tablou reprezintă pe Isus Christos, și al doilea, punerea sa în mormînt.

Ne mai rămîne acum a spune de unde Muzeul meu a făcut această precioasă acuzițiune. Ea a trecut în posesiunea noastră din colecțiunea d-lui locotenent-colonel Papazoglu, carele și d-lui a găsit-o în mănăstirea Bunea din județul Dîmbovița, unde din vechime încă și pină mai deunăzi era o școală pentru zugravii noștri.

Iată notița scrisă de d. Papazoglu, pre care o găsim pe ultima pagină a colecțiunei *dascălului Radu Zugravu*⁸:

„Aceste desenuri s-au găsit de mine la un bătrîn la Sfînta mănăstire *Bunea* în districtul Dîmbovița, la anul 1860, cînd am revizuit-o cu ord. Ministerului de Culte nr. 4657”.

NOTE

S-a publicat în „Revista pentru istorie, archeologie și filologie” sub direcțiunea lui Gregoriu G. Tocilescu, I, vol. I (1883), p. 33—36; este datat și semnat: „29 aprilie 1882. M. Kogălniceanu”. La sfîrșitul fasciculei sînt cele 8 planșe („table”), la care autorul trimite în cursul articolului. Planșele sînt lucrate în „Lith. G. Voneberg. București” (deci copii desenate, iar nu fotografiate). Fiecare planșă are inscripția următoare, lămuritoare: „Modele de pictură religioasă cuprinse într-o colecțiune aflată la Monastirea Bunea (Muzeu Kogălniceanu)”. În colecțiunea lui Kogălniceanu, manuscrisul a intrat din bogata colecție a lt. colonelului D. Papazoglu (1811—

1892), un cunoscut colecționar de monede, manuscrise, tablouri etc. După ieșirea sa din armată (1855) și pînă prin 1888, Papazoglu însuși s-a ocupat cu editarea de stampe cu conținut istoric și popular (cf. Gh. Oprescu, Grafica românească în secolul al XIX-lea, București, 1945, vol. II, p. 119–125, și N. Vătămănuș, Lt. col. Papazoglu, primul istoriograf al Bucureștilor, în „Gazeta municipală”, nr. 575–587, din 1943.

¹ *Les clerics de la Bazosche* (sau *Basoche*), numele sub care erau cunoscute în Franța, înainte de 1789, diferitele mari comunități clericale. Organizarea preoților în *Basoches* (o deformare populară din *Basilica* > *basilique* > *baseuque* > *basoque*) le aducea mari avantaje, pentru că îi puneau în afara dreptului comun.

² Despre *Irozi* și *Jocul cu păpușele*, vezi capitolul al IV-lea, „Forme de teatru popular la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea” (scris de Lelia Nădejde), în *Istoria teatrului în România*, vol. I, București, Edit. Acad., 1965, p. 107–126, cu bibliografia completă.

³ Teodora Voinescu, *Modele tradiționale și observații din realitate în pictura muntenească a veacului al XVIII-lea: caietul de modele al lui Radu Zugravul*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, Seria: Artă plastică, XIV (1967), nr. 1, p. 57–69; la p. 61–62, nota 7, bibliografia completă. Radu Zugravul s-a numit și Avram.

⁴ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei...*, traducere de George Sion, București, 1859, tomul II, p. 161–162: este vorba de Ștefan Cehan Racoviță, pus domn prin autoritatea lui Stavaracoglu, care, în fond, conducea țara. Apoi Fotino continuă: „Stavaracoglu intru altele îl puse la cale că, ca să îngrozească pe boieri, să spînzure pe doi, pentru care îi și scoase un firman și i-l dete pe ascuns. Viind domnul în țeară, cum intra cu ceremonie în București, a dat ordin îndată de au prins pe un stolnicul Ștefanachi și pe George Băzescu și i-au spînzurat, pe unul în poarta din sus și pe altul în cea din jos a curței domnești. Aceasta s-a întimplat în ziua de 26 aprilie” 1764. Stavaracoglu sau Stavarache este un cunoscut fanariot intrigant rătăcit în țările române, pe care însă boierii moldoveni l-au reclamat turcilor; aceștia l-au ucis la 12 august 1765, la Constantinopol, confiscându-i toată averea și dărîmîndu-i casele pînă la temelie, pentru a descoperi în ruini eventualele depozite de bani. Moartea lui, deși meritată, a impresionat pe contemporani, care, în mediul Fanarului, au compus o poemă *Ἱστορία τοῦ Σταυρακ'ογλοῦ*, tipărită la Veneția, 1767. Poema grecească a fost tradusă în românește în versuri, la 22 iunie 1767 (cf. C. C. Giurescu, *Istoria lui Iordache Stavaracoglu*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 201–216; Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII–XVIII)*. Studiu și ediție critică, București, 1967, p. 91–102: „Cronica uciderii spătarului Stavarache (1765)”; *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino* publicată și adnotată de N. Iorga, București, 1902, p. 140–146).

⁵ Radu Zugravu folosește în notele lui ceasurile turcești (orientale), care au următoarele corespondențe cu cele occidentale:

<i>Orele occidentale:</i>	<i>Orele orientale:</i>	<i>Orele occidentale:</i>	<i>Orele orientale:</i>
6 dimineața	12 prînz	6 seara	12 miezul nopții
7 „	1 după prînz	7 „	1 după miezul
8 „	2 „ „	8 „	2 „ nopții „
9 „	3 „ „	9 noaptea	3 „ „
10 „	4 „ „	10 „	4 „ „
11 „	5 „ „	11 „	5 „ „
12 prînz	6 „ „	12 miezul nopții	6 „ „
1 după prînz	7 „ „	1 după miezul	7 „ „
		nopții	
2 „ „	8 „ „	2 „ „	8 „ „
3 „ „	9 „ „	3 „ „	9 „ „
4 „ „	10 „ „	4 „ „	10 „ „
5 „ „	11 „ „	5 „ „	11 „ „

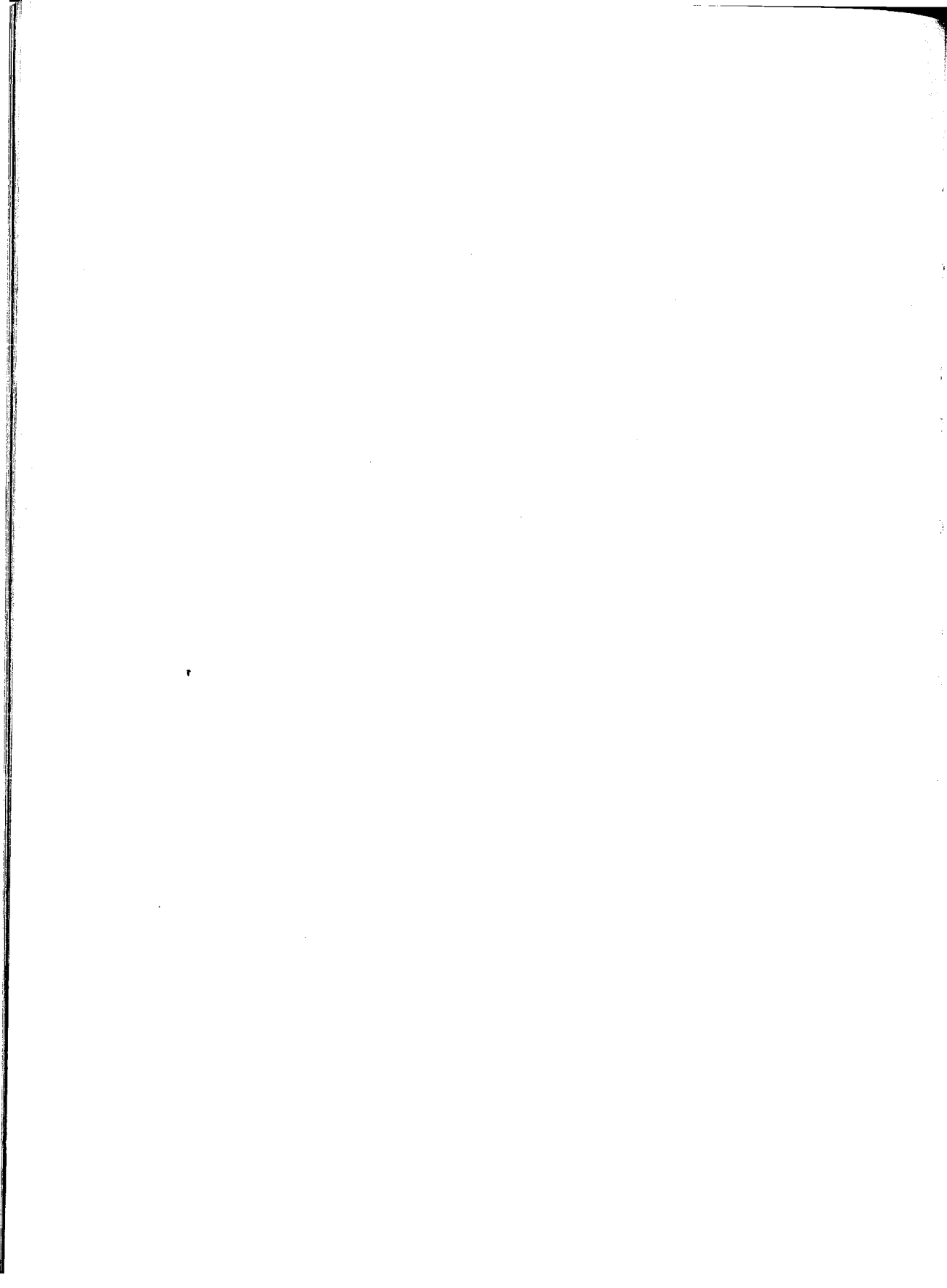
(după Basile Radu, *Voyage du Patriarche Macaire*, Paris, 1930, p. 12.).

⁶ *Ducele Frederic de Saxa-Coburg* (1737–1815), general austriac, a luptat contra turcilor în alianță cu Rusia. A ocupat Bucureștii în 1789.

⁷ Orația reprodusă de M. Kogălniceanu a fost republicată de G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, București, 1885, p. 183—184. Orații de același „tip” se mai găsesc în manuscrisele noastre vechi, cf. Dan Simonescu, *Orațiile domnești în sărbători și nunți* („Cercetări literare”, IV, 1940, p. 26—28). Încă din 1840, Kogălniceanu citea cu pasiune orațiile de nuntă din manuscrise vechi, folosindu-le în *Scene pitorești din obiceiurile poporului: Nou chip de a face curte*, unde citează alt manuscris cu orații „ce s-au zis la nunta fetelor răstrăbunului meu, sătrariul Ioniță Arbure” (v. mai sus, p. 47, nota *).

⁸ Despre același zugrav Radu, dar despre alt manuscris al lui, a scris Olga Greceanu, *Arta zugravului român*, în „România. Revista Oficiului național de turism”, IV, decembrie 1939, p. 17—24. Autoarea a reprodus mai multe fotocopii policrome, care arată aceleași linii și același stil ca în manuscrisul lui Kogălniceanu. *Cina cea de taină* este chiar datată: 1760, deci din aceeași epocă cu a manuscrisului studiat de M. Kogălniceanu.

Informații bibliografice și culturale

Telegraful Daciei [1840]

I. Literatura

[1]

O mare emulație s-au apucat, în anul acesta, de foile românești: care din care caută cu ce chip s-ar îmbunătăți mai mult, spre a-și întrece rivalele. Publicul trebuie a se bucura, căci nu poate decît să cîștige prin asemenea îmbunătățiri.

[2]

Gazeta de Transilvania, care au priimit voie de la c[hezar]-c[răiescul] tribunal de cenzură să aibă slobodă intrare pe anul 1840 în toate provinciile împărăției Austriei, făgăduiește că, de la al doile semestru a anului curgător, va ieși de două ori pe săptămînă.

[3]

Albina românească se înfățișează în acest an cu un manifest încă mai pompos, întovărășit de două foi auxiliare. Așa, de la 1 mai viitor, ea se va publica cu un tipar nou și curat, ca a celor mai bune tipografii a Europei.

Afară de știrile politice și de f[o]iletonul obicinuit, ea ne mai făgăduiește încă:

1. O lexicografie în care se vor trece cuvintele românești, atît acele puțin cunoscute care se află în gura poporului sau în documenturi vechi, cum și acele ce se compun de d.d. autori. Această rubrică, din care avem o probă în n.2 a *Albinei**, va sluji la pregătirea unui dicționar românesc general.

2. O foaie rurală și econoamă numită *Oziris*, care va ieși de la 1 april viitor, în două coale pe lună, în 4, cu preț de 70 de lei pe an, iar pentru abonații *Albinei*, numai 35 lei.

3. O foaie literară, care va ieși în caiete de la una pînă la două coale pe lună și care va reproduce cărțile bisericești cele mai rare și mai vechi, precum: *Psaltirea* diaconului Corisi, aceea a mitropolitului Dosoftei ș.a. Această foaie se

* Această compunere se află mai departe și în foaia noastră. Red. (n.a.).

va împărtăși fără plată prenumerațiilor *Albinei*, iar acei carii nu țin gazeta vor plăti pentru dînsa 20 de lei pe an.

[4]

Numai *Curierul românesc* este mai moderat în făgăduințele sale. El se mărginește a înștiința că au cîștigat doi noi colaboratori, pre d. C. Bălăcescul și pre d. A. Popovici (născut în Bucovina), și că și în anul acesta va urma același drum ca în anii trecuți.

[5]

Curierul de imbe sexe va ieși pe anul 1840 cu litere noă, îndatorindu-se totodată să publice mai multe producții cu litere strămoșești, începînd mai întîi de la articolul intitulat *Paralelismu între limba română și italiană*. Noi nu putem decît aplauda la un asemenea plan și poftim, mai ales pre moldoveni, să se prenumere la această foaie frumoasă și folositoare, pentru ca și în anul acesta d. Eliad să zică aceea ce au rostit în anul 1838: „*Curierul de imbe sexe*, dacă este și pe al doile an, este dator rîvnei și patriotismului moldovenilor. Aproape de două sute abonați au fost gata a sprijini această foaie și a o primi cu bucurie. Pentru care periodul acesta, al doile, după tot dreptul, se închină Moldaviei”. De asemenea cuvinte trebuie să fim mîndri. Redacția *Daciei literare*, spre a contribui după putință la mai departe publicare a *Curierului*, se însărcinează cu bucurie cu primirea de prenumerație la această foaie.

[6]

La Brăila s-au întocmit în anul acesta o tipografie, proprietate a d. profesorului I. Penescu; sub redacția acestui profesor se încep *deodată* două foi periodice: 1) Un *Mercur*, jurnal comercial, de două ori pe săptămîină, *in folio*, cu preț de doi galbini și jumătate pe an, 2) și *Econoama rumana*, jurnal pentru dame, o dată pe săptămîină, în 4, 44 lei pe an. Noi dorim redactorului aceea ce fieștecare jurnalist dorește pentru foaia sa — mulți abonați; îi mai dorim încă și o ortografie și un stil mai curat și mai consecuent.

[7]

Prin un ofis din 30 noiembrie a anului trecut, sub n. 59, preainălțatul nostru domn au binevoit, de la 1 april viitor, a însărcina pre redactorul *Daciei literare* cu direcția *Foaiei sătești*, care se împarte o dată pe săptămîină *in folio*, în toate satele principatului Moldaviei. Particularii se pot prenumera pentru această foie la *Cantora Daciei literare*, cu un galbăn blanc pe an.

[8]

La Brașov au ieșit de curînd partea a doa a gramaticii româno-nemțești, tipărită cu cheltuiala d. Rudolf Orghidan, cetățean și negușitor din acel oraș, un

bărbat care au cheltuit some însemnătoare pentru fieștecare, în tipărirea multor cărți românești. Prețul gramaticii întregi este patru sorocoveți sau țvanțihi.

[9]

În tipografia d. Eliad, în București, au ieșit acum un *epistolar*, în două tomuri, cules din cei mai vestiți scriitori străini.

Asemine, tot în acea tipografie, au ieșit *Datoriile omului creștin*, culese și traduse de d. paharnicul Simeon Marcovici, profesor de retorică la colegiul din Sf. Sava. Reputația și talentul traducătorului ne sînt o sigură chizeșie de meritul *Datoriilor*. Noi recomandăm fieștecăruia o asemine compunere, însușită de a însufleți idei morale și religioase. Cartea se alcătuiește de 32 coale, în 8; prețul ei este opt lei.

[10]

D. Gr. Pleșoianul au publicat în București traducția unei istorii intitulată *Columbul*; asemine au ieșit în tipografia lui Constantin Pencovici, tot în acea capitalie, *Hariton și Polidor*, tradus din grecește de d. Mihail Stoianovici. Cum, traducătorii acestor cărți nu pot găsi ceva mai bun de tradus? Pentru ce nu ieu din franțuzește *Esprit des lois par Montesquieu*, *Le génie du Christianisme par Chateaubriand*, din grecește operele clasice a lui Demosten, a lui Xenofon, a lui Tucidit, ar nu niște maculatură ca *Hariton*, ca *Columb* ș.a.

[11]

Preosfințitul mitropolit a Moldoviei se îndeletnicește de mai mulți ani cu traducerea în limba românească a *Istoriei bisericești*, scrisă de învățatul arhiepiscop a Atenei Meletie, carele au viețuit de la anul 1661 pînă la 1714, adaosă de Gheorghie Vendoti și tipărită în Viena, la 1783. Toate măsurile pregătitoare sînt luate și tipărirea acestei cărți, atît de folositoare, se va începe în curînd în tipografia sf. Mitropolii a Moldaviei, ce este subț îngrijirea redactorului acestei foi. Cartea se va alcătui din opt tomuri, din care cel de pe urmă va cuprinde *Istoria bisericeii daco-romane*, de la descălecarea romanilor în Dacia pînă în zilele noastre. Prețul exemplarului este de trei galbeni. Prenumerăția cu primire de bilet se face în Iași, la *Cantora Daciei literare* și la d. Dimitrie Nica, librar; în ținuturi, la protopresbiteri; iar în Țara Românească, la d. Romanov, în București. Tiparul va fi pe hîrtie albă, cu slove noă.

[12]

La *Cantora Daciei literare* vor ieși în curînd *Poeziile* d. Mihail Cuciuaranu, scrierile d. D[imitrie] R[allet] și *Democrit*, comedie în versuri a lui Regnard, tradusă de răposatul și nenorocitul Daniil Scavinschi. Asemine este gata de a se pune subț tipar *Mihail Veteazul și boierul Brancovanu*, novelă romantică din al șesăsprezecelea veac.

[13]

D. aga G. Asachi, ca început a lexicografiei vestită prin *Albina românească*, au publicat următorul articol vrednic de cetit prin interesantele sale însămnări: „Nime va pretenda că limba românească, așa precum au aflat-o anul 1830, este în stare a țilcui cu precizie ideile deosebitelor ramuri de știință și de măiestrii,

pentru că, pe cînd se înainta în Europa civilizația, împregiurările ținea această limbă în *statu-quo* de la epoca urzirei sale și a ei ființă s-au păstrat numai în gura poporului, în documenturi vechi și cărțile bisericești. Astăzi, cînd așeză-mînturile cele mîntuitoare favorează pre români, cînd trebile statului, învățăturile și politica se tractează în această limbă, ea s-au început a se înavuți de atîte cuvinte, încît protivnicii tutulor înnoirilor zic că, de s-ar înturna astăzi în lume un strămoș român, nu ar înțălege înscrisurile noastre, ca cum, întru adevăr, la acea ce facem, am ave a ne supune examenelor celor trecuți. Îmbunătățirile ce se fac au a folosi pre contimpurenii și pre viitori; drept acea, de datorie și de nevoie este a ne înavuți limba prin toate mijloacele, introducînd cuvintele clasice ce s-au păstrat în gura poporului român, rennoind acele ce se descoper prin cărți și documente vechi și adoptînd acele care se cer spre lămurirea ideilor noă pentru români. Cine nu prețuiește cu mîndrie un odor aflat, carele știe că au fost întrebuițat de strămoșii sei?

Răzemîndu-ne pe aceste temeieri, vom publica din cînd în cînd asemenea cuvinte, cu însemnarea de unde s-au luat și pentru care idee s-au făcut. Drept acea, poftim pre români din toate provinciile învecinate a ne ajuta la acest propus, care este prin adunarea și lămurirea cuvintelor, cu obștească împreună înțălegere să pregătim materialul pentru un lexicon a limbei, carele, după zisa lui Volney, este acea întîi carte a unei nații.

Cuvinte scoase din acea mai veche Psaltire, pe românie adusă de diaconul Corisi și tipărită la Brașov, la anul 1568.

Zeul, Dumnezeu: viu este zeul! Lat. Deus.

Cucură, tulbă, teacă în care se poartă săgețele: gătiră săgete în cucură. Franț. carquois.

Încinde, arde: în trufa necuratului încinde-să mișelul. Ital. incendio.

Miser, serac: ochii lui spre miser caută. Lat. miserus.

Reposa, odihni: în pace repesai. Ital. riposo.

Predarea, robia; cînd va turna Domnul predarea oamenilor sei?"

[14]

În minutul acesta primim o compunere originală, „Observații asupra stărei pădurilor din valea Bistriței de sus”, de C. Mihalic, nobil de Hodocin, profesor a Academiei¹. Iași. Institutul Albinei, 1840. Vremea ne este prea scurtă și compunerea prea importantă pentru ca s-o putem lăuda în repegiune. Noi ne păstrăm plăcerea de a o lua în o tractație mai de aproape, cu viitorul număr a *Daciei literare*.

[15]*

Cu plăcere înștiințăm cetitorilor noștri că *Albina* din zi în zi își îmbunătățește formatul, cuprinsul și tiparul. Așa, de la no. 22 au început a ieși cu litere foarte frumoase și plăcute la vedere. Foaia rurală însă numită *Oziris*, ce era să iasă de la 1 april pe lângă *Albina*, din pricina micului număr de prenumerați nu s-au putut publica; de aceea, în locul ei, redacția *Albinei* împărtășește abonaților săi *Buletinul oficial*, fără nici o plată. Asemine, și-au schimbat planul și *Foaia literară*,

* Notele nr. 15—26 de „Literatură” sînt reluate la p. 297—300 (ale „Daciei literare”).

care dinte era să se împartă fără nici o plată priimitorilor *Albinei*, iar acum va costa un galben pe an, avînd a se publica de la 1 mai în caiete de două coale pe lună.

[16]

Curierul de îmbe sexe își urmează drumul de înaintare ce și-au prescris. Din periodul al treilea au ieșit pînă acuma trii numere ce cuprind *Paralelismul între limba română și italiană*. În adevăr, este pacat că o asemenea folositoare compunere să fie închisă în coloanele unui jurnal. D. Eliad și-ar căștiga un nou merit tipărind-o și îndeosebi, ca cu atîta mai mult să căștige o mai mare publicitate.

[17]

La Lemberg va ieși de la 1 iulie viitor, sub redacția d. Iosef, nobil de Mehoffer, o foaie literară germană numită *Galiția*. Dupe înștiințarea împărtășită și *Daciei literare*, acea foaie se va îndeletnici îndeosebi și cu Principatele Românești. De datoria noastră este, dar, a o recomanda cititorilor noștri. *Galiția* va ieși de trii ori pe săptămîină, pe jumătate de coală velină. Prețul pe un an este 12 fiorini argint.

[18]

Ca suplement grafic a *Foaiei sătești*, de la 1 april au început a se publica, o dată pe lună, o *Foaie de agricultură, industrie și negoț*; cuprinderea ei este o prelucrare din *Casa sătească, Maison rustique du XIX siècle*², listele esportăției și importației făcute pin portul Galații, numărul corăbiilor sosite și pornite, prețurile curente din deosebitele ținuturi și alte învățături folositoare.

[19]

La *Cantora Daciei* au ieșit acum de curînd *Arhiva românească*, foaie retrospectivă și trimestrială; scopul ei este, prin canalul tiparului, de a scapa din pieire cele mai interesante hrisoave, documente și compuneri, manuscrise românești, din vremele trecute. Această foaie iesă de patru ori pe an în broșuri de la cinci pîn' la șece coale, în 8°; prețul 40 lei. Numărul întei cuprinde: 1) Biografia lui Șincai și cîteva hrisoave scoase din hronica sa. 2) Hrisov grecesc de la Antonie patriarhul Țarigradului. 3) Hrisov de la Ioga [sic!] vodă. 4) Extract din pravilele lui Vasilie vodă. 5) Necrolog a lui Ștefan cel Mare. 6) Hrisov de la Gaspar v[oi]e[v[od]]. 7) Carte domnească de la Mihai Racoviță v[oi]e[v[od]]. 8.) Hrisov pentru stricarea văcărîtului de la Constantin Racoviță [v[oi]e[v[od]] și 9) Buletinul.

[20]

Materia ce era hotărîtă pentru *Oziris*, cu cheltuiala unui compatriot doritor întemeierii culturai și economiei rurale, se va publica, la *Institutul Albinei*, într-o carte intitulată *Dascaul seteanului*, I tom, în 8, pîn' la 400 fețe, cu figuri litografite. Dacă isprava va răspunde făgăduinței, atunce în adevăr „prin această publi-

care, precum zice *Albina*, se va întâmpina una din cele mai mari trebuințe care întâmpină ramul de economie întru a sa înaintire”.

[21]

Ivan Vijighin a lui Tadeu Bulgarin, în patru cărți, tradus din rusește de d. pit. G. Aronianu, se va da în curînd în tipar.

[22]

Scriptele compisate a d-lui doft. și profesor G. Stamati, începînd cu algebra și încheind cu secțiunile conice, se vor tipări cit de curînd la *Institutul Albinei*.

[23]

În tipografia Colegiului Sf. Sava din București au ieșit o traducție din nemțește despre *Cura cu apă rece* a d. Prisniț de la Grefenberg.

[24]

La *Cantora Daciei* au ieșit partea I a fabulelor d. A. Donici, I tom, în 8 mic. Noi nu zicem nimică spre lauda lor. Lăsăm altora să le critice, dacă vor avea ce.

[25]

Asemene se pregătește și tipărirea *Letopisișilor Valahiei și Moldaviei* scrise de Radu Greceanu, Radu Popescu, Gr. Ureche, Miron Costin, Neculai Costin, domnul Cantimir, Ioan Neculce, Ilie Carp și Alexandru Beldiman, 6 tomuri³ în 4.

[26]

D. Levicinig (Lewitschnigg), de care am vorbit la capitolul literaturii străine, au publicat în *Iris*, almanac pe anul 1840 din Pesta, următoarele versuri în limba nemțească, ce le împărtășim acum în original, iar în viitorul număr în o traducție românească:

Flora,
das wallachische Blumenmädchen

Wallach'sche Maid, genügt Dir nicht die Zierde,
Die Dir Natur verschwenderisch verlieh'n?
Was frommt Korallenschmuck, was eitle Bürde
Metall'nen Tandes, die den Hals umzieh'n?

Der Sitte willst Du, Holde, wohl nur fröhnen,
Durch solchen Schmuckes gleissnerische Pracht;
Erbogter Glanz kann nimmer die verschönen,
In deren Blicken sonn'ger Schimmer lacht.

Du trägst zur Stadt des Sommers süsse Früchte
Und duft'ge Blumen, tannenschlankes Kind?
Betracht'ich Dich, so glaub' ich dem Gerüchte,
Dass Frucht und Rose Deine Schwestern sind.

Die Haare schwarz und dunkel wie die Stunde,
In welcher sich in's Herz die Sünde stiehlt;
Die Lippen — trägst Du Nelken in dem Munde,
Sprich, ist's Dein Mund, was ich für Nelken hielt?

Die Wangen Rosen, eben aufgegangen —
Das Auge glühend, wie am längsten Tag
Der Sonnenstrahl — die Zähne Perlenstangen —
Die keusche Brust ein Pfirsichblütenhag.

Mein Kind, mein holdes Kind, Du darfst es wagen,
So viele Kenntniss hab' ich als Blumist,
Des Sommers Kinder auf den Markt zu tragen,
Da Du die Schönste seiner Töchter bist.

Er mag die Flur mit Safranfirniss malen,
Dein Mund ist röther, duft'ger bleibt Dein Gruss;
Er mag mit Kirschen, mit Melonen prahlen,
Sie werden nie so süss sein als Dein Kuss.

So wolle sorgenlos die Stadt durchstreichen —
Nur Eines, blöde Maid, vergiss mir nicht:
Das Weib sei deshalb Rosen zu vergleichen,
Weil man sein Herz so leicht wie diese bricht!

Du lächelst, Kind? Du meinst, Du müsstest lieben?
So theile denn das trübe Weiberloos,
Und wenn des Schmelz der Wangen aufgerieben,
Und gleichst Du ganz der Rose Jericho's —

Der bleichen Rose, deren Farbenhelle
Erst wiederkehrt, wenn sie im Wasser ruht:
So frische Dein Gesicht im wärmsten Quelle —
Der Quell heisst Auge, Thräne seine Flut!

[27]*

Noi ne-am prea grăbit în zilele noastre. *Mercurul*, jurnal comercial a portului Brăilei, sub redacția d. profesorului Penescu, încet cite încet s-au făcut o foarte bună foaie, care-și îndeplinește cu scumpătate țelul propus. Această foaie, sub rubrica de știri dinlăuntru, dă cunoștințe folositoare despre negoț, mișcările portului, corăbiile și barcele sosite și pornite, prețurile curente a produselor, exportăția și importăția a tuturilor porturilor de pe Dunăre a Țerei Românești și a Moldaviei; sub titlu de știri din afară noții [sic!] interesante pentru români din toate

* Notele nr. 27—35 de „Literatură” sînt reluate la p. 475—480.

părțile lumii comerciale; mai publică câteodată și învățături despre agricultură și industrie, măsurile străine în alăturare cu ale noastre, potrivirea altor monezi cu cursul din țerile noastre ș.a. În sfârșit, această foaie este neapărată orișicărui ce se îndeletnicește cu negoțul și vrednică, în toate, de numele seu *Mercur*.

[28]

În n.1 și 2 a *Foaiei* noastre, noi am înștiințat că de la 1 iulie a anului curgător *Gazeta de Transilvania* va ieși de două ori pe săptămână. Cu părere de reu vedem însă acum că acea adaogere au rămas numai un proiect în nelucrare. În înștiințarea ce redactorul acei foi face, din 20 iunie 1840, cetim aceste cuvinte neînțelese pentru noi: „Niște împregiurări însă, descoperite noă de atunci încoace din partea celor mai aleși bărbați ai nației noastre din Transilvania și din Banat, cumpănitore mult foarte, ne-au convins cum că *n-ar fi cu sfat a înmulți lectura încă în anul acesta, ci festinare lente*. Vremele sunt grele ... * Ca o mică, însă, despăgubire *Foaia inimii* se va tipări de la 1 iulie cu slove frumoase și noue, pe hîrtie mai bună”.

[29]

În tipografia d. Eliad, în București, au ieșit *Zioa cea de pe urmă a unui osindit la moarte*, tradusă din Victor Hugo de d. capitanul Șt. Stoica, cu o corespondință între d. Eliad și d. Stoica foarte însemnată.

[30]

În tipografia d. Valbaum iarăși din București, au ieșit întreg *Vocabularul purtăreț românesc-franțozesc și franțozesc-românesc* de I. A. Vaillant. Autorul 'acestei cărți făgăduiește că va publica în puțin *Geografia veche a țărilor românești*.

[31]

În *tipografia Colegiului Sf. Sava* s-au publicat acum tomul întâi (de la A pînă la N) a *Vocabularului franțezo-românesc* de d. P. Poenar, F. Aaron și G. Hill. Acest *Vocabular* este cel mai complet și cel mai bun din toate dicționarele care s-au ivit pînă acum în limba românească și prea important pentru ca să nu-l luăm în o mai de aproape tractație în numărul viitor.

[32]

Societatea literară care au întreprins de a da la lumină cel întâi *Lexicon de conversație* în limba românească, 4 tomuri, 8 mare, în Iași, la *Institutul Albinei*, au publicat la 1 mai un al doile prospect, prin care făgăduiește că în curînd va ieși tomul 1 a acestei mari și vrednice de toată lauda publicații. În acel prospect care s-au tipărit cu trii feluri de litere, pentru ca publicul însuși să judece cu care caractere să se publice *Lexiconul*, s-au alăturat și câteva articule drept probă. Dacă socotința noastră poate fi de vreo greutate, apoi noi am sfătui ca *Lexiconul* să se tipărească cu nr. 3 a caracterelor, fiind mai plăcute și mai cetețe. Între

* Punctele de suspensie, în original.

articoli publicai, aflm c41 jum4t4ti de r4nduri s4nt prea puține pentru descrierea *Besarabiei*, adec4 a jum4tate a vechii Moldovi. Asemine, 4n difiniția *aerului*, cetim c4 „prin barometru s-au aflat c4 ap4sarea lui st4 4n cump4n4 cu o colon4 de argint viu nalt4 ca de 28 palme nemțești (?), iar de ap4 de 32 st4njini (?)”. Pre domnul traduc4tor a acestui articol nu avem c4nste s4-l cunoaștem, 4ns4 nu putem s4 ne oprim de a-i ar4ta c4 n-au tradus bine cuvintele *Zoll* și *Fuss*; 4l sf4tuim s4 mai mearg4 vro cinci ani de zile 4n țeri str4ine ca s4 4nvețe 4ntr-o școal4 s4teasc4 a Ghermaniei ce vra s4 zic4 cuvintele 1. *Zoll* și 2. *Fuss*, pre care d-lui le-au tradus rom4nește: 1. *palme nemțasc4* și 2. *st4njen*. Tot articolul d-sale este numai aer și 4nc4 de cel azot!

[33]

La *Cantora Daciei literare* au ieșit *Viața femeiasc4 4n c4teva ceasuri*, compus4 rusește de baron Brambeus și tradus4 de d. A. Dio.

[34]

Dup4 f4g4duința f4cut4 4n n. 3 și 4 a *Daciei*, d4m cetitorilor noștri traducția versurilor nemțești de d. Levicinigg f4cut4 de d. C. Negruții:

Floarea

Flor4rița rom4nc4

Rom4nc4 copil4t4, nu-ți e destul podoaba
Ce-ți d4rui natura at4t de-mbelșugat?
La ce-ți slujește salba și scumpele m4rgele,
Ce-mpregiur4 cu fal4 frumosul t4u grumaz?

L-a lumii obiceiuri voiești a te supune
Prin lucea minciunoas4 deșartelor g4t4ri;
Nu știi c4-mpr4mutata podoab4 nu-i pl4cut4,
Nici este ca lumina ce vars4 ochii t4i?

Tu duci la t4rg a verei frumoasele dulci poame
Și flori mirositoare. Eu c4nd v4d al t4u trup
Ca bradul de subțire, atunce cred povestei
C4 poamele și roza surori cu tine s4nt.

Al t4u p4r este negru și-ntunecos ca ceasul
C4nd 4ntr4-n inimi fragezi pacatul fioros;
Pe buze-ți st4 garofa. — Spune, frumoas4, oare
Gurița ta nu este f4cut4 din garofi?

Ai t4i obrazi s4nt rumeni ca roza-mbobocit4,
Fierbintea un soare e rumenul t4u ochi;
Dinții t4i precum perle; precum s4nt do4 piersici
E pieptul t4u cel fraged și sinul fecioresc.

O jun4 copil4t4! Nu aibi nici o sfi4l4
— 4ți sp4n cu-ncred4nțare, c4ci și eu florist s4nt —,

Producturile verei tu poți la țîrg a duce,
De vreme ce tu a verei și tu copilă ești.

Panerul tău, ce este galbăn precum șafranul,
E plin cu-mbelșugare de roze, de zămoși;
Dar gura ta-i mai roșie; și mai mirositoare
Decît aceste toate — e sărutarea ta.

Te poți duce oriunde, fără să aibi vro grijă;
Însă de amor, dragă, foarte să te păzești,
Căci tenăra femeie ce este ca și roza,
Ca ea se vestezește, se rupe ca și ea.

Tu rizi, copilă dragă, d-a mele bune sfaturi,
Rizi căci ești rînduită de soartă să iubești;
Dar cînd puful din față-ți ca floarea se va șterge
Și-i rămînea ca roza ce crește-n Ieriho,

C-acea veștedă floare ce-atunce se roșește
Cînd o adapă-n pace apă din izvor lin,
Așa tu a ta față în ap' o recorește;
Ochiul este izvorul, lacrimi apa lui sint.

[35]

D. A. Hîjdău, efor școalei ținutale din Hotin, carele au făcut atîta senzație prin cuvîntul ce au rostit, sînt acum doi ani, la prilejul unui examen (vezi *Curierul*, n. 10), la 24 iunie 1840, în seanța publică anuală a aceeași școală, au cetit un nou cuvînt intitulat „Suvenire de cele trecute, idee de cele de față și arătare de cele viitoare a Moldaviei”. Ne pare reu că, ca români, nu putem mărturisi cu mîndrie toate cîte se cuprind în acel cuvînt și că numai următorul period este vrednic de cîntea nației noastre:

„O nație românească, nație de pe acum slăvită între toate popoarele cele mai făimoase prin suvenirile istorice a vremii trecute și prin constituția politică de astăzi(?)*, adu-ți aminte că soarta ta este ca să le întreci pre toate odată, prin civilizația și prin o slavă care naște din cultura științelor și a artelor, cum celelalte popoare te întrec prin marea întindere a împărățiilor lor și prin acea slavă a războaielor. În adevăr, dacă noi vom arunca o căutătură asupra acelor popoare care și-au cîștigat un nume faimos în analele istoriei, noi vedem că cel mai slab din toate, prin întinderea pămîntului și prin numărul cetățenilor, au întrecut toate națiile prin renumele seu. Atenienii avea de-abia a zecea parte a Greciei și, cu toate aceste, aducere-aminte a lor strălucește încă cu cea mai frumoasă lumină. Care este oare pricina acestei străluciri? Negreșit, că nu-i pentru că vetejia lor le-au dat în vreme de șeszeci de ani domnia peste toți ceilalți greci, nu pentru că au biruit armile nenumărate a perșilor la Maraton, la Salamina, la Platea, la Micala. Dar au creat științele și artele; dar au cultivat învățăturile și au rădicat vecinicile monumente a geniului; au aprins făclia filozofiei, au purtat lumina ei la toate popoarele și le-au arătat, împreună cu științele și cu armele care înfrumusețează

* Semnul întrebării, în original.

viața, și virtuțile care-i dau un adevărat preț ... *. Prin aceasta, mica noastră Moldovă poate și trebuie să ajungă și ea la mărire!" — Să dea Dumnezeu să se împlinească aceste patriotice dorințe; fieștecare bun român le face dar ... **

D. A. Hîjdeu este pînă acum cunoscut în Dacia numai prin prealăudatul seu cuvînt asupra vechei slave a Moldaviei; însă lucrările sale nu se mărginesc în atîta. D-lui, deși în limba rusască, au lucrat multe și mari, și mai toate în folosul patriei sale. Nu socotim, dar, fără interes de a face cunoscut cetitorilor noștri producțiile d. Hîjdeu, precum ne le-au împărtășit d. cavalerul C. Stamati, alt literator român care are un portofoliu plin de frumoase compuneri a sale, care, nădăjduim, vor vedea în puțin timp lumina zilei. D. A. Hîjdeu au publicat pînă acum, în ВѢСТНИКЪ Европы за 1830: 1) *Cîntece istorice a Moldaviei*. 2) *Povestea lui Duca Vodă*; în Молва, 1834 : 1) o legendă asupra lui Petreceicu, 2) *Judecată la sărdăria de Orheriu*, 3) *Cugetări moldovenesti*; în Телескопъ: 1) *Despre literaturii Besarabiei*, 1834, 2) *Cîntecele populare a Moldaviei în privire istorică*, 1833, 3) *Scrisoare asupra importenței limbei românești pentru cunoștința istoriei rusești*; în Листки сельскаго общества въ Одеса 1) *Scrisoare către d. Alexandru Sturza asupra gospodăriei cîmpești a Besarabiei*, 2) *Eleana, fiica lui Ștefan cel Mare*. D. Hîjdeu au mai compus încă *Botanica Moldaviei*, rusește și românește, nepublicată încă, și se îndeletnicește cu scrierea unui *Dicționar românesc și rusesc*⁴.

II. Arte***

[36]

Al doile șir a tablouelor din istoria și din tradițiile Moldaviei de d. aga G. Asachi s-au publicat la *Institutul Albinei*. Întîiul tablou înfățișează pre Alexandru cel Bun, domnul Moldaviei, cînd au primit corona rigală de la ambasadorii împăratului Ioan Paleolog II, la anul 1425. Al doile tablou ne arată pre zina Dochia și pre Traian, dupre tradițiile poporene a românilor, cu perspectiva Pionului (Ceahlăului), luat de la Gura Largului.

[37]

Asemine s-au publicat, tot la același *Institut*, urma *Atlasului geografic românesc*, cuprinzînd hărțile Asiei și a Americii. Aceste hărți sînt sapate nu se poate mai bine și fac atîta cinste d. Antonio, care le-au săpat, cît și d. agăi Asachi, subț a căruia direcție se publică acest atlas, cel mai dîntii ce avem în limba românească.

[38]

D. Hoffman, litograful portretului lui Vasilie vodă și a tabloului lui Alexandru cel Bun, au publicat acum de curînd, la *Institutul Albinei*, *Privirea Belvederului și grădinei de la Socola*.

* Punctele de suspensie, în original.

** Punctele de suspensie, în original.

*** „Dacia literară”, 1840, p. 114—115.

[39]

D. marele ban Mihail Ghica, ministru dinlăuntru a Țării Românești, au trimis în dar Academiei din Iași o copie desinată înadins de vasurile de aur ce s-au aflat la anul 1838, în județul Săcuienii.

[40]

Epitropia învățaturii publice din Moldavia au încuviințat planul înfătoșat de d. Costinescu, profesor de inginerie la Academie, pentru sporirea zidirilor Academiei Naționale. Am fost așa de norociți și noi ca să vedem acest plan, ce ne dă o mare nădejde de talentul compuzitorului. Amîndoa zidirile Academiei se vor uni pe deasupra uliței prin un arc de triumf. Lucrările se vor începe în primăvara viitoare și în puțină vreme Iașii să va bucura de o noă înfrumu[se]țare, și aceasta cu ajutorul epitropiei și a deosăbitului talent a d. Costinescu.

[41]

Societatea științelor istorio-naturale din Iași au cumpărat în vecinică proprietate palatul d. vornicului Costachi Sturza pentru adunările sale și încăperea bibliotecii și a Muzeului. Această cumpăratură s-au întărit și de cătră stăpînire.

[42]*

Îmbele tablouri din istoria patriei publicate în anul 1833, precum și acele doă ivite de curînd în anul acesta, au fost așa de bine primite de public, încît autorul lor, d. aga Asachi, răsplătit de sirguintele sale, s-au hotărit a publica o culegere de alte șese tablouri, înfățășitoare celor mai însemnate vechi fapte din istoria și din tradițiile Moldaviei. Culegerea va cuprinde :

- 1) Lupta eroică a călărimei Moldaviei urmată la anul 1423 cu cavalerii teutoni pe țărmurile Mării Baltice.
- 2) Bătălia de la Baia la 1467, în care Ștefan cel Mare au învins armia unguenilor și au rănit însuși pre riga lor, Mătieș Corvin.
- 3) Învingerea lui Ioan Albert, riga Poloniei, în Dumbrava Roșie, la 1497.
- 4) Pompa de înmormîntare serbată de Ștefan cel Mare pentru oștenii moldoveni uciși la 1476 (?)**, în crunta bătălie de la Valea Albă, și așezarea temeli[e]i unei biserici monumentale ***.
- 5) Ovidie în mijlocul dacilor.
- 6) Arburea hronologică a domnilor Moldovei, de la Dragoș (?) pîn' la în.s. Mihail Sturza v.v.

* Notele nr. 42—49 despre „Arte” sînt reluate la p. 301—303.

** Semnul întrebării, în original.

*** Aice nu socotim de prisos de a da o sfătuire, ca zugravul ce va însemna scena înmormîntării să înfățișeze, după natură, locurile slăvite de la Rezboieni; totodată să nu se depărteze în nimică de portul adeverat a lui Ștefan v.v., a logofetului Teutu și a norodului. Pentru Ștefan cel Mare va pute sluji portretul făcut de d. aga Asaki, iar pentru Teutul, precum și pentru popor, o copie ce se află la d. caminarul Mălinescu și care este scoasă duple figurile ce se află pe zidurile monastirei de la Bălilești, făcută de cătră Teutul însuși (n.a.).

Fiecare piesă va fi însoțită de o descriere istorică românește și franțuzește. Prețul acestor șese tablouri, împreună cu acele două publicate în anul acesta, 6 galbeni ⁵.

[43]

Asemene tot la acel *Institut a Albinei* va ieși în curînd cel întei *Atlas geografic* românesc. Pînă acum s-au publicat următoarele hărți: 1. Emisferele, 2. Evropa, 3. Asia, 4. Africa. Acele ce au să se tipărească încă sînt: 1. Africa, 2. Australiile, 3 și 4. Moldavia pe două coale, 5. Valahia, 6. Titlul, cu o scurtă descriere geografică și statistică a pămîntului.

[44]

Tot la acel Institut au ieșit portretele m.s. în împăratului Nicolai I și a m.s. reginei Victoria, amîndoa în mărime naturală. Toți cei ce se interesează cu propășirea românilor trebuie să fie cunoscători d-sale agăi Asachi pentru impulsul ce dă artelor, care prin d-lui din zi în zi își măresc orizontul în patria noastră.

[45]

D. Panaitescu, elev Academiei din Iași, pentru talentul cu care au litografiat portretele m.m.s.s. împăratului Nicolai și a reginei Victoria, au cîștigat premiul extraordinar. Acest tîner artist, de la care nădejduim foarte mult, se trimite cu cheltuiala statului la München spre a se îndeplini în arta pentru care natura i-au dat atîta talent. Îi dorim o fericită purcedere și o întoarcere și mai fericită.

[46]

Frații Gihaut din Paris, editorii călătoriei d-lui Demidoff, au săvîrșit în anul acesta marele *Atlas* ce cuprinde 80 de litografii însemnate duple natură de cătră vestitul zugrav Raffet. În acest *Atlas* se află noă litografii ce înfățășează vederi din Valahia și cinci din Moldavia. Cele mai vrednice de însemnat atît prin frumuseța execuției, cît și prin meritul sujetului sînt: Jocul, Hora românească, Iarmarocul Sîn-Petrului de la Giurgiu, O poștă din Moldavia ș.a.

[47]

Ruinele curților arse, în sfîrșit, nu vor mai întrista privala Iașilor. Societatea ce au cumpărat poșlina * grîului este îndatorită de a retocmi, după planul încuviințat de cătră înălțimea sa, aceste curți odată atît de falnice, în care s-au săvîrșit atîte întîmplări istorice ce au înriurit asupra norocirei și nenorocirei Moldaviei întregi. Societatea le va găti în patru ani, dupe care ministeriile, administrațiile, tribunalele, oștirea, toate instanțiile, în sfîrșit, se vor aduna în marele lor apartamente. Așa această zidire va fi unică în Evropa, iar restatornicirea ei va face pentru vecinicie epohă în istoria așezămintelor folositoare făcute de cătră înălțatul nostru domn ⁶.

* *Poșlină* — taxă vamală pe grîne.

[48]

Albina românească din 31 martie împărtășește următoarea novelă interesantă: „Dacă rezultatul va răspunde la începutul cel plin de nădejde, Moldova va avea în curînd un artist muzical precum sînt Moșeles⁷, Halevi⁸, Maierber⁹ și Ernst¹⁰, carii prin al lor talent extraordinar fac epohă în imperia armoniei. E[uge]n Erlic, fiul unui neguțitor izraelitean din Iași, încă în fragida copilărie, au arătat o plecare hotărîtoare pentru violină, și părintele seu, certat de soartă, scăpînd din averea sa numai acest odor, au jărtfit toate spre a sa îndeplinire. După ce au priimit aice cea întîia învățătură, apoi s-au așezat în conservatoriul de Viena, unde de șesă ani învășînd sub direcția celor întii profesori, în trecutul februarie și martie au sunat la conțerturi publice și au dat dovezi de talent extraordinar prin curăția, simțirea și împodobirea sunărei sale, încît au tras asupra-i lauda ascultătorilor și a criticei”.

[49]

D. Rujinski, fostul capelmastru al muzicei polcului Moldaviei, au compus o cadrulă franțeză, a căria arii sînt împrumutate din cîntecele populare a Moldaviei. Ca un norocit *à propos* pentru articolul d-lui Negruții despre aceste cîntece, noi împărtășim abonaților noștri această cadrulă, ce este dedicată înălțimei sale doamnei¹¹.

III. Teatru*

[50]

În Iași, o societate de actori români s-au întrunit în iarna trecută, sub direcția unui din mădulările sale, spre a da 12 reprezentații în limba națională și alcătuite de piese comice, de melodrame și însuși de tragedii. Planul au fost mare, dar isprava mică. La auzirea unei asemenea întruniri, publicul au bătut din palme și, prin numeroasa sa aflare la toate reprezentațiile, au vădit cît de mult dorea o scenă românească. Deosebite piese traduse din franțuzește și din nemțește s-au înfăoșat. Acum sîntem la a 10 reprezentație. Publicul nu lipsește niciodată, aplauzele sînt peste măsură; însă la noi aplauzele nu sînt încă o dovadă de bună-tatea piesei și de talentul actorilor. Publicul laudă pentru că este mulțămît să aibă și atîta, fără ca cea mai mare parte din el să se întrebbe dacă teatrul nostru nu s-ar pute îmbunătăți și mai mult. Această întrebare este de datoria noastră s-o facem; și aflăm că, dacă la teatrul românesc nu vedem nici unul din acei carii sînt nelipsiți la reprezentațiile franțeze, aceasta nu este din nepatriotism, ci din convingere că direcția nu are nici o cunoștință de teatru și că nu-și împlinește datoriile cerute prin o asemenea nobilă însărcinare; și că, în loc de a vede în această întreprindere o patriotică dorință de a înforma dramatica națională, se vede numai o speculație. Piesele sînt reu alese, sfîșiate și reu întocmite; iluzia scenei nu este observată; cînd jocul actorilor, de nu a tuturilor, dar sigur a celor

* „Dacia literară”, 1840, p. 115—116.

mai mulți, este prost, decorațiile, costumele măcar ar trebui a fi frumoase și analoghe cu cuprinsul pieselor; dar aceasta este cu totul dinpotrivă; de multe ori se înfățișează pe scenă, în tot ridicolul lor, cele mai mari anacronisme; costume, oameni despărțiți prin veacuri întregi se întâlnesc în reprezentațiile românești. Așa în *Vicleniile lui Scapin* s-au văzut un husar din vremea lui Napoleon, un elegant muscadin din vremea lui Molière, o cochetă din zilele noastre.

Dd. Caragiali, Pandeli și Jan singuri ne fac ceasurile reprezentației suferite. Așa, cu cea mai mare plăcere am văzut pre d. Caragiali în rolul *Furiosului*¹². Jocul său patetic și plin de adevăr ne-au încântat cu totul. Un lucru numai am mai dori de la dumniului, adică mai puțină simtimentalitate și mai mult natural. Noi cerem mult de la d. Caragiali, dar talentul său ne dă dreptate să așteptăm și mai mult; de aceea sîntem grei. D. Pandeli și d. Jan se deosăbesc asemenea prin comicul lor.

Materia este, Teatrul Național poate să înflorească, dar pentru aceasta trebuie o întreagă abnegație de tot interes bănesc; trebuie un interes de slavă, dorul binelui și o mare hotărîre de a face jărfi însemnătoare. Atunci scena românească va fi artă, iar nu păpușerie.

[51]*

Guvernul Moldaviei, simțind că teatrul românesc n-ar putea niciodată înflori cît ar fi în concurență cu teatrul franțez, au hotărît ca de la 15 mai viitor să încredințeze îmbele scene unei singure direcției naționale. Așadar, această direcție s-au încredințat d.d. spatarului C. Negruții, comisului V. Alecsandri și capitanului M. Kogălniceanu, cu îndatorire ca în iarna viitoare să se deie pe săptămînă de trii ori reprezentații franțeze și o dată românești. Redactorul *Daciei*, fiind și el din acea direcție, nu poate să zică nimic în favorul unei asemenea măsuri, pentru că n-are obicei de a se lăuda pre sineși. Publicul însă va putea judeca la vreme în ce mîni s-au încredințat această sarcină și dacă teatrul românesc va fi tot păpușarie ori artă.

IV. Felurite **

[52]

Preacuvioșia sa arhimandritul Veniamin Roset, egumen monasterii Doljeștii, în Moldavia, au așezat în a sa monastere o școală în asemenarea celor ținutale, în care 18 tineri priimesc gratis învățatură de la d. Carto, fostul stipendist *** a Institutului vasilian din Iași.

[53]

D. marele logofăt a Moldaviei Lupu Balș, carele au întemeiat o asemenea școală pe moșia sa Bozienii, au adaos cătră această un așezămînt pentru 24 copii săraci și serimani, carii se țin acolo, priimind îmbrăcăminte, hrană și învățatură prin d. Haliți, cleric Seminarului de la Socola. O asemenea faptă merită cea mai

* „Dacia literară”, 1840, p. 303—304.

** „Dacia literară”, 1840, p. 117—120.

*** *Stipendist* — bursier.

mare publicitate spre a împrăştie şi lăţi dorul imitaţiei, carele numai la asemenea împregiurări este de recomandat.

Examenele speciale în Academie şi în şcolile publice din Iaşi, pe semestrul de iarnă 1839/40, au început la 14 februarie şi s-au sfârşit la 24 a aceeaşi luni. Împărţirea solenelă a premiilor va fi în cele dintâi zile a lui martie.

[54]

În 7 şi 8 februarie, s-au ţinut examenul public a şcolii româneşti din Braşov. Asemine tot în acel oraş, la 25 şi 26 februarie c.n., s-au ţinut examenele publice în clasele gimnaziale. „Noi însemnăm, zice *Gazeta de Transilvania*, cum că în aceste clase examinarea se face mai cu seamă în trei limbi vorbite a patriei noastre. Este o bucurie nedescrisă a privi cum aici ideile cele mai folositoare şi mai scumpe şcolarului român i se împărtăşesc româneşte, ungurului ungureşte, neamţului nemţeste. Trei ani sînt la mijloc şi atît vecinii săcui, cît şi românimea de pin pregiur încep a alerga cu deadinsul la acest izvor nou de ştiinţă, deschis tutulor fără nici o deosăbire sau ţinere de parte”.

[55]

D. Gr. Papadopulu s-au orînduit în Colegiul naţional din Bucureşti profesor de literatura limbei greceşti vechi, aplicată asupra limbei româneşti. Puşini, în aşa o fragedă vrîstă, au aşa multe cunoştinţe ca d. Papadopulu. Acest june este de 23 de ani şi cunoaşte, afară de limbele franţeză, engleză şi italiană, trei limbi docte, elenica, latina şi ebraica; au călătorit mai în toată Europa, în Orient şi în Egipt. Toţi acei carii au avut norocitul prilej de a-l cunoaşte nădejduiesc mult din numirea sa la catedra profesorală şi aşteaptă că va contribui la recultivarea frumoasei limbi eleneşti, pre care românii au făcut aşa de reu de a o părăsi, în minutul cînd ceilalţi europoi o îmbrăţoşează cu atîta rîvnă. D. Papadopulu se îndeletniceşte cu scrierea *Istoriei zicerilor*, din care s-au început a se publica cîteva fragmente prin *Curierul românesc*.

[56]

În cinstea preosfinţitului mitropolit a Moldaviei şi spre a învecinici aducerea aminte a vrednicului fondator a Seminariului de la Socola, preainălţatul nostru domn au hotărit că acest institut teologic se va numi pentru viitor „Seminariul Veniamin”.

[57]

La 14 ianuarie c.n. s-au ţinut în Sibiu a doa adunare generală a Societăţii de plutire pe Olt. După ce au cercetat relaţiile de plutirea ce s-au făcut pe Olt în anul trecut, Adunarea au făcut proiecte noă pentru viitor, cu hotărire că Societatea să rămîie statornică, păşind cu punerea în lucrare a planurilor sale.

[58]

Samoil Vulcan, episcopul românilor din Oradia Mare, consiliar de taină a m.s. împăratului Austriei, cu titlu de excelenţie, au murit în Oradia la 25 dechem-

vrie 1839, în urmarea bătrînețelor, în vîrstă de 82 de ani și în al 33-le a episcopiei sale. Asupra acestui vrednic episcop, care au făcut atîta bine literaturii românești, *Foaia pentru minte*, n. 6, publică următorul necrolog:

„Răposatul episcop s-au născut la Blaj, în Transilvania, 1 august 1758. Isprăvind la locul nașterii sale clasele gimnaziale la 1778, fu priimit în clerul tiner din Oradia, unde petrecînd cursul întîii de filozofie, cel de al doilea și tot cursul de teologie l-au săvîrșit în Viena, la S. Barbara, pînă la 1784, după care Moisi Dragoș îl hirotoni, iar împăratul Iosif făcu a se orîndui ca *studiorum praefectus* în Seminariul de la Agria; însă, Seminariul mutîndu-se de aici în Lemberg, Samuil Vulcan încă fu silit a trece în acea capitală a Galiției ca V. [ice] Rector, în care vreme, pe lîngă ținerea acestei slujbe, fu la 1788 numit canonic la Oradia Mare. Pînă la anul 1792, cînd episcopii Ungariei poftiră rădicarea Seminariului din Lemberg, Vulcan, pe lîngă o comoară de științe, își făcuse șieși cunoscute și limbele nemțască, franțozască, italiană și polonească, cu care se întoarse la Oradie. Episcopul Darabant (pe cît știm, încă din Ardeal născut) îl numi vicariu episcopesc, în care onorabilă treaptă remase pînă la urmata moarte a arhiereului său, în 1805. Meritele lui Vulcan trăsese mai dinainte luarea-aminte asupra-și; așa răposatul întru fericire Franțisc I, în anul următor 1806, îl numi episcop la Oradia Mare.

Greutățile viforoaselor vremi în care fu numit acest bărbat de arhipăstor la o parte a româniei, precum și jalnica stare în care se afla nația sa, îl făcură a suferi pînă la cele mai adînci ale sale bătrînețe neplăceri, la care se poftia un temperament cu totul norocit și o minte prin luminile creștineștii filozofii bine lămurită, ca să le poată purta cu acea răbdare apostolicească ce se așteaptă de la un episcop. Trebuia o inimă mult mai puțin simțitoare decît a lui Vulcan ca să poată privi cu sînge rece la asupritoaarea soarte a sufleteștilor săi fii. Dar episcopul Vulcan simția pînă la lacrimi.

Educația tinerimei și ridicarea literaturii românești era cele de căpitenie ale lui cugete. Școala din Borodul Mare așezată pentru nobilii români, 13 tineri români crescuți pe tot anul în Fundație, întemeierea gimnaziului din Beiuș cu șapte profesori și un director, a cărui numai zidirea l-au costisit 160 mii fiorini v.v.*, iar Fundația pentru profesori 75 mii f. arg., iar de altă parte dese cheltuieli făcute pentru tipărirea cărților românești, înțruducerea ortografiei latino-române în diocezia sa dovedesc desăvîrșit cum că episcopul Vulcan și-au vecinicit numele său pentru veacurile viitoare.

Monument frumos pentru creștineasca lui rîvnă este și biserica catedrală din Oradia, începută încă de episcopul Darabant și săvîrșită de dînsul, iar după focul din 1836 rennoită și cu multe lucruri scumpe împodobită. Veniturile preoților săi, mai pretutindenii îmbunătățite, biserici și școli la locuri mai sărace făcute vestesc într-un chip virtuțile creștinești ale acestui episcop. Bogata sa bibliotecă o au lăsat gimnaziului din Beiuș. Cu aceste și atîte merite împodobit, episcopul Vulcan au murit! El însă va trăi în inimile multor mii. Caracterul lui cel blînd, vesel și deschis, bunătatea inimei lui vor rămîne întipărite în mințile oamenilor”.

[59]

Un suplement a *Albinei românești*, nr. 4 din 14 ianuarie 1840, cuprinde o relație îndestulătoare asupra comerțului Moldaviei și a Valahiei, tradusă din *Semaforul de Marsilia* de d. spatarul C. Negruți.

* V. v. — valoare veche.

Albina românească care într-aceasta se poate socoti de oficială, din 24 martie, cuprinde următoarea înștiințare: „Cercarea de toate zilele dovedind folosul ce s-ar produce pentru industria acestei țeri din înființarea unui clas industrios dintre pământeni, Epitropia învățăturilor publice, povățuită de dispozițiile Reglementului organic și a școalelor, au făcut un proiect atingător de așezarea școlii *de meșteșuguri* sub povățuirea d. profesorului Mihalic. Locul pe carele are a se zidi această școală s-au ales alături cu Institutul pentru învățătura fetelor, ca unul ce este în mijlocul politiei și are o uliță despărțitoare.

Preainălțatul domn prin rezoluția din 29 mart binevoind a întări acest proiect, Epitropia au hotărît a se începe și a se sevîrși zidirea în cursul acestei veri”. Dea Dumnezeu că din această școală să iasă, în puțin, o clasă numeroasă de industrioși pământeni, carii să ne dezrobească de șerbia ce ne supune astăzi nației evreiești pentru orice meșteșug.

La 7 mart s-au făcut în Palatul Academiei examenul general a școalelor publice din capitalie și împărțirea premiilor. Un asemenea examen este totdeauna o serbare vrednică de aducere-aminte pentru toți acei ce se interesează de luminarea românilor. Examenul în acest an au fost mai strălucit decît totdeauna. Tot ce este mai însemnat, mai cinstit în stat, biserică și popor era de față: d.d. miniștri, înaltul cler, Epitropia școalelor, deputații Obșteștii adunări, un mare numer de străini, părinții tinerilor elevi și alții. Toți era adunați ca să vadă ce propășiri au făcut junimea în științe și în arte, ce nădejdi poate avea patria de la aceste așezeminte. Din fieștecare clasă s-au scos cîte trii școleri, spre a respunde la întrebările făcute de d.d. profesori. Elevii logicei și a dritului natural (profesor d. doctor [Teodori] și camn. Cîmpeanu) au țintit mai ales luare-aminte prin noutatea materiei tractată pentru întiași dată în limba românească. Definiția prescripției au fost mai ales foarte *à propos*.

În general, școalele din principatul nostru fac rapide propășiri; să ne fie însă iertat de a zice că sistema adoptată se ține prea mult de slovă, și slova știți că omoară duhul. Am putut însemna că de la școleri se cere numai o mare aducere aminte, fără ca să aibă trebuință de a se gîndi la cele ce i s-au arătat sau zis de către profesori.

Pentru închierea examenului, d. Stamatî, mare profesor de fizică și de înaltă matematică, au făcut cîteva experimente din fizică și chimie; între aceste, au arătat și cum se face cafeoa. În adevăr, aice este locul de a zice ca doamna de Sévigné: *ça ne vallait pas le peine d'aller à l'étranger pour apprendre à faire le café* **.

Între deosebite lucrări a elevilor expuse, am însemnat cu plăcere traducțiile călătoriei tînărului Anaharsis în Grecia și a *Galeriei morale* a lui Seghiur. Asemine am văzut mai multe deseneri de arhitectură, litografii și cîteva zugrăvele cu olei, toate lucrate de elevi.

La 10 mart s-au săvîrșit publicul examen la școala din Roman subt inspectia d. doctor Teodori, în ființa clerului bisericesc, a dregătorilor, a neguțitorilor și

* Știrile nr. 60—64, „Felurite”, sînt reluate la p. 304—306.

** *Lettres de M-me de Sévigné*, édition de la Société typographique de deux Ponts, tom. 20, partie V, p. 1840 (n.a.).

ă unui număr de străini, încît sporul tinerilor au adus mulțămirea obștei, care au recomandat pe d. prof. Ioan Nastasan pentru rîvna cu care împlinește datoriile sale.

D. spat. P. Cazimir, inspector școalei de Bîrlad, înștiințază pe cinstita Epitropie a învățăturilor publice că la 24 februarie s-au făcut examenul public la acea școală în ființa clerului bisericesc, a dregătorilor și a negușitorilor, iar școlerilor celor mai vrednici s-au împărțit premii un număr de cărți de cătră d. spat. Iancu Greceanu (*Alb. rom.*).

[62]

În puterea art. 49 din Regulamentul organic, în.s. domnul Valahiei au întărit Codica de comerț așa precum s-au îndreptat de cătră Adunarea obștească; punerea ei în lucrare se va începe de la 1 ianuarie 1840.

[63]

Societatea istorico-naturală a Moldaviei au primit prin bunătatea ministrului dinlăuntru, d. logofătul Alexandru Ghica, un fetus omenesc (copil) cu două capete.

În zilele aceste așteaptă un transport cu daruri făcute Societății de corespondentul ei contele Hohenvert c.c. al Austriei șambelan, și anume:

3 exemplare Proteus, ce este un amfibiu extraordinar; 308 exemplare plînte uscate de pe Alpii Carnioliei și de la Raguza; 110 exemplare felurite minerale din Carniolia, Carintia ș.a.

Asemene de curînd au sosit în stare bună și s-au așezat în muzeu lucruri interesante trimise de onoratul corespondent a Societății d. consiliarul Țipser de la Naisol, și anume 67 producturi geologice din Ungaria (*Alb. rom.*).

[64]

În *Gazeta de Transilvania* din 10 mart, aflăm următoarea înștiințare, care dă materie la atîte gîndiri!!! Societatea de plutire cu aburi pe Dunere zice cum că peste puțin va călători pe calea de la Cernavodă cătră Custendge, fără însă ca drumul pe la Galați să-l părăsească *ori de cîte ori va îngădui starea apei!!!*

[65]*

După legiuitele forme și chemări făcute prin *Buletinul oficial* din 24 și 26 iunie, în sfîrșit, mitropolia Valahiei, care de atîta vreme era văduvă, și-au văzut iarăși în scaunul seu un arhipăstor; sîmbătă, la 29 iunie, în seanță extraordinară a Adunării obștești, fiind față 76 deputați, afară de 19 ce era bolnavi sau în țeri străine, preosfinția sa părintele episcop Neofit Rîmnicul, după majoritatea balotației, s-au ales de arhiepiscop și mitropolit a Ungrovalahiei. Tot în acea zi preosfinția sa au primit și cîrja păstorească din mîna mării sale și s-au instalat în scaunul arhiepiscopesc.

[66]

La 30 iunie au fost în colegiul Sf. Sava împărțirea premiilor. M.s. domnul stăpînitor, carele are de sfîntă datorie de a fi în tot anul față la o serbare așa

* Știrile nr. 65-70, „Felurite”, sînt reluate la p. 480-481.

de solenelă, n-au lipsit nici în anul acesta. D. marele logofăt a trebilor bisericești și d. marele clucer P. Poenaru, director școalelor, au rostit cuvinte potrivite importanței zilei.

[67]

Examenle speciale în școalele publice din Iași pe semestrul de vară 1840 au început în 26 iunie și trebuie să se sfârșească la 5 iulie, după care au a urma vacanțele de vară.

[68]

La 30 iunie s-au săvârșit examenul public a școalei normale din Brăila. La acest prilej d. prof. Penescu au cetit un cuvînt, din care s-au tipărit în *Dacia* extractul cel mai interesant. Acest cuvînt arată sărăcia viitorului tinerimii românești și mai ales acei de pin sate, care, iubitoare de slavă, îndată ce-au învățat ceva a scrie și a ceti, caută slujbe publice și-și lasă meșteșugul părintesc ce singur poate să o hrănească. Ocîrmuirea trebuie să gîndească serios la această cangrenă care roade inima viitorului nostru, adecă a junimei noastre.

[69]

Cantorul de Avis din 25 mai cuprinde următoarea filantropică și liberală înștiințare: „O țigancă tinăra de vreo 20 de ani, cu aceste calități, bucătăreasă, coase la gherghel rochi și cămeși, spălătoreasă bună, scropește și calcă bine, toarce la furcă și țese la pînză și învățată la toate ale casii, a d-lui Hristache Mauriuteanu, este de vînzare. Doritorii de a o cumpăra va găsi pe proprietar și se va tocmi”. Și ne numim europeli civilizați, și de aceea avem foi publice!

[70]

Gazeta Jelencor (Vremea de astăzi), una din cele mai învățate foi publice a Ungariei, sub redacția filologului Helmeczy, de cîte ori vorbește de Valahia sau de Moldavia, totdeauna le pune sub rubrica *Ungariei*, ca să arăte cum că îmbele principate au fost odată provincii a Crăiei Ungurești! Frumoasă vreme de astăzi! Aceasta nu este mai de ris și mai nebunească decît pretenția craiului Sardiniei de a se numi rigă de Ierusalem și pînă astăzi!

V. Responsuri de la Redacție

[71]*

În *Introducția Daciei literare* cu greșală s-au înștiințat că *Curierul* ar fi mai june decît *Albina*. D. Eliad ne arată că *Curierul românesc* au început a se publica la 10 april 1829, iar *Albina* la 1 iunie 1829. Pentru adevărul istoric, dar, ne grăbim a îndrepta această greșală ce s-au făcut din neștiință.

* Această a cincea rubrică informativă începe în „*Dacia literară*” la p. 307—308.

[72]

Asemene tot după *Curier* înștiințăm că cea întâi foaie românească au fost *Fama Lipsce[ăi]*, care la 1828 au ieșit în Lipsca în vro câteva numere, sub redacția reposatului C. Ruset¹³.

[73]

În *Introducția Daciei* am făgăduit să nu primesc niciodată discuții ce ar putea pricinui dizbinare între literatorii români. De aceea n-am căutat să dovedesc care are dreptate, din d. aga Asachi ori din mine, în mica discuție ce se ivise între noi, pentru că pre d. aga îl socotesc, precum și este, capul literatorilor din Moldavia. O pricină cu totul dinpotrivă mă face să nu răspund nimic la nevrednica scrisoare ce s-au tipărit în *Albina românească* din 4 april și iscălită de un *soi-disant* director a unui *prétendu* teatru național. *Dacia literară* are a face numai cu literatorii români și acelui individuu nu-i cunosc încă dritul de a se sluji cu acest nume¹⁴. De aceea nu mă voi înjosi a-i arăta măcar numele. Ar fi prea mare cinste pentru dînsul să-și vadă numele într-o foaie literară făcută numai pentru slava patriei și a adeveraților literatori. Îl las, dar, în întunerecul în care se află și din care, după purtarea sa, nu va ieși în vecii vecilor. Mă mărginesc, dar, a da numai două sfaturi. Unul foaiei care au publicat acea scrisoare. Acea foaie zece ani au fost o *Albină* folositoare, pentru că au adunat numai miere; în al unspreze[ce]le an să nu se facă bondar prin tipărirea unor asemenea mișelii. Tracteză-ne cum o tractăm.

Al doile sfat se cuvine d-lui *soi-disant* director. Mai înainte de a cere de la alții ceva pentru ca d-lui să critice, d-lui ar face mai bine să-și hrănească mintea și sufletul, să-și împle datoriile de profesor, titlu nobil ce nu este încă vrednic de a purta, să se arăte recunoscător de jertfile ce au făcut cu dînsul patria, adecă noi clasa slujbașilor statului, cu a căria cheltuială au fost trimis în țeri streine, să publice o compunere sau macar vreo traducere folositoare care să dovedească că nu și-au pierdut vremea. Aceste să le facă mai bine decît să se apuce de ocărit niște oameni ce n-au știut măcar că trăiește în lume, da încă că este director teatrului național! Făcîndu-le aceste, atunce va ave drit de a se numi literator, atunce va avea drit de a critica. Iar pînă atunce va fi numai un doctor din Krevinkel.

[74]

Redacția cătră abonați. — *Dacia literară*, îndată după ivirea sa, s-au văzut îmbrășoșată de publicul cetitor mai mult decît putea să nădejduiască redactorul. Asemene *Curierul românesc* și *Foaia literară* din Brașov s-au grăbit de a recomanda. Redactorul mulțamește și publicului și acelor foi pentru această bună primire, care, în loc de a-l orbi, va fi un nou motiv de a nu cruța nici jărtve, nici ostinele spre a se face din zi în zi mai vrednic de cetitorii săi. Spre a-și arăta de pe acum mulțămirea sa, redactorul pentru numerile de pe mart și april dă abonaților mai mult de 12 coale, în vreme cînd, după programă, el era îndatorit a da pe lună numai de la trii pin' la patru coale. Aceasta va dovedi îndestul că întreprinderea *Daciei literare* nu este nicidecum o speculație, precum au îndrăznit a zice un ticălos nerușinat.

Sub titlul de Telegraful Daciei, M. Kogălniceanu a publicat, fără să le semneze, în „Dacia literară”, 1840, note critice, informative și bibliografice de mare interes pentru reconstituirea și aprecierea activității lui ca critic și istoric literar. Autorul le-a împărțit în 5 mari părți: Literatura (ed. 1840, p. 109—114, 297—300, 475—480), Arte (p. 114—115, 301—303), Teatru (p. 115—116, 303—304), Felurite (p. 117—120, 304—306, 480—481) și Responsuri de la Redacție (p. 307—308).

Aceleași note s-au publicat în ediția a doua a „Daciei literare”, Iași, 1859: Literatura, p. 77—80, 216—219; Arte, p. 81, 219—221; Teatru, p. 81—82, 221; Felurite, p. 83—85, 221—223; Responsuri de la Redacție, p. 223—224. Această pagină este greșit numerotată 324. Aici autorul este semnat: „M. Kogălniceanu”.

Ideea cronicii la zi a evenimentelor, cât și tonul glumeț sau caustic al lor i-au fost sugerate de revistele contemporane franceze. Așa, de pildă, în Biblioteca Universității din Iași am găsit trei numere din „Revue parisienne dirigée par M. de Balzac”, Paris, 1840 (25 juillet — 25 sept. 1840), cu note informative grupate sub titlul: Lettres sur la littérature, le théâtre et les arts. Revista lui Balzac face parte din donațiunea lui Const. Hurmuzachi, prietenul lui M. Kogălniceanu; acesta împarte, și el, notele critice cam în aceleași rubrici.

¹ Carol Mihalic de Hodocin (Hodoczyn), v. nota 14, p. 204

² Vezi această ediție, p. 453—463, Casa cîmpească.

³ Letopisișile țării Moldovii publicate pentru înaintași dată de M. Kogălniceanu au apărut în 3 tomuri (nu 6), la Iași, 1845—1852. Ilie Carp, amintit de Kogălniceanu, n-a existat ca cronicar. Mic boier, a susținut cheltuiala copierii citorva manuscrise, probabil și de cronici. Vezi Ioan Bianu, *Catalogul manuscriselor românești* [din Biblioteca Academiei Române], București, 1907, tomul I, p. 144, ms. nr. 60.

⁴ Alexandru Hasdeu (1811—1874), scriitor moldovean din Basarabia, tatăl lui B. P. Hasdeu. Pentru toate lucrările lui amintite de Kogălniceanu, vezi E. Dvoicenco, *Alexandru Hasdeu și literatura română populară*, Vălenii de Munte, 1936 (extras din „Revista istorică”, 1936, XXII, nr. 1—3, p. 23—37), și Dan Simonescu, *Manuscrisele literare din Biblioteca Universității „Cuza vodă”, Iași*, în „Scriptum. Buletin bibliografic”, I (1943), p. 31—32: despre ms. nr. II, 58 ruso-francez, autograf al lui Alex. Hasdeu. Pasajul reprodus de Kogălniceanu este luat din „Cuvînt către elevii școlaii ținutului Hotinului, ruși și moldoveni, cari s'fîrșiseră cursul învățaturii rînduite la acea școală și avea să treacă la gimnaziul din Chișinău, compus și rostit în limba rusească, cu ocazia examenului public din 25 iulie 1837, de către nobilul român din Basarabia Alexandru Hăjdeu, efor și mădular a mai multor împărătești învățături publice din Rusia, iar în limba română tradus de cavalerul Costachi Stamați” (București, 1885; ediția a II-a, București, 1919). P. V. Haneș, *Scriitorii basarabeni*, București, 1920, p. 159—191.

Mai multe manuscrise ale „Hijdeilor” se găsesc în Biblioteca centrală „M. Eminescu” a Universității din Iași: VI, 5 (B. P. Hasdeu), I, 32 și V, 29 (de la Tadeu Hajdeu). Dar cel mai valoros poartă cota II, 58 și provine din biblioteca lui Alexandru Hasdeu: ms. legat în marochin roșu, 95,50 × 21,5 cm, 288 p., cu numerotația dezordonată și greșită.

Pe o ștampilă în tuș: „Principatele Unite Biblioteca Școlaelor din Iassy 1859”.

Pe coperta din față, în limba rusă, acest titlu: „Minutî vdohnoveniia molodosti Aleksandra Ghijdeu” (Clipe de inspirație din tinerețea lui Alexandru Hajdeu), datat „1850 goda Avgusta vî 30 deni”.

La p. 96—168: „Moldavskie soneti 1834”.

La p. 169—215 (recte: 169—287, 193—215) un alt ciclu de poezii în limba rusă: „Razniia stihotvoreniiia 1829—1843 gg. A. Hijdeu” (Diferite poezii dintre anii 1829—1843. A. Hijdeu).

Majoritatea poeziilor sînt datate (anul și localitatea). Pe unele pagini sînt lipite mici gravuri litografiate, tăiate din diferite publicații. Cele mai multe dintre ele reprezintă scene cu motive românești: ciobani, capul de bour, stemele județelor din Moldova. Cel mai adesea există o trînsă legătură între aceste gravuri și conținutul poeziei sub care este pusă gravura.

Caracterizarea elogioasă ce-i face Kogălniceanu lui A. Hasdeu dovedește că el cunoștea și opera inedită a scriitorului basarabean.

⁵ „Institutul Albinei” al lui Gh. Asachi, începînd cu anul 1833, a publicat mai multe planșe istorice care au servit mult timp ca material intuitiv pentru predarea istoriei în învățămîntul românesc. Vezi Remus Niculescu, *Gheorghe Asachi și începuturile litografiei în Moldova*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, I (1955), p. 67—112.

⁶ Această construcție, restaurată, „unică în Europa” (desigur, o exagerare), este Palatul administrativ din Iași, numit mai tîrziu (1845) de Kogălniceanu „Palatul ocîrmuirii”; textul despre acest „palat” este publicat în prezenta ediție, p. 478—483.

⁷ *Moșeles* — în ortografia fonetică a originalului, neidentificabil.

⁸ Vezi nota 1, de la p. 153 (*Orbul fericit*).

⁹ *Jakob Meyerbeer*, mai corect Jakob Liebmann Meyer Beer (1791—1864), compozitor german.

¹⁰ *Ernst*, numele mai multor compozitori și muzicieni. Cred că M. Kogălniceanu se referă la contemporanul compozitor violonist ceh Heinrich Wilhelm Ernst (1814—1865).

¹¹ Într-adevăr, la sfîrșitul volumului „Dacia literară”, pe 5 foi (inclusiv titlul de mai jos), urmează: „Supplement musical la Dacia litterară. Quadrille pour le Piano-Forte sur des thèmes moldaves, composée et dediée à Son Altesse Sérénissime la Princesse régnante de Moldavie, par F. G. Rouschinski. Eșii. Litografia Albinei, 1840”.

¹² *Furiosul* s-a jucat la Iași, la 6 februarie 1840. Dramă-comedie prelucrată de Costache Caragiale „probabil după libretul unei opere de Donizetti, care prelucra un episod din Don Quijote” (cf. Maria Frunză, *Costache Caragiale*, în *Istoria literaturii române*, vol. II. *De la Școala ardeleană la Junimea*, București, Edit. Acad., 1968, p. 615—616). Vezi și Letiția Giță, *De la Conservatorul filarmonic-dramatic la ideile „Daciei literare” și C. Caragiale actor, regizor și profesor de declamație*, în *Istoria teatrului în România*, București, Edit. Acad., 1965, p. 318—327.

¹³ Știrile cu privire la acest ziar s-au menținut incerte pînă în anul 1966, cînd s-a descoperit un singur număr, nr. 7, în Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu. Redactorii care semnează sint: „I. M. C. Rosety din Val[achia] și Anast. I. Lascăr din Mold[avia]”. Vezi Marina Cristea, *Primul ziar românesc: „Fama Lipscăi”*, în „Gazeta literară”, 3 febr. 1966, p. 3.

¹⁴ Acel „soi-disant director”, al cărui nume Kogălniceanu îl ține în taină, a fost Teodor Stamati (1812—1852). În 1836 el urma cursurile școlii filodramatice a lui Gh. Asachi, la Iași. În 1845 i s-a reprezentat pe scena Teatrului național din Iași comedia *Nepotul răposat* (traducere). A urmat cursuri de filozofie și literatură la Viena, luîndu-și diploma de „doctor în filozofie” (7 mai 1838). În cei 4 ani cît a studiat la Viena (1834—1837), T. Stamati a fost atras mai mult de științele fizice, matematice și de astronomie. Este autorul mai multor lucrări, tipărite și manuscrise, în domeniul fizicii și științelor naturii. Cf. G. Atanasiu și T. Cimpan, *Teodor Stamati, primul fizician moldovean*, în „Revista Fundațiilor”, VII (1 iulie 1940), p. 105—136; nota Mariei Platon, *Dacia literară*, ediție anastatică, București, Edit. Minerva, 1972, p. 526—528.

Buletin [1841]

[1]

La d. marele clucer Poienaru¹, director școalelor naționale din Valahia, se află un manuscris intitulat *Istoria lui Carol al XII, craiul Svediei*, compusă de Neculai Costin².

[2]

În Biblioteca Colegiului Sf. Sava se află un manuscris foarte interesant — *Sfături a lui Neagu vodă către fiul seu*. Este greu de crezut că această compunere să fie tocma din vremea bunului voievod; dar oare să nu fie o prelucrare a cărții ce, după zisele lui Radu Greceanu, Negru vodă au făcut-o în viața sa și au dat-o să fie stătătoare în sf. Mitropolie a Țerei Românești din Tîrgoviște³? De dorit ar fi ca această interesantă compunere să se tipărească, mai ales că Colegiul are înlesnirea tipografiei sale.

[3]

În Biblioteca Iaghelonă din Cracovia se află corespondența craiului Sigismund cu Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, asemenea instrucțiunile ce s-au dat la deosebiți soli leșești către nomitul domn a Moldaviei. În numerile viitoare a *Arhivei*, ne vom grăbi a tipări aceste interesante documente ce ni s-au trimis prin bunătatea d. Michal Wiszniewski *, profesor a Universității Iaghelone și redactor a *Pomniki historyi i litteratury Polskiéi* *, ce are aceeași tendință ca și *Arhiva* noastră și în care se află mai multe scrieri ce se ating de Moldavia.

[4]

D. Alexandru Popovici, moldovan de loc, acum inginer noului oraș Severin în Valahia, cel mai învățat dintre toți românii în știința istoriei naționale și carele în anii trecuți voise într-un înadins jurnal, *Dacia vechie și nouă*⁴, să arăte publicului isprăvile cercărilor și a aflărilor sale, într-o scrisoare din octomvrie 1840, plină

* *Michal Wiszniewski și Pomniki historyi i litteratury Polskiéi* — cuvinte scrise în litere latine.

de simtimente patriotice și de erudiție, binevoiește a ne făgădui pentru *Arhivă* toate acele documente și descoperiri ce le-au făcut într-un curs aproape de patruzeci de ani și care pînă acum n-au putut avea o publicitate meritată din pricina că, acel jurnal nefiind îmbrășat, nu s-au putut pune în lucrare. Articolele d-lui Popovici în unele vor prefăce mai multe puncturi de căpitanie și în altele vor lumina mai multe fapte a istoriei noastre. Pe lângă scrisoarea d-sale care singură așază multe adevăruri istorice, noi vom publica încă între altele de a d-sale și: 1) Șirul domnilor Țerii Românești *din hrisoave scos*, care se abate cu totul de șirul pus de Engel, și prin urmare și de d. F. Aaron⁵. 2) Descrierea cetăților celor vechi din Moldova și Valahia. 3) Daturi istorice asupra mănăstirilor din Bucovina. 4) Soboarele ținutale și episcopatele care au stat mai înainte de împăratul Constandin și după dînsul ș.a.

[5]

D. A. Trebonie Laurian, inginer, arhitect din Viena, român de nație, au publicat în 1840 în Tipografia Mehitaristilor o scriere foarte interesantă sub titlul de: *Tentamen Criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae autore A. Treboniano Lauriano. Viennae, tipis Congregationis Mehitaristarum* 1840, I, tom in 8°. Spre a arăta cetitorilor scopul acestei scrieri, noi nu socotim mai potrivit decît a lăsa pre însuși autorul să-și arăte planul și rezultatul. Într-o scrisoare adresată către redactorul *Arhivei* din 25 iunie 1841, d-lui se exprimă așa:

„Cunoscînd datoria universală prin care tot insul e însărcinat a ajuta cît stă în a sa putere la ajungerea scopului comun, am judecat cum că prin acea datorie și eu sînt legat și chemat a face cît îmi făgăduiește puțina mea cunoștință și a adaoge oareceva la înaintarea și perfecționarea culturii nației și literaturii românești. De mare și anevoie lucru m-am apucat, nemică îndoindu-mă, ce încă doară prea mult pe a mea putere lăsîndu-mă, văzînd că efectul socotit îmi făgăduiește un seceriș așa de bogat; și am supus elementele limbii noastre, de prealuminată origină, la o critică riguroasă, lepădînd toate prejudecățile și depărtînd toate parțialitățile cele fără nici un temei, ca să putem vedea întîi pe ce fundamente e așezată natura limbii și apoi ce s-ar putea face din dînsa, dacă s-ar adaoge studiul unor oameni destoinici pe lângă cunoștința teoretică a pune principiile în practică. Un metod nou, doară de nime pînă acuma cercat în dezvoltarea unei limbi, am întrebuițat; toate elementele ei cu scrupulozitate le-am cercetat, unele cu altele le-am alăturat și le-am esplicat, regulile pronunției și ale ortografiei din geniul dinlăuntru a limbii le-am dedus, toată conformația după analogie și etimologie am străbătut, sintasul în legi puține, iară destule și genuine*, l-am esplicat, nelăsînd nici un loc nebunului de arbitriu, care atîte împiedecări au adus pînă acum la pășirea literaturii înainte (ca cum limba, prin natura sa, nu ar ține legile sale în sine, și care noi numai bine trebuie să le cunoaștem, iară nu să i le băgăm din afară, după bună plăcerea noastră, cum cu mare durere văz că au socotit toți bieții noștri de gramatici, și fieștecare au început ca legislator, după a sa fantazie, a prescrie cum mișaoa sclavă să joace); și cu o vorbă, toată gramatica în formă nouă șieși consecventă, după ale sale, iară nu străini legi țasută o am rînduit și calea secură am arătat, pe care dezvoltarea ei mai înainte lesne se va putea continua. Opera lucrată mai pe urmă o am supus judecății oamenilor destoinici a judeca și această

* *Genuine* — pure, naturale.

treabă, de la carii, fără a vătăma modestia autorului, pociu zice că cu mare laudă fui întâmpinat și după al cărora sfat apoi o am dat la tipar. Cunoscind de altă parte statul prezent a celor mai mulți naționaliști, plini de prejudecăți vechi, nu mă îndoiesc că vor fi destui cărora, la privirea dintii, fiind cele mai multe, precum îs silit a mărturisi, de tot contrare acelor ce ei pînă acum au visat și din izvoare scoase de care ei nici visa n-au putut, multe grele, ba încă rele și de lepădat, să nu zic de afurisit, le vor păre; pentru ce, pre unii ca aceia din început îi rog ca încai în înfierbîntarea dintii să se modereze; că bine am știut eu aceasta, iară mai bine am vrut a suferi supărarea lor decît călcarea adevărului; și pentru acea cauză nici nu m-am încumătat a propune cuiva opera, ce încă din acela motiv, nu la naționalist, iară la străin prinț, adevăc la preainălțatul duca de la Luca⁶, care cu mare grație o au priimit, i-o am dedicat. Totuși, pe lîngă aceasta, știind că literații români din Moldavia sînt mai puțin de prejudecăți necercetate împresurați și mai cu mare amor adevărului, cît de grozav să fie, uniți, mi-am luat libertatea a te înștiința de statul unui lucru care știu că oamenilor înțelepți nu va fi spre neplăcere, măcar că mi-i frică de ceilalți, și a-ți triimite aice un exemplar prin domnul Coradini (autor a frumoaselor poezii *Chants du Danube*), care, pe lîngă ale sale sfaturi prea înțelepte, au binevoit a-mi face acest serviciu etc.”.

În adevăr, autorul și-au împlinit mai mult decît făgăduința. Scrierea sa este vrednică de cea mai mare laudă și deschide un cîmp nou și larg dezbaterilor gramaticale și etimologice. Prefața sa intitulată: *Dissertatio de linguis a latina derivatis, et in specie de romana in Daciis vigenti* este singură o operă întreagă, de cel mai mare interes, atît în privirea limbii, cît și a istoriei românești din veacurile dintii, cuprinzînd mai multe izvoare rare și necunoscute. Nimene, dar, nu ne va lua reu recomandăția ce facem publicului nostru, iar mai îndeosebi filologilor, de a se înavuți cu o asemenea prețioasă scriere. D-lui Laurian, cum ne arată, au mai lucrat și o gramatică pentru limba latinească, adevăc o contra-operă la aceasta, ce e tipărită în limba latinească pentru limba românească, precum și un dicționar latinesc-românesc și românesc-latinesc, și este gata a le da la tipar. Aceasta este o întreprindere care nu poate să aducă autorului decît slavă și la care este de datoria noastră a-l îndemna cu tot dinadinsul.

[6]

D. Eliad au publicat de curînd o nouă scriere care-i mai adaoge încă la meritele ce și-au cîștigat pentru literatura românească. Vorbesc de *Paralelismul între dialectele român și italian*, a căruia am văzut partea întii la începutul perioadului III a *Curierului de îmbe sexe*; partea a doua, care tractă despre forma sau tipii limbii, au ieșit acum în carte deosăbită. Nepriimindu-o încă, nu-mi pot rosti opinia asupra ei, dar, judecîndu-o după compunerile cele trecute a d-lui Eliad, și această nouă scriere trebuie să fie tractată cu același talent și iscusință care sînt caracteristicile însușiri a penii autorului. Ca continuare la *Paralelismul* seu, cu care va face un tot, d-lui Eliad s-au hotărit a publica *Gerusalem liberata* în dialectul nostru, alăturat cu originalul italian. Textul românesc va fi tipărit cu litere latine, va fi cea întii carte de o asemenea mare importanță publicată cu semnele strămoșești. Judecînd după proba înfășoșată din cîntul VII, traducerea este foarte nemerită și se apropie în frumusețe cît cu puțință de originalul. Aceste nouă scrieri a d-lui Eliad sînt menite pentru o mare îniurire asupra literaturii noastre.

Un nou jurnal științific, literar și industrial, franțez și românesc au ieșit în anul 1841, la Institutul Albinii, acesta este: *Le glaneur moldo-valaque. Spicuiitorul moldo-român*. Până acum s-au publicat pe nouă luni. Această foaie întreprinsă de aga G. Asachi și rediguită foarte bine este menită pentru o mare publicitate; scrisă în două limbi, rezultatele sale se vor prețui și de străini și de pămînteni, și sub acest punct de vedere nici o altă foaie românească nu poate să-i steie deopotrivă. Toate ramurile literaturii îi sînt deschise. *Arhiva* însă nu o laudă decît în cele ce sînt de competența sa, adecă în literatura istorică; și într-aceasta, nu este de tăgăduit că cuprinde mai multe articole foarte interesante, precum 1° *Besarabia* de d. Homer de Hell, 2° *Multe tratații asupra arheologiei* de d. aga G. Asachi, 3° *Rucsanda Moldaviei*, novelă istorică, iarăși de aga G. Asachi, 4° *Românii din Anovalahia*, de Morangie, 5° *Relații despre cercetările geognostice în Moldova*, de d. Mihailic de Hodocin ș.a.

Introducția de d. A. Gallis⁷ este asemenea bine scrisă. Mă mir numai de un lucru. Cum d-lui, carele în no. 63 a *Albinii* din anul 1840 m-au numit scriitor de nimică a unei scrieri ticăloase (*Dacia literară*), desprețuit mînjitor*, arătînd o mare neștiință, deși îmi inchipuiesc că aș fi avînd cunoștinți istorice, dîndu-mi și alte asemenea expresii de cea mai bună societate**; mă mir, zic, cum d-lui s-au înjosit într-atîta, încît toate cunoștințele istorice despre țerile românești de care d-lui face paradă în introducția sa le-au împrumutat de la mine, ignorantul în cunoștinți istorice, și anume din scrierea mea: *Histoire de la Valachie* etc.? Trebuie însă să mărturisesc și asta: că d-lui, în adevăr, m-au copiat întocma în mai multe locuri, însă de a arăta și numele ignorantului din care s-au împrumutat, aceasta au socotit de prisos. De ostenele mele s-au folosit, dar de a-mi arăta și numele s-au rușinat. Nevroind a pretenda ca publicul să mă crează numai pe parolă, înfătoșez și dovezi, și anume de o parte originalul scris de mine, și de altă parte copia prefăcută de d. Gallis:

*Histoire de la Valachie et
de la Moldavie*

par

Michel Kogalnicean.

Berlin, Librairie de B. Behr, 1837.

Tome premier

Page 1 et 2.

Dans le premier siècle après J. C.
un état fort et puissant, un état qui

Le Glaneur Moldo-Valaque

rédigé par

une société d'hommes de lettres.

Yassi, Imprimerie de l'Institut de
l'Abeille, 1841, Janvier et Février, intro-
duction par A. Gallice.

Page 20 et 21***.

[pag. 16] Il fut un royaume, admira-
blement favorisé par la nature qui

* Articolul în care aceste expresii se află este scris de d. Gallis franțuzește și cu o traducție românească în vedere. Trebuie să mărturisesc că în originalul franțez aceste expresii nu sînt așa de tari, ca să nu zic un cuvînt mai adevărat; însă fiindcă scriu românește am trebuit să le însemnez întocma după cum se află în traducția din *Albină*, rămîind ca să-mi arăt recunoștința d-lui traducător, cînd îl voi cunoaște, pentru cele ce au mai întărit de la d-lui (*n.a.*).

** Doă pricini m-au oprit de a răspunde la acel articol; întîia că n-am *putut* și a doua că n-am *trebuit* (*n.a.*).

*** Paginile „20 et 21”, „22” și „22 et 23” sînt indicate greșit de Kogalniceanu; extrasele respective se găesc în „Le glaneur” la p. 16—19.

quoique barbare avait fait trembler Rome la civilisée, un état indépendant, dis-je, existait là où aujourd'hui sont situés la Transylvanie, la Valachie, le Banat de Temeswar et la Moldavie... Les habitants de ce pays étaient les Daces, le peuple le plus guerrier et le plus indépendant du temps où Rome était l'esclave d'Auguste... Ils étaient braves ... et dignes de porter le nom de Daues ou Daces, synonyme de guerriers... Ardents amis de la liberté, ils soutinrent plusieurs guerres contre ceux qui voulaient la leur ravir. La première ... est l'expédition de Darius... Alexandre vit à son tour la force de ses phalanges amortie contre la bravoure des Daces.

(Page 5). Pendant ce temps la Dacie seule était libre et indépendante, tandis que tous les autres états étaient sous la domination ou l'influence des Romains.

Page 11, 25, 26.

Les Romains n'avaient pas beaucoup à souffrir des barbares; au contraire ces derniers devaient rechercher leur amitié, car, étant des peuples nomades, ils étaient obligés d'avoir recours aux Romains qui étaient laboureurs. Si au contraire les barbares avaient attaqué les colons, ceux-ci se seraient aussitôt retirés dans leurs montagnes impénétrables; c'est-à-dire, dans les Carpathes...

Les barbares leur étaient en horreur; l'instinct de leurs ancêtres leur inspirait cette haine...

Tout ce que je viens de rapporter prouve que les Romains sont toujours restés une nation à part, conservant les mœurs et les usages de ses ancêtres... Pour confirmer tout ce que je viens de dire, je rapporterai une ligne de l'immortel Gibbon:

„Les Valaques, dit-il, sont environnés de barbares, sans être mêlés avec eux”.

renfermait dans ses limites les pays qu'on nomme aujourd'hui Moldavie, Valachie, Transylvanie et Bucovine...

[p. 17]. Les Daces, habitants primitifs de ces contrées, se montrèrent dignes de leur nom qui est synonyme de guerriers. Ils firent repentir plus d'une fois les peuples qui osèrent les attaquer. Darius, Alexandre et la superbe Rome elle-même virent leur fortune brisée par la bravoure des Daces.

[p. 18]. Alors que l'aigle romaine faisait encore fuir de toutes parts devant elle les farouches enseignes des barbares, les Daces eurent la gloire d'arrêter son essort et d'imposer un tribut au peuple dominateur dont le monde entier était tributaire.

Page 22.

Après la Chute de l'Empire d'Occident, les Daco-romains ne prirent que peu de part aux luttes dont leur pays fut le théâtre. Soit qu'ils fussent laissés tranquilles par les barbares qui souvent recherchèrent l'amitié de ces laboureurs expérimentés, soit que se mettant à l'abri dans les retraites de Carpathes, ils ne redescendirent dans les plaines qu'après l'écoulement des hordes; soit horreur native des barbares, ils restèrent purs de tout contact étranger, et conservèrent leurs lois, leurs usages et leur langue presque intacts, ce qui a fait dire à l'illustre Gibbon: „Les Valaques sont environnés de barbares, sans être mêlés avec eux”.

Page 23 et 24.

Les deux villes de Fogaras et de Maramos étaient alors des plus considérables de la Transylvanie, et en même temps les capitales de deux états roumains...

Ces deux villes situées dans les montagnes n'étaient pas exposées aux attaques des barbares, et de tous côtés des fuyards chassés par Battukhan y venaient chercher un refuge. Leur population devint donc si nombreuse qu'on se vit obligé de chercher de nouveaux pays.

Une autre cause plus importante en est que les Valaques étaient de la religion grecque, tandis que les Hongrois reconnaissaient les dogmes de Rome. Le Pape Grégoire IX écrivit en 1234 une lettre au roi Bela pour l'engager à forcer les Valaques schismatiques à s'unir à l'église catholique. Toutes ces circonstances obligèrent enfin les Valaques de Fogaras à chercher avec leur prince un refuge en Valachie, qui était alors presque déserte. Rodolphe le noir partit donc avec sa famille et une partie de son peuple, et passant les montagnes, il s'établit en 1241 en Valachie...

En Moldavie, les petits états romans étaient de jour en jour plus resserrés par les incursions des Tatares. Cet état de choses dura jusqu'en 1354, époque où Dragos, fils de Bogdan, roi de Maramos, passa en Moldavie, et y fonda la principauté d'aujourd'hui.

Aș putea merge și mai departe, dar socot că am arătat destul ca să fiu crezut. Multe aș putea zice; eu însă mă mărginesc a face numai o mică întrebare: asemine împrumutători cu hapca oare cum se numesc de cătră literatorii franțezi? Boiste, în *Dicționarul* seu, ediția 1823, pag. 1059, se însercinează cu răspunsul.

[8]

În muzeul de la Odesa se află mai multe teancuri de hrisoave a domnilor Moldovii și atingătoare de istoria ei. D. C. Hurmuzachi, scoțind copie de pe cele mai interesante, au binevoit a le trimite redacției *Arhivei*, care le va împărtași cetitorilor sei, în tomul al doile.

NOTE

În „Arhiva românească”. Foaie retrospectivă și trimestrială sub redacția lui M. Kogălniceanu. Tom. I. Iași. La Cantora Daciei literare, 1840 (*acesta e titlul interior*). *Titlul exterior puțin*

Page 22 et 23.

Dans le treizième siècle les Roumains étaient fixés en Transylvanie. Les villes Vaccarache et de Maraemuros, que leur position dans les montagnes mettait à l'abri des barbares, servirent souvent de refuge et devinrent les capitales de deux états roumains. L'effroi des Tartares qui venaient de ravager la Hongrie, l'accroissement de la population, la nécessité de fuir les persécutions des rois de Hongrie, qui à l'instigation de Grégoire IX voulaient faire embrasser la religion romaine aux Roumains, déjà attachés à l'église grecque, forcèrent ces derniers à chercher de nouveaux pays. Rodolphe le noir, prince de Vaccarache, passa les montagnes avec sa famille et une grande partie de son peuple et s'établit en 1241 dans la Valachie, alors presque déserte. Un siècle plus tard, en 1354, Dragos, fils de Bogdan, roi de Maraemuros, passa dans la Moldavie, où les Roumains étaient des plus en plus resserrés par les barbares, et fonda la principauté d'aujourd'hui.

schimbat: Arhiva românească. Subt redacția lui M. Kogălnicean. Tom I. Iași. La Cantora Foaiei sătești, 1841. *M. Kogălniceanu a publicat sub titlul de Buletin, la p. 92 și 369—376 (ed. 1860, p. 69—71, 275—282), opt note referitoare la publicații istorice și filologice din vremea aceea. Despre revistă, v. N. Cartoian, Arhiva românească, în „Arhiva românească”, vol. VI (1941), p. 7—15 (și extras).*

Se publică acum pentru prima dată de la imprimarea lor în chirilică.

¹ *Petrache Poenaru (1799—1875), oltean din Vilcea, după ce-și face studiile în școala greacă din Craiova, vine la București (1819) ca profesor la școala Mitropoliei. Aici a susținut, ca și Gh. Lazăr la școala de la mănăstirea Sf. Sava, introducerea limbii române ca limbă de predare în locul limbii grecești. În 1821, a luptat alături de Tudor Vladimirescu, fiind chiar grămăticul (un fel de secretar) lui. Obligat de cîrmuire să se retragă din învățămînt, merge la Viena (1822), apoi la Paris (1826) pentru adîncirea studiilor de matematică și inginerie; aceeași specializare o continuă în Anglia (1831). La Manchester și Liverpool se interesează de industria metalurgică și textilă locală. Se întoarce în țară (1832), devotîndu-se restul vieții organizării și dezvoltării învățămîntului românesc. C. Dinu, *Petrache Poenaru. 1799—1875*, în culegerea *Din istoria pedagogiei românești*, București, 1957, vol. I, p. 225—284 (studiu bine documentat, bazat pe izvoare directe, cu o bibliografie, la p. 282—284, foarte bogată).*

² După cercetările istoricului Const. Giurescu, cronicarul moldovean Nicolae Costin (c. 1660—1712) n-ar fi autorul schiței istorice și statistice *Istoria pentru craii Șvedului* [= suedezului — D. S.] *Carol XII-lea, cînd s-a sculat asupra împăratului Petru Alexevici, la anul 1709* (M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau letopiseștele Moldaviei...* A doua edițiune, tomul II, București, 1872, p. 57—70, singura ediție existentă pînă azi a acestei cronici).

³ M. Kogălniceanu a făcut întotdeauna confuzie între cronicarul anonim autor al *Letopiseșului cantacuzinesc* și cronicarul Radu Greceanu, care a scris numai cronica domniei lui Const. Brincoveanu (1688—1714), deci nu și a domniei lui Neagoe Basarab (1512—1521). Confuzia aceasta se repetă și în însemnările de identificare ale lui Kogălniceanu scrise pe manuscrisele de cronici ce-i aparțineau, acum existente în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România și a Universității din Iași.

Manuscrisul cu „Învățăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie”, cînd scria Kogălniceanu, se afla, într-adevăr, în Biblioteca Colegiului Sf. Sava din București, iar azi el se află în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, sub cota nr. 109. Despre acest manuscris și peregrinările lui au scris Vasile Grecu, *Manuscrisul din „1654” pretins pierdut al Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, în „Convorbiri literare”, nr. 10—12 (octombrie-decembrie 1939), p. 1851—1865, și Teodor Pompiliu, *Două manuscrise copiate pentru biblioteca lui Ștefan Cantacuzino*, în „Anuarul Institutului de istorie” din Cluj, V (1962), p. 229—232.

⁴ *Lucrarea lui Alex. Popovici, Dacia veche și nouă, nu s-a tipărit.*

⁵ *Florian Aaron (1805—1887), profesor de istorie din Transilvania, autorul mai multor tratate de istorie națională (1835) și universală (1846), care au fost totodată și primele manuale didactice de istorie în școala românească. A venit în Țara Românească la anul 1826, chemat de Dinicu Golescu și numit profesor la Școala din Golești.*

⁶ *Duca de la Luca, „prinț străin”: Tentamen criticum...*, tipărită la Viena în 1840, este o gramatică comparată între limba latină și limba română (adesea și cu alte limbi romanice), scrisă în limba latină (LXXVIII + 298 p.). Ea este închinată (traduc din dedicația latină de la p. III—IV) „Preastrelucitului principe-regal, domnului Carol Ludovic de Bourbon, infante al Spaniei, duce domnitor în Lucca, protector al științelor universale, promotor al artelor și literaturii, Mecena mult prea mare”. Acest Carol de Bourbon a fost fiul lui Carol al IV-lea, regele Spaniei (1788—1819), și al Mariei Luiza de Austria. Carol Ludovic urmă în 1824 mamei sale ca duce al provinciei Lucca (Italia — Toscana), pe care o guvernă pînă la 4 octombrie 1847, cînd ducatul intră în stăpînirea lui Leopold al II-lea.

⁷ *A. Gallice*, francez stabilit la Iași, colaboratorul lui Gh. Asachi la „Spicuiorul moldo-român”. Împreună cu inginerul francez Hommaire de Hell, el a dirijat versiunea franceză a articolelor publicate în „Spicuiorul”. E Lovinescu, *Gheorghe Asachi. Viața și opera lui*, București, 1921, p. 189—192, despre revista „Spicuiorul moldo-român” și colaboratorii săi.

Miscele [1844]

[1]

No. 2 — *Duminică în 16 ianuarie*, p. 16.

Societate literară în București. — Ne se scrie din capitalia Țerii Românești sub data de 11 ianuarie 1844. De trei luni de zile, noi am întocmit în toate miercurile suarele literare; ele se alcătuiesc de dd. Tel, Voinescu, Boliac, Laurianu, Eliad, Bălășescu, Urian, Negulici, Anagnost, Predescu, Filitis, Bolintineanu, doi Golești, N. și C. Bălcești ș.a. Cele mai multe dezbateri s-au ținut asupra limbii. Am făcut o apropiere între deosăbiții autori și deosăbitele sisteme și căutăm să venim la unul după care să scrim toți, ca să lipsească odată acest al doile Babel. Suarelele aceste au făcut mare zgomot în capitalie; toți carii la început le critica acum se întrec ca să între ca mădulări *. Stăpînirea ne lasă în pace, căci politică nu vorbim. De multă vreme nu s-a văzut la noi o adunare regulată și hotărîtă de vro douăzeci tineri.

[2]

No. 3. — *Duminică în 23 ianuarie*, p. 24.

Lupii în Țara Românească. — Departamentul dinlăuntru a Valahiei, prin Buletinul no. 120, din 31 dechemvrie 1843, publică că lupii s-au înmulțit atât de foarte în acel principat, încît numărul vitelor mari ce se prăpădesc de ei trece peste treizeci mii pe an, fără a se socoti într-acest număr vitele mici, precum oi și altele. Cumplita înmulțire a cestor fiere, ocîrmuirea o atribuă părăsirii obiceiului ce în vechime se urma, de făcea țăranii vînători iarna, și mai cu seamă în serbătorile Crăciunului. Departamentul spre îmușinarea acestui reu îndeamnă pre cîrmuitori ca să stăruiască pentru întroducerea de nou a vechiului obicei și poruncește ca vînătorile să se facă de-ndată în toate județele, începînd de la Bobotează și țiind o săptămînă. Buletinul uită să ne spuie la cît se suie și numărul vitelor mîncate de lupii cei cu două picioare și ce mijloc s-ar putea întrebuița spre îmușinarea acestor feare mai nesățioase decît cele cu patru picioare?

* *Mădular* — membru.

[3]

Literatura românească răsplătită. — D. paharnicul Simeon Marcovici, autor a unei ritorici românești, traducător a mai multor uvrajuri, *censor* a Țării Românești, s-au decorat cu Nișan İftiharul, primind și o gratificație de 12 000 lei, pentru slujbele sale, săvîrșite ca om de litere și ca amploiat ...

[4]

Aflarea cei mai vechi familii din lume — familia lui ADAM. — *Foiaia sătească* no. 51, 1843, cuprinde următoarea publicație a tribunalului de Fălciu.

Cinovnicul* acestui tribunal, dumnialui Costin Adam, prin jaloba ce au dat la 2 a curgătoarei luni, au arătat că, la întrarea sa lucrător în statul acestei judecătoria, directorul cancelariei în timpul trecerei calităților sale în condica menită pentru acest sfîrșit i-au însămnat familia de Popov (în priivire că este fiu de preot), iară nu Adam adevărata sa familie, și acum ca vrîstnic viindu-și în cunoștință că: *schimbarea familiei nu numai că nu-i face cinste, dar apoi se poate socoti și o abatere din datoriile omenirei*, cere ca pe viitorime să se cunoască de Costin Adam și să se și obștească aceasta după cuviință, alăturind totodată și dovezi atestăluitoare dreptei sale familii; căroră judecătoria făcîndu-le luare-aminte, au luat deplină lămurire că familia sa cu adevărat este Adam. Drept aceea, pe temeiul dovezilor ce au înfătoșat, încuviințîndu-i-se de judecătoria cerirea, se publică spre înștiințarea tutulor de obște că adevărata familie a sus-numitului Costin este ADAM și nu Popov.

Acum Montmorensii, Colibradoșii, Norfolcii, Esterhazii, Dolgorukii, Ștopș-nahii și alte atîte nume care cînd le rostești își strămută fălcile să se deie tumba peste cap. Domnul Costin Adam, cu aflarea străvechii sale familii, i-au pus în cofă. Ș-apoi să se mai fălească cineva că se trage din nobili strămoși!!!

M.K.

[5]

Teatru din Iași — Marți trecut în 18 ianuarie, s-au reprezentat pe Teatrul Național cea întii piesă putem zice românească, *Cuconu Iorgu de la Sadagura*, comedie în trii acte, compusă de d. V. Alecsandri. Succesul au fost deplin. La sfîrșit tot publicul au cerut a doua sa reprezentație, care va fi în 25 ianuarie. Așteptăm aceasta pentru ca să putem da cetitorilor noștri o idee despre această piesă, adevărată expresie a societății noastre cu toate ridicolele de astăzi.

M. K.

[6]

No. 4 — *Duminică în 30 ianuarie*, p. 32.

Încă o foaie românească. — La *Institutul Albinii* în Iași va ieși de la 15 februarie viitor *Povățuitorul sănătății și a economiei*, foaie periodică pentru poporul românesc, subț redacția dr. C. Virnav¹. Această publicație se va îndeletnici mai

* *Cinovnic* — slujbaș, funcționar de stat.

îndeosebi cu igiena publică, cu medicina populară, cu boalele vitelor, cu economia cîmpească și casnică; ea va ieși de două ori pe lună într-o coală în 8. Prețul este 30 lei pe hîrtie de tipar și 40 lei pe hîrtie velină. Gînd bun și ispravă dorită îți poftim d-le Redactor.

[7]

No. 7. — Duminică în 20 februarie, p. 56.

Artele frumoase à propos de două litografii a d. Panaiteanu. — *Albina românească*, no. 12 din 10 febr. anul acesta, cu ceva cuvînt face publiciștilor români, dacă sînt publiciști români, reproșul că d-lor dau uitare *artelor frumoase*, cugetînd poate, și aceasta iarăși cu ceva cuvînt, că ele ar fi chiar de lux pentru un popor căruia îi lipsesc încă elementele cele neapărate. Spre a scăpa de această împutare, și mai ales spre a împlini o datorie, trebuie să pomenesc că cu mare plăcere am văzut propășirile rapide făcute în arta desinului de cătră d. Panaiteanu, elev Academii din Iași și trimis la Miunhen cu cheltuiala statului. Acest tînăr, carele fără exagerație se poate zice că au deschis drumul artelor frumoase îndigene, au trimis de curînd aice spre vînzare două frumoase litografii făcute de dînsul, o *Româncă cu fiul seu*, după tabloul lui Riedel², și *Două surori* după acela a lui Vinterhalter³. Amîndoa aceste bucăți se deosăbesc prin o mare corecție și fineță a lucrării; ca lucru de expresie figurile sînt minunate. În totul ele sînt o dovadă netăgăduită a talentului tînărului artist; și dacă noi nu putem încă zice cu temei că vom avea un lucrător vrednic în zugrăvia bisericii și în cea istorică a patriei, cum ne spune *Albina*, totuși de pe acum putem zice cu deplină siguranție că avem un foarte bun litograf.

Prețul acestor tablou, pe hîrtie hineză, este pentru amîndoa 30 lei, un preț în adevăr foarte mic. Ele se află de vînzare la depozitul produselor industriei naționale.

O singură remarcă încă. *Albina* ne încredințează tot la acest prilej că artele îmblînzesc. Aceasta este o ră recomandăție pentru dînsule; noi sîntem destul de blînzi și fără-aceasta.

M. K.

[8]

No. 8 — Duminică în 27 februarie, p. 64.

Bibliografie. — La *Institutul Albini* din Iași, au ieșit *Fabulele* d-sale post. G. Asachi, a tria ediție.

Tot la același *Institut* s-au publicat *Dascalul agronomiei* sau *Mănuducătorul* (de ce nu Manual!) *economiei*, de pe limba germană, a d. Șlipf, cu *Adaosuri* pentru principate, prelucrat de Leon Filipescu, profesor la Academia Mihăileană. Partea I, cu figuri.

În tipografia lui I. Eliad din București s-au deschis prenumerație pentru *Educația mumelor de familie sau civilizația neamului ominesc prin femei*, de L. Aimé Martin, tradusă românește de d. Nigulici, artist român în pictură. Reputația acestii cărți este europeană și de un mare folos ar fi să o vedem publicată și în limba românească⁴. Spre a contribua la aceasta, noi îndemnăm pre cititorii noștri ca să se înscrie în lista de prenumerație ce se află depusă și la *Cantora Foiei sătești*.

No. 9 — *Duminică în 5 martie*, p. 72.

Un cuvânt nou și care ar putea fi ceva mai scurt. — D. Alexandru Gavra din Arad, care de vro doi ani tot ne făgăduiește că în curînd va publica pe Șincai și pre Clain, într-o nouă înștiințare tipărită în *Gazeta de Transilvania* ne mai făgăduiește și acum că în luna aceasta cea întii broșură a lui Șincai se va da în sfîrșit la lumină. Această broșură va fi precedată de o compunere dramatică a d-sale, menită a ne arăta pre Șincai și pre Clain în Cîmpii Elisei. Această broșură, sau sarcină cum îi zice d-lui, d. Gavra⁵ au botezat-o cu lunga numire de dramatico-hronico-istorică-șincai-clainiană. Acest cuvînt ține mai atît de lung cît și vremea de cînd ne făgăduiește publicarea acestor doi mult așteptați hroniciari români.

M.K.

No. 10 — *Duminică în 12 martie*, p. 80.

Bibliografie. — Bunul și vechiul nostru părinte, preasfințitul proin*-mitropolit Veniamin, deși după o viață îndelungată și plină de strădanii este astăzi retras în singurătate, cel mai de pe urmă liman a celor dezgustați de deșearta slavă a lumii, totuși chiar din fundul munților nu dă uitării pre acii a căroră odată le-au fost arhipăstor; și după puțină se îngrijește cu morala noastră înaintare, jărtfindu-și zilele și chiar ceasurile nopții spre sporirea literaturii religioase românești, a căriia preasfinția sa, astăzi, fără măgulire, se poate numi strălucitul întemeitor. În adevăr, preasfinția sa, pentru această parte a literaturii, au făcut singur mai mult decît toți ceilalți scriitori teologi de la introducerea limbii românești în biserică; aceasta se poate dovedi prin simpla listă a scrierilor publicate de părintele proinmitropolit.

Într-o viață arhierescă de mai mult de jumătate de veac, preasfinția sa, după ce la anul 1806 au întemeiat Seminarul de la Socola, în care cel dintei au reintrodus limba românească, izgonită din toate școlile de cătră cea grecească, au găsit încă vreme de a da la lumină și următoarele cărți:

1. Chiriadromion a Apostolului.
2. Funia întreită sau tratație despre ființa lui Dumnezeu.
3. Indianul și filozoful.
4. Teologia mitropolitului Platon.
5. Meditațiile Sf. Augustin.
6. Adoleshia sau îndeletnicirea întru cunoștința Dumnezeieștii Scripturi.
7. Istoria Sfintei Scripturi.
8. În sfîrșit, Istoria bisericească, compusă de învățatul arhiepiscop a Atenii Meletie, patru tomuri împărțite în opt părți, în 4, o lucrare urieșă pentru a căria săvîrșire de-abia viața unui alt om ar putea ajunge.

Pe lîngă aceste scrieri, toate tipărite, preasfinția sa au mai prelucrat și următoarele în manuscripte, care toate se află depuse în biblioteca Seminarului Veniamin, și anume:

1. Omiliile Sf. Ioan Hrisostom, patriarhul Constantinopolului.
2. Analele istoriei bisericii din veacul întii a hristianismului.

* Proin — fost.

3. Tratația patriarhului Nectarie asupra papismului.
4. Tîlcuirea Apostolului de Nicodim Aghioritul.
5. Tîlcuirea Psaltirii tot de Nicodim.
6. Din cuvintele lui Cornilie, ierochiricul bisericii mari.

Se mai îndeletnicește acum tipografia monastirii Neamțului cu tipărirea *Pidalului* sau *Adunarea canoanelor bisericesti*, o carte a cării nevoie era obștește simțită și de cătră preasfinția sa pentru întiași dată s-au tradus românește. Tot acum pâr. proin-mitropolit au dat spre tipărire, la *Cantora Foiei sătești, Piatra scandalului*, scrisă grecește de Ilie Miniat și menită de a ne arăta istoria dezbinării bisericilor Răsăritului și Apusului. Această scriere, ce este interesantă nu numai pentru preoți, dar și pentru mireni, căpătînd cuvenita învoire, va ieși în luna lui aprilie și este hotărîită de a se împărți în dar, ca multe alte scrieri a preasfinției sale.

A lăuda scrierile părintelui proin-mitropolit, nimene nu ne-o poate împluta ca măgulire; aceasta este numai o datorie; căci de nu alții, dar măcar noi vroim să dovedim neadevărul vorbii: τῶν μὲν εὐτοχοῦ τῶν πάντες ἄνθρωποι φίλοι, τῶν δὲ διστυχοῦντων ⁶.

M. K.

[11]

No. 12 — *Duminică în 2 aprilie*, p. 96.

Bibliografie. — *Icoana pămîntului* tipărită în Blaj de d. profesor Ioan Rus este o carte de *Geografie*, în 3 tomuri, pe care fieștecare român ar trebui să se grăbească a o căpăta.

Autorul s-au silit a îndeplini lipsa ce era de o asemenea carte. Împărțirea ei este sistematică și dupre metoda urmat de cei mai buni geografi.

[12]

No. 14 — *Duminică în 16 aprilie*, p. 112.

Bibliografie. — *Tablele istorice* de dr. Eduard Vehse, crăiesc arhivar din Saxonia, au ieșit la lumină în București. Mulțămită fie din partea românilor domnului I. Voinescu II, care au întreprins și au desăvîrșit traducerea acestui uvraj colosal și plin de merit, care va figura cu cinste în toate bibliotecile și pe care toți iubitorii de cunoștinți istorice trebuie să-l dorească cu căldură.

[13]

No. 16 — *Duminică în 30 aprilie*, p. 128.

Înștiințare. — *Cîntece populare a românilor*. D. V. Alecsandri, dorind a îndeplini colecția ce au făcut de cîntece populare a românilor, pîn' a nu le pune încă subț tipar, poștește pe toți cetitorii *Foaiei științifice și literare* ce vor cunoaște și vor avea asemenea poezii populare să binevoiască a le împărțăși d-sale, avînd sigura făgăduință din parte-i că vor priimi gratis cîte un exemplar de *acele cîntece, cînd vor ieși la lumină!*

[14]

O refutație. — Au ieșit de curînd o refutație neiscălită asupra articolului d-lui I. Ionescu: *Despre îmbunătățiri în agricultura noastră.* Așteptăm în puțin o răsrefutație, și pe urmă o răstrerefutație! ș.c.l.

[15]

No. 18 — Duminică în 14 mai, p. 144.

Voiajuri și primblări! Românii au început a se face cosmopoliți; și de vro cîțiva ani gustul voiajurilor s-au lățit atît de mult între ei, că nu-i primăvară în care să nu iase din țeară caravane întregi de tineri și de dame, ce merg să se desfăteze în plăcerile Vienii, a Parisului și ale Italiei. Aceste călătorii depărtate s-au făcut pentru ei o trebuință neapărată, ce vădește iubirea lor pentru civilizație. Cu vro cincisprezece ani în urmă cel mai mic drum, fie măcar pîn' la Tîrgul Frumos, se părea o călătorie îngrozitoare, însă acum voiajurile de cîte 800 de mile se par un lucru atît de ușor, încît se numesc chiar primblări. Mai dăunăzi o damă foarte delicată zicea cu un aer serios ce o înfrumuseța și mai mult: „Astăzi am făcut un voiaj tare ostenitor de la grădina publică pînă la rediu*, dar piste o lună am să fac o primblare pin Italia și pin Franția”.

[16]

No. 20 — Duminică în 28 mai, p. 160.

Un nume rar! În Moldova, precum și în Valahia, multe persoane caută să afle pricina lipsei de bani, ce se simțește de vro cîțiva ani atît de des în cele mai multe pungi, și încă nu au putut desluși vederat acest problem. Domnul Calamburescu, fără a se adînci în cercetări de economie politică, au răspuns la întrebarea ce i s-au făcut asupra lipsei banilor: că aceasta se trage din pricină că *banul este un nume rar* (numerar — *numéraire*).

[17]

No. 22 — Duminică în 11 iunie, p. 176.

Bibliografie. — *Cuconu Iorgu de la Sadagura*, comedie în 3 acte compusă de V. Alecsandri, au ieșit de curînd la lumină în tipografia *Albinei românești*. Depozitul broșurilor se află la d. editor A. Henig.

[18]

No. 24 — Duminică în 25 iunie, p. 192.

Dezgustul vieții — S-au priimit la redacție o bucată de poezie intitulată *Dezgustul vieții*, în care strofa următoare e vrednică de însemnat:

Am trăit în astă lume plină de amăgiri crude;
Am gustat al ei plăcere, am gustat amor și slavă;

* *Rediu* — pădurice.

Acum însă-obosit foarte, trist și cu genile ude,
Cer răpaos, căci în viață am băut ades otravă!

Autorul acestor jalnice versuri au împlinit la Creciu cincisprezece ani și bate mingea cu un talent deosăbit.

[19]

No. 28 — *Duminică în 23 iulie*, p. 224.

Alaltaieri, după amiazăzi, pe o cumplită fortună, un foc ștrașnic au izbucnit în mahalaoa Păcurarii de pe Deal și în câteva ceasuri au prefăcut în cenușă ca la triizeci case cu gospodăriile lor. Mulți nenorociți n-au avut macar vreme să-și scoată lucrurile, rămîind numai cu ce avea pe dînșii, așa de grabnic au fost cuprinși de grozavul element.

Tot în aceeași zi, și la aceeași vreme, luăm știre că o mare parte din tîrgul Hușilor era prada focului; chiar casa ocîrmuirii și cu cea mai însemnată parte a arhivei publice nu s-au putut mîntui.

O dreaptă compătimire pentru nenorociții noștri frați ne face să ieșim chiar făr'de voie din cadrul prescris foaiei noastre și, neputînd rămînea străini la lacrimile celor sărăciți, îndrăznim a arăta această întîmplare a zillii și a chema în ajutor pre cetitorii noștri, fieștecare după cît va putea și se va îndura.

Redacția au deschis o subscripție în folosul arșilor; exemplare de această subscripție sînt depuse în Iași la *Cantora Foaiei științifice* și la *Libreria* d-lui Nica, iar în ținuturi s-au trimis pe la dd. administratori. Bani strînși se vor împărți prin municipalități, jumătate la nenorociții din Iași și jumătate la cei din Huși, iar numele dd. subscriitori făcători de bine se vor publica.

I. Listă de subscripție.

În folosul arșilor din Iași și din Huși.

	lei	par.
Logofătul Teodor Sturza	284	
Beizade Neculai Vogoridi	284	
Vornicul Iacovachi Paladi	284	
Vornicul Teodor Ghica	284	
Postelnicul Gheorghie Carp	71	
Logofătul Costachi Sturza	532	20
Aga Alecu Buhuș	142	
Redacția Foaiei științifice	852	
	<hr/> 2 733	20

[20]

No. 31 — *Duminică în 13 avgust*, p. 248.

Un bon mot franțuzesc de pe malurile Bahluiului sau les brèves et les longues. — Un cinstit industrial de acii de carii am pomenit în art. *Case de mărițișuri*, publicat în no. 3 a *Foaiei* noastre, venit în Iași cu scop ca să înghită o locma *

* *Locma* — mîncare bună, gustoasă; ciștig, chilipir.

destul de aurită, între multe complimente pline de duh ce făcea unei dame moldovence pre care căuta a o îndupleca, ca doar i-ar fi de ajutor la metalicescul său plan, îi spuse și acesta că „el fusese la Paris un an și jumătate”. Însă, prin o greșală a limbii, el rosti cuvântul franțuzesc *an* cu un ton lung, și așa acest cuvânt în gura lui însemnă cu totul altceva decât periodul de douăsprezece luni. Cu o mare naivitate, sămna a nevinovăției duhului său, el îi zisă deci franțuzește: *J'ai été à Paris un âne et demi. — Rien que cela ?* îi răspunsă dama noastră. Ades limba greșindu-se spune adevărul.

Acest *bon mot* este cam greu de înțales pentru acii ce nu știu limba franțuzească: însă spre putincioasa lor *pliroforie**, cum se zice în stil de cântălerie, le vom spune că cuvântul *an* rostit scurt înșămnează și românește tot *an*, iar rostit lung, arată de departe pre acel dobitoc mintios a căruia cea mai frumoasă podoabă este agerimea duhului său și o păreche de urechi lungi.

M.K.

[21]

Răspuns d-lui P. V. din Bîrlad. — Domnul meu, am citit îmbele d-tale scrisori, cu îmbele d-tale manuscrite. Cel dîntei, *Moartea Ioanei Grei*, nu se poate publica fiind numai o simplă traducere din Makintoș; noi nu primim în *Foaia* noastră decât articole originale. Cel de al doile despre jeologie (cum scrii d-ta; noi am scris geologie, sau macar gheologie, dacă vrei să te ții de greci) asemenea nu-l putem publica fiind scris cu H, G și Θ; noi nu primim decât articole scrise cu *i*, *o* și *t*. Deci binevoiește a ne trimete ceva *compus* de d-ta și *scris* cu ortografie, dacă vroiești a fi colaboratorul *Foaiei* noastre. Pînă atunce însă sînt și eu a d-tale prietin, un titlu ce-mi dai, macar că nu mă cunoști, și pentru care îți sînt foarte recunoscător.

M.K.

[22]

No. 33 — *Duminică în 27 avgust*, p. 264.

1. [*Catedrala ortodoxă din Cernăuți*]. — În 7 iulie trecut, în Cernăuți s-au pus piatra temeliei la catedrala nouă ortodoxă, care se zidește pe o piață foarte frumoasă. Pînă acum s-au hotărit spre acoperirea cheltuielilor o somă de 104 000 fiorini argint. Această solenitate s-au făcut cu o mare pompă, la care au fost față toate dregătoriile Bucovinii. Un corespondent de ai noștri ne-au făgăduit un articol anume pentru această serbare națională.

[23]

2. *Caii d-lui Mavrodin et c-ie.* — Un prietin al meu viind de la Svorîștea, moșie a dd. Muruzești, și ajungînd la poșta Ionășenii ce este între Mihăilești și Botoșeni, căpitanul i-au pus la o droșcuță ușoară *doisprezece* cai, supt cuvînt că caii era cam *sprinteni*. Ei bine, cu toate aceste, gîciți, mă rog, cu cîți cai

* *Pliroforie* — nformație, lămurire.

au ajuns prietenul meu la Botoșeni? ... Cu doi cai ce au năimit * de la jitarul ** moșiei Stinceștii!!! Ş-apoi mai zică-ne cineva că avem trebuință de drumuri de fier!

M.K.

[24]

No. 37 — Duminică în 24 septembrie, p. 296.

Bibliografie. — De sup[er]teascurile *Foaiei satești* au ieșit: *Matilda*, roman istoric, în 3 tom. 8°. Tradus de logofătul și cavalier C. *Conachi*⁷ și se află de vânzare aici în capitalie, la dd. Nica și Henig, iar în provincii pe la corespondenții depozitului produselor naționale.

[25]

Vinătorul bun sau Meșteșugul de a nu-ți fi urit se va publica în curînd la *Cantora Foaiei satești*. Autorul, d. *Carlu Nervil*, nu primește a se prenumera decît pe acei ce știu da cu pușca. Acei ce sînt strică-praf nu pot fi cunoscuți între vinători, nici între prenumerații numitei opere.

Prenumeraja se face la *Cantora Foaiei satești* și la Libreria d. Nica.

[26]

No. 41 — Duminică în 22 octombrie, p. 328.

Coloniști de un soi nou. — Jurnalele străine au vorbit în zilele trecute de un plug cu aburi, carele într-un ceas ară cît una sută pluguri de-ale noastre, cîte, cu opt boi, ară într-o zi. Această aflare însă era incompletă, dacă nu s-ar fi găsit și vreun meșteșug de a putea săcera grînele sămănite în atîta mare cîtine de loc. Acest meșteșug, această invenție genială s-au făcut acum de cătră un moldovan, prietin al nostru, carele au binevoit a ne-o împărtăși și noă; noi asemenea o împărtășim cetitorilor noștri spre obștescul folos. Această invenție este așa și se potrivește mai ales pentru țerile noastre, care au încă trebuință de atîte brațe la lucrul pămîntului. Proprietarii ce doresc a mări cîștiul moșilor lor n-au decît să trimată cîteva corăbii la Noua Olanda și de acolo să cumpere, fiind foarte ieftine, cîteva sute de mii de momițe mari, numite urangutangi. Cînd vremea săcerișului vine, întreprinzătorul trebuie să aibă gata un numer de săcere, răspunzător la numărul urangutangilor; și aunge el n-are decît să ieie o săcere în mînă și să înceapă a săcera; toate momițele, după obiceiul lor de a imita tot ce vād pe alții făcînd, se apucă și ele la lucru, și cu iuțala lor cea obicinuită săceră lanul tot cu aceeași regegiune precum fusese arat cu plugul de aburi. Acești coloniști sînt foarte folositori pentru un stat, fiindcă din orice muncesc ei nu păstrează nimic pentru dînșii, și pentru munca lor nu cer spre răsplată nici nagrajdenii***, nici slujbe, nici ranguri.

* *Năimit* — inchiriat.

** *Jitar* — păzitor țarinilor să nu intre vitele în ele.

*** *Nagrajdenie* — răsplată, decorație (rus.).

NOTE

Sub titlul de *Miscele (adică: amestecate, de toate)*, în revista „*Propășirea*”, Iași, 1844, s-au publicat diferite note și cronici informative, aprecieri critice despre literatura vremii, societăți culturale, ortografie și despre alte probleme ale limbii, aprecieri literare, note bibliografice etc. Unele dintre ele sînt semnate de M. Kogălniceanu, altele nu, dar fără îndoială sînt ale lui. Cînd sînt scrise de ceilalți redactori, aceștia își semnează numele: V. Alecsandri (p. 152, despre *Torquato Tasso*; p. 184, despre *Lăpușna*), C. Negruzzi (p. 312) etc.

Le publicăm acum pentru prima dată de la apariția lor în chirilică.

¹ Dr. C. Vîrnav (1806–1878), medic moldovean care a activat la Iași. A studiat specialitatea medicinei în Pesta și Viena, luîndu-și doctoratul cu o teză scrisă în limba latină, *Rudimentum physiographiae Moldaviae* (Buda, 1836). Dr. C. Vîrnav a scris *Despre holera epidemică* (Iași, 1848) și *Despre holera asiatică* (Iași, 1872). La 1 martie 1844 a scos revista medicală „*Povătuitorul sănătății și a economiei. Foaie periodică pentru poporul românesc*” (1844–1845). Prin 1839–1840, dr. C. Vîrnav încercase să publice „*Oziris*”, revistă de orientare medicală elementară, dar n-a reușit (v. anunțul lui Kogălniceanu, vol. de față, p. 221, 384 și 385). N. Iorga, *O foaie de popularizare igienică și economică la 1844—[184] 5. Rolul fraților Vîrnav în renașterea românească*, în „*Revista istorică*”, V (august–octombrie 1919), nr. 8–10, p. 170–187 (despre dr. C. Vîrnav, p. 182–187); Dr. V. Bînzar, *Un protagonist al răspîndirii cunoștințelor medicale în popor. Constantin Vîrnav*, în culegerea de articole *Chipuri și momente din istoria educației sanitare*, București, Editura medicală, 1962, p. 103–113.

² August Heinrich Riedel (1799–1883), portretist german; a pictat de pe modele pitorești în cursul numeroaselor sale călătorii. Kogălniceanu se referă la tabloul cunoscut sub numele de *Femme d'Albano et son enfant*.

³ Enric Winterhalder (1803–1868), ziarist, scriitor, tipograf și editor, de origine austriacă. Venit în țara noastră pe la 1829, și-a însușit idealurile naționale românești, participînd activ la revoluția din 1848, la mișcarea editorial-tipografică a Țării Românești (în colaborare cu C. A. Țosetti) și la ziaristica de atunci.

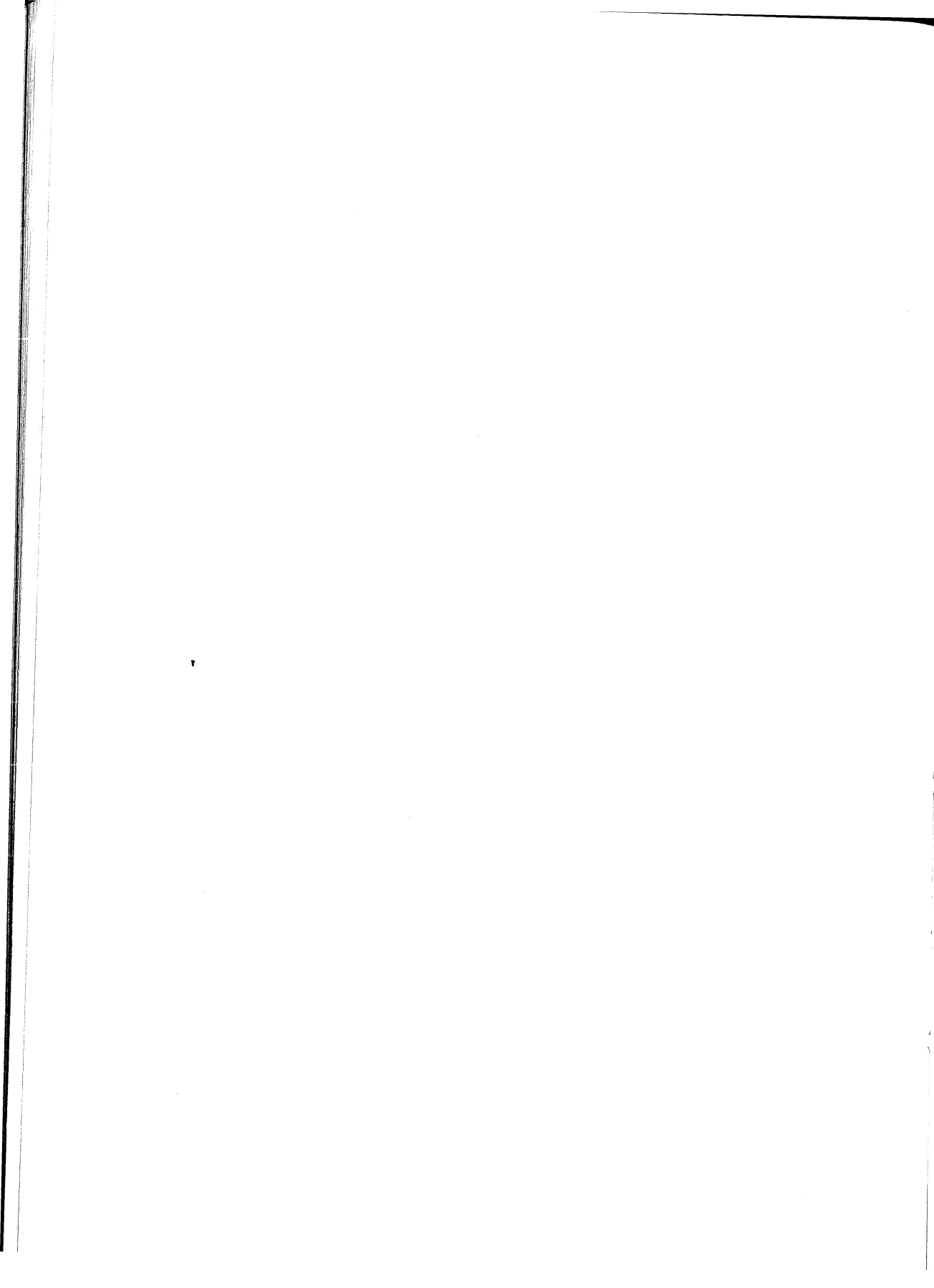
⁴ Asupra cărții lui Aimé Martin vezi nota 6 de la p. 611

⁵ Alexandru Gavra (1797–1884), profesor și scriitor ce a activat în Transilvania (Arad). A înființat primul institut de bibliografie la noi. Iosif Pervain, *Alexandru Gavra, întemeietor al „Societății bibliograficești”* (1835) și al revistei „*Ateneul românesc*” (1935), în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series philologica*”, Fasciculus 1 (Cluj, 1968), p. 3–30. Același autor, sub pseudonimul Verbină, *De la Șincai la Gavra*, în „*Studii literare*”, IV (Cluj, 1948), p. 135–169.

⁶ Traducem adagiul grecesc în românește: „Pentru cei fericiți toți oamenii sînt prieteni, pentru cei nefericiți nu se găsesc prieteni”. Este echivalentul versurilor lui Publius Ovidius Naso, *Tristia*, I, 39–40: „*Donec eris felix, multos numerabis amicos. /Tempora si fuerint nubila, solus eris*” (Atîta timp cit vei fi fericit, vei număra mulți amici. /Cînd timpurile vor fi întunecate, vei [rămîne] singur).

⁷ Madame Coten (Marie Risteanu Cotin...), *Mathilde, ou mémoires tirés de l'histoire des croisades*, Paris, 1805, 3 vol., în românește: „*Madama Coten, Matilda. Roman istoric. Tradus din franțuzește de logofătul și cavaler Costachi Conachi*”, Iași, 1844, 3 vol.

Scieri culturale

Varietăți

[1]

Un gascon* ce era hirurg de piele** asculta odată pre un ghegeneral carele f. 12 spunea că omorîsă într-o bătălie numai cu mîna lui șesă vrăjmași. „Aceasta nu este nimică, îi răspunsă hirurgul, eu trebuie să-ți spuiu numai*** că saltelele pe care dorm sint umplute numai cu barba acelor pre carii eu am trimes în cealaltă lume”.

[2]

La sărbarea care tîrgoveții Londrei au dat Crăiesei Victorie¹, tinăra suverană au închinat la sănătatea capitaliei cu vin vechi de 120 ani.

[3]

Un puștu tînăr se însurasă cu o văduvă foarte bogată, dar și foarte bătrînă. Puțin după cununie, săraca fimeie văzu că el o luasă numai pentru avere și de aceea să temea să nu o omoare ca să rămîie el sîngur stăpîn banilor ei. Într-o f. 12v zi, aflindu-se ceva rău, după / un fel de bucate, ea începu a se văicăra:

— Sint otrăvită!

— Otrăvită? — o întrebă bărbatu-său. Cine crezi că te-ar fi otrăvit?

— Tu, începu a striga bătrîna, tu, nimene altul!

— Ce! eu, răspunse soțul înfricoșat, eu un ucigaș! Îndată mă duc la doctor, să vie să te despîntece, ca să vadă că nu te-am otrăvit.

[4]

Domnul S... își chemasă de multe ori sluga care scutura straietele în tindă. În sfîrșit, văzînd că nu vinea, el deschisă ușa, strigînd:

— Blăstămatele! de ce nu vii cînd te chem?

* *Un gascon*, om de la un jînut, Franția, numit Gasconia, care nume să dă la fanfaroni și zicători de minciuni (adaos care nu mai este autograful lui Kogălniceanu).

** *De piele* — șters și deasupra corectat: *la un regement*.

*** *Numai* — șters.

- Să mă ierți, cucoane, că nu am auzit, răspunse sluga.
- Să-mi fi spus încaltea îndată, că n-ai auzit, zise iară domnul S ..., întorcându-se în odaie.

NOTE

B.A.R., ms. rom. 3740, f. 12 r și v.

Acest ms. cuprinde în scrierea autografă a lui M. Kogălniceanu conceptul unor articole tipărite apoi în „Alăuta românească”, 1838 (Fată bătrână, văduvă tânără, Filozofia vistului, Femeile, Răvașuri vechi a domnilor moldoveni și Varietăți, dar Varietăți n-au mai fost publicate).

¹ *Victoria* (1819–1901), regină a Angliei (1837–1901).

Examenul public a școalelor naționale din Iași

La 3 iulie s-au făcut serbarea generalnicului examen și a împărțirii premiilor, dinaintea unei numeroase și strălucite adunări, alcătuite de cinstita epitropie a școalelor naționale, de înalții funcționari a statului de ex. ca ghegeneral-inspectorul miliției, de consulii puterilor străine și de mulți învățați.

Luminarea sa, prințu Niculai Suțu, mădular a epitropiei, au binevoit a pune întrebările făcute școlerilor; ei au răspuns curat și bine, lucru rar în zioa de astăzi. Publicul, care mai totdeauna judecă prea degrabă, au putut singur a se încredința de sporul școlerilor în istorie, geografie, matematică, ritorică, poezie, filozofie și în frumoasele meșteșuguri; el au putut totodată prețui facerile de bine a epitropiei, rîvna domnului referendar și sîrguința profesorilor români. După sfîrșirea examenului au urmat împărțirea premiilor, făcută de luminarea sa prințul N. Suțu, și totodată s-au împărțit și următorul sonet, alcătuit de d. referendar aga G. Asachi, care au publicat și o relație istorică de lucrările cinstitei epitropii, de la așazarea școalelor naționale în prințipatul Moldaviei, care ephă de 10 ani s-au serbat la acest prilej.

Noi aflăm o adevărată plăcere de a împărtăși cetitorilor noștri frumoasele versuri a d. aga G. Asachi:

*Palladiul * moldovenilor
Pentru zioa aniversală a ina[u]gurației
Academiei Mihailene,
serbată în 3 iuli 1838*

Sonetu

Dacă Troia-n a ei ziduri Palladiul ar fi păstrat,
Care Joe din Olimpu au trimes spre a ei ferire,
A lui Priamos domnie în putere și-nflorire,
Teafără-ntre mii primejdii, pe temeuri ar fi stat.

Nu a zeilor urgie, nu Ahil înfiorat,
Nici a grecilor mii vase, ce vărsa foc și pieire,

* *Palladium* însămnă la eleni o statuă a zinei Pallas, adecă a înțălepciunei, pre care ar fi trimes-o din cer zinul Joe și despre care, așazată apoi la Troia în un templu, au prezis oracolul cum că cetatea Troia va fi nebiruită pe cît va păstra acel Palladiu. Anticii și acii de astăzi însămnează prin acest cuvînt oarecare objecturi cărora imperiile sau poliitiile sint datoare cu a lor trai și fericire (*n.a.*).

Nu Ulis prea înțeleptul cu ghibacea uneltire,
Ilion ș-a sale temple în țărîn-ar fi surpat.

Cu asemene nalt scopos, nației mîntuitor,
Reglementul ca Palladiu pe Academia au urzit,
Ca să fie de virtute și științe viu izvor.

Că Moldovei buna pronie fericire au merit,
Pe cît zelul și credința vor păstra acest odor,
Sub scutirea a doi luceferi de la *Nord* și *Răsărit*.

NOTE

A apărut în „Alăuta românească”, nr. 2, 15 iulie 1838, p. 21—23, nesemnat.

D[omnul] A. Demidoff în Banat, Valahia și Moldavia

D. Anatol de Demidoff, șambelan a m.s. împăratului Rusiei, au informat o societate din mai mulți învățați francezi: d.d. de Sainson, Le Play, Huot, Leveillé, Rousseau, de Nordmann, du Ponceau și vestitul zugrav Raffet *, spre a întreprinde, în vara anului 1837, o călătorie științifică prin Banat, Valahia, Moldavia, Rusia meridională și Crimul. Această călătorie s-au publicat în Paris de către librerul Ernest Bourdin, sub titlul de *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*.

Această călătorie este pentru noi un lucru nou, de vreme ce au fost întreprinsă de către societatea d. Demidoff într-un țal științific. D. Raffet este cel întâi zugrav de talent carele au însemnat perspectivele și costumele noastre atât de mărețe, atât de pitorești.

Împărtășind cetitorilor noștri cele mai interesante fragmente din călătoria d. Demidoff, nu sîntem la îndoială că nu va găsi în publicul român acele laude, aceeași îmbrățișare care au primit-o în toată Europa. — Și ce zic, și mai mult, pentru că d. Demidoff vorbește de noi, de țările noastre, și că vorbește într-un chip ce ne face cinste.

La 8 iulie 1837, noi aflăm pe drumeții noștri plutind pe Dunărea, între Drencova și Orșova Veche. De aici îi luăm, pentru că de aici călătoria lor, interesantă obștește, se face pentru noi și mai interesantă:

„De la Drencova și pînă la Orșova Veche, Dunărea conținește de a fi plutitoare pentru vase mari din pricina stîncelor și a puvoaielor apei strimbe și rapide ce împiedică și șivoiesc albia Dunărei. Drumeții atunce se pun în barce mici, a cărora fund lat poate în tot timpul să treacă piedecile, care, din nenorocire, întrerump acest canal firesc, vrednic de mirat. Noi, dar, ne imbarcăm într-o barcă frumușică cu opt vîsle și cu o odăiță zugrăvită. Deasupra unui catarg subțire flutura numele *Tiunde* pe o bandieră elegantă. De-abie ne-am suit în barcă și am văzut ce deosebire de repejiune înfățișează suprafața Dunărei într-această parte de loc. Apropiindu-ne de satul Islaț, care se înalță pe malul Banatului, noi am aflat toată apa în două triimi a lărgimei sale acoperită cu o spumă clocotitoare. O linie de stînci de la țermul unguresc se întinde așa de departe sub ape, încît vasele sînt silite să se apropie tocmai de malul Serbiei, unde-s apucate de un puvoi ce se pornește

* D. Raffet au zugrăvit vignetele din *Istoria Revoluției*, scrisă de d. Tiers, astăzi prezident miniștrilor Franței (n.a.). Cum rezultă din context, *zugrav* și a *zugrăvi* au sensul de pictor și a picta [D.S.].

cu o iuțală nespusă. După vro câteva minute de volvoare și de vuiet, navigația se face iarăși pacinică vro câteva minute, și-apoi iar încep noă stinci, noă volvoare, albe de spumă, pînă la locul unde munții, depărtîndu-se, lasă apelor strinse o mai mare întindere.

Din vreme în vreme zăream cîteva sate, atît în partea Serbiei, cît și în partea Banatului. Milanova între altele, care este zidită de-abia de cinci ani, în locul tristelor bordeie de Birnica. Milanova s-au înălțat asupra Serbiei în cinstea fiului domnului Miloș. În stînga noastră lăsarăm și vechea cetățuie, numită Tricule, alcătuită din trii turnuri. Doă turnuri deopotrivă se rădică pe o înălțime; al triile, care-i udat din toate părțile de valurile Dunărei, se unește prin un pod cu stinca unde sînt celelalte doă zidiri gemene. Această veche țarie este astăzi lăcuită de un pichet de carantineri.

În puțin, Dunărea se restringe și întră iarăși într-o noă strimtură, unde volvoarele sale se aruncă mînioase împotriva stavilei uriașe care se oprește în drum. Acolo barca se opri și ne scoborirăm pe uscat. Priveliștea cea mai măreață care ne-au încîntat ochii de cînd petreceam în aceste țeri ne-au încungiurat din toate părțile. Un zid de stinci, care se înalță mai sus de opt sute de palme, acopere fața riului de amîndoa țarmurile. Vro cîțiva stinjinii deasupra nivelului Dunărei și în coastele de jos a acestor stinci nemăsurate, șerpuieste un drum măreț, lucru nou, urmat cu stăruință și vrednic de acele mari rămășițe a Romei, din care fluviul ne-au păstrat prețioasele relic[v]ii. O peștiră întinsă se deschide pe țarmul Bănatului și un fel de ospătărie cîmpească, folosindu-se de aceste pivnițe firești, s-au așezat subț însuși bolta peșterii. După un scurt răpaos, luat la umbra acestui lăcaș răcoros, noi ne-am urmat drumul pînă la locul unde o cărare stincoasă duce la întrarea peșterii lui Veterani, vestită în țeară și mai departe prin frumoasele sale legende de izgoniți, de bandiți și de lupte.

În războiul ce Ungaria au avut împotriva turcilor, la anul 1788, peșterea lui Veterani¹ au slujit, se zice, în loc de palancă* unui garnizon de infanterie, și un tun, cu mare trudă suit pînă în întrarea ei, stăpînia de departe peste toată întinderea Dunărei, din poziția sa cea nebiruită.

Barca ne aștepta în josul drumului și noi am început a pluti rapide, apropiindu-ne de țarmul Serbiei. De această parte, am putut însăamna că poalele stincilor sînt tăiete regulate, pentru ca un drum să poată trece împregiurul vîrfurilor lor și care drum urmează fără conținere șovăiturile Dunărei. Acest drum este un lucru a romanilor, acelor urieși carii, în războaiele lor cu dacii², au ocupat multă vreme aceste țeri, înainte de a lăsa în ele coloniile lor.

În puțină vreme, și pe același țerm, o mare inscripție ne s-au arătat între buruiene; vîslașii noștri ne-au oprit pușintel spre a privi nobilul semn de puternica trecere a acestui mare popor. Pe o stincă mare în picioare, un cadru împodobit cu bogate săpături și cu vulturi cu aripile întinse împregiură acea lungă inscripție. Macar deși acea stincă istorică s-au stricat de timp și de focurile păstorilor ce s-au aprins atîte veacuri subț ea, totuși se poate încă ceti cele dintîi doă linii, din care se pot gîci aceste cuvinte:

*Imp. Caes. Nervae filius Nerva Trajanus Germ. Pont. Mac.*³

După ce am privit într-o depărtare cuviincioasă, spre a nu îngriji pre mărgineni, această suvenire împuitoare pre care ne-am mirat atîta s-o găsim într-aceste pustii și pe acest țerm poate încă așa de barbar ca și înainte de a-și aduce Traian

* *Palancă* — întăritură, adăpost.

legioanele sale, noi ne-am îndreptat spre Orșova Veche, vechea cetate a Banatului, și, după puțină vreme, ne-am văzut așezați în singura și mica ospătărie a acestui târg.

A doua zi, noi am lăsat Orșova, într-o noă barcă, mai mare și mai tare decât aceea pe care venisărăm în zioa trecută, și am început a trece iute dinaintea Orșovei Noă sau Ada-Gale (ostrov întărit), cum o numesc turcii. După ce am lăsat în urmă-ne această cetate, am intrat în albia spumoasă, unde Dunărea se învrtește în loc cu un fel de furie și încungiură vârful stincelor care-i umplu albia prea puțin adîncă.

Trecătoarea numită Poarta de Fier, adevărat primejdioasă, nu ține mai mult de douăzeci minute; vuietul apelor furioase, frumuseța sălbatecă a munților de pinpregiur și larga perspectivă ce se întinde înainte-și, în depărtare, fac această răpide plutire foarte împuitoare.

Puțin pe urmă, riul își ia iarăși mersul seu măreț: se întinde cu plăcere și ca [și] cînd ar vre să se odihnească de chinurile și mișcărilor sale, între țărmurile depărtate a Valahiei și a Serbiei. Din acest punct am zărit pe țărmul Valahiei vro câteva bordeie triste. Această grămadă de tarabe se numește Șchela *; tocmai în față, pe malul turcesc, este zidită Cladova.

Aice se oprește plina noastră de întîmplări navigație. De acum înainte, Dunărea va fi un riu fără primejdii și fără stavile. Marele vas de aburi *Argo*⁴, pre care-l vedem oprit mai în jos de uscatul țărm, așteaptă numai sosirea noastră spre a se arunca asupra acestii largi pînze de apă, supusă Turciei **.

Cea întii ochire asupra pămîntului Valahiei nu era făcută ca să ne mulță mească. O cîmpie pusteită și goală, vro câteva colibi de vălătuci și de tină: iată perspectiva care încungiură pre drumetu ce așteaptă la Șchela purcederea vaporului. Noi ne-am folosit însă de vreme spre a merge să vedem Cerneții⁵, târg mic într-o depărtare ca de un ceas mai înlăuntrul cîmpiilor și trebuie să mărturisim cît privirea sa, cu totul orientală, ne-au adus în mirare. Cerneții n-are mai mult decât o uliță lungă și strimbă, avînd de amîndoa părțile dughene și șoproane, care fac trecerea încă mai strimă. Toate aceste dughene sau prăvălii, cum le zic muntenii, sînt scîrnave și arată ochilor trecătorilor mărfuri adeseori grețoase. Era într-o duminică și tot norodul se odihnia. Bărbații trăgea tiutiu, șezînd înaintea ușilor, femeile, despărțite de bărbați, fără a fi deplin închise ca la turci, șezînd cu un genunchiu la pămînt, în vreme ce celalalt le vinea pînă la gură, vorbea niște vorbiri rare și pline de lenevire. Deși streină, această poză este graci-oasă, are un nu știu ce nepăsat, ce-i cu totul în armonie cu fizionomia suferindă a celor mai multe din tinerele femei române. Portul norodului se apropie foarte mult de formele orientale și, văzînd cineva aceste figuri serioase, nemișcate, cu ochii lungi și jumătate închiși, simțește că Turcia este încă pe malul acela și că au lăsat încă pe multă vreme, în Cerneți, întipărirea obiceiurilor sale.

Am fost față la un joc românesc plin de caracter și de originalitate: șesă flăcăi, țiindu-se de brîu și întinși într-o linie, fac din dreapta în stînga și din stînga în dreapta, unul după altul, un fel de marș a căruia pasuri, simple sau împodobite dupe gustul și talentul dăntășului, bat tactul, după cîntarea a două scripci scîrțiitoare. Într-această figură, îmbii corifei, carii mîină jocul în stînga sau în dreapta, își reazămă pe un băț mare brațul slobod; și acești doi corifei au, mai ales, însărcinarea de a înfrumuseța prin grații și *fiorituri* acest joc de un caracter bărbătesc

* *Schelă* — port. (arh.). Aici este vorba de Turnu-Severin.

** Ba nu (*nota lui M. Kogălniceanu*).

și aspru. Un tiner subțofiter român își împlinia cu mult talent această însărcinare importantă: cu capul rădicat și mîndru, el trăgea după sine cu o mîină zdravănă tot lanțul dăntătorilor și din cînd în cînd își arunca cîte o căutătură mulțămită asupra picioarelor, care se mișca cu o iuțală și o acurateță totdeauna credincioase tactului. Lăutarii erau doi țigani, din acel soi de oameni vagabonzi, atît de numeroși în Valahia. Unul din acești avea un tip de o așa minunată frumuseță, că cu cea mai mare părere de rău am văzut cum subțofiterul atît de iscusit la joc bătea cu loviri îndoite piste această nobilă și interesantă figură, prea frumoasă spre a acoperi un suflet înjosit, dar care cu toate acestea nu arăta nici un alt simțiment decît o dobitocească supunere.

Întorcîndu-ne de la Cerneți, după amiazi-zi, noi ne văzurăm împrôșcați de o mulțime de broaște țistoase, ce fieștecare lăcuitor arunca asupra noului nostru vapor: *Argos*

Planul nostru nu era să coborim riul pînă la Galați, locul stației cei mai în jos a întreprinderii vasurilor cu aburi pe Dunăre. Vroiam să părăsim pre *Argos* pe țărnul Valahiei, la poalele unei cetăți vechi numite Giurgiu, și de acolo să mergem la București. Acest vas ar fi mers mai iute decît acela care ne adusesă de la Peșta, dacă n-ar fi fost silit să tragă la edec * un cîrlac** foarte mare, încărcat cu cărbuni de pămînt, pentru una din stanțiile societății. Toată zioa lui 10 iulie, zi posomorită și ploioasă, în care vîntul bătea cu o iuțală strașnică, greutatea acestei grămezi de cărbuni ne-au împiedicat plutirea și de multe ori ne-au adus și în primejdie să fim înecați.

În sfîrșit, am ajuns aproape de țărmurile Vidinului. Înslesniți de răpedul curs a apei, de-abia putem să zărim cîteva țării în stare bună, deasupra căroră haremul lui Seid-pașa își înalță nenumeratele ferestri, întărite cu zaluzii și cu balcoane neregulate. Seid-pașa nu are mai puțin decît o sută de femei, după cum am auzit, care toate așteaptă cu nepăsare ca groaznica ciumă să le micșureze numărul și să le facă loc în favorul stăpînului. Vidin are o mulțime de zidiri mai elegante și împregiurate de copaci; este împoporat cu sute de minareturi, care seamănă în totul cu niște lumînări de ceară, ce au deasupra o stingătoare de argint ...”.

Călătorii trec pe lîngă Lon-Palanca, Oreava, Șistova și Rusciucul ***.

„În puțin, *Argosul*, îndreptîndu-și cîrma spre țărmul sting, spre a trece toată întinderea Dunărei, și lunecînd pe lîngă ostroavele sale cele înjosite, unde vuietul vasului gonește miriade de pelicani, de cormorani și de cocostîrci, *Argosul* ne lasă pe pămîntul Țării Românești și sub zidurile dărimate a Giurgiului.

Un mal înalt, pe carele pojijia**** și trăsurile noastre de-abia au putut să se suie cu mare greu și cu ajutorul unei mulțimi de cai, au priimit, în puțin, toată caravana cam ostenită de această de pe urmă și monotonă parte a navigației noastre. Cu mare trudă și cu îndelungate alergări am putut să căpătăm cai de poștă ca să plecăm la București. După mai mult de trii ceasuri, trecute în rugăminte și în cereri, am putut ave toți caii poștei de la Giurgiu, ce era adunați într-un ocol, unde trăiesc obicinuit. Doăzeci și patru de cai se adunasă, dar de-abia au ajuns pentru două trăsuri. Înhamatul la trăsuri merită o povestire deosăbită. Caii sînt mici, slabi și fără soi. Seamănă foarte mult cu acei ce în Franția se cheamă *porteurs de cerises* sau *cereșeri*, dar au o iuțală și o energie deosebite, zboară ca săgetele. Hamurile

* *A trage la edec* — a trage cu un odgon un vas împotriva cursului apei.

** *Cîrlac* — vas cu pînze, luntre.

*** În unele cazuri, Kogălniceanu nu traduce integral pasajul, ci numai îl rezumă.

**** *Pojijie* — suma tuturor lucrurilor unei gospodării, calabalic (rutenism).

Ior sînt nu se poate mai simple: doă frînghii subțiri le slujesc de ștreanguri, care sînt adunate la piept prin o gură de ham. Împregiurul capului o altă frînghie, mai slabă, le este întoarsă în loc de căpăstru, fără zăbală, fără potcoave; dobitocul este cu totul slobod. Cînd de la o poștă la alta acești cai se ostenesc, surugiii descalecă, îi freacă la ochi și le trag urechile, încredințați că se vor odihni prin acest chip. Doisprezeci din acești telegari era înhămați doi cîte doi la fieștecare din trăsurile noastre. Deodată acești cai, ațîțați de țipetele ascuțite și lungi a surugiilor, soi de sălbatici, jumătate goli, ne-au pornit pe niște șesuri întrerupte cu pîrăie, cu mlaștini fără fund, cu albi de rîie uscate, și însuși în acea seară ne-au adus în București.

Unii din tovarășii mei rămăsesă în urmă-mi, așteptînd întoarcerea cailor. Se folosiră de această vreme spre a lua sama la toate petrecerile curioase ce se afla în Giurgiu în zioa Sf. Petru, zioa sosirei noastre în tîrg. Le-am lăsat lor plăcerea de a povesti aceste desfătări întovărășite de chiote și de vuiet.

Marele șes, carele se întinde între Giurgiu și București, este întrerupt din vreme în vreme de niște albi de riuri uscate, destul de adînci și care în timpul ploielor se fac atîte gropi primejdioase pentru călători. Mai mult decît o dată, cu grelele noastre trăsuri, noi eram să rămînem înglodați în mlaștinile noroioase, unde drumul n-are alt sprijin decît crengelile de copaci, aruncate de-a curmeziș. Vai, dar, de trăsura ce caii ar lăsa-o îngropată într-acea tină neagră și moale! Ar rămînea multă vreme pînă să-i vie cineva în ajutor! Cu toate acestea, pe aceste triste drumuri, călătorii sînt așa de rari ca și satele, dacă se pot numi sate cea mai săracă adunătură de bordeie de crengi și de vălătuci, care acoperă un fel de vizunie, unde toată familia trăiește îngropată.

În zioa trecerii noastre, însă, vuiete de veselie învioșa toate aceste ticăloase lăcuinți; serbarea zilei înviesă toate scripcele țiganilor. Zama acea acră-dulce pre care țaranul român este obicinuit a numi vin da inimă pentru joc tutulor acestor voinici flăcăi, acestor fete smolite, mai rădica glasul pe nas a babelor, spre a psalmodia cîntecele tradiționale ce urechile dacilor sau a romanilor au auzit poate încă în vremele lui Decebal și a lui Traian.

Acele doăzeci de ceasuri ce aveam să mai mergem trecură cu destulă repeziune. Cît aleargă cineva pe pămîntul unit a șesului, drumul este atît de răpide cît îi ușor. Acești cai slabi și flămînzi, carii nu-s înhămați decît cu niște frînghii vechi, duc pre călători cu o iuțală nespusă. Surugiii, urcați pe înaltele lor șele de lemn, poartă ca un fel de eșarpă frînghia ce le ține loc de frîu și de hățuri și iată-i urlînd și dînd din mîni ca niște îndrăciți, carii împing la galop și fără odihnă urdia de cursieri, jumătate sălbatici, înhămați la o singură trăsură. Cîteodată, șiragul se aruncă pintre înaltele buruiene a fînațului și caii atunce se folosesc de prilej spre a apuca în fugă cîteva paie sau frunze uscate, ce le mîncă tot alergînd. Ajungînd la poștă, caii îndată sînt scoși din ham, carele, cum am zis, este alcătuit de doă ștreanguri și de o gură de ham în care dobitocul își bagă singur capul și din care iese iar singur; după acea, surugiii, în semn de mulțumită și pentru ca să se odihnească caii, îi trag pe fieștecare de urechi și de părul ce au la frunte, și-apoi, de-abia răsuffîndu-se, le dă drumul ca să-și cîștige iarăși puterile pe iarba cea uscată a șesului.

Cînd am ajuns în București, seara era înaintată și simțirăm tot necazul ce poate pricinui căutarea unei gazde într-un oraș mare, prin niște ulițe încilcite și neluminate și cu niște călăuzi cu care nu ne puteam înțelege. Ne arătasă clubul nobililor în teatru, ca singurul loc unde am fi putut afla o lăcuință, dar puțin

lipsi ca tractirgiul * să nu ne deie tot felul de ajutor și de-abie după multe rugăminți și după ce am așteptat sfârșitul priveriștei au binevoit să ne deie două odăi, așa de aproape de teatru, încât trebuiau numai să deschidem o ușă ca să fim pe scenă. Noi însă, fără de cale ne-am jălui de această ospitalitate, de vreme ce în puțin vizitele cele mai cinstitoare ne-au venit înainte.

De-abia ne așezasem, un ofițer, trimis de î.s. ** domnul stăpînitor, au venit să ne fie de ajutor.

Noi vom sfătui pre călătorul ostenit, carele sosește în București, ca să-și facă cea întâi vizită minunatelor ferechie sau băi turcești, unde ne-am dus să le cercăm. Aceste așezări, ce se află mai ales în partea orașului udată de Dimbovița, unesc cu isprăvile folositoare a aburilor toate desfătările rafinate cu care orientalii au știut să împregiure nevoile fizice a vieții.

În această dintii zi, câteva vizite primite și date au început să ne deie o idee generală despre București și lăcuiorii săi. Trebuie să mărturisim că am fost primiți cu o politeță atît de aleasă, încît din cele dintei ceasuri tot timpul nostru s-au aflat îndeletnicit încă pentru o vreme mult mai îndelungată decît cea ce puteam hărăzi unei ospitalități așa de priimitoare.

Domnul stăpînitor binevoisă să ne însemneze un ceas spre a ne primi încă în cea seară; pînă atuncea noi ne-am dus ca niște adevărați străini, plini de curiozitate, să vedem lumea cea frumoasă a acestei capitalii, cum zic franțezii, care se primbla în locurile obicinuite și cu *caleșcele* de toată zioa, căci în acest oraș fieștecare își are *caleașca* sa. Această primblare, atît de îmblată, este puțin vrednică de popularitatea de care se bucură, căci nu-i nimic alta decît o uliță mare, plină de pulbere și umplută de gropi ***. Cînd străinul au ajuns la sfârșitul uliței și a orașului, tot n-au sfîrșit a fi jărtfa unei sghîituri urite, pe o șose rău căutată, unde niște copaci de trii ani dau nădejdea unui umbragiu ****, menit a răcori pre fericirii români a veacului viitor, dar pe primblătorii de astăzi îi lasă în prada razelor oblice a soarelui. O cîmpie lată și mlăștinoasă, iată orizontul care împregiură această politie *****. Cu toate aceste, șirul calescelor este lung și îndesit pe drum și, în toată seara, se întilnește, credincioasă locului de întilnire, adunarea aleasă a acestei nații împestrițată ce-și schimbă astăzi obiceiurile ca costumele *****. În aceeași caleașcă, unde vezi femei a căroro tualetă și manieră caută cum ar pute mai bine să samine cu eleganța și cocheteria vienească, poți să zărești încă și fracul negru, reprezentantul tinerei Valahii (*jeune Valachie*), șezînd în fața nobilei și cuvioasei figuri a vrunei boier cu barbă și cu un icilic ca o boltă, modă greoaie adusă de grecii Fanarului. În capra calescelor șede serios cînd un vizitiu îmbrăcat rusește, strins în lungul seu caftan, cînd un turc, cu un larg turban, sau un arnăut cu cămeșă albă și încrețită *****. Într-un cuvînt acest alai răpide care aleargă în pulberea serei, aceste pene, aceste turbane, aceste văluri care trec și se întilnesc împregiuru-ți compun o priveriște cu totul străină și de o novitate atrăgătoare.

* *Tractirgiu* — administratorul hotelului, gazda (inv.).

** *î.s.* — înălțimea sa.

*** Podul Mogoșăiei (*nota lui M. Kogălniceanu*).

**** *Umbragiu* — umbrar (fr. *ombrage*).

***** *Politie* — oraș (gr.).

***** Cînd nu vom mai fi arlechini! și cînd străinii nu ne vor mai numi nație împestrițată! (*nota lui M. Kogălniceanu*). *Arlechin* — personaj comic îmbrăcat cu haină de petice peștrițe (*clown*); om neserios.

***** Și noi am fost la București și n-am văzut niciodată asemenea caricaturi; dinapoia calescei am văzut arnăuți, în capră niciodată (*nota lui M. Kogălniceanu*).

După aceasta ne-am dus la palatul înălțimei sale. Vro cîțiva ofițeri aștepta sosirea domnului de la primblare ...

Întorcîndu-ne de la palat, ne-am aflat acasă tovarășii ce-i lăsasăm pe malul Dunărei. De-abia sosisă morți de trudă și ne grăbirăm să le arătăm lăcuința îngustă, ce cu mare ce putusăm să le găsim în apropiere. Iată ce i-au întirziat și ce au văzut în Giurgiu după ce am purces, lăsînd poșta fără cai:

După ce ne-am văzut, ne ziseră ei, siliți să rămînem în Giurgiu, fără cai și fără trăsuri spre a pleca la București, am început să ne pregătim un număr de căruțe de poștă, îndestule ca să încapă persoanele și greul calabalic ce rămăsesă cu noi. Nimică nu este mai simplu și mai nou de văzut decît căruțele de poștă din Valahia. Căruța se alcătuieste dintr-un fel de ieslă pinpregiur, cu niște gratii de lemn, puse pe patru roate mai mult sau mai puțin rătunde și doă osii de aceeași materie, fără un cui, fără o bucățică de fier. Această ladă, încărcată cu fîn ce adeseori este putred, poate să încapă un călător, rareori doi. Pașientul, apăsat pe sine, nefiind răzămătat sau sprijinit de nimică, trece cu repegiune locurile, știindu-se cu amîndoa mînilor de gratiile dobitoceștei sale căruți, ca un călăreț neînvățat ce se ține de coama unui cal ce au prins de fugă. Aceste căruți se pot potrivi numai cu telegele rusești și sînt încă mai rele. Acest fel de transport, care adună toate neîndemînările de care caută cineva să se ferească la drum, este singurul mijloc cu care poate să se slujească în Valahia călătorul ce nu-și are trăsura sa. Noi trebuiam să plecăm tocma la miezul nopții, după ce cailor de poștă s-ar fi ordihnit de ajuns; aveam, dar, destulă vreme ca să vedem tîrgul și să ne desfătăm cu prive-liștea serbarei, a căreia vuiete resuna împregiurul nostru.

Giurgiu era o cetate turcească înainte ca tractatul de Adrianopol⁶ să o facă românească; în epoha acea, mijlocirea generoasă a Rusiei rădică din îngiosirea lor pre prințipaturi apăsate de asuprele. Barbaria retrecu Dunărea, dar, înainte de a ieși din Giurgiu, musulmanii resturnară zidurile cetăței *. Acest tîrg este, dar, astăzi o adunătură de ruine și de binale noă. Simetria modernă își împinge liniiturile pintre vechea *harababură* orientală; iată pentru ce multă vreme încă uliște neisprăvite și locuri pline de moloz vor sluși planul regulat a Giurgiului celui nou. Cvartalul aproape de Dunărea este zidit de curînd; cîteva case frumușele și o beserică închinată Sf. Petru și care se sfinția tocma în acea zi îi dau un aer cu totul european. Mai departe se află o piață rotundă, în centrul căriia este tot Giurgiu. Acolo sînt adunate prăvăliile și cafenelele cu gloata lor de *tirichii***, carii trag ciubuc înaintea ușelor. Acolo mai sînt și doă-trii ospătării cu mincinoasele lor table puse deasupra porței ospătării, unde călătorul nu găsește nimică altă de mîncat decît un sorbet, alt pat decît fața unui bilard; această mobilă, care-i o dată un pat așa de rău și un bilard așa de rău, să află obicinuit în Valahia și Moldavia.

Tot tîrgul era deșert și tot norodul seu se adunasă pe un șes mare, fără umbră și fără verdeață. Pe acest șes venia pîlcuri, pîlcuri, familii și sate întregi de români și cete numeroase de țigani. Într-acest chip se măria necontentit gloata ce începuse a fi nemăsurată, a negustorilor, a dănțașilor, a scripcarilor și a curioșilor trași de această serbare ce era să ție mai multe zile. La sosirea pe

* Tîrgurile turcești ce se află din a stînga Dunărei, precum și pămîntul sau raeoa lor le vor da înapoi Țării Românești;... și țăriile ce era mai înainte pe acest mal nu se vor mai pute înființa. — Vezi tractatul de la Adrianopol (*nota lui M. Kogălniceanu*).

** *Tirichiu, tiriachiu* — ameiț (de băutură sau de substanțe narcotice).

locul iarmarocului carăle se disjugă, tăbărirea * se așază și un oraș nomad, unde se amestecă deosebitele neamuri ce împoporează Valahia, se mărește neconținut. Românii tăbăra subț perdele mari de pînă albă, întărite de harabalele lor, pe lîngă carele rumeșă boii și bivolii disjugați, în vremea ce cetele de țigani se deosăbia prin șetrele lor mohorite, vergate cu dungi negre.

Din toate părțile se înălța fumul cuptioarelor, unde se pregătia simpla hrană a acestui popor, atît de înviat pentru desfătare; subț toate corturile se îmbrăca pentru joc. Zdravinele fete a Valahiei se deosăbia prin scufiele lor de catifea, pe care strălucesc salbe lungi de galbeni și de parale, care le-i zăstrea. Cîteodată scufia cea mai încărcată de galbeni și cea mai bine făcută spre a aduce în ispită pre flăcăi împovora subț sarcina sa un cap bolnăvicios și neplăcut; mai mult de un obraz nobil și dulce, dinpotrivă, n-avea altă gătire decît o proastă ghirlandă de parale. Iată în scurt istoria zestrelor a tutulor națiilor poleite a acestei lumi. Fetele țiganilor se deosăbesc prin o frumuseță singuratică, care și-au păstrat întipărirea soiului din care mulți autori pretend că cetele lor se trag. În ele se află talia subțire și vînjoasă și extremitățile atît de delicate a femeilor de pe țarmurile riului Ganghes.

Ar fi greu de a da o idee despre acest iarmaroc mișcător și plin de vuiet, în care toată această mulțime de oameni foia. Un șes fără margini, din care se înălța un nour des de praf, era acoperit în întregime cu corturi, cu șoproane, cu care și cu vite. În această amestecătură fără rînduială, fără poliție și cu toate aceste fără gîlceavă, neguțitorii își intinsesă marfele lor. Pînzi, straie, pîeli și lucruri de mîncare era de vîndut în belșug. Dacă vro bucată de loc rămîne slobod, îndată-i prins de jucăuși; dintîi fac o horă mare, care începe a se întoarce cînd în dreapta, cînd în stînga cu o mișcare lînă și așezată, ce cîteodată se face mai iute; în acest fel de joc, bărbații și femeile se țin de mînă, lăutarii țigani în picioare șed în mijlocul horei și se năcăjesc și se mișcă foarte mult spre a-și executa cîntelele cele fără sfîrșit. Jucătorul ostenit de această plăcere poate să se lasă cînd vrea și orice trecător ahotnic** poate să între în joc fără greutate; așa se prelungește pînă tîrziu acest bal neîncetat pentru care românii ne-au părut cu mare patimă. Cu toate aceste, oricît să fie de mare plăcerea lor pentru această desfătare, toți joacă cu o vrednicie și o bună cuviință vrednică de însemnat. Fetele de țigan însuși se poartă cu sfială și cu un ton păzit. Nu era rar de văzut cincizeci pînă la șesăzeci dănțași, cu porturi felurite și pitorești, strinși într-o singură horă; aceste hore se înmulția pe nesfîrșite pe toată întinderea șesului, sărînd împregiurul orhestrului țipător a țiganilor. Aflam mare plăcere a privi aceste desfătări simple și de o asprime antică. Multă vreme rătăciți în norod, ne deprindeam cu această atmosferă de vuiete, de țipete, de instrumente și de clopoței, dar pregătirile călătoriei noastre ne chema la gazdă, la aghențul vasurilor cu aburi, care este totodată și spițerul țîrgului. Fuserăm, în adevăr, prea norociți să ne încredem bunătății sale; cum puteam să ne înțălegem unii cu alții, prin limba italiană, acest binevoitor funcționar au început să ne prezică că nu vom pute pleca în aceeași zi la București, pentru că cunoștea foarte bine apatia și reaoa voință a căpitanului de poștă pentru străini. Pînă atunce, cum eram merințați să nu prînzăm nimic, din lipsa unui adăpost cuviincios, protectorul nostru ne dusă la marchetanul*** carantinei, unde

* Tăbărire — cantonament, așezare.

** Ahotnic — care dorește ceva.

*** Marchitan — negustor de mărunțisuri; aici, șeful carantinei (?).

am aflat un prînz simplu, mai cu totul turcesc; după aceea cinstitul spițer, care ne pusesă în magazii bagajul, ne-au dat aceeași ospitalitate și pentru noi și a cării toată cheltuiala au fost cîteva brațe de fîn.

Voia de a căpăta cai de poștă, în Valahia, nu se dă, cum este și în Rusia, decît aducătorului unei podorojni* dată de cătră ocîrmuirea orașului. După ce s-au plătit prețul întreg a drumului de la un tîrg la altul, se poate primi această podorojnă, care-i înfățișată căpitanului la fieștecare poștă. După aceasta, călătorul nu mai are nimic să plătească decît bacșișul ce vroiește să deie surugiilor. A căpăta un asemenea pas într-o așa zi nu era lucru ușor pentru că iarमारocul înghiția toate. Ocîrmuitorul tîrgului era dedat cu totul datoriiilor solenele a sarcinei sale și cinovnicii sei, spre a face contrast cu veselia zilei, se arăta înspre seară fără chef. Altă neplăcere: civilizația muntenească, puindu-se în locul obiceiurilor turcești, n-au gonit încă din Giurgiu, odată turcesc, o moștenire neplăcută și cîteodată și primejdioasă: cîrduri de cîni fără stăpîni se împărțesc, apropiindu-se noaptea, în toate ulițele Giurgiului, și fac circulația grea, mai ales pentru străini. În pisma atîtor stavele, eram gata, cînd la miezul nopții căpitanul de poștă în persoană sosi cu numeroasele sale căruțe înaintea porții spițerului.

Calabalîcul ne era încărcat, cînd au trebuit să ne lăsăm de purces, din pricina nătîngiei căpitanului de poștă, care nu voia ca să ne luăm bagajul. Așadar, cum ni s-au prezis, tocma a doa zi, și în doă cară mari țerănești, am putut de-abia să plecăm, unii peste alții cu lucrurile noastre și avînd pentru hrana noastră numai doă pîni negre ...

Cu cît se depărtează cineva mai mult de Giurgiu, cu atîta țeara este mai puțin goală; cîteva tufe de copaci tineri încep a acoperi pămîntul. Atîta ani nenorocitul țerean muntean, gonit ca o fiară sălbatică, își văzuse sămănăturile jăfuite de turci și cîmpurile pustiite, încît este lesne de înțeles cît de tare se temea de apropierea asupritorilor sei. Lăsasă, dar, o pustie de zăce ceasuri între Dunărea și între cele dintii a sale așăzări, ca un loc părăsit alergărilor prădătorilor, ca un pămînt blăstemat în care, în fieștecare an, se răspîndia bandele ieșite din Giurgiu, spre a răsăpi orice așezare noă și a goni la munte pre înspăimîntații plugari ...

După ce am trecut cîteva sate sărace, a căroră proaste colibi arată cea mai tristă ticăloșie, am înțîlnit un tîrgușor, în care am văzut iarăși cu bucurie cîteva case zidite. O mănăstire frumoasă a cării intrare este acoperită cu un turn este zidită tocma în fața unui han de o mărime rară. Păreții amînduror zidirilor au fost împodobiiți de cătră un Rafael ambulant, care au înfățișat pe ele sujeruri de felurimea cea mai streină și a căroră mulțime dovedește o rodire nespusă. Acest zugraf, îndrăzneț dacă au mai fost altul mai mult decît el, au cerat să reproducă pe acești păreți toată scara ființelor; au însemnat dintei spețiile sau soiurile de căpitenie a generei animale, fără a uita însuși pre canguroo a Australiei, care nu s-aștepta la atîta cinste; pe urmă ajungînd la speția omenească, la generea *homo*, s-au plăcut a produce pre capul d-operă a creației în pozițiile sale cele mai triumfînde: era cuconi frumoși și cucoane frumoase, pași măreți cu barba neagră și lungă, boieri fuduli cu urieșul lor icilic în cap, pe urmă soldați munteni în uniformă cea mare; și toți aceștii încoronați cu verdeață, încungiurați cu ghirlande, încădrați cu copaci fantastici.

Un scrînciob⁷, cu roata sa cea primejdioasă care amerință, unul după altul, să arunce pre acei ce șed în scaunul cel de asupra furcelor, era așezat subt zidurile

* *Podorojnă* — ordin de a se elibera cai de poștă de la o stație la alta.

mănăstirei. Se zice că românii au o patimă deosebită pentru acest fel de desfătare, deși în fieștecare an se întâmplă mari nenorociri. În sala hanului, sală și ea *ilustrată* toată cu fresce strălucitoare a Rembrandtului Valahiei, un țigan întovărășea din scripcă pre un băiat tiner a căruia glas drept și pătrunzător făcea să răsune o arie lină și solenelă. Judecînd după expresia muzicei, după luare-aminte tăcută și uimită a ascultătorilor, acest cîntec ce se alcătuiă din două fraze simple și plăcute trebuia să fie unul din acele cîntece de jale melancolice prin care toate popoarele primitive își povestesc tradițiile, biruințele sau nenorocirile. Românii, acești urmași a Romei, atîta vreme înjosiți, trebuie să fi păstrat unele din aceste cîntece care mîngîie de robie, ehurile cele mai de pe urmă a unei soarte mai blindă. Așa era, măcar pentru noi, impresiile ce simțiam ascultînd acest cîntec așa de simplu cîntat de săracul copil țigan.

După ce am ieșit din acest tîrgușor ce se numește Heresteu, am trecut un pod de șeice și noaptea n-au întîrziat a ne surprinde; și am ajuns la porțile Bucureștilor* destul de tîrziu, pentru că caii noștri, osteniți de un drum de douăzeci de ceasuri, își alinasă mersul și surugiii, cu totul răgușiți, își alinasă urletele.

Duși dinteî într-un han scîrnăv, numai cu ajutorul jidovilor, oameni cu voință bună dacă mai sînt încă, am putut să dăm de urma expediției sosite în zioa trecută. În sfîrșit, după o mie de necazuri și cu sîrguința unui trimis de cătră vodă, ne-am aflat după miezul nopții la gazdă la un italian, unde fieștecare din noi putu să guste vîrtoasele desfătări a unui pat de scînduri fără mindir**.

La 13 iulie ne-am aflat cu toții adunați în capitalia Valahiei și n-aveam decît greutatea de a ne alege întrebuițarea totodată folositoare și plăcută a vremii noastre. Cea întîi grijă în București este de a căpăta o *caleșcă*; întinderea cea mare a orașului cere o asemenea măsură și moda, încă mai poroncitoare, o pre-tinde. De aceea nici o persoană *de treabă* nu poate să se arăte pe jos în ulițe. Acest obicei cu obiceiul mantalei care se poartă vara și iarna, spre a se păzi de Țolb (praf), nu sînt acele pre care un străin ce vre să vadă și să cerceteze toate află din cele mai plăcute. Nu întîrzierăm a ne primbla fieștecare din noi prin acest oraș mare, a căruia uliți poporoase au de amîndoa părțile numeroase prăvălii, în care activitatea ține locul luxului. Un cvartal*** întreg este plin cu magaziile blănarilor și a croitorilor. Ulițele, de o lărgime nepotrivită, sînt foarte reu lineete și încă mai reu pardosite; unele încă n-au nici-ca-cum pave****. Cea mai mare parte a caselor sînt numai niște șoproane de scînduri, între care se rădică alte ziduri cu arhitectura cea mai pretențioasă*****. Din nenorocire, soiul prost al materialelor întrebuițate în țeară nu se poate împotrivi climei și de aceea cele mai frumoase case din București sînt strașnic stricate pe dinafară, deși sînt împodobite cu un lux mare de rozase și de chinaruri*****. Ce aduce mai mult în mirare pre un străin este felurimea porturilor și a figurelor, a cărora o așa numeroasă populație înfătoșează în fieștecare minut deosebitele tipuri. Tot acest norod aleargă pin oraș cu un aer mai iute, mai îndeletnicit decît n-ar trebui să se aștepte de la obiceiurile stărei de jos, care au rămas orientale. Lucrătorii din București, salahorii,

* Aici este metaforă în vorbă; Bucureștii ca și Iașiul este fără porți (*nota lui M. Kogălniceanu*).

** *Mindir* — sac umplut cu paie sau lină, care servește drept saltea.

*** *Cvartal* — cartier.

**** *Nici-ca-cum pave* — nici măcar pavaj.

***** Noi am văzut în București palaturi foarte frumoase, care ar figura cu cinste însuși în cele mai mari capitalii. Red. [actorul] (= *M. Kogălniceanu*).

***** *Rozase și chinaruri* — rozete și borduri (împodobiri la casă).

hamalii se par că nu se tem de muncă; dar ce învie mai ales acest oraș este mulțimea jidovilor care-l lăcuiesc. Harnici, vicleni și niciodată discurațiați, știu a se vîri în sufletu-ți, seamănă împregiurul lor viața și mișcarea pentru că nici [de] trudă nu le pasă, dacă au nădejdea cei mai mici mulțămite. De aceea, îndată ce zărești pălărie cu privazuri largi, halatul negru și purtat a jidovului, poți să zici că ai, dacă vrei, o slugă iscusită, isteasă, neobosită, pre care nimică nu-l uimește, nici înfruntare, nici minie și poți să întrebi pre acest om asupra orișice: el ți-a răspunde nemțește, italienește, în patru limbi poate; și pentru cîțiva lei, lăsîndu-și deoparte toate trebile, industria, viclenia, tăcerea, răbdarea, limbuția, virtuțile, vițurile, sufletul, trupul seu, toate aceste sînt a tale. Și dacă pentru o treabă de un minut, pentru o însărcinare trecătoare, dacă ți-ai întrebuița o dată israelitul, să nu crezi cumva că ți-a fi ușor să te mîntui de dînsul; nu, el de acum este al tău, sau, mai bine, tu ești a lui; nu te va lăsa, Doamne ferește, te va urma pe ulițe, într-o depărtare de douăzeci de pasuri, și douăzeci de pasuri departe va gici ce-ți trebuie. Se așază pe pragul ușei unde ai intrat, cînd ieși din casă îi înfilnești căutătura sa cea vicleană și totodată respectuoasă care te roagă să-i poroncești ceva. Se culcă pe scări sub trăsura ta, se face sluga slugelor tale, se închină cînelui tău, întîlnindu-l pe uliță; în zădar, el nu se lasă de tine: împinge-l, izbește-l de douăzeci de ori, el rămîne încă și totdeauna. Așa împins, să vie o zi, un minut, o capriție, în care ți-ar trebui un jidov! de-abia ai avut acest gînd, el îndată iesă din pămînt: iată-l plecat în umilința sa, într-acea stare care nu-i nici dreaptă, nici plecată, cu aerul supus, cu urechea ascultătoare. Acesta-i triumful jidovului, acesta-i minutul cumpărat adeseori cu patruzeci și opt de ceasuri de privighere, ostinele și batjocură. De-abia ai rostit un cuvînt și ești ascultat, și ascultat cu scumpătate, iscusință și respect; și, cînd după atîte griji și ostinele, bietul silf * bărbos și stremțorat și-au primit scumpa mulțămită, acel ban după care au alergat, pre care l-au chemat, a căruia i-au fost slugă de două zile, îi vezi în căutătura cea mulțămitoare că-ți poștește toate bunurile lui Avraam și a lui Isaac și că-i gata a se trudi încă o dată pentru un asemine preț.

Mai multe vizite interesante și făcute împreună ne-au prins toată zioa. Am cercetat Muzeul din București. Acest Muzeu este în special făcut pentru istoria naturală și-i așezat într-o încăpere care se va mări după sporiul colecțiilor ce-s acum de-abia începute. Biblioteca publică este așezată în același local; ea se alcătuia de vro șapte mii tomuri **. Acest număr încă mic așteaptă o îndeplinire în care științele și istoria mai ales au mare nevoie de a intra. Lăsînd aceste așezămînturi, de pe acum în stare atît de bună, dacă se ia în băgare de samă scurta vreme care au trecut de la regenerația prințipatului, am fost norocit de a depune în colecția mineralogică o bucată de platină siberiană, care va rămînea, nădejduiesc, ca o suveniră a bunei primiri ce ni s-au făcut. De acolo am fost povățuiți *** în colegiu. Odăi bune și largi, școleri care poartă o uniformă frumoasă dovedesc di-ndată în favorul acestui institut.

Într-un stat așa de puțin întins ca Valahia****, slujbele publice, de acum înainte încredințate celor mai destoinici, vor fi obiectul unei concurenții care va înlesni rapide propășirile educației junimei. Proiectele pline de înțelepciune a

* *Silf* — ființă din mitologia popoarelor celtice; exista ca element absolut necesar al aerului (la Demidoff în ironie).

** Acum are aproape de 12 000 tomuri (nota lui M. Kogălniceanu).

*** *Povățuiți* — are sensul de conduși, îndrumați (expresia se va repeta).

**** Ba nu cam prea. Cite rigaturi au o întindere mai mică decît Valahia și Moldavia (nota lui M. Kogălniceanu).

î.s. domnului Alexandru Ghica ⁸ țintesc de a-și înzestra țeara cu o școală luminată de juni chemați a se pune deopotrivă cu ceilalți juni a Europei. Dacă socotește cineva din ce punct aceste ticăloase provincii turcești * au purces, ce au făcut pînă acum și unde vor ajunge, nimene nu poate să se depărteze de a binecuvînta numele bărbatului carele au aruncat în aceste prințipaturi cele mai nobile semințe a civilizației, numele gheeneralului Kiselef, unul din acele genii creatoare atît de rare a căroră bunătațe știe a gîci viitorul. Nimene însă nu se poate opri a cunoaște că planurile gheeneralului s-au lăsat unor vrednici moștenitori și că tînăra generație a Valahiei nu se arată nedestoinică de a se folosi de ele.

Și la acest prilej să ne fie iertat să zicem aice cu ce simțiment de părere de reu am văzut călători ca noi, priimiți cum am fost noi, cu acea ospitalitate plăcută care se dă cu atîta mulțămire străinului, pre care-l încungiură și-l sârbează, cum, după întoarcerea lor, scriu relații așa de aspre, așa de uitătoare a năravurilor blînde și priimitoare a oaspeților lor. Acești călători, carii, ca și noi, au văzut toate în București, se arată, ni se pare, cam prea mult preocupați cu ranele încă reu închise, a căroră semne vechiul stat social le-au lăsat pe societatea de astăzi. Dacă în cele întîi convorbiri mult prea intime predecesorii noștri au gîcit aceste răni, pentru ce să le descopere Europei, care nu va cere samă principaturilor de starea lor cea cu nepăsare subt ocîrmuirea amorțalei morale, pre care au scuturat-o cu atîta noroc, ci de chipul cu care s-au folosit de acești puțini ani de reîntocmire, a căria au și început a simți înriurirea înviitoare. Ei bine, subt acest punct de privire, este drept și tare drept de a zice că nici o societate europeană n-au fost mai harnică spre a-și face drum cătră bine, prin toate împiedecările cu care calea cea veche îi era presărată; spre dovadă s-ar putea da mai mult decît o îmbunătățire de căpitenie, care au și intrat în obiceiurile traiului acestor provincii. După toate, povestitorii atît de puțin îndurători, carii au plătit ospitalitatea din București cu moneda sarcasmului lor cel plin de duh, nu vor tăgădui, atît de bine știu istoria, că sînt nații a căroră regenerație politică și înorală au început înainte de patruzeci de ani și carele nu sînt mai bogate în principii.

Această digresie sfîrșită, să ne întoarcem la vizitele noastre. Doctorul Mayer, doctor neamț...**, ne-au povățuit la spitalul oștenesc ce se află subt direcția lui. Această așezare, pusă într-o zidire ce n-au fost făcută pentru un spital, ar cere încă mult în privirea localului și a salubrităței. Apartamentele n-au destul aer. Marele spital a lui Panteleimon⁹, așezat în apropierea orașului, ne-au părut că răspunde mult mai bine trebuințelor menirei sale. Această zidire, făcută prin subscripții filantropice, înfătoșează un șir de șeli încăpătoare, unde aerul și lumina, nădejdea și viața bolnavului, pătrund slobod. S-ar putea numai zice că marele local hotărit pentru personalul administrativ este pierdut pentru bolnavi și că prinde o încăpere în care ar putea fi primiți vro cîțiva bolnavi mai mult. Crevatele*** de la Sf. Panteleimon sînt de fier, în loc că acele de la spitalul oștenesc sînt numai de scînduri. Întorcîndu-ne de la aceste deosăbite cercetări, am întîlnit pre prințipul domnitor, care au binevoit a pofti toată expediția de a merge a doa zi seara la rezidenția sa de vară, așezată într-o mică depărtare de oraș.

Dimineața din 15 iulie au fost întrebuințată în vizitarea Adunării obștești, așa se numește Camera reprezentanților Valahiei. Marele ban Mihail Ghica ¹⁰

* Cînd vrodată Moldavia și Valahia au fost provincii turcești? (nota lui M. Kogălniceanu).

** Punctele de suspensie sînt în textul original.

*** Crevate — paturi (mold.).

cu d. secretar de stat Cantacuzino¹¹ binevoise a ne sluji de întroducători. Sala deliberațiilor este așezată într-o zidire ce atîrnă de biserica metropolitană, pe o movilă ce domnește peste toată întinderea Bucureștilor și în cea mai frumoasă poziție. Ca toate bisericile capitaliei, aceasta este împregiurată cu un zid mare, în care se întră prin douăporți grele, acoperite cu turnuri. În această poziție, care odată îi da puterea de a se apăra multă vreme, Mitropolia nu este vreun monument mare; ea este împodobită cu trii clopotnițe destul de elegante, a cărora bolte, ca și acoperemîntul bisericii, sînt de metal boit verde, iar părății zidirei întregi sînt văruiți * alb. Înaintea fațadei zidirei care se deschide într-una din părțile sale cele strimte, se întinde un peristil (pridvor) a căruia înlăuntru este împodobit cu o mulțime de zugrăveli din cele mai felurite. Biserica în ea însuși este înlăuntru strimată, încărcată cu poleituri și cu icoane; catapiteasma, care despărțește altarul de stranele obștiei, este împodobită cu o mulțime de podoabe scumpe; subt aceasta boltă, lumina răzbate de-abie prin niște ferestri strimte și lungite.

În una din zidirile lăturașe cunoști sala Adunării; de-abia precedată cu un mic vestibul, această sală unde se adună boierii este ca și sala dietei Ungariei, însemnătoare prin o mare simplitate. Ea este lungă și strimată, la un capăt se înalță jîlțul acoperit cu baldachin, pe care șede mitropolitul, prezident legiuit a Adunării. Mădulările, în număr de patruzeci și trii, carii alcătuiesc Camera, era mai toți de față; între ei se vedea cîțiva boieri bătrîni. Ei păstrează portul larg și măreț ce purta în vremea stăpînirii turcești, poartă încă barbă și globosul icilic. Oștenii întră în deliberații îmbrăcați în uniformă și cu sabia la șold. Deputații vorbesc din locurile unde șed, înaintea unei mese, acoperită cu postav verde, fără ca miniștrii să fie despărțiți de mădulările Adunării. Discusia zilei era tractația a unor schimbări de făcut în Reglementul organic, constituția țerei, și, în particular, asupra puterii măsurilor date în intervalul sesiilor legislative. D. Știrbei¹², ministrul dreptății, sprijinia mai singur toată greutatea discusiei, însă, cît fu de mare iuțala acestui debat** parlamentar, mai nu văzurăm nici unul din oratori să se depărteze în nimic din formele unei convorbiri poleite. Partea șelei oprită pentru public cuprindea puținii privitori. Cercetătorii se țin obicinuit în picioare, dar îndată după intrarea noastră cîțiva boieri avusesă curtezia să ne trimată scaune comode. Este puțină vreme de cînd deliberațiile Camerii sînt publice, și însuși pînă astăzi jurnalele n-au priimit încă voia de a reproduce debatațiile. Ieșind din sală, am fost întovărășiți de un deputat, colonelul Filipescu¹³, din una din cele mai vechi familii a țerii. Acest ofițer, care au priimit în Franția o educație aleasă, povățuiește înteiul regiment românesc*** și dă în orașul nașterii sale pilda vrednică de însămnat a acei învățături solide care nu izgonește grația și o eleganță deplină în maniere. În compania acestui binevoitor convorbitor, am vizitat împregiurările Metropoliei și pitorescul ei loc. Din această înălțime, Bucureștii se întinde pînă în un orizon foarte depărtat. Această capitalie, înpestrită cu numeroase grădini, acopere, în adevăr, un loc nemăsurat și obșteasca sa privire este din cele mai pitorești, prin amestecul numeroaselor sale turnuri care sînt deasupra a mai mult de șesăzeci biserici și a verdeții care răsare dintre zidiri. Apropiindu-se seara, ne-am dus la poftirea domnului și am avut cinstea de a fi priimiți în rezidenția sa de la Scufa, care este într-o depărtare de vro cîteva verste de București, pe malurile Dîmboviții.

* Spoiți, cum zic muntenii (nota lui M. Kogălniceanu).

** Debat — dezbatere (fr. *débat*).

*** D. colonel Filipescu au ieșit acum din slujba ostășască cu rang de mare logofăt (nota lui M. Kogălniceanu).

Casa este mică, dar grădinile care se întind într-o vălciică foarte plăcută, udată de rîu, fac această așezare mult mai de preferat decît palatul însuși în care î. s. lăcuiește în oraș¹⁴. Bucureștii nu mai are curte pentru suveranii românești. La anul 1812, un foc au mistuit curtea, ce era atunce foarte mare.

A doa zi garnizoana Bucureștilor au făcut manevre subt comanda d. marelui spatar Costachi Ghica. Această oștire au făcut cu precizie smotrul * și deosebitele evoluții împrumutate în toate teoriei rusești.

Un prînz la care domnul stăpînitor binevoisă a ne pofti ne-au pus în fața adunării cei mai alese din București; adunarea era strinsă subt frumoșii copaci din Scufa, într-un loc mare, nepătruns razelor soarelui. Cît ținu prînzul, doă bande de muzicanți ascunși în tufe se schimba una după alta spre a executa cîntecele naționale a românilor și minunatele melodii a țiganilor: orhestrul țiganilor, deși alcătuit din elemente discordante, produce însă efecturi care s-ar căuta în zădar în masele de armonie regulată și dreaptă cu care sînt deprinse urechile evropiane, iar tactul este nepotrivit, săritor, șchiopător, și începe prin niște *tempo* neașteptate. Danțele românești au urmat prînzului și am fost atît de încîntați de precizia aspră și de adunarea dănuitorilor, încît principul binevoi a prelungi în favorul nostru aceste desfătări și a pune de a prescrie pentru noi arile pline de o gracie originală și naivă, care învioșează acest danț roman numit de popor *hora românească*. În vreme ce dăntășii făcea minuni, țiganii juca ** cu o vervă tot renăscîndă motivele lor cele fără sfîrșit. Doă cobze, doă scripece, un nai și un fel de basă surdă alcătuia toate instrumentele acestor executanți iscusiti, a căroră figuri negre și frumoase învioșate de muzicala lor învăpăiere mărea încă mai mult acest tablou poetic.

După ce ne-am bucurat îndestul de aceste desfătări cîmpești, ne grăbirăm de a merge în frumoasele și marele apartamente a d. Filipescu¹⁵, unde balul cel mai elegant strinsesă adunarea cea mai aleasă din București. Nu cunosc nici un oraș din Evropa care se poată aduna o societate mai desăvîrșit plăcută și unde tonul cel mai bun să se arăte mai unit cu veselie cea mai dulce. Acest bal frumos s-au prelungit foarte adînc în noapte. Nimic nu era mai gracios de văzut decît gazda acestei case frumoase, aga Filipescu, în largul seu port de boier, nobilul seu chip încadrat cu o barbă lungă și albă ca o mătășă curată, încungiurat de un roi de dame tinere și frumoase, a căroră gaze *** și cordele, părul lung și plăcutele fețe se unia atît de bine cu blînda fizionomie a mărețului bătrîn. Aceasta era emblema cea mai adevărată a stării acestei țeri, care au îmbrătoșat îndată mai dintii plăcerile și slobodele mersuri a Apusului. În zadar posomoritul antereu a boierilor ar vrea să se împotrivească acestei nomoliri a modelor și a frivolităților străine; generației de acum îi trebuie un salon mare, unde valțul și galopul **** să se poată întoarce și învîrți după plac; îi trebuie un costum care să nu-i puie piedecă la pasele elegante a mazurcii, care să nu se încilcească în strîmtul labirint a cadrilelor franțeze. Și de ce această junime, care este chemată a-și lua partea din civilizația ce se aruncă peste Orient, n-are ea dreptate să iaie tot ce află pentru dînsa între toate aceste năravuri elegante și idei triste de politică care năvălesc asupra țerii sale? Destul de degrabă îi vor veni grijile vieții publice, preocupățiile trebilor, a industriei și a speculațiilor. Valahia au fost destulă

* *Smotru, smotru* — instrucție militară (rus.).

** *Juca* — cînta (sensul fr. *jouer*).

*** *Gaz* — țesătură foarte subțire de mătase, voal.

**** *Galop* — dans cu mișcări iuți și vioaie.

vreme robită pentru ca să-i fie iertat de a răsufila puțin, înainte de a intra în această gravă carieră a națiilor, de vreu să se ocîrmuiască ele însuși; tocma acestei nații care se trezește îi este iertat de a zice cîteodată; „Mîni trebile serioase” *.

Acesta era traiul nostru în București: plăceri, vizite, adunări, totdeauna priimitoare, alergări interesante, observații curate și vii despre tot ce ne lovia duhul sau ochii. Din toate părțile, care din care căuta acum se ne facă slujbele cele mai bune; cei mai străluciți și cei mai cinstiți din acest oraș bun se puneau la dispoziția noastră spre a ne îndestula curiozitatea noastră de călători; și nu este cu puțință de a întrebuița mai bine decît am făcut cinci zile ce au trecut prea iute.

După ce am pus în rînduială însămnările ce am făcut noi însuși și acele care ne-au dat alte persoane învățate (în capul cărora î. s. domnul și d. ministru Știrbei binevoise a se pune), noi am mai aruncat o căutătură, o ochire de adio și de recunoștință asupra acestui oraș ce este vrednic de a fi pus în numărul capitalelor celor mai interesante. Ne-am primblat încă o dată prin ulițele sale cele strîmbe; ne-am oprit încă pe pragul acestor biserici cu stîlpi întorși, a cărora frize elegante strălucesc cu afite medalioane sfinte și icoane zugrăvite. Ne grăbirăm de a vizita încă o dată vechele cvartaluri, precum și răpidea primblare a lumii cei alese; am resufflat atmosfera ahotnicilor de ciubuc, carii se adună în cafele, unde jurnalele tuturilor națiilor satură curiozitatea unui public doritor de novitățile lumii politice. După ce am mărturisit recunoștința noastră acestui bun domn, de care ne despărțeam cu o părere de rău adevărată, după ce ne-am luat zioa bună de la familia sa și de la toate persoanele care ne fusesă așa de binevoitoare, am ieșit din București în 17 iulie ... **.

Dintei am trecut prin niște locuri triste și mlăștinoase. Cătră amiazăzi am trecut pe un pod umblător Ialomița, a căria valuri mărite curgia cu repejune. Caii de schimb ne aștepta în cîmp; un bordei de pămînt în aceste stanții singuratiche slujește de lăcuință căpitanului de poștă. Deci lungă noastră caravană alergă răpede în aceste triste pustii, cînd nouri îmbelșugați au început a uda tot drumul și prin urmare a-l face mai încet și mai greu. Un numer de dărăbanți, pre carii găsisim la una din poște, mergea călări pe lîngă trăsurile noastre. Cu toate aceste, noi ne înaintiam spre nord și ne apropiam de o frumoasă linie de munți, asupra cărora se aduna aburi negri. Mai mult decît o ceată de țigani, apucați de ploaie și care-și întinsesă șetrile pe șes, se gătia să primască apa ce ne amerința să pice peste noi. Subt aceste adăpostiri afumate, vedeam cum se ascundea femei, tinere fete de-abia îmbrăcate și lîngă dînsele se ghemuia cîțiva copii goli de totul, cu brațe și picioare subțiri, cu pîntece mare, arătări mici. Șesul se făcu în puțin o mlaștină adîncă: cai, dărăbanți și trăsuri își făcea drum pin apă; dacă da peste vro groapă, căuta de a o întoarce sau o trecea cu lovituri de bice și cu țipete. Era un lucru singur de văzut subt acest cer negru: patru trăsuri care trecea peste un șes înecat și care la fieștecare bortă neașteptată, la fieștecare hop, se părea că era să se sprăvale sau să rămîie îngropate în tină. Într-aceste minute, fieștecare își îndoia silința. Dărăbanții, luători de samă, da trăsuri în primejdie un punct

* Ba nu, domnule, este destul de cînd tot zicem „mîni”, să zicem și „astăzi”. Timpul fuge și cine poate să ne răspundă că vom avea vreun mîne. Să lucrăm cît avem vreme. Și apoi să ne împrumutăm de la străini? Da, dar pe lîngă galop, cadrile și costume să ne împrumutăm și cu ceva mai serios. Ceva patriotism mai pozitiv, adecă în fapte, așa-i că n-ar strica? (*nota lui M. Kogălniceanu*).

** Punctele de suspensie se găsesc în textul original.

de sprijin ajutor și surugii își îndemna atunci caii plini de spume, nu cu țipete, dar cu cuvinte blinde și cu chemări mai frățești. În adevăr, aceste dobitoace nenorocite își întrecea puterile în această călătorie lungă și grea. În sfârșit, am sosit la Buzeu, în mijlocul trăsnetului tunetelor și sub valurile unei ploii dese; de-abia noul ce pica asupra noastră ne-au lăsat să deosăbim verzele clopotniți și albiți păreți a mării mănăstiri, vrednică lăcuință a unui episcop ce este unul din cei mai bogați ierarhi a Valahiei¹⁶. Numărul darabanților se mărisă din norocire și prin ajutorul lor am putut a trece di-ndată un șivoi, a căruia albie nu era încă cu totul împlută de ploaie, dar, ajungînd pe malurile Buzeului, care curge între două riuri foarte înalte, ne-am temut în adevăr să ne lăsăm acolo trăsura mea; dintii trecusăm cu norocire riul, a căruia repejune începuse a fi amerințitoare, dar, cînd veni lucrul să suim ripa, trebui mai mult de jumătate de ceas de țipete și de trudă și mai mult de douăzeci de cai spre a pute trece acest suiu lunecător. Și însuși noi, închiși în acel chivot, ieșisem mai dinainte peste obloane și pe dosul cailor, carii ne slujisă de scară și ne scăpasă într-acest chip de un noroi înfricoșat, adînc mai mult de două palme.

Era să găsim paturi de odihnă la Rîmnic. Un boier muntean, d. Nicolescu, înștiințat de sosirea noastră, se ostentia pentru viitoarea noastră primire, în ceasul însuși cînd noi eram inundați de apele cerului și mai înecați în adîncurile tinoase a șesului. Prin nenorocire, cînd ne apropieram de Rîmnic, ce trebuia să trecem înainte de a ajunge la acea gazdă mult dorită, aflarăm riul atît de mînios, încît nici unul din călăuzii noștri nu vru a întreprinde trecerea pe o noapte întunecoasă, ce ar fi îndoit primejdia. Au trebuit dară să ne supunem, să petrecem noaptea în trăsurile noastre și în bordeiul unui ticălos țaran, carele nu avea altă nimică să ne dea decît niște paie pre care un cal, cît de puțin englezesc, n-ar fi vrut-o măcar de așternut. Cătră trii ceasuri de dimineață, cerul sâniîndu-se ceva, riul se făcuse de trecut și nu întîrzierăm de a ajunge în Rîmnic.

Această întîrziere ne-au silit să pierdem prilejul de a ne folosi de o ospitalitate plăcută, a căria toate gătirile se făcuse spre a ne primi în zioa trecută. Ajungînd la acest ceas nepotrivit, ne-am fi făcut un adevărat scrupul de a aduce supărare în casa domnului Nicolescu și ne-am schimbat numai caii, spre a ajunge mai degrabă la marginea Moldaviei.

Rezidența acestui boier ne păru mare și frumoasă: este zidită în gustul italian, cu galerii deschise. Rîmnicul însuși este un tîrg destul de mare, are o cetățuie zidită de cărămizi în gustul turcesc. În acest loc, Suvaroff se bătutu cu Mustafa-pașa și cîștigă o biruință, care-i merită titlul de graf de Rîmnic¹⁷. În 18 iulie, în zori de zi, vremea înfrumusețindu-se, șesul avea o privire de verdeață ce încînta vederea, un soare făcător de bine ne încălzia înghețatele mădulări; uitărăm în puțin trudele unii nopți urite și sosirăm în Focșeni, unde prezidentul ținutului, d. Iorgu Razu, ne-au primit cu o politeță deosăbită.

Focșenii este hotarul care mărginește Valahia; în mijlocul însuși a tîrgului, Milcovețul, deasupra căruia este un pod de lemn, însămnează granița comună a amînduror principatelor. Această situație este priincioasă negoțului, de aceea tîrgul este destul de lăcuit și mai ales de jidovi. Ospătăria Franței, ținută de un franțez, priimia o parte a expediției, în vreme ce prezidentul ținutului își făcea

cinstirile casei sale și a părții orașului ce este a Valahiei *. Ispravnicul se alătură (?) pe lângă acest funcționar înalt, spre a ne înfăoșa slujbele sale **.

Ținutul a căria Focșenii este scaunul poartă numele de Putna. Are douăzeci și cinci de mii de familii. Un misionar franțez lăcuiește această margină; el este de legea catolică-romană, care numără douăzeci de biserici în Valahia și șesăzeci în Moldavia. Franțezul, în loc de a avea o bucurie foarte firească se audă vorbind de o patrie depărtată, au vroit mai bine să se jăluiască compatrioților sei de oamenii și lucrurile acestei țeri, unde el este așăzat de mai mulți ani; cu asemenea simtimente viața trebuie să fie foarte tristă în asemenea depărtare ... ***.

Într-o zi, aceste întipăriri rapide vor fi poate folositoare observatorului, carele, căutînd în trecut istoria propășirii unei nații bogate și fericite, se va miera de a afla aceste sfiite începuturi ca principul unei fericiri largi și puternice. Aceasta este, măcar, o dorință pre care nu poate de a nu o face cineva, după ce au văzut Valahia și au cunoscut îndeplina însușire a pămîntului seu pentru orice întreprindere ce este să mulțamească lucrul omnesc. După cîteva ceasuri de odihnă în Focșeni, am trecut micul pod ce ne despărția de pămîntul Moldavei”.

Noi lăsăm aici pe d. Demidoff; în numărul viitor îl vom găsi în Moldavia ****.

„Dacă Valahia — zice d. Demidoff ***** — ne arătasă trista privesc a șesurilor sale toate inundate, Moldavia, în văile sale mărginite în depărtare de dealuri rotunde, nu ne-au înfăoșat nici drumuri mai bătute, nici locuri mai uscate. De-abia trecusăm granița și ploaia au început cu o așa tărie, încît ajungînd pe malul Siretului, care curge cîteva verste dincoace de Focșeni, am aflat un riu foarte greu de trecut.

Siretul se scoboară din munții carii apără Moldavia despre apus și, după ce-și amestecă apele cu Bîrladul, se unește cu Dunărea între Brăila și Galați. În locurile acele, marele ramuri a fluviului Ghermaniei, gurile Prutului, lacurile Cagulului și a Ialpuciuului fac din toată țara pîn’ la Marea Neagră numai o nemăsurată mlaștină întretăiată de o sută de riuri; aceste riuri paralele se scoboară toate de la amiazănoapte spre a se pierde într-acest dedal ***** de ape, de pajiște și de năsipuri, care fac atît de grea plutirea Dunării de jos, de la Gălați la mare.

Dar, spre a ne întoarce la Siret, apele sale înflate își ieșisă peste matcă atîta, încît înecă într-o mare înălțime malul pe care era capra podului de dube ***** și încă se marea din mult spre mai mult. Mai mult de o sută de care greu încărcate încetase de a mai cerca să treacă; trebuia, dar, să ne grăbim. În vremea trecerii, care au fost lungă, pe acest pod stricat și clătinațor, o mulțime de oameni jumătate

* Aici domnul Demidoff se înșală, pentru că d. spat. Iorgu Razu era atunce prezident judecătoriei ținutului Putnei a Moldaviei și prin urmare nu putea face cinstea unui loc străin (*nota lui M. Kogălniceanu*).

** Aici trebuie să fie în originalul franțez o greșală tipografică (*nota lui M. Kogălniceanu*). Semnul întrebării aparține lui Kogălniceanu.

*** Punctele de suspensie se găsesc în original.

**** Pentru partea a doua a jurnalului lui A. Demidoff, referitoare la Moldova, Kogălniceanu scrie o altă introducere, mai amplă, punînd problema xenomaniei (o reproducem la p. 298—302), și apoi continuă traducerea jurnalului.

***** *Dacia literară*, ed. 1840, p. 420 ș. urm., ed. 1859, p. 302 ș. urm.

***** *Dedal* — orice loc unde te orientezi greu. Expresia figurată vine de la numele Dedalus, personaj mitic, arhitect ingenios, autorul Labirintului, palat în insula Creta, cu încăperi și coridoare întortocheate, din care cine intra nu mai putea ieși.

***** *Dubă* — aici are sensul de luntre mică și ușoară, peste care se așterne o podea (pod plutitor).

goli se îndesa de amîndoa părțile a trăsurilor noastre, spre a le sprijini. După ce, în sfîrșit, am ajuns iarăși pe uscat, un detașament de slujitori moldovinești cu sulite și povățuți de căpitanul lor ne-au venit înainte; această mică trupă s-au despărțit spre a ne escorta și la fieștecare stație de poștă o noă trupă se arăta.

Zioa fu lungă și nimic nu-i veselia posomorita monotonie; mersul trăsurilor era greu. Călăuzii noștri, spre a nu merge pe drumul bătut, a căruia suprafață lunecușă ar fi fost o stavilă nibiruită, se repezia pin șesuri, unde drumul nostru nu se făcea decît prin răsturnarea frumoaselor flori sălbatece, a cărora vîrfuri dese și tufoase ajungea la înălțimea unui om. Dar după înția surprindere nimică nu este mai întristător decît o asămîne călătorie pe o asemenea vreme. Ploaia, ca un nour des, ne ascundea privala locurilor; tot orizontul pre care-l puteam îmbrăoșa nu se întindea mai departe de cincizeci de palme împregiurul nostru. Ce tristețea! Spre a ne îndeletnici căutările, o vecinică întindere de verdeață tăiată de cîteva fogașuri negre, din care ploaia făcea atîte canaluri în miniatură; spre a ne odihni urechile ostenite de această tăcere, auzul neplăcutului tropoit a cailor într-o tină subțire. La poște era tot ca și în Valahia: un ocol de crengi în mijlocul căruia se rădică o colibă în formă de căpătină de zăhar, fel de cuptor totdeauna încălzit pe așa vremi ploioase și a căria fum iesă pe ușă. În ocol, cincizeci sau șesezeci de cai de-a pururea osteniți se ținea strinși unul lîngă altul, cu urechile plecate, și primind în toată filozofia această ploaie care curgea pe coastele lor lucitoare. Drumul nostru se întindea, dar pe departe, pe malul Bîrladului, acest riu de care am vorbit, care se scoboară de la amiazănoapte în linie dreaptă spre a se uni cu Dunărea *. Între Bîrlad și întele culmi a dealurilor spre vest, se întinde un șes mare și verde; pe acest șes este oricine volnic de a-și alege drumul ce-i place. Cîteodată întîlniam ogoare bine lucrate în apropierea satelor, dar chipul de a putea vede ceva, de a putea studia ceva în mijlocul unui potop care acoperi toate lucrurile cu văpsaoa sa întunecoasă și întristătoare **. Popasul nostru pentru noapte au fost Bîrladul, scaun de isprăvnicie, care are gînd să se facă un oraș, dacă judecă cineva după lărgimea pe care sînt însemnate ulițele sale, unde nimică nu lipsește decît norod și case. Închipuiește-ți Bîrladul un loc mare de pămînt cleios în care caii se cufunda pînă la piept ***! Sosirea noastră la scara isprăvniciei, rezidența capului ocîrmuirei, au fost o adeverită dezבărcare. Poroncile care se atingea de noi sosise în lipsa acestui foncsonar; unul dar din ampioiații sei ne-au făcut, cu o prietinie vrednică de stăpîn, cînstea casii lui, ospitalitate de care aveam mare nevoie, atîta odihna și somnul ne lipsise pînă atunce!

Cu toate aceste, palatul ispravnicului nu avea, în loc de paturi, decît doă canapele lungi (dar călătorii, în asemîne țeri, ar face rău dacă s-ar arăta prea grei), și podișul unei odăi foarte curate se schimbă pentru noi într-un pat foarte de suferit. În 29 iulie, cerul era mai senin, drumurile mai bune, și am trecut depărtările cu o mare repejune. Întîlniam în toate părțile în Moldavia surugii tineri, plini de foc, iuți și sprinteni. Acești călăreți, carii se întrecea în grăbire, era îmbră-

* D. Demidoff se înșală; vrea să zică cu Siretul (*nota lui M. Kogălniceanu*).

** Și aici d. Dimidoff mărturisește o pricină care l-au oprit să vadă agricultura noastră, ce din zi în zi sporește, într-o stare floritoare. Cîte lucruri bune, cîte lucruri rele d. Dimidoff n-au văzut din pricina ploiei? (*nota lui M. Kogălniceanu*).

*** D. Demidoff nu este prea partizanul Birladului, și cu toate [acestea] acest țîrg este unul din cele mai însemnate a Moldavii, judecîndu-se după veniturile Eforiei sale, care sã sui la 30 000 lei, și după fabricile sale de săpun, care îndeestulează toată Moldova și o parte a țerilor megieșite, cu acest product (*nota lui M. Kogălniceanu*).

cați cu cămeși de pînze, cu un brîu și cu un fes roșu *; cu brațul întins, cu trupul plecat, cu părul în vroița vîntului, îi nu continesc de a țipa niște strigăte ascuțite, pre care au de mîndrie de a le prelungi atîta vreme cît îi iartă puternicul lor piept. Ei sînt trei; îndată ce un glas tace, altul începe, și fieștecare din tustrele glasurile se schimbă una după alta. Aceste țipete sălbatice care întrec pocnitile de puhă** se opresc de-abia la poștă. Pe lîngă aceste, scoborișu sau suișu, șesu sau fagașu, tot este trecut cu aceeași repejune, și aveam cea mai mare greutate de a ne opri una din trăsuri cînd, prin întîmplare, aveam o ispită de ucigaș.

Moldova are o mulțime de păsări răpitoare; acești tirani a aerului zboară neconținut pe deasupra șesurilor acoperite cu o iarbă înaltă, căutîndu-și jărtfele. Am întîlnit asemenea, în apropierea locurilor unde se află cîteva buchetați rare de copaci, o pasăre ce se numește *le rollier* (prigoră?)***; forma sa samănă c-un uliu de o talie mică, și penele sale au toate o vâpaie albastră frumoasă de catife și strălucitoare. Această pasere, una din cele mai sălbatice, nu lăsa să se apropie nimine, și uciderea sa ne-ar fi cerut prea multă vreme; cu toate aceste, tot n-am pierdut nimic, pentru că, deși nu aveam paserea, tot îi aveam trupul împăiat, ce-l găsisem în Valahia.

Locurile ce petreceam nu pot fi în nimică asemenea pentru frumuseța lor cu partea Valahiei ce văzusăm. Moldavia nu înfățișează privirea goală și uscată a șesurilor Giurgiului. Țara are multă varietate și, deși copacii se văd rar, totuși pămîntul este atît de verde, adăpat de atîte ape vii și mai ales făcut atît de bine spre a produce orice, încît călătorul simțeste părerea de reu să vadă o natură așa de îndemînică neadusă în rodire prin munca omului.

Cînd gîndește cineva la toate acele țeri a Europei unde lucrătorii de pămînt răpesc munților, stincilor și mlaștinilor un pămînt adus în stare roditoare numai prin munci grele, prin sudoare și prin industrie, nu poate să se oprească de părerea de reu că niște întinderi așa de mari, pregătite în toate de cătră natură și care nu așteaptă decît plugul, să rămîie așa de sterpe din pricina lipsei lăcuiitorilor. Dunărea se poate zice că de la Pesta nu udă decît șesuri părăsite. Dintei fluviul a căruia înecări dese acoper în depărtare acest pămînt pustit, pe urmă războiul mai înfricoșat decît înecările și mai nerod, în sfîrșit tirania mai urită decît războiul au adus ruina în aceste țeri. Și iată cum aceste semințe de fericire pînă acum n-au adus nici un rod. Treci prin aceste locuri pustii, unde nu întîlnești nici ogoare, nici săcerișuri, și vei căina soarta popoarelor care trăiesc într-un asămîne pămînt, și-ți vei face întrebarea, de unde oare își găsesc hrana lor? Și cu toate aceste lăcuiitorii Valahiei și a Moldaviei adună în îmbelșugare cu ce să-și mulțumească toate trebuințele și adeseori și încă și mai mult; dar populația este atît de puțin numeroasă, potrivindu-o cu întinderea pămîntului, încît cea mai mare parte din locuri trebuie să rămîie nelucrate. Să vie numai lucrători carii să producă, și alți oameni carii să mistuiască și să cumpere producturile, și agricultura se va lăți și va rodi această nemăsurată întindere care de atîte veacuri n-au simțit fierul plugului. Din espluatația agricolă ar naște în puțin alte industrii ... ****.

Cea mai mare stavilă a agriculturii în această țară va fi, fără contrezis, starea cea re a drumurilor și greutatea de a le întocmi. Într-o țară unde călătorești

* Pe atunce d. Privileghio, țitorul poștilor, adusesă din Tarigrad moda fesurilor atît de grețoase pentru surugii sei (*nota lui M. Kogălniceanu*).

** *Puhă* — bici lung, care se termină cu un smoc de cînepă (ca să trosnească).

*** *Le rollier* (fr.) — dumbrăveancă.

**** Punctele de suspensie sînt în textul original.

ceasuri întregi fără să întâlnești măcar o pietricică cît de mică, așezarea unui drum virtos și statornic în fieștecare timp nu este un lucru ușor. Cît ține săceta, nimică nu se împotrivesc comunicațiilor, care sînt atît de rapide cît sînt mai lucrătoare; șesul este deschis și fieștecare își alege drumul; căruțele zburînd mai prin iuțala cailor trec întinderile în linie dreaptă, în vreme cînd harabalele cu boi, încărcate cu greutatea mari, trec în tabii * întregi pe o cale mai sigură și bătută. Dar să vie numai cîteva ploii, tot acest pămînt vegetal, atît de gras și de adînc, se udă îndată, se moaie și cineva nu poate trece peste această suprafață decît cu o iuțală și o ușurime deopotrivă. Orice trăsura mai grea nu poate călători atunci decît cu cea mai mare trudă.

Cu toate aceste, noi ne apropiam de capitalia Moldaviei. Nu numai cele mai de pe urmă poște fură trecute cu o mare repejune, dar înhămatul însuși se făcu cu o rară iuțală, prin ajutorul unui cinovnic care ne înainta ca ștafetă și a căria poronci întipăria mișcărilor fieștecărui a o hărnicie neobicinuită. Un munte înalt, năsăpos și acoperit cu copaci frumoși ne-au odihnit, în sfîrșit, ochii și în vreme ce-l suiam o ploaie rapidă s-au aruncat peste noi. Din vârful acestui munte (Bordea)¹⁸ se deosăbia pe șes Iașii, ce nu era încă acoperit de noui și strălucia în departare într-o rază de soare. Din această depărtare, acest oraș se pare tare vesel. Așezat pe un șes muntos și încungiurat de dealuri mici, împodobiți cu verdeață și cu copaci, Iașii acopere o lungă întindere cu casele sale albe amestecate cu grădini, din mijlocul cărora se înalță clopotnițe strălucitoare și zidiri mari cu acoperemînturi verzi.

Ploaia era în toată furia sa, în vreme ce noi scoboriam o vale lungă și primejdioasă, și, în cea mai de pe urmă a noastră poștă, într-atîta, încît cînd am intrat în Iași am aflat tot orașul inundat. O escortă de doisprezece slujitori ne aștepta la bariera capitaliei și am făcut intrarea noastră în ea pe o uliță lungă, podită cu un parchet prost de dulapi de lemn. Într-acea uliță apa era mai sus de o palmă, dar dughenile înțelepte cu care ulița este împodobită se rădăcă deasupra nivelului prin trotuaruri sau prin prispe. Ușile și ferestrele era pline de o gloată curioază, în care domina seminția iudeilor. Toți acești cinstiți negustori socotia de datoria lor să se închine cu respect înaintea escortei noastre, ce era plină de apă și de tină. Eram noi datori cu această politeță obștească escortei noastre, care mărturisia cinstirile ce stăpînitorul domn ne făcea, sau acești negustori de treabă israeliteni, la vederea calabalîcului nostru destul de mare, se bucura pentru o bună venire de care își propunea să se folosească?

Lunga noastră trecere prin niște ulițe ce era atîte riuri s-au sfîrșit după toate la ospătăria de Sant Petersburg, unde ne aștepta toate semnele de prevenința cea mai îndatoritoare. Mai mulți slujbași ne-au primit; o pază de slujitori ni s-au dat spre privigherea trăsurilor. În puțin, vizita agăi în persoană, care în bogatul seu port răsăritean veni să ne înfățoseze vroința sa de a ne sluji, ne dovedi că în Iași ca și în București noi eram ocrotiți de ospitalitatea cea mai nobilă și cea mai plăcută. Ospelul (palatul) în care trăseseam au fost zidit cu un lux mai mult decît cuviincios pentru hotărîrea sa; dar, afară de mărirea și de frumoasa dispoziție a saloanelor și afară de zugrăvelele care împodobesc în îmbelșugare apartamentele, nu s-ar afla în el nimică de acele ce pot îndrepta truda sau neorînduiala unui drum mare. Aceste camere frumoase nu ne-au dat alt așternut decît un bilard, care au picat la împarțală la patru din noi; rămășița caravanei

* *Tabii* — redate de apărare (arh.); aici, șiruri dese de căruțe.

au trebuit să se mulțamească de câteva mindire de-abia împlute cu puțină paie. Almintrele, nici un accesoriu care să fi fost n-au venit să ne schimbe în lux această tăbărire cu totul spartiată *. Văzînd cineva frumoasele uniforme a numero-sului personal care ne împopora salonul, ar fi socotit că sîntem într-un palat, și n-ar fi gîndit sigur că oaspeții acei frumoase lăcuințe suspina în zădar după lucrurile ce cel mai prost drumeț găsește în cea mai ticăloasă crîcimă din sate. Orișicum au fost, în puțin noi am făcut cinstirea acestei bogate ticăloșii persoanelor celor mai înalte din Iași. Eram încă în toată neorînduiala sosirei cînd ne-au vestit vizita luminărei sale beizade Neculai Suțu¹⁹, a căruia destoinicie și deosebire sînt cu drept prețuite în Moldavia. În vremea puținelor minute ce mi-au fost iertat de a petrece cu acest înalt funcționar, am cules din gura sa știri asupra stărei țerei, care mi-au părut atît de interesante, încît ministrul nu m-au lăsat înainte de a bine-voi să-mi făgăduiască împărtășirea a multor documenturi autentice asupra situației de astăzi a Moldaviei, potrivită cu starea lucrurilor pre care tratatul de Adrianopol le-au oborit.

Dimineața a lui 20 iulie au fost hărăzită vizitei ce am făcut suveranului Moldaviei²⁰...** Lăcuința stăpînitorului domn este puțin măreață. Vechele curți a domnilor, stricate la 1837 prin un strașnic foc care au mistuit doă triimi a orașului, acoper încă cu ruinele lor un deal lung, a căruia poziții domnește peste Iași ... **.

Petrecerea noastră în Iași avea să fie așa de mică, încît am avut de-abia vreme să priimim persoanele ce ne-au cinstit cu vizita lor. Domnul însă au binevoit să vie în persoană în ospătăria noastră; și, în toată vremea petrecerii noastre, noi ne-am văzut îmbrătoșați de toate semnele cei mai plăcute bunevoînți, într-atîta că muzica băilor din Ungaria au venit mai mult decît o dată să ne veselească prînzul. Frugalitatea mesei noastre fu, spre a vorbi adevărul, în toate potrivită cu învățăturile cei mai aspre igiene, pentru că nu trebuia ca luxul bucatelor să-și bată joc de simplitatea mobilelor.

Eram aproape de granița Rusiei și știam că trecînd trebuiam să ne supunem unei carantine foarte lungi, adecă de patrusprezece zile. Cum însă fieștecare om trebuie să se hotărăscă să sufere cu bună voie o soartă ce nu se poate depărta, am luat toți hotărîrea să intrăm în lazaret*** în cea mai scurtă vreme. Și îndată zioa de 21 iulie fu însemnată pentru împlinirea acei întemnițeri neapărată și binevoitoare: aveam, dar, încă numai cîteva ceasuri de care trebuiam să ne folosim spre a ave o idee despre capitalia moldovenilor.

Iașii acopere, cum am zis, o întindere foarte mare cu ulițele și casele sale, care mai mult încă decît la București sînt împregiurate cu grădini. Întregul orașului înfătoșază o ochire mulțamitoare; zidirile moderne se recomînd prin un gust și o curetenie pe din afară de care binalele cele vechi era cu totul sârace. Cîteva ulițe sînt largi și lungi; în cîteva părți a capitaliei podul cel vechi și prost de scînduri au și făcut loc pavelei****. Aice, ca și în Valahia, raritatea materialelor face mai cu neputință orice monument de o mărime mai sîmțitoare, și cu toate aceste Iașii numără cîteva biserici vrednice de însemnat, precum și mai multe case a unor boieri bogați și a căroră înfătoșare pe din afară arată privirea unor palaturi

* *Spartiată* — spartană, adică sobră.

** Punctele de suspensie în textul original.

*** *Lazaret* — aici, loc izolat, la frontieră, unde călătorii stau în carantină, pentru a evita transmiterea bolilor molipsitoare.

**** Astăzi, că cunoaștem și podul de lemn și pava de piatră, oare care-i mai bun? (*nota lui M. Kogălniceanu*).

adevărate foarte bine păstrate. Între aceste lăcuințe nu este rar de a vede și locuri întregi pustii, unde trăiesc dobitoace dumesnice, între carele este și folositorul soi de care jidanii au atîta greață. Fizionomia pe din afară a orașului înfățișază mult mai puține semne de stilul oriental decît în București; este adevărat că focul întîmplat la 1827, stricînd vechile binale, au lăsat loc arhitecturii noue, a căria forme s-au resămîntit de gustul obicinuit nu departe de acolo în tîrgurile noiei Rusiei. Această capitală îi ieșia abia din cenușă, cînd la 1829 fu de nou pustietă de ciumă; doi ani mai tîrziu holera, această înfricoșată rivală a boalii lipicioase, au venit să zăciuiască pe lăcuitoarii Iașilor; și cu toate aceste, tocma între acele grele împregiurări, între ruină și între moarte, regenerația politică și socială avea să se împlinte în pămîntul moldovinesc. Dar, și cînd asemenea stavile s-au biruit, ce slavă nesfîrșită n-au meritat biruitorul. La vederea acestui oraș înfloritor, acestor ulițe în curînd trase în linie, în care se mișcă cu atîta înțelegere un negoț atîta de vioi, cum poate cineva să nu se simțească pătruns de recunoștință și de respect pentru izvoditorul atîtor faceri de bine?

Ulița mare a orașului este lăcuită de un norod de negustori, zarafi *, factori **, telelegii ***, toți fii a lui Israil. Acești negustori neobosiți sînt în Iași așa cum îi vede cineva pretutindene, nesimțitori la sudălmii, învăpăieți pentru cîștig. În partea veche a acestei ulițe largi, o galerie sprijinită de niște ușori stîlpi de lemn slujește de șoproane dughenilor. Acolo îi vezi pe jidani așezați pe pragul ușelor, clocind cu ochiul pe mușterele ce trece și sunînd în mîni un pumn de ruble, spre a-și arăta meseria de zarafi. Cumașe ****, nuotăți mici, fierării nemțești sau englezești împodobesc dulapurile acestor dughene, și, lucru de mierat, o librărie și un cabinet de cetit, franțuzesc ²¹, s-au rătăcit și ele în mijlocul acelor bolte împlute de comerțul lui Israil.

Iașii nu este ca Bucureștii bogat în biserici; fie ca boierii moldoveni a timpurilor trecute să fi avut mai puține păcate de spășit decît boierii munteni, fie ca credința să fi lipsit, capitalia Moldaviei nu numără un mare număr de zidiri sfînte; dar încă, între acele care se află, este de însemnat o biserică elegantă, monument prea curios pentru ca un drumeț să-l poată trece cu vederea. Biserica este încungiurată după obiceiul pămîntului de o ogradă mare cu zid, altădată întărită, și închinată la trii sfînți: Sîntul Vasilie, Sîntul Ioan Gură-de-Aur, acest Bosuet a Răsăritului, și Sîntul Grigorie teozoful sînt totodată proslăviți. Biserica ²² este zidită din pietre frumoase; doă turnuri rădicate o acoper. Suprafața întregă a zidirei este acoperită cu arabescuri de o varietate minunată, săpate *en relief* pe fiecare lespedă de piatră; ferestrele sale strimte nu lasă ca să rezbată înlăuntru decît o lumină slabă, care de-abia se luptă cu lumina candelelor aprinse zi și noapte sub tustrelele ei bolte. Frescuri de o naivitate vrednică de însemnat acoper întunecoșii păreți a sfîntului lăcaș. Zidită de voievodul Vasilie cătră anul 1622 (?) ²³, această beserică bogată au fost dintei toată poliită cu aur pe dinlăuntru, dar de trei ori focul și jăfuirea au pustiit-o în vremea năpădirilor tătărăști, fără a număra cutremurul de pămînt care la anul 1802 era s-o răsăpească cu totul. Biserica a sfinților

* *Zarafi* — bancheri sau simpli oameni de afaceri, care schimbau banii străini în banii țării.

** *Factori* — desigur, nu numai împărțitorii de scrisori, dar și comisionarii (cum îi numim astăzi).

*** *Telelegii* — negustori ambulănți de haine vechi, crainici care anunțau în public vînzările sau măsurile luate de cîrmuire. Poate fi luat și cu sensul de oameni care umblă teleleu (fără ocupații certe).

**** *Cumaș* — stofă de mătase, de culoare vie.

Trii Ierarhi sau *Trisfetitele*, cum îi zic în Iași, au avut odată o comoară prețioasă, din care mai sînt cîteva rămășițe. Una din cele mai curioase rămășițe este colecția tablourilor²⁴ cusute de doamna Teodochia, femeia lui Vasilie vodă, cucernicul ctitor. Aceste lucruri de mînă, de o rară frumusețe, înfățișază în mărime firească pre doamna însuși, iscusită artistă, care au știut să deie viața acestor portrete de aur, de mătasă și de catife; vine pe urmă fiul său cel întîi născut a seminției sale și a doăzeci și șapte de copii ai ei²⁵. Portul boieresc care se vede în această naivă reprezentanție se apropie mai mult de îmbrăcăminte ungurească decît de straiile turcești.

În această bogată bazilică se păstra și portretul domnului însuși, dar acest chip, furat de o mînă necunoscută, s-au pierdut de vro doăzeci de ani*. Îndată dintei tot clerul mănăstirii care era însărcinat cu paza acestei comori au fost învinovați de acest furtușag, ce se putea crede din pricina marei mulțimi de mărgăritari cu care doamna cusutoriță împodobisă antereul și cușma veteazului seu soț. Dar, dacă portretul domnului Vasilie au spăsit prin un furtușag scîrnăv bogăția straielor sale, tot i-au rămas chipul lui pe o frescă, care arată fața voivodului în cel mai cucernic din triumfele sale, în minutul cînd, beserica fiind gata, o ține toată în mîna stingă spre a o închina Trii Ierarhilor, carii îl binecuvintează din înălțimea cerului. Aceasta n-au fost destul; după ce lăcașul dumnezeiesc s-au sfințit, Vasilie vodă, în rîvna sa cea creștinească, au hotărit s-o sfințească și mai mult. De multă vreme moaștele Sfintei Paraschive, pîngărite, era în puterea turcilor. Vasilie vodă au știut să le rescumpere din mîinile păgînilor; aceste rămășiți vrednice de toată cinstea s-au adus în triumf pe pămîntul creștinilor, și sultanul însuși le-au întovărășit pînă la marginile împărăției sale. Așa zice sînta legendă tălmăcită în doă zugrăvele care-s deasupra raclei, de o bogăție deosăbită, unde sînt moaștele sfintei, spre închinarea credincioșilor²⁶.

Ce să mai zic de Iași, unde am petrecut atît de puține ceasuri și atît de iute trecute? Nu ni s-au dat, ca-n București, să fim de față la acele adunări intime unde se arată în toată voia sa fizionomia unei societăți. Atît cît am putut să judicăm prin persoanele care ne-au cinstit cu vizitele lor, învățătura nu este fără cinste între boierii Moldaviei (?)*. Școalele publice, unde merg tinerii familiilor celor mai însemnate (?), din zi în zi se măresc. În Iași sînt trii tipografi (?), care întrebuițează unsprezece teascuri (?); trii din aceste teascuri sînt întocmite spre a tipări rusește, franțuzește și grecește (?). O Societate de științe naturale și medicale s-au statornicit de vro cîțiva ani și lucrările sale au și luat o întindere foarte folositoare dezvoltării duhului obștesc (?). Și, ca cînd toată lumea s-ar fi înțales aice spre a ne arăta o bunăvoință plăcută, această adunare învățată, luînd în băgare de samă țelul științific a expediției noastre, ne-au făcut cinste să ne deie, mie și tovarășilor mei, diplome de mădulari străini. O colecție de istorie naturală, încă puțin înaintată, este obiectul îngrijărei luminate a guvernului, care are scopul să alătoreze pe lîngă această colecție și o menagerie (?), și toate dau nădejde că Iașii, în puțini ani, va putea să-și deie contingentul în marea asociație științifică a Europei și va lucra la aceste nobile studii, de care țările orientale se fac din zi în zi subiectul cel mai interesant.

Dar noi lăsasem acest oraș și, după ce am suit vro cîteva dealuri drepte, zăriam cursul șovăit a Prutului și îndoitul tîrgușor a Sculenilor, o parte a Moldovei

* Au trebuit ca străinii să vie să ne arăte prețioasele și raritățile noastre? (*nota lui Mihail Kogălniceanu*).

** Semnele de întrebare, echivalente cu îndoieli în ce privește documentarea informativă din partea lui Demidoff, sînt ale lui Kogălniceanu.

și ceialaltă a Rusiei, tăiat de riul care despărțește astăzi principatul de pământul împărătesc. Noi, dar, am sosit pe malul Prutului, pre care l-am trecut pe un pod îmblător. În acel loc s-au trecut, sînt acum cîțiva ani, o sceină atît de duioasă, cît și solenelă. Un popor întreg ducea în mijlocul binecuvîntărilor sale pe generalul graf Kiselef pîn' la marginile acei Moldovi a căria el fusesă mîntuitorul și părintele. După ce vremelnicescul prezident au lăsat țărml moldovinesc, strigări de zioa-bună împreunate cu lacrimi l-au urat; și el, privind pentru cea mai de pe urmă dată o țară a căria fericire fusesă lucrul mînelor sale, nu putu să-și oprească lacrimile, lacrimi prețioase, care venia dintr-o inimă cinstită și plecată spre bine! Duiosă luare de zioa-bună a unui soldat și-a unui dătător de pravili acei patrii a adopției sale, pe care au slujit-o cu brațul și cu sfaturile sale!"

De aice lăsăm pre d. Dimidoff, căci nu mai sîntem în principatul Moldovei.

Pentru doă zile ce au șazut în principatul nostru, d. Dimidoff au văzut de ajuns. Toate celelalte ce le scrie asupra țării noastre sînt științe împărtășite asupra reglementului, pravililor, dreptăților noastre, lucruri toate ce le cunoaștem mai bine decît d[umnea]lui.

NOTE

Publicată în „Dacia literară”, Iași, 1840, p. 140—196, 420—443, și ed. a II-a, Iași, 1859, p. 100—139 și 294—318, în cadrul unei tematici ce purta titlul „Litteratură străină” (la p. 135 și 294, ed. 1859), semnînd M. Kogălniceanu (p. 196) și M. Kogălnicean (p. 443). Traducătorul a început însă cu o introducere personală (p. 135—140, ed. a II-a, 97—100). Această introducere fiind, ca fond, de sine stătătoare și cuprinzînd o parte din ideologia literară a lui Kogălniceanu, am reprodus-o la p. 297—302, în grupa Studii.

Anatol Nikolaevici Demidoff (1812—1870), conte și diplomat rus la Paris, face parte dintr-o strălucită familie rusă, pe al cărei întemeietor, Nichita, meșter fierar, l-a ridicat Petru cel Mare la rangul de nobil. La 14 iunie 1837, Demidoff a plecat din Paris, însoțit de 22 de savanți, pictori și literați, ca să facă o călătorie de studii în sudul Rusiei și în Crimeea. Drumul a fost pe Dunăre, plecînd de la Viena, astfel că a vizitat și porturile Orșova, Giurgiu, precum și numeroase localități și regiuni din Principate.

Impresiile de călătorie, numeroase descrieri și observații de ordin științific despre expediție (istorie, geografie, etnografie, economie, artă) le-a publicat într-un volum: Esquisses d'un voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée, Paris, Rousseau, Hondille, 1838, in 8°, 108 pagini. Aceste observații mult amplificate au fost tipărite în 1840, într-o lucrare mai mare, ilustrată cu gravuri pito-rești executate după desenurile pictorului Raffet, sub titlul: Album du voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie. Exécuté en 1837, sous la direction de M. Anatole de Démidoff. Ouvrage illustré de 65 dessins par Raffet. Dedié à S. M. Nicolas I-er, Empereur de toutes les Russies, Paris, Ernest Bourdin et C-ie éditeurs, [1840], VII + 621 p. + 1 foaie. Traducerea (uneori prelucrarea) lui Kogălniceanu se bazează pe această ediție.

Lucrarea lui Demidoff amintită mai sus a fost completată de alte 6 tomuri apărute între 1841 și 1842 și la 1848, cuprinzînd planșe de istorie naturală, gravuri și un atlas cu hărți.

Titlurile edițiilor din anii 1841—1848 sînt puțin schimbate, de exemplu la vol. din 1842: „... Ouvrage illustré de 65 gravures et d'un Album de 78 planches dessinées d'après nature par Raffet, et d'un Atlas de 95 planches colorées d'histoire naturelle”.

Pentru diversele reeditări ale Albumului lui A. Demidoff și A. Raffet, vezi L. Carteret, *Le trésor du bibliophile romantique et moderne, 1801—1875. Livres illustrés du XIXe siècle, tome troisième, Paris, 1927, p. 196—197 (A. Demidoff) și p. 512 (Auguste Raffet)*.

Auguste Raffet (1804—1860), desenator și iscusit litograf francez, autorul a numeroase desene care au ilustrat cărți franțuzești din secolul al XIX-lea. A fost pictorul și, mai târziu, pensionarul personal al prințului A. Demidoff, care i-a pus condiția „să-i stea la dispoziție ca desenator, în diferitele întreprinderi și călătorii ce proiectase”.

Despre călătoria lui A. Demidoff și desenele lui A. Raffet, la noi, au scris: N. Iorga, *Istoria românilor prin călători, vol. III, ed. a II-a, București, 1929, p. 209—218*; I. C. Băcilă, *Pictori francezi prin țara noastră. 1828—1856, Sibiu, 1923, p. 10—24*; G. Oprescu, *Țările române văzute de artiști francezi (sec. XV III și XIX), București, 1926, p. 36—53 și reproducerea („tabelele”) XXII—LIII. Lucrarea lui G. Oprescu se face foarte utilă prin considerațiile de artă, corecțiile critice ale studiilor precedente (de ex. Băcilă) și mai ales prin selectarea și reproducerea planșelor și desenelor lui Raffet.*

Observațiile referitoare la călătoria în Valahia și Moldova au mai fost traduse în românește de V. Ghibaldan, *Anatol de Demidov, O călătorie în Principatele Române (Biblioteca pentru toți, s.v., nr. 920). Pasajele referitoare la vizitarea Banatului au fost traduse de Vicențiu Bugariu, Călătoria lui Demidoff prin Banat, Timișoara, 1930, în 8°, 19 pagini. Vezi și: Cătălina Velculescu, *Ecouri ale călătoriei lui A. Demidoff în Principate, în „Revista de istorie și teorie literară”, 19 (1970), nr. 2, p. 295—301: corespondența dintre J. Y. Huot, geograful expediției, și Gh. Asachi, din iulie-august 1837.**

¹ *Frederic Veterani* (c. 1650—1695), general care a condus armatele austriace în Țara Românească în războiul declarat turcilor. Pătrunde, prin Banat, în anul 1688, deci nu la anul 1788, cum s-a informat eronat Demidoff. Cronicile muntene amintesc despre acțiunea militară a lui Veterani, la domnia lui Șerban Cantacuzino și Const. Brîncoveanu.

² Prin părțile Banatului și Olteniei există legende populare despre uriași, ca creatori ai munților, stîncilor și văilor adinci. Vezi Lazăr Șăineanu, *Studii folklorice. Cercetări în domeniul literaturii populare, București, 1896, p. 191—215, articolul Jidovii sau tătarii sau uriașii*; I. A. Candrea, *Privire generală asupra folklorului român în legătură cu al altor popoare, vol. I, 1933—1934, p. 301—316 (prin Banat uriașii se mai numesc și „novaci”); vol. II, 1934—1935, p. 195—200 (Universitatea din București, Facultatea de litere și filozofie. Cursuri litografiate).*

³ Imp[eratoris] Caes[aris] Nervae filius Nerva Trajanus Germ[anicus] Pont[ifex] Mac [Maximus] (Nerva Traian Germanicus, mare pontifex, fiul împăratului Caesar Nerva).

⁴ *Argo* — numele dat celebrei corăbii care a purtat pe argonauți, conduși de Iason, în căutarea linii de aur; a fost construită de Argus.

⁵ *Cerneți* — vechea capitală a județului Mehedinți (pînă la anul 1842).

⁶ *Tractatul de la Adrianopol* (2/14 septembrie 1829) a impus însemnate limite și restricții Porții otomane asupra țărilor române, care trec sub protectoratul politic și administrativ rusesc. Se acordă libertatea navigației și comerțului pe Dunăre și Marea Neagră. Se mai hotărăște ca două comisii să alcătuiască două *Regulamente (organice)*, care să fixeze condițiile administrării multilaterale a celor două principate române.

⁷ *Scrînciobul* (moldovenism) sau *dulapul* (muntenism) descris de Demidoff se făcea înainte de Paști (de obicei, de la Florii) și se practica pînă după Duminica Tomii sau chiar pînă la Înălțare. Obiceiul era înrădăcinat în popor, pentru că exista credința că fata sau băiatul care „nu se dau în scrînciob” vor fi amenințați în timpul anului de primejdii. I. A. Candrea, *op. cit.*, vol. I, p. 336.

⁸ *Alexandru Ghica* (1795—1862), domnul Țării Românești (1834—1842). Sprijinit de Rusia, a urmărit aplicarea Regulamentului organic pe linia dezvoltării școlilor, dezrobirii țiganilor, modernizării vieții sociale (de exemplu, a desființat sărutul mîinii boierilor din partea oamenilor de jos).

⁹ *Spitalul Pantelimon* — lângă București, ridicat în vremea domnitorului Alexandru Ghica. Patronul spitalului, Sf. Pantelimon, este socotit ca patron al medicinei și al medicilor.

¹⁰ *Banul Mihai Ghica* (1792—1850), fratele domnitorului Alexandru Ghica; a ocupat înalte demnități în conducerea Țării Românești (vornic, ministru din lăuntru, efor al școalelor).

¹¹ *Constantin Cantacuzino* (1800—1877), secretar al statului (Țara Românească) între anii 1839 și 1840.

¹² *Barbu Știrbei* (1799—1869), domnul Munteniei (1849—1856). În timpul vizitei lui Demidoff era ministru al justiției (1836—1842). Născut cu numele de Bibescu (frate cu domnitorul George Bibescu, 1842—1848), a luat numele unchiului său, vornicul Barbu Știrbei, care îl adoptase.

¹³ *Aga Constantin Filipescu* (1804—1842), unul dintre primii ofițeri de carieră români. A fost secretarul generalului Pavel Kiseleff.

¹⁴ Palatul domnitorului Alex. Ghica există și azi, la marginea Bucureștilor, lângă lacul Tei.

¹⁵ *Aga Alexandru Filipescu, zis Vulpe* (1775—1856). Diplomat din Țara Românească. Între alte sarcini date de domnie, a fost și aceea de a duce tratative cu Tudor Vladimirescu, când acesta, în marșul său triumfal, se apropia de București; a făcut parte din comisia de boieri care a lucrat la alcătuirea Regulamentului organic pentru Țara Românească.

¹⁶ Episcopul așa de bogat, cum ni-l prezintă Demidoff, este *Cezarie Căpățînă*, al Buzăului (1826—1846).

¹⁷ *Alexandru Vasilievici Suvorov* (1729—1800), general rus, bun strateg. A condus mai multe acțiuni militare de nimicire a puterii otomane. În jurnalul lui Demidoff este amintit pentru victoriile câștigate la Focșani și Râmnicul Sărat (31 iulie 1789), când a și fost răsplătit cu titlul de graf sau „conte de Rîmnic”.

¹⁸ *Muntele Bordea*, în apropiere de Iași, de unde se vede orașul, nu poate fi decît culmea înaltă a dealului împădurit de la Bîrnova.

¹⁹ *Nicolae Suțu*, zis „beizadea Nicolachi” (1799—1871), economist moldovean; a lucrat cu Pavel Kiseleff ca secretar de stat și apoi cu Mihail Sturdza, domnul Moldovei, propunînd în lucrările sale, științifice, economice și statistice, o îndreptare a vieții noastre economice spre industrie.

²⁰ Demidoff evită a spune numele „suveranului” Moldovei: este Mihail Sturdza (1834—1849).

²¹ Constatarea lui Demidoff că la Iași existau cabinete de lectură pentru cărți franceze încă din 1837 este prețioasă, pentru că se cunoșteau numai cataloagele cabinetelor lui Adolphe Hennig (Jassi, 1840) și F. Bell et C-ie (Jassi, 1846). Pentru Țara Românească (București) cunoaștem cataloagele cabinetelor de lectură al lui Iosif Romanov (Tipografia lui Eliad, 1838) și al lui Frédéric Walbaum (București, 1838). Vezi N. Goergescu-Tistu, *Bibliografia literară română*, București, 1932, p. 63—69.

²² Descrierea amănunțită ce face Demidoff bisericii Trei Ierarhi din Iași este interesantă, înfățișînd-o înainte de restaurarea ei executată după planurile arhitectului francez André Lecomte du Nouy (1844—1914), începînd cu anul 1876.

²³ *Biserica Trei Ierarhi* din Iași, ctitoria lui Vasile Lupu, a fost zidită în anul 1639, nu în 1622, cum afirmă eronat Demidoff.

²⁴ „Colecția tablouelor cusute de doamna Teodochia” este, în realitate, o colecție de broderii în fir de aur și mătase, din care cea mai frumoasă și mai scumpă (are un triplu șirag de mărgăritare mari) este cea care reprezintă însuși portretul doamnei Tudosca, prima soție a lui Vasile Lupu. Se numea Tudosca Bucioc, iar nu Teodochia, formă deformată de Demidoff.

²⁵ Este o exagerare, rezultată dintr-o informație greșită, că Tudosca a avut 27 de copii! Au fost numai trei: Ion, rahitic, a murit tînăr; Maria, căsătorită cu Ianusz Radziwill, nobil polon; Ruxandra, căsătorită cu Timuș Hmielnički, a murit în 1686 (surprinsă în Cetatea Neamțului), ucisă de poloni și cazaci.

²⁶ Scena aducerii moaștelor Sf. Paraschiva, patroana Moldovei și a Iașului, este gravată nu numai în invelitoarea de argint a racliei — cum o descrie Demidoff —, dar și într-o xilografură reprodusă în *Cazania* tipărită la Iași, 1643, semnată: „Iliia, 1641”. Reproducere în Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, 1903, p. 142 (împreună cu alte scene din viața sfintei).

Casa cîmpească

Partea întâi

I. Despre climă și despre înriurirea sa în lucrarea pămîntului.

1. *Cunoștința climei* este de cel mai mare folos pentru lucrătorii de pămînt; clima cuprinde învățătura aerului sau a văzduhului, schimbările săcetei și a umezelii și electricitatea sau pricinele tunetului și a fulgerului. Tot în învățătura climei se cuprinde și cunoștințele despre înălțarea locurilor, precum și despre înfătoșarea lor, spre amiazănoapte, spre amiazăzi, spre răsărit sau spre apus. Noi, dar, vom da o tălmăcire lesne de înțeles despre aer, despre săceta, despre umezeală, despre starea, înălțarea și înfătoșarea locurilor; vom mai arăta încă prin ce chipuri sau semne putem ști mai înainte ce vreme o să avem și vom sfîrși cu o scurtă însemnare despre clima țării noastre.

Pămîntul este rătund și giur-împregiurul său învălit cu aer. Aerul este alcătuit din deosăbite feluri de aburi, sau gaze, cum le zic învățații. În aer se mai află și apă și niște materii aprinzătoare din care să fac tunetele și fulgerile.

Aerul slujește foarte mult sămănăturile; el hrănește sadurile *, el putrezește sămînța în pămînt, el înlesnește răsărirea ei; și fără aer nici o ființă nu ar putea trăi. Cînd aerul este curat, el se alcătuieste din două feluri de aburi, numiți gaz oxigen și gaz azot. Dar de multe ori aerul se umple de niște aburi grei, carii iesă din fiertura, ori din putrezirea plantelor și a trupurilor moarte și din duhoarea unor pămînturi, precum din pucioasă ș[i] a[ltele]. Acest fel de aburi se numește gaz acid carbonic. Cînd acest fel de aburi se află prea mult în aer, atunce oprește răsufierea, pricinuieste boale și de multe ori înădușește.

Locurile mlăștinoase sînt mai totdeauna acoperite cu acești aburi. De aceea partea de jos a Iașilor este nesănătoasă, fiind aproape de apa stătătoare a Bahluiului, din care iesă vara o mulțime de aburi stricăcioși sănătății oamenilor.

Trebuie însă să mărturisim că însuși și acest fel de aburi slujește, pentru că înlesnește putrezirea sămînței și prin urmare ajută răsării. Așa Dumnezeu n-au făcut în lume nimică ce să nu fie de folos!

Deși orișunde starea văzduhului este tot aceeași, însă pe înălțimi aerul este mai subțire și mai pătrunzător. De aceea buruienile care cresc din fire pe vîrfurile munților n-ar putea să crească așa de bine în văi sau pe șăsurii, și, dinpotrivă, plănte care cresc în văi n-ar putea să crească așa de bine pe munți. Tot din aceea pricină papura, trestia, ce se află numai în mlaștini, nu pot trăi în pămînturi

* *Sad* — *răsad*, plantă tînără ieșită din sămînță (de obicei în seră), ce urmează să fie răsădită în grădină. Aici, în context: plantă.

uscate; buruienile din păduri nu pot prinde bine în locuri fără copaci; păpușoiul, grîul, săcara nu pot crește mult în apă. Aerul este greu, și într-o greutate hotărîtă și neschimbată; de s-ar ușura prea mult, noi n-am putea trăi. Dovadă avem că pe vîrfurile munților buruienile cresc mai mici sau nicidecum. De s-ar îngreua iarăși peste măsură aerul, sănătatea oamenilor și a dobitoacelor ar suferi. S-au însemnat că la apropierea lunii noă și lunii plini aerul este obicinuit mai greu, iar la sfertul întîii și la sfertul de pe urmă aerul este mai ușor.

Cea mai mare pricină a schimbării greutății atmosferei sau văzduhului sînt vînturile.

[II] Vînturile sînt pricinuite prin subțierea și răirea aerului de cătră soare sau prin stringerea și îndesarea lui de cătră ger. Îndată ce într-o parte de loc aerul s-au rărit sau s-au îndesit, aerul de pinregiur caută să umple deșărtul; și, cu cît aerul este mai rărit sau mai îndesit, cu atîta vîntul se face mai strașnic. Vînturile slujesc a amesteca deosăbitele părți a văzduhului; fără vînturi, aburii stricăcioși carii șed pe fața pămîntului nu s-ar împrăștia și, prin răutatea lor, țări întregi ar rămîne fără lăcuiori. Vînturile mai slujesc încă aducînd ploaie, care se face cum vom vede mai tîrziu.

Vînturile aduc cu sine însușiri după țările pe unde trec; adecă cînd bat din partea țărilor călduroase sînt calde, cînd bat despre țările friguroase sînt reci. Vînturile cînd sînt umede, mai ales cînd umezeala lor este întovărășită de căldură, îlesnesc creșterea sămănturilor, dar cînd sînt săci sau strică, atunce strică tot ce întîlnesc în drumul lor; frunzile se usucă, floarea pică și rodul nu se leagă.

În Moldova vînturile de căpitenie sînt: cazacul și crivățul de la amiazănoapte, aduc ger și omăt; vîntul de la apus sau vîntul ocnei, bate obicinuit primăvara și slujește la înverzirea copacilor, la dezghețarea pămîntului; vîntul din jos sau de la amiazăzi, aduce căldură, secetă; vîntul de răsărit, este iute și usucă.

Împrotiva furtunelor nimene nu poate face nimic, dar împrotiva vînturilor sînt multe mijloace feritoare. Munții, pădurile sînt destul de mari stavele împrotiva repegiunei lor. Adesăori însuși zidurile, gardurile, copacii, perdelele de stof opresc vînturile și feresc sămănturile. Un lucrător de pămînt întălept știe totdeauna a se folosi de dealuri, de păduri, spre a-și dosi sămănturile și a le feri de iuțala stricătoare a vînturilor.

2. Am zis că în văzduh se află totdeauna și apă prefăcută în aburi. Apa este atît de neapărată traiului sadurilor cît și aerul. Apa nu este o stihie sau un element, cum se credea în vremea veche, pentru că se alcătuește de doă feluri de aburi, numiți gaz oxigen și gaz hidrogen. Acești aburi se află în toate sadurile și în toate vietățile.

Mai multe ierbi și buruiene trăiesc cu totul în apă; toate sadurile ar putea pentru o vreme să trăiască într-însa și încă nu se cunoaște vreo iarbă a căria rădăcini într-o apă curată n-ar pute să-și găsească hrană îndestulătoare spre a-și prelungi traiul pentru o bucată de vreme. O țară, dară, fără apă ar fi cu totul stearpă și în neputință de a fi lăcuită de oameni sau de dobitoace. Pămîntul este prea umed cînd îi prea plin cu apă; văzduhul este prea umed cînd îi prea plin cu aburi de apă.

Umezala pămîntului este priincioasă după timpuri. În vremea arșiilor umezala slujește la legatul rodurilor, hrănește rădăcinile, îlesnește răzbaterea aerului în pămînt. Dar, cînd ea este peste măsură, atunce sămînța din pămînt sau rădăcinile putrezesc, plăntele cresc subțiri, nalte peste măsură, însă fără putere și din pricina

aceasta floarea nu leagă și rodul se face prost. În vremea frigului, umezala face gerul mai cumplit și mai primejdios; copacii și viile îngheață mai degrabă. Cîți bieți săteni nu-și aduc aminte de stricăciunile ce au suferit din pricina unei ierni umede?

Pămînturile umede sînt reci, de aceea în astfel de pămînturi sămănturile vin mai tîrziu; dar în vremea săcetelor pămînturile umede sînt mai roditoare, pentru că nu sînt lipsite cu totul de apă. În pămînturile care dimpotrivă nu priimesc multă apă, sămănturile sînt mai timpurii, dar arșițele verei opresc prea devreme și strică creșterea sadurilor. Pămînturile umede rodesc mai mult; pămînturile uscate rodesc soiuri mai bune.

În toate chipurile lucrătorul de pămînt trebuie să oprească o prea mare umezală și, totodată, să păstreze într-o dreaptă măsură umezala ce se află în pămîntul seu. Pentru izgonirea unei umezeli peste măsură, scursura apei este lucrul cel mai de căpitanie; pentru păstrarea și cîștigarea umezelii într-un loc uscat, udatul cu aducerea apei prin hîndicuri * este de trebuință; prin grădini lăcuiitorii pot cîștiga o umezală trebuincioasă sămănînd un an doi saduri mari a cărora frunze late să oprească razele soarelui.

Apa împrăștiată în văzduh slujește frunzilor, precum apa din pămînt slujește rădăcinilor. Vara, o umezală peste măsură în atmosferă poate să strice sămănturilor, pentru că pricinuieste căderea florilor, îngreuiază facerea grăunților și, deși nu micșorează numărul producturilor, totuși le strică soiul, încît grîile ** făcute într-un timp umed nu sînt nici bune de sămînță, nici pot ținea multă vreme.

O săceta peste măsură, dinprotivă, este asemenea primejdioasă, pentru că oprește încă mai mult decît umezala lucrul aratului și a sămănatului. Cînd săceta se prelungește, frunzele, nemaigăsind în aer hrana obicinuită și pierzîndu-și prin aburire zama cea mai trebuincioasă, încetează de a înlesni creșterea și rodirea sămănturilor, încep a se usca și căderea lor aduce și pieirea sadurilor.

Într-o atmosferă uscată de razele soarelui sau de vînturi, frunzele își leapădă într-atîta zama lor prin aburii ce iesă dintr-însele, încît creșterea sadului încetează, deși rădăcina sadului este udată adesăori. Așadar umezala pămîntului nu folosește în totul cînd lipsește umezala văzduhului; este, dar, lesne de înțeles de ce mare folos este să ude cineva frunzele sadurilor.

Săceta pămîntului se mărește prin săceta aerului și una și alta cresc cu atîta, cu cît arșița soarelui se mărește mai mult; de aceea săceta este mai desă în țările de amiazăzi decît în țările de amiazănoapte. Această înpregiurare aduce mari deosăbiri în plăntele feluritelor locuri și clime. În țările întretropice, sau, cum se zic, ca să fiu înțeles obștește, în țările ce sînt între brîile fierbinți a pămîntului, cresc mai ales copaci mari, pentru că lungele lor rădăcini, la vremea săcetelor, pot încă găsi umezală în adîncimi însemnătoare. De ce se depărtează cineva de zona sau de brîul fierbinte, cu atîta numărul copacilor se micșorează și buruienele și sadurile se înmulțesc. Aceasta o vedem și la noi; avem poate de-abie trizeci de feluri de copaci, și cîte mii de plănte?

Aburii de apă împrăștiți în văzduh se rădică în forma unor beșici mici deșerte, ca clăbucii de sopon. Aceste beșicuțe sînt așa de mici încît nu poate nimene să le zărească cu ochii singuri. Cînd căldura se mărește, acești aburi se întind,

* *Hîndicuri* — din context: jgheaburi pentru irigații.

** *Grîile* — grînele (pl.), cerealele în general.

se împrăştie şi se înalţă în aer; cînd căldura scade, aburii se prefac în nouri, în neguri, în ploaie.

Cu cît nourii îs mai uşori, cu atîta se rădică mai sus deasupra feţei pămîntului. Nourii sînt aducătorii ploaiei şi cei mai mari pricinuitori a furtunelor, a fulgerelor şi a tunetelor; nourii opresc încă razele soarelui şi micşurează aburirea din plănte.

Negurile, ceaţa, pîhla sînt nouri adevăraţi, pre care desimea lor îi apasă în jos şi-i ţine în părţile cele mai de jos a văzduhului. Cînd se înalţă prin subţierea lor de cătră razele soarelui, atunce se prefac în nouri curat zişi, şi cînd nourii se pleacă în jos în urmarea îndesirei lor de cătră răceală, atunce se schimbă în neguri.

Mirosul ce iesă adeseori din neguri ne dovedeşte că cuprind deosebite feluri de aburi şi de materii; şi s-au însemnat obşteşte că negurile ajută la rodirea pămîntului şi la coptul poamelor, dar pe de altă parte s-au dovedit că negurile micşurează căldura, aduc o umezeală deosebită şi înlesnesc înmulţirea colbului acelui cleios carele se aşază pe grîie şi le usucă, pricinuiesc înflorirea fără de vreme şi oţerirea rodurilor.

Ploaiele sînt pricinuite mai ales prin răceala păturilor de aer săturate cu aburi de apă şi prin lovirea nourilor. Ele cuprind o cătăţime adeseori nemăsurată de electricitate sau materie din care se face fulgerul, de aer, de gaz acid carbonic şi cîteva feluri de sare.

Este ştiut că mai totdeauna ploă mai des în apropierea locurilor mlăştinoase decît în locuri săcetoase, la munte decît pe şes, la pădure decît la cîmp. Ispita au dovedit iarăşi că ploă mai îmbelşugat în ţările călduroase decît în ţările friguroase, macar că în aceste de pe urmă ploile sînt mai dese. Cu cît, dar, cineva se depărtează de linie, cu atîta ploile sînt mai puţin îmbelşugate, dar, fiindcă ele se fac mai dese şi că aburirea se micşurează, se întîmplă că ţările friguroase sînt mai umede decît cele mai călduroase şi că, dacă la amiazăzi sămănăturile nu pot creşte fără a fi udate, la amiazănoapte dinprotivă sînt foarte puţine sămănături care ar putea creşte fără ca pămîntul să fie mai înainte scurs de umezală. În unele părţi din pustiele cele mari a Africei, în ţările de la amiazănoapte a Asiei şi pe ţermurile apusane a Americii nu ploă mai niciodată; dară în toate locurile unde se află saduri, o roaă îmbelşugată şi o pîhlă deasă ajung spre a le hrăni.

La noi ploile cele mai dese şi cele mai folositoare lucrării şi sămănăturilor pămîntului sînt ploile de primăvară şi de toamnă. Iarna ele pătrund foarte adînc pămîntul şi adapă izvoarele. Vara întocmesc pagubile pricinuite de aburirea cea peste măsură a sadurilor. A număra aici toate folosurile şi toate pagubile de cătră ploi ar fi să spunem nişte lucruri cunoscute de fieştecare lucrător de pămînt.

III. Căldura. Cînd la întoarcerea primăverii pămîntul şi atmosfera încep a se încălzi, creşterea vegetaţiei (adecă toate sadurile, ierburile şi sămănăturile), care pînă atunce rămăsesă oprită şi adormită, începe a se mări luînd o noă viaţă. Atunce prin înriurirea unei călduri blînde şi umede se fac în grăunţe acele prefaceri neapărate încolţirei, atunce materiile care au însuşirea de a fierbe şi care se află în pămînt dau încet cîte încet rădăcinilor zama lor cea roditoare şi gazurile hrănitore încep a se împrăştia în aer spre folosul tinerelor frunze. Căldura înlesneşte mişcărilor măduvei sadurilor, ajută priminelele ce această zamă primeşte în saduri şi coace, mai mult decît toate altele, poamele şi grîiele. Din altă parte, cînd căldura se prelungeşte şi totodată este întovărăşită de o săcetă peste măsură, atunce vatămă sănătatea dobitoacelor şi viaţa plăntelor.

Frigul pricinuieste isprăvi cu totul dinpotrive. Şi climatele noastre cînd se măresc treptelnic, adecă cîte încet-încet, gerurile sînt puţin primejdioase. La apropierea

frigului, zama conține de a lucra în toate părțile sadurilor, se trage din crengi, frunzele pică, viața lucrătoare se pierde și acest somn a copacilor, ce samănă în multe cu somnul a unor dobitoace, poate să se prelungească foarte mult, fără ca copacii să se vatăme. Dar, când gerurile vin deodată și fără de vreme, pricinuesc, cum vom vedea mai jos, stricăciuni care adese nu se mai pot îndrepta.

Temperatura atmosferei se schimbă după lățimea, înălțimea locurilor, mai mult sau puțin rădicate deasupra feței mării, după expoziția sau înfășoșarea locurilor și, în sfârșit, după schimbul timpurilor. Schimbarea lățimei prefacă temperatura într-un chip vrednic de mierat. Puține plante pot crește în toate climatele și pe toate înălțimile; cea mai mare parte din ele nu pot crește decât în locuri foarte mărginite prin fire; așa, spre pildă, portocalele nu pot crește decât în țeri călduroase, precum Țara Grecească, Italia. Aceste roduri la noi nu pot crește decât în florării încălzite, căci afară, în văzduh, n-ar putea suferi gerul iernelor noastre. Căldura se micșurează din văzduh prin înălțimea locurilor, și aceasta atîta mai rapide, cu cît înălțimile sînt mai mari. În aceeași țară, dar, și prin urmare supt aceeași lățime a pămîntului, pe deosebite înălțimi, se poate afla o căldură deosăbită și prin urmare a aduna pe un munte saduri din țări foarte depărtate.

În sfârșit, subț aceeași lățime și aceeași înălțime căldura poate să fie deosăbită numai prin înfășoșarea locului spre soare. Spre pildă, toți acei ce au vii știu că adeseori un deal face mai bun vin decât altul ce-i aproape de dînsul, numai pentru că unul are mai mult soare decât celalalt.

Dar pricina cea mai de pe urmă și pentru noi cea mai mare a prefacerii temperaturii este schimbarea timpurilor.

Primăvara astronomilor începe la vremea hotărîtă, cînd soarele după ce au trecut ecuatorul se apropie de țerile noastre. Dar primăvara începe adevărat pentru lucrătorii de pămînt cînd zama începe a se mișca înlăuntru plăntelor și cînd mugurii încep a înverzi, adecă pentru clima Iașilor pe la începutul lui mart.

Pe de altă parte, căldurile verei se prelungesc obicinuit însuși în cea mai mare parte a toamnei; așa, în Moldova de Jos, vegetația poate să-și păstreze lucrarea mai două triimi a anului, adecă opt luni. În celelalte patru luni plăntele se odihnesc; și încă odihna lor nu este întreagă decât cînd pămîntul este înghețat.

Între primăvară și toamnă plăntele anuale, adecă de un an, încep și-și sfîrșesc mai toate scurtul lor trai. Cu toate acestea, sînt unele carele pot suferi frigurile climatei noastre și pre care-i mai bine să le sămîne cineva toamna decât primăvara. Prin acest chip ele se fac oarecum bisanuale, adecă de doi ani. — Este obștește știut că sămănturile de toamnă sînt mai bune și mai îmbelșugate decât cele de primăvară, cît îi mai bine spre a avea în grădini flori mai frumoase și mai timpurii, sămîntă de un soi mai bun, de a sămăna înainte decât după iarnă.

Plăntele vii nu se deosăbesc de plăntele anuale decât că rădăcina lor trăiaște mai mult. Plăntele subțlemnoase și lemnoase își păstrează singure ramurile în vremea iernei.

Subț înriurirea căldurelor și a ploielor primăverei, cele dintii, adecă plăntele anuale, își răsar vîlăstarea floarei, cele de al doile, adecă plăntele vii, se rădică și să dezvălesc cu răpejune, cele de al triele, adecă plăntele subțlemnoase și lemnoase, își împodobesc trunchiul și ramurile cu muguri. — Soarele verei întărește la toate această organizație începută, oprește creșterea crengilor și a frunzelor în folosul ivirii florilor și a rodurilor. — Toamna îndeplinește coacerea grăunțelor și pregătește treptelnic plăntele a suferi frigurile iernei. — Cu toate acestea, în țerile stîmpărate ca Moldova, toamna n-arată numai acest folos, căci, îndată ce ploiele

de toamnă dau pământului ceva umezeală, pământul încă înfierbîntat de arșițele verei înlănește a doua dezvălire a vegetației ... Nu numai răsărirea a multor grîie se poate întîmpla, dar, după uscarea vlăstărilor florale, adecă a celor care poartă flori, plăntele vii nasc îndată nouă frunze. Ochii sau mugurii copacilor se măresc și se îndeplinesc; rădăcinile dau noi vlăstari; în sfîrșit, se pare că viața vegetală are să se nască iarăși, ca cînd ar avea să întrecă primăvara viitoare *.

Un frig măsurat, chiar să fie și îndelungat, nu poate să aibă nici o altă nepriință decît că împinge înaintea vegetației, pentru că starea de nelucrare în care frigul ține organele plăntelor climelor noastre, chiar și cînd se prelungește peste vremea obicinuită, nu le strică așa de mult însușirile păstrătoare. Spre aceasta vom arăta o întîmplare curioasă. Un învățat agronom, d. A. Tuin, trimesesă în Rosia mai multe plănte, între care se afla și o ladă cu pomi roditori, care pică într-o ghiețarie și rămasă acolo douăzeci și una de luni. După un asemenea iernatic lung și în asemenea împregiurări, toți trebuia să creadă că copacii ar fi pierit. Dar au fost almintrele. D. Demidoff, căruia acești copaci fusesă trimiși, însămnînd că organizația lor nu se arăta stricată, au pus de i-au răsădit. Nici unul n-au pierit. Măcar că temperatura de mijloc a fieștecării climate nu se schimbă așa de mult cît s-ar putea crede, totuși căldura și frigul sînt departe de a avea în fieștecare an aceeași măsură. — În Iași termometrul s-au suit la umbră la 31 grade Romiur, în 14 iulie 1840; și la 28 noiembrie 1829 s-au scoborit la 22 grade mai jos de 0°, măcar că în anii obicinuiți căldurile verei nu se suie mai sus de la 20° la 25° și gerurile sînt rar mai mari decît de la 15° la 17°, cum au fost în iarna aceasta.

Este mai de prisos de a adăogi că gerurile se măresc sau scad în măsură împotrivoare a căldurilor, după cît cineva se depărtează de la punctul ce am arătat spre amiazăzi sau amiazănoapte.

Clima Moldovei se poate despărți în două părți de căpitenie, adecă în ținuturi care cresc vii și în acele care nu cresc.

Mărirea căldurii poate, în cîteva împregiurări, să ție loc prelungirii sale. Mai mulți naturaliști au băgat de samă că, spre a ajunge la îndeplina ei rodire, fieștecare plăntă are trebuință de o cătime particulară de căldură. În Țara Rusască, unde verile sînt mai scurte dar mai călduroase decît la noi, creșterea și coacerea orzului se face cîteodată în mai puțin de două luni, în loc că la noi ea se săvîrșește rareori înainte de patru luni.

Măcar că singură mărirea gerurilor, precum au adevărit mai multe ierne foarte aspre, poate să pricinuiască tare mari stricăciuni, răzbătînd pământul așa de adînc, încît ajunge rădăcinile cele mai mari, totuși prelungirea și asprirea gerurilor sînt mai puțin primejdioase decît venirea lor fără de vreme, din pricinile ce vom vedea mai jos.

Este știut că, pe o noapte lină și senină, trupurile care se află pe fața pământului se răcesc mai tare decît atmosfera, pentru că în schimbarea caloricului care se așază prin tragerea razelor între dînele și între cer trupurile dau mai mult decît iau. Unele trupuri care păstrează foarte rău căldura au mai ales această însușire de a da mai mult decît a lua. Așa sînt, de pildă, părțile ierburoase a plăntelor. De aceea aburii de apă împrăstieți în aer se așază pe dînele și pricinuiesc, după timp, roă sau brumă.

* Cînd toamna-i lungă, de multe ori se întîmplă că copacii înfloresc a doua oară (*nota lui M. Kogălniceanu*).

Roua înriurează într-un chip folositor asupra plântelor. În climatele și timpurile când ploile sînt rare, roua mai că poate ține loc de ploaie.

Bruma este cu atîta mai primejdioasă că este obicinuit lovită de razele soarelui și că, topindu-se grabnic, ea rădică părțile plântelor peste care au picat destulă căldură spre a pricinui mari neorînduiele în organizația lor.

Gheața este numai o prefacere a brumei. Aceeași ispravă prin prelungirea sa poate să o facă. Însă obicinuit gheața se pricinuieste din coborirea obștească a temperaturii. Prin urmarea unei deosăbiri vrednice de însemnat la legile obicinuite a fizicei, apa înghețînd își mărește volumul, sau, cum am zice, cuprinderea sa, într-un chip simțitor. Puterea sa izbitoare în acea stare este atîta încît poate rădica stînci întregi și sfărma metaluri. Așadar, cînd gerurile apucă plănte cu zamă, această apă întinzîndu-se în vreme cînd vasurile care o cuprind se string prin înghețare, neapărat se pricinuiesc stricăciuni totdeauna foarte mari și adeseori omoritoare.

Această faptă ajunge spre a lămuri într-un chip obștesc pentru ce plănte cele mai simțitoare de brumă sînt acele a cărora vegetație, ca în țerile călduroase, este neconținut lucrătoare și pentru ce plănte climelor noastre suferă mai mult de schimbările gerului și dezghiețului năprasnic decît de niște friguri treptelnice și lungi, chiar de ar fi și mai strașnice. În Țara Franțuzască la 1 și 2 octomvrie 1805 un ger se simți deodată și fără vreme. Anul fiindcă fusesă tîrziu, vegetația era încă în toată lucrarea sa; termometrul se scobori la Paris de-abia două graduri și jumătate la jos de nulă, și cu toate aceste o mulțime de plănte, care în alți ani răbdasă geruri mult mai aspre, au suferit de acel ger mic. Mulți copaci și-au pierdut frunzele, rodirile și crengile lor încă necoapte. Viile toate au degerat pînă la rădăcină, în vreme ce poama încă crudă, fără floare, fără miros au trebuit să rămîie părăsită de viță. Asemîne s-au întîmplat și la noi, însă nu într-un grad așa de simțitor, la 13 octomvrie 1829, cînd gerul au fost de 4 grade mai jos de nulă. Isprăvile acestor brume se par cu atîta mai stricăcioase că soarele lovește îndată părțile acoperite de ele. Grădinarii, dar, își întrebuițează toate cunoștințele lor pentru păstrarea plântelor. Cînd aceste sînt în oale, ei le pun în locuri închise cîteva minute înaintea arătării soarelui. Departate douăzeci și patru ceasuri de marea lumină și de căldura zilei, ele se dizghiață încet, deopotrivă și rareori pătînesc ca cînd ar fi în aer slobod. Dacă aceste plănte sînt în pămînt afară, ei caută să le facă umbră și le învălesc vlăstările cu paie. Cînd vroiesc să le răsădească, atunce de mai multe ori caută să le așaze spre amiazănoapte decît spre amiazăzi, macar că această de pe urmă parte s-ar socoti dintîi mai folositoare. În sfîrșit, un bun grădinar se ferește de un dizghieț năprasnic cu aceeași grijă ca și de bruma însuși.

Lucrătorii de pămînt n-au aceleași înlesniri. Într-o grădină rogojini, țoluri, buruiene uscate, paie pot opri pe cît se poate isprava brumelor de treacăt, precum sînt mai totdeauna acele care pică înainte de vreme. În cîmpuri reul nu se poate mai niciodată îndrepta. Cu toate aceste aprinderea de gunoi sau de plînte umede, făcînd un fum des care ar opri razele soarelui, ar fi negreșit cîteodată de folos și ar trebui să fie întrebuițat după chipul arătat la locuri lucrate cu vie. Un alt mijloc ce s-ar putea întrebuița la plănte ierburoase sămănate în ogoare este de a tîrîi de două persoane o funie destul de grea ca să poată pleca și freca o dată sau mai multe ori toate plăntele ogorului pre care voiește cineva să le ferească de brumă. Afară de aceste stricăciuni, bruma mai are încă una, care este prea obștească în unele locuri. Rădicînd în sus pămîntul de un oareșcare soi, bruma dezrădăcinează și strică în parte sămănăturile de toamnă. Dar tot din acea pricină, pe de altă

parte, adăoge la bunele isprăvi a aratului la pământuri tari și face o slujbă de căpitanie omorînd o mulțime de oue de jivini și omorînd sămînții întregi de vietăți stricăcioase.

Omătul se face cînd aburii apoși pierd, în urmarea răcirii năprasnice a atmosferei, o cătățime mai mult decît de ajuns spre a se strînge în picături de apă. — Este sigur că ființa îndelungată a omătului pe fața pămîntului este folositoare rodurilor pămîntului. Fără a căuta, ca altă dată, a tîlcui această faptă prin însușiri himice pre care omătul nu poate să le aibă într-un grad mai înalt decît ploaia, este lucru firesc de a gîndi că omătul făptuiește fizicește oprind isprăvile brumelor și cruțînd în folosul plăntelor căldura pămîntului și puținul gaz, care pot să se piardă, sub înriurirea sa. Așadar, omătul este o adevărată ocrotire pre care pronia au hotărît-o pentru țerile friguroase.

Pentru lucrarea pămîntului este foarte de folos a cunoaște schimbările vremii și a temperaturii. Termometrul este pentru aceasta. Acest instrument întemeiat asupra însușirii ce am cunoscut caloricului, de a întinde sau a umfla trupurile, se alcătuește de o țevie de sticlă (vezi alăturata figură) * sfîrșită prin o beșică rătundă și deșartă, umplută în parte cu un lichid care îngheață greu, precum argintul viu, sau spiritul de vin, și din care țăvie s-au gonit aerul cît s-au putut mai bine. Instrumentul este însemnat cu grade în chipul că nula arată hotarul înghețării, și partea care se află de la acel punct pînă la punctul apei clocotitoare este despărțită obicinuit în 80 de grade, dacă termometrul este a lui Reomur. Mișcările treptelnice a colonei lichide în susul sau în josul nulei arată sporirea căldurii sau a frigului.

Termometrul Romiur este cel mai obicinuit în Moldavia. Nemții întrebuințază și pre acel a lui Farenheit, carele este despărțit în 212 părți și în care numărul 32 coresponde cu nula termometrului Romiur.

Un termometru destul de bun să poate cumpăra în Iași cu 10 sorocoveți.

IV. **Fluidul electric**, adecă puterea care pricinuește tunetul, se află în toată firea. Cînd proporția acestui fluid este nepotrivită, ea caută să se așeze iarăși. Din aceasta se pricinuesc înfricoșatele fenomene sau întîmplări a trăsnetelor. Aceasta se întîmplă așa: cînd doi nouri au un fluid electric deosăbit, sau cînd au mai multă electricitate decît văzduhul sau partea locului unde se află, atunce, prin mijlocirea fulgerului, se așază din acești nouri între ei sau cu pămîntul niște schimburi care nu conțin decît cînd electricitatea între îmbele părți este deopotrivă.

Isprava direaptă a fluidului electric asupra vegetației este încă prea puțin cunoscută. În adevăr, se știe că obicinuit, în timpuri cînd sînt multe trăsnete, sămînța răsare mai degrabă, dezvoltarea vlăstarelor îi mai rapide, coacerea rodurilor îi mai timpurie, viața vegetală îi mai lucrătoare în toate părțile sale; dar afară de aceste însemnări de căpitanie, cînd s-au cercat de a pătrunde pricinele unui asemenea fenomen sau a-l urma în amăruntele sale, s-au aflat numai îndoieli și prepusuri.

Viforile cu trăsnete, foarte rare în țările de la amiazănoapte și în timpul gerului, sînt cu atîta mai dese și mai cumplite cu cît se apropie cineva de ecvator și cu cît căldura este mai mare.

Trăsnetele pricinuesc o înriurire cînd bună, cînd rea. Fără trăsnete în vremele de săcetă, țerile întretropicale n-ar putea fi lăcuite și însuși climatele stîmpărate n-ar primi cîtîme de apă trebuitoare pentru păstrarea sănătății vietăților și plăntelor. Dar, pe de altă parte, toți cunosc îndestul stricăciunile pricinuite de trăsnete, de

* Kogălniceanu reproduce un desen de termometru.

furtuni, de cumplitele ruperi de nouri, cum se numesc la noi năprasnicile și marele ploi, și, în sfârșit, de căderile de grindină care de mai multe ori urmează după tunet.

Grindina mai ales este cu atîta mai cumplită pentru lucrătorul de pămînt, că pică mai totdeauna pe vremea cînd pămîntul este acoperit cu cele mai bogate sămănături. Nu numai că strică în cîteva minute munca a mai multor luni, dar lasă însuși pe plăntele lemnoase semnuri ce se șterg de-abia după mulți ani.

În Franția se socotise că un fel de paratunete numite paragrindine (*paragrêles*), puse din depărtare în depărtare în ogoare, ar putea opri facerea grindinei, sustrăgînd fluidul electric. Prin nenorocire isprava n-au răspuns așteptării. Sfatul cel mai bun ce s-ar putea da lucrătorilor de pămînt ar fi să se adreseze către companiile de siguranție împotriva grindinii, de cătră care, prin o mică plată pe an, s-ar afla despăgubiri de stricăciunile pricinuite de acest bici cumplit. Însă asemenea companii nu se află încă la noi.

Paratunetele sînt niște vergi de fier care se pun pe vîrfurile cele mai înalte a acoperemintelor zidirilor și care au comunicație cu pămîntul pînă la oareșcare adîncime, sau, mai bine, cu apa unii fîntîni, prin mijlocul unui tel * de fier sau de sîrmă sucită ca o funie. Teoria lor este așezată pe cunoștința a două facturi deopotrivă temeinice: însușirea ce au vîrfurile de metal de a trage asupra-și puțin cîte puțin fluidul electric și de a opri prin aceasta în învecinarea lor strașnicile detunături; a doua însușire care o au toate metalurile de a fi foarte buni povățuitori a acestuiași fluid. Puterea ocrotitoare a paratunetelor nu se întinde mult mai departe decît o rază îndoită a lungimii lor. Cunoștința acestui fact arată depărtarea în care paratunetele trebuie puse. Un alt fact de căpitenie este că trăsnetul amenință totdeauna puncturile acele care-s mai aproape de dînsul și că prin urmare cu cît paratunetele sînt mai înălțate, cu atîta îs mai sigure și mai folositoare. Deci aceste vergi ar trebui să fie puse totdeauna în părțile cele mai înălțate a zidirilor. Prin nenorocire, această frumoasă descoperire nu s-au întrebunțat încă în Moldova.

Folosul ei însă este de căpitenie. Trebuie, dar, să nădăjduim că vreun făcător de bine a omenirii ne va înzăstra cît mai în grabă cu paratunetul și numele seu va trăi totdeauna împreună cu numele lui Franclin, aflătorul acestui obiect folositor.

Asemene mai este încă un instrument numit electrometru, carele slujește a mesura cîtimea și a hotări felul fluidului electric. Dar acest instrument însuși în țerile unde agricultura este în cea mai mare floare este încă mai cu totul necunoscut lucrătorilor de pămînt. Poate că odată va fi pentru dînșii de un mare folos, iar pentru acum se cunoaște numai din nume.

V. Înriurirea așezerei sau situației asupra agriculturii. Trebuie cineva să arunce numai o ochire asupra deosebitelor forme și întocmiri ce meșteșugul lucrării pămîntului primește în minile celor ce se îndeletnicesc cu dînsul în deosebitele țări a pămîntului, pentru ca să se încredințeze că fieștecare lucrare de sămănături este mai ales întemeietă pe o deosebire de poziție geografică, care așază situația obștească. Înriurirea așazării sau mai bine a situației se întinde nu numai asupra soiului de plănte și de vietăți ce cuprinde agricultura de loc, dar și asupra chipului de a le sirgui; învățarea acestei înriuriri trebuie, dar, să se facă înainte de orice cercare de a împămînteni grîie și plănte străine. Cele de căpitenii pricini sînt lățimea și înălțimea, la care se mai pot alătura expoziția (adecă arătarea locului spre răsărit, spre apus ș.c.) și apărarea. Cele două dintei pricini se prefac una pe alta, adecă

* Tel— aici arc.

că, supt aceeași climă la deosăbite înălțimi și iarăși la aceleși înălțimi supt deosăbite climi, nu se află aceleși vegetăți[i]. În adevăr, cu cât se apropie cineva de clima ecvinoctială sau ecvator, cu atîta cineva trebuie să se suie mai sus, înainte de a ajunge la locuri acoperite cu omături vecinice; în vreme ce, depărtîndu-se de brîul călduros sau de tropice și îndreptîndu-se spre unul sau altul din poluri (sau vîrfurile pămîntului, cum zic sătenii noștri), întîlnește cineva la înălțimi mult mai mici gerul destoinic de a opri orice vegetație. Puține plănte folositoare omului cresc în toate locurile și în toate climatele; și între acele care fac parte de agricultură, nu se găsesc care să crească orișunde decît semințele anuale (ca trifoiul), din care se fac pășunile și fînul, și grîiele anuale ca grîul, orzul și săcara. Pe de altă parte, ovăzul, mazărea, fasolele, napii, cartoflele și gramine[e]le vie ce alcătuiesc cea mai mare parte a pășunelor nu pot crește în țeri prea calde sau prea friguroase; popoșoiului, orezului, malaiului trebuie o țară călduroasă, ovăzului o țară stîmpărată.

Rădăcinele și poamele a țărilor ce se numesc climate calde, precum maniocul *, ignamul **, bananierul, copaciul de pîne ș.c., sînt mărginite numai în acele țeri; asemenea se întîmplă și cu copacii de chereste, ca stejarul țărilor stîmpărate și mahonul țărilor călduroase.

Vietățile sau dobitoacele sînt asemenea supuse climatei ca și plănte; și între dobitoacele dumesnice sînt unele care se găsesc orișunde, spre pildă boul, porcul, în vreme ce altele sînt mărginite numai în cîteva locuri, ca renul Laponiei, cămila, fildișul ***; calul și măgarul urmează omului mai subț toate lățimile. Oaia poate să trăiască și în India și în Groenland, dar își pierde însușirile cele folositoare: la Groenland oaia trebuie să trăiască în grajduri noă luni de zile pe an; în India lîna i se schimbă în pâr, aspră ca de porc, și carnea îi prea slabă spre a se putea întrebuița la casăpii ****.

Îngrijirea, dar, a fieștecare soiului de plănte și de vietăți este neapărat supusă climatei; cîtimea și prețul producturilor unei țeri atîrnă de climă în cîteva cazuri. Tot același soi de copaci care, subț o climă stîmpărată, se rădică la o mare înălțime, dă numai niște vlăstari mici și slăbănoage într-o situație bătută de vînturi friguroase. Subț o climă priicoasă și caldă, pămînturile cele mai stărpe, care într-o țară mai puțin priicoasă n-ar putea fi roditoare, pot fi lucrate cu folos. Firea însuși a producturilor atîrnă de climă.

În mai multe din cele mai înălțate părți a Angliei și a Scoției grîul nu se poate lucra cu folos. În ținuturile umede mazărea nu se poate lucra cu sporiu din pricina ploilor. Fieștecare loc înfășoază asemenea fenomene pre care fieștecare lucrător de pămînt ar trebui să le cunoască, spre a nu fi înșălat și păgubit în sămănăturile sale.

Acela care n-au călătorit în mai multe țeri își va face foarte greu o idee de marele prefaceri ce aduce clima în cultura soiurilor de plănte. În Italia și Spania, unde sporesc mai ales sămănăturile inundate și unde cea mai mare parte din ele cer să fie udate foarte des, sînt însă unele care cresc cu chipul obicinuit, mai ales în timpul ploilor, precum harbuzii și zămoșii în Italia și ceapa în Spania. Dar în Țara Arăpească, în Persia, în India, nici o sămănătură nu poate crește dacă n-a fi udată, afară de pe părțile cele mai înalte a munților. În aceste țeri, îndelet-

* *Manioc* — plantă erbacee tropicală, din care se prepară tapioca (fr. *manioc*).

** *Ignam* — plantă cu tuberculi bogăți în amidon (fr. *igname*).

*** *Fildiș* — elefant.

**** *Căsăpie* — măcelărie (moldov.).

nicirea cea de căpitenie a lucrării pământului este de a pregăti brazdele ogoarelor a primi apă, a o face să curgă în toate părțile prin hendichiuri și haturi și a avea trebuincioasa apă, înălțându-o prin mașini din fundul fântinilor sau din matca râelor. Lipsa apei trebuincioase pentru udatul ogoarelor le oprește de a produce un seceriș regulat și se împotrivesc la producția grâului. Dar firea în asemenea întâmplări produce totodată culesuri periodice de alte plante anuale, ce nu se găsesc la noi, și care n-au trebuință de o mare umezală spre a spori și a ține loc acelor ce au trebuință de o mare adăpare spre a crește.

Lucrarea pământului în țările de amiazănoapte a Europei stă dinpotrivă, într-o mare parte, într-o descărca pământurile de apele cele de prisos. Dacă în unele locuri se întrebuințază încă udarea, aceasta se face numai la grădini de verdețuri (precum pe la noi) sau pe șesuri unde se samănă trifoiu și alte ierburi de pășunat. Această operație trebuie făcută cu mare îngrijire spre a nu se face stricăcioasă în loc de priincioasă. — În țerile călduroase dinpotrivă această operație nu poate face decât bine și slujește mai mult a micșura decât a mări temperatura pământului. Apa în țerile de la amiazănoapte a Europei se dă pământului prin atmosferă în cîtime adeseori mai mult decât destul pentru trebuințele sămănăturilor. De aceea îndeletnicirea cea mai de căpitenie a unui lucrător de pământ, în țerile unde agricultura este în floare, precum Franția și Țara Nemțească, este de a ținea ogoarele într-o stare totdeauna deopotrivă scurgătoare, prin mijlocul haturilor și hindichelor; de a le ține totdeauna bine scromolite * pentru ca umezeala să se abureze și rădăcinile să se poată întinde în toată voia lor; de a le îngrășea cu îmbeșugare și cu materii calde, precum gunoiul ș.a., de a le curăți de buruiane netrebnice și de a întrebuința, într-un cuvînt, toate mijloacele spre a înlesni plântelor sămănate pătrunderea luminei, a aerului și a tuturor înriurirelor atmosferice.

Cu toate aceste, aceste două mari despărțiri geografice ce se pot face, adevărat în agricultura de miazăzi și în agricultura de miazănoapte, nu sînt așa de neștrămutate ca să poată fi hotărîte de gradurile lățimii. Dinpotrivă, aceste despărțiri sînt adeseori prefăcute prin împregiurări fizice, precum înălțimea țerii deasupra luciului mării, privirea ce locul înfățoșază prin îmbeșugarea apelor, pădurilor, munților săi, topograficul seu caracter de continent, de ostrov, de jumătate ostrov sau peninsulă; geologica sa constituție; în sfîrșit, soiul pământului.

(Va urma) **

* A scromoli — din context: a face (șanțul) impermeabil pentru ca apa să se poată evapora (la Kog.: să se abureze), iar nu să intre în pământ.

** Dar n-a mai urmat.

NOTE

A apărut în „Foaie pentru agricultură, industrie și negoș”. Suplement la „Foaia sătească” pe luna lui april 1840, Iași, 7 april 1840, nr. 1, p. 1—4; nr. 2, 5 mai 1840, p. 5—7; nr. 6, 8 septembrie 1840, p. 21—24; nr. 8, 3 noiembrie 1840, p. 29—32. Deși traducătorul — pentru că vom vedea că este o traducere, uneori și o prelucrare — anunță că „va urma”, totuși nu a mai urmat. Dealtfel, suplementul „Foaie pentru agricultură, industrie și negoș” a apărut cu ultimul lui număr la 8 decembrie 1840.

În programul „Foaiei pentru agricultură...” (v. mai sus, p. 227), Kogălniceanu spune, ca redactor, că va publica „învățăture [...] scoase dintr-o carte franțozască vestită, numită Casa cîmpească (Maison rustique)”, pentru a fi „bunilor și cinstiților săteni” ca îndrumare în lucrarea pămîntului, creșterea vitelor, îngrijirea pomilor și a viilor. Este drept că, pentru răspîndirea acestor cunoștințe practice, Kogălniceanu și-a asociat colaborator mai tîrziu pe Ion Ionescu de la Brad. Dar această colaborare începe după venirea tînarului bursier al statului din străinătate, și primul lui articol (Culesul viilor), publicat în „Foaie pentru agricultură, industrie și negoș”, apare în nr. 7, din 6 octombrie 1840, precedat de o măgulitoare înștiințare a lui Kogălniceanu: „D. pitar Ionescu [...], înturnîndu-se acum de curînd în patria sa, au adresat către redacția Albina următorul articol interesant pentru culesul viilor...”. Dar, pînă la această dată, Kogălniceanu se simte dator a umple goluri simțite în domeniul practic-agricol, traducînd articole de popularizare din enciclopediile franceze.

Într-adevăr, articolul Casa cîmpească este traducerea liberă și prelucrarea începutului unui lung studiu intitulat *Du climat et de son influence en agriculture*, apărut în *Maison rustique du XIXe siècle. Encyclopédie d'Agriculture pratique, de sub direcția lui Bailly de Merlieux, Paris, 1835, vol. I, p. 1 sq.*

În fond, articolul lui Kogălniceanu este o prelucrare liberă, ingenioasă, care exclude termenii științifici, tehnici și subdiviziunile pedante ale originalului francez, cum de pildă: *Action chimique; Action physique et mécanique (ale aerului); Moyens de connaître la pression, la force et la direction de l'air etc.* Dintre figurile originalului, Kogălniceanu schițează numai desenul termometrului. Traducătorul a intercalat și considerații asupra stărilor climatice din Moldova.

Nu este cazul a stabili aici criteriile de prelucrare ale lui Kogălniceanu, nici de a arăta valoarea traducerii lui; totuși reproducem un fragment din articolul francez, care poate fi urmărit cu traducerea românească (v. mai sus, p. 460—461):

„Section IV. — De l'électricité et de son influence en agriculture.

Le fluide électrique, principe du tonnerre, abonde dans la nature entière. On le considère généralement comme composé de deux fluides différens, dont la manière d'agir est telle, que les mollécules de chacun d'eux se repoussent et attirent celles du fluide contraire”. Urmează în originalul francez două paragrafe despre felurile electricității (résineuse ou vitrée și électricité neutre), pe care traducătorul le omite, și apoi originalul continuă:

„On ne connaît encore que fort imparfaitement l'action directe du fluide électrique sur la végétation. A la vérité on sait que, communément, pendant les temps orageux, la germination se fait plus facilement, — le développement des tiges est plus rapide, — la maturité des fruits plus prompte, — la vie végétale plus active dans toutes ses parties” (op. cit., p. 10).

O nedumerire cred că e necesar să o lămurim: de unde știm că traducătorul e M. Kogălniceanu? Numele traducătorului nu este dat, dar Kogălniceanu nu obișnuia să semneze traducerile, cum de exemplu câteva bucăți literare din „Alăuta românească”. El vedea starea înapoiată a culturii românești față de aceea a Occidentului și a fost animat de dorința de a introduce în opinia publică românească asemenea cunoștințe cu caracter general, culese din enciclopedii, cum de exemplu despre jurnalism, despre civilizație, despre urmările alcoolismului. În al treilea rînd, el însuși lasă a se înțelege, în programul la „Foaie pentru agricultură...”, că el este autorul traducerii și al acestei prelucrări: „Aceste învățăture sînt scoase...”; „pentru acum vom arăta mai dintîi de ce mare trebuință este pentru sătean cunoștința climei...”. În al patrulea rînd, traducătorul nu este Ion Ionescu de la Brad, singurul asupra căruia ar mai fi putut cădea bănuiala, pentru că acesta colaborează, cum am văzut, la „Foaie pentru agricultură...” începînd cu nr. 7 din 6 octombrie 1840, adică după întoarcerea lui în țară. Ionescu însuși, în articolul Culesul viilor (loc. cit., p. 25), spune: „... las acum la o parte a vorbi despre înrîurirea climei...”, afirmare căreia Kogălniceanu i-ar fi dat o altă formulare în cazul cînd Ionescu ar fi fost traducătorul (vezi mai sus, p. 453). În fine, o familiarizare cu limba și stilul

lui Kogălniceanu ne arată, fără urmă de îndoială, pe acesta ca traducător și prelucrător al articolului Casa cîmpească, un mic studiu care corespunde perfect și planurilor de activitate ale lui Kogălniceanu, pe la 1840: „Într-o țară ca a noastră, unde lucrarea pămîntului este cea mai mare și singura bogăție a lăcuiitorilor, învățăturile ce ar aduce într-o stare mai bună și înflorită deosăbitele ramuri a agriculturii trebuie să fie îndeletnicirea cea mai de căpitenie a scriitorilor și a publicului” (v. mai sus, p. 227). Și într-adevăr, Kogălniceanu a publicat și alte multe articole de interes obștesc, scrise de alți autori, în paginile „Foaiei satești” și ale suplimentelor ei (Catehism de sănătate pentru săteni — „Foaie pentru agricultură...”, nr. 3 și 4 din 2 iunie și 7 iulie 1840; Despre obiceiul ce au mulți din săteni de a crede în vrăji și în descîntece — *ibidem*, nr. 5; Călindarul bunului gospodar de I. Ionescu — în „Foaie de învățături”, 13 februarie 1844; Despre datorințele omului. Mireanul și Preotul, de P. Cîmpeanu — *ibidem* și în multe numere următoare).

Mănăstirile Moldaviei din Carpați*

(Din Albumul unui neamț în Moldova)

Roman, în octomvrie. — Și în această țară primăvara își trimite păsările trecătoare spre călătorie și, îndată ce soarele începe a încălzi frumoasa dar umeda vale în care este așezat Iașii, din toate părțile se văd drumeții ducându-se din colboasele uliți a capitalei. Lungi șiruri de poște, alcătuite de opt pînă la doisprezece cai, cu doi sau trii surugii în straie de pînză albă, cu pălării largi, împodobite cu cordele, și cu poturi ** cusuți cu deosebite flori, care cunoscătorului îi vestesc vrednicia purtătorului lor, pleacă întovărășite de țipete ascuțite și răsunătoare ce sînt adresate ca îndemn, bineînțales, către cai și cu mari pocnete de bice purced spre marginile orașului spre a adăogi țerii pre lăcuiitorii de tîrg. Dacă cerul este priincios și drumul uscat, atunci călătoria este aici grabnică și pot zice și chiar îndămînică. Lungul șir de cai înhămați obicinuit la trăsuri ușoare fug iute cînd pe șleahuri (șosele), care rareori sînt bine ținute, cînd pe drumuri de țeară, ce din politeță asemenea se numesc șleahuri și cu a căroră deșe suișuri și scoborișuri se deprinde cineva prin iscusință și răbdare; caii fug mai iute încă dacă merg de la deal la vale, mai măsurat dacă merg de la vale la deal. Dacă ajungem la o casă boierească pe la miazăzi, masa stă pentru noi gata; și dacă nu-i vreme de masă, atunci sara sîntem primiți prietenește și tratați cu acea îndatoritoare urbanitate care deosebește nobleța acestii țeri. Negreșit, o asemenea ospitalitate este trebuincioasă, pentru că birturi, în înțalesul european, aici nu se află; fieștecare sat are în adevăr o crîșmă, care se ține de un jidov în straie negre, dar cine au fost vreodată silit să între în ele fuge cu bucurie de toate facerile de bine a acestor așezeri primitoare de străini.

Cînd noi părăsirăm satul Băl[uşeștii], luna era sus pe cer și însemna pe pămînt umbra ostrețelor *** balconului săpate după gustul turcesc. Zece cai înhămați la trăsura noastră alerga fornăind din pricina vîntului răce de dimineață, surugiii îi îndemna prin cîntecul lor cel răsunător și doi călăreți galopa la amîndouă obloanele echipajului nostru. Așa alergam în vremea acestii nopți sînine, cînd

* *Gazeta de Augsburg*¹, în luna din ianuarie trecut, au publicat un șir de articole asupra mănăstirilor Varatic, Agapia, Săcu și Neamțu. Ele se deosebesc prin mai mult decît un fel și sînt vrednice să fie cunoscute și de publicul românesc. Împărtășindu-le cetitorilor noștri, noi nu vom schimba, nici vom adăogi nimic, lăsîndu-le slobozenia să-și facă însuși însemnările lor. Singura noastră datorie va fi prin note să arătăm greșelele în care ici și colo s-au alunecat autorul, carele, deși au ținut anonimul, însă tot s-ar putea cunoaște, și mai ales de iașeni, între carii lăcuieste (n.a.).

** *Poturi* — pantaloni largi în partea de sus și strînși pe pulpe.

*** *Ostrețe* — șipci pentru îngrădirea balcoanelor, gardurilor etc.

suind dealuri, cînd scoborînd văi răpizi, peste cîmpuri și șesuri, adeseori fără drum și cărare. Aceasta-i o călătorie voioasă. În curînd zării lumini singuratice împrăștiate în depărtare pe cîmpii și dinteii le socotii de focuri rătăcitoare (*Irrlichter, feux follets*), pentru că, din pricina clătînărilor trăsुरii, ele se păria jucînd și schimbîndu-se din loc; dar, cînd ajunserăm mai aproape, se arătară că era focuri mari pe cîmp, lingă care bieții români, la trebile lor de dimineață, se încălzia. Unii ședea jos, alții, în straiile lor cele albe, sta în picioare, nemișcați, ca niște stîlpi, încît G ... pre unul din aceștii îl socoti că era turnul unii biserici, pînă cînd turnul, în sfîrșit, începu a-și întinde mîinile și a-și rădica pletele lungi ce-i cădea peste obraz. În dreapta și în stînga ni se arăta asemenea focuri, pînă cînd începu a răvărsa de zi și păsările a-și cînta voioasa lor rugăciune de dimineață. Caii noștri însă mergea înainte cînd la trepăt, cînd la galop, și cîteodată și la greu pas, cînd drumul era prea la deal sau așa de reu, încît să-ți rupi gîtul, întîmplări ce și una, și alta era destul de dese. Partea de mijloc a țerii este deloasă, în parte cu suișuri foarte rapide și văi strimte, între pîlcuri de copaci mari și mici, care atunce începea a îmboboci. Cu faptul zilei ni se arătară și sate și case boierești; aceste de pe urmă, prin păreții lor cei albi, prin ferestrele adînci, prin acoperemînturile cele ascuțite de șindilă, și prin cerdacurile lor, ne aducea aminte de Turcia, iar cele dinteii, de marea ticăloșie * a oamenilor ce le lăcuia.

Un sat în această țeară este un loc acoperit cu case mici, depărtate unele de altele și între care se văd pe alocure copăcei și buruiene, roase de frunzile lor; de aceea se pare că în aceste sate este totdeauna iarnă **. Casele însuși sînt așa de mici și de jos cît cu puțință, nu au nicidecum ogeaguri, dar numai acoperemînturi de stuh. Cînd în aceste case, dimineața, focul începe a arde și fumul iese pîntre trestie afară, aceste lăcuințe cu acoperemintele lor cele stuhoase samănă cu tineri porci sălbatici carii încep a aburi în negura cea răce a dimineții. Este drept de zis că românul toate trebile sale și le face afară și că și iarna el caută și cea mai mică rază de soare, și este totdeauna afară din casă, ca cînd el de-abia ieri și-ar fi părăsit viața nomadă și nu se simțește încă bine deprins în strimtoarea unei case. Cîteodată el își alege pentru lăcuința sa și sinul maicii sale cei bătrîne, pămîntul, din care se rădică numai triumghiul cu deopotrivă laturi a pacinicului seu acoperemînt. Acest fel de grote zidite, numite bordeie, au acoperit chiar și dealul pe care este zidită curtea domnească din Iași și din care urmașii lui Pompeu și a lui Lucullus pe nesimțite schimbați în troglodiți (sic!) ***, la zile calde de primăvară, ies și dorm după masă la dragul soare, în vreme cînd cîinii lor, de un soi ce samănă cu lupii, îi amiros și le păzesc liniștitul somn.

De la Roman ceva un ceas spre nord-est curge Siretul, pe care drumeții îl trec pe un pod umblător, ce cu greutate se trage pe un odgon vechi. Caii calcă acest mecanism primejdios cu o sfîntă frică și se par că gîcesc ceva din simțirea oamenilor.

Spre a fi adevărat, nu trebuie să ascund că, de cîte ori eu am în dos un pod a acestii țeri, sînt stăpînit de un călduros simțiment de recunoștință pentru ziditorul lui, pentru că bietele construcții, în faptă, slujesc mai mult decît cineva ar putea aștepta de la dînsele. Siretul este un riu mare, cu maluri destul de nalte, și ar fi în stare,

* *Ticăloșie* — mizerie, sărăcie.

** Negreșit că d-lui, autorul, n-au văzut frumoasele sate din ținuturile Romanul, Bacăul, Fălciul, Vasluiul ș.a., care cu grădinele lor se par adevărate raiuri (*nota lui M. Kogălniceanu*).

*** Acest „(sic!)” este în original.

chiar în timpul cel mai săcetos a anului să poarte șeice late; dar, fiindcă moșii și strămoșii și-au trimes cu care grîul la Galați, poate Siretul și în viitor să-și ducă la Dunărea nefolositoarele valuri prin toată lungimea țerii *. Nu departe de acest riu curge Moldova, într-un pat lat, rapide, bogată de prund și prin aceasta aducînd aminte de origina sa muntoasă. Acolo unde limba între aceste două riuri se ascuțește este așezat Romanul, care de departe seamănă mai mult a un tîrg nemțesc decît moldovinesc. Clopotnițe groase cu scufii rîtunde de popă pe deasupra, cîteva zidiri mai nalte decît celelalte care deosebesc de departe pre eugheniștii ** de gloata de jos, totul înfelurit încungiurat și împestrițit cu livezi și grădini — așa se arată modesta rezidență episcopală. Înlăuntru seamănă cu toate tîrgurile moldovinești: o uliță lungă, numită *Ulița Mare*, un rînd de tarabe deschise, acoperite cu tot felul de mărunțușuri, în dosul cărora stau jidani îmbrăcați negru, cu perciuni încrețiți pe lingă timpe, sau români bărboși în cojoacele lor de oaie, ce își așteaptă mușterii cu răbdare sau cu nerăbdare. Mături, lemnării, oale, lucruri de stru[n]g sau de mîncare se văd într-o cătime așa de mică, încît capitalul unei asemenea dugheni adeseori de-abia se suie la cițiva galbini — asemenea magazii împlu ulițe întregi și ne împun întrebarea: cine oare cumpără această ticăloasă marfă și îndeobște cine cumpără, cînd fieștecare vroiește a vinde? Cele mai dese sînt crișmele, unde beșici cu pîntece gros, astupate cu dopuri de hîrtie în loc de plută, se uită pe fereastră și zimbesc cu trecătorii; sau rachieriile, de unde duhul cel necurat se uită din asemenea beșici și cu ochirea sa încîntă pe bietul român, ca șerpele pre pasire. Dacă el cade în cîngile reului dușman, atunci el plătește ades nu numai cu pielea de oaie ce-i slujește de palto-sac, dar chiar și cu pielea sa, pentru că această băutură deșteaptă o nemăsurată războinică plecare în român, altfel atît de iubitor de pace ***. Dar dacă poate să lase în urmă-i aceste beșici, fără a le gusta, atunce crișmarul rămîne cu o mare resignație lingă singeapurile **** sale, și este om să le beje singur, cînd mușterii le înfruntează.

† Dincolo de Roman, bătrînul lanț a Carpaților cu păduroasele sale înălțimi se arată mai aproape. Mici munți de forma popicelor, cu linii foarte neregulate, nici nalte, nici pitorești, mărginesc orizonul despre apus. Dar, peste această gloată neînsemnată se rădică un munte mareț, ci merită a fi numit munte, care-și întinde largile și lungile sale linii mai sus de ceilalți; în partea dreaptă se înalță într-o regulată piramidă, și în stînga cade în forma cea mai rapidă și mai dreaptă a unei stinci. Acest bătrîn urieș este muntele Pion, numit în țeară Ceahlău. El este nalt peste 7 000 picioare, care în locul adînc pe care se arată în lungimea și lățimea sa samănă a fi și mai sus. Pe coasta despre răsărit a munților Carpați, acoperiți de codri, se întinde un rînd de mănăstiri; unele în niște văi ce privesc cu plăcere

* Noi știm că în anul 1842 Ocîrmuirea, cu mari cheltuieli, au adus un inginer format la școala politehnică, d. Omer de Hel², carele au cercat dacă Siretul și Prutul ar putea să se facă plutitori. După un an de cercări, rezultatul au fost o întreagă neputință. Acum însă se zice că un boier moldovan, mai pratician decît elevul școlii politehnice, au aflat chipul în zădar cercat de acest din urmă și că au și început pregătirea șeicelor trebuitoare spre aceasta. Dacă sfîrșitul va fi fost norocit, precum îl dorim, ar fi o strașnică palmă pentru știința d-lui Omer (*nota lui M. Kogălniceanu*).

** *Eughenist* — nobil.

*** Curios lucru cum românii, înainte de toți scriitorii străini aratați ca un popor zurbagiu, gata la bătaie și războinic, încep a se însemna acum cu totul dinpotrivă, adecă ca blinzi, fricoși, iubitori de pace. Aceasta să fie oare isprava apăsării trecute sau a civilizației de astăzi? (*nota lui M. Kogălniceanu*).

**** *Singeapă* — cinzeacă.

spre șesuri, altele din neapropiate înălțimi stăpînesc cu dușmănie văile; și iar altele închise în strimtele ascunsuri întunecite de umbra nopții pădurilor, desfătăcioase locuri de adăpost a izgonirii din lume, de voie sau fără de voie. Cînd noi ne apropiem de una de aceste văi, ne străluciră înainte albele acopereminturi de șindilă a Varaticului, luminate de razele soarelui, și în curînd pe subt înaltul turn a nopții am intrat în sfîntul azil a o mie ș-o sută de călugărițe.

Cît se deosăbește acest Varatic de unele din mănăstirile Apusului! Nimică din melancolicul întuneric a acelor galerii umede, împodobite cu o artă bine sau reu înțaleasă și care tăgăduiește toată viața, spre a se mișca într-un statornic apoteoz a morții; nimică din putregiunea și tristeța unei vremi care au fost, nimică din aceste toate. În această mănăstire a bisericii ortodoxe, care cătră blînda și voioasa biserică catolicească totuși este așa de aspră și de posomorită, în această mănăstire, zic, toate cele din afară se arată așa de vesele și de gracioase, ca cînd ar fi fost făcute pentru desfătare. Varaticul în faptă este un tîrg mic, pe a căriia piață de căpitenie se înalță biserica cu verzele ei cupole, iar lăcuințele cuvioaselor, într-o neregulată și îndesită infelurime, încungiură piața din tuspătru părțile. Fieștecare călugăriță obicinuit își are căsuța deosăbită, bucătăria și grădina sa; cîteodată însă lăcuiesc și cîte două împreună și-și ajută ca două surori la rugăciuni și la trebile gospodărești. Deasupra căsuții așa de albă că-ți lovește ochii, se rădică un acoperemînt bine făcut de șindilă, ce se razimă pe o platăformă de lemn numită cerdac, la care duce o scară de lemn curată, prin care ajunge cineva la ușa casii din afară, ce totdeauna este subt cerdac. Subt scară se vede mai totdeauna o ușă mare rătundă, care duce într-un zămnic * mic, unde se păstrează legumele și zarzavaturile. În lăuntru, podea este așa de bine frecată și spălată, ca și cînd ar fi fost ieri făcută; în micile odăiți sînt rogojini întinse pe jos; sfinți zugrăviți, fără privazuri, sînt bătuți pe pereți; pe o măsuță acoperită cu pînzi cusute și care slujește de altar de casă, flori proaspete își împrăștie plăcutul lor miros; într-un colț, înaintea unei Maice Precurate, mica pară a unei candelă spînzurate se luptă cu moartea; rășină bine mirositoare trasă din apropietii codri umplu atmosfera cu aburii sei cei plăcuți, și pe largi și moale divanuri șed palide, frumoase călugărițe, în negre haine încrețite. Înaintea casii este o grădinuță, nu mai mare decît o odaie, dar sădită în mici și foarte mici straturi, în care cresc cîteva plănte căutate cu o mare îngrijire și cîteva flori singuratic. Drumuri mici, așternute cu pietrișoare bine alese, despărțesc aceste grădinuți, și sînt așa de înguste, ca cînd ar fi făcute pentru păpuși. În fieștecare din aceste grădini, este și cîte un copaciu, un singur copaciu. Aceasta este nevinovata viață a călugărițelor de la Varatic. În arhontaric, casa de musafiri, este străinul primit cu cea mai mare prietenie; îngrijitoare surori aduc îndată dulceți cu apă rece, așază calabalicul și celelalte unelte cu atîta luare-aminte, cît li se pare mai comod pentru drumeți, și îl tractează cît se poate mai bine. Din cerdacul arhontaricului, călătorul stăpînește piața de căpitenie a acestei sfinte colonii, care este atît de liniștită și de tăcută, încît se aude de-abia cișmelele murmuindu-și cîntecul cel monoton, cîteodată cîteva cuvioși pantofi tropăind pin ogradă și cucul chemînd din munte. Oare cucul totdeauna chiamă în zădar? Această piață cu biserica sa este adevăratul cuprins a mănăstirii, căruia odineoară pîrăul pădurii îi slujia de șanț pinpregiur, dar încet cîte încet sfîntul tîrg se lăți și giur-împregiur se făcură ulițe ca mahalale, a căroră case nu se mai rădicară ticsite una lîngă alta, dar deosebite pintre grădini verzi

* Zămnic — pivniță sau chiar numai o groapă în pămînt pentru păstrarea legumelor.

și pîntre copaci. În dreapta, dincolo de pîrâu, se întind grădinile bine îngrădite și cu porțițe, a cărora ușori toate au pe deasupra o streșină de șindilă și sînt închise cu broaște de lemn; aceste grădini se întind pînă sub negrii brazi de pe Carpați și arată încă ici și colo albiu pîreți a chiliilor, unde cele mai singuratice din singuratice lăcuiesc, pre care le vede cineva șezînd în aeroasele lor cerdacuri și uitîndu-se neclintit în depărtata lume.

Unsprezece sute de călugărițe lăcuiesc în această sfîntă colonie, în care ele au ajuns pe foarte deosăbite drumuri. Unele au gustat mai înainte bucuriile și durerile lumii, au fost soții și mume, s-au luptat cu nenorocirile sau s-au săturat de veselii, dar deodată ceasornicul le-au înștiințat și ele s-au aruncat în brațele mănăstirii spre a fi gata cînd ceasul va bate. Însemnate și bogate dame au depărtat deodată de la sine bucuriile unei desfătăcioase vieți și s-au pus ca într-un secriu, spre a adormi fără strălucire, în asprele haine mănăstirești. Așa trăiește aice o nobilă prințesă care odinioară au văzut frumoase zile și are o însemnată avere, acum însă șede într-o modestă chilie, pretutindene ajutînd, pretutindene dînd, departe de toate pretențiunile ascetice și cîștigînd prin blîndeța sa pre toți ce se apropie de dînsa!!!⁸ Pe altele le-au adus aice frica pentru viață și desfătărilor ei, lipsa de curaj pentru lupte sau plăcerea unei monotone neîngrijiri, o nevinovată turmă care între rugăciuni și cîntări în pace trece spre vecie. Dinpotrivă, altele sînt aice în închiisoare fără voia lor, cele mai multe dintr-un sînge foarte lumesc, cunoscîndu-și bine lanțurile, dar nu și datorile. Aceste nenorocite, cărora încă în cei mai fragezi ani scufia călugărească li s-au apăsât așa de tare peste ochi, încît toată mai departe nădejde le este pentru totdeauna luată, se arată cerului mult mai rar plecate decît lumii din care se trag. Evlavioși părinți, însuși (și mai ales) din cele mai însemnate familii a țerii, nefiind destul de bogat binecuvîntați cu bunuri pămîntesti, dar puind o mare importență la neprihănirea spiței neamului lor, își trimet fîcile în mănăstire și le aleg pre Mîntuitorul de mire. Nevinovatele copile dintei se joacă cu cuvioasa viață călugărească și ele singure își țesă vâlul, care ades, cînd ele ajung în ani mai coști, cade pe o față întristată, dar atunce este prea tîrziu; cuvîntul este rostit și mantia călugăriei le înfășoră pentru totdeauna tremurînd trup. De aceste, aici, în țeară nici că se vorbește.

Într-un colț a bisericii, afară, spînzură de un lanț de fier o colosală potcoavă și, nu departe de acolo, o șchele alcătuită de două furci perpendiculare și de o scîndură orizontală. Pe lîngă aceste două misterioase instrumente se vede după miazăzi o trupă de maice și copile care asemenea sînt menite pentru sfîntul lăcaș. Ele au în mîni ciocane de lemn, șoptesc și rid într-o vorbitoare nerăbdare, pînă cînd una din maice rostește cuvîntul vestitor, care pune în mișcare toate ciocanele și le face de joacă pe muzicala toacă de lemn și pe bogata în sonuri toacă de fier. După ce această curioază muzică au preludat cîteva minute, încep și clopotele din turnul porții acopanementul lor cel surd; atunci în stînga și în dreapta se deschid ușile; cuvioasele maici se scoboară din cerdacurile lor cu cărți mari subțioare, se îndreaptă spre biserică în tăcere și cu ochii plecați, și singuratica piață deodată se împle de figuri negre. Dimineața, începe de cu noapte întîia liturghie, mai tîrziu se slujește și o a două*. După miazăzi este vecernie, și sara, înainte de serbători mari, se fac privighieri la care toată noaptea se cetește și se cîntă. Unele

* Autorul se înșală; la ortodocși nu se slujesc, ca la catolici, mai multe liturghii pe zi, ci numai una. Negreșit că prin liturghia de cu noapte trebuie înțales — utrenia (*nota lui M. Kogălniceanu*).

rămîn în pridvorul bisericii, în stranele lor care împregiură păreții, celelalte stau înlăuntru sub boltele bizantine, în care se rădică nouri de tămîie, și călugărițele și preoții cîntă sau țin isul*, unii după alții. Această cîntare se pare alcătuită din rămășițele unei vechi frumoase muzici bisericești, a căriia singure fragmente, în moale melodii, pline de o adîncă melancolie, cîteodată iesă din haos. Biserica însăși este bizantină, înzăstrată cu toată cuvioasa podoabă la care sufletul călugăriții, în evlavioasă rugăciune, se bucură, și căutată cu acea delicată și de-amăruntă îngrijire care numai din mîni femeiești poate ieși.

Un cuvios călugăr au zugrăvit păreții cu sfinte tablouri după canonul bizantin, și, măcar că acest cuvios bărbat nu au fost deprins cu regulele zugrăvirii și a perspectivii, totuși inima noastră se pleacă mai degrabă acestei arte, ce ca un prunc nu poate încă bine vorbi, decît altei pretențioase, care, deși ajunsă în coaptă vîrstă, rostește toate cuvintele, însă cu greșeli. Aici se razimă călugărițele în stranele lor, pe lîngă rătunzitul hor, și, uitîndu-se înfipt înainte, ele ades se par învrăjite sau încîntate, pînă cînd o sfîntă ceremonie le deșteaptă iar din contemplația lor. Fetițe mici cu ochi vioi și cu straie de o floare deschisă stau cîteodată înaintea acestor strane, pe neștiute se deprind cu sfîntul ceremonial și de-abia samănă a gîci că în curînd au să schimbe vesela figură și împestrițiile straie cu altele posomorite. Înlăuntru bisericii, tinerile și bătrînele stau amestecate unele cu altele; bătrîne maice lîngă tinere surori cu o față înflorindă, cărora cele mai mari a lor, și în biserică cîteodată, le dau bunele învățături. Însă despre o aspră datorie nu este aici vorba, căci, chiar dacă ele poartă haina călugărească, totuși ele încă nu sînt legate; capul lor este încă împodobit cu vâlul verde a surorii. Atîta frumuseță și tinereță lîngă atîta dezgust de viață și dorire de moarte; atîta întristare pămîntească, atîta cerească lepădare de sine și tăcută resignație, așa de aproape împreună!

După mănăstire se rădică munții într-o înălțime verde deschisă, prin a căriia înfelurite crăpături de piatră curg cu regegiune pîrîie mici; ulmi și fagi stau aice, unii lîngă alții, cei dinți trăgînd drumuri strimte, cei de al doile slujind de bolte nalte și umbroase. În această pădure, la zile frumoase, vin și cuvioasele maice, rostesc rugăciuni, cîntă sfinte cîntece, sau cu tăcere și pline de gînduri se plimbă în singuratică cărări. Mai sus, unde privala este mai slobodă și codrul mai pustiu, acolo cîteodată neagra cațaveică se dizlipește de pe trup, bătută fiind de curatul vînt a muntelui, scufia călugărească lasă pentru cîteva minute fruntea cea fără de vreme îmbrobodită, gura se înfrumusețează printr-un zimbet mai vesel și bucle strălucitoare de păr se joacă în slobozenia vîntului.

Varaticul are fînațuri, păduri, arături și vii, dar aceste nu ajung pentru mia și suta de lăcuitoare, macar că după canoanele mănăstirii niciodată nu trebuie să se mănînce carne. Spre a acoperi acest deficit, constituția țerii au hotărit o somă de bani care se împarte între cele mai lipsite maice; cele mai cu stare ieu pe lîngă dînsule pe cele mai sărace și le întrebunțează cu slugi; altele torc și țesă un postav prost, închis**, în care se învălesc alte maice cuvioase; bogații ajută unde este

* *Isul* — isonul.

** Acest postav de mănăstire, numit șaiac, cîteodată este țesut destul de subțire și mulți tineri *hagii* sau pelerini, ca un suvenir de sfințenie, cumpără de acesta și întorcîndu-se în lumea cea stricată își fac din el palto-sacuri și burnusuri*. În luna lui iulie anul trecut, vro cinci de acești hagii, între carii eram și eu unul, cumpăraseră pentru dragostea lui Hristos tot șaiacu din Varatic, și, Doamne, cald mai ține! Trad[ucătorul] (deci nota lui M. Kogălniceanu).

* *Burnuz* manta sau scurtă de lină.

nevoie și chiar prostul muncitor de pământ, căruia starea sa nu-i iartă almintrele multă dărnicie, își aduce și el paraoa sa. Eu văzui cum bărboșii români, cu naltele și rasele lor frunte la Paști, venia în mica ogradă a stariții, cu o copilărească îndelnicire scotia ouele din curatele lor traiste roșii și le punea pe o tabla de cafe, pe care temătoarea de Dumnezeu slujnică a stareții o alesesă cât se poate mai mare, spre a nu avea margini facerii de bine.

Starița este căpitenia mănăstirii; ea, afară de sfintele lucruri, trebuie să înțeleagă ceva și de ale gospodăriei și să fie și o harnică și iscusită maică, care totdeauna are minile pline de orînduirea cu scumpătate a celor mai deosăbite trebi. De aceea alegerea cade mai totdeauna pe călugărițele ce nu sînt de neam mare, care pentru gospodărie este foarte de folos, însă are și neprînța că cele nobile o ascultă numai atunce cînd o găsesc cu cale, pentru că într-o țeară aristocratică ca aceasta o călugăriță *eughenistă* nu are totdeauna gust să fie oprită de la plimbare, cînd *mojica* de stariță ar avea scop să puie să tragă clopotele pentru intrat la biserică. De aceea, asprele canoane mănăstirești sînt micșurate foarte mult, prin slaba păzire a lor, pentru că înțesurile mănăstirii, pre care starița are să le păzească, au nevoie de ocrotirea familiilor celor cu înriurire și pe care starița trebuie să le ieie în privire; aceste familii însă au fiice și rudenii în mănăstiri, pre care trimițindu-le acolo fără voia lor trebuie asemine pentru aceasta să le ieie în privire, și așa se întîmplă cu [sic!] privirile familiilor celor cu înriurire se fac și privirile starițelor. Însă, să nu socoată cineva că aice lipsesc pravili, poliție și pedepsi * care se întind pînă la înfrinare trupească; pentru vini mici, însă, se mărginesc la *metanii*. Metanii sînt adecă îngenuncheri, sărutări de pământ și necontenite însemnări de cruce. Cînd ele se întrebunțează ca pedeapsă și atunce ele se prescriu cu sutele și cu o doză și mai mare încă, atunce ele trebuie făcute pe piața publică, înaintea bisericii și într-o grabnică urmare, una după alta. Această ceremonie însă nu se întrebunțează numai ca pedeapsă, dar și ca o faptă a pocăinții sau a pomenirii pentru morți.

Într-un sat mi s-au întîmplat să fiu față la o procesie de noapte în ținterim, la care toate femeile cu ștergarele lor cele albe ce le acoperia capul și pieptul, ca prin o lovire vrăjitoarească, căzură deodată peste morminte, jos, în vreme cînd roșia pară a făcliilor întindea figuri avanturoase cu crude lumini asupra acestei cîmpii de cosit și clopotele turnului suna într-aceasta, ca cînd toată sămănătura ar fi fost strinsă; dar deodată albele figuri era iar în picioare, făcea necontenit semnul crucii și iar pica din nou asupra mormintelor. În această ceremonie este însă un ritmus cu totul caracteristic. Aceasta se poate vedea chiar la simpla însemnare a crucii. Cînd dreptul slăvitor, sau ortodox, își face semnul crucii, atunce o mișcare cu totul deosăbită stăpînește întregul seu trup, care cumpănindu-se din mijloc începe a se rădica și a se pleca, cînd mîna ca o pendulă se întinde spre pământ, deodată se înalță într-o întinsă periferie la cap și pe urmă sfîrșește sfînta eccerție pe umere și piept.

Pentru plina de îngrijire căutare și prietinească primire, în aceste mănăstiri nu se plătește nimic; dar pentru cetirea a cîteva liturghii se dă o milă corăspunzătoare, pentru care preoții și călugărițele se roagă spre mîntuirea sufletului oaspețului și la purcesul seu pun încă de-i trag clopotele ca o luoare de zioa bună călugărească.

Doă ceasuri de la Varatic este mănăstirea Agapia, într-o asemine vale a Carpaților, dar mai sălbatică și mai încăpătoare. În odăile arhontaricului, unde noi am

* Ba chiar și spioni și, încă ce-i mai cumplit, spioane (*nota lui M. Kogălniceanu*).

fost găzduiți, trebuia să ne apropiem de ferestri spre a zări cerul așa de aproape se rădică munții deasupra liniștitii mănăstiri. Zidirea de căpitanie de aici este făcută într-un cvadrat lung, are un rând la pământ și alt rând deasupra, pe la a căruia uși și ferestri, de amîndoa părțile a zidirii, se întind aroasele cerdacuri făcute din lemn curat grijit și în care dulci glasuri de călugărițe șoptesc, și galbene și zbîrcite figuri se pleacă pe liniștitul piept. În mijlocul pieții se rădică biserica, a căria acoperemînt este împodobit de cupole, două mai mici la margini și una mai mare la mijloc, o arhitectură care aici este obicinuită, și pre sfintele zidiri — dacă această comparație firească este iertată — le face asămăluite cu o dromaderă. Turnuri, cum este știut, nu sînt încuviințate bisericilor de cătră arhitectura bizantină; și cum, însă, este neapărată trebuință de un turn pentru clopote, se întrebuițează spre aceasta depărtatul turn a porții. În vremele mai noue se zidesc în adevăr și turnuri, care însă se arată așa de scurte și de groase, că forma cupolii sau a bolții, de la care, cum se vede, arhitectul nu îndrăznește a se depărta, tot încă predomină. În Iași, un arhitect neamț (Fraivald⁴) a zidit o catedrală cu patru turnuri, care însă se razimă de cele patru colțuri a bisericii ca patru semne întrebătoare, și chiar însemnarea lor nu o pot găci; de unde se pare vederat că bunavoința cerului nu se întinde asupra turnurilor acestii țeri. Lăuntru bisericilor de aici este de preferat cu mult arhitecturii din afară. Nemăsurata bogăție de poliială și de icoane prost zugrăvite, de cusuturi și alte asemenea cuvioase podoabe, care nu mai încap pe părăți și pe altar, se pune pe preoți, carii cu falioane * lor cele cusute cu fir, printre nouii deși de tămîie, strălucesc ca niște figuri din o altă lume. Starea de jos a preoților este în adevăr, afară de biserică, foarte depărtată de lipsitul de griji și de modestul trai a preoților catolici, de rîndul cel mic. Popa are același serac bordei și același mic ogor la care el singur pune mîna ca și țeranul, de care el ades nu se deosăbește prin nimică alta decît prin potcapul cel negru și prin regulata sa barbă. Popa este tot așa de sărac ca și ignorant; dar cînd el stă sub bolta bisericii sale, învălit în veșmintele sale de aur și în mijlocul nourilor de tămîie, atunci o glorie de sfințenie îl încungiură și țeranul sărută cu respect preoțesca mînă, care ieri, ca și a sa, au ținut plugul și sapa. Biserica grecească este pe [sic!] aceea socotită ca să stăpînească fantazia, și această îndatorire o împlinește. Asemine popi cusuți cu fir cînta rugăciunile de sară tocmă cînd noi intrăm în biserica de la Agapia. Și aice să răzimia în strane mlădioase trupuri cu palide și nobile figuri și cu ochi mari și plini de espresie. Și aici zării iarăși copile și surori tinere purtînd pe cap vălul negru cusut cu verde.

După ce rugăciunile de sară se sfîrșiseră în biserică, prietinoasa stariță, mergînd înaintea noastră cu cîrja sa în mînă, ne povățui în liniștita și curata sa chilie, unde icoane a lui Hristos și a Mariei sînt bătute de părăte cu patru cuie și au de tovarișe mari orașe bizantine cu sute de clopotnițe, săpate în stampe vechi și zugrăvite după perspectiva paserilor. Starița vorbea de ploaie, de nădejtile săcerișului, de prețurile grînelor și a[lte] și ne arată îndeobștie sfiala cea mai simplă și mai plăcută, departe de toată mîndria stării mari.

Și Agapia își are plimbările sale prin singuraticile păduri, în care mirosul brazilor și un întuneric tăcut domnește, și mai deosăbit frumos este drumul care în munte duce din valea largă tot în mai strîmtă, încît în sfîrșit rămîne între pîrău și părătele muntelui numai o îngustă carare, care este acoperită de copacii căzuți

* *Falon* (corect: *felon*) — veșmint preoțesc.

ca costoroanele* stricate a unui acoperemînt. La sfîrșitul acestii văi este încă un mic schit. Călugări și călugărițe care au a orîndui trebile mănăstirii și a schiturilor ei, maice doftoroaie care adună în panerile lor tămăduitoarele buruieni, surori, unele cîntînd, altele iubitoare de preumblare, și pustnici cu barbe lungi urmează acest drum. Acești din urmă poartă o rasă mohorită, o căciulă de pielică neagră și pe umere o traistă, care cele mai multe dăți este de deosăbite flori. În țerile Apusului, neamul pustnicilor s-au stins cu totul, și aducerea lor aminte s-au prefăcut într-o păpușă poetică de o contemplație plină de încredere în Dumnezeu, sau, iarăși în poezie și povestiri, i-au descoperit ca voioase păseri de noapte, a cărora chilii strălucesc de para făcliilor și resună de ciocnitul paharelor și de cîntecele lumești. Dar aice viața pustnicească s-au oprit încă la cîrțița cea cu părul aspru, care cu trudă se întoarce spre a-și găsi hrana de toate zilele.

* *Costoroană* (corect: *costoroabă* sau *cosoroabă*) — birnă ce susține căpriorii la o casă.

NOTE

A apărut în „*Propășirea. Foie științifică și literară*”, Iași, nr. 5, 6, 8 și 9 din 6 februarie — 5 martie 1844, p. 38—40, 45—48, 63—64, 68—70, cu mențiunea, la sfîrșit: „*Tradus de M. K.*”.

După cum însuși Kogălniceanu mărturisește, articolul acesta este o traducere din nemțește. Originalul s-a publicat în „*Allgemeine Zeitung*” din Augsburg, numărul din ianuarie 1843, dar, lipsind în bibliotecile din țară revista germană, pentru moment nu putem preciza nici titlul articolului german, nici autorul lui; traducătorul (Kogălniceanu) spune numai „un șir de articole asupra mănăstirilor Văratice, Agapia, Săcu și Neamțu”. Cît privește autorul, tot el ne spune că, „deși au finit anonimul, însă tot s-ar putea cunoaște, și mai ales de iașeni, între carii lăcuiește”.

Din afirmația lui Kogălniceanu, dar mai ales din analiza textului — pitorești copii de pe natura Moldovei —, rezultă că autorul articolului este cunoscutul scriitor german Wilhelm de Kotzebue. Satul Bălușeștii din ținutul Romanului, locul de unde pleacă trăsura cu excursioniști spre mănăstirile Moldovei, este satul unde își avea el moșia, primită ca zestre de la soția sa Aspazia, fica lui Gh. Cantacuzino, cneazul, și a Elenei Gorceakoff. Simpatia cu care descrie ținutul Romanului este un motiv în plus a susține, împreună cu C. Turcu, că Bălușeștii Romanului erau reședința lui W. de Kotzebue, iar nu Bălușeștii din jud. Neamț, cum susțin C. Gane și N. Cartoian (v. discuția în Const. Turcu, Un călător german, acum un veac, prin județul Neamț: Wilhelm von Kotzebue. Schiță biobibliografică și note de călătorie, *Piatra-Neamț, 1942; Nec. Stețcu, Note despre Wilhelm de Kotzebue, Piatra-Neamț, 1942*). În ce privește conținutul articolului Mănăstirile Moldovei din Carpați, el este asemănător cu cel din *Aus der Moldau** Bilder und Skizzen, Leipzig, 1860, cunoscuta operă a lui W. de Kotzebue, mai ales în descrierea mănăstirii Tomnatica (Văratice). *Dealtfel, M. Kogălniceanu, admirator al prozei descriptive a scriitorului german, i-a mai publicat Fragmente dintr-o călătorie în Carpații Moldaviei, tradusă din germană de Samuil Botezatu, în Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845, Iași, 1845, p. 153—175, tot fără arătarea autorului (republicate de Const. Turcu, op. cit., p. 11—27). Înrudirea celor două articole este evidentă.*

¹ „*Allgemeine Zeitung*” din Augsburg, sau „*Gazeta de Augsburg*”, cum i se zicea la noi, cuprinde foarte multe știri despre țările românești (de pildă, J. N. von Mayer, *Über die Moldau und Wallachei*, nr. 331 din 27 noiembrie 1835, suplimentul nr. 482 și 483, p. 1925—1926, și nr. 484—485, p. 1933—1934), încă nestudiate de cercetătorii români. Era citită mult în Ardeal. În „*Gazeta de Transilvania*” găsim deseori comentarii asupra știrilor din „*Gazeta de Augsburg*”.

Dealtfel, pentru atitudinea ei obiectivă, era printre puținele gazete străine admise să intre în țară, deși cenzura își rezerva uneori dreptul să o cerceteze (Radu Rosetti, *Despre cenzura în Moldova*, II, București, 1907, p. 46).

² *Omer de Hel* — geologul francez Hommaire de Hell, care, împreună cu soția sa Adèle, poetă, a făcut multe călătorii pentru a cunoaște Moldova și partea de răsărit a Rusiei. G. Asachi, admirator al meritelor lor științifice și literare, le-a deschis coloanele revistei „Le Glâneur moldo-valaque” (1841), unde au publicat: Adèle Hommaire de Hell, poezia *Astrakan* (nr. Janv.—Fév., p. 85—89), *Un hôtel garni à Pera* (nr. Juil.—Sept., p. 36—59) și poezia *Elisa Mercœur. Chant du cygne* (nr. Juil.—Sept., p. 92—97).

Geologul a publicat *La Bessarabie* (Janv.—Fév., p. 33—43 și Oct.—Déc., p. 1—17), tradus românește și publicat (*Besarabia*) în *Almanah de învățătură și de petrecere*, Iași, 1858, p. 20—37.

³ Călugărița-principesă de la Vărativ, filantroapă și bogată, este monahia Safta Brincoveanu, născută Balș, care pe la 1840 a dăruit, între altele, mănăstirii Vărativ 1 000 de galbeni împărătești (vezi T. G. Bulat, *Întemeierea mănăstirii Vărativ. Cîteva momente. 1803—1845*, Chișinău, 1930, p. 5—6 și 22—24).

⁴ În legătură cu arhitectul neamț „Ioan Fraivald”, publicăm din „Condica de ieșire” pe 1809 a Divanului Cnejei Moldovei, Arhivele statului Iași, următoarele rînduri:

„Divanul Cnejei Moldovei.

Prin această carte a Divanului, să face știut că d[umnea]lui Ioan Fraivald, arhitecton și ingineriu, să află venit în Moldova din stăpînire c[ezaro]-c[răieștii] Împărății, de la anul 1802 și, fiindcă și aice urmează meșteșugul arhitectoniei și a ingenerlicului de la anul 1803, i s-au făcut și leafă din visteria pămîntească, cîte una sută cincizăci lei pe lună.

În Eșii, 3 mart 1809”.

[Iscălesc:] Costache Ghica logofăt; Iordache Balș, visternic, și Iordache Roset, visternic.

În Iași, vistierul Iordache Roset-Roznovanul și-a construit palatul său „după planul lui Fraivald”. Palatul era în stil clasic, cu portice și cu statui de zei antici. Inaugurarea caselor s-a sărbătorit printr-un „bal strălucit” la 23 aprilie 1832, adică la onomastica patronului („Albina românească”, nr. 33 din 28 apr. 1832, p. 131—132; C. Bobulescu, *Afurisania Patriarhiei de Constantinopol asupra casei Roznovanu din Iași*, Cluj, 1931).

Portul național

Vezi alăturata litografie

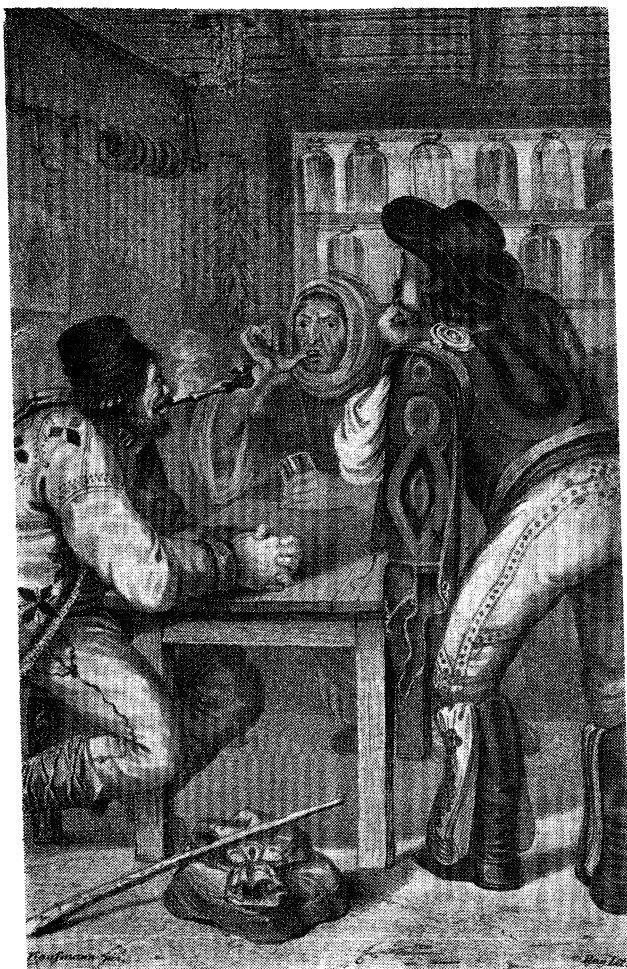
Negreșit că una din trăsăturile cele mai caracteristice a unui popor este portul național; însă acesta, ca și atâtea alte obiceiuri vechi strămoșești ce ne da un tip original, au trecut și s-au șters în Moldova. Boierii noștri au lepădat costumul asiaticesc, care după veacuri ajunsese mai a fi național; slujitorii s-au dezbrăcat de ceapcănul* și căciula țurcănească, care odată era uniforma ostașilor moldoveni; chiar țerancile au început a se dezgusta de catrință și de altițe, care de-abia unde și unde, în niște crăpături de munte, se mai întâlneau câteodată, și în locul lor femeile și fetele de la țeară poartă acum rochii cu falbalale**, coada în pieptine, șemizete și chiar mantelete. Lucru curios, Ardealul, acel lăcuit de atâtea amestecuri de noroade, unde românii, deși băștinașii țerii, sînt dezbrăcați de drituri politice și privați numai ca o nație tolerată, Ardealul, zic, au păstrat obiceiurile naționale românești mult mai bine decît îbele noastre Principate, unde elementul românesc singur domnește. Acolo toate obiceiurile, danțurile, ceremoniile, serbările, cîntecele, tradițiile, chiar și prejudețele naționale s-au păstrat încă în toată puterea lor, cînd la noi le vedem chiar și cele de pe urmă trăsături ștergîndu-se cu cea mai mare indiferență.

În Valahia, mai ales în cea mică, costumele și toate semnele caracteristice naționale se țin încă destul de tare și d. Mihail Buchet¹ au avut destulă înlesnire spre compunerea frumosului său *Album românesc*. La noi în Moldavia, aceștia artist, cu toată buna sa voință, cu greu ar putea găsi încă costume naționale, doară numai să se vîre în văile Carpaților. D. Kaufman cu mare greutate și de-abia la Piatră au putut găsi modeluri ca să închipuiască alăturata scenă, pre care am litografiat-o înadins pentru *Călindar*². Așadar, de-abia încă la surugii aflăm ceva rămășițe de un costum original. Lucru mai vrednic încă de luat seama: ceapcănele, care odată erau haina de paradă a oștenilor lui Vasilie vodă, pentru cea mai de pe urmă dată s-au purtat pînă în anul trecut de către zapcii desfințatei Nazirii a robilor ocîrmuirii. — Tristă decadere!

* *Ceapcîn* — haină scurtă cu mîncile despicate, pe care o purtau boierii pe umeri (arh.). Forma actuală este *cepchen*: pieptar țărănesc îmblănit.

** *Falbala* — fișie de stofă plisată, aplicată ca volan la rochie (fr.).

O *cîrcimă*, litografie care a ilustrat articolul *Portul național* (*Calendar pentru poporul românesc, pe anul 1845*, Iași, 1845, repetată și în *Calendar pentru poporul românesc pe anul 1846*, Iași, 1846, și în *Album istoric și literar*, Iași, 1854).

NOTE

Apare în *Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845. Anul IV, Iașii, La Cantora Foiei sătești*, 1845, p. 129—130; apoi în *Calendar... pe anul 1846*, p. 129—130, și în *Album istoric și literar*, p. 129—130 (despre identitatea părții literare a acestor trei publicații, vezi nota de la p. 202—203).

¹ Michel Bouquet a publicat albume cu scene pitorești din cele două țări române: *Album valaque. Vues et costumes pittoresques de la Valachie dessinés d'après nature...*, Paris, 1843, și *Album moldo-valaque*, 1848, p. 4, 20—21 (extras din „L' illustration“).

² Litografia anexată reprezintă *O cîrcimă*, unde, în jurul unei mese, stau trei țărani (surugii) în costume naționale din Transilvania; este semnată „Kaufman pinxit”. Dar pictorul a compus desenul inspirat, în ce privește costumele, de Michel Bouquet. Anton Kaufmann, vienez stabilit la Iași, unde a lucrat ca desenator și grafician la tipografiile lui Asachi și Kogălniceanu.

Palatul ocîrmuirii din Iași

*Vezi litografia**

Cea mai veche, cea mai însemnată, cea mai frumoasă zidire din Iași este negreșit și astăzi curțile domnești sau, cum i se zic astăzi, Palatul ocîrmuirii. Prin temelile sale el este legat cu epoha romanilor. Încă în timpurile cele mai înapoiete, cînd Traian își așezase aici rezidenția, în vremea războiului seu împotriva lui Decebal și a prefacerii Daciei în provincie supusă vulturului împărătesc, acest palat, după tradiție, cuprindea peste o mie de apartamenturi. După ce Moldavia, din colonie romană, în urma multor veacuri, se schimbă în principat neatîrnat, această antică cetate, căci merita numele, fu prada unui cumplit foc, care la anul 1460, sub marele Ștefan, prefăcu în cenușă tot orașul. Cinci ani în urmă, îndată ce eroul domn găsi odihnă din partea dușmanilor străini, el o rezidi iarăși; și poporul, iar nu el, o numi Ștefanovița. La anul 1491 rezidenția domnească în mare parte fu iarăși arsă, încît după cîțiva ani ea număra numai șese sute odăi**, care și aceste, prin nepăsarea următorilor stăpînitari, se împuținară tot mai mult. Domnul Ștefan Tomșa (1615) însă arzînd și pre aceste, curțile în vremea lui Alexandru Mavrocordat v.v.' ajunseră a număra de-abia una sută lăcuințe. Dar încă și cu această reducție, palatul tot era încă un monument vrednic de văzut; din toate părțile alerga străinii să-l viziteze; și moldovenii, prin o fală națională ce nu se poate discuti, îl privia ca marturul secular, ca păstrătorul istoriei lor. În adevăr, această zidire era plină de suvenire prețioase inimii românilor, aducîndu-le aminte de niște timpuri mai fericite și mai slăvite.

În vremea domnului Dimitrie Cantimir, curțile se împărția încă în apartamenturi (sau *case*, cum se zicea atunce) mari și în apartamenturi mici. În cele dintei au primit domnul pre Petru cel Mare, și în ceste din urmă doamna au dat masă împărătesii lui, cînd acesta, la anul 1711, au venit în Moldova asupra turcilor.

Pe locul unde cu doi ani înainte era poarta domnească, rădicată, în starea ce am văzut-o și noi, de cătră Alexandru Muruz, în capul Uliții Mari, era un turn cadrat, în felul celui ce este și astăzi deasupra porții Goliei. În acest turn rennoit de bătrînul Grigorie Ghica v.v. (1727—1733) se afla paraclisul domnesc, în care se făcea toate ceremoniile religioase a curții și jurămintele politice a boierilor; într-acesta s-au jurat și tractatul de alianție încheiat între Petru cel Mare și Dimitrie Cantimir. Pe părății capelii era în rînd hronologic așezate portretele domnitorilor Moldaviei, începînd de la Bogdan-Dragoș.

* Articolul era însoțit de o litografie a Palatului ocîrmuirii.

** Geografia publicată de arhiereul Hotinului, Anfilohus, în Iași, la anul 1795, care cuprinde aceste notații, zice că numărul odăilor a fost de 6000, prin o greșală tipograficească negreșit (*n.a.*).

Curțile era încungiurate de un zid cadrat, întărit cu turnuri; în unul din aceste, acel despre Bahlui, care pînă la 1834 era încă în picioare, pe locul ce formează astăzi colțul cazarmei grenadirilor, ce iesă în uliță în prejma caselor răposatului logofăt Grigorie Ghica, în acel turn, zic, s-au tăiat vornicul Manolachi Bogdan și spatarul Ioan Cuza, prin poronca domnului Constantin Muruz, în 18 august 1778. Zidul dinpregiurul curților avea trei întrări: una Poarta domnească, în capul Uliții Mari; a doa despre Sf. Neculai cel Mare, numită Poarta drăganilor*; a tria despre Bahlui, ce-i zicea Poarta sămenilor**.

Însă toate aceste zidiri cu anticitățile ce cuprindea, cu partea ce mai rămăsese în țeară din arhiva națională dusă în Polonia de cătră mitropolitul Dosoftei, subt Sobiețchi, cu odoarele domniei, toate fură pradă unui al patrule foc, mai cumplit decît cele dintei trei, carele la anul 1783, subt Alexandru Mavrocordat, din toată curtea domnească nu lăsă piatră peste piatră.

Domnul se mută atunce în casele Mitropoliei, care și ele fură prefăcute în cenușă; Mavrocordat, urmat de pojar, se trasă în cetățuia Galata, dar și de acolo fu iarăși silit a ieși prin un foc ce izbucni în mănăstire; și urmat de numele *Pîrlea Vodă*, cu care îl porecli norodul, el se așeză în casele hatmanului Costachi Ghica, astăzi a hatmanului Alecu Roset Rosnovanu.

De atunce rezidenția domnească fu cînd în acest palat, cînd în casele d-sale logofătului Alecu Mavrocordat, mai în sus de biserica Buna-Vestire. La anul 1803 însă, domnul Alexandru Muruz se hotări a rezidi curțile vechi. După ce se adunară cele mai bune materialuri, alegîndu-se cherestea cea mai aleasă din Carpați, aducîndu-se var tocmai de la Orhei, și toți meșterii plătindu-se cu bani hotăriți, zidirea se începu în vara anului 1803, subt de aproape privighere a orînduitului boier, visternicul Sandulachi Sturza, avînd de ajutor pre vornicul Iordachi Drăghizi [sic!], pre care domnul, după săvîrșirea palatului, spre răsplătire, îl numi paharnic. Domnul vizita singur în toată zioa lucrul, care se urmă neconținut și cu stăruință pînă în vara anului 1806. Atunce zidirea era gata desăvîrșit. Sfințirea solenelă se făcu în 28 august; la acest prilej de bucurie pentru toți moldovenii, poeții de atunce făcură următoarele versuri, pre care pentru întiași dată le publicăm astăzi:

I

Acum curte proslăvită,
De domnul Muruz zidită,
Moldova au dobîndit
Și lingă aceasta multe
Lucruri netăgăduite,
Bunătăți pentru pămînt.
Bolnavilor căutare
Și izvoare adăpătoare,
Însătarea-au conținut.
Țerii bună îndreptare,
Asupriților scăpare,
Obștii au pricinuit.

* *Drăgan* (*dragon*) — ostaș de cavalerie.

** *Sămen, säimen, seimen* — ostaș din corpul de gardă al palatului domnesc.

De Hristos mai înainte,
 Fac istoricii cuvinte
 Cum c-odată ar fi fost
 A rimlenilor zidire,
 Care-i dată în peire,
 După vreme s-au întors.
 Iar a unii mici zidire,
 A lui Tomşa pomenire,
 Temelia s-au văzut.
 Şi aici, în Poartă, turnul
 A lui Grigori Ghica bătrînul
 Pînă astăzi au stătut,
 Iar nu c-această zidire,
 Vrednică de pomenire,
 Care ȧar-au cîştigat.
 Pentru care tot norodul
 Pe-Alexandru voievodul
 Pomenim neîncetat;
 Şi-i rugăm cerescul bine,
 Ca păzindu-l întru sine
 Milostivul Dumnezeu
 Să-i dea lui şi mîntuire
 Prin vecinica pomenire
 Şi a slavelor pîrău.

II

Alexandru Muruz cu inimă curată
 Din temelie-au înălţat zidirea Curţii toată.
 Şi-ndat-o au afierosit la trii daruri din fire:
 Dreptatea, judecata, zic, şi bun-oblăduire.
 Şi-aceste trii pîn-acum n-avea sălăşluire,
 Purtîndu-se din loc în loc cu multă rătăcire.
 Spre mulţămire-au împletit de laude cunună,
 Încoronînd pe-al nostru domn, tustrele dimpreună.
 Ş-aici ele aflîndu-se, strigă cu libov* mare:
 „Veniţi toţi, asupriţilor, aflaţi indestulare;
 Întraţi fără sfială toţi; ieşiţi cu mulţămire
 Prin porşile bunii dreptăţi şi fără osebire.
 Însătoşaţi, aţi cîştigat izvoare adăpătoare**,

* *Libov* — dragoste.

** Tot acest domn mare au făcut cişmelele din Iaşi, precum şi apă-ducul din Tătăraşi. Cine nu cunoaşte aceste frumoase versuri scrise în casa apelor de la Golia, deasupra leului din gura căruia curge apa, care apoi se împarte în tot oraşul?

Εἰς τὸν κύκλον τῶν Ζωδίων εἶμαι λέων φλογερός,
 Κ'εἰς τὴν πόλιν Ἰάσιου ὑδροχοοῦ δροσερός;
 Ἐκεῖ φλογός, ἐδῶ δρόσος, ἐκεῖ πῦρ, ἐδῶ νερόν
 Ἐ'ξερύγωμαι καὶ χεῖνω ἀπὸ φαρυγγα ζηρόν.
 Ὅλην μ'ἔλλαξεν τὴν φύσιν ὁ τῆς πόλεως σωτήρ,
 Ὁ Ἀλέξανδρος Μουρούζης τῶν ὑδάτων ὁ δωτήρ.
 (n.a.)

Voi, bolnavii, ați dobândit a voastră căutare;
Pentru Alexandru Muruz, vecinică proslăvire,
Fiul evangheliei fiind, fără tăgăduire.

Mutarea domnului Alexandru Muruz în curțile noue era hotărîtă pentru 30 august 1806, zioa Sfîntului Alexandru, patronul voievodului; cu o zi înșă mai înainte, seara, în 29, domnul primi grabnica înștiințare că războiul între Turcia și Rosia se declărase și că, în urmarea acestii, domnul Terii Românești, Constantin Ipsilant, și părăsise Bucureștii și se trăsese dincolo de Dunărea. Muruz nevroid a se arăta Porții mai puțin credincios decît Ipsilant, se și găti de drum, și încă în acea seară plecă pentru totdeauna din Iași, trecînd cu lacrimile în ochi pre lîngă acele curți pre care le zidisă cu atîta strădanie și dragoste și în care, cînd era gata, nu i se îngădui de a se muta, spre a se bucura de rodul ostenelelor sale. Cînd au fost în preajma lor, se zice că, de durere, nici n-au vrut a se uita la ele.

Muruz au fost păstrat zidul împregiurul curților precum era înainte de vreme; numai cît l-au reinnoit, precum și turnurile din el. În locul înșă a Paraclisului ce era la capătul Uliții Mari, au zidit Poarta domnească, cu o galerie deasupra, în care muzica turcească — meterhaneaoa — cînta la ceremoniile mari, la vreme de masă, cînd prînzia domnul, și seara la chindie. Curțile înlăuntru avea mai aceeași împărțire ca și astăzi. În rîndul de sus lăcuia domnul; partea despre Sf. Neculai era haremul doamnei*. Palatul avea trii seli mari: sala haremului, în care se făcea balurile; sala postelniciei, unde se primia boierii după ce se înainta de cătră domn, și sala tronului sau spătăria, în care se făcea ceremoniile curții. Pe plafondul acestei săli era zugrăvite marca Moldovii în mijloc și pinpregiur armaturile acelor doăzeci și una de ținuturi în care era împărțit principatul. Rîndul de jos era hotărît pentru instanțiile ocîrmuirii și slujbașii Curții.

Palatul, în această stare, au slujit de rezidenție domnească pînă în vremea lui Ioan Sturza v.v. La 19 iulie 1827, la un ceas după miazăzi, un foc izbucnind înșă din casele spatarului Ilie Burchi, care astăzi formează aripa dreaptă a Academiei, și minat de o cumplită furtună prefăcu în cîteva ceasuri toată Ulița Mare și cu a treia parte din oraș în cenușă. Atunce și curțile, deși izolate prin piața întinsă în mijlocul căriia se află, luară foc și pînă în seară de-abia cîteva beciuri boltite rămaseră nijignite**; o mare parte din averea ocîrmuitorului și din acturile publice fură prada pojarului. Domnul se mută în casele spatarului Panaiti Cazimir, ce astăzi formează aripa dreaptă a Academiei, și care prin o curioasă întîmplare rămaseră nelovite de cumplitul element, deși era atît de aproape de nenorocita lăcuință ce pricinui sărăcia, deznădăjduirea a atîtor mii de familii. Curțile rămaseră o ruină jalnică pentru Iași, mai mult de 13 ani. Drumețul și străinul nu putea să se oprească de a nu vedea cu o ochire tristă aceste risipuri care domnia asupra capitaliei țerii, și toți doria ca să vadă iarăși întocmindu-se această zidire atît de interesantă. Cîntea unei asemenea întreprinderi era păstrată ocîrmuirii de astăzi. În sesia din anul 1839/1840 guvernul propusă Adunării obștești ca antreprenorul venitului poșlinei sau a exportăției grînelor din țeară să fie dator a rezidi și curtea destinată a se face Palatul ocîrmuirii. Această propunere încuviințîndu-se de cătră puterea legislativă și acel venit a statului rămîind pe socoteala d.d. vorn. F. Balș și V. Alecsandri,

* *Haremul doamnei* — partea din palat destinată locuinței doamnei și suitei ei.

** *Nejignit* — nevătămat, neatins (arh.).

lucrările se și începură în primăvara anului 1841, după planul înfățișat de cătră ocîrmuire.

Zidurile de pinpregiurul curțiilor, în mare parte, precum și turnurile se stricaseră încă în anul 1834, spre a se face pe localul lor cazarmiiile oștinești, iar poarta curții, ascunzînd privirea, fu oborîtă în anul trecut. Palatul, în forma sa de astăzi, fu gata în toamna anului 1843 și peste iarnă Adunarea obștească ordinară și-au avut în el seanțele sale; asemenea și Obșteasca adunare extraordinară, întrunită pentru alegerea mitropolitului țerii și a episcopului de Roman, cea dintei în sala sesiilor sale de astăzi, adecă în aripa stingă despre Sf. Neculai, cea a doa în spătărie, toćma în mijlocul trupului zidirii, în fața Uliții Mari. Definitiva însă împlinire a destinației palatului nu s-au făcut decît în primăvara anului 1844; în luna lui mai, între 20 și 30, toate instanțiile administrative, judecătorești și militare s-au mutat în apartamentele ce le-au fost hotărite. Fieștecare poate lesne judica ce folosuri [au] înniurit din această adunare au [sic] la un loc a tutulor părților ocîrmuirii, atît pentru grăbirea slujbii, cît și pentru îndemînarea publicului.

După ce am povestit istoria acesui palat, nu credem că se va socoti de prisos dacă acum vom arăta și împărțirea lui, precum și numirea și localul instanțiilor ce-l ocupă astăzi:

Rîndul de sus.

Aripa stingă despre Sf. Neculai:

Obșteasca adunare, 1 sală și doă odăi atenante.
Divanul domnesc, 4 odăi.
Logofeția dreptății, 4 odăi.
Sfatul administrativ, 1 odaie.

Trupul din mijloc:

Postelnicia, 5 odăi.

Apartamentele domnești, adecă sala tronului, spătăria și 3 odăi atenante.

Aripa dreaptă despre Bahlui:

Visteria, 6 odăi.

Departamentul dinlăuntru, 6 odăi.

Rîndul de jos.

Aripa stingă:

Divanul Țerii de Sus, 4 odăi.

Judecătoria de Iași, secția I, 3 odăi.

Divanul Țerii de Jos, 4 odăi.

Judecătoria de Iași, secția II, 4 odăi.

Comisia epitropicească, 1 odaie.

Trupul din mijloc:

Ispravnicul curții, 2 odăi.

Vornicia de aprozi, 2 odăi.

Ștambul domnesc, 1 odaie.

Hătmănia, 3 odăi.

Controlul, 2 odăi.

Aripa dreaptă:

Sămîșia* visteriei, 2 odăi.

Comitetul sănătății, 1 odaie.

* Sămîșie — casierie (inv.).

Arhiva statului, 4 odăi.
Isprăvnicia de Iași, 2 odăi.
Vatavul Visteriei, 1 odaie.

Palatul, în totul, numără 70 apartamenturi; el are trii întrări mari și două scări mici. El este dat în îngrijirea și privigherea a unui ispravnic de curte, ce atîrnă de vornicul de aprozi; slujba dinlăuntru se face de douăzeci și patru odagii.

Nu voi vorbi nimic despre greșele de arhitectură ce are: precum că ar fi trebuit să fie mai înălțat ceva; că bolta sălii tronului nu s-ar fi convenit poate să razime nemijlocit pe coloane. Și cu aceste metehne, Palatul totuși este o zidire vrednică de văzut și însemnată; singura greșală și cea de căpitanie ce-i găsesc este că nu ne leagă în nimic cu trecutul.

Nici o statuă, nici un tablou, nici un fresc, nici o inscripție care să ne aducă aminte de vremele antice, care să ne deștepte suveniruri de istorie și de naționalitate! Cît de frumos ar fi însă ca sala spătăriei să fie împodobită cu tablou înfățășitoare de faptele cele mai însemnate din istoria noastră, cu portretele bărbaților ce și-au cîștigat un nume nemuritor între români; cît de interesant ar fi pentru fieșterea moldovan ca sala tronului, între coloanele sale, să aibă statuile apărătorilor și a făcătorilor de bine a Moldaviei, precum a lui Bogdan-Dragoș, a lui Alexandru cel Bun, a lui Ștefan cel Mare, a lui Vasilie v.v., a lui Grigorie Ghica v.v., a lui Kiselef și, în sfîrșit, a ctitorilor. Mult s-au făcut, puțin mai rămîne de isprăvit; să nădăjduim că și aceasta se va face; să nădăjduim asemenea că și piața ce este dinainte-i, precum și grădina cu havuzul ce se află de vale de Palat se vor regula într-un așa chip, încît totul să înfățoseze o privire vrednică și măreață și așa această zidire să merite numele de întîiul monument a Iașilor.

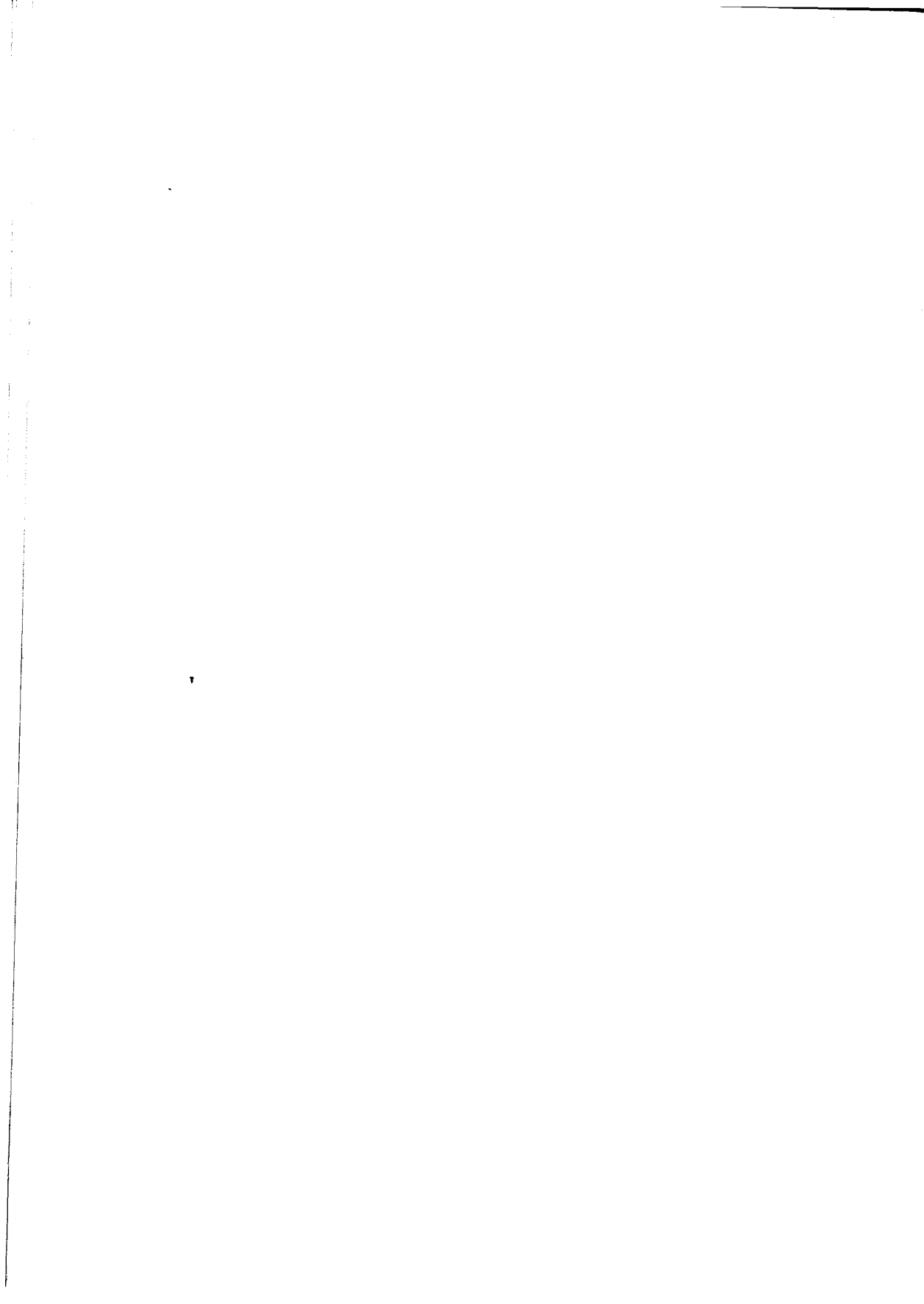
NOTE

Apare în Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845. Anul IV, Iașii. La Cantora Foiei sătești, 1845, p. 135—144; apoi în Calendar ... pe anul 1846, p. 135—144, și în Album istoric și litteraru de M. Cogalniceano. Ilustratu cu 12 litografii. Iassii Libraria noua (fără an de tipărire), p. 135—144 (despre identitatea părții literare a acestor trei publicații, vezi nota de la p. 202—203).

Prin august 1844, Kogălniceanu publica în „Propășirea” ultima parte a nuvelei Trii zile din istoria Moldaviei, în care descria Palatul domnesc și locul din preajma lui, unde fuseseră uciși boierii Manolachi Bogdan și Ioan Cuza. Articolul Palatul ocîrmuirii din Iași este o amplificare a acestei părți. Notez părțile adăugate acum față de fragmentul din Trii zile din istoria Moldaviei: p. 182, r. 5 de jos — p. 184, r. 24, despre palat în timpul lui D. Cantemir; p. 478, r. 6 de jos: „și jurămintele ... D. Cantemir”; p. 479, r. 16—17: „și urmat de numele Pîrlea Vodă, cu care îl porecli norodul”; p. 479, r. 20 pînă la sfîrșit.

La scriitorii epocii găsim deseori descrieri ale monumentelor noastre istorice; de exemplu Al. Russo, Palatul lui Duca Vodă (1842). V. Alecsandri în Iașii în 1844 (1875) are pasaje cu asemenea descrieri: mănăstirile Cetățuia, Frumoasa (Proză, ed. Al. Marcu, Craiova, Scrisul românesc, [f. d.], p. 54—56). Tema intra în bună măsură în programul „Daciei literare”. Între ei, Kogălniceanu strălucește deosebit prin orizontul istoric larg, prin observațiile critice aduse împodobirii interioare (lipsa tablourilor și statuilor evocatoare ale trecutului), prin caracterul practic ce se vede mai ales la sfîrșit, cînd arată ctitorilor repartizarea pe etaje și aripi de construcție a tuturor instituțiilor publice, unde oamenii își puteau face eventualele lor treburi.

Memorialistică
(note de călătorie)

[Jurnalul călătoriei la Viena]

[mai-iunie 1844]

15 april 1844. Am purces din Iași și am ajuns sara în Botoșeni.

16. Am petrecut la Mătieni.

17. Am purces din Botoșeni, am trecut granița la Mihăileni și sara am ajuns la Cernăuți, cu cneazul Leon Cantacuzino, cu care am petrecut ziua de 18. El purcede la Besarabia.

La 17 april/1 mai catolicesc, la 12, am purces din Cernăuți cu *Eilwagen**. Am trecut la Colomea și Sniatin, târguri odată a Moldovii. La Dolina am întâlnit pre un Alvares, soldat a lui Napoleon, prins în Rusia, vezetiu la Odesa, în sfârșit însurat cu o femeie tânără. La Colomea am văzut cele întâi acopereminturi de stoguri *à l'allemande*. Garduri de răchiți făcute din copaci de răchiți, care în toată primăvara se taie.

În 21 dimineața april, la 6 ceasuri, am ajuns la Lemberg. Nu găsec fiacru și pin glod mă duc la *Hôtel de Russie*. Primire proastă ce mi se face, fiindcă / am venit pe jos. De aceea sfătuiesc pe orișicare moldovan să meargă mai bine în Europa decît în Rusia. La Lemberg toată zioa nu auzi decît fiecele arestanților. Cînd se dă teatrul leșesc, binaua** și scena este încungiurată de trupe.

Am purces din Lemberg în 5 mai stil nou, la 7 ceasuri sara, în *Eilwagen*, cu mad. Cihac¹ și fiică-sa. Biserica moldovenească, „wolochska țerchi”², Sf. Onofrei și Sf. Paraschiva, zidite de domnii moldoveni. Prigonirea ce făcea leșii pravoslavnicilor; chiar cheile bisericilor se da jidanilor, încît prigonirile se pot potrivi acelor ce făcea turcii la Ierusalim.

Biserica moldovenească au răscumpărat Lembergul de trii ori; de două ori de la svezi și o dată de la turci. Biblia scrisă de Ieremia vodă se află la Stockholm. Spre a opri unirea cu catolicii, domnii Moldovii, a Rusii și patrarhii de Constantinopol / trimetea acestei biserici daruri și bani. În urmă au fost silit să se supuie, dar prostimea uniaților încă astăzi țin cu pravoslavnicii.

Ortodocșii încă pînă la 1835 n-avea decît cu cheltuiala lor un preot și un paraclis, atunce proprietarul locului au vrut să deie afară Sf. Taine. Laudă ce se cuvine d-lui Bortnik, carele, făcînd o jalobă către arhiduca, au mijlocit de s-au hotărit o leafă preotului din fundul Bucovinii. Însă încă astăzi ortodocșii au un paraclis într-o șură. Acum termenul s-au împlinit. Pentru zidirea bisericii, munici-

* *Eilwagen* — diligentă (germ.). Descrierea acestui mijloc de transport a făcut-o amănunțit Dinicu Golescu în *Însemnare a călătoriei mele*, ed. N. Hodoș, București, 1910, p. 73—76 (nota 1).

** *Bina* — clădire (inv.).

palitatea au dat loc și piatră. Arhiduca au căutat singur un loc de închiriat. Au vrut să ceară o biserică din celelalte religii din care sînt prea multe. Dar arhiepiscopii n-au vrut. Ajutor ce trebuie să deie moldovenii; sînt însărcinat cu strîngerea banilor. / În poarta de la Halici, care era pe locul unde acum este obahta* cea mare, Bogdan³ și-a împlîntat toporul.

A arăta meritele lui Iosef Dunin Borkowski⁴ și a publica și cîteva poezii de a lui.

A vorbi de strășnicia censurii și mai ales asupra teatrului, pe care este oprit istoria, portul, pîn' și numele leșesc.

Sosire la Viena, 10 mai.

Cu drumul-de-fier de la Lipnic. Considerație asupra drumurilor-de-fier. Austria, fără a vroi, este civilizatoare și aducătoare libertății, căci, prin drumurile-de-fier, ideile nouă se pot împrăștia. Aceasta au început-o a o simți și de aceea drumul care dintăi era să meargă pînă la Leopold și pînă la Cernăuți, adecă la marginile împărăției, de-a lungul Galiției, acum s-au mărginit / a merge pînă la Velicica și Bohemia, spre a căra sarea.

A vorbi despre Velicica, precum și de toată poziția locurilor; șesuri monotone a Galiției și locuri muntoase a Silesiei și a Moraviei. Starea ticăloasă și mica talie a leșilor din Galiția.

Cracovia. Impresii triste ce cineva simte intrînd în această vechie capitală. Cînd, la 1837, în Cracovia, macar că atunce era ocupată de austrieni, am văzut încă uniforma leșească și veterani din acei sluiți sub steagurile lui Napoleon. Austrienii însă, trăgîndu-se, au schimbat tot, și acum bățul caprarilor austriecești figurează și la șoldul unterofițerilor miliției orașului.

Viena

¹ 9/21 mai 1844. Am fost la biblioteca curții să văd pre Kopitar⁵. Meritele acestui bărbat; socotința sa asupra începutului / românilor. Biblioteca împărătească.

^{3v} Leșind de acolo, am văzut o trăsură ieșind din burg; trii lachei în coadă și doi *coureurs*, cu bastoane în mînă, carii mergea înainte, gonind norodul. Un norod care rabdă o asemenea modă nu este încă copt pentru slobozenie, pre care mulți, cu nedreptate, o amestecă cu bunăstarea materială. O asemenea modă, în Franția, poporul în curînd ar desființa-o. Bucurie că morga aristocratică n-au ajuns pînă acum între români. Aristocrație strașnică ce este în Austria, cea mai strașnică din Europa, pricinuită mai ales prin maghiarii din Ungaria. Aceasta merge pînă la frenezie. Nimică nu le este sfînt. A povesti întîmplarea grofului Șoenburg / (Schönburg), carele călare au intrat într-o cofetărie pe Graben⁶, unde era o mulțime de biurgheri cu femeile lor. Adevăr că fiacrii nu l-au suferit și că l-au bătut. Clasa cea mai liberală și mai neatîrnată poate din Austria este a fiacrilor, carii la fieștecare împregiurare fac cîte un *bon-mot*, care zboară cu atîta răpegiune, cu cît censura este mai aspră și tiparul mai asuprit. Puținul merit a noblesii, care, sprijinindu-se pe bogățiile sale, nu învață nimic, nu știe măcar limba sa, vorbind o limbă de fiacru. Rare excepții la aceasta! Cîțiva din magnații unguri, precum contele Károly, au dat o educație îngrijită fiilor săi, trimetîndu-i în Anglia; dar acești sînt nenorociți, neavînd cu cine petrece și fiind luați în ris de ceilalți cavaleri, cum biurgherii numesc

^{4v} aice pre / puii de nobili, căci acești nu vorbesc și nu știu decît caii, femei și șampanie.

* Obahta — comenduire (germ. Obacht).

Biblioteca imperială din Viena („Wiener Strassenbilder im Zeitalter des Rokoko”, Wien, 1914, planșa 9. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe III 6115).

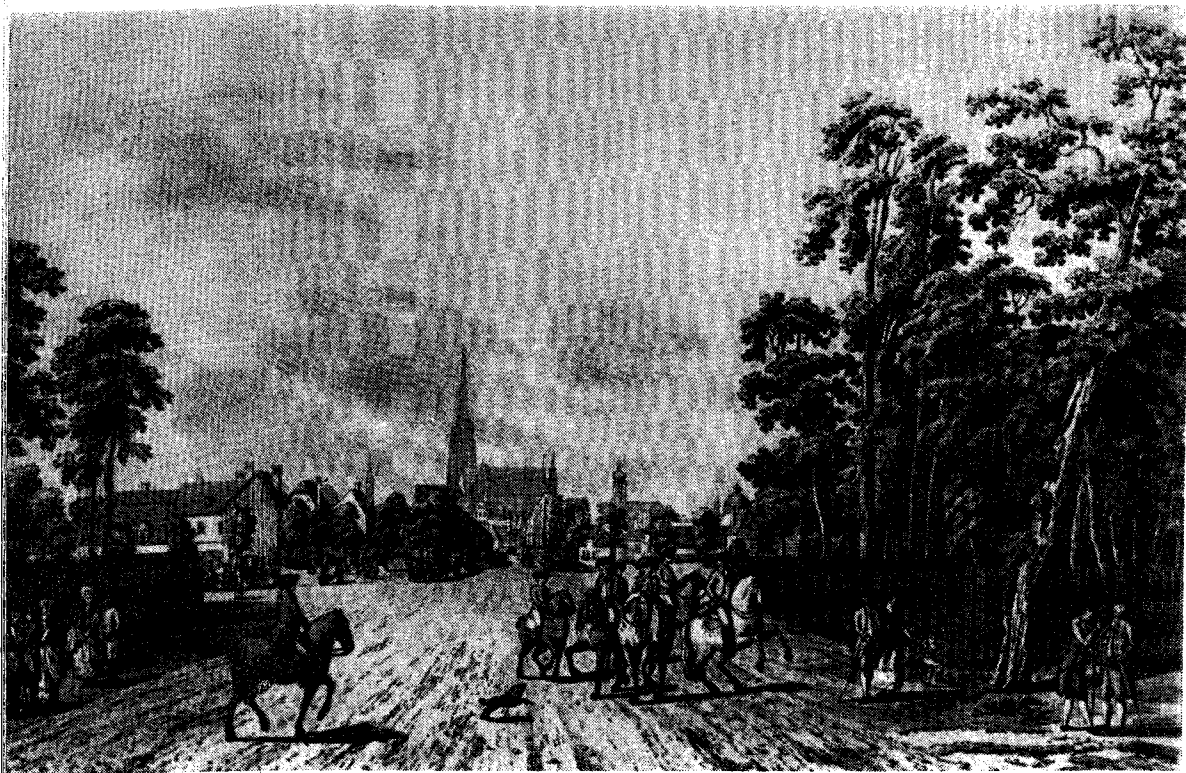
Tristă viitorime pentru o țară când are o asemenea junime! Aceasta eu singur o pot mărturisi.

Despre cei mai în vîrstă nu pot zice nimic, căci, neavînd uniformă, n-am putut să mă înfățoșez la curte. La ce lucru mic, la o uniformă, au atîrnat ca să nu pot vedea la curte această aristocrație, altădată atîta de superbă* cătră norod. Oricum să fie, o mare ură clocotește între aristocrație și biurgheri, mai luminați decît nobilii care îi asupresc. Aceasta deșteaptă în biurgheri și o opoziție cătră guvern, precum s-au dovedit la toate cercările ce au făcut guvernul ca să supuipe pre cetățenii Vienii la înrolație. Ei totdeauna s-au apărat cu energie, zi/cînd că 5 atunce se vor supune cînd această măsură s-ar face obștească.

Deosebire între sistemul Prusiei și a Austriei. În această de pe urmă țară numai cei mojiți sînt siliți să meargă la oaste și, prin urmare, a fi soldat este o datorie de *vilain*, de *manant*. În Prusia, cariera militară este o datorie obștească și, prin urmare, o cinste. De la cel întîi fiu a rigăi și pînă la fiul celui de pe urmă prusian, fieștecare este oștean, de la 21 de ani. De aceea și Prusia dintr-o țară mică s-au făcut una din cele cinci puteri. Landverul** și școlile, iată puterea Prusiei!

* *Superbă* — aici cu sensul de trufașă, mindră.

** *Landver* — armată de rezervă (germ.).

Vedere din Prater, Viena pe vremea vizitei lui Kogălniceanu („Wiener Strassenbilder im Zeitalter des Rokoko”, Wien, 1914, planșa 17. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe III 6115).

Discorda între biurgherii și nobilii Austriei se poate tare bine defina prin piesa lui Șiler *Cabale și amor* (*Kabale und Liebe*). Cîte asemenea tragedii se petrec în toate / zilele în Viena, cîte nenorocite Luize își dau sfîrșit vieții; toate persoanele piesei se găsesc în Austria, prezenți, obergarderobe, maiștri, secretari — numai maiori nu cred.

Silit fără vroia mea de a rămîne în Viena, așteptînd voia de a-mi urma drumul, toată petrecerea mea se mărginește în cîteva ceasuri cu prietenul meu, cu un român, A. Roseti, în cercetarea bibliotecii, unde uit că sînt în Austria și că vin din Moldova. Și sara, la teatru, unde aud pre Viarde Garcia ⁷, această dulce privighetoare, vrednică moștenitoare a Malibranii ⁸. Cînd se dă cîte vreo piesă clasică, las atunce muzica și zbor la Burgteatru. Odată s-a dat *Don Carlos*; toți acei carii prețuiesc pe Șiler 6 se adunaseră. Cînd Poza zice aceste frumoase cu/vinte:

Geben sie was sie uns nahmen, wieder!
Werden sie von Millionen Königen ein König ...
Geben sie Gedanken Freiheit*,

* O, dați-ne înapoi ce ne-ați luat!
Fiți peste milioanele de regi, rege.
Dați libertate gîndirii...

(F. Schiller, *Don Carlos, infante de Spania*, trad. de Al. Philippide, 1955, actul III, scena X, p. 172—173).

Castelul de la Schönbrunn — Viena („Wiener Strassenbilder im Zeitalter des Rokoko”, Wien, 1914, planșa 20. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe III 6115).

atuncea o mie de aplauzuri s-au ivit în sală; credeți-mă, eu plîngeam, pentru că știam că această dorință în veac nu să va împlini în țara mea. Nobilii, chiar ei, aplauda.

Asară am fost să văd *Kabale und Liebe*. La deznădejdea bătrînului muzicant, carele în scena cu prezidentul se vedea insultat în casa sa și în persoana fiicei sale, cînd mii de mîni biurgherești în parter bătea și mii de ochi lăcrăma (între cari și ai mei), nobilii ridea. Iată deosăbirea: la *Carlos*, la cererea slobozeniei gîndirii, ei aplauda, pentru că, cătră șefii săi, ei avea ceva de cîștigat; la *Kabale und Liebe* ei ridea, pentru că își făgăduia că multă vreme va trece pînă cînd vorbele lui [de] muzicant nu se vor mai putea arăta adevărate.

În A[ustria] a gîndi este o nenorocire; de aceea toată silința oamenilor este de a omori gîndul și de a se uita; clasele cele mici muncesc, dar, pînă în noapte, iar duminica și luni nu gîndesc decît la petreceri. Clasele cele mari se scoală tîrziu, își fac toaleta; sara fac vizite, ies la Prater, muzici și teatru, și pe urmă joacă toată noaptea. Veți înțelege că, cu un asemenea regim, este cu neputință de a se găsi vreme și pentru gîndire.

A vorbi despre însurarea arhiducăi, fiul lui arhiduca Carl, cu prințesa Hildegard de Bavaria. Bucuria oficială a vienezilor. Teatruri, baluri, serbări / publice, la Sperl, 7 la Augarten.

O laudă de dat prințeselor împărătești este îngrijirea și ocrotirea ce poartă mai multor așezămînturi filantropice, precum: pentru tineri vinovați ieșiți de la munci, pentru prunci fără părinți, pentru bătrîni, pentru săraci rușinați, pentru surdomuți. În capul fieștecării din aceste așezăminte găsiți cite o prințesă și, ca mădulari, damele cele mai însemnate. În Austria, ca mai pretutindene, femeile sînt mai înalte decît bărbații. Recunoscători de această mărinimie, toți artiștii, tot publicul se silește a contribua la aceste așezămînturi. În tot anul se dau o mulțime și fel de fel de reprezentații, de loterii, de serbări în folosul acestora. Am fost la

7^v doă de aceste: o reprezentație de balet dată la Kärntner-Theater⁹ de cătră dănuitorii împărătești și de cătră vestita și preavestita Fanni Esler / și o academie dată la teatrul de Josefstadt de cătră mai mulți artiști supt Safir, umoristul cel mai mare al nemților. Amîndoă aceste pentru Așezămîntul copiilor mici (*Kleinkinderbewehrastalt*), supt protecția arhiducesii Sofii. Adevărații austrieni este un popor gros, cu figuri fără nici o expresie, născut și crescut pentru viața senzuală. Cu cît înaintează în ani, cu atîta se îngreuiază. Nicăiri nu am văzut, și mai ales în societatea pe care *on est convenu* de a o numi aleasă, nu am văzut fizionomii însemnate. Femeile sînt însă frumoșele, unele frumoase, acele mai ales care provin din amestecarea singelui german cu cel italian. Aceste sînt cu totul frumoase. O laudă ce este de făcut venișelor este gustul și curățenia cu care se îmbracă. Ele sînt vestite între toate națiile prin aceasta.

8 Ce este de laudat este asemine pușinul lux care se găsește în îmbrăcămîntea femeilor, afar' de cîteva excepții. Noi, care imităm toate de la străini, de ce nu imităm și cele bune, de ce nu ne lepădăm de lux, care mai ales este primejdios la noi, carii nu avem clasă de mijloc, care lucrînd acele lucruri de lux trăiesc, cum aș zice, cu o parte din veniturile celor mari? Noi, însă, neavînd fabricanți, prin lux nu îmbogățim nici o clasă de pămînteni, ci sărăcim pre plugari și pre copiii noștri, îmbogățînd numai pre fabricanții străini. Căci trebuie să gîndim: Moldova încă multe veacuri va fi numai o țară agricolă și, chiar dacă s-ar face și industrială, industria multă vreme va fi, ca și astăzi comerțul, în mîna nemților, în ciuda tuturilor silinșilor

8^v cîrmuirii și a școalii de meșteșugari / Căci pînă cînd legea nu va fi lege, pînă cînd creditul nu va fi statornicit, pînă cînd cel mai mic va fi în voia celui mare, stare de mijloc și prin urmare comerț, industrie și prosperitate nu vom avea.

A vorbi despre corupția năravurilor, care este obștească în stările cele înalte.

Mai toți cei însurați au țitori, pre care este de *bon ton* de a le arăta; mulți au copii cu dînele, și cînd merg la țară le ieu cu dînșii. Femeile lor, de altă parte, nu se poartă mai bine. Sigiubei le mîngîie de nestatornicia și necredința bărbaților. Care este oare acum mai rău: această nerușinare în căsătorie sau despărțaniile noastre pre care străinii ne le impută? Locurile de întîlnire sînt bisericile și, mai ales, San Ștefan, subț ceasornic, o modă împrumutată de la Italia.

9 Viena, așezată în mijlocul Germaniei meridionale, se arată ca un liman de neîngrijire și de liniște, negîndind decît la plăceri, cînd țerile megieșite gîndesc și la interese mai înalte. Plăcerile, simțirile sînt singure plăceri pentru lăcuitorii săi. Vinul Ungariei, muzica de la Kärntner, facețiile* lui Nestru¹⁰ și a lui Stolz, valțurile lui Straus, berea și Praterul, iată viața vienezului. El nici cunoaște, dar nici vroiește a primi idei străine; și condiția pentru ca un străin să fie bine primit și de ocărmuire și de particulari este ca să [nu] lovască cîti o chestie importantă,

* Faceții — năzdrăvănii, pozne (fr. *facétie*).

să nu arăte nice o idee împotriva aşazămintelor țerii; altmintrele, particularul îi închide uşa și cîrmuirea îi deschide granița.

Chipul cu care poliția se / mîntuie de un străin care nu știe a pune pază guri sale, cum zice împăratul David: un caprar vine de-l poștește la poliție; cu tonul cel mai politicos i se spune că petrecerea sa este destul de lungă, că au văzut tot ce este în Viena, că trebile sale negreșit sînt sfîrșite și că, în sfîrșit, ar trebui să vadă și alte țări. Dacă străinul nu înțelege sau nu vrea, i se spune că pașaportul său nu este după formă. Atunci trebuie să purceadă: „dar” și „poate” — nu mai este la mijloc. De aceea se găesc așa de puține idei. 9v

Dacă vienezii au să se mîndrească de ceva, negreșit este de Prater. Nici o grădină a Europii, nici *Le Bois de Boulogne*, nici *Thiergarten* Berlinului, nici grădina engleză a Miunhen, nici grădina de vară de la Petersburg, nici / Catinele Florenții nu se pot sămăna cu Praterul Vienii. Praterul este, pot zice, chiar în mijlocul Vienii. El este la poarta mahalalei Leopoldstadt; el este într-una din insulele Dunării și este plantat cu copaci seculari ce dau o umbră măreață. Aleele, mai ales cele de castani, sînt de toată minunea. Sute de cerbi, de căprioare aleargă pe covoarele de o minunată verdeață. Ieșind din oraș în stînga, este partea Praterului numită Praterl, unde sînt cazino, scrîncioabe, cafinele, teatruri de marionete. 10

Pentru vienez, Praterul are o deosebită importanță: aducerea-aminte. El le aduce aminte de toate întîmplările vieții; el au văzut jocurile copilăriei, amorurile tineretii; el îi răcorește de trudele vrîstii coapte și crengelile sale are să umbrească / fruntea bătrînețelor. 10v

Am fost să mă plimb în Prater, însă, drept să spun, cu toată frumuseța sa, două lucruri m-au dezgustat de această plimbare: dentii morga aristocratică. Ce să vezi? Mii de echipajuri, mii de livrele, care din care mai bogate; o mulțime de tineri, carii ar putea întrebunța mult mai bine vremea și averea lor, își pun toată ambiția de a etala un lux ridicul. Îi vezi viind în trăsuri; ajungînd la Prater, o herghelie de cai și de jochei (pentru că toți cavalerii Vienii sînt anglomani) îi așteaptă; îndată încalecă mai mulți cai, pe urmă cearcă trăsuri, și dobitocii de biurgheri se opresc în dreapta și în stînga, plini de mirare. Într-acei cari într-o zi, adecă la sărbarea Ispasului, în 14/26 mai, au mirat mai mult [pre] precinstiții vienezi, era din nenorocire un fanfaron (de ce trebuie să-l numesc compatriot?!) român. Fiu / unui slăvit părinte¹¹, el vine în toată vara la Viena, aducînd cu dînsul patru cai și un arnăut cusut cu fir, vrînd cu aceasta să fantaxască și, adevăr, numai cu aceasta și fantaxeste*. Carii sînt frumoși, arnăutul voinic, dar și venitul dintr-un an îl mănîncă în trii luni. Închipuți-vă nebunia acestui prost, carele cu trii mii de galbini socoate a concura cu colosalele averi a unui Esterhazi, a unui Lihtenstein¹². Vai de el! 11

Al doile lucru care m-au dezgustat este mulțimea de jandarmi și de polițai ce întîlnesc la Prater în tot locul, călări, pe jos, albi-suri, albaștri. Aceasta te nemulțamește, aceasta te face să uiți natura și să-ți aduci aminte că nu ești slobod măcar de a te plimba în singurătate. Însuși gîndul îți stă; nicicum mai poți gîndi slobod, cînd din toate / părțile vezi bastonul rădicat. Însă tocma pentru aceasta nu te poți opri de a nu respecta ocîrmuirea Austriei, căci, încalte, cum îmi zicea un călător american, ea nu-și ascunde chipul său, dar totodată își și îplinește datoriile sale. Ocîrmuirea Austriei, ca o epitropă, știe ce trebuie supușilor săi, pre care îi are de nevrîstnici. Le cunoaște nevoile, le dă baluri, plimbări, bere ieftină, dar, cînd epitropișii vreu să se obrăznicească, atunci le arată bățul. 11v

* *A fantaxi* — a se fandosi, a face impresie.

Galiția

- Lucru curios în Austria, ocîrmuirea se îndeletnicește cu îmbunătățirea soiurilor vitelor și cu aceea a oamenilor nu face nimic. Prețuri sînt date aceluia care la expoziție aduce cel mai mare exemplar de bou, cel / mai frumos cal, și nimic nu se face ca omul să-și păstreze bunul prototip. Este știut că tirania aduce ticăloșia și că ticăloșia aduce beția, căci acel ce este ticălos vroiește să uite, și unde poate găsi uitarea relelor decît în alcool? Aceasta o vedem în toate zilele, la noi, ca și în Galiția. Cu cît bunăstarea materială sporește între stările de jos, cu atîta beția se împuținează; și dinpotrivă, cu cît bunăstarea se micșurează, cu atîta această patimă cumplită se lățește. Noi vedem că tocma în mahalalele cele mai proaste a tîrgurilor noastre, tocma acolo crîșmele și rachierile se îmulțesc. Cu cît mahalagii is mai săraci, cu atîta crîșmarii se îmbogățesc. Aceasta se vede mai ales în Galiția. Și, lucru curios, toți știu cu cîtă asprime în zilele de sărbători toate / desfătările cinstite sînt oprite, excepție este numai pentru crîșme: este destul ca obloanele să fie închise, ca ușile [să fie] nu prea largi, și bețivii își pot mulțami patima în toată voia. Aceasta este pricina a mulțimii de săraci carii te încungiuură îndată ce ai nenorocirea de a poposi în drum.

Dezvinovățirea beției. Omul are două feluri de nevoi: a trupului și a duhului. Cînd nu poate mulțami pe aceasta din urmă, el se îmbată.

La prilejul fanfaronadei lui Ghica¹³ în Viena să se puie cîteva considerații despre ticăloșia* în care vor ajunge Moldavia și Valahia, dacă mulți, precum din nenorocire și încep, ar urma pildii sale. Prin aceasta toate producturile, adecă veniturile moșiilor, în loc să se întrebuițeze în îmbunătățirea pămîntului și a muncitorilor lui, s-ar cheltui afară din țară, nici un capital nu s-ar lipi, dar, pămîntului.

- 13 Dacă staturile moștenitoare a Austriei nu suferă încă de biciul pauperismului sau a ticăloșiei, de care este lovită Englitera, Belgia și Franția, aceasta este datorare la două împregiurări foarte norocite. În Austria ticăloși sau săraci în sate nu sînt, pentru că, cu deosăbire de Anglia și de Irlanda, țeranul este proprietar, pot zice, a pămîntului și că vechii boieri (*Herren, Herrschaften*) au păstrat asupra țeranilor numai niște drituri foarte mărginite. Aceasta nu este în Anglia, unde tot pămîntul este în mîna aristocraților, unde pravila oprește îmbucățirea (*division*) a pămîntului, unde nici este cu puțință de a se cumpăra pămînt și, prin urmare, unde toată populația agricolă este silită să fie argată (*journalière*).

- 13^v A doua pricină este că industria Austriei să deosăbește de cea a Angliei, care, producînd numai pentru străini, atîrnă totul de împregiurări de afară și, de aceea, soarta lucrătorilor este cu totul nestatornică. În Austria întîiul chip a producerii este îndeștulara pămînturilor și apoi exportația. Această norocită împregiurare este pricina că fabricanții, cunoscînd cîtîmea trebuincioasă de producturi, precum și numărul consumatorilor, nu atîrnă de întîmplări și, prin urmare, pot asemîna asigura soarta lucrătorilor. Această împregiurare aduce și aceea că ei, nefiind siliți numai de a produce, nu întrebuițează mașini decît cînd marea consumație cere întrebuițarea lor. De aceea, în Austria nu vezi nicăieri acele populații goale, palide, deznădăzduite, păcatoase și peri/toare de foame, care le întîlnești în orașele manufacturale a Franției și mai ales a Angliei. În Austria, lucrătorul (*l'ouvrier*) trăiește, pot zice, lesne: duminica îl vezi pre dînsul și pre femeia lui în straie bune; el în acea zi îndeplinește vorba lui Henric IV¹⁴: „găina îi este în oală”. În Anglia, însă, aceasta poate să întîmplă în ziua de Paști.

* Ticăloșie — sărăcie, nenorocire (arh.).

NOTE

Textul jurnalului formează cuprinsul ms. rom. 5 178 din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, catalogat de curind. Editorul din 1907* nu citează sursa.

În realitate, manuscrisul este un fel de album elegant, legat în marochin roșu, împodobit cu aur. Albumul a rămas în cea mai mare parte nescris.

La Viena, M. Kogălniceanu a călătorit în lunile aprilie-iunie ale anului 1844.

Împrejurările în care M. Kogălniceanu a făcut călătoria constituie un capitol important din viața scriitorului, pentru că oglindește lupta dusă de generația tinărară a scriitorilor progresiști în preojma anului 1848 împotriva orînduirii feudale, care-și apăra cu dîrzenie privilegiile.

M. Kogălniceanu părăsise Franța după șederea, numai cîteva luni (1834—1835), la Lunéville, fără să fi văzut Parisul. Întors în țară (1838) de la Berlin, unde studiasse istoria și științele juridice (dreptul natural, de mare actualitate atunci), ascundea în suflet regretul de a nu fi văzut Parisul, centrul marilor mișcări de libertate și dreptate socială. Însă în calea dorinței lui se ridicau piedici serioase din partea domnitorului Mihail Sturdza. Acesta îl influențase și pe Ilie Kogălniceanu (26 mai 1787 — 6 martie 1856), tatăl lui Mihai.

La 1844, M. Kogălniceanu putea fi un om politic periculos domnitorului, nu numai în cercurile din țară, dar și în străinătate: fusese director al mai multor reviste literare, reușise să imprime dezvoltării literaturii și istoriografiei române un curent patriotic și democrat; se ilustrase ca jurist și orator într-un proces cîștigat împotriva lui Grigore Sturdza, fiul domnitorului, din care afacere familia domniitoare apărea ca spoliatoare; pe cîmpul istoriei teoretice se afirmase, în lucrări scrise franțuzește și tipărite la Berlin, ca anti feudal. Cu drept cuvînt, domnitorul se temea ca șederea lui M. Kogălniceanu la Paris să nu dăuneze situației lui.

Se ivește însă o întîmplare neprevăzută! Elencu, sora scriitorului, se îmbolnăvește și trebuie să plece la Viena pentru a fi operată la ochi, însoțită de fratele ei Mihai. Acesta însă spune că va pleca însoțitor al lui Elencu cu condiția ca, după operație, să continue pe cheltuială proprie drumul la Paris, unde va sta numai 15 zile**. Domnitorul Mihail Sturdza se opune proiectului de călătorie sub pretextul că M. Kogălniceanu nu poate părăsi Moldova, deoarece avea titluri în ierarhia militară (ajunsesse colonel). Kogălniceanu își dă demisia din armată, își vinde din lucruri și împrumută 400 de galbeni aur, doar își va putea realiza vechea-i dorință.

Plecarea are loc în ziua de 15 aprilie 1844, din Iași. Itinerariul pînă la Lipnic se efectua cu diligența (Eilwagen), iar mai departe, pînă la Viena, cu „drumul-de-fier”. La Viena sosește la 10 mai, „stilul catolicesc”, scrie el însuși.

Lucrurile se desfășurau bine și Mihai întrevedea ca sigură plecarea la Paris: „j'étais à Vienne, j'étais presqu'à Paris”, scrie Kogălniceanu într-o autobiografie a sa***. Dar, tocmai în acele momente de siguranță, un înalt funcționar austriac, baronul de Philippsborne, agentul plătit al domnitorului M. Sturdza, îl anunță că ordinul domnitorului moldovean este să-i ridice pașaportul, să-i interzică plecarea la Paris și să-i îlesnească întoarcerea la Iași. Zadarnice au fost — scrie Kogălniceanu în autobiografia citată — intervențiile lui pînă la cancelarul principe Metternich! Șederea la Viena, în schimb, se prelungeste și în lunile mai-iunie. Întoarcerea la Iași s-a făcut cu vaporul pe Dunăre, prin Galați.

Imediat după întoarcerea la Iași, domnitorul emite un ordin de arestare a lui Kogălniceanu între zidurile igrasioase ale mănăstirii Rîșca. Contactul cu lumea din afară, cu familia, i-a fost interzis.

* Al. Lapedatu, în revista „Floarea darurilor”, I, nr. 5, 1907, p. 301—306, și vol. II, nr. I, p. 8—11. Alte ediții: M. Kogălniceanu, *Scrisori. Note de călătorie*, București, 1967, p. 191—203. Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, București, 1967, p. 115—123 (în ambele volume, editor Dan Simonescu).

** B.A.R., *Kogălniceanu, Corespondență*, scrisoarea nr. 95 963, scrisă la Viena, din 1/13 mai 1844.

*** Publicată de N. Cartoian, *Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară*, București, 1942, p. 54—57; pasajul citat, p. 56.

Închis în lunile de toamnă în încăperile reci ale mănăstirii, s-a îmbolnăvit grav de reumatism și a contractat o răceală la piept. Închisoarea de la Rîșca s-a transformat apoi într-o exilare la gospodăria lui din Hilița (jud. Vaslui)*. Situația sa politică s-a agravat; de asemenea cea economică, pentru că în tot acest timp activitatea lui de scriitor, editor, avocat încetase.

Care a fost cauza furiei domnitorului împotriva fostului lui aghiotant și secretar domnesc?

Curînd după plecarea lui M. Kogălniceanu la Viena, venise la Iași profesorul francez J. A. Vaillant, care tocmai publicase volumele *La Roumanie, ou histoire, langue, littérature, orographie***, *statistique des peuples, de la langue d'or, ardaliens, vallaques et moldaves...* (Paris, 1844, 3 volume). „Pionier al culturii franceze în Principate și luptător pentru idealurile românești”***, Vaillant evidențiasse activitatea lui Kogălniceanu în mod elogios și, prin contrast, subliniasse caracterul absolutist al domniei lui Mihail Sturza. De aici pornea ura domnitorului moldovean împotriva lui Kogălniceanu, de aici decurg măsurile luate împotriva lui****.

Autorul nu a dat o formă definitivă jurnalului său; nota idei asupra cărora avea de gînd să revină cu dezvoltările necesare: „Sosire la Viena, 10 mai. Cu drumul-de-fier de la Lipnic. Considerație asupra drumurilor-de-fier”. Într-o altă notă sugerează tema: „A vorbi de strășnicia cenzurii și mai ales asupra teatrului”. Sau „A vorbi de însurarea arhiducăi...” etc. De cele mai multe ori, însă, Kogălniceanu a dat ideilor sale dezvoltarea și stilizarea cuvenite unor însemnări de călătorie. Impresiile lui se grupează interesant și metodic în jurul mai multor probleme esențiale: considerații istorice despre relațiile româno-polone (o parte din Polonia de azi era atunci în Imperiul habsburgic); interes pentru viața culturală și artistică a Vienei (bibliotecă, teatru, viață artistică, muzică); restricțiile de clasă în Austria pentru cei ce îmbrățișau cariera armelor; diferențierea între clasele sociale din Viena (poporul, aristocrația și burghezia) și posibilitățile fiecăreia din punct de vedere politic și economic; rigiditatea oficialității austriace. Jurnalul se încheie cu considerații de ordin social și economic asupra situației muncitorilor din Austria, mai bună, după părerea lui Kogălniceanu, decît situația muncitorilor din Anglia.

Timpul petrecut la Viena a lăsat impresii adînci în sufletul lui Kogălniceanu. Mai tîrziu el le-a evocat în diferite alte opere, de exemplu în *Tainele inimii*, cînd descrie *Praterul*, *Cafeneaua Dam*. Autobiografia franceză amintită mai sus completează amănunte omise din jurnal: confiscarea pașaportului și trimiterea forțată în țară. Chiar în anul morții lui, 1891, în *discursul* *Discuțiunea asupra proiectului de răspuns la mesagiul* (București, 1891, p. 63, 68), folosește versurile din jurnal prin care regele Filip spune marchizului de Posa că în țara lui „pînă și ucigașii se bucură de protecțiunea legilor”, aducîndu-și aminte de spectacolul piesei *Don Carlos* de Schiller, văzut la Viena.

* N. Cartoian, *Surghiunul lui Kogălniceanu la Mănăstirea Rîșca*, în „Convorbiri literare”, XLIX, 1915, p. 40—45.

** Mulți străini au fost îndrăgostiți în acea epocă de peisajul și pitorescul specific al munților noștri. *Orographie* (fr.), studiul reliefului munților.

*** Const. Turcu, *J. A. Vaillant*, București, 1942, broșură care are ca subtitlu această justă caracterizare.

**** D. Hîncu, *Kogălniceanu*, București, Edit. tineretului, 1960, p. 109—114.

¹ Soția medicului și naturalistului Iacob Cihac (1825—1887) de la Iași.

² Cîtorie a domnitorului Moldovei Miron Barnovschi (1626—1629, apoi iunie 1633).

³ Aluzie la campania victorioasă a lui Bogdan al III-lea cel Chior, domnul Moldovei (1504—1517), întreprinsă în Polonia în 1509. Informația este luată din cronici, dar acestea spun că Bogdan a lovit „cu sulița” în poarta cetății Liovului, iar nu a Haliciului. (Vezi Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția a II-a, îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 139, și Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ed. Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 334.)

⁴ Iosif Dunin Borkowski (1809—1843), poet polonez. A învățat limba română, în care a compus și publicat versuri.

⁵ *Bartolomeu Kopitar* (1780–1844), filolog sloven, care s-a ocupat și de limba și istoria românilor. La Viena a fost bibliotecarul Curții imperiale. A murit la 11 august 1844, încît Kogălniceanu l-a putut cunoaște.

⁶ *Graben* — stradă principală, nu departe de palatul imperial, la Viena.

⁷ *Pauline Viardot García* (1821–1910), mezzo-soprană celebră, dintr-o familie de muzicanți de origine spaniolă.

⁸ *Maria de la Felicidad García*, zisă *Malibran* (1808–1836), celebră mezzo-contraltă, sora celei de mai sus.

⁹ Teatrul de la Poarta Carintiei.

¹⁰ *Johann Nestroy* (1802–1862), actor și autor dramatic vienez de mare popularitate.

¹¹ Dintr-un pasaj care urmează rezultă că acest fiu era din familia Ghica.

¹² De bogățiile acestuia din urmă a fost impresionat și Dinicu Golescu, care, în *op. cit.*, p. 55, descrie imensul său domeniu, parcurile și clădirile lui.

¹³ Probabil *Alexandru Ghica*, omul de încredere al domnitorului Mihail Sturdza.

¹⁴ *Henric al IV-lea*, regele Franței (n. 1553, asasinat la 1610). Legenda spune că dorea ca în țara lui fiecare cetățean să aibă de mâncare duminică o găină fiartă (*la poule au pot*).

Notes sur l'Espagne, 1846

juin [—] 13 septembre 1846

64 J'étais depuis près d'une année à Paris; l'on y vit vite et beaucoup dans la ville monde, toutes les facultés y sont mises en jeu, l'esprit y travaille en être plus encore que le corps, sans qu'elles aient, ni l'un, ni l'autre, jamais le moindre repos. Habitué depuis plusieurs années à la vie monotone et oubliée que présentent la campagne et même les villes de la Moldavie, je me sentais fatigué de mon séjour à Paris; je désirais donc de le quitter pour quelque temps, je ne demandais pas mieux que de me mettre en route et d'aller respirer un autre air, lorsque l'aspectation d'un des plus beaux voyages du monde s'aspirent à moi, c'était un voyage en Espagne et à quelle époque, pendant le mariage de la reine d'Espagne et de sa soeur, l'infante de Castille, deux jeunes et charmantes filles, qui vont mettre en émoi pendant six mois toute l'Europe, y compris toutes les perruques diplomatiques et grises et noires, autrichiennes et anglaises, prussiennes et russes¹.

27 Cavalerii de Santiago² avură cel întâi adăpost în Cáceres³ spre a ținea în respect pre morii de Estremadura⁴ și apoi în Alhavía și Nelés; acei de Calatrava⁵, în cetatea cu acest nume, spre a conține pre morii de Jaen⁶, acei de Alcántara⁷ în S. Julian de Pereiro, de unde se numără așe dentii, și apoi în Alcántara, spre a ținea pre arapii de Sevilla. Mai era încă ordenul de Avis, în Portogal, acel de Montesa⁸, în Aragon; cavalerii de S. Juana și templerii se instituară în Palestina.

În anul 1232, în timpul regatului Alhamar⁹, în tustrele provinciile Almería, Granada i Jaen, se întâmplă un duel vestit. Castelanii ce ocupa Martos și Baeza ieșea ades spre a rumpe lănci cu călăreții arabi de Arjona i Jaen. Cu toate aceste, în timpul tregheilor*, protivnicii de îmbe părțile se pofta la mese, la turnee**. În una din aceste, d. Tello Alonzo de Menezes, alcaide*** de Baeza, zice că tovarășii săi era cele mai bune lănci din Andalusia¹⁰; cavalerii escortei lui Alhamenștiură această aroganție și îndată scriseră lui d. Tello că ori să se retracte, ori să aleagă arme și câmp unde să cerce zisa sa 100 de creștini înaintea a 100 de mori. Dosa-fiul**** se primi și un șes lângă Arjona se alesă ca câmp de bătălie.

* Corect: *tregua* — pauză (span.).

** *Turnee, turnire* — serbări în timpul evului mediu, în cadrul cărora se purtau lupte (călare) între cavaleri (fr. *tournois*).

*** Corect: *alcaide* — primar (span.).

**** Corect: *desafio* — provocare (span.). Se poate observa că M. Kogălniceanu în notic. ce lua din cărțile spaniole a românizat unii termeni spanioli.

La ziua / i ora hotărîtă, 100 de cavaleri armați sub comanda lui d. Tello și alți atîta campioni arabi, asemenea cu arme, se arătară de îmbe părți. După ce judecătorii de cîmp fură aleși, îmbele escadroane se aruncară unul asupra altuia. Lupta dură mult timp fără ca unul să poată sparge pre celalalt, și aceasta în privirea unui nenumărat popor creștin i musulman. În sfîrșit, judecătorii declarară că și unii și alții se purtaseră vitejește. Și așa lupta încetă. 27v

Cînd San Fernando muri, riga de Granada, Alhamar, se îmbracă în negru și trimisă 100 cavaleri, asemenea în negru, spre a ura pre fiu-său, d. Alonzo, numit pe urmă înțeleptul, și totodată să fie față la înmormîntarea prietenului său, cu făclii aprinse.

Guzman el Bueno ¹¹. Don Juan, ce se sculă înaintea frate-său, don Sancho, cu ajutorul rigăi de Maroco, veni să puie asedie cetății Tarifa. Această piață era supt ordinele lui don Alonzo Perez de Guzman, carele se închisese în ea, cu familia sa. Despre acest Guzman se spunea multe. Poporul povestea că, în timpul lui don Alonzo, el fu silit să treacă în Africa, unde făcu mari slujbe rigăi / de Maroco și că în acea țară un șerpe cumplit de mare, scoborîndu-se din Atlas, făcea jăcuiri amarnice în cîmpii. Săgețile se oprea în solzii lui și nimine nu putea scăpa de el, pentru că avea chiar aripi spre a putea zbura. Riga, după sfātuirea unui curtezan viclean, poronci lui Guzman să meargă să atace pre balaur. Acesta nu se împotrivi și, ajungînd în locurile unde ședea obicinuit fiara, văzu mulțime de arabi fugînd și șerpele luptîndu-se cu un leu ce era rănit. Guzman atacă balaurul și, cînd acesta cască gura spre a-l înghiți, cavalerul îi viri pînă la mînunchi sabia în gîtlej și i-l răni cumplit. Atunce leul îl săvirși. Arabii, văzînd aceasta, se apropiară. Guzman îi pusă de tăiară limba fierii, spre a o înfătoșa ca trofeu. Leul, recunoscător, lîngîndu-i picioarele și făcîndu-i mii semne de bucurie, îl urmă în cetate. 28

În curtea unui asemenea cavaler, d. Juan nu putea face nimic; văzînd că nu putea izbuti cu asaltul, se hotărî a se împuternici de cetate cu un alt chip. Avînd în puterea sa pre fiul lui Guzman, mic copil, chemă pre părintele său / deasupra zidurilor și-l amenință că-i va tăia capul dacă nu va da cetatea. Guzman, pentru tot răspunsul, scoasă sabia sa, o aruncă în cîmp și se depărtă. Don Juan, furios, tăia capul pruncului și-l aruncă pe deasupra zidurilor. Soldații dinlountru, înpăimîntați de o asemenea cruzie, nu-și putură opri strigățile. Cinstitul castelan, aflînd că aceste îi vestea moartea copilului său, se mulțumi de a zice, oprînd durerea părintelui: „A! mă temeam că intra dușmanul”. D. Juan, după șese luni, fu silit să rădice asedia. Iar don Sancho, aflînd eroismul lui Guzman, îi dedu numele de Bun, îi scrisă o carte foarte duioasă și mîngîietoare, îi făcu multe daruri, între altele acea de *almachava* sau *pesca de atunes**, industrie importantă și cunoscută de cartagineeni. Cartea scrisă de don Sancho el Bravo este foarte curioasă ca tip de naravuri de acel timp. 28v

Primo D. Alonso Pérez de Guzmán: Sabido hemos lo que por nos servir habéis fecho en defendernos essa villa de Tarifa de los moros, habiendonos tenido cercado seis meses, y puesto en estrecho y afincamiento. Y principalmente supimos y en mucho tuvimos dar la vuestra sangre y ofrecer el vuestro fijo primogenito par el mio servicio y del de Dios, y por a vuestra honra. | En lo uno imatatis a nuestro padre, Abraham, que por servir a Dios le daba a su fijo en sacrificio. Y en lo leal quisistes semejar la sangre de lo venides. Por lo cual merecedes ser llamado el Bueno, e yo asi vos llamo: 29

* Dreptul de a pescui ton (span.).

e vos assi vos llamaredes de aqui adelante. Ca justo es, que el que face la bondad tenga nombre de Bueno, y vos finque sin galardón el en buen fecho. Porque a los que mal facen les tollen su heredad e facienda. Vos que tan grande exemplo, de lealtad habéis mostrado e habéis dado a los mis cavalleros, e a los de todo el mundo razón es que con vuestras mercedas quede memoria de las buenas obras y hazañas vuestras. Venid vos luego a verme, porque si malo no estuvieva y en tanto afincamiento nadie me quitara que no os fuera a ver. Mas farades conmigo lo que no puedo facer convusco, que es veniros a mi porque en vos mercedes que sean semejantes a vuestros servicios. A la vuestra buena mujer vos encomen darnos la mia e yo, e Dios sea en vusco. D[atun] Alcala de Henares, a 2 de enero, era de 1333.*

29^v Când Alfonso XI¹² muri, în 1350, de ciumă, rivalul său, riga de Granada, Josef¹³, aflînd aceasta, se întristă prea mult, zicînd că murise unul din cei mai vrednici principi a lumii, destoinici de a cinsti pre cei buni, prietini, cum și neprietini. Și îndată, cavalerii de Granada, carii cu o zi înainte se luptase, se îmbracă de negru, și avangardiile arabe ce era înainte Gibraltarului, unde era riga, primiră poronci să nu supere pre creștini cînd vor rădica trupul mortului, în retragerea lor de la Sevilla.

Istoriile arabe ne dovedesc că granadinii cunoștea întrebuițarea pravului înainte ca Bacon¹⁴ să-i explice folosul. Vedem că Abulgalid Ismail¹⁵ atacă Baeza și Martos cu artilerie. Și un manuscript ce se află în Escorial¹⁶, scris de Ben-Hazil, istoriograf granadin din anul 1360, vorbește de prav. Se crede că Bacon s-au folosit spre esplicarea sa de o scriere grecească numită *Compunerea focului* și care au putut fi cunoscută și de arabi, ce cultiva această limbă.

30 Când don Pedro cel Crud¹⁷ pusă de închisă în cetatea Martos pre d. Martin Lopez, maestru de Calatrava, unul din cei mai vrednici cavaleri espanioli, riga Mohamed de Granada, cu care era strîns prietin, fiindcă ambii mîncasă la aceeași masă, se luptase în aceleași turnee și se bătuse împreună încontra aceluiași dușman, se grăbi să scrie rigăi de Castilla: „Cel mai virtuos bărbat din Andaluzia este prins fără vină și eu îi cer libertatea; și dacă nu i se va da în grabă, voi merge singur asupra cetăței Martos și oștenii mei îl vor slobozi din închisoare”. Don Pedro, spăimîntat de războaie, pusă în slobozenie pre nevinovatul maestru.

O asemănare mai mare între espanioli și români sînt chiar ordinele militare: San Ioan de Ierusalem în Espania, San Joan în România¹⁸. Asemine națiile comerțante. În Granada și în multe caste genovezii avea factorii, ca și în Moldova pe țărmurile

* Primo ** d. Alonso Pérez de Guzmán: Aflat-am de cele făcute spre a ne sluji, apărîndu-ne această cetate Tarifa de mauri timp de șase luni, în care fost-am încercuți și chinuți. Și știut-am aceasta și cu greu ați trebuit să vărsați al vostru sînge și să-l jertfiți pre al vostru fiu cel dintîi născut, spre binele meu și-al Domnului și spre a voastră onoare. Prin aceasta făcut-ați precum Abraham, tatăl nostru, carele spre a-l sluji pre Domnul-Dumnezeu și-a sacrificat fiul. Pentru care faptă meritați să purtați numele de cel Bun, și eu astfel vă numesc: așîderea și voi așa vă veți numi de aci înainte. Căci drept este ca cel ce făptuiește binele să poarte numele de cel Bun, și răsplătită fie-vă cea bună faptă a voastră. Căci celor ce rău făptuiesc li se ia moșia și bunurile toate. Si voi, carele ați arătat cavalerilor mei și acelor de pre toată această lume atîta cinste și fidelitate, dreptate este ca al vostru nume să rămînă legat de faptele voastre. Veniți de îndată să mă vedeți, căci, dacă m-aș simți bine și nu la așa mare strîmtoare, nimeni nu mi-ar sta în cale să vin eu să vă văd. Dară voi veți face cele ce eu nu pot înfăptui, căci vreau să vă răsplătesc așa precum merită cele de voi făptuite. Preabunei voastre doamne trimitem urări de sănătate doamna mea și cu mine, și Dumnezeu să vă aibă în pază. D[atun] Alcalá de Henares, 2 ianuarie, în anul lui 1333 (span.).

** *Primo*—aici înseamnă "văr". Este un termen pe care regii Spaniei îl adresau în scrisori particulare sau în acte publice demnitarilor spanioli.

Dunării și a Mării Negre. În Granada avea o funda* vestită aproape de Lasatin, unde rigii mori avea obiceiul de ospăta pre cavalerii creștini de Franția, Aragon, Castilla cei pustii, la Ivrise (Ben Conde, Domin. s.ci..., cap. 26).

Crează-mă, am o simpatie pentru Espana, o iubesc ca țara mea, îi sînt foarte îndurător pentru metehnele sale. În toată scrierea m-am ferit de personalități. Este un popor cu mari virtuți. Impresia dintii ce produce nu poate fi plăcută pentru că lipsește confortul; însă, după o scurtă petrecere, străinul se aclimatează, face legături intime, pre care le plînge cînd le părăsește. Dumnezeu să mă ferească de a vorbi de rău, însă nu pot tăgădui că are încă mari muștrări și probe. Partide moderate nu prezentează moderație. Ea se poate numi mai bine *le parti de la Borne*** . Are însă multe excepții. Aceste excepții unite cu capacitățile cinstite a progresiștilor, carii asemenea sînt departe de a trezi revoluții, vor face partida adevărat mîntuitoare. Pe de altă parte, tinerimea de o zi se leapădă de Don Quichotismul vechilor hidalgos***, pierde însă și energia lor. Păcat mare-i, căci în timpul nostru trebuie să lucrăm dacă vroom să păstrăm. Nepotismul și drepturile părinților din zi în zi se șterg și în Spania. Trebuie, dar, ca tinerii să se hotărească a primi educația zdravănă și strălucită a aristocrației engleze și a caselor nobile a Franțiii, dacă nu vroiesc să se vadă în curînd uitați. Gîndească mai puțin la viața *des oisifs de Paris*; *elle ne convient nullement à Madrid*.

Mai toți acei ce doresc a face o călătorie în Spania își închipuiesc această țară înzăstrată și înfrumusețată cu darurile voluptoasei Italiei! Se înșală prea mult, căci, afară de provinciile biscaiene și cîteva provincii maritime, Spania are o privire particulară a ei, care, deși stearpă, tristă, posomorită, nu lipsește însă a fi frumoasă.

Castilia cu întinsele sale șesuri, cu largele sale orăziniuri, cu munții săi în depărtare goli și pietroși, înfățișează maiestatea oceanului. Această provincie, ca și Mancia, deși hambarul Spaniei prin mulțimea de cereale ce produce, seamănă pustie. Vezi largi și întinse arături și cu greu găsești brațele ce le seamănă. Satele sînt împrăștierte și rare; și, cînd te apropii de ele, te sparii de privirea lor. Aceste sate formate de pietre roșii pre care le socoți aprinse de fierbințeala soarelui, le vezi toate strînse, încungiuurate de ziduri, ca și cînd morii le-ar încungiuura încă, dezăstrate de cea mai frumoasă podoabă a satelor Germaniei, verdeța copacilor. Căci un lucru este de însemnat, castilanul este dușmanul născut a copacilor. Nu numai că nu-i sădește, dar încă cît poate desrădăcinează pre acei ce sã află. Numărul anecdotelor asupra antipatii este nespus. Copacii chiar a Pradului¹⁹ și al aleelor de pinpregiurul Madridului sînt ciunțiți la vîrf; și, cînd întrebi pentru ce, ți se răspunde chiar de persoane înalte: ca păsările să nu facă cuiburi. Iată cu-vîntul zis! Din pricina păsărilor, a vrăbiilor ca să nu mănînce grîul, nu se suferă copacii. Casti/leanul au izbutit. În toată Castilia și Mancia nu vezi copaci, dar nu vezi asemenea și paseri. De-abia zărești în aer cîteodată rotindu-se cîte un vultur; de-abia în iarnă zărești cîte o potîrniche; dar păsări cîntătoare, poezia pădurilor, necăiri nu le zărești; singurile paseri ce am văzut în vreme de șese luni ce am șezut în Madrid și în toate excursiile mele pinpregiur era cîteva vrăbii și cîte o mierlă. În grădina Alameda**** a ducăi de Osuna²⁰ și a contesei de Montijo²¹ la epuanzi[?], dar trebuie să zic că tot acolo am văzut singurii copaci adevărați a Castiliei.

* *Fonda* — han (span.).

** *Le parti de la Borne* — partidul mărginiților (fr.).

*** *Hidalgos* — nobili spanioli (span.).

**** *Alameda* — pădure de plopi (span.).

Însă nu este de tăgăduit că și provinciile centrale au măreața lor în armonie cu caracterul lăcuiitorilor. Castileanul este sărac, îmbrăcat cu strențe, dar cine va tăgădui că aerul său este măreț? O altă impresie ce îl așteaptă pe drumet în alaltă parte a Spaniei sînt bandele de *arreros** ce duc catîri și măgari împovărați cu sarsanelele lor, un păstor povățuind nenumărate trupe de merinoși sau girezi de tauri meniți pentru luptele Madridului, tauri sălbateci de care de-abia păstorul lor îndrăznește a se apropia. Și apoi închipuiește-ți că arerul, ciobanul și păstorul sînt armați cu *navaja*** , cu *arabuco* (?), căci nimene nu îndrăznește a se arăta afară de cîmp dacă nu este armat. Oricum se ridă spaniolii de străini, drumurile sînt încă puțin sigure și să pradă încă chiar la porțile Madridului și jurnalele în toate zilele în rubrica *Gacetilla / de provincias**** este plină de paragrafuri întitulate *ladrones*****. Fără să vreu, cînd am intrat în Castilia, m-am crezut în țările rumânești și indeobștie în Orient*****. Orizonul, felul culturai, tipul și portul lăcuiitorilor, tabiile de care îngiugate cu boi, totu îmi aducea aminte de Orient. Ca și în țările noastre, *el arrero* nu trece fără ca să-ți zică: *Dios guarde a usted — vaya usted con Dios******, ca și la noi: *Cale bună, mergi cu Domnul*. Care român, auzind pre castilean cîntînd niște cîntece jăluite, simplu modelate pe cîteva note mai cu aceleași arii, unele de amor, altele de jăle, altele din vremea morilor sau viața unui hoț vestit, nu crede că aude țeranii noștri cîntînd doinele munților, cîntecele de jăle a șesului, cîntecele lui Bujor? Căci în Spania, ca și în România, bandiții sînt fiii poetici a poporului. Espaniolul, ca și rumânul, este improvizător; și la unul și la altul, acest dar li vine poate de la arabi, carii au domnit în Spania supt nume de mori, în România supt nume de turci. Cînd la o *venta****** auzeam un țeran castilian improvizînd cîntece, îmi aduceam aminte de danțul flăcăilor rumâni, cînd bătrînii privindu-i îi îndemna dănuind să urmeze cîntecele sau să *zică*. La suitul sau scoborîtul unui munte iluzia era cumplită. Deodată auzeam / un cîntec monoton și jalnic, pe urmă zăream o ceată de călăreți și socoteam că vedeam muntenii noștri scoborîndu-se din Carpați și mergînd la iarmarocul din Fălticeni. Cîmpiile noastre sînt însă mai verzi, ape nenumărate le adapă; satele, în loc de a fi ca în Spania zidite în vîrfurile munților ca niște cuiburi de vulturi, se întind lărgite în șes și împodobite de nenumărate livezi. În Spania, ca și România, zărești adeseori lingă drum o piatră sau o cruce de lemn; îți arată că un drumet ca și tine au picat supt lovirea hoților. La noi aceasta au încetat. În Spania însă, a doua zi după o revoluție și cu alta viitoare înainte, hoțimea încă se păstrează, cînd cu nume de carlist, cînd cu acel mai franc de *bandolero******. O altă asemănare între îmbele țări este lipsa birtelor, căci, dacă o *venta* spaniolă se poate asemăna cu ceva, este negreșit cu caravanseraiul Orientului și cu ratoșul sau hanul românesc; în ele trebuia să duci tot și, în loc ca să te hrănească hangiul, tu trebuia să-l hrănești. Cu toate aceste, nici germanii cu birturile, cu paturile, cu științele sale, nici Francia cu auberje***** sale, cu fricasele***** și omletele sale nu-mi

* Corect: *ovejeros* — păstori (span.).

** *Navaja* — cuțit (span.).

*** *Gacetilla de provincias* — noutăți din provincii (span.). În original: *Gacetitta*.

**** *Ladrones* — hoți (span.).

***** *Și indeobștie în Orient* — în original sînt șterse cu o linie.

***** Corect: *Dios guarde a usted, vaya usted con Dios* — Dumnezeu să vă aibă în pază, mergeți cu Domnul (span.).

***** *Venta* — han (span.).

***** *Bandolero* — țilhar (span.).

***** *Auberje* — hanuri (fr. *auberje*).

***** *Fricasee* — tocane (fr. *fricassée*).

place atît ca Spania, cu lipsa sa. Fie această țară, poate pentru că samănă cu a mea, îmi place cu orizele sale, cu bandiții săi, cu lipsa confortului, cu țeranii săi simpli și politicoși, cu oamenii de societate, cu tradițiile și poveștile sale, pre care la tot pasul le găsești, cu calicii săi, boieri mari, îmi place și iar îmi place.

Niciodată nu voi uita un calic, cu strențele unei vechi uniforme, care, cînd la Toluza* schimbam caii, au venit să-mi ceară milostenie, răzămîndu-se în băț. El purta pălăria ascuțită castileană și un aer marțial îi împodobea figura. După ce primi obolul nostru, cu un aer vrednic se răzîmă pã bățul său și ne întrebă cînd avea să treacă generalul Nasvaez**22, pe carele, în adevăr, îl lăsasem în tren. Îl întrebăm pentru ce. — „Mi-a fost generalul meu”, și apoi se pusă a-m povesti bătăliile (din vremea francezilor²³, pe urmă războiul civil²⁴) sale cu acel aer politicos, cu acele expresii *ampulate**** și poetice care sînt firești acestui popor.

Comorile joacă în Spania același rol ca și în România. În toate părțile, espaniolii găsesc comori și ades le pun supt paza geniilor și vrăjitorilor ca și la noi. Poveștile îmbelor nații se aseamănă în acest punct. După însurarea ducăi de Montpensier, cazurile de descoperitori de comori îngropate în vremea războiului independenței se repetuie în toate zilele, în jurnaluri. Războaiele necurmuate la care îmbele popoare au fost supuse explică această manie de comori, și, acolo unde lipsa este mai mare, acolo și pofta bogățiilor.

Andaluzii au aceeași reputație de fanfaronadă ca focșănenii la noi. Vorbele lor sînt pline de exagerații: cultul lui Erod. „Eu sînt Erod împărat, / care cînd am încălecat, / pămîntul s-a cutremurat” este, *à la lettre, un état de andaluz*, care zice că, cînd scoate sabia, *tiembla la terra*****.

O deosebire însă între români și espanioli este dragostea acestora de pe urmă pentru titluri, scuturi și genealogie. În Asturia, la poarta unei colibe, unui bordei, zărești scutul familiei și nu găsești un espaniol care să nu-ți zică că nu se trage dintr-o familie strălucită: ficior de creștin vechi, fără amestecare cu sînge de jidov sau de mor. Dar aceasta contribuie la fudulia care caracterizează pe espaniol și pe care noi, robiți sute de ani, am pierdut-o.

Asemănarea însă se reasează cînd comparezi complimentele, ce sînt aceleși a îmbelor nații: *bezo los pies a cated las manos****** — vă sărut picioarele, vă sărut mînile. Pe titlurile scrisorilor: *excellentissim senior******, cinstit mie preamilostiv etc., *umilissimi servo******, preaplecată slugă, etc.

Cînd în tot locul peninsulei cresc rămășițele morilor, în monumente, în obi-ceiuri, în limbă, în idei, începi fără să vrei a gîndi la soarta morilor în Espania, care nu este decît o lungă epopee, împodobită cu întîmplările cele mai romantice și poetice. Greu să-mi talmăcesc cum acest popor barbar, nomad, fără patrie, odată [venit] pe pămîntul Spaniei, s-au făcut un popor***** legislator, industrial, veteaz, cavaleresc, cultivînd științele și artele, civilizată în sfîrșit, cînd Europa era încă bar-bară, și apoi, îndată ce s-au izgonit în Africa, își pierde toate calitățile, chiar numele,

* Corect: *Toulouse*.

** Corect: *Narváz*.

*** *Expresii ampulate* — expresii bombastice, nenaturale (fr.).

**** Se cutremura pămîntul (span.).

***** Corect: *Beso a usted los pies y las manos*.

***** Corect: *excelentissimo señor*.

***** Corect: *umilissimo siervo*.

***** *Popor civilizată* — variantă.

- 34 ca acel riu vestit ce-și pierde apele în năsip. / Evropeii își trimetea meșterii spre a învăța artele la mori, tinerii spre a culege întâlepciune și științe în universitățile Toledo, Cordova, Grenada*, Sevilla; poeții spre a se forma în Arabia Orientului și vetejii spre a lua lecții de voinicie, cavalerie și galanterie. Și cu toate aceste, acest popor n-au lăsat influență decît în Spania, n-au avut înriurire împregiur. Religia se împotrivea. Și așa, ca o meteoră strălucită, după ce un minut au luminat pămîntul, s-au stins și întunericul nu i-au păstrat rămășițe. Pricina este, cum am zis, religia. Evropa este esențial creștină. Privește la răsărit. Otomanii stăpînesc de cinci sute de ani cele mai frumoase provincii a Răsăritului. Neavînd a face cu un singur popor compact și unit ca spaniolii, atacurile ce au suferit n-au fost nici așa de îndușmănite, nici așa de statornice. Și cu toate aceste, deși au pătruns de două ori în inima Evropii, deși Viana o au văzut de două ori amenințată de semiluna, ce influențe au lăsat în lipsa lor? Cîteva moschee, cîteva rămășițe de obiceiuri. Solia lor au fost numai de a regenera popoarele bătrîne și corupte; în zioa defacerii, în zioa slobozeniei se deșteaptă tinere și reformate. Chiar în Constantinopoli, în capitalia domniilor lor, turcii se socot străini și numai *tăbiați*** (*campés*) în Evropa. Și, cu toate aceste, care nație are mai bune calități decît musulmanii? Cinstiți, cuvîntul lor este mai puternic decît contracturi legalizate. Care nație au păzit cu mai mare sfințenie tractaturile de supunere a națiilor subjugate? Care nație are obiceiuri casnice mai simple? Religia însă îi împiedică și din cea civilizație / îi reizgonește din Evropa și, cînd Constantinopoli vor fi părăsit de cel de pe urmă domnitor otoman, atunce*** provinciile supuse semilunei vor păstra mai puține încă rămășițe de islamism decît Spania. Grenada au fost cel de pe urmă punct a Spaniei ocupat de mori; Constantinopol, cel de pe urmă punct a Evropii ocupat de semilună.

- Încă în copilărie, la 1832, cînd intrat de-abia în al patrusprezecelea an, două tomuri mici au picat în mîna mea, tipărite franțuzește: era *Gonzalv de Cordova* a domnului de Florian. Această carte, cu tot ridicolul pastoral ce-i acoperă autorul, au ațîțat în mine dorința de a vedea Spania. Îndată, cu un prieten al meu care odată era poet și astăzi este șeful trupelor Moldovei, mă apucau de a-l traduce. Vremea și întîmplările întrerupseră această lucrare; cînd pre urmă agiunsei a fi bărbat, impresiile copilăriei nu se șterseră. Una din cele întii îndeletniciri, cînd deschisei tipografia *Daciei*, fu de a îndemna pre un tînăr compatriot de a urma această traducere și așa una din cele dintii cărți ce ieșiră de supt teascurile mele fură *Gonzalv de Cordova*²⁵. Totdeauna cînd o carte, cînd un jurnal îmi arăta numele Spaniei, dorința de a o vedea mi se făcea mai mare. Întîmplări lungi, care mă siliră să-mi părăsesc țara, mă aduseră în Spania. Această țară o vizitai de aproape. Văzută a doua zi după o cumplită revoluție, care i-au scos la ivală toate ticăloșiile, n-au dărmat în nimica iluziile ce-mi făcusem despre ea: este una din puținele iluzii ce n-am pierdut /
- 35 la vedere. Dar îmi place pămîntul ce am călcat și care în tot minutul deșteaptă suveniruri romantice. De cîte ori închipuirea mea m-au adus în salele Escorialului, de cîte ori, cînd ceteam *Don Carlos* al lui Șiler, cartea în care am învățat limba lui Lessing și a lui Goethe, mă transportam sub verdele alei a Aranjunezului²⁶, de cîte ori mă visam supt bagdatiile daurite și sculptate a Alhambrei! După ce m-am

* Corect: *Córdoba, Granada*.

** *Tăbiați* — încartiruiți în tabere (de la *tabie*, arh.).

*** *Atunce, Europa va fi slobodă* — variantă.

aflat în ele, adese mă întrebam dacă adevărat eram în Spanie; ochii mei nu putea să mă facă să cred că eram în adevăr în țeara a căruia întâmplări îmi legăna copilăria. Dar, în adevăr, nu este o minciună, am fost în Spania; i-am văzut monumentele, am asistat la serbările sale, m-am rugat în catedralele sale, m-am plimbat prin monumentele sale, am petrecut supt îmbălsămata sa atmosferă și impresia ce mi-au lăsat este tot așa vie ca înainte de a intra în ea, și că, numai Dumnezeu să-mi lase zile, nădăjduiesc încă o dată să văd Ispania.

Mai multe ori am însemnat că lăcuințele, care în vremea slavei era lăcașul celor mai străluciți, prin urma veacurilor se făcea lăcașul lipsiților și pățimașurilor, când nu însemna azilul bufnelor. Cetatea domnilor de la Suceavă este lăcuită de o familie de țigani, castelul Saint-Germain este o temniță disciplinară pentru oșteni, Alcazarul²⁷ Toledei se numește a fi o cazarmie și așa, în vreme când odată bogate *calzaturas*, *sitiuri** la ferești, acum zărești cămeșile strențuroase a soldaților!

*L'écusson des armes brillamment enluminées, placées dans un cadre contre le mur, 35^v
montre par ses divers quartiers, comme dit Washington Irving, „de combien de nobles
maisons cette misère peut réclamer la parenté”.*

În Spania, îndeobște, toți nu fac nimică, dar îndeosebi sînt două soiuri de oameni carii au acest privilegiu și pentru care viața este o lungă serbare: cei prea bogați și cei prea săraci. Cei dinții n-au trebuință să lucreze, cei de pe urmă n-au trebuință de nimică, căci, ca și cîinii fără stăpîn, pururea sînt siguri să li se întîmple de a găsi hrana de toate zilele. Clima dinteii le dă această neîngrijire și fatalitatea, care au însușit asupra caracterului, le vin spre desăvîrșire. Dă unui espaniol umbră vara, iarna soare, dă-i o manta ca să-și acopere strențele sau mai bine goliciunea, pe urmă o bucățică de pîne sau ceva *puchero* cu *garbanzos*** și este omul cel mai fericit și cel întîii *hidalgo* a peninsulei. În Spania, strențele nu sînt rușinoase. Un asemenea om nu simțește nici o trebuință; pardon, simțește trebuința serbărilor. O! la aceste el este foarte legat, de aceea, cînd este o cursă de tauri, își vinde gumătate de manta, aleargă la procesii, la danțuri, gitara și castanetele nu-l află nicio dată indiferent și fieștecare serbare pentru dînsul are o a doua zi.

O altă plăcere i-au procurat revoluția. Este *politica* în forum, în *Puerta del Sol****. Pînă și *serenos***** se ocupă întîii de politică și jurnalele de multe ori se jăluiesc că politica face că *finaralii****** nu ard.

Maorii Barberiei au încă credința că odată vor reintra în Spania și că 36 Grenada se va face iarăși capitalia imperiei lor. Tulburările de pe urmă a peninsulei i-au întărit încă în această credință. Aceste idei sînt întrate din tată în fiu. Multe familii păstrează încă numele de *Paez*, *Medina* etc. și nu se unesc decît cu familii de aceeași origină. Morii suspină după Grenada ca după raiul pămîntesc a strămoșilor lor, pre care o privesc ca o țeară legiuită a lor și smultă de niște corupți surpători. Se zice că vinerile la moschee ei roagă pre Allah ca să grăbească vremea în care vor reintra în Grenada și că multe familii păstrează încă documentele caselor și grădinilor ce părinții lor avea în această capitalie, pînă și cheile caselor. De aceea, nenumărate sînt povestele asupra acestei credințe, cînd

* *Sitiuri* — draperii bogate care îmbrăcau ferestrele.

** *Puchero* cu *garbanzos* — ciorbă cu năut (span.).

*** *Puerta del Sol* — „Poarta Soarelui” (span.), piață în centrul Madridului.

**** *Serenos* — paznici de noapte (span.).

***** *Finaralii* — felinare. În ms. *finarulitu* (?).

sînt morii carii, înarmați, păstrează comorile, cînd princese încîntate* etc. Povestele merg pînă acolo că pretind că Boabdilul²⁸ acela și cu armia care au închinat Grenada rigilor catolici era numai niște fantasma, niște demoni cărora Allah le-au dat voie să ieie această formă, să înșele pre dușmani, iar că adevăratul Boabdil, cu toată curtea și oastea sa, este încîntat și închis într-o grotă supt muntele numit a Soarelui sau de Santa Elena, aproape de Grenada, că acolo șade cu toată călărima sa nemișcată, el înălțat pe un tron de aur și înconjurat de morii săi și de o gvardeie africană neagră, cu săbiile goale, / și că o dată pe an, în ajunul Bobotezii (*la veille de la Saint-Jean*), toți sînt mîntuiți de încîntare, de la asfințitul soarelui pînă la răsărit, și pot să se închine suveranului lor și că tot atunce toți feudalii mori, carii asemenea sînt încîntați în peșterile [și] castelele Andaluziei, au voie să vie noaptea pe cai încîntați ca să se închine lui Boabdil. A doa zi, fieștecare se reafă la locul unde este osîndit să aștepte pînă în zioa cînd Allah, socotind că păcatele morților sînt spălate, va da voie ca împărăția lor să se așeze iarăși. Atunce *Boabdil*, în capul armiei, se va scobori din munte și se va resui pe tronul său în Alhambra și va întinde stăpînirea sa asupra Grenadei. Atunce, adunînd împregiurul său războinicii săi încîntați din toate părțile Spaniei, va resupune peninsula întreagă supt stăpînire musulmană.

Cînd am intrat în lăuntru mănăstirii comandatratrilor de Santiago și Toledo și văzui șese-șapte călugărițe rămășițe acei tagme, fieștecare îmi făcea un roman. M-au suit în foișorul cel deasupra casii, cu ferești mari de unde se privea Taurul. Ce dureri ascunse, ce jărtfe nevinovate au trebuit să vadă acești păreți! Cîte ființe sălitate de a se călugări fără voia lor și fără să vreau mi-aduceam aminte de Agapie și Văratice și că, pe acest pămînt espaniol, trebuia să regăsesc toate suvenirile țerii mele!

37 , *Palafox*²⁹, *le héros de Saragosa, avait raison de dire qu'avec les espagnols quand une guerre est nationale, elle devient une guerre du couteau. Ferdinand VII*³⁰ *était l'être le plus obstiné du monde. C'est son seul entêtement, qui a été cause que les principes monarchiques n'ont pas prévalu dans le Mexique. Nous voyons qu'avant la guerre des Etats Unis „El tiempo”, journal monarchique, avait paru à Mejico, et que même le général Paredés, qui avait occupé un moment la présidence, avait donné son adhésion au parti monarchique. La guerre avec les Etats Unis a mis obstacle aux progrès de ce parti. C'est en ce parti, c'est dans cet esprit que l'expédition de Flues [?] a été encouragée de cãtrã Maria Cristina, gîndind să puie pe bărbatul sau fiul său.*

Madridul vara în zori de zi, ca toate orașele mari, este adormit; cu cît zioa se înaintează, vuietul muncii și a trăsurilor sporește; trăsuri, oameni, vînători apar strigînd *que quiere agua, portocali, naranjos a dos quartos*** , lungi șiruri de *arrosos*. Dar de la amiază vuietul începe a se micșura și la două ceasuri orașul iarăși adoarme, ulițele sînt părăsite și numai copii și franțujii, cum zice norodul, le frecheta; căldura se face nesuferită și toată populația este împlîntată într-o imensă hornăitură. Ferestrele sînt trase, toate măsurile sînt luate spre a dobîndi o răcoare artificială. Acei ce n-au casă dorm supt portalele caselor altora, în dosul coloanelor bisericilor,

* *Încîntate* — vrăjite.

** Corect: *quien quiere agua, naranjas a dos martos* — cine vrea apă, portocale de doi martos (kilogramul); *martos* = trei centime.

chiar pe trotuaruri, unde soarele nu răzbate; atunce dă mii de reali unui hamal, unui comisionar, îți va răspunde că au mâncat și are poftă de somn și cu mînie / se întoarce pe ceea coastă și, aruncîndu-ți un *carajo**, adoarme. 37^v

Cînd soarele se culcă, orașul începe a se deștepta. Aleele părăsite ale Pradului încep a se reînvia, mișcarea plăcerii începe; toți trag cortinele ferestrelor; unii se așază pe balcoane, alții ies la plimbare ca să răsufle aerul răcoros, bucurîndu-se de ducerea tiranului zilei, și salonul Pradului se umple de femei frumoase cu părul gol, cu mantiile subțire ca mreja paingului. Cînd noaptea se face stăpîna pămîntului, și este știut cît de iute se apropie în climate meridionale, unde mai nu este crepuscul, privirea se face mai frumoasă; lumini din toate părțile, făcliile se aprind dinaintea capelilor și sfinților; auzi cîntece arabe, ghitare și castagnete.

Ce trebuia să fie Madridul înainte pînă cînd módele nouă nu intrase, cînd ideile de politică și de trebi nu se apucase să întoarcă capul și cînd madrilenul, ca adevărat *espaniol*, nu gîndea decît de a se bucura de vremea de afară, decît de a plăcea amorezii sale, de a danța și de a-i da serenade de amor. Astăzi obiceiurile naționale, acele ce odată alcătuiau viața *espanio*[lu]lui, nu s-au păstrat decît în provincii, și în Madrid nu este decît o excepție. Chiar angelul de seară, acea rugăciune poetică a catolicismului, care cheamă pre toți lăcuiitorii de a mulțami ziditorului pentru zioa trecută, dinaintea căruia de la Rin pînă la Kebik se îngenunchea, angelul în vremea căruia vedeai că un aer de sfințenie se întindea peste toată Spania, astăzi madrilenul trece fără să-l audă, fără să se oprească, fără să puie măcar mîna la pălărie. *Espania* poetică și religioasă se duce!

Afară de ura pentru copaci, *espaniolul* este foarte simțitor pentru frumusețile și scenele naturii. Scinteierea unei stele, cursul lin a unei fîntîni, zbieratul unei turme de oi, mirosul unei flori le pricinuieste senzații plăcute. Niciodată expresiile limbei lor nu sînt mai sublime decît cînd vorbesc de aceste scene. Cunosoc un *espaniol*, un prieten al meu, d. Carlos Latorre, carele-n tot anul face o călătorie de cincizeci de leghe ca să vadă tunsul oilor. 38

Poporul *espaniol*, ca toate popoarele meridionale care au fost în contact cu Orientul, acest leagăn măreț a imaginației și a poeziei, are o predilecție nespūsă pentru povești. Ca și românii, îi vezi seara adunați lîngă vreun bătrîn sau vreo bătrînă, ades țigancă, și ascultă cu plăcere povestele ce arată luptele strămoșilor cu morii, viața unui hoț vestit și în care merveilosul joacă un rol mare. Lipsa comunicațiilor, scumpetea cărților, puțina societate, raritatea sujetelor de conversație, viața cîmpeană, pururea în fața naturii, face că povestele sînt cea mai plăcută petrecere de vreme după asfințitul soarelui. Nu este culme de deal, rămășiță de zid, pod, prăpastie, grotă, care să n-aibă legenda sa, în care vraja, descîntecul să nu joace un rol. Și, lucru curios, multe aceste povești au o mare analogie cu acele a românilor, care dovedesc că au aceeași baștină: Orientul. Iată cîteva pilde: / Comoarele, cum am zis, joacă un mare rol; la amîndoă națiile ele sînt puse supt paza unor vrăjitori, și este de crezut că aceste povești au o origină adevărată. În adevăr, în vremea rezmerițelor, cărora au fost supuse îmbele nații, mulți îngropa comorile cu nădejde că în vreme de pace să vie să le regăsească. Ei murea, comorele rămînea ascunse, și, după sute de ani, se regăsea. Este destul de cîteva întîmplări asemenea pentru ca să făptuiască asupra închipuirii popoarelor. Cînd comoarele sînt în fundul peșterilor închise cu porți încîntate, care se deschid numai cu *iarba herului*, ori cu 38^v

* *Carajo* — la naiba! (span.).

cuvinte cabalistiche, cînd cu oameni înarmați ce stau cu săbiile goale, cînd acele comori ard noaptea cu flăcări mari și spre a le descoperi trebuiește ciolane de un mort, aur cules la rădăcină de nouă aluni etc.

Îndeobște, povestele se aseamănă. În povestele Alhambralei, scrise de d. Washington Irving, și acea intitulată *Astrologul arab*, Ibrahim Eben Abu Agib, astrolog viind din Egipt la curtea rigăi de Grenada, Aben-Habuz, și consultat de acesta ce trebuie să facă ca să scape de năvălirile creștinilor, îi pune în lucrare o rețetă ce au găsit-o într-o carte minunată, în care se află toate tainele magiei și care fusese dată de cătră Dumnezeu lui Adam, de la care trecu din tată în fiu la Salomon, 39 căruia îi fu de mare ajutor la zidirea bisericii din Ierusalim, / și de la dînsul au ajuns în mînele unui mare preot egiptenesc, îngropat într-o piramidă, din care au scos-o acel astrolog. Potrivit aceluia rețeto, Abu-Agib au făcut pe vîrful palatului un turn mare în fața dealului de Albayera, la Grenada. În acel turn era o sală rătundă cu ferestri dînd asupra tuturilor puncturilor orașului. Înaintea fieștecării ferești era o masă, pe care era întinsă o armie mică, infanterie și cavalerie, cu un rigă în capul său. Lîngă această fieștecare masă era o lance, pe care era sculptate caractere cabalistiche. Pe vîrful turnului era o figură de bronz, lipită pe un *pivot* (vîrtej), care se îndrepta spre partea pe unde o armie străină amerința orașul. Atunce craiul n-avea decît să lovească cu lancea mica armie, ce era în direcția figurei, și îndată armia dușmană era respinsă. Această poveste se găsește în *Alexandria* românească, cînd Nehtinab, riga Egiptului, sleia crănii* de ceară, care-i bătea pe toți dușmanii.

Și alte pilde.

Cu toate aceste, povestele românilor au asemănare cu a multor altor nații, chiar cu a finilor. D. X. Marmier, în cartea sa *Souvenirs de voyages et traditions populaires*³¹, zice că, în vreme ce Dumnezeuul Woeinasmosinen era principiul orînduiei, principiul cel rău era înfășoșat de Kalewa, care acesta avea de fi pre urieși; 39^v că, odată, una din fiicele acestui asemenea urieș, ce se rătăcise în / cîmp, întîlni pe drumul său un om ce ara, că luă pe buricul degetului omul, caii, plugul, îi duse la maică-sa și o întrebă ce era acel omuț ce se giuca cu căruța sa.

— Vai, fata mea, îi răspunse mumă-sa, acestea-s ființele care ne-au izgonit din lume.

Povestea românească este asemenea. La început pămîntul era lăcuit de urieși; o fată de urieș, fiind primăvara la cîmp, au întîlnit un om ce era cu un plug în-giugat cu opt boi. Ea îi luă în poala sa și, întorcîndu-se pre acas', întrebă pe maică-sa ce gîndaci era acei.

— Fata mea, dute de-i pune la locul unde i-ai găsit, că aceștia nu sînt gîndaci, ce oamenii carii au să lăcuiască pămîntul după noi.

Năravurile patriarcale care odată era însușirea cea mai frumoasă a nobililor spanioli în vremea strălucirii lor n-au pierit încă; mulți încă își fac o cinste și o datorie de a le păstra, deși averea lor, struncinată prin revoluții, prin oborîrea driturilor stăpînești, a destinelor, au suferit mult. După aceste obiceiuri, o slugă vechie nu era niciodată gonită, ce o trimetea la țară, unde primea pensie, hrană, casă și unde și el și copiii lui și adeseori strănepoții se adăpostea. Ades chiar în palaturile lor trebuia să ție sute de aceste pensioniste; așa se înțălege întinderea acestor palaturi ce nu mai sînt în proporție cu averile de atunci.

* *Crănii de ceară* — în manuscrisele vechi ale *Alexandriei*, în loc de *crănii* (?) găsim „oști”.

Duca de Osuna are trii palaturi în Madrid, ocupate de slugi, de pensioniști, are spital înadins, / canțăleria sa este mai mare decît un ministeriu, ocupînd peste șese sute de amplouați, și în provincie are peste o sută de sameși, *recenores* și *administradores**. 40

Sînt unii din puținii străini cărora, prin lungimea petrecerii mele în Madrid, mi-au fost iertat de a vizita și a cunoaște viața intimă a familiilor. Contesa Montijo au avut bunătatea să mă primească ca un fiu al familiei. Dinainte mea, fiică-sa și mai multe demuazele au avut bunătate a-mi arăta petreceri spaniole și pre care se rușinează astăzi de a le arăta străinilor, de cînd au scris atîte dobitocii asupra țerii lor. Au cîntat cîntece espaniole, au jucat din castagnete și tamburii etc.

Niciodată nu voi uita plăcutele ceasuri ce am petrecut în această casă și de departe fie-mi iertat a le trimite o aducere-aminte de recunoștință.

În Spania toți purtătorii de apă, *aquadores*** , sînt asturiani și mai ales galicieni, *gallegos****, precum în Franția *les decretteurs* sînt săvoiarzi, purtătorii de apă auvergnați, în România herarii țigani, în țara nemțească muzicanții ambulanti bohemi etc.

În Spania, în tot minutul întîlnești spanioli a cărora viață este un șir de întîmplări, unele mai curioase decît altele — viața lui Gil Blas: cînd advocați, cînd soldați în luptă cu coloniile Americii, pe urmă în război cu franțuzii, închiși în prezidiile Africii, apoi miniștri, *gefi de junta*****, apoi carliști***** , apoi generali cristiani*****. Decorațiile ce poartă îți aduce aminte de toate / tulburările Espaniei, pentru că guvernul acestei țări se deosăbește prin mulțimea decorațiilor și a titlurilor. De aceea, nu faci un pas în Spania fără să nu întîlnești un om de stat, un general, un om de geniu necunoscut și picnind pre ocîrmuitori că nu întrebuițează talentele și cunoștințele sale. 40v

Această prefacere, această suire și scoborire face că nimică nu este respectat, că nici o deosebire se face între bine sau rău, că ocîrmuirea este rău văzută și că, în ura ocîrmuirii, chiar banditul nu este rău văzut, ci dimpotrivă respectat ca o persoană strîmbățită de ocîrmuire și silită de a se pune în război cu societatea.

Micșurimea taliei este privită ca o probă de nobleța singelui și șaga lui Washington Irving³², ce zice că „*un légitime grand d'Espagne n'a généralement pas plus de quatre pieds et demi de haut*”, este prea apropiat de adevăr. Conte de O., duca de M., duca de Ab. etc. vin spre dovadă.

Mehmet-Abu-Alahmar, ziditorul întîii a Alhambrei, era un rigă foarte înțelept. El au dat privileguri artiștilor, se ocupă cu îmbunătățirea soiului cailor și a vitelor, ocroti agricultura, făcu canaluri de irigație, încurajă manufacturele de matasă și în vremea lui mestierele Granadei întrecu pre acele a Siriei, săpă minele de aur și de argint și fu întîiul rigă de Granadă ce bătu monede de aur cu efigia sa.

Cîntecul sau aranga rigăi de Granada cătră soldații săi la luarea cetății *Bezmar*³³, care luîndu-se fură morți toți lăcuiitorii, afară de 60 femei, între care două 41

* Corect: *receptores* și *administradores* — încasatori și administratori (span.).

** Corect: *aguadores* — sacagii (span.).

*** Corect: *gallegos* — locuitori din provincia Galicia, din nord-vestul Spaniei.

**** Corect: *jefes de junta* — șefi de consiliu (span.).

***** Partizanii lui don Carlos Maria Isidro de Borbón, ai urmașilor săi și ai drepturilor lor la tronul Spaniei.

***** Partizanii infantei Isabela a II-a, în timpul regenței mamei sale (1833—1840), Maria Cristina de Borbón, soția lui Fernando al VII-lea.

fete a comandatorului de Santiago, Sancho Jeminz, care fură păstrate pentru harem. Cetatea era comandată de Pedro Díaz de Quesada.

Moriscos, los mis moriscos
Los que ganáis mi soldada,
Derribademe a Baeza
Essa villa torreada;
Y a los viejos y a los niños
Los traed en cabalgada;
Y a los mozos y varones
Los metid todos a espada;
Y a ese viejo Pedro Díaz
Prendedme por la barba
Y aquea linda Leonor
Sera mi enamorada.
Id vos capetan Vanegas
Porques venga mas honrada;
Que si vos seis mandadero,
Sera cierta la jornada *.

În 1417 se întâmplă un duel curios în Granada. Un scutier a d. Jnigo de Ol-niga ³⁴ ucisă pre Antonio Bonel, cavaler iscusit și prietin a lui d. Juan Rodriguez de Castaneda, señor de Fuentiduena. Acest de pe urmă i d. Jnigo avusă sfezi despre
41^v această moarte și se războiră la duel. Cum / duelul era oprit în Castilia, ambii cerură
voie de la riga Jusef de Granada ³⁵ ca să se bată în Bib... ramble [?] înaintea
damelor i cavalerilor. Ambii castelani intrară pe poarta Elvirei, în sunetul trimbeti-
nilor, cu mare suită de scuteri și vasali. Un câmp de bătaie i judecători mai era abia
de, câtră rigă. Acest de pe urmă prezidia lupta șezînd pe jîlțuri, îndatorit fiind a nu
ierta rane de moarte, fiindcă Jusuf făgăduise aceasta reginei guvernadore de Castilla.
Sunetul trompetei dedu semnul bătaliei. Ambii adversari se repeziră unul asupra
altuia. Lancele lor, respine de cuirase, zburară în aschii (*astillas*), și cavalerii
reveniră unul asupra altuia cu săbiile goale. Cînd toți privitorii aștepta cu frică
rezultatul duelului, judecătorii opriră urmarea, zicînd că îmbii campioni daseră
pruba de bravură. Nobleța granadină îi lua pre amîndoi și-i dusă la palat, unde

* Mauri, ai mei mauri,
Care-ați cunoscut a mea simbrie,
Distrugeți Baeza aceasta,
Jur-împrejur cu turnuri împodobită.
Pe bătrîni și pe copii
Să-i aduceți pradă.
Pe bărbați și pe flăcăi
Cu sabia să-i străpungeți,
Și pe acest bătrîn Pedro Díaz
De barbă să-l prindeți,
Iar frumoasa Leonor
Iubită-mi va fi.
Du-te, căpitan Vanegas,
Pentru că [Leonor] trebuie tratată
cu multă onoare!
Dacă vei fi tu în frunte,
Sigură va fi victoria (span.).

regele le pregătisă un ospet frumos și acolo, între bucuria poftiților și plăcerile mesei, prietenii rupte se legară de nou. Această purtare a regelui mai cunoscută în Castilla i toată Europa contribuă a mări vanta cavaleriească a morilor. / Din 42 toate părțile Spaniei stăpînite de mori, negreșit regatul Granadei este acel care au contribuit mai mult la gloria acestei nații. Deși întinderea acestui stat era mult mai mică decît vastele posesii a abdermanilor, rigii lui se putea însă mîngia cu ideea că domnia într-o țară cea mai delicioasă a pămîntului și asupra unui popor care atunce era cel mai industrios, cel mai brav i cel mai civilizât a Europei. La çurtea lor strălucea artele, științele, luxul i plăcerile. Prin miile de lupte, prin arderile bibliotecilor, puține reste ne-au rămas despre această nație magnanimă, însă aceste puține reste ajung spre a ne da o idee de civilizația în care venisă acest popor de cavaleri. Rigii Granadei putea în timpul florei statului pune în picioare 100 000 cai și 200 000 pedestri. Censul expulsiei morisicilor i calculele ce se făcură atunce dovediră că regatul granadin conținea de la trii pîn la patru milioane de suflete (*Istoria de Granada* de Lafuente, t. 3, p. 99).

Cea mai bună scriere ce încă astăzi au espaniolii asupra agriculturii este scrisă de (Abu) Lacaria, ce înflorea în seculul VI a Egirei, al XII a lui I.C. Este tradusă în espaniol sub titlul *Libro de agricultura**, un autor [?] *el doctor | excelente Abu Lacaria Jahias Aben Mohamed Ben Ahmed Ebn el Awam Sevillano, traducido por*** d. Josef Antonio Bangueri, 2 tom. in fol.; imp. real***, 1802. Această carte dovedește că arabii nu numai cunoștea pre agronomii i naturaliștii greci, romani i persi, dar că îmbogățiră tratatele lor cu nouă aflări și observații. Pînă în zioa de astăzi încă tratatele i legiurile arabilor se păstrează în vega**** Grenadei pentru împărșirea apelor și stăpînirea lor. Arabii au întrodus în Spania matasa, care înainte era numai proprietatea Orientului, i fabricile lor rivalizară în curînd cu acele a Pisei, Florenției i schelele răsăritene și chiar după robia Granadei se număra încă 5000 *tornos******. Genovezii făcea un mare negoț cu acest ram a industriei: *fonda* lor era în locul unde este astăzi zidit monastirea Angerului (*el convento del Angel******). Probitatea negustorilor granadini era atît de mare, încît dedu loc pe piețele străine unui proverb: *La palabra del Granadino y la fe del castellano forman un cristiano viejo******.

Frumoasa climă a Spaniei făcu pe sectatorii lui Mohamed să deroge din 43 poroncile Alcoranului. Femeia, ce în trecut era un lucru, un instrument numai de plăceri gioase, în Spania se făcu mobilul vieții bărbatului i îndemnatoria forțelor cele mai înalte; dedu origină cavaleriei.

Tot așa, clima făcu că arabii în Spania păziră tot așa de puțin poronca profetului de a nu bea vin. Morii cultiva via i vinul și ades rigii fură siliți prin aspre poronci a-i opri abuzul. Granada era fructul de predilecție a morilor. O *granadă****** era pe steagurile Granadei cu sîmburii goli. Numele îi aducea aminte de Abderaman³⁶. Deși-i cunoștea deosăbitele varietăți, nici una nu o cultiva mai mult decît

* Manual (tratât) de agricultură (span.).

** *Traducido por* — tradus de (span.).

*** Imprimeria regală (span.).

**** *Vega* — pămînt fertil, luncă (span.). *Vega de Granada* — Granada cea rodnică.

***** Mașini pentru țesut mătasea (span.).

***** Mănăstirea Algerului (span.).

***** Cuvîntul granadinului (locuitor din provincia Granada) și credința castilianului valorează cît un creștin bătrîn (în sensul de *adevărat creștin*) (span.).

***** *Granadă* — rodie, granată.

pre acea numită *zafari*. Era tradiție că Abderaman cel Drept i să adusă aminte în Cordova de fructele ce gustasă în grădinile Siriei și că soră-sa, cunoscându-i gustul, îi trimese granade de la Bagdad; de aceea acel soi fu numit *zafari* sau călătore. Riga le aclimată în Spania pentru plăcerea supușilor săi.

În sfârșit, ajunge de a zice că toate plintele astăzi cunoscute în Spania fură cultivate de cătră mori: cana de zahăr*, smochinul, *le néftier*** , bumbacul, gutăiul, portocalul, curmalul, *l'arbousier*, *le jujubier**** etc. și alte plinte aromatice i medicinale.

43^v Chiar ideile de economie politică ce astăzi de-abia întră în cumpăna politiceii era înțelese de rigii înțelepți a morilor. Un riga de Granada cerea de la un riga a Castillei, în preț alianței sale, în loc de bir, libertatea comerțului pentru grine i manufacture, ca cel mai mare beneficiu ce vasalii săi putea dobîndi. Afară de mătăsă, ei cultiva pînăritul, nimetezul i alte pînze subțire, dubuitul pieilor, de unde vine numele de cudovan și pre carii morii izgoniți îl duseră în Africa, la Maroc, și făcură cunoscut în Europa întregă bunătatea marochinului. Rigii granadini, cînd trimetea daruri la rigii creștini, alegea postavuri și mătăsării fabricate în Granada. Ștofele de aur a Almeriei rivaliza cu acele a Milnensiei i a Pisei. Sculpturile Alhambraidei dovedesc la ce perfecție morii au adus stucul, modelatio în ipsos, săparea lemnului, i a fierului, i fabrica porțelanei.

44 La o nație de cavaleri și poeți ca morii, straile, luxul armelor, negreșit, trebuia să ocupe un mare loc. Gustul lor era vestit. Armatura lor i a cailor era un sujet de emulație între deosăbitele tribute i o necesitate spre a străluci înaintea ochilor amorezelor. Armele era făcute după moda Damascului, / cu deosăbite inscripții, i acele ce se păstrează încă astăzi dovedesc că nu era exagerate ornamentele strălucite, eșarpele i alte obiceiuri galante ce se atribuie granadinilor de cătră romanele morice. Spada a lui Almanzor ³⁷ de Cordova purta aceste versuri, a cărora traducțiune este dată de Condé:

Pelead en santa guerra
Y logred premios sublimes;
Combatid a los infieles
Hasta que se hagan Muslimes****.

Rigii de Granada, vrînd a înlesni luxul i galanteria junimei guerriere, puseră de lege că aurul i argintul întrebuițat în împodobirea săbiei, lancelor, șeaua calului, precum și în brațelele i alte obiecte de toaletă a damelor i a sclavelor lor să nu plătească drituri de vamă. Prosperitatea regatului făcea prosperitatea vistieriei; deși era felurit statul veniturilor publice după întîmplările războiului, se poate crede

* Corect: *caña de azúcar* — trestie de zahăr (span.).

** Mic arbust stufos, cu trunchiul răsucit, al cărui fruct cărnos și neplăcut parfumat, *nêfle*, nu este întotdeauna comestibil (fr.).

*** *L'arbousier*, *le jujubier* — arbuști tropicali (fr.).

**** Luptați în războiul sfînt!
Și cîștigați recompensa sublimă *,
Îvingeți pe necredincioșii mauri
Atîta timp cît vor mai exista (span.).

* *Recompensa sublimă* — adică paradisul.

că se suia la suma de 1 200 000 ducați de aur, și numai birul ce Alhamar se obliga a da pe tot anul sîntului Ferdinand se suia la 86 400 ducați (Lafuente, t. 3, p. 110).

Granada, după expresia unui istoriograf a ei, Al-Katib, care au scris un tratat foarte curios asupra splendorii, frumuseții ei, luxul i galanteria războinicilor i damelor sale, în sfîrșit, era / Damascul espaniol, metropola cetăților maritime, capitalia ilustră a rigatului, emporiul* însemnat a traficantilor, marea bună a corăbierilor, adăpostul drumeților tuturilor națiilor, grădină perpetuă de flori, grădină splendidă de fructe, încîntarea ființelor, visterie publică, cetate prea vantată** prin lagărele i zidurile sale, mare imensă de grîu i de legumi fără metehne și izvor nescurs de mătăasă i zahăr.

Familiiile *Nazintas*, ce era familia rigală *Abenarrajés*³⁸, principii *Almayares*, ce se trăgea din rigii de Aragon, *los Mernanes*, *Omeyas* i *Prinades*, *Gazanitas*, ce se laudă că se scoboară din emirii arabi i siri ce făcuse izbînda Spaniei, legini vestiți rivali a abencerajilor, *Marines*, rude cu califii de Fez³⁹, *Lahanezas*, *Almora-dies*⁴⁰, toți nepoți a cumplitilor soldați a lui Masinisa i Jugurtia⁴¹, i alte multe cu nobleța strălucită a Granadei, rivali în bătălii i turnee i galanterie cu Guzmanii, Ponces, Padillas, Cordobas, Manrijues i Kajardos, Girones etc. Astăzi încă, cînd ura *noilor crestiani* au început a se ștergi, se află familii în Granada i pinprejur care își păstrează porecelele arabe i altele care au strămoși ce purta burnuz și scotea sabia în apărarea unei patrii ce o disputa ca a sa valora castelană [sic!].

Alhamar, întiul fondator a Alhambralei, fu armat cavaler de cătră don Ferdinand și alesă de blazon un scut *** în cîmp de argint cu bandă diagonală albastră (*azul*), cu extremitățile în gura a doi dragoni i o inscripție: *Wa le Galib ile Ala* (singur Dumnezeu este biruitor). Acest scut ce împodobește camerele Alhambralei în mai multe părți fu adoptat de cătră rigă spre a linguși amor propriul morilor ce-l credea de creație celestă. Spunea că [la] oștile musulmane pregătite de cătră Iacob Aben Juref, principe a Almahades, cu o noapte înainte bătăliei de *Alascos*, atît de funestă pentru creștini, se arată pe cer un înger călare pe un cal alb, scuturînd o bandieră**** ce se întindea de la un pol la altul, pe care se cetea aceleași cuvinte, *Wa le Galib ile Ala*, și că această apariție fu semnalul biruinței.

Nedreaptă ură a creștinilor au privat pe rigii mori de cel mai glorios din titlurile lor, acel de legislatori. Cu toate aceste, astăzi începe a se da dreptate rigăi Juref, ce avu de obiect de a reforma cultul, a conserva buna-cuviință a templelor, a răspîndi instrucția, a păstra vie i energice credințele poporului, a așeza o poliție aspră ce să înfrîneze pe criminal și să apere pre pacinicul cetățean / și, în sfîrșit, să micșureze (*mitizar******) relele lui, însuffînd soldatului ideea că clementia este cea mai frumoasă însușire a valorii.

Morii cultiva filozofia; sistemile favorite a lor era doă, una a lui Aristot i alta a lui Platon, și dedură loc la vie contestații i deosăbite note.

Santul Ioan Damaschin, numit de cătră arabi Almanzar, Al Farabi⁴² i Avicena⁴³ răspîndiră între arabi sămînța scolastice i notiile despre putincios i neputincios, despre necesariul i contingentul, substanția i accidentul, individuu i especia,

* *Emporiu* — centru comercial (tîrg și port).

** Cuvintele: *ființelor*, *visterie*, *cetate* și *vantată* au scrise deasupra următoarele corespondente franceze: *creatures*, *aerarium*, *ville* și *célèbre*.

*** *Blazon a scutului său* (variantă).

**** Scuturînd un *steag* (variantă).

***** Corect: *mitigar* (span.).

accia i paria, unitatea, dualitatea i pluralitatea, calitățile materiei, i alte asemenea ce fură tema catedrelor Europii în școalele de mijloc și care astăzi toate au căzut înaintea filozofiei moderne.

Argaul, ce înfloră în Bagdad în veacul XII, în cartea sa *Destrucția filozofilor*, protestă în contra teoriilor filozofilor acestora, ce îndrăzne a cerceta adevăririle *Alcoranului*. Privați scriitori andaluzi, în capul cărora era Averroes⁴⁴, i scolarii săi din Sevilla se sculară asupra lui, revandicînd driturile gîndirei i legitimitatea discusiei libere. Și așa se poate numi școala de Bagdad *ultramuntană**, ce acuza de impie și revoluționarie școala filozofă andalusă.

46 Aceasta fu epoca în care străluci în Spania lumina, ce în alt timp luminase cîmpii numai puterii delicioasă a Greciei. Cărțile i doctrinele filozofilor greci se făcură familiare cu traducțiile arabe i ebrée, cu comentariile i explicațiile catedrelor. Discipuli a școalelor andaluse făcea călătorii în Orient, arătînd erudiție i elocuenția lor în școalele Bagdadului, Alexandriei i Cufei. Această efervescenție, deși iscă rivalități, subtilități i un labirint de idei eronate, dedu însă impulsul gîndirei, ingendiă o revoluție în metodele cuștiantiei** i introdusă o rază de lumină în școalele rutinare a Europii cristiane.

Controversele nominaliștilor i realiștilor, dulcele explicații a lui Abellard⁴⁵, adausele rezonante a lui Ion Thomas⁴⁶ i a lui Albert cel Mare⁴⁷, considerate ca puncturi de purces pentru restaurația literilor în Occident, fură fructul în mare parte a sămînței aruncate de arabii andaluzi. Cel de pe urmă impuls i fu dat de emigrarea învățaților greci după luarea Constantinopolului.

46^v După descoperirile abstracte, arabii se ocupară și cu științele exacte; ei rădicară matematicile, medicina, chimia, astronomia la o înălțime / nepovestită pînă atunce. Au perfecționat planisferele, tablele astronomice, instrumentele de nivelare i mageria. Caracterele aritmetice întrebunțate astăzi în Europa, numele i combinațiile algebrei sint curat arabe. Alambicul, invenție grecească, perfecționat de ei, purifică licuidele trasă esențiile și ne trădă secretul alcoolului i a unelor parfume. Observația îi făcu să se ocupe cu analizul substanțiilor animale, vegetale i minerale și a le aplica la economia rurală, la medicină i la industrie. Botanica fu cultivată; dovadă, Abu Beithar, le Soumefort a arabilor, în asămîne scriere se întilnesc mai mult de două mii medicamente simple, necunoscute medicilor anticuităței. Jurisprudenția era baza instrucției publice, i gramatica începutul. Ei se îndeletnicia mult cu curățirea limbei și *Ben-Melek* i *El Jihouri* compuseră o gramatică i un dicționar cu veacuri înainte ca de a înflori Valencia și Antonio de Nebuja⁴⁸.

47 Poezia născu între arabi, ca planta indigenă. Triburele lor, încă barbare, avea poeți încercați de a cînta întimplările vînătorilor i păstorilor, sfezele amantilor, victoriile emirilor, plăcerile vieții libere, frumuseța unei nopți sânine, melancolia cîmpiilor pustii; un palmier, un deal, o ondă cristalină era obiecte de dulce inspirație. Asemîne poezie trebuia să fie un amestec de sublimitate și de naivitate, o floare sălbatică*** ce exhala parfum în pustie. *Coranul* dedu un impuls nou arabilor pentru poezie. Influența climei și pămîntului voluptuos a Espaniei dezvăli mai mult acest talent a arabilor. Abderaman cel Mare transplantă în Cordova sămînțele cele mai delicate a culturei Orientului și, rival a abasizilor⁴⁹, dedu impuls tuturilor elementelor civilizației și, prin urmare, poeziei. Acest gust se făcu obștesc în Andaluzia și mai

* Corect: *ultramundana* — din cealaltă lume (span.).

** *Metodele cuștiantiei* — metodele cunoașterii.

*** *O floare necultivată* (variantă).

ales în Granada. Toate fură cîntate, i principii i cavalerii, tradițiile istorice, lauda damelor și a amoriului; pîn și epigrame, satire și compuneri mistice.

Poveștile pentru care toți orientalii au o predilecție deosebită, fie prin amestecarea cruciaților, fie și prin granadeni, dedură loc la romanele de cavaleri a vecului de mijloc.

Istoria asemine fu cultivată, și miile de manuscrise (fără a socoti miile arse) 477
ce se păstrează în bibliotecile Madridului i a Escorialului dovedesc rîvna arabilor spre a păstra viitorimei faptele strălucite a strămoșilor. Negreșit că aceste istorii se deosebesc foarte mult, de stil și de idei, de istoriile Europii, însă trebuie luat în băgare de seamă geniul nației și a limbei.

D. Fernando i donna Isabela⁵⁰ fură cei întii ce începură a cuceri superbia și trufia nobililor, carii, fieșicare în castelul său, a făcut a fi neatîrnat. Ei începură a tăia capite: los Poniei, y Gujamanes, Cadebos, Aguilares își dezvăluiră urele vechi, și supt domnia lor începură a nu mai fi adevărate versurile în care Gómez Manrique⁵¹ arăta duhul agitat a nobleții:

Los varone militantes,
Duques, Condes, y Marquezes
So los schidos arneses
Mas agros visten enveses,
Que los pobres mendigantes;
Ca por procurar honores
y faziendas
Inmensas tienen contiendas
y temores*.

Ferdinand i Isabella, la începutul domniei lor, trimiseră un sol să ceară de 48
la riga de Granada birul obicinuit. Muby Hasem, ce era rigă, răspunsă solului:
„*Volveos, y decid a vuestros soberanos que ya son muertos los reyes de Granada que pagaban tributo a los cristianos; y que en Granada no se dejan sino alfanques e hierros de lanza contra nuestros enemigos*”⁵². Ferdinand nu putu stăpîni mînia cînd auzi aceste cuvinte, zicînd: „*Uno a uno he de sacar los granos a esa Granada*”⁵³, și în adevăr că așa fu.

Ambii frați, d. Rodriguo Tellez Grion, maestru de Calatrava, i d. Juan Conde de Milna⁵², era gemini și așa de asămănați, că era greu de a-i cunoaște cînd era îmbră-

* Textul, greșit transcris de Kogălniceanu și corectat de noi, este intraductibil. Strofa face parte din *Coplas para el señor Diego Arias de Avila, contador mayor del rey nuestro señor e del su consejo*; cf. R. Foulché Delbosc, *Cancionero Castellano del siglo XV*, Madrid, 1915, II, p. 90. Textul, reconstituit după această ediție, se traduce astfel:

„Nobilii militari [adică diferitele ordine cavalești], duci, conți, marchizi, sub armătura strălucitoare, îmbracă hainele cele mai discordante, pe care [nu le îmbracă nici] săracii cerșetori; pentru că, pentru a-și procura onoruri și bogății, au neîncetate discuții și frică”.

** Corect: *Volved y decid a vuestros soberanos que ya son muertos los reyes de Granada que pagaban tributo a los cristianos; y que en Granada no hay sino alfanques e hierros de lanza contra nuestros enemigos* — Fă cale întoarsă și spune stăpînilor dumitale că au murit regii Granadei care plăteau tribut creștinilor și că astăzi în Granada sînt numai iatagane și lănci împotriva dușmanilor noștri (span.).

*** Unul cite unul am să scot simburii acestei granade (în limba spaniolă *granada* înseamnă granată, rodie, și în același timp e numele orașului Granada) (span.).

cați deopotrivă; și, așa de frumoși, că în copilăria lor îi chema *los dos angeles* *, Să zice că o simpatie minunată era între ei și că unul era prost și se culca amîndoi în același leagăn, pielea lor se unea așa de aproape, că cînd se dezlipia îi durea, încît mancele era sălite să dezlipească cu balsam *carnea simpatică*.

48^v Citește d[onn]a *Isabel de Salis* per d. Francisco Martingo de la Rosa; Isabela era amoreza lui Muby Hasem.

Cînd în vremea războiului civil, întră Muby Hasem și Moabdil, acest de pe urmă prins își răscumpără slobozenia și că trebui să se înfățișeze înaintea rigăi Ferdinand, în Cordova, curtezanii ziseră că trebuia Ferdinand să deie morului mîna să o sărute ca cătră orișicărui alt vasal. Ferdinand se retrase, zicînd: „*Dierásele por gesto, si estuviera libre en su reyno; y no se la daré, porque esta preso en el mio***.

În vreme ce cetatea Alhama⁵³ era încongiurată de granadini, comandantul ei, d. Sanzo Lopez de Mendoza⁵⁴, conde de Sendilla, cînd kisaldarii cerea bani și nu avea, spre a opri lipsa, condele scrisă cu mîna sa bucățele de hîrtie (*cartulina de naipes*) și le dedu soldaților în semn de monedă, poroncînd supt strașnice pădepse că fieștecare să le primească în schimburi și cumpărări, ca aur și argint, făgăduînd că la vreme le va plăti. Și așa fu. Aceasta este cea întîi pildă de întrebuițarea mone-dei în hîrtie, care pe urmă s-au făcut obștească în Europa.

49 La luarea Rondei (20 mai 1485) se găsi în ea 400 de robi creștini. Riga Ferdi-nand îi pusă în slobozenie, și fierele lor fură spînzurate pe fațade a San Juan de los Reges din Toledo.

Cînd, în sfîrșit, după nenumărate lupte, Ferdinand i Isabella se hotărîră a da cea de pe urmă lovire Granadei și, prin urmare, se izgoni cu totul din Espania cea de pe urmă rămășiță a dominației arabilor, națiile musulmane a Răsăritului înțăleseră importanție ce era pentru dînsule de a sprijini această dominație în Apus. Baiazet II, carele în Orient cucerise mai multe nații, falnic de biruințele sale, se hotări deocamdată a uita afrontul suferit de armele sale din partea lui Ștefan cel Mare și a da ajutor fraților mori. Așadar, în anul 1487, april, încetă războiele sale de aproape și, unindu-se cu Sudanul de Egipt, se propusă a sprijini pre morii de Granada, păstrînd așa o poziție prinoasă în spatele Europei și așa puțînd amerința creștinătatea la Apus și la Răsărit. Însuși Baiazet pregătea o escadră spre a se împuternici de Sicilia, a deschide comuni/cații cu staturile țarmurale a Africei, a-i întărta triburile barbare și așa, atacînd Europa din toate părțile, a realiza vastele planuri de dominația Europei, visate de urmașii califilor și de biruitorii Constanti-nopolului. Aceste noutăți, ajunse în Espania, reînviară entuziasmul cavaleresc a nației. Din toate părțile se adunară voinicii sub steagul Isabelii crăiasii.

Baiazit, înștiințat, se văzu silit a renunța la acest plan și a se îndeletnici cu dușmanii mai aproape și mai puțîn puternici.

Să te ferească Dumnezeu de *grandes de Espania**** ca *corregidori*****. Ayanta-munto***** nu poate să meargă bine, și pot zice că Madrid este singurul oraș fără

* Cei doi îngeri (span.).

** Dacă ar fi liber în regatul său, i-aș da-o cu un gest [amical], dar nu i-o voi da pentru că este prizonier [în regatul] meu (span.).

*** Corect: *grandes de España* — nobili spanioli (span.).

**** *Corregidores* — în trecut, guvernatori cu ample atribuții administrative și judiciare (span.).

***** Corect: *ayuntamiento* — primărie (span.).

municipalitate. Vai, dar, de străini! Ulițe rele, streșinile fără uluce sau cu uluce scurte încît cu soare ești silit să te plimbi cu cortel ca să nu fii înecat de torențele ce curg cînd se topește omătul. Duca de Veragna este un om de duh, dar un foarte rău corregidor; nu știu, zău, dacă îi mai rău admiral de Castilla, dar cu greu! Ce este sigur este că vorbește bine, este prietin cu Montes, cunoaște taurii, povestește cu talent anecdote și epigrame și se deosăbește foarte mult de strămoșul său, iarăși admiral de Castilla, de care nemuritorul / autor a *Manon Lescaut*, în scrierea sa 50 *Mémoires et aventures d'un homme de qualité*, ne povestește o curioasă anecdotă de duh. *L'amirauté de Castille, dit-il, avait une chienne des plus jolies; il l'avait achetée toute instruite, et il était charmé de mille tours de souplesse qu'il lui voyait faire, et qui lui paraissaient surpasser la portée d'une bête. A force de l'admirer, il se persuada qu'une chienne ordinaire n'était point capable de tant de perfections, et que, de quelque manière que la sienne fût née, il fallait qu'elle eût une âme raisonnable. Cette pensée se fortifia si bien dans son esprit qu'il parlait souvent à sa chienne comme il aurait fait à une personne. Le petit animal, ému par l'action de son maître, ne manquait pas de japper, et l'amirauté s'imaginait que c'était une manière de réponse dont elle se servait, faute de savoir la langue espagnole. Il chargea un de ses domestiques de la lui apprendre, par des leçons qu'il lui faisait réitérer plusieurs fois le jour. Le domestique obéit pour satisfaire son maître. Cinq ou six mois se passèrent. Comme l'amirauté ne s'apercevait d'aucun progrès, il s'en prenait au précepteur, qui s'excusait de son mieux sur ce que la chienne avait la gueule trop fendue pour prononcer facilement l'espagnol. Enfin, la | mort subite de l'animal, qui tomba malheureusement du haut d'une fenêtre, empêcha l'amirauté d'aller plus loin* 50^v 55. Aceasta îmi aduce aminte de o istorie asemine ce se povestește la noi. Un pașă avea un vultur pre care îl iubia foarte mult și pre care-l voia învăța turcește. Un biet creștin ce era osîndit la moarte, cum nimine altul nu primi a fi dascalul vulturului, ceru această catedră, cu condiția că i se vor da trii ani spre a face pre animal a vorbi turcește ca un muftiu. Pașa se primi, și, cînd ceilalți închiși îi zicea cum putuse primi o asemine grea sarcină, bietul creștin răspunse: „Am dinainte-mi trii ani de viață și aș fi foarte nenorocit dacă în atîta timp n-ar muri ori pașa, ori eu, ori vulturul”.

Cînd am ajuns în Madrid, în cea întîi seară, nu puteam dormi. Căutînd, dar, ceva cărți într-un dulap vechi, am găsit opt tomuri mici în 12°, tipărite în anul mîntuirii 1756, la Amsterdam, Bruxella veacului trecut pentru *contre façons*, și care, negreșit, slujise vreunei ducese de Osum 56. Era *Les mémoires et aventures d'un homme de qualité qui s'est retiré du monde*. Se întîmplă că acest om de calitate fusese în Madrid, și iată ce zice de femeile spanole și de societate! | *Les cathédrales* cele 51 gătite din veacurile de mijloc ne arată ce era în timpurile acele religia. În adevăr, atunce puterea rigilor, aurul bogățiilor, brațele popoarelor, geniul artiștilor le întrebuiința religia în toată puterea și splendoră sa și mai presus de toate aceste credințe nici aurul, nici timpul nu ajungea. Cîte catedrale rezuma religia, și religia era viața veacului de mijloc. Dar timpul au mers prea iute, credința s-au împușinat și catedralele au rămas neisprăvite. Viena, Arascuțul, Colonia, Milanul, Burgas 57, așa și Toleda, toate au lipsă, unele de turn, altele de bolte. Milioanele ce odinioară se aduna cu bogățiile rigilor și obolul săracilor astăzi nu se mai adună. Reformația, aflarea țiparului veni de aduse un alt duh.

Toledo au păstrat un parfum de veacul de mijloc ce nu o găsești nicăieri. Toate celelalte orașe, însuși Nurembergul, orașul gotic a Alemaniei, leagănul lui

Albert Durer, a lui Hans Saks⁵⁸, a lui Peter Fischer, au luat natura veacului al XIX. Toledo, deși dezbrăcat de soboarele sale, de capitulul său, de turniile, de cavalerii, de romancierii, de procesiile sale, au rămas încă orașul gotic, orașul mor *par excellence*.

517 *Kennst du das Land wo die Zitronnen wachsen** întrebam** odată în copilăria mea? Acum o cunosc. Am văzut Grenada. Închipuiește-ți o pădure împrejurul unui oraș, acoperit de frumosul orizon meridional, de acel albastru pre care-l zărești numai în tabloelii lui Rafael. Și în acea pădure vezi portocalul cu poamele sale de aur și florile sale, semnul virgi/nității Granadei, cu sîmburii săi de rubin, care au frînt armele morilor; palmierul, înaltă apărătoare menită a apăra de soare pre trecător, falnic ca surguciul unui sultan. Și după aceste, un aer balsamitor care te fac să te crezi în grădinile Armide, în raiul lui Mahomet; sau că vei înfăptui descrierea lui Fenelun și grădinile Titaniei, amoreza elfului Oberon.

Am văzut în muzeu colecția marmurilor Spaniei și m-am mirat de frumuseța și mulțimea lor, o marmură cînd verde ca apa mării, cînd roșie ca granitul, *la lumachelle* cu vergi de aur, *l'hortensia* cu colora fragedă ca a floarei a carii îi poartă numele, *l'aspic* de un albastru închis, onixul ce se smulgea din flancurile grotelor, marmura albă ca de Carara.

În Spania, marionetele joacă un rol pre care aiure l-au pierdut de multă vreme. *Teatro del Numen Cava-baja 20*. Acolo Polichinelul gioacă toate piesele lui Calderon, lui Lope de Vega, lui Moreto⁵⁹, pre Sancio Pansa și chiar pe Nanotes etc.

52 Jacob Grimm⁶⁰ au publicat *La silva de romances viejos*. Istoria vechie a spaniolilor este mai mult în romancele decît în cronicile lor, căci ele arată sufletul, și nu numai scheletul. Astăzi avem un alt popor ce le samănă: sîrbii, carii n-au altă istorie. Romancele nu-ți arată anii domniei și morții rigilor, dar ca o epopee națională, / ca o carte de eroi și de amor, îți arată luptele cavalerilor, cîntecele de amor a ficilor de rigă și de baron cosînd eșarpele amorezilor, în vreme ce aceștii se luptă cu morii pentru țară și lege. În ele vezi pe Rodrig⁶¹ fugind și plîngînd pierderea Spaniei și pre Cid⁶², marele campeador, recîștigîndu-o, pre fiii lui Pelag⁶³ păstrînd în munții Asturiilor fumul patriei și a legii; și apoi vezi mitul amestecat cu adevărul. Galiana și palatul încîntat, Șarlemagn⁶⁴ și doisprezece pairi, Amadi și Roland etc. Și, după aceste, apoi vezi romancele, deși scrise de catolici și spanioli în contra blistemurilor bisericii, dînd dreptate acelor mori atît de voinici, atît de învățați, atît de cavaleri, carii au lăsat în Spania tot ce are încă de civilizație, de poezie și simțită de adevăr a cînta pre Abenserați.

Cabaleros granadinos

Aunque moros hijos d'algo***.

Ce este mai frumos decît istoria Egelinei, văduva celui de pe urmă rigă got și femeia celui dintîi rigă mor?

Și după aceste fazuri, rumanțerul se rezumă în don Quijota, și să nu crezi că este o mare deosăbire în [tre] romance și romane. Unele și altele personifică același sen-

* „Cunoști tu țara unde cresc lămiile?” — primul vers din balada *Mignon* a lui Goethe; Kogălniceanu a înlocuit însă verbul „*blühen*” (a înflori) cu „*wachsen*” (a crește).

** *Repetam* (variantă).

*** Cavaleri ai Granadei, nobili,

Cu toate că sînt mauri (span.).

timent: exagerația bravurei, a cinstei și a amorului, aceste calități care rezumă caracterul unui spaniol și dinaintea căruia nimic nu este peste putință. Infanta Sevilla poroncește lui Calaynos⁶⁵ să-i aducă capetele lui Olivier, lui Roland și lui Renald de Montalbon. / Bietul cavalier nu se spărie văzându-se singur trimes împotriva acelor trei mai puternici campioni a creștinătății. Nu, el se duce de bunăvoie, ajunge în Franța și moare supt lancea lui Roland. Între Calaynos și don Quijote singur luptându-se împotriva urieșilor — mori de vînt — asemănarea nu este destul de mare? Cetește în *Don Quihote* scena unde Pedro deschizînd teatrul său de păpușe și înfățișează captivitatea frumoasii Melisandre în orașul Saragosei și expediția îndrăzneată a lui Gayferos; și don Quijote, ce sare ca să ajute, și în entuziasmul său zdrobește păpușele!

52^v

Între romanele spaniole și tradițiile sau povestele române este o mare asemănare. Izvorul lor este același: Orientul. Cetește colecțiile publicate de Müller, Depping, Bohl de Fabre, abbé Hugo, *Les contes de l'Alhambra* și poveștile românești.

Ca să-ți faci o idee de catedrala Toledului în frumoasele sale zile, visează capitulul său în care riga Spaniei, stăpînul zmeilor lumii, nu era decît canonic, închipuiește-ți soborele sale, unde se aduna toți prelații peninsulii, pe urmă visează bolțile înalte a bisericii umplute de smirnă și tămîie, capelele mistice cu preuți slujind Sfînta Taină, ferestele sale cu vitre colorate, cu porfiri și azur, resfrîngînd razele soarelui, arcadele între care se doseau mii de rugători, preoți, împărați, călugări tunși, cavaleri acoperiți cu fier, curtizani îmbrăcați cu mătăasă, cirjile, crucile, prapurii, steagurile biruitorilor și biruiților rugători, pe urmă armile de îngeri și de profeti, înălțîndu-se unii peste alții de la trupina coloanelor pînă la înaltul bolților, și după aceste cetește *Miile / și una de nopți* și pune-ți înainte cerdacurile Răsăritului, broderiile Alhambraii, ogiva și trefla, colonetele delicate ca o făclie, buchetele de flori, arabeștele, piatra lucrată ca de mîna îngerilor și în urmă pe Carol V întrînd pe poarta cea mare ca să mulțamească Dumnezeuului armiiilor de bătălia Paviei, și atunci vei avea o idee de catedrala Toledii.

53

În războiul între Abdel Gafir și Marsilio (768), acest de pe urmă arab și wali de Sevilla ieși în contra dușmanului și trimesă pre un fiu al său, slab de caracter, ca să studie poziția dușmanului și să primească botezul de sînge. Călăreții protivnici îl respinseră, și acesta plecă de fugă, căutînd un adăpost în laturea tatîne-său, *al lado de su padre*. Acesta, orb de mînie, văzînd terora panică a fiu-său, întinsă sulița și zicînd: „*Mi sangre no es de cobardes*”^{**} îl străpunsă și-l azvirli mort de pe calul său, poruncind cu sînge rece ca să rădice cadavrul de lîngă sine.

Toleranția morilor era așa de mare, încît riga de Cordova, Mohamed I, după cererea contelui creștin Servando, fu silit să strîngă un sobor de episcopi în Cordova spre a pune la cale controversile, sfăzile și reaua purtare a clerului creștin.

După regulile cavaleriei un noble avea trebuință de zece însușiri (*diez prendas*): *53^v*
borcdoso, valiente, modesto, gentil, poeta, chistoso, fuerte diestro en la lanza, forine en la espada y certero en la flecha^{**}.

* Neamul meu nu este neam de lași (span.).

** Blind, curajos, modest, amabil, poet, prietenos, puternic, abil în mînuirea lîncii, bun spadasin și bun țintaș cu săgeata (span.).

Iată darurile ce unii din stări (*walies*) făcură rigăi Abderaman III⁶⁶ (924—976); 400 libras de oro puro, 400 libras de palo de aloe, 500 onzas de ambar, 300 de al camfor, 30 piezas de tisú, 110 pielos de martas de la Persia, 48 monturas recamadas de oro y seda para cabalos, 4000 libras de seda en madeja, 30 alfombras de Persia, 800 armaduras de hierro-brunido para caballos de batalla, 1000 escudos, 10 000 flechas, 15 caballos arabes de raza con jaezes de oro, 100 caballos de Africa, 20 acemilas con sillones y banderolas, 40 esclavos, 20 esclavas hermosas ricamente vestidas y una composition poetica alusiva al regalo*. Bogăția atunci între stări era foarte mare, pentru că agricultura era cel întâi izvor de îmbogăție și guvernul cel întâi înlesnitor a lucrătorilor de pământ. Cei mai vestiți cavaleri mori se îndeletniceau cu agricultura. Rigatul lui Abderam[an] III este epoha de aur în analele Spaniei. Supt sceptrul lui, arabii, mozaranii, jidovii, toți se / îndeletniceau în toate spre a spori bunăstarea materială și intelectuală a țării. Vega de Granada fu atunci împlută de canalurile și irigațiile ce încă astăzi după o mie de ani o îmbogățește și o face mirarea străinilor. Săbiile și lancele, zice o cronică arabă, se schimbă în săpi și fiere de plug, și războinicii cei mai turbați, în pacinici păstori și plugari; învățații se îndeletniceau cu scrieri asupra agriculturii, și ca rezultat a acei epohi** avem magnifica operă a sevillanului Abu Zacaria, care arată starea înflorită a agriculturii andaluze.

Această stare înflorită făcu că supușii se apropiară de scriitori, le împrumutară obiceiile, straiile și chiar limba, pierzând mai cu totul obiceiul limbei latine și păstrând rămășițele limbei *gotice-latine*. Chiar numele locurilor luară terminații arabe și, fără pelagii Asturiei, Espania cristiană s-ar fi pierdut în Espania musulmană. Așa întâlnim articolul unic a arabilor *al* la începutul a mulțime de nume spaniole, cum: Al-cantara, Al-hama, Al-misafre, Al-sala, Al-hori. Cuvântul *ben*, ce însemnează fiu sau familie, se află în toate locurile unde se așezară familii însemnate: Ben-andal-la, Ben-aocaz, Ben-/adalid, Ben-ahaduz, Ben-hajiu, Ben-amaurel, Ben-sosram, Ben-alvacir, tot locuri din țara granadină. Vocabulul cel mai notabil este acel de *guad*, ce însemnează râu; îl găsești în Guad-al-Kivir: riul cel Mare, Guadalimar, Guadalfeo, Guadalmedina, Guad al horce, Guad al ballon, Guad iaro, Guadin etc. *Hins*, ce însemnează cetate, îl găsești în Hins-nelloz, Hins-nate, Hins-natorafe, Hins-nalmara, iarăși în provincia Granada.

Spre a completa asemănarea națiilor și începuturile Spaniei și României, voi da o de pe urmă pildă. Chiar slavii, elementele ce s-au amestecat în România, au fost amestecat și în Spania.

Slavi în Spania, cum se poate?

După istoriografia Bas-Empirului, slavii ce locuiau în Polonia etc. se uniră cu alanii, hunii și vandalii, se scoboriră la țărmurile Dunărei, în timpul lui Justinian, inundară provinciile Turciei asiatice de astăzi și se uniră cu turcii ce veniseră asemenea din Munții Calmucilor. Relațiile active ce în timpul Abderamanilor și a lui Almanzar așezară arabii andaluzi cu coreligionarii lor de Orient făcură că mulți slavi veniră în Spania și înțără și în gvardia cordovană, ori ca enuci spre paza haremurilor. Și așa, acești slavi au jucat o mare rolă în războaiele civile a iloților, mai

* 400 livre de aur pur, 400 livre de lemn de aloe, 500 uncii de chihlimbar, 300 uncii de camfor, 30 bucăți de mătase cu fir de aur sau argint, 110 piei de jder de Persia, 48 hamuri de călărie împletite cu aur și mătase, 4000 livre de sculuri de mătase, 30 covoare persane, 800 armuri de fier pentru cai de lupte, 1000 scuturi, 10000 săgeți, 15 cai arabi pursinge cu veșminte de aur, 100 cai din Africa, 20 catiri de povară cu șei și stegulețe, 40 sclavi, 20 sclave frumoase, cu haine prețioase, și o compoziție poetică care face aluzie la dar (span.).

** Și din acea epohă (variantă).

ales la începutul veacului al XI. / Așa, rigii mori avea o gardie slavonă, precum 55 împărații greci. Unul din cei mai însemnați slavi din această epohă au fost Naja, guvernator de Ceuta, carele dori a arunca de pe tron și din pat pre riga sa Haxem, însurat cu frumoasa Azafia sau Candida, și după ce doi ani își stăpîni patima, omori pre stăpînul său și putu stringe în brațe pre frumoasa văduvă.

Riga de Málaga, dorind a răzbuna moartea acestui, fiindu-i rudă, Naja se hotări a se stăpîni și de staturile acestuia, și așa se face stăpîn staturilor ce *ed riscistu** avea în Spania și Africa. Dar fu omorit în vreme ce-și îndreptase oastea spre Málaga și rămăsese în urmă numai cu cîțiva călăreți; cîțiva andaluzi săvîrșiră această moarte.

Oastea slavonă, văzîndu-se fără șef într-o țară străină, se închinară lui Mohamed, domn de Algeceras, jurîndu-i credință și slujbe.

Vezi *Istorie de Granada por don Miguel Lafuente Alcantara*, t. 2, pag. 168, 201 și 202.

Arabii au avut chiar poete femei. Cea mai însemnată între aceste au fost 55v Walada⁶⁷ *la saf de los arabos***, care au compus aceste frumoase versuri *a una mirada (oeillade)*, ochire.

Yo con mio ojos
Os hiero el pecho;
Y mi mejilla
Vos con los vuestros;
Son dos heridas,
Mas no de un modo:
Mi rostro sufre
Golpe y sonrojo***.

Frumoasă, Walada făcu să suspine mulți amanți; discretă, ea cultivă retorica și poezia, avînd corespondenție cu istoriografi și înțelepți, fiind în cîntecul curții. Însuflă o mare patimă lui Ben-Zeidun, Horațiul andaluzilor, a căruia versuri era cîntate cu entuziasm în saloanele califilor Orientului și fură comentate de către Ben-Nobat, poetul Damascului.

Statua de care vorbește Washington Irving în Grenada fu în adevăr în Alcazala Granadei, numită astăzi Casa de la Lona; ea era pe un turn înalt, înfățișînd un călăreț arab ce ca o giruetă se întorcea din toate părțile, purtînd aceste două verse arabe:

Calet el Bedici Aben-Habuz
Quidat chalet Lindibuz.

Zice înțeleptul Aben-Habuz
Așa trebuie să se păzească andaluz.

* *Ed riscistu* — sublinierea autorului.

** Corect: *la Safo de los arabes* (span.) — Safo a arabilor.

*** Ochii mei

Vă rănesc inima;
Iar ai dumneavoastră
Obrajii mei;
Sînt două răni,
Dar nu de același fel;
Fața mea e palmuită
Și suportă rușinea (span.).

Aben-Habuz era al triile rigă a Granadei și ziditorul turnului și a statuei.

56 17 februarie 1847

Astăzi două întimplări, una mare nobilă, alta burlescă, au avut loc în Madrid. Două îngropări, îngroparea ducăi de Saragosa⁶⁸ și îngroparea sardelei, adică a carnavalului; ambele cortege s-au încrucișat la poarta Atoșii⁶⁹; vestitul general, urmat de soldații săi uimiți, de vechi tovarăși, aducînd aminte de nobile suvenire, și ticălosul pește sardelă, încungiurat de mască, dezgutate, bete. Ce asemănare!

Numele ducăi de Saragosa deșteaptă în inimile spaniolilor o aducere aminte atît de glorioasă, atît de importantă chiar pentru rămășița Evropăi. Ca să-mi fie iertat de a pomeni ceva despre el. (Biografia sa.) Aragones, iubit de contemporanii săi, carii l-au pus în capul lor, cu preferința asupra altor afaceri, trupul său este reclamat de către Saragosa.

(Descrierea înmormîntării cum se vede în *Heraldo*⁷⁰ din 17). Eu eram în balconul de la Ronda San Luis, *calle** de la Montera, cu contele de Juigné și un ofițer franțez d. Deville, nepot a mareșalului Clausel⁷¹. În toată soldățiimea domnea o întristare nobilă, se vedea însă cu părere de rău că ei nu putea înfățișa titluri de bravură, decît acele / cîștigate asupra concetățenilor, cînd duca de Saragosă arăta acele cîștigate asupra dușmanilor patriei. Ceremonia i-au fost patetică. Carul funebru era ținut de cordele de către ghenralii Zarco del Valle⁷², Cortinez⁷³, principe de Anglona i duca de Osuna.

Însă norodul îmbătat de carnaval rămînea străin și mult ce maștele făcea era de a se depărta puțintel la apropierea escortei**. În vreme cînd cortegiul se îndrepta spre biserica Atocei, la poarta Atoce trecea cortegiul sardelei.

Însă la această ceremonie ar fi trebuit a figura și corpurile legislative și publice; însă carnavalul era acole, și așa cîntecele bahice a maștelor se amestecau cu sunetele*** funerare a muzicii.

Publicul era nemulțămît că i se tulbura plăcerea; madrileanul ar fi fost recunoscător dacă această înmormîntare i s-ar fi dat spre pildă mîni, cît ar fi fost cu chip de a prelungi carnavalul. Însă miercuri, numită mircurea cenușii, îngroparea sardelii îi ajungea pentru toată zioa. Espaniolul, prin cuvintele sale, / exprimă toată opinia publicului.

Aquel pueblo inmenso se detenise con respecto ante el cadáver del respectable anciano; pero la ovación era instantanea; un pueblo que se divierte no consiente que sea turbado su regocijo. A que decian algunos, dar sepultura al guerrero, hoy precisamente que celebramos una de nuestras fiestas mas populares?

*A que traer el recuerdo de la muerte, abonde todo es vida, todo bullicio, todo locura? A que declamos, tambien nosotros, profanar la cenizas del generoso varón trayendolas por en medio de ese pueblo que hoy termina sus fiestas bacanales ****?*

* *Calle* — stradă (span.).

** La apropierea *carnavalului* (variantă).

*** Cu *cîntecele* funerare (variantă).

**** Acel popor numeros se oprișe cu respect înaintea cadavrului venerabilului bătrîn; ovațiile însă au izbucnit pe loc; un popor care se distrează nu acceptă să-i fie întreruptă plăcerea. De ce, spuneau unii, să-l înmormînteze pe războinic tocmai azi, cînd sărbătorim una din serbările noastre cele mai populare? De ce să ne amintească de moarte acum, cînd totul e plin de viață, de zgomot, de nebunie? Și de ce noi să pingărim cenușa acestui general de seamă, făcînd-o să treacă prin mijlocul poporului, care azi își încheie serbările dionisiace? (span.).

De la îngroparea ducăi ne-am dus la îngroparea sardelii. Această sărbătoare o explică *Heraldo* din 17. Închipuiește-ți de la Podul de Toledo de-a lungul canalului, de la Leul Castiliei, cu coloanele *non plus ultra**, pînă dincolo de poarta Atoșei pe șes, pe iarbă verde, tot norodul Madridului; maștele celi mai curioase, femei, copii, *majos*** , unii dănțuind *la jota, el jaleo****, alții prinzind pe iarbă verde ca la armindenii la noi, / bande de *estudiantes de la Teba***** purtînd scrise numele 57^v boalelor, alții cruci în semn de teologi, improvizînd cîntece în cinstea trecătorilor, lipind pe frunte *piecetas****** ce li se da, ca scripcarii la noi, tamburele de bască bătută cu fruntea, cu coturile, cu genunchile, cu dosul; cortegiul sardelii purtată pe o căruță, întinsă cu pînză neagră, precedat de mai mulți cavaleri călări pe măgari, purtînd făclii, steaguri și cîntînd marșu funebru; și închipuiește-ți tot acest norod rîzînd, însă politicos, pașnic, neobraznic, nelegîndu-se de nimeni, și șase *guardias civiles******, mai mult spre a se amuza și ei decît spre a păzi buna orînduială. Că, încă o dată, poporul spaniol n-are trebuință de guvern; el să ocîrmuiește, ca și românii, singuri; căci guvernul este numai spre a-i face rău.

Cînd au înnoptat, tot norodul pacinic a intrat. Și eu întîlnii la Atocea cortegiul ducăi de Saragosa, și pe plaja de la Sevada ⁷⁴ cortegiul sardelii luminat cu torții aprinse.

Ce deosebire între îngroparea sardelii de la Madrid și *la descente de la Con- stille*, cînd, în anul trecut, am lipsit să fiu omorit. Aceste două serbări înfățișează *les deux bas peuples*.

Franția are o sociabilitate mai puternică. Cea mai mare și tare între toate 58 noroadele de origine latină, ea este fireasca lor protectoare. Poziția sa între nord și sud îi dă toate calitățile bune a popoarelor septentrionale și meridionale. Ea asemenea poate singură să oprească ca surorile sale latine să nu fie cotoprite de gintele teutonă sau slavă și să le deștepte spre apărarea obștească.

Istoria Spaniei samănă cu istoria tuturilor țărilor meridionale a Europei; și mai ales cu România biruită și stăpînită de romani; prada barbarilor, stăpînită pe urmă de vizigoți, în vremea celui de pe urmă rigă a acestei nații, cînd biruitorii și biruții amestecați se civiliza la școala creștinismului, se văzu deodată năvălită de arapi. Insulta făcută de riga Rodrig ficei contelui Iulian ⁷⁵ îndemnă pre acesta a se uni cu arapii, și toată Spania se văzu roaba semilunei. În vreme ce biruitorii se îmbulzeau supt frumosul cer a Spaniei, scînteia naționalității spanioale se păstra de către riga Pelag în Munții Asturiilor. Între arabi și asturiani se începu o epopee ce ținu șapte veacuri, scenele acestui era lupta morilor cu spaniolii; contactul Orientului cu Răsăritul***** , pămîntul disputat între vechiul stăpîn și noul surpător; legea sensuală a lui Mahomet cu spiritualismul lui / Hristos, cavalerismul arab 58^v poetic și galant cu cavalerismul aspru, acoperit de fier, dar credincios, a cărui cel mai frumos tip este Cidul; minunele Alhambralei și a geamii Cordove în priviri cu arhitectura gotică a catedralelor Toledului, Sevillei și Eurgos, artele și științele

* *Non plus ultra* — nici unele mai (frumoase) (lat.).

** Oameni de condiție modestă, cu pretenții de eleganță și rafinament (span.).

*** Dansuri populare din Aragón și Valencia.

**** Studenții din Teba (oraș din sudul Spaniei, în apropiere de Málaga) (span.).

***** Monede mici, bănuți (span.).

***** Jandarmi, polițiști (span.).

***** Desigur o greșeală. Corect: *Apusul*.

arabilor cu curajul zdravăn a luptătorilor asturieni, baschi și navarezi, ce se lega împreună cu lanțuri de fier, spre a fi mai năvăliți sau a muri împreună, ordinele religioase și militare purtând sabie și măști, călugărițele creștine închise în mănăstiri și femeile more închise în harehuri, biruințele lui Cid și amorul Simenei ⁷⁶. Almansar, adunându-și de pe hainele[-i] colbul strâns în vremea bătăliilor, spre a-și face jerba mormântului, Alfons de Portugal ⁷⁷ puind în armele sale cinci bani de argint spre a însemna cinci rigi mori supuși într-o singură bătălie. Berangere ⁷⁸, regină de Leon, asediată în Toledo de arabi, și aceștia trăgându-se înapoi numai pentru că regina le zisă prin un crainic că nu era vrednică / de cavaleri de a se oști încontra unei femei, și arabii pentru singură condiție a retragerii lor cerind ca să se arate pe zidul cetății; birul acelor sute de fecioare, cei șapte infanți de Lara ⁷⁹, avenceragi, zegrii ⁸⁰ și, ca sfârșitul dramei, lunga asedie a Grenadei, marele căpitan de Córdoba, Boabdil, plângând pierderea cetății.

Ferdinand și Isabella, cei întâi ce se putea numi adevărat *reyes de las Espana**, și, în sfârșit, morii izgoniți de pe acel frumos [pământ] a Andaluziei și strănepoții lor saroși barbarizați, rătăciți în pustiile Marocului și rugind în toată vremea pre Allah ca să le întoarcă iarăși Grenada.

După acestea și într-aceastăși vreme o altă dramă se joacă în Ispania, iarăși între civilizație și barbarism. Cristof Columbo ⁸¹ descoperă o nouă lume, Fernand Cortez ⁸² și Pizarro ⁸³ stăpinesc Mexicul și Peru; Montezuma ⁸⁴ murind pe un pat de foc, fiii soarelui, canibalii antropofagi, un pământ acoperit cu aur, cruzimele tuturilor aventurierilor, și între aceștia măreața figură a lui Las Casas ⁸⁵, apostolul indienilor.

59^v Îmbogățindu-se în America, sărăcindu-se înlăuntrul său prin părăsirea comerțului și agriculturii, vărsându-și sângele și aurul spre a putea în adevăr pune în faimă Coloanele lui Ercul, cu arogantul motto: *non plus ultra*, spre a stăpîni emisferele nouă și vechi, Spania se însărește, își pregătește zile de nenorociri și decădere, dar este fâlnică că are pre Carl Chint de rigă și pre Francisc I, rege Franței, cel întâi gentilom a rigatului său, prins la Pavia și închis într-un turn în Madrid. Căderea sa se apropie; și ea este înlesnită prin Filip II, posomoritul ziditor a Escorialului, apărătorul autodafeelor, a Inchiziției; Espania pare, dar, posomorită, clironomind duhul lui Filip II, dând naștere lui Loiola ⁸⁶, ctitorul iesuviților; Terese de Avila ⁸⁷ luptându-se în contra tiranii rigale și inchizitoriale, [...]** prin Cortez, prin isteția aragonezilor *si no, no****, prin revoluția lui Padilla ⁸⁸ și a femeii sale, prin omorirea multor inchizitori, silindu-se a-și redobîndi puteri prin bătălia de la Lepante ⁸⁹, 60 și apoi încet, încet căzînd / supt stăpînirea Burbonilor, după ce dedu lumii pre Don Chijot; și supt Burboni Espania să adoarmă mulțămîntă de frumosul său cer, de limpeșala albastră a fluviilor, de mirosul portocalilor și a grenadelor, de danțe, de castanete și istorii de amorezi, de pricini religioase, de slava sa trecută și, ca să nu piardă gustul singelui, alergînd la coridele de tauri. Pe urmă vedem iarăși Spania deșteptîndu-se ca dintr-o lungă letargie, rănită, insultată, răgînd de furie, înălțîndu-se asupra colosului veacului, asupra lui Napoleon, și rămîind biruitoare cînd armile tuturilor potențațiilor Europii nu-l putuse cuceri. Astăzi Spania, ca o leoaică aprinsă, își rupe singură șălele, își bea singurul său sânge, fie spre a păstra

* *Reyes de las España* — regii Spaniei (span.).

** Un cuvînt indescifrabîl.

*** *Si no, no* — dacă nu, nu! (span.).

un trecut ce și-au făcut vremea, fie spre a chema în sînul său idei nouă care sîngure o pot reinălța.

Între toate națiile care alcătuiesc această țeară, în care găsești cea mai mare împestrițare de limbi, costume, obiceiuri, moravuri, acea care se deosăbea mai mult prin iubirea / trecutului, pentru că pentru dînsa trecutul înfățișa veacul slobozenii, pentru că numai ea avea dritul să nu vadă în riga Spaniei decît un senior, este Biscaia sau provinciile basconide, închise între Pirinei, Ebrul și ocean, pururea neatîrnate, niciodată supuse romanilor sau morilor, nerăbdînd nici un jug, iubindu-și slobozeniile și neprimind nici o idee nouă, pentru că chiar în timpul lui Carol V și Filip II rămăsese democratică, pentru că fieștecare cetățean a ei era nobil, socotindu-se singurii vorbind limba lui Adam, neplătind niciodată birul sîngelui, neplecînd genunchiul [decît] numai dinaintea lui Dumnezeu, zicînd lui Carl Chint numai doamne, în vreme cînd acesta, venind la satul Ghernica (Guernica)⁹⁰, jură să le păzească *los fueros** și spre credință le strînsă mîna, în vreme ce acesta se ținea cu beretele pe cap.

Los fueros era că biscaienii nu dau nici o taxă, ei fiind să dea de bună voie cai și oameni, în vreme cînd Spania era amenințată; administratorii, judecătorii, magistrații municipali era aleși de ele, spre a le judeca pe vinovați după pravilele sale.

Biscaienul iubește primejdia, țeara sa, obiceiile sale, îi voinic la salt, la tras la țintă, la alergat, îi vestit prin ușurința și iscusința sa. Dar totodată iubește băutura, cărțile; în religie, însă, fără fanatism. Cîstit, neatîrnat, de năravuri simple, iubind confortul, încît în această provincie singură nu vezi strentețe proverbiale a cerșetorului spaniol. Satele sînt frumoase, împădurite cu copaci și verdeață; tot satul are școala sa. Ei sînt cei mai frumoși oameni din lume; trăsăturile lor nu sînt înjosite și dovedește zicerea adevărată că în Spania nu găsești vulgaritate; fruntele lor, care n-au cunoscut niciodată frica, rușinea sau supunerea străină, sînt largi și înălțate. Iubesc jocul într-atîta, încît în vremea războiului civil îi făcea să uite dușmăniile; într-o zi, pe țărmurile Bidasoei⁹¹ era o colibă unde avea să se serbeze una din nenumăratele solemnități a calendarului spaniol; ea era în puterea cristinos, și aceștii dănuia, juca și ridea; carlistii, pe munți, privea cu părere de rău această serbare, procesia, danțul, și, mișcînd / brațele, făcea semnul ca cînd ar fi avut castanete și încet-încet se apropia de serbare.

Cristinoșii îi privea, își aducea aminte că odată și ei lua parte la sărbătoare; inimile li se muiară și deodată strigară: „Veniți, fraților, la serbare, Maica Maria și noi vă poftim”, și deodată acei cari cu cîteva ceasuri își trăsese glonți și săbiile, scoboriți din munți, se apropiară de țărmurile Bidasoei, jucară împreună pînă la venirea nopții; și cînd fu întuneric, carlistii se suiră în munți, cristinosii în lagăr, și a doua zi acei ce dănuiră împreună și benchetuiră era de nou dușmani și dușmani spanioli, adecă cruzi, nefăcînd milă, omorînd prinșii, fie bărbați, fie copii, fie muieri.

Espania este o oglindă cu două fețe, una ți-o arată supt privirile cele mai în-cîntătoare; îți arată Spania cu clima cea mai îmbăltămuietă, plantată cu portocali, cu palmieri, cu grenade, cu cerul de azur, cu nopțile parfumate, Espania morescă, catolică, poetică, amoroasă, patriotică, patria Cidului, a turniilor, a cavalerilor, a marelor fapte de arme, țeara lui Abderaman, a Almanorului, a fiilor lui Pelag, țeara unde au lucit geniul lui Carol V și Filip II, Espania lui Lupo de Vega, lui Murilos,

* *Los fueros* — legile, privilegiile, libertățile (span.).

lui Velaschez, țeara care au stăpînit Europa și America, Espania catedralelor, a procesiilor religioase, a tagmelor călugărești, a credinței; Espania galanteriei și a amorului, a frumoaselor femei, a castagnetelor, a ghitarelor, a serenadelor, Espania contelui Almaviva, a Rosinei și chiar a lui Figaro, Espania în sfîrșit amoroasă, eroică, romantică — aceasta este Espania cea plăcută poeților, inimilor simțitoare, prietenilor, a tot ce este mare, nobil și frumos. Această Ispanie se pierde din zi în zi de noua Ispanie, de Ispania ce se zice nouă, civilizată, constituțională, reformată, unde tot este neorînduială, de la guvern pînă la calic, unde cîrmuirea nu se deosebște decît prin pilda și inițiativa răului, unde singurile slobozenii ce sînt sînt acele care au scăpat la ochii despotismului, adecă a guvernului central, a guvernului cu niște miniștri cărora încă astăzi *les representants* de Ruy Blas a lui Victor Hugo se potrivesc, unde binele național nu este țelul nimărui, unde sfințele nume de patrie, de slobozenie, de fericire, de popor nu ascund decît / mîrșave interese, Espania ruinată de credit și de abuzuri lăsate de despotism în vreme de veacuri, Espania cu o aristocrație ignorantă și fudulă de vechi titluri, Espania plină de granzi, de titluri de marchizi, de conți, de cavaleri, de Calatrava, de Malta⁹² etc., demiformă și săracă de oameni de capacitate, Espania nouă care au dărîmat civilizația și instituțiile veacurilor, și pînă acum n-au rădicat decît ruina. Espania, a căruia civilizație modernă nu este decît un ticălos mozaic de idei, de obiceiuri, de legi dispartate împrumutate de la franțuzi, englezi, nemți și italieni, Espania care pentru literatura nouă se mulțamește cu traducerea romanelor franceze a lui Dumas și Sue, ea care au produs pre Lupe de Vega, pre Calderon, pre Cervantes, care se mulțamește cu *les comtes* a isprăvilor de astăzi, ea care au produs pre Velaschez și pre Murilo. Iată Espania de astăzi, Espania pre care astăzi numai o invazie străină, o dinastie puternică o poate reforma, Espania cu o dinastie slabă, cu un guvern neînțeles, cu oameni de stat liliputani, cu o armie comandată de mii de generali ce n-au cîștigat epoletul lor decît în anticamera Mariei-Cristina⁹³ sau în *promisiamintos** sau vînzînd teaca săbiei Isabelii II, după ce au vîndut sabia lui don Carlos.

63 Espania, unde politica ticăloasă și pătimașă absoarbe tot, o politică de recriminații, această Espania se putea regenera numai prin un mare rigă sau prin o mare revoluție; ea n-au avut nici una, nici alta și așa, balotată între trecutul și prezentul, constituționalismul ei, adeseori înfățișază despotismul cel mai asiatic, amorul de independenție și de naționalitate ascunde numai influența străină, ori a franțujilor ori a englezilor, Espania cea tare și mare, stăpîna îmbelor lumi și care astăzi nu poate face nimic de la sine și pururea este supt epitropie unor epitropi lacomi și prădători averii, sermană orfană!

Iată la ce aduce mania noutăților, cînd nu prevede, cînd nu judecă. Poporul espaniol poate forma armia cea mai bună, organizată după obiceiile și trebuințele și conformitățile sale. Astăzi îmbrăcată cu împrumuturi făcute franțujilor, englezilor, prusilor, austrienilor și rușilor, ea nu prețuiește nimic din pricina răilor organizatori. Pe o căldură de 20 graduri silește pre soldat să facă marș cu cibote, cu chivere, acum chiar cu cască de alamă, cu haletuh**! Zumalacareghi⁹⁴ singur au înțeles pre soldatul espaniol. Acesta cu *voina sarofi****, cu opinice, cu gulerul gol face 12 leghe pe zi. Gheneralul Cordela spunea că în vremea războiului civil mulți soldați cristianos fugea numai din pricina grelei uniforme!

* Corect: *pronunciamiento* — lovitură de stat militară (span.).

** *Haletuh* — respirație grea provocată de eforturi (fr.).

*** Corect: *boina* — bonetă, bască (span.).

Și ce este mai trist, este că din zi în zi generațiile sînt mai stricate. Generația 63^v trecută a nobleții era mai bună decît aceasta; cea care vine este mult mai ră decît aceasta de față.

Cea trecută a dat pre duca de Frios, pre contele Toreno⁹⁵, pre duca de Rivas⁹⁶, pre marchizul de Miraflores⁹⁷; aceasta de față are numai pre Raca Tagores; aceea care vine n-are pre nimine; ba are cursele de cai, clubul, datoriile etc., anglimani, sportul și turful*, ignoranția. Nu, nu, nădejdea este numai în norod. Este o poveste românească: țeranul ce miroasă peștele de la coadă. De la coadă este încă nădejde, căci capul este de multă vreme împutit!

În vremea atacului făcut Almiriei de cătră împăratul d. Alonso în anul 1147, 64^v doi senori catalani, d. Galceran, baron de Pinos, și d. Cernin, senior de Sull, se bătură, însă fură prinși și se făcură nevăzuți. Puține zile pe urmă, prietenii aflară că ei era închiși în *terres bermejas*** din Granada. Îndată ce principeul de Aragon trimesă soli spre a-i răscumpăra, însă ceru pentru dînsii 100 *donsellas cristrones*, 100 *doblos*, 100 *piazos de tisú*, 100 *caballos blamos*, y 100 *vacas preñadas****. Principeul se înspăimîntă de mărimea cererii, dar catalanii adunară averea lor și fetele numai spre a pune în slobozenie pre cavaleri! Fetele era acuma adunate, Tarragona gata de jăr[t]fă. Se întîmplă însă că în închisoarea lor prinșii se rugară sfinților Ștefan și Dionisie și cu ajutorul acestor sfinți, fără să știe cînd, se aflară deodată într-un cîmp plin de flori, în care un păstor păștea o turmă de oi. Întrebîndu-l în ce parte de loc se afla, acesta le spusă că era aproape de Tarragona; și așa intrară în cetate chiar în vremea în care sute de fecioare se văicăra în port, gata a le îmbarca pentru țarmurile Granadei. Îndată ce aceștii fură cunoscuți, plînsurile se schimbară în glasuri de bucurie și cavalerii amintiți se numiră *del Milagio***** (a minunei), din care se trag astăzi acei ce în Aragon se numesc *miracles*.

En Espagne nimene nu se îngrijește de viitor, totul este trecutul. Mi-aduc aminte că, fiind la masă la contele Breem, acest sol întreba pe ministrul, d-l Pidal, despre oareșcare imperfecții și-i arăta mirarea sa că nu se făcea nimic spre a le îndrepta. „*Mon Dieu! cela va comme cela*”, îi răspunsă Pidal întocmai ca și contele de Fozzombroni, ministrul trebilor din afară și secretar de stat a marelui ducă de Toscana, carele de cîte ori i se zicea să facă vreo reformă politică sau administrativă zîmbea și răspundea: „*Il mondo va da se*”*****. De aceea în Spania nimene nu se ocupă de ameliorări sociale, morale și materiale; nimene nu se îndeletnicește de drumuri, de canaluri, de igienă publică, de progresuri științifice, de încurajarea agriculturii, de îmbunătățirea binelui material. Politica personală și îndușmănită, iată ocupația ocîrmuitorilor și a ocîrmuiților. De aceea tot zace, tot este părăsit. Afară de cîteva fabrici a Catalanei, nu găsești nimic bun fabricat în țară. Tot vine din străinătate, și, fiindcă sistema vamelor a Spaniei este cea mai dobitocească, tot este oprit sau adus prin contrabandă. De aceea tot este scump. Puținele magazine bune sînt ținute de franțezi; și eleganții sînt siliți a se îmbrăca la Blin Hamon Ragneau sau m-lle

* *Turf* — hipodrom (fr.).

** Corect: *tierras bermejas* — pămînturi roșii (arse de soare) (span.).

*** Corect: 100 *doncellas cristianas*, 100 *doblonos*, 100 *piezas de tisú*, 100 *caballos blancos*, y 100 *vacas preñadas* — 100 de fecioare creștine, 100 de dobloni (veche monedă de aur spaniolă), 100 de bucăți de brocart, 100 de cai albi și 100 de vaci gata să fete (span.).

**** Corect: *Milagro* — ordin cavaleresc (span.).

***** Lucrurile merg de la sine (ital.).

71^v Palmire și m-lle Camille. Tot trebuie să cauți, pentru că nimică nu te caută. Tot, dar, este îndoit de scump decât aiurea; și un străin trebuie să trăiască un an / spre a se putea îmbrăca creștinește. Ciubotarul El Leon, cel mai de modă, mi-au luat pentru o pereche botine 240 reali, pentru altă pereche andalize 500 reali (păstrează nota), pentru o pereche ciobote proaste 160 reali. Judecă de celelalte. Cu vreme, cineva se poate deprinde, atunce Madrid i se face plăcut, și, tocma când se află bine, este silit a pleca.

Nu-și poate închipui un franțuz efectul ce face regina asupra lui, când o vede plimbându-se în mijlocul norodului, gătită, respectată de toți, și când dinpotrivă gîndește la biata familie regală a Franței, închisă în palatul Tuileriilor ca într-o temniță, și pre craiul silit a alerga în fuga mare prin mijlocul Parisului, ca să nu-l atingă glonțul regicizilor.

Viața madrileanului de *bon ton* este de a ieși la trii ceasuri la Prado sau mai bine la Alasto, fiind mai *à la mode*. Acolo trăsurile se plimbă în două rînduri. De multe ori se opresc, și atunce între plimbătorii pe gios și acei din trăsură se face o conversație *en plein air*. Bărbații merg de la o trăsură la alta. Dacă sînt călări, atunce întovărășesc la oblon trăsurile. Atunce, ceva numai să fii familiarizat cu zisele (*camam*) societății, poți lesne găsi cinci *il cavaliere servante** a damelor. La oblonul / 72 tinerii duchese de A. vezi pre tînărul duca de C., lîngă duchesa batrînă de F. zărești pre tînărul ofițer E., pre marchesul V. lîngă marchesa de B. etc.

După plimbare se pun la masă. Pe urmă ciroul. După balet sau operă, lumea se adună la contesa del Montijo. Contesa Montijo, care are două fete, cele mai frumoase persoane, duchesa de Alba și contesa de Tena, au fost una din cele mai frumoase persoane din Madrid. În toate duminicile dă cele mai frumoase serbători și, în duminica de pe urmă a carnavalului dă un bal costumat. Fieștecare se dispută care din care să aibă costumul cel mai frumos, și aceasta ocupă Madridul două săptămîni înainte. De bunăvoie sau fără voie, este silită să deie acest bal, căci, dacă nu l-ar da, societatea ar face o revoluție *a frente la Puerta del Sol***. La aceste baluri și la acele costumate a curții madrilenele scot și pun ce au mai scump: *Des flots de guipure et des dentelles de Flandre****, din vremea când Flandra era supusă Castelilor—Castilia plină de brillanturi din vremea izbîndei Perului și Mexicului de cătră Pizaro și Cortes—, materii de brocarde de aur din vremea lui Carl V și Filip II. Toate aceste fac că puține capitalii înfătoșează un lux așa de mare ca Madrid; 72^v și cînd apoi auzi nume ca duca de Muranciorto [?], duca de / Alba, de Medinaceli, duca de Veragua, amiral de Castilla și care se numește Columb, atunce te crezi în adevăr în timpul lui Filip II. Nălucirea în curînd se răsipește. Aceste tualete le vezi asemenea la întîia reprezentație a unui balet sau cînd la Guy Stefan are să danțe *el jaleo, la jota*. Baletul au început în Spania numai de cîțiva ani (vezi *il sylo pintoresco*****). Trebuie însă să mărturisim că au făcut mari progresuri bailerinele, mai ales se deosăbesc prin rădicarea picioarelor și talentul de a-și scurta rochiile, și trebuie să zicem că***** în aceasta publicul se arată un profesor foarte rîvnitor. Regulă

* *Il cavaliere servante* — cavalerul curtezan (it.).

** Corect: *en frente de la Puerta del Sol* — în fața pieței „Puerta del Sol” (span.).

*** *Dentelles d'Angleterre* (variantă).

**** *El estilo pintoresco* — stilul pitoresc (span.).

***** *Și în baletul* (variantă).

generală: o bailerină vrea să-și câștige à bon marché reputație de bună dăntuitoare, n-are decît să facă *bon marché de ses charmes secrets*, și rădicînd picioarele să le arate publicului. Atunce să auzi aplauzuri, strigări, *bien, bien, bien, otra* *! D-la Ferdinand în aceasta este o foarte bună bailerină. Puțin pasă publicului că baileerinele să joace pe călcîi, pe vârful piciorului, să estropieze pasul, să lipsească tactul, echilibrul, o piruetă *assez bien nûe, bien longue, bien développée*, iartă tot. Din nenorocire, dăntăitorul însă face asupra femeilor același efect ce dăntăitoarea face asupra bărbaților. Domnul Petit J. este dator picioarelor sale cu amorul ce au însufliit d-nei Carmen de Mm. și, ca în *Vieux péchés*, /pasurile sale de pe scenă însemna *démarches de la avanscenă: je vous aime, je veux vous voir, demain à six heures, vous êtes un ange* etc., etc. De aceea, după fugirea lui Petitpas, să fi văzut *les mines gracieuses, les pirouettes élevées* a celorlalți danțători, carii pot credea, ca Andrei Șenier, arătînd nu capul, da[r] picioarele, *il y avait quelque chose là adecă cent mille livres de rentes, une fille de marquise et le titre de grand d'Espagne*.

73

Balurile** curții se deosăbesc prin simplitatea lor și *sans-gêne* era destul ca să fii prezentat de un ambasador. Această formalitate împlinită, primești o invitație. Nimică nu deosăbește pre regină și familia rigală. Toată deosăbirea este că cîteva jilțuri deoparte sînt puse pentru dînsa și că regina și infantele, în loc de a fi poftite, poftesc cavalerii prin maiordon sau șambelan. Aceste invitații se mărginesc la ambasadori și miniștri străini și cei mai de frunte grands, precum duca de Osun, de Alba, Medinaceli, Alpante, Sotomaior, marchez Santiago.

Poporul își are și el plăcerile sale. Dintîi bisericile, sărbarea Sf. Antonie, *la muche Buena***, las nascimentos****, las garzuelas******, parcul Sf. Antonie, maștele, *las corridas de venillos******, sfîrșitul carnavalului, îngroparea sardelii, muzicele, balul măscuit în piața taurilor, *las corridas de gallos******, /conțertele de noapte și, în sfîrșit, vorbirea la ușa cafelelor și buriardelor ce nu se închid zioa și noapte, pe urmă staționarea la Puerta del Sol și dinaintea palatului spre a vedea trăsurile granzilor, *du reste* așteptînd și apucînd tot mijlocul, tot prilejul, tot pretextul de a se amuza, de a serba, fără a se îngriji de ziua de a doua zi. Noaptea auzi numai guitare și castanete, în mijlocul uliții crește un norod întreg, sînt două-trei citare cîntînd cîntece more, sau o companie de studianți de la Atena cu daireaua lovind-o de cap, de frunte, de cot, de genunchi, de spate, de dos. Și toate aceste fără vălmășag, fără poliție: pentru că, precum la serbările crăiești și la tauri, cînd era trebuință de a depărta ceva norodul, soldații ruga norodul, tălmăcindu-i că pentru plăcerea sa îl depărta, și atunce poporul se depărtează rizînd cu soldații, schimbînd o mulțime de glume. Nu ca în Franția, unde soldatul își face drum cu stratul puștii în mijlocul sudălmilor; pentru că, cum am zis, cînd se atinge de plăceri, norodul este stăpînul Madridului, și chiar regina, într-o cursă de tauri, este silită să i se supuie. Numai cînd i se împotrivese, strigă, almintrele plăcerea sa este lină, pentru că, cum am

73v

* *Bien... otra* — bine, bine, bine, bis (span.).

** În dreptul acestor rinduri, Kogălniceanu numerotează cu „2” pasajele respective. Omitem numerotarea ca inutilă.

*** Corect: *nochebuena* — noaptea Crăciunului (span.).

**** Corect: *nacimiento* — reprezentațiile ce înfățișează nașterea lui Isus Cristos (span.).

***** *La zarzuela* (după numele vechii reședințe regale, Zarzuela, unde a avut loc prima reprezentație de acest fel), operă dramatică și muzicală în care alternează declamația și cîntecul.

***** Transcris greșit *venillos*, în limba spaniolă, de către M. Kogălniceanu. Corect: *novillos* — coridă cu tauri tineri (juncani).

***** Luptele de cocoși (span.).

74 zis, nu cel mai mare huiet este expresia unei mari bucurii, și mai adese / poporul ce strigă mai mult este și acela care suferă mai mult. În Madrid *tout est prétexte de plaisir et de jouissance* și fieștecare serbare are un *lendemain*; ca și cutremurile de pământ, sînt pururea urmate de cîteva scuturături.

Cîteodată, cînd treci cu trăsura, zărești o companie de oameni în negru purtînd faclii aprinse și auzi un clopoțel. Atunce, deodată vezi că trăsura se oprește și persoana cu care ești se oprește, scoboară și se pune după cortej. Este sfînta cumuni-cătură ce se duce la un mort. Oameni de cei întăi stare s-au constituit în această confrăție spre a duce la sārăcul pătimaș trupul lui Hristos cu acea pompă ca și la bogatul milionar. Așa, grandele se însoțește cu sārăcul; regina și riga nu lipsesc de a se scoborî din trăsură, de a da trupul Domnului și de a-l întovărăși pînă la casa bolnavului și apoi pînă la biserică; și așa, în acel caz, ființa rigală se vestește pururea prin ajutorul ce lasă.

Ce te miră în Madrid este în multe case lipsa bărbatului. Nu căuta pre bărbat nici acasă, nici la teatru, nici la plimbare lîngă femeia sa. El este nevăzut, are comănacul lui Arghir ⁹⁸. Este o marchiză pre care am văzut-o în toată vreme cînd am fost în Madrid și niciodată nu i-am văzut bărbatul. În zădar am căutat să-l zăresc, / osteneală zădarnică. Cu cavalerul *serviente* este însă dempotrivă. Pre acesta 74^v îl vezi la teatru, la plimbare și în *boudoir*. Dar ce este aceasta și care-i folosul? Alexandru Dumas (*Voyage en Italie*, VII, la Pergola, tome 1-er) îl explică.

În Spania, un străin, să aibă bună recomandație, nu are să se ocupe de nimică. Persoana cărui ești recomandat, dacă este o serbare, o cursă, un bal, vine singur, te înștiințează dinainte, la vreme, te ia în trăsura sa, te duce, te readuce. Îți dă bileteri pentru tauri, balet, curse, teatru, muzee. Care din care se silește să te în-glendisască. Cele de mai multe ori însă străinul este ingrât, și, în loc de bine, zice rău. Madrileanul însă nu se descurajează și urmează virtutea ospitalieră, pentru că o consideră ca o virtute strămoșească, ce, ca o avere, trebuie să o lese intactă urmașilor.

Un lucru însă ce este foarte rar de a întîlni în Madrid, este acea plăcută și bună *causerie*. În casa Montijo poate singură o găsești. Căci aiure nu auzi decît *cancans de petite ville*, politică locală. Această conversație alcătuită de nimicuri, ce se schimbă în mică formă, ce sare de pe o floare pe alta, ce se mulțumește cu o nimică, se înalță pînă la sublim, adoarme ca leul spre a se reînvia iar și a se înalța pînă la cer, nu se găsește în Madrid. [Omul] care vorbește de literatură, de mode, de arte, de scandal, de frate și de dușman, de care duhul și inima se însătează mai mult decît de hrana materială, nu se găsește decît în Paris.

75 Vremea cea mai plăcută în climatele meridionale este acea dintre zece ceasuri sara pînă la meazănoapte. Acesta este periodul în care adevărat se trăiește. Atunce cînd în țerile Nordului poți adormi, la Sud toți se deșteaptă, un aer răcoros să îm-prăștie, ferestrele se deschid, ulițele se umplă de norod. Toate fizionomiile se re-înviază, Madridul se face frumos. Pradul, care depopulat este o plimbare tristă, sara se umple ca o mare florărie de cele mai frumoase figuri... Viața domnește în piept.

Ajungînd în grădinile Aranjuez rostii versele lui Schiller:

Die schöne Tagen von Aranjuez etc.

și aflîndu-mă înaintea cascadei Tajului mă întrebam dacă în adevăr mă aflam / în 75^v
acele grădini pre carele le cunoșteam din cartea ce mi-au slujit a învăța nemțește,
Don Carlos a lui Schiller. Eu mă întrebam dacă copacii, cascadele, Tajul, palatul,
fîntîni *non plus ultra* era adevărat acele de care auzisem vorbind, pe care dorisem
să le văd, mă întrebam dacă armonioasele nume care îmi legănase copilăria era
acele ce le vedeam și nu puteam crede că era ele.

Poeții zic că nouri au forma țărilor deasupra cărora trec, reproducînd *le* 78^v
moule a munților, a văilor, a pădurilor, a cîmpurilor și le plimbă în cer. Ei bine, de
cîte ori văd un nour frumos, strălucit de soare, simt că văd un *paysage* a Ghiasuscuii
[?] sau o privire a șesurilor Castiliei, nourul mi se pare ca un dorit prietin, venit
din Spania și, aducîndu-mi aminte de toate plăcerile, de toate plăcutele suvenire
ce am din această țeară, rîvnesc fericirea noului.

Nimene din franțuzi n-au cunoscut mai bine Spania decît Corneille, Beau-
marchais, Le Sage și, în zilele noastre, Victor Hugo. Pre acest de pe urmă îl tăxuiesc
de exagerat: acel ce au fost în Spania, ce au viețuit cu spaniolii va mărturisi că
Ruy Blas este adevăratul model a espaniolului curtezan. Discursul lui Ruy Blas
se poate încă adresa la mulți miniștri constituționali a Isabellei II.

Carême. Les plaisirs du carnaval n'ont pas cessé à l'exception des soirées 79
dansantes, des représentations du cirque, les bailes [...] les testulias, les rendez-vous*
n'ont pas moins eu leur cours. Dimpotrivă, niciodată conversațiile, episodiile scan-
daloase n-au fost mai dese și, începînd de la amorurile generalului S., bisericile era
părăsite ca în carnaval, și niciodată nu aș fi crezut că mă aflam în capitalia Spaniei
catolice. Postul avea curat o față de carnaval. Și, în adevăr, în Paris, orașul cel mai
ateu, care nu crede decît în plăcere, am simțit mai mult postul decît în Madrid.
Bisericile era mai pline și părinții Baorgnan și Lasidaire au făcut negreșit mai mulți
pocăiți decît sermonele capelei reale în Madrid.

Duca de Nemur⁹⁹, cînd călătorea în Spania cu frate-său, duca de Aumal,
au dăruit lui Mistes [?] un pumnar indian împodobit cu rubine de mare preț. To-
rerul** recunoscător îi ceru voie să-i deie un costum de *majo* andaluz, făcut de
Bovrajo, cel mai iscusit croitor pentru costume espaniole din Sevilla.

Cea întâi datorie ce fieștecare călător ce dorește a vede și a-și aduce aminte
este îndată ce ajunge într-un loc sau oraș însemnat să se suie pe muntele sau dealul
ce domnește, sau, dacă nu, în turnul cel mai înalt. Atunci are puțința a studie fizi-
onomia locală, poziția, direcția, forma zidurilor, /și prin urmare, oareșcum, sufletul 79^v
lor. Panorama ce î se înfășoșază îl răsplătește de muncele suirei. Așa am făcut suin-
du-mă în turnul de deasupra bolții Escorialului. Am putut judeca forma grupajului.
De c parte mai avem munții acoperiți încă de omăt, de altă parte șesul cu pădurea
de maslini în sînul Castiliei și în depărtare se zărea Madridul. Suindu-mă pe scară,

* Un cuvînt indescifrabîl.

** *Torero* — toreador (span.).

mă miram că așa blocuri mari de piatră se putuse înălța așa de sus; gămăliile de pinprejurul bolței, care de gios mi se arăta mici ca niște mere, cît mă aflam aproape, avea grosimea unor poloboace; urmele jiturilor deasupra intrării bisericeii semăna a niște urieșe coșărce.

Munții Castiliei sînt așa de goale, stincele i se arată pe de toate părțile, încît, după expresia lui Rabelais, socoți că oasele îi iesă din toate părțile (*les os lui percent presque partout la peau*). Închipuiește-ți lungi șiruri de munți fără cel mai mic izvor, fără cel mai subțire copaciu, goli, acoperiți de stinci de deosebite forme, că socoți că dracii s-au jucat cu ele.

Cînd am văzut zidurile cetății Toledo, am înțeles toată poezia ce ți se dezvoltă în închipuire oricînd cetești ceva despre zidurile cetăților de veacurile de mijloc.

80 Ce deosăbire cu cetățile de astăzi! Aceste de pe urmă pot să fie mai zdravine, pot să se împotrivescă mai bine dușmanilor, dar cîtă deosăbire cu frumuseța celor vechi. Unde sînt turnurile acele frumoase cu metereze, cu statue deasupra, în formă de îngeri; acele porți mari, adevărate arcuri de triumf, acele ziduri săpate în deosăbite forme de deosăbite înălțări pitorești; aceaste de astăzi sînt numai niște șanțuri zidite, încît de-abia le vezi cînd te apropii. Împotrivesc cu zidurile risipite a Toledii sau cu orice castel de pe vîrfurile unui munte, ca un mare vultur, toate cetățile federale a Germaniei, Maianza, Ulm etc., și vei vedea.

Nu fac versuri, dar cînd cetesc pre Șiler sau pre Lamartine, dar cînd mă aflu într-un loc plin de mari suveniri, atunce sufletul și duhul mi se înălță și simțesc că și eu sînt poet. Închipuirea mea era întinsă, capul meu era plin de mari tablouă, cînd singur, străin, mă plimbam noaptea în catedrala Toledii sau cînd a doa zi petreceam pin ruinele sale, n-auzind decît sunetul pasurilor mele, sau o pasăre cobe ce fugea la apropierea mea, sau o piatră ce cădea cînd mă suiam pe scările răsăpate a Sant Juan de los Bojes. Adîncit în visurile mele, într-un extas nedescris, îmi plăcea a studia acele ruine mărețe, a contempla natura pietrei ce sămăna arșă și arzînd încă, căci soarele arde tot aice, mă scoboram în adînci subterane, suiam înalte scări, treceam prin mari ogrăzi, prin lungi galerii și, văzînd Tagul, îmi aduceam aminte de palatul Galianei.

80 Înaintea unor asemenea privințe, inima bate mai ades, închipuirea tace, dar gura nu poate rosti nimic, afară de exclamații de mirare. Tăcerea este cea mai poetică descripție în acest caz.

În Spania niciodată nu trebuie luat în de bun și de potrivit ce ți se zice. Bărbații, mai ales, au afecția vorbei, femeile singure sînt naturale. Limbajul lor este pururea pătimos și adeseori trece mai departe decît scopul (*dépasse le but*). Cînd un espanol îți zice *a la disposición de usted**, fii sigur că este de bună intenție, însă nu profita, căci te pui în risc ca buna sa vroință să se schimbe în căință... Imaginația sa, sîngele cald îl duce mai departe. Fii însă sigur că această calitate se pierde. De aceea, cînd un espanol îți face *des offres de service*, cercetează dacă este *espanol de la vieille souche*, și atunce primește. Cînd, însă, un espanol *francesad***, adică

* *A la disposición de usted* — la dispoziția dumneavoastră (span.).

** *Afrancesado* — spaniol franțuzit (span.).

crescut după ideile nouă, îți va zice aceeași frază *a la disposicion de usted*, fii sigur că însemnează ca și *tout à vos ordres, tout à vous* a franțezului.

Privirea naturii îmi dă iarăși iluzii, că cred în vremea fragedei tinereți, când aveam încă credință că reîntinereste.

En traversant les plaines de la Castille, l'aspect des campagnes, le costume des habitants, les voitures attelées de boeufs, le genre des travaux ruraux me rappelaient, sans le vouloir, la Moldavie. Simții că [...] * orice aducere aminte să aibă cineva despre țeara sa nu poate a nu și-o dori. Mîntea mea era lovită de icoanele și tabloulle patriei, că uitam, fără să vreau, că mă aflam departe de ea de mai mult de una mie leghie. Mii de suveniruri plăcute; socoteam că mă aflam în șesurile Putnii... **. Munții îndepărtați îmi închipuie Carpații și Vrancea: rapide și înșălătoare năluciri!

Realitatea vinea în curînd și-mi aducea triste și neplăcute aduceri-aminte.

Cînd cineva cercetează starea Spaniei, vede că tot răul vine de la guvern, care nu dă impuls la nimic, nu trage folos de la nici o însușire a poporului. În adevăr, comparează industria americanului și a englezului cu a spaniolului; ce deosăbire! Cu toate aceste, americanul și englezul nu este mai industrios decît catalanul, mai harnic decît valențianul, mai zdravăn decît aragonezul, mai priceput decît biscaiezul, mai cinstit decît galicianul, mai de cuvînt decît castilianul. Și, cu toate aceste, spaniolul, cu toate calitățile fizice și morale, este la treapta *** de jos / și englezul la treapta de sus a progresului material și intelectual. Pricina este vițiul instituțiilor, halena corupției ce despotismul au suflat asupra Spaniei. Ah! înțelegă spaniolii o dată că fără guvern, fără instituții drepte și eficace nu vor ajunge niciodată a reocupa starea lor cea dintîi.

De cîte ori văd cîmpia, resimțesc dorința de a trăi la țară, o dorință pre care pururea am avut-o și pre care niciodată n-am putut-o pune în lucrare multă vreme.

Ah! ce zile fericite am petrecut la Zlăteeni, Rîpi și Hilița¹⁰⁰. La ceasurile pacinice a serii, această dorință se sporește. Un gînd pururea vine atunce de-mi înfătoșază tabloul fericiților lăcuiitori de la țară.

Îndeobște norodul spaniol are mare, zic, foarte mare viitor. Pricina este că nu este încă lovit și corupt în lăcuiitorii țerii, inima și sufletul unui norod. Spania este un pămînt larg, populația mică, de aceea agricultura ocupă mai toate brațele, și este știut cît agricultura contribuie la dezvoltarea facultăților fizice și la păstrarea bunelor moravuri. Țeranul spaniol nu cunoaște micile nevoi, micile ticăloșii, micile vițuri a franțuzului / și a englezului, și care nasc din mulțimea norodului, din contactul orașului, din greutatea viețuirii.

În Spania pămîntul este bogat; puțină muncă este destulă spre a da îmbelșugarea. Spaniolul, trăind supt o climă frumoasă, supt un cer curat, pe un pămînt generos, se deprinde a gîndi frumos, curat și generos. Plăcerile cîmpului îi sînt

* Trei cuvinte în limba franceză, pe care Kogălniceanu le-a tăiat, fiind fără legătură cu fraza.

** Șesurile *Birladului* (variantă).

*** La *scara* (variantă).

destule; acele tumultuoase și corupte îi sînt necunoscute, precum și răutățile ce le urmează. De aceea, temperația este calitatea obicinuită, și nicăiri beivul este atît de rar ca în Spania. Viața familiei este fericirea sa: de aceea și are puține simtimente expansive ce iubesc huietul și zioa mare. Plăcerile interioare îi plac.

Spuie-mi-să acum care societate poate, dar, să deie roduri mai mănoase și mai zdravine? Nu vom răspunde, lăsăm pre fieștecare cetitor să gîndească dacă asemenea calități sînt gajul unui mare viitor sau ba, pentru Spania¹⁰¹.

NOTE

Cu textul Note despre Spania, pe care, integral, îl punem la îndemîna cititorilor, ne aflăm în fața unui mozaic literar de mare preț pentru aprecierea personalității lui M. Kogălniceanu în general și a memorialului de călătorie în literatura română în special. În modul în care ni s-a păstrat în manuscrisul autograf, foarte greu de descifrat, fără numerotarea paginilor, fără titluri care să arate succesiunea ideilor, acest giuvaer al genului cuprinde, înșirate în dezordine, istoria politică a Spaniei, istoria claselor sociale cu contradicțiile și lupta dintre ele, tablouri etnografice ale moravurilor poporului spaniol, imagini ale peisajului spaniol, aprecieri scurte asupra artei și literaturii spaniole.*

Toate acestea sînt prinse cu spontaneitate, viu și realist — ca și însemnările din călătoria la Viena —, de pe poziția patriotului care își evocă mereu țara sa îndepărtată, găsind între ea și Spania, surori latine, analogii și deosebiri, pe care le explică științific.

*Valoarea acestei opere a fost semnalată pentru prima dată de N. Iorga, dar în mod trecător, spunînd că tipărirea ei „nu va trebui să întîrzie”***. N. Cartoian este cel care a pus în valoare aceste note prin publicarea cîtorva pagini și prin prezentarea substanțială a paginilor editate****. Mai tîrziu, D. Panaitescu Perpessicius a făcut o subtilă analiză literară, care s-a extins și asupra însemnărilor de călătorie la Viena****.*

*Deznădăjduit de persecuțiile domnitorului Mihail Sturdza, Kogălniceanu se hotărăște „a se distîrța”, alegînd Parisul ca loc al exilului său. În decembrie 1845 el își vinde biblioteca Academiei Mihăilene***** și cu banii strînși pleacă la Paris, unde ajunge la 8 februarie 1846. În toamna anului 1846, ziarele franceze anunță, ca un eveniment de o însemnătate politică extraordinară, căsătoria reginei Izabela a Spaniei (1833—1848) cu ducele de Cadix și a surorii sale, infanta de Castilia, cu ducele de Montpensier. Ceremoniile anunțate treziră și lui Kogălniceanu interesul de a vizita Spania*****. Nostalgia Spaniei — scrie el în însemnări — o avea în suflet încă din copilărie. La 14 ani citise romanul francez al lui Florian, Gonzalve de Cordoue (1791), care, „au ațîțat în mine dorința de a vedea Spa-*

* În afară de aceste două memorii de călătorie, Kogălniceanu a mai înscris într-un plan al său de lucru pe anu 1845 și un al treilea memoriu: *Voyage sur le bas Danube*, probabil închegarea notelor luate în drum de la Viena la Galați, în 1844 (vezi Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, *Personalități. Arhiva Kogălniceanu. Documente*, 13, f. 205).

** În „*Neamul românesc*”, nr. 295, 25 octombrie 1918, p. 1, se publică *O comunicație la Academie făcută în ședința solemnă de la 14 octombrie 1918* și, mai tîrziu, în *Cîteva zile în Spania*, București, 1927, p. 169—170.

*** N. Cartoian, *Călătoria lui Kogălniceanu în Spania*, în *Anuarul gimnaziului „Ion Măiorescu” din Giurgiu pe anul școlar 1918—1919*, București, 1919, p. 47—54 (studiul) și 55—62 (fragmentele editate). Alte ediții: Mihail Kogălniceanu, *Scrisori. Note de călătorie*, București, 1967, p. 205—262. Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, București, 1967, p. 131—140, fragmente (în ambele volume, editor Dan Simonescu).

**** Perpessicius, *Jurnal de lector completat cu Eminesciana*, București, Casa școalelor, [f.a.], p. 99—103 și p. 104—109.

***** Dan Simonescu, *Biblioteca unui unionist: M. Kogălniceanu*, în „*Călăuza bibliotecarului*”, XII nr. 2, 1959, p. 29—32.

***** N. Cartoian, *M. Kogălniceanu la Paris în 1836*, în vol. *Omagiu lui Mihail Dragomirescu*, București, 1928, p. 519—526.

nia". Plecând din Franța, ajunge în Spania prin septembrie 1846, vizitând întâi monumentele și orașele de provincie și la urmă (februarie-martie 1847) Madridul.

Spania acelor ani era bîntuită de lupte politice interne aprinse (primul „război carlist”, 1833-1839) între urmașii lui Ferdinand al VII-lea, rege al Spaniei, cu întrerupere, de la 1803 la 1833. Contradicțiile economice și sociale, haosul guvernărilor, despotismul regal țineau poporul într-o neagră mizerie. Situația aceasta de luptă între Spania feudală și cea modernă, capitalistă, este arătată de Kogălniceanu în repetate rânduri: „Espania este o oglindă cu două fețe... Espania cea plăcută poezilor, inimilor simțitoare, prietenilor, a tot ce este mare, nobil și frumos” și „Noua Ispanie... civilizată, constituțională, reformată, unde tot este neorînduială, de la guvern pînă la calic..., unde singurele slobozenii ce sînt sînt acele care au scăpat la ochii despotismului”. Regimul burghez instaurat a dărmătoat totul „și pînă acum n-au rădicat decît ruina”, continuă Kogălniceanu.

Kogălniceanu, deși abia implinise 28 de ani, avea totuși la acea dată o temeinică pregătire în domeniul istoriei. Călătoria de agrement și romantică se transformă într-una științifică, de documentare. Șederea în Spania, spre deosebire de șederea la Viena, a fost mai rodnică prin rezultatele ei informative. Kogălniceanu nu mai anunță ideile ce trebuiau reluate și dezvoltate, ci scrie de la început note întregi. Acestea se înfățișează în mare parte stilizate, terminate. Însemnările nu se limitează numai la impresii, ci li se adaugă precisa și clara informație istorică și literară. Foile cu „note” păstrează extrase întregi din lucrări și izvoare documentare de mîna întâi pentru vremea aceea, ceea ce demonstrează spiritul său critic foarte ascuțit. Astfel, utilizează lucrările scriitorului american Washington Irving, care, cîțiva ani mai înainte, așternuse și el, la modul literar, observații asupra Spaniei. Se găsesc mai multe pagini copiate (f. 89—92) din celebra carte *The Bible in Spain* (3 volume tipărite la Murray, 1843) a scriitorului englez George Henry Borrow, care cunoscuse Spania între anii 1835—1840. În conținutul și compoziția însemnărilor, Kogălniceanu este călăuzit de opera literară a lui Borrow, care este și ea o aglomerare de date asupra peisajului și naturii din Spania, a istoriei spaniole, a morăvurilor și religiei poporului, prezentate toate în impresii simple, vii, cu elocință și vigoare*. O altă carte din care Kogălniceanu a extras mai multe pasaje este opera istorică a lui William Robertson, *Histoire du règne de l'empereur Charles-Quint*, în traducerea franceză a lui J.B.A. Suard (Paris, 1822, 4 volume). În vasta operă a lui Robertson, primul volum îl ocupă expunerea generală a istoriei Spaniei pînă la Carol Quintul. Kogălniceanu face considerații asupra istoriei Spaniei, avînd idei comune cu Robertson cu privire la evoluția și rolul orașelor, popoarele migratoare („barbare”), mauri, cruciade ș.a.

Pentru unele evenimente și personaje a găsit informații mai ample, ca, de pildă, despre Guzmán el Bueno, eroul castilian luptător împotriva maurilor (sec. XIII). De asemenea, știrile cu privire la Perez Antonio (1534—1611), secretarul regelui Filip al II-lea (căzut în dizgrație după 1578, fiind bănuțit că a ucis pe don Juan de Austria, zis și Escoledo), lasă să se întrevadă lectura cărții lui M. Mignet, *Antonio Perez et Philippe II* (Bruxelles, 1845). Alte note (f. 65) trimis la Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, în legătură cu studiul instituțiilor juridice. Lucrarea mai des citată de Kogălniceanu este a orientalistului și istoricului spaniol Condé (José Antonio Condé, 1765—1820), *Historia de la dominación de los Árabes en España*, sacada de varios manuscritos y memorias arábigas (*Istoria dominației arabilor în Spania, pe baza a diferite manuscrise și amintiri arabe*, publicată la Madrid în anii 1820—1821).

Pe aceste materiale extrase cu date precise și concrete, Kogălniceanu își construiește un punct de vedere personal. Trecutul Spaniei îi servește să promoveze idei noi despre meritele și forța maselor populare, creatoare ale istoriei: „Cînd cineva cercetează starea Espaniei, vede că tot răul vine de la guvern, care nu dă impuls la nimic, nu trage de la nici o însușire a poporului”; și mai departe continuă: „Îndeobște norodul spaniol are mare, zic, foarte mare viitor. Pricina este că nu este încă lovit și corupt în lăcuiitorii țării [= țărani], inima și sufletul unui norod”. Răul, deci, după opinia

* René Frechet, *George Borrow (1803—1831). Sa vie. Son oeuvre*, Paris, 1956, p. 203—214.

îndreptătită a lui Kogălniceanu, venea nu de jos, ci de sus, „de la vișul instituțiilor, halena corupției ce despotismul au suflat asupra Spaniei”.

Kogălniceanu face adesea critica aspră a societății aristocrate spaniole, angajată în singeroase lupte politice; grupul progresiștilor în politică este prea mic și nu poate lucra radical, eficient; „[excepția, unită] cu capacitățile cinstite a progresiștilor, carii asemenea sînt departe de a trezi revoluții, vor face partida mintuitoare”. Nici tineretul spaniol, desigur cel descendent din hidalgos, nu este scutit de săgețile critice ale lui Kogălniceanu, care le recomandă o instruire serioasă.

Considerațiile despre aspectele etnografice și folclorice ale Spaniei ocupă — după istoria politică și socială — un loc întins, fiind reluate în pagini răzlețe; de exemplu: procesiunile populare religioase, danșurile populare (la jota), poveștile și legendele istorice din vremea stăpînirii arabe, romanceros despre eroii spanioli în lupta de eliberare a patriei, „îngroparea sardelii”, firea independentă a biscaienilor și portretul lor, ca și al castilianului — iată numai o parte din acest bogat material. Dar, în afară de aceste tablouri specific iberice, Kogălniceanu mai înfățișează altele în asemănare cu ale românilor, de exemplu: comorile ascunse în timpuri grele în pămînt, „puse sub paza genurilor și vrăjitorilor”, deschiderea porților și descoperirea comorilor cu „iarba herului” etc.; Nehtinav, faraonul Egiptului din Alexandria românească, e comparat cu un rigă arab dintr-o poveste populară, pentru că ambii își asigurau victoria armatelor de acasă, prin vrăji; armindenul românesc aduce cu îngroparea sardelii; „tabloul fericiților lăcuiitori de la țară” spanioli îi amintește de țărani Zlătenilor, de la Rîpi și Hilița. „Între romanele espaniole și tradițiile sau poveștele române este o mare asimănare. Izvorul lor este același: Orientul”, consemnează într-altă parte. Spaniolii, ca și românii, sînt amatori de cîntece, danșuri și veselie: grupul de castilieni călări parcă este un grup de flăcăi moldoveni coborînd la iarmarocul din Fălticeni. Țăranii dintr-o ventă spaniolă parcă sînt țărani români dintr-un han: și unora și altora le place să „zică”, adică să cînte. „Lipsa bărbatului” care dispare de acasă, la Madrid, comparată cu „comănacul lui Arghir”, este o aluzie la puterea fermecată a tichiei care făcea invizibil pe cel ce o purta. Scrie despre predilecția andaluzilor spre exagerări și fanfaronadă și, cu acest prilej, citează formula emfatică din Vicleim: „Eu sînt Erod împărat...”.

Criticul literar al „Daciei literare” (1840), directorul „Propășirii” (1844) nu se dezmințe nici cînd operează cu realități spaniole; depărtarea de țară îi provoacă mereu aduceri aminte din patrie și asocieri în raport cu cele văzute în poetica Spanie. Odată, vizitînd o mănăstire cu călugărițe, spune: „Fără să vreu, mi-aduceam aminte de Agapie și Văratice și că pe acest pămînt espaniol trebuia să regăsesc toate suvenirile țării mele”.

Cu toate multele rezerve și critici imputate Spaniei, totuși Kogălniceanu în două rînduri face declarații simple, dar pline de sinceritate, că iubește Spania: „...ochii mei nu putea să mă facă să cred că eram în adevăr în țeara a căruia împliniri îmi legăna copilăria. Dar, în adevăr, nu este o minciună, am fost în Spania!” Sau: „...această țeară, poate pentru că samănă cu a mea, îmi place cu orizontele sale, cu bandiții săi, cu lipsa confortului, cu țeranii săi simpli și politicoși, cu oamenii de societate, cu tradițiile și poveștele sale, pre care la tot pasul le găsești, cu calicii săi, boieri mari, îmi place și iar îmi place”. Nu-și dorește decît zile s-o mai revadă.

După cum arătam, ordinea lipsește în aceste însemnări; o idee frîntă, ca să începă alta; dezvoltări inegale, dar în toate găsim calități rare, caracteristice stilului și măiestriei literare ale lui Kogălniceanu: ușurința concepției și găsirea spontană a unei forme clare de exprimare; căldura stilului și graiului popular, cu amestec de stil științific, neologistic, în pasajele traduse și inspirate din surse străine de informație; o elocință ușor patetică, emotivă și convingătoare, susținută de fraze și perioade lungi.

Vizitarea Spaniei a lăsat urme — ca și călătoria la Viena — în opera de mai tîrziu a lui Kogălniceanu. În romanul Tainele inimei (1850), vorbind de plimbările la Copou, își amintește de grădinele Madridului „El Prado și Atocia”, de „El café suizo”. În Arhiva M. Kogălniceanu (B.A.R., XIII, ms. 43) găsim o foaie cu versuri lirice, Les Châteaux en Espagne, semnată „Mitza Lamotesco” și datată „31 décembre 1880”, dovadă a interesului pentru Spania manifestat și mai tîrziu.

Lămuriri asupra manuscrisului. *Însemnările autografe se găsesc în fondul Personalități. Arhiva Kogălniceanu. Manuscrisul 10 din B.A.R. (fostul ms. 1172), la p. 26–109^v. Nu am transcris din acest manuscris notele extrase și paginile copiate de Kogălniceanu din diferite cărți consultate: f. 65–70, extrase din Histoire de Charles V, par Robertson; f. 76–78, o cronică datată „Madrid, 29 décembre [1846], mardi”, destinată, probabil, a fi trimisă spre publicare la vreun ziar din Franța (tratează despre deschiderea cortezelor); f. 81–84^v, cronică despre Tomás de Zumalacárregui („La plus grande figure qui domine avec le plus d'éclat dans le noir tableau de la guerre civile...”)*; f. 85–88^v (f. 88^v albă), altă cronică, datată „4 decembre 1846”, cu titlul: Crise ministérielle. El Senor Pacheco. Sa démission refusée par la reine. Motifs secrets; f. 89–92^v (f. 92^v nescrisă), extrase în limba franceză, din The Bible in Spain a lui Borrow; f. 94^v–105^v, 105^v albă, cu extrase în limba franceză din izvoare neîndicate de autor, referitoare la arabilul Al Ouazil, Cathédrale de Tolède, Noblesse și Chapitre de Child Harold; f. 106–107^v, Tabla de las umbras, en castellano, guarani y tupi și însemnări despre un manuscris spaniol referitor la nume de plante**.*

* Vezi nota 94.

** Despre niște extrase disperate pe paginile foilor 108–109^v, vezi nota 101.

¹ Considerăm că începutul însemnărilor despre Spania îl formează textul de la f. 64, pe care l-am transcris întâi, Kogălniceanu arătând împrejurările în care s-a hotărât a întreprinde această călătorie.

² *Santiago*, oraș situat în provincia Coruna, din nord-vestul Spaniei, și numele Ordinului cavalerilor de Santiago, unul din cele patru ordine militare din Spania. Instituit în a doua jumătate a secolului al XII-lea, ordinul de Santiago a fost confirmat în anul 1175 de către papa Alexandru al III-lea.

³ *Cáceres*, oraș situat în provincia cu același nume din vestul Spaniei.

⁴ Corect: *Extremadura*, regiune din vestul Spaniei, la granița cu Portugalia.

⁵ *Calatrava*, oraș din provincia Ciudad Real din centrul Spaniei, azi în ruine. În anul 1147 a fost eliberat de sub dominația arabă și apărut de către cavalerii Ordinului de Calatrava, ordin religios și militar, instituit în secolul al XII-lea de către San Raimundo, abate de Fitero.

⁶ Corect: *Jaén*, oraș din provincia cu același nume, situat în sudul Spaniei.

⁷ Corect: *Alcántara*, oraș din provincia Cáceres și numele Ordinului de Alcántara, ordin cavaleresc, religios și militar, instituit în anul 1156.

⁸ *Montesa*, oraș din provincia spaniolă răsăriteană Valencia, eliberat de sub dominația arabilor în anul 1316 de către Jaime II al Aragonului. În urma abolirii Ordinului Templierilor, în același an, a instituit Ordinul de Montesa, ordin cavaleresc, în vederea apărării coastelor Valenciei, des bintuite de către musulmani. După alungarea maurilor, ordinele militare indicate mai sus au fost transformate lent în ordine cavalești civile, iar în 1931 au fost suprimate.

⁹ *Alhamar Mohamed* (Alahmar Aben), primul rege maur al Granadei, întemeietorul dinastiei Alahmarilor. A început construcția celebrului palat al maurilor din Granada, Alhambra, bijuterie a arhitecturii ispano-arabe din secolul al XIII-lea și al XIV-lea. A murit în anul 1273.

¹⁰ Corect: *Andalucía*, regiune din sudul Spaniei.

¹¹ *Alonso Pérez de Guzmán* (1256–1309), cunoscut sub numele de Guzmán el Bueno, s-a remarcat în luptele purtate de regele Castiliei și al Leonului, Alfonso al X-lea, el Sabio (cel Înțelept) (1252–1284), împotriva maurilor conduși de Aben-Jucef. Anumite împrejurări l-au silit pe Guzmán el Bueno să treacă temporar în serviciul regelui maur, al cărui vasal credincios a fost. Cu ocazia luptelor dintre Alfonso el Sabio și fiul acestuia Sancho, mai târziu rege sub numele de Sancho el Bravo, Guzmán a intervenit pe lângă regele maur, pentru ca acesta să-i acorde lui Alfonso ajutorul cerut. Aprecierea de care Guzmán se bucura din partea regelui maur i-a atras dușmănia nobililor musulmani, viața lui și a familiei sale fiind astfel în primejdie. Nevoit din această cauză să părăsească Africa, s-a întors în Spania, oferindu-și serviciile lui Sancho el Bravo. Acesta i-a încredințat apă-

rarea cetății Tarifa din sudul Spaniei, refuzată de toți ceilalți nobili. Aci s-a instalat cu familia, exceptând pe fiul său, a cărui educație i-o încredințase infantelui don Juan, fratele lui don Sancho el Bravo. La scurt timp după instalarea lui la Tarifa, don Juan a atacat cetatea, episod relatat de Kogălniceanu.

¹² *Alfonso al XI-lea, el Justiciero* (cel Drept), regele Castiliei și al Leonului (1312—1350).

¹³ *Jusuf I* (Abul Hagiag), rege maur al Granadei, a cărui domnie s-a caracterizat prin eforturile depuse pentru menținerea păcii. În acest scop a reinnoit cu Alfonso al XI-lea al Castiliei armistițiul încheiat de fratele său Mohamed.

¹⁴ *Roger Bacon* (1214—1294), unul din primii filozofi și oameni de știință englezi, autor a numeroase tratate și studii de filologie, matematică, astronomie, fizică, chimie (i se atribuie descoperirea prafului de pușcă), filozofie.

¹⁵ *Abulgalid Ismail Ben Mohamed*, vizir al Seviliei.

¹⁶ *Escorial*, orașel situat la 40 km de Madrid, la poalele munților Guadarrama, unde s-au construit palatul și mănăstirea care-i poartă numele (*El Escorial*) de către regele Filip al II-lea, între anii 1562—1584. Filip al II-lea a hotărât această construcție pentru a îndeplini un jurământ făcut în timpul luptei de la San-Quentin (1557) sfântului Laurențiu, când artileria spaniolă a distrus o biserică ridicată în cinstea acestui sfânt.

¹⁷ *Pedro I*, numit *Pedro el Cruel o el Justiciero* (cel Crud sau cel Drept și Neînduplecat), rege al Castiliei și al Leonului (1350—1369).

¹⁸ Ordinul militar San Ioan de Ierusalim, corect Ordinul ospitalier al Sf. Ioan, apoi Ordinul militar suveran al cavalerilor de Malta, a fost întemeiat în Palestina; în Spania se acorda numai cavalerilor de origine spaniolă. Nu cunoaștem să fi existat în România un ordin al Sf. Ion.

¹⁹ *El Prado*, cunoscut muzeu din Madrid, renumit pentru tablourile și sculpturile sale valoroase (îndeosebi ale măștrilor spanioli), înconjurat de un frumos parc, al cărui nume îl poartă.

²⁰ *Osuna*, descendentul unei vechi familii aristocrate spaniole.

²¹ Fiica contesei de Montijo, Eugenia, a fost soția lui Napoleon al III-lea.

²² *Ramón María Narváez*, om de stat spaniol, partizan al reginei María Cristina (1800—1868).

²³ Aluzie la războiul eroic purtat de Spania împotriva trupelor franceze invadatoare, între anii 1808—1813.

²⁴ Aluzie la războiul carlist (1833—1839) purtat de urmașii lui Fernando al VII-lea — don Carlos María Isidro de Borbón, fratele lui, și Isabela a II-a, fiica sa — pentru cucerirea puterii.

²⁵ Este vorba de romanul scriitorului francez *Jean-Pierre Claris de Florian* (1755—1794), *Gonzalve de Cordoue* (1791), tradus în românește de A. Vasiliu și tipărit de M. Kogălniceanu în tipografia și editura sa „Cantora Daciei literare” (2 vol., Iași, 1840).

²⁶ *Aranjuez*, oraș din provincia Madrid, în vechime reședință regală.

²⁷ *Alcazar*, veche fortăreață romană, păstrată de goți, reconstruită și mărită de diferiți regi ai Castiliei și mai apoi transformată de către Carlos I și Filip al II-lea într-un somptuos palat regal.

²⁸ *Abu Abdala (Boabdil)*, ultimul rege maur al Granadei (1482—1492). Prizonier în luptele cu spaniolii, Boabdil acceptă să devină vasalul regilor catolici cu condiția să fie eliberat. Nu respectă obligația de a fi vasal, ceea ce îi determină pe regii catolici să atace Granada, să-l alunge pe regele maur și să pună capăt dominației arabe în Spania.

²⁹ *José Palafox y Melci o Melci*, general spaniol, primul duce al Zaragozei. A condus eroic apărarea orașului Zaragoza, asediat în anul 1808 de către trupele franceze conduse de Napoleon.

³⁰ *Fernando al VII-lea*, rege al Spaniei (1806—1808, 1813—1833), a cărui domnie a avut un caracter zbuciumat, antiprogresist. A reînființat inchiziția, desființată de Napoleon, a anulat constituția din 1812, a închis universitățile, inițiind o epocă de persecuții.

³¹ *Marmier Xavier* (1809—1892), autorul *Amintirilor de călătorie și tradițiilor populare*, se inspiră din epopeea națională finlandeză *Kalevala* și din faptele vrăjitorului Vainämöinen.

³² *Washington Irving* (1783—1859), scriitor american. Între anii 1804 și 1806, 1815 și 1832 a călătorit și s-a stabilit în Europa, publicând mai multe opere literare, care l-au făcut celebru, ca: *The Sketch Book of Geoffrey Crayon, Gent.* (Albumul de schițe al domnului Geoffrey Crayon, Gent., 1819—1820), *Tales of a Traveller* (Povestirile unui călător, 1824) și *The Life of Columbus* (Viața lui Columb, 1828). În anul 1842, reîntors din Statele Unite în Europa pentru a treia oară, este numit ambasador în Spania, țară pe care o îndrăgise mult încă din prima sa călătorie. Lucrările lui despre Spania: *A Chronicle of the Conquest of Granada* (O cronică a cuceririi Granadei, 1829) și *The Alhambra* (1832). Vezi și Marcus Cunliffe, *Literatura Statelor Unite*. În românește de Rodica Timiș, București, Editura pentru literatură universală, 1969, p. 56 și 58—64.

³³ *Béznar*, în provincia Granada.

³⁴ Probabil *Inigo de Oniga* sau *Olmeda*.

³⁵ *Jusuf al III-lea* (Abul-Heyad) (1184—1198), rege maur al Granadei. În timpul domniei sale Granada a cunoscut o epocă de liniște și prosperitate, care îndată după moartea sa a fost urmată de lupte ce n-au încetat decît odată cu căderea Granadei.

³⁶ *Abderramán I, el Justo*, primul calif al dinastiei Omeyas (a doua dinastie musulmană din Damasc) din Spania. A cucerit Toledo și Córdoba. În timpul domniei sale, Carol cel Mare a pătruns în Spania pînă la Ebru (778).

³⁷ *Almanzor Mohamed*, căpetenia maurilor din Spania. A cucerit Santiago de Compostela, pe care l-a distrus, dar a fost învins în bătălia de la Calatañazor, în anul 998.

³⁸ *Abencerraje*, familie nobilă arabă din Granada (secolul al XV-lea), a cărei rivalitate cu familia Zeragh a contribuit la prăbușirea regatului Granada, subminat de războaie civile.

³⁹ *Fez*, localitate din Maroc, una din cele patru capitale ale imperiului, înainte de existența protectoratului francez.

⁴⁰ *Almoravid* (Almoravides), numele unui trib din Atlas, care în secolul al XI-lea a întemeiat un întins imperiu, ajungînd să domine Africa occidentală și Spania musulmană, pînă la jumătatea secolului al XII-lea.

⁴¹ *Jugurtha*, rege al Numidiei, învins de romani în anul 104 î.e.n.

⁴² *Alfarabi* sau *Farabi*, numit Ibn Tarkán, filozof musulman din secolul al X-lea, comentatorul lui Aristotel și al lui Platon. Din lucrările sale cele mai cunoscute se numără *Suferul, Înșușirile sufletului, Inteligența*.

⁴³ *Ibn Sînā* (Abū-Ali Hussain), cunoscut sub numele de Avicena, renumit medic arab (980—1037). În afară de medicină s-a ocupat de astronomie, matematică și filozofie, lăsînd lucrări valoroase.

⁴⁴ *Averroès* (Abū al-Walid ibn Ruchd) (1126—1198), filozof arab din Córdoba. S-a ocupat și de literatură, artă, astronomie, teologie și medicină. A lăsat un *Comentariu* asupra operelor lui Aristotel.

⁴⁵ *Pierre Abélard* (1079—1142), teolog și filozof scolastic francez, autorul doctrinei conceptualiste.

⁴⁶ *Thomas d'Aquin* (1225—1274), teolog catolic, cel care a pus bazele teologiei oficial adoptate de către catolicism. Doctrina sa, inspirată din Aristotel, e cunoscută sub numele de *thomism*.

⁴⁷ *Albert cel Mare*, numit Albert din Köln (1193—1280), teolog și filozof german, profesorul lui Thomas d'Aquin.

⁴⁸ *Martinez de Jurava*, cunoscut sub numele de *Antonio Nebrija* sau *Lebrija* (după numele satului din provincia Castilia, în care s-a născut către 1444), renumit gramatician și erudit spaniol, autorul celei dintîi gramatici castiliene în limba spaniolă, unul din primii umaniști spanioli.

⁴⁹ *Abasidas*, dinastie arabă întemeiată de Abul-Abas, căreia i-au aparținut 37 de califi ce au urmat dinastiei Omeyas. La început au avut reședința în Cufa (750), mai apoi în Bagdad (762—1258).

⁵⁰ *Fernando al V-lea, el Católico*, regele Aragonului, și *Isabel I, la Católica*, regina Castiliei cunoscuți în istorie sub numele de „regii catolici”. Prin căsătoria lor și prin cucerirea Granadei (1492) s-au pus bazele unității naționale spaniole.

⁵¹ *Gómez Manrique* (1413–1491), nobil și poet castilian, unchiul poetului de renume mondial Jorge Manrique.

⁵² Probabil *Juan de Mena* (1411–1456), celebru poet spaniol. Luînd ca model *Divina Comedie* a lui Dante, a scris cele mai cunoscute și valoroase poeme ale sale (*El Laberinto* – Labirintul, opera lui cea mai importantă, *Coronación* – Încoronare, *Diálogo de los siete pecados mortales* – Dialog între cele șapte păcate de moarte).

⁵³ *Cetatea Alhama* – cetatea Alhambra.

⁵⁴ Corect: *Sancho López de Mendoza*, conde de Sevilla, probabil San Juan de los Angeles.

⁵⁵ Pasajul se găsește în *Oeuvres choisies de Prévost*, tome premier, Paris, 1810, p. 367–368, ediție pe care a putut-o folosi autorul; Kogălniceanu adaugă însă, la început, vorbele „*de Castille* (sic), dit-il” și inversează exprimarea lui Prévost: „C’était une réponse de manière dont elle...”. În plus, modernizează ortografia: *l’avait, voyait*, în loc de *l’avoit, voyoit* etc. Romancierul francez Antoine-François Prévost d’Exilos a trăit între anii 1697–1753, și romanul *Manon Lescaut* este capodopera lui literară.

⁵⁶ Corect: *Osuna*.

⁵⁷ Corect: *Burgos*, oraș și provincie spaniolă. În vechime aparținea regatului Castiliei.

⁵⁸ *Hans Sachs* (1494–1576), poet german, autor a numeroase creații lirice, farse, drame, piese religioase sau antice.

⁵⁹ *Agustín Moreto y Cabana* (1618–1669), celebru dramaturg spaniol.

⁶⁰ *Jacob Grimm* (1785–1863), filolog german, care s-a ocupat în mod special de poezia folclorică. Cu lucrarea *Silva de romances viejos espanoles* (publicată în 1811) – Culegere de povestiri vechi spaniole, a inițiat în Germania studiul științific al vechilor *romances* spaniole.

⁶¹ *Rodrigo*, ultimul rege vizigot în Spania; a fost învins de arabi în bătălia de la Guadalete (711).

⁶² *Rodrigo Díaz de Vivar*, numit *Cid Campeador* (1049–1099), cavaler și erou spaniol, ale cărui semilegendare fapte de arme împotriva maurilor au dobândit faimă mondială.

⁶³ *Pelayo*, primul rege al Asturiei. Odată cu victoria de la Covadonga (718) asupra maurilor, Pelayo a început recucerirea Spaniei de sub dominația arabilor.

⁶⁴ *Carol cel Mare* (Charlemagne), rege al francilor (771–814), împărat al Occidentului (800–814).

⁶⁵ *Calainos*, personaj maur al unei vechi romanțe de cavalerie, care se îndrăgostește de infanta Siciliei.

⁶⁶ *Abderraman al III-lea* (912–961), al optulea calif din dinastia Omeyas în Spania. Domnia sa a constituit epoca cea mai înfloritoare a califatului de Córdoba.

⁶⁷ *Valida* sau *Valada*, prințesă musulmană, fiica califului de Córdoba, Mohamed al III-lea al-Mustakfi (n. către 988 – m. 1025).

⁶⁸ Corect: *Zaragoza*.

⁶⁹ Corect: *Atocha, Basilica Atocha*.

⁷⁰ „*Heraldo*” – Vestitorul – publicație periodică din Spania.

⁷¹ *Bertrand Clausel (Clauzel)* (1772–1842), mareșal al Franței, guvernator al Algerului (1830), apoi comandant al armatei africane (1835–1836).

⁷² *Mariano Remmón Zarco del Vale* (? – 1906), diplomat spaniol, care a intrat în cariera diplomatică în calitate de atașat militar, în 1850.

⁷³ Probabil *Jose Cortines Espinosa*, general spaniol care s-a remarcat în luptele de apărare ale Zaragozei împotriva trupelor invadatoare franceze, conduse de Napoleon.

⁷⁴ Corect: *Nevada* (Sierra Nevada din sudul Spaniei, provinciile Granada și Almeria).

⁷⁵ *Julián (El conde don)*, guvernatorul Ceutei. Legenda spune că i-ar fi lăsat pe maurii să cucerească Ceuta pentru a se răzbuna pe regele Rodrigo, care a sedus pe fiica sa, Florinda.

⁷⁶ *Jimena Diaz*, soția Cidului.

⁷⁷ *Alfonso al II-lea*, rege al Portugaliei (1212—1223), învingător în numeroase lupte cu maurii.

⁷⁸ *Berenguela*, regină și împărăteasă a Leonului și a Castiliei. În anul 1139 a salvat singură Toledo de atacul maurilor. A murit în 1148.

⁷⁹ Cei șapte fii ai lui Gonzalo Gustios, señor de Salas y Lara. Ei au încercat să-l elibereze pe tatăl lor, prizonier în Córdoba, dar au fost omorâți într-o ambuscadă organizată de unchiul lor Ruy Velásquez, pe care mai apoi l-a asasinat fratele infanților de Lara, bastardul Mudarra. Acest fapt a dat naștere unei legende care constituie unul din primele monumente ale literaturii castiliene (sec. al X-lea). A circulat numai pe cale orală.

⁸⁰ Membrii familiei Abencerraje și Zeragh. Vezi nota 38.

⁸¹ Numele spaniol este *Cristóbal Colón*.

⁸² *Hernán Cortés* (1485—1547), cuceritorul Mexicului.

⁸³ *Francisco Pizarro* (1475—1541), cuceritorul Perului.

⁸⁴ *Montezuma* (Montezuma sau Moctezuma), împărat aztec al Mexicului, învins de Cortés în anul 1520.

⁸⁵ *Bartolomé de Las Casas* (1457—1566), misionar spaniol, însoțitorul lui Cristofor Columb în timpul primei sale călătorii în Indii. Apărător al indienilor, a susținut cauza acestora în cunoscuta sa lucrare *Historia General de las Indias* (Istoria generală a Indiilor). Carol al V-lea și Filip al II-lea l-au numit protector universal al tuturor indienilor.

⁸⁶ *San Ignacio de Loyola* (1491—1556), întemeietorul Ordinului iezuiților.

⁸⁷ *Santa Teresa de Jesús* (1515—1582), cunoscută în timpul său sub numele de Teresa Sánchez Cepeda Dávila y Ahumada, autoare a numeroase lucrări literare, care constituie monumente glorioase ale literaturii spaniole.

⁸⁸ *Juan de Padilla* (1490—1521), căpetenia mișcării populare a comunerilor (*los comuneros*, membrii unei organizații patriotice spaniole) din orașele Castiliei împotriva politicii lui Carol Quintul.

⁸⁹ *Batalla de Lepanto* (17 septembrie 1571) a fost organizată de Roma, Veneția și Spania, care s-au unit pentru a pune capăt puterii maritime a Turciei. Flota aliaților a fost condusă la victorie de don Juan de Austria, fiul lui Carol Quintul. În această luptă și-a pierdut brațul stâng Miguel Cervantes (de aceea este denumit *el manco de Lepanto* — ciungul de la Lepanto).

⁹⁰ *Guernica y Lumo*, situată în provincia Vizcaya, în apropiere de granița cu Franța, a fost considerată în vechime capitala politică a provinciei căreia îi aparținea.

Acolo, la umbra bătrânului stejar (simbolul libertății), se adunau reprezentanții poporului, iar regii jurau să apere libertatea Vizcayei. Fernand al V-lea și Isabel I au jurat sub același stejar, în 1476, să mențină privilegiile provinciei.

⁹¹ *Bidassoa*, fluviu care străbate provincia Vizcaya și se varsă în golful Gasconiei. Parte din cursul său formează granița cu Franța.

⁹² Ordinul cavalerilor de Malta (secolul al XIV-lea).

⁹³ *María Cristina de Borbón*, regina Spaniei (1833—1840). A condus țara ca regentă în timpul minorității fiicei sale, Isabel, care a devenit mai târziu regina Isabel a II-a (1843—1868), dînd naștere primului război carlist.

⁹⁴ *Tomás de Zumalacárregui* (1788—1835), general spaniol, partizan al carliștilor, care s-a remarcat în primul război carlist.

⁹⁵ *Ducipo de Slano y Gayaso* (1840—1890), conte de Toreno, politician spaniol, primar și guvernator al Madridului.

⁹⁶ *Angel de Saavedra Ramírez de Baquedano* (1791—1865), duce de Rivas, celebru poet și politician spaniol. Adevărat patriot, s-a remarcat nu o dată în timpul războiului de independență împotriva Franței (1808—1843).

⁹⁷ *Mamuel Pando Fernández de Pinedo Macea y Dávila*, marchiz de Miraflores (1792—1872), istoric și politician spaniol.

⁹⁸ Aluzie la povestea populară *Istoria lui Arghir cel frumos și despre Elena ce a frumoasă*, prelucrată de Ion Barac.

⁹⁹ *Nemours* (Louis-Charles-Philippe, duce de) (1814–1896), cel de-al doilea fiu al lui Louis-Philippe, regele Franței.

¹⁰⁰ Sate, proprietăți ale Kogălnicenilor, unde scriitorul și-a petrecut tinerețea.

¹⁰¹ Socotim sfârșitul jurnalului de călătorie aici, cu această viziune optimistă despre viitorul Spaniei. Totuși, după mai multe pagini, găsim iarăși rinduri autografe ale lui Kogălniceanu, cu impresii despre Spania. Le transcriem și pe acestea:

Extras în spaniolă cu intercalări în românește despre „Batalla de Los Alporchores” (17 mart. 1452), care se termină cu încheierea narațiunii astfel: „Și fără a mai adăogi, se aruncă cu fiii săi asupra morilor”. (Este vorba de „hidalgo Pedro Gabaron”).

„Tradiții de Guzman el Bueno. Cu cum[na]tul său Eugeniu Guzman y Palafon renaște slava veche și cea contemporană, aducând aminte de cele mai mari lecții [?] a nației spaniole, războiul în contra morilor și războiul independenței”.

„Abdelaxiz [corect: Alahmar Mohamed; v. nota 9], cel întâi rigă mor, luă de soție pre Egilma, văduva lui don Rodrig, și o numi Omalisam, în spaniolă *la de los collares lindos* [aceea cu colierele frumoase]. Vezi în *Siglo* despre Egilma”.

„Politica celor întâi mori fu atât de blîndă, că în Spania, ca și în Orient, păstrează legile, obiceiurile nației supuse, încît multe fete creștine se primiră a se însoți cu mori și chiar mănăstirile cu călugări și călugărițe se păstrară, ținînd chiar costumele lor, măcar că norodul începuse a împrumuta *el alborno, el sanillo, calzon y el turbante arabe* [buinuzul, inelul, șalvari și turbanul arab]” (*Historia de Granada por d. Miguel Lafuente Alcantara*, Granada, t. 2, p. 126).

„Aderraman, rigă mor de Cordoba, fu cel dintîi carele în frumoasele sale grădini de la Ruzafa, în Cordova, plantă cel întâi palmier mor, cu minile sale, frunzile sale aducîndu-i aminte de Africa. Cu acest motiv el compusă balada *La palma* (Palmierul), ce morii o știe de rost și care încă este păstrată, traducîndu-se de cătră Conde în versuri părechiate (*versos pareados*)”. Urmează 12 versuri perechi, în spaniolă.

Cu paginile foii 109, se termină textul autograf al lui Kogălniceanu, cu extrase din *La charte de Don Alfonso le Sage (Las de Partidas)* *, lege aspră, care definește legal caracterul domnului tiran și al insurecției.

* *Las Siete Partidas*, celebru cod de legi întocmit de regele Alfonso al X-lea, el Sabio (1252–1284).

Traduceri, prelucrări,
scrieri sociale

Fată bătrână, văduvă tânără

Nu este o mică greutate de a afla un bărbat unei fete tinere. Cu cât ea este mai împodobită cu duh, cu frumseță și cu avere, cu atîta este mai greu de a mulțami pre părinții ei și pre ea însași și cu atîta mai puțin îi plac tinerii carii o cer. Unul este prea mare, altul prea mic, al triile este prea sărac, slujba celui al patrulea nu este destul de însemnată, încît pre toți ea nu îi priimește! Și, în vremea aceasta, anii se înmulțesc, cișlegile trec, fieștecare toamnă îi jîcnește ceva frumuseța și frumoasele zile se duc.

Demoazela Natalia S... era cea mai bogată fată din Tulusa. Ea avea douăzeci și șasă de ani și era singură între tovărășitele sale de la pansion, care toate se măritasă cu tinerii ce ea nu primisă. Natalia era o fată bătrînă. Familia ei începea a se îngriji și Natalia suspina în ascuns despre starea ei, stare ce este atît de împotrivă dorințelor partei femeiești și în care numai fetele cele urîte și cele sărace sînt nevoite să rămîie. Și Natalia era frumoasă și bogată.

Cînd lucrurile se afla în asemenea împrejurări, iată că domnul S... priimi vizita frăține-său, ce era un neguțitor de la Bordo. Acest neguțitor era un om voios, trăit și obicinuit a birui orice greutate cu înțelepciune și cu duh de întreprindere.

— Nu știu cum se întîmplă, îi zice domnul S..., că Natalia nu poate găsi nici un bărbat; ea are o zăstre mare, este frumoasă și însuși pizma și clevetirea nu pot zice nemică rău de ea. Și cu toate aceste ea rămîne nemăritată.

— Ai dreptate, îi răspunsă moșul Nataliei, toate lucrurile în această lume au un moment pre care noi trebim nici să-l lăsăm să treacă, nici să-l prindem prea timpuriu. Tu l-ai lăsat să treacă, fără să te folosăști. Adevărat, este cam rău; însă încredințază-mi nepoata și trii luni nu vor trece fără să ți-o trimăt înapoi măritată cu un bărbat înavuțit și tînăr.

Nepoata se porni cu moșu-său. Cînd ei era aproape de Bordo, el îi vorbi așa:

— Nepoțică, ascultă-mă! Tu nu mai ești demoazela S...; tu ești de acum madama de Ligni, nepoata mea, o tînără văduvă, avută, fără copii; trii luni după ce te-ai cununat, ai avut nenorocirea să pierzi pre domnul de Ligni, care au murit prin o împușcătură la vînat.

— Dar, moșule!...

— Dă-mi pace numai și fă ce-ți zic! Părintele tău mi-au dat putere nemărginită. Ie acest inel; vei zice că este inelul de cununie a răposatului domn de Ligni; straie vei lua de la mătușă-ta. Numai, nu te teme și învață-te de pe acum de a ține ochii în gios. Iată, am agiuns în Bordo.

Vicleanul moș își duce nepoata în toate adunările și orișiunde frumuseța tinerei văduve pricinuia mirare. Toți tînguia soarta săracului domn de Ligni, pe care o jalnică întîmplare, după trii luni, îl luă din brașile unei soții atît de frumoase. Vestea doamnei de Ligni se împrăștiesă în larg și în lat; toți se silea să priimească de la ea un cuvînt, o căutătură; douăzeci de pețitori se arătasă, și Natalia avea numai să aleagă. Moșu-său o sfătui să priimească curtea aceluia carele îi va plăce mai mult; și, prin o întîmplare norocită ce nu se vede totdeauna, tocma acela care îi plăcu era tînărul cel mai frumos și cel mai avut. După ce moșu și nepoata să încredințară că el era un om de cuvînt și că amorul său era atît de fierbinte cît și de adevărat, făcură logodna și îndată moșul luă de o parte pre viitorul său nepot și îi zise:

- Domnule, noi te-am înșălat.
 - Cum? Oare doamna de Ligni nu mă iubește?
 - Dinpotrivă, nepoata mea cunoaște și simte amorul dumitale.
 - Poate că dumneei nu este atît de bogată cît mi-ai spus?
 - Ba nu!
 - Dacă este așa, apoi ce?
 - Trebui, domnule, să-ți discopăr o șagă, care eu am închipuit într-o minută de voie bună; această șagă nu strică nimărui.
- Nepoata mea nu este văduvă.
- Ceriule! Așadar, domnul de Ligni trăiește încă?
 - Ba nu, nepoata mea încă n-au fost măritată.
- Logodnicul arată că el era mai norocit încă prin această descoperire și, așa, demoazela Natalia din fată bătrînă se făcu femeie tînără...

NOTE

Publicată în „Alăuta românească”, nr. 1, Iași, 1 iulie 1838, p. 2—4, cu mențiunea la sfîrșit: „(L.... N.). (Mnemosyne, tradusă din nemțește)”.

Femeile

Priet eșugul femeilor samănă cu amoriul, fără săgete și fără legături la ochi.
Să iubim femeile, căci în Elada cea isteată, ele ave capiști.

Ele sînt florile vieții și îi cunosc toate tainile; sfiata lor le face încă mai frumoase, și cu cît ele cresc mai mult la umbră, cu atîta mirosul lor este mai plăcut.

Fata, a căria inimă încă n-au iubit, samănă cu bolohanul de marmoră de la Paros, din care are să iasă statua Afroditei făcută de marile Praxiteles.

A lua zioa bună de la viață pe sînul unei femei este a muri ca zefirul în mijlocul unui trandafir.

Nu trebuie să învățăm haractirul femeilor; să ne fie destul de a le iubi.

Femeia, acest dulce magnet a bărbatului, au priimit din fire organe delicate, o frică naivă și suspinuri pline de melodie.

Se pare că inima unei turturele bate în sînul ei și adeseori văpaia curajului îi scînteiază în ochi.

Războinicul sarmat, arapul cel cu picioarele sprintene merg la bătălie chemînd în ajutor numele unei femei.

Cîte fapte mari s-au săvîrșit numai spre a căpăta puțină nădejde!

Cine n-au cunoscut puterea lacrărilor lor?

O femeie care plînge este asemenea ca holubii din Delta, a căroră gemet vestește desfacerea.

Femeilor! sînteți frumoase cînd zimbirea vi să gioacă pe buze; sînteți încă mai frumoase, cînd lacrimile vă udă genile cele lungi.

Ce lucru frumos este o femeie frumoasă!... Înger și diavol, ea suflă frigul și caldul; și asemenea ca un copil dizmierdat, ea trece deodată de la capriție la sentiment, de la supunere la împotrivire.

Femeilor! izvorul laudelor voastre nu poate niciodată săca! Așa! măcar că aveți dureri de gît, istericale și cochetărie, sînteți vrednice de lăudat, și noi vă lăudăm.

NOTE

Publicată în „Alăuta românească”, nr. 1, Iași, la 1 iulie 1838, p. 7-8. La sfîrșit, mențiunea „(Le Protée, tradus din franțuzește de L.... N.)”.

Vremea cînd damele au mai multă treabă

Acest titlu ar putea îndemna pe frumoasele mele cetitoare să aibă feluri de gînduri, și cu toate aceste aș pute face rămășag că ele nu gîcesc ace[e]a ce eu gîndesc.

Fieștecare timp are a sale îndeletniciri, pentru care frumosul sex jărtfește toate celelalte. Iarna, balurile și suarelele; primăvara, călătoriile; vara, feredeile; și toamna— dar toamna, gîndiți!—, facerea dulceților. Însuși cele mai frumoase dame de lume carele trăiesc în cele mai plăcute petreceri păstrează totdeauna o slăbăciune pentru proastele și fireștile îndeletniciri a gospodăriei. La zisele noastre, nu poate nimene să se împrotivească. Și aș vre să pun rămășag că însuși Rahel* nu putea cîteodată să se lepede de o asemenea plecare. Iar de Bettina**, dinprotivă, nu am pute crede că ea ave un asemenea gust.

Însuși în Paris, în minuta aceasta, dulcea grijă pentru facerea dulceților trage damele de la trebile politicei, a literaturii, a frumoaselor meșteșuguri, a modelor și— este mai de necrezut— însuși de la amor. Harbuzii, gutăile, perele, merele și poama***, care stau la privală în tîrg așa de frumoase și de plăcute, însuși cepăsoara care are trebuință numai de oțat și de rădăcini, îndeletnicește imaginația damelor celor mai nostime.

O madamă Lehon**** îmi uită modistele și cusătorițele și caută numai mirabele*****; o Ancelot***** își lasă drama să fie dramă și gîndește numai la compote și la conserve; mad. Sand***** își sfîrșește iute și cu nemulțămire cel mai nou roman, spre a face dulceți de agris, și acea vestită *Poutret de Mauchaps*, care vroia a aduna femeile slobode și s-au făcut de rîs, se mîngîie făcînd chitonag***** de gutăi.

* *Rahel*, o damă de nație evreiască, care au murit de vro cițva ani în Berlin. Pentru frumosul stil a răvașelor sale, franțuzii o numesc *la Sevigné allemande* (n.a.).

** *Bettina*, astăzi doamna de Arnim, lăcuiește în Berlin; la o vîrstă de doisprezece ani ea s-au amoretat de Goethe, care avea atunci aproape de 60 ani. Corespondenția sa cu acel vestit poet s-au publicat în 1836, la Berlin, în 3 tomuri (n.a.).

*** *Poamă* — strugure (mold.).

**** *M-me Lehon*, vestită damă à la mode în Paris (n.a.).

***** *Mirabele* — corcodușe (fr.).

***** *M-me Ancelot*, scriitoarea dramei *Marie, ou les trois époques* (n.a.).

***** *Madame Sand*, care au scris o mulțime de romane: *Indiana, André, le Secrétaire* ș.a. Ea umblă totdeauna îmbrăcată cu straie bărbătești, be ciubuc, suduie ca bărbății, merge *bras dessus, bras dessous* cu Victor Hugo, cu Alexandre Dumas (n.a.).

***** *Chitonag* — peltea tare de gutui.

Trebuie să gîndească oricine că multe *rendez-vous* nu se țin, că multe întîmplări se strică pentru că o tingire de dulceți trebuie să se puie pe foc sau în gavanoase. Un amarez poate să aștepte pînă a doua zi, iar la o belte* nici o minută se poate întîrzie.

Dacă gospodăria prin aceasta cîștigă, nici bunele năravuri nu prăpădesc nimic, de aceea fieștecare trebuie să laude această indeletnicire.

Eu am avut prilej să văz că toamna etacul și sala damelor sînt pline numai cu rețete de dulceți; în loc de apă de colonie, se vede numai spirt, spre a pune piersice și prune; răvașele de amor, damele le taie ca să scrie numele dulceților, și, în loc să vorbească de amor, ele fac sirop.

Într-un cuvînt! Numai zăharul este toamna prețuit de dame. Un confetar iscusit este atunci priimit, în vremea cînd un prințip este silit să aștepte în tindă.

Această nebulie a gospodăriei pricinuieste însă multe neplăceri pentru mierătorul cei mai frumoase parte a neamului ominesc.

Spre pildă, cînd toamna un curtezan vre să sărute o mîină care obicinuit era moale și albă, deodată o simte că are o putoare de păcură și de funingini și că-i neagră și aspră.

O copilă frumușică, cu care sîntem prieteni, o soră sau o logodnică, ne sare în brață și ne sărută— însă, în loc de dulcile gurițe ce primeam înainte, ea ne dă toamna un miros de deosăbite feluri, și obrazul nostru se face ca o hartă zugrăvită cu boiele roșietice și verzi. Atunci sîntem la față ca un rîndaș de la bucătărie, ce linge lingurile de pin bucate.

Toate aceste se întîmplă în vremea cînd însuși natura se face bucătăriță și fierbe și coace cele mai scumpe zămi ce fac substanția celor mai frumoase roade; este vremea compoatelor în toată starea naturei. Cînd damele se întîlnesc atunci, ele nu să întrebă de șaluri, de mantile și de alte asemenea, ci își împărtășesc numărul gavanoaselor care au umplut cu dulceți. Acea care în iarna trecută au fost atît de vestită la galop** își pune cinstea de a face dulceți de mere pădurețe, și niște pepini mici în stecle vorbesc pentru moralitatea unei tinere văduve ce iubește a mînca acru.

Și cît de drăgălașă este priveliștea ce damele arată atunci! Cîntînd și ciripind un biet cînticel, ele sînt îmbrăcate cu straie ușoare și gustă spuma zahărului ca să vadă dacă îi pre dulce sau pre slab. Atunci este minuta cînd soțul este bine primit, cînd sfezele căsătorești tac, cînd copilașii sînt așa de iubiți. Fericită, frumoasă vreme a toamnei, să fii binecuvîntată de o mie de ori de toate fragedele ineme! Tu ai alte bucurii decît primăvara, însă mai statornice.

* *Belte* — peltea.

** *Galop* — aici cu sensul de dans repede (fr.).

NOTE

Publicat în „*Alăuta românească*”, nr. 2, Iași, 15 iulie 1838, p. 15—18; la sfîrșit se arată izvorul: „(Album der Boudoirs, tradusă din nemțește de Klmn)“.

Case de măritişuri

*Jurnalul de Deba*¹ din 19 april 1843 cuprinde următoarea înştiinţare, foarte importantă pentru toţi acei carii, după ce în toate chipurile au tras pe dracul de coadă, caută în însoţiri bogate un sfârşit vieţii lor cei vagabonde. Această înştiinţare, în original, sună așa, cum zice *Gazeta de Transilvania*.

„*Monsieur de Foi, négociateur en mariages*, dirige habilement et *occultement* les mariages les plus difficiles, tant en France qu'à *l'étranger*; possède un riche repertoire de Messieurs, Dames et Demoiselles, ayant dots et fortunes jusqu'à *plusieurs millions*, fortunes liquides et bien assises, dont à *l'avance* on pourra faire contrôler les titres par son notaire; enfin donne des conseils sur la forme et la rédaction des contrats de mariages. Réceptions de deux à quatre heures. Chaque personne est admise dans une pièce séparée.

Nota. Des récompenses larges et payées sont offertes à toutes personnes honorables qui auraient des relations plus ou moins étendues et désireraient les utiliser fructueusement. — La discrétion chez M. de Foy est un devoir compris et sacré”.

Pentru acei ce nu înţăleg franţuzeşte, alăturăm româneşte înştiinţarea d-lui de Fua.

„*D. de Fua, negociator în măritişuri*, isprăveşte cu iscusinţă şi cu *taină* măritişurile cele mai grele, atât în Franţia, cât şi în *ţeri* străine; are un bogat repertoriu de cavaleri, dame şi demuazele, avînd zăstre şi averi pînă la mai *multe milioane*, averi *limpezite* şi bine aşezate, a căroră de *mai înainte* oricine poate să le cerceteze titlurile, prin notarul seu; în sfîrşit, dă sfaturi asupra formii şi redacţiei foilor de zăstre. Primire de la două la patru ceasuri. Fieştecare persoană este priimită într-o odaie deosăbită.

Nota. Răsplătiri mari şi plătite sînt date tutulor persoanelor cinstite care ar avea relaţii mai mult sau mai puţin întinse şi ar dori să se folosească de dînsule. Păzirea tainelor la d. de Fua este o datorie înţăleasă şi sfîntă”.

Simţind de cîtă neapărată trebuinţă un asemenea aşezemînt ar fi şi pentru Iaşi şi Bucureşti, unde însoţirea cu fetele românce s-au făcut de cîteva timp un ram de industrie foarte avantajos şi prea bine exploatat de mai mulţi tineri peregrini, d. Peţitorescu au hotărît să deschidă în îmbele capitale a principatelor danubiene cîte o casă de negoţ, în care tinerii însurăţei vor putea găsi, fără multă trudă, fete şi vădane frumoase, bine crescute, îmbunătăţite, ştiind a cînta italieneşte şi a danţa

cașușă* franțuzească și, ce este de *căpitenie* pentru d.d-lor, *foarte bogate*. Dorind de-ndată a da institutului seu o reputație și o întindere europeană, d. Pețitorescu au și intrat în corespondenție cu d. de Fua de la Paris și așa relațiile sale se întind dintr-un capăt a Europei și pînă în celalalt. Ca un prospect a întreprinderii sale, d. Pețitorescu va publica în curînd o scriere foarte interesantă pentru acești cinstiți industriali. Titlul acestei scrieri este *Statistica zăstrelor românești* sau *Călăuzul (guide) flăcăilor străini ce doresc a se însura în principatele danubiene*, 1 tom, în 8°, pe hîrtie velină, împodobită cu litografii coloriate. Prețul este un galbăn și se va da și pe datorie acelorora ce nu vor fi în stare de a o plăti, cu făgăduință însă că se vor însura prin mijlocire d-lui Pețitorescu și că-l vor chema la masa cea mare. Locul și timpul publicării acestui uvraj se vor face cunoscute la vreme prin toate foile românești și mai ales prin *Cantorul de avis*² a d-lui Carcalechi, „a cărui rîvnă și însemnătoarele jărtfiri întru îmbunătățirea și întinderea împărțării foii sale spre folosul obștiei sînt cunoscute și de curînd s-au și răsplătit prin o gratificație de lei două mii cinci sute”.

* *Cașușă* — dans de origine spaniolă (nu franțuzească, cum spune Kogălniceanu) (fr. *cachucha*).

N O T E

A apărut în „*Propășirea*”, no. 3, duminică în 23 ianuarie 1844, p. 21—22, cu semnătura „M. K.”.

Această fină satiră lovește nu numai moravurile sociale, dar și presa care se ocupa cu asemenea „negoț”, sau mai bine zis cu reclame de această natură.

M. Kogălniceanu, *Scrieri sociale. Ediție comentată de Dan Simonescu*, București, 1947, p. 65—67.

¹ *Jurnalul de Deba* amintit nu este decît „*Journal des Débats*”, vestitul ziar scos la 29 august 1789 de Baudoin, tipograful Adunării Naționale; în coloanele lui s-au publicat, la început, debaterile Adunării.

² „*Cantor de avis și comers*”, ironizat de Kogălniceanu pentru cuprinsul lui mercantil și facil, este ziarul lui Zaharia Carcalechi, apărut la București de la 24 aprilie 1837 pînă la 30 ianuarie 1857.

Dezrobirea țiganilor

Lucrările Obșteștii Adunări din sesia anului acestui, fără cât de puțină părținare, prin importanța lor pot zice că vor face epohă în istoria constituției și a civilizației noastre. Regularea averilor mănăstirești, desființarea dajdiei ce preoții, diaconii și dascalii plătea altor decît statului, și mai ales dezrobirea țiganilor mănăstirești și a celor a ocîrmuirii, a cărora slobozenie are a se declara în una din viitoarele seanțe, toate aceste sînt niște reforme ce fac cinste atît guvernului ce le-a propus, cît și camerii care le-au dat o întindere și mai liberală; numai duhurile ruginite și vrăjmașe binelui ar putea să le tăgăduiască lauda ce li se cuvine.

Fără a intra în discutarea a tot ce este bun în cele dintei doă dispoziții legislative, care sînt de competența jurnalurilor politice, noi, ca români, ca iubitori a omenirii, ca fii a veacului nostru, nu putem să ne oprim de a nu vorbi de a tria, adecă de *dezrobirea țiganilor*. Un asemenea act din partea ocîrmuirii noastre ne înalță țeara deopotrivă cu staturile cele mai civilizate, în privirea principiului moralului și a țreptății. În adevăr, precum Moldova, încă la anul 1749, și-au slobozit lăcuiitorii, pînă atunce lipiți pămîntului subt nume de *vecini*¹, cînd Franția, la anul 1789, și Germania, la 1812, avea încă șerbi (*serfs, Leibeigener*), tot așa și acum patria noastră, dezrobindu-și țiganii, sfințește principiul că toți oamenii se nasc și sînt slobozi, în vreme cînd coloniile Franției și multe staturi republicane a Unirii Americane de Nord gem de milioane de negri împilați, în vreme cînd robia încă, în adunările legislative a acestor țeri, numără atîta partizani!

Mulțămîtă, dar, și de trii ori mulțămîtă fie domnitorului carele au avut această măreață idee; mulțămîtă și de trii ori mulțămîtă fie miniștrilor carii au înfătoșat-o Adunării Legiuitoare; mulțămîtă și de trii ori mulțămîtă fie deputaților carii au făcut-o lege. Cinste tuturor acelor care, mîntuindu-ne țeara de cea mai grozavă enormitate socială, de *robie*, ne înalță atît de mult în principii; cinste fie și bisericii ce astăzi nu mai are robi; ea acum se arată adevărata biserică a lui Hristos, carele au adus sobozenia pe pămînt, rostind că dinaintea sa nu sînt nici bogați, nici saraci, nici stăpini, nici robi!

Cuprinsul măsurilor luate spre stîrpirea robiei merită cele mai mari laude pentru potrivirea și înțălepciunea lor. Prin proiectul înfătoșat Obșteștii Adunări și încuviințat în 31 ianuarie 1844, s-au statornicit ca toți robii monastirilor, atît pămîntești cît și străine, să fie slobozi pentru totdeauna și să se bucure de aceleși drituri ce sînt închizășluite* și celorlalți moldoveni de potriva lor, adecă acei așăzați pe

* A *inchizășlui* — a garanta.

moșii, carii se îndeletnicesc cu lucrarea pământului, să se puie în clasa lăcuiitorilor birnici, iar acei cu meșteșuguri de pin tîrguri să se așeze între negustorii patentari. Această pravilă a trebuit să tragă negreșit după sine și dezrobirea țiganilor statului. De proiectul ce are a se înfățișa în curînd Obșteștii Adunări pentru aceștii, nu putem încă nimică rosti hotărît; tot ce putem însă zice cu siguranțe este că nu ne îndoim nici un minut că dd. deputați, carii s-au arătat așa de filantropi și de drepți pentru țiganii mănăstirești, ar putea fi mai puțin drepți pentru țiganii Ocîrmuirii, carii în faptă și pînă acum era emancipați, avînd aceleși îndatoriri și dări ca și lăcuiitorii birnici.

Însă o măsură de căpitenie, căriia nu pot să-i dau toată lauda cuvenită și care este menită să lovească robia în rădăcină, este adăogirea făcută de cătră Obșteasca Adunare la proiectul din 31 ianuarie și care hotărește ca sumile strinse din dările foștilor robi mănăstirești să se păstreze îndeosebi în visterie și să se întrebuițeze spre răscumpărarea țiganilor boierești. Această înțeleaptă dispoziție și pilda ce negreșit multe inimi nobile vor da-o prin dezrobirea fără plată a țiganilor lor trebuie să ne deie nădejdea măgulitoare că în curînd principiul fraternității tutolor oamenilor, cunoscut astăzi în teorie, se va pune și în practică și că acea zi frumoasă nu este departe în care Moldova va fi un pămînt de slobozenie, pe care picior de rob nu va călca; și să dea Dumnezeu ca această zi fericită și măreață, în care toată familia românească să se vadă una prin aceleși drituri, să fie zioa de 6 april 1849. Nici cu un alt chip mai vrednic nu se poate serba iubileul hotărîrii obștești din 6 april 1749: dezrobirea vecinilor s-ar serba prin dezrobirea țiganilor!!!

Fiind unul din cei întăi moldoveni carele am chemat luarea-aminte filantropilor asupra țiganilor*, cetitorul să binevoiască a-mi ierța ce i s-ar părea exagerat în cuvintele mele; bucuria însă că am văzut dorințele mele împlinite mă face entuziasat fără să vreu și ast entuziasm nu este numai în mine. Toți românii, toți iubitorii de omenire, toți partizanii ideilor noue și-au unit glasul spre a aplauda un act care dă slobozenia unui popor întreg. Tinerii mai ales au fost cei întăi a prețui facerile de bine acestui act vrednic de aducere-aminte. Împreună, ei s-au grăbit a dovedi domnitorului simpatia și recunoștința de care sînt pătrunși pentru asemenea filantropice măsuri: îndeosebi, fieștecăre din viu grai, sau în proză sau în poezie, și-au arătat simtimentele și bucuria sa. Cele mai însemnate din poeziile făcute la acest prilej le împărtășim cetitorilor noștri, siguri fiind că în ei vom găsi aceeași opinie care ne însuflă și pe noi.

* Vezi *Esquisse sur les Cigains*, par M. Kogalnicean, Berlin, 1837 (n.a.).

NOTE

S-a publicat sub semnătura „M.K.” în Suplement extraordinar la no. 5 a „Foiei științifice și literare” (al doilea titlu al revistei „Propășirea”) din 6 februarie 1844, p. 1—2. Restul „Suplementului” (p. 2—4) cuprinde poezii închinăte evenimentului: Urarea. 31 ianuarie 1844 de C.N[eg]ri, 31 ianuarie 1844 de V. A[lecsandri], 31 ianuarie 1844 de N. I[strati] și 31 Janvier 1844 de M.A.S. (text francez).

Articolul este scris cu prilejul „emancipării țiganilor statului și mănăstirilor. Dezrobirea s-a făcut mai întâi în Moldova de către domnul Mihail Sturdza, prin două legi din 31 ianuarie 1844, iar în Țara Românească de către domnul Alexandru Ghica, prin o lege din 1845 [...]. Foaia științifică și literară — continuă M. Kogălniceanu — redactată de mine tipări un număr extraordinar din 6 februarie 1844, în culoare verde, culoarea speranței, în care, în proză și în versuri, se cîntă marea reformă” (M. Kogălniceanu, Discurs rostit la jubileul de 25 de ani al Academiei, în M. Kogălniceanu, Scrieri sociale. Ediție comentată de Dan Simonescu, București, 1947, p. 294—295).

¹ În realitate reforma lui Const. Mavrocordat din 1749, la care se referă autorul, nu marchează desființarea „veciniei”, care s-a înăsprit și mai mult datorită opoziției boierimii (*Istoria României*, III, București, Edit Acad., 1964, p. 446—454).

Lipsă de calău în Valahia

În prefața făcută la traducerea românească a vestitei scrieri a lui Victor Hugo *Cele de pe urmă zile a unui osindit la moarte*, d. Eliad ne-au însemnat o faptă cu totul în cinstea românilor. În vremea ocîrmuirii rosienefști, în Valahia, un vinovat se hotărîse de moarte; toate silințele de a putea săvîrși această sentinție fură însă zădarnice, din pricină că în toată Țeara Românească, chiar între muncitorii ocnelor, nu s-au găsit unul carele să se primească a fi calău sau gîde, cum se zice dincolo de Milcov.

Această faptă, cu totul în cinstea caracterului românesc, s-au reprodus de curînd în aceștia principat.

În lunele trecute jurnalele naționale și străine au pomenit de moartea săvîrșită asupra unui boier din Buzău, anume Dimitrachi Vernescu, de către un țigan Constantin sin* State, după adesele îndemnări a serdarului Ioan Vernescu, ce era în relație de precurvie cu soția ucisului: tribunalurile au hotărît de moarte pre sârd. Vernescu, uneltitorul (luîndu-i-se dintii rangul), și pre țiganul Constantin, săvîrșitorul crimei.

Este știut, și acturile oficiale ades au întărit aceasta, că pedeapsa morții s-au desființat în Valahia de la introducerea Regulamentului organic. Cu toate aceste, judecătorii ades rostia această sentinție ucigătoare, spre a da prilej domnului de a-și arăta *îndurarea*; și în adevăr, în toată vremea domniei sale, prințul Alexandru Ghica pururea au mutat această pedeapsă în trimetere la muncile publice pe viață.

Astădată însă ocîrmuirea au socotit că *trebuia o pildă*. Domnul Bibescu s-au milostivit pentru Ioan Vernescu și osinda de moarte i s-au preschimbato în aceea a muncii ocniei pe toată viața. „Iar osinda de moarte hotărîto înpotriva acelu țigan Constantin, ca unul ce au fost săvîrșitorul hrăpirii vieții a lui Dimitrachi Vernescu și societatea cerînd, spre a ei odihnă, deplina săvîrșire acestii osinde, zice *Buletinul oficial* a Valahiei cu no. 99, măriia sa domnul, deși cu adîncă mîhnire a sufletului, fu însă silit a face această îndestulare societății întărirind acea osindă de moarte și poroncind ca execuția acelu vinovat să se facă la fața locului unde s-au săvîrșit crima”.

Ei bine, cine ar crede că această sentinție de moarte, hotărîto de tribunaluri, întărită de stăpînitor, nu s-au putut pune în lucrare? Și pentru ce? *În toată Valahia*

* Sin — fiul (slav).

încă o dată nu s-au putut găsi un calău. Un singur vinovat ce de mai mulți ani zăcea în ocne se primise la această meserie barbară; cînd însă el s-au scos din întunecosul seu mormînt, cînd i s-au sfărmat fierile și au dobîndit slobozenia, cu slobozenia au dobîndit și facultatea de a gîndi. El atunce au început a plînge și a zice că bun este aerul de răsuflat, că frumos este soarele de privit, că minunată este natura și slobozenia, dar că preferă să se lipsească de toate, că preferă să moară în întunecia ocnelor decît să le dobîndească cu o asemenea crudă condiție.

Această declarație a unui biet osindit au avut o frumoasă ispravă. Vornicul temnițelor au fost silit să raporteze domnului toate împregiurările și să-i arate neputința în care se afla de a împlini sentința tribunalurilor.

Rezultatul acestui raport nu ne este încă cunoscut; nu ne îndoim însă nici un minut că i.s. domnul Bibescu nu va încuviința această faptă, spre lauda sa și a românilor, și că nu va cunoaște că și în aceasta, ca și în multe altele, ocîrmuirea sa trebuie să propășească deopotrivă cu ideile mîntuitoare a veacului și cu dreptele cereri a opiniei publice. Vremea în care pedepsirea cu moarte a unui vinovat se socotia trebuincioasă societății au trecut și, slavă făcliei filozofiei care astăzi strălucește sus și tare, credem că nu se va mai întoarce.

Nu o dată s-au dovedit, nu unul au rostit că totdeauna societatea au fost mai vinovată cătră om decît omul cătră societate, căci de societate atîrnă ca deosebitele sale mădulări să nu-i fie greșite. De-ndată ce societatea se va îngriji de fieștecare om, de-ndată ce prin o educație temeinică, iar nu superficială, va îndrepta spre bine și folos aplecările ce fieștecare aduce cu sine născînd în lume, de-ndată și nelegiuirile și vinile se vor îpușina și omul nu-i va mai fi vinovat. Această aserție s-au văzut și în faptă; crimele sînt rodirile neștiinții și a necreșterii; prin statistică s-au dovedit că cu cît educația au prins rădăcini într-un popor, că cu cît învățătura este mai răspîdită într-o clasă, cu atîta numărul făcătorilor de rău este mai mic*. Nu, societatea nu are trebuință de sînge spre îndestularea ei; datoria sa este mai înaltă. De vrea ca să n-aibă vinovați, pre acei căzuți sub vină să nu-i omoare, dar să-i aducă la cunoștința nelegiurii și prin urmare la pocăință; iar pre cei nevinovați să-i puie în neputință de a greși, adecă prin o educație sănătoasă să le însufle dragostea virtuții; și atunce societatea nu va avea a se mai plînge de crime și numai atunce ea va urma după învățăturile *Evangeliei* și numai atunce ea va fi societatea lui Dumnezeu.

Că aceste adevăruri sînt prețuite de guvernul Valahiei, se dovedește prin no. 110, 111, 113, 114 și 115 a *Buletinului oficial*, în care vedem că domnul stăpînitor, de la 13 pîn' la 20 septembrie aceștiași an, prin urmare într-o săptămînă, s-au milostivit a ierta nu mai puțin decît *doăzeci și noă vinovați* de pedeapsa morții la care era hotărîți de cătră tribunaluri, mutîndu-le-o în munci publice înlăuntrul ocnelor pe vreme mai mult sau mai puțin îndelungată; se dovedește încă și mai mult prin aceste frumoase cuvinte a prințului Bibescu, cuprinse în ofisul seu cătră Sfatul administrativ estraordinar din 23 sept., no. 448: „Sfîrșitul pedepsii, zice înălțimea sa, nu este de a răsplăti reul prin reu, dar de a popri pre acei ce ar putea avea aplicări cătră cele rele, prin groaza ce pedeapsa de care el va ști că nu poate scăpa urmează a-i însufle, cînd acea pedeapsă este potrivită cu vina, și totdeodată că să se pocăiască acei dintre vinovați carii ar mai putea să se întoarcă în mijlocul societății”.

* Vezi articolul asupra științelor publicat în no. 26 a *Foiei științifice (n.a.)*.¹

NOTE

A apărut în „Propășirea”, nr. 40, duminică în 15 octombrie 1844, p. 319—320, cu semnătura „M.K.”.

Apărarea condamnaților din rîndul oamenilor de jos, ca și apoteozarea haiducilor de codru au fost teme predilecte ale literaților generației de la 1840. Alecu Russo, în Studii naționale (1840), ne povestește de Ioan Petrariul: „hoț, dar om cinstit! Banda aceasta fu prinsă peste cîteva luni. Unul din ei primi să devie călău, pentru ca să scape de moarte, însă el era țigan!

Românul se face hoț, se face ispravnic, se face judecător, dar călău niciodată!” (Alexandru Russo, Scrieri, ed. P. V. Haneș, București, 1908, p. 180).

Vasile Alecsandri, în Poeziile populare, ed. a II-a, p. 260, comentează astfel un pasaj din balada lui Ion Petreanu :

„Începutul baladei lui zice :

Cine trece-n Lunca Mare?
Ioan Petreanu cãlare,
Cu cealmaa despre soare
Cît o roatã de car mare,
Cu trei rînduri de pistoale
Și-un baltag legat de șale.

... Hãituit de o poterã ca o fiarã sãlbaticã și prins de a doua oarã, el fu spînzurat în Cîmpul de la Frumoasa, de însuși tovarășul sãu Gavril Buzat, țigan de soi, carele primi a se face cãlãu pentru a-și scãpa viața.

Aici e locul sã facem o observație cã niciodatã un român nu s-a dedat la trista meserie de cãlãu” (P. V. Haneș, op. cit., p. 180, observã cã pasajul lipsește din ediția I a Poeziilor populare).

Potrivit unor acte din Arhivele statului din Iași, banditul Ion Chetreanu (Petrariul) a fost cerut de mitropolitul Veniamin Costachi ca vizitiu al Mitropoliei, dar, dupã ce și-a împlinit datoria cîtva timp, a fugit iar în codru (comunicare de Const. Turcu, cercetãtor din Iași; cererea lui Veniamin nu ne-a putut fi pusã la dispoziție. Vezi și Const. Turcu, Cheltuielile unui mitropolit la începutul veacului XIX, în broșura Contribuții documentare cu privire la mitropolitul Veniamin Costachi de G. T. Kirileanu, Gh. Ungureanu și Const. Turcu). Dealtfel, însuși Alecsandri, în comentariul citat, ne povestește întîmplarea cu Veniamin Costachi.

„Buletinul oficial” citat de Kogãlniceanu pentru iertarea datã de Bibescu vodã condamnaților la moarte este Buletin, gazetã administrativã, înființat de Eliad la 8 decembrie 1832; a continuat pînã la 26 ianuarie 1859, cînd s-a transformat în Monitorul oficial a Țerii Romãnești. S-a numit, de la 4 ianuarie 1847, și Buletin ofițial al Prințipatului Țării Romãnești; numerele 99, 110, 111, 113, 114, 115]1844 cuprind asemenea decrete domnești de grațiere.

Despre haiducul Ion Petrariul, vezi și nota 7, p. 63 din volumul de față.

M. Kogãlniceanu, Scrieri sociale. Ediție comentatã de Dan Simonescu, București, 1947, p. 69—73.

¹ Este vorba de *Ochire asupra științelor*, semnat I[on] G[hica] și publicat în „Propășirea”, nr. 26 și 27 din 9 și 16 iulie 1844. În acest articol, autorul studiazã, între altele, raportul dintre teologie și jurisprudență și ajunge la concluzia, ca și Kogãlniceanu, cã un om pedepsit cu moartea este mai pușin vinovat decît societatea care l-a educat ca sã ajungã la crimã. Este evidentã influența teoriilor lui J. J. Rousseau.

Despre civilizație

Cuvîntul *civilizație*, care noi de vro cincisprezece ani de-abia am început a-l cunoaște, vine de la *civiles*, ce latinește însemnează *ce este a cetății*. În adevăr, în timpurile antice, cînd omul în luptă cu natura nu îndrăznea încă a se zice biruitorul acestui strașnic protivnic, *cetatea* rezuma în ea toată puterea, toată priceperea ominească. Afară de *cetate* sau oraș sau tîrg, tot traiul era în primejdie, toată puterea era problematică. Pentru cei vechi, *societatea* era *cetatea*; pentru dînșii, *cetatea* cuprindea toate ideile de care se compune cuvîntul *civilizație*. Dar, din zioa ce natura biruită s-au făcut roaba omului, *cetatea* s-au aflat prea strimtă: întemeiată pe privilegiu, ea au refuzat să-și deschidă porțile gloatii. Atunce au alergat barbarii; toporul lor au sfărmat zidurile cetății și creștinismul întrînd în urmă-le au proclamat *societatea*, cuvînt nou ce fusese necunoscut lumii trecute.

Cu toate aceste, cuvîntul *civilizație* fu păstrat în limba politică, dar însemnarea sa se întinsese. El nu mai arăta numai dezvoltarea cetății, dar și dezvoltarea societății.

Ce este însă dezvoltarea societății? Dacă am răspunde că este dezvoltarea ideilor sociale, noi am arăta negreșit un adevăr netăgăduit, dar prin aceasta tot am lăsa întrebarea să rămîie întregă și ne-am îndatori să dăm o definiție mai mult. Deși am intra în explicații prea largi, trebuie însă să facem aceasta, spre a fi mai bine înțales.

Ideile sociale razimă pe două ordine de facturi: 1) facturile științifice, care cuprind izbînzile artei, a științei și a industriei; 2) facturile politice, ce cuprind împreunul relațiilor oamenilor între ei, a individului cu societatea, a societății cu individul.

Facturile științifice sînt norocitul rezultat a luptei omului în contra naturii din afară. Fieștecare ispravă a științii, a artii sau a industriei este o izbîndă asupra materiei pre care omul o supune trebuințelor și slavei sale.

Facturile politice sînt izbînzile omului asupra omului, fie a împilătorului asupra împilatului, fie a împilatului asupra împilătorului. Aici, cum se vede, sînt două serii de facturi cu totul opuse, care trebuie să întîrzie sau să grăbească civilizația, după cum ar rezulta din această opoziție, robirea sau dezrobirea.

Mai tîrziu ne vom întoarce la această deosăbire, dar de pe acum putem așeza principul că îmbele elementuri de căpitenie care alcătuiesc civilizația, facturile științifice și facturile politice, sînt amîndoa rezultatul unei lupte, începută de la

întemeierea societăților și urmîndu-se cu învăpăiere în tot șirul veacurilor. În adevăr, pururea omul au fost între doi protivnici: 1) natura din afară; 2) omul, cel asemenea cu el. Deci, de cîte ori el triumfează asupra naturii din afară, el adaoage la însuși a sa slobozenie — și pentru dînsul este emancipație sau dezrobire. Iată, dar, una din elementele civilizației. Dar, cînd omul s-au aflat în față cu omul, cel întii rezultat a luptei au fost robirea celor mai slabi. Acolo, negreșit, unul din elementele civilizației face lipsă; dar vine vremea curînd sau tîrziu că împilații reclamează împotriva împilării; o luptă nouă se rădică, din care trebuie să iasă dezrobirea celor mai înainte biruiți. Iată celalalt element de civilizație care vine de desăvîrșește una din fazurile omenirii.

Așa, în sfîrșit, factorul sau isprava civilizației se rezumă întreagă în acest alt fact, emancipația, fie ca să se atingă de lupta în contra naturii, fie ca să se atingă de lupta în contra omului.

Și să nu creadă cineva că prin aceasta facem numai un deșert joc de cuvinte, o clasificare arbitrară, făcută înadins spre a aduce toate la un singur cuvînt. Cînd omul aruncat gol pe pămînt, în mijlocul cumplitelor elemente, au trebuit să se deprindă a se îmbrăca, a-și face un lăcaș, a se hrăni, îndestularea fieștecărui din aceste nevoi materiale nu l-au mîntuit de un dușman, nu i-au sporit puterea? Cînd sfîșind sinul pămîntului i-au încredințat comoarele agriculturii, poroncindu-i să le însuteze, nu s-au dezrobît el de frica viitorului? Cînd dînd undelor un slab vas au orînduit vînturilor să-i înfle vălurile și să-l împingă spre țermuri depărtate, nu s-au pus el prin aceasta mai sus de depărtare și nu au nimicnicit spațiul? Cînd însemnînd gîndurile sale în caractere neșterse au zis tipografiei să i le vecinicască pentru urmașii sei, nu s-au mîntuit el prin aceasta de frica de a fi uitat? În sfîrșit, cînd, nădușînd aburul pînă ce i-au dat o putere nesocotită, el au poroncît acestii puteri să-l poarte pe aripile sale, n-au scuturat el prin aceasta lanțurile timpului? Toată arta, toată știința, toată industria este o emancipație, adecă o dezrobire. Toată izbînda făcută asupra naturii se întoarce în folosul slobozeniei ominești, adăogînd la bunăstarea omului. Aceasta este, cum am mai zis-o, una din condițiile civilizației.

Iată pentru ce este adevărat de a zice că războiul între popoare au fost una din cele mai puternice elementuri a civilizației. Un popor a căruia cunoștinți științifice sînt mai dezvoltate aduce prin izbînda rodurile lucrărilor sale unui alt popor mai puțin înaintat. Cu domnirea sa îi împune o bunăstare materială, pre care nu o cunoștea mai înainte, sau desfătări intelectuale, la care almintrele multă vreme ar fi rămas străin. Într-acest chip Alexandru trădă* Răsăritului emancipația intelectuală și pregăti imperia Seleucizilor și școala Alexandriei¹.

Mai ades încă războiul pregătește civilizația poporului biruitor, care atunci se face tributarul ideilor științifice a biruitorului. Așa, Grecia ocîrmuia Roma prin învățații și artiștii săi², în vreme cînd Roma domnia în Grecia prin proconsulii sei. Așa barbarii, adunați ca să dărme Imperia romană, primiră învățăturile religiei creștine.

Însă această emancipație intelectuală, din orice izvor să vie, fie dată de la biruitor la biruit, fie învățată prin biruit biruitorului, nu fu de agiuns multă vreme nevoilor popoarelor. Ele vroiesc să-i mai adaoagă și emancipația politică. De aice noue lupte, în care curînd sau tîrziu biruința vine în sprijinul dreptății; și prin izbînda driturilor lor, popoarele vin de desăvîrșesc civilizația, împreunînd îmbele ei elemente.

* *Trădă* — sensul latinescului *tradere*: a da, a transmite.

Ar trebui să petrecem istoria tuturilor națiilor una după alta, spre a dovedi că lucrurile așa s-au întâmplat, dar credem că am zis destul spre a face pre cetitori să înțeleagă sistemul nostru.

Civilizația este, dară, adunarea împreună a izbînzilor științifice și a izbînzilor politice.

Din aceasta, cea întâi consecuenție ce urmează este că, oricare să fie propășirile omului în arte, în științe, în industrie, dacă el nu-și izbîndește driturile sale, ca cetățean, civilizația nu este deplină; a doua consecuenție este că, cu cît se mărește numărul cetățenilor chemați la împărțeala comună a driturilor sociale, cu atîta se lărgeste cercul civilizației. Se poate deci încredința, cu toată siguranța, că ideea civilizatrii care domnește pe toate celelalte este ideea care cheamă pre toți oamenii să vie să ieie loc în marea obștime socială, în alte cuvinte, ideea că toți trebuie să fie deopotrivă.

Nu ne va fi, dar, greu de a răspinge acea zicere banală că staturile pier prin exces, adecă prisos de civilizație. Pentru acei care nu văd în civilizație decît luxul și vițuriile luxului, acest paradox poate să aibă ceva logică, numai că greșesc nevrouind a cunoaște principul civilizației și prin aceasta se înșeală și asupra urmărilor ei. Precum am înțeles-o și am arătat-o, civilizația se razimă pe dreptate; niciodată însă stat n-au pierit prin prisos de dreptate. Pururea, dînpotrivă, căderea imperiilor au fost precedată de vreo mare strimbătate, care de mai înainte dezvinovăția pre Pronie și făcea neapărată o cumplită pedeapsă.

NOTE

A apărut în Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845. Anul IV, Iași, La Cantora Foiei sătești, 1845, p. 17—21; apoi în Calendar ... pe anul 1846. Anul V, p. 17—21, și în Album istoric și litteraru de M. Cogalniceano. Ilustratu cu 12 litografii, Iassii, Libraria noua, 1845 p. 17—21. Toate aceste trei publicații sînt identice în ce privește partea literară. La primele două sînt diferite numai părțile calendaristice, iar la Album istoric nu există parte calendaristică.

Acest mic studiu social are factură și parfum de enciclopedie și, probabil, sursa va fi găsită în enciclopediile vremii.

În revista „Albina românească”, nr. 64, joi 16 august 1845, p. 257—259, a apărut ca „foileton”, sub titlul: Reflecțiile unui sahastru, următoarea apreciere asupra articolului Despre civilizație al lui M. Kogălniceanu:

„Pe cînd toată lumea plînge pentru repegiunea cu care timpul petrece noianul acest nemăsurat a lumii, eu, retras între munții patriei, mărginit într-un orizon îngust, mă tînguesc de întîrzierea cu care acest moșneag pășește în a mea sferă!

Sînt trei luni de cînd am tuns a mea turmă mică, albinele a doa oară încep a roi, în valea săhăstriei mele aștept încetarea ploaiei, ca să pot secera ogorașul de gruu, și abie acum au reserit aice Anul nou, prin Calendarul pentru poporul românesc pe anul 1845! Dar supărarea despre întîrzierea de o giumătate de an au pierit cu înșăfoșarea acestei cărți, menite a fi pentru români un prezent interesant de Sîntul Vasile, atît în privirea materiilor, cît și pentru eleganța ediției, care au adus redactorului un nou merit.*

Opt colaboratori, între cari un anonim și un A.D., au înavușit calendarul cu a lor compuneri, reflecții și poezii, mi-au adus de agiuns materie de cetit, de reflectat și de vorbit, pînă la încheierea

* *Prezent* — dar, cadou.

anului. Fără a compromita meritul Sibilei, prezicătoare de ploaie, de senin și de frig, ferindu-mă de întunecimi de soare și de lună, adaug drept la civilizație.

Nu pot intra în critica acestui articol fîntitor a da românilor o idee despre Civilizație, pentru că ar trebui să fie foarte civilizată spre a-l înțelege deplin, însușime iertată a nu ave un sahastru, mărginit numai în îndeletnicirile evlavioase, a cele rurale și în contemplarea naturii. Protestez însă în contra ideii domnitoare în acel articol, că în civilizație omul se luptă cu doi protivnici, între care cel înțiu este natura din afară. Eu trăiesc chiar în sînul naturii, doresc a mea și a compatrioților civilizație și niciodată nu am simțit întru aceasta împotriviri din partea naturii. Natura, urmînd legei nestrămutate a Urzitorului, nu are patimi, nu asuprește, nu ademinește pe omul spre rău; ea este mănoasă în veci, nepărtinitoare și mămă pentru toți. Cu asemenea însușiri au deschis omului toate odorele ei. Omul numai, cel particular precum și cel politic, în acele patimi, în ambiția și în nesațiul său, pune piedeci aproapelui întru împărțirea dreaptă a darurilor comune hărăzite de natură și a dreptului politic ce din ea răsare și cere a se răzîma pe civilizație. Acest rău, prenumit egoism, înnăscut în om și menit în veci a se lupta cu prințiipiul binelui comun, este așa de rafinat, încît chiar cu diplomata, spre a adăuga scopul seu și a-l legitima de drept, se mascuește în motivurile cele mai drepte la părere. Încît adevărații protivnici a civilizației sînt: 1-*iu omul varvar, dușman civilizației, pentru sine și pentru toți, și al 2-*lea, omul egoist, dorind civilizația, averea și vrednicia numai pentru sine și a sa castă. Cînd va sosi timpul în carele senzul cel drept a oamenilor nu se va mai amăgi de aceștia, ce va căuta și va cîștiga o civilizație pozitivă! Căci atunce numai și soțietatea noastră va ave vot și mijloace a reclama și a se bucura de un drit politic. Cu toate aceste, fîntirea cea bună ce înfățosează autorul anonim în acel articol, de a încredința pe românul că numai civilizația este a sa mîntuire, covîrșește reflecșiile sahastrului, carele întru asta deplinit cu el se unește”.**

„Sahastrul” retras în munți nu poate fi decît Gh. Asachi, care, de la 1841, se retrăsese la Piatra și se ocupa de fabrica lui de hîrtie.

¹ Alexandru care „trădă Răsăritului emancipația intelectuală” etc. este Alexandru cel Mare regele Macedoniei (336—326 î.e.n.), întemeietorul imperiului elenistic. Reținem concepția înaintată a lui Kogălniceanu, care, asemănătoare cu aceea a specialiștilor de azi, vede în acțiunile militare ale lui Alexandru Macedon elemente de progres: a dat cetăților cucerite din Asia libertatea autoadministrației, a lăsat fiecărui popor libertatea credințelor și miturilor lui. Libertatea dată de Alexandru contrasta cu tirania și exploatarea satrapilor și regilor persani, care le subjugaseră pînă atunci. Alexandru nu a fost un lacom „conquerant”, ci un eliberator al popoarelor subjugate. Ap. Dascalakis, *Alexander the Great and Hellenism*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1966, p. 263—284 (cap. „His hellenic spirit and the hellenization of the ancient world”).

După stingerea urmașilor direcți ai lui Alexandru (diadohii), la anul 280, urmează epoca epigonilor, care duc la dezmembrarea marelui imperiu elenistic. Dintre epigoni, totuși, regatul Seleucizilor și-a întins pentru mai mult timp stăpînirea în Asia, Egipt și Europa, nutrînd, în urma unor victorii parțiale, speranța chiar a unei reîntregiri a imperiului lui Alexandru cel Mare. A. B. Ranovici, *Elenismul și rolul său istoric*, București, 1953, p. 127—189 (cap. IV: „Regatul Seleucizilor”).

² Vedem aici o aluzie la versurile simbolice ale lui Quintus Horatius Flaccus (*Epistole*, II, 1, 156—157: „Graecia capta fêrum victorem capit et artes intulit agresti Latio”) (Grecia cea cucerită a primit [suferit] fierul cel victorios, dar a dus artele în Lațiu cel agricol).

Despre velnițe* și urmările lor

În *Almanahul* anului 1843 s-au scris următorul articol asupra cumplitelor rezultaturi a îmulțirii velnițelor în Moldova:

„Nimene nu poate tăgădui că holerca face pre om prost, crud, îi slăbește duhul și trupul, îi înrăutățește caracterul și-i înlesnește plecarea spre trîndăvie și năravuri rele. Soiul oamenilor tari și frumoși se strică și norodul se pierde. Că caracterul norodului nostru au suferit din pricina prea multei băuturi a holercii, aceasta fieștecare o mărturisește; de aceea vremea au venit ca să ne facem întrebarea cum am putea depărta un rău așa de obștesc și de stricăcios.

Fieștecare pahar prea mult îi blăstămat, pentru că într-însul este un drac — strigă Casio a lui Șecspir¹, după ce el în beție și-a omorit prietenul. Cîte pilde avem despre acest adevăr. Trebuie să mărturisim că în stările cele mai înalte întrebuițarea peste măsură a băuturilor spirituoase în vremele aceste au scăzut mult și opinia publică arată astăzi cu degetul pre acele care își înecă mintea în beție, în vreme cînd în veacul trecut pîn și la Curte băutura peste măsură era primită și virtuosul carele putea înghiți cele mai multe pahare era sigur să fie aplaudat. Dar, dacă năravurile noastre s-au îndreptat astăzi la o parte a societății, băuturile spirituoase într-o altă parte au cîștigat un cîmp foarte mare, pentru că și-au întins puterea asupra norodului celui mai de jos și paguba care prin aceasta se pricinuieste îi cu atîta mai mare, că vine mai ales din întrebuițarea holercii, care din toate băuturile este cea mai primejdioasă. Arderea holercii în zilele de astăzi s-au sporit într-un chip foarte neliniștitor pentru orice prieten a omenirii, mai ales prin introducerea velniților cu aburi și a culturii cartoflii spre lucrarea lor; prin aceste, holerca s-au făcut pentru stările cele de jos o băatură așa de ieftină, încît într-o mare parte a Moldaviei de Sus au biruit cu totul pre celelalte băuturi spirituoase și holerca singură se caută, împregiurare ce pricinuieste risipa multor familii și pot zice și a multor sate. Din deosebite părți răsună tînguiuri obștești asupra acestei nenorociri, care din zi în zi sporește cu un pas foarte grabnic. Singurele locuri care încă nu suferă așa de mult despre acest reu sînt acele unde se lucrează via; și pe acolo primejdia ne amerință. Băutura holercii în curînd ne va face o mare parte a populației neputincioasă de a

* *Velniță* — povarnă (moldov.): instalație primitivă cu 1—2 cazane pentru fiert borhotul de prune; aburii rezultați trec printr-un aparat cu țevi instalat într-o butie cu apă și se transformă în juică (rachiu sau holercă). Instalația se așază pe lîngă o apă curgătoare, care, printr-un jgheab, întreține apa mereu rece în butie. Kogălniceanu scrie că în Bucovina se fabrica holerca și din cartofi.

munci, stricată la trup și la duh; de pe acum vedem că cele mai multe răutăți și neorînduiele se fac în părțile unde holerca se întrebuițează mai mult; aceasta înriurește foarte rău pîn' și asupra urmașilor; și așa în curînd vom vedea soiul țaranilor noștri, astăzi încă frumos, zdravăn și nalt, schimbat într-un soi uřit, corcıt, slab în trup și în suflet. Trebuie, dar, numaidecıt să luăm măsuri spre depărtarea acestui rău, almintrele vom fi învinovățiți cu dreptate că noi, într-un pămînt roditor, am pus sămînța ticăloșiei obștești pentru vremea viitoare!

Un străin prieten a omeniei, carele s-au îndeletnicit foarte mult asupra relexor urmări a acestei băuturi, propune următoarele măsuri spre dezrădăcinarea răului:

1. Velnițile să se lovească cu un bir foarte greu, pentru ca numărul lor să se împuțineze.

2. Ocîrmuirea să îndemne norodul prin scrieri obștești a se feri de holercă, arătîndu-i relele urmări a acestei băuturi.

Asemine ocîrmuirea să împuțineze crișmele, care și acele să fie deschise numai zioa.

3. Tribunalurile criminalicești să nu mai vadă în beție o împregiurare ușurătoare pentru vinovat.

4. Berăriile să se ocrotească în tot chipul, pentru că, de îndată ce berea va fi ieftină și mai ales bună, holerca de la sine se va părăsi.

5. Soldații, slujitorii și lucrătorii publici să fie îndatoriți de cătră ocîrmuire de a se feri de asemenea băuturi.

6. Să se înformeze societății de temperanție care să îndrepte opinia publică.

Este adevărat că din început o mică cıtıme de alcohol sau spirt se poate mistui de persoane foarte tari, pentru că puterea mistuitoare a omului sánatos este așa de mare, încıt ea poate birui pîn' și otrava, dar tot ațiță o lucrare atıt de întărtătoare nu numai în sistema nevrelor, ci în toate celelalte sisteme a trupului, încıt o slăbăciune foarte mare a vieții este neapărata urmare. Ostenitul dorește odihna, flămîndul hrana, însătutul apa, slabul puterea. Cunoștința puterii ațițătoare a băuturii spirituoase deșteaptă dorința de a o gusta. Acest fel de slăbăciune este o stare bolnăvicioasă, mai ales a nevrelor instinctive, în care stare nimene nu mai poate afla sfîrșitul mîntuitor și încă mai puțin a păzi o dreaptă măsură. În o asemenea stare, holerca se bea totdeauna într-o măsură covîrșitoare peste puterea mistuitoare a vieții. Otrăvitoarea băătură care într-acest chip întră înlăuntru trupului este totdeauna vrăjmașă vieții și aceasta se arată prin o mulțime de fenomene, care sînt cunoscute sub nume de beție sau aburi de holercă. Aburii holercii se deosebesc de aburii vinului, că fac pre om rău, crud, minciunos și-l aduc în starea dobitocească. Spirtul omoară în îmbătat orice simtiment nobil, lucru ce nu se poate zice și de vin, măcar că și beția vinului este o stare nesănătoasă. Asemine foarte deosebită este isprava vinului și a holercii asupra bolnavilor și asupra celor sculați din boală. Acestora vinul le folosește, în loc că spirtul le strică, ca otrava.

Fără a căuta pilde străine, de cîte ori nu ne s-au întîmplat să vedem sau măcar să auzim că în multe ori s-au găsit oameni morți ce înghețaseră pe drum iarna; cele mai multe ori au fost din pricină că era stăpîniți de beția holercii cea mai cumplită. De cîte ori altă dată iar n-am avut priveliștea de a vedea oameni în floarea tineretii murind din urmările beției și la unii chiar s-au văzut cum holerca se aprinsese înlăuntru lor și le ieșea pe gură în aburi fierbinți ca para focului. Cîte nelegiuiri, cîte morți se pricinuiesc din beția holercii. Toate aceste nenorociri nu se vor mai întîmpla cînd norodul se va putea încredința că holerca este mai ră decît ciuma,

pentru că omoară și sufletul și trupul. Acela care ar putea stîrpi acest biciu dumnezeiesc din țara noastră va merita cu drept cuvînt numele de părinte a norodului”.

Acest articol n-au avut altă ispravă decît că cîteva inimi generoase s-au grăbit a-și arăta simpatia lor pentru opiniile noastre, publicînd deosebite articole în *Albina românească*², în *Foaia de Transilvania*, în *Foaia științifică*³, toate compuse în același duh care ne-au însuflat și pre noi, toate menite de a deștepta luarea-aminte obștească asupra reului ce din zi în zi sporește și în curînd se va face nevindecat.

În adevăr, velnițele, deși atacate prin toate canalurile publicității, departe de a se împuțina, urmează neconținut a se spori, și numai în ținutul Sucevii, cel mai sărac în velnițe din toate ținuturile Țerii de Sus, peste douăsprezece velnițe sînt acum pornite, fieștecare de o putere de a da de la 50 pînă la 100 vedre spirt pe zi! Acest rezultat nepriincios și nemulțemitor a silinților atîtor publiciști și filantropi trebuie poate să-l atribuăm puținului credit de care *se bucură* numele lor în opinia proprietarilor. Dumniilor poate socot că articolele noastre nu sînt făcute decît ca să împlem filele jurnalelor și călindarelor și să ne dăm un aer de filantropi, cînd nu cunoaștem nici nevoile, nici interesele țerii noastre, cînd mai ales nu avem nici o ispită întemeiată pe o lungă vristă. Aceasta este o socotință foarte nedreaptă pentru noi, carii în cererile noastre am fost mult mai moderați decît părinții noștri. Nu, noi nu sîntem acei întii carii am strigat în contra velniților și spre dovadă și întărirea zicerilor noastre să ne fie iertat a arăta mai jos opinia a *optsprezece boieri* mari, pre carii nimene negreșit nu va îndrăzni a-i numi patrioți rei și necunoscători interesurilor țerii lor și carii cerea nu mai puțin decît *desființarea tuturilor velniților* din Moldova.

În vremea lui Alexandru Constantin Mavrocordat v.v., o samă din lăcuitori cerînd voie să se facă velnițe și osebit alții iarăși rugîndu-se ca să nu dea ceruta voie, domnul, în 3 iunie 1783, au întrebat socotința Adunării Obștești de atunci; și iată ce prin anafora din 15 iunie același an, care se păstrează în original în Muzeul din Odesa, i-au răspuns în această pricină: Gavriil mitropolitul Moldaviei, vel logofeții Dimitrie Sturza, Constantin Roset, biv vel logofătul Ioan Canta, vel vornicii Neculai Roset, Iordachi Canta, Gheorghie Sturza, Lascarachi Roset, Iancu Caragea, biv vel vornicii Lupul Costachi, Ioniță Canta, hatmanul Constantin Roset, vel postelnicul Alexie Mișoglu, vel visternicul Matei Canta, biv vel visternicii Iordachi Balș, Iancu Canta, biv vel spatarii Iordachi Canta, Depasti și vel banul Nicolai Balș.

„Prea înălțate doamne:

Prin domneasca țidulă ni se poroncește de către înălțimea ta ca, adunîndu-ne la un loc, să luăm sama și să socotim de se cade a se da voie unora din lăcuitori carii prin jaloaba lor au cerut voie să facă velniți, fiindcă de pe altă parte iarăși prin răvașe de jaloabă s-au rugat înălțimei tale o samă din lăcuitorii ce sînt din partea unde se află lipsă de pîne, ca să nu se dea voie ca aceasta, pentru că, cu stricăciunea pînii la velnițe, li se va pricinui și mai multă lipsă. Deci, după luminată poronca înălțimei tale, adunîndu-ne la sfînta Mitropolie, am făcut cu amăruntul cercetare acestei pricini și nici cu un chip nu s-au găsit cu cale a da voie ca aceasta, întîi că băutura horilicilor nu este nici trebuincioasă, nici cuviincioasă la viața omenească, precum este pînea, întru care razămă tot temeiu hranei vieții omenești de la mare pînă la mic. Horilca au fost atîta ani cu totul lipsită din pămîntul acesta, cu poroncă ca nici în pămîntul acesta să se lucreze, nici din Țeara Leșească să se aducă și nu numai că nici o greutate n-au simțit lăcuitorii, precum au suferit și sufăr și acum de lipsa

pîni, ce încă s-au folosit din alijverișul* metahirisirei** metalelor pămîntului, fiindcă în locul horilcii aice se face rachiu, care este și cea mai bună băutură decît horilca, care se face din materiile pămîntului acestuia, din perje, prune, din tescovine***, din drojdiile vinului, cum și din vinul ce se strică și nu este bun de băut. Și, cît pentru făcutul rachiului, nu este trebuință de velniți, căci se poate face și fără velnițe, precum îl și fac, căci fieștecare rachier și vutcar au căldările lor prin ogeaguri și fac rachiu de ajuns pentru îndestularea norodului.

La domnia mării sale Constantin Dimitrie Muruz vvd., pînă a nu se opri cu totul facerea și adusul horilcii din Țeara Leșească în Moldova, s-au fost dat de obștie strașnică poroncă ca nicidecum nimene să nu fie volnic a vinde la velniți grîu, fără numai mălai****, popușoi și secară, cum și grîu care a fi stricat; și lăcitorii, din prostimea lor, aflînd preț mai bun la velniți, nu numai că au vîndut mălaiul, popușoi și secară, toată hrana de peste an, cu socotînță că vor pute cumpăra mai pe urmă pentru hrana lor și a copiilor lor (și n-au putut afla, pricinuindu-se lipsă de obștie), ce încă înadins turna lăcitorii apă pin gropile cu grîul de se strica și putrezia și îl vindea la velniți după voia ce se dedesă și așa deodată s-au aflat țeara în mare lipsă, nu numai la hrana lor și a copiilor lor, ce și la trebuincioasa zahere, ce trebuia să se trimită la schelea Galațului pentru capanul***** împărătesc, după neurnita datoria pămîntului. Apoi din poroncă s-au făcut atunce cercetare de cîte căldări***** s-au aflat la velnițile Moldovei și ca cîtă sumă de pîne***** pot să lucreze într-un an, și din tablele ajutorinței***** s-au aflat pînă atunce opt sute de căldări și, după dare de seamă a jidovilor velnițeri, s-au aflat pîne lucrată în opt luni de zile 120 000 Galați-chilasă*****, zicînd însuși jidovii atunce la acea cercetare ce li s-au făcut precum, cînd să steie să lucreze toate căldările într-un an, pot să lucreze și 360 000 Galați-chilasă pîne, care această sumă de-abie poate ieși din toată Moldova; dar încă cîte căldări pute să se mai adaogă peste cîte era și desăvîrșita stricăciune ce aduce pămîntului velnițile și horilca este cunoscută și vederată; iar folosul rămîne numai a unora și mai mult a jidovilor și altor străini, scoțînd sume de bani din pămîntul acesta pe tot anul. Și oricînd se va da voie ca iarăși să se facă velniți în Moldova, pentru facerea horilcii, nicidecum nu poate fi îndestulare de pîne în pămîntul acesta, ce mai vîrtos desăvîrșită lipsă în toată vremea și, de se va și da poroncă ca să nu lucreze la velniți grîu, atunce lăcitorii, știind că ieu preț bun de la velniți pe pînea ce vînd, nu vor adăogi a mai sămăna grîu, ce vor sămăna tot secară și mălai și popușoi, ca să o poată trece și să o vînză la velniți; și atunce nu se va putea da din țeara aceasta trebuincioasa sumă de zahere la împărăteasca cetate a Țarigradului, după neapărata datorie ce are pămîntul acesta și nu numai că va rămînea toată greutatea asupra noastră, ce încă putem veni și la primejdie.

* *Alijveriș* — vînzare bună, negoț; aici: avantaj, cîștig.

** *Metahirisire* — folosire (gr.).

*** *Tescovină* — resturi rămase în teasc după stoarcerea fructelor.

**** *Mălai* — sensul moldovenesc: mei.

***** *Capan* — magazie pentru proviziile necesare trupelor turcești; ~ *împărătesc* — provizii destinate a fi trimise sultanului la Constantinopol.

***** *Căldare* — cu sensul de cazan de spirt.

***** *Pîne* — cereale, recoltă de cereale (arh.).

***** *Ajutorință* — dare în natură din produsele țaranului; se stringea vara și iarna.

***** *Galați-chilasă* — chilă obișnuită în portul Galați, unitate de măsură pentru grîne: 400 de oca sau 20 de banițe o chilă. Galații încă din 1837 fusese declarat port liber, iar pe la 1845, peste 1000 de vase comerciale navigau în apele Dunării, la Galați.

Ce de să va socoti de cătră înălțimea ta, să se scrie carte gospod* pe la toți ispravnicii ținuturilor, *ca să strice și să răsipească toate velnițile cite vor fi mai rămas, ca să se dezrădăcineze cu totul o răutate ca aceasta din pământul nostru, care nu cu puțină stricăciune s-au suferit nesimțindu-se. De cătră noi, doamne, așa s-au găsit cu cale și înștiințăm pe înălțimea ta, iar cea de săvârșit hotărîre rămîne la prea înalta înțelepciunea mării tale. 1783 iunie 15''.*

Această anafora** este îndestulă spre a dovedi că velnițile de la începutul lor în Moldova s-au privit ca un reu și că pururea ținirile tuturilor celor ce s-au interesat cu binele țării au fost desființarea lor. După ce, dar, am arătat opinia unor bărbați ce au stătut așa de sus în patria noastră și au putut prin urmare a înțelege trebuințele ei, orice alte ziceri din partea noastră ar fi de prisos și de aceea și sfîrșim fără a adăogi ceva mai mult de la noi.

* *Carte gospod* — ordin, document ieșit direct din cancelaria voievodului (slav.). *Gospod* — domnesc.

** *Anafora* — raport scris prezentat voievodului (gr.).

NOTE

Autorul a publicat acest articol în Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845. Anul IV, Iași, La Cantora Foiei sătești, 1845, p. 74—82, apoi în Calendar... pe anul 1846. Anul V, Iași, 1846, p. 74—82, și în Album istoric și litteraru, de M. Cogalniceanu. Ilustratu cu 12 litografii. Iassii. Libraria Noua, 1854, p. 74—82 (despre identitatea părții literare a acestor trei publicații, vezi nota de la p. 202 — 203).

O bună parte din articol este, după cum mărturisește autorul însuși, reproducerea articolului Holerca din Almanah de învățătură și petrecere, Iașii, 1843, p. 39 — 44 (aici corespunde cu p. 562 — 564).

Problema „vinarsului” era foarte actuală și în regiunea Năsăudului pe la 1840—1845; pericolul semnalat de autoritățile militare (pentru regimentele grănicerești de români) și bisericești era dublu: pentru sănătatea băutorilor și pentru bucatele recoltate, folosite la prepararea vinarsului. Autoritățile fac vinovați pe negustorii și crîșmarii evrei.

Ștefan Buzilă, Documentele bisericești, în „Arhiva someșană”, nr. 18, Năsăud, 1936, p. 415—416 (sept. 1840), p. 419 (dec. 1840), p. 427 (c.1845).

Ediție: M. Kogălniceanu, Scrieri sociale. Ediție comentată de Dan Simonescu, București, 1947, p. 83—96.

¹ Cuvintele lui Shakespeare sînt din drama *Othello or The Moor of Venice* (ed. Tauchnitz), actul II, scena III, p. 258; după ce Cassio lovește pe Roderigo, zice: *Every inordinate cup is unblest and the ingredient is a devil*, vers pe care Kogălniceanu îl traduce: „Fieștecare pahar prea mult fi blăstămat, pentru că într-insul este un drac”. Însă nu Cassio a omorît pe Roderigo (cum scrie Kogălniceanu), ci Iago.

² După apariția articolului lui Kogălniceanu, mai dă alarma în aceeași problemă revista „Albina românească”, XVII, nr. 75 (23 septembrie 1845), p. 305—306, unde, ca „foileton” și sub titlul: *Reflecțiile unui sahastru*, Gh. Asachi apreciază articolul *Despre velnițe și urmările lor* astfel:

„Opinia expusă în acest articol este un eho al sentimentelor fiecărui binecuvetător din lumea veche și nouă. Civilizația înspăimîntîndu-se de urmările beției, prin obșteasca anatemă, au osîndit o speculație țintitoare a demoraliza și în public a învenina, nu individul, ci o întreagă împoporare. Legile dumnezeiești și cele ominești să înăspresc asupra celui carele făptuiește vreo daună aproapelui său, cînd fabricația și vînzarea veninului, numit rachiou, se numără astăzi între lucrările unui econom harnic, carele cu atîta mai mult meritează asemenea titlu, cu cît mai puternic spirt poate produce. Fabricarea rachiului de cîteva veacuri s-au început în Italia, pe cînd era o doftorie numită *aqua vitae* (apa vieței); atunce rachiul măsurat întrebuințat putea fi de folos,

dar, precum îl bem astăzi, cu dreptul se poate numi apa morței! Di se va face statistica rachiului ce produc velnițele unui ținut, se va vede că, împărțindu-se cătimea între numărul lăcuiitorilor, asupra fiecăruia va vini atita oca, cită apă un om ar pute be de sete într-un an!

Apoi astă băutură, pe care sâteanul o capătă ieftin și încă pe credit, îl ademenește mai mult, ca una care înecă grija și de unde resare visul unei fericiri încântătoare! Puind în cumpănă rezultatul prefacerii pinei în rachiu, vedem despre o parte cîștig bănesc a proprietariului, despre alta sârăcia și demoralizația sâteanului, merit a-l hrăni și a-l înavuți; apoi cum se poate aștepta înavuțirea statornică de la acela pre carele îl sârăcești și-l demoralizești? Proprietariul unui sat are astăzi o mașină care-i fabrichează rachiul și 100 pînă la 300 mașini mici numite *lăcuiitori*, carii consumează rachiul fabricat; și, întru adevăr, ce alta sînt bețivii decît mașini în a cărora stomah, ca în o căldare, se toarnă licvidul ce, prin alcool ameșind creierii, le dispoaie de simțirea de om? Încît, deseori, banii carii încăsuieste proprietariul pe rachiu sînt pătați de fapte spurcate și de nelegiuiri. Prin nemăsurata întrebuințare a rachiului, carele s-au introdus și pe la locurile cele mai retrase a patriei noastre, vedem pe lăcuiitori scăzînd în puterea materială și morală, încît neamul cel frumos al românilor, acum în timp de liniște, scade din caracterul său ce l-au fost păstrat în furtunile de 17 veacuri! Dacă va zice proprietariul cel cu velnițe: «ce să fac cu grîul, cu cartofele?». Aci din Țara de Gios nu să vor țingui de apropierea schelei Galaților, unde află îndemînare de a vinde produsele lor, iară proprietarii din Țara de Sus, după schimbarea împregiurărilor economiei politice, înțelepțește să schimbe sistema cea veche, să învețe agronomia și vor afla că, afară de acele produse, mai sînt altele ce să pot cultiva la noi, care au un preț mult mai mare decît grîul și sînt mai căutate decît acesta, încît greutatea transportului pînă la Galați se face nesimțitoare pe lîngă prețul vînzării unor aseme[n]e produse alese. Aceste sînt: semintele de cînipă, de inu, plante oleoase, cele văpsitoare etc...., cultura și îmbunătățirea soiului oilor și a lînei, care se vinde cu un preț înzăcit mai mult decît cea de rînd. Urmînd unui asemenea sistem național, proprietariul de moșii nu va avea nevoie a preface grîul, de Dumnezeu merit pentru hrana și întărirea omului, în rachiu, ce-l inveninează și-l mișelește, iară folosul pămîntului îl va căpata prin a sa industrie și sudoare, iară nu prin blăstămul și sîngele aproapelui său!...

Drept aceea, nu putem de agiuns lăuda redacția acestui articol, merit a fi cetit de poporul românesc, în care, între alte argumente defăimătoare rachiului, se citează o legiure veche a Divanului Moldovei, ce ar face cinste filantropiei mult lăudate, care astăzi se admirează la soțietatea înfrînătoare din Anglia”.

(*Va urma*)

Dar n-a mai urmat.

³ Abuzul de băuturi spirtoase tari printre țărani Moldovei de nord a fost semnalat și de doctorul Ludovic Steege într-un studiu publicat în „[Propășirea] Foae științifică și literară”, no. 33, anul I, duminică în 27 august 1844, pe care-l reproducem:

„Despre întrebuințarea rachiului la boale
și
despre primejdiile pricinuite prin abuzul acestei băuturi

Între prejudețele care domnesc în clasa sâtenilor noștri, acele care se raportă la origina și lecuirea boalelor nu sînt nici cele mai curioaze, nici cele mai puțin vătămătoare. Nu voi pomeni aice vrăjile atît de des învinovățite a fi pricina boalelor și mijloacelor deșențate cu care se slujesc babele ca să descîntece răul, sau, cum zic țeranii, faptul*, ce s-au trimis cuiva de vreo mînă dușmană. Nu voi aduce aminte asemenea de dezgustăciosul obicei de a da să beie persoanelor lovite de junghiu materii excrementale sau baliga cailor și a vacilor. Aceste mijloace pricinuid oțerire unei înțalegeri sănătoase sau unui gust mai delicat, cele mai dese ori nu fac încaltea alt rău. Dar nu este tot așa cu rachiul, carele în starea de boală ca și în starea de sănătate este băutura favorită a țeranului. În adevăr, cum acesta se simte cam rău, îndată trimite să-i aducă de la crăcimă holercă, care, curată sau amestecată cu alte ingrediente, precum piperul ș.a., se bea fără cea mai mică cumpătare. Dacă se întimplă că acest mijloc are bună ispravă și că bolnavul se îndreptează din pricina sau cu întrebuințarea ei, aceasta nu slujește decît să o aducă în laudă mai mare; în loc, că, oricînd starea bolnavului se întimplă a se face mai primejdioasă, vina nu este niciodată dată holercii, ci numai mărimii răului sau puterii dușmanului care l-au vrăjit. Însă o mare clasă de

* *Faptul* — un obiect vrăjit, fermecat ca să aducă rău (sau bine) cuiva. În lumea satelor se credea că, dacă arunci *faptul* în calea unui dușman, acesta se umple de bube. Dimitrie Dan, *Legenda „horlicii”*, în „Deșteptarea”, nr. 55, Cernăuți 13/26 iulie 1903, p. 1—2, legendă culeasă în satul Streaja.

boale este pricinuită prin inflamația vreunui organ a trupului: și nu trebuie să fie cineva doctor spre a ști că a da rachiul unei persoane suferitoare de flogos * este ca cînd ar arunca oloiu în foc. De atunci este ușor de a înțalege ce ispravă trebuie holerca să pricinuiască la junghiuri, spre pildă, la care țeranii o întrebuințează așa de des, mai ales dacă răul este ceva mai înaintat, cînd niște muștar, hrean sau cîteva lipitori puse la locul dureros ar fi putut împrăstia răul. Din început el crește cu greutate supt înriurirea deselor doze de băutura spirtoasă ce i se dă. Dacă rachiul poate să facă oareșcare slujbe la țară, aceasta este cînd se aplică pe din afară; așa spre pildă rachiurile care este obicei de se fac cu această băătură, sau frunzile de tiutun care se ud în el și pe urmă se pun la junghiu, după ce s-au presărat cu piper, au fost cîteodată folositoare. Dar, în lipsa unor mijloace alese cu mai mare luare-aminte, dieta, ferirea de vin și de spirit, asudarea pricinuită prin vreun ceai de plante aromatice, precum floarea de soc, romonița, tei sau, la patima de plămîi, nalba, vreo curățenie de casă, precum, în lipsa altia, zamă de prune fierte, aceste vor contribua cu mai mare folos la tămăduirea boalelor acute decît holerca și tainicile descîntări a babelor, sau cel puțin nu vor face-o cu neputință naturii, care la săteni face ades toate cheltuielile tămăduirii și chiar cîteodată triumfează de împiedecările ce-i vin prin mijloace contrare.

Ades am avut prilej să însemnez că aceia ce îndeamnă mai ales pre bolnavi[i] de pin sate și pre acei de clasele de jos, din țiguri, să beie rachiul este starea de slăbăciune, de stîlcitură, cum așa zice așa, a mădulărilor și a șelelor, ce simțesc simptome care cîteodată precedează boalele acute. În aceste întîmplări, slăbăciunea, osteneala sînt numai părute, iar în faptă este mai mult o apăsare de puteri pricinuită prin vreo lucrare inflamatorie, pre care băutura rachiului o așită și pre care o bună luare de sînge ar îndrepta-o, cînd aceiași luare de sînge făcută la un individ adevărat slab sau lovit de vreo boală cronică l-ar apropia mai mult de mormînt.

Așezarea velnișilor care mai ales s-au înmulțit în ținuturile de sus au răspîndit într-o îmbelșugare de spăriet obicinuița holercii între lăcuiitorii din sate. În această privire această industrie au făcut cel mai mare rău țerii**. Cîți harnici gospodari și-au ruinat așa trupul și averea, dîndu-se beției ușoare a holercii, care este de zece ori mai stricăcioasă decît beția pricinuită prin vin. Sănătatea nu suferă mai puțin de această blăstămată băătură decît avuția. Dintîi, pentru ce se atinge de isprăvile grabnice a unei mari cîtimi de spirit în stomah, el poate produce o suire a singelui la crieri, spasmuri strașnice și epileptiforme, apoplexia însuși. Isprăvile a băuturii obiicinuite a holercii sînt tot așa de căinat. O tremurare nervoasă întovărășită de un delir, cîteodată furios (*delirium tremens potatorum*), se face partea bețivilor și o soartă mult mai grozavă îi lovește cîteodată. Trupul acestor nenorociți adăpat de spirit poate să se aprindă și să ardă întreg la apropierea celui mai mic foc. Pildele de arderi omenești pricinuite prin această băătură, așa de rari altădată, în zilele noastre se înmulțesc într-un chip îngrozitor și în curînd nu va mai fi sat să nu poată arăta întîmplări de acest fel. Aceste se arată mai ales iarna, cînd bețivii se dedau mai mult acestii patimi și cînd ei se află mai ades în relație cu focul. Persoanele grase sînt mai mult supuse unei asemenea primejdii, macar că și cei slabi nu sînt totdeauna feriți.

O pară mică albăstrie se întinde repede pe toate părțile trupului și urmează pînă la prefacerea în cărbuni și chiar în cenușă a părților arse. Dacă cineva pipăie părțile aprinse, o materie grasă se lipește de degete și urmează a arde. Un miros tare și neplăcut, întocma ca putoarea de corn ars, se răspîndește, un fum gros și negru se prinde pe pereți în formă de funingini oleoase și grețoase la nas; iar podeala de jos a odăii se împle de grăsimă topită. Rareori straietele și mobilele se strică; intensitatea și regegiunea arderei nu se par nicidecum potrivite cu pricina ce au aprins-o. În cîteva ceasuri, trupul este prefăcut în cenușă și cîteva fărîmi osoase formează singurele rămășiți a unui trup odată organizat.

Asemine aprinderi s-au putut cîteodată stinge, acufundînd partea aprinsă sau trupul întreg în feredeu, dînd bolnavului să beie apă, lapte și alte băuturi acre, acoperindu-i părțile cu nisip, cu pămînt, spre a le ocroti în contra atmosferei. Dar sînt pilde cînd apa au fost neputincioasă să stingă acest foc”.

Dr. Steege

(Mihail I. Kogălniceanu, *Știri noi despre viața și activitatea lui Ludovic Steege. IV. Anii de agricultură*, în „Arhiva românească”, X (1945—1946), p. 121—143 (studiul) și 154—156 (reeditarea articolului)).

* *Flogos* — inflamație (gr.).

** În cîte articole date prin călîndaruri și prin jurnaluri n-am chemat luarea-aminte publică asupra grozavelor isprăvi a holercii, care ne zecimesc lăcuiitorii și demoralizază truște și sufletește poporul? Pînă acum n-am fost așa de norocit ca glasul meu să se ieie în băgare de samă și în sfîrșit să se facă ceva pentru stîrpirea unui rău care amenință în curînd să se facă nevindecat (*nota lui M. Kogălniceanu*).

Un tâlhar cinstit

*Gazeta tribunalurilor*¹ din Franția ne povestește următoarea întâmplare:

În joia trecută, 31 octomvrie, la opt ceasuri de seară, un tânăr ca de douăzeci și doi de ani se suia într-un vagon la Ruen, ca să meargă pe drumul de fier la Paris. În compartimentul în care se așezase, se afla un bărbat cu trei copii ai sei și o damă de o vîrstă înaintată. Copiii adormiră în curînd; tatăl lor se arăta în gînduri pentru o treabă mare. Dama nu zicea nimic, nejuducînd că s-ar cuveni să înceapă ea vorba, însă se arăta în plecare de a responde la cea întîi întrebare.

Tînărul avea aerul tare vesel; dintei se uită la un ceasornic foarte frumos aninat la o alisidă* bogată; pe urmă, ca cînd ar fi vroit să vadă dacă nu uitase nimic, scoasă din buzunarele sale mai multe lucruri, între care se afla și o pungă a căria plinătate era una din cele mai vrednice de cinstit.

— În adevăr! zisă el deodată, trebuie să mărturisesc că drumurile de fier sînt o minunată aflare! Fără dînsele n-ași fi văzut poate niciodată Parisul, cea țeară a minunățiilor.

— Vii de departe, domnule? îi zisă părintele de familie.

— Ba zeu, nu! Sînt de la Ruen; dar am tristul avantaj de a fi fiu singur născut, și bunii mei părinți m-ar crede pierdut dacă un minut m-ar scăpa de sub aripile lor. În astă-seară ei mă cred la nunta unui prietin ce se însoară la Darnetal, la porțile Ruenului. I-am făcut să socoată că am să petrec acolo două zile, pe care într-adevăr vreu să le petrec la Paris. Poimîne-seară m-oi întoarce acasă, și așa voi fi la Paris patruzeci de ceasuri, fără că nimene să știe.

— Asta-i o festă, domnule, care ar putea să te ție foarte mult, îi zisă acel cu trei copii, și mai bine ai fi făcut să mergi la nuntă.

— Poate ai dreptate, domnule; dar ce-i de făcut! Sfatul îi prea tîrziu.

După o îndelungă vreme de tăcere, tînărul o întrerumpsă adresîndu-să cătră dama cea bătrînă.

— Dumneta, madamă, ești de la Paris?

— Da, domnule.

— Înțăleg că trebui să vă par un nebun, dumitale, precum și domnului, dar nebunia îmi va fi atît de scurtă, încît ar trebui cineva să aibă prea puțină îndurare ca să nu mi-o ierte.

* *Alisidă* — lanț de ceasornic (gr.).

Vorba ținu într-acest ton pînă la Paris. Scoborîndu-se, tînărul se grăbi să deie brațul damii, apoi îi ajută să-și ieie bagajul din mîinile amploiaților barierii și să i-l ducă pînă în ulița San-Lazar unde găsiră o trăsură de piață.

— Doamna mea, îi zisă atunce tînărul, o să-ți par foarte îndrăzneț, dar știi ce sînt și nădăjduiesc în îndurarea dumitale. Nu cunosc Parisul; proorocia domnului celuia din vagon m-au spăimîntat. În primejdie să-ți par vrednic de ris, îți mărturisesc că nu îndrăznesc să mă duc în vreo ospătărie. Nu știu unde să petrec noaptea... Fi-vei așa bună să-mi dai ospitalitatea pînă mîni!

— Îi cu neputință, domnule; trăiesc singură și fără slugă.

— Nu-i nimic. Respectul meu pentru dumneta va fi a unui fiu și m-oi mulțami cu primirea cea mai modestă... Te rog! Nu mă refuza, și fii sigură de vecinica mea recunoștință.

— De vreme ce vrei numaidecît, fii dar oaspele meu, îi zisă dama rizînd de întîmplare.

După aceste cuvinte s-au suit amîndoi în trăsură și peste un sfert de ceas au ajuns în ulița Corbului (*rue Corbeau*). Dama își introdusă tovarășul de drum în modesta sa lăcuință. În cîteva minute ea pregăti un pat în una din îmbele odăi, ce cu camera ei de culcat îi alcătua tot apartamentul. Își poftiră seara bună, și noaptea se petrecu liniștit.

A doa zi pe la opt ceasuri dama iese, după obiceiul ei, ca să-și facă proviziile, propuindu-și să deie cafe tînărului oaspe, pre care-l credea că dormia încă. După un sfert de ceas ea se întoarce și deodată ochii i se lovesc de neorînduiala ce-și vede în odăi. Broasca scrinului ei este stricată, saltarele dulapului deschise, toate lucrurile ce cuprind aceste două mobile sînt resturnate. Dar pe măsuta pusă în mijlocul odăii vede o hîrtie acoperită în parte de mai multe monede de aur. Hîrtia cuprindea aceste linii scrise cu plumbul.

„Doamna mea, părerele ades sînt înșălătoare, pentru tîlhari mai ales... Făcusem o bună treabă, credeam că aveam în mîni o a doa de aceeași natură; m-am înșelat. Dumneta ești săracă și cinstită, două cusururi ce nu am, dar la care îmi este iertat să compătinesc. Suta de franci ce-ți alăturtez este hotărită ca să-ți scoți lucrurile ce le-ai amanetat la casa de împrumut și a căroră am găsit țidula în scrinul dumitale”.

Dama și-au pus în rînduială toate lucrurile; nimică nu lipsia din ele. Era de prisos de a zice că fricosul tînăr nu s-au mai ivit.

Ei bine, dragilor mei cetitori, spuneți-mi, cunoașteți mulți oameni cinștiți carii ar fi făcut ca necinstitul tîlhar?

Poate Bujor², dacă ar fi trăit; dar și el era tîlhar.

NOTE

Fără să o semneze, Kogălniceanu a publicat această prelucrare literară în Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845. Anul IV, Iași, La Cantora Foiei sătești, 1845, p. 131—134. Se repetă, la aceleași pagini, în Calendar... pe anul 1846. Anul V. Iași, 1846, și în Album istoric și litteraru de M. Cogălniceanu..., 1854. Despre identitatea acestor 3 publicații, vezi nota de la p. 202—203.

¹ „Gazeta tribunalurilor”, după care spune Kogălniceanu că a prelucrat schița *Un țilhar cinstit*, este „Gazette des Tribunaux”, revistă care avea reporteri și în Principate. În coloanele ei s-a publicat, de exemplu, o comunicare amplă despre procesul „țilharului” Grozea, judecat la București la începutul lunii octombrie 1838. Gesturile generoase ale lui Grozea și declarațiile lui în fața judecătorilor l-au inspirat pe Alecsandri în balada *Groază hoțul*, publicată chiar de M. Kogălniceanu în al lui „Almanah de învățătură și petrecere”, Iași, 1844, p. 105–106, și pe Alecu Russo în *Groază, ultimul haiduc român*, editată de P. V. Haneș în Alexandru Russo, *Scrieri*, București, 1908, p. 315–323. Vezi și Silvia T. Bălan, „Groza” lui Alecsandri, *figură legendară sau personajiu istoric?*, Cernăuți, 1942.

Viața haiducilor, ca temă socială, a inspirat mai mulți scriitori ai generației 1840–1848.

² *Bujor* — haiduc, a trăit la începutul secolului al XIX-lea. V. Alecsandri a cules balada *Bujor* și a publicat-o în revista „Bucovina”, 1850, p. 173; i-a anexat, după obicei, o notă, în care spune că Bujor „era fecior boieresc la moșia unui boier pîn’ a nu se da la hoție; fiind însă rău bătut într-o zi de stăpînul său, Bujor a apucat calea codrului, ca să-și răzbune în contra boierilor” (Vasile Alecsandri, *Poezii populare ale românilor, adunate și întocmite de...* Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, variante de Gheorghe Vrabie, București, Editura pentru literatură, 1965, vol. I, p. 233–236; vol. II, p. 135–137).

Despre pauperism

(Vezi *Cerșitorul*)

„Societatea este o întovărășire neapărată și slobodă totodată; neapărată, pentru că, în contra unor idei filozofice, nu ne putem închipui omul afară din societate, pentru că el se naște și se păstrează în societate și că prin ea el se veciniceste; slobodă, pentru că ea are de temelie morala, lege firească a omenirii și care izgonește orice arbitrar, și pentru că legile de rindul al doile și organice care hotărăsc relațiile sociale, împreună rînduite cu morala, trebuie să fie expresia vroinții obștești, regulat întrebata și dovedită.

Cel întâi drit a fieștecării om este dritul de a trăi; cea întâi datorie este de a munci spre a trăi. A mânca fără a produce este, vorbind obștește, o surpare tiranică asupra dritului altuia, o călcare a dreptății, pre care societatea nu o poate suferi, numai însă ea să deie fieștecării mijlocul de a produce pentru consumația sa.

Dritul la muncă este condiția și rezultatul slobozeniei, eccerciția muncii este sfințirea și practica egalității. Este însă o modifi cație la aceste principii sau mai bine o îndeplinire a acestor principii. Toți indiviidui ce alcătuiesc societatea nu sînt în stare să muncească: unii din pricina slăbăciunii vîrstii, alții din pricina boalelor și suferințelor, alții, în sfîrșit, din pricina neajunsului muncii în potrivire cu muncitorii. În toate aceste cazuri, neatîrnate de vroința ominească și a cărora ispravă este de a pune un oareșcare număr de indiviidui în neputința de a-și cîștiga hrana prin muncă, de datoria societății este a veni în ajutorul lor și a li da ajutorurile trebuincioase. Această ajutare nu este în voia și placul fieștecării, ea este o datorie sfîntă, consecuență neapărată a al trielui princip a formului că toți oamenii trebuie să fie slobozi, deopotrivă, și frați.

Caracterul ajutorurilor ce trebuie date este arătat prin natura nevoințelor. Copilul părăsit, sau pre care familia sa nu poate nici într-un fel să-l crească, se face copilul societății, care-i este datoare o protecție deosăbită cu viața morală și materială, adecă cu mijloacele de viețuire, cu învățatura și educația. Bătrînul, carele prin munca sa și-au întrebuițat viața în sporirea avuțiilor obștești, a buniistare generale, are drit asemenea la ajutorul societății; ce ea face pentru dînsul este despăgubire de ce el au făcut pentru dînsa, aceasta este solidaritatea socială bine înțăleasă. Bolnavul, pătimașul fără mijloace personale de ajuns, au drit asemenea, fieștecare în proporția nevoințelor sale, la îngrijirile de tot felul ce se cer prin starea lor. Cît pentru cei sănătoși, pre carii împregiurări deosăbite îi țin întru o nelucrare silită, societatea le este datoare cu muncă; dacă ei nu o primesc, ea poate să-i silească la aceasta.

„Cersătorul”, litografie care a ilustrat articolul *Despre pauperism* (*Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845*, Iași, 1845, repetată și în *Calendar... pe anul 1846*, Iași, 1846, și în *Album istoric și literar*, Iași, 1854).

Calicia* este, în adevăr, într-un stat bine organizat, o faptă monstruoasă; îi o aristocrație în stremțe ce-și arată fără rușine trîndăvia ca un privilegiu și trăiește în socoteala și paguba muncii și a sărăciei însuși. Nu este de ajuns însă de a îndestula vremelnicește neajungerea muncii, trebuie încă a-i prevedea pricinile și a lovi în izvorul seu însuși ticăloșia zămislită prin pauperism, rană cumplită a civilizației moderne și care sporește în lume, în paralelă cu bogăția”.

Cu aceste cuvinte începe d. A. Blaise articolul seu asupra ajutorințelor publice, tipărit în *Călimdarul popular a Franței pe anul 1845*; aceste cuvinte arată pricinile ivirii cersătoriei, a ticăloșiei, a sărăciei, în sfîrșit, în cuvîntul tehnic, a pauperismului, precum și datorii societății pentru a-l depărta. Deși la noi încă sute de ani vor trece — și mulțămîtă fie pămîntului nostru celui mănos — înainte pînă cînd această plagă a straturilor industriale se va face simțitoare, totuși însă, mai de la începutul Principatelor noastre, prin orașe s-au constituat calici; lîngă fieștecăre casă boierească, lîngă fieștecăre monastire cersătorul își așezase șatra și bordeiul său: boierii și călugării erau datori să-l hrănească și să-l adăpostească. În sfîrșit, calicul au fost ajuns a face un trup, o breaslă deosăbită, cu privilegiurile, cu scutiurile, cu administrația sa. Lucru curios însă, calicii din veacul de mijloc era de neam străin între români; ei era sirbi și slavoni, și astăzi încă în Iași, în *Calicime*, toți calicii vorbesc încă limba nației lor și prea puțini moldoveni se află între ei. Cum am zis, ei forma un trup deosăbit. Ștefan cel Mare îi organiză în breaslă, le dăruie lor și neamului lor, în veci, mahalaoa din Iași Calicimea, care o stăpînesc pînă astăzi; le dădu voie să-și aleagă singuri starostele lor, îi scuti de toate dările și angăriile și-i puse subt

* *Calicia* — aici are sensul de sărăcia, pauperismul.

protecția mitropolitului*. Alți domni le hărăzire mai multe folosuri sau chiar de-a dreptul sau prin dănuirile ce făcea mănăstirilor; spre pildă, mănăstirea Cetățuia, prin actul de danie, era îndatorită să ție în toate zilele, peste tot anul, masă întinsă pentru săraci. Astăzi părinții greci păstrează încă moșiile dănuite, dar condiția dănuirii, masa, de mult au uitat-o, ca și multe alte îndatoriri a lor. Cu veacul de mijloc au trecut și ajutorurile ce le era hotărite; cînd, dinpotrivă, săracii înmulțindu-se în proporția sporirii populației au rămas astăzi cu totul în sarcina societății. Și cu toate aceste, nimica nu s-au făcut nici pentru ajutorirea celor în ființă, nici pentru oprirea înmulțirii lor! Greu lucru este și cîteodată și primejdios a descoperi ranele ascunse a societății; vinovat lucru însă ar fi dacă am tăce pînă cînd ele s-ar cangrena, căci atunce vindecare n-ar mai fi putincioasă și trupul întreg ar fi amerințat de pieire. Îi mai bine, dar, de a vorbi cu un ceas mai înainte decît prea tîrziu și așa ne punem în rizic.

Dacă pînă acum rareori ni se întîmplă a vedea oameni întînzînd mîna pin sate spre a cerșători, aceasta o sîntem datoare pămîntului nostru destul de bogat spre a hrăni încă pe atîta lăcuiitori cît are astăzi; cît, dar, românii se vor ținea de coarnele plugului, sărăcia îi va privi numai de la ușă și va respecta vatra lor. Nu este asemenea și în tîrguri; în aceste, populația fiind strins adunată, poftele mai aprinse, prilejurile de destrămare mai dese, mai multe meșteșuguri fiind căutate numai o parte a anului și lăsînd pre lucrătorii lor fără nici o muncă în ceealaltă vreme, toate aceste sînt mari pricini a sporirii sărăciei și cu jale trebuie să mărturisim că n-au mai rămas tîrg în care să nu vedem de acești ticăloși, bolnavi, slabi, stremțuroși, deznădăjduiți, chemînd în ajutor mila trecătorilor.

Dacă Reglementul organic prin pensiile ce dă din cutia milelor vine în ajutorul a multor săraci rușinoși, n-au prevăzut însă nici un fel de sprijinire pentru bolnavii incurabili, carii acum nu se primesc în spitalele unde se trătează numai boalele ce se pot vindeca; tot aceeași tăcere păzește pentru adevărații cerșători, pentru calicii leneși, pentru ieșiții din temnițe, carii, ieșind fără nici un capital, se găsesc

* Breasla calicilor din Iași și acea din Roman păstrează o mulțime de hrisoave și de acturi foarte interesante, cu greu însă i-ar putea cineva îndupleca ca să le arăte. Iată însă unul, din cele mai noue, de pe care am putut trage o copie; el aruncă ceva lumină asupra acestii bresle, ce încă astăzi formează un fel de *cour des miracles!*

„Gheorghie, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop și mitropolit Sucevii și a toată Moldo-Vlahia.

Facem știre cu această carte a noastră, cui se cade a ști, pentru breasla de *mișei*, de acei din Iași, care breaslă este așezată încă de răposatul Ștefan vodă cel Bun, carii avînd ei cărți de blăstăm și de la alți arhierii mai dinainte vreme, asupra cui le-ar face supărare macar cît de puțin acestor obidnici și neputincioși, carii cu mila creștinilor își petrec ticăloasa viața lor. Iată, dar, am făcut și noi această carte de blăstăm asupra cui le-ar face învăluială, zlotași * și pângaci **, sau alte angării care sînt pe alți săraci; și de i-ar învălu pre dînșii, această breaslă neputincioasă, unii ca aceștii să fie afurisiți și legați de Domnul Dumnezeu și de Maica Precurată și de doisprezece Apostoli și de trii sute optsprezece oteți (părinți) carii au fost în Niceea; și de blagoslovenia noastră ce ne-au dat Domnul Dumnezeu încă să fie afurisiți și dați anatemei. Herul, petrele să putrezească și să se risipească, iar trupurile acelora să steie întregi în veci; parte să aibă cu Iuda vînzătorul lui Hristos și cu procletul Arie hulitorul și să cază pe dînșii cutremurul lui Cain și să le fie pirișă însăși Maica Precista. Iară cine i-ar feri și le-ar încungiura casele lor, și întru nimic să-i învăluască, și mai virtos i-ar milui, unii ca acei să fie iertați și blagosloviți de Domnul Dumnezeu și de Maica Precista, și de toți sfinții, și de smerenia noastră încă să fie iertați și blagosloviți în veacul acesta și în cel viitor, amin. 1723 martie 22” (n.a.).

* *Zlotaș* – slujbaș însărcinat să strîngă impozitele.

** *Pângaci* – termen necunoscut nouă; din context: slujbaș mai mic în grad decît zlotașul, dar cu aceeași sarcină.

goli pe drum și n-au alte mijloace de viețuire decît de a fura iarăși, ori de a întinde mîna trecătorilor.

Pricina este că populația și prin urmare și nevoile de astăzi nu se pot potrivi cu cele de înainte 15 ani. Nimene nu poate tăgădui că în această vreme am făcut foarte mari propășiri și că prin urmare cu aceste ne-au venit și noue trebuințe. Din aceste, dar, lesne se poate înțelega că mult este de făcut în folosul și ajutorul săracilor, carii sînt părăsiți la toată greutatea ticăloșiei, a foameții și, în sfîrșit, a tuturilor neorînduielelor caliciei, această rană rușinoasă pentru omenire, cum zice d. Blaise, care omoară în individuu toate înaltele simtimente și-l împinge la crimă și roade încet sinul societății. Chipul cel mai priincios de a nu avea săraci este de a se milostivi cu cei ce sînt și mai ales de a prevedea și a ataca pauperismul în pricinile sale. Din toate ocîrmuirile nici una n-au propus mai bune măsuri spre a ajunge la stingerea caliciei decît Adunarea Națională a Franței. „Stingerea caliciei, zice raportul comisiei aleasă spre aceasta, este cel mai important problem politic de hotărît, dar soluția sa se face o datorie pentru o nație înțăleaptă și luminată, care, rădicînd o constituție pe temeliile dreptății și a slobozeniei, recunoaște că numeroasa clasă a celor ce n-au nimică cheamă, cu toate driturile omului, bîgarea de seamă a legilor“.

„Pînă acum această venire de ajutor s-au privit ca o binefacere, cînd ea nu este decît o datorie, dar această datorie nu poate fi îndeplinită decît cînd ajutorurile date de cătră societate vor fi îndreptate spre folosul obștesc.

Dacă s-ar pute închipui un stat destul de bogat spre a răspîndi ajutoruri gratuite asupra tutulor acelor ce n-ar avea proprietate, eccerșînd această stricăcioasă binefacere, acel stat s-ar face vinovat de cea mai mare crimă politică și, dacă acel ce trăiește are dreptate de a zice societății: *dă-mi cu ce să trăiesc*, și societatea are deopotrivă dritul să-i răspundă: *dă-mi mie munca ta*. Aice se înfătoșează acest princip, lungă vreme necunoscut în constituțiile sociale: că ticăloșia popoarelor atîrnă de la guvernurile lor.

Dacă administrația unui stat nu este așa că munca să fie în el în proporție oamenilor ce nu pot viețui fără a munci, ea favorează calicia, vagabondajul și se face vinovată de crimele produse de sărăcimea fără mijloace.

Dacă o haritate nesocotită dă cu nepăsare o leafă fără a cere muncă, ea dă o premie trîndăviei, darmă emulația și sărăcește statul.

Copilul, bătrînul ce societatea trebuie să-i ajute gratis nu sînt însă așa ajutați decît pentru că ei sau fîgăduiesc muncă, sau au și făcut-o; bolnavul se ajută asemenea prin un simtiment grabnic de omenire, dinaintea căriia se șterge toată altă considerație. Omul, în sfîrșit, ce preferează muncii cerșitoria se face așa vinovat înaintea societății și merită toată asprimea sa și oprirea cea mai grabnică.

Aceste principii cuprind toată sistema ajutorurilor ce un stat trebuie să deie acelora din mădulările sale care sînt fără mijloace personale. Ele sînt atît de vederate încît nu pot fi tăgăduite; și numai întocma lor punere în lucrare trebuiesc asigurate de cătră puterea legislativă”.

Temeliile ajutorurilor publice așa puse, Adunarea Națională căută mijloacele cele mai însușite spre a desființa cerșătoria. Și cum sărăcia se stinge prin proprietate și se ușurează prin muncă, ea propusă, spre a spori numărul proprietarilor, de a vinde în foarte mici părți, îndestule însă spre a hrăni o familie de lucrători de pămînt, averile domeniale și ecliziastice a căroră înstrăinare era proiectată de cătră nație.

Îngrășarea și curățirea locurilor, îmbunătățirea comunelor, plătarea de păduri, săcarea mlaștinilor, lucrul drumurilor îi da mijloacele de a plăti un preț mulțămitor aceluia ce ar fi vroit să lucreze.

Cît pentru săracii fără căpătii, ce nu vroia a munci spre a putea cerșitori, ea propunea să-i închidă în case de îndreptare (*maisons de cor[r]ection*), de unde apoi ei se trimită în așezămînturi agricole formate în colonii. Ateliere de haritate (*ateliers de charité*) fură înjghebate prin decretul din 30 mai 1790, și un alt decret din 16 dechemvrie următor dădu pentru aceste 15 milioane franci, spre a fi împărțite între toate departamentele Franciei.

Conventul, urmînd drumul tras de Adunarea Națională, publică o legislație întreagă asupra ajutorurilor publice și această legislație poartă caracterul de generozitate și de mărie ce deosăbește această însemnată epohă.

Războaiele și ocupațiile lui Napoleon îl opriră de a pune în practică frumoasele hotăriri a Adunării Naționale. Relațiile ce am dat cuprind în sine, în scurt, tot ce se poate face atît spre ajutorul săracilor de față, cît și spre oprirea sporirii lor. Negreșit că multe sînt care în starea noastră nu se pot aplica țerilor noastre. Ele nu sînt industriale și, prin urmare, niciodată nu vor avea a se teme de pauperismul care astăzi roade pre bogata Englitera. Socot însă că următoarele instituții ar putea fi puse în lucrare și la noi cu folos:

1. Un spital de incurabili, unde să se primească nevindecații bolnavi.

2. O orfanotrofie îndeplinită desăvîrșit, după principiile expuse în Reglement, la casa copiilor aflați, căci astăzi acești prunci, nefind decît ținuți la mance, îndată ce ajung la vîrstă de zece ani se văd lipsiți de orice ajutor și prin urmare siliți de a se deda cerșătoriei.

3. Un depozit de cerșători (*depôt de mendicité*), unde să se primească calicii bătrîni și slabi și acolo să li se deie muncă după puterea lor.

4. Așezarea de muncă în închisori, cu plată în favorul muncitorilor, ca așa închișii, în zioa slobozirei lor, să aibă un mic capital, încît să nu fie siliți prin lipsă sau a cerșători, sau a se apuca de vechiul lor obicei.

5. Măsuri energice spre stirpirea boalelor veneriane și a băuturilor spirtuoase, care, mai mult decît toate celelalte destrămări, sînt pricinuitoarele sărăciei.

6. În sfîrșit, îndămînări de muncă în vremea iernii, pentru meșterii ce nu lucrează decît vara, precum dulgherii, pietrarii ș.a. Prin tîrguri, curățirea uliților pentru deocamdată poate să le fie o ocupație îndestulă, numai să fie bine plătită.

7. O casă de păstrare (*maison d'épargne*), unde lucrătorul harnic în vremea verii să poată pune cu siguranție și cu dobîndă rodul ostenelelor sale, și iarna să poată retrage acești bani, spre viețuirea sa în vreme de lipsă.

Aceste măsuri negreșit că au în ele multe neîndămînări și greutăți; este treaba experienții de a le descoperi; în general însă nimene nu le poate contesta folosul. Aceste odată puse în lucrare, Ocărmuirea trebuie să fie fără milă pentru leneșii cerșători, pentru vagabonzii în stare de a munci. Aceștii trebuie prinși și închiși în case de îndreptare, unde să fie siliți a munci, căci acestora societatea nu le este datoare cu nimică și ei cu drept cuvînt se pot numi furi a muncii și prin urmare a avuției altora.

NOTE

S-a publicat în Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845. Anul IV, Iași, 1845, p. 176—184; apoi în Calendar... pe anul 1846. Anul V, Iași, 1846, p. 176—184, și în Album istoric și litteraru..., p. 176—184 (despre identitatea părții literare a acestor trei publicații, vezi nota de la p. 202—203). Semnat: „M.K.”.

În fața articolului, autorul a pus o stampă desenată de Kaufmann, în litografie, reprezentând o manifestare a pauperismului: Cerșătorul

Articolul este inspirat dintr-un mic studiu francez, publicat în Călimdarul popular a Franței pe anul 1845*, ceea ce mărturisește însuși Kogălniceanu. Autorul francez este Adolphe Gustave Blaise (1811—1886), un economist cu idei socialiste și cu o activitate apreciată în domeniul creditului, comerțului și industriei.

„Calicimea” de care vorbește M. Kogălniceanu ocupa în Iași un cartier întreg.

Iacob Negruzzi, Din copilărie (volumul Amintiri din „Junimea”), [f.a], p. 311—312, spune: „Calicii (în Țara Românească, cerșetorii) aveau pentru mine un interes deosebit, căci de vâle de casa părintească, spre șesul Bahluiului [...] se întindea Mahalaua calicilor, așa-numita Calicime domnească”. Costache Negruzzi a avut proces cu acești Țigani și nevoiași, vecini ai lui, pe cînd erau constituiți în breaslă sub starostele Mihail Ivanovici (aprilie 1841). Studii și documente referitoare la calicimea din Iași a publicat Gh. Ghibănescu, Breasla mișeilor și locul calicilor din Iași, în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului municipal din Iași”, fasc. 4 (1924), p. 83—111 și 193—194.

* În bibliotecile din țară nu am găsit acest Calendar.

Bărbați, femei și amorezi

Un bărbat de geniu, omul cel mai gros din Franția, d. de Balzac, au petrecut zece ani de zile spre a aduna observații matrimoniale cu care au compus o carte ce ar merita să fie cunoscută și tradusă de toate națiile unde sînt bărbați, femei și prin urmare și amorezi. Prin *fiziologia căsătoriei*, autorul franțez au vrut să arăte deosăbitele peripeții a stării însuraților și chipul cu care ar putea bărbații să se ferească de podoaba ce le este atît de neplăcută. O asemenea scriere neapărat trebuia publicată și în limba noastră. Sara, cînd așezați în jîlțuri comode, cu largi pantofli de caneva în picioare, învâliți în halaturi călduroase, stăm dinaintea sobii, privind flacăra focului, și gîndim de o parte la frumoasele vremi în care eram studenți, iar de alta la tristul timp de față și la orizontul și mai posomorit a viitorului, în acele ceasuri cînd ades vroim a goni departe de noi ideile supărătoare ce ne împilează, n-am găsit o mai bună petrecere, un antidot împotriva uritului și a mîhniciunii decît o ocupație veselă, și, dar, ne-am apucat de prelucrarea fiziologiei căsătoriei. Nădăjduim, dar, că macar prin această operă vom convinge pre iubiiții noștri concetățeni că noi nicidecum nu sîntem dușmani legilor și obiceiurilor strămoșești, și prin urmare oameni vrednici de ștreang, și că dinprotivă toate silințele, toate făpturile noastre nu țintesc decît ca să-i aducem iarăși la frumoasa vreme vechie cînd cele zece poronci se păzia încă și cînd fieștecare era stăpîn pe moșia, pe persoana, pe boul, pe asinul și — pe femeia sa. Vestita carte care învață chipul de a realiza sfîrșitul acestei poronci, adecă de a-și ținea femeia pentru sineși, am și prelucrat-o și este și dată tiparului. Pînă la publicarea ei însă, ca o limbă de pogheaz, cum ziceau strămoșii în limba strategică, socotim de cuviință de a împărtași cetitorilor almanahului nostru — dintre carii negreșit mai mulți sînt în poziție de a avea trebuință de o asemenea scriere — un fragment cuprinzător de chipul de a cunoaște amorezul și de regulele ce trebuiesc păzite spre a ținea pre femeia sa cît se poate mai multă vreme depărtată de acest dușman a odihnii gospodărești. Bărbații se vor încredința, nădăjduim, prin aceste puține file că cartea le este neapărată, și de aceea se vor grăbi a o cumpăra, neprimind și noi între subscriitorii ei decît — însurați și logodiți.

Precuvîntarea ne pare îndestulă; ne punem, dar, la lucru și chemăm toată luare-aminte a cetitorilor noștri.

Se apropie totdeauna un minut cînd popoarele și femeile cele mai proaste deschid ochii și văd că nevinovăția lor se întrebuițează reu. Politica cea mai iscu-

sită poate să înșele multă vreme, dar oamenii ar fi prea fericiți dacă ea ar putea pururea să înșele: mult sînge s-ar cruța la popoare și în gospodării.

Însă, din nenorocire, sîntem siliți să cunoaștem un trist adevăr. Despotismul cu toate viclesugurile sale își are nepăsarea și securitatea sa; aceste însă sînt asemenea cu acel ceas care este înaintea furtunii și a căruia tăcere iartă pre drumet, culcat pe iarbă, să audă într-o depărtare de un ceas cîntecul grierului. Dar deodată vijelia vine, și bietul călător se trezește rezbătut pînă la oase de ploaie, și atunce cam tîrziu începe a se căi că nu și-au căutat de cu vreme un adăpost. Tot așa pățește și însuratul. Înșălat prin liniștea, prin răbdarea, prin moralitatea femeii sale, el pierde din cap orice idee înspăimîntătoare, și în siguranța sa își zice: „Ochii femeii mele nu mă vor privi decît pre mine, această guriță nu va tremura de amor decît pentru mine, această blîndă mină nu va răvărsa gîdilitoarele comori a voluptății decît asupra mea, acest sin nu va bate decît la glasul meu, acest suflet îndormit nu se va deștepta decît la vroința mea; singur îmi voi juca degetele în strălucitoarele-i bucle, singur voi preîmbila desfătăcioase dismierdări asupra tremurîndului ei trup, singur pentru mine va fi pregătit tronul amorului, și lumea mă va pizmui de fericirea mea!”

Însă săracul, cît se înșală în odihna sa! Vine o vreme, vine o dimineață, cînd femeia se dizgustă sau se satură de pacinicile petreceri a gospodăriei, de monotoniile îndeletniciri a unei soții, de statornicia păzită, de săcele îmbrăçoșeri a bărbatului și a copiilor, și cînd, aruncînd o ochire depărtată în lumea din afară, dorește n oue simzații, noue plăceri, noue desfătări; atunce o mască nestrăbătută îi acopere fața și, în minutul cînd ești mai sigur, furtuna te lovește, amorul pentru care femeia este făcută îți intră în casă, și cu dînsul intră și *amorezul*, și-ți zice: *Iată-mă*.

Însă înainte de a-ți spune chipul de a cunoaște amorezul, socotim de neapărată trebuință a-ți împărtăși maximele următoare, care în felul cel mai categoric îți înfățișează relațiile și deosebiri ce sînt între tine, femeia ta și amorezul. Numai dacă vei avea ceva cap și ceva judecată în el, vei înțelega pentru ce femeia îți preferază un amorez, care trebuie să-ți fie politica și care sînt puterile protivnice de care trebuie să te temi.

I

A vorbi de amor este a face amor.

II

La un amorez dorința cea mai proastă se produce purure ca expresia unei mirări conștiințioase.

III

Un amorez are toate însușirile și toate metehnele ce nu le are un bărbat.

IV

Un amorez nu dă numai viață la toate, dar el încă face de se uită viața; bărbatul nu dă viață la nimic.

V

Toate momîţările de simţibilitate ce le face o femeie înşeală totdeauna pre un amarez, şi, acolo unde un bărbat dă din umere, un amarez se miră.

VI

Un amarez nu-şi descopere decît prin manierile sale gradul de intimitate la care au ajuns cu o femeie măritată.

VII

O femeie nu ştie totdeauna pentru ce iubeşte. Este rar că un om să n-aibă un interes de a iubi. Un bărbat însurat trebui să afle acel tainic rezon a egoismului, pentru că va fi pentru dînsul arma de biruinţă.

VIII

Un bărbat cu talent nu prepune niciodată făţiş că femeia sa are un amarez.

IX

Un amarez se supune la toate capriţiile unei femei, şi, cum un om nu-i niciodată înjosit în braţele iubitei sale, el va întrebuiţa spre a-i plăce mijloace de care ades un bărbat se dizgustă.

X

Un amarez învaţă unei femei tot ce bărbatul ei i-au ascuns.

XI

Toate simzaţiile ce o femeie aduce amorezului ei, ea le schimbă cu el; ele i se întorc totdeauna mai puternice şi sînt tot aşa de bogate de ceea ce au dat ca şi de ceea ce au primit. Acesta este un comerţ în care mai toţi bărbaţii fac bancrut*.

XII

Un amarez nu vorbeşte unei femei decît de ce poate să o mărească, în loc că un bărbat, chiar iubind, nu poate să se oprească de a da sfaturi, care mai totdeauna au un aer de discuviinţare.

XIII

Un amarez porneşte totdeauna de la amoreza sa la sine; bărbatul face cu totul dinprotivă.

* *Bancrut, bancrută* — faliment.

XIV

Un amarez are totdeauna dorința de a se arăta plăcut. În acest simțiment este un princip de exagerație care duce la ridicol și de care un bărbat cu talent va ști să se folosească.

XV

Un amarez îi totdeauna fără de vină.

XVI

Amorezul unei femei măritate vine și-i zice: Doamna mea, sau cuconiță, dumneata ai trebuință de odihnă. Ai să dai pilda virtuții copiilor d-tale. Ai jurat să faci fericirea unui soț care, lăsînd de o parte cîteva metehne (și eu am mai multe decît el), îți merită toată cinstirea. Ei bine, trebuie să-mi jertfești familia și viața d-tale, pentru că am văzut că ai un picior frumos. Să nu-ți scape nici macar o cîrtire, pentru că o părere de rău este un atac pre care îl voi osîndi la o pedeapsă mult mai cumplită decît pedeapsa cu care legile amerință pre soțiile vinovate. Spre răsplătirea acestor jărtfe, eu îți aduc tot atîte plăceri, cît și chipuri.—Lucru necrezut, un amarez biruiește. Forma ce dă cuvintelor sale dovedește tot. El nu zice decît un cuvînt: Te iubesc. Un amarez este un crainic carele proclamează sau meritul, sau frumuseța, sau duhul unei femei. Ce proclamează un bărbat?

XVII

Cînd o neleguire este făcută, judecătorul cercetător știe mai totdeauna că nu sînt mai mult decît cinci persoane pre care să le poată avea subț prepus. De acolo își începe cercetările. Un bărbat trebuie să se pilduiască după judecător; cînd el vrea să afle cine-i amarezul femeii lui, el n-are trii persoane pre care să le prepuie. Chipurile de a face această descoperire sînt de deosebite feluri. D. Balzac le-au împărțit în mai multe rînduri; cel mai temeinic și mai sigur îl socoate însă pre acel ce ni este dat de semnele fizice prin care omul își descopere gîndirea. Aceasta o arătăm și noi.

Fizionomia lui Lavater¹ au creat o adevărată știință. Ea au luat loc între cunoștințele ominești. Oamenii de duh, diplomații, femeile, toți acei carii sînt admirătorii acestui vestit bărbat și a următorului seu, doctorul Gall², negreșit au avut ades prilejul să ieie sama și la alte semne vederate prin care se poate cunoaște gîndirea ominească. Deprinderile trupului, scrisoarea, sunetul glasului, manierele mai mult decît o dată au slujit și au luminat pre femeia ce iubește, pre diplomatul ce înșală, pre spionul ce-ți iscodește gîndul ca să te vîndă.

Omul a căruia suflet lucrează cu tărie este ca un biet vierme luminos, care, fără să vrie, lucește prin toți porii sei; un asemenea om este totdeauna prada mîrșavilor, a ticăloșilor, a mușarzilor* carii în cuvintele cele mai nevinovate își găsesc dovezi de crime, unele mai primejdiioase decît altele, pentru că, nedeprens de a-și omori suflarea cea dumnezeiască, el se mișcă într-o sferă strălucitoare de adevăr,

* *Mușarzi* — spioni, denunțatori (fr. *mouchards*).

în care fieştecare vorbă, fieştecare silinţă îi aduce o zguduitură în luminare şi-i însemnează mişcărilor prin lungi urme de foc.

Aceste sînt elementele cunoştinţilor ce trebuie să ai, dacă vrei să cunoşti acest fel de a descoperi un amoret. Cînd socoţi că le ai îndestul, nu poţi mai bine să le întrebuiţezi decît la *vama căsătorească*. Această vamă este examenul rapide, dar adîncit a stării morale şi fizice a tuturilor fiinţilor ce intră şi iesă din casă-ţi, cînd au văzut sau au să-ţi vadă femeia. Un bărbat samănă atunci unui paingân carele, în centrul subţirii sale pînzi, primeşte o zgîlţietură de la cea mai mică muscă hemesită şi, de departe, ascultă, judecă, vede sau prada, sau duşmanul.

De aceea îţi vei îndămîna mijloacele de a-ţi cerceta *holteiul* care îţi bate la uşă, în două poziţii foarte deosebite: cînd intră şi cînd iesă. În minutul înţrării cite lucruri zice el, fără a-şi discleştia dinţii:

Cînd cu o netezătură uşoară de mîna, sau ades vărîndu-şi degetele, îşi scoboară sau îşi înalţă frizura caracteristică a părului.

Cînd cîntă o arie italiană sau franţeză, sau chiar românească, veselă sau de jăle, cu un glas de tenor, de contraalto, de soprano sau de bariton.

Cînd cercetează dacă fiongul* cravatii sale este pus cu graţie.

Cînd îşi netezeşte maneşca** cămeşii.

Cînd caută să ştie, prin un gest grabnic, dacă peruca sa blondă sau brună, creaţă sau netedă este la locul seu.

Cînd se uită să vadă dacă unghiile îi sînt curate şi bine tăiate.

Cînd cu o mîna albă sau puţin spălată, bine sau reu îmănuşiată, îşi suceşte sau musteţile sau favoriţii, sau că le piaptăna cu un pieptănaş ce-l poartă cu sine.

Cînd, prin mişcări uşoare şi repetate, caută să-şi azeze bărbia în mijlocul exact a cravatii sale.

Cînd se clatină cu un picior pe celalalt, cu mînele în buzunar.

Cînd îşi năcăjeşte cibota, uitîndu-se la ea, ca cînd şi-ar zice: Iată un picior care-i destul de bine făcut.

Cînd vine pe jos sau cu trăsura şi-şi şterge sau ba uşoara urmă de tină cu care îi ajunsă cibota sa.

Cînd şede chiar nemişcat şi nebăgător de seamă ca un otoman ce fumă.

Cînd, cu ochii ţintîţi asupra uşii, seamănă cu un suflet ieşind din purgatoriu şi aşteptînd pre Sfîntul Petru cu cheile sale.

Cînd se îndoieşte de a trage clopoţelul sau a bate în uşă, dacă n-ai clopoţel, şi cînd face aceasta tare, rapide, sau încet, sau ca un om sigur de isprava sa.

Cînd au sunat sau au bătut în uşă, cu frică, încît de-abia se aude, sau că, după ce au sunat sau au bătut cu iuţeală, mai adaoge încă, nerăbdător că nu vine nimine să-i deschidă.

Cînd dă gurii sale un parfum delicat, mîncînd o pastilie mirositoare.

Cînd ia, cu un aer serios, o priză de tabac, a căruia rămăşiţe le scutură, spre a nu-i înnegri albeaţa cămeşii.

Cînd se uită împregiurul seu, ca cînd ar preţui fînarul scării, rogojina, ca un neguţitor de mobile sau un arhitect de zidiri.

Sau, în sfîrşit, cînd holteiul îi tînăr sau bătrîn, cînd îi este frig sau cald, cînd vine încet, trist sau vesel, şi a. În toate aceste, trebuie să simţeşti că la uşa ta ai o mulţime de observaţii de făcut. Uşoarele trăsături de penel ce am cercat să dăm acestii figuri

* *Fiong* — fundă făcută din panglici.

** *Maneşcă* — manşetă.

îți arată, în ea, un adevărat caleidoscop moral, cu milioanele sale de deosebiri. Și nici n-am vroit să punem pre femeie la acea ușă descoperitoare, căci însemnările noastre atunce s-ar fi făcut nenumărate și ușoare ca năsipul mării.

În adevăr, înaintea acei uși închise, un om se crede singur și, ceva numai să aștepte, el și începe un monolog mut, un soliloc ce nu se poate hotări, în care toate, pînă și pasurile, îi destăinuiesc nădejtile, dorințele, scopurile, secreturile, însușirile, metehnele, virtuțile ș.a. În sfîrșit, un om este, la ușă, ca o tînără fată ce se pregătește a-și mărturisi preotului cel întîi păcat.

Vrei mai bună dovadă? Cercetează schimbarea năprasnică ce s-au făcut pe această figură și în manierele holteiului îndată ce de dinafară întră înlăuntru.

Mașinistul teatrului, temperatura, nouri sau soarele nu schimbă mai degrabă privirea scenii, a atmosferei și a cerului.

Pe cea întîi scîndură a anticamerii tale, din toate miriadele de idei ce amorezul ți-au destăinuit cu atîta dezvinovăție înaintea ușii, nu rămîne macar o căutătură după care să se poată face vreo observație. Grimasa socială au învălit toate cu un vâl des, dar un bărbat iscusit cu o singură ochire au și gîcit obiectul vizitei și au cetit în inima sositului ca într-o carte.

Maniera cu care el se apropie de femeia ta, cu care îi vorbește, o privește, i se închină, o lasă... În toate aceste sînt tomuri de observații unele mai de-amăruntul decît altele.

Sunetul glasului, înfătoșarea, sfiala, un zimbet, tăcerea însuși, tristeța, politice ce ți se fac, toate sînt semne și toate trebuie studiate cu o singură ochire, și fără silă.

Înainte de toate trebuie să ascunzi descoperirea cea mai neplăcută subt buntoul* și manierele unui om de salon. În neputința în care ne aflăm de a enumera nesfîrșitele detaluri a acestui sujet, sau *predmet*** cum zic bărbații noștri de stat, noi le lăsăm în iscusința cetitorului, care trebuie să înțeleagă întinderea acestii științe; ea începe de la analizul căutăturii și se sfîrșește la zărirea mișcărilor ce ciuda le întipărește unui deget de picior ascuns într-un papucel de satin, sau în glanțul unei cibote.

Dar ieșirea! Căci trebuie prevăzut și cazul cînd ai lipsit să-ți faci examenul la pragul ușii, și ieșirea se face atunce de un interes capital, cu atîta mai mult că această nouă studie a holteiului trebuie să se facă cu aceleși elemente, dar în simț invers cu acea dintei.

La ieșire însă este o situație cu totul particulară, acesta-i minutul cînd dușmanul au trecut toate stavilele în care el putea fi privit, adecă cînd ajunge în uliță. Acolo un om de duh trebuie să gîcească o vizită întreagă, uitîndu-se la *musafirul* dus. Semnele sînt mai rare, dar dinprotivă ce luminează! Ieșirea-i este sfîrșitul unui act și omul nostru nu poate să se oprească de a nu-și destăinui îndată importanța, prin expresia cea mai simplă a fericirii, a mîhnirii sau a bucuriei.

Atunce destăinuirile sînt ușoare de cules; ori este o căutătură aruncată asupra casii sau asupra ferestrelor odăilor; ori îi un mers lin sau trîndav; ori frecatul mînilor a prostului, sau alergatul săltător a fatului***, sau stătutul fără de voie a omului uimit; vizita însuși ce holteiul ar putea face unui ungheriu de uliță sau unui zaplaz nu este un lucru de neluat în samă; și această situație igienică este de o

* *Bonton* — maniere alese (fr.).

** *Predmet* — chestiune (în acest ~ = în această privință).

*** *Fat* — vanitos (fr. *fat*).

mare importenție; în sfârșit, la înțeles ai întrebările; la ieșit ai răspunsurile tare și precise. Însărcinarea noastră ar fi mai presus de puterile ominești dacă ar trebui să numărăm deosebita chipuri cu care oamenii își dezvălesc simțările: aice toate sînt tact și simțiment.

Dacă aplici aceste principii de observație la străini, cu atîta mai mult îți vei supune femeia la acesteși formalități.

Un însurat trebuie să fi făcut o studiu adîncă asupra obrazului femeii sale. Această studiu este ușoară, o faci chiar să nu vrei, și în toate minutele. Pentru tine, cea frumoasă fizionomie a femeii nu trebuie să mai aibă taine. Tu știi cum simțările se zugrăvesc pe ea și sub care expresie ele se ascund la focul căutăturii.

Cea mai ușoară mișcare a buzelor, cea mai neînsemnată contracție a nărilor, degradațiile nesimțite a ochiului, schimbarea glasului și acei nouri ușori ce-i învălesc trăsăturile, sau acele vâpăi ce le luminează, toate trebuie să aibă noima* lor pentru tine.

Această femeie este de față; toți o privesc și nimine nu-i poate înțelega gîndul. Dar, pentru tine, lumina ochilor i s-au colorat mai mult sau mai puțin, i s-au întins sau strîmțat; genele i s-au clătinat, sprințea i s-au posomorit; o sbîrcitură, ștearsă așa de rapide ca și o brăzdire pe mare, i s-au arătat pe frunte; buza i s-au lăsat în jos sau s-au rădicat... pentru tine femeia au vorbit.

Dacă în aceste minute grele, în care o femeie se ascunde în ființa bărbatului seu, ai sufletul Sfinxului spre a o gîci, de la cine trebuie să simțesti că principiile vămii căsătorești sînt un joc de copil în întrebuintarea lor cătră dînsa.

Întorcîndu-se acasă sau ducîndu-se, cînd se crede singură, o femeie are toată nesocotința unei gaițe și și-ar zice, în gura mare, ei însuși taina; de aceea, prin grabnica schimbare a trăsăturilor sale, în minutul cînd ea te vede, contracție care, cu toată regegiunea jocului ei, nu se isprăvește destul de degrabă spre a nu te lăsa să vezi expresia ce avea obrazul în neființa ta, trebuie să-i cetești în suflet ca într-o psaltire. În sfârșit, femeia ta se va afla ades pe pragul monologurilor, și acolo un bărbat poate în tot minutul să afle simțimentele femeii sale.

Este un om îndestul de nepăsător de misterele amorului, carele cîteodată să nu se fi mirat de pasul ușor, mărunt, cochet a unei femei ce aleargă la un randevu? Ea lunecă printre mulțimea uliților ca șerpele subț iarbă. Modele, materiile, capelile întinse pe la ferestrele marșandelor de modă îi desfășoră în zădar frumusețele lor; ea se duce, se duce asemenea ca credinciosul dobitoc ce caută urma nevăzută a stăpînului seu, surdă la toate complimentele, oarbă la toate căutăturile. O! cum ea simțeste prețul unei minute. Mersul, tualeta, fața sa fac o mie de indiscreții. Dar ce plăcut tablou pentru gurile-cascade, pentru oamenii ce nu sînt interesați în *pricină*, și ce față tristă pentru un bărbat este fizionomia acestii femei, cînd se întoarce de la cea casută tainică unde îi lăcuiește tot sufletul!...

Fericirea ei îi este însemnată pînă și în nedescrisa imperfecție a cuafiurei, a căria păr și bucle, subț pieptinile știrb a holteiului, n-au putut căpăta cea netezime luctoare, cea întorsătură elegantă ce o poate da singura mină a cameristii. Și ce drăgălașă clătinare în mers! Cum să înfățișăz acel simțiment care răspîndește așa bogate coloare pe fața ei, care ia ochilor sei toată siguranța și care ține cu melancolia și cu veselia, cu rușinea și cu mîndria prin atîte legături.

O, atunce, nenorocitele bărbate, nu mai ai a te îndoi, tu nu mai ai a te teme. Pozna este făcută și fruntea ta, fii sigur, au primit podoaba minotaurului.

* *Noimă* — înțeles, sens.

La o asemenea împregiurare, ce să-ți fac, ce sfat, ce tămăduire pot să-ți dau? Boala este nevindecată; afară numai cînd te vei hotări să te faci filozof, atunce de la sine durerile îți vor trece. De aceea și eu nu scriu pentru bărbații ce-au pățit-o, ci pentru acei ce nu vroiesc a o păți. Aceștia Balzac le dă rețete cuprinse în două tomuri, care toate se află și în prelucrarea noastră, *considérablement augmentées* cu acele ce ispita și observațiile ne-au arătat de folositoare.

Din pricina puținului loc a *Călimdarului*, cum am zis, nu putem să le înșirăm toate; de aceea vom alege numai pre cel mai de căpitanie, adică meșteșugul ca bărbatul, cît se va putea mai mult, să rămîie amorezul femeii sale; titlul seu este: reglementul însuraților, împărțit în 28 articole, sau cum zice Balzac

Catihisul căsătoresc

I

Căsătoria este o știință.

II

Un om nu se poate însura înainte de a învăța anatomia și a diseca cel puțin o femeie.

III

Un bărbat ce începe cu femeia sa prin o silnicie este un om pierdut. El nu va fi niciodată iubit.

IV

Femeia lipsită de sloboda sa voie nu poate niciodată să aibă meritul de a face o jărtfă.

V

În amor, tot sufletul pus de o parte, femeia este ca o liră ce nu-și dă tainile decît aceluia ce știe bine a juca din ea.

VI

Afară de o mișcare răspingătoare, este în sufletul femeilor un simțiment care țintește de a depărta curînd sau tîrziu plăcerile lipsite de patimă.

VII

Interesul unui bărbat îl îndatorește, cel puțin tot atît de mult cît și cinstea, ca să nu vroiască o desfătare ce n-au avut talentul s-o facă dorită de femeia sa.

VIII

Plăcerea fiind pricinuită prin alianța simzațiilor și a unui simțiment, cu îndrăzneală se poate pretenda că plăcerile sînt feliuri de idei materiale.

IX

Ideile combinându-se în nesfârșit, trebuie să fie asemenea și cu plăcerile.

X

În viața omului nu se întâmplă două minute de plăcere asemenea, precum nu sînt două frunze întocma pe același copaci.

XI

Dacă sînt deosebiri între un minut de plăcere și un altu, un bărbat poate pururea să fie fericit cu aceeași femeie.

XII

A întrebuița cu iscusință nuanțele plăcerii, a le dezvolta, a le da un stil nou, o expresie originală, aceste alcătuiesc geniul unui bărbat.

XIII

Între două ființe ce nu se iubesc, acest geniu este desfrînare; dar dizmierdările la care amorul este la mijloc nu sînt niciodată desfrîinate.

XIV

Femeia cea mai virtuoasă poate să fie și cea mai voluptoasă.

XV

Femeia cea mai virtuoasă poate să fie nerușinoasă (*indécente*) fără să știe.

XVI

Cînd două ființe sînt unite prin plăcere, toate cuviințele sociale dorm. Această situație ascunde o stincă pe care s-au sfîrșit multe îmbarcații. Un bărbat este pierdut dacă uită o singură dată că este o rușine neatîrnată de vâluri. Amorul conjugal nu trebuie niciodată să puie sau să scoată legătura ochilor decît la vreme.

XVII

Puterea nu stă de a lovi tare sau des, dar de a lovi drept.

XVIII

A naște o poftă, a hrăni-o, a dezvolta-o, a mări-o, a întăr[î]ta-o, a îndestula-o este un poem întreg.

XIX

Rînduiala plăcerilor este de la distic la catren, de la catren la sonet, de la sonet la baladă, de la baladă la odă, de la odă la cantată, de la cantată la ditirambă.

XX

Bărbatul ce începe cu ditiramba este un prost.

XXI

Căsătoria trebuie neconținut să se lupte cu un monstru ce înghite tot: deprinderea.

XXII

Dacă un bărbat nu știe a judeca deosebirea plăcerilor din două nopți următoare, el s-au însurat prea devreme.

XXIII

Este mai ușor de a fi amoret decât bărbat, prin același rezon că este mai greu de a avea duh în toate zilele decât a zice vorbe frumoase din vreme în vreme.

XXIV

Un bărbat nu trebuie niciodată să adoarmă cel dinți, nici să se trezească cel de pe urmă; în tot chipul el nu trebuie să poarte scufie de bumbac.

XXV

Bărbatul ce intră în cabinetul de tualetă a femeii sale este un filozof sau un gogoman.

XXVI

Bărbatul ce nu lasă nimic de dorit este un om pierdut.

XXVII

Femeia măritată este o roabă ce cineva trebuie să știe a o pune pe tron.

XXVIII

Un bărbat nu poate să se măgulească că-și cunoaște femeia și că o face norocită decât când o vede ades la genunchile sale.

Acest așezământ, făcut de către d. de Balzac spre a sluji meditațiilor filozofilor, oamenilor de însurat și *sortiților*, păzindu-se de un bărbat încă *neîncercat* cu ceva mai multă sfințenie decât cum se păzesc obișnuit șartele*, constituțiile etc. etc., noi îi putem făgădui că el va fi în stare a-și duce femeia pînă la vrîsta de douăzeci și șapte de ani nu fără ca ea să-și fi ales un amoret, dar fără ca să fi făcut marea neleguire, numită de englezi *criminal conversation*. Se întîmplă ici-cole bărbați, carii, înzestrați de adîncul geniu căsătorec, pot să-și păstreze femeile pentru dînșii singuri, cu trup și cu suflet pînă la triizeci sau triizeci și cinci de ani; dar aceste sînt de acele excepții care pricinuesc un fel de *scandal* și de spaimă. Acest fenomen se întîmplă pe la

* Șartă — lege (fr. *charte*).

noi mai des decât în capitaliile cele mari a Europei, pentru că în târgurile noastre de provincie și chiar în Iași, viața fiind diafană și casele numai de geamuri, bărbatul poate se așeza o strașnică poliție. Dar acest ajutor făcător de minuni, dat bărbatului din zioa de astăzi prin oameni și lucruri, se va desființa îndată ce Iașii va împlini o sută de mii de oameni, și Iașii numără acum noăzeci și noă de mii de aceste vietăți bipede. Deci vai când se va împlini suta, atunci va fi vremea de apoi pentru bărbați.

Prin cele zise, domnilor bărbați ce cetiți aceste linii, ați putut înțalege că vrîsta de trizeci de ani este vrîsta critică a virtuții femeiești. Atunce rețetile ce am arătat sînt zadarnice, atunce femeia fie din provincie, fie din capitale vrea să sară, sau să zburde, cum ziceau părinții noștri. Atunce ea se face de o strajă așa de grea, încît spre a o putea ținea în raiul căsătoresc trebuiesc alte mijloace mai strașnice. Dar aceste nu vi le vom spune, căci almintrele, știind tot, nu veți mai cumpăra cartea de care v-am vorbit la început, și aceasta ar pricinui o foarte mare părere de rău pungi noastre, cum puteți bine înțalege.

NOTE

A publicat-o în Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845. Anul IV. Iași, 1845 p.57—73 (nesemnăt). La aceleași pagini, în Calendar... pe anul 1846 și în Album istoric și litteraru... (vezi Note, p. 202—203).

Deși nesemnăt, articolul poate fi considerat cu certitudine al lui M. Kogălniceanu. De obicei, ceea ce se publica nesemnăt în Calendarele și Almanahurile lui aparținea lui Kogălniceanu. Alte argumente: 1. Articolul este, după cum vom arăta, o traducere din Balzac, și Kogălniceanu a fost un pasionat cititor al lui Balzac, pe care l-a și imitat, ca procedee literare, în Tainele inimei (vezi mai sus, p. 12). 2. „Ne gîndim de o parte la frumoasele vremi cînd eram studenți...”, spune autorul; asemenea amintiri nostalgice din vremea studiilor se mai întlnesc în operele lui Kogălniceanu, de pildă în Iluzii pierdute (v. mai sus, p. 55) sau în Discurs rostit la Jubileul de 25 de ani al Academiei (partea de autobiografie). 3. Ideea democrată că despotismul se va năruși se repetă des în ideologia lui politică, mai ales în Scrisori. 4. Folosește un citat în limba engleză și știm că în programul studiilor lui era și studiul limbii engleze (M. Kogălniceanu, Scrisori, ed. P. V. Hanș, București, 1913, p. 85). 5. Articolul are o temă morală, pornind din dorința de a vedea moldovencele corecte în viața lor conjugală. Tocmai acest scop moralizator urmărea el în publicarea Calendarelor și Almanahurilor: „Misiă almanahurilor, cartea cea mai poporală în toate țările, este de a lumina și moraliza”, spune el în articolul Calendarele anului 1855 (v. mai sus, p. 333). 6. Dealtfel, fraza largă, stilul convingător, retoric, anunță pe oratorul de mai târziu.

O literatură similară afecționa epoca, pentru că D. Rallet, pe cît de talentat pe atît de uitat în istoria literaturii noastre, a publicat o schiță de umor sănătos din psihologia îndrăgostiților: Amorezii și interesanții de îmbe sexe în „Propășirea”, 1844, p. 125—127, 135 —136. O altă dovadă că literatura aceasta plăcea este că articolul lui Kogălniceanu a fost apreciat de critica literară contemporană în mod favorabil, v. articolul Reflecțiile unui sahastru, în „Albina românească”, XVII (1945), p. 261—262:

„Bărbați, femei și amorezi

Acest articol este numit a vindeca un rău atît de vechiu ca și lumea! Chiar ca Eva ce se ademeni de diavolul, sub forma șerpului, femeile pînă astăzi sînt ademenite de Amorul ce ca un Proteu li se înfășoșează sup forme înmiite: de văr, casnic-familiar, doctor, erou, protector, Adonis, artist, uneori

și nătrău, din carii toți au cîte o armă învingătoare seau rețea înșălătoare. Meritul personal cel fizic, ori cel moral, rareori scutește pe barbat de asemenea catastrofă, precum asta de curînd s-au văzut la Paris din scandalul conjugal a faimosului zugrav Biar și a mai faimosului poet Victor Hugo.

Autorul anonim al acestui articol [M. Kogălniceanu] spirituos propune antidoturi în contra cununei — cerbului. Mi se pare înse că, fiind el bolnaviu, are numai științe teoretice; căci, giudecînd dupre meritul stilului seu, de era însurat, ar fi propus de la orice o rețetă originală, poate mai nimerită decît aceea carea au publicat domnul Balzac în a sa faimoasă Fiziologie a căsătoriei. Anonimul nostru, traducînd în limba română, recomandază însuraților ca un feri-corn cartea cuprinzătoare de toată strateghica amozelor. Dar un oștean ghibaciu, avînd nu mai puțin interes a cunoaște sistema defenzivă decît cea ofenzivă a protivnicului seu, este dator a afla toate cîte din planurile sale cele secrete ar fi descoperit pre un spion, precum în a sa carte d. Balzac le-au vederat lunei.

Drept aceea fiziologia tradusă se face neapărat nu numai bărbatului însurat, ce și amozului și se prevăd multe ediții acestei cărți”.

Articolul nu este original, ci, în cea mai mare parte, o traducere a operei lui H. de Balzac (Physiologie du mariage, ou méditations de philosophie éclectique sur le bonheur et le malheur conjugal), ceea ce însuși Kogălniceanu mărturisește, fără să precizeze ce anume, căci, în afară de meditațiile lui Balzac asupra amorului conjugal, mai traduce și unele pagini de încadrare a acestor maxime, iar altădată ia elemente disparate, le localizează în mediul ieșean și le adaptează la psihologia oamenilor vremii.

După ce face o glumă fină, că a prelucrat și a dat la tipar și cartea care învață pe soți „a-și ținea femeia pentru sineși” (p. 578), la Balzac: *je m'adresse aux mariés ... qui ... conçoivent l'espérance de garder leurs femmes pour eux seuls* (H. de Balzac, op. cit., Paris, 1894, p. 22), Kogălniceanu reproduce un pasaj mai lung, prin care bărbatul, înșelat de liniștea și moralitatea aparente ale soției sale, zice, în sine: „Ochii femeii mele nu mă vor privi decît pe mine, această guriță nu va tremura de amor decît pentru mine...” etc. (v.p.579), care traduc pe Balzac (loc. cit., p.23). După cîteva pagini proprii ale lui Kogălniceanu, urmează traducerea a 17 meditații (p.579-581) (Balzac, op.cit., p.260-263). Apoi se întoarce în urmă, la capitolul XV, De la douane (Balzac, op. cit., p. 200-207: „La Physiognomie de Lavater a créé une véritable science ... à la pudeur et à l'orgueil par tant de liens” (Kogălniceanu, p. 581)). În sfîrșit, traducătorul se oprește apoi la începutul operei lui Balzac, din care traduce Catéchisme conjugal (Catihismul căsătoresc) (Balzac, op. cit., p. 79-83, Kogălniceanu, p. 585-587), pentru a termina cu considerații generale luate tot de la începutul operei lui Balzac (op. cit., p. 22). Prelucrarea și împrumutul literar sînt, deci, destul de libere și pe alese.

Din aceeași operă a lui Balzac a tradus înaintea lui Kogălniceanu și I. Heliade Rădulescu, în „Curier de Imbe Sexe”, periodul 4 (1842-44), ed. a II-a, p. 24-26: Un filozof și o femeie; p. 31-34: Fiziologia căsătoriei, Pensionatele; p. 34-38: Fazile căsătoriei; p. 55-62: Fiziologia căsătoriei. Quele d'întîiu symtome; p. 127-133: Physiologia căsătoriei. Vama. Traducerea lui Eliade este, însă, mult inferioară, pentru că traducătorului îi lipsește simțul limbii și contactul cu limba poeziei populare și a cronicilor vechi, calități ce întîlnim în limba operelor lui Kogălniceanu. În schimb, Eliade este mai credincios textului francez.

Eliade, loc. cit., p. 130:

„Sau că ia, cu un aer tîndichiat, o priză de tabac, ai căruia grăunți îi scutură cu grijă, să nu-i remîie pe albitura pînzeturii”.

Kogălniceanu, p. 582:

„Cînd ia, cu un aer serios, o priză de tabac, a căruia rămășițe le scutură, spre a nu-i înnegri albeața cămeșii”.

Balzac, op. cit., p. 203:

„Soit qu'il prenne d'un air empesé une prise de tabac, en en chassant soigneusement les grains qui pourraient altérer la blancheur de son linge”.

Eliade, loc. cit., p. 128:

„Fyzionomia lui Lavater a cărnit [sic] o adevărată știință și, în sfârșit, luă și ea loc între cunoștințele omenești. La august cartea asta se păru oamenilor o glumă; mai pe urmă veni doctorul Gall, cu frumoasa-i teorie a hricei, a complectă systema elvetului și a da un fel de soliditate finelor și luminoaselor lui observații”.

Kogălniceanu, p. 581:

„Fizionomia lui Lavater an creat o adevărată știință. Ea au luat loc între cunoștințele ominești. Oamenii de duh, diplomații, femeile, toți acei carii sînt admirătorii acestui vestit bărbat și a următorului seu, doctorul Gall, negreșit au avut ades prilejul să ieie sama și la aste semne vederate prin care se poate cunoaște gîndirea ominească”. (Kogălniceanu, la acest pasaj, mai face și alte omisiuni.) Balzac, op. cit., p. 200:

„La Physiognomie de Lavater a créé une véritable science. Elle a pris place enfin parmi les connaissances humaines. Si, d'abord quelques doutes, quelques plaisanteries accueillirent l'apparition de ce livre, depuis, le célèbre docteur Gall est venu, par sa belle théorie du crâne, compléter le système du Suisse, et donner de la solidité à ses fines et lumineuses observations”.

Amintim, cu acest prilej, că o traducere integrală a operei lui Balzac a apărut sub titlul *Codul căsniciei...* (trad. de E. C. Decusară), București, 1927.

¹ *Johann Caspar Lavater* (1741—1801), filozof și poet elvețian, care a inventat genul literar al „fizionomiilor”.

² *Franz Josef Gall* (1758—1828), medic german, a scris multe lucrări științifice prin care determina inteligența și caracterul oamenilor după fizionomia capului (craniului). Creatorul frenologiei.

Crezul moldovenilor

Crez într-un singur interes, izvorul a tot răului, făcătorul mirșăviilor și a nelegiuirilor, văzutele tuturor și nevăzutele, și într-unul Mișelul* domn, fiul blăstămăției, cel unul fătat, carele din tatăl seu s-a născut după câțiva ani; întuneric din întuneric, diav[ol]ul adevărat din Iuda adevărat, din pacatele moldovinești lepădat la răutăți ca și tatăl seu, prin carele aceste răutăți s-au făcut; carele pentru noi moldovenii și pentru a noastră pătimire s-au zămislit de la duhul necurat și din Marghioala¹ curva s-au făcut. Și de s-ar răstigni pentru noi moldovenii în zilele lui Abdul Megit și să se munciască dându-se cînilor spre mîncare și după puțin să se așeze de-a stînga tatălui seu în Tartar și să se arate cu întunecoasa sa față la judecată și cu răutățile lui, ca pravul osîndita lui domnie să se împrăștie; și într-unul blăstămatul tilhar, domnul nebuniei, carele de la mirșăvie purcede, cel ce împreună cu Bălșucă și cu al său fiu² este astăzi slăvit, carele au trăit prin Cozma, Balș, Lupul, Bucșănescu, Anghelachi paharnic, Istrati Neculai și doi Asachești ai săi praporgi³, prin soborniceascu și apostolescu blăstem, mărturia galbenilor într-un iertarea pacatelor moldovenilor.

Aștept spurcatul lor sfîrșit pentru liniștea vieții veacului pe viitorime. Amin!
[1848]

* *Mișelul domn* — deasupra Kogălniceanu scrie „Michel”, numele francez pentru Mihail (Sturdza).

NOTE

Acest pamflet, scris în stil bisericesc, parodiind Simbolul credinței, se păstrează în manuscrisul românesc din Biblioteca Academiei nr. 4077, f. 162—163. Scrisoarea este autografă a lui Kogălniceanu, dar autorul nu este semnat. După conținut îl datăm din anul 1848. Publicat în Satire și pamflete (1800—1849). Ediție îngrijită de Gh. Georgescu-Buzău, București, 1968, p. 217.

¹ Marghioala, născută Calimachi, mama lui Mihail Sturdza.

² Bălșucă — Teodor Balș (1800—1857); „al său fiu” este Const. Balș, veșnic opozant al lui M. Kogălniceanu.

³ Dintre acești oameni politici moldoveni, opozanți ai idealurilor revoluționare de la 1848, mai cunoscuți: Gheorghe Asachi și N. Istrati, scriitori.

Sclăvie, vecinătate și boieresc

„Marele mister comun tuturor națiilor cristiane, unirea lui Dumnezeu cu omul prin întruparea lui Hristos, dă ființei omenești ceva înalt și sfânt, încît, în ochii adevăratului cristian, acela care calcă în picioare driturile celui mai mic din semenii sei este nu numai un monstru, dar și un sacrilegiu, și forma cea mai urîtă a acestei crime este SCLĂVIA”.

Cu aceste cuvinte își începe d-na Beeșer Stove¹ prefața la *Coliba lui Moșu Toma*, acest roman adevărat ca istoria, care au făcut o simzație atît de mare în îmbele emisfere și au dat sclăviei o lovire de moarte. Și noi cu alte cuvinte mai potrivite nu am putea începe ochirea istorică asupra împilării omului prin om, pată neagră ce figură în istoria socială a tuturor popoarelor și pre care, cu toate luminile seculului, o păstrează încă nații ce se zic cristiane.

Sclăvia este atît de vechie cît și lumea, zic apărătorii ei; o zic și mulți învățați povățuiți de o falsă erudiție. Dar, *sclăvia este vechie*, însă nu atîta de vechie cît și lumea; ea a început numai cînd arta producției a luat îndestulă dezvoltare spre a da omului mai mult decît îi trebuia neapărat pentru viețuirea lui. Cînd acest prisos nu era încă, sclăvia n-a putut fi, pentru că nime nu avea interes de a avea sclavi. Oamenii carii cei dintîi au avut ideea de a pune mîna pe semenii lor și a-i șerbi, spre a-și atribua o parte din productul muncii lor, au făcut doar o spoliație, un furtișag; ei au jignit proprietatea cea mai sfîntă, adică: munca altuia. Deci, spoliația și furtișagul sînt origina sclăviei.

Așa, din început, întîii sclavi fură prinși[i] de rezel, cruțați, oameni de altă nație sau de alt loc*, biruiți; de aice vine că la români sclavii și în urmă șerbii (*serfs*) se numiră *vecini*, adică *megieși robiți*.

* De aice ar veni și esplicația cuvîntului latin *servus*, șerb, prin *servatus bello*: această etimologie, deși întemeietă pe Codica lui Justinian, este vederat falsă. Omer ne arată pe cea adevărată. *Servus* vine din cuvîntul elin ἔρω, ἐρώ, *șero*, *necto*, leg. Din vechiul *eritudo* s-a făcut *servitudo*, și din *ervus*, *servus*. Un academician francez, și cu dînsul mulți erudiți germani, trăgînd *servare* din *salvare*, a scos cuvîntul *slava*, glorie, care a dat numele slavilor, ca etimologie cuvîntului *sclav*. Aceste două cuvinte negreșit că n-au între ele nimic comun, precum n-are nici cuvîntul șerb cu numele *Serbia*. Cuvintele *Sklawe* a germanilor, *éslave* a franțezilor, *slave* a englezilor, σκλάβος [*sclavos*] a bizantinilor, *esclavo* a spaniolilor, *schlavo* a italienilor, *sclav* a românilor — vin negreșit de la *sclavus*, *sclavenus*, slav, și datează poate din timpul rezelelor dintre popoarele Germaniei și slavii venți ce era vecinii lor. Acest nume dovedește încă o dată că sclăvia și cea modernă datorește origina sa stărei prinșilor de rezel (*n.a.*).

Însă, cu cât societatea luă o dezvoltare mai regulată, această condiție se născu și din alte împregiurări decît acele ale rezbelului. Așa, 1°, în multe țări, legislatura făcu din sclăvie o pedeapsă lipită cătră cîteva categorii de criminali. La romani, sub împărații păgîni, religia cristiană era o crimă care trăgea după sine sclăvia. Împăratul Dioclețian poronci prin edicturi ca cristianii de o bună naștere să fie dezbrăcați de driturile lor de cetățeni și de oameni liberi. Fetele cristiane care se refuza de a lua parte la cultul idolilor era dedate la slujba de sclave. 2°. Ca consecvenție a princip[i]ului, se întemeiă că sclavii nu putea naște decît sclavi. 3°. În sfîrșit, cu progresul luxului și a moleciunei, nevoia a acestor șerbile unelte a vroinței se întinsesă într-atîta, încît se găsiră oameni carii se primiră de a-și vinde familia și chiar persoana lor. N-am văzut noi în zilele noastre țigani emancipați carii, necunoscînd prețul libertăței, mergea să ceară la foștii lor stăpîni sau la străini sclăvia ca o grație?

Iată, dar, patru origine destul de distincte a sclăviei: cineva putea fi sclav prin captivitate, prin sentenție giudecătorească, prin naștere, prin act de vînzare. Aceste origini însă nu făcea deosebite clase de sclavi, căci, cu mici diferențe, soarta lor pretutindene era aceeași. În princip, sclavul era lucru: *res non persona**, zice legea romană.

Sclăvia, această nedreaptă violație a dritului de proprietate a omului asupra luiși, s-a întemeiat în lume de îndată ce se făcu folositoare; însă, precum ea nu putu fi de folos deodată în toate locurile și în toate timpurile, ea nu fu nici uniformă, nici universală. Începutul ei fu în țerile meridionale ale globului, unde fu temelia societăței. Dinprotivă, cu cât sclăvia se înaintează spre nord, ea-și pierde importința și, chiar dacă se înfățișează acolo pe la unele locuri, aceasta este sub o formă blîndă și stîmpărată. Această diferență provine că munca sclavului putea să aducă mai mult folos în țerile de miazăzi decît în acele de miazănoapte. Această inegalitate se esplică: dintîi, prin faptul că pămîntul din țerile septentrionale este mai puțin roditor; al doile, că cele neapărat trebuitoare sclavului țin mai mult la nord decît la sud; sclavului acolo îi trebuiesc straie mai calde, mai multă hrană și un adăpost mai bun, din cauza împregiurărilor naturale ale climei; și aceste, de la sine se înțelege, că împutina cu atîta folosurile proprietarului. În sfîrșit, popoarele nordului, în general mai zdravene, era și mai greu de supus și ele răbda, prin urmare, și mai puțin giugul sclăviei. Din asta vine că sclavii la nord costa mai mult și era și mai greu de ținut în șerbie.

Prin aceasta se esplică pentru ce sclăvia a fost un fact eccepțional în Germania, într-o epohă cînd ea se făcuse un fact general în staturile meridionale ale Asiei și ale Europei.

Istoria sclăviei petrece perioadele istoriei societăților omenesți pînă în zioa de astăzi; negreșit că se va sfîrși înaintea omenirei, dar, din nenorocire, noi n-am sosit încă la ultimul său capăt. Această istorie, puțin onorabilă pentru neamul nostru, înfățișează însă cel mai mare interes; dar acest studiu este prea mare spre a întra într-o simplă ochire; ne vom mărgini a trăta numai facturile cele mai importante, însemnînd rolul sclăviei la cei vechi și mai ales la greci și la romani. După emigrația popoarelor în timpul de mijloc, sclăvia se transformă în șerbie, instituție, deși mai puțin degradantă, dar tot barbară, care lipea omul cătră pămînt și cunoscută la români sub nume de *vecinătate*, care apoi s-a prefăcut în *boieresc* sau *clacă*. La moderni, o instituție și mai monstruoasă, și care face rușine civilizației, a venit să se unească pe lîngă cruzimile sclăviei vechi. Nevoia de a reîmpopora țerile de curînd descoperite ale Americii și a căroră semînții băștinașe fuseseră decimate prin

* Lucru, nu persoană (lat.).

fierul biruitorilor și focul predicatorilor, și, apoi, greutățile agriculturii coloniale sub o climă ucigătoare pentru europeni, au dat naștere la trata negrilor*, sclăvie nouă care luă de pretext inferioritatea soiului african comparat cu soiul alb, dar care se întinse în curînd și asupra oamenilor de color** și învăli, în sfîrșit, în osîndă și chiar pre acei în carii cea mai mică picătură de sînge negru se amestecase sau rămăsese amestecată cu un sînge curat și nobil, căci așa europenii și-au calificat sîngele lor. Centrul acestei noi sclăvii este acum nația cea mai civilizată și mai sincer religioasă din America, adică: Staturile Unite. În Europa, afară de Turcia, singurii sclavi sînt țigani.

Sclăvia antică și modernă, șerbia din timpul de mijloc și boierescul sau claca de astăzi, iată sugetul ce-mi propun a trata în privirea istorică și economică. Deie Dumnezeu ca aceste pagini să contribuie să respîndi lumina între români și a-i face să înțeleagă că Europa nu-și dă simpatiile și sprijinul decît țărilor care aspirează a-și potrivi instituțiile cu instituțiile lumii civilizate.

I. Sclăvia în antichitate

Asia a fost leagănul sclăviei, care, ca un blăstem, a căzut apoi asupra Orientului și astăzi a oborît Africa la pămînt. Viața păstorească și starea patriarhală, totodată și rezbelică, începuturi a vieții popoarelor, făcură și turmele și familia deopotrivă supuse mai-marelui pastor și patriarh. Unii din acești nomazi se făcură cuceritori, alții se făcură preoți. De aceea, în țările Orientului, toate formele societății se traseră ori din vroința biruitorilor, ori din înțelepciunea preoților. Biruitorul nu cunosc decît un stăpîn, pre sine însuș, căruia toți, cu avut și viață, trebuia să-i fie supuși. Aceasta fu sclăvia politică; din ea se născu nemijlocit sclăvia civilă sau privată. Preoții, dinprotivă, își asigurară puterea, îmblinzind prin trepte sclăvia politică a staturilor despotice. Prin ordinul castelor, ei așăzară, așa, o piramidă de stări escluzive, în capul cărora ei vroiră a fi singuri. Încungiuirați de popoare nomade, atît staturile despotice, cît și acele teocratice nu văzură pretutindene decît stăpîni și sclavi și niciodată oameni.

Cum am zis, sclăvia nu s-a întemeiet în același chip în toate staturile antichității; dar, cele mai multe dăți, ea avu de origină suprapunerea silnică a unei seminții asupra altia; rezbelele ce necontenit era între popoarele învecinate producea neapărat și răpirile îndeosebi. Aceasta aduse obiceiul precupeției sclavilor. *Biblia* ne înfățișază sclavi în istoria patriarhilor, și multe pilde, tot din Sf. Scriptură, ne arată că israeliții și fenicienii se dădură de foarte timpuriu negoțului sclavilor. Răpirea și vînzarea femeilor era în antichitate lucruri atît de comune, încît Erodot pune aceste silnicii între cauzele începătornice ale vrăjmășiei perșilor și grecilor. Omer citează prinși de rezbel duși ca sclavi la tîrgul de la Lemnos, spre a fi schimbați acolo pe vite, vin, vasuri de argint și alte prețioase.

Iloții în Laconia, fenestii în Tesalia fuseseră popoare autohtone pre care victoria le făcu pentru totdeauna sclave.

Lăcuiitorii din Hios se arată ca cel întii popor grecesc carele nu numai importă sclavi din străinătate, dar, mai tîrziu, îi și cumpără cu bani.

* Kogălniceanu traduce formula franceză: *traite de Nègres* (comerțul, traficul cu negri).

** Născuți dintr-un tată alb și o maică neagră și viceversa, precum și urmașii acestora (*n.a.*).

Autorul *Iliadei* deosebește două clase: $\theta\eta\tau\epsilon\varsigma$ și $\delta\mu\omega\epsilon\varsigma$. Cei întâi era plătiți și cultiva pământurile regilor și a preoților, în vreme când cei de pe urmă era adevărați sclavii. În constituția aristocratică a Atenei, sclavii $\theta\eta\tau\epsilon\varsigma$ figurează încă ca sărbi și numai în timpul lui Solon, când ei fuseră emancipați, putură dobîndi ceva drituri, dar niciodată ei nu fură asimilați cu celelalte trei clase de cetățeni și rămaseră pururea depărtați de serviciul militar și de toate funcțiile de magistrați.

În Italia, sau cel puțin în Lațiu, sclăvia nu fu întemeiată decît tîrziu. După mărturisirea lui Varron², cinci sau șese sute de ani în urma fundației Romei, agricultura era încă exerciată de către proprietari sau de către lucrători liberi. Dară, de la această epohă, rezbелul și comerțul grămădiră sclavii în Italia. Armiiile romane aducea în captivitate poporații întregi și rareori făcea schimb de prinșii în rezbел. Carl Comte³ explică foarte drept cauza acestui de pe urmă fact:

„La romani, zice el, de la începutul pînă la sfîrșitul republicei, aristocrația ținti neconținut de a substitua în locul oamenilor liberi ce cultiva artele un popor care să-i fie proprietate; ea-și făcu o maximă de a nu schimba niciodată prinșii de rezbел. În alternativa de a lăsa în sclăvie acei din soldații romani ce nu avea mijlocul de a se rescumpăra sau de a vinde soldații străini din care ea făcuse sclavi, ea alegea drumul ce-i era mai lucrativ. Restituția ce ar fi dobîndit de o armie pierdută n-ar fi folosit decît claselor sărace din care ieșea soldații; restituția ce ar fi făcut ea însăși de o armie străină ar fi lipsit-o de o mulțime de sclavi.

Între cauzele numeroase ce determina aristocrația romană a face rezbел, este una ce nu s-a însemnat îndestul: aceasta este că poporul purta toate cheltuielile și cei mari trăgea numai folosurile luptei. Cei mari, carii, pentru a lua lăcuitorii unui oraș industrios și a-i transforma în sclavi, pierdea un număr de soldați, nu vedea în această operație decît o treabă bună. Acesta era un schimb, în care tot era cîștig pentru aristocrație; la ochii săi, un sclav bun făcea mai mult decît doi proletari romani. Pericolele înseși cele mai grave nu era îndestul spre a o hotări a pierde din vedere acele ce privea la interesul seu. Anibal, făcînd asupra armiiilor romane un mare număr de prinși, propuse să-i schimbe cu acei ce căzuseră în mîinile romanilor. Patricienii nu voriră a primi acest schimb, dar cumpărară opt mii de sclavi și-i încorporară în armia lor fără a le da libertatea. Prin mijlocul acesta, ei păstrară soldații cartageni din carii făcuseră sclavi și își ținură în rezervă și facultatea de a relua în a lor stăpînire pre acei cu care înlocuiseră soldații căzuți în mîinile dușmanului.

Această politică de a părăsi soldații romani, fie pentru a nu avea a plăti prețul rescumpărării, fie spre a nu înapoi prinșii din care se făcuseră sclavi, nu compromita în nimică libertatea mădulărilor aristocrației. Dacă unul dintre ei cădea în mîinile dușmanului și dacă el nu era îndestul de înavuțit spre a se rescumpăra, clienții lui era îndatoriți de a pune mîină de la mîină spre a-l scoate din robie. Plebeienii pre carii nimine nu-i rescumpăra, cînd avea nenorocirea de a cădea prinși, era în adevăr în obligație de a rescumpăra mădulările aristocrației”^{*}.

Cu cît izbîndele Romei se întinseră, cu atîta se împutîină numărul oamenilor liberi și spori acela al sclavilor.

^{*} *Traité de Législation* par Ch. Comte. Tom III, L. V, ch. II (n.a.). [Tratat de legislație de Charles Comte, tomul al III-lea, cartea a V-a, cap. II.]

Sclăvia mai avea și alte izvoare, cum am zis. Toți copiii lepădați era declarați sclavi. Copiii se făcea sclavi dacă era vânduți de părinții lor; datornicii dacă nu-și putea plăti datoriile. Un tată își putea vinde copiii chiar însurați fiind; el își putea vinde și chiar nepoții.

Iar izvorul cel mai mare pentru sclăvie era comerțul. Țerile care da cea mai multă marfă de oameni Greciei și apoi Romei fură: Tracia, Scitia, Geția, Frigia, Pontul, într-un cuvânt, sudul Europei Orientale și Asia Mică. Cu întinderea locurilor, se întinse și numărul numilor sclavilor. În comediile lui Aristofan, a lui Eupolie și a altor autori a vechiei comedii, nu vedem figurând alte nume de sclavi străini decât acele ce ne aduc aminte de Asia Mică: Καρίων, Λυδός, Φρυγί. Iar după Alexandru cel Mare și întinderea romanilor vedem în comedii numele de: Δάκχοι, Γέται etc. adică daci, geți etc. Romanii obicinuiră a da sclavilor și nume de ierbi, plante și flori. Pe câteva monumente vedem sclavi purtând și nume de pietre scumpe. Sub împărații romani, timpul șterse diferența ce era între numele sclavilor și între numele oamenilor liberi.

Piațele de sclavi cele mai însemnate era, pentru nord, emporiul* de la Tanais, la gura acestui fluviu, Donul de astăzi; pentru Asia Mică, Efesul și Side; pentru Grecia, Samos, Atena și Delos. Sclavii se căpăta ieftin înspre nord și se vindea scump la sud, unde munca lor da un folos foarte mare.

Condiția sclavilor în anticitate s-a descris de mai mulți autori moderni. Este știut că acești *parias* a lumii păgîne era tratați ca adevărate vite și că viața lor era lăsată în libera dispoziție a stăpînilor lor. Aceasta provenea din ideea ce-și făcea ei despre sclavi.

Se cetește în întâia carte a *Politiceii* lui Aristotel⁴ aceste cuvinte vrednice de însemnat: „Știința stăpînului stă întru de a ști a-și întrebuița sclavul. El este stăpînul, nu pentru că este proprietarul omului, dar pentru că el se slujește de lucrul seu. Sclavul face parte din avuția familiei”. Xenofon, în scrierea sa *Despre mijloacele de a spori venitul Aticeii*⁵, propune ca mijloc de venit pentru Republică de a pune mîna pe toți sclavii și de a-i închirie muștereiului ce ar da cel mai folositor preț, după ce însă se vor însemna în frunte spre a nu fugi. Toată filantropia celor vechi este în aceste cuvinte, asemine și mare parte a economiei politice a lor; căci, precum tendința nestavilată a economiei politice a noastre este libertatea, asemine caracterul distinctiv a economiei politice greacă și romană era sclăvia. Nimică nu este mai singular decât rezonamentele cu care acest renumit publicist a căutat a justifica sclăvia ca o instituție a dritului natural. „Natura singură, zice el**, a creat sclăvia. Animalele se împart în parte bărbătească și femeiască. Bărbatul este mai desăvîrșit, el poronțește. Femeia este mai puțin desăvîrșită, ea ascultă. Deci sînt în soiul omnesc indivizi tot așa de îngiosiți cătră ceilalți, precum trupul este cătră suflet, sau cum stă dobitocul cătră om; aceste sînt acele ființe însușite pentru singura muncă a trupului și care sînt necapabile de a face ceva mai desăvîrșit. Acești indivizi sînt destinați de natură pentru sclăvie, pentru că nimică nu este mai bun pentru dînșii decât de a asculta. Ș-apoi oare este o deosăbire așa de mare între sclav și între dobitoc? Slujbele lor se aseamănă, fiindcă și unul și altul nu sînt folositori decât numai prin singurul trup. Să închierăm, dar, din aceste *principii* că natura crează oameni pentru libertate și alți pentru sclăvie și că este folositor și drept ca sclavul să fie supus”.

* *Emporiu* — tîrg, oraș comercial, de obicei un port (lat.).

** *Politica*, cartea I. Cap. III (n.a.).

Cînd cei mai înțelepți din greci gîndia așa, cînd Ciceron, acel mare atlet a libertății Romei, declara dreptă șerbia omului căruia natura nu i-a dat facultate de a se bucura de libertate, ce se mai putea aștepta de la vulgarul popor și de la legile, care, cu oarecare excepții, nu sînt decît espresia moravurilor? Dritul roman rînduia că, oricînd un stăpîn se găsea ucis, trebuia să se trimită la moarte, fără deosebire, toți sclavii care lăcuia sub același acoperimînt sau carii era destul de aproape spre a fi putut auzi strigările sale. Dritul stăpînilor de viață și de moarte asupra sclavilor lor de-abie sub Antonini ⁶, în secolul al II-le după Hs., le fu sustras și dat ocîrmuirii. Dacă sclavii se maltrata de un al treilea, legea acuilină da proprietarului numai dritul despăgubirei; o singură excepție se făcea în Atena, unde săvîrșitorul faptei se pedepsea adese cu moartea. Atena fu singurul stat unde sclavii se tratară mai cu blîndețe. Aceasta venea din amenitatea * caracterului național, cînd, dinprotivă, în aspra Spartă, soarta sclavilor era cea mai crudă decît oriunde. În general, soarta sclavilor în anticitate nu fu puțin împlînzită decît în urma scrierilor unor moraliști, precum: Seneca, Plinie, Plutarh și, în sfîrșit, prin decretele împăratului Antonin Piul, carele însărcină legile de a-i ocroti. Dar această protecție nu avu vreodată decît o întindere foarte mărginită; noi nu o putem mai bine potrivi decît cu regulamentele care, în zilele noastre, în Anglia și în Franția opresc cruzimele asupra dobitoacelor. Un stăpîn care făcea o alcătuire cu sclavul seu nu era dator să o ție, că legea romană privea sclavul nu atîta debil (ingiosit), cît nul (*non tam vilis quam nullus*). De altă parte, cum acest fel de dobitoace putea să se facă foarte periculoase, ocîrmuirea pedepsea cu chinurile cele mai aspre revoltele sclavilor. Cu toate aceste, revoltele nu era mai puțin rare și rezbelele sclavilor adese compromitară siguranța și chiar existența Republicei. Cea mai însemnată este cea povățuită de Spartacus (de la 681 a zidirei Romei), care nu sfîrși decît prin uciderea pe cîmpul bătăliei a 40 000 de sclavi ⁷ și, după desfacerea lor, prin răstignirea a 6 000 sclavi de-a lungul drumului de la Capua la Roma.

Sclavii în anticitate era întrebuițați la funcțiile cele mai variate. Dacă spartanii respingea tot felul de muncă și de exerciții ce nu avea relație cu rezbelul, șerbii și sclavii lor agiungea spre a îndeplini cercul restrins a trebuințelor lor. Trătați cu cea mai mare asprime, iloții, în degradația lor, slujea prin contrast a aduce-aminte stăpînilor lor simtimentele propriei lor dignități. Cine nu-și aduce aminte de acel ilot pre care stăpînul seu îl îmbăta, spre a arăta copiilor sei urmările degradate a patimei beției. Atenienii, arătîndu-se în general mai umani cătră sclavii lor, era povățuiți atît prin blîndeța caracterului, cît și prin interesul comerțului și al industriei. Cetățanul bogat din Atena nu muncea singur, precum nu muncește nici în zilele noastre stăpînul unei mari fabrice. Sclavii era însărcinați cu toată munca acestora, a cîmpului, a minelor, și, îndeobște, cu tot lucrul mai îngiosit a societății. Romanii, cu dezvoltarea luxului, dădură asemine toată agricultura și toată industria în sarcina sclavilor; cei mai ageri la inteligință priimea ocupații mai nobile. Toate obiectele ce moravurile elegante a familiilor romane putea cere, grijele pentru vindecarea bolnavilor, precum și nevoile intelectuale și nobilele plăceri ce frumoasele arte dau omului învățat era date talentelor, iscusinței și științei sclavilor de îmbe sexele. Aceasta explică origina de acele nume colective a sclavilor romani împrumutate la deosebitele arte, științe și măiestrii, precum: *servi ordinarii, vicarii, artifices, medici, medicae, chirurgi, ocularii, literati, literatores, scribae, librarii, antiquarii, sympho-*

* Amenitate — blîndețe, gingășie (fr. *aménité*).

*niaci** etc. Creșterea copiilor a familiilor celor mai mari era asemenea, cu rare excepții, încredințată sclavilor, precum nu de mult încă și la români educația cuconășilor era dată pe mîna țiganilor. Acești sclavi purta numele de *nutritores*, *paedagogi* și *praeceptores*. Se știe prin tînguirile filozofilor romani, mai ales în timpul împăraților, cît vinovata neîngrijire cu care părinții lăsa toată educația copiilor lor în mîinile sclavilor înriuri într-un chip fatal nu numai asupra curățeniei limbei romane, dar, ce era mai mult de tînguit, asupra curățeniei moravurilor acestui popor.

Munca sclavilor se espluata în două chipuri: sau proprietarul îi întrebuița în conta sa, sau îi închiria.

„La Atena, zice Th. Boekh**, cel mai sărac cetățan trebuia să aibă un sclav pentru ținerea casei. În gospodăriile de un rînd de mijloc, se întrebuița mai mulți sclavi la tot felul de ocupații; a măcina grîu, a coace pîne, a face bucatele și straiete; spre a-i trimite în trebile din afară și spre a acompania pre stăpîn sau pre stăpîna casei, carii rareori ieșea singuri. Dacă aceștii vroia a fi însemnați, a trage asupra-și luare-aminte, atunce lua cu dînșii trei sclavi. Chiar din filozofi, unii avea pînă la zece. Sclavii se închiria și pentru lucru, cu zioa. Ei era însărcinați cu creșterea vitelor și cu lucrul ogoarelor; ei era însărcinați cu săpatul minelor, cu vîrsătorile***, cu artele mecanice și salahoritul; cete întregi se întrebuița în numeroasele atelii****, pentru care Atena era renumită; un mare număr era întrebuițați pe corăbiile neguțitorești și pe vasele de rezbel. Fără a cita multeilde de oameni ce nu întrebuița decît cîțiva sclavi, Timarc avea 11 sau 12 în ateliile sale; tatul lui Demosten 32 sau 33, fără femeile slave din casă; Lizias și Polemarc 120. Platon face însemnarea espresă că la un om liber se afla adese 50 sclavi și mai mulți la cei bogăți. Filemonid avea 300, Ipponic 600, Nicias 1 000 numai în mine”.

„Dupre natura lucrului, adaoge aceștii autor, productul sclavilor trebuia să fie foarte mare și, ca și la vite, trebuia să deie și capitalul și dobînda, aceasta atît de mare în timpurile antice, de vreme ce valora lor se scădea prin vrîstă și că moartea putea să o piardă cu totul. Să se adaogă pericolul de a-i pierde prin fugă, mai ales în timp de rezbel, nevoia de a-i urmări și de a vesti o respătire pentru a-i prinde. Ideea unui așezămînt de asigurare în contra acestor primejdii veni în capul unui macedonian, Antigen de Rodos, carele, pentru o primă de 8 drahme de cap, întreprinse de a respunde prețul declarat de stăpîn pentru sclavul fugit. Aceasta el o putea face cu atîta mai ușor, că silea pre guvernatori de a da de față sau de a plăti sclavii ce fugea în provinciile lor. Este cu neputință de a calcula ce dobîndă da un sclav. Acei 32 sau 33 de fierari sau lăcătuși a lui Demosten producea anual 30 mine, și fabricanții de jălțuri 12, scoțînd toate cheltuietele; deci, cum cei dintii făcea 190 și cei al doile 40 mine, da unii 30 și ceilalți 15, 15/19 la %, care făcea o mare diferență. Stăpînul însă da tot materialul, și o parte din folosul total s-ar putea atribua cîștigului ce el trăgea din acesta”*****.

* Denumiri latinești care precizau îndatoririle sclavilor: *sclavi de rînd*, *sclavi înlocuitori ai altor sclavi*, *meșteșugari*, *doctori*, *doctorițe*, *chirurgi*, *doctori de ochi*, *scriitori*, *copiști de manuscrise*, *bibliotecari*, *anticari*, *muzicanți* — iar cîteva rînduri mai jos: *îngrijitori de copii*, *pedagogi*, *profesori*.

** *Économie Politique des Athéniens*, tom I, pag. 61 (n.a.).

*** *Vîrsătorile* — azi le zicem turnătorii [de minereuri topite la temperaturi înalte].

**** *Atelii* — colective mari de muncitori.

***** *Économie politique des Athéniens par Boekh*, tom I, pg. 122. *Drahma ateniiană* făcea 100 parale; *mina* 2,47 lei; *talantul* 14,850 lei, cursul visteriei (n.a.).

Prețul sclavilor era firește mai mult sau mai puțin mare, duple numărul ce se găsea pe piață și după întrebarea* ce se făcea; el se deosebia încă și după cîtinea și calitatea lucrului ce ei producea. „Prețul sclavilor, zice încă învățatul autor a *Economiei politice a atenienilor*, atîrna de concurență și de număr, dar el se schimba și după vrîsta, sănătatea, puterile, frumuseța, inteligența, talentele și calitățile morale. Un sclav, zice Xenofon, face 2 mine, în timp cînd altul face de abia 1 1/2; alții se vînd cu 5 sau 10. Nicias, fiul lui Niceratus, plătise pînă la un talant sclavul ce privilegia lucrările minelor. Soldații romani, vînduți în Ahaia de cătră Anibal, fură rescumpărați de cătră ahaieni însuși pentru soma de 5 mine. Se da obicinuit 20 pînă la 30 mine pentru jucătoarele de instrumente și pentru fetele menite desfă-tărilor stăpînilor... așa, Neera fu plătită 30 mine”.

Concurența acestor vii mașini care se ținea cu o hrană proastă și puțină nu putea decît să se facă funestă agricultorilor și meseriașilor liberi. Cu toate aceste, munca omului liber era privită cu mult mai presus decît munca sclavului, fiind această de pe urmă prețuită de-abia giuătate decît cea dintîi. Dară rezbelele decima muncitorii clasei de gios și, de altă parte, patricianii, proprietari de sclavi, avea asupra lor avantajul capitalului. Ei putea organiza pe o mare întindere ex-ploatațile lor agricole sau industriale și, așa, a contracumpăni, prin superioritatea capitalului lor, superioritatea muncii concurenților lor. Rezultatul luptei fu graduala espulsie a oamenilor liberi din cel mai mare numer a ramurilor producției și înlocuirea întreprinderilor celor mici prin cele mari. Cea mai mare parte din istoricii timpului de atunce fac menție de această revoluție, care se făcu, încet cîte încet, în sînul societăței romane, și ei, cu drept cuvînt, o privesc ca funestă: „Servitiul militar, smulgînd oamenii liberi de la agricultură, zice anume Appien⁸ în *Rezbeul civil*, bogații întrebunțară sclavii la lucrarea pămîntului și la paza vitelor; acești sclavi înseși era pentru dînșii o proprietate din cele mai fructuoase, din cauza în-mulțirei răpide a lor, favorizată prin scutirea de servitiul militar. Ce se întîmplă din aceasta? Oamenii puternici se îmbogățiră peste măsură și cîmpurile se împlură cu sclavi; neamul italian, obosit și sărăcit, pierdea sub sarcina mizeriei, a dărilor, a rezbelelor. Dacă cîteodată omul liber scăpa de aceste rele, el se pierdea în trîndăvie, pentru că el nu avea nimic a lui pe un pămînt care întreg era a bogaților și că el nu putea găsi macar de lucru pe un pămînt străin împoporat cu un așa numer de sclavi”. Cine în aceste cuvinte a lui Appien nu vede o mare asemănare cu soarta lăcuitorilor români, cu cîtiva ani mai înainte?

Dară în timp ce concurența inegală a marelor atelii de sclavi decima poporația liberă, cauze deosebite lucra spre a transforma sclăvia. Dacă concurența brațelor sclave se făcu funestă muncitorilor liberi, pe de altă parte, însuși nevoințele a acestei lupte contribuira a îmbunătăți soarta sclavilor. Esperiența învăță pre proprietarii romani că sclavul, căruia i se învoia de a-și aduna un mic capital și care prin acesta spera de a se rescumpăra, muncea cu mai multă ardoare decît acela care nu avea drept îmboldire decît biciul stăpînului. Interesul, bineînțelea a proprietarilor, interes zilnic ațîțat prin lupta ce ei avea a sprijini în contra meseriașilor liberi, îi îndemnă, prin urmare, a da sclavilor lor înlesnirea trebuitoare spre a-și îndemna un mic capital cu care să se poată rescumpăra. Această combinație le da un îndoit folos: întii sclavul muncea mai bine și mai cu stăruință; pe urmă, el întorcea, rescumpărîndu-se, cea mai mare parte a cheltuielilor ce costase, și le întorcea obicinuit într-un timp cînd el pierduse o parte a puterii și a muncii sale. Pe lîngă aceasta este de adăogit

* *Întrebarea* — sensul din economia politică: cerere [și ofertă].

că rescumpărarea nu da o desăvârșită libertate sclavului și că acesta rămânea încă, în oareșicare măsură, sub ațîrnarea stăpînului: că el era, spre pildă, îndatorit de a-i da o dare anuală în schimbul patronagiului seu. Dezrobirile sau emancipațiile se înmulțiră așa prin însuși folosurile ce ele da proprietarilor de sclavi. Cîteodată aceștii se afla încă încurajați prin legile relative la împărțirea merindelor; aceste împărțiri nefiind date decît oamenilor liberi și dezrobiților, stăpîni aflară folos în unele timpuri, mai ales sub cesari*, de a-și emancipa sclavii pentru a avea parte din grînele împărțite. Afară, la țară, împrejurări de o natură particulară isprăviră transformarea sclăviei. După mărturisirea lui Plinie și a lui Columel⁹, marele atelii agricole, mișcate de brațe slave (*latifundia*)**, izbutiră de a storcea pămîntul Italiei. Acest fel de exploatație se făcu, prin urmare, din puțin în mai puțin folositor și veni o epohă cînd proprietarii aflară cu priință de a îmbunătăți pămîntul și a-l da să-l lucreze, așa împărțit, sclavilor lor, transformați în șerbi, coloni sau slobozieri***. Năvălirile barbarilor, împuținînd siguranța proprietarilor, făcînd revoltele și fugirea sclavilor mai ușoare, precum și mărginind consumația produselor culturale mari, contribuiră încă mult la această transformare. Cauzele care au adus desființarea sclăviei în Europa se trag, cum se vede, din ordinul economic. Religia cristiană a conlucrat și ea la aceasta, introducînd în lume o morală mai curată, răspîndind în suflete o semîță mai vie de dreptate și de frăție; dar ar fi a se mărgini într-un examen superficial dacă s-ar atribui numai cristianismului meritul abolirii sclăviei. Evanghelia, după secolii numeroși, de-abie a putut a-și răspîndi în popor mîntuitoarele învățături. În Europa apusană, de-abie în al XII-lea secol, un papă, Alexandru III, publică o bulă pentru emancipația generală a sclavilor; și încă acea bulă era mai mult o îndemnare duhovnicească decît o lege îndatoritoare pentru credincioși de a-și emancipa sclavii, căci sclăvia se păstră acolo încă mulți secolii; de-abie în al XVII-lea secol ea fu oborîtă în Anglia. În Franția, ea se păstră pînă în al XVIII-lea secol; cele de pe urmă rămășița a sale se șterseră de-abie cu revoluția din 1789, odată cu șerbia, căci pînă atuncea chiar biserica catolică, de nu mai avea *sclavi*, dar avea cel puțin *șerbi*, care nu era decît o transformare. În Europa resăriteană, sclăvia se păstrează pînă în zilele noastre și chiar în țeri cristiane, adică în Principatele Române; iar biserica noastră nu conțeni de a avea sclavi decît în anul 1844.

Istoricii și economiștii se deosebesc mult asupra cifrei populației slave în anticitate. După Boeckh, populația Aticeii se compunea de 135 000 oameni liberi și 365 000 sclavi¹⁰; Wallace suie numărul sclavilor la 580 000; Sainte-Croix îl suie chiar la 639 500; dinprotivă, Hume îl reduce la 40 000. D. Letrone, a cărui evaluății sînt priimate și de d. Dureau de la Malle, autorul a *Economiei politice a romanilor*, dă cifra de 110 000 pentru populația slavă și de 130 000 pentru populația liberă. D. Dureau de la Malle evaluează populația de sclavi emancipați și meteci (străini) a Italiei în anul 529 a fundației Romei la 2 312 677 luzi**** și populația liberă la 2 665 805. Proporția ar fi de 26 la 23. Alți autori dau evaluății mult mai mari pentru populația slavă, dar acele a d. de la Malle se par a se apropia mai mult de adevăr. La sfîrșitul Republiceii, numărul sclavilor crescuse așa de mare, încît pe de o parte

* *Sub cesari* — în timpul împăraților (de la August și Principatul lui, anul 28 î.e.n. — 14 e.n., pînă la dezmembrarea Imperiului roman, anul 395).

** *Latifundia* — moșii întinse (lat.).

*** *De la slobozie* — colonie de oameni slobozii (*n.a.*).

**** *Luzi* — sing. *liude*, pl. *liuzi*, locuitori de jos, care plăteau impozite (sl.).

stăpînii lor, mai ales pre acei a ateliilor agricole, fură nevoiți de a-i împărți în divizii, de a avea registre și rapoarturi, întocmai ca în armile europiene, iar pe de altă parte, ocîrmuirea se sili în tot chipul de a ascunde acestei clase de oameni superioritatea sa numerică asupra oamenilor liberi. De aceea romanii se și feria de a avea o deosebire din afară și vederată în îmbrăcămintea oamenilor liberi și a sclavilor.

NOTE

Acest mic studiu de istorie socială, semnat „M.K.”, a apărut în „România literară”, Iași, 1855, nr. 6, 6 februarie, p. 69—73, nr. 7, 13 februarie, p. 81—84, și nr. 8, 20 februarie, p. 96—98.

Autorul a mai scris asupra acestei teme în 1853, cînd a publicat studiul istoric (se va publica în volumul al II-lea al acestei colecții, Opere istorice) Ochire istorică asupra sclăviei, ca prefață (p. IX—XXXII), neterminată, cu numeroase inconsecvențe ortografice și cu greșeli de paginație, la următoarea carte: „Coliba lui Moșu Toma sau Viața negrilor în sudul Statelor Unite din America, de Mistress Harriet Beecher Stowe. Traducere de pe a lui Léon Pilatte, de T. Kodrescu”, Iași, Tipografia Buciumului român, 1853, 2 tomuri.

Între cele două versiuni (1853 și 1855), în afară de deosebiri ortografice, mai sînt și următoarele deosebiri:

Pasajul: „... acest roman [Coliba lui Moșu Toma] adevărat ca istoria, care au făcut o simzație atît de mare în îbele emisfere și au dat sclăviei o lovire de moarte” (p. 592, r. 7—8) este omis în versiunea 1853.

Pasajul: „... care [vecinătatea] apoi s-a prefăcut în boieresc sau clacă” (p. 593, r. 4 de jos) este omis în versiunea 1853.

Pasajul: „În Europa, afară de Turcia, singurii sclavi sînt țiganii” (p. 594, r. 8—9) este omis în versiunea 1853.

Pasajul: „Sclăvia antică și modernă [...] cu instituțiile lumii civilizate” (p. 594, r. 10—14) este înlocuit cu: „Sclăvia la anticii, șerbă din timpul de mijloc, trata și soarta negrilor în timpurile moderne, aceasta va fi sugetul tratatului nostru, cu un diosăbit capitol pentru țigani, singurii sclavi ce o nație cristiană mai are astăzi în Europa”, în versiunea 1853.

Versiunea 1853 are în plus și capitolul II, „Șerbă”, în timp ce versiunea 1855 se termină cu „Sclăvia în anticitate”. Ediție: M. Kogălniceanu, Scrieri sociale. Ediție comentată de Dan Simonescu, București, „Vatra”, 1947, p. 149—168.

¹ *Harriet Elisabeth Beecher Stowe (1811—1896), scriitoare americană, născută la Litchfield (Connecticut), ca al 7-lea copil al Roxanei și al lui Lyman Beecher. Se căsătorește în 1836 cu Ellis Stowe, cleric calvin, profesor la seminarul teologic din Cincinnati. Soțul său dobîndind o catedră la Bowdoin College, la Andover (Massachusetts), Harriet pleacă cu el într-acolo. Aci a scris *Uncle Tom's Cabin or Life among the Lowly*, care a apărut începînd cu anul 1850, ca foileton în „National Era”, un jurnal din Washington, cu pronunțate tendințe antisclavagiste. Regimul sclavilor fusese stabilit, în august 1850, printr-o lege aspră pentru negri și favorabilă proprietarilor de sclavi. La 20 martie 1852, romanul apare în volum; publicarea lui este socotită drept una din cauzele războiului civil din S.U.A., iar în iunie 1852 se întemeiază la New York organizația „Liga prolețarilor”.*

*Autoarea adîncește problema sclavajului în opera *A Key to Uncle Tom's Cabin*, scrie alte romane și studii asupra vieții sociale, ca *The Minister's Wooing* (1859), *Pearl of Orr's Island* (1862) etc. *Uncle Tom's Cabin...*, la scurt timp după apariție, se tradusese în peste 23 de limbi. Traducerea lui T. Codrescu din 1853, citată mai sus, a fost urmată de alta: *Bordeiul unchiului Tom sau Viața negrilor din America*, traducere de Dimitrie Pop, Iași, 1853 (cu aceleași ilustrații ca în volumele lui Codrescu).*

Lista prenumeranților la ediția lui Codrescu dovedește largă răspândire a romanului în toate păturile societății; găsim abonați printre moșieri, militari, clerici, „doamne” și „domni” (burghezi), comercianți și chiar printre „figani dezrobiți” (Necula Angheluță, Iordachi Angheluță, Gh. Barbu, Irina Țiganca. Vezi *Coliba lui Moșu Toma...*, trad. de T. Codrescu, Iași, 1853, vol. II, p. 389—396). În cercul socialist s-a realizat o a treia traducere: *Coliba lui Moș Toma, prelucrare pentru tinerime*, de Ioșif Nădejde, [f.a.] (Biblioteca pentru toți, nr. 1 159—1 161). Deși H. B. Stowe vădește simpatie pentru populația de culoare, totuși prezintă problema de pe pozițiile ideologiei burgheze. Dan Simonescu, *Un studiu necunoscut de istorie socială al lui Mihail Kogălniceanu, gătit de cenzură*, în „Studii. Revistă de istorie”, VIII, nr. 5—6, 1955, p. 137—145.

² *Marcus Terentius Varro* (116—27 î.e.n.), prozator latin, a scris în domenii foarte variate, dar cele mai de seamă lucrări ale lui sînt cele arheologice. Datele citate de Kogălniceanu fac parte din opera *De re rustica*, dar aceleași idei le-a mai expus Varro și în *Antiquitates rerum humanarum et divinarum*, și anume în capitolul „De vita populi Romani”, un tratat despre vechea civilizație romană, prin care autorul urmărea să trezească cititorilor simpatia pentru obiceiurile strămoșești.

³ *Charles Compté* (1782—1897), publicist și jurist francez; a susținut idei liberale și progresiste. Ca lucrare de seamă a lui se citează *Traité de la propriété* (1834).

⁴ *Aristotel* (384—321), în opera sa *Politica*, aduce argumente care justifică sclavajul, scriind că oamenii aparțin, din natură, la două mari categorii, liberii și sclavii. De aceea Aristotel socotea sclavajul ca o stare socială eternă.

⁵ *Xenofon* (c. 430—425 — c. 350), istoric grec. Opera citată de Kogălniceanu este *Περὶ πόρων* (Despre venituri). Printre măsurile recomandate de autor în această lucrare, pentru ca statul atenian să depășească criza economică, era și cumpărarea în bloc a sclavilor, ca să fie trimiși la minele de argint din Laurion. Proprietarii de mine puteau chiar numai închiria sclavi pentru exploatarea minereurilor. În orice caz, Xenofon susținea programul economic și politic al clasei aristocrate.

⁶ *Dinastia Antoninilor* a guvernat Imperiul roman între anii 96—192, începînd cu împăratul Nerva și terminînd cu Commodus, fiul înțeleptului împărat Marcus Aurelius. Senatul a jurat credință împăraților antonini, dar numai în măsura în care împărații respectau condițiile senatului: să nu se confişte averea nici unui senator, să nu se ia în considerație denunțurile îndreptate împotriva aristocrației senatoriale; de aceea, contempranii au numit această epocă „veacul de aur al antoninilor”.

⁷ *Spartacus*, erou trac, a condus mișcarea de eliberare a sclavilor (74—71 î.e.n.). Eroismul lui a format obiectul de cercetare al mai multor istorici și scriitorii antici și subiectul de inspirație al mai multor romancieri moderni. O lucrare bună, bazată pe izvoarele narative antice și pe ultimele descoperiri arheologice (din anul 1927, la Pompei), a scris A. V. Mișulin, *Spartacus*, București, 1953.

⁸ *Alexandros Appian*, istoric grec, născut în Alexandria Egiptului în sec. al II-lea e.n. Opera lui, *Ῥωμαϊκὰ ἑμφύλια*, s-a tradus în românește de un colectiv de clasiști, cu titlul *Appian, Istoria Romei. Războaiele civile*. Studiu introductiv și note explicative de N. I. Barbu, București, 1957. Scriitorul scrie puțin despre Spartacus, pentru că el privește o perioadă mare din istoria Romei, începînd cu vremea Gracilor (162 î.e.n.) și terminînd cu lupta de la Pharsales (48 î.e.n.), caracterizată prin continue frământări civile între partidele politice, prin violente răscoale ale sclavilor.

⁹ *Mărturisirea lui Plinie și a lui Columel*. Kogălniceanu se referă la *Caius Plinius cel Bătrîn* (născut pe la 23 e.n.), autorul operei *Naturalis historia*, terminată în anul 77 și dedicată împăratului Titus. În ce privește pe *Lucius Iunius Moderatus Columella*, acesta, originar din Spania, a fost tribun militar în regiunile orientale ale imperiului (Siria, Cilicia); venit la Roma, a ajuns mare latifundiar în Italia. Opera la care se referă Kogălniceanu este *De re rustica*, scrisă pe la anul 62 e.n. Columella demască politica agricolă romană, susținînd că pune în primejdie însăși capitala Imperiului roman, dar glorifică pe cîțiva țărani, care s-au distins prin preocupările lor agricole (Cincinnatus, Fabricius, Curius Dentatus ș.a.).

¹⁰ Autorii citați de M. Kogălniceanu în acest pasaj sînt astăzi depășiți. După cercetări mai noi, numărul sclavilor din Atica, în sec. al V-lea î.e.n., era de 200 000—210 000 (G. Glotz, *Histoire grecque*, Paris, 1931, vol. II, p. 226—227).

Răspunsul unui pamfletist către un moralist

Este obștește cunoscut că orașul Iași în iarna aceasta n-a posedat în zidurile sale pre d. Gheorghii Sion¹. În acest interval petrecerea domniei-sale a fost în capitala Țerei Românești. În mijlocul variatelor sale ocupații, poetul nostru a găsit timpul și a avut rara activitate de a se ocupa și cu literatura. Și ce este mai laudabil este că d-lui, părăsind *poesia ușoară* care pînă acum a fost specialitatea sa și care îi făcuse o *reputăciunică* destul de bunicică (defiez* pre d. Sion să zică că espresia nu este conformă cu limba d-sale), a îmbrățișat misia apostolică de a moraliza lumea și în special sexul frumos al Moldovei! Închipuiți-vă, mă rog, pre cîntărețul barbei dumisale și al ochilor Elenii** (să nu se amestice cu Elena lui Menelas) transformat în mare *Arhiereu al Moralei* și predicînd damelor moldovene naționalismul, virtutea și amorul franc, adecă al femeii libere, care, aruncînd peste cap modestia și tare de suflet, mărturisește cu francheță simțimîntul cel mai nobil!

Din nenorocire, amvona sacră în care noul Gură de Aur s-a suit spre a tuna în contra pasiunilor damelor din Moldova a fost jurnalul *Timpul* din București, un jurnal ce de-abia era la întîiele sale numere și din care nici două esemplare nu veniseră încă în Moldova, adecă o amvonă din care era cu neputință ca sermonul să ajungă la urechile frumoaselor păcătoase, pe care moralistul nostru vroia a le aduce la pocăință.

Dar să lăsăm pre însuși d. Gheorghii Sion să ne spuie cauzele care l-au adus ca să trateze în stil burlesc aceea ce d-lui singur califică o cestiune națională și totodată socială.

„Domnul Busuioceanu, redactorul *Timpului*, a publicat un articol sfîșietor pentru sexul frumos din Țeara Românească, în care singurul lucru ce făcu întipărire d-sale Sion fu paralelismul ce d. Busuioceanu face între damele române și moldovene, făcînd din aceste din urmă idealul cel mai sublim etc....

D-lui Gheorghii Sion, ca unul ce totdeauna și-a plăcut a rumpe orice măr de discordie între connaționalii sei, ca unul ce urește rivalitățile ce pregiudețile au adus între munteni și moldoveni, ca unul ce cunoștea destul de bine lumea d-sale,

* *Defiez* — desfid (fr. *défier*).

** *Vezi Poeziile* lui G. Sion (n.a.).

a vroit să scoată din rătăcire pe autor și să paralizaze rivalitatea ațîțată". Aceste sînt cuvintele textuale ale d-lui Sion cuprinse în n. 17 al *Patriei*.

Ca să agiungă la un scop atît de lăudabil, adecă ca să paralizaze rivalitatea ce articolul d. Busuioceanu ar fi putut ațîța între damele muntene și d-voastră, damelor moldovene, ca să păstreze între unele și altele ca fiice ale aceieași mume o unire și o iubire de sorori, știți ce mijloc poetul nostru a ales? Aruncați-vă limba cînilor, dacă-l veți găsi, cum zice doamna de Sevigné. Dar nu vreu, prin enumerarea tuturor superlativelor întrebunțate de această femeie de spirit, să vă prelungesc nerăbdarea. Domnul Sion a publicat în contra d-voastră un articol de trei ori mai sfișietor decît acel adresat damelor muntene* și prin care d. Sion vroiește a dovedi, după espresia d. Busuioceanu, că [„] d-voastră, rude de sînge cu damele muntene, trebuie să fiți rude și de sentimente și că din nenorocire unirea voastră nu e decît în rele".

Dar să lăsăm iar pre d. Sion să ne spuie însuși tendința și țelul epistolei d-sale, căci așa o numește:

„Sub formă, dar, de epistolă cătră damele moldovene și într-un stil cam burlesc (mărturisirea este îndestul de naivă), detei pe față starea societăților femeilor din patria mea, lăsînd a se vede pînă unde au mers cu cultura intelectuală, pînă unde merge viața lor și pînă unde merg pasiunile lor".

Această epistolă, d. Gheorghii Sion a publicat-o în suplimentul jurnalului *Timpului* din 30 dechemvrie trecut, ca etrene** sau dar de An nou, trimis din țeară străină damelor moldovene, de un poet moldovan. Această epistolă, d. Gheorghii Sion a adresat-o cătră damele moldovene, adecă către majoritatea cel puțin, de nu cătră unanimitatea damelor.

Moralistii, ca și suveranii, se adresează pururea către unanimități. Această epistolă în care d. Sion nu învoia cea mai mică excepție a produs — zic acum cuvîntul meritat — o indignație adîncă și lesne de înțeles în toate familiile din Moldova unde textul unei asemenea diatribe sau macar auzul despre ființa sa a putut agiunge; căci, cum am mai spus, în Iași se afla de-abia doue esemplare a *Timpului*, iar în provincie nici unul. Era un scandal fără esemplu încă în presa românească. Era o nouă dovadă că cenzura era neputincioasă de a stavila reul, împedecînd numai binele, un adevăr zis cu atîta spirit de d. D. Rallet² în maximele sale: că croitorul taie ce-i reu și cenzorul ce-i bun.

Toți se întreba cine era acest nou Caton³ care vroia să aducă pe pămînt virtutea antică; de unde se rădicase acest al doile Masillon⁴ ce predica postul în mijlocul carnavalului; care era vrîsta sa, personalitatea și poziția sa în societate, care era studiile și seriozitatea talentului seu atît de întemeiat în literatură, pentru ca în public să aibă drit de a adresa damelor moldovene niște mustărări atît de crude, niște învinovățiri atît de puțin meritate, a le ținea în tot felul un limbagiu aspru, nepotrivit chiar în gura unui pontif a bisericei, tunînd din amvona catedralei în contra vițurilor seculului!

Pînă și *Gazeta de Moldavia*, care negreșit că este iubitoare de pace și se ferește de critica cea mai blîndă, în fața generalei nemulțămiri n-a putut a păzi tăcerea. Cu o ironie de cel mai bun ton, a invitat pre tinerii români că, de vreme ce dupre

* Domnul Busuioceanu s-au mărginit numai de a împuta damelor muntence nepăsare pentru literatura românească (n.a.).

** *Etrene* — daruri, obișnuit primite de Anul nou (fr. *étrenne*).

d. d. Busuioceanu și Sion și moldovencele și muntencele erau atât de rele, apoi pentru ca să găsească soții demne n-aveau decât a se duce să le caute... în California.

Un boier moldovan din Bucovina⁵, cel mai venerabil, cetind epistola aceasta, a arătat fiilor sei patriarhala vroință ca numele autorului să nu se mai rostească în casa sa!

Ca moldovan și ca publicist n-am putut să las fără întimpinare un asemenea atac făcut cu atîta necuviință femeilor patriei mele. Am o datorie mai mult decât domnul Sion. Maică-mea a fost moldovană.

Aceasta este o silă* pre care domnul Sion nu o poate înțelege. Ca poet burlesc, d-lui a putut face jocuri de cuvinte. Această tristă iscusință este mai presus de capacitatea mea.

În observațiile ce am făcut despre jurnalismul românesc publicat în *România literară*, mi-am rostit dar opinia asupra *Epistolei* d-lui Sion. Sînt vechi partizan a liberii discuții. Cunosc fiecărui scriitor dritul de a aborda orice chestie politică, socială, morală și literară — numai dacă este în stare să o trateze. Dar reclam și pentru mine dritul de a critica orice scriere a primit publicitatea și a-mi rosti franc opinia despre meritul defectele sau nulitatea sa.

De un asemenea drit m-am servit și în privirea *Epistolei* d-lui Sion. Am criticat-o.

Că critica mea a fost din cele mai moderate, că m-am ferit de a atinge persoana imprudentului autor, care, fără a-și examina puterea umerilor, s-a încercat de a rădica o sarcină ce a turtit mai mult decât un Atlas, de o vîrtute mult mai zdravenă decât a d-lui Sion, că, în tot cazul, am arătat părerea de reu și indulgință pentru un articol demn de toată mustrarea, aceasta au recunoscut-o toți acei ce au cetit articolul meu și epistola din *Timp*. Numai domnul Sion n-a recunoscut aceasta. Lucru lesne de înțeles, căci orgoliul întunecă mințile cele mai lucide; și București au făcut un d[omnul] Sion să uite cu desevîrșire morala acestui vers:

Broasca mică cît un ou etc...

Domnul Sion astăzi este însușit de a aborda toate chestiile naționale, politice, sociale, morale etc. etc. Nimic nu este mai presus de studiile și talentul d-sale.

Volter, Bualo, Molier și Bomarșe au ris femeile; pentru ce d. Sion, poet, să nu le ridă? I. I. Ruso și Aimé-Martin⁶ au cercetat cauza vîșturilor lor și au arătat mijlocul de a le îmbunătăți; pentru ce d. Sion, filozof și moralist, să nu arăte și d-lui corupția damelor moldovene? Emil de Girardin⁷ într-o scriere minunată și de curînd ieșită, *De la liberté dans le mariage par l'égalité des enfants devant la mère*, a cerut rădicarea femeii în societate.

Pentru ce d. Sion publicist să nu arunce femeii moldovene toate împuțările comune, adunate din vodevile? Pentru ce, dar, eu n-am tratat pre d. Gheorghii Sion ca pre un poet, ca pre un filozof, ca pre un moralist, ca pre un publicist?

De ce m-am mărginit numai a zice că *Epistola* d-sale făcea contrast cu scrierile d-sale de mai înainte și că ar putea aspira la alte succese... decât la acel de față? D. Sion a smult din poetica sa liră coardele armonioase ale entuziasmului, ale amorului, ale nobilelor credinți, ale grației și ale simțimentului frumosului și n-a lăsat decât coarda unei triviale ironii, o coardă urită în orice liră. A renega vechile sale credinți este pururea o apostazie.

D. Sion este un apostat cătră buna cuviință, pre care înainte a respectat-o în scrierile sale! Aceste le-am zis. Aceste au mîniat pre d. Gheorghii Sion și, dar,

* *Silă* — aici obligație (arh.).

d-lui plin de rezbuare, în n. 17 al *Patriei* din București, a publicat un articol în care, după ce sprijine textual că, „prin *Epistola* către damele moldovene, a dat pe față starea societăților femeilor din patria d-sale, lăsînd a se vedea pînă unde au mers cu cultura intelectuală, pînă unde merge viața lor, pînă unde merg cu pasiunile lor”, apoi critica mea o numește rezbel fără cauză, mă căinează pentru trista mină ce trebuie să fac ca avocat a unei cauze pierdute și în sfîrșit articolul prin care l-am criticat îl califică de *pamflet*. D. Sion nu înțelege, se vede, puterea acestui cuvînt.

Pamfletist sînt eu pentru că n-am lăsat să treacă fără a protesta o insultă nemeritată aruncată *mal à propos* și în public damelor moldovene, partea încă cea mai bună din societatea noastră, o mai repet o dată?

Pamfletist sînt eu pentru că am zis și zic că nu este timpul ca, în mijlocul gravelor împrejurări în care se află țerile și viitoriul nostru și înaintea străinilor ce sînt între noi și ne studiază de aproape, noi înșine, singuri cu mîinile noastre, să ne dezvălim și să ne esagerăm corupția? Pamfletist sînt eu pentru că crușind persoana și caracterul autorului, care s-a făcut vinovat de o asemenea necuviință, m-am mîrginit numai de a-i califica fapta, neiscușită și lipsă de tact, arătîndu-i o cale mai recomandabilă decît aceea a unor atacuri vrednice de jălit?

Pamfletist aș fi fost dacă m-aș fi atins de personalități, dacă m-ași fi pus a cerceta cauzele individuale care au îndemnat pre d. Sion să aibă o opinie atît de rea de damele moldovene, pre care, cu toată pretenția d-sale că a făcut peri albi între ele, a avut atîta puțină ocazie de a le cunoaște; dacă aș fi căutat societățile în care autorul a aflat portretele ce le descrie cu atîta iscușită și esperiență, dacă aș fi numit pe nume acele portreturi și apoi aș fi arătat că societățile pre care d-lui le descrie nu fac parte din aceia ce pretutindene se numește societate și că lumea ce d-lui pretinde a o cunoaște îndestul de bine nu este lumea în care noi cunoaștem alte tipuri decît acele descrise de d-lui, o lume care arată cu degetul și respinge din sinul seu asemenea tipuri!

Pamflet este scrierea d-tale, d-le Sion, care, fără a-ți cerca capacitatea reală, studiile asupra materiei care nu le ai, personalitatea ce încă nu ți-ai făcut-o în societatea ce nu o cunoști, într-un articol serac de idei, în care aroganța ține locul talentului, ignoranța pre acel al cunoștinților, trivialitatea locul stilului, ai lovit simțimintul onestului, ai jicnit morala publică. Cu *Dicționarul Academiei Franceze* în mînă, îți întimpin în sfîrșit că pamflet nu poate să fie decît scrierea d-tale, care, precum singur ai recunoscut, a tratat în stil burlesc o chestie națională și socială. Dar în zădar am urma... De mai înainte știu că nu voi putea convinge pre domnul Sion și nici am această sacă pretenție — că, dintre noi doi, nu sînt eu acela care am scris pamfletul. D-lui va crede, va sprijini că a făcut o faptă națională și socială puînd pe tapet degenerația femeilor; eu iarăși nu voi putea a mă lepăda de convicția ce am, că criticînd *Epistola* d-sale, că declarîndu-o injurioasă pentru damele moldovene, nepotrivit cu împrejurările de față și numindu-o pe adevăratul și meritatul ei nume de *scandal* neașteptat de la d. Sion, n-am făcut vreo faptă necuviincioasă, n-am scris un pamflet. Discuția ar urma în nesfîrșite. Unul va fi pro, altul va fi contra. Trebuie, dar, un al treile să între în mijloc, să cerceteze această cauză, să asculte argumentele și ale unuia și ale altuia și apoi să hotărească fără apel între îmbii advocați.

Și acest al treile, care poate fi altul decît însuși *publicul*, pentru care scriem și unul și altul? Judicător mai nepărtinitor, judicător fără apel, pute-va fi altul decît

acest public, a căruia glas este glasul lui Dumnezeu? El, dar, să ne asculte, el să ne judece, el să hotărească în cea de pe urmă instanție. Însă acest public a cetit și cunoaște critica ce am făcut despre *Epistola* d-sale Sion. *România literară* este pretutindene respîndită. Nu este asemîne și cu *Epistola* domnului Sion.

Timpul după cîteva zile de esistență a murit, cum au murit *Dacia* și *Propășirea*, cum era să moară *Zimbrul*, cum moare tot jurnalul ce aspiră de a ieși din vechiul hogaș.

Cele întîii numere ale unei foi nu sînt niciodată respîndite. Publicitatea ei se întemeiază numai pe încetul. Cum am zis, din *Timp* au fost în Moldova numai doue esemplare. N-ar fi, dar, cu drept, n-ar fi potrivit cu formele procedurii, ca publicul să se rostească numai pe dovezile mele, cînd eu singur cer ca cauza să fie judecată după însuși dovezile părții protivnice, adecă *Epistola* d-lui Sion.

De aceea, ca singură a mea rezbunare pentru calificația de pamfletist ce mi-a dat d-l Sion, eu îi fac îndatorirea, dorită de cei mai iluștri autori, adecă de a da o mai mare publicitate scrierii sale. Singur eu, dar, înfățișez dovezile părții protivnice, singur eu public *Epistola* d-lui Sion!

Iată-o în cuprinderea sa cea mai importantă:

Epistolă
cătră
damele moldovene

„Cetit-ați, iubitelor mele dame, o epistolă cătră damele române adresate prin foaia ce de curind a ieșit în București: *Timpul*? Sînt sigur că nu. Ei bine! luați n. 3 și citiți.

D. Ilar, autorul epistolei de care vă vorbesc, dînd bani pe miere (întîiul proverb) damelor muntence, face din dumniavoastră, scumpelor moldovence, un ideal atîta de frumos și sublim, încît cred că vă face să vă crească inima ca pînea. (Al doile proverb: nu vă mirați! Domnul Sion v-a spus singur că a ales un stil cam burlesc.)

Eu, ca unul ce am făcut perii albi între d-voastră, ca unul ce vă cunosc mai mult decît poate d. Ilar cunoaște pre muntencele sale, citind articolul precitat, nu mă pot opri a vă felicita și a vă ura toate principiile frumoase care vi se atribuie. Dar epistola ce m-am hotărit a vă adresa nu e numai pentru atîta, voiesc să vă aduc aminte de muștrările ce adese ori v-am făcut cînd mă aflam între d-voastre.

(Auzit-ați, domnul Sion muștrînd pre damele moldovene?) Nu vă spuneam eu bine că trebuie să cetiți mai mult românește și să vă inițiați cu literatura noastră, că o să vie timpul să vă dea cineva bani pe miere”. (Al treile proverb. Stilul urmează a fi burlesc.)

Apoi d. Sion învinovățește pre dame că după cunoscuta îndărătnicie ce le caracteriză nu l-au ascultat. „Abia dacă citiți cîteodată poeziile lui Alesandrescu și ale lui Bolintineanu; abia vă aruncați ochii pe frumoasele doine și balade ale lui Alecsandri”. Apoi, ca să dovedească disprețul damelor noastre pentru literatura românească, d-lui Sion le pune în gură o franțuzească pre care pînă acum mărturisesc în ignoranța mea că n-am auzit-o nici într-un salon de dame în Iași. Ba, mă înșel. Am auzit-o vorbindu-o ilustra baba Hîrcă a lui Matei Milu⁸. Ascultați: „*Fi! quelle horreur! C'est insupportable! C'est inintelligible! C'est de la blague!* etc. etc. Puah!...”

Moralistul nostru spune pentru ce damele noastre preferă literatura franceză: „Preferați a citi romanțuri (se zice romane) franceze pentru ca să ziceți că faceți lectură și poate ca să învățați a vă face datoriile ca amante.

Și apoi ce să zic! Nici de atîta nu profitați. (Aici mi se pare că muștrarea și morala fac două.) Vă cunosc (mare cuvînt): nici a iubi cum se cade nu știți; zimbirea voastră e rece, vorbirile voastre silite, espresiunile voastre trase la cumpănă, amoriul vostru (de ce nu zici amoare, de vreme ce zici onoare?) efemer, fidelitatea voastră problematică, drăgănelele voastre false. (Dumnezeule, ce esperiință, ce esperiință!)

Pe lîngă aceste, chiar cînd iubiți, nu aveți tăria de suflet a mărturisi cu francheță simțimintul cel mai nobil!

Aceasta d-voastră o numiți modestie, dar eu o numesc slăbiciune de caracter". (O, mare Saint-Simon, o ilustre Père Enfantin⁹, religia voastră n-a pierit încă de tot.)

„Iar voi, acele care, precum se zice, v-ați trăit traiul și v-ați mîncat malaiul (al patrule proverb; stilul se face de tot burlesc), care ați îmbătrînit în zile rele și nu vă mai fac poeții ode și acrostihide, în deșert m-ați ascultat vorbindu-vă despre datoriile voastre de mume, despre direcțiunea ce ar trebui să dați copilelor voastre etc. etc. Copilele voastre de la vrîsta de șapte ani le dați prin pensionate" etc. (Ș-apoi o lungă chiriellă* de muștrări în contra pensionatelor¹⁰. Muștrările pot fi drepte, dar a cui este vina? Domnul Sion este în capul secției învățăturilor publice... Pentru ce nu îndreaptă pensionatele?)

„Voi preferați a lăsa creșterea copilelor voastre deoparte, pentru a vă băfăi în viață, a vă ocupa de toalete, de preîmplări, dați din brațe în brațe, căutînd a nimeri" etc... (Aice urmează un galimatias pre care nu-l înțeleg, dar ideea cu atît este mai profundă, cu cît ea este mai neînțeleasă.)

„Ba încă cu părere de reu trebuie să o spun, cînd vi se pare că familia este grea, vă osindiți copilele la călugărie și cu brutalitate le sforțați să primească o schimă la care nu erau destinate, pentru ca să ne deie..."

Nu merg mai departe, căci necuviința este atît de mare, cît și învinovățirea de nemeritată, atribuînd generației mamelor de astăzi o neleguire care n-a fost generală nici macar generației trecute: *silita călugărire a fetelor*. Defiez pre d. Sion ca — afară de un singur trist exemplu ce-l las d-sale să-l citeze — să-mi arate un singur alt fact în acești de pe urmă zece ani care ar putea adeveri aserția d-sale!

Și după o asemenea lungă chiriellă de *muștrări*, cum le numește domnul Sion, apoi sfîrșește, vestind: „prea stimatelor sale moldovene" (curioasă stimă le mai arată) că „se gătește a primi, cînd se va întoarce între dumniilor, pentru epistola aceasta și pentru versurile ce de atîte ori le-a făcut, laurele (espresia mi se pare a nu prea fi la locul seu) pre care de atîte ori i le făgăduiră și-l tot purtară cu vorba din timp în timp fără a i le dicerne!"

Aceasta este renumita *Epistolă!* Ea a dat loc discuției între d. Sion și între mine.

Fontenel¹¹, autor francez în secolul trecut, a comparat asemenea discuții cu un copaciu tufos unde lumina cu greu străbate. Păseri de tot felul de pene țiripesc în el, încît asurzesc pre trecători, pînă ce vine un voinic pădurariu, care, cu toporul seu oborînd copaciul la pămînt, izgonește păsările și vuietul continește.

Copaciul este chestia; păsările sînt cei care au pus-o făr' de vreme pe tapet. Voinicul pădurar este publicul judecător și toporul va fi hotărîrea sa care va pune capăt vuietului, adică discuției.

* *Chiriellă* — înșiruire (fr. *kyrielle*).

Publicul a cetit *Epistola* d-lui Sion, publicul a cetit și critica mea. El, dar, va hotări din partea cui, a d-lui Sion sau a mea, a fost necuviința, a fost scandalul, a fost pamfletul.

Tot el va hotări prin urmare și care dintre îmbii advocați trebuie să facă o tristă mină în societatea Moldaviei.

NOTE

Această polemică a apărut în „România literară”, nr. 16, Iași, 30 aprilie 1855, p. 194—199. Autorul („pamfletistul”) polemizează cu G. Sion („moralistul”) în împrejurări care arată o vie mișcare feminină în acea epocă. În lipsa din Biblioteca Academiei a izvoarelor principale, dar din consultarea atentă a articolelor implicate, iată istoria acestei polemici.

În nr. 3 din „Timpul. Jurnal politic-comercial”, care a apărut la București (16 decembrie 1854—20 ianuarie 1855, de 2 ori pe săptămână, sub redacția responsabilă a lui G. R. Bossueceanu, cunoscut ziarist muntean), s-a publicat sub semnătura Ilaru (însuși redactorul Bossueceanu) un atac contra femeilor din Muntenia, acuzându-le de frivolitate, în timp ce lauda moldovencele. Atunci, moldoveanul Gh. Sion, găsind că moldovencele nu merită laudele aduse de Ilaru, trimise spre publicare tot la „Timpul”, suplimentul numărului 4 din 30 decembrie 1854, o Epistolă către damele moldovene. Colecția de periodice a Bibliotecii Academiei nu are numerele respective din „Timpul”, încît nu putem ști precis, cel puțin pînă acum, atacurile nici ale lui Bossueceanu contra muntencelor, nici ale lui Gh. Sion contra moldovencelelor.

Kogălniceanu, indignat de injuriile aduse de Gh. Sion, folosește prilejul ca, ocupîndu-se de ziaristica românească în 1855, să se oprească în cîteva linii și la ziarul „Timpul” și să condamne imprudența și brutalitatea lui Sion (Jurnalismul românesc în 1855, în „România literară”, nr. 6.6 februarie 1855, p. 77—78). Epistola lui Sion a stîrnit o adevărată furtună de proteste; problema pusă ar fi putut deveni un adevărat scandal de presă, dar Kogălniceanu, cu bunul lui simț, cu realismul lui clarvăzător, a ținut să închidă această delicată chestiune. Sion însă, în nr. 17 al ziarului „Patria” (1855, București), îi răspunde violent lui Kogălniceanu, adică observațiilor lui publicate sub titlul Jurnalismul românesc în 1855; îl face pe autor „pamfletist” și-i spune să nu mai facă pe avocatul cauzei pierdute. Atunci, Kogălniceanu, nestăpînit, avînd și un bogat material informativ cu privire la moralitatea cam dubioasă a „moralistului” ipocrit Sion, reia într-o demnă și substanțială analiză, cu argumente logice care anunță pe marele orator de mai tîrziu, conținutul Epistolei lui Sion și publică articolul: Răspunsul unui pamfletist către un moralist. Autorul, de data aceasta, privește problema ca un susținător al feminismului și dintr-un punct de vedere mai general, moral și patriotic. În același timp, ne face și serviciul (cel puțin din punct de vedere documentar) de a reproduce pasaje întregi din Epistola lui Sion, singura posibilitate, după cîte știu, de a cunoaște ceva din cuprînsul ei.

O feminină a epocii, Marica Vasiliu Mitoșasca, răspunde tare, în numele opiniei publice, lui Sion, în „Gazeta de Moldavia” a lui Asachi, nr. 45 din 9 iunie 1855, p. 175—176. În aceeași chestiune și tot în numele opiniei publice, a cărei judecată dreaptă o solicitase Kogălniceanu, debutează ca ziaristă și cunoscuta feminină Sofia Cocea (căsătorită Chrisoscoleu), cu un articol publicat tot în „Gazeta de Moldavia”, nr. 46 din 13 iunie 1855, p. 179—181, și nr. 47 din 16 iunie, p. 183—185, intitulat: Răspuns la întrebarea: care este avocatul cauzei pierdute? (reprodus de doamna Julia A[ricescu] în Operele Doamnei Sofia Chrisoscoleu, născută Coce. Precedate de viața autoarei, București, 1862, p. 3—12. Vezi și I. A. Bassarabescu, O scriitoare necunoscută din epoca Unirii Principa-

telor, București, 1940). Găsesc necesar să reproduc aici sfârșitul articolului Sofiei Cocea, pentru că el privește pe Kogălniceanu și pentru că arată și punctul de vedere, în această polemică, al unei feministe:

„Acum ne putem face idei despre d. Ilar. D-lui singur s-a recomandat îndestul, mai ales prin scrierea citată. Să ne întoarcem la d. Sion și la d. Kogălniceanu. Am ezaminat cauza și argumentele celui dintâi, să vedem acum pe acele a părței contrare.

D. Kogălniceanu, ca fiu, ca frate, ca soț și, în sfârșit, ca moldovan, nu a putut privi cu nepăsare insulta făcută femeilor din patria sa, ci, declarînd de neadevărate învinovățirile de care au fost încercate, numește încă pe femeie — partea cea mai nobilă din societate. Este de însemnat sub cît de deosebite forme văd acești doi scriitori sexul femeiesc din Moldova. Acolo unde d. Kogălniceanu vede nobleță și virtute, d. Sion nu vede decît degradație și viciu: sint ochi carii nu văd niciodată altă decît răul.

D. Kogălniceanu, după ce a dezvinovățit pe moldovene, a cercat chipurile cele mai blînde a face pe d. Sion să cunoască cît se depărtasă de calea ce buna-cuviință și morala îi prescria; a cercat a-l face să între iarăși în cercul datoriilor sale; și, atunci cînd fapta sa nu merita decît indignație, d. Kogălniceanu i-a arătat părere de rău și indulgență. Ca spre recunoștință, d. Sion îl califică de pamfletist și-i zice că trebuie să facă o tristă mină ca avocat al cauzei pierdute. La aceste cuvinte, d. Kogălniceanu a giudecat că nu poate da un răspuns mai vrednic de simțimentul ce l-a îndemnat a începe discuția cu d. Sion decît răspunsul publicului, căruia îi cere să hotărască care din d-lor amîndoi este avocatul cauzei pierdute. Hotărîrea publicului nu poate fi decît hotărîrea dreptăței și nu poate fi alta decît aceasta.

Acela care a apucat condeiul în mină spre a apăra nevinovăția în contra calomniei; acela care s-a silit a scoate la lumină adevărul pe care răutatea cerca a-l întuneca; acela care a dat un exemplu aiit de frumos de frăție, ieșind cel întîi în cîmpul luptei, spre a întîmpina atacul îndreptat în contra compatriotelor sale, apărîndu-le cu egida talentului său; acela care a săvîrșit toate aceste fapte generoase vrednicește iubirea și recunoștința: el este avocatul cauzei sfînte și, prin urmare, nu poate fi al cauzei pierdute.

Avocatul cauzei pierdute este acela care, fără nici un motiv, au insultat toată giumătatea unei întregi nație; avocatul cauzei pierdute este acela care a sfîșiet pe compatriotele sale prin cele mai nedrepte mustrări, atribuind tutulor patimile ce abia se văd din cînd în cînd cite la unele, excepții de care nu este scutită nici o țară; avocatul cauzei pierdute este acela care, făcînd o scriere în care și-au pus toată puterea spre a ne înnegri în ochii lunei, au publicat-o într-un jurnal străin pe care însuși zice că este sigur că noi nu-l cetim; avocatul cauzei pierdute este acela care a nesocotit datoriile ce-l leagă de nația sa, care a călcat legile respectabile ale societății. În fine, avocatul, a cărui cel mai puternic argument este neadevărul, acela este avocatul cauzei pierdute, care negreșit trebuie să facă o tristă mină nu numai în Moldova, dar în ori și în ce țară unde va fi bine cunoscut și unde simțimintele morale nu vor fi de tot stinse”.

¹ Gheorghe Sion (1821—1892), scriitor român, autor de poezii, traducător din limba franceză și greacă, autor de proză memorialistică. În 1868 a fost ales membru al Academiei Române. Incidentul Kogălniceanu — Sion, din 1855, s-a stins repede, iar Sion în *Suvenire contimporane* (1889) scrie pagini de laudă despre Kogălniceanu. Poeziile lui Sion, la care face aluzie Kogălniceanu, au fost strînse și publicate chiar de Kogălniceanu în volumul *Ciasurile de mulțemire* (1844). Elena Piru, *G. Sion, în Istoria literaturii române*, vol. II, București, Edit. Acad., 1968, p. 609—614.

² Dimitrie Ralet (c. 1816—1858), scriitor din Iași. Kogălniceanu citează opera sa *101 maxime și întrebări*, dintre care 40 au fost publicate în „România literară”, Iași, 1855, p. 80 și 292. Întrebarea folosită în textul lui Kogălniceanu este a 12-a: „Ce deosebire este între un croitor și între un cenzor ignorant? — Croitorul taie ce-i rău, și cenzorul ce-i bun” („România literară”, 1855, p. 80). D. Popovici, *Romantismul românesc. Partea I-a: prima perioadă romantică (1829—1840)*, scriitorii de la „Dacia literară”, București, 1969, p. 364—367.

³ *Cato* (232–147 î.e.n.), om politic și orator roman; dușman al cartaginezilor, a susținut constant că statul cartaginez constituie un pericol pentru Republica romană. A fost supranumit și „Cenzorul”, pentru că avea principii de comportare în viață austere și foarte severe. La principiile lui morale face aluzie Kogălniceanu.

⁴ *Jean Baptiste Massillon* (1663–1742), cleric francez și orator bisericesc. În predicile sale rostite în fața regelui și suitei sale a atacat cu vehemență moravurile sociale și politice contemporane.

⁵ Credem că boierul bucovinean amintit este *Eudoxiu Hurmuzaki* (1782–1858), tatăl celor 5 frați Hurmuzaki. Unul din frați s-a numit tot Eudoxiu (1812–1874), inițiatorul colecției istorice „Documente privitoare la istoria românilor culese de...” (1887–).

⁶ *Louis-Aimé Martin* (1781–1847), publicist francez cu tendințe pedagogice progresiste. Activitatea lui a trezit un interes viu la români, fiind citat pozitiv de I. Heliade Rădulescu, N. Bălcescu, C. D. Aricescu. Kogălniceanu îl pune alături pe pedagogul Jean Jacques Rousseau, pentru că Aimé Martin a scris și opere pedagogice, traduse în limba română de pictorul revoluționar I. D. Negulici: *Despre educația mamei și a copilului sau civilizația neamului omenesc prin femei*, București, 1844 și 1846, 2 vol.; *Despre amor. Lege fizică și morală a naturii* („Curierul românesc”, 1846, nr. 47); *Scrisori la Sofia* (ibidem, 1846, nr. 40 ș.a.) și *Plan de o mică bibliotecă universală, religioasă, morală [...] pentru educația omului...* (ibidem, 1846, nr. 98). I. Eliade a imitat pe L. Aimé Martin în inițiativa înființării unei „Biblioteci universale”, colecție care trebuia să cuprindă traduceri în limba română din capodoperele literare mondiale. *Chemare către folos, facere de bine și glorie* (1843) a lui Eliade nu este altceva decât traducerea unei lucrări a lui L. Aimé Martin, *Plan d'une bibliothèque universelle...* (Paris, 1836). Proiectul lui Eliade intitulat *Chemare către folos...* a fost publicat de D. Popovici în I. Heliade Rădulescu, *Opere*. Ediție critică cu introducere, note și variante de ..., tomul II, București, 1943, p. 452–466. „Planul” lui Aimé Martin în traducerea lui I. D. Negulici a fost publicat fragmentar și comentat tot de D. Popovici, *Louis Aimé Martin și proiectele de bibliotecă universale de la București*, în „Revista istorică”, XXII (1936), nr. 7–9, p. 225–234.

⁷ *Émile de Girardin* (1806–1881), ziarist francez, a jucat un rol însemnat în presa franceză la jumătatea secolului al XIX-lea. A susținut scăderea prețurilor la presa zilnică, populară. Ziarul său, „*Moniteur Universel*”, a avut colaboratori dintre marii scriitori francezi. Împreună cu Louis Aimé Martin și cu J. A. Buchon a întocmit proiectul unei mari case de editură, numită „*Le Panthéon littéraire*” (1836), care urmărea să îmbogățească literatura de traduceri din Franța cu marile capodopere literare de valoare mondială. Planul de editare, publicat în 1837 sub titlul *Introduction au Panthéon littéraire*, a fost însușit la noi de I. Heliade Rădulescu și I. D. Negulici. Vezi și nota precedentă. Georges Weill, *Le journal. Origines, évolution et rôle de la presse périodique*, Paris, 1934, p. 225–230.

⁸ *Matei Millo* (1814–1896), actor și autor de vodeviluri feerice. *Baba-Hîrca* (1840) este prima operetă românească, pusă pe muzică de compozitorul Alexandru Flechtenmacher. „Opereta — vrăjitorie”, cum o numește autorul, a avut mare succes datorită interpretării rolului bătrinei Hîrca de Millo însuși. Ediție nouă: *Primii noștri dramaturgi*. Ediție îngrijită de Al. Niculescu, cu un studiu introductiv de F. Tornea, București, 1960 p. 369–418. Maria Frunză, *Matei Millo*, în *Istoria literaturii române*, vol. II, București, Edit. Acad., 1968, p. 617–620.

⁹ *Prosper Enfantin*, zis și *Le Père Enfantin* (1796–1864), inginer francez, adept al teoriilor socialist-utopice ale lui Saint-Simon.

¹⁰ În „pensionatele” mustrate de Gh. Sion își făcuseră educația și instruirea mulți tineri din Moldova. Însuși M. Kogălniceanu învățase la pensionul lui Victor Cuénim, deschis la 1 martie 1826. N. Cartoian, *Pensionatele franceze din Moldova în prima jumătate a veacului al XIX-lea*, în *Omagiu lui Ramiro Ortiz cu prilejul a douăzeci de ani de învățământ în România*, București, 1929, p. 67–75; la p. 74 este reprodușă o scrisoare a lui V. Cuénim adresată lui „célébi Aleco Kogălnitzane”, amintindu-i despre ce a urmărit în predarea limbii franceze.

¹¹ *Bernard le Bovier de Fontenelle* (1657–1757), academician francez cu o activitate multilaterală foarte bogată: poet, filozof, istoric, prozator (memorialist). Opere principale: *Dialogues des morts anciens et modernes* (1683), *Entretiens sur la pluralité des mondes* (1686), *Histoire de l'Académie* (1702), în care partea a doua a lucrării, *Eloges des académiciens*, are un caracter independent de prima parte, pur istorică.

Citarea lui Fontenelle și a altor prozatori francezi dovedește lectura întinsă a lui Kogălniceanu în domeniul literaturii social-politice (memorii, literatura „moralistilor”).

Lecție guvernamentală trimisă domnului Țării Rumânești

- 177 Fratelui meu, domnul Barbu Știrbei.
Împăratul Neculai Pavlovici s-au refuzat de a califica pre Napoleon III de frate. Eu sînt mai puțin mîndru decît fostul nostru august protector, pentru că sînt modest și că modestia este podoaba capetelor încoronate sau *îngugiumănite**, și de aceia îți zic frate.
- 177^v Din *Gazeta de Frankfurt* și din corespondențiile agentului meu de poliție și redactor a jurnalului de Constantinopol Nogès (bine înțelegîndu-se că nu sînt așa de prost de a-l plăti din lista civilă, pentru că este visterie), m-am încredințat că măria ta ai supărări cu supușii mării tale. Șuțaki¹, după ce te-au pîrît la Petersburg, te-au pîrît la Constantinopol; acum te pîrăște la Viena și Paris. Obrăznicia lui au fost atît de mare, încît au cerut o audienție lui Napoleon III și ministrul ne încredințează că acest împărat **, în loc de a-l trimete înălțimii tale legat de mîni și de picioare, l-au primit în audienție deosebită. Aceasta este un antecedent în contra căruia trebuie să ne luptăm cu tot dinadinsul și să protestăm la conferințele de Viena, îndată ce se vor deschide. Ce va mai fi de noi, dacă ingrații noștri boieri ar ave drit de a se adresa la puterile străine și de a fi primiți în audienții deosăbite. Garanția colectivă a Europei atunci n-ar mai fi continuatoare garanției rusienești. Protecția ar fi pentru țeri, iar nu pentru noi. O inovație diabolică de care numai prințul Gorciakof², asistat de d. d. Halcinski⁴ și Girs⁴, ne vor putea scăpa.
- 178 Am vedea atunce pre ingrații moldoveni și munteni amestecîndu-se în ocîrmuirea noastră, controlînd cheltuielile noastre, cerîndu-ne seamă de sărăcia țerii, adică de bogăția mării tale și a mea. Scandalul ar fi mare peste măsură și autoritatea noastră mai puțin decît puțină. Reul ar veni din cauza mării tale. Nu te mînia, bunul meu frate, dar a-ți vorbi franc, pe lîngă capacitatea mea guvernamentală, capacitatea mării tale este o ciupercă. Aceasta este obștește cunoscut. Europa recunoaște deplin superioritatea mea de a ocîrmui noroadele. Păcat că Moldova este prea mică pentru talentele mele. N-ai văzut dăunăzi pre *Gazeta austriacă* invitînd pre toți suveranii Europei și a Asiei ca să-și părăsască tronurile și capitalile și să vie în șese luni la Iași, ca să ieie de la mine lecții de a ocîrmui? De aceia, frate, nu te nătingi și ascultă sfaturile mele, care ades s-au ascultat de împăratul Neculai și încă astăzi se ascultă de craiul Prusiei și de prinții de Muntenegru și de Monaco. Și măria ta și măria noastră ocîrmuim cu mila lui Dum-
- 178^v
- 179

* *Îngugiumănite*, cu *gugiuman* — căciulă de blană de samur, cu fundul alb, pentru domnitor, și cu roșu, pentru boieri.

** Loc lăsat alb, în original.

- nezeu care ne-au dat poporul rumânesc spre moștenirea noastră, a fiicelor, ginerilor, nepoatelor și metreselor noastre. Noi nu sîntem datori de a da samă despre ocîrmierea noastră decît lui Dumnezeu. Prin urmare, supușii noștri n-au nici un drit
- 179^v de a sta la rîfuială cu noi. Datoria noastră este de a plăti biruri și iar biruri. Și niciodată a ne trage la răspundere pentru neținerea făgăduințelor ce le-am făcut. Persoane de rangul nostru ar fi pentru totdeauna comprometate dacă ar împlini aceia ce au făgăduit rumînilor înaintea domniei noastre. Aceasta era și opinia lui Ludovic XIV, cu care mă înrudesc prin *Madame Leroi*. Supt acest rege, care își știa meșteșugul său de domnitor, niciodată nu s-au văzut pre francezi murmurînd,
- 180 oricîte sarcini le-au pus în spinare; nici unul din ei au cîrțit cît au trăit el. Pentru rezbelele sale, pentru metresele, pentru înzăstrarea fiilor, fiicelor și nepoțelelor sale, legitime sau bastarde, el li-au luat cel de pe urmă ban. Aceasta se cheamă a ocîrmui și așa ocîrmiesc și eu. Întrebă pre *Madame Leroi*, întrebă pre [indescifrabil] și pre Răducanu, întrebă pre *fostul meu** cumnatul și socrul meu de astăzi, Costin Catargiu. Carol II a Angliterei⁵ au fost asemeni reîntors din exil ca și noi; el declară că nu vroia nici într-un chip să consulteze pre nația sa în timpurile cele mai periculoase; și atunce era conferenții, și atunce era să se reorganizeze țara.
- 180^v El declară că preferă a se supune străinilor decît de a consulta pre englezi despre trebile statului, sentimente înalte și demne de sîngele, numele și rangul seu. Noi, care îți scriem aceste, aș fi putut să domnesc foarte bine, să fiu iubit de moldoveni, să las după mine un nume binecuvîntat în istoria țerii, dar pentru aceasta ar fi trebuit să mă înrobez cu poporul meu. Să mă ferească Dumnezeu de asemeni înjosi-re. M-am supus lui Duhamel⁶ și lui Fuad⁷, m-am supus lui Girs și lui Halcinski, le-am lingușit pînă și slugile din[...]**.

- 181 La Paris, în timpul revoluției franceze, cine au mers mai mult *bras-dessus, bras-dessous* cu socialiștii, cine au împărțit mai multe cigare la revoluționari [?]; fiecare ce era îmbrăcat în bluză, îl numeam frate. Guvernul rumân bine l-au aflat și l-au chemat. Cînd dar eu am ajuns la Iași, eu eram liberalul *par excellence*; toți nebunii cari cerea căderea lui Mihai Sturza m-au pus în capul lor. Pre Duhamel mai nici am vroit să-l primesc și sara i-am căzut în genunchi***.
- 182 și tot domnia mea face ce vrea, adică ce vreau fiii, verii, nepoții mei, metresele mele și mai ales nepoțica mea, fiica cumnatului meu Costin C., un om rar, iubite frate, și a căruia biblie la orice nevoie ți-o recomand.

- Adunarea obștească a furat din timpul fratelui măriei tale; te-ai dizgustat de adunările deliberante, dar o cerere nu este o dovadă. În general, iubite frate, măria ta nu vroiești a merge cu seculul; [indescifrabil] puterea reprezentată [?] libertatea, publicitatea, personalitatea, toate aceste te sparie; pre mine nicidecum. Am observat că măria ta nu cunoști esenția a ocîrmuirii care este să rămii
- 182^v în această calitate întîi *de la poudre aux yeux*. Aceste sînt niște reprezentații în be-nefigiul nostru și a căror product este peste măsură de mare și pericolul nicidecum. Măria ta ești prea sec, prea nătîng: nu vroiești a făgădui mai mult decît poți ținea, cînd arta ocîrmuirii este de a făgădui tot și de a nu ținea nimic. Știu că acest product nu se găsește nici în Machiavel, dar Machiavel de mult este întrecut, întrebă pre

* Adăugat deasupra.

** Încheierea frazei lipsește.

*** Aproximativ trei rînduri, pînă jos, au rămas nescrise. Ceea ce urmează pare o continuare la un text care lipsește din manuscris, căci începe cu literă mică și într-o altă ordine de idei.

miniștrii mei! Boala secului este liberalismul; măriă ta niciodată, în boieria măriei tale, n-ai vrut să te arăți liberal, nu încă să fii; căci aceasta niciodată n-au fost, însă eu pururi m-am arătat*.

[Însemnări despre domnia lui Mihail Sturdza]**

- 183 2° Partida nemulțămiiilor, făcuți de însuși domnul, parte pentru că-i strîmbătore în interesele lor, parte pentru că-i ținută departe de posturi, slujbe și favoare.
- 3° Tinerimea întreagă, compusă și de coconași aristocrați, și de tineri fii de părinți bogați, dar carii intră în familiile aristocrate. Aceștia aspiră cei întâi de a ocupa posturile ocîrmuirii și de a întrece pre părinții lor; cei al doile aspiră de a ajunge la viața publică și de a pune în lucrare ideile lor supte la universitățile Franciei și Germaniei.
- 183v 4° Mijlocul celei întâi partide era palatul consulatului rusc și Adunarea Obștească. Arma celei a doua era jăluirile, strigătele în familii și în piețe publice, desconsiderația ocîrmuirii.
- Mijlocul a treii partide era societățile tainice, tiparul străin și pămîntean, pamfletele ordinare.
- Aceste partizi, afară decît la o fracție din tinerime, nu reprezintă nici un princip. Era numai interesuri private ce le însufla. Îndată ce Sturza se pleca cătră ele, ele întinde mina și să făcea partida ocîrmuirii. Rar cari din fracție să face opoziție. Aceasta ținu pînă la 1848; revoluția franceză uni în contra lui Sturza toate partizele.
- 184 În aer era împregnată mania de a răsturna guvernele înființate. Era la modă de a fi opozant. De aceia competitori de domnie, cumnați și clienți a consulilor rusești, nemulțămiiți, opozanți, cu o zi mai înainte funcționari și favoriți a lui Sturza, cunonași crescuți în conacele Bavariei, care nu puteau ierta lui Sturza că zdrobisă aristocrația chemînd la posturile înalte pre ciocoi, să uniră și izbutiră să înșele și pre tinerii alăturați liberali, care cere prefaceri numai pentru a se săpa corupția,
- 184v fără vreun interes privat, și o mare opoziție, mai toată țara se scula! Că în această sculare era numai ura în contra tiraniei lui Sturza, mania de a face o răsturnare, iar nu un principiu însufla această opoziție, se dovedește*** prin vestita adresă votată în mitingul cerut în ospătăria de San-Petersburg⁸ și iscălită în casa logofătului Sturza⁹, cînd șef a partidei domnului, cînd a opoziției, om fără caracter, schimbînd opiniile ca și straiiele, vorbind una înaintea mesei și alta după masă, [in]sultări și arestări a tuturor ocîrmuiților, strigînd, *tour à tour*, să trăiască Sturza¹⁰, vărul meu, să trăiască Neculai¹¹ și să trăiască republica, cum strigă acum să trăiască Franț Josef și sultanul, cum va striga mîni să trăiască Napoleon și Austria.

Iată aceste cereri:

Toate articulele¹², afară de două, sînt reproducții acestui articol, căci a cere păstrarea reglementului era a cere și liberă alegere a privighetorilor etc. Art. pentru

* Aici lipsește o pagină sau mai multe.

** Deși pe manuscris paginația Academiei urmează în continuare, totuși textul următor, tot autograf al lui Kogălniceanu, nu mai face parte din „scrisoarea” închipuită a lui M. Sturdza. Numele acestuia nu mai este la persoana întâi, ci la a treia: sînt însemnări despre el, un fel de comentariu la „lecția guvernamentală”, acuzînd în continuare atitudinea lui Mihail Sturdza în 1848. Începutul acestor însemnări lipsește. În paginile care lipsesc a trebuit să fie și nr. 1, care a indicat, desigur, ordinea compoziției (vezi și nota * de la p. 616).

*** Tot ce tâlcuieste prin cuvintele lui A. Cuza [?] trebuiește din nou [?] bate și reglementul să ne fie nenașul (*n.a.*, în parte indescifrabilă).

guardia națională era o concesie cucoșilor carii vroia a să juca la soldați. Iar art. * era * tinerilor crescuți în Franția.

- 185^v Mihail Sturza, dentii spăriet, fu gata a da tot. Într-o conferenție la care fu față consulul Pumainski, iar din tineri C. Rola și M. Kogălniceanu, M. Sturza dezbătu tot și acordă tot, afară de art. *, pentru care făgădui a cere învoirea Porții. Iată și ofisul ce-l pregăti spre a-l da atunce, pre care îl sustragem de pe însuși originalul ce era să se iscălească de Sturza. Redactorul *Buletinului oficial* și fusese chemat la ministrul dinlăuntru, Șt. Catargiu, unde i se dădu poruncă ca să-și ție teasurile
- 186 gata. Cu primirea propunerilor fu însărcinat C. Rolla *. Corifeii, sau mai bine zicînd urlătorii partizei, R[ăducanu] Roset și cu frate-său Lascar Roseti și V. Ghica, nu primiră; ei strigară: sînge și arme; și apoi, cei dintii se duseră de se culcară, iar cel al doile se ascunse în pivnița surorii sale, Frusina Balș; iar vor cițiva tineri creduli se duseră în niște căsuțe mici a lui Alecu Mavrocordat, unde în
- 186^v curînd M. Sturza trimisă pre fiii săi¹³ în capul miliției, de încungiurară casa și cu o salvă de fusiladă năvăliră în casă, unde găsiră pre tineri cîntînd polci la un clavier. Dacă M. Sturza s-ar fi mărginit de a trata aceste manifestări ca o copilărie, chiar cînd n-ar fi fost una, poate că n-ar fi căzut. Însă fiii săi fură cruzi. Soldații beți zdrobiră cu chindalele** puștilor pre prinși; fiii săi scăpară pre unii, bătură pre alții, între alții pre [...]*** și pre Iorgu Sturza, fiul logofătului V. Sturza, și astăzi maior în armia rusească.
- 187 Cruzimile fiilor, abuzurile tatălui și mai ales rapoartele ce spăriat făcusă la Petersburg, că țara era molipsită de spiritul revoluționar și comunist, și mai ales revoluția de principuri ce izbucni în Valahia hotărîră ocupația Principatelor și în curînd și schimbarea vicleanului domnitor.
- [...]***; desființarea driturilor țarilor prin convenția din Balta-Liman¹⁴, de toate aceste un singur om să folosi. Acesta fu d. hatmanul Grigori Ghica, astăzi înălțimea sa Grigori Alexandru Ghica vv., domn țării Moldovii

II

- 187^v În luna april 1848 un boier moldovan sosi la Galați, viind du pe Dunăre. În zilili de februar să văzu pre acest boier pe ulițele Parisului, îmbrăcat în bluză, tratînd pre frate pre toți uvrierii și împrăștiind țigare [printre?] baricade. Acest boier, cînd află mișcarea de la 28 mart din Iași, să porni îndată de la Paris. Înconjurat de doi-trei tineri, el întrebuiță *le loisir* a navigării pe Dunăre pentru a ***** compune guvernul rumân [?], imitat de pe cîntecul girondinilor¹⁵. El venia în Moldavia adăpat
- 188 de ideile republicane. El venia să continue în Moldavia revoluția. Acest revoluționar era domnul Grigore Ghica de astăzi. Cînd sosi din Paris află toată lumea descu-ragiată. Coocoșii era parte legați la Măcin și apoi duși în Turcia, parte adunați în comitet revoluționar în Cernăuți, sub presidenția blîndului C. Negri. În țară nemulțămirea era foarte mare. Însă frica descu-raja deocamdată pre toți.
- 188^v Grigori Ghica însuffa curaj partidei. Cu o activitate și energie fiebrilă, cu atîta mai rară că era contra caracterului seu apatic și muieratic, el să puse în capul

* Loc liber în text.

** *Chindalele* — paturile puștilor.

*** Șters în original: *A. Catargiu*.

**** Șterse în textul original cuvintele: *Țeara ingenuchietă de toate aceste [de] un singur om*.

***** Urmează, șterse din text, cuvintele: *cînta le chant des Girondins*.

nemulțămiiților, întră în relații cu clubul din Cernăuți, cu partida fanariotă din țară și Constantinopol, el fu sufletul tuturor, vorbind fiecăruia pe limba sa, armîndu-se cu planurile cele mai liberale a unora din clubiștii de la Cernăuți, prelucrînd constituții politice după cele din Paris*, către alții făgăduind numai reforme blînde ...**, neadormit în totul. Cînd Duhamel veni, fugărit din București, el se refuză de a-l primi **. Cînd Talaat efendi¹⁶ veni să cerceteze abuzurile lui Mihai Sturza, hatmanul Grigori Ghica redija anumit un memuar care arăta de o parte rostirea legilor și de alta abuzurile făcute. Acest memuar, întovărășit de o petiție iscălită de mitropolitul și de toată boierimea, în casa fraților C. și A. Sturza, fu înfățoșat la Talaat efendi în 7 iuni 1848. Holera și exilurile rostite de M. Sturza sparsă opoziția din legi. Gr. Ghica însă tot fu neadormit, mersă mai multe rînduri pe cai, alergînd de la un exilat la altul, încunoștiința, avînd 189^v întîlniri la margeni cu refugiații din Bucovina, stăruî, în sfîrșit, pentru luarea în considerație a tînguirilor țării cuprinse în memuarul mai sus citat.

Aceste tînguri sînt următoarele etc. ***

Aceste tînguri sînt toate adevărate, nimică nu este exagerat. Dar M. Sturza s-au făcut vinovat de toate abuzurile cuprinsă în m[emuar]. Poarta și Rosia hotărîră, dar, căderea sa.

III

190 *** să încheiă Convenția de Balta-Liman în următorul chip. Bibescu fugărit de revoluție, M. Sturza destituit de Poartă, era trebuință, potrivit art. *** din Convenție, să se aleagă alți domni. Rosia, ca să poată dobîndi de la Poartă numirea lui Știrbei în Valahia, primi, deși a cutezat în [?] Moldova, pre candidatul Porții, Grigori Ghica; rînduirea sa fu primită cu cea mai mare bucurie. Însă era mai vrednic de a ocupa acest post decît acel ce lucrase atîta de mult la căderea precedentului său, decît 189^v acela care descriind cu atîta adevăr și durere abuzurile ocîrmuirii trecute și era singur în stare de a se feri de ele!

Îi primi, dar, cu obștească mulțămire investitura sa. Miniștrii lui Mihai I Sturza fură invitați a-și lăsa demisiile. Și Grigori Ghica era acum liber ca să puie în lucrare teoriile sale de libertate, făgăduințele sale de îmbunătățiri; bunele sale plecări avea, în sfîrșit, un liber cîmp de a să preface în facturi mîntuitoare pentru țară.

191 Consulaturile rusești, cum zice (și trebuie să mărturisesc că zice adevărat) obraznicul de Costache Muruz într-o scrisoare de 2 mai trimisă din Besarabia. Acum a ascultat pre d. d. Coronini¹⁷, Paar¹⁸ și Walewski¹⁹, [?] ades primesc de la ei porunci foarte obraznice²⁰. Dar ascult și mă supun. Dar aceia ce cer moldovenii, ce le-am făgăduit, Dumnezeu să mă ferească ca să le împlinesc. Atîta am mîndrie în suflet și energie în sînge! Să păstrăm, iubite frate ****, această statornicie către supușii noștri, să păstrăm vechile noastre prerogative, nu ale țerii, ci ale noa stre.

* Vezi anexa, lit. A. (n.a., dar anexa nu există în ms.).

** Loc liber în ms.

*** Loc alb în ms.

**** Abia către sfîrșitul textului și mai ales prin formula „iubite frate” observăm că Mihail Kogălniceanu revine la stilul direct, obișnuit într-o „scrisoare”, fie ea imaginară, cum este cazul acesteia.

NOTE

Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, „Arhiva Kogălniceanu”, Mapa XI, f. 177—191, scriere chirilică, autografă a lui Kogălniceanu.

Este conceptul unei scrisori atribuite lui Mihail Sturdza (așa reiese din context), către Barbu Știrbei, domnitorul Țării Românești (1849—1856). Este o scrisoare ce, firește, nu a fost trimisă adresantului; era însă o formă literară obișnuită pe la jumătatea secolului al XIX-lea, în care autorii își îmbrăcau părerile lor intime despre moravurile politice și sociale contemporane.

Mica satiră ironică nu este terminată, are lacune, locuri goale, pe care, probabil, Kogălniceanu urma să le completeze. Amintește de persoane ce nu au putut fi identificate. O publicăm pentru că este, cum spune și autorul, o adevărată „lecție” pentru cei care transformaseră greaua sarcină de a governa o țară într-un mijloc de căpătuială, de jaf și corupție. Din context rezultă că a fost scrisă prin 1855.

¹ Nicolae Șușu (1799—1871), economist, a jucat însemnat rol politic în Moldova, ca ministru în timpul domniei lui Mihail Sturdza. În timpul lui Kiselev a fost secretar de stat.

² Alexandru Mihailovici Gorciakov (1798—1883), diplomat rus, și-a reprezentat țara la multe congrese și conferințe internaționale.

³ Feodor Lavrentievici Halcinski († 1860), consul rus în București (1853).

⁴ Baronul Nicolae de Giers (1820—1895), secretar al consulatului rus în București (1838), apoi șeful cancelariei comisariatului rus din Muntenia (1853).

⁵ Carol II (1630—1685), regele Angliei de la anul 1660, când a fost chemat din Franța, unde se exilase; a nemulțumit poporul englez susținând o politică filofranceză. Mama lui a fost Henriette-Marie de France (1609—1669).

⁶ A. Duhamel — general, agent și diplomat rus, venit în București în anul 1848.

⁷ Fuad pașa (1814—1869), comisar al Turciei în Principatele Române, în anul 1848.

⁸ Hotelul San-Petersburg din Iași, unde a avut loc în seara zilei de 28 martie/8 aprilie 1848 o adunare („miting”) de peste 1 000 de oameni, din toate păturile burgheziei, care au cerut, între altele, plecarea lui Mihail Sturdza de la domnie și înlăturarea boierimii conservatoare de la conducere.

⁹ Constantin Sturdza avea casa la Copou. Vezi, pentru înțelegerea acestor însemnări, *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Acad., 1964, p. 1—59; N. Corivan, *Preciziuni în legătură cu revoluția de la 1848*, București, 1943 (extras din „Arhiva românească”, IX, partea I); Valerian Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848*, în „Studii și cercetări științifice” (Acad. R.P.R., Filiala Iași), I (1954), nr. 1—2, p. 438—481.

¹⁰ Adică domnitorul Mihail Sturdza.

¹¹ Nicolae I (Pavlovici) (1796—1855), țarul Rusiei (1817—1855).

¹² Este vorba de cele 35 de articole („puncturi”) din petiția-proclamație redactată de gruparea liberal-democrată, în colaborare cu boierii liberali moderați, la 28 martie 1848.

¹³ Dimitrie și Grigore Sturdza — foștii colegi de școală ai lui M. Kogălniceanu la Lunnéville și Berlin. Ei au dus acțiunea de înăbușire a revoluției de la 1848 la Iași.

¹⁴ Balta-Liman — azi localitate în U.R.S.S., unde, la 19 aprilie 1849, reprezentanții Rusiei țariste și ai Turciei au semnat „Convenția” cu cele șapte puncte. Pe baza „Convenției” au fost numiți domni pe 7 ani Barbu Știrbei în Țara Românească și Grigore Alex. Ghica în Moldova.

¹⁵ Cîntecul girondinilor — cîntecul compus în 1791, după proclamarea Convenției (Revoluția franceză, 1789—1794), de partizanii partidului politic al girondinilor.

¹⁶ *Talaat efendi* — comisar turc venit la București în 1848 pentru a cerceta cauzele revoluției din 1848 și pentru a aviza asupra măsurilor ce trebuiau luate ca să fie înăbușită.

¹⁷ *Cromberg Coronini* — general, șeful trupelor austriece din Țara Românească (aug. — dec. 1854) și Moldova (sept. 1854 — sept. 1855).

¹⁸ *Paar* — general din armata de ocupație austriacă. Atît Coronini, cît și Paar înregistrau în memoriile lor că domnii români, dar mai mult Grigore Ghica (Moldova) decît Barbu Știrbei (Țara Românească), favorizau elementul francez liberal (1853).

¹⁹ *Contele Walewski* (1810 — 1868), viitor ministru de externe al Franței, susținea (1855) unirea țărilor române.

²⁰ *Foarte obraznice* — socotite astfel, probabil, pentru că erau împotriva politicii filoruse a lui Mihai Sturdza.

Stolnacialnicului* (cum se citea atunce) și pre scriitorii canțileriei sale

Acel ce scrie aceste au asistat la această priveliște, atunce cînd visteria era instalată în încăperile Societății Naturale¹ sau Muzeului. Un alt boier mare, președinte al Divanului Domnesc, gășia că ** flaturile (ne este rușine să întrebuițăm cuvîntul propriu) nu amirosiau.

Cîți *boieri mari* nu făcea anticameră la camardinerul domnului Mihail Sturza? Doi din aceștia trăiesc, domnul Alecu Argiropulo în Iași și domnul Vasile Macarovici în Roman. Aceștia sînt doi onești și bravi cetățeni. Dacă ei ar scrie memuarele lor, încredințăm că ar fi pentru noi și pentru urmașii noștri mult mai interesante decît memuarele lui Constant, renumitul camerdiner a lui Napoleon cel Mare. Nimene mai bine decît d.d. Argiropulo și Macarovici nu ne-ar putea dezvăli toată lașitatea, tot ciocoismul, toată corupția și trădarea, toată [...]*** nepăsarea pentru binele public și venalitatea care insufla și povățuia. Cu oreșicare mici excepții, pre acei boieri mari din carii se compunea ocîrmuirea și sfetnicii lui Mihail Sturza. Chiar acei cari din timp în timp își permitea de a face opoziție, și aceasta nu pentru doară a îndrepta lucrurile, ci numai, cînd se vor vinde, să prindă un preț mai mare, nu arăta mai multă demnitate de caracter, mai multă rușine pentru sine!

Unul din cei mai învăpăiați opozanți își avea moșia părintească în unul din ținuturile Țării de Sus, în apropierea munților. Domnul Mihail Sturza izbuti a-l împăca, făgăduindu-i la deschiderea Adunării ministerul dinlăuntru și pînă atunce îi sacrifică mai multe sute de fălci ce învăpăiața biruință a libertății publice le luase cu hapca de la răzeșii megieși; iar ca buchetul**** împăcării îi anuncia o vizită la moșia sa. De îndată, pentru primirea domnitorului, marele proprietar făcu mari pregătiri, mari cheltuieli, pre care apoi ministrul dinlăuntru avea să le acopere; și pe atunce leafa ministrului dinlăuntru era numai de 1800 lei, scăzîndu-se zăciuiala*****.

Mii de care de beilic, sub biciul slujitorilor și a feciorilor boierești, plecară la munte spre a aduce brazi în toată mărimea lor, cu care se făcu o îndoită alee de la hotarul moșiei pînă la casa boierească, adecă pe o întindere de mai mult de o oară.

În ziua însemnată, nobilul proprietar, din zori de zi, urmat de o laie de boier-nași, de slugi și de feciori boierești, se duse la hotarul moșiei spre a primi pre dom-

* *Stolnacialnic* — funcționar superior: director, șef de serviciu (rusism).

** Loc liber în text.

*** Șterse în ms. cuvintele: *venalitatea și*.

**** Inițial scrisese: *caimacu*.

***** Două cuvinte indescifrabile.

nescul oaspe. Pe la vreme de toacă se zări la orizon un nour de pravu: era *cortegiul*
305^v *domnesc*. Marele proprietar se scoborî din trăsură și cu pălăria în mîină așteaptă la
capătul aleii careta domnească; ajungînd aice, domnul se opri un menut, primi
complimente boierești fără a se coborî din trăsură și ordonă surugiilor să meargă
înainte. Surugii pocniră din biciuște, dară cîteva chiute din gură și caii plecară la
treapăd mare!

Iar lîngă careta lui Mihai Sturza, cu capul gol, [...] * curgînd sudoarea pe
306 obraz și în mijlocul nourilor de pravu, țiindu-să de oblînc, alerga cu limba scoasă
stăpînul moșiei, marele opozant, și tot așa au alergat pînă ce cortegiul au ajuns la
scara lăcuinței! *Ab uno disce omnes* **.

Cine n-au cunoscut în persoană pre acest demn stîlp al țării îl va putea recu-
noaște în fiul seu, pre carele — cu mai puțin talent și cu [...] *** variantele produse
de deosebirea timpului — îl vedem în Grigori Ghica ², în Teoderiță Balș ³, în Neculai
Vogoridi ⁴ și în guvernul actual — cînd guvernamental, cînd opozant, urmînd rolul
306^v părintelui seu, ca un adevărat moștean!

În chimera stării de lucruri produsă neapărat de asemenea patrioți, s-au sculat
nația în 1848 și în Moldova și în Valahia. Răsculările avea același țel, o desăvîrșită
prefacere și în oameni și în lucruri, deși strigățile răsculătorilor avea deosăbire
în Iași și în București, deși în orașul cel întîi se striga *sfîntă păzire a Reglementului*,
iar în acel al doile *reglementul se ardea pe piața publică!*

* Șterse în ms. următoarele cuvinte: *cu limba scoasă*.

** De la unul înveți pe toți (lat.).

*** Șterse în ms. următoarele cuvinte: *neapărată deosebire*.

NOTE

Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, „Arhiva Kogălniceanu”, *Mapa XII*, ms.
12, f. 303—306; scriere chirilică, autografă, a lui Kogălniceanu.

¹ *Societatea de medici și naturaliști din Iași* — înființată în 1830 de medicii Iacob Cihac și
Mihail Zotta, dar aprobată oficial în 1833; vezi I. Lăzărescu, *Societatea de medici și naturaliști
din Iași între anii 1830—1850*, în „Academia R.P.R. Filiala Iași. Studii și cercetări științifice”, V
(1954), nr. 1—2, p. 483—508; Jean Livescu, *Rolul societăților științifice din Moldova în dezvoltarea
științei din țara noastră*, în „Academia R.P.R. Filiala Iași, Studii și cercetări științifice”, I (1950),
fasc. 1, p. 426—434.

² *Grigore Ghica* (1807—1857), domnul Moldovei (1849—1856).

³ *Teodor Balș* (1800—1857), caimacam al Moldovei.

⁴ *Nicolae Vogoridi* (1820—1863), caimacam al Moldovei (1857), a combătut Unirea.

Lista ilustrațiilor

	Pag.
<i>Aga Ilie Kogălniceanu</i> (1787—1856), tatăl scriitorului (după o acuarelă făcută la Viena. „Convorbiri literare”, 47 (1913), p. 582).	10
<i>Catinca Stavilă</i> (1802—1831), mama lui M. Kogălniceanu (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe, F II 51925).	11
<i>Iașii</i> , litografie reprodusă de M. Kogălniceanu în <i>Album istoric și literar</i> , Iași, 1854, pentru articolul lui V. Alecsandri <i>Iașii în 1844</i> .	37
<i>Universitatea „Fredericia Wilhelma” din Berlin</i> , în vremea studiilor lui Kogălniceanu la Berlin (august 1835—martie 1838). (Vol. <i>Grüsse aus Berlin und Umgebung in Bild und Wort</i> , Berlin — Schöneberg, 1898, p. 31. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe I 192).	56
Pagină din <i>Fiziologia provincialului în Iași</i> (<i>Calendar pentru poporul românesc</i> , Iași, 1844).	68
<i>Pagina de titlu</i> a lucrării lui Pierre Durand (= Eugène Guinot) <i>Physiologie du provincial à Paris</i> , 1841.	69
Paul Gavarni, <i>Le provincial</i> , gravură în lemn din Pierre Durand, <i>Physiologie du provincial à Paris</i> , 1841 (apud Remus Niculescu, <i>Contemporains de Daumier. Écrivains roumains et caricaturistes français de 1835 à 1860</i> , Bucarest, 1973, p. 65).	71
<i>Pagina de titlu</i> la <i>Almanah de învățătură și petrecere</i> . Publicat de Mihail Kogălnicean. <i>Iașii, La Cantora Foiei sâtești</i> , 1843.	79
<i>Marea barcadă la Berlin, în noaptea din 18/19 martie 1848, cartierul Johann Iacob-kirchhoff</i> (Hans Ludwig, <i>Berlin von Gestern</i> , Verlag Das neue Berlin, [1957], p. 69. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe III 8088).	86
<i>Catinca (Ecatarina) Kogălniceanu</i> , născută Jora, soția scriitorului, 10 noiembrie 1852 (Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, colecția lui Gh. Sion).	94
<i>Teatrul Friedrich-Wilhelm din Berlin</i> , descris de M. Kogălniceanu în scrisorile sale (Hans Ludwig, <i>Berlin von Gestern</i> , Verlag Das neue Berlin, [1957], p. 98. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe III 8088).	115
<i>M. Kogălniceanu</i> , portret, Paris, f.a. (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe, F 110046).	151
<i>Ștefan cel Mare</i> , litografie care a ilustrat articolul <i>Ioan Albreht și Ștefan cel Mare</i> , în <i>Calendar pentru poporul românesc</i> , Iași, 1844.	190

	Pag.
<i>Casa lui M. Kogălniceanu din Constanța</i> (azi demolată; era vis-à-vis de Cazinoul comunal. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe, fond necatalogat).	202
<i>Primul număr al revistei „Alăuta românească”</i> . Iași, 1 iulie 1838.	220
<i>Scrisoarea lui M. Kogălniceanu către Const. Hurmuzaki</i> , „Iași, 21 mart. 1840”, publicată de Al. Bardieru, <i>Kogălniceanu inedit</i> , în „Ateneu”, IV, 1967, nr. 12, p. 2 (clișeu obținut prin amabilitatea lui Const. Călin din Bacău).	222
<i>Primul număr al revistei „Propășirea”</i> , cuvînt cenzurat, rămînînd numai titlul „Foaie științifică și literară, [Iași], Anul I, 1844”.	230
<i>Elena și Alexandru I. Cuza</i> (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe, F III 54604).	234
Mihail Kogălniceanu printre semnatarii <i>Dorințelor românilor</i> , Dorohoi, 1856. (Colecția Elena dr. Popescu, Piatra Neamț.)	250
<i>Moldav und Wallachei. Romänische oder wallachische Sprache und Literatur. Von einem Moldauer</i> . Începutul articolului, publicat în „Magazin für die Literatur des Auslandes”, nr. 8, Berlin, 1837.	252
<i>Pagina de titlu la Calendar pentru poporul românesc pe anul 1846</i> . Anul V. Iași, 1846.	282
„Vasilie V. V.” (Lupu), litografie din <i>Calendar pentru poporul românesc</i> . Iași, 1844.	288
Mihail Kogălniceanu, portret (după o acuarelă semnată și datată „N. Cobas, 1835”. „Convorbiri literare”, 47 (1913), p. 712).	329
C. L. Traviès, <i>Cetățeni care privesc stampele editorului Aubert, relative la tema „Faut avouer que le gouvernement a une bien drôle de tête”</i> (apud Remus Niculescu, <i>op. cit.</i> , p. 43, reproducere din „La Caricature”, 1832).	330
M. Kogălniceanu, Paris, 22 martie 1885 (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe, F II 21222).	372
<i>Dedicație autografă a lui Kogălniceanu scrisă pe verso-ul portretului lui din figura precedentă</i> : „Barbatului de știință și de inimă, medicului și amicului, bolnavul său recunoscător. M. Kogălniceanu. 22 mart. 1885” [Paris].	373
<i>O circimă</i> , litografie care a ilustrat articolul <i>Portul național</i> (<i>Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845</i> , Iași, 1845, repetată și în <i>Calendar pentru poporul românesc pe anul 1846</i> , Iași, 1846, și în <i>Album istoric și literar</i> , Iași, 1854).	477
<i>Biblioteca imperială din Viena</i> („Wiener Strassenbilder im Zeitalter des Rokoko”, Wien, 1914, planșa 9. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe III 6115).	489
<i>Vedere din Prater</i> , Viena pe vremea vizitei lui Kogălniceanu („Wiener Strassenbilder im Zeitalter des Rokoko”, Wien, 1914, planșa 17. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe III 6115).	490
<i>Castelul de la Schönbrunn— Viena</i> („Wiener Strassenbilder im Zeitalter des Rokoko”, Wien, 1914, planșa 20. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Stampe III 6115).	491
„ <i>Cerșătorul</i> ”, litografie care a ilustrat articolul <i>Despre pauperism</i> (<i>Calendar pentru poporul românesc, pe anul 1845</i> , Iași, 1845, repetată și în <i>Calendar... pe anul 1846</i> , Iași, 1846, și în <i>Album istoric și literar</i> , Iași, 1854).	573

Tabla de materii

<i>Prefață</i>	5
M. Kogălniceanu literatul	9
Notă asupra ediției	22

Literatură beletristică

Filozofia vistului. Scrisă de un rus, filozof a naturei (1838)	27
Împăratul și braminul. Poveste a lui Buerger (1838)	30
Soirées dansantes (Adunări dănțuitoare) (1839)	34
Nou chip de a face curte (1840)	44
Iluzii pierdute. Un întâi amor (1841)	49
Doftorii lui Molier în Moldova (1844)	65
Fiziologia provincialului în Iași (1844)	67
Proorocii curioaze pe anul 1844 (1844)	76
Noul acatist a marelui voievod Mihail Grigoriu (1848)	82
Tainele inimei (1850)	91

Teatru

Două femei împotriva unui bărbat (1840)	111
Orbul fericit (1840)	127

Narațiunea de inspirație istorică

Bătălia de la Războieni și pricinile ei. 26 iulie 1476 (1840)	157
Un vis a lui Petru Rareș (1844)	168
Trii zile din istoria Moldaviei (1844)	171
Ștefan cel Mare arhitect (1844)	189
Din istoria patriei. Ioan Albreht și Ștefan cel Mare (1844)	193
Ștefan cel Mare în târgul Băiei (1845)	195

Versuri

Inelul lui Policrat. Baladă (1838)	207
Împărțirea lumii (1838)	213
[Versuri către o călugăriță] (nedatată)	216

Critică și istorie literară. Programe. Studii biografice și autobiografii

Programe literare

[Programul revistei „Alăuta românească”]. Din partea Redacției (1838)	219
Introducție [la „Dacia literară”] (1840)	221
[Program la „Foaie sâtească a Prințipatului Moldavii” ...]. Înștiințare de la redacție (1840)	226
[Program la nr. 1 „Foaie pentru agricultură, industrie și negoț” ...]. Înștiințare de la redacție (1840)	227
[Programul revistei „Propășirea. Foaie științifică și literară”] (1844)	229
[Programul ziarului „Stéoa Dunării”] (1855)	233

Studii

Moldau und Walachei, Romänische oder wallachische Sprache und Literatur ... (1837)	239
<i>Catilis séu Învățeturi de căpitenie ale Bisericei Resérítene</i> , de singelul Neofit Scriban ... (1838)	275
Descriere istorică a tabloului ce înfățosează pre Alexandru cel Bun ... (1840)	281
Dochia și Traian... (1840) *	287
[Literatură străină] [A. Demidoff în Banat, Valahia și Moldavia — Introducere] (1840)	297
Gheorghie Șincai (1841)	304
Necrolog a lui Ștefan cel Mare (1841)	307
Avertissement de l'Imprimeur [la <i>Études religieuses, morales et historiques</i> par Alexandre de Stourdza ...] (1842)	312
Viața lui A. Hrisoverghi (1843)	314
Agatagghel (1844)	324
[Prefață la <i>O repetiție moldovenească sau Noi și iar noi</i>] (1845)	326
[Însemnări autobiografice] (1845)	328
Calendarele anului 1855 (1855)	332
Jurnalismul românesc în 1855 (1855)	336
Domnului Iacob Murășanu, redactor respunzător a <i>Gazetei de Transilvania</i> (1855)	345
Iacov Stamatî, mitropolit Moldovei (1855)	355
Profesie de credință (1860)	368
Colecțiune de modeluri de pictură religioasă de dascălul Radu Zugravu (1882—1883)	371

Informații bibliografice și culturale

Telegraful Daciei (1840)	381
Buletin (1841)	404
Miscele (1844)	411

Scrieri culturale

Varietăți (1838)	423
Examenul public a școalelor naționale din Iași (1838)	425
D[omnul] A. Demidoff în Banat, Valahia și Moldavia (1840) ?	427

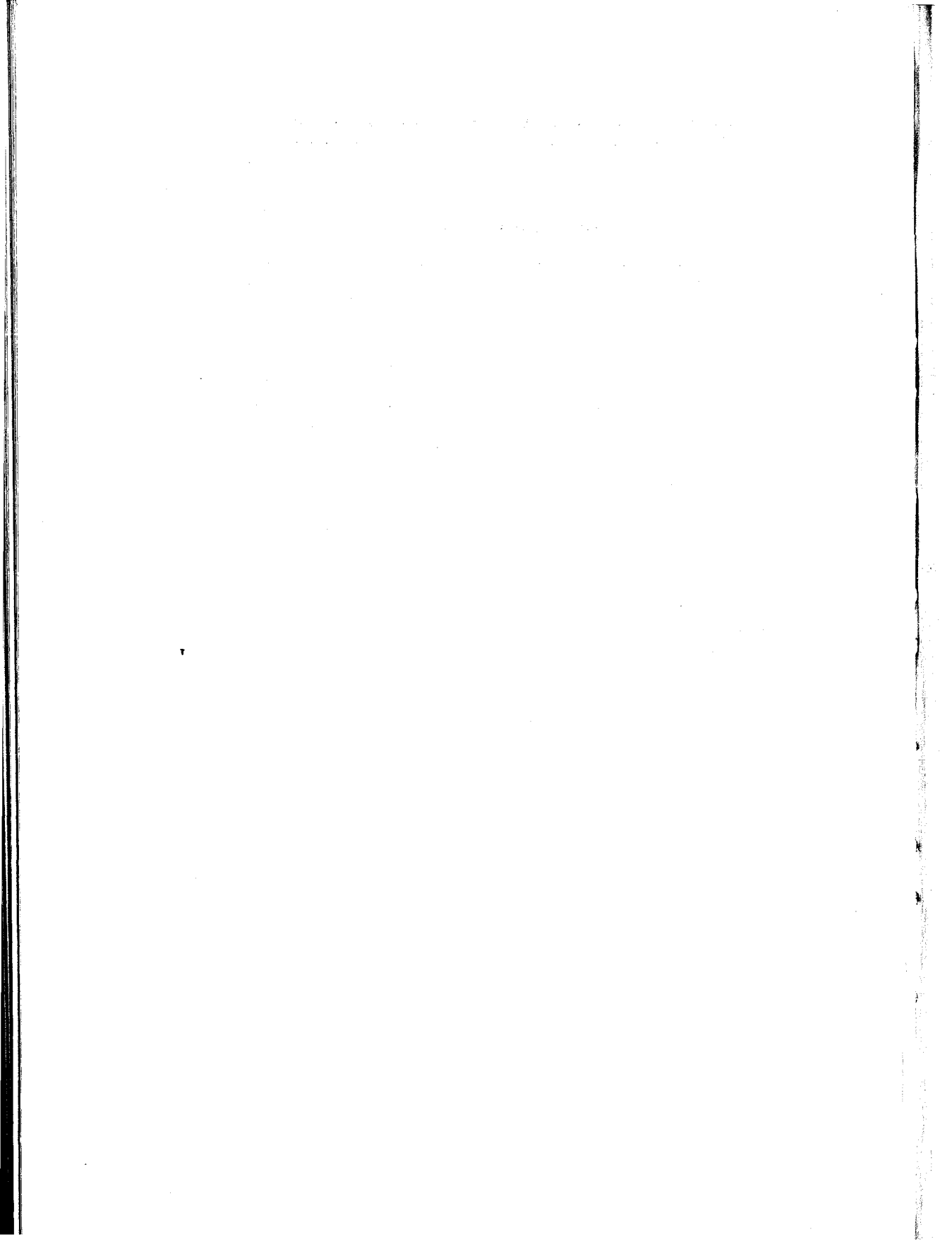
Casa cîmpească (1840)	453
Mănăstirile Moldaviei din Carpați (Din Albumul unui neamț în Moldova) (1844)	466
Portul național (1845)	476
Palatul ocîrmuirii din Iași (1845)	478

Memorialistică (note de călătorie)

[Jurnalul călătoriei la Viena] (1844)	487
Notes sur l'Espagne, 1846 (1846)	498

Traduceri, prelucrări, scrieri sociale

Fată bătrînă, văduvă tînără (1838)	545
Femeile (1838)	547
Vremea cînd damele au mai multă treabă (1838)	548
Case de măritîșuri (1844)	550
Dezrobirea țiganilor (1844)	552
Lipsă de calău în Valahia (1844)	555
Despre civilizație (1845)	558
Despre velnițe și urmările lor (1845)	562
Un țilhar cinstit (1845)	569
Despre pauperism (1845)	572
Bărbați, femei și amorezi (1845)	578
Crezul moldovenilor [1848]	591
Sclăvie, vecinătate și boieresc (1855)	592
Răspunsul unui pamfletist către un moralist (1855)	603
Lecție guvernamentală trimisă domnului Țării Rumânești (1855)	612
Stolnacialnicului (cum se citea atunce) și pre scriitorii canțilieriei sale (nedatăată)	619
Lista ilustrațiilor	621

Redactor: DOINA POPESCU
Tehnoredactor: SONIA BÂRZEANU

*Bun de tipar 16.09.1974. Tiraj 1830 ex. Hirtie scris I A
tratată cu 83% grad de alb. Format 70×100/71 G/m².
Coli de tipar 39,25.*

*C.Z. pentru biblioteci mari { 859(K.I.01)
9(498)(081)*

*C.Z. pentru biblioteci mici. { 859
9(498)*

Întreprinderea poligrafică Informația,
str. Brezoianu nr. 23—25, București
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA